

శ్రీ రస్తు

పాండురంగ మాహాత్మ్యము

తెనాలి రామకృష్ణకవికృతము

శ్రీబులుసు వేంకటరమణయ్య గారిటికతోఁ గూడినది.

శ్రీ రామా మిక్ డిల్.
చే పుస్తకం : పుస్తకము
4000, రా-స్థానము పుస్తక
బిల్డింగ్ (హైదరాబాద్)

చెన్నపురి:

పాపిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుఅండ్సన్స్ వారిచే.

బ్రకటితము

1952

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS
Madras.—1952

ప్రకాశ కు ల విజ్ఞప్తి

ప్రౌఢాంధ్ర ప్రబంధములలో తెనాలి రామకృష్ణకవి రచించిన పాండురంగ మాహాత్మ్యము ముఖ్యమైనది. ఇదివఱకును శ్రీ చిన్నయసూరిగారు తొలుత దీనిలోని మొదటిమాఁదాశ్వాసములను ప్రకటించిరి. మేము నొకపారి ఆమాత్రమే ప్రకటించితిమి. పిదప లఘుటీకతోఁగూడ నీ గ్రంథమును శ్రీతైత్తలం శ్రీరంగా చార్యులుగారు ప్రకటించియున్నారు. కాని మూలగ్రంథమున అపపాతములత్యధి కముగ నుండుటవల్లను, లఘుటీక మాలాధావగతి కనుకూలముగ లేనందునను, దీనిని పరిష్కరించుజేసి, వ్యాఖ్యతోఁగూడఁ బ్రకటింపవలెనను సంకల్పము మాకుఁ గలిగినది. సంస్కృతాంధ్రములందు పండితులగు శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు మిగుల పరిశ్రమించి దీని సంస్కరించి, టీకనుకూడ వ్రాసినసంగతి మాకుఁ దెలిసి, ప్రకటనార్థము పంపవలసినదని కోరితిమి. మేము కోరినవెంటనే, ఆయన దీనిని మా కొనుగిరి.

శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు పాండురంగమాహాత్మ్యమును సంస్కరించి టీకను వ్రాయుటయే కాక శ్రీరామకృష్ణకవి కవితత్వ తత్వమును వెల్లడించుచు విపులముగు వీతికను పద్యసూచికను గూడ వ్రాసి యిచ్చిరి. ఇట్లు మాసంకల్పమున కనుకూలముగ గ్రంథము తయారగుటచే వ్యయప్రయాసములకోర్చి మే మీగ్రంథము నిపుడు ఆంధ్రలోకమున కర్పించుచున్నాము.

కందయాభృట
చెన్నపట్టణము
30-4-1954

ఇట్లు,
వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుఅండ్సన్స్.

గ్రంథ పరిచయము

గ్రంథము-కర్త:-

గ్రంథనామమునుబట్టి 'పాండురంగమాహాత్మ్యము' తక్కిన మాహాత్మ్యముల వంటి సామాన్యగ్రంథమని తలసరాడు; ఇది ప్రాచీనకాలపు ప్రాథమికగ్రంథములలో ఎన్నిక కెక్కినది; ఆంధ్రపంచకావ్యముల పట్టికలో పద్దు వేయించుకొన్నది. ఈ ప్రబంధమును కృతిపొందిన విరూరి వేదాద్రిమంత్రి గ్రంథకర్తతోఁ బలికినట్లుగా చెప్పఁబడిన—

- సీ. తగ సంస్కృతము తెలుగుగఁజేయఁ దెనుగు సంస్కృతముగఁజేయఁగ జతురమతివి;
నలుదెఱంగుల నెన్నఁగల కావ్యధారల ఘనుడ వాశువునందుఁ గరముమేటి;
వఖిలభూమిపాలకాస్థానకమలాకరోదయతరుణి సూర్యోదయఁడవు;
తైవవైష్ణవపురాణావళీ నానార్థములు నీకుఁ గరతలామలకనిభము;
గీ. లంద్రభూమికుచాగ్రహారాభమైన, శ్రీతెనాల్యగ్రహార నిర్ణేత; వగ్ర
కాళికా కోకిలమవీవు; సరసకవివి, రమ్యగుణకృష్ట ! రామయరామకృష్ట !
క. కొండెన్య సగోత్రుఁ డ వా, ఖండలగురునిభుండ వఖిలకావ్యరససుధా
మండన కుండలుడవు భూ, మండలవినుతుడవు లక్ష్మమావరతనుజా!
క. యశము గలిగించు నీ మృదు, విశదోక్తులఁ బొండరికవిభుచరితః జతు
ర్దశ భువనవిదితముగ శుభ,వశమతి నాపేర నడుపు వరతత్త్వనిధి! [పాండు. ఆ. ౧. ప. ౨౩-౨౫]

అను పద్యములను బట్టియు,

“ఇది శ్రీమత్పురమపదనాథ నిరవధికకృపాపరి పాకపరిచిత సరసకవితాసనాథ రామకృష్ణకవిసాధ ప్రణీతంబయిన—”

అను నాశ్వాసాంతగద్యభాగములంబట్టియు ఈ ప్రబంధమును తెనాలిరామ కృష్ణకవి రచించుచున్నది.

రామలింగడే రామకృష్ణుడు.—

ఉద్భూతారాధ్యచరిత్రమును రచించిన తెనాలి రామలింగకవియు, ఈ రామ కృష్ణకవియు నభిన్నులని కొందఱిమతము, భిన్నులనికొందఱితలంపు. ఈ కవిరామము తొలుత రామలింగడనియు, ఆపృథీతఁడు శైవుడనియు, కొంతకాలమున కీతఁడు వైష్ణవము పుచ్చుకొని తనపేరు రామకృష్ణఁడని మార్పుకొనెననియు ప్రతీతి కలదు. శ్రీవీరేశలింగముపంతులుగారు మున్నగు కొందఱి యైతిహ్యమును నమ్మిరి.

కొందఱు భేదవాదులు తమవాదమునకు బలకరముగా క్రిందియంశములను చూపుదురు.

(i) పాండురంగమాహాత్మ్యపుగద్యమునకు విలక్షణముగ 'ఉద్భటారాధ్య' చరిత్రమున గద్య' "ఇది శ్రీమదేలేశ్వరగురువరేణ్య చరణారవిందపట్టరణ సకలకళా భరణ రామనార్యసుపుత్ర సుకవిజనమిత్ర కుమారభారతిబిరుదాభిరామ రామ లింగయ ప్రణీతంబైన" అనియున్నది.

(ii) రామలింగకీర్తి గల 'కుమారభారతి' అను బిరుదము పాండురంగకృతి కర్తకు లేదు. అందు కృతిపతి కవినిగూర్చి "శారద నీరూపము" అని సంబోధించి నట్లున్నది.

(iii) రామలింగనిగురువు వేలేశ్వరుడు; పాండురంగకృతికర్తగురువు భట్టరు చిక్కాచార్యులు.

కాని, కొంత విమర్శించి చూచినచో పయి కారణములు భేదవాదమునకు సమర్థకములు కాజాలవని తోచుచున్నది. తొలుతఁజెప్పఁబడిన యైతిహ్యమునుబట్టి యీ కవి వైపుడుగా నున్నపుడు రామలింగఁడై యుండెననియు, నప్పడితని గురు వేలేశ్వరుఁడై యుండెననియు, నీకవి వైష్ణవుఁడైనవిదప రామకృష్ణుఁడని తనపేరు మార్చుకొనెననియు, చిక్కాచార్యులను గురువుగా గ్రహించెననియు చెప్పికొన వచ్చును. ఉద్భటారాధ్యచరిత్ర మీతని పిన్నవయసున రచింపఁబడినదగుటచే నప్పడి తనికి 'కుమారభారతి' అను బిరుద ముండెననియు, పాండురంగకృతి రచనాకాలము నాటి కీ కవి వయసుమీఁతినవాఁ డగుటచే దానికి బదులు కవి శారదాస్వరూపుఁడే యగుట 'శారద, నీరూపము' అని కృతిభర్త చెప్ప వలనుపడెననియు గ్రహింపనగును.

కవికులగోత్రాదులఁబట్టి చూచినయెడల వీరిరువురును అభిన్నులనియే చెప్ప వలసి వచ్చుచున్నది.

ఉద్భటకృతికర్త

కాండిన్యగోత్రుఁడు

శుక్లయజుర్వేది

తండ్రి రామయ

తల్లి లక్ష్మమ

పాండురంగకృతికర్త

కాండిన్యగోత్రుఁడు

శుక్లయజుర్వేది

తండ్రి రామయ

తల్లి లక్ష్మమ

తెనాలి రామభద్రకవికృతమగు 'ఇందుమతీపరిణయము'న

ఉ. ".....కవితా ఘనతామహు మల్పితామహుఁ"

రామయ రామకృష్ణకవిరాజుఁ దలంచి, నులించి మ్రొక్కెదన్.

గీ. తదనుసంభవముణిని నుదక్షిణా పరిణయ ముఖకావ్యరచనాధురీణు నాంధ్ర)

కవికదంబములొనఁ బ్రఖ్యాతిఁగన్న, యన్నయకపీంధ్ర ధీసాంధ్ర నభివర్తింతు.

... ..

సీ. ప్రాధి మీ పెదతాత పాండురంగాదిసత్కృతులు చేసెను రామకృష్ణ నుకవి

అనుజుఁ దన్నువు మీ పితాత రచియించెఁ బరంగ నుదక్షిణాపరిణయంబు

మీ తాత శ్రీగిరి చామరీవిఖ్యాతి శ్రీశైల మాహాత్మ్యకృతి యొనర్చె
కడిమి మీతండ్రి యిమ్మడి రామకృష్ణాఖ్యుడనఁ గీర్తిగనె సంస్కృతాంధ్రములను

గీ. ఔర యనిపించె మీయన్న వీరరాఘ, వాఙ్మకవి సర్వకవితామహాత్మ్యమునను
ని న్ననూచాన సంతాను నెన్నడరమే, ప్రాజ్ఞహృదయాజ్ఞరవి రామభద్రశుకవి.”

అని యున్నది. దీనినిబట్టి చూడఁగా పాండురంగ మాహాత్మ్యాదులను రచించిన తెనాలి రామకృష్ణకవియును, సుదక్షిణాపరిణయమును రచించిన తెనాలి అన్నయకవియును అన్నదమ్ములని యేర్పడుచున్నది. ఏతదనుకూలముగనే సుదక్షిణాపరిణయమున-

గీ. “సవ్యకుశాభిరామ తెనాలిరామ, పండితాగ్రణి సత్పుత్ర భవ్యమిత్ర
హరపదాంభోజ సోమఖ్యు, నిన్న పాఖ్యునన్న బిలిపించి యాదలోన్నతి వహించి.

... ..

గద్యము. ఇది శ్రీమతెనాలి రామేశ్వర శాశ్వత కృపాకటాక్షలక్షితకవితాభిరామ రామయపండితి
కుమార సహజశైవాచారసంపన్న ధీమదన్నయనామధేయ ప్రణీతంబైన సుదక్షిణాపరిణయము
నందు—”

అని యున్నది. ఈ పయిభాగమువలనఁగూడ రామకృష్ణుడును, అన్నయ
యును అన్నదమ్ములగుట సుస్పష్టము. ఇరువురును రామయపండితుని కుమారులే!
తెనాలి వారే!!

మఱియు అన్నయ ‘పాలగుమి భీమగురుని సద్భక్తిగొలుతు’ అని చెప్పుటచే
తెనాలివారు సహజముగా శైవులనియు, పాలగుమివారి శిష్యులనియుఁ దెలియు
చున్నది. ఉద్భటారాధ్యచరిత్రరచనాకాలమునాటికి రామలింగకవి పాలగుమివారి
(పాలగుమిలేశ్వరుని) శిష్యుడగుట ప్రసిద్ధముకదా!

తెనాలి యన్నయ తన గ్రంథమున తనయన్నయగు రామకృష్ణుని స్తుతింపలేదు.
ఆంతమాత్రమున వీరిరువురి సౌదర్యవిషయమున సందేహింపఁబనిలేదు. అన్నయ
తాంతరస్వీకరణ మొనరించినన్న ఆనాదరమున సుదక్షిణాపరిణయకర్త రామకృష్ణునిఁ
బేర్కొనక యుండవచ్చును. రామభద్రకవి స్పష్టముగ వీరిరువురును సోదరులే యని
వివరించితే యున్నాడు. రామకృష్ణకవి తన మతము మార్పును తెలుపుకొన
కున్నను, పాండురంగమాహాత్మ్యమునఁ జెప్పఁబడిన ‘శైవవైష్ణవపురాణావళి నానా
ర్థరచనాపటివైకరమ్యమతివి’ అను భాగమునుబట్టి యాతనిశైవప్రబంధరచనా పాట
వముకూడ వ్యక్త మగుటయు, నతని మతాంతరస్వీకృతి విశదమగుటయు సహృ
దయవేద్యములు.

ఉద్భటారాధ్యచరిత్రమును, పాండురంగమాహాత్మ్యమును ఏకకర్తృకము
లని చెప్పుట కీ రెండుగ్రంథములకును గల పోలికలు ప్రమాణము కాఁదగును.
అందుఁ గొన్ని మాత్ర మిచట చూపఁబడును—

మ. కవులు బాతకులు బ్రధానులు సుగ్రీగణ్యుల్ పురాణజ్ఞులు
వివిధార్థుల్ సఖులు బురోహితులు సర్వీనాథులు జోష్యులు
ధవళాక్షుల్ గొలువంగ నిండుకొలువై బైవారు మార్గంబుతో
నవధానంబుననుండి శంకరకథా వ్యాస క్తి భాసిల్లుచున్.

[ఉద్భటా. ౧-౨౩.]

మ. కవులు బాతకులు బ్రధానులు నలంకారజ్ఞులు బ్రాహ్మలు
ధవళాక్షుల్ భజియింప నిండుకొలువై తారేందు తారావళీ
ధవళంబైన సువర్ణకుంభయుత సౌధంబు నాస్థానమై
వివిధామ్నాయ పురాణ గుంభనకథల్ వినుచున్ బ్రమోదంబునన్.

[పాండు. ౧-౨౧]

గీ.

లబ్ధముఖి.....ందకేయు, బ్రహ్మవిద్యా విదూరుడై బ్రహ్మణుండు.

[ఉద్భటా. ౨-౧౨ర.]

గీ.

సిగమ ఘంటాపదై కాధ్వసీనబుద్ధి, బ్రహ్మవిద్యానవద్యుండు బ్రహ్మణుండు.

[పాండు. ౨-౬.]

చ. వ్రతములుచేసి పెక్కు లుపవాసములు మఱి పెక్కు లుప్పిండుల్
ధృతి నొనరించి కూర్చి బరదేసుల దల్లియపొలెఁ బ్రోచి మా
నితగతి మింటిదయ్యముల నేలకుఁదెచ్చి కుమారుఁగాంచెఁ ద
త్పతి.....రగుఁ జామపతివ్రత సంతసంబునన్.

[ఉద్భటా. ౫-౨౧.]

తే. ఆమహీశురులేమకు నతులనిష్ఠ నింగివేల్పుల నేలకు నేలవేల్పు

కొలము నింగికేదెచ్చుచుఁ గొలువఁ బుత్రు, డొక్కఁడుదయించెఁ దత్ప్రపాఘ్యరయమహిమ.

[పాండు. ౩-౫.]

సీ. సెరవెండుకలు దువ్వి నిలువకొప్పు ఘటించి కుసుమదామము మీఁద గుస్తరించి
నుదుట గందపుఁజుక్క నూల్కొల్పి సీలాల పొంగంట్లు చెలిదోయిఁ బొందువఱిచి,
తరళమై బంగారుతాయెత్తు గల ముత్రైములపేరు పేరురంబున ధరించి,
కటిఁ దాళిగోణాముకడఁచుంగు ధరఁ జీర వట్టుదట్టి ద్రిండుగట్టి నడుమ

గీ. కేల డాఁపలిచిటికెన వ్రేలియందు, నలఁతివగఁడాలయంగర మనువుకొలిసి

గౌరవంబీని కలికిసింగార మొదవ, నారజంబుగఁ జరియించు నతఁడు మఱియు

ఉ. బోడికెఱ్ఱాఁపువై గరము పొందగఁజేసి కరంబు మ్రోయు నం

బాడిగ లాలి మెట్టి కరపద్మము క్రొవ్విరిచెండు మాటికిఁ

వేడుకఁ బారమిటుచు నవీననఖాంకవిలాసలక్ష్మితోఁ

గూడినమేను పమ్మకొనఁ గ్రువ్వురుచుండు నతండు వీధులన్.

[ఉద్భటా. ౨-౧౨౧. ౧౨౨.]

చ. తలగడు గంగమర్దనము ధౌతపటావరణంబు సంస్కృతో

జ్వలకలమాన్నభోజనము చందనచర్ప ప్రసూనదామకం

బులు కపురంపువీధ్యమును భూషణపంక్తులు గల్గి నిచ్చులున్

బులుకడుగంగఁబడ్డ సునుముత్యముఁబోలుచు వాలుచుం బురిన్,

సీ కలదు, లేదను వాదములకోర్చి మీనుమీనమువంటి యెంటిడంబెము మెఱవగ
బహుసంకుషుదవంక పాణింధమందైన తాళిగోణపుంజుంగు నేల జేరె
గడలేని వీడ్మంపుంగప్పుచుందురు కాని మోవి పల్లాత్తులముసుగుదన్న
సానతాఁకులు గల్లు సూనాస్త్రు శంఖంబుగతి సఖరేఖాంకగళము దవర

తే. సఖులు పనిహాసకులు పెంటఁ జనంగ యువతి, భుక్తనిర్భక్తపరిధానయుక్తుఁ డగుచు
నగరఘంటావధంబున నగుచు: దిరుగు, నొఱపుగల శీవి జాతిమా త్రోవజీని. [పాండు. 3-౬. ౧౦.]

ఉ. “శోకకుఁ గూటికై యొకనిఁగొల్చి తదీరిత వాక్యపదతిక్
గైకొని..... [ఉద్భటా. ౮. 2-౯౧.]

క. వలువకుఁ గూటికినై నీ, చులవేడం బోడచొరవఁజొచ్చు నతఁడు—”
..... [పాండు. 3. ౨౧.]

ఉ. మానితలీల సజ్జనునిమాడ్కి మహీసురుఁ డప్పురంబులో
మానవపంక్తిలోఁ గలసి మచ్చికయై తలలోని నాల్కయై
ధీనిధి యాతఁడే యనంగఁ దేకువఁ దేజముగాంచి యుండెఁ బెం
పూనంగఁ గొన్ని వాసరము.....తటన్. [ఉద్భటా. ౨-౧౪౧.]

క. తలలోవల నాలుక పూ, సలలో దారంబు, పాలఁ జల్లిన నీరుం
బరె వెలియెఱుంగక మనసులు, గలసి, యభేదముగఁ గాఁపుకడ నతఁడుండెన్. [పాండు. 3-౧౪౨.]

ఉ. ఆరయఁ బాలవంటి కుల మాఱడిఁబోవఁగనిచ్చి నీటిలో
నారజమై చరించు పసుధామరసందముఁ డిట్టివారు నె
వ్వారును జీరికిం గొనక,.....జుల్కఁగా
నీరసవృత్తిఁ జూచి; రతినింద్యుఁడు వీఁడని యెవగింపుచున్. [ఉద్భటా. ౨-౧౪౩.]

గీ. కాఁపురము నాకుఁ గడుఁబెద్ద కంచియంత, యిట్లు శ్రీ ధాన్యకటకమై హెచ్చు.....”
[ఉద్భటా. ౨-౨౧౩.]

తే. కాఁపుఁగోడలు కంచంత కాఁపురంబు, పాలవంటికులంబు గాడ్పఱచి చనియె-
..... [పాండు. 3-౨౧౧.]

క. భజుచెడి దానిబొత్తున, భుజియించెను మధువుఁద్రావె బొల యంటె, వెనక
ద్యజియించె దగిననడవడి, కుజనుండై ధరణిసురుఁడు కుచ్చితబుద్ధిన్. [ఉద్భటా. ౨-౨౧౨.]

తే. ఎన్ని జన్మంబులేనియుఁ జన్నవీడవఁ, గాని ప్రాపింపరాని ధరానిలంప
జాతి గడెలోన నప్పావజాతి లొఱంగి, కల్లుపెల్లాను, వేటాడుఁ గఱచు నెఱచి.
[పాండు. 3-౨౧౪.]

ఉ. కేతువు నీటముంచి తమకించి ధన్యులక మళ్లఁబెట్టి వి
ఖ్యాతబలంబుఁ జెట్టులనుగట్టి గుణంబునగల్గు పక్షముల్
వే తరలించి యంబుఁమివేడక మూలకుఁద్రోచి, యమ్మనో
కాకుండు తత్పురిం గలుగు నైవులవైజన లోఁగునెంతయన్. [ఉద్భటా. ౧-౧౧౨.]

సీ. నిలువున నొలిపించె విలువంగడమునెల్ల శరములయాయంబుఁ బొరయు టుడివె

దగ శబ్దమాత్రపాత్రముఁజేసె గుణలత మ్రాకునఁగట్టించె మాలబలముఁ

గంచుకివశము గావించె సేనానాథుఁ గమరించె సహచరుఁ గటికియెండఁ

బ్రతిపక్షభావనంగతుడని హితుఁజూచె వరకేతనముకి ర్తిభరము డులిపె

తే. ధర్మనిర్మలబుద్ధి నుశర్మఁగదిసి, గెలువఁగాలేక చని కోపించి మదనుఁ

డుజక; తనవార లతనికి నోడునునిరే? పలికిఁగిడౌట బంట్లపాపంబుకావె! [పాండు. ఆ. ౫-౯౮.]

ఇట్టి వింక నెన్నియేని కలవు, ఈ రీతినే రామకృష్ణకవికృతమగు ఘటికాచల మాహాత్మ్యమునకును, ఉద్భటారాధ్యచరిత్రమునకును చాల పోలికలు కలవు, మచ్చు నకు రెండు మాత్ర మిట సీయఁబడుచున్నవి.

సీ. మొకరితేటలు మూతి ముట్టవు లేనియత్ శ్రీమధుశాని కర్పించికాని

కోకిలమ్ములు చిగురాకులు గొఱుకవు శ్రీచనమాలి కర్పించికాని

లేబచ్చికత్ కబళింపవు హరిణముల్ శ్రీసీలమూర్తి కర్పించికాని

ఫలభుజిక్రియలకుఁ జిలుకలు దలఁపవు శ్రీమాధవునకు నర్పించికాని.

గీ. యితరజంతువులను హరిమలిఁ దలంచి, కాని యే వర్తనమునకుఁ బూన వనిన

నా తపోవనమాహాత్మ్య మభినుతింప, నలవియే వేమొగంబుల చిలువకైన. [ఘటికాచలమాహాత్మ్యము.]

సీ. ఆచలసుతాధర్త కర్పించిమఱి కాని మృగములు లేఁబూరి మేయ వచట

ననమలొచనునకు నర్పించిమఱి కాని యభులు క్రొవ్విరిలేనె లాన వచట

అంధకధ్వంసికి నర్పించిమఱికాని కోయిల లిగురాకు కొఱుక వచట

నంగజారాతికి నర్పించిమఱికాని చిలుకలు పండ్లు భుజింప వచట.

గీ. తక్కుఁగల జంతువులు శంభుఁ దలఁచికాని, యుచితవర్తనములఁ గోరి యుండవచట

పదనములు వేయుఁగలయంతవానికైన, నా యరణ్యంబుఁ గొనియాడ నలవియగునె?

[ఉద్భటారాధ్యచరిత్ర]

మ.శుకముల్ ప్రామిసుకుల్ గుణించు; గణించుచు ధర్మమర్చేతిహా

నకథల్ కారిక; లీరికల్ గొనుమనీషణ్ శేషభాషావిశే

షకళాశాస్త్ర ముపన్యసించు; బకముల్ సాత్రాజితీప్రాణనా

యకనామాళి; నభుల్ పఠించు సతతోద్యద్గీతికాచాతురిన్.

[ఘటికాచలమాహాత్మ్యము.]

ఉ. సామగుణంబుఁ గోల్పించు బికళాబకపంక్తులు శ్రేవధర్మముల్;

ప్రేమ నుపన్యసించు శుకబృందము లీశ్వరయోగశాస్త్రముల్;

కోమలరీతి కారికలు గూడి పఠించు వినోదలీలలన్;

గామవిరోధి: బాడు నధికంబుగ నచ్చట భృంగపోతముల్.

[ఉద్భటారాధ్యచరిత్రము.]

ఇ ం టి పే రు.—

రామకృష్ణకవియింటివేరు 'తెనాలివా' రని పాండురంగమాహాత్మ్యమునందలి 'శ్రీతెనాల్యగ్రహారనిర్ణేత' అనుదానినిబట్టి తెలియుచున్నది. అంతకుఁ బూర్వమున ఆ పంశమువారియింటివేరు 'గార్లపాటివా'రని ప్రసిద్ధము. శ్రీగురుజాడ శ్రీరామ

మూర్తిగారును, శ్రీవీరేశలింగముగారును అట్లే చెప్పియున్నారు. తెనాలిలో శ్రీ రామలింగేశ్వరస్వామివారి యాలయమున నొక యుత్సవవిగ్రహము పీఠము మీఁదఁ గల

శ్లో. “శ్రీ తెనాలింగ శే వ్యరాజయద్ధార్షపాటిపుర రామపండితః.

శుక్లహఃఃకపంచమిగురౌ రామలింగ ముమయోత్సవాకృతిమ్.”

అను శ్లోక మీ యంశమును బలఁపఱచుచున్నది. గార్లపాటి రామయపండితుఁడు తెనాలింగమున శ్రీరామలింగేశ్వరస్వామియొక్కయు, శ్రీపార్వతీదేవియొక్కయు ఉత్సవవిగ్రహములను ప్రతిష్ఠించె నని మీఁది శ్లోకమున కర్థము. ఈ రామయపండితుఁడే రామకృష్ణుని తండ్రి. ఈ రామయ గొప్ప శివభక్తుఁడని యీ శ్లోకమే విశదఁ పఱచుచున్నది.

కవితాలము - గ్రంథరచనాకాలము. —

ఉద్భటారాధ్యచరిత్రపు కృత్యవతరణికనుబట్టి యా గ్రంథము కొండవీడు దుర్గాధ్యక్షుఁడుగా నుండిన నాదెండ్ల గోపమంత్రికడ ముఖ్యోద్యోగిగా నున్న యూరే దేవమంత్రికి కృతిగా నీయఁబడినట్లు తెలియుచున్నది. గోపమంత్రి శ్రీకృష్ణ దేవరాయలమంత్రి యగు సాళువ తిమ్మరుసుమంత్రికి మేనల్లుఁడు. శ్రీ కృష్ణ దేవరాయలు శ్రీ. శ. 1515-వ సం॥ న కొండవీటిదుర్గమును జయించినపిదప, దానిని పాలించుటకు తిమ్మరుసు తన మేనల్లుడగు నీ గోపమంత్రిని నియమించెను. ఈ గోపమంత్రి సుప్రసిద్ధుఁడు. ఇతఁడు దేవమంత్రికి శ్రీ. శ. 1517-వ సం. న ఒక యగ్రహారమును దానమొచ్చెను.

దేవమంత్రి వైవాచారపరాయణుఁడు. ప్రాంతాధ్యక్షుని వంశస్థుడగు చంద్రశేఖరవాచాయమునియొక్కయు, మహావిద్వాంసుడగు *లొల్ల లక్ష్మీధర పండితునియొక్కయు శిష్యుఁడు. లక్ష్మీధరపండితుని యనుగ్రహమున పాండిత్యమును సుపాదించి ఈ దేవమంత్రి ‘శివపంచస్తవి’కి వ్యాఖ్య రచించెను. ఈ యంశమును

శ్లో. “స చాయం దేవయామాత్యో మహిమస్తపంచికాం,

లక్ష్మీధరకటాక్షేణ కరుతే గురుతేజసా.”

అను శ్లోకము చాటుచున్నది. దేవమంత్రి గోపమంత్రివలన అగ్రహారాదిసమ్రానములను పొంది, ప్రసిద్ధుడైన పిదపనే ఉద్భటారాధ్యచరిత్రమును కృతించి యుండును. ఆ కాల మించుమించుగా శ్రీ. శ. 1535 అని తలఁచవచ్చును. ఉద్భటారాధ్యరచనాకాల మిదియే యై యుండవచ్చును. ఈ మీఁది విషయమునుబట్టి రామకృష్ణకవి శ్రీకృష్ణదేవరాయలకాలమున - ఆతనిసభలో నుండె నన్న లోకప్రతీతి యథార్థమే గాని, కల్పితము కాదని స్పష్టమగుచున్నది.

* శ్రీశంకరాచార్యకృత సౌందర్యలహరికి వ్యాఖ్య వ్రాసిన విద్వాంసుఁడు.

. పాండురంగమాహాత్మ్యమును కృతిపొందిన విరూరి వేదాద్రిమంత్రి కందాళ అప్పలాచార్యుల శిష్యుడు; మంగయగురువ రాజు కుమారుడగు పెదసంగభూపాలు నొద్ద వ్రాయునకాడు. చిత్రభారతకృతిపతి తండ్రి పెదతండ్రిలును, వైజయంతీ విలాసకర్తయగు సారంగు తిమ్మకవియు ఈ కందాళ అప్పలాచార్యులకు శిష్యులు. శ్రీ. శ. 1547-పరాభవసంవత్సరమున గండికోట ప్రభువు కందాళ అప్పలాచార్యులకు భూదాన మొసంగిన శాసన మొకటి కలదట !

రామకృష్ణకవి తన గ్రంథమున 'భట్టరు చిక్కాచార్యులు' తన గురువని చెప్పి యున్నాడు. ఈ చిక్కాచార్యులకు బెక్కురు శిష్యు లుండిరి. చాళుక్యాధికా మాహాత్మ్యము, ఆనందకాసన మాహాత్మ్యము మున్నగు గ్రంథములను రచించిన లింగమగుంట రామకవియును [తెనాలి రామకృష్ణుని అల్లుడు], అతని తమ్ముడగు లింగమగుంట తిమ్మకవియును ఈ చిక్కాచార్యులకు శిష్యులు. రామకృష్ణకవులచే 'కామండకము'ను కృతిగొన్నవాడును, కొండ్రాజు తిమ్మరాజుకుమారుడును, పెదసంగభూపాలుని మేనల్లుడును అగు వేంకటాద్రియును చిక్కాచార్యుని శిష్యుడే. ఈ వేంకటాద్రి శ్రీ. శ. 1584 వ. సం. న కామండకమును కృతిబొందెను. కాస పాండురంగమాహాత్మ్యరచనము అంతకుండు కొన్నియేండ్లు ముందుగా జరిగియుండ వచ్చును.

పై యంశములనుబట్టి రామకృష్ణుడు శైవుడుగా నున్నప్పుడు శ్రీ. శ. 1535 ప్రాంతమున ఉద్భటారాధ్యచరిత్రమును రచించి దేవమంత్రికి కృతియొసంగె ననియు, తర్వాత వైష్ణవుడుగా మారినపిదప 'ఘటికాచలనాహాత్మ్యము'ను రచించెననియు, ఉద్భటచరిత్ర రచనయైనపిదప రమారమి ముప్పదియేండ్లకు - అనగా (శ్రీ. శ. 1565 ప్రాంతమున) పాండురంగమాహాత్మ్యమును రచించెననియు చెప్ప వీలగుచున్నది. పాండురంగమాహాత్మ్యమున (పుట 233) 'గిరికానుషక్తుబ్ధి నుకరిచరునిబోలు' (ఆ. 4. ప. 242) అని వసుచరిత్రవిషయమును, 'గురుభీతమతిక నాముక్తమాల్యదకు నెన యగుచున్' (ఆ. 4. ప. 243) అని యాముక్తమాల్యదయును సూచింపబడినందున, పయిగ్రంథద్వయము రచింపబడిన పిదపనే యిచ్చుది వ్రాయబడినట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. ఆముక్తమాల్యద శ్రీకృష్ణదేవరాయలరచన యగుటచే బ్రాచీనమగుట యుక్తమే. కాని వసుచరిత్రవిషయమున గొంత సందేహము కలుగవచ్చును. కాని అది 1563-70 ప్రాంతమున పెనుగొండను పాలించిన తిరుమలదేవరాయల కంకితమగుటచేత దానిరచన యంతకుం బూర్వమే జరిగియుండ వలెను. పాండురంగమాహాత్మ్యమును ఇంచుమించుగ నాకాలపుదే యగుట నివి రెండును సమకాలీనములనియు, అట్టియేడ నొకదానిలో నింకొకటి సూచింపబడుట దోషముకాదనియు గ్రహింపనగును. ఇంతకును - ఉపరిచరసనువు పృథ్వాంతము మహాభారతమున నున్నదే కాని కొత్తది కాదు. కావున దానినే రామకృష్ణకవి సూచించెననియుఁ జెప్పవచ్చును.

కాగా రామకృష్ణకవి శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాస్థానమున నుండుట యసంగతము కానందునను, భావ్యము కానందునను, వసుచరిత్రవృత్తాంతశ్రవణం యసంగతము కానందునను, ఇతడు క్రీ. శ. 16-వ శతాబ్దిప్రారంభమున (1503 ప్రాంతమున) జన్మించి, 1575-80 ప్రాంతమువఱకును జీవించియుండెనని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

కృతులు - ముద్రితములు, అలభ్యములు:—

రామకృష్ణుడు రచించిన గ్రంథములు మూడుమాత్ర మింతవఱకు లభించినవి. ఆ మూడును ముద్రితములు. ఉద్బటారాధ్య చరిత్రము ముక్త్యాలలోని సరస్వతీపత్రికలో ప్రకటింపబడి, పిదప ప్రత్యేక గ్రంథరూపమును దాల్చినది. ఘటికాచలమాహాత్మ్యము ౧౮౯౨-వ సం. న కళాఃతీముద్రాక్షరశాలలో ముద్రింపబడినది. పాండురంగమాహాత్మ్యము తొలుత శ్రీనివర్తివారిచేతను, శ్రీవావిళ్లవారిచేతను కొంతభాగము ముద్రింపబడి, పిదప శ్రీమూన్ శ్రీతెన్నతంశ్రీరంగాచార్యులు గారి లఘుటీకతోఁగూడ పూర్తిగముద్రింపబడి, ఇందనుక విదుకూర్పులను పొందినది.

తెనాలి రామలింగకవికృతులగు కందర్పకేతువిలాసము, హరిలిలావిలాసము అను ప్రబంధములనుండి కొన్ని పద్యములు ప్రబంధరత్నావళియందు ఉద్ధరింపబడినవి. ఆ గ్రంథములుమాత్ర మింతవఱకును దొఱకలేదు. “పాండురంగవిజయము” అను వేటొక గ్రంథము నీ కవి రచించినట్లు ప్రతీతి. అది పాండురంగమాహాత్మ్యమే యై యుండునేమో! ‘పాండురంగవిజయము’లోనివని ఉదహరింపబడిన పద్యములు మాత్రము పాండురంగమాహాత్మ్యమునఁ గానరాకున్నవి.

రామకృష్ణనిఁగూర్చిన కథలు:—

తెనాలి రామలింగని కథలని దక్షిణదేశమునందంతటను ప్రసిద్ధములయి కొన్ని కథలు ప్రచారమున నున్నవి. అందుఁ జాలవఱకును శ్రీకృష్ణదేవరాయలకును, అతని యాస్థాన విద్వత్కవులకును సంబంధించి యున్నవి. వీనిని శ్రీగురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు తమ ‘కవిజీవితముల’లో ఇచ్చియున్నారు. రామకృష్ణకవి రాయలకాలమున లేడని తలచిన విమర్శకులు కొందఱీ కథలన్నియుఁ బుక్కిటి పురాణములని తలంచిరి. కాని యీవఱకు నిర్ణయింపబడిన కవికాలమునుబట్టి యీ కవి రాయలసభలో ఉండుటకు ఆక్షేపణ లేదు. కొందఱు పరిశోధకులు, విమర్శకులును ఈ యంశమును గ్రహించి శ్రీశ్రీరామమూర్తిగారు వ్రాసిన కథలు కొన్ని యథార్థములే యని నమ్ముచున్నారు. అన్నియుఁగాకున్నను, కొన్నియైనను నష్టదగియే యున్నవని చెప్పక తప్పదు. ఆ కథలు సాధారణముగా భట్టుమూర్తి, అల్లసాని పెద్దన, ముక్కు తిమ్మన, ధూర్జటి మున్నగు కవులను వెక్కిరించు గాథలతో నిండియున్నవి. వానికిదగిన చాటువులు కలవు. శ్రీకృష్ణదేవరాయలకాలమునాటికి రామకృష్ణకవి యువకుఁడు; స్వభావముచేతనే స్వతంత్రుఁడును, వికటస్వభావము కలవాఁడును అగుటచే ఈతఁడు ఇతరకవులను—సమయానుసారముగ అధిక్షేపించుట ఆసంభవ మెంతమాత్రమును కాదు.

రామకృష్ణుడు తన చరమదశలో తరణోపాయముగను, తనకవిత్వపరిక్షకునికపోవలగను ప్రాధప్రబంధముగ పాండురంగమాహాత్మ్యమును రచించెను. అందు హాస్యమున కెట్టి యవకాశమును - అందుచు అట్టి వయసున - లేదు, అట్లయ్యును ఈతఁడు, తన స్వభావమును పూర్తిగ విడువలేక అందందు తన కొంచెతనమును వ్యక్తముచేయుచునే యున్నాఁడు. మచ్చునకు రెండు పద్యము లుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

అతులనిష్ఠతో తపస్సుచేసిన పుండరీకమహామునికి భగవంతుడు ప్రత్యక్షముకాఁగా ముని ఆతనిని వెక్కువిధముల స్తుతించెను, అందు దశావతారస్తుతిలో బౌద్ధావతారవర్ణన మీ క్రిందిరీతి నున్నది:—

చ. 'ప్రతిదినకేశలుంచనపురాయిడి నెట్టన బట్టగట్టి పైఁ

బుతపుతమంచునున్న కుఱుబోడతలకొ ధరింప నోడియుకొ

నతమగు సొమ్ముగాన విడఁజాలవుగా శిఖిపింఛవల్లి, సౌ

గతమతధర్మ! దాని గటి గట్టుము; పుట్టము మిన్న కేటికిన్.' [పాండు. ద్వితీయా. ౬౪]

నెమిలిపించెము శ్రీకృష్ణునకు నీడరాని కేశాలంకారము. బౌద్ధావతారసమయమున బట్టకట్టి నున్ననైన తలపై దానిని ధరింప నెట్లుచు వీలులేదు. సతమగు నగను వీడుట కును వలను కాదు. కావున మొలకుఁ గట్టిన బట్టచు విప్పివేసి, ఆ వస్త్రమునకు బనులుగా శిఖిపింఛమును ధరించుట మేలు. అట్లు చేయుటవలన వస్త్రధారణఫలమును సిద్ధించును. మొల కట్టవలసిన బట్ట, తలయే కట్టుటచే - (బట్టతల యగుటచే) వేతే వస్త్రధారణ మనాపశ్యక మని భావము.

పయి వర్ణనమున రామకృష్ణుడు తన స్వభావసిద్ధమగు హాస్యమును వెల్లడించెననుట స్పష్టము. ఈ వర్ణనము ప్రత్యక్షమైన భగవంతునిఁ గొనియాడుచు పుండరీకునివంటి ముని చేయుట వికటమేకదా!

సహజదుర్బుద్ధియగు నిగమశర్మ తనయొక్కచేసిన హితబోధకు లోఁబడి సానుకూలుఁడై మంచిదారిని పడినట్లు నటించియు నొకనాటిరాత్రి యందఱును నిద్రింపఁగా వారి నగలను దొంగిలి పరారి యయ్యెను. మఱునాటివఱువాత అతనిబంధువులు పోయిన తమ నగలఁగూర్చి విచారించు సందర్భమున నీ క్రిందిపద్య మున్నది.

సీ. 'శోకించు వృద్ధభూసురుఁ డాత్మపితృదత్త దిర్ఘముద్రికకుఁ జిత్తంబు కలఁగ

నత్తగారిచ్చిన హరిసుదర్శనపుఁ బేరునకు ముత్తయిదువ వనటఁబొందుఁ

గ్రొత్తగాఁ జేయించుకొన్న ముక్కఱకునై యడలు దుర్వారయై యాఁడుబిడ్డ

జామాత వెతఁబొందు వ్యామోహయై నవగ్రహకర్ణపేష్టన శ్రంశమునకు

తే. సొత దుర్బుద్ధి! యెంత దుర్బుద్ధి! యహహా!, సర్వధనములు నద్దురాచారశీలుఁ

డూచుముట్టుగ నిలదోచి యుఱికిచనుట, యెఱుఁగరోకాక, యవ్వేళయెఱుక గలవఁ!

[పాండు. తృతీయా. ౫౦]

చెడుతిరుగుడులు తిరుగుచు, సర్వనాశన మొనర్చుచున్న నిగమశర్తను దారికిఁ దెచ్చుటకై ఆతనియక్క విదారు కోసుల దూరమున నున్న తమయూరినుండి కాఁపురమెత్తి వెట్టి పుట్టినింటికి భర్తతోను, బిడ్డలతోను వచ్చినది; నిగమశర్తకు నయమునను, భయమునను హితబోధచేసి ఆతనిని మంచిదారికి త్రిప్పినది. అతఁడును వెనుకటిరీతి మర్యాదగా ప్రవర్తింపసాగెను. ఇట్టి మార్పునకుఁ గారణము ఆమెయే. తన బుద్ధి చాతుర్యమున కామె గర్వింపవలసినది; అందఱిచేతను పొగడికలను పొందవలసినది. ఇట్టియొడ నిగమశర్త యొక యర్థమరేయి అందఱినగలను ఊదముట్టుగ దోచుకొనిపోయినపుడు బండుగు లందఱును తమతమ యాభరణములకై విలపించుచుండఁగా ఈమెయు తన ప్రయత్నము వస్తుగుటకుఁ గాక, నగకొఱకు విలపించుటయు, అందును అత్యల్పమూల్యమగు ముక్కఱు వాపోవుటయు, అందఱును సామాన్యముగ విలపించుచుండఁగా ఈమె దుర్వారయై యడలుటయు రామకృష్ణకవివీకట తను విశదము చేయుచున్నవి.

గ్రంథనామము .—

పాండురంగక్షేత్రమాహాత్మ్యమును ప్రతిపాదించు నీ ప్రబంధమునకు 'పాండురంగమాహాత్మ్యము' అను పేరున్నట్లు ఆశ్వాసాంతగద్యములను బట్టి తెలియుచున్నది. దీనికి 'పాండరీకమాహాత్మ్యము' అను నామాంతరమున్నట్లు 'అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబూనిన పాండరీకమాహాత్మ్యమునకు—' అను గ్రంథారంభ గద్యవలన తెలియుచున్నది. దైవమునుబట్టి పాండురంగమాహాత్మ్యమనియు, భక్తుడగు పుండరీకుని కారణమున పాండరీకమాహాత్మ్యమనియు దీనికి పేళ్లు గలిగినవి. కాని పాండురంగమాహాత్మ్యమును పేరే ఆంధ్రలోకమున ప్రసిద్ధమై యున్నది.

మూలము.—

కృతిపతి యగు వేదాద్రిమంత్రి రామకృష్ణనితోఁ బల్కిన

ఉ. "స్కందపురాణసీరసిధి కాస్తభమై ప్రభవించు జేవకీ

నందను సత్కథోద్యమము నవ్యవకర్తకళాకలాపమక

గుండనముం ఘటించి కడుఁ గ్రొత్తగు పొమ్మెనరించి, విష్ణునే

మం దులకించు నప్పరమ వైష్ణవకోటి నలంకరింపుమా!"

[పాండు.౧-౨౬.]

అను పద్యమునుబట్టి యీ ప్రబంధమునకు స్కందపురాణమునందలి కథ మూలమని తెలియుచున్నది.

'పాండురంగమాహాత్మ్య'మను నొక క్షేత్రమాహాత్మ్యము గీర్వాణభాషలోఁ గూర్చబడినది కలదు. అది తొమ్మిది యధ్యాయముల చిన్న గ్రంథము. స్కందపురాణాంతర్గతమట! దానిమాతృక పూనాలోని భండార్కర్ పరిశోధనాలయమునఁ గలదు. దాని ప్రతియొకటి కాకినాడలోని 'ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు'లోఁ గలదు. గ్రంథములోనివిషయమునుబట్టిచూడ, అయ్యది రామకృష్ణకవి యాంధ్ర ప్రబంధము

ననుసరించి వ్రాయఁబడినట్లు తోచుచున్నది. అయ్యదియే మూలమని ప్రచారము చేసి, తన్మూలమున రామకృష్ణని ప్రతిభను, శక్తిని కొంచెపఱచుట కెప్పురో యిట్లు మూలమును కల్పించి, అయ్యది ప్రచారము పొందునట్లుచేసి యుండవలెను. తెలుఁగునకు సంస్కృతమూలము కల్పింపఁబడుట శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యము నెడను కాననగును.

ఆ మూల గ్రంథముయొక్క యాద్యంతభాగములివి—

సారంభము— “పాండురంగమాహాత్మ్యమ్

స్కంద ఉవాచ.—

శ్లో. మాహాత్మ్యం కథితం సమ్యగీనానా ముత్తమోత్తమం,

గంగాదీనాం మునిశ్రేష్ఠాః కిమన్యచ్ఛ్రీతు మిచ్ఛథ

మునయ డోచుః—

శ్లో. సర్వోత్తమం యది క్షేత్రం తీర్థం చైకత్ర విద్యతే,

ఉత్కృష్టం చైవతం చాపి తన్నో వద మహామనః!

నూత ఉవాచ:—

శ్లో. అగస్త్యాదిమహర్షీణాం వచః శ్రుత్వాథ షణ్ముఖః,

ధ్వాత్వా తాదృగ్విధం క్షేత్రం తీర్థం చైవం న దృష్టవాన్.

స్కంద ఉవాచ:—

శ్లో. నాహం తథావిధం క్షేత్రం తీర్థం చైవతమేవ చ,

ధ్యాయస్వస్యామి మునయ సర్వోత్కృష్టం సుదుర్లభమ్.

తదాగచ్ఛత గచ్ఛామో గిరిజావల్లభం భవమ్,

ద్రష్టమేతం మహాపద్మం కైలాసనిలయం పృథక్.

ఆశ్చర్యం ను మమాప్యత్ర ప్రకౌర్మాధిగమే మహాన్,

జాయతే మునికార్జునాః స హి నో వత్స్యతే శివః.

గ్రంథాంతము:—

న ప మో ౭ ధ్యాయః

ఈశ్వర ఉవాచ—

శ్లో. స చచార మహావిష్ణో ర్నందిరోహి గంధధీః, తం దృష్ట్వా క్షేత్రపాలో ౭ సౌచుకోప చ ననాద చ.

ఉత్తపాత మహావేగాత్ స్తేనవత్ భువరః స్వయమ్, ఆరురోహ్లా(?) విమానంతు బభం జ నిపపాత యః.

తం గృహీత్వా మహాసత్త్వో నిపాత్య ధరణీతలే, విచక్ర్వ మహాబాహుః సర్పరాజం యథా భగః.

మరణాభిముఖం దృష్ట్వా ధైరవేణాద్రితం ప్రభుః, విద్యాధరం దేవయోనిం మహావిష్ణుర్భవా.....

ఇతి శ్రీస్కందపురాణే ఉమామహేశ్వరసంవాదే ఉత్తరసంహితాయాం

పాండురంగమాహాత్మ్యే నపమో ౭ ధ్యాయః.

పాండురంగమాహాత్మ్యం సంపూర్ణమ్.

ఆంధ్రపాండురంగమాహాత్మ్యమునఁ గల నిగమశర్తోపాఖ్యానము, రాధికా వృత్తాంతము, సుశీల కున్నగువారి కథలు, సుశర్తో పాఖ్యానము, అయిత నియు తుల వృత్తాంతములును సంస్కృతమున లేవు; మిగిలిన వృత్తాంతములు సంగ్రహముగఁ జూపఁబడినవి.

ఆంధ్రప్రబంధమునఁ గల పదములు సంస్కృత మూలమునఁ గానవచ్చు చున్నవి. కాని దానింబట్టి సంస్కృతమూలమున కిది యనువాదమనుట యుక్తి దూరము. ఆంధ్రమునందు 'తద్వారతా, జనవేగంబున భగ్నమయ్యెఁ గటిపేల్లతో తుల్లకా శిష్యమున్.' (పుట 501) అని యుండఁగా-దానిని సరిగా అర్థముచేసికొనక మూలమున 'తులుకానాం చ శిష్యం చ భగ్నమద్యాపిదృశ్యతే' అని కూర్పఁబడినది, ఇట్టివి చాల కలవు. విస్తరభీతి నవి విడువఁబడినవి.

క థా సా ర ము—

ప్రథమాశ్వాసము

శౌనకాది మహామునులు సూతుఁజూచి తేత్ర - దైవత - తీర్థములు మూఁడును సమప్రధానములైయుండు స్థలముంగూర్చి తెల్పుమని కోరఁగా నతఁ డిట్లు వచించెను.

'తొల్లి యగస్త్య మహాముని లోపామఃద్రతోఁ గూడ తేత్ర రాజమగువారా జనియందు వసించుచుండ సూర్య చంద్రాదుల గమనమును నిరోధించుచుండు వింధ్య పర్వతము గర్వము నణంపవలెనని దేవత లా మహామునిని ప్రార్థించిరి. అగస్త్యుఁడు వారి ప్రార్థనము నంగీకరించి శిష్యులు వెంట రా జయలుదేరి వెల్లి వింధ్యపర్వతము గర్వము నణఁచి దక్షిణముగాఁ బోయి కొల్లాపురిలోని మహాఽత్మిని సేవించెను. 2 దవ నా దేవియానతి ననుసరించి తుంగభద్రను దాఁటి స్వామిమలకుఁ బోయి కుమార స్వామిని సేవించెను. అతనిం గొనియాడి, యా గుహునివలన సమస్త తేత్రమాహాత్మ్య ములను దెలిసికొని యగస్త్యుఁ డిట్లనెను - 'స్వామి! మీదయవలన పుణ్యస్థల మాహాత్మ్యముల నన్నింటిని దెలిసికొంటిని. తీర్థ - దైవత - తేత్రములు మూఁడును మేళవించి యున్నచోటేదైనఁ గలదా? దాని గూర్చి తెల్పుఁడు.' అని యడుగఁగా కుమారస్వామి సుదీర్ఘముగ నాలోచించియు నట్టి స్థలమును కానలేక 'మహాముని! నీ వడిగిన యర్థము నాకు గోచరము కాలేదు. మన యీ సందేహమును దీర్ప పర మేశ్వరుఁడే సమర్థుఁడు; మనము కైలాసమునకేగి యాతనిని దర్శించి ఘన సందియముఁ బాఁకికొంద'మని కల్పి మునిగణముతోనూ, పరివారముతోను బయలుదేరి కైలాస నగమున కరిగెను. అంతకు ముందుఁ బార్వతీయు శివు నిదేప్రశ్న యడుగఁగా నతఁ డట్టి స్థలము గూర్చి తెలుప సిద్ధముగా నున్నందున మునులతోఁగూడ వచ్చిన కుమారునకును పార్వతీతోపాటు తేత్ర - దైవత - తీర్థములు కలిసియుండు స్థలమును దెలుప నెంచి, తొట్టతొలుత వెన్నుని దన మనస్సులో ధ్యానించి యిట్లు చెప్ప మొదలిడెను.

ద్వి తీ యా శ్వా స ము

ఘర్తపీరానది ఖైమీనదిలోఁ గలిసినచోట దక్షిణతీరమునఁ గల తీర్థ, తే త్రములు పాండరంగములని ప్రసిద్ధములు కలవు. అచట దేవదేవుడగు లక్ష్మీ వల్ల భుండు పాండురంగనామమునఁ బ్రసిద్ధుడై యుండును. అయ్యదియే మీ రభిలషించిన యుత్తమ స్థలము.

ఆదికల్పమునందలి పదునెనిమిదవ ద్వాపరము కడపట పుండరీకుడను ముని యచ్చోట ఘోరతపం బొనరింప శ్రీకృష్ణుడు ప్రత్యక్షమై కావలసిన వరమడుగఁ గోరెను. పుండరీకుఁ డాదేవుని, ఆ లలితరూపముతోనచటనే యుండునట్లును, అచటి తీర్థతే త్రములు తనవేరిట పాండరీకములయి యుండునట్లును వరము ప్రార్థించెను. శ్రీకృష్ణుఁ డట్లేయగుఁగాక యని వర మొసఁగెను.

ఆ తే త్రమును గూర్చి మఱియు నిట్లు శివుఁడు వివరించి పలికెను:—

ఆ తే త్రము లోకోత్తరమైనది. దానికి నాలుగు లోవాకిళ్లు గలవు. తూర్పు వాకిట సరస్వతియు, దక్షిణద్వారమున నారదుఁడును గలరు. దక్షిణదిశ నైదు కోట్ల నాగకన్యక లారతులిచ్చుచుండురు. పడమటి వాకిట భువనేశ్వరీదేవియు, నుత్తర ద్వారమున దుర్గాదేవియు నున్నారు.

ఇట్టి తే త్రము తే త్రాంతరములకంటె నుత్తమోత్తమము.

తొల్లి త్రిదంష్ట్రుడను రాక్షసుడు కోపముతో గదనెత్తి పాండురంగని యెడమ ప్రక్కపై వ్రేయఁగా ఆ దేవుఁడు దానిని తూలించి, యా రాక్షసునిఁ జంపెను. ఆ గదా వేగమునకు పాండురంగని మొలనున్న జాలెసంచి తెగిపోయి యిప్పటికి నచ్చటనే పడి యున్నది.

ఆ తే త్రమునకుఁ బడరుట పద్మతీర్థమును, శంఖ - పద్మనిధులును గలవు. అచటనే విష్ణులాకారమున నరనారాయణు లున్నారు.

పాండురంగని కీశాన్యదిశను కుండలతీర్థము కలదు. అచట అశ్వత్థ రూప మున నరసింహుఁ డున్నాఁడు. గోపిక యొక రై యచట శ్రీకృష్ణునిఁగూర్చి తపస్సు చేయఁగా నా దేవుఁడు ప్రత్యక్షమయ్యెను. అప్పటి తత్తరపాటులో నామె కేశ బంధము వీడెను; నీవి కొంత జాతెను. ఆమె శ్రీకృష్ణునియడుగులను గట్టిగాఁ బట్టు కొని ఆవిధముగానే అచట నుండునట్లు వరమడుగఁగా అతఁ డట్లే వర మొసఁగెను. ఆ స్థలమే ము క్తకేశినీతే త్ర ము.

ఆ దిక్కుననుండియే ఖైమీనది పొంగి పారలుచు తే త్రముపైకి వచ్చు చుండఁగా, పాండురంగుడు తన పాదములపై నుండి ప్రవహించునట్లాజ్ఞాపించెను. అదియే ఖైమీతీర్థమని ప్రసిద్ధమై యున్నది.

సరసింహాడచట ముప్పదిరెండు బాహువులతో నున్నాడు. అగస్త్య - గాణాపత్యము లను తీర్థములు నచటనే గలవు. గాణాపత్యతీర్థమునకుఁ దూర్పున సంకర్షణతీర్థమును, దానికిఁ దూర్పున జాబాలితీర్థమును, దానితరువాత బ్రహ్మతీర్థమును గలవు. బ్రహ్మతీర్థముకడ బ్రహ్మయు, సరస్వతియు వసించురు. వారికి దక్షిణమున కలశతీర్థమును, దానికి దక్షిణమున పితృతీర్థమును, దానికి దక్షిణముగా చక్రతీర్థమును, దానికి దక్షిణమున లక్ష్మీతీర్థమును, దానికి దక్షిణమున కౌమోదశీ, పద్మ, శంఖ, చక్ర తీర్థములును గలవు. లక్ష్మీతీర్థాదు లయిదును శక్తిసంచక మనఁ బడుచున్నవి.

విష్ణువు సంగముఁడను కాక్షసుని చంపినచోట సంగతీర్థము కలదు. అచట పుష్పావతి యను నది సంగమించును. దానికిఁ బిదప రామ, దేవ-సూర్య - సరస్వతీ తీర్థములు కలవు.'

పరమశివుఁ డీ రీతిన మునులకురు, కుమారునికి, నుమకును దెల్పెనని సూతుఁడు శౌనకాదుల కెఱిగించెను. వా రీ క్షేత్రతీర్థాది మాహాత్మ్యములను విని మిగుల సంతసించిరి. పిదప శౌనకుఁడు సూతుం జూచి 'కుహతా! విష్ణు వేల యడుగులమున నందునిపట్టియై పుట్టెను! ఆతని చరిత్ర మెట్టిది? రాధ యెవ్వతె? రాధాకృష్ణులసంబంధ మెట్టిది? శివునిదేహమునుండి శైమి యెట్లుదవెను? విష్ణుని కుంత్రరహస్యమెయ్యది? ఈ యంశములన్నియు మాకు వినిపించవలయు'నని ప్రార్థింపఁగా సూతుఁడిట్లనెను—

'తొల్లి శంకరుఁడు నారదునకు పుండరీకముని చరిత్రమును వివరముగాఁ దెల్పెను. దానిని మీకు వినిపింతును. అది వినిన మీ సందేహములెల్లను తీరును.' సూతుఁడిట్లు పలుకుచు మున్నుతాను వేదవ్యాసునివలన వినినదాని నిట్లు చెప్ప సాగెను.

'ఇదివఱకుఁ జెప్పినట్లు కుమారుఁడు మునులతోఁగూడఁ దన సందేహములను తీర్చుకొని పోవుచుండఁగా-శివునివద్దకు వచ్చుచున్న నారదుఁడు వారిని జూచి తనలో 'కుమారుఁడును, మునులును పరమశివునియొద్ద కిప్పు డేకారణమున వచ్చిరో? ఏదే నొక గొప్ప సందియముఁ దీర్చుకొన వచ్చి, తమపని నెఱవేర్చుకొని మఱలుచుండ వచ్చుచు'అని యనుకొని వేవేగ శివుని దర్శించి, యతనిఁ బలులెఱంగులఁ గొనియాడి యిట్లు ప్రార్థించెను—'దేవా! కుమారాదు లిటనుండి పోవుచుండుట చూచితిని. వారు మిమ్మేమి ప్రార్థించిరి? మీరేమి సమాధాన మిచ్చితిరి? ఆ యంశమును నాకు వివరముగాఁ దెల్పు వేడుకొనుచున్నాను.' అప్పుడు శివుఁడు పార్వతియు, కుమారుఁ డును, మునులును కోరిన యర్థమును దెల్పఁగా నారదుఁడు తనకు నట్టి యుత్త మోత్తమస్థలమును దెలిసికొను కోరికకలదు; కాన వివరింపఁగోరఁగా శివుఁ డాతనికి పాండురంగక్షేత్ర వృత్తాంతమును దెల్పు మొదలిడి యచటి సరసింహక్షేత్రము గొప్పతనముం దెల్పుచు తదనుబంధముగ నొకయితీహాసము నిట్లని చెప్పఁదొడఁగెను.

తృతీయాశ్వాసము

కళింగదేశమునందలి పీఠికాపురమున వేదవేదాంగవేత్తయు, నుత్తమశీలుఁ
 డును అగు సభాపతియను బ్రాహ్మణోత్తముఁ డుండెను. నిగమశర్మ అతని పుత్రుఁడు.
 నిగమశర్మ చిన్నవయస్సుననే సమస్తవిద్యలను నేర్చి విద్వాంసుఁడైనను, పోకిరియై
 తిరుగుచు, ఇంటఁగల వస్తువుల నన్నింటిని విక్రయించుచు, భూములను గురువ
 బెట్టుచు సంపదను నాశనముచేయుచుండెను. ఇంటిగడప త్రొక్కుటయే యరుదుగ
 నుండెను. వానికి బుద్ధిచెప్పి, దారికిఁదీసికొని రాదలంచి యతనియక్క భర్తతోను,
 బిడ్డలతోను తన పుట్టినింటికి వచ్చి, చుక్కతెగిపడినవడువున నొకప్పు డింటికి వచ్చిన
 తమ్ముని ఖండి మాటలాడి, నిలిపి, సమస్తోపచారములు నొనర్చి హితము నుపదేశిం
 చెను. నిగమశర్మయును ఆమెహితమును విన్నవానివలె నటించి క్రొలఁదదినములు
 వినయ, విధేయతలతో మెలఁగుచు నొకనాఁటిరాత్రి అందఱును నిదురించుచుండఁగా
 వారి ఆభరణముల నన్నింటిని అపహరించి యడవిదారిని పోవుచుండెను. అడవిలో
 నొకదొంగలగుంపు నిగమశర్మ నడ్డగించి, అతనిని చావఁగొట్టి యతనికడనున్న
 యాభరణముల నన్నింటిని తీసికొనెను. కదలలేక - మెదలలేక పడియున్న నిగమశర్మ
 నొకకాఁపు తనయింటికిఁ దీసికొనిపోయి తగినచికిత్స చేయించి, గాయములు మాన్చి
 కాపాడెను. ఆ యింటఁగల అందక త్రైయగు నొకకాఁపు పడఁతి నిగమశర్మను మరులు
 కొని, అతనిని మరులుకొలిపెను; అతఁడు ధర్మమును దలచక రహస్యముగ
 నామెతోఁ గ్రీడించుచుండెను ఇట్లు కొన్నిరోజులుచన నాతఁ డా పడఁతిని లేవఁదీసికొని
 యెటకేని పోవఁ దగినయదను నరయుచుండెను. ఒకప్పుడాయూర జరిగిన జాతరలోఁ
 బాల్సాని నడురేయి నందఱును గాఢనిద్రలో ముని యుండఁగా నిగమశర్మయు,
 నతని ప్రియురాలగు నా కాఁపుపడఁతియు నిలువీడిపోయిరి. వారొక యడవికిఁబోయి,
 అచ్చటి బోయజాతిలోఁ గలిసిపోయిరి. నిగమశర్మ కిరాతుఁడయి వేఁటాడి యాహార
 రము సంపాదించుచుండెను. వారిరువురును అచటఁ గొంతకాలము గడవినపిదప నా
 కాఁపుపడఁతి మరణించెను. పిదప నిగమశర్మ యొక చుండాలవనితం గూడి
 యామెవలన సంతానముంగూడఁ బడసెను. ఒకనాఁ డతఁడు వేటకుఁబోయి యుం
 డఁగా అతని గుడిసె కాలిపోయెను, అంహండిన యతని భార్యాపుత్రులు మరణిం
 చిరి. అతఁడది గాంచి, మిగుల వాపోయి, మతిచెడి, యాహారనిద్రల నుజ్జగించి దేశ
 ములఁ గ్రుమ్మరుచుఁ దుదకు శ్రీనరసింహుఁడున్న క్షేత్రముంబ్రవేశించి ప్రాణములు
 విడిచెను. యమదూత లాతనిని కట్టి, కొట్టుచు ఘోరముగఁ బాదించుచుఁ దమ
 లోకమునకుఁ దీసికొని పోవుచుండఁగా-వారు వెట్టుబాధలకుఁ దాళఁజాలక నిగమశర్మ
 గట్టిగా నఱచెను. అంతకు మున్ను విష్ణువుచే రక్షార్థ మచట నుంచఁబడిన
 చక్రము అతని మొఱ విని తొందరగా వచ్చి యమదూతలను దఱిమి, నిగమశర్మ
 బంధములను త్రొంచెను. అంత విష్ణుదూతలు వచ్చి నిగమశర్మను సగౌరవముగ క్షేత్ర
 ద్వీపమునందలి పరమపదమునకుఁ దీసికొనిపోయిరి. అతఁడు వైకుంఠమున కుముడు

డను పరమభాగవతుడయి యున్నాడు, అతడు పాతకీయయును నరసింహశ్రేష్ఠమున మరణించుచే నట్టి యుత్తమోత్తమపదవిని పొందెను. ఆశ్రేష్ఠమునకు దక్షిణ భాగమున నేను నివసించును. ఎట్టి మహాపాతకము లొనరించినవారైనను సరే, అచ్చట మరణించినచో ఇంద్రపదవిని పొందుదురు.

శివుడిట్లు తెల్పగా విని సంతసించి నారదుడు తీగ - శ్రేష్ఠ - దైవతములను గూర్చి తెలుపఁగోరఁగా నిట్లు తెల్సెను - 'సృసింహశ్రేష్ఠము నెదుట చంద్రభాగా నది కలదు. ఇంద్రుడు మున్నచట తపంబొనరించి యింద్రభోగముల ననుభవించెను. ఆసృసింహశ్రేష్ఠము చేరువనే పాండరీకశ్రేష్ఠమున్నది. దాని మాహాత్మ్య విట్టిది, అట్టిదని వర్ణింపనలవికాదు. దానికే దూర్పుభాగమున సరస్వతీయుఁ, బడమట భువనేశ్వరియుఁ జివటిభాగములుకాగా ఆశ్రేష్ఠమను ధనుస్సును చేతధరించి శార్ఙ్గ పాణియగు విష్ణువు తీర్థము లను బాణములను దోడిగి పాపములను లక్ష్యములను బడఁగొట్టి భక్తులఁ గాపాడుచుండును. ఆశ్రేష్ఠమునడుమ పాండురంగుడను పేర శ్రీకృష్ణుడు వెలసియుండును.'

శివుడిట్లు పలుకఁగా నారదుడు 'నిఖిల జగద్భగతుండగు విష్ణువు ఆస్థలమున వెలయుటకుఁ గారణమే'మని ప్రశ్నింపఁగా పరమేశ్వరుఁ డిట్లు చెప్పఁదొడంగెను.

'పూర్వము పుండరీకుడను మహాముని యచ్చోట భూరమగు తపస్సుచేయు చుండఁగా, దానివలనఁ గల్గిన తాపమునకు లోకము లట్టుడికిన ట్లుడికిపోవుచుండ - బ్రహ్మ యా సంగతిని విన్నవింప విష్ణువుదరి కేఁగెను. ఆ సమయమునందే దుష్టజనులను మోయఁజాలని భూదేవి తనస్థితిని వెన్నునకు విన్నవించుటకు ఊరాభిమధ్యమునం దలి శ్వేతదీప్యములోని వైకుంఠమునకేగి యచట దేవదేవుని దర్శించి, స్తుతించి తన గోడు వెల్లఁగఁకెను. విష్ణు వామె సంగతినివిని తాను మాయామానుషమూర్తియై భూలోకమున నవతరించి, రాక్షసప్రాయులగు రాజులను సంహరించి, భూభారము మాన్పెదనని భూదేవి కభయమిచ్చి, పుండరీకునికి బ్రత్యక్షమయి వరమొసంగి యాతనితపస్సును మాన్పెదనని బ్రహ్మకును వాగ్దానముచేసి పంపివేసెను. పిదప శ్రీహరి యాదవకులమున దేవకీవసుదేవుల తపఃఫలముగఁ గృష్ణుడయి పుట్టి భూర రాక్షసులను, దుష్టనృపాలురను వెక్కురను సంహరించి బాల్యమాది అనేకాదృశ కృత్యముల నొనర్చుచుండెను.

ఆ రీతి నవతరించిన శ్రీకృష్ణుని సంతోషమునకై బ్రహ్మయొక శక్తిని పంపఁగా నది నందుని మఱిదియగు శతగోవుని పుత్రికయై లోకోత్తర సౌందర్యమున రాధ యను నామమున వర్ణిల్లుచుండెను. ఆ రాధాకృష్ణులహృదయములలోఁ బరస్పరము ప్రేమ యంకురించెను.

చ తు క్థా క్వా న ము

మాధవుడే తనకు భర్త కావలెనని రాధ గోవర్ధనాచలసమీపమునఁ గల ఋణవిమోచనతీర్థమున ఆ యాఋతువులనుసరించి భూరనియమమునఁ దపమాచ

రించుచుండెను. శరత్కాలమున విష్ణు వామేశ్వరుల బ్రత్యక్షమై యామేశ్వరికి నీడే ర్పెను.

పుండరీకుడు ఘోరతపము చేయుచుండగా బ్రహ్మ యాతనికి బ్రత్యక్ష మయి 'విష్ణువు నేడో రేపో యతనికి బ్రత్యక్షమగు'నని తెల్పెను. పుండరీకుడు తపముచేయుచున్నక్షేత్రము దేవర్షి నరగణ సేవితమగుననియు, దేవుడు ముక్తిచొను గుననియు దెల్పెను. ఆముని బ్రహ్మమాటఁ దలఁచుకొనుచు భగవంతుని ధ్యానించు చుండగా మూడవనాడు విష్ణు వాతనికి బ్రత్యక్షమయ్యెను. దేవునియద్భుతతేజ మును గని బెదరి యటచుచు బుండరీకుడు పాటిపోవుచుండగా కృష్ణుడు నవ్వెను. పుండరీకుడు వెనుకకు మరలి దేవునిగని వేయి విధములఁ గొనియాడెను. విష్ణువు వెనుకనే వచ్చిన మే మందరమును పుండరీకుని గుణములను బ్రశంసించితిమి. శ్రీ కృష్ణుడు నతనిభక్తిని బ్రశంసించి వరములు వేడఁగోరెను. పుండరీకుడు వేతేమియుఁ గోరక 'ఈక్షేత్ర - తీర్థములు గొప్పగా నుండవలెను. నీదర్శనమిచట భవభయకర్మ సంబయి జనులకు లభించుఁగాక! ఈతీర్థక్షేత్రములు నావేరితోవెలయుఁగాక!' అని ప్రార్థింపఁగా విష్ణు వట్లే వరము లొసఁగెను.

విష్ణు వా తీర్థమునఁ బశ్చిమాభిముఖుడై 'రెండుచేతులను గట్టిపై నుంచుకొని వెలసెను. ప్రాగభిముఖుడయియు నుండును. ఇట్లురెండుమూర్తులతోవెలసెను. ఘడి భర్త యాతని పాదపీఠము. లక్ష్మీదేవి - హి శ్రీరూపముల రెండుకడల నతనిని సేవించుచున్నది. ఎదుట గరుడుఁడుండును. దక్షిణభాగమున సనకాదులును, బ్రహ్మ యును-ఎడమవైపు నేనును, రుద్రులును—ఇంద్రాదులు వెనుకభాగమున నుండుము. నారదా! వెన్నునివాత్సల్యమును నీవునెఱుఁగుదువు. ఆ దేవుడు దిగంబరుడయి పంచాబ్దంబుల యీఁడువాఁడై యుండును. వాసవాదులు తన్ను గొల్వఁగా శేషపీఠము నధిష్ఠించి, రెండుకాళ్లనడుమును గోయష్టి నిరికించుకొని యుండును. అతఁడు నాల్గు బాహ్యద్వారములును, నాలు గంతర్ద్వారములును గల మహాసౌధమున నుండును. ఆదేవదేవుని దర్శించినచో ఎట్టి పాతకములైనను నశించును. తొల్లి గోవు, కాకి, హంస, చిలుక, పాము, తేనెటీగయును ఆదేవుని సేవించి యుత్తమజన్మములనొంది చివట ముక్తిఁబడసినవి. నీకావృత్తాంతములఁదెల్పెదను వినుము.

పాండురంగఁడు భీమరథీతీరమున మురళీగాన మొనర్చుచుండగా దానిని విని పరవశమైన గోవాకటి పాలు స్రవించెను. ఆదుగ్ధబిందువాకటి యెగిరి శ్రీకృష్ణుని శిరస్సుపైఁ బడెను. అందువలన నాధేనువునకు దేవునకు క్షీరాభిషేక మొనరించిన సుకృతము కలిగెను. ఆధేనువు ముడుసలిదై మరణించి మఱుజన్మమున సుశీలయును వేరితో నొక విష్ణుభక్తునకుఁ బుత్రికగా జన్మించెను. యుక్తవయస్సున నామె లోభియుఁ గ్రూరుఁడు నగు నొక బ్రాహ్మణునకిచ్చి పెండ్లిచేయఁబడెను. భర్త యెన్ని బాధలుపెట్టిన నామె సహించుచు గొప్ప పతివ్రత యని పేరుమోసెను. ఒకనాఁడామె భర్త గ్రామాంతరమున కేగిన సమయమున శ్రీకృష్ణుఁ డొక పొట్టివడుగు

వేసమున నతిథియై వచ్చెను. అతఁడు తనకాకలి యొక్కవగా నున్నదనియు, వంట యగువజకును వేచి యండఁజాలననియుఁ జెప్పి చల్లియన్నమునే తినుటకు సిద్ధపడెను. ఆమె పెట్టినయన్నము అతనికిఁ జాలనందున సుశీల - భర్తయేమిచేసినఁ జేయనివ్వుని సాహసించి - అతఁడు కానరాకుండ దాచియొంచుకొనిన భక్ష్యముల నతిథిఁ బెట్టెను. అందునను వటువునకుఁ దృప్తికలుగలేదు. సుశీల మిగుల నాశ్చర్య పడుచు నాయతిథి సామాన్యమానవుఁడు కాఁడనియు, భగవంతుఁడే యా రూపమున వచ్చెననియు భావించి కావలసిన వంటకములను సిద్ధముచేయ నగ్నిదేవునిఁ బ్రార్థించెను. అతని ప్రభావమునఁ బెక్కు రకముల వంటలు తయారై నవి. అపుడామెభక్తికి మెచ్చి, వటువు కృష్ణుఁడుగా మాఱి యామెకుఁ బ్రత్యక్షమయి, యామె వెనుకటి జన్మవృత్తాంతమును తెల్పి యిట్లనెను - 'నీభక్తికి సంతసిల్లితిని. నిన్ను పరీక్షింపఁ దలచియే యిట్లు వచ్చితిని. నీభర్తయు కఠినుఁడుగా నుండుటకును నేనే కారణము. పూర్వ మకృతసత్త్రియుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు పాపాత్ముఁ డొకఁడుండెను. ఒకప్పుడతఁ డుత్సవసమయమున నాకు నివేదించిన యన్నమును గాంచెను. ఆ సుకృతలేశమున నతఁడుత్తమ బ్రాహ్మణవంశమునఁబుట్టి విద్యల నభ్యసించి నిన్ను వివాహమాడెను. నిన్ను పరీక్షింపఁగోరియే అతనిని లోభిగను, కఠినునిగ నొనర్చితిని. నేఁటినుండియు నతఁ డత్యుత్తముఁ డగును. నీకేవురు పుత్రులు తత్తములు కల్గుదురు. నీవు నూతేండ్లు జీవించి పిదప భర్తతోఁగూడ మోక్షము పొందఁగలవు.' విష్ణు విట్లుపల్కి యంతర్హితుఁ డయ్యెను. పిదప సుశీలభర్త యుత్తమరీతిఁ బ్రవర్తించెను.

కాకి యొకటి పాండురంగని దేవాలయముచేరువఁ గల రావిచెట్టుపయి వసించుచు, నొకప్పుడు విట్టలాలయాంగణమునఁ గల బక్షిపీఠముపై వేసిన మెతుకులు తినుటకై చెట్టునుండి యెగురుచురాఁగా, దాని తెక్కలవలనిగాలిచే దుమ్ము పోయి, కాకి దేవాలయము తుడిచిన పుణ్యములభించెను. ఆకాకి మరుజన్మమున సుశీల కొక పుత్రుడై జన్మించెను.

ఒకహంస యా దేవాలయసమీపమున వసించుచు నొకప్పుడు మండుటెండకుఁ దాళఁజాలక యవట తటాకమున మునిగి, యా గుడిలోఁ బ్రవేశించి, తెక్కలల్లార్పఁగా, వానివలన రాలిన నీటితుంపరలు అచ్చోటఁ బడినవి. గాలికి దుమ్ము సెగిరి పోయెను. అందువల్ల హంసకు గుడిని అలికిన పుణ్యము లభింపఁగా నదియు సుశీల కొకపుత్రుడై పుట్టెను.

ఒకహరిదాసి చిత్రవర్ణములుగల చిలుక నొకదానిం బెంచుచుండెను. ఒకనాఁ డది పంజరమునుండి తప్పించుకొని, ఆ హరిదాసిముత్యాలహారమును ముక్కునఁ గఱచుకొని యెగిరిపోయెను. ఆమెయు నామెచెలికత్తెలును చిలుకం బట్టుకొన నెంత యత్నించినను లాభములేకపోయెను. చిలుక గుడిలోపలి యొక దండముపై వ్రాలి ముత్యములను ముక్కుతోఁబొడువఁగా నవి క్రిందరాలెను. కానఁ జిలుకకుఁ పాండు

రంగనిగుడిలో ముత్యాలముగ్గులు పెట్టిన పుణ్యము లభించి, అది సుశీల కొక కుమారుడై పుట్టెను.

ఎవటినుండియో పామొకటి విట్టలాలయమును బ్రవేశింప, అందున్న యొక యొకటి భయపడి దేవునిపాదసీతముక్రింద దూరెను. పామచటికి వచ్చి, విట్టలుని పాదములపై నున్న యొక మొగలిపూవులలోనిపుప్పొడి నాఘాగ్రణించెను. అందువల్ల పామునకు ఆనందము కల్గి అది పడగ విప్పెను. అప్పుడు అందున్న మణి ప్రకాశించి పామునకు దీపారాధన మొనర్చిన పుణ్యము లభించి, అదియు సుశీల కొక కొడుకయి పుట్టెను.

దేవాలయ సమీపాద్యానమున తేనెటీగలగుం పొకటి తిరుగుచుండగా నందొక యీగ భగవంతునికి పూజింపబడిన యద్భూతబువు కల పుష్పము లోని మధువును గ్రోలగా-దానికి భగవత్పారతీర్థముఁ ద్రాగిన ఫల మిచ్చి-అదియు సుశీల కొక పుత్రుఁడయి పుట్టెను. సుశీల యా పుత్రులను బెంచి, భగవద్భక్తిని బోధించి, ముదుసలియైనపిదప ముక్తిబొందెను.

విట్టలున కీశాన్యదిశను తేత్రపాలుడగు కాలభైరవుఁ డుండును. ఒకప్పుడు గంధర్వుఁడొకఁడు గర్జించి విమానమెక్కి గుడిపైనుండి పోవుచుండగా, భైరవుఁడు కోపించి పైకెగిరి, వానిని క్రింది కీడ్చి చంప సిద్ధపడెను. దయామయుడగు పాండురంగఁ డతనిని వారించి, గంధర్వునిగాపాడెను. గంధర్వుఁడు విట్టలుని మిగులఁ గొనియాడి తన యిచ్చబోయెను. భక్తులు తొలుత తేత్రపాలుని, ఆపిదపనే పాండురంగనిఁ జూడవలెను.

పంచమాశ్వాసము

పరమేశ్వరుఁ డిట్లు చెప్పగా విని సారదుండు మిగుల సంతసించి 'దేవా! ఆ తేత్రమునకుఁగల ద్వారము లేవి? ఆయామయెడల నెవ్వ రెవ్వరున్నారు? ఆయా స్థలివిశేషములేవి? వానిని వివరింపవలె'నని కోరగా శివుఁడిట్లు చెప్పెను - 'సుఖమాలికా, భీమరథుని కలిసినచోటు ముఖ్యమైన తీర్థము. ఆతేత్రమునకుఁ దూర్పు ద్వారముగ సరస్వతియు, సిద్ధేశ్వరమును శివలింగమును కలవు. పుష్పావతీ, సంగమ తీర్థములు దక్షిణద్వారము.

బోయ యొకఁడొక జింకను దఱుముచు దానిగుండెకు గాఢముగఁ దాఱు నట్లాక వాఁడిబాణము నేసెను. ఆ జింక యా బాధతోఁ బరుగెత్తుచు సంగమతీర్థమున మునిగి, మరణించి విద్యాధరరాజయి మింటికెగసెను. అది చూచి యాశ్చర్యపడుచు, నాబోయయు అందు స్నానముచేసి, నీరు క్రోలి, నిష్పాపుడై శరీరము విడిచి, దివ్య త్వము పొందెను.

తొల్లియచ్చోట సంగముండను రక్కసి రాతిక్రింద దాగియుండగా విష్ణు వాతనిని బయటి కీడ్చి చంపెను. పశ్చిమద్వారమున భువనేశ్వరియు నుత్తరద్వారమున మహిషాసురమర్దని యను దుర్గయు నున్నారు. అచ్చట తరణియు, భైమియును గలి

యును. అచట స్నానముచేసిన సమస్త కలుషములు పోవును. ఈ నాలుగు నంత ర్ద్వారములు. ఇవిగాక నాలుగు బహిర్ద్వారములు కలవు. పశ్చిమమున కరవీరపురము, భద్రకాళిక, కోటిశ్వరలింగము, పుణ్యజలనది, నారాయణదేవియుఁ గలరు. దక్షిణ ద్వారమున కృష్ణానదియొడ్డున శూర్పలాఖ్యతీర్థమును, శివుఁడును గలరు. తూర్పు ద్వారమునఁ బుష్కరిణీనది తన కుత్తరముగాఁ బ్రవహింపఁగా త్రివిక్రముఁ డుండును. ఉత్తరద్వారమున నృసింహుఁ డుండును.

పూర్వము బ్రహ్మపుత్రుఁడగు సనందనుఁడు శిష్యసహితముగ హస్తీపురి కేగి భర్తరాజును దర్శింపఁగా, నారాజు మునిని మిగుల గౌరవించి బంధుమిత్రాదివధవలనఁ గల్గిన పాపము నశించు మార్గముఁ దెల్పుఁగోరఁగా ఆ ముని పాండరిక మేత్రమునకు వెళ్లఁగోరెను. భర్తరా జట్లొనర్పి, తన పాపమును బోసడిచెను.

పాండురంగని కుత్తరముగా ౧౦౦ విండ్ల దూరమున బోధిద్రుమరూపమున నృసింహుఁ డున్నాఁడు. అట కుండలతీర్థ మున్నది. అందు మునిగి నృసింహుని దర్శించువారికి రాజసూయఫలము లభించును. వేలకొలది దేవకన్యక లచట నృసింహునకు నీరాజన మిచ్చుచుందురు. అట మరణించువారు ముక్తులగుదురు. అట్లుగుటకుఁ గప్పయైన యముతపుత్రుడే తార్కాణము.

విష్ణులునికే బడమట పద్మతీర్థము కలదు. త్రిదంష్ట్రుఁడను రాక్షసుని చంపుట కయి మున్ను వెన్నుఁడచ్చట పద్మాయుధమును దాచియుంచెనట! అందు స్నాన మాడినవారికి ముక్తి గలుగును.

సుశర్మ యను క్రూరకీరాతుఁ డొకనాఁడు సపరివారముగ వేటకేగి దప్పిగొని పద్మతీర్థమునఁ దానమాడి, యా నీరుత్రాగెను. కొంతకాలమున కతనికి మృత్యువు రాఁగా - చిత్రగుప్తుఁడు తా నదివఱకు వ్రాసియుంచిన సుశర్మపాపముల పట్టికను తెప్పించి చూడఁగా నందొకటియు లేకపోయెను - అతఁడచ్చెరువంది యముని కీ యం శము తెల్పఁగా నతఁడు మఱలశ్రద్ధగా ప్రతిఫుటయు పరిశీలింపఁగోరెను. చిత్రగుప్తుఁడు పరిశీలించి యొకయొడ తనవ్రాతకు బదులుగ 'ఈతఁడొకనాఁడు పద్మతీర్థమున మున్ని నందున నీతని పాపములన్నియు నశించినవి' అను విష్ణునివ్రాతఁ గనుగొని యమునికే దెల్పెను. పద్మతీర్థప్రభావమును యముఁడును కొనియాడి సుశర్మను గౌరవించెను. సుశర్మ స్వర్గమునకేగి భోగము లనుభవించి, తిరిగి భూలోకమున నుత్తమకుటుంబ మునఁబుట్టి, పాండురంగనిగుడి నూడ్చుచు సుఖముగఁ బెక్కిండ్లు గడపెను. ఆ సుకృతమునఁ జంద్రలోకమున కేగి పెక్కుసుఖము లనుభవించి, పిదప సుకీర్తి యను రాజుగాఁ బుట్టి గొప్పభక్తుడై నిండువయస్సుననే సన్మనీంచి యవసానమున మోక్షము పొందెను.

కృతయుగమున నొక్క కోరయు, త్రేతలో రెండుకోరలును, ద్వాపరమున త్రిదుష్టములు గల్గిన నూయావి యగు నొక రాక్షసుఁ డుండెను. వాఁడు కృతయుగ మున హిరణ్యకశిపునకు పార్శ్వగ్రాహి యనువేరఁ బుత్రుడై నృసింహునిచే జంపఁ

బడెను. త్రేతాయుగమున అతికాయుడను రాక్షసుడై పుట్టి రామునిచే జంపబడెను. వాడే ద్వాపరమున త్రిదంష్ట్ర నామమునఁ బుట్టి పాండురంగని డే. త్రమునకు వచ్చి దేవునివైఁ గోపించి గడనెత్తి యతనిని గొట్టగా, పాండురంగఁడు దానిని తూలించి త్రిదంష్ట్రుని సంహరించెను. ఆ గదావేగమునకు కృష్ణుని మొలనున్న జాలెసంచి తెగి, పడెను. అది యిప్పటికి సచ్చట కానవచ్చుచున్నది. విష్ణువు తన హృదయమున దాచిన సిద్ధమంత్రమును నాకే తెల్పియున్నాఁడు.'

అని తెల్పఁగా నారదుఁడా మంత్రరహస్యమును తెల్పు శివునిఁ బ్రార్థించెను. మహాభక్తుడగు నారదుఁడు శివుఁడు 'కృష్ణాయ నమః' అను నా మంత్రమును పాంగో పాంగముగ నుపదేశించి యిట్లనెను.

'నారదా' సిద్ధేశ్వరనామముతో నీ వుండు దక్షిణద్వారమున నీ మంత్రము జపించువారలకు కోరిన కోరికలు సిద్ధించును. తొల్లి బలరాముఁ డిచ్చటికి వచ్చి యిందలి చిత్రంబులఁ గాంచుచు, ఈ మంత్రరహస్యము నెఱుంగఁజాలక, దానిం దెలిసికొనఁ గోరి ఘోరతపం బొనర్చుగా, సంతసించి శ్రీకృష్ణుఁడు తనయన్న కీ మంత్రరహస్యముఁ దెల్పును. రుక్మిణీదేవి యీ మంత్రమును జపించుటవలననే మన్మథుని బుత్తునిగాఁ బడయఁగల్గెను. మన్మథుఁడు మఱ్ఱోకములను పూవుటమ్ములచే జయించుట కీ మంత్ర బలమే కారణము.

మున్ను నేను త్రిపురములను దహించునపుడు నా దేహమునుండి వెడలిన చెప్పుటనీరు నదియై పారెను. భీముఁడ నగు నావలనఁ గలుగుటచే అది బైమి, భీమ రథి యను పేళ్ళుబరఁగెను. ఆ నది పొంగిపొరలుచు డే. త్రముమీఁదికి వచ్చుచుం డఁగాఁ జూచి డే. త్రవాసులు భయపడి మొఱవెట్టఁగా డే. త్రపాలుఁడు మహాకోప మున దాని నడెను. బైమి విష్ణుని శరణువేడఁగా అతఁ డభయమొసఁగి తనపాదముల పయినుండి ప్రవహింపఁజేసెను. ఆట్లు ప్రవహించిన తీర్థమునకు నరసింహతీర్థమని పేరు.

విష్ణువు ప్రత్యక్షమైన యా చోటికి దక్షిణమున ఒక యిసుకతిన్నె కలదు. అచ్చట నొక గోపిక కృష్ణునిఁగూర్చి ఘోరతపస్సు చేయఁగా నతఁడు ప్రత్యక్ష మయ్యెను. అప్పుడు కలిగిన తొందరలో ఆమెకేశబంధమును, నీవియు శిథిలము లయ్యెను. ఆమె కృష్ణునిపాదములను తనకరములతో గట్టిగాఁ బట్టుకొనెను. గంగ ఆమె ప్రేళ్ళమీఁదుగ ప్రవహించెను. అదియే ముక్తకేశినీతీర్థము.'

శివుఁడిట్లు తెల్పఁగా విని, నారదుఁడు 'సుశీలపుత్రు లేరీతిగ ముక్తిబొందరి? ప్రయుతపుత్రు డెవ్వఁడు? అతఁ డెరిఁచిని నృసింహదేవుని కృపఁగాంచెను?' అని ప్రశ్నింపఁగా శివుఁ డిట్లు తెల్పెను.

సుశీలపుత్రులు, తమ తలిదండ్రులు గతించినవిదప పాండురం గని భక్తులై వెక్కుసుఖము లనుభవించి యంతమందు సశరీరస్వర్గము పొంది' రని తెల్పఁగా నారదుఁడు 'మహాత్మా! సంసారసముద్రమున ముగ్గుచు, తేలుచునుండు

వారికి ముకుందుడు మోక్షమెట్టిచ్చెను? సంసారులే ముక్తులైనచో సన్న్యాసము వలన బ్రయోజనమేమి? అని యడుగఁగా శివుఁడిట్లుత్తర మిచ్చెను.

‘ముక్తి సంసారులవశమైనది. గృహస్థధర్మముకంటె వేఱగు నుత్తమ ధర్మము లేదు. ఈ విషయమున నొక గాధకలదు. దానిని వినినచో నీసందేహము లన్నియుఁ దీటిపోవును.

ప్రయుతుఁడను మునికి అయుత, నియుతులను పుత్రులు కలరు. వారగస్త్య ముని కంటేవాసుడు. వారిపై నగస్త్యునికి మక్కువ యెక్కువ. వారికి గురుభక్తియు, విద్యాభక్తియు మొండు. విద్యాపూర్తి యైనపిదప వారికిఁ దగిన కన్యకల నిచ్చి వివాహముచేయఁదలంచి యగస్త్యుఁడు బ్రహ్మలోకమునకేగి యతని పుత్రకలను గాయత్రి, సావిత్రి ఆనువారిని దెచ్చెను. అయుతుఁడు గురుని దిరస్కరించి సంసారము నొల్లనందున నియుతునికే వారినిద్యతని వివాహముఁజేసి, యగస్త్యుఁడు తన యాశ్రమమునుండి యయుతునిఁ దరిమివేసెను. అయుతుఁడు ఘోరముగఁ దపస్సు చేయుచుండఁగా, అతనితపస్సునకు విఘ్న మొనర్పఁదలంచి యింద్రుఁడు వృద్ధవాన ప్రస్థునివేషమున, రూపాంతరముననున్న కామధేనువు, శచి, తక్కుంగలవారును వెంటఁ నయుతుఁడున్న యడవికి వచ్చి, గృహస్థాశ్రమము స్వీకరింపవలెనని అయుతున కనేకవిధముల హితము నుపదేశించెను. కాని ప్రయోజనము లేకపోయెను. ఇంద్రుఁడు కోపించి, అతనిని నిందించి, కార్యసాధనార్థము ముసలియావురూపున నున్న కామధేనువు నట విడిచి పోయెను. అది చావ సిద్ధముగా నున్నట్లు నటించుగా అయుతుఁడు జాలిఁడి దానికి సంరక్షణ చేయఁగడంగెను. అతని కాలము చాల వఱకు దాని సంరక్షణతోనే కడచుచుండెను అయుతుఁడు దిగ్గహించి యది యచట నున్న తనతపస్సు మంటఁ గలియునని యెఱిఁగి దానిమెడలో నొక తుండుఁట్టి చేతఁ గట్టపట్టి, బలవంతముగ దానిని వనాంతరమునకుఁ దఱుమసాగెను. ఆ యావు పరుగు లెత్తుచు తీవ్రతపోనిష్ఠులొనన్న వాధూలమునిని త్రొక్కెను. తపోభంగమునకుఁ గుపితుఁడై ఆ ముని వెనుకకుఁ జూడఁగా, గోవును దఱుముకొని వచ్చుచున్న అయుతుఁడు కనఁబడెను. ముని యాతనిం దిట్టి కప్పయగునట్లు శపించెను. అయుతుఁడు తన వృత్తాంతము సంతను దీనముగా తెలుపఁగా, నాముని తనతోందరఘాటునకు వచ్చి నృసింహదేవుని సేవింపవలెననియు, దర్భరాంగనయందు సంతానము పొంది, పితృభావిముక్తినిచేసి, ముక్తిఃపాండగలవనియును తెలిపెను. కామధేనువు తనపని నెఱివేర్చి స్వర్గమునకుఁ బోయెను. అయుతుఁడును పాండరికక్షేత్రమునకు వచ్చి, నృసింహుని దర్శించి, నేవించి మునిశాపమున చిత్రవర్ణములు గల కప్పయైయున్నను, పూర్వజన్మవాసనను విడువక భవవద్ధ్యానతత్పరుడై హరిదాసమునుపేరఁ బరఁగుచు నచటనే యుండెను. ఇట్లు కొన్నియేండ్లు గడవఁగా నొకప్పుడు కాన్యకుబ్జ రాజ పుత్రక తన చలిఃతైలతోఁగూడ పాండురంగని సేవింపవచ్చి చిత్రవర్ణమగు హరిదాసమును జూచెను. ఆమెయు, చలిక తైలును దానిని మిగుల చీకాకుపఱచి, కప్పకు వెఱి

చిన యొక బ్రాహ్మణునివలన బడవేయఁగా నతఁడు కోపించి వారి నందఱిని దగ్ధురంగ న లగునట్లు శపించెను. వారల్లే యాడుకప్పులై హరిదాసమును మోహించి దానివలన సంతానవంతులైరి. పిదప నయుతుఁడు శాపవిముక్తుడై ముక్తుఁడయ్యెను. కాన గృహస్థధర్మమును దిరస్కరించువారు దుఃఖభాగ్యులగుదురు. ఈ యంశమును నాకు ముకుందుడే తెలిపెను.' ఇట్లు శివుఁడు తెల్పఁగా నారదుఁడు మిగుల హర్షించి, అతఁ నికి నమస్కరించుచు, పాండరికమునకేగి, బైమిలో స్నానమొనర్చి విష్ణువును నేమిం చెను. అతఁ డిప్పుడు దక్షిణద్వారమున నున్నాఁడు.'

ఈ విధముగ సూతుఁడు శౌనకాదులకుఁ బాండురంగమాహాత్మ్యమును వివ రించి చెప్పెను.

రామకృష్ణుని విశిష్టత.—

రామకృష్ణునికాలమునను, అంతఃపూర్వమునను వెలసిన కవులు తమ కృతు లను ప్రభువులకును, గొప్పసంపన్నులకును అంకితమిచ్చి తన్మూలమున ధనమును సంపాదించి సుఖజీవనము గడపుట కలదు. బమైరపోతనవంటి కొందఱు తమ గ్రంథము లను నరాంకితముల నొనరింపక భగవదర్పితముల నొనర్చి తమ భక్తిప్రకటనలను వెల్ల డించుటయుకలదు. రామకృష్ణకవి యీరెండింటికంటెను విలక్షణముగ వర్ధతి ననుస రించెను. పాండురంగమాహాత్మ్యము నీతఁడు ఓరూరి వేదాద్రిమంత్రి కంకితమిచ్చెను. ఈవేదాద్రిమంత్రి మంగయగురవరాజు పుత్రుఁడగు పెదసంగభూపాలునియొద్ద వ్రాయసకాడు. ఇట్టి కృతిపతివలనఁ గృతిభర్తకు సమృద్ధిగ ధనము లభించుట కవ కాశములేదు. మైత్రిని బురస్కరించుకొనియో, లేక ఇతరకవులకంటె విలక్షణముగఁ గృతినాయకు నేర్పఱుపఁదలంచియో రామకృష్ణకవి యట్లొనర్చియుండవలెను. ఇతఁడు తన 'ఉప్పటారాధ్య చరిత్రము'ను దేవమంత్రికిఁ గృతియిచ్చుటయునియొద్ద గమనార్హము.

సామాన్యముగఁ బ్రబంధములను రచించు కవులు కొంతవఱకు ప్రయత్న పూర్వకముగా తమ శక్తిని ప్రదర్శించి, యాపిదప నట్టి యత్నమును సడలెత్తురు. కావుననే మనుచరిత్రము, వసుచరిత్రము, పారిజాతాపహణము మున్నగు ప్రబంధ ములలోఁ గొన్ని యాశ్వాసములే రసవంతములుగ నుండి, తక్కినభాగము సామాన్య పద్ధతిని కానవచ్చును. కాని పాండురంగమాహాత్మ్యము తొలుతనుండి కడవఱకు నొకే పద్ధతిలో నున్నది. హృదయంగమములగు వర్ణనములును, కథలును, ఆశ్వాసము లన్నింటను గలవు. మొదటియాశ్వాసమున అగస్త్యముని కుమారవృత్తాంత ములును, ద్వితీయాశ్వాసమున పుండరీకవృత్తాంతమును, మూడవ యాశ్వాసమున నిగమశర్తోపాఖ్యాన రాధికావృత్తాంతాదికములును, చతుర్థాశ్వాసమున రాధాత పశ్చరణ సుశీలాదివృత్తాంతములును, ఐదవయాశ్వాసమున సుశర్తోపాఖ్యానము, ఆయుతనియుత వృత్తాంతమును చాల చక్కగఁ గూర్పబడినవి. ప్రతివృత్తాంత మునను ప్రత్యేకత కలదు. కొన్ని విషయములు చర్చిత చర్చణములే యైనను, క్రొత్తఁ దనము కలిగి, పాఠకులకు విసువు కల్గింపక ఆసక్తి నే కూర్చుచుండును.

రామకృష్ణునిరచన విశిష్టమైనది. పద్యములు భారాళముగ సాగి, సులభముగా నున్నట్లు కన్పించుచున్నను, చాలచోట్ల గూఢార్థభూయిష్టములయి, కొంతకాని కొయ్యలయి యుండును. పద్యములోని పద మొక్కటి యర్థము కానియెడల - ఆ పద్యము నట్లుంచవలసినదే! స్వయముగఁ గొన్నిపదములను - వ్యుత్పత్తి ననుసరించి గాని - జాతీయముగఁగాని - కల్పించుట యతనికిఁ బరిపాటి. అట్టి పదములు నిఘంటువులందును దొరకుట దుర్లభము. ఈ గ్రంథమున సీసపద్యములు విక్రిలిగా నున్నను - ఒకదాని నింకొక పద్యము పోలియుండక - విలక్షణతను కలిగి యున్నవి. వర్ణనములు స్వభావసిద్ధములయి, క్రొత్తపోలికలతో నలరారుచు, మనస్సు నాకర్షించుచుండును. గతానుగతకపద్ధతి ననుసరింపక క్రొత్తకల్పనలంఘించి చక్కని లోకోక్తులతో చమత్కారముగఁ గవిత్వముచెప్ప కవులు ప్రేళ్లపయి లెక్కపెట్టెదగి యున్నారు. అట్టివారిలో తెనాలి రామకృష్ణకవి యగ్రగణ్యుడు. పయివానికిట సంగ్రహముగ ఉదాహరణము లీయఁబడును.

I. క్రొత్తపదములు కల్పించుటకు, మాటుమూలపదములవాడుకకు నుదాహరణములు కొన్ని—క ద్రూహంగదుడు = శివుడు (పుట 2) సేనముడిలియారిఁ సేనాధిపతి(సితత్తాద్యక్ = పాటి లేని(3, 20, 198) నీటికెంపు = కౌస్తుభము () గాంగేయుడు, బ్రహ్మగర్భుడు, కుక్కుటధ్వజుడు = కుమారస్వామి. (47) నెల=చోటు(47) మరుత్ఫలము=వాయుఫలము - ఇంద్రధనుస్సు (47) కొమ్మకేజు=వృషభము(47) త్రిముఖాస్త్రము = త్రిశూలము(47) వాకతాల్పుడు = గంగాధరుడు - శివుడు (56) ధేనుదండము = పసులద్రోలు కట్టి(68) బుట్టి = బుట్ట (68) చుట్టుంగత్తి = చక్రము (72) ఉత్పిబము = చాతకము (82) ఉగ్ర శత్రువు = మన్మథుడు (83) భుజాభోజనము = విందుభోజనము(93, 210) కాసూధరుడు = కుమారస్వా(113) కపిలపనుడు, కపివదనుడు = గజాననుడు (115) అదికపి = అదిదేవుడు (116) వీణాముని = నారదుడు (126) ఉత్కోచుండు = దిట్ట - గడసరి. (129) వీటిప్రాగు = దుర్వ్యసని - పోకిరి. (131) త్రాటిగట్టు = జన్నిగట్టు - బ్రాహ్మణుడు (146) రూపాజీవ=వేశ్య (153) రసవతి = వంటయిల్లు (163) జనాంతికపదంబు = అంతఃపురము (169) ప్రస్తుతంబు = విశేషము (241) నెట్టికసీల = అడ్డిగసీల - చిన్నవాడు - పొట్టివాడు (248) భుక్తము = అన్నము (253) ముయ్యాడు = యువకుడగుట (273) వార్తణి = నీటికెంపు - కౌస్తుభము (293) శాంబరీగోపాలుడు = మాయగొల్లెడు. శ్రీకృష్ణుడు (297) తూనిగ = తూనింగ (297) తుల్లకాశిక్యము = జాలెసంచి (311) నీటిడొంకిలు = నీటివైయలలు (313) సానాధ్యంబు = కూడిక (316) ఫలాయతనము = స్వర్గము (318) పోలంబోలములు = కార్యాకార్యములు (359) గోచికట్టు = బ్రహ్మచారి (343) కూకులువత్తులు = కలవరపాటు. (245) ఫలోదయము = స్వర్గము (250) పరుణదంతావళము = కప్ప (361) రాతిశొడుకు = కప్ప (362) ముయ్యాడు = పరిపూర్ణత (363) గరిగంటి = హద్దు - లేక హద్దుకలది. (364)

. కొన్ని పదములు చమత్కారముగఁ గూర్చబడినవి. అట్టివానికిఁ గొన్ని ఉదాహరణలు - (1) మందప్రోయాండ్రకూరిమి మ్రానిండు = శ్రీకృష్ణుడు (68) (2) పసిగాపుపవయసాకె = గోపిక (93) (3) గొనజంబ్రాయపు తేజాకూన = యశావంతపు తేజస్సుగల చిన్నవాడు (129) (4) తొలుకాయకలకపులుగు మావురావుత్తు = బ్రహ్మ (213) (5) చతుఃశ్రోత్రకన్యలో = నాగకన్యకలు (238) (6) పొటిపొటి తల పోతలు = లేనిపోని యాలోచనలు (299)

కొన్ని లోకోక్తులు, సామెతలు:—

అడుగులకు మడుగులాడ్డుచు (70) తనకుఁబోదు, నాకుఁ బోదని (71) కంపలఁ బడ్డ కాకినై (111) కాళుల దోవతియయ్యె (122) చుక్కతెగి పడినవడువున (131) తేనెపూసిన కత్తి (140) శాకాయ లవణాయ వా (241) ధూళిఁ పరగృహదపి (241) ఈగకుకాటు, పామునకు బలి (241) అభ్యాగతః స్వయం విష్ణువనఁగ (243) కూటి బీద తోడుతప్పను (243) తన ప్రాణము నిలుపుకన్న భర్తము కలదే! (244) ఈరు తి వియఁ బేను రాకున్నె (245) కుప్పఁ జిచ్చిడి వేళాలు కొలుకఁదివురు (253) తన మొగంబుఁజూడు, తనుజూడుము (278) ఏనుంగుమీఁద నున్నవాని, మేరమీటి, సున్నమడుగఁ జూచుచున్నారు (278) పతికిఁ గీడొట బంట్లపాపంబుగాదె! (308) ప్రకృతిమధురంబులకు వేషరచనలే! (320) మడుఁగు సగము మైలయు సగ మే! (339)

రామకృష్ణుని కవితలో స్వతంత్ర పదప్రయోగము చాలచోట్లఁ గానవచ్చుచున్నది. అట్టి పదములు కొన్ని:—

మాది = మాదిరి (18) 'పల్కుల్యంతి = పలుకులవంటి (8) లక్ష్మ ఘనుఁడు = లక్ష్మణ ఘనుఁడు (17) కలకాశాస్తి = కలకాశహాస్తి (19) నిర్వేద = నిలుపేద (2, 25) కొల్లిలో = కొలనిలో (27) వసవల్పు = వసవలపు (42) తిరువారాధానము (70) చతుర్ముఖవంచితధూర్త కీర్తి = వంచితచతుర్ముఖ ధూర్త కీర్తి (71) బోర్తలుపు = బోరుతలుపు (78) ఎడ్డ = ఎడమ (93) కుచరజ = కుచరజో (93) అర్చభాగ = అర్చభాగ (96) పొల్తుక = పొలఁతుక (96) తొడ్విన = తొడిగిన (98) వల్పు = వలచు (122) ప్రేలడములు = ప్రేలుటలు (139) తెల్పు = తెలచు (235) కొన్నినిసి = కొన్ని, గినిసి (240) నిలుపుకన్న = నిలుపుటకన్న (244) మ్రొల్పే పట్టు = మ్రొలచేపట్టు (245) తిరుమేనికప్పు (225) మోడ్పునఁగేలు = మోడ్పుఁగేలు (227) నుయి దాఁటవానికిన్ = నుయ్యి దాటువానికి (277) పోర్తహిషున్ = పోరు మహిషున్ (293) వెన్నదియ్యక = వెనుక దీయక (296) సుధామ తల్లులు = సుధామతల్లులు (340)

ఇక వ్యాకరణవిశేషములు:—

(1) సంస్కృతాంధ్రమిశ్రసమాసములు.—

వ్రాయసప్రవృత్తి (పుట 7) దినవెచ్చము (11) కనకక్రోవి (138)

(2) అకారసంధి:—

10. కందాళపుగారు (కందాళ+అప్పగారు)

37. చెంగావిపలువందు (చెంగావిపలువ+అందు) 83. ఇచ్చుటనుడు = (ఇచ్చుట+అనుడు) 145. బంగారుకుండంచు (బంగారుకుండ+అంచు) 132 చెలు లిండ్ల = చెలుల+ఇండ్ల 210 గురువులిండ్ల గురువుల+ఇండ్ల.

(3) అకారసంధి చేయకుండుటకు:—

(19) కందాళయప్పగారు. (24) పోకముంత. (277) చింతయాకు.

(4) ఇకారసంధి కుదాహరణములు:—

16. అమ్మాజమ్మ (అమ్మాజి+అమ్మ) (అమ్మాజియమ్మ) అని సంధి లేని రూపము కూడ వాడబడినది. 17. 30. అరమానిసాత్త విస్తారము (అరమానిసి+ఆత్త విస్తారము) 90. కూడాడుజుమీ. (కూడి+ఆడుజుమీ) 118. ప్రోదిడి (ప్రోది+ఇడి) 123. ఒకరైలుంగు (ఒకర్తి+ఎలుంగు) 149. కంచంత (కంచి+అంత.) 241. కోమ టిండ్ల (కోమటి+ఇండ్ల) 247. ఆకలింతయు (ఆకలి+ఇంతయు) 270. వసుమతి నుండేలెంచె (వసుమతినుండి+వలెంచెన్.)

(5) ఇతరప్రయోగములు:—

42. కావుకావనుట. (కావుము+కావుము+అనుట) (ఇచట అచ్చు పరమగు నపుడును మధ్యమపురుష'ము',లోపించినది)

56. 'హిమనగాత్తజయుం, గంజారి రవిశిఖనయనుడుప,చారంబులు - ఇచట 'నయనుడు నుపచారంబులు' అని సముచ్చయ ముండవలెను. అది లేదు.)

165, 292. వెండిన్. (ఇచట 'వెండియున్' అని 'యు' ఉండవలెను.)

2. బోదుచే - భద్రమయాత్తుచే - నలుమోములవేలుపుచే. 46. ఇందుధరు చేత నెలుంగంగవలయు (ఇట'వలన' అను పంచమ్యర్థమున తృతీయ.)

341. పంటికి. ('పండు'బౌపవిభక్తికాంతముగా వాడబడినది.)

131. బచ్చింట. (ఇచట'బచ్చు నింట'అని ద్రుతము రావలసినది, అది రాలేదు.)

60. దేవుడేనియు నటువంటి తీర్థమేని, నట్టి సుజ్ఞేత్రమేని - (ఇచట'ఏని' సముచ్చయార్థకముగ నున్నది.)

242. మాడుకలిగె, బులిసినది కల్లెనన్నంబు (ఇచట 'ఏని'.లోపించినది.)

. 118. కాశరాశ్రీశుండగు నీకు...పుండరీకాభుండగు నీకు...సత్కృపాంబోధి
యగు నీకు...71. నీవాదిభూతుండగుట-(ఇట యుద్ధద్విశేషణములకు కలుగ వల
సిన 'పు' ఆగమము విడువబడినది.)

275. 'నిర్బంధమునందుఁ బొపుమీ (ఇచట 'ఉండి'కి బదులు 'అందు' వాడ
బడినది.)

వర్ణనములు:—

రామలింగకివియే రామకృష్ణుండని నిరూపించిన సందర్భమునఁ గొన్ని వర్ణ
నము లుదాహరింపబడినవి. అవి కాక మఱిగొన్ని యిచటఁ జూపబడును.

గీ. 'పద్మరాగమణీమయ పాదలబ్ధి, స్ఫురిత శైరికశిఖర చంచా సమృద్ధి
గంధవతి యను నొక్క పంకజమునడుమ, మించు నక్కొండ కొదమ రాయంచఃబోలి.'

[ఆశ్వా. I. ప. 175.]

ఇచట భూమియొక తామరపూవునలెను, కైలాసము రాజహంసము వలెను,
కైలాసప్రత్యంత పర్వతములు - పద్మరాగములతోఁగూడినవి - హంస కాళ్లవలెను
శైరికాదిధాతువులచే నెఱ్ఱనైన కైలాసశిఖరములు హంసముక్కువలెను ఉన్నట్లు
వర్ణన చక్కగనున్నది. ఇందలి యుక్తము అసాధారణము.

గీ. 'పూవుఁదేనియఁ దడిసిన మావచిగురు, మీఁదనంటి చరించు తుష్పైద తలిర్పు
సమయమగుటయు నసి నెయ్యి సమరి మరుఁడు, త్రుప్తవోదోము నీలంపుఁడునుకయనఁగ.'

[ఆశ్వా. I. ప. 182.]

ఇచటఁ దేటి ఆకుమీఁది తేనెను గ్రహించుటకు సమర్థముకాక, దానిని
విడువను మనసు రాక - ఆచిగురునంటియే యిటునటు తిరుగుచుండుట ఎంత హృదయం
గమముగ నుత్ప్రేక్షింపబడినదో చదవరు లూహింపకపోరు.

గీ. మును మీనగుట బట్ట మునులువైచిన బత్తి వలఁబోలె జిక్క మాదలఁ దలిర్పు,

వెలితిగాఁ జవిగొన్న వెన్నముద్దయుఁబోలె శంఖంబు వామహస్తమునఁ దనర,

జగదండవహ కాలచక్ర భ్రమణహేతు దండమై నిజభేదండ మమర,

సంచిబట్టిన బద్ధజాతాండముల లీల వలకేల గ్రచ్చకాయలు ఘటిల్లు

గీ. కలయఁబూచిన కల్పవృక్షంబుచాయ, నరస వనపుష్పమాలికాభర సమగ్ర

విగ్రహముతోడ విలసిల్లు విపు నెడుట, మందపోయూండ్ర కూరిమిమ్రానిపండు.

[ఆశ్వా. 2. ప 14.]

పుండరీకుని హృదయమునఁ బ్రతిబింబించు శ్రీకృష్ణుని స్వరూప మిచట
ఎంతయు స్వభావసిద్ధమై యున్నది.

అక్క, తమ్ముడు నిగమశర్త తమ్ముజూడ రానందులకెట్లు నిష్కరములాడు
చున్నదో గమనింపుడు:—

కా. 'ప్రారంభించిన వేదపాఠమునకుఁ బ్రత్యూహ మానంచునో
యేరా! తమ్ముడ! నన్ను జూడఁ జనుదే వెన్నాళ్లనోయుండి; చ
క్షూరాజీవయుగంబు వాచె నిరుగన్గోపన్కి; మీబావయుఁ
నీరాకల్ మదిగోరుఁ జంద్రపాడుపుకొ నీరాకరంబుబలెన్.' [ఆశ్వా. 3. ప. 33.]

ఇందు 'ఏ రా తమ్ముడ! చక్షూరాజీవయుగంబు వాచె' అనునవి ఎంత స్వాభా
వికముగాఁ బడినవో గమనింపదగును.

నిగమశర్త అక్క—

'చేటికానీకపీఠికాసీన యగుచు, బద్ధకర్ణిక గొలుపున్న పద్మవోలె'.

ఉన్నదనుట ఆమెతీవని, హితోపదేశముపట్ల ఆమెకుఁ గల సామర్థ్యమును
వ్యక్తముచేయుచున్నది.

శ్వేతద్వీపములోని వైకుంఠపురములోని వనితలు ప్రళయకాలపు విష్ణువును
సాకిన విధమును గనుఁడు.

సీ. 'జుధిపీఠి వాత్యఁ జలిదాఁకెగా యని యక్కల నంపంద యలమి యలమి
ప్రామట్టియా కొత్తి రాయిడి బొంబెగా యని సన్నపొత్తుల నునిచి యునిచి
వాపోయి వాపోయి వసివాడి యాకటఁ బెగడెఁగా యని యుగ్గ పెట్టి పెట్టి
పెరుజీకటులు గ్రమ్మ పెగలెట వసియించి వెఱచెఁగా యని పుల్ల విఱచి విఱచి
గీ. మంచి లక్షణముల పుట్టునుచ్చవాఁడు, నేత్రములు విష్ణునట్టి యీ నెత్తుగందు
వరద నేతెంచె నెవ్వారివాఁడోయనుచు, విలయహరిఁడెచ్చి పెనుతు రవ్వీటిసతులు.

[ఆశ్వా. 3. ప. 156.]

మధుమదక్షిణ యగు నొక యువతి ఛేష్టితము నవలోకింపుఁడు.

సీ. దామోదరుఁడు యశోదాస్తన్య మానెడు నని మ్రొక్కు విరిగితి నళి భ్రమింపఁ
బ్రోద్దలుసొచ్చెఁ గద్రుఁదేవి కిపుడని ప్రియమందు వేఱుగర్పిణిగఱింపి
పావనిగద నొచ్చె ఫణికేతు తొడలని నడలు నేరుఁగుచేత నరఁటు లారుగ
బడబాగ్ని జడధి వెల్వడియెడునని చూపుఁ గానఁ బూచిన కింకరుకము చెలులకు
గీ. కేషవృత మేరుశిఖరమనీషఁ బొగడు నంచకాఁగిట నున్న హేమాంబుజంబు
పూర్వసుగు విక్కి మదివెడ వాడముదేర, మధుమదక్షిణ యగు నొక్క విధునిభాస్య.

[ఆశ్వా. 5. ప. 299.]

ఇట్టి వర్ణనల నెన్నింటినైనఁ జూపవచ్చును. గ్రంథము నామూలాగ్రముగఁ
బరిశీలించినవారికి అవి అచగతములగును. మానవుల స్వభావమును, దేశ - కాల
సంప్రదాయములను, కుటుంబపరిస్థితులను, నాగరకుల ఋనుకొనువారి నడవడాలను,
పెద్దలయెడఁ బాటించవలసిన మర్యాదలను వర్ణించుటలో రామకృష్ణకవి యద్వి
తీయుఁడని చెప్పవలసియున్నది. ఇతఁడు, ఏతద్రచనమునకు మున్నే వైష్ణవుఁడుగా
మాటుటవలన నిందు ఎడనెడ వైష్ణవ సంప్రదాయములను కానవచ్చుచున్నవి.

గృహస్థాశ్రమపుటుత్కర్ష, వేదాంతవిద్యయొక్క యథార్థ స్వరూపము ఇందు లెస్సగా నిరూపించఁ బడినవి.

పోలికలు.—

కవి యేదైన గ్రంథమును రచించినపుడు తనకంటెఁ బూర్వులగు కవుల ననుకరించుటగాని, అనుసరించుటగాని సహజము. శ్రీరామకృష్ణుని కవితయందు నట్టి పోలికలుండవచ్చును. కాని అట్టి విందు మిక్కిలి స్వల్పము. గ్రహీంపఁబడినవికూడఁ గ్రొత్తదనముతో విలసిల్లుటచే నవి అనుసరణములని చెప్పటకు వలనుపడదు. ఇతఁ డీ గ్రంథమున కవిస్తుతిలో వ్యాస, వాల్మీకి, నన్నయభట్టులనే పేర్కొనెను. కావున నాంధ్రకవులలో నొక్క నన్నయ్యభట్టే యీతనికి స్తుతిపాత్రమయ్యెననుట గ్రహ్యము. కావున నీతని కే కవిరచనయొడ అభిమానమో వ్యక్తముకాకున్నది.

క. పాపటతెఱువున నడి నా, సాపుట ముక్తాఫలప్రచారంబై రా

థా పృథు వక్షోరుహముల, వైవై బ్రథమోదబిందుపటలము నిడిడెన్. [ఆశ్వా. 4. ప. 27.]

అను పద్యము మహాకవి కాలిదాసు రచించిన కుమారసంభవములోని

‘స్థితాః క్షణం వక్ష్యమ తాడికాధరాః పయోధరోల్సేధనిపాతచూర్ణితాః.

వలీఖ తస్యాః ప్లవితాః ప్రపేదిరే చిరేణ నాభిం ప్రథమోదబిందువః.

అను శ్లోకము ననుసరించుచున్నది. మూలముకన్న తెలుఁగున వర్ణనము విలక్షణముగ నున్నది. రాధసీమంత మొక మార్గమువలె నున్నదనియు, ముక్కుకొనను జాతీన నీటిబిందువు ముత్యమువలె నున్నదనియు నిందలి విశేషములు.

మ. సురకర్తంది హిరణ్యదైత్యునుతు వ్యాసుక్ శౌనకుక్ శ్రీపరా

శరు రుక్మాంగదు నంబరీష సరమాజానిక్ వసిష్ఠక్ బురం

దరపుత్రుక్ శుకు దాల్ఫ్య భీష్మ వెఱఁగొందంజేయు నదృక్షిత

త్పరుఁ డీ పుణ్యుఁడు పుండరీకుఁ; డికనిక్ బాలింతు మేలీవులన్.’ [ఆశ్వా. 4. ప. 104.]

అను పద్యము

క్లో. ‘ప్రహ్లాద నారద పరాశర పుండరీక వ్యాసాంబరీష శుక శౌనక భీష్మదాల్ఫ్యాక్,
రుక్మాంగదార్జున వసిష్ఠ విభీషణాద్యాక్ పుశ్యానిమాక్ పరమభాగవతాక్ స్వరామి’

అను శ్లోకమున కనువాదమరుట స్పష్టము.

‘ప్రకృతి మధురంబులకు వేవరచన లేల!

[ఆశ్వా. 5. ప. 150.]

అనుదానికి ‘కిమివహి మధురాణాం మండనం నాకృతీనాం’ అను శాకుంతలములోని పద్యపాద మాధారము కావగును.

‘నిమ్నాభిముఖమైన నీటిసెవ్వాఁడోపుఁ ద్రిప్పి యొప్పుగుఁచోటఁ దిరుగుజేయ? [ఆశ్వా. 5. ప. 229.]

అనుదానికి, కుమారసంభవమునందలి

‘క ఈష్ఠితార్థస్థిరనిశ్చయం మనః పయశ్చ నిమ్నాభిముఖా ప్రతీపయేత్?’

అనునది మూలము.

‘అస్త్యేత దన్యసమాధి భీరుత్వం దేవానాం-’ అను శాకుంతలమునందలి వచనము ననుసరించియే

‘.....తపముఁ గావించువారిఁ గనిన తలమేర్చుఁగాకె యాఖండలునకు.’

[అశ్వా. 3. ప. 231.]

అని కూర్పబడినట్లు తెలియుచున్నది.

ఆంధ్రకవులలో శ్రీనాథకవి సార్వభౌముని పోలిక లిందు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. ఇందలి నిగమశక్తిలోపాఖ్యానము శ్రీనాథుని సుకుమారచరిత్రబోలియున్నది. సీ. ‘చటివోని గడితంపుఁజఱుత చాకంబుల తోగరుఁబుట్టము కచ్చుదొడివి కట్టి’

[శ్రీడాభిరామము. పుట. 44.]

వైదానిని రామకృష్ణుడు ‘కట్టిరి చిటుతచాకముల క్రొంబుట్టముల్’ [పాండు. ఆ. 3. ప. 73] అని గ్రహించినాడు.

‘తాను నెట్టిక సీలకగాని లేదు’

[శ్రీడాభిరామము. పుట. 48.]

పొట్టి నెట్టికసీల దిట్టపడుచు’

[పాండు. ఆ. 4. ప. 179.]

“.....గుడిలోనుండియు, గుడితాలను దీనె వీడు.....”

[శ్రీడాభిరామము. పుట. 82.]

‘గుడిచుండి గుడితాళ్లు తీయుకరణి’

[పాండు. ఆ. 3. ప. 68.]

‘మదిత చప్పులు పొగలేని ముద్దురములు’

[శ్రీడాభిరామము. పుట. 86.]

పొగలేని ముద్దురంబులు, మగువల పాలిండ్లు భోగమహానీయఁబుల్’ [పాండు. ఆ. 4. ప. 9.]

శ్రీనాథుని ‘పంచారింతు’ పదము (పాండు. ఆశ్వా. 3. ప. 179.) మిసిమింతుడు’ అనునదియు [పాండు. ఆ. 2. ప. 29] ఇందును గానవచ్చుచున్నవి.

అల్లసాని పెద్దనామాత్యుని ‘అచటఁబుట్టిన చిగురుఁగొమ్మెనఁ జేవ’ (మనుచరిత్రము) అనునది ‘చిగురుఁ గొమ్మయుంజేగయై’ (పాండు. ఆశ్వా. 4. ప. 2.) అని యిందుగ్రహింపబడినది. పరికించినకొలది నిట్టి పోలికలు కానవచ్చుచుండును.

గ్రంథసంస్కరణము:—

పాండురంగమాహాత్మ్యము వ్యాఖ్యానాపేక్షగల ప్రాథమికబంధమై యున్నను, ఇంతవఱకును శ్రీమాన్ తెన్నతం శ్రీరంగాచార్యులుగారి టుప్టిక తప్ప వేటొక టీక వెలువడలేదు. శ్రీరంగాచార్యులుగారు తమటికతో బ్రకటించిన గ్రంథముతప్ప వేటొక ముద్రణము వెలువడలేదు. ఆ గ్రంథ మైదు కూర్పులు పొందినది. తొలికూర్పున నే రీతినున్నదో చివటికూర్పునను అట్లే యున్నది. గ్రంథమునఁ గల పద్యములలో సగమునకుఁ బైగా అపపాతములతోఁగూడి యుండుటచే సమన్వయము కుదురకున్నది. టీకయు నట్టి మూలము ననుసరించియే వ్రాయఁబడుటవలన దానివలనఁ గవిహృదయము నెఱుఁగుట కవకాశము లేకున్నది.

ఒకప్పు డీ ప్రబంధమునందలి యొక ఘట్టమును మన్నిత్రులును, భారతీ పత్రికా భూతపూర్వ సంపాదకులును అగు శ్రీగన్నవరపు-సుబ్బరామయ్యగారు నాయెదుట చదువుట తటస్థించినది. శ్రీరామకృష్ణకవి కవితాలహరి ముహూనంద రసమున ముంచి వైచినది. ఈ గ్రంథమునెడ నాకు గొప్పగౌరవమేర్పడినది.

అంతకుఁ గొలది దినములక్రిందటనే నేను వ్రాసిన కావ్యాలంకార సంగ్రహాటికను శ్రీసుబ్బరామయ్యగారు చూచుట జరిగినది - కాన, ఆ విధముగనే పాండురంగమాహాత్మ్యమునకుఁ - గూడ టీక వ్రాయవలెనని వా రా సమయమునఁ బ్రోత్సహించిరి. మూలమునఁ దప్పలు చాల ఉన్నవనియు, మూలమును సంస్కరించినఁ గాని టీక వ్రాయుట అసాధ్యమనియు తెల్పితిని. పిదప శ్రీసుబ్బరామయ్యగారి సాయముననే ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములోని మూడు వ్రాతప్రతులతో ముద్రితప్రతిని సరిపాల్చి పాఠములు నేకరించితిని. కాని కొన్ని యాటంకములవలన కొన్నియేండ్లపాటా ప్రస్తావనయే లేకపోయినది.

ఒకప్పుడు నేను వేసవిసెలవులను శ్రీకాకుళముజిల్లాలోని నరసన్నపేటలో గడపవలసి వచ్చినది. అప్పుడీ పాండురంగ మాహాత్మ్యమును ముద్రితప్రతి ననుసరించియే సమన్వయము చేసికొనుటకు యత్నించితిని. వ్రాతప్రతులలోని పాఠముల నెక్కించుకొన్న ప్రతియు నా సమయమున నాయొద్ద లేదు. నా యీ ప్రయత్నమున కప్పుడాయూర నుండిన ఆప్తమిత్రులు, సంస్కృతాంధ్ర భాషావాఙ్మయ నిష్ణాతలు శ్రీసామవేదుల సీతారామశాస్త్రిగారును, విద్వాన్ శ్రీ కణ్ణి వేంకటసుబ్బరావుగారును మిగుల సాయపడరి. పెక్కుచోట్ల శ్రీరంగాచార్యులుగా రిచ్చిన యర్థములు కుదురకపోవుటయేకాక విపరీతమగు నర్థముల నిచ్చుటయుఁ గానవచ్చెను. పిదపఁ జెన్నపురికి వచ్చి వ్రాతప్రతులలోని పాఠములను సంప్రతించుచు మూలమును సంస్కరించి, శుద్ధప్రతిని వ్రాయఁ దొరకొంటిని. ఈ విషయమున క - చ - ట - త - అను ప్రతులలోని పాఠములను, ఆ యా సందర్భముల ననుసరించి గ్రహించి, పాఠాంతరముల నధస్తూచికయందు ఇచ్చితిని. ఇందు క. గుర్తుగలది శ్రీతెన్నతము వారు ప్రకటించిన ముద్రితప్రతి. మిగిలినవి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారము నందలి వ్రాతప్రతులు. మఱియు నియ్యెడ విసుగుచెందక శబ్దరత్నాకరమునుండియు, సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువునుండియు పాండురంగమాహాత్మ్యమునుండి గ్రహించిన గ్రంథభాగములను పరిశీలించి, ఆ పాఠములను సంప్రతించితిని. ఇట్లాసర్పి మూలమును సరిచేసి టీకను వ్రాయు దొరకొంటిని. తొట్టతొలుత, నేఁజేసిన పరిశ్రమను కొంచెము లోకమునకు వెల్లడించుటకై 'పాండురంగమాహాత్మ్యము - పాఠపరిశీలనము' అను శీర్షికతో నొక వ్యాసమును వ్రాసి ప్రకటనార్థము 'భారతి'కిఁ బంపితిని. నేను పయి గ్రంథమునకు టీక వ్రాయుచున్నట్లు అందు తెలిపితిని. సంపాదకులు నా వ్యాసమును దయతో ప్రకటించిరి (భారతి తారణ - శ్రావణసంచిక.)

కాని కొంతభాగమును—అనఁగా నేను టీక వ్రాయుచున్న సంగతి మున్నగు విషయములు కలదానిని విడిచివేసిరి. వారట్లాసర్పటకుఁ గారణము తెలియదు. కాని ఆ వ్యాసము ప్రకటింపబడినపిదప - పాండురంగ మాహాత్మ్యమునకు టీక! వ్రాయవలెనని జాబులు వ్రాయుచుఁ గొందఱు నన్ను ప్రోత్సహించిరి. ఇట్టి ప్రోత్సాహముల నూతగాఁ గైకొని టీకను పూర్తిచేసితిని.

టీకారచన:—

ఇయ్యది పెద్ద గ్రంథము; మఱియు ప్రాథ ప్రబంధము; వైష్ణవసంప్రదాయ విషయములతో వెలయు నుద్దగ్రంథము. నిఘంటువులలో లేని పదములు ఇందుఁ జాలవఱకును గలవు. వేదాంత విషయములు, మంత్ర శాస్త్రవిషయములు నెడనెడఁ గలవు. చాల పద్యములు గూఢార్థములతో నిండి యున్నవి. ఇట్టి గ్రంథమునకు టీకను వ్రాయుట సామాన్యకార్యము కాదు. అయినను సాహసించి యీ పనికి దొంగొంటిని. కొంతవఱకును వాఙ్మయమునఁ బరిశ్రమ చేసినవారే యీ గ్రంథమును పఠింతురు కావున అట్టివారి కుపయుక్తమగు రీతిని టీక సంగ్రహముగాఁ గూర్చబడినది. చివఱఁ బద్యసూచికయుఁ జేర్చబడినది. అవసరమని తోచినపట్ల మాత్రము టీకలో పదముల కర్థము, తాత్పర్యము నీయఁబడినవి. కొన్నియెడల శబ్దార్థముకాక, భావార్థము చూపఁబడినది. అభిప్రాయభేద మున్నపట్ల టీకలో శ్రీరంగాచార్యులుగారి టీకాభాగము, కొన్నియెడల అందలి యాచిత్యానౌచిత్యములు చూపఁబడినవి. టీక కొన్నియెడల అన్వయముఖమున నున్నది. కొన్ని యెడల శబ్దముల కవి యున్నవిధము ననే అర్థ మియఁబడినది. కావలసిన గ్రంథములు లభింపనందున బీజాక్షరములను వివరించు మంత్ర శాస్త్ర విషయములు వివరింపఁబడలేదు. కొన్నిచోట్ల సందేహము లుండియే పోయినవి. 'అలవోక' అను పద్యవిషయము (పుట 59) 'లోనింటి బోన మూసి' (పుట 242) 'ఉడ్డపాడలు' (301) 'దీప్యన్తూర్తులై తత్తనూగ్రామం బెక్కిరి' (పుట 324) 'కసరి వైవచ్చు రాళ్లవై గాలివాన' (పుట 349). ఇట్టి వానిని సహృదయులు వివర్ణించి నిర్ణయింతురు గాక!

గ్రంథరచన యెంత కష్టమో, దానిని ప్రకటించుట అంతకంటె పదిరెట్లు శ్రమము. అందును కాగితపుకఱపు - పనివాండ్రకొఱత-ఎక్కువగా నున్న యీ కాలములో ఇట్టి పెద్దగ్రంథమును ప్రకటించుట అసాధ్యము. అయినను శ్రీవావిళ్ల సంస్థ వారి గ్రంథమును మేలుకాగితములపై చక్కగా ముద్రింపఁ బూనుకొనుట ప్రశంసనీయము. ఈ యాద్యగ్రంథము విషయమున నేను చేసిన పరిశ్రమను విని, పయి సంస్థ కధిపతులు, భాషాధారకులును, విద్వద్వర్తకులు నగు శ్రీవావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలు గారు నాయం దాదరము చూపి దీనిం బ్రకటింపఁబూనినందులకు, వారి కనేక ధన్యవాదములు.

తెన్నఱు
28-4-52 }

భాషాసేవకుడు
బులుసు వేంకటరమణయ్య
ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయుడు,
కల్లెట్ మైస్కులు, ట్రిప్లికేను.

విషయసూచిక

విషయము.

పుట.

ప్రథమాశ్వాసము	...	1—63
శ్రీకృష్ణపార్థసాదికము	...	1
కృతిపతి వంశావతారాభివర్ణనము	...	9
షష్ఠ్యంతములు	...	22
కథాప్రారంభము	...	24
కాశీపుర వర్ణనాదికము	...	24
ఆగస్త్యమహాముని సభార్యుడై సామినులప విడలుట	...	32
ద్వితీయాశ్వాసము	...	64—127
శివుడు పార్వతీకుమారులకుఁ బొండ్రికఁజేత్రమాహాత్మ్యముఁ జెల్పుట	...	64
పుండరీకమహాముని చరిత్రము	...	65
తృతీయాశ్వాసము	...	128—186
నిగమశర్తోపాఖ్యానము	...	129
శ్రీకృష్ణావతారచరిత్రము	...	183
శ్రీరాధాదేవీచరిత్రము	...	185
చతుర్థాశ్వాసము	...	197—287
కాకముహంస-చిలుక-పాము-లేనెటింగ-ఆవు మోక్షమునొందినకథ	...	237
సుశీల యను పతివ్రతచరిత్రము	...	239
పంచమాశ్వాసము	...	288—366
భర్తరాజు తమ్ములతోఁ గూడ్చి బొండురంగఁజేత్రమునకుఁ బోయినకథ	...	295
సుశర్తోపాఖ్యానము - పుష్ప తీర్థస్రభావము	...	304
ఆయుత, నిమిత్తులను మునియమారుల చరిత్రము	...	325
షడ్యసూచిక	...	
సవరణలు	...	

శ్రీ రస్తు పాండురంగమాహాత్మ్యము

ప్రథమాశ్వాసము

❖ శ్రీకృష్ణప్రార్థనము ❖

కాంతామణిః గన్తాఱిగి మది ధాత్రిక్¹ మంచినక్² దద్రుచి
శ్రీకాదంబిని మీఁది కుబ్జ ననఁగా శ్రీవత్సముం దాల్చి ము
ల్లోకంబుల్³ పొదలించు కృష్ణుఁడు దయాళుం డేలు శ్రీవైష్ణవ
స్వీకారార్హ విరూపట్టణపతిక్⁴ వేదాద్రిమంత్రిశ్వరున్.⁵

1

టీక. శ్రీకాంతామణిః = లక్ష్మీదేవిని; కన్తాఱిగి = వంచించి; మదిక్ = హృదయమున;
ధాత్రిక్ = భూదేవిని; మంచినక్ = (ఉంచి) గౌరవింపఁగా; తద్రుచిశ్రీకాదంబిని = మేఘమాల
వలె నల్లనైన ఆ భూమియొక్క కాంతిపుంజము; మీఁదికి = ఎడవైకి; ఉబ్జననఁగా = పొంగెనో
యనునట్లు. [విష్ణువుతో ముత్యమున్న పుట్టుమచ్చ, అతఁడు హృదయములో దాచి యుంచిన భూదేవి
కాంతిపుంజమో యనునట్లున్నదని ఇచ్చట ఉత్పేక్షింపఁబడినది.] పొదలించు = వృద్ధిఁబొందించు;
శ్రీవైష్ణవస్వీకారార్హుక్ = శ్రీవైష్ణవులచే (సమానగౌరవమర్పాదలతో) స్వీకరింపఁదగినవానిని.

[ఈ గ్రంథమునవతారికబట్టి వేదాద్రిమంత్రివంశీయులు తొలుత నియోగిబ్రాహ్మణు
లైనట్లును, వైష్ణవమును పుచ్చుకొన్నట్లును తెలియుచున్నది.]

[పూర్వటీకలో ఇచ్చట 'తత్క్షీతిశ్రీకాదంబిని = ఆ భూమియొక్క కాంతిసంపద యనెడి మేఘ
వక్షి' అని యున్నది.]

❖ లక్ష్మీప్రార్థనము ❖

సీ. అవతారమందె నేయఱిలై కజనయి త్రి కలశరత్నాకరగర్భసీమఁ
దోబుట్టు వయ్యె నేతులితకాంచనవర్ణ వెఁదివెన్నెలకాయు వేల్పునకును
బాయకయుండు నే పరమపావనమూర్తి చక్రిబాహుమధ్యసాధపీఠి
నభిషేకమాడు నేయభివర్ణితాచార దిగ్గజానీతమా తేటనీట
తే. నవనిధానంబు¹ లేదేవి² జివవళి³ సరకు, లవ్వుహాదేవి⁴ శ్రీదేవి⁵ యాదిలక్ష్మీ
సరసశుభదృష్టి గామానుజయ్యసుతుని, నాదరించు విరూరి వేదాద్రినాథు.⁶

2

టీక. కలశరత్నాకరము = పాలసముద్రము; తులితకాంచనవర్ణ = పుటముపెట్టిన బంగారుచాయ
కలది. వెఁదివెన్నెల = స్వచ్ఛమైనవెన్నెల; చక్రిబాహుమధ్యసాధపీఠిక్ = విష్ణువుభుజములనడుమ

1. చ. నించినన్. 2. మించినన్. 3. మించెనా. 4. క. దత్తితి. 5. చ. దద్రుచి. 6. త. దద్రుగి
(ధృతి?) 7. ట. శ్రీవత్సమున్. 8. త. మొదలించు. 9. ట. మంద. 10. ట. మూర్ధ్వ. 11. ట. లైదివి
8. చ. జవళి. 9. జవణి.

నుండు తొమ్మనియెడు భవనప్రదేశమున; అభివర్ణితాచార = కొనియాడబడిన యాచారముకలది; నవ, నిధానంబులు = మహాపద్మము, పద్మము, శంఖము, మకరము, కచ్ఛపము, ముకుందము, కుందము, నీలము, వరము నను తొమ్మిది నిధులును; జవళినరకులు = అంగడివస్తువులు. ఇందు లక్ష్మీదేవి సౌభాగ్యము వర్ణింపఁ బడినది; కాన ఉదాత్తాలంకారము.

— బ్రహ్మస్తుతి —

ఉ. మాదిక్కి మీరు నంచవెలిమాపువయిన్ ¹మురువైన బోదుచే
భద్రమయాత్తుచే భువనపాలనభేలనుచే సర్వస్వతీ
ముద్రితవస్త్రచేత నలుమోములవేలుపుచే పరూరివే
దాద్రిచమూవిభుండు గను నాయువు శ్రీయు నిరంతరాయమున్. 3

టీక. మాదిక్కి, మీరు = మాదిరినతిక్రమించు - అనగా సాటిలేని; అంచవెలిమాపువయిన్ = తెల్లని హంసవాహనమువయి; మురువైన, బోదుచే = నుకుమారయైన యోధుడగు బ్రహ్మవలన; భువన పాలనభేలనుచే = లోకములను పాలించుట యు అటలనాడువానివలన; చమూవిభుండు = సేనాధి పతి; నిరంతరాయమున్ = విఘ్నములు లేనట్లుగ; కనున్ = పొందును (గాత.)

ఇచట పంచమ్యర్థమున 'చేన్' అని తృతీయావిభక్తి వాడబడినది.

— సరస్వతీస్తుతి —

శా. కద్రుజాంగదుతోడఁబుట్టువు శరత్కాదంబినీచంద్రికా
²జిద్రూపాంచిత పద్మగర్భముఖిరాజీవావళిహంసి వ
ర్ణద్రాక్షాఫలకీరి శారద కృపన్ రామానుజామాత్యువే
దాద్రిస్వామికి నిచ్చు నిచ్చలును విద్యాబుద్ధివాక్సిద్ధులన్. 4

టీక. కద్రుజాంగదుతోడఁబుట్టువు = పాములు భుజకీర్తులుగాఁ గల శివునికిఁ దోఁబుట్టువు; (శివుఁడు, సరస్వతి బ్రహ్మకు అవత్యములు.) శరత్కాదంబినీ, చంద్రికా, జిద్రూపాంచిత = శరత్కాల మేఘమును, వెన్నెలను ఆతిక్రమించు తెల్లనిరూపమున నొప్పారునది - సరస్వతీదేవి సర్వశుక్లయని ప్రసిద్ధి; పద్మగర్భముఖరాజీవావళిహంసి = పద్మము తల్లిగాఁగల బ్రహ్మయొక్క ముఖములనెడి తామరల గుంపున విహరించు ఆడువాంస; వర్ణద్రాక్షాఫలకీరి = వర్ణములనెడి ద్రాక్షాఫలములకు చిలుక; అలంకారము.

ఇచట పూర్వటీకలో 'చిద్రూపాంచిత = జ్ఞానస్వరూపముచేత ఒప్పునది' అని యున్నది. ఆ పాదము, అర్థమును సరికావు.

— శివస్తుతి —

ఉ. ఈచిగురాకు నీప్రసవ మీపువుదేనియ యెంత యొప్పెడిక
జూచితిరే యటంచు దనచుట్టు శుకాదులు గొల్వఁగాఁ గప
ర్దాచితచంద్రగాంగజలమైన శివాహ్వయకల్పశాఖ వే
దాచలమంత్రీకీర్తికలశాబ్ధిని వెన్నెలమాడ్కిఁ జూచుతన్. 5

1. క. మురవైన. 2. క. చిద్రూపాంచిత. 3. క. జిద్రూపాంచిత. 3. ట. రాజీవాళి హంసంబు.

టీక. ప్రసవము = పుష్పము; బిప్పెడిక్ = బాగున్నవో; శుకాదులు = చిలుకలు మొదలగు పక్షులు; శుకుడు మొదలగు మునులును; కవర్దాచితచంద్రగాంగజలము = జటాజూటముచే గప్పబడిన చంద్రుడు, గంగాజలము కలది. శివాహ్వయకల్పశాఖ = శివుడనెడి కల్పవృక్షము; వేదాచలమంత్రి క్షీర్తికలశాద్ధిని = వేదాద్రిమంత్రియొక్క క్షీర్తి యనెడి పాలసముద్రమును; [క్షీర్తి తెల్లని దగుటచే దానికి పాలకడలితోడి సామ్యము.] వెన్నెలమాడ్కిక్ = చంద్రకాంతితో సమానముగా - ఆదరపూర్వకముగా ననుట. చంద్రాదులు పాలకడలిలోఁ బుట్టుట వ్యక్తము. ఆలం. క్రమము, రూపకము.

— పార్వతీస్తుతి —

ఉ. చిద్రసవేది యశా శోదమచిల్కకు విష్ణుసహస్రనామముల్
ముద్రతి ¹మోవి మోవి నిడి మున్నును గోరున మేన దువ్వుచున్
భద్రనిధానమై వెలయు పర్వతకన్య విరూరిమంత్రి వే
దాద్రి ²విష్ణుభక్తి మహిమాలిశయం బనయంబు నీవుతన్.

6

టీక. చిద్రసవేది = చిదానందసారము సెఱింగినది; ముద్రతి = సంతోషముతోడి యానక్తితో; మోవి, మోవి నిడి = తనపెదవిని దాని ముక్కుపై నుంచి; మున్నుచున్ = మాటలు నేర్పుచు; భద్రనిధానమై = శుభములకు గనియై; విష్ణుభక్తిమహిమాలిశయంబు = విష్ణుభక్తియొక్క గొప్ప తనమును; (దానివలనఁ గల్గు నైహికాముష్మికఫలములననుట.)

— విష్వక్సేనస్టోత్రము —

సీ. సూత్రవతీదేవి సామశ్చపాలిండ్లపై మలుపచ్చిగందంపు ¹వలపుతోడ
శిరసులు వంచు నిర్జరకోటి బనిగొను తపనీయవేత్రహస్తంబుతోడ
బని యేమి యని విన్నపమునేయు సుమనోహారములైన దివ్యాయుధములతోడ
బ్రహ్మాండకోటుల పారుపత్రైములెల్లఁ గనియున్న నిద్దంపుమనసుతోడ
తే. శార్ఙ్గ రెండవమూర్తియై జగము లేలు, మునిమనోహారి శ్రీనేనముదలియారి
చేయుపనులెల్ల సఫలముల్ చేయుఁగాత, ²మలరి రామానుజయ్యవేదాద్రిపతికి.

7

టీక. సామశ్చ = అందమైన; మలుపచ్చిగందంపువలపుతోడ = కొంచెము తడియారిన చందనపుఁ బరిమళముతోను; విష్వక్సేనుని భార్య సూత్రవతీదేవి; అమెపాలిండ్లపై పూయఁబడిన చందనము ఆలింగన సమయమున నాలని పక్షమున కంటుకొని పరిమళించునదని భావము. పనిగొను = అజ్ఞాపించు; నిర్జరకోటి = దేవతలగుంపు; తపనీయవేత్రహస్తంబు = బంగారు బెత్తమును పట్టుకొనిన హస్తము; పారు పత్రైములు = అధికారములు; కనియున్న = గ్రహించిన; నిద్దంపు = నిర్మలమైన; శార్ఙ్గి = విష్ణువు; నేనముదలియారి = సేనాధిపతి - విష్వక్సేనుడు; అలరి = సంతసించి.

— గరుడస్తుతి —

కా. మీదం దారధరాధరంబు గల యామేయన్నగంజాలి త
శ్వాదృక్తుండగుచిం దలిర్చు ఖగయూథస్వామి హేమప్రభా

1. క. మోము. చ. మోవి. 2. చ. పలువతోడ. 3. క. మనోరథములయిన. చ. మనోరథముల. 4. క. కనియున్ని. చ. కనియున్న. 5. క. మొదలియారి. 6. ట. యలరి.

ప్రాదుర్భావశుభప్రభుండు మనుచు రామానుజమాత్యుఁడై
వేదాద్రిశు విరారిమందిరు జగద్విఖ్యాతకీర్తిశ్వరున్.

8

టీక. మీఁదఁ = మీఁదిభాగమున; తారథరాధరంబు = వెండికొండ - తైలానము; నగంజాలి = తిరస్కరింపఁగలిగి - సరిపోలి; తత్తాదృప్తండరుచిఁ = సాటిలేనిముక్కసారుచే; తలిర్పు = ప్రకాశించు; భగయాధస్వామి = పక్షిగుంపునకు రాజు - గరుత్మంతుఁడు; హేమప్రభాప్రాదుర్భావశుభప్రభుండు = బంగారుకాంతివలనఁ గలుగు శుభములనిచ్చువాఁడు. [గరుడపర్వమువలన మేల్గ్ల కలుగునని ప్రసిద్ధి] గరుడుండు బంగరుఛాయవాఁడు; అతని ముక్కుమాత్రము తెల్లగానుండును.

పూర్వటికలో 'తత్తాదృప్తండరుచిఁ' = దానిని పోలిన ముక్కుయొక్క ప్రకాశముతో అని అర్థమాయఁబడినది; అది సరికాదు. తత్తాదృప్తభ్రమునకు 'సాటిలేని'దని యర్థము. ఈ పద మిగ్గంధమున చాలసార్లు వాడఁబడినది. అలం. ఉపమ.

— అ న ం త స్తు తి —

సీ. ధరణీధరముఁ ¹దాల్చు తన ²చేన యంతయు భుజవరిఘంటులఁ బొంకపఱచి
మునుమిమ్ముగని యైన తనప్రజ్ఞయంతయు మలివిశేషమునందు మస్తరించి
దైత్యారివశమైన తనచిత్తమంతయు ³నియమగౌరవమున నివ్వఱించి
⁴తనుపు వెన్నెల గాయు తన ⁵మూర్తియంతయుఁ గీర్తివైభవమునఁ గీలుకొలిపి
తే. శేషుఁ డఖిలప్రపంచ విశేషశాలి, నిత్యముక్తుల కాద్యుడై నిలుచు మేటి
చారుచారిత్రు రామానుజయ్యపుత్రుఁ, గరుణ వేదాద్రిమంత్రి శేఖరుని మనుచు.

టీక. ధరణీధరము, తాల్చు = భూభారమును వహించు; చేన = బలము; భుజవరిఘంటులఁ = అడ్డుగడియలవంటి భుజములయందు; పొంకపఱచి = జతపఱచి; మునుమిమ్ముగని = పేదముల కునికి పట్టు; మస్తరించి = వికృతముచేసి; నివ్వఱించి = వ్యాపించజేసి; కీలుకొలిపి = లగ్నము చేసి; తనుపు వెన్నెల = నిండువెన్నెల; నిత్యముక్తులు = నిత్యులు, ముక్తులును; అనంతుఁడు, గరుడుండు, విష్వక్సేనుండు మొదలగువారు నిత్యులు; సంసారమునుండి విడువడి మోక్షమును పొందినవారు ముక్తులు; అద్యుండు = మొదటివాఁడు.

— క వి స్తు తి —

క. పుట్టకుఁ బుట్టెడు వేళం, దిట్టపు ⁶నునుపచ్చి పుట్టతేనియచవితోఁ

⁷బుట్టె నన నమృత ముట్టెడు, పుట్టనినుపురత్కవిత్వములు వర్ణింతున్.

10

టీక. పుట్టకుఁ బుట్టెడు వేళఁ = పుట్టనుండి పుట్టినపుడు; నునుపచ్చి = మిక్కిలిపచ్చిగానున్న; అమృతము, ఉట్టెడు = తేనెలాలుకు; పుట్టనినుపు = వాల్చీకి. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. ఇట్టాడరాని యాగమ, ⁸ఘట్టమునకు నడవ యచ్చుకట్టిన మునిరా

ట్టుట్టాభిషిక్తుఁ దపముల, ⁹పుట్టిన నెలవయిన వ్యాసముని ¹⁰నుతియింతున్.

11

1. చ. తాళ. 2. చ. చేగ. 3. క. నినుచుగౌరవమున. 4. క. తనుపు. చ. తనుపు. 5. చ. కీర్తి.

6. చ. గోనుపచ్చి. 7. చ. గోవచ్చి. 8. చ. బుట్టి. 9. చ. గట్టుపలుకు. 10. చ. పు. 10. క. వర్ణింతున్, చ. నుతియింతున్.

. టీక. ఇట్టాడరాని = చెప్పటకు శక్యముకాని; అగమభట్టమునకు = పేదములను రేవునకు; నడవ = (దిగుటకు వీలగు) మార్గము; అచ్చుకట్టిన = ఏర్పఱచిన; నెలవు = చోటు.

వ్యాసమహర్షి అన్నయములసారమును సర్వజనుగమముగ భారతమున వివరించెనని భావము. **తే. వ్యాసవాల్మీకి ముఖసూక్తివై భవముల, నేర్పు మీఱంగ నిజకావ్యదర్పణముల సరసమానసముల నేటుపఱచు కీర్తి, భవుల నన్నయభట్టాదికవులఁ దలఁతు¹. 12**

టీక. వ్యాస...వముల = వ్యాసుఁడు, వాల్మీకి మొదలగువారి కవితాచమత్కారములను; నిజకావ్యదర్పణముల = అద్దములవలె నున్న తమకావ్యములవలన (కావ్యములమూలమున); సరస మానసముల = రసీకుల మనస్సులందు; కీర్తిభవుల = కీర్తికాంతకు భర్తలైనవారిని; అద్దములందు ప్రతిఫలించిన వస్తువులు మనకు బాగుగ కన్పించినట్లు నన్నయాదిమహాకవులు తమకావ్యములందు వ్యాసాదికవుల కవితాచమత్కారములను ప్రతిఫలించుజేయఁగా, అవి రసీకుల మనస్సులందు బాగుగ నిరవూహింపబడినవి భావము.

'కావ్యదర్పణముల' అనుటచే 'వ్యాసవాల్మీకిముఖ' అనుచోట తదనుగుణముగ 'ముఖపదము చమత్కరింపబడినది. అలం. రూపకము.

— సత్కవిప్రకంసాదికము —

ఉ. చాటుకవిత్వతత్త్వ రససాగరపారగులయ్యు సత్కవుల్ పాటిగఁ బట్టి విందు రొకపాటివి కా²వన కన్యకావ్యముల్ కైటభవైరి యావతశిఖామణి శ్రీశ్రీసరిఁ బేరురంబున³ మాటియు నీటికెంపు బహుమానము⁴నం బతకంబు నేయఁడే⁵. 13

టీక. చాటు...పారగులు = ఇంపైన కవిత్వతత్త్వపు రసమనెడు సాగరముయొక్క అంతము చూచినవారు. సరసకవిత్వమర్తముల నెఱిగినవారు; పాటిగఁబట్టి = తక్కినవానితో సమముగాఁబోల్చిచూచి; ఒకపాటివి = సామాన్యమైనవి; కైటభవైరి = విష్ణువు; యావతశిఖామణి = యువతీసమూహమున శ్రేష్ఠురాలు; మాటియు = మఱుగుపఱచియు-నిత్యానపాయనిగా నుంచుకొనియు; నీటికెంపు = కాస్తుభవణిని; బహుమానమున = గౌరవముతో; పదకంబుఁజేయఁడే = హరమునడుమ నుండెడు బిళ్ళగాఁ జేయలేదా? అలం. దృష్టాంతము.

తే. తప్పు గలిగినచోటనే యొప్పుగలుగు, సరసకవితావ శిశోక్తులసరణియందు⁶ 10⁷ పప్పు కలిగిన నీహారకరునియందు, నమృతథారాప్రవాహంబు లడరుఁగాదె. 14

టీక. సరసకవితావశోక్తుల సరణియందు = రసవంతముగు కవిత్వమును శిష్టుచుండు ధోరణిలో; పప్పు = నలుపు-మచ్చ; నీహారకరునియందు = చంద్రునియందు; అడరుఁగాదె = వ్యాపించి యుండునుగదా!

[ఈపద్యమున 'సరసకవితావశోక్తులసరణియందు' అనుటకు మాఱుగా 'అరసికావళికవితల యవ గుణముల' అని దిద్ది కుకవులుండుటఁబట్టియే సుకవులకుఁ జేరు ప్రతిష్ఠలు కలుగుచున్నవని కొందఱర్థము

1. చ. దలచి. 2. చ. గాదనక. 3. త. శ్రీవరి. 4. క. పేరురంబు. త. బేరురంబు. 5. చ. మాట. 6. క. గం. చ. నం. 7. క. నేయఁడే. చ. నేయఁడే. 8. త. సరసికావలె కవితలయవగుణములు. 9. చ. వచోక్తుల. 10. త. సరసకవితావశోక్తులసరణియందు.

చెప్పుచున్నాడు. కాని ఆట్టిపాఠాంతరము ముద్రితప్రతులలోఁ గానరావచ్చును; అయ్యది పద్యపుటాంతరభాగమునుబట్టి పాండువడునట్లును తోచదు.] ఆలం. దృష్టాంతము.

తే. కాన దోషాత్తు లయిన దుష్కుప్తులకతన
గరిమ వహియించుఁ ¹గవిరాజుకావ్యమహిమ
బహుళపక్షంబు చీకటి బహుళ మగుటఁ
జాయవెన్నెల తరితీపునేయుకరణి.

15

టీక. గరిమ = గొప్పతనము; బహుళపక్షంబుచీకటి = కృష్ణపక్షమందలి చీకటి; బహుళమగుట = ఎక్కువయగుటచేత; చాయవెన్నెల = వండువెన్నెల; తరితీపుచేయుకరణి = ప్రీతిని కలిగించునట్లు. ఆలం, ఉపమ.

వ. అని నిఖలభువన ²ప్రాధాన్యధన్యంబులగు ³మాన్య ⁴దైవతంబుల ⁵ప్రభావంబులు గొనియాడి, రూడిమెఱయు కవివృషభుల ⁶నభినుతించి, యుదంచితంబగు కవిత్వతత్త్వంబునం గల ⁷గరిమంబుఁ బరిశీలించి, వంచకులగు కొంచెపుంగవుల రవళి యదలించి, పంచాశతోక్తివిస్తీర్ణం బగు నర్జవమేఖలావలయంబునం గల పరమవైష్ణవరత్నంబులకుఁ బ్రయత్నపూర్వకంబుగ నభివందనం బొచలించి. 16

టీక. వంచకులు = మోసగాండ్రు; కొంచెపుంగవుల = కుకవులయొక్క; రవళి = ధ్వని-అఱపు; రూఢి = ప్రసిద్ధి; అర్జవమేఖలావలయంబు = భూమండలము; అభివందనంబు = నమస్కారము.

క. వాక్యాంతాశ్రయో భట్టరు, చిక్మాచార్యుల మహాత్ము శ్రీగురుమూర్తి
నిక్కపు భక్తి భజించెద, నిక్కావ్యకళాకలాప మీడెఱుటకున్. 17

టీక. వాక్యాంతాశ్రయం = సరస్వతి కాశ్రయమగువానిని - గొప్ప విద్వాంసుని; కావ్యకళాకలాపము = కావ్యకళాగ్రధనము; ఈడెరుటకు = నెఱవేరుటకు; భజింతుం = సేవింతును.

క. తవణింతు నొక్కశ్రీభా, గవతచరిత్రంబుఁ బరమకల్యాణసము
ద్భవోభవనంబుఁ జతుర్దశ, భువనమహాత్మ సూత్రముగఁ దగు సరణిన్. 18

టీక. తవణింతుం = కావించును; శ్రీభాగవతచరిత్రంబుం = గొప్పభగవద్భక్తుని చరిత్రమును; కల్యాణ...భవనంబుం = శుభములకుఁ బుట్టినిల్లగుదానిని; చతుర్దశ...సరణిం = పదునాల్గిలోకములను రక్షింతులను గూర్చు సూత్రపద్ధతిని-నమస్తలాక సారమును తెల్పుదానినిగా;

[లోకములు 14. ఆవి-భూర్లోకము, భువర్లోకము, స్వర్లోకము, మహర్లోకము, జనర్లోకము, తపోలోకము, సత్యలోకము, ఆతల, వితల, సతల, రసాతల, తలాతల, మహాతల, పాతాళలోకములు అనునవి.]

వ. అని యిట్లభినవప్రబంధనిర్మాణ కౌతూహలాయత్తచిత్తుండ నయి యేనున్న సమయంబున.

19

1. క. కవిరాజ. చ. కవిరాజ. 2. క. ప్రధాన. చ. ప్రాధాన్య. 3. చ. లేదు. 4. క. దైవతంబులు. 5. క. లేదు. 6. ప్రభావంబులు. 7. చ. వినుతించి. 8. చ. గరిమంబులు. 9. క. తాశ్రయ. 10. చ. హృద్ధ్యంబు.

సీ. తన కులాచారవర్తన వైష్ణవాచార పర్యాయముల¹ కొజ్జబంతి గాఁగఁ
దన సూన్యతము పురాతనసత్యనిధుల యున్నతికిఁ బునఃప్రతిష్ఠితముగాఁగఁ
దన బుద్ధి నీతిశాస్త్రరహస్యములు తెల్లముగఁ దెల్పు వ్యాఖ్యానముద్రగాఁగఁ
దన వ్రాయు² గంటంబుమొనవాడి విశ్వంభరాప్రజలకుఁ బ్రాణక్షగాఁగ

తే. వెలయు మంగయగురువ భూవిభుని పెద్ద, సంగభూపాలమణి³ వ్రాయసప్రవృత్తి
జయయుతుండైన రామానుజయ్యసుతుఁడు, భద్రగుణసీరి విరురివేదాద్రిశౌరి.

టీక. వైష్ణవాచారపర్యాయములకుఁ = శ్రీవైష్ణవుల యాచారక్రములకు; ఒజ్జబంతిగాఁగఁ =
ఉపాధ్యాయుఁడు చూసిన పద్ధతి-పరువడి (మేలుబంతి) కాఁగా; తెల్లముగఁ = స్పష్టముగా; వ్యాఖ్యాన
ముద్ర = వ్యాఖ్యానాక్షరపంక్తి; వ్రాయసప్రవృత్తి = లేఖనము [ఈ సమానము విలక్షణము.]
నందు; భద్రగుణసీరి = మేలిగుణములకు బలరాముఁడైనవాఁడు.

మ. కవులం బాతకులు⁴ బ్రథానులు నలంకారజ్ఞులం బ్రాజ్ఞుల⁵
ధవళాక్షుల్⁶ భజియింప నిండుకొలువై తారేందుతారావళి⁷
ధవళంబైన సువర్ణకుంభయుత సౌధంబందు⁸ నాస్థానమై
వివిధామ్నాయపురాణగుంభనకథల్ వింతు⁹ బ్రమోదంబునన్.

21

టీక. తారేందుతారావళిధవళంబైన = వెండి, చంద్రుఁడు, హారములవలె తెల్లనైన; ఆస్థానమై =
కొలుపుతీర్చి; గుంభనము = కూర్పు.

క. నను రామకృష్ణకవిఁ గవి, జనసహకారావళివసంతోత్సవ సూ
క్తినిధి¹⁰ బిలిపించి¹¹ యిద్దా, సనమునఁగూర్పుండఁ బనిచి చతురత ననియెన్.

టీక. కవిజన..... క్తినిధి = కవీశ్వరులనెడి తియ్యమామిడిచెట్లచాలనకు వసంతకాలము
వలె వేడుకకల మంచిముటలకు గనియైనవానిని; చతురత = నేర్పుతో. అలం. రూపకము.

సీ. తగ సన్స్కృతము తెనుంగుగఁ జేయఁ దెనుంగు సం

స్కృతముగఁ జేయంగఁ జతురమతివి

¹²నలుదెఱంగుల నెన్నగల కావ్యధారల

ఘనుడ వాళువునఁదుఁ గరము మేటి

వఖిలభూమిపాలకాస్థానకమలాక

రోదయ¹³ తరుణసూర్యోదయుండవు

శైవవైష్ణవపురాణావళి నానార్థ

¹⁴రచనాపటివైకరమ్యమతివి¹⁵

తే. ¹⁶అంధ్రభూమికుచాగ్రహారాభ మైన, శ్రీతెనాల్యగ్రహారనిర్ణత వగ్ర

1. చ. కోజ. శ. ర. పా. కొజ్జబంతియనఁగ. 2. చ. గంటంపు. 3. చ. రాయన.
4. చ. సిరిశ్రీ 5. చ. భజియించ. 6. క. నానానమై. చ. ఆస్థానమై. 7. చ. నిధిని. 8. క. యద్వా.
చ. బిలిపించర్థా. 9. త. పాదము లేదు. 10. త. జగతిసొబగుల నెన్నగఁగావ్యధారల 11. చ. తగుణ.
12. క. ములు నీకుఁ గరతలామలకనిభములు. 13. త. నాల్గవపాదము లాకికవైదికలక్షణచాతుర్య
ఘోర్యప్రభారాధకారచణుడ- (ఎత్తుగీతి) వరయ్య. 14. క. అంధ్ర. చ. అంధ్ర.

శాఖకాళోకిలము వీవు సరసకవివి, రమ్యగుణకృష్ణ! రామయ రామకృష్ణ. 23

టీక. నలుచెఱుగుల, నెన్నఁగల కావ్యధారలకొ = అశు, మధుర, చిత్ర, విస్తర భేదంబులచే నాలుగు విధములైన కవిత్వములచే; ఆశువునందుకొ = వడిగాఁ గవిత్వముచెప్పఁటయందు; ఆంధ్రభూమి కుచాగ్రహారాభము = భూదేవియొక్కస్తనములపై నుండెడి ముత్యాలపేరును పోలినది; అగ్రశాఖ కాళోకిలము = ప్రథమశాఖయనెడి వృక్షమునకు కోయిల యైనవాడవు; రమ్యగుణకృష్ణ! = మనోహరములైన గుణములయందు కృష్ణుడైనవాడా!

క. కొండెన్యసగోత్రుడ వా, ఖండలగురునిభుండ వఖిలకావ్యరససుధా
మండనకుండలుడవు భూ, మండలనినుతుండవు లక్షమావరతనయా. 24

టీక. ఆఖండలగురునిభుండవు = బృహస్పతితో సమానుడవు; కావ్యరససుధామండనకుండలుడవు = కావ్యరసమునెడి అమృతమే అలంకారమయిన కుండలములు కలవాడవు - అనఁగా కావ్యమృతమే కర్ణభూషణమని యర్థము. లక్షమావరతనయాడు = లక్షవృక్షతులలో శ్రేష్ఠుడైనవాడు.

క. యశము గలిగించు నీమృదు, విశదోక్తుల బొండ్రికవిభవచరితఁ చతు
ర్దశభువనవినుతముగ శుభ, వశమతి నావేర నుడువు వరత త్వనిధి. 25

టీక. మృదు, విశదోక్తులకొ = సుభోచ్ఛారణమును, తేటదనమునగల మాటలతో.

ఉ. స్కందపురాణనీరనిధి కౌస్తుభమై ప్రభవించు దేవకీ
నందను సత్కథోద్యమము నవ్యకవిత్వకళాకలాపమకొ
కుండనముకొ ఘటించి కడుఁ గ్రొత్తగుసొ వైయనరించి విష్ణునే
వం దులకించు నప్పరమవైష్ణవకోటి నలంకరింపుమా! 26

టీక. నీరనిధి = సమద్రము; తులకించు = ప్రకాశించు; అలం. రూపకము.

మ. ఉదయం బస్తనగంబు నేతువు హిమవ్రూహంబునుం జుట్టి రా
విదితంబైన మహికో మహాంధ్రకవిలొవిద్యాబలప్రాధి నీ
కెడురేరీ సరసార్థబోధఘటనాహేలాపరిష్కారశా
రద నీరూపము రామకృష్ణకవితంద్రా! సాంద్రకీర్తిశ్వరా! 27

టీక. ఉదయంబు = తూర్పుకొండ; ఆస్తనగంబు = అస్తాద్రి; హిమవ్రూహంబు = హిమాలయము; ప్రాధి = నేర్పు; సరసార్థ... పరిష్కార = రసవంతమగుసర్థమును బోధించు పొందికయనెడి విలాసచేష్టయే ఆభరణముగా కలది; కారద = సరస్వతి; అలం. రూపకము.

వ. అని సంభావించి కనకాంబరాభరణంబులం బ్రసాదించి యాప్రధానపంచాననుండు.

టీక. సంభావించి = గౌరవించి; ప్రసాదించి = ఇచ్చి; ప్రధానపంచాననుండు = మంత్రి సింహము-మంత్రిశ్రేష్ఠుడు.

మ. పలుకుందొయ్యలి కిమోవికాంతి కెనయా బాగాలు నయ్యింతిచె
క్కులఁబోలుం దెలనాకు లయ్యవిదపల్కుల్వంటి కప్రంపుఁబ
ల్కులతోఁగూడిన వీడియం బొసఁగె నాకుం బద్దనాభార్పనా
కలనాపావనహస్తకంకణఝణత్కారంబు తోరంబుగన్. 29

టీక. చలుకుం...కాంతికిక్ = సరస్వతీదేవి పెదవులకాంతికి; ఎనయా = సాటియైన; బాగాలు = వక్రచలుకులు; చల్కుల్వంఱి = మాటలబోలిన-కమ్మనైన; తెలనాకులు = చండుతమలపాకులు; వీడియంబు = తాంబూలము. [సరస్వతీదేవి సర్వశుక్లయని ప్రసిద్ధి.] పద్మనాభా...రూపతామ్రంబు = శ్రీ విష్ణువుపూజా కరణముచే బహిష్త్రములగు చేతులయందలి కంకణముల గలగలధ్వని; తోరంబుగ్గ = ఆకళయింపఁగా; అలం. ఉమమ.

వ. ఇట్లు లోకోత్తరగుణోత్తరం డగు నాప్రధానశేఖరుండు పరమపురుషపరికర చరిత్రంబునకు నధీశ్వరుం డగుట తీర్థంబును స్వాత్థంబును, ¹బాదులుం దేవర ప్రసాదంబును, బుణ్యంబునుం బురుషార్థంబును నయ్యె ²నియ్యభ్యుదయంబునకుం గల్యాణాచారంబుగాఁ గృతిపతివంశావతారం బభివర్ణింపం బూని. 30

టీక. లోకోత్తరగుణోత్తరుండు = లోకమునందు మేలైన గుణములచే గొప్పవాఁడు; పరమ... నకుక్ = భగవంతుని పరివారమగు భక్తుల చరిత్రంబునకు; ఆధీశ్వరుండు = నాయకుఁడు; బాదులుం, దేవర ప్రసాదంబును = దేవతాప్రసాదమగు జాతిపూవులను స్వీకరించుట పుణ్యసాధనము; అంతేకాక అని నువాసనగల వగుటచే వానిస్వీకరణమువలన ఆనందము; పరమభాగవతుని చరిత్రమును రచించుట వలనఁ బుణ్యమును, ఆ చరిత్రమును వేదాద్రిమంత్రికిఁ గృతియిచ్చుటవలన-వితస్తలముగా ఆతనివలన లాభము పొందుటవలన పురుషార్థమును సిద్ధించినవని యభిప్రాయము. ఆభ్యుదయంబు = మేలు; కల్యాణాచారంబుగాన్ = శుభసూచకపద్ధతి.

—౨౭ కృతిపతివంశావతారాభివర్ణనము —

సీ. మిగులఁ గన్నొదవిన బిగువ యెక్కుడుగానీకరుణాకటాక్షవీక్షణమువాఁడు
దంస్త్రావిటంకవర్ధనమ యెక్కుడుగానీ ముద్దుజండురు నేలు మోమువాఁడు
సరమ్మగదేహ విస్ఫురణ మెక్కుడుగాని బహుళోటిమదనరూపంబువాఁడు
వైత్యు దండించు నుద్ధతియై యెక్కుడుగానీ శ్రీతజనావళుల రక్షించువాఁడు
తే. నాఁగ గరుడాద్రిసింహాసనముననుండి, యెల్లజగముల నేలు లక్ష్మీశ్వరుండు
శ్రీయహోబలనరసింహనాయకుండు, శతమతణ్ణోత్రమంత్రిరక్షణ మొనర్చు. 31

టీక. మిగుల...ఎక్కువ, కాని = తెప్పలకు మించిన(మిడిగుడ్డుగల)చూపుయొక్క గాంభీర్యమే ఎక్కువ కానవచ్చును, కాని; దంస్త్రావిటంకవర్ధనమ = ఎత్తయిన కోఱల పెంపే. [‘ఇటి ముంజూరు నందలి పావురానూండ్లవలెఁ గానవచ్చెడి కోఱల పెంపే’ అని పూర్వటీక.] విస్ఫురణము = ప్రకాశము; ఉద్ధతి = ఆర్థాటము. నాఁగ్ = అనురీతిని; గరుడాద్రిసింహాసనముననుండి = సింహాసనరూపమగు గరుడాచలమునుండి. ఆలం. విశేషోక్తి.

చ. జతరససత్ప్రేమంచసురస త్రమతుల్గుఁ డశేషయోగిరా
జ్జుతహృదయుండు మౌనిజనమాన్యుఁడు ధన్యుఁడు ముక్తికామిని
కఠినకుచద్వయ్యానిహితకాంచనమాలిక హేళికల్పుఁ డా
శతమతణ్ణి శేఖరుం బ్రశంస యొనర్చు దగుల్ జగంబులన్. 32

టీక. జతర...తుల్గుండు = కుటీయండు నివసించు లోకములకుల విష్ణుదేవునితో సమానుఁడు; అశేష...యుండు = ఎల్లమోగులకును గృహమైన మనసుకలవాఁడు; నిహిత = ఉంచఁబడిన; హేళి కల్పుండు = సూర్యునిబోలినవాఁడు; ఆలం. ఉపమ, రూపకము.

1. చ. గలదందు. 2. క. నయ్యభ్యు. చ. నియ్యభ్యు. 3. చ. మిగులగన్నొదవిన. 4. చ. కారుణ్యమొలుకు. 5. చ. ముందు. 6. ముదురు. 7. చ. నిచిత.

శా. ¹ఆవిర్భావమునొండె దత్తులముసం దవ్యాహతైశ్వర్యల
 త్తీవంతుండు విరూరికర్త సచివశ్రేష్ఠుండు విద్యాహయ
 గ్రీవుం డన్నయమంత్రి; యవ్వభుని సత్కీర్తుల్ విజృంభించు నీ
 ద్యావాపృథ్వ్యవకాశపుంఖత నిజవ్యాపారపారీణతన్.

33

టీక. ఆవిర్భావము = పుట్టుక; అవ్యాహతైశ్వర్య లక్ష్మీవంతుండు = ఎడతెగని సీ, సంపదలు
 కలవాడు; విరూరికర్త = విరూరగ్రామాధిపతి; విద్యాహయగ్రీవుండు = విద్యులండు వాని కధిదేవత
 యగు హయగ్రీవుడైనవాడు; ద్యావా...పారీణతన్ = భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగమును సందు
 లేనట్లు నింపిన తన పసులనేర్పుచేతను; అలం. రూపకము.

ఉ. ఆసచివావతంసముకులాంగన చెల్వగు లక్ష్మమాంబ గౌ
 రీసతియో యరుంధతియొ రేవతియో ²యల యాదిలక్ష్మీయో
 వాసపురాణియో యనంగోవాసియువన్నెయంగల్లి కీర్తలన్
 జేసినమూర్తిమేలు పతిచిత్తమువచ్చిన సచ్చరిత్రలన్.

34

టీక. సచివావతంసము = మంత్రిశ్రేష్ఠుడు; కులాంగన = భార్య; వాసియు, వన్నెయున్ =
 గొప్పదనమును, చక్కదనమును; సచ్చరిత్రలన్ = మంచి నడతలచేత; చెల్వగున్ = పొగడొందును.
 అలం. ఉత్పేక్ష, సందేహము.

ఉ. ఆన్నయలక్ష్మమాంబసుతు లర్థినిధాగము తిప్పరాజు, సం
 పన్నుండు రంగరాజు, బ్రతిభానిధి గుండమరాజు బొల్చి రా
 సన్నుతభాగ్యవర్ధనుల ³సన్నతి శౌర్యము ⁴దైర్యము ⁵న్నయా
 భ్యున్నతి నీతిరీతి జయ మొప్పును నేర్పును నెన్న శక్యమే?

35

టీక. అర్థినిధానము = యాచకులకు నిధి; నయాభ్యున్నతి = నీతికాస్త్రమందలి గొప్పతనము
 (నేర్పు). అలం. రూపకము.

క. ఆమువ్వరిలో రంగసుధీమణి దీపించె వంశతిలకం బగుచున్
 శ్రీమహిత గంగమాంబా, రామారమణీయరాగరసగంజితుండై.

36

టీక. సుధీమణి = పండితశ్రేష్ఠుడు; దీపించెన్ = ప్రకాశించెను; వంశతిలకంబు = వంశమునకు
 వన్నెచెచ్చువాడు; రామా = శ్రీ.

క. ఆరంగరాజుకీర్తలు, శ్రీరంగనివాసహాస ⁶నీతకరలక్ష్మిం
 జేరంగం దిగుచు; నహితుల, బారంగా నెగుచు నతని బాహాసి ⁷యనిన్.

37

టీక. శ్రీరంగ...లక్ష్మీన్ = శ్రీరంగపతి యగు విష్ణుని చిరునవ్వుయొక్కయు, చంద్రునియొక్కయు
 శోభను-అనగా - తెల్లదనమును; తిగుచున్ = ఆకర్షించును. అహితులన్ = శత్రువులను; పాఠంగా,
 నెగుచున్ = పరుగిడునట్లు తఱుమును; బాహాసి = చేతిలోని కత్తి.

నీ. శ్రీమదష్టాక్షరీసేవైకనిపుణుండు గీతార్థసారసంకేతవేది
 పరిచితవిద్యప్రబంధసంధానుండు మహితసౌదర్యనమనువిదుండు

1. త. ఆవాచయమవంశసాగరమునందవ్యాహతైశ్వర్య. 2. చ. యల. 3. త. వన్నెయువాసి
 యు. 4. చ. సన్నతి. 5. క. మన్నయా. త. మున్నయా. చ. మన్వయా. 6. క. శివకర. చ. నీతకర.
 త. నీతకర. 7. త. యనిన్.

7. నవ్యవైష్ణవపురాణచతుష్టయజ్ఞాండు నిజసమయావసనిపుణబుద్ధి
సరసరామాయణసప్తకాండజ్ఞాత యాభివందారు స్తవాభిశోభి

తే. సలినిధిజాలజంఘాల *బలవిశాల, ధూళిపాలీభరాళిక ధూమ ధూమ

శంకితాత్మప్రతాపవైశ్వానరుండు, గంగమాప్రాణవిభుఁ డొప్పు రంగరాజు. 8

టీక. అష్టాక్షరి = 'ఓం నమో నారాయణాయ' అను మంత్రము; సంకేతవేది = ఏర్పాటు
నెఱచినవాఁడు; పరిచితదివ్యప్రబంధసంధానండు = ఆలవఱచుకొనిన వైష్ణవమత ద్రావిడప్రబంధముల
అధ్యయనముకలవాఁడు. మహిత...విదుండు = గొప్పదైన సుదర్శనమంత్రము నెఱచినవాఁడు; ['ఓం.
నమో భగవతే శ్రీసుదర్శనాయ' అనునది సుదర్శనమంత్రము.] నవ్య...జ్ఞాండు=విష్ణు, వరాహ, వామన,
వాయుపురాణములు నాల్గు నెఱచినవాఁడు; నిజ...నిపుణబుద్ధి = తనమతమును రక్షించుకొనుటయందు
నేర్పుకల బుద్ధికలవాఁడు; సలినిధి...వైశ్వానరుండు, సలినిధిజాల = సముద్రములనమూహమును;
జంఘాల=మిక్కిలివడిగా దాటునట్టి; బల=సేనలవలని; విశాల, ధూళి, పాలీ, భర=ఎక్కువైన దుమ్ముచాలు
యొక్క, అతిశయమనెడి; ఆశీకధూమధూమ = అబద్ధపు, పొగయొక్క అధిక్యముచే; శంకిత = సందే
హించిన; ఆత్మప్రతాప=తనప్రతాపముకల; వైశ్వానరుండు = అగ్నికలవాఁడు.

వేదాద్రిమంత్రి సేనలను నడిపించుకొని పోగా వానివలన పుట్టిన దుమ్ము సప్తసముద్రములను
దాటి పోయినది; ఆదుమ్మ పొగవలె నుండగా దానిని చూచి అగ్ని తనప్రతాపమువలన లోకములు
మండి పొగ వ్యాపించినదేమో యని భ్రాంతిపడుచున్నాడని భావము.

ఈపద్యమున 'జలవిశాల' అను ముద్రితపాఠమును, దాని ననుసరించిన టిప్పణియును కుదురవు.
తే. దశరథేశ్వరు భార్యయై ధన్యమహిమ, మున్ను కౌసల్య శ్రీరాముఁ గన్నకరణి
రంగయామాత్యునతియైనగంగమాంబ, మతిమరున్దంత్రిశ్రీరామమంత్రిఁ గనియె.

టీక. మతిమరున్దంత్రిక్ = బుద్ధియందు బృహస్పతియైనవానిని. ఆలం. ఉపమ, రూపకము.

క. ఆరామరాజు వాహిని, 10 వారాకర మొకటి దాటె వసుమతి ము; న్నీ
శ్రీరామరాజువాహిని, వారానిధు లేడు దాటి వర్తిలు 11 నవులన్. 40

టీక. వాహిని = సేన, వాగ్ధటి; వారాకరము = సముద్రము; వారానిధులు = సముద్రములు.

అలం. వ్యులేకము.

సీ. పుడమివై నడ నేర్పి యడుగుఁబెట్టెడునాడె ధర్మంబు నాల్గుపాదముల నిలిపె
జలిబిలివలుకులు వలుక నేర్పిననాడె సత్యభాషాహరిశ్చంద్రుఁ డయ్యె

12 ప్రాలమీదటివ్రాలు వ్రాయనేర్పిననాడె కమిచి దిక్కుల జయాంఃములు వ్రాసె
ముఖ్యవ్రతస్ఫూర్తి ముంజిఁ గట్టెడునాడె కవులఁ బ్రోచుటకుఁ గంకణము గట్టె

తే. అంబమాంబికఁ గల్యాణ మైననాడె

వాసిగల కీర్తి లక్ష్మికి 1 సేసుటై

ధైర్య హేమాద్రి ప్రజ్ఞ శాంతనపుమాద్రి

రంగయామాత్యవరుని శ్రీరామమంత్రి.

41

1. చ. వితతప్రభాతితవిజ్ఞాన కోవిద. త. వి...కోవిద. ట. వి...ప్రభాసిత...కోవిద.

* క. జు. 2. త. భవాన. 3. చ. త. ప్రభావ. 4. త. వారానిధులేడు. 5. నవలక్. 7. క. పరు
నమోదటి. చ. ప్రాలమీదటి. 8. క. సేననెట్టె. చ. సేనపట్టె.

టీక. నడ నేర్చి = నడవనేర్చి; జీవితవిలువలు = వచ్చిరానిమాటలు - ముద్దుమాటలు; ప్రాల
మిదటివ్రాలు = [అక్షరాభ్యాసనమయమున] బియ్యముపై వ్రాయఁబడిన యక్షరములు; వ్రాయనేర్చిన
నాడె = దిద్దుటకు మొదలుపెట్టినపుడే; కమిచి = ఆక్రమించి; ముఖ్యప్రతస్ఫూర్తిక్ =
ఉపనయన ప్రతప్రకాశమానముగ - ఉపనయనసమయమున; ముంజి = దర్భతోఁ జేయఁబడిన మొల
నూలు; కంకణముగట్టెక్ = వ్రతము పూసెను; సేస, పట్టెక్ = తలఁబ్రాలు పోసెను; ధైర్యహేమాద్రి =
ధైర్యమున మేరుప్రవర్ణతము; కాంతనవుమాద్రి = భిష్టునిసాటి. అలం. అనుప్రాసము, ఉపమ, రూప
కము, అలిశయోక్తి.

సీ. సు¹హృతాంహస్సూర్తి సేహాననుండు సృసింహవిక్రముండు సృసింహశౌరి
త్రయ్యంతవాసనా²గ్రహబుద్ధి నొయ్యారి యొయ్యారి రామూసుజయ్యగారు
గంగాతరంగసారంగలాంఛనదీప్తి బొంపు కీర్తికి రాజు రంగరాజు
శరణాగత ప్రాణకరుణాచరణకేళి వరదరాజులబోలు వరదరాజు

తే. ననంగ శ్రీరామవిభునికి నంబమకును, గలిగి రాచంద్రతారార్క⁴గతిః బ్రశస్తి
నలుపు రాత్తజు లొదార్యసలిలనిధులు, భుజగళాయిం నాలుగు భుజము లట్లు⁴

టీక. సహృతాహంస్సూర్తిసేహాననుండు = నశించఁజేయఁబడిన పాపముల ప్రకాశమనెడి
సేహాననుమకలవాడు; త్రయ్యంత...బుద్ధిక్ = వేదాంతవాసనకుఁ బడుకటిల్లయిన బుద్ధియందు;
ఓయ్యారి = నేర్పరి; ఓయ్యారి = చక్కని; గంగా...దీప్తిక్ = గంగయలలతోను, చంద్రునితోను సాటి
యగు (తెల్లని)కాంతితో; శరణా...కేళిక్ = శరణుఁజొచ్చినవాని రక్షించుట యను కరుణతోడియాట
యందు; ఆచంద్రతారార్కగతిక్ = చంద్ర, సూర్య, నక్షత్రము లున్నంత కాలమును; ఔదార్యసలిల
నిధులు = దానసముద్రులు; అలం. అనుప్రాసము, ఉపమ, రూపకము.

తే. అందు నగ్రజుఁ డఖిలవిద్యావినోది, శ్రీసృసింహాఖ్యసప్తంత్రీసింహ⁵మమిత

లీల లక్ష్మమ్మ తనకు నిల్లాలు గాంగఁ, జెలగె లక్ష్మీసృసింహవిశేషముద్ర. 43

టీక. మంత్రిసింహము = మంత్రిశ్రేష్ఠుండు; లక్ష్మీసృసింహవిశేషముద్రక్ = శ్రీలక్ష్మీసృసింహ
రహస్య(మంత్రము)ముచే.

క. శ్రీసృసింహుని లక్ష్మీ, మానవతికి వెంగళాఖ్యమంత్రిశ్వరుండున్

గొనప్పయు ననదగు విద్యానిధు లిరువురును బుత్తులై మని రవనిన్. 44

టీక. మంత్రిశ్వరుండుక్ = మంత్రిశ్రేష్ఠుండును.

క. నయవినయంబులకై వడి, జయతేజములట్లు విభవశమములక్రియ న

వ్యయయశులు వెంగళయ కో, నయ లిరువురు వెలసి రవనినాథార్చితులై. 45

టీక. అవ్యయయశులు = గొప్పకీర్తికలవాడు. అలం. మాలాపమ.

క. ఆవెంగళమంత్రిశ్వరు, దేవికి శ్రీయాబళాఖ్యతిలకవతికి రా

థావిభుదేవేరియు నల, కావేరియు నీడుజోడు గౌరవకళన్. 46

టీక. ఔబళాఖ్యతిలకవతిక్ = ఓబళమ్మయను పేరిటి సుముగళికి; రాథావిభుదేవేరి =

విష్ణుపుష్పపురాణియగు లక్ష్మీదేవి; ఈడుజోడు = సమానము. అలం. ఉపమ.

1. క. సహృతా...చ. సహృతా...2. చ. క. శయ్యగ్రహబుద్ధి. 3. చ. భుజార్చయం
బమకును. 4. చ. గలి (లేదు). 5. క. మలరు. చ. మమిత.

క. గానకళాతుంబురుఁ డనఁ, గా నయవిద్యావివేకగౌరవలక్ష్మీ
జాని యనంగా నిధరఁ, గోనప్రభుఁ డొప్పు మంత్రికులతిలకంబై. 47

టీక. లక్ష్మీజాని = లక్ష్మీదేవి భార్యగా కలవాడు - విష్ణువు; అలం. రూపకము.

తే. అవిదేహాధిపతిపుత్రి యాత్మభార్య, గాఁగ విఖ్యాతఁ జొందు రాఘవనికరణి
రాఘవాంబాధినాథుడై శ్లాఘ మీరు, శ్రీనృసింహుని కోసపు సిరులకుప్ప. 48

టీక. విదేహాధిపతిపుత్రి = విదేహదేశపురాజగు జనకుని పుత్రిక - సీత; అధినాథుఁడు = భర్త.
అలం. ఉపమ.

ఉ. సామజరక్షణుం గొలిచి సన్నుతికెక్కిన భాగ్యశాలి శ్రీ
రామచమూపశేఖరుని రంగనమంత్రి నసంతమాంబికా
స్వామి నుతింతు మన్తభభుజానతపుష్పధనుర్నధూళి ధా
రామధురోక్తిగుంధనభరస్ఫురణాపరిణాహిచాతురిన్. 49

టీక. సామజరక్షణుఁ = గజేంద్రుని రక్షించిన విష్ణుమూర్తిని; శ్రీరామ .. చమూపశేఖరునిఁ =
శ్రీరామమంత్రియను సేనాధిపతిశ్రేష్ఠుని; మన్తభ...చాతురిఁ - మన్తభ = మన్తభునియొక్క; భుజ =
బాహువుచే; ఆనత = వంచబడిన; పుష్పధనుర్నధూళిధారా = పూలింటితేనెవెల్లువవలె; మధుర =
తియ్యలైన; ఉక్తిగుంధనభర = మాటలహూర్పుయొక్క అతిశయమువలని; స్ఫురణా = ప్రకాశము
యొక్క; పరిణాహిచాతురిఁ = మిక్కుటపునేరుపుతో. అలం. ఉపమ.

చ. ఉరుమతి రంగమంత్రితనయుల్ విలసిల్లిరి పుల్లమల్లికా
హరదరహాసహీరహిమహారపటీయశోధరంధరుల్
వరదయ గల్లువారు గుణపంతులు శాంతులు కాంతిచంద్రముల్
వరదయమంత్రిపుంగవుఁడు వాసవతుల్యుఁడు రాఘవయ్యయున్. 50

టీక. ఉరు...యుల్ = గొప్పబుద్ధికల రంగమంత్రియొక్కపుత్రులు; పుల్ల...ధరుల్ - పుల్ల
మల్లికా = వికసించిన మల్లెపువ్వువలెను; హర = శీఘ్రనివలెను; దరహాస = మందహాసమువలెను; హీర =
వజ్రమణివలెను; హిమ = మంచువలెను; హర = ముత్యాలపేరువలెను; పటీర = చందనమువలెను;
ఉన్న - (తెల్లని) యశోధరంధరుల్ = కీర్తిని, వహించినవారు; కాంతిచంద్రముల్ = కాంతియందు
చంద్రులైనవారు; వాసవతుల్యుఁడు = ఇంద్రసమానుఁడు; అలం. ఉపమ.

క. రంగయ వరదామాత్యు విహంగమవిభుగమనభజనహంసధ్వజు సా
రంగధర హరనిభవా, గ్ధంగాశృంగారితాస్త్వికమలు నుతింతున్. 51

టీక. విహంగమ.....ధ్వజుఁ = గరుత్మంతుఁడు వాహనముగాఁ గల విష్ణుని సేవించుట
యందు బ్రహ్మయైన (నేర్పుగల)వానిని, లేదా-హంసధ్వజుఁడను గొప్ప భక్తుని. సారంగ...కమలుఁ =
చంద్రునితోను, ముత్యాలహరముతోను సరియైన (స్వచ్ఛమైన) వాక్ ప్రవాహముచే అలంకరింపబడిన
ముఖపద్మము కలవానిని.

సీ. సమకూర్పఁగా నేర్పు సకలపైష్ణవశాస్త్ర సిద్ధాంతశుద్ధాంతసిద్ధి గరిమ
హావణింపఁగా నేర్పు సఖిలావనీపక్రసామ్రాజ్యపూజ్యవిశాలలక్ష్మి

వలపింపఁగా నేర్పు వాలారుజూపుల¹కోపులు చూపు చకోరదృశలఁ
బాలింపఁగా నేర్పు బాంధవకవిగాయకాధ్ధారి నివహంబు ననుదినంబు
తే. దండనాథునిమాత్రుడె దశదిశావ, కాశసూపూర్ణవిజయప్రకాశశాలి
రంగయామాత్యువరదయ్య ప్రకటశౌర్య²ధారి వాచాధరాధరధారిశయ్య. 52

టీక. సకల...గణిం = వైష్ణవమతసిద్ధాంతరహస్యసిద్ధియొక్క గొప్పతనమును; హవ
ణింపఁగా = చక్కఁబఱచఁగా; వాలారుజూపులకోపులు = దీర్ఘములయిన చూపుల యందములు; చకోర
దృశలు = స్త్రీలు. ప్రకట శౌర్యధారి = గొప్ప శౌర్యముకలవాడు; వాచాధరాధరధారిశయ్య =
మాటలచేత విష్ణువాహనమైన శేషుడైనవాడు.

క. తిమ్మాంబ యక్కమయు వర, దమ్మయు వరదప్పభార్యలై వెలసిరి తే
జమ్మన శక్తిత్రయమువి, ధమ్మన సకలోన్నతప్రథాప్రథితమతిన్. 53

టీక. సకలో...మతి = అన్నిటను గొప్పఖ్యాతిచే బ్రసిద్ధమగునట్లు.

ఉ. మున్నొకరాఘవుండు తలమోచి భజించు విభీషణాదులక
మన్నన బ్రోచె గాచె నను మాటలెకాని గుణప్రసన్నత
బ్రన్నదనంబు జూపగల రంగయరాఘవమంత్రి నిచ్చులక
వన్నెకుఁదెచ్చు నిచ్చు నభివాంఛితవస్తువు లధికోటికిన్. 54

టీక. తలమోచి = (ఆజ్ఞ) శిరసావహించి; ప్రన్నదనంబు = మనోజ్ఞత; నిచ్చులక =
ఎల్లపుడును; అభివాంఛితవస్తువులు = కోరిన ద్రవ్యములు. అలం. వ్యతిరేకము.

క. తేజమున రాఘవుని యం, భోజేక్షణ తిమ్మమాంబ పోల్పందగు నా
రాజీవసదన శారద, రాజార్ధకిరీటపూర్ణరాజనిభాస్యన్. 55

టీక. రాజీవసదన = లక్ష్మీ; శారద = సర్వసతి; రాజార్ధ...నిభాస్య = చంద్రవంక కిరీటముగాఁ
గల శివుని భార్య-పార్వతి. అలం. ఉపమ.

క. శ్రీరామమంత్రివరదను, ధీరత్నముకులవధూటి దీపించు యశో
దారవణిరమణ విష్ణు, శ్రీగంజిత కొండమాంబ చీరపుణ్యమునన్. 56

టీక. కులవధూటి = ధర్మపత్ని; యశోదారమణిరమణ = యశోదాదేవిరీతిని; విష్ణుశ్రీరంజిత =
విష్ణువునందు భక్తికలది.

క. ఆదంపతులనుఁ గలిగిరి, గాదిలిసత్పుత్రవరులు గనుగొండనయ్య
శ్రీదనరు నౌబళయ్యయు, వేదస్తృతిజాయమానవినయనయగతిన్. 57

టీక. గాదిలి = ప్రియమైన-ముద్దులూలుకు; వేద...గతి = శ్రుతిస్మృతుల యశ్వయనము
వలనఁ గలుగు వినయ, నీతులవలె. అలం. ఉపమ.

క. కనుగొండ యితనిదైర్యము, పెనుగొండగు నీతని నెదిరి భీతిఁ బగలు చే
చనుఁ గొండల కనుఁగాఁ దగు, కనుగొండయ నాగమూంబికావల్లభుడై. 58

టీక. పెనుగొండగు = పెద్దకొండ యగును. చగలు = శత్రువులు.

1. చకోరదృశలు. 2. చ. ధార్య. 3. చ. తిమ్మాజి. 4. చ. రమణీమణివిష్ణు. 5. క. పుణ్యములన్. 6. క. పుణ్యమునన్. 7. క. నకని. 8. చ. నికని. 9. క. బరగ. 10. చ. బరగ.

ఆ. అతనిసోదరుండు మతికళాజంభారి

గురుండు బంధులోకసురభి వెలయు

నౌబళాఖ్యమంత్రి యకా బళా! యీతని

జయము నయము ననుచు జనులు పొగడ.

59

టీక. మతి...గురుండు = బుద్ధియందు ఇంద్రగురువగు బృహస్పతి; సురభి = కామధేయపు.
అలం. రూపకము.

ఉ. ఇష్టనవద్యహృద్యసముదీర్ణగుణాభికి; గల్పకృత్తపుం

గొష్ట నవీనదానగుణగుంభనసూపుతి; బద్ధనాభుః గ

న్నమ్మ నరామరస్తుతజయస్థితి కౌబళమంత్రిభార్యయా

నమ్మమ¹యమ్మదద్విరదయానకు నేతతు లీడు ధారుణిన్.

60

టీక. ఇష్ట = స్థానము, ఆశ్రయము; అనవద్య...గుణాభికి = దొనగులులేనివియు, మనో
హరములును, గొప్పవియు నగు గుణములకు; గుంభనసంభృతి = కూర్చుంటియుండు; బద్ధనాభుః
గన్నమ్మ = విష్ణువుతల్లియగు దేవకీదేవి; నరా...స్థితికి = దేవతలచేతను, మనుష్యులచేతను కొనియాడఁ
బడు గొప్పస్థితికి; అలం. రూపకము.

వ. ఏవంవిధాన్వవాయ పయఃపారావారంబునకుఁ దారకాకమనాకృతి యగు కృతి
పతితెఱుం గెట్టి దనిన.

61

టీక. తారకాకమనాకృతి = నక్షత్రేకుండగు చంద్రునిఁబోలువాడు.

ఉ. మానితరాజితద్యుతి సమంచితమోహనమూర్తి వైష్ణవ

జ్ఞానపరాయణుం డమృతసాగరరాజగభీరుఁ డర్థిసం

తానసురద్రుమం²బితఁడు దా నన నానతశాత్రవుండు రా

మానుజమంత్రి వర్ధిలు మహామహాఁడై నిజవంశకర్తయై.

62

టీక. మానిత...మూర్తి = గొప్పకాంతితో ఒప్పుచున్న మనోహరమైన దేహము కలవాడు;
అమృతసాగరరాజగభీరుండు = పాలసముద్రముయొక్క గాంభీర్యముపంటి గాంభీర్యము కలవాడు;
అనతశాత్రవుండు = లొంగిన శత్రువులు కలవాడు; అలం. ఉపమ. రూపకము.

సీ. కతపత్ర మిడవచ్చు గల గాంచు నపుడైనఁ గోరికఁ బరకాంతః గోరఁ డనుచు

ముడియ వైవంగవచ్చు మొన దారసించిన తూరత్వమున వెన్ను చూపఁ డనుచు

దిట్ట మెత్తఁగవచ్చు నబ్బురం బగుకల్పి మేగమీరినరీతి మెలఁగఁ డనుచు

⁵జేయిసాఁపఁగవచ్చు శివుమీఁదనేనియుఁ బూనికతోఁ బల్కి బొంకఁ డనుచు

తే. జలధివలయితవసుమతీస్థలవతంస, భాసు³రాంస సమాశ్రితప్రాథకీ⁴ర్తి

⁷శతమతఃసోత్రభవమంత్రిచక్రవర్తి, యైన రామానుజమృగకునై కడంగి. 63

టీక. కతపత్రము = ప్రమాణపత్రము; ముడియ = చందము; మొన, తారసించిన =
సేనలు మీదికిరాగా; దిట్టము = దీపము; మేర = హద్దు; జలధి...కీర్తి-జలధివలయిత = సముద్ర
ముచే జుట్టుకొనబడిన; వసుమతీస్థలవతంస = గొప్పభూమండలముచే; భాసుర = ప్రకాశించు; రాంస =
భుజములయందు; సమాశ్రిత = ఆశ్రయించిన; ప్రాథకీర్తి = గొప్పకీర్తికలవాడు.

1. క. నంచుచు. చనుచు. 2. చ. నమ్మన. 3. చ. మానుజరాజిత. 4. మానితరాలిత. 5. క.
బతఁడు. 6. బితఁడు. 7. క. చేసాఁపగా. చ. చేయిసాఁపగ. 8. త. అంశ. 9. శతమతన.

ఇందు 'కతవశ్రమిచ్చుట, పంచమువేయుట, దీపమెత్తుట, శివునితలపైఁ జేయించుట' అనునవి ప్రతిష్ఠాధముపయోగింపబడుట ప్రసిద్ధము.

శా.రాధానాథ పదాబ్జభృంగ మగు నా రామానుజమాత్యు శే

జోధారావళిభాను భాను¹నుపమంజూపట్టు మిత్రాంబుజో

ద్బోధంబుం బ్రతిపక్ష²కై రవనిరుద్బోధంబు శివర్షక్రియా

సాధుత్వంబు వహింప దుర్దమతమస్సంబాధముల్³ పాఱగన్.

64

టీక. రాధానాథపదాబ్జభృంగము = పాండురంగని పాదపద్మములందు తుష్పద అయినవాడు; లేజోధారావళి; భానుభానునుపమంజూపట్టు = కిరణములవలె ఎడతెగని లేజిపుంజములచే సూర్యుని పోలికను; మిత్రాంబుజోద్బోధంబుం = పద్మములవంటి మిత్రులను ఉల్లసిల్లజేయుటను; ప్రతిపక్షకై రవనిరుద్బోధంబుం = కలవలక బోలు శత్రువుల సంకోచమును; దుర్దమ .. బాధముల్ = చీకటులవంటి అంటరాని అజ్ఞానపు భయములు; పాఱగన్ = పరుగెత్తిపోగా.

సూర్యుండు లేజోవంతములగు కరములతో ప్రకాశించుచు చీకట్లను బోగొట్టి, కలువలకు వికాసములేకుండ జేసి, కమలములను వికసింపజేయును; అట్లే లేజోవంతమండగు రామానుజమంత్రి శత్రువులను దుర్బిల్లజేసి, మిత్రులకు సంకసముగూర్చి యజ్ఞానమును తఱిమివేయునని భావము.

క. కామగవీ సురతరువులు, వేమాలును నిచ్చుదవులు విడిచేరముగా

రామానుజయ్యదాన, ప్రామాణికముద్ర కొంగుబంగార మగున్.

65

టీక. కామగవీసురతరువులు = కామధేనువును, కల్పవృక్షమును; తవులువిడిచేరముగాన్ = (పిసిసిగొట్టు) కొనరుచేరముగా; వేమాలును = (ఒకేసారి యాయక) పెక్కుసారులుగా; ఇచ్చున్; ['తగులువిడిచేరము = అంటిఅంటని వ్యాపారము' అని పూర్వటీక] రామా...ముద్ర = శ్రీరామానుజయ్యగారి కరాలైన మాట - ప్రతిజ్ఞావాక్యము; కొంగుబంగారము = కొంగున కట్టుకొన్న బంగారము వలె సులభసాధ్యమైనది; రామానుజయ్య మాట యిచ్చినచాలును; లెరుగనేఱుడు; పెక్కుసారులు త్రిపుక ఒక్కసారిగా ఆశ్రితులకోరికలను నెఱవేర్చునని భావము.

శ్రీసూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువులో 'తవులువి (వ?)డిచేరము = విడువకుండు చేరగాని నెట్లో విడిపించుకొనుటకై చేయు చేరము' అని అర్థమియ్యబడి దానికి ఈ పద్యము ప్రమాణముగఁ జూపఁ బడినది. మఱియు "కామధేనువు, కల్పవృక్షము యాచకులు వీడించునపుడు వారిని తప్పించుకొనుటకై కొరినది యిచ్చి పంపివేయును; రామానుజయ్య కొరకయే యర్థలకోర్కులు తీర్చుచుండును" అని భావము" అని పద్యముభావము నీయఁబడినది. ఇచట నిఘంటుకారు లిచ్చిన భావమునకును, తవులువిడిచేర మను పదము నర్థమునకును పొందిక కుదురలేదు. కామగవీసురతరువులు 'కొరినది యిచ్చి' పంపివేసినచో 'వేమాలును' అను పదము నిర్లక్ష్యము.

శా.ఆరామానుజమంత్రి చంద్రుండు వివాహం బయ్యె నెయ్యంబుతో

భారద్వాజపతిత్రగోత్రనిధికి బల్పాటి కన్నయ్యకున్

గారామైన కుమారికాతిలకమున్ గౌరీధరాశారదా

మారామా⁴ ప్రతిమప్రసిద్ధమతి నమ్మాజమ్మఁ దేజంబునన్.

66

టీక. నెయ్యంబుతోన్ = ప్రీతితో; గారామైన = ప్రీతిపాత్రయైన; మారామా = లక్ష్మిదేవి; ప్రతిమప్రసిద్ధమతి = సమానమైన గొప్ప బుద్ధికలది;

1. త. సుపము. 2. త. వైతవ. 3. చ. నర్వక్రియా. క. నిర్వక్రియా. 4. క. జాఱగన్. చ. బారగన్. త. జూరగన్. 5. త. దగులువి. 6. క. పరమప్రసిద్ధ. చ. ప్రతిమప్రసిద్ధ.

సీ. తోడవులు పెక్కులు ¹తోడివియుండెనెగాని సత్యంబు తనకు ²నిజానఁ దోడవు
చుట్టలనురభియై సొబగు నొందెనెకాని నెనరైనచుట్టంబు తనకుఁ గీర్తి
కులదై వతం బహోబలనాథుఁ ³డనెఁగాని పతిమూర్తి పరమదైవతము తనకుఁ
జక్కఁదనంబులు సహజంబు⁴లనెఁగాని తనచక్కఁదనము వర్తనమునంద

తే. యనఁగ ⁵విలసిల్లె నఖిలవిద్యారహస్య, పరమవిజ్ఞానపాండిత్యభద్రమూర్తి
విప్రసురశాఖరామానుజప్రధాన, మాళియర్ధాంగలక్ష్మీ యమ్మాజియమ్మ. 67

టీక. తోడవులు = నగలు; తోడివి = ధరించి; నిజానఁ దోడవు = నిజమైన నగ; నెనరైన =
ప్రియమైన; వర్తనము = మంచినడక; నిఖిల...పాండిత్య = అన్నివిద్యల మర్మముల నెఱుగుట
యందును పాండిత్యము కలసి. (ఈపద్యమున 'అమ్మాజియమ్మ' అనుచో సంధిచేయఁబడలేదు; సంజ్ఞావాచక
ములకును సంధి బహుళమని దీనివలన గ్రహ్యము.)

క. ఇమ్మసా రామానుజవిభు, నమ్మాజమ్మకు జనించి రబ్బభవముఖా
బ్జమ్మలఁజోలిన సుతర, త్నమ్ములు నలువురు నుదారతాజితశరధుల్. 68

టీక. అబ్బభవముఖాబ్జమ్ములు = బ్రహ్మయొక్క (నాల్గు) ముఖపద్మములు; ఉదారతాజిత
శరధుల్ = త్యాగమున సముద్రునిమించినవారు. (ఇందు 'అమ్మాజమ్మ' అనుచో సంధిచేయఁబడుట గమ
నింపఁదగు.

సీ. మద్రేశనిభసమున్నిద్ర శౌర్యోద్రేకవిద్రావితారి వేదాద్రిశౌరి
విష్ణుపదధ్యాననిష్ఠాత విజ్ఞాన కృష్ణండు శ్రీరామకృష్ణమంత్ర
శరశరచ్చంద్రికాహరహోహిమహీర కరకీర్తి వరశయ్య తిరుమలయ్య
పత్మలతత్యాగలక్ష్మీకరోద్యోగలక్ష్మలక్ష్మీతమూర్తి లక్ష్మసునుడు

తే. ననఁగ వెలసిరి రామానుజయ్యనుతుల, దశరథక్షోణిపాలనందననమృద్ధి
దైవతేశమదాపళదంతరేఖ, నురగవర్మకవిజవతుర్వాహలక్ష్మీ. 69

టీక. మద్రేశ...తారి-మద్రేశనిభ = శల్యునితో సరియైన; సమున్నిద్రశౌర్యోద్రేక = గొప్ప
వరాక్రమ విబ్రంభణమున; విద్రావితారి = తరిమివేయఁబడిన శత్రువులు కలవాడు; నిష్ఠాత = అఱి
తేఱినవాడు; విజ్ఞానకృష్ణండు = గొప్పజ్ఞానమున కృష్ణవరమాత్మ; శర...శయ్య = రెల్లు, శరత్కాలపు
వెన్నెల, శివుడు, హరము, మంచు, వజ్రమణిరరణకాంతి - అనువీనితో సమమగు కీర్తికి తగిన శయ్య;
అనఁగా సత్కీర్తి కలవాడని యర్థము. పత్మలత...మూర్తి, పత్మలత = (అనందభరమున) కన్నులుమూసిన;
త్యాగలక్ష్మీకర = త్యాగలక్ష్మీని పృజించు; ఉద్యోగలక్ష్మలక్ష్మీతమూర్తి = వ్యాపారచిహ్నముతోఁ గూడిన
వాడు - త్యాగశీలుడు; లక్ష్మీసునుడు = లక్ష్మణయ్య యనుట. దైవతేశ...రేఖ = ఇంద్రగజముగు
విరావతముయొక్క నాల్గు దంతములవలె; ఉరగ...లక్ష్మీ = శేషశాయి యగు విష్ణుని నాలుగు
మూర్తులవలె; [వాసుదేవుడు, సుకర్షణుడు, ప్రద్యుమ్నుడు, అనిరుద్ధుడు అని విష్ణువుమూర్తులు
నాలుగు.] అలం. మాలోపమ.

ఉ. ముద్రితవైరివక్త్రులగు మువ్వరు తమ్ములుఁ బంపుసేయ వే
దాద్రి విరూరమంపిరుఁ డహర్పతితేజాడు రాజిబుల్ యశో
భద్రుండు రామభద్రుని ప్రభావనయుఁ గురుభక్తియుం బ్రతా
పద్రవిశ్రస్థిని ¹బుగ్గు బంధుజనంబుప్రియంబు సేయంగన్. 70

1. త. తోడని 2. క. నిజాల. 3. త. అని. 4. త. అనికాని. 5. చ. విలసిల్లి. 6. త. మాహిరకీ.

టీక. ముద్రితవైరివత్తులు = మూతలుపడిన శత్రువుల నోళ్లకలవారు; పంపు = ఆజ్ఞ; యశోభద్రుడు = కీర్తిచే మేలైనవాడు; ప్రభావన = ప్రతిభ; ప్రతాప...ప్రసిద్ధి = పరాక్రమధనము యొక్క ప్రసిద్ధి.

సీ. ¹పట్టె వట్టువయసును బరిపుష్టి తలకట్టు గుడిసున్న కియ్యయు సుడియు ముడియు నైత్వంబు ²నేత్వంబు నందంబు మందంబు ³గిలుకయు బంతులు నిలుపు పొంపు నయము నిస్సందేహతయు నొప్పు నురువును ద్రచ్చివేసినయుట్లు తగుటయును నడ్లవల్లకుద్దిగా జాతియోగ్యతయును ⁴ప్రతిమత్వంబు వినిచగటయు

తే. సీలుకొన ⁵వ్రాచునంబులు వ్రాయ వ్రాచు గొంకు కొనరును జేతప్పు గొనక ⁶యందుల లలితముక్తాఫలాకారవిలసనమున

మతిమరున్దంత్రి వేదాద్రిమంత్రిపరుడు.

71

టీక. పట్టె = గీత; వట్టువ = గుండ్రన; పరిపుష్టి = నింపు; కియ్య = యావత్తు; సుడి = వట్టునసుడి; ముడి = మాముడి; తాముడి - మావత్తు, తావత్తు; మందంబు = దిట్టము; గిలుక = వలపల గిలుక; ద్రచ్చి = చెక్కి; వడ్లవల్లకుద్ది = వాల్లుల పొక్కుద్ది; [స్వర్గము లైదువల్లములు-య-ర-ల-వ మొదలగునవి ఆరవ వర్గము.] చేతప్పు గొనకయుండును = వ్రాతతప్పుచేయకుండును. మతిమరున్దంత్రి = బుద్ధియందు (ఇంద్ర గురువగు) బృహస్పతి.

తే. మాద్రి మీటు విరూరి వేదాద్రిరాజు, దానధారాగ్ధ మఖిలప్రధాననదుల వెచ్చపెట్టుటఁ దలకియో విబుధతటిని, తరుణ శశిమాళిజడలలోఁ బూరియుండు.

టీక. ధానధారాగ్ధము = దానమిచ్చునపుడు నీటిధారను విడుచుటకయి; వెచ్చపెట్టుటన్ = భర్చుటకుచుటచే; తలకియో = భయపడినదో యనునట్లు; విబుధతటిని = గంగానది; తరుణశశిమాళి = శివుడు. అలా. ఉల్లేఖ.

ఉ. ⁷చేతులు ద్రిప్పుచున్ ⁸బ్రభులచెంతల నూరక దుర్విసీతులై యేతులఁ బోవుచుం దిరుగు ⁹నిప్పటిమఃత్తులు తంత్తు ¹⁰లిందలున్ భూతలకల్పవృక్షముఁ బ్రభూతగుణాధ్యుని స్వలోక విఖ్యాతు వినీతు వేదగిరిఁ గాతరచిత్తులు పోలనేర్తురే ?

73

టీక. దుర్విసీతులు = దుర్మార్గులు; ఏతులఁబోవుచున్ = విజ్ఞునిగుఱు; ప్రభూతగుణాధ్యుడు = గొప్పగుణములు కలవాడు; వినీతుడు = వినయము కలవాడు; కాతరచిత్తులు = పిఱికిగుండె కలవారు.

సీ. కరుణించి చూచెనా కవిగాయకార్థార్థి నివహగేహంబుల నెఱయు సిరులు కోపించి చూచెనా కొండతో నెవచ్చు నెవచ్చు నతఁడైన నవని దూలు మెచ్చి మన్నించెనా ¹¹మెదుకపాఁసుఁడైన దొరతనంబున నిల్చి పరిధమించుఁ జొందు గావించెనా భువి నెట్టి ఖలునకు నాదట కరుణాప్రసాద మొసగు

తే. ముత్రిమాత్తుండె దుర్దంత్రి మథనకథన, చారు ¹²చర్పాచమత్కారచక్రనర్తి యద్రినిభుడు విరూరి వేదాద్రి రామ, భద్రపాదసరోరువాబంధరంబు.

74

1. చ. పట్టె. 2. చ. నెత్వంబు. 3. త. గిలక. 4. క. ప్రియంబును. చ. ప్రియత్వంబు.
5. చ. రాయసంబుల. 6. చ. యుండ. 7. త. చేతుల. 8. చ. లేదు. 9. త. నప్పటి మంత్తుల.
10. చ. లిద్దలున్. 11. మెద. 12. చ. చర్పా.

టీక. కవి... గేహంబులన్ = కవులయు, సంగీతవేత్తలయు, యాచకులయు గృహములందు; నెఱయన్ = నిండియుండును. అపని, దూఱున్ = పాతాళమున కడగిపోవును; మెదుకపాలనుండు = మందుడై గ మూర్ఛుండు; పరిభవించున్ = అతిశయించును; బొందు = స్నేహము; ఆదట = మనసార.

దుర్బంతి.....చక్రవర్తి - దుర్బంతి ముగ్ధ కథన = దుష్టమంతులను మర్దించు ప్రసంగము యొక్క; చారు = చక్కని; చర్చా = విచారణ విషయమైన; చమత్కారచక్రవర్తి = చమత్కారమున దాటిపోయినవాడు; బంధరంబు = తుష్టేద. అలం. రూపకము.

శా. జలజాతౌఁగిసరోజపట్నదము విశ్వామిత్రగోత్రోద్భవుం
డలఘుప్రాభవుఁ డధిలోకసులభుండై కీర్తిఁ బెంపొందు నా
కలకాళాస్తితనూభవక సుగుణలక్ష్మణ దిర్బలాంబక బ్రభల్
వెలయంగాఁ గులకాంతఁజేసి వెలనెక్ వేదాద్రి భద్రోన్నతిన్.

75

టీక. జలపట్నదము = విష్ణువుపాదపద్మములయందలి తుష్టేద; అలఘుప్రాభవుండు = గొప్ప అధికారముకలవాడు; అధిలోకసులభుండు = యాచకులకు స్వాధీనుండు; కలకాళాస్తి తనూభవన్ = కలకాళహస్తీయనూతని పుత్రికను. (వాడుక ననుసరించి 'కాళాస్తి' అని చెప్పబడినది.)

సీ. వృషభేంద్రగమనుఁ డీవేదాద్రినాథుండు గిరిరాజతనయ యీతిరుమలాంబ
వేదనిశ్వాసుఁ డీవేదాద్రినాథుండు భృతి శారదాంబ యీతిరుమలాంబ
విహగేంద్రగమనుఁ డీవేదాద్రినాథుండు శరధితనూజ యీతిరుమలాంబ
విబుధాధినాథుఁ డీవేదాద్రినాథుండు ధర శచీదేవి యీతిరుమలాంబ

తే. యనగ ననుకూలదాంపత్య వినుతఃపిమ
హరువు దీపించె నార! వేదాద్రివిభుండు
హరియశుఁ డైన కలకాళహస్తీతనయ
తిరుమలాంబయు నిత్యపరిష్కలక్షి.

76

టీక. వృషభేంద్రగమనుండు = శివుడు; వేదనిశ్వాసుండు = వేదములు ఊర్బలుగాఁ గల బ్రహ్మ; శరధితనూజ = లక్ష్మీదేవి; విబుధాధినాథుండు = ఇంద్రుండు; హరువు = మనోజ్ఞత; అలం. రూపకము.

సీ. వేదమూర్తప్రతిష్ఠాదైవతజ్యేష్ఠుఁ డభ్యస్తపద్ధర్మసార్థరాశి
యతిరాజరచితభాష్యగ్రంథనిర్ణేత యఖిలపురాణోపహసకర్త
బంధురదివ్యప్రబంధానుసంధాత పంచసంస్కారప్రపంచచణుండు
వాఘాలమునిచంద్రవంశవర్ధనమూర్తి సకలదేశాచార్య నికరకృషువు

తే. పట్టమేరుంగు శ్రీరంగపతికి నన్జ్ఞ, గారిగర్భాంబురాశి నీహారరత్న
సరససాహిత్య సాహిత్యశయ్య నేటి, యాభువందారు కలదాళయ్యగారు. 77

టీక. వేద.....జ్యేష్ఠుండు = వైదికమతమును నిలుపుటయందు బ్రహ్మ; అభ్యస్త.....రాశి = అభ్యసించిన షట్శాస్త్రములు కలవాడు; [తర్కము, వ్యాకరణము, ధర్మము, మిమాంస, వైద్యము, జ్యోతిషము అని శాస్త్రము లాఱు అని శబ్దరత్నాకరము. కాని సాంఖ్య, యోగ, న్యాయ, వైశేషిక, మిమాంసా, వేదాంతములని దర్శనము లాఱుని చెప్పవలెను.]

1. య. కాళాస్తి. 2. చ. లక్ష్మణ. 3. క. వేదనిశ్వాసుండు. చ. వేదనిశ్వాసుండీ. 4. చ. గురుండు. 5. త. నన్న. 6. క. నర్వన్య. 7. సాహిత్య.

యతి.....నిర్ణేత = శ్రీరామానుజయతిచే రచించబడిన శ్రీభాష్యమున కర్థమును నిర్ణయించువాడు; బంధుర...సంధాత = గొప్ప దివ్యప్రబంధములగు ముదలాలూరము, తిరువాయ్మొళి ఇయత్నా, తిరుమొళి అను నాల్గు ద్రావిడామ్నాయగ్రంథముల ననుసంధానము చేయువాడు; పంచ...చణుడు = తాళ, పుండ్ర, నామ, మంత్ర, యాగము లను వైదు సంస్కారముల నొనర్చుటయందు నేర్పరి; పట్టమేనుంగు = పట్టపుటేనుంగు; [శ్రీరంగపతికి వాహనుడనుట.] సీహరల్క్కి = చంద్రుడు; అజ్ఞాచార్యులపుత్రుడనుట; సార...శయ్య = సాహిత్యసారమునకు తృప్తికరమగు షడక; [సాహిత్యసారజ్ఞుడని యర్థము.] నేటియాళువందారు = ఈకాలమున వెలసిన ఆరువందారును పరమభక్తుడు; కందాళ యప్పగారు = కందాళ-అప్పలచార్యులుగారు.

శా. తత్తాద్వగ్విభవప్రభావనిధిఁ గందాళేశ్వరగారిక దయా

యత్రస్వాంతు నితాంతశాంతియుతు లోకాచార్యచర్యకు సుధీ

చిత్రాంభోరుహభానుఁ గొల్పుచుఁ దదాశీర్వాదిలభ్యస్మితే

హతైక మిటి విరూరిమంత్రిమణి వేదాద్రిశుఁ డుద్యమించెను.

73

టీక. తత్తాద్వగ్విభవప్రభావనిధిన్ = సాటిలేని సంపదకు, ప్రతిభకు నిధియైనవానిని; సుధీ...భానుక్ = విద్వాంసుల మనస్సులనెడి కమలములకు సూర్యుడై నవానిని; హతైక్ = పొంచెను; ఉద్యమించెన్ = గొప్ప ప్రకాశమును.

[ఇవల 'కందాళ+అప్పగారు' అనుచో 'కందాళేశ్వరగారు' అని సంధిచేయబడినది; వెనుకటి పద్యములో ఈ సంధి చేయబడలేదు.] ఆలం. రూపకము.

వ. వెండియు నవ్వేదాద్రిమంత్రిశ్వరుండు కవికులలెలవండును, రంగరంగధీరుండును, నంబునిధిగభీరుండును, భట్టరభావాంకుండును, నకలంకుండును, నవత్తారు 10 మండలికరగండండును, నుద్దండ భుజాదండండునై, పరనారి సహోదరుండయ్యును సితరసముపార్జితవధూవల్లభుండును, గోవికాగోవిందుండయ్యు సీశ్వర లక్షణలక్షితుండును, 11 పొన్నంబలదేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మరథసంక్షయ్యును బ్రతి ప్లాపితపరమవైష్ణవ 12 కుటుంబవిశేషుండు నైన ఘనని.

74

టీక. కవికులలెలవండు = కవులలో శ్రేష్ఠుడు; భట్టరభావాంకుండు = భట్టరు చిహ్నకలవాడు; నవత్తారు...గండండు = ఆ బిరుదముకలవాండు. పరనారీసహోదరుండయ్యుక్ = పరమనితలకు సోదరుడయినను; ఇతర...వల్లభుండు = (ఇతరులు సంపాదించుకొన్న) ఇతరులచే సంపాదించబడిన స్త్రీలకు ప్రీయుండైనవాడని విరోధము; శత్రువులనుండి లాగికొనబడిన రాజ్యలక్షి యను స్త్రీకి భర్త యని అభాసము. గోవికాగోవిందుండయ్యును = గొల్లపడుచులకు శ్రీకృష్ణుడయినను [అంతఃపురస్త్రీలకు శ్రీకృష్ణునివలె విలాసపురుషుడైనవాడయినను]. ఈశ్వరలక్షణలక్షితుండు = శివునిలక్షణములతోఁ గూడినవాడు అని విరోధము. ప్రభుత్వలక్షణములు కలవాడని తదాభాసము. పొన్నంబల.....రాధకుండయ్యును = నలరాజస్వామిపాదపద్మములను నేవించువాడయినను; ప్రతిష్ఠా..... విశేషుండు = విష్ణుసంబంధదేవతలను ప్రతిష్ఠించినవాడని విరోధము; వైష్ణవకుటుంబముల కాధారమును కల్పించి, వానిని నిలిపినవాడని తదాభాసము.

ఇవియన్నియును పెదసంగభూపాలునికి విశేషణములు. ఆలం. విరోధాభాసము.

7. క. దాను. చ. మిటి. 8. క. రవి. చ. కవి. 9. క. నవత్తారు. 10. క. మండలి. చ. మండలి. 11. క. పొన్నాంచారుదేవ. చ. పొన్నంబరదేవ. త. పొలన్నాంబరదేవ. 12. క. కుటుంబిని.

తే. గుఱుతు గల రాజు ఋంగయ గురువరాజు

పుత్రుఁ బెదసంగభూపాలు శత్రుజైత్రు

భానుసమతేజ విద్యావధానభోజుఁ

గొల్పి వేదాద్రి నిత్యలక్ష్మలుఁ దలిర్చు.

80

టీక. గుఱుతు = ప్రసిద్ధి, కీర్తి; విద్యావధానభోజు = విద్యావతి శ్రమయందు భోజమహారాజైనవానిని; తలిర్చు = ఒప్పుచుండును.

మ. విభవేంద్రుండు విరూరికాసనమహావిఖ్యాతి రామానుజ

ప్రభువేదాద్రి లిఖించు ¹ వ్రాయసము లౌరా! పెద్దసంగావనీ

విభుచి త్తంబు నెఱింగి గంటమువల్ విద్యావధూనూపుర

ప్రభవప్రాధర్మ్యశంకరుళారభటిసాభాగ్యంబు కల్పించగన్.

81

టీక. విభవేంద్రుండు = వైభవమునం దింద్రుండు; విరూరికాసనమహావిఖ్యాతి = విరూరిగ్రామాధికారమున కీర్తికలవాడు; వ్రాయసములు = ఆజ్ఞాపత్రికలు; విద్యా...భాగ్యంబు - విద్యావధూ = సరస్వతీదేవియొక్క; నూపుర = కాలియందెలవలన; ప్రభవ = పుట్టిన; ప్రాధ = ఎక్కువైన; యశంకరుళారభటిసాభాగ్యంబు = యశంకరుళమును భవనియొక్క గొప్పతనమును; లిఖించున్.

చ. అతనిసహోదరుల్ వెలసి రార్యగుణాధ్యులు రామకృష్ణుఁ డా

యతభుజశౌర్యుఁడౌ తిరుమలయ్య విచక్షణభవ్యసత్కళా

చతురుండు లక్ష్మణయ్యయు రసాతలనూతనకామధేనువుల్

²చతురపథావిధాననయసాంద్రులు చంద్రులు కాంతిసంపదన్.

82

టీక. సహోదరుల్ = తమ్ములు; ఆర్యగుణాధ్యులు = ఉత్తరగుణములు కలవారు; విచక్షణ...చతురుండు = విద్వాంసులు కొనియాడదగిన గొప్ప కళలయందు శేర్పరి; రసాతల నూతనకామధేనువుల్ = భూమండమునందలి (క్రొత్త) కామధేనువులు; [మహదాతలని యభిప్రాయము.] చతురు...సాంద్రులు = నాలుగువిధములగు నుపాయముల విధానపు నీతియందు సమర్థులు; [సామదాన భేద దండోపాయములు నాలుగు.]

ఇచట మూలమున 'చతురపథావిధాననయసాంద్రులనియు, దానిటిక 'నేర్పరుల మార్గములను నిధించునట్టి నీతియందు ఆధికులు' ఆనియుఁ గలదు. అవి సరికావని సహృదయు లెఱుంగకపోరు.

తే. ధర్మనిర్ణేత వేదాద్రికూర్తితమ్ముఁ డైన శ్రీరామకృష్ణప్రధాని వెలసె

లక్ష్మమాంబాధిపాకుండై లక్ష్మితోడి, యాదినారాయణునికృప ననుచినంబు. 83

టీక. ధర్మనిర్ణేత = ధర్మములను నిర్ణయించువాడు.

క. ఇంతిది దిరుమలమం త్రియ,నంతమఁ గొనియాడవలయు హరిహయనగర

ప్రాంతోపవనలతాంతా,నంతమరందస్రవః తికాంతసూక్తిన్.

84

టీక. తిరుమల...తమన్ = తిరుమలమంత్రిభార్యయగు అనంతమ్మకు; హరిహయ...సూక్తిన్ = ఇంద్రుని నగరమగు నమరావతి చేరువ పూడోట [నందనవనము]లోని పుష్పముల మకరందప్రవాహముతో సమానమగు మాటలు కలదానిని; కొనియాడవలయున్.

క. అలక్షణమం త్రిశ్వరు, లీలావతి వెంగళాంబ లేఖనిభవధూ

పాలితనానావిధలక్ష్యలక్షణశోభిభవశీర్షుల వెంగనెన్.

85

టీక. లేఖ... కీర్తలక్ = ఇంద్రుని దేవి యగు శచీదేవి పొందిన వివిధములగు శుభలక్షణములచే బ్రకాశించు సంపదతోను, కీర్తితోను.

క. సోదరులు సుతులు సత్తులును, వేదోదిభిమాన్గచర్య విసయము నయమున్
శ్రీదాంపత్యము నెసంగగ, వేదాద్రిమహాప్రధాని వెలయుం గృతులన్. 86

టీక. వేదోదిభిమాన్గచర్యక్ = యథాశాస్త్రముగ; ఎసంగగక్ = అతిశయింపగా. ఆలంకృతము. (యథాసంఖ్యము.)

❖ షష్ఠ్యంతములు ❖

క. ఏవంవిధగుణమణిఖని, కావిర్భవదురుకృపాకటాక్షజనికి ల
క్షీవల్లభచరణాంబుజ, సేవాహేవాక శీలశీలనమునికిన్. 87

టీక. ఏవంవిధగుణమణిఖనిక్ = ఇట్టి గుణములనెడి రత్నములను గనియైనవానికి; ఆవి... జనిక్ = పుట్టుచున్న గొప్పదయారసమొలికెడి చూపుగలవానికి; లక్షీ...మునికిక్ = విష్ణుపాదపద్మముల సేవాప్రథమనెడి స్వభావమును పరిశీలించుటలో ముని యగువానికి. [అనగా విష్ణుపాదసేవ యందత్యంతాసక్తి కలవానికిని భావము.]

క. అంధకరిపుగంధద్రుమ, గంధాంధద్విపవిపక్షగరుడ త్రోటి
బాంధవబంధురక్తిరి సు, గంధిలభుఁన త్రయనకు ఘనవినయునకున్. 88

టీక. అంధక...త్రయనకుక్ — అంధకరిపు = శివుడు; గంధద్రుమ = చందనవృక్షము; గంధాంధద్విపవిపక్ష = కటికచీకటి యను సేనుఁగునకు విరోధియగు సింహము—చంద్రుడు; గరుడ త్రోటి = గరుడునిముక్కు; (అను వినికి) బాంధవ = మిత్రమైన-సమానమైన; బంధురక్తిరి = గొప్పకీర్తిచేత; నుగంధిత = పరిమళించుచున్న - వ్యాపించుచున్న; ఘనత్రయనకుక్ = స్వర్గ, మర్త్య, పాతాళ లోకములు కలవానికి. ఆలంకృతము.

క. చతురుదధివలయనలయిత, కుతలభరణకరణభుజసకును సుజనునకున్
నుతశౌరికి శిశితవైరికి, హితశారికి సమదగమనహేలాకరికిన్. 89

టీక. చతురు...భుజునకును = చుట్టును నాల్గు సముద్రములు గల భూమిని భరింపగల భుజములు కలవానికి; నుతశౌరికిక్ = స్తుతింపబడిన విష్ణువు కలవానికి; శిశితవైరికిన్ = జయింపబడిన శత్రువులు కలవానికి; సమదగమనహేలాకరికిక్ = విలాసముతోఁగూడిన గమనముచే ఏనుఁగునవానికి;

క. వాణీనఖముఖముఖరిత, వీణానిక్వాణపల్లవితనూత్నసుధా
ప్రాణసఖ లేఖనీకల, రాణున కాచరితభూసుర త్రాణునకున్. 90

టీక. వాణీ...రాణునకుక్ = వాణీనఖముఖముఖరిత = సరస్వతీదేవి గోటికొనలచే మీటుటచే; వీణానిక్వాణ = వీణాధ్వనిచే; పల్లవిత = చిగిర్చిన; నూత్నసుధాప్రాణసఖ = సరికొత్త యమృతముతోలిస; లేఖనీకలరాణునకుక్ = గంటముయొక్క మధురధ్వని కలవానికి; [వేదాద్రి గంటముతో ప్రాయుచున్నపుడు కలిగిన ధ్వని సరస్వతీదేవి వీణను మీటు ధ్వనివలె మధురమై యుండునని భావము.] ఆచరితభూసురత్రాణునకుక్ = బ్రహ్మణులను రక్షించువానికి - బ్రహ్మణులను పోషించువానికి.

క. సుధారఘుపతికి వృష, స్కంధుని కై దంయుగీనకర్ణవకు సమి
న్తాంధాతకు బాంధ శుభ, సుధాతకు దాతకును వృషభగమనునకున్. 91

టీక. సంధారఘవతికి = ప్రతిజ్ఞయందు రాముడగువానికి; వృషస్కంధనకు = ఎద్దు మూపురముఁబోలు అంశములు కలవానికి; విదంయుగీనకర్ణనకు = (దానమునందు) ఈ యుగపు కర్ణుడైనవానికి; సమిన్తాంధాతకు = యుద్ధమున మాంధాత్మచక్రవర్తి యైనవానికి; బాంధవకుభ సంధాతకు = బంధువులకు మేల్ల కూర్చున్నవానికి; దాతకు = త్యాగికి; వృషభగమనకు = వృష భముయొక్క గమనమువంటి (తీవ్రమైన) నడక గలవానికి.

క. భీష్మక్రోధాంధవిమత, సీమంతవతీలలామసీమంశముః

స్తోమాపాకరణపటు, శ్యామలకరవాలజయ సహాయభుజానకున్.

92

టీక. భీష్మ...భుజానకు - భీష్మక్రోధాంధ = భయంకరమైన కోపముచే గన్న కానని; విమత = శత్రువులయొక్క, సీమంతవతీలలామ = ఇల్లాండ్రయొక్క; సీమంతవణిస్తోమ = పాపటలయందలి మణులగుంపుకు; అపాకరణ = పోగొట్టుటయందు - అనగా - శత్రువీరులను సంహరించుటయందు; జటు = సమర్థమైన; శ్యామలకరవాల = నల్లనికత్తివలన; జయసహాయభుజానకు = జయముతోఁ గూడిన భుజము(చేయి) కలవానికి.

క. రవికిరణరుచికి మతిభారవికి విచిత్రసచిగళితరవపదభూషా

రవికి భుజాంతరమణిహా, రవికిని రుచిరాకృతికి ధరాభృతికృతికిన్.

93

టీక. రవికిరణరుచికి = సూర్యకిరణములవంటి కాంతి కలవానికి; మతిభారవికి = బుద్ధి యందు భారవికయగువానికి; విమత...రవికి = శత్రురాజుల మంత్రులయొక్క జారిన రవీముకల కాలియందెఱ్రాత కలవానికి; [శత్రురాజుల మంత్రులు తామే గొప్ప యాలోచన గలవారమని భావించి, బౌద్ధత్వముతో కాలికి బిరుదుకడియములు ధరించియుండిరి; కాని వేదాద్రిమంత్రి బుద్ధిబలము ముందర వారి బుద్ధిబలము తీసికట్టయి, వారిప్రభువుల కపజయము కలిగినది; కాన వారు తమ ప్రగల్భములకు సిగ్గుపడి తమ బిరుదుకడియములను దీసివేయుచుండఁగా అవి ధ్వనిచేయున్నవని భావము.] భుజాంతరమణిహార, వికి = వక్షస్థలముపై గల హారముయొక్క మణుల ప్రకాశము కలవానికి; రుచిరాకృతికి = చక్కని ఆకారముకలవానికి-నుందరునకు; ధరాభృతికృతికి = భూమిని భరించు నేర్పరికి.

క. రామానుజయ్యమతునకు, శ్రీమతున కర్తిపార్థజీమాతహయ

నేమోన్నతికి విరూరి, శ్రీమద్వేదాద్రిమంత్రిసింహంబునకున్.

94

టీక. అర్థిసార్థ...న్నతికి = యాచకుల విషయమున జీమాతవాహనుని నైర్ద్యముఁబోలిన గొప్ప నైర్ద్యము కలవానికి; ఇచట 'జీమాతహయ నేమోన్నతికి' అను మూలపాఠమును, 'జీమాత వాహన సమూహముయొక్క గౌరవము కలవానికి-యాచకులకు ఇష్టవస్తువులనిచ్చుటయందు జీమాత వాహనునివంటివారిని అనేకులను పోలినవానికి అని అర్థము.' అను టీకయు పూర్వము ద్రితప్రతులందు కనఁబడుచున్నవి; అవి సరికావు. జీమాతవాహనుఁడు శంఖచూడుని ప్రాణము గాపాడుటకు తన ప్రాణము నిచ్చు నైర్ద్యము కలిగియుండెనని ప్రసిద్ధము.

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబూనిన పౌండరీకమాహాత్మ్యంబు నకుం గథావిధానం బెట్టిదనిన.

95

1. చ. కిర. 2. చ. శృతి. 3. ట. జార్య. 4. క. స్తోమోన్నతికి. చ. నేమోన్నతికి. 5. చ. కావించు.

కథాప్రారంభము

మ. తులితోక్షధ్వజసూతుడై వెలయు సూతుం గాంచి ముగ్ధ శౌనకా
దులు త్కేత్రంబును వేల్పుఁ దీర్ఘము బుధస్తుశ్యప్రభావంబులై
దళితైన స్తిమిరంబులై యిహపరాధప్రాప్తిమూలంబులై
యిలవై నొక్కడఁ గల్గెనే ననఘమూర్తి! తెల్పవే నావునున్.

96

టీక. తులితోక్షధ్వజసూతుడు = సరిపోల్చబడిన (శ్రుతి సారథియగు) బ్రహ్మ కలవాడు. బుధస్తుశ్యప్రభావంబులై = విద్యాఽనులచేఁ కొనియాడబడిన గొప్పతనము కలవై; దళితైన స్తిమిరంబులై = నశించి జేయబడిన పాపము లను చీకటులు కలవై; ఇహపరాధప్రాప్తిమూలంబులై = ఐహిక, పార లౌకికనుభవములకు పొందుటకు కారణములై.

క. ఆయుషుల ప్రశ్న మంగీకారం బొసరించి పలుకుఁ గథకుండు శ్రీనా
థారాధనహితచర్యక, బారాశర్యం దలంచి ప్రాంజలి యగుచున్.

97

టీక. అంగీకారంబొసరించి = (జబాబు చెప్పుటకు) గ్రహించి; కథకుండు = కథలు చెప్పు సూతుడు; శ్రీనాథా...చర్యక = విష్ణుదేవుని యారాధన మను మేలికనచేయువానిని; పారాశర్యక = వ్యాసుని; ప్రాంజలి, యగుచున్ = చేతులుజోడించి [ప్రాసమునందుహల్లుల కేనియమముకాన - తొలి పాదమున 'ఋ' ప్రాసమందుండుట దోషముకాదు].

వ. మహాత్ములారా! యీ పురావృత్తంబు త్రిరావృత్తంబుగా నుత్తరుస్థోకుం డగు
కృష్ణద్వైపాయనువలన ము న్నెఱింగినయది కల దత్రైతం గఖిలంబులకు వచ్చు
నట్లుగా విన్నవించెద వినుం డని సూతుం డి ట్లనియె.

98

టీక. పురావృత్తంబు = తొల్లిటికథ; త్రిరావృత్తంబుగాన్ = మూడుసార్లుగా; ఇందును ముమ్మాటు చెప్పబడుట సూచితము. ఉత్తమ స్థోకుండు = గొప్పకీర్తికలవాడు.

— ౧౦ కాశీ పుర వర్ణన ౧౧ —

శా. శీతాహార్యసుతాళినీచరాజీవంబు విశ్వేశ్వర
బోధితిర్లింగవిశుద్ధరత్నఖని మోక్షోపాయదూర్ధభివే
లాతీరావని డుంఠినామగజాలానంబు గంగామృత
స్తోతోసస్పృతచంద్రగోళ మన మించుం గాశి శ్రీరాశియై.

99

టీక. శీతా...వంబు - శీతాహార్యసుతా = హిమవత్పర్వతపుత్రిక యగు పార్వతి యను; ఆళిని = ఆడుతున్నదకు; విశుద్ధరత్నంబు = విశుద్ధించిన తామరపువ్వు; విశ్వేశ్వర.....ఖని = విశ్వేశ్వరజ్యోతిర్లింగ మను స్వచ్ఛమైన రత్నమునకు నిధియైనది; మోక్షో.....వని = మోక్షసాధనమగు పాలనము ద్రమునకు ఒడ్డు; డుంఠి...లానంబు = డుంఠి యను పేరుగల గజమునకు (వినాయకునకు) గజబుధన స్తంభము; గంగా...గోళము = గంగ యను సమృతప్రవాహము స్రవించుటకు చంద్ర మండలము; శ్రీరాశి = సంపదల రాశి; అలం. రూపకము.

శా. ప్రాలేయాచలకన్యకా వదనశుంభత్పద్మ సౌరభ్యముక
గ్రోలంగల్లియుఁ డుష్టి లేక మునిహృతోద్భాజ్జసౌగంధ్యలీ

1. చ. నాతడు. 2. చ. పురాతన. 3. చ. ముక్తాబి. 4. క. దుండిచ. దుంఠి. 5. చ. చంద్రగోళి. 6. చ. దుష్టి.

..లాలాలిత్యముఁ గోరు నొక్క సితరోలంబంబు నై జాకృతిఁ

దాలొందించుఁ బరాసులకా భ్రమరకీటన్యాయరీతిఁ బురికె.

100

టీక. ప్రా లేయా.....సారభ్యము = మంచుకొండపు త్రికయగు పార్వతియొక్క ముఖమును వికసించుచున్న పద్మముయొక్క పరిమళమును; క్రొలంగల్లియన్ = అనుభవించఁజాలియు; తుష్టిలేక = తనివితీరక; ముని...లాలిత్యము = మునుల హృదయములలోపలి పద్మముయొక్క పరిమళవికాసపు మనోజ్ఞతను [మనోజ్ఞమైన మునుల హృదయకవల పరిమళముననుట]. సితరోలంబంబు = తెల్ల తుష్పెద; (శివుఁడని భావము.) నై జాకృతి = తన యాకారముతో; దాలొందించు = ప్రకాశింపఁజేయును. [హృత్కో]డాజ్ఞ = హృదయములోపలి భాగమున కమలముయొక్క-అని పూర్వటీక.]

భ్రమరకీటన్యాయము = తుష్పెద యొక కీటకమును దెచ్చి తనగూటిలో నుంచి, రొడచేయుచు, ఆ గూటిచుట్టును తిరుగుచుండును. కొంతకాలమున కా కీటకముకూడ భ్రమరమగునట్లు; అట్లే ముని హృత్కమలముల జరించు శివుఁడు వారికందరికిని సారావ్యస్థిని కలిగించునని భావము. అలం. రూపకము.

సీ. ఒకనాఁడుఁ 1 దీర్ఘోపయోగి కాని శత్రుండు నొడల ధరియించు నభ్రగంగ

నాప్రాప్త పాయీరాజనట్టి నిర్వేదయు భోగించు నైశ్వర్యము లెనిమిదియుఁ

బుష్కరాక్షులపొంతఁ బోని వర్షధరుండు దేహార్థమునఁ దాల్చు 2 దిగఁబోడి

నాయుధప్రభఁ గాంచి యలఁగు భీరువుఁ బూను వాడిమున్నెములవేడియలుగు

తే. మలినవర్తనుఁడును సుధాలితమూర్తి, మించి వర్తించు; మతిలేనిమేదకుండు

మానిచర్మలఁ జదివించు మట్టినిడఁ, బంచముఖువీట మే నోసరించెనేని. 101

టీక. తీర్ఘోపయోగి = పుణ్యతీర్థమున స్నానము చేసినవాడు; శత్రుండు = మూఁడు; దొడలన్ = తలఁపెని; ఆప్రాప్త = ఆరోజు; పాయీ రాజనట్టి = కూటికిలేనట్టి; నిర్వేద = [నిరుపేద యనుటకు క్లుప్తముగా స్వతంత్రించి యిది వాడఁబడినది] మిక్కిలి బీదవాడు; విశ్వర్యము కెనిమిదియున్ = అష్టైశ్వర్యములను. (ఆణిమ, మహిమ, గరిమ, లఘిమ, ప్రాప్తి, ప్రాకామ్యము, ఈశత్వము, వశిత్వము ననునవి విశ్వర్యములు.)

పుష్కరాక్షులపొంతఁ = (తామరపూలవంటికన్నులు గల) స్త్రీలవైపు; వర్షధరుండు = నపున కుండు; దేహార్థమునఁ = అహమేనఁ; ఆయుధప్రభఁ = ఆయుధములకాంఠిని; అలఁగు = వెనుదియు; వాడి.....యలుగున్ = వాడియైన మూఁడుమొనలు గల తీక్షణమగు నాయుధమును-త్రిశూలమును; మలినవర్తనుఁడును = చెడునడత కలవాఁడును; సుధాలితమూర్తి = అమృతమువలె స్వచ్ఛమైనదేహము కల చంద్రుని; మించి = అతిక్రమించి; మేదకుండు = స్తబ్ధుఁడు-సోమరి; పంచముఖువీట = శివుని పట్టణమగు కాశీయందు; మేను, ఓసరించెనేని = శరీరమును విడిచినయెడల.

మూడిపద్యమున జెప్పఁబడిన శివసారూప్యమే యిందు విపులముగా వర్ణింపఁబడినది.

క. ఆనందకాననంబున, నానందకపాణి కేశవాహ్వయమునఁ బెం

పానం దగు ముక్తిప్రదు, దానందితహారనీలతరళోపముఁడై.

102

టీక. ఆనందకాననంబున = కాశీయందు; ఆ నందకపాణి = నందకమును ఖడ్గము కరమునఁ గల విష్ణువు; కేశవాహ్వయమునఁ = కేశవుఁడను పేర; పెంపు, ఆనక, తగు = అతిశయముఁ బొందఁదగియుండును; ముక్తి...నముడై = ముక్తికాంతను తృప్తిపఱచిన హరిమునందలి నల్లనైన మధ్య మణిని పోలినవాడై. అలం. ఆనుస్రావము. ఉ ప మ.

1. క. తీర్ఘోపయోగి. 2. దిగఁబోడి. చ.

పాండురంగ-4

సీ. శ్రీకరోదయనధూలోకానన ప్రభానాటిత¹బహుచంద్ర²నాటనంబు
 సమర్థగళితోభూమారత్నమంజరీ⁴యోజితరథ్యాప్రపూజనంబు
 కైలాసశైలసంకాశసౌధనివేశకౌముదీకవచితగగనతలము
 విస్తీర్ణవివశివిన్యస్తవస్తుప్రజప్రకటితరత్నగర్భజతరము

తే. విపులపవమానతాండవవేషమాన, లాంఛనధ్వజసృష్టపల్లవలలామ

మాళిచితోకళాకృత్యహేళిహయము, దీపితంబగు శ్రీకాళిదాసురంబు. 103

టీక. శ్రీక...నంబు-శ్రీకరోదయ=నంపదనుగలిగించు నుదయము కల కళలనీచు; వధూ...నన= స్త్రీలనమూహముయొక్క ముఖములయొక్క; ప్రభా = కాంతిచే; నాటిత = నాట్యముచేయబడిన; బహుచంద్ర నాటనంబు = వెక్కిరి చంద్రుల నటన కలసి; అచటిస్త్రీల ముఖములు కళలకైలుగుచు చంద్రులవలె నున్నవనియు, స్త్రీలిటునటు కదలుచుండగా వెక్కిరించి చంద్రులు నాట్యముచేయు చున్నట్లు ప్రకాశించుచున్నవనియు భావము.

సమర్థ...ప్రూజనంబు-సమర్థ = జరుల ఇటుకటముచే; గళిత = జాతిన; భూమ = నగలయందలి; రత్నమంజరీ = రత్నములచేతను, ముత్యములచేతను, యోజిత = కూర్చబడిన; రథ్యాప్రపూజనంబు = రాజసిద్ధియొక్క పూజకలిది; జనుల యొరయికవలన నగలలోని రత్నములు, ముత్యములు రాలి, అవి రథ్యను పూజించుచున్నట్లున్నవని భావము. [మంజరీ = గుత్తులతోడ అని పూర్వటీక.]

కైలాస...తలము - కైలాసశైలసంకాశ = కైలాసపర్వతముతో సమానమైన - తెల్లనైన; సౌధనివేశకౌముది = మేడల (కాంతి యనెడు) వెన్నెలచే; కవచితగగనతలము = ఆక్రమింపబడిన (ఆవరింపబడిన) ఆకాశముగలిది; ఆ యూరిమేడలు కైలాసములవలె తెల్లగా నున్నవనియు, వానికాంతి గగనమెల్లడల వ్యాపించెననియు భావము.

విస్తీర్ణ...జతరము - విస్తీర్ణవివశివిన్యస్త = విశాలములైన అంగళ్లయందు ఉంచబడిన (పేర్చబడిన); వస్తుప్రజ = వస్తునముదాయముచే; ప్రకటిత = వెల్లడిచేయబడిన; రత్నగర్భజతరము = భూగర్భము కలిది; కాళియందలి విశాలములైన యంగళ్లలో వివిధములగు రత్నములు అమృతమునకు పేర్చబడగా, అవి రత్నగర్భయగు భూమి లోపలిభాగ మిట్టిదని ప్రకటించుచున్నట్లున్నదని భావము.

విపుల...హయము - విపులపవమానతాండవ = ఎక్కువైన గాలియొక్క నాట్యము (కదలిక)చే; వేషమాన = కదలుచున్న; [వేషమాన = చలింపజేయబడుచున్న అని పూర్వటీక.] లాంఛనధ్వజ = చిహ్నమైన ధ్వజముయొక్క-జెండాయొక్క; పట్టపల్లవలలామనూళి = పలిపెపుబట్టువస్త్రముతోనైన టెక్కిపు జీవటిభాగముచే; రచిత = చేయబడిన; కళాకృత్య = (కొరడాతో) త్రోలుట గల హేళిహయము = సూర్యుని గుఱ్ఱములు కలిది; ఆ పట్టణమునగల జెండాగుడ్డల చివటిభాగములు గాలి కెగురుచు, సూర్యుని గుఱ్ఱములను కొరడాతో కొట్టి త్రోలుచున్నట్లున్నవని భావము; ఆ జెండాలు సూర్యమండలమువలెను వ్యాపించి యున్నవనట. అలం. ఉదాత్తము, ఉద్వేగము, ఉపములు.

చ. జలజపరాగరాగరస సంగతమా పరిభాజలంబులో

పలక బ్రతిబింబితంబు లగు బంగరగోటకు చెట్టివట్టి కొ

మ్మలచెలువంబునం బురిరమారమణీమణి యొప్పు రావియా

కులమొలనూలు పెట్టెననక గోరి కనుంగొనువారు మెచ్చంగన్.

104

1. ట. బహురత్న. 2. క. నాటనంబు. చ. నాటకంబు. త. నాటికంబు. 3. చ. భూషణ. 4. త. యోజక. 5. త. కళా.

టీక. జలజ...నంగతమా = తామరపూవుల పుష్పాడి రంగు నీటితోఁగూడిన; పరిభాజలంబు లోపకల=అగడ్తనీటిలో; కొమ్మలచేలువంబునక = కొటకొమ్మల చక్కదనముచే; పురిమారమణిమణి = నరకకోభయను స్త్రీ.

అగడ్తనీటిలో నందలి తామరపూవుల పుష్పాడి వడి నీరు పచ్చనయ్యెను; అందు బంగారు కొట కొమ్మలు ప్రతిఫలింపగా అవి రావియాకులవలె నున్నవి; వానిశోభను చూచువారికి 'నగరయనులక్ష్మీ' నాడుది రావియాకులమొలనూలు కట్టుకొన్నదేమో; అన్నట్లు తోచుచున్నదని భావము. అలం. ఉల్లేపిక్ష.

క. పెరిగిన త్రివిక్రమేశ్వరు, చరణతులాకోటి యతఁడు సంహృతదేహ

స్ఫురణుం డగునపు డూడిన, కరణిం బురికొట యొప్పున గనకమయంబై. 105

టీక. త్రివిక్రమేశ్వరు = త్రివిక్రమనియొక్క; చరణతులాకోటి = కాలికీదొడిగిన బంగారు టందె; సంహృతదేహస్ఫురణుండు = తగ్గింపబడిన శరీర ప్రకాశముకలవాడు - తగ్గించుకొన్న దేహముకల వామనుండు; డూడినకరణిక = జాతిపడినట్లుగా; కనకమయంబై = బంగారుమయమై.

త్రివిక్రమండు దేహమును పెంచి, ఒకపాదమును స్వర్గమునకుఁ బ్రసరింపజేసెను; అపుడా పాదమున బంగారుటందె యుండెను. అతఁడు పొట్టివాడుగ మాటి పాదమును, పొట్టిదిగా జేయఁగా వదులయిన అందె జారి నేలవైఁ బడినదట! ఆ బంగారుటందెవలె కాశీపట్టణపుఁగోట కనకమయమయి యున్నదని భావము. అలం. కల్పితోపమ.

చ. పరిభానిజాత్రయాంబుపరిపాటిక దలిర్పఁ బదాటవన్నెబం

గరువున నైన *రాజగృహకల్పన కర్ణికగాఁగ గంధసిం

ధుములు తేటులై మొరయఁ దోరపుఁగొమ్మలు తేకు లట్లుగా

ధరయును కొల్మిలో కి మొలచు తామరపూవనఁ గోట మీటగున్. 106

టీక. పరిభా = అగడ్త; నిజాత్రయాంబుపరిపాటిక = తనకు ఆధారమగు నీటిక్రమమును; తలిర్పక = ప్రకాశింపగా; రాజగృహకల్పన = రాజగృహపుఁగూర్పు; కర్ణికగాఁగ = తామర పూవులోని దుడ్డుకాఁగా; గంధసింధురములు = మదపుటేనుగులు; మొరయక = ధ్వనిచేయఁగా; తోరపుఁగొమ్మలు = చక్కనికొమ్మలు; కొల్మిలో = కొలనిలో; [కొలనిలో అనుటకు 'కొన్నిలో' అనునది స్వతంత్రప్రయోగము.] మీటగున్ = అతిశయించి యుండును.

'భూమి యను కొలనిలో' కొటయను తామరపూవు మొలచినది; అగడ్త దానికి చుట్టునుగల నీటిమేరవలె నున్నది. కొటకొమ్మలు తేకులవలె నున్నవి. బంగారురాజగృహము పూవులోని దిమ్మవలె నున్నది. ఆ పుష్పమున వినుకలు తుమ్మెదలయి రొద చేయుచున్నవని భావము. అలం. ఉల్లేపిక్ష.

క. పురిరాకొమరుల కీర్త్యం, బరవాహిని భుజగపురికి బలువిడిఁ జని యం

దిరవుకొన నెడము చాలమి, మరలినతేటి బుగ్గలన నమరు సౌధంబుల్. 107

టీక. పురిరాకొమరుల = పట్టణములోని రాజపుత్రులయొక్క; కీర్త్యంబరవాహిని = కీర్తి యను నాకాశగంగ; భుజగపురిక = నాగలోకమునకు - పాతాళమునకు; బలువిడిఁజని = మిక్కిలి వరాక్రమము (ఆర్భాటము)తో పోయి; ఇరవుకొనక = నిలుచుటకు - ఊండుటకు; ఎడము, చాలమిక = స్థలము చాలనందున; మఱలినతేటిక, బుగ్గలు = మఱల వెనుకకుఁ దిరుగునపుడు పుట్టిన నీటిబుడగలు; సౌధంబుల్ = మేడలు; అమరుక = బహుశ. అలం. ఉల్లేపిక్ష.

ఉ. నాకనదీప్రదీప్తపులినంబుల నిచ్చులు నిల్చి సన్నుతుల్

నైకతలింగపూజనము సల్పుతటిన్ తపఃజేంచుచు దత్తుతా

కాకలకింకిణీరసము ఘంటలు మ్రోగఁగట ధూపధూమముల్

వైకొలుపున్ సమర్పగతిఁ బర్వెడు గుగ్గుల ధూపధోరణిన్.

108

టీక. నాక...నంబులన్ = గంగానదియొక్క ప్రతీతిండు (స్వచ్ఛమైన, యిసుకతిన్నెలయందు); నిచ్చులు = ఎల్లచేళల; సన్నుతుల్ = గొప్పయులులు; నైకతలింగపూజనమున్ = ఇసుకతోఁజేయఁబడిన శివలింగముల పూజ; సల్పుతటిన్ = చేయునపుడు; దత్తుతాకాకలకింకిణీరసము = అచటి 'జండాలకుఁ గట్టబడిన' చిలుమువ్వల మధురధ్వని; ఘంటలు మ్రోగఁగటః = (పూజాసమయమునందలి) ఘంటానాద మును; తపఃజేంచున్ = పోలననుట. ధూపధూమముల్ = పొగలపలెవ్యాఁకించు నావిరి; సమర్ప గతిఁబర్వెడు = తగినరీతిని, వ్యాపించు; గుగ్గులధూపధోరణిన్ = గుగ్గులపుధూపపుటీని; వైకొలుపున్ = కలుగఁజేయును; [ఇచట 'తపఃజేంచు = కలుగఁజేయునట్టి' అని పూర్వటికిలో 'తపఃజేంచు' అనునది కింకిణీరసమునకు విశేషణముగా, జెప్పఁబడినది.] అలం. ఉపమ.

చ. చదువులపుట్టినిండ్లు శమనంపద స్థాయిలు పుణ్యలక్ష్మికిన్

మొదలి దివాణముల్ సురసమాహమనాకటపట లంచితా

భుగ్గదయనినర్గబంధువులు ప్రోడతనంబుల తాణముల్ పురిన్

బొదలెడు భూసురోత్తముల భూరిపవిత్ర శరీర వల్లరుల్.

109

టీక. శమనంపదస్థాయిలు = శాంతిసంపదకు స్థానములు; మొదలిదివాణముల్ = ప్రధాన ములయిన కొలువుకూటములు - చోట్లు; సురసమాహమనాకటిపటలు = జేవతలయాకటికి పంట లయినవి - యాగాదులొనర్చునవి; అంచితా...బంధువులు = ఒప్పుచున్న శ్రేయస్సునకు దగ్గఱిచుట్ట ములు; ప్రోడతనంబులతాణముల్ = నైపుణ్యములకు స్థానములు; భూసురో...వల్లరుల్ = బ్రహ్మణుల పరమపవిత్రములైన తీగలవంటి దేహములు; పురిన్, బొదలెడున్ = పృథ్విపొందును.

అచట బ్రాహ్మణులు విద్య, శాంతము, పుణ్యము, యాగాభిలాష, శ్రేయస్సు, నైపుణ్యము, పవిత్రత కలిగి వర్ణింపుచున్నారని భావము. [ఈ పద్యము మొదలుకొని నాలుగు పద్యములలో వరుసగా బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రులను చాతుర్వర్ణ్యము విర్ణింపఁబడుచున్నది.]

ఉ. పుట్టిననాటినుండియును బుణ్యులు సత్ఫల మొందునంతకున్

బట్టినకార్య మీశ్వరుఁడు పట్టన నీని దృఢ ప్రతిజ్ఞ లే

పట్టన ధర్మముల్ విడని ప్రాజ్ఞులు తద్దజ్ఞులపాలివేలువుం

జెట్టులు పోర నైదుపదిసేయని శూరులు వీటిరాసుతుల్.

110

టీక. సత్ఫలము = తగినఫలము. శోరినశోరిక; పట్టినకార్యము = తలపెట్టిన పనిని; మీశ్వరుఁడు, పట్టినన్ = శివుఁడు వచ్చి, పట్టుదలపట్టి అడిగినను; ఈని = ఈయని - విడువని; దృఢ ప్రతిజ్ఞలు = గట్టి పట్టుదల కలవారు; విపట్టనన్ = వియోడలను; ధర్మముల్, విడని = విండ్లను విడువని, న్యాయములను విడువని, ప్రాజ్ఞులు = సమర్థులు; తద్దజ్ఞులు...జెట్టులు = తత్త్వజ్ఞులపాలిటి కల్పపృక్షములు - తత్త్వజ్ఞులేమి యడిగినను వానిన్నెల్ల ఇచ్చువారు; పోరన్ = యుద్ధమున; విదుపదిసేయని = చేతులు బోడించుకొనని - శత్రువులకు లొంగని ['విదుపదిసేయని = చేతులుబోడించుకొని పాలిపోని' అని పూర్వటిక.] వీటిరాసుతుల్ = పట్టణములొని రాజపుత్రులు.

1. చ. తలిన్. † తత్తుతా.క. 2. చ. సమర్పగతి. 3. త. యిక్కులు. 4. చ. మొదటి. 5. చ. తాణముల్. 6. క. బొదలెడి. చ. పొదలెడు. 7. త. మందు. 8. ధర్మమధ్వదని. 9.

గీ. ¹బలయు రత్నాకరములు సంచలుగఁజేసి, పొదిలినిధుల్లెఁగొనిసంచి మొదలుచేసి
బేరమాడెడుపాటి యుదారలక్షి, బచ్చులప్పురి నున్నారు పెచ్చుపెరిగి. 111

టీక. బలయు = (భూమిని) చుట్టుకొని యుండు - భూమిసావరించిన; రత్నాకరములు = సముద్రములను; పొదివి = ఆక్రమించి; నిధుల్లెఁగొని = మహావద్దము, పద్దము, శంఖము, మకరము, కచ్చపము, ముకుందము, కుందము, నీలము, వరము అను నవనిధులను గ్రహించి; సంచి మొదలుచేసి = మూలధనముగాఁజేసి-అసలుగా నుంచి; బేరమాడెడుపాటి = బేరమాడఁగల; ఉదారలక్షి = గొప్ప సంపదలతో; బచ్చులు = వైశ్యులు.

క. హరమాళిహార మచ్యుత, చరణాబ్జమందధార జాహ్నువి లోకే
శ్వరి తమసోదరి ²యగునట, పురివెలమల భాగ్యమహిమఁ బొగడఁగవశమే?

టీక. హరమాళిహారము = శివునితలమ్రెంగల వజ్రమణి; అచ్యుత ..ధార = విష్ణువుపాద పద్మమునందలి మకరందపుధార; [గంగ విష్ణుపాదోద్భవ యని ప్రసిద్ధి] జాహ్నువి = గంగ; పురివెలమలభాగ్యమహిమ = పట్టణములోని వెలమలు అను ఒకశూద్రజాతివారి గొప్పభాగ్యము; శూద్రులు విష్ణుపాదోద్భవులగుట గంగానదికి నహోదరులగుదురని యభిప్రాయము. [పూర్వటికలో 'వెలమల = శూద్రులయొక్క' అని యర్థము వ్రాయఁబడినది. వెలమపదము శూద్ర సామాన్యబోధకముకాదు; విశేషవాచకము.]

ఉ. భూమియు నాకసంబు తమపొంకమునక విగియించు తత్పురీ
సామజకోటియున్నతెకి సర్వజగంబులఁ గల్గు నున్నతుల
భూమము డింది వామనతఁ బూనఁగ దక్షిణదిక్కు నేనుఁగు
వామన మంచు వాడఁదగవా? దగవాడరుగాక భూజనుల.

113

టీక. పొంకమునన్ = పొందికచేత - ఆకారముచేత; విగియించు = విగిసికొనునట్లుచేయు - ఇటికించు; తత్పురీ...యున్నతెకిన్ = ఆపట్టణములోని ఏనుఁగుల ఎత్తునకు; భూమము, డింది=ఆధిక్యము, అణికి (పోయి); నామనతన్, పూనఁగన్ = పొట్టితనమును, పొందఁగా-పొట్టివి కాఁగా; అడఁదగవా? = పలుకుట న్యాయమా? భూజనుల్ = ప్రజలు; తగవాడరుగాక! = న్యాయము పలుకరుగదా!

“దక్షిణపుదిగ్గజమునకు వామనమని పేరు; అది పొట్టిదగుటచే ఆపేరు దానికి కలిగియుండవలెను. కాని అది సరికాదు. ఏలయన - కాళిని ఏనుఁగులలో సరిపోల్చి చూచినచో తక్కిన యేనుఁగు లన్నియు వామనములే యగుచున్నవి; ప్రజల న్యాయముగ పాపము! దక్షిణదిగ్గజమునకు మాత్రము వామనమనిపేరుపెట్టినారు” అని భావము. అలం. నిరుక్తి, అర్థాంతరన్యాయము.

చ. కెరలక క్రమరింప ³నడుగెంటనె నిల్పు నొకింత నూకిన
శరనిధు లేడుదాటు మెయి చాచి చివుక్కున నుక్కుమారి సం
గరమున గాయమైన పతిఁ గాంచు జలింపఁ తత్పురీహరుల్
హరిహాయుమాపు ముక్ డిగిన యంబుధిరేవున వచ్చెనో సుమీ!

114

టీక. కెరలక = సంభ్రమింపక; క్రమరింపన్ = మల్లింపఁగా; అడుగెంటన్ = అడుగుపడిన మాత్రముననే; [‘అడుగు+ఎంటు’] ఒకింత = కొంచెము; నూకినన్ = త్రోవినను; శరనిధులు = సముద్రములు; మెయి = దేహము; చివుక్కునన్ = తటాలున; ఉక్కుమీటి = ఎక్కువ కౌర్యము పొంది; సంగరమునన్ = యుద్ధమునందు; గాయమైన; పతిన్ = గాయపడిన యజమానుని; తత్పురీహరుల్ =

1. చ. జలియు. ట. బలియు. 2. క. యోన. చ. యగుననుట. 3. క. పొగడఁగ. 4. చ. నడి. టి. త. దాటి.

ఆ (కాశీ) పట్టణములోని గుఱ్ఱములు; హరిహర్యమాపు = ఇంద్రునివాహనమైనయ్యవైష్ణవము; మున్, డిగిన = పూర్వము దిగివచ్చిన; అంబుధిరేవునక = (పాల) సముద్రపురేవునుండి; వచ్చెనోసుమి = వచ్చెనో యేమో! ఆయూరి గుఱ్ఱములు ఉచ్చైష్ణవమువలె పాలసముద్రమునఁ బుట్టి వచ్చెనో యన్నట్లు పేలిగుణములు కలిగి యున్నవని భావము. ఆలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. సారథి ఛాందసుండు బడి సాగదు చక్రయుగంబు ప్రాతపం
చారపుగుఱ్ఱముల్ రథియు శౌంధ్యమునం దరమాని సాత్తవి
స్తారము ¹ఖండఖండములు తానట మాసరి యంచుఁ దత్పురిం
దేరులు నవ్వు శంకరునిలేని గేతనకింకిణీధ్వనిక.

115

టీక. ఛాందసుండు = వేదజడుడు - నేర్పులేనివాడు; బడిన్ = క్రమముగా; ప్రాతపంచారపు గుఱ్ఱముల్ = ప్రాతవ్యావనముగల - (మార్పులేని) ప్రాతరీతినడకగల గుఱ్ఱములు; అఱమానిసి = సగము వీరుడు అర్థనారీశ్వరుడు; (లేక) సగమాడుది; అత్తవిస్తారము = తనవిదిమితన స్వరూపమంతయు; ఖండఖండములు = (అతుకులువేసిన) ముక్కముక్కలు - [శతాంగముకాన.] లేరులు = రథములు; శంకరునిలేని = (త్రిపురాసురసంహారమునకు బయలుపెడలినపుడు) శంకరునికి రథమైన భూమిని; కేతనకింకిణీధ్వనిన్ = తమజెండాకుఁ గల చిఱుగంటలధ్వనిచే, శివుఁడు త్రిపురాసురసంహారమునకు బయలు పేరినపుడు భూమి యాతని రథమయ్యెను; బ్రహ్మ సారథిగను, సూర్యచంద్రులు చక్రములుగాను, వేదములు గుఱ్ఱములుగను మాఱినవని పురాణాధ. బ్రహ్మ ఛాందసుడనఁగా వేదములు చదువుకొన్నవాడనియును, రథచక్రములు సూర్యచంద్రులగుటచే ఒకదానితఱువాత నింకొకటి నడుచునుగాని, రెండు చక్రములును ఒకసారిగా నడువవనియు, నాలుగు వేదములును గుఱ్ఱము లగుటచే అవి నాఁటినుండి, నేటివఱకును ఎట్టిమార్పును లేక వెనుకటివద్దలిలానే యున్నవనియు, రథముయజమాని శివుఁడగుటచే అతఁడర్థనారీశ్వరుడగుట సగముమగతనము (పారుషము) కలవాడనియు, భూమి రథమగుటచే నది ఖండఖండములుగా నుండును (నడుమ సీరు, కొండలుమొదలగునవి యుండుట) గాని ఒకేచోట పూర్తిగ ఉండదనియు [ఖండములన భాగములనియు చెప్పవచ్చుచు] నర్థమును గ్రహింపవలయును.

సాధారణముగ రథము అతుకులులేక యుండును; సారథి నేర్పరి కావలెను; రెండు చక్రములు సరిగా సాగవలెను; గుఱ్ఱములు నూతనరీతుల నడకలను నేర్పవలెను; రథికుడు పూర్తిపారుషము కలిగి యుండవలెను. ఆయూరిలోని రథము లిట్లున్నవని భావము. 'ఈపద్ధమున 'అరమానిసాత్తవిస్తారము' అని ఇకారముమీఁద సంధి చేయఁబడినది. అది స్వతంత్రప్రయోగము.

[వెనుకటి టీకాకారులు 'ప్రాతపంచారపు = మిక్కిలి ప్రాతవైన - బహుకాలమునాటివైన = మిక్కిలి ముసలివైన -' అని అర్థమును వ్రాసియున్నారు. అందుల కాధారము మృగ్యము. ఇచట అన్నియును వయసుమీఱినవేకదా!] ఆలం. వ్యతిరేకము.

క. మేటాటుతునియలుగ నరి, పాటన ²మొనరించు బాహుపాటవగరిమక

మేటు లగు పోటుమగ ల, వీట్ల విహరింతు రుగ్రవిక్రము లగుచున్. 116

టీక. మేటు, ఆటుతునియలుగ = ఒక్కచేటునకు ఆటు తునక లగునట్లుగా; అరిపాటనము, ఒనరించు = శత్రువులను నఱుకుట చేయఁ - శత్రువులను సంహరించునట్టి; బాహుపాటవగరిమక = గొప్ప ఖుజులసామర్థ్యముచేత; మేటలగు = అధికులైన; పోటుమగలు = యుద్ధపీరులు; ఉగ్రవిక్రము లగుచున్ = భయముగొల్పు కౌర్యముకలవారై. మీఁది నాల్గు పద్యములలోను వరుసగా ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు, రథములు, క్షౌర్యము అను చతుర్గుణము వర్ణింపఁబడినది.

రి. చ. చూడఖండములు. 9. క. మొనరించి. చ, మొనరించు.

సీ. మొలకచీకటి జలజలరాల్యుగా రాదె నెటులు మించిన వీరికురులయందు
కెరలించి యమృతంబు ¹గిలకొట్టెగా రాదె ముద్దు*చూపెడివీరి మోపులందు
పచ్చబంగారు కుప్పలు సేయంగా రాదె గబ్బిమీఱిన వీరిగుబ్బలందు
పండువెన్నెలతేటఁ బరధవింపఁగ రాదె సగవు ²గుక్కెడి వీరి మొగములందు
తే. నార! కరవాడిచూపుల యాఘళంబు, బాపురే! భూరికటితటిభారమహిమ
చాఁగు! మదమందగమనలక్షణము లనఁగ, నేరుపుల మింతు రప్సరివారసతులు.

టీక. మొలకచీకటి = అంకురించిన (దట్టమైన) చీకటి; రాల్యుగారాదె! రాలునట్లు చేయ
వచ్చునగదా! నెటులుమించిన = వంకరలతిరిగిన; కెరలించి = రేడి; మోపులందు = పెదవులయందు;
గిలకొట్టెగారాదె = వ్రేళ్లతోఁ జీలుకరాదా? కుప్పలు = ప్రాంగులు; గబ్బిమీఱిన = మదించిన-నిక్క
బాఱియున్న; గుబ్బలందున్ = స్తనములందు; పరిధవింపఁగరాదె! = ధరించునట్లు (కలుగునట్లు) చేయ
వచ్చునగదా! ఔర! = ఆహ! (ఆశ్చర్యసూచకము). కర.....యాఘళంబు=మిక్కిలి వాడిచూపుల
ప్రసారము; బాపురే! = సెబాసు! భూరి...మహిమ = పెద్దపిరుదులగొప్పతనము; చాఁగు! = భరి!
మద...లక్షణములు=మదముచే మెల్లనైన నడకలు; అప్సరివారసతులు=అపట్టణములోని పేలయాంధ్రు.
వారస్త్రీల కురులు చీకట్లవలె నల్లనివనియు, మోవి యమృతపుగనియనియు, గుబ్బలు బంగారు
కుప్పలవలె నున్నవనియు, ముఖకాంతులు వెన్నెలరీతి నున్నవనియు, వారు సరస్సులపై వాడిచూపులను
ప్రసరింపఁజేయుచు, పెద్దవైన పిరుదులబరువున మెల్లమెల్లన నడచుచుదురనియును, వారు మిక్కిలి
నేర్పులుకలవారనియు భావము.

కురుల ముడి విప్పఁగా చీకట్లు జలజల రాలుననియు, మోవిని (పంట నొక్కి రేపఁగా)
నమృతము లభించుననియు, గుబ్బలను నొక్కి బంగారు కుప్పలుగా చేయవచ్చుననియు, మోమున
మోముఁజేర్చి యా తేటును పొందవచ్చుననియు గూఢమగు చమత్కారము.

సీ. మారుతాహతి రాలు నారికేళఫలాళి³నిడిసి⁴జల్లించువుం డ్రేక్షురసము
చిలుకపోటులచేతఁ ⁵జిరిగిన సహకారఫలములఁ ⁶దొరఁగెడి వచ్చితేనె
చిక్రోడ⁷దంష్ట్రలు చెక్కు సుగంధియనంటిపండ్లనుగాఱు నవ్యసుధయుఁ
బొకవేగారంభపరిపాటిఁ దమయంతఁ బగిలిన పనస*గొబ్బండ్లజేస

తే. ⁸మేకమై కాలువలుగట్టి యే⁹హేళ, బరఁగ నందలిక్రియ్యాట పసిమికోటఁ
బండు నవ్విట ముక్కారుఁ బసిఁడిగారు, సగస శాన్యంబు పంచి రాజసపు¹⁰జేట.

టీక. మారుతాహతిన్ = గాలిదెబ్బచే; రాలు = రాలి, క్రిందపడిన; నారికేళఫలాళిన్ =
కొబ్బరిబొండ్లములచే; ఇడిసి = చీలి; జల్లించు = కాలు; పుండ్రేక్షురసము = (నామాల) ఎఱ్ఱచెఱుకుల
రసము; [అనఁగా కొబ్బరిచెట్లఁ బండిన బొండ్లములు గాలికి రాలి క్రిందనున్న చెఱుకుతోటపైఁ బడఁగా
ఆదెబ్బకు చెఱుకుగడలు చీలిరసమును ప్రసించుచున్నవనుట.]

చిరిగిన = తూట్టువడిన; సహకారఫలములన్ = తీయమామిడిపండ్లనుండి; దొరఁగెడి = కారు
చున్న; వచ్చితేనె = క్రొత్తరసము; చిక్రోడదంష్ట్రలు = ఉడుతకొరలు; చెక్కు = గీరు; సుగంధి

1. చ. గిలుకొట్టు. *చూపెడి శ. ర. 2. చ. లీనెడు. + యవళంబు. శ. ర. 3. త
నిడిసి. 4. క. జల్లించు. చ. జల్గించు. 5. త. జిరిగిన. 6. దొరుగెడి. చ. 7. చ. దంష్ట్రలఁజెక్కు. ట.
దంష్ట్రలు చెక్కునొద్దినయ. *క్రిందండ్ల. క. గొబ్బండ్ల. శ. ర. నూ. 8. చ. యేకమై. 9. చ. హేళి.
10. త. జేలు.

యనంటిపండ్లను = కప్పరపుటనంటిపండ్లనుండి; నవ్యసుధ = క్రొత్త యమృతము; పాకవేగారంభపరి
పాటిక = వేగముగా బండ బ్రారంభించు క్రమమున - వేగముగా బండినదనుట; పనసగొబ్బండ్ల
పేసము = గొప్పపనసపండ్ల గుఱ్ఱు; ఏకమై = కలిసి; ఏకహేలక = ఒక్కమొగిని; పఱవన్ = ప్రప
హింపగా; క్రియ్యాటక = క్రిందియూటచేత; పసిమిలేటక = బంగారు (పచ్చని) కాంతితో;
ముక్కారుక్ = మూడు కాలములును - మూడు పంటలును; పసిడిగారు = బంగారమువంటి; రాజ
నవుండేలన్ = మేలురకపు పంటనేలలందు; పండున్.

ఆయూరి పంటపాలములకుఁ గల కాలవలందు చెఱువరసము, మామిడిపండ్లరసము, అనంటిపండ్ల
గుఱ్ఱు, పనసపండ్లగుఱ్ఱు ప్రవహించి కేలను నిండి సారవంతముల చేయటచే నత్సరమునకు మూడు పంట
లును సమృద్ధిగా బండునని భావము.

చ. తెలతెలవాఱ నొయ్య నరుదెంచి నిశాంతరతాంతతాంతలౌ

చెలువల కింపుగా మెలగి చెక్కులఁగూరిన చూర్ణకుంతలౌ

వలీ సరళంబుగా జడిసి వాడిననెజ్జలమిఁదిప్రావిరుల్

దొలఁగఁ బ్రభాతవాయువులు దోఁచుఁ బురిం బరిచారికాకృతిన్.

119

టీక. ఒయ్యక్ = తిన్నఁగా; నిశాంతరతాంతతాంతలు = వేసవజామునందలి భోగమైన
వెనుక అలసిపోయినవారు; చెలువలకున్ = స్త్రీలకు; ఇంపుగాన్ = ఆనందము కలుగట్లు; మెలగి = సంప
రించి; చెక్కులఁ గూరిన = చెక్కులను పొందిన - చెక్కులపై జాఱిన; చూర్ణకుంతలవళిన్ = ముంగురు
లను; జడిసి = మీఁదికి తొలఁగఁద్రోసి. వాడిన = వాడిపోయిన; నెజ్జలమిఁది ప్రావిరుల్ = పడుకల
మిఁది ప్రాతపువ్వులు; తొలఁగఁ = తొలఁగి క్రింద బడిపోవునట్లుగా; పరిచారికాకృతిన్ = నేవకు
రాండ్రవలె; ప్రభాతవాయువులు, తోచుక్ = (ప్రాతకాలవాయువులు) - పిల్లగాలులు, ఉండును.

ఉదయమున వీచు పిల్లవాయువులు రతాంతమున-మిగుల శ్రమఁజేసిన స్త్రీల యాయాసము
పోవునట్లు వీచును. చెక్కులపై జాఱిన ముంగురులను వెనుకకు ద్రోసి సరిచేయును; శయ్యలపై వాడి
యున్న పూవులను త్రోసివేసి, పడుకలను శుభ్రపఱచును; ఇట్లవి పరిచారికవలె నాయువిదలను వీచి
చును. అలం. ఉపమ.

— అగస్త్యమహర్షి సభార్యుడై సామిమలకు వెడలుట ౧ —

సీ. వచవిధఖ్యాతి నెనఁగు ¹శ్రీవారాణసీపట్టణంబున సిద్ధతటిని

పొంత సిద్ధాశ్రమంబు ఘటించి యందులోపాముద్రయునుదానుఁ బ్రభయుఁడరణి
యునుబోలె బాయనియనుకూలదాఁపత్యమునఁ బొల్చి ముఁగోటి తను భజింపఁ
దారక బ్రహ్మవిద్యారహస్యజ్ఞాత చుభుకితాంభోరాశి కలశసూతి

తే. బ్రహ్మనిభమూర్తి వెక్కుకీల్పంబు లుండి, విబుధయాథంబు స్థాధిప వింధ్యశిఖరి
విక్రమాటోప మడఁప నవ్వీడు వెడలె, బరవివత్ప్రతికారతత్పరులు ఘనులు.

టీక. విచవిధఖ్యాతి, ఎనఁగు = ఇట్టి గొప్పతనమున నతిశయించునట్టి; వారాణసీపట్టణ
మునక్ = (పరుణ, అసి యను రెండు చిన్ననదుల నడుమఁగల) కాశీపట్టణమున; సిద్ధతటినిపొంతక =
గంగగట్టున, సిద్ధాశ్రమంబు = యోగులు వసించు స్థలము; ఘటియించి = ఏర్పఱచి; ప్రభ = ప్రకా
శము - కాంతి; తరణి = సూర్యుఁడు; అనుకూలదాంపత్యమునక్ = భార్యాభర్తల వరప్రసము నచ్చిన
దంపతులధర్మములచే; పొల్చి = ఉండి; ముగోటి = మునులగుంపు; తను, భజింపక్ = తన్ను
నేపించుగా; తారక బ్రహ్మవిద్యారహస్యజ్ఞాత = (గరులను సంసారమునుండి) తరింపజేయు తత్త్వవిద్య

రహస్యము నెఱిగినవాడు; చుకితాంభోరాశి = పుడిసిట నుంచబడిన సముద్రము కలవాడు; కలశ
 నూతి = కలశమునకు బుట్టిన అగస్త్యుడు; బ్రహ్మనిభమూర్తి = బ్రహ్మతో సమానుడు; పెక్కుకల్ప
 ములనుండి = పెక్కువేల యుగములనుండి; విబుధయాభంబు = చేతలసమూహము. [ఇచట విబుధ
 యూహమటల యప్రసిద్ధము; పశువులగుంపు 'యూశము' అనుట ప్రసిద్ధము.] విద్య...పము = విద్య
 పర్వతముయొక్క విక్రమవిజృంభణమును; ఆడపక్ష = అణచివేయుటకు అవ్వీడు, వెడలె =
 ఆ కాశీపట్టణమునుండి బయలుదేరెను. ఘనులు = గొప్పవారు; పర...రులు = ఇతరుల ఆపదలకు
 ప్రతీకారముచేయుటయందు ఎక్కువ ఇష్టముకలవారుకదా!

[పూర్వము విద్యపర్వతము మేరువువై సహాయపడి సూర్యచంద్రుల మార్గము సరిగట్టుచు
 రోజును రోజు ఎత్తుగా పెరుగుచుండెను; అపుడు దాని గర్వము నడచవలె నని దేవతలు సమన్వేషణ
 నగస్త్యునిఁ గోరిరి. అతఁడు ఉత్తరపుదిక్కుననుండి దక్షిణమునకు వచ్చుచు దారిలో విద్యమును
 డాసెను; ఆ కొండలతోఁడు మునిగి సాష్టాంగనమస్కార మొనరించెను: 'నేను మఱి వచ్చునఱకు నీ
 విట్లే యుండవలెనని యగస్త్యుఁ డా కొండ నాజ్ఞాపించి దక్షిణమునకుఁ బోయెను; ఇది పురాణగాథ.]
 అలం. ఉపమ.

తే. అభితోఁగూడ మును గ్రోల నౌర్వవహ్ని, యుదరబిలమున నొకచోట నుండియుండి
 జటిలవరునకుఁ గద్రూజకటకటక, విగహతాపమిషంబున వెడలె నపుడు. 121

టీక. అభితోఁగూడ = సముద్రముతోఁగలిసి; మును గ్రోలునౌర్వవహ్ని = పూర్వము
 గ్రహించిన బడబాగ్ని; ఉదరబిలమున = పొట్టయందు; జటిలవరునకు = మునిశ్రేష్ఠునకు - అగస్త్యు
 నకు; కద్రూజ...మిషంబున = పాములు కడియములుగాఁ గల శివుని నెలవగు కాశిని విడుచుట
 వలనఁ గల్గిన తాపమునెవమున; వెడలె = బయలువెడలెను.

[అగస్త్యుఁడు సముద్రమునంతను పుడిసిటబట్టి త్రాగెనని పురాణగాథ.] అలం. ఆహ్వాతి.

చ. పుడిసిటలబట్టె నేతపసి పొంగు పయోనిధి నిల్వలానుజాఁ
 కడుపున వ్రేల్చె నేతపసి గాఢతపోనిధి నయ్యగస్త్యునిఁ
 బొడఁగని విద్యభూధరము పొంకము బింకము దక్కి నేలలో
 నడఁగె నిలొంతరస్థలి భయాహతి⁴ జొచ్చు కుశీరమో యనన్. 122

టీక. ఇల్వలానుజాఁ = ఇల్వలుని తమ్ముడగు వాతాపి యను రాక్షసుని, వ్రేల్చెను = ఆహు
 తిగాఁజేసెను; గాఢతపోనిధి = గొప్ప తపస్వి యగువానిని, బొడఁగని = చూచి; విద్యభూధరము =
 విద్యపర్వతము, పొంకముబింకము, దక్కి = గరువపు బిగువును విడిచి; నిలొంతరస్థలి = రంధ్రపు
 లోపలిభాగమును; భయాహతి = ఎక్కువభయమున; చొచ్చు = ప్రవేశించు - దూరు; కుశీర
 మో యనన్ = ఎండ్రయో యనునట్లు.

అగస్త్యునిజూచి విద్యాద్రి గర్వముడిగి, భయపడి నేలలో లీనమైనదని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష

శా. ఆ విద్యాచల మట్లు వంధ్యనిజగర్వారంభమై యుండ న
 గ్రోవిందాభుఁ డభంగురోదయనిధి గొల్లాపురీలక్ష్మీ ర
 ఊ¹ విద్వేషభుజాంత రాశపదవీ శుద్ధాంతసైరంధ్రిక²
 నేవించె న్నుతియించె నాగమకళాసిద్ధాంతశుద్ధోక్తులన్. 123

టీక. వంధ్యనిజగర్వారంభమై = వ్యర్థమైన తన గర్వపు పడిగలచై; అగ్రోవిందాభుఁడు =
 ఆ గోవిందుని దీప్తిపాటి దీప్తికలవాడు - అగస్త్యుఁడు; అభంగురోదయనిధి = గొప్ప అభ్యుదయ

మునకు ఉనికిపట్టయినదానిని, కొల్లాపురిలత్తీ = కొల్లాపురమాదలి లత్తీదేవిని; రక్షో...నైరంధ్రికా = రాక్షసులకు శత్రువైన విష్ణుదేవుని వక్షస్థలమునెడి యాతఃపురమునకు రక్షుగురాలగుదానిని, ఆగమ... క్తుల = వేదవ్రతపావిత సిద్ధాంతముల పరిశుద్ధవాక్యములచే, సుశిష్యులై = శిష్యులుచేసెను; అలా. ఉపమ, రూపకము.

క. ఆపరమేశ్వరి తను నా, జ్ఞాపింపంగ సామిమలకు వడ్డుఖపననే

వాచరతః జనియె నమ్మని, లోపాముద్రయును శిష్యులును నేవింపన్. . 124

టీక. ఆపరమేశ్వరి = ఆ (లత్తీ)దేవి; సామిమలకున్ = (కుమారస్వామి యుండు) స్వామి కైలమునకు; వడ్డుఖపననేవాచరతః = కుమారస్వామి పాదనీవయదని యానతిచే; లోపాముద్ర = అగస్త్యునిభార్య.

వ. అట్లు చనువనరంబున.

125

టీక. చనువనరంబున = వెళ్ళునప్పుడు.

నీ. కొనలఁ జాట్టినతీగె పెనచే¹జమరవాలపరికరంబుల² జాట్టు పట్టి తిరిచి

కమ్మ సొంపంగి మొగ్గల నిరుగడ రాయు⁴జేగురు దిరికలఁ జెంపఁబెట్టి

⁵లేడికి నొడియు శిలీముః ఖచ్చేణిచే మేలిపూ⁶గుత్తుల ⁷రాల రువ్వి

⁸కబళనశ్చరమాణకరటితుండములచేగగళికాతరువులఁ గాల్గఁ దాచి

తే. నెఱికురులుఁ జారుసాసలు నిబ్బరంపు, గుబ్బచన్నులుఁ దొడల పెక్కువయుఁగలుగు మృగవధాజీశుద్ధాతమీననయన, లర్చనలుచేసి కొలిచి ¹⁰రయ్యాల్ముగల.

టీక. అటవికస్త్రీలను వర్ణించు నీ నీవపద్యపు నాలుగు పాదములందును వరుసగా వారి కురు లకు, ముక్కులకు, గుబ్బలకు, దొడలకు గల యుపమానములు చూపబడి, సరికావని తిరస్కరింపఁ బడినవి. కొనలఁజాట్టినతీగె పెనచే = చివఱలందుఁ బెనవైచిన తీగలవలన; చమర...జాట్టుపట్టి = చమరమృగముల తోకలయందున్న జాట్టును (మెడ్రుకలను) పట్టి (కట్టి); తిరిచి = ఆకర్షించి- లాగి; ఇచట తీగలును, చమరమృగములతోకమెడ్రుకలును చెంచెతల కురులకు ఉపమానములు; ఆ కురులతోడి సామ్యమునకు ఆ రెండును పెనగులాడుచుండఁగా అందొకదానిచే నింకొకదానిని బాధింపఁ జేసి, (తుదకు ఆరెండిటిని) ఆపమానించుట యిందు వర్ణితము; ఈ పద్యతి యిందలి నాల్గుపాదములందును కనఁబడుచున్నది. [చమరవాలములమెడ్రుకలకు తీగలను జాట్టి, లాగి వానిని బాధించెనని భావము.]

ఇక నీ నాల్గు పాదములందును సహార్థమున 'తోడ'కు బదులుగ 'చేన్' వాడఁబడినదని గ్రహించిన యెడల 'తీగలపెంతో'గూడ చమరమృగవాలచికురములను లాగి బాధించి యపమానించెనని చెప్పవచ్చును.

[కుంచమృగమునను, సహార్థమునను 'చే'వాడుట రామకృష్ణునికవితయందుఁ బెక్కుచోట్లఁ గలదు.] తీగలను మెడ్రుకలను లాగుట ప్రసిద్ధమేకదా!

కమ్మసంపంగి మొగ్గల = కమ్మనైన సంపెగమొగ్గలవలన; ఇరుగడరాయు = ముక్కునకు రెండు ప్రక్కలను - రెండుచెంపల నొరవీకొను; జేగురు దిరికల = ఎఱ్ఱనిచిగుళ్ళను; చెంపఁబెట్టి = చెంపపై నొక్క పెట్టు పెట్టి;

1. చ. పెనచేజమర. 2. చ. జూచు. 3. జాట్టు. 4. క. సంపెగల. చ. సంపంగి. 5. క. జేగురు దిరికలు. చ. జిగురుటారికలచే. 6. జిగురుదేరికలచే. 7. చ. లెడెనకొ. 8. పెననెలొడియు. 9. క. గుత్తులు. చ. గుత్తుల. 10. చ. కబళన. 11. మండలము. 12. 10. రయ్యాల్ మగని. చ.

సంపంగిమొగ్గలును, జేగురుదిరికలును నాసిక కుపమానములు; నాసికాసామ్యమునకయి పరస్పరము పెనగులాడు నారెంటిలో సంపంగిమొగ్గలచే తిరికలకుఁ జెంపపెట్టు పెట్టించెనని యర్థము. ఆ రెండును అవమానింపబడిన వనుట గతార్థము. “మొగ్గలన్” అనుచో సహార్థమును గ్రహించి వెనుకటిరితిని ‘సంపంగిమొగ్గలతోఁగూడ జేగురుదిరికలకు చెంపపెట్టు లభించెనని చెప్పవచ్చును.

లేడికి నొడియు = జింక నాకర్నించు - జింకలను కొట్టు; శిలీముఖశ్రేణిచేత్ = మిట్టకోలలవలన; మేలిపూగుత్తులక్; రాల, దువ్వి = రాలి పడిపోవునట్లు కొట్టి, రాళ్లతోకొట్టి;

బంతివలె గుండ్రముగా నుండు మిట్టకోలల చివటిభాగములను, పూలగుత్తులను స్తనముల కుపమానములు; స్తనసామ్యము నాకాంక్షించిన యారెంటిలో-మిట్టకోలలచేత పూలగుత్తులు రాలునట్లు కొట్టి కొంచెపెట్టెనని యర్థము. ‘శిలీముఖశ్రేణిచే’అను తృతీయాంతమునకు సహార్థమును గ్రహించినపుడు మిట్టకోలలతోఁబాటు పూలగుత్తులను రాలిపడునట్లు చేసెనని చెప్పవచ్చును. మిట్టకోలలయగ్రభాగములు బంతులవలె నుండుటవలన వానిని ప్రయోగించినయెడల లక్ష్యము దెబ్బతినునుగాని; దానికిఁగ్రమ్ముకొని పోదు. కావుననే తోళ్లఁగోరినవారు జింకలఁ జంపుట కిట్టి బాణములనే యుపయోగింతురు. మిట్టకోలలు (తిరిగి) క్రిందఁబడుటయు, పూగుత్తులు రాలి పడుటయు స్వాభావికములు.

కబళన...చేత్ = కబళించుటయందు వేగిరపాటు కల ఏనుఁగులతోండములవలన; కదలి కాకరువులక్ = అరటిబోదెలను; కాళ్లఁదాచి = మొదలంట పడఁద్రోసి; ఏనుఁగుతోండములు, అరటిబోదెలను తొడలకు ఉపమానములు; తొడల సామ్యమును గోరు నా రెంటిలో ఏనుఁగుతోండములచేత అరటిచెట్లమొదళ్లను కట్టించి పీకించెనని భావము. ఇచటి ‘తుండములచే’ అను తృతీయాంతమునకు సహార్థమునంగీకరించినచో ‘ఏనుఁగుతోండములతోఁబాటు(వానిని తన్నినట్లే) అరటిబోదెలను తన్ని’అని యర్థమును చెప్పవచ్చును.

నెటికురులు=అందమైన కేశములు; చారునాసలు=చక్కనిముక్కులు; నిబ్బరంపు గుబ్బుచన్నులు= నడచి - గట్టివైన గుండ్రని చన్నులు; తొడలపెక్కువయ్యక్ = తొడల ఆతిశయమును; మృగ... నయనలు = మృగములను చంపి జీవించు బోయవాండ్రయాడువారు; అర్చనలుచేసి = పూజించి; ఆయాల్లముగలక్ = భార్యాభర్తలైన యా లోపాముద్రాగ్రస్తుల నిరువురను; కొలిచిరి = సేవించిరి.

ఆబోయతల కురులు తీగలవలెను, చమరవాలపుమెండ్రుకలవలెను గలవనియు, వారి నాసికలు సంపంగిమొగ్గలవలెను, ఎఱ్ఱనిచిగుళ్లవలెను ఉన్నవనియు, స్తనములు మిట్టకోలలచివరిభాగములను, పూలగుత్తులను బోలుచున్నవనియు, తొడలు ఏనుఁగుతోండములకును, అరటికంబుములకును సరియనియు భావము.

ఆస్త్రీలు తమకేశములందు సవరములను కూడఁ దెట్టుకొన్నారనియు, జేగురుదిరికలను చెంపలకు ఆలంకారములుగ పెట్టుకొన్నారనియు, మేలిపూగుత్తులను వడములపై నదిమి ఆలంకరించుకొన్నారనియు, వారు కదలికాండములను కాళ్లతోఁదన్నుచు, చమత్కారముగా నడచి పచ్చుచుండెననియు చమత్కారము న్గురించుచున్నది. ఆలం. వ్యతిరేకము, క్రమము.

వ. ¹ఇట్లు ప్రతిదినప్రయాణంబుల నమ్మిథునంబు కుంతలదేశస్రాంతంబు గదిసిన. 127

127. ప్రతిదినప్రయాణంబులక్ = రోజు, రోజుపెల్లగా చేయు ప్రయాణములచేత; అమ్మిథునంబు = ఆ దంపతులు; స్రాంతంబు = చేరువ; కదిసిన = సమీపించగా.

క. పంపాతరంగరింఖణ, ఝంపాసంపాద్యమానజలకణరేఖా

సంపాతశీతలాసిల, సంపద పివాదలింఘె బరమనైవోత్తమన్.

128

128. పంపా.....సంపద-పంపాతరంగ = పంపానదిలోని యలయొక్క; రింఖణ = పొరలికలతోడి; ఝంపా = దూకుళ్లచేత; సంపాద్యమాన = పుట్టింపబడుచున్న; జలకణరేఖా = నీటి

1. క. కట్టులను. చ. కట్టుప్రతి. 2. క. పాశ్య. చ. పాద్య. 3. చ. కొదవించె. త. వోషించె.

తుంపరగుంపుయొక్క; సంపాత = పాటువలన; శీతల = చల్లనైన; అనిల = వాయువుయొక్క; సంపద=కలిమి; పరమశ్రేష్ఠాత్మనున్ = పరమశివభక్తులలో శ్రేష్ఠుడగు నగస్త్యుని; పొదలించెన్ = సంతోషపెట్టెను.

పంపానదిలోని ప్రవాహవేగమున అలలనుండి నీటితుంపరలు పుట్టగా, వానిపైనుండి వీచు చల్లని గాలి అగస్త్యమహామునికి హాయిని కల్పించెనని భావము.

సీ. నఖరాగ్రలూనాననస్వేదకోరకం బద్ధకమాయదృగంచలంబు

ప్రబలనిశ్వాససారభతర్పితమదాళి శోషితశ్రవణశిరీషయుతము

దర్శితమధ్యవృత్తస్తమ్బదునీవి¹యప్రమత్తపయోధరాంబరంబు

సంతప్తశర్కరాసహపదన్యాసంబు నచలరజోధూమలాలకంబు

తే. సరణితరుణతరుచ్ఛాయ శమితభేదమలసమ్మదలాంగకంబునై యరుగుదెంచు

నన్నిజపరీగ్రహముఁగూర్చి నాదరీంచి, పలుకు వింధ్యాద్రిసిర్భంగభాంధవుండు.

టీక. [ప్రతిదినప్రయాణంబుల నలనటఁ జెందిన లోపాముద్రాదేవి యందు పర్ణింపబడు చున్నది.]

నఖరా.....కోరకంబు = కొనగోటిచే మీటఁబడిన మొగమునందలి చిటుచెమటలు కలది; అర్ధ...లంబు = సగమెఱ్ఱివాటిని కనుగొలుకులు కలది; ప్రబల...మదాళి = దట్టమైన నిట్టార్పుగాలి పరిమళముచే దృష్టి పొందింపఁబడిన గండుతుమ్మెదలు కలది. శోషిత...యుతము = వాడిపోయిన చెవి యందలి తిరిసెనపూవుతోఁ గూడినది; దర్శిత...నీవి = చూపఁబడిన (ప్రకటింపఁబడిన) బొడ్డుననుండి జారిన వడులైన పోకముడి గలది; [ఇచట పూర్వటీకలో 'వృత్త = వట్టువైన' అని అర్థము వ్రాయఁ బడినది; అది సరికాదు: మధ్యవృత్త మనఁగా నాళి.] అప్రమత్తపయోధరాంబరంబు = ఆజాగ్రత లేకుండఁ సవరించు స్తనములపై వస్త్రము కలది - జాటు వైట కలది; సంతప్త...న్యాసంబు = కాలిన గులకరాళ్లకు నోర్వని పాదవిన్యాసము - (నడక) కలది; అచల...లకంబు = కొండయందలి దుమ్ము చేత ఎరుపుకలిసిన బూడిదరంగు కల ముంగురులు కలది; సరణి...భేదము = బాటయందలి మొక్కల నీడలచే శాంతి పొందింపఁబడిన బడలిక కలది; అలసమ్మదలాంగకంబునై = బడలిన మృదువగు దేహము కలదియనయి; అరుగుదెంచు = (తనవెంట) వచ్చుచున్న; అన్నిజపరీగ్రహముక్ = తన ధర్మపత్నియగు నా లోపాద్రసు, వింధ్యాద్రి...వుండు = వింధ్యపర్వతముయొక్క నిర్బంధమునను బంధువైన యగస్త్యుడు; పలుకున్.

ఎడతెగని ప్రయాణములచే లోపాముద్రాదేవి మిగుల శ్రమపడెను; ఆమె ముఖమునుండి కాటు చెమటఁబిందువులను కొనగోళ్లతో మీటుకొనుచుండెను; కనుగొలుకులు సగమెఱ్ఱిఁబారెను; నిట్టార్పులను విడుచుచుండెను; ఆమె కర్ణావతంసమైన శిరీషపుష్పము వాడిపోయెను; ఆమె వదులుగా పోకముడి చేయుటచే కట్టువస్త్రము కొంత జాటి బొడ్డు కన్పించుచుండెను; ఆమె ప్రయత్నించి జారిన వైటను సరిచేసికొనుచుండెను. కాలిన గులకరాళ్లపై వేయలేక, వేయలేక అడుగులు వేయుచు నామె నడుచుచుండెను; కొండనుండి ఎగిరికడు దుమ్ముచే నామెముంగురులు ధూమ్రవర్ణమును పొందెను; దారిలో నున్న చిన్నచిన్న వృక్షములనీడఁ గూరుచుండి యామె బడలికను తీర్చుకొనుచుండెను; ఆమె మృదుకరీరము మిగుల అలసిపోయెను; అట్టి భర్తకు మంచి మాటలతో శ్రమను పోగొట్టి - యామెను గౌరవించుచు నగస్త్యుఁ డిట్లు పలుకుచున్నాడని భావము అలం. స్వభావోక్తి.

మ. 'వనితా! చూచితే మూల్యవంతము ప్రభావంతంబు నానామణి
జనకోదందితసానుకాంతము మరుత్సంపూర్ణచంద్రాననా
జనకేళీపదచంద్రకాంతము నభస్సంబాధకృత్కూటవ
ర్ధనదుర్దాంతము సర్వపర్వతకథాప్రాగ్వర్ణితోదంతమున్.

130

టీక. ప్రభావంతంబునకే = కాంతికలదానిని; నానా.....కాంతము = అనేకవిధములగు మణులగుంపుయొక్క పుట్టుచోట్లయి యొప్పనట్టి చరియలచే జక్కనగుదానిని; మరుత్.....కాంతము = మరుత్సంపూర్ణచంద్రాననాజన = నిండుచంద్రునివంటి ముగము కల దేవతాస్త్రీలకు; కేళీపద = క్రీడాస్థానమయిన; చంద్రకాంతము = చంద్రకాంతపురాళ్ళు కలదానిని నభస్.....దుర్దాంతము = నభస్సంబాధకృత్ = ఆకాశమును దిరియుచున్న; కూటపర్ధన = శిఖరముల పెరుగుదలచే; దుర్దాంతము = అణచరానదానిని; సర్వ.....దంతము = సర్వపర్వతకథా = (తక్కిన) సర్వతముల ప్రస్తావనముకంటె, ప్రాక్ = ముందుగా; వర్ణిత = వర్ణింపబడిన; ఉదంతము = వృత్తాంతము కలదానిని; - పర్వతములగూర్చి ప్రసంగించునపుడు అన్నింటికంటెను ముందుగ ఎన్నబడు వృత్తాంతము కలదానిని, చూచితే = చూచితివా?

మూల్యవంత మను పర్వతము ప్రకాశము కలది దాని చరియలయందు విలువగల మణులనే కములు కలవు; అచటి చంద్రకాంతశీలలపము దేవతాస్త్రీలు ఆడుకొనుచుందురు; దానిశిఖరములు ఆకాశము నొఱియుచుండును; అది పర్వతము లన్నింటను పేరెన్నిక గన్నది అని భావము. అలం. అనుప్రాసము, ఉదాత్తము.

సీ. ఇవె యూపవృత్త శాఖ లివె లూనము ఖదర్బంకరవృత్తవేశంతనైకతంబు
లివె శబ్దసహమృగయువయుగంబులు వీరె చలకాకపక్షమస్తకులు బ్రహ్మ
చారులు నిజహోమసౌరభేయాతన్తకముల నీడల నిల్చి కాచియున్న
వారు; సామోదితస్వరసంశయమునొంది చిలుక కోయిల నిచె ¹తెలియ నడిగె
తే. భసలకలభకులొక్కప్పుడును సువిసర, మస్మణమకరందమయమైన మావిమోక
కిసలయచ్చనిపునరుక్తి ²కిసలుమసలు, ఋషుల చెంగావివలువందు నిందువదన.

టీక. యూపవృత్తశాఖలు = యూపస్తంభములకయి వేటుగా నుంచబడిన కొమ్మలు; [యూపవృత్తశాఖలు = యూపస్తంభములచేత ఆవరింపబడిన వృక్షములు - అని పూర్వటీక.] లూన...నైకతంబులు = కోయబడిన దర్బల కూడికకల (కోసిన దర్బలమొదట్ల కల) బురదగుంటలలోఁ గూడిన ఇనుకదిబ్బలు, శబ్ద...యుగంబులు = శబ్దమును సహించునట్టి - బెదరని-జంకల జీంపతులు; చలకాకపక్షమస్తకులు = చలించుచున్న పిల్లజాట్లు - జాని పాలు తలవై కలవారు; నిజ.....కములకే = తమహోమధేనువుల దూడలను; సామో.....యము = సామగానమునందలి స్వరముయొక్క సందేహమును, భసల...యమైన = భసలకలభకులు = కొదమతుమైదల సమూహముచేత. ఆస్పృష్టబాగుగా తాకబడిన; కుసుమవిసర = పుష్పసముదాయమువలసి; మస్మణ = చిక్కని; మకరందమయమైన = తేనెలోఁగూడిన మావిమోక = గున్నమామిడి; కిసలయచ్చనిపునరుక్తి = చిగళ్లకాంతిరట్టించును; ఋషులచెంగావివలువందు = మునుల కావినస్త్రములందు; ఆసలుమసలు = ఒప్పెను. [ఆసలుమసలు = బుదదగొనును - అతిశయించును - అని పూర్వటీక.]

మూల్యవంతప్రాంతాశ్రమభూము లిందు వర్ణింపబడుచున్నవి. అంట యూపములకొఱకు చెట్లు కొమ్మలు కొట్టి భద్రపఱుపబడినవి; ఇనుకదిబ్బలయందుఁ గల బురదగుంటలయొడ్డునఁగల దర్బలు కోయఁ

బడుటచే మొదట్లమాత్రము కనబడుచున్నవి; ధ్వని కలవాటువడిన లేళ్లు బెడరక నిలిచియున్నవి; పిల్ల జాట్లకల బ్రహ్మచారులు చెట్లనీడల నిలిచి యావుదూడలను కాచుచున్నారు; సామగానమున తనకుగలిగిన స్వరసంకయమును చిలక కోకిల నడుచుచున్నది; [అచటి పక్షులును పేదము నభ్యసించినవరుట.] గండు తుమ్మెదల గట్టితాకుడువలన మావిపూగుత్తులనుండి కారిన తేనె చెట్లకు ఆరంగట్టిన కావిగుడ్డలవయి పడి, మామిడిచిగుళ్ల కాలిని ఆ నస్త్రములకు గలిగించుచున్నది.

[వలువయందుకు బదులు 'వలువందు' అన్న స్త్రీసమముమీఁది అకారసంధితోఁగూడిన రూపము.] అలం. స్వభావోక్తి.

క. నిర్ధూతపాతకములు హ, నిర్ధూమలతాగ్రలాస్యవిలసనశితా

ధూర్ధములు నిజభజనవి, వర్ధితసుకృతంబు లిచటివాయువు లబలా! 132

టీక. నిర్ధూతపాతకములు = పూర్తిగాఁ దుడిచివేయఁబడిన పాపములు కలవి; హవి.....ధరములు - హవిర్ధూమలతాగ్ర = లతలపంటి హోమధూమములకొనలయొక్క; లాస్యవిలసనశితా = విలాసపునాట్యముయొక్క యభ్యాసముయొక్క; ధూర్ధములు = భారమును వహించునవి - అనగా హోమాగ్నినుండి వెలువడిన పొగల చివటిభాగములు తీగలవలె మీఁదికి, ప్రక్కను వ్యాపించుచుండఁగా, అవి నాట్యము నభ్యసించుచున్నట్లుండెనని భావము. [హవిర్ధూమ = హోమపుపాగ యనెడి; లాస్యవిలసన = నాట్యపుచతురత్వమును, ధూర్ధములు = భారమువహించునవి అని పూర్వటీక.] నిజ..... సుకృతంబులు = తమిషు సేవించుటవలన వృద్ధిపొందింపఁబడిన పుణ్యము కలవి.

ఉ. ఓలలితాంగి! యిందు సుఖ ముండు మృకండుకణాదగాధివా

ధూలముఖాతిరి క్తచరితుండు మతంగమహాతపస్వి ని

మ్మాలగళిండు నిర్మలతిగాత్రుడు నిర్మిటలేక్షణుండు ని

ర్వాశ్రయవిభూషణుండు నగు నంబరకేశుఁ డనంగఁ 1 బెంపునన్. 133

టీక. లలితాంగి! = మనోజ్ఞములగు నకయఃపములకల లోపాముద్రా! మృకండు..... చరితుండు = మృకండువు, కణాదుండు, గాధి, వాధూలుండు మొదలగు మనుల నడవడిని మించిన నడవడి కలవాడు; మతంగమహాతపస్వి = మతంగుఁడను పేరి గొప్ప మని; నిమ్మాలగళిండు = నల్లఁ దనములేని మెడ కలవాడు; నిర్మలతిగాత్రుడు = అడురూపు (నగము) శరీరమున లేనివాడు; నిర్మిటలేక్షణుండు = నొసట (మూడవ) కన్ను లేనివాడు; నిర్వాశ్రయవిభూషణుండు = పాములు నగలుగా లేనివాడు; అంబరకేశుఁడనంగఁ = వ్యోమకేశుఁడగు శివుఁడో యనునట్లు; పెంపునన్ = గొప్పతనమున; ఇందుకే; సుఖముండుకే = సుఖముగా నివసించుచుండును. అలం. వ్యతిరేకము, ఉత్పేక్ష.

తే. హోమధూమాసితప్రభ సీమహాత్మ్య, నాశ్రమం బొప్పు నీయద్రియంతికమున

వలుదయై మించు నప్పుటవలతివెలది, చంటికడ నంటు మృగనాభిచర్పవోలె.

టీక. హోమధూమాసితప్రభ = హోమమయొక్క పొగచే వైన నల్లని కాంతివలన; ఈయద్రియంతికమునకే = ఈ కొండచేరువను; వలుదయై మించు = వట్టువయై ప్రకాశించు; అప్పుంట..... కడకే = పంటలు పండించు కేర్పు కల - భూమియను స్త్రీయొక్క చంటిదగ్గఱ; మృగనాభిచర్పవోలె = కస్తురిపూతవలె.

మాల్యవంశము భూమియను స్త్రీయొక్క స్తనమువలె ప్రకాశించుచున్నది; అపర్వతముచేరువల గల మతంగాశ్రమము హోమధూమములచే నల్లనికాంతి గల్గి యా స్తనముకడ నంటిన (నల్లని) కస్తురి పూతవలె ప్రకాశించుచున్నదని భావము. అలం. ఉపమ.

ఉ. భూరితరాభ్రవిభ్రమము పుష్కరరమ్యకరంబు దానల
 త్తీరుచిరంబు సత్వగుణకీర్తితమూర్తియు ¹వాలినాలసం
 హారవిహారకారణము నౌ రఘుకుంజరభర్త మున్ను సం
 చార మొనర్చె నీయచలసానుతలంబున సంబుజాననా!

135

టీక. మాల్వనత్యానతలమున శ్రీరాముడును, విరుగులరాయడును సంచార మొనర్చిన యీ పద్యమున శ్లేషమూలమున జెప్పబడుచున్నది.

శ్రీరామునిపక్షమున - భూరితరాభ్రవిభ్రమము = దట్టమైన మేఘమునంటి చక్కదనముకలది - నీలమేఘశ్యామమైనది; పుష్కరరమ్యకరంబు = తామరపూవువలె చక్కనైన హస్తముకలది; దానలత్తీరుచిరంబు = ఈవికలిమిచే బ్రకాశించుచున్నది; సత్వగుణకీర్తితమూర్తియు = మహాపరాక్రమముచే గొనియాడబడిన దేహము కలది; - వాలినాలసంహారవిహారకారణము = వాలియను కోరియొక్క నాశన మను విహారమునకుఁ గారణమైనది; రఘుకుంజరభర్త = రఘుపాశశ్రేష్ఠుడైన శ్రీరాముడు. [ఇచట 'కుంజరభర్త' - అనుటచే తదనుగుణముగ విశేషణముల చివఱి 'మ'వర్ణకము చేర్చబడినది.] గజపక్షమున - భూరి.....మము = దట్టమైన మేఘముయొక్క కాంతివంటి కాంతికలది. నల్లనిది; పుష్కర...రంబు = (తొండముయొక్క) (అంగము) చే చక్కనైన తొండముకలది; దాన.....రంబు = మదసంపదచే బ్రకాశించుచున్నది; సత్వ.....మూర్తియు = బలముచే బొగడబడినదియు; వాలి, సాలసంహారవిహారకారణము = మ్రొగ్గి - పూని, వృక్షములను విరిచి నాశనముచేయునట్టి యాటకు కారణమైనది; రఘుకుంజరభర్త = రఘువువంటి (గొప్ప) విరుగులరాజు; [రఘువంశస్థుడైన విరుగులరాజుని పూర్వవీర్యము] ఈ యచలసానుతలంబున = ఈ కొండచటించు లందు; అంబుజాననా! = పద్మమును బోలిన ముఖముకల లోపాముద్ర! అలం. శ్లేష, ఉదాత్తము.

సీ. పద్మనీపద్మాతపత్రంబు శిథిలపత్రాగ్రమై రాయంచ ²యాశ్రయించు

దాలు స్రవతేఘ్నజాలంబుతో ఘోషి పంచలరొంపింగలంచి యాడె

దూరోద్గమద్దావధూమంబు ఘనబుద్ధి నెప్పి లోపాదరింట నిక్కిచూచె

జతరస్థజలము నాసానాళమునఁ బీల్చి సామజం బిరుప్రక్క ³జల్లుకొనియె

తే. సరసిపై నీరు సలసల తెరలె వివిన, సకలవీధులు నిర్వృగోచ్చయములయ్యె

మట్టమధ్యాహ్న మిదిసుధామధురవాణి, యర్హమిచ్చోటఁబథ శ్రమ ⁴మపనయింప.

టీక. మధ్యాహ్న సమయవర్జన మీ పద్యమునఁ గలదు. పద్మనీపద్మాతపత్రంబు = తామర తీగయందలి గొడుగువంటి తామరపూవును; శిథిలపత్రాగ్రమై = సడలిన రెక్కలకొనలుగలదై; [తూట్లుపడిన] తొక్కకొనలుగలది' అని పూర్వవీర్యము] తాలు స్రవతేఘ్నజాలంబుతో = దవుడలనుండి కాటు నురుగు తెట్టెలతో; ఘోషి = పంది; పంచలరొంపింగలంచి = ప్రక్కలనున్న బురదను తెలికి; దూరోద్గమద్దావధూమంబు = దూరమున నెగసిన కార్చిచ్చుపొగను; ఘనబుద్ధి = మేఘమును భ్రాంతిచే; నెప్పి = నెమలి; లోపాదరింటి = పొదయొక్క లోపలిభాగమునుండి; జతరస్థజలము = చెబువులోపలి నీటిని; నాసానాళమున = గొట్టమువంటి తొండముతో; సామజంబు = విరుగు; బిరుప్రక్క = రెండువైపులను; సరసిపై నీరు = సరస్సుపైనున్న నీరు; సలసల తెరలె = సలసల ఉడుకు (కాగు) చుండెను; వివిన, సకలవీధులు = అడవిలోని ప్రదేశము లన్నియు; నిర్వృగోచ్చయములు = మృగముల విజృంభణ - సంచారము లేనివి; [మృగసమూహములు లేనివి అని పూర్వవీర్యము.]

1. చ. నైనవాలినం. 2. చ. యాశ్రమించె. 3. క. ధూమమంబుద-చ. ధూమంబుఘన-4. చ. జల్లి. 5. చ. శ. ర. శ్రమంబను.

సుధామధురవాణి! = అమృతమువలె మధురములైన మాటలు కలదానా! పృథ్వీమము = దారి బడలిక; అపనయింపజే = పోగొట్టుటను. అలం. స్వభావోక్తి.

వ. అనుచు సభార్యుండై వింధ్యాహార్యస్తాభయితోసంతాపరోగంబున నిగిడి చని.

టీక. సభార్యుండై = భార్యతో కూడుకొని; వింధ్యాహార్యస్తాభయిత = అడ్డులేకుండ వింధ్యము సరికట్టినవాడు - అగస్త్యుడు; సంతాపరోగంబున = విచారవృత్తితో; నిగిడి = వేగిరపడి.

క. నటనోద్భటుఁడైనమహానటుని జటాజూటమురిలినం దొరంగు మరు

త్కటకనది యిది యచుచుఁ జని, యటగనియెన్ దుంగభద్ర¹నఘముఖముద్రన్.

టీక. నటనోద్భటుఁడైన = నాట్యమొనర్చుటయును గొప్పవాఁడైన; మహానటుని = మహా నటుడైన శివుని; జటాజూటము = కవర్దము; ఉరిలిన = పీడగా; తొరంగు = స్రవించునట్టి; మరుత్కటకనది = ఆకాశగంగ; అఘముఖముద్ర = పాపములనోటికి ముద్ర-తాళమైనదానిని - పాప ములను సకింపజేయుదానిని; తుంగభద్ర, కనియెన్.

శా. గంగాసంగమ విచ్ఛగించునె మదిన్ గావేరి దేవేరిగా

నంగీకార మొనర్చునే యమునతో నానందముం బొందునే!

రంగత్తుంగతరంగహస్తముల నారత్నాకరేంద్రుండు నీ

యంగం బంటి సుఖించునేని గుణభద్రా! తుంగభద్రానదీ!

139

టీక. గంగాసంగమము = గంగానదిపొందును; దేవేరిగా = పుట్టుచుదేవిగా - భార్యగా; రంగత్.....ముల = చలించుచున్న ఎత్తయిన అలలనెడి చేతులతో; ఆరత్నాకరేంద్రుండు = సముద్రరాజు; గుణభద్రా! = మంచిగుణములు కలదానా! (ఇచటి 4-వ పాదమునపుత్రయలి) అలం. అనుప్రాసము.

క. ఓపుట భూపరిధిం గల, యాపగ లవి బాహ్యతాప మాపగ; నీవే

యోపుడుగా యంతర్గత, తాపత్రయ మడఁప నోయుగవృత్తహిళా!

140

టీక. ఓపుట = సహించును; భూపరిధిం, గల = భూమండలమందున్న; అపగలు = నదులు; బాహ్యతాపము = బయటికిఁజెలియు వేడిమిని; అంతర్గత తాపత్రయము = లోపలి తాపములగు ఆధ్యాత్మిక - ఆధిదైవిక - ఆధిభౌతికము లను మూడింటిని; ఓ యుగవృత్తహిళా! = సముద్రునకు భార్యవగు నో తుంగభద్రా!

చ. అని కొనియాడి యన్నది మహావినయంబునఁ దీగ్ధమాడి బో

రన భవరోగజాడ్యములు గ్రాగఁ దడుజ్జ్వలకస్పృరాజ్ఞగం

ధసితమా రసౌషధముఁ ద్రావి తటస్థితపూజ్యపూజనం

బు నడవె గాళికావిరహభూరివిషాదము సాద మొందగన్.

141

టీక. అన్నది = ఆయెటియందు; మహావినయమంబున = గొప్పనియమముతో; తీగ్ధమాడి = స్నానముచేసి; బోరన = వేగముగా; భవరోగజాడ్యములు = పుట్టుక యను రోగమువలని మౌంధ్యములు; గ్రాగ = కాలిపోగా - నశింపగా; తడుజ్జ్వల.....నిచితమా = ఆ నదియందలి బంగారు తామరపూల పరిమళముతోఁ గూడిన; రసౌషధముఁ ద్రావి = జలరూపమైన మందు త్రాగి; తటస్థితపూజ్యపూజనంబు = ఒడ్డుననున్న పూజించదగినవారి పూజను; నడవె = జరిపెను; గాళికా... విషాదము = కాళింగరమును విడుచుటవలనఁ గల్గిన గొప్ప విచారము; సాద మొందగన్ = నశించిపోగా.

1. క. సంభృతానురాగంబున. చ. సంతాపరోగంబున. 2. చ. పఖ. 3. క. ఓపును. చ. ఓపున్.

రోగముచే బాధపడువారికి బౌషధముల్లే జన్మదుఃఖముచే బాధపడువారికి ఈ నదీజలము దుఃఖమును పోగొట్టి యానందమును కల్పించునని భావము అలం. రూపకము.

వ. ఇవ్విధంబునఁ ద్రిభువనపవిత్రీకరణసమర్థచరిత్రం బగు చక్షుర్దధికశత్రుంబున¹ ససతీ ఛాత్రుండై యుచితకృత్యంబు లాచరించి యా² సీవారముష్టింపచుండు తద్వారి పూరంబు వినిగ్గమించి మించుబోడియుం దానును బంచాక్షరీగుహాహర్యక్షం బగు విరూపాక్షు నుక్షధ్వజు దాక్షాయణీవిభు వళక్షమయూఖరేఖామకుటు భ్రుకుటిమాత్ర విద్రావితత్రిపురనికాటు హేమకూటనివాసు వాసుకివలయు వలయు తెఱంగునఁ బ్రస్తుతించి సగుస్తకలుషనిరసన లలితమూర్తియై చనిచని ముందట నమందమణికందళసంధి³ హదంతరంబయి మహీమందగమనకేళికంసు కంబునుంబోలె నుత్తాలంబగు స్వామిశైలంబు నధిరోహణంబుచేసి⁴ యక్కుధర మ్మునందు.

142

టీక. త్రిభువన...చరిత్రంబు = మూడు లోకములను పవిత్రములుగఁ జేయఁదగిన ప్రవర్తన కలది; [స్వర్గ, మర్త్య, పాతాళము లని లోకములు మూడు] ఉదధికశత్రుంబున¹ = సముద్రునకు భార్యయగు నా నదియందు, ససతీఛాత్రుండై = భార్యతోను, శిష్యులతోను కూడుకొన్నవాడై; ఉచితకృత్యంబులు = స్నాన, సుధ్యాద్యసంహారములు; ఆచరించి = చేసి; ఆ సీవారముష్టింపచుండు = పిడికెడు నెవ్వరిధాన్యమును మాత్రము వండి తినువాడు - ఋషి - ఆగస్త్యుడు; [ఇచట ముద్రిత ప్రతిలో 'సీవారముష్టిం బంచవారంబులుండి' అనియున్నది; దాని టీక 'సీవారముష్టి' = పిడికెడు నివ్వరిధాన్యము నాహారముగాఁ జేసికొనుటచేత; పంచవారంబులు = ఐదు వారములు - నలువది దినములు' అని యున్నది.] తద్వారిపూరంబు = ఆ సీటిప్రవాహమును; వినిగ్గమించి = దాటి (ఆయేటిని దాటి; మించుబోడియుం = పనికియు - భార్యయు; పంచాక్షరీగుహాహర్యక్షంబు = 'ఓం నమ శ్శివాయ' అను పంచాక్షరీమంత్రమును గుహకు సింహమైనవాడు; విరూపాక్షుం = మూడు కన్నులు కలవానిని; ఉక్షధ్వజుం = పృథ్వీము కేశనముగాఁ గలవానిని; దాక్షాయణీవిభుం = దక్షుని పుత్రికయగు సతీదేవికి భర్త యైనవానిని; వళక్షమయూఖరేఖామకుటుం = చంద్రరేఖ కిరీటముగాఁ గలవానిని; భ్రుకుటి...నికాటుం = బొమముడిమాత్రముచేతనే ఓడింపఁబడిన త్రిపురరాక్షసులు కలవానిని; హేమకూటనివాసుం = హేమకూటపర్వతమున నివసించువానిని; వాసుకివలయుం = సర్పరాజు కంకణముగాఁ గలవానిని; వలయు తెఱంగులం = తగినరీతుల; సగుస్త...మూర్తియై = ఎల్ల పాపములను తొలగించుకొనుటచేత ఇంచైన ఆకారము కలవాడై; ముందట = ఎదుట, అమంద... దంతరంబు = ఎక్కువైన మణుల యంతరముల సమూహముచే ఎచ్చుతగ్గులు కలిగినది (మిట్టపల్లములు కలది); మహీకంబునుంబోలెం = భూమియను స్త్రీయొక్క ఆటబంతివలె; ఉత్తాలంబగు = ఉన్నతమైన; స్వామిశైలంబును = కుమారస్వామియన్న కొండను; అధిరోహణంబుచేసి = ఎక్కి; అక్కుధరమ్మనందుం = ఆ కొండయందు.

క. పణ్డుఖు శిఖసంతప్తహి, గణ్డయనిభవర్ణః గోరొడ్ధ్వజౌ గౌలిచౌ

పాణ్ణాతురుఁ దపసి తురా, పాణ్ణాఖనుఖదప్రభావు సతియుం దానున్.

143

టీక. పణ్డుఖుం = అఱు ముఖములు కల కుమారస్వామిని; శిఖసంతప్తహి, గణ్డయనిభవర్ణం = అగ్నియందు వుటము పెట్టఁబడిన బంగారుయొక్క కాంతివంటి చాయ కలవానిని; గోరొడ్ధ్వజౌ =

1. చ. సచ్చాత్రుండై. 2. క. సీవారముష్టింబంచ వారంబులుండి చ. సీవారముష్టింపచవారంబు. 3. చ. కుధరంబునందు.

నెమిలిరాజు టెక్కెమునందుఁ గలవానిని; హెచ్చాతురుఁ=ఆర్ధరు తల్లులు కలవానిని; తపసి=అగస్త్యుడు; తురాహ... ప్రభావుఁ = ఇంద్రునికి ముఖము కలిగించు మహిమ కలవానిని; కొలిచెఁ = నేనించెను. [ఇచట 'తపసి తురా...ప్రభావుఁ = మునులు, దేవేంద్రుడు మొదలగువారికి ముఖము నిచ్చునట్టి మహిమకలవానిని'-అని పూర్వటీకలో కర్తయైన తపసిశబ్దము తురాహణ్ణుఖ - అనుననుష్ట పదముతోఁ జేర్పబడి, తదనుకూలముగ నర్థము వ్రాయబడినది.]

క. కొలిచి నుతించెఁ గ్రొంచా,చలవిదళననిపుణ బాహుసారఁ గుమారుఁ
గలశసుతుండుం బలుకుల, మొలకలు పుష్పీచ¹హారములచెలు వొసఁగన్. 144

టీక. క్రొంచా.....సారఁ = క్రొంచవర్షమును భేదించుటయందు నున్నమైన బాహు బలము కలవానిని; కలశసుతుండుఁ = అగస్త్యుడును; మొలకలు మొలకలు = మృదువులగు మాటలు; పుష్పీచహారముల చెలువు = పూవులకానుకల యందమును; ఒసఁగఁ = కలిగిపఁగా; నుతించెఁ = స్తోత్రముచేసెను ఆలం. ఉపమ.

సీ. కావు కా వనుట రక్కసులమూకనెకాని ననిచె నీయొడ సింహనాదవివృతి
పొత్తులు తొలువేలుపులగంటులనెకాని హత్తై నీమేన వజ్రాంగిజోడు
వనవల్పు దైత్యులప్రయ్యగుండెనెకాని నినుఁ గప్పె వీరచందనపుదావి
యంగుళీచర్మణం బసురులందునెకాని గెలుపుచిందము మోవి నిలిచె సీకు
తే. నీవు తలమావి వీడని నినువునయను, నాడె జేజేల దళవాయి నాయకరపుఁ
బట్టమున గిట్టి తారకుఁ గిట్టి ప్రాధ, తరగణక్రీడ యొనరించు² మహాత్మ! 145

టీక. ఈ వద్యమున అగస్త్యుడు సుబ్రహ్మణ్యస్వామిని నుతించుచున్నాడు. మహాత్మ! కావు, కపివనుట = కావు, కావుమని యఱచుట, రక్షింపుము, రక్షింపుమని వేడుకొనుట; [కావు కావుమనుట కిది స్వతంత్రప్రయోగము. అది శ్లేషమును అనుగుణము.] రక్కసుల మూకనె కాని=రాక్షసుల గుంపునందే కాని; సింహనాదవివృతి = సింహనాదముయొక్క విశారము. ననిచెఁ = అతిశయించెను. రక్కసుల సీచక్వము, కుమారునిమహాత్మ్యము ఇందు వ్యక్తము. వారు కావుకావని శిశువుల వలె యెడ్చుదురు కాని, నీవు సింహనాదమును జేయుదువని భావము. ఈ వ్యతిరేకము నాల్గుపాదము లందును గమనింపఁదగినది.

పొత్తులు = బిడ్డల ప్రక్కల వేయు మెత్తనిగుడ్డలు; తొలువేలుపుల = రాక్షసులయొక్క; గంటులనెకాని = గాయపుడూట్టయందే కాని నీమేనఁ = నీదేహమున; వజ్రాంగిజోడు = వజ్ర మయకవచము; హత్తై = అంటెను. వనవల్పు = వనవలపు - వనకంపు; దైత్యులప్రయ్యగుండెనె కాని = చీలిన రాక్షసులవక్షోస్థలములందే కాని; వీరచందనపుదావి = వీరులు పూసికొను ఎఱ్ఱచందనపుఁ బరిమళము; నిఁక, కప్పెఁ = నీయందు వ్యాపించెను; అంగుళీచర్మణంబు = వ్రేళ్లను చీకుట; ఆసురు లందునెకాని = రాక్షసులందే కాని; సీకుఁ, మోవిఁ = పెదవిపై; గెలుపుచిందము = జయశంఖము; నిలిచెఁ; తల...నాడె = తలను కప్పియున్న మాది కూడ ఊడని శిశుప్రాయమునందే - పుట్టిన వెంటనే; జేజేల = దేవతలయొక్క; దళవాయి నాయకరపుఁబట్టమునఁ = సేనాధిపతులకు నాయకుడగు పట్టమును గట్టుకొను సాధికారమున; కిట్టి = సమీపించి, ప్రాధ.....క్రీడ = మిక్కిలి నేర్పుగల యుద్ధమునెదు నాట.

కుమారస్వామి శిశువై యున్నపుడు 'కావుకావు' మని యఱచుచు, పొత్తిగుడ్డలపైఁ బరుంచుచు, వనవాసన కొట్టుచు, వ్రేళ్ల చీకుచు, ఆటలాడుకొనుచు నుండవలసియున్నది. విలయనాశిట్టుండుట శిశువులకు సహజము. కాని యికడట్లుండక, ఆడుటకు బదులు తారకాసురునితో యుద్ధముచేసి, తనకు

1. క. హారములు. చ. హారముల.

ఊడవలసినవాని నన్నిటిని ఓడిపోయిన పగతుర కొనఁగెను. కాఁగా వారు 'రక్షింపు'మని అఱచుచు, గాయములకు గుడ్డలు కట్టుకొని, వసకంపు (మెదడుకంపు) కొట్టుకొనుచు, వ్రేళ్లకఱచుకొనుచు నుండిరి. కుమారస్వామి సింహనాదమునర్పుచు, వజ్రకవచము ధరించి, చందనపుఁబరిమళము గుబులుకొనఁగా జయశంఖమును పూరించెను; దేవసేనకు సర్వాధికారపదవి నొందెను. అలా. పరిసంఖ్య, వ్యతిరేకము.

ఆ. అహితగోత్రహృద్యధారోపకృతి సీదు, శక్తి కుగ్రబాహుశక్తిః దగు

¹ఘనవివృద్ధి బేర్చి గర్వింతుటలు నీదు, శిఖకి సత్ప్రతాపశిఖకి నమరు. 146

టీక. అహిత.....కృతి = శత్రువులవంశమునకు మనోవ్యధను కలుగఁజేయునట్టి పని; శత్రువైన (క్రొంద) పర్వతమునకు మనోవ్యధను కలిగించు బాణవ్యాపారము; నీదుశక్తిః = నీయా యుధమగు శక్తికి; కుగ్రబాహుశక్తిః = భయముగొల్పు భుజబలమునకు; తగుఁ = తగియుండును. ఘనవివృద్ధి = మేఘములయొక్క సమృద్ధిచేత, అధికముగా విజృంభించుటచేతను; పేర్చి = అతి శయించి; నీదుశిఖకి = నీ (వాహనమైన) నెమలికిని; సత్ప్రతాపశిఖకి = గొప్పప్రతాపమునెడి యగ్నికిని, అమరుఁ = తగును.

కుమారుని యాయుధము శత్రువులను నశింపఁజేయఁగా భుజబలము క్రొంచమును భేదించెను; అతని వాహనము మేఘములఁజూచి అతిశయింపఁగా, ప్రతాపము ఇతరుల విజృంభణమును చూచి అతి శయించును. అలం. శ్లేషము, తుల్యయోగిత.

వ. అని యమ్మనికులచక్రవర్తి వెండ్లియుం గార్తికేయుం డాశ్రితార్తిహరుం డని యును, శిరపణభవుండు పరమపుష్కపాప్రవణుం డనియును, మహాసేనుండు దీనజనమందారుం డని యాను, శశ్వద్బాలుండు కృపావిశాలుం డనియును, షడా ననుండు కీడుపలసఁ బాచి ²ప్రాచు ప్రోడ యనియును, నీలదంష్ట్రుండు జయశ్రీ లాభంబులకు మూలం బనియును, గాంగేయుండు ³ముంగిటివెన్ని ధానం బని యును, కుక్కుటద్వజండు మ్రొక్కుటకుం దగిన వేల్పునియును, బ్రహ్మగర్భుండు నిర్భరబ్రహ్మవిద్యోపదేశదేశికుం డనియును, విశాఖుండు కుశాగ్రణధి యని యును, సుబ్రహ్మణ్యుం డదభ్రగుణరత్న ⁴ఖని యనియును, శిఖవాహనుండు సాధు సఖుం డనియును, పార్వతీనందనుండు సచ్చిదానందుం డనియును, బాహు లేయుండు మోహమహీధరప్రహ్లాద మేఘోవాహుం డనియును, తారకారాతి యకారణసుకృతి యనియును, శక్తిధరుండు భుక్తిముక్తికరుం డనియును, స్వామి యోగక్షేమభూమి యనియును, స్కందుండు జగత్సందోహోపనపరిస్పందుం డనియును, క్రొంచదారణుండు పంచాననాపరావతారుం డనియును, గుహుండు నిరవగ్రహశుభావహుం డనియును, గుమారుం డమరచమూసముద్ధరణ నిర్వి కారుం డనియును, మాణ్డాతురుండు తురామాన్వాఖనుఖప్రదం డనియును, బ్రహ్మ దరసనిమగ్న ⁵మనస్కుండై యగ్నిభవుం బ్రణుతించి, యసాదంబగు తదీయ ప్రసాదంబు వడసి, కలిపయదినంబు లుచితగతిం గడపి తద్వీరచిత మహాస్కాంద గ్రంథసందర్భాబునం బూర్వభాగంబు విని తదాశయావబోధసుధాధునీవిని మజ్జనంబునం గాశీవియోగజనితశ్లేశంబుఁ దీసివైచి యందలి యుత్తరభాగంబున.

1. చ. ఘనకవృద్ధి. 2. చ. ప్రాచుటకు. 3. చ. (ముంగిటి - లేదు.) 4. చ. నిధి. 5. చ. నందంబు. 6. చ. వాహనుండు. 7. చ. మనస్కుండు.

టీక. అమ్మనికులచక్రవర్తి = గొప్పముని-అగస్త్యుడు; కాన్తిలేమందు = కృత్తికలగుమారుడు; ఆశ్రితార్తిహరుడు = ఆశ్రయించినవారి బాధలను సోగొట్టువాడు; శరవణభవుడు = రెల్లుఅడవియందు పుట్టినవాడు; పరమపురుషార్థప్రణుండు = మోక్షసత్తుడు; మనసేనుండు = గొప్ప నైస్యము కలవాడు; దీన...రుండు = దీనులకు కల్పవృక్షమగువాడు; శశ్వద్బాలుండు = ఎల్లపుడును బాలువాడు; నుండువాడు; పడవనుండు = ఆటు ముఖములు కలవాడు; పాచి = తప్పించి; ప్రోడ = డుగ నుండువాడు; పడవనుండు = ఆటు ముఖములు కలవాడు; జయశ్రీలాభంబులకు = జయమునకు, సుంపదకును; గాంగేయుండు = గంగకొడుగు; ముంగిటి పెన్నిధానము = ఇంటిముంగిటనున్న పెద్దనిధి; కుక్కుటధ్వజుండు = నెమలి ధ్వజముగాఁ గలవాడు; బ్రహ్మగర్భుండు = శివుపుత్రుడు, సిగ్గుర..... దేశికుండు = మేలైన బ్రహ్మవిద్య నుపదేశించుగురువు; విశాఖుండు = విశాఖానందత్రయమున పుట్టినవాడు; నుబ్రహ్మణ్యుండు = గొప్ప బ్రహ్మభావము కలవాడు; అదభ్రగుణరత్నభిని = గొప్పరత్నములవంటిగుణములకు గని; శిఖివాహనుండు = నెమలి చాహానముగాఁ గలవాడు; సాధుసఖుండు = మంచివారికి మిత్రుడు; బాహులేయుండు = బహుమాతలకు పుత్రుడు; మోహ...చ హుండు = ఆశానమనెడి కొండలసమాహమునకు ఇంద్రుడు; తారకారాతి = తారకపైరి, అరారణము; తారక = తారకము లేకయే సత్కార్యములు చేయువాడు; శక్తిధరుండు = శక్తి యను నాయుధమును ధరించినవాడు; భుక్తిముక్తి కరుండు = భోగ, మోక్షములను కలుగఁజేయువాడు స్వామి = కుమారస్వామి; యోగక్షేమభూమి = ఆపూర్వవస్తువులకును, మేలికిని స్థానము; స్కందుండు = శత్రువులను శిక్షింపఁజేయువాడు బగ... స్కుందుడు = లోకములను రక్షించుటయందు స్థిరుడు; ప్రాచ దారణుండు = ప్రాచపర్వతమును భేదించినవాడు; పంచ.....తారుండు = శివుని మాటురూపు గుహుండు = స్వసేనారక్షకుడు; నిరవగ్రహశుభావహుండు = కఠవులేని - కొఱతలేని శుభముల నిచ్చువాడు; కుమారుండు = ఎల్లపుడును శిశువుగా నుండువాడు; అమర.....నిర్వికారుండు = దేవసేనల నాధునించుటయందు వికారము పొందనివాడు; హస్తాకురుండు = ఆర్థులు తల్లులు కలవాడు; తురాహణ్యభునుభుప్రగుండు = ఇంద్రుడు మొదలగువారికి సుఖమును కలుగఁజేయువాడు; ప్రవదననిమగ్నమనస్కుండై = సంతోషమున మునిగిన మనస్సు కలవాడయి; అగ్నిభవుక్ = అగ్నిపుత్రుడైన [అగ్నిభార్యలగు పుత్రకృత్తికలను కుమారస్వామికిఁ దల్లులు కాన అగ్ని తండ్రి యగును.] కుమారస్వామిని; ప్రణుతించి = స్తుతించి; అసాదంబు = నాశము లేనిది; తదీయప్రసాదంబు = అతని (కుమారుని) యనుగ్రహమును; కలిపయదివ సంబులు = శిష్యురొజ్జులు; తద్రచిత.....ర్థంబున = అతనిచే కూర్చబడిన గొప్ప స్వామిదపురాణ గ్రంథమునందు; పూర్వభాగంబు = మొదటిభాగమును; తదాశ.....నంబున = దాని యర్థమును తెలిసికొనుట యను అమృతప్రవాహమున మునుగుటచే-ఇంచైన యా కథను వినుటవలన; కాశీ.....క్షేత్రంబును = కాశిని విడుచుటవలనఁ గలిగిన దుఃఖమును; ఉత్తరభాగంబున = ఆపై (రెండవ) భాగమందు.

సీ. మిన్నేటిపాటియుఁ బెన్నయున్నతియు విపాశవాసియుఁ జంద్రభాగచేగ

యను శరాసతిభూతియును వేత్రవతిచరిత్రము బాహుదయుదారతయును గృష్ణ వేణి యగణ్యాభివృద్ధియుఁ గావేరీవియుఁ గపిశలీలావిభవము
వంజీమంజువారై వ్యభవంబును భవనాశనిక్షేపనిర్వామకృతియుఁ

తే. దుఁగభద్రప్రసంగముత్తుంగభద్రరాజి రాజిల్లు గౌతమియోజ మఱియు

వార్త కెక్కిన తీర్థప్రసరనములు, స్వామి వినిపించె వింధ్యసంస్తంభయితకు. 148

టీక. మిన్నేటిపాటియుక్ = గంగానది ప్రమాణమును; పెన్నయున్నతి = పెన్నగౌరవము, విపాశవాసియుక్ = విపాశానదిమేలిమియు; చేగయును = సత్తయు-శ్రేష్ఠత్వమును; భూతియును = సంపదయును; చరిత్రము = నడవడి; ఉదారతయును = ఘనతయును; కృష్ణ...వృద్ధియును = కృష్ణానది యొక్క లెక్కలేని పెంపును; తీవి = బాగు(దిర్ఘ); తీలాభివము = విలాససంపద; మంజువారై వ్యభ

వరబులు = మధురమైన జలసమృద్ధిని; క్లేశనిర్నామకృతియొక్క = క్లేశములపేరు లేకుండఁ జేయుట యును; ప్రసంగము = ప్రస్తావము; ఉత్తుంగభద్రరాజీ, రాజీలు = అధికమైన శుభముల పరంపరచేఁ బ్రకాశించు; గౌతమియోజ్ఞ = గౌదావరినిధమును; వార్తకెక్కిన = ప్రసిద్ధికెక్కిన; తీర్థప్రవర్తనములు = తీర్థముల చరిత్రములు; స్వామి = కుమారుడు; వింధ్యసంస్తంభముతక = వింధ్యపర్వతము నణఁచినయగస్త్యునికి; వినిపించెన్.

క. ఆశుంభజాతో మఱియుం, గేకిధ్వజుఁ డనియె మానికేసరి! విను మిం
కే కథ వినియెదు సకలము, నీ కేకిఁగించితి నెకా ధునీచరితంబుల్. 149

టీక. శంభజాతో = అగస్త్యునితో; కేకిధ్వజుఁడు = కుమారస్వామి; మానికేసరి! = ముని శ్రేష్ఠుఁడా! ధునీచరితంబుల్ = నదులచరిత్రములను.

క. ఈగంగాదికతీర్థము, లీగంగా నీవు తమ సమిద్ధాంబువులక
దోగెడువారల గనగఁగ, గ్రాగెడు సంగాంసింధుకల్లాలములన్. 150

టీక. ఈ గంగాదికతీర్థములు = గంగ మొదలైన మీఁది తీర్థములు; తమ సమిద్ధాంబువులక = మిక్కిలి పవిత్రములైన తమ జలములయందు; దోగెడువారల = మునుగువారిని; గనగఁగ్రాగెడు = గనగనమండుచున్న; అంగాంసింధుకల్లాలములక = నిప్పుబెట్టియలలయందు; ఈగంగానీవు = మునుగ నీయవు - అనగా గంగాది తీర్థములందు మునుగువారికి నరకలాకములొని నిప్పుబెట్టలా మునిగి బాధ పడవలసిన యనరము లేదని భావము. ఈ మీఁది తీర్థములందు మునుగువారికి పుణ్యము కల్గును. ఆలం. పర్యాయోక్తము.

క. వివిధక్షేత్రచరిత్రలు, వివిధిసుపర్వానుభావవిలసనములుఁ దీ
ర్థవిశేషశ్రవణముతటిక, జెవిఁ జవి యొసఁగెనే విశిష్టచిచారా! 151

టీక. వివిధ.....నములు = పెక్కు విధములైన దేవతాప్రభావవిలాసములు; చవి=రుచి; విశిష్టాచారా! = ఉత్తమాచారము కల మునీ!

చ. అనుడు నగస్త్యుఁ డిట్లనియె హైమవతీసుతుతోడఁ దోడి స
న్తును లలరంగ నోయనఘమూర్తి! సమస్తముఁ గ్రిందుచేసి మిం
చిన బలువేల్పుఁ దీర్థమును తేత్రము నొక్కెడఁ గూడియుండెనే
ని నిరుపమాదృతిం దెలిపి నీవు మముం గరుణింపఁగాఁదగున్. 152

టీక. హైమవతీసుతుతోడ = హిమవంతుని పుత్రికయగు పార్వతి యొక్క పుత్రునితో; తోడినస్తులు = తనతోఁగూడ వచ్చిన గొప్పమునులు; అలరంగ = సంతోషింపఁగా; క్రిందుచేసి = తక్కువచేసి - అతిక్రమించి; బలువేల్పు = గొప్పదేవత; ఒక్కెడ = ఒక్కచోట; నిరుపమాదృతి = సాటిలేని యాదరముతో.

క. అని పలుకు కలశభవముఖ, మునిజనముల ప్రశ్నవాక్యములు విని పురభి
త్తనయుఁడు తత్త్రివిధము నొక్కనెలం గుమికూడి యునికిఁ గనజాలమికిన్. 153

టీక. కలశ.....ముల = అగస్త్యుఁడు మొదలుగాఁగల మునులయొక్క; పురభిత్తనయుఁడు = త్రిపురసంహారియగు శివునికి పుత్రుఁడు; ఒక్కనెల = ఒక్కచోటనే; గుమికూడి = చేరి, ఉనికి = ఉండుటను.

1. చ. పలికిన. 2. చ. (దిక - లేదు). 3. చ. సుపర్వా. 3. చ. మాకృతిం. 4. శ. ర. సెలన. చ. నేల.

వ. మహూర్తమాత్ర విచారణోలారూఢజస్వాంతుండై¹యా యాశ్రమవిశ్రాంతులంగూర్చి యిట్లునియె. 154

టీక. మహూర్త.....స్వాంతుండై = ఊకాలము ఆగోచన యనెడి యయ్యా లయం దూగుచున్న మనస్సు కలవాడై - ఆగోచనవలన నిలగడలేని మనస్సు కలవాడై; ఆయాశ్రమ విశ్రాంతులంగూర్చి = ఆ మహర్షులతో.

క. ఏతత్త్రితయము నొకచో, భూతలమున మేళనించి పొగడొందుట మచ్చేతోగతిఁ దోచదు సము, పేణాశ్రుతి ముగురకుఁజేసి భమునుబోలెన్. 155

టీక. ఏతత్త్రితయమున్ = ఈ మూటిని; మేళవించి, పొగడొందుట = కలిసి, పేరుపడి యుండుట; మచ్చేతోగతిఁ = నామనోమార్గమందు - మనస్సున; సమున్సి.....నతీక్ = అవరణ (కప్పు) తోఁ గూడిన యద్దమందు; ఇభమునుబోలెన్ = ఏమగునలె, తోచెను.

అద్దమునకు మూత లేనపు డెంత చిన్నవస్తువైన నాదు ప్రతిఫలించును; మూత యున్నపుడు ఏమిగంత పెద్ద జంతువైన నందు కనబడదు. అలా. ఉపమ.

తే. చిత్త మాశ్చర్యరసమున బొత్తిలంగ, జేయు నీప్రశ్న ముఖీకౌశ్లేగముచేత నిందుధరుచేత పారుచేత నెఱుంగవలయు, గండు పోదమని మునులార! గజతగిరికి.

టీక. చిత్తము = మనస్సును; ఆశ్చర్యరసమున్ = ఆశ్చర్యమును ప్రవమున; బొత్తిలంగ జేయు = తడియనట్లు చేయు - మనస్సును హత్తుకొనజేయు; అక్షీకౌశ్లేగముచేత = (మూడవ) కన్ను ఆయుధముగాఁ గల శివునివలన; ఇందుధరుచేత = చంద్రుని ధరించినవానిచేత - శివునివలన; (పంచమ్యర్థమున తృతీయ) రజతగిరికిన్ = కైలాసపర్వతమునకు, బోదము; గండు.

క. పొడమిన సందేహంబుల, బడిసిన మందేహులం బ్రసన్నుల జేయన్ మృదునకుఁ బని గావున మన, మడిగిన యర్థంబు నతఁడ యాదేశించున. 157

టీక. పొడమిన = కలిగిన; సందేహంబుల్ = సందేహములచేత; బడిసిన = చలించిన; మందేహుల్ = నిదానము చెడినవారిని; ప్రసన్నుల్ = విశ్రాంతమునొందినవారినిగా; మృదునకున్ = శివునకు; ఆదేశించున్ = ఉపదేశించును - తెలియజేయును.

క. అని కృతనిశ్చయమతి న, మ్మునులం గొని రజతశైలమున కేగఁదలం చిన గుహల బొగడెడుక్రియ బోరన మ్రోసె బ్రయాణభేరి ప్రసభారభటిన్.

టీక. కృతనిశ్చయమతిన్ = నిశ్చయించబడిన మనస్సుతో; బోరనన్ = వేగముగా; ప్రసభార భటిన్ = ఎక్కువ ధ్వనితో. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. ఆసమయంబునన్ ధృతనిజాయుధు లాదృతభూషణుల్ మహాల్లాసలసన్నుఖుల్ వివిధలాంఛనలక్షీతు లాసురాన్వయత్రాసకరుల్ విమానగులు దైవతవీరులు తారకారిపెన్ద్రోసలమ్రొల నీల్చి రొకముప్పదికోటులు మూడుకోటులున్. 159

టీక. ధృతనిజాయుధులు = ధరించబడిన తమతమ ఆయుధములు కలవారు; అదృతభూషణుల్ = అదరించబడిన - ధరించబడిన నగలు కలవారు; మహాల్లాసముఖుల్ = గొప్ప సంతోషముతోఁగూడిన (వికసించిన) ముఖములు కలవారు; వివిధలాంఛనలక్షీతులు = పెక్కు విధముల చిహ్నములతోఁ గూడినవారు; అసురాన్వయత్రాసకరుల్ = రాక్షసుల వంశమునకు భయముగొల్పు

1. యావాన్త. ట. యశ్రాంతమాశ్ర.

వారు; విమానగులు = విమానములపై నున్నవారు; దైవతనీరులు = దేవతనీరులు; తారకారి పెచ్చోసల మ్రోలక్ = కుమారస్వామి మొగసాలయెదుటను; నిల్పిరి.

మ. పనిత ప్రక్రియ నల్లెఱంగు లెసగఁ బ్రస్థాననైపథ్యశో
భనముం నైకొని బ్రహ్మగర్భుడు వహత్పల్కాణకల్పాణమై
ఘనగర్జన్ ¹సకిలిచువాపురము నెక్కంబోవుచో బర్హె సం
జనితాశాకరికర్ణసంజ్వరభ రాంచత్కంచుకీధాన్వనముల్.

160

టీక. పనిత ప్రక్రియ = పొగడబడిన (గొప్ప) విధము; నల్లెఱంగులు, ఎసగఁ = నాల్గు దిక్కులను వ్యాపింపఁగా; ప్రస్థాననైపథ్యశోభనముఁ = ప్రసూనమునకుఁ దగిన వస్త్రాభరణాదులను; బ్రహ్మగర్భుడు = శివునిపుత్రుడు - కుమారస్వామి; వహత్పల్కాణకల్పాణమై = మోయుచున్న జీనిచేత మేలయినదై; ఘనగర్జన్ = మేఘగర్జనతో - గొప్పధ్వనితో; వాపురముఁ - వారువమును - వాహనమును; సంజని.....ధాన్వనముల్ = పుట్టిన - దిగ్గజముల కర్ణములను బాధించు (బ్రద్దలుచేయు) కంచుకులయొక్క అఱుపులు; పర్హె = వ్యాపించినవి.

సీ. ఆటకు మెచ్చి బలారి యీ గొను మరుత్పల మిది యన బర్హభార మమర
హారు గుత్తుకనకాక శిరసున బోలఁ దాల్చిన జటాచ్ఛటలీల శిఖ వెలుంగ
క్షీతి శిరోభూషావిశేషన్మితికి బాల్చుడు పడియచ్చుల ట్లడుగులు దగ
ధాతృవాహనభుక్తి దా నభ్యసంప బిసము మ్రొంగుభంగి దప్తఫణి గ్రాలఁ
తే. గంతగంభీరనినదంబు ఖచరయువతి, గానవిద్యకు పద్జసంధాన మొసగ
నెసగు దెలికన్నుగోనల యెక్కిరింత, నెక్కె బలుకొండఁ దూటువోనేయుమేటి.

టీక. బలారి = ఇంద్రుడు; ఈగొను = ఈయఁగా, గ్రహించు; మరుత్పలము = వాయుఫలము - ఇంద్రధనుస్సు; [మరుత్పలము = దేవతలవలని లాభము అని పూర్వటిక. అది తప్ప.] బర్హభారము, ఆమరఁ = పింఛము ప్రకాశింపఁగా; హరుఁ = శివుని; కుత్తుకనకాక = కంతముచేతచే కాక; శిరసున = శిరస్సుచేతనుకూడ; తాల్చిన = ధరించిన; జటాచ్ఛటలీల = జడలగుంపువలె; శిఖ, వెలుంగఁ = జుట్టు, ప్రకాశింపఁగా; [శివుడు నీలకంఠుడు, నెమలియు నీలకంఠము-ఆ నీలశత్రువు మే కాక జటిలత్వము కూడ శివ, మయూరములకు సామాన్యధర్మమని యర్థము.] క్షీతి... నిర్మితికి = భూమియొక్క శిరోభూషణవిశేషములను నిర్మించుటకు; పాల్చుడు = పూనుకొనునట్టి-విర్పణుపఁబడునట్టి; పడియచ్చులట్లు = కరువులవలె - ముద్రసాధనములవలె; తగఁ = ఒప్పి యుండఁగా; ధాతృవాహన భుక్తి = బ్రహ్మవాహనమైన హంసముయొక్క ఆహారపద్ధతిని-తామరతూండ్లను దినుటను; బిసము మ్రొంగు భంగి = తామరతూడుతినునట్లు; దప్తఫణి = (నోట) గఱచిన పాము; గ్రాలఁ = ప్రకాశింపఁగా; కంతగంభీరనినదంబు = గంభీరమైన కేకాధ్వని; ఖచరయువతిగానవిద్యకుఁ = గంధర్వస్త్రీలయొక్క సంగీతమునకు; పద్జసంధానము = పద్జస్వరపు కూర్పును; [నెమలియఱుపు పద్జస్వరము కలదని సంగీత శాస్త్రము.] ఒసగఁ = కలుగఁజేయఁగా; ఎసగు = ప్రకాశించునట్టి; తెలియకన్నుగోనల యెక్కిరింత = తెల్లని కనుగొలుకులు కల వాహనమైన నెమలిని; బలుకొండఁదూటువోనేయుమేటి = గొప్ప కొండను (క్రాంచమును) చిల్లులపడునట్లు కొట్టిన వీరుడు - కుమారస్వామి; ఎక్కెన్.

కుమారుని వాహనమైన నెమలి యొక్క పింఛము దానియాటకు మెచ్చి యింద్రుడిచ్చిన యింద్రధనుస్సువలె రంగురంగులు కలిగి యున్నదనియు, జుట్టు శివునిజడవలెను, అడుగులు భూమియను స్త్రీ తలపై ధరించు నగలు కరువుబోయు నచ్చులవలెను, నోటితో పట్టుకొన్న పాము బిసమువలెను ఉన్న పనియు, దాని కనుగొలుకులు తెల్లనివనియు, కేక పద్జస్వరయుక్తమనియు తాత్పర్యము. అలా.ఉత్పేక్ష.

క. అది సజ్జన్యందనమై, మదకరియై తత్తదుచితమార్గంబుల నే

ర్వాదవ నొకకొంత చని పా, రద నిభశుభమూర్తి నశ్వరత్నం బగుడున్. 162

టీక. అది = ఆ నెమలి; సజ్జన్యందనమై = సిద్ధముచేయబడిన రథమై; మదకరియై = మదపు బేరునై; తత్తదుచితమార్గంబులన్ = ఆ యా రీతులకుఁ దగినట్లు; పారదనిభశుభమూర్తిన్ = పాద రసముతో సమానమగు స్వచ్ఛమైన దేహముతో; అగుడున్ = కాఁగా-మాఱఁగా ననుట.

అనెమిలి కొంతదనుక రథమువలెను, విసుగువలెను నడిచి, తుదకు అశ్వమువలె పరుగిడెనని భావము.

క. శిలికంతసుతుండు ఖచర, స్త్రుతుండై యాయుచ్చరూపుఁతురికి నాస్కం

దిత ధారితకన్యతరే, చితవల్లితగతులఁ ద టుచేసిన నదియున్. 163

టీక. శిలికంతసుతుండు = శివపుత్రుండు - కుమారస్వామి; ఖచరస్తుతుండై = దేవతలచేఁ గొనియాడఁబడినవాడై; ఆ యిచ్చరూపుతురికిని = కోరినరూపముధరించు నావాహనమును; ఆస్కందిత గతులన్ = ఆస్కందితావి గమనములచేత; [ఆస్కందితము = మిక్కిలివేగమును, మిక్కిలి మందమును గాని గమనము; ధారితకము = మీఁది గమనముకంటెఁ గొంచెము వడిగల నడక; ప్లతము = అతివేగముగా దాటుచు పోవుట; రేచితము = వంకరగాఁ దిరుగక వడిగాఁబోవు గమనము; వల్లితము = మీఁదికి కట్టెత్తి కదలించుచు వడిగాఁ బోవు గమనము.] తరటుసేయఁగాన్ = కొరడాతోఁగొట్టి నడిపింపఁగా.

క. మురళి గొనియు రవణమునన్, బరువడి గోమూత్రికాది భంజశులఁ గడన్

కెరలి చతుర్విధధావిత, సరిపాటిపాటవమునఁ బతి మెప్పించెన్. 164

టీక. మురళి, రవణము, పరువడి, భంజశి అను నాలుగును గుఱ్ఱము దెడుతీయుటయరదలి భేదములు; అందు మిక్కిలి వడిగాఁ బరుగెత్తుట (పరుగు+వడి) పరువడి; పామువలె వంకర, వంకరగా నడుచుట భంజశి; గోమూత్రికము భంజలిలో నొక విశేషము; ఇట్లు పూర్వటీక. కెరలి = రేఁగి; చతు.....పాటవమునన్ = నాలుగిధముల ధావనపద్ధతుల నేర్పుచే; పతి = యజమానుని; మెప్పించెన్.

సీ. బలుపాపతలచుట్టు లలవరించినవారు లేత²చందురులఁ దాలిదినవారు

పునఃకతవ్వంటులఁ బోలుచు వీనులవారు నొసలి మిక్కిలిచూపు లెసఁగువారు
బూదూపాఱఁగ మేన బూదిఁ బూసినవారు త్రిమఖాస్త్రములు కేలఁ ద్రిష్పవారు
పులితోలుహొంబట్టుపుట్టముల్ గలవారు కొమ్మతేజుల నెక్కి గునియువారు

తే. ఘోరతపముల హరుఁ దక్కఁగొన్నవారు, కరటిదై తేనుకుంభముక్తాలలామ

హరిభుజమధ్యములవారు దారయశులు, ప్రమథవీరులు *గొలిచిరా బాహులేయు.

టీక. శివుని రూపములతో నున్న ప్రమథగణములు ఇందు వర్ణింపఁబడిన బలు పాపతలచుట్టుల = పెద్దపాముల తలపాగలు; అలవరించినవారు = ధరించినవారు; పును..... వారు = తలపుట్టెలచేఁ జేయబడిన కుండలములచేఁ ప్రకాశించువారు; నొసల...వారు = నొసట మూడవ కన్ను కలవారు; బూదూపారగన్ = బూదూపట్టినట్లు; బూది = భస్మము; త్రిమఖాస్త్రములు = త్రిశూలములు; హొంబట్టుపుట్టముల్ = బంగారు పట్టువస్త్రములు; కొమ్మతేజులన్ = వృషభవాహనములను; గునియువారు = కులికెడివారు; హరున్ = శివుని; తక్కఁగొన్న వారు = స్వాధీనముచేసికొన్నవారు; కరటి.....మధ్యములవారు = (శివునిచేఁ జంపఁబడిన) గజా నురుసియొక్క కుంభస్థలమునందలి మంచి ముత్యములచే సొగసైన వక్షములు కలవారు; ఉదారయశులు =

1. క. యచ్చరూపు. † తురికిని. శ. ర. 2. చ. చంద్రులను. 3. క. నొసల. చ. నొసలి.
4. ట. బూజు. క. బూదు. బూదు. శ. ర. * గొల్చి. సూర్య.

గొప్ప కీర్తికలవారు; ఆ బాహులేయుక్ = పెక్కుమంది తల్లులు గల ఆకుమారస్వామిని; కొలిచిరి = సేవించిరి.

శా. ఊరేణిరేణుకృతంబు లంజన రజోగుచ్ఛాసితంబుల్ తమ

శ్రేణుల్ దూషితపూష¹భూషణగతి² జృంభించియున్ దూలె న

క్షీణోత్తంభితశక్తి భృద్భటశిరస్సీమాకిరీటస్ఫుర

న్దాణిక్యాతపవల్లవస్తబకసామగ్రీహృతాగ్రంబులై .

166

టీక. ఊరేణిరేణుకృతంబులు = నేలనుండి లేచిన దుమ్ముచే ఏర్పడినవి; అంజన...తంబుల్ = కాటుకపోడిమప్పలవలె నల్లనైనవి; తమశ్రేణుల్ = చీకట్లు; దూషిత.....గతి² = దూషింపబడిన (కొఱతచేయబడిన) సూర్యునికి భయము కల్గినట్లుగా; (సూర్యునితిరస్కరించి, అతనికి భయము కల్గినట్లుగా.) జృంభించియున్ = విజృంభించియు - వ్యాపించినను; అక్షీణో.....గ్రంబులై - అక్షీణ = తక్కువని కానివియు; ఉత్తంభిత = మీదికి వ్యాపించినవియు నగు; శక్తిభృద్భటశిరస్సీమాకిరీట = కుమారస్వామి భటుల తలలపై నున్న కిరీటములందు; స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న; మాణిక్యాతపవల్లవస్తబకసామగ్రీ = కౌపులవెలుగుల గుంపుల సామగ్రీచే; హృతాగ్రంబులై = పోగొట్టబడిన కొనలుగలవై; తూలెక్ = చెదరిపోయినవి.

సేనల రావీడివలన నేలనుండి నల్లనిదుమ్ము వ్యాపించి లోకమును చీకట్లలో ముంచినను, వీరుల కిరీటములందలి మాణిక్యముల కాంతిచే ఆ చీకట్లు నశించినవని భావము.

క. స్వరశశితటిదజపవమా,నరవిసుధాసతీలమునిజనత్కరిష్టా

సురమృత్యుజ్వలనజ లగు,సురవేశ్యలు గొలిచి రపుడు సుబ్రహ్మణ్యున్. 167

టీక. స్వర.....జ్వలనజలు = (క్రమముగా) మన్మథుఁడు, చంద్రుఁడు, మెఱుపు, బ్రహ్మ, వాయువు, సూర్యుఁడు, అమృతము, నీరు, మహర్షులు, భూమి, (దక్షపుత్రకయగు) అరిష్ట, దేవతలు, మృత్యువు, అగ్ని - అనువారివలనఁ బుట్టినవారు - పదునాల్గు తెగలవారు; సురవేశ్యలు = అవ్వరసలు.

క. దైవతభటభుజశిఖర,వ్యావల్లన్నచ కృపాణవల్లిక లలరెక్

దైవపథవారినిధిసలి,లావిష్కృతవిషమహామహర్షులుపోలెన్. 168

టీక. దైవత.....వల్లికలు = దేవవీరుల మూఁపులయందు తళతళలాడుచు చలించుచున్న తీగలవంటి సానపట్టిన కత్తులు; దైవ.....హర్షులుపోలెన్ = ఆకాశమున సముద్రపు నీటినుండి వెడలిన ఓషముయొక్క నల్లని మంటలవలె; అలరెక్ = ప్రకాశించెను. అలం. రూపకము, ఉపమ.

క. నయనత్రిభాగ²వృతహా,నయంతంబుగ సాధ్యసతులు చల్లిన లాజల్

నయసాయుధ తనయాహుధ,చయలతికావళిల కుసుమసమత వహించెన్. 169

టీక. నయన.....తంబుగ² = కనుకొలుకులయం దావరించిన నవ్వుతోఁగూడునట్లు; లాజలు = ఆచారార్థము చల్లిన పేలాలు; నయనా.....వళిల = శివుని పుత్రుడగు కుమారస్వామి యొక్క ఆయుధచయములను లతలయందలి; కుసుమసమత² = పూవులతోడి సామ్యమును; వహించెన్ = పొందెను. అలం. ఉల్లేపిత్.

తే. వివిధదివిషద్వధాము క్తదివిజవిటపి, కుసుమకేసరలసోదంసకూటుఁ డగుచు

వేల్పు బడవాలు కడువాలు విరియఁబడిన, కండమునఁ బోల్పు దుర్గకంఠాళ మనంగ.

టీక. వివిధ.....కూటుఁడు = దేవతాస్త్రీలచేత విడువబడిన పెక్కు విధములగు కల్పవృక్ష పుష్పకేసరములచే బ్రకాశించు శిఖరములవంటి మూఁపురములు కలవాడు; వేల్పుబడవాలు = దేవతల

సేనాధిపతి - కుమారస్వామి; విరియబడిన కందమునకొ = వికాసమును వహించిన మూలపురముచేత;
పొల్పు = ప్రకాశించునట్టి; దుర్గకంఠాణమనగొ = దుర్గకు వాహనమైన సింహమో యుచున్నట్లు;
కడుకొ = మిక్కిలి; వాలుకొ = అతిశయించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. విబుధమధురాధరాభుజావీజ్యమాన

విమలచామరబహురహస్రములు మాలిచె

స్వామియరుగడఁ బుష్పవర్షములఁ దలఁకి

సురవిమానమరాళముల్ దెరలె ననఁగ.

171

టీక. విబుధ.....సహస్రములు = దేవతాస్త్రీలచేతులచే వీచబడుచు చక్కనై పేల
కొలఁదిగనుండు విజామరలు; స్వామియరుగడకొ = స్వామికి రెండు వైపులను; పుష్పవర్షములకొ =
పుష్పవర్షములవలన; తలఁకి = భయపడి; సురవిమానమరాళముల్ = దేవతల విమానములైన హంసలు;
తెరలెనగొ = తొలగిపోయెనో యుచున్నట్లు; పాలివెకొ = ప్రకాశించెను. వర్షమును జూచి
హంసలు పాతీపోవుట సహజము; కాన పుష్పవర్షములకుఁ దలఁ విమానమరాళములు తెరలెనని
వర్ణితము. అలం. రూపకము, ఉత్పేక్ష.

తే. సామిమలనుండి రాజతాచలముదాక, నేతు వెత్తినగతి మహాసేనసేన

రోదసీరంధ్రసీరంధ్రరూప మగుచు, నడచె గిరిసింధువనస్సృష్టి పుడమి నడఁగ.

టీక. సామిమలనుండి = (కుమార)స్వామి పర్వతమునుండి; రాజతాచలముదాకకొ = కైలా
సముపఱకును; సేతువు, ఎత్తినగతికొ = వారధి కట్టినట్లు; మహాసేనసేన = కుమారస్వామి నైన్యము;
రోదసీరంధ్రసీరంధ్రరూపము, అగుచుకొ = భూమ్యకాశముల మధ్యభాగమున నందులేనిదై - (క్రిక్కిరి
రిసి); పుడమికొ = భూమిపై; గిరిసింధువనస్సృష్టి = కొండలయు, నదులయు, అడవులయు సృష్టి;
అడఁగకొ = అణగిపోవునట్లు; నడచెకొ. దక్షిణముననున్న స్వామిమలమొదలయొని ఉత్తరమున నున్న
కైలాసముపఱకును వ్యాపించి కుమారస్వామి నైన్యము నడచుచుండఁగా కొండలు పిండియై, నదులు
(దుమ్ముతోఁగలసి) నిర్జలములయి, అడవులు నేలమట్టమై పేరులేకుండఁ బోవుచున్నవని భావము.
అలం. ఉపమ.

ఉ. పుట్టినమోములై శిఖరముల్ వెలుఁగొంద, నితంబమండలిం

గట్టిన కృత్తియై నిబిడకాననరేఖ దలిర్ప, లోనఁ జూ

పట్టిన విశ్వమై వెలుఁగు ప్రాణికులం బలరక, గిరిశంక

పుట్టికొ గానిపించిన ప్రభం గలధౌతనగంబు తోచినన్.

173

టీక. కైలాసపర్వతము తనతండ్రియగు శివునివలె కుమారస్వామికిఁ గానిపించెనని యీషద్యమున
వర్ణించబడుచున్నది. శిఖరముల్ = కొండకొనలు; పుట్టిన మోములై = సద్యోజాత, వామదేవ, అఘోర,
తత్పురుష, ఈశానములను (శివుని) పంచ ముఖములయి; వెలుఁగొందకొ = ప్రకాశింపఁగా; నిబిడకానన
రేఖ = దట్టమైన అడవులవరుస; నితంబమండలికొ = నడుమున; కట్టిన = ధరించిన; కృత్తియై = తోలై;
తలిర్పకొ = ప్రకాశింపఁగా; లోనకొ = కుక్షిలో; చూపట్టిన = కనఁబడిన - ఉన్న; విశ్వమై =
ప్రపంచమై; వెలుగు = ప్రకాశించు; ప్రాణికులంబు, = జీవజాలము; అలరకొ గిరిశంకొ =
శివుడు; అప్పట్టికొ = ఆ కుమారునికి; కానిపించిన ప్రభకొ = కనిపించునట్లుచేసిన రీతిని; కలధౌతన
గంబు = కైలాసము; తోచినకొ = కనఁబడఁగా.

క. జైవాత్మకబింబము నిజ, జీవాతువుఁ గాంచి ప్రాప్తజీవము లగుచున్

జీవంజీవము లలరెడు, భావంబున బాహులేయుబలములు పొడలెన్. 174

టీక. నిజజీవాత్మవున్ = తమ జీవనోపధమగు; జైవాత్మకబింబమున్, కాంచి = చంద్రబింబమును చూచి; ప్రాప్తజీవములు, అగుచున్ = (పోనున్న) ప్రాణములు వచ్చినవై; జీవంజీవములు = చకోరములు; అలరెడు భావంబునన్ = సంతోషించునట్లు; బాహులేయుబలములు = కుమారునిసేనలు; పొడలెన్ = సంతోషించెను. అలం. ఉపమ.

తే. పద్మరాగమణీమయపాదలబ్ధి, స్ఫురితగైరికశిఖరచంచూసమృద్ధి [బోలి.
గంధవతి ¹యను నొక్కపంకజమునడుమ, మించు నక్కొండ కొదమరాయంచఁ

టీక. పద్మ.....లబ్ధిన్ = పద్మరాగమణులను పొందుటచేతను - (కాళ్లను పొందుటచేతను, దగ్గఱనుండు చిన్న కొండలను పొందుటచేతను); స్ఫురిత.....సమృద్ధిన్ = ప్రకాశించుచు, గైరికాది ధాతువు(రంగు)లతోఁగూడిన శిఖరములను ముక్కుల సమృద్ధిచేతను; గంధవతియను = భూమి యనునట్టి; పంకజమునడుమన్ = తామరపూవు మధ్యయందు; కొదమరాయంచఁబోలి = జవ్వనముగల రాజ హంసమువలె; అక్కొండ; మించెన్ = ప్రకాశించెను.

భూమి యొక తామరపూవువలెను, అందున్న కైలాసము (తెల్లనికొండ) ఒక రాజహంసవలె నున్నది. పద్మరాగమణులగుల (ఎఱ్ఱని) కైలాసప్రత్యంతపర్వతములు హంస కాళ్లవలెను, గైరికాది ధాతువులచే నెఱ్ఱనైన కైలాసశిఖరములు హంసముక్కువలెను ఉన్నవని భావము. అలం. రూపకము, ఉపమ.

తే. నీలగళవాహరింఖాఖని త్రనిహతి, నింగి కెగసిన వెండిరానేలదుమ్ము

ప్రాంతవర్తిష్టు సత్త్వికరివృధులకు, ²నొసగు నిర్వృత్తభసితవిలసిత మచట. 176

టీక. నీల.....నిహతిన్ = శివునివాహనమగు పృథభముయొక్క గిట్టలను గొడ్డళ్లపెబ్బల వలన; నింగికి = ఆకాశముపైకి; ఎగసిన = ఎగరిన; వెండిరానేలదుమ్ము = వెండిరాళ్ల తెల్లదుమ్ము; ప్రాంత ...పరివృధులకున్ = దగ్గఱనున్న సత్త్వికమండలమునకు; [కశ్యపఁడు, అత్రి, భరద్వాజుఁడు, విశ్వామిత్రుఁడు, గౌతముఁడు, వసిష్ఠఁడు, జమదగ్ని ఆను నేడ గురును సత్త్వులు.] నిర్వృత్తభసితవిల సితము = ప్రయత్నముకొనలేని భస్మధారణమును; అచటన్; బసంగున్.

నండిశ్వరుఁడగురంగొట్టిన తెల్లని వెండిదమ్ము సత్త్వులదేహములపైఁ బడి, వారు వేతే శ్రమకడి బూడిద పూసిననక్కఱలేకుండ చేయుచున్నదని భావము.

వ. కట్టు నిజబలనిఖలనిరీక్షణనిస్తంద్రచంద్రికా³ధీనం బగు నగ్గట్టుతేని వైమానికసే నాని మానధనుం డగు నధికుండు నిజపురుషకారంబునుంబోలె నధిరోహించి. 177

టీక. నిజ.....ధీనంబు = తన సేనల చూపులకు (దృష్టికి) తక్కువకాని వెన్నెలకు లాంగి నది - సేత్రములకు వెన్నెలవలె చల్లదనము కలిగించునది - ఆనందకరమైనది; (ఇచట 'చంద్రికాధీనంబు' అను ననువాత్తు మహద్విశేషణముగా వాడబడినది.) గమ్యస్థానముచేరినందులకుమార్గాయానపరిశ్రాంతము లగుసేనలు మిగుల సంకపించిన వనుట. వైమానికసేనాని = దేవసేనాపతి - కుమారస్వామి; నిజపురుష కారంబునుంబోలెన్ = తనప్రయత్నమువలె; అధిరోహించి = ఎక్కి. అలం. ఉపమ.

క. వాహనము డిగి గగనచర, వాహిని దత్కుధరసవిధవనవిహరణకాం

తౌహూతహృదయ నట యట, యోహో నిలు మనుచు నీలిపి యుల్లం బలరన్.

టీక. గగనచరవాహినిక్ = దేవసేనను; తత్కుధర...హృదయక్ = ఆకొండచుట్టు ప్రక్కలఁ గల వనములందు విహరించు వేడుకలతోడి మనస్సులు కలదానిని; ఉల్లంఘ = మనస్సు; ఆలరక్ = సంతోషించుగా.

ఉ. ఆ రవి వాలఖిల్యయుతుడై విధుగర్భము దూతెనో యనన్

దారకవైరి సంయమికదంబయుతంబుగ నేగుదెంచి ము

క్తారుచిరుంద్రమైన వసుధారథుగేహముఁ జొచ్చునపు మా

రారియు నిష్కుటాంతరవిహార ముమాన్వితుడై యొనగ్సంగన్.

179

టీక. రవి = సూర్యుడు; వాలఖిల్యయుతుడై = వాలఖిల్యులను మనులతోఁ గూడి; విధుగర్భముక్ = చంద్రునిగర్భమును; దారకవైరి = విహారస్వామి; సంయమికదంబయుతంబుగన్ = మనులసమూహముతోఁగూడి; ముక్తారుచిరుంద్రమైన = స్వచ్ఛమైన ముత్యములకొలఁచి (ఆతిశయించిన; వసుధారథగేహముక్ = శివుని యిల్లయిన కైలాసమును; మారారియుక్ = శివుఁడును; ఈమాన్వితుడై = పార్వతితోఁ గూడి; నిష్కుటాంతరవిహారము = ఇంటినుండియన్న తోట (గృహారామ) మధ్యమున విహరించుటను; జనర్పగన్.

తే. మండిరోద్యానభేలనానందవిభవ, మనధరించెడు తారావిటార్థమాళిఁ

జీవురుగుత్తులవిరులఁ బూజించుటకుకొ, యాఱుఱుతువులు సన్నిధి యుగ్మోనచట.

టీక. మండి.....విభవము = ఇంటిపూఁదోటలో విహరించుటవలని ఎక్కువ ఆనందమును; ఆనందమైన = చిత్రగిండునట్టి - పొందునట్టి; తారావిటార్థమాళిక్ = అర్థచంద్రునిఁ దలపై ధరించిన శివుని; విరులక్ = పూవులతో; పూజించుటకుకొ = పూజించుటతో యనునట్లు. ఆలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. మరువంపువలపుఁ బల్లఱుక్రోలిక్రోలి కక్ మాన్వి యూరక మేనుమఱుమఁ గొన్ని
యరవిచ్చు తెలిమొల్లవిరులమూతులు సాచి పొదిగూడితెక్కలఁ బొదువుఁ గొన్ని
గురువిందపూఁదేనె పెరలకై తమలోనఁ బొత్తువోవక సారెఁ బోరుఁ గొన్ని
పక్వంబు లగుదాఁకఁ బాటించి మల్లికా కలికానికాయంబుఁ గాచుఁ గొన్ని

తే. భోగివశమైన గేదంగిపూవునకును, వగచు మదిఁ గొన్ని బంధుజీవకలతాంత

గుచ్ఛములలోన నొకొన్ని కొలుపునేయుఁ, దే టులఖిలర్తుమయవనీవాటి గమించి.

టీక. తేటలు; (1) మరువంపువలపుక్ = మరువముయొక్క పరిమళమును; క్రోలి = క్రొలి-అనుభవించి, కక్ మాన్వి = కన్నులజలమునీ, [ఇందు వసంతర్తువు గోచరము.] (2) అరవిచ్చు = సగము వికసించిన; తెలిమొల్లవిరులక్ = తెల్లనిమల్లిపువ్వులను; పొదిగూడి = గుమికూడి; తెక్కలక్, పొదువు = తెక్కలతో కప్పను. [ఇందు శిశిరర్తువు వృక్షము] (3) గురు.....పెరలకై = గురు విందపూల తేనెతెట్టెకయి; పొత్తువోవక = వంతు కుదురక; సారెక్ = మాటిమాటికి; [ఇందు హేమంత ఋతువు సూచితము.] (4) పాటించి = ప్రతిఠించి - ఎదురుచూచి - కనిపెట్టియుండి; [పాటించి = పొంది - చేరియుండి అని పూర్వటీక.] మల్లికా.....నికాయంబుక్ = మల్లెమొగ్గలగుంపును; కాచుక్ = కాపాడును. [ఇందు గ్రీష్మర్తువు సూచితము.] (5) భోగివశమైన = పామునకు సాక్షి నైన-ఆనుభవించు వేరొకనికి సాక్షివనమైన; గేదంగిపూవునకును = మొగ్గలిపువ్వునకు; వగచుక్ = విహరించును; [ఇందు వర్షర్తువు గ్రాహ్యము] (6) బంధు.....గుచ్ఛములలోనక్ = మంకెనపూవు గుత్తులలో; అఖల.....వాటిక్ = సమస్తర్తువులతోఁగూడిన వనమును; [ఇందు శరదృతువు జ్యోతి తము.] కమించి = ఆక్రమించి.

1. చ. రుద్ర. 2. చ. వనధరింగగ. 3. చ. జిగురు. 4. చ. మాల్వి. 5. చ. తెరల.

తే. పూవుచేనియఁ దడిసిన మావిచిగురు

మీఁద నంటి చరించు తుమ్మెద తలిర్చు

సమయ మగుటయు నీనినెయ్యి సమరి మరుఁడు

త్రుప్పవోఁ దోము నీలంపుఁదునుక యనఁగ.

182

టీక. పూవుచేనియఁ = పూచేసెతో; అంటి = అనుసరించి; అసిక్ = కత్తిపయి; నేయిచమరి = నేయిరాచి; త్రుప్పవోఁ = త్రుప్ప - ఇయముమీఁది ముఱికి (పింపిరి) పోవునట్లు; నీలంపుఁదునుక యనఁగఁ = నల్లఱాతిముక్కయో యనునట్లు; తలిర్చుఁ = ప్రకాశించును.

మామిడిచిగురు మన్నఁకునికి ఆయఁధము (కత్తి) వంటిది. అది పూవుచేసెతో కడియఁగా, లేనైవై నానగల తుమ్మెద ఆకుమీఁదిలేనను గ్రహింపలేకను, దానిని విడువను మనసురాకను ఆ చిగురు వైసే యిటునటు తిరుగుచుండెను; అప్పుడు ఆ మన్నఁకుఁడు విరహాలపై దాడివెడలఁదలఁచి, తన కత్తికి నేయిరాచి, నల్లఱాతిముక్కతో దానికి పదునుపట్టుచున్నట్లుగా వర్ణింపఁబడినది. ఇరట చిగురు కత్తితోను, లేన నేతితోను, తుమ్మెద సానఱాతిముక్కతోను పోల్చుబడినవి. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. గంధవిరహిత మను బుద్ధి గనక తేటి, మూతి విచ్చిన మోదుగు మొగ్గఁ దగిలి
సారభాకాంక్షఁ జొచ్చి చెన్నారెఁ గీర, తుండవళమైన నేరేడుపండుపోలే.

టీక. గంధవిరహితము = పరిమళము లేనిది; అను బుద్ధి గనక = అను జ్ఞానమును పొందక - అను జ్ఞానము లేక; తేటి = తుమ్మెద; మూతి, విచ్చిన = చివఱభాగము ఓడిన; తగిలి = లగ్నమయి; సారభాకాంక్షఁ జొచ్చి = పరిమళము నాస్వాదించు కోరికను పొంది; కీరతుండవళమైన = చిలుక ముక్కునకు స్వాధీనమయిన.

కొంచెము వికసించిన మోదుగుపూవు చిలుకవలె నున్నదనియు, దానిచివఱ నంటి నిలిచిన తుమ్మెద నేరేడుపండువలె నున్నదనియును భావము. అలం. ఉపమ.

క. ఖరకరకరహతి సలసల, డెరలెడుమల్లీమరందదీర్చి కచుట్టు

దిరుగు నళి యనుభవమునకుఁ, జొరదతిలోభాంధబుద్ధి సొమ్మరయు క్రియన్. 184

టీక. ఖరకరకరహతిఁ = వేడికిరణములు గల సూర్యుని కిరణములు సోఁకుటవలన; సలసలఁ డెరలెడు = సలసల క్రాగుచున్న; మల్లీమరందదీర్చి కచుట్టుఁ = మల్లెపూచేసె గల దిగుడుబావిచుట్టును; తిరుగునళి = తిరుగుచున్న తుమ్మెద; అతిలోభాంధబుద్ధి = గొప్ప పీనిగొట్టు; సొమ్మ, అరయుక్రియన్ = (తన) ధనము చూచుకొనునట్లు; అనుభవమునకుఁ, చొరదు = అనుభవించుటకు సిద్ధపడదు - సాహ సింపదు. అలం. ఉపమ.

క. నీలువదితోమ్మిదిరూపంబులు గొనియుం బుష్పగంధములు మోవఁగ తే

కలసియుం దెచ్చెరలానుం, బలుమఱు యువజనము మేని పలుచనిచెమటల్. 185

టీక. తెచ్చెరలు = గాలులు; నలువదితోమ్మిది రూపములు, గొనియున్ = 49 రూపములు ధరించినను; [అవహము - ప్రవహము - సంవహము - ఉద్వహము - వివహము - పరివహము - పరా వహము అని వాయువులు ఏడు; ప్రళయకాలమున నీ యొక్కొక్కటియు ఏడేసి విధము లగుచున్నవి.] పుష్పగంధములు = పూలవాసనలను; అనున్ = త్రాగును.

1. వడిసిన. శ. ర. 2. మగుటను. శ. ర. క. మాటయు. చ. మగుటయు. 3. క. మసి. చ. నసి. శ. ర. నసి. 4. భద్రంబుతునుక. 5. చ. బొంచి. 6. చ. మల్లి. మకరంద. 7. దళి. 8. చ. నలుపది. 9. చ. తుమ్మెద.

పుష్పవరములు మోవంగలేనంత అధికములగుటచే, నలువది తొమ్మిది విధములుగా నున్న వాయువులను వానిని మోయలేక అలసి - డప్పిగొని, యువజనుల మేని పలుచని చెమటలను త్రాగుచున్న వని భావము.

చ. విమలమయూఖరేఖయు నవీనతరోత్పలపత్రమున్ బ్రవా
శ్రమణియు నొక్క¹తీవ²యబలాప్రతిఁ దాల్చెనటగ్గు వింతు వి
భ్రమశిథిలాంగియయ్యుఁ గుచభారనితృబకపోలగోపన
క్రమకలనాకులాత్తయయి కన్నుల నీశు నదల్చె గౌరియున్.

106

టీక. విమలమయూఖరేఖయున్ = చంద్రవంకయును; అర్ధచంద్రమును పేరుగల నఖక్షతమును; నవీనతరోత్పలపత్రమున్ = త్రోత్తదగు నల్లకలువలేకును, నుముదపత్రమును నఖక్షతమును; ప్రవాశ్రమణియున్ = పగడమును, ప్రవాళమణి యను దంతక్షతభేదమును; ఒక్క¹తీవ² = ఒక్కతీగ - (ఇవన్నియునుచేరి) ఆబలాప్రతిఁదాల్చెనటగ్గున్ = ఒక్క స్త్రీయొక్క సామ్యము ధరించెనని పలుకఁగా; విభ్రమశిథిలాంగి, యయ్యున్ = విఘనముగా శిథిలములగు అవయవములు కలదైచను; గౌరియున్ = పార్వతియు; కుచ.....లాత్తయయి = స్తనములను, పిరుదులను, చెక్కిళ్ళను కప్పిపుచ్చుటయందు తొందరపాటుగల మనస్సుకలదయి; ఈశున్ = భర్తయైన శివుని; అదల్చెన్ = బెదరించెను.

ఉద్వానవిహారమున నుండుటచేతను, తన మగఁడు తప్ప పేయ్యవృద్ధులచట లేనందుటను సార్వతి నిలసముగ - తన యవయవములను ఆఱచాటుగఁ జేసి తీవిగ మార్చుండి యుండెను. అప్పుడు శివుఁడు ఆమె కపోలములందలి ప్రవాళమణి దంతక్షతమును, స్తనమువైగల అర్ధచంద్రనఖక్షతమును, నితంబమునగల కుముదపత్రనఖక్షతమును జూచి యన్యాసదేశముగ (అత యొకటి ప్రవాళమణిని, చంద్రరేఖను, ఉత్పలపత్రమును ధరించి స్త్రీవతి నున్నదని) పలుకఁగా విని, పార్వతి సంగతి గ్రహించి, మెంటనే తనచెక్కిళ్ళను, ఉరమును, పిరుదులను దాచుచు, వానిని చూచినందులకు శివుని వాడిచూపుటతో బెదరించెనని భావము. అలం. ప్రస్తుతాంతరము.

తే. ప్రాప్యషేజ్యపయోధరపటలిచేత, గాడ్పు నీహారకరరేఖఁ గప్పకరణి

ధరణిధరకార్దుకుండునై లతనయఁ బొదివె, బచ్చడంబునఁబొల్పు పూఁబచ్చడమున.

టీక. గాడ్పు = గాలి; ప్రాప్యషేజ్యపయోధరపటలిచేతన్ = వర్షాకాలపు ముబ్బుల గుంపుచేత; నీహారకరరేఖన్ = చంద్రవంకను; కప్పకరణిన్ = కప్పినరీతి; ధరణిధరకార్దుకుండు = కొండ (మేరు పర్వతము) నిల్లుగాఁగల శివుఁడు; పచ్చడంబున్ = పచ్చని కాంతిచే; పొల్పు = ప్రకాశించు; పూఁబచ్చడమున్ = పూవుల పచ్చడముచేత; నైలతనయన్ = పార్వతిని; పొదివెన్ = కప్పెను. అలం. ఉపమ.

చ. పొదుపు పరాగఘృష్టిమొగమున్, శ్రమవారిని మేళు, భానుదీ

ప్తి దవులహెచ్చు చందలఁ, దేజము దాల్చెనెకాని యొప్పుగుం

దదు నగపుత్రి కన్తు భసితంబున వర్షముచేత నగ్నివైఁ

గదురుట నద్దమున్ లతయఁ గాంచనకుంభములున్⁴ బడంకునే?

108

టీక. పొదుపు = ఆక్రమించిన; పరాగఘృష్టిన్ = పుష్పాడికాంతిచేత; శ్రమవారిని = చెమట నీటిచే; భానుదీప్తి, దవులన్ = సూర్యుని కాంతి కగులగా; హెచ్చుచందలన్ = ఉన్నత స్తనసన్నివేశములును; దేజముదాల్చెనె, కాని = ప్రకాశించెనే కాని; ఒప్పు = బాగు; కుందదు = తగ్గదు; నగపుత్రిన్ = పార్వతికి; భసితంబున్ = భస్మముచే; అగ్ని; వైగదురుటన్ = వ్యాపించుటచేత; బెడంకునే = చలించునా?

1. క. తీవి. చ. తీవ. 2. క. యబలాధృతి. చ. యబలాప్రబలాధృతిదాల్చెనన్న. 3. యబలాప్రబలాధృతిదాల్చెనన్న. 4. చ. బెడంగులై.

' ఇందు పార్వతీదేవి ముఖము, శరీరము, స్తనములు ఉపమేయములు; అద్దము, లత, బంగారుకూడలు నుపమానములు. బూడిదవంటి పుష్పాలి పార్వతి ముఖమునఁ బడినది; విహారమువలని స్వేదజలము శరీరమున వ్యాపించినది; వేడియైన సూర్యకాంతి యామె స్తనములపయిఁ బడినది; అట్లయినను ఆమె చక్కదనము హెచ్చెనే కాని తగ్గలేదు. ఏలయున అద్దముపై బూడిద పూసిన (పూసి, తోమి) అది తళుకెక్కును; వర్షమున మేను తడిసిన పశుభియు అది రాజించును; కాంచనకుంభముల నన్నియు నుంచి (మెరుగుపెట్టి)న నవి తళతళమని ప్రకాశించును. అలా. క్రమము, రూపకము.

మ. బొమ లెక్కించిన విల్లు వంచు నునుజూపుల్ చంచలాచంచల

క్రమరేఖ న్నిగిడింప శాతవిశిఖాఘంబుల్ మెయిన్నించు నె

య్యములం బల్కంగ నల్కమిఱి చటులజ్యాఘోషముఁజేయు న

య్యమస్తాపొంది రతీశ్వరుండు హరు బిట్టోడింప ¹నుట్టాడుచున్.

189

టీక. రతీశ్వరుండు = మన్మథుండు; హరుక్ = శివుని; బిట్టు = కీఘ్రముగా; ఓడింప నుట్టాడుచుక్ = ఓడింప సంభ్రమించుచు; ఉనుస్తాపు, ఒంది = పార్వతి నాశ్రయించి; బొమ, లెక్కించినక్ = ఆమె కనుబొమలను వైకి ఎత్తగానిక్కించగా; విల్లువంచుక్ = తన చెఱకువంటిని వంచును; నునుజూపుల్ = కటాక్షములను; చంచలాచంచలక్రమరేఖక్ = మెఱుపు మెఱసినట్లు; నిగిడింపక్ = వ్యాపింపఁజేయగా; శాతవిశిఖాఘంబుల్ = వాడిబాణముల మొత్తములను; మెయిక్, నించుక్ = శివుని దేహముపై పడునట్లు చేయును; నెయ్యములం బల్కంగక్ = ఆమె సరసపుఁబల్కులను పలుకగా; అల్కమిఱి = (తాను) శివునిమై గోపించి; చటులజ్యాఘోషముక్, చేయుక్ = చలించుచున్న అల్లెత్రాటిధ్వనిని చేయును.

పార్వతి తనపక్షమున కనుకూల యయి, శివునిపై వలపులను ప్రసరింపఁజేయుటచేత మన్మథుండు హైర్యమును పొంది తన వెనుకటి వగ సాధించి, శివు నోడించుటకు మన్మథుండు తొందరపడుచున్నాడని భావము. పార్వతి కనుబొమలు మన్మథుని విండ్లవలెను, ఆమెచూపులు బాణములవలెను, పలుకులు శింజినిధ్వనివలెను ఉన్నవని గ్రహింపఁదగును. అలం. వ్యంగ్యోపమ.

చ. చిగురులు దేరఁజేసి విరిచిక్కనిచక్కనిపువ్వుగుత్తులక్

చిగువుచనుంగవం ²బొదివి ప్రేలేడుచిల్కలఁ జోపి ³తేనియక్

బొగపిన పల్కులం బొగడి భూతపతిక్ బలి మెచ్చఁజేసె న

య్యగజ తదుద్యమార్హ వినయానునయాభినయానుకూలతన్.

190

టీక. దేరఁజేసి = కలుగఁజేసి - తెచ్చి; విరిచిక్కనిచిక్కనిపువ్వుగుత్తులక్ = పూలు దట్టముగాఁ గల చక్కని పూగుత్తులను; బొదివి = కట్టి; ప్రేలేడు = ప్రేలాడు - అంటిపెట్టుకొని యున్న; చోపి = తఱిమి; తేనియంబొగపిన = తేనెతో పక్వముచేసిన; తేనెవంటి మధురములైన; పల్కులక్ = మాటలతోను, గింజలలోని విత్తులతోను; అయ్యగజ = ఆపార్వతి; తదుద్య కూలతక్ = ఆయన ప్రయత్నమునకుఁ (శోరికకు) దగిన వినయము, ఉపరంభ, అభినయము లనుకూలపడునట్లు; భూతపతిక్ = ప్రాణులకు ప్రభువైనవానిని, భూతములకు ప్రభువైనవానిని; పతిక్ = భర్తయైన శివుని; మెచ్చఁజేసెక్ = మెప్పించెను.

పార్వతి చిగుళ్లను, పూగుత్తులను కోసి తెచ్చి అలంకరించుకొని, చిలుకలవలె తేనెలొలుకు పలుకులు పలుకుచు, వినయానునయాదులఁ జూపుచు తన భర్తను మెప్పించెను. భూతములవలని చెడుగు రాకుండుటకయి భూతపతికి బలియన్నముల నిచ్చుట సంప్రదాయము; ఇచట పూగుత్తులు ఆన్నము,

చిగుళ్లు వ్యంజనములు, చిలుకలను తఱిమి తెచ్చిన-లేనియం బొగపిన పలుకులు మధురపదార్థములు అని తాత్పర్యము.

క. ఈరీతి ప్రమదవివినవి, హారం బొనరించి హిమనగాత్మజయుం గం

జారిరిశిఖినయనుఁ డుప, చారంబులు సమదయువతిజన మొనరింపన్. 191

టీక. ప్రమదవివినహారంబు = ఉద్యానవనవిహారమును; కంజారిరివిశిఖినయనుఁడు = చంద్రమార్యాగ్నులు కన్నులుగాఁ గల శివుఁడును; [ఇవట సముచ్చయముండవలెను; అది మూలమునలేదు.] సమదయువతిజనము = యౌవనముతోఁ గూడిన యువతులు; ఉపచారంబులు; ఒనరింపన్ = సేవింపగా.

ఉ. నాకవిభూహలోత్కరకనచ్చిఖరావృతమైన యొక్కప

ద్వాకరతీరకేళికనకాద్రిసుఖస్థితి నుండునంతఁ బుం

జీకృతతారహారముగ శేషవిభూషణు సంఘ్రిక్ట నమో

వాక మొనర్చి యిట్లును శివాకలకంఠి సమంజసోస్తులన్. 192

టీక. నాక.....వృత్తము = ఇంద్రనీలమాణిక్యసముదాయముచేఁ బ్రకాశించు నగ్ర (శిఖర) ములతోఁ (గూడినది) నావరింపఁబడినది; [‘నాక.....వృత్తము = ఇంద్రనీలమణుల సముదాయము చేత అవరింపఁబడినది’ అని పూర్వటీక] పద్మాకరతీరకేళికనకాద్రి = సరస్సుయొక్క యొడ్డున నున్న బంగారు శ్రీదావర్షతమువైసి; సుఖస్థితి = సుఖముగా; శివాకలకంఠి = పార్వతి; పుంజీకృతతార హారముగ = రాశిగాఁ జేయుబడిన ముత్యాలపేరులు కలుగునట్లుగా; [పార్వతి పరమేశ్వరుని పాదములకు వంగి నమస్కారము చేయునపుడు ఆమెపెడలో నున్న ముత్యాలహారములు ముత్యాలపోక పోసినట్లు రాశిగాఁ నేలఁబడినవని భావము.] శేషవిభూషణు సంఘ్రిక్ట = శివునిపాదములకు; నమోవాకము = నమస్కారమును; ఒనర్చి = చేసి; సమంజసోస్తులన్ = ఉచితములైన మాటలతో; ఇట్లునన్.

సీ. విజ్ఞానమయ! మహాప్రాజ్ఞ! యో సర్వజ్ఞ! ప్రార్థితు ¹ని న్నొక్కయగ్రమేను

నిర్వాణఫలదమై నీ కున్మిపట్టెనక్షేత్రంబు దేవతాసింధుముఖ్య

తీర్థంబుల జయించు తీర్థంబు నత్కుత్కటప్రభావంబుల దీప్తమైన

దైవతంబునుగూడి దర్శనస్నానపూజనములఁ గలుషభంజన మొనర్పఁ

తే. జాలునిమ్మాఁడు నొకచోట మేళవించి, యుండునోకాక *వేర్పడియుండునొక్కో!

దీనిచందంబు సకలంబుఁ దేటపడఁగ, హృదయగమ్యంబుచేసి న న్నేలుమనుడు.

టీక. విజ్ఞానమయ! = విశేషమగు జ్ఞానము స్వరూపముగాఁ గలవాఁడా! మహాప్రాజ్ఞ! = గొప్పచుడితుఁడా! సర్వజ్ఞ! = అన్నియు నెఱిగినవాఁడా! ఏను = నేను; అర్థము = విషయమును; నిర్వాణఫలదమై = మోక్షఫలము నిచ్చునదయి; నీకు, ఉన్మిపట్టెన = నీకు నివాసమైన; క్షేత్రంబు = పుణ్యస్థలము; దేవతా.....తీర్థంబులన్ = గంగానది మొదలగు పవిత్ర తీర్థములను; జయించు = అతిక్రమించునట్టి; అత్కుత్కటప్రభావంబులన్ = మిక్కిలిగొప్ప మాహాత్మ్యములచేత; దీప్తము = ప్రకాశించునది; దర్శన, స్నాన, పూజనములన్ = (క్షేత్రముయొక్క) దర్శనమునను, (తీర్థమున) స్నానముచేతను, (దేవతయొక్క) పూజచేతను; కలుషభంజనము = పాపములను నశింపఁజేయుటను; మేళవించి = కలిపి; వేర్పడి = వేర్వేరుగా; దీనిచందంబు = దీనిరీతి; హృదయగమ్యంబు = మనస్సున కెఱుకపడునది.

మ. లవలీపల్లవపాండురంబు లగు గల్లతోణులం జంద్రికా
 లవలీలం దరహాస వింపెనగఁ 1 గోల వై శ మగ్గోలఁ బే
 లవలీలం గొనితెచ్చి యంకకదళాలంకారముంజేసి బా
 లవిధూత్తంసుండు పల్కు మాధవకథాన్లాఘాసుఖాసక్తుడై.

194

టీక. లవలీపల్లవపాండురంబులగు = వెన్నెలతీగల చిగుళ్లవలెఁ దెల్లనివైన; గల్లతోణులం = చెక్కిలిప్రదేశములందు - చెక్కిళ్లవయి; చంద్రికాలవలీలం = లేతవెన్నెలరీతిని; దరహాసము = చిలు నవ్వు; వింపెనగఁ = సొగసుఁగూర్చుగా; అగ్గోలం = ముగ్ధురాలైన ఆపార్వతిని; [అగ్గోలం=అముగ్ధ స్త్రీయొక్క అని పూర్వటీక.] కేలం = చేతితో (పట్టుకొని); వైశము = కీఘ్రముగా; పేలవరీలం = వృదువుగా; [లవరీలం = లేతమువిధమున అని పూర్వటీక.] కొనితెచ్చి=తీసికొనివచ్చి; అంకకదళాలంకారముంజేసి = అరటిబోదెమటి తొడవైఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని; బాలవిధూత్తంసుండు = లేత చంద్రుండు తలమానికముగాఁగల శివుండు (కర్త); మాధవ.....సక్తుడై = విష్ణుదేవునియొక్క కథలను కొనియాడుటవలనఁ గలుగు సుఖమునం దిష్టముకలవాడై - విష్ణుకథలఁజెప్పటయం దిష్టము కల వాడై; పల్కు.

శివుండు చిలునవ్వు నవ్వుచు పార్వతిని మెల్లగాఁ దన తొడవైఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని యామె కోరిన సంగతిని చెప్పుడలచెనని భావము. [గల్లతోణు ముగ్ధుని అలాకారివలు. 'కదళీ'శబ్ద మకారాంత ముగా ఇందు ప్రయోగింపఁబడినది. ఇది కవి సమృతము.]

క. కించిద్యలగ్న! మిక్కిలి, మంచిది నీప్రశ్న మిది సమర్థముగా వి
 స్పించెద నను నాలోనన, కంచుకు లరుదెంచి ఘటితకరకిసలయులై.

195

టీక. కించిద్యలగ్న! = సన్ని నడుము కల పార్వతీ! మంచిది = బాగున్నది; సమర్థముగా = రహస్యములతోఁగూడ; విస్పించెదం = చెప్పెదను; అను నాలోనన = అనునంతలోనే; కంచుకులు = సేవకులైన బెత్తావూరు - అంతఃపురసేవకులు; అరుదెంచి = వచ్చి; ఘటితకరకిసలయులై = జోడి చిన చిగుళ్లవంటి చేతులు కలవారై - నమస్కరించి.

క. దేవ! యగస్త్యాదికముని, నేవీతుండై వచ్చినాడు సేనాని భవ

త్సేవార్థి యగుచు నతఁ డిట, రావచ్చునో యనుడు రాగరసభరితమతిన్.

196

టీక. సేనాని = దేవసేనాధిపతి - కుమారస్వామి; భవత్సేవార్థి = మీసేవను కోరినవాడు; రాగరసభరితమతిన్ = (శివుండు) ఎక్కవ ప్రేమతో నిండిన మనస్సుతో.

వ. దేవీసహితుండై యద్దేవదేవుండు తదాగమనం బనుమతించుటయు వల్లె యని
 కిసావిదల్లనికరంబు నిజకరంబులఁ బుత్తడిబెత్తంబు లంబురుమాచుంబిత⁴తరుణతరణి
 కిరణంబులం బురణింప మరల పఱచి శరీరపరాప్రభవునకు భవానీపతి⁵యను గ్రహిం
 చుట తెలియ విన్నవించుటయు నతండు.

197

టీక. అనుమతించుటయున్ = అంగీకరింపఁగా; వల్లె = సరియే; సావిదల్లనికరంబు = కంచు కుల గుంపు; పుత్తడిబెత్తంబులు = బాగారుబెత్తములు. అంబు.....కిరణంబులన్ = పద్మములను ముద్దుగొనుచున్న (తాఁకుచున్న) లేతనూర్పుని కిరణములను; పురణింపన్ = అనుకరింపఁగా; [అనఁగా కంచుకుల కరములు పద్మములవలెను, చేతులందున్న బెత్తములు లేతనూర్పుని కిరణములవలెను ఉన్న వనుట.] పఱచి = పరుగెత్తి; శరీరపరాప్రభవునకు = కుమారస్వామికి; భవానీపతి = శివుండు.

1. నేలన్ వేళ. చ. 2. క. గోలచే. చ. గోలచే. 3. చ. సావదల్ల. 4. చ. (తరుణ, లేదు)

5. చ. యనుగ్రహంబెఱిగించుటయు.
 పాండురంగ—రి

సీ. వీడియం బెడలించి విధురత్నకనకాలుకాంచితాంబువు పుక్కిలించి యామిసి
 యుదిరిబంగరువ్రాత హాంబట్టువలెవాటు సడలించి వెనుక గట్టిపలిని జాట్టి
 యనుయాయి పృథుకహస్తాంతరస్యస్తాపదోచితార్థము తానె యుద్వహించి
 యంగులీసంజ్ఞసంయములఁ బ్రత్యేకంబు మునుమున్ను లోనినీ జన నొనర్చి
 తే. ద్వారపార్శ్వస్థవేదికావలుల జరత, రక్షిరస్థంబు టంక్రియారభటివరల
 వలయమకుటాదికంబుగ నిలిచి మ్రొక్క, సగవుఁ జూపులఁ జూచుచు నగరుసొచ్చి.

టీక. వీడియంబు ఎడలించి = నోటనున్న తాంబూలము నుమ్మివైచి; విధు.....బువు =
 చంద్రకాంతమణులతోఁజేయఁబడిన గిండియందలి నీటిని; ఉదిరివలెవాటు = మేలిమి బంగారు
 పనితనముగల పచ్చపట్టు వైవస్త్తమును; సడలించి = తీసి; వెనుక = నేకముగా, గట్టిపలిని; జాట్టి =
 మొలను బిగించి; అనుయాయితార్థము = తన్నునునరించి పయన పచ్చుచున్న పిల్లవానిచేతి
 యందున్న బహుమానోచితవస్తువును; ఉద్వహించి = పట్టుకొని; అంగులీసంజ్ఞ = చేతిప్రేలి నైఁగచే;
 ప్రత్యేకంబు = వేఱుగా; మునుమున్ను = మొట్టమొదట; లోనినీ జననొనర్చి = లోనినీ పంపి; ద్వార
 పార్శ్వస్థవేదికావలులఁ = ద్వారములకు రెండుప్రక్కల నుండు లిన్నెలయందు; జరతరక్షిరస్థంబు =
 మునలికావలివాండ్రగుంపు; టంక్రియారభటిన్, వఱలు = ధనుష్టుకారధ్వనిరీతిని, ఒప్పునట్టి; వలయ
 మకుటాదికంబుగఁ = కడియములు; కిరీటములు (తలపాగలు) కలుగునట్లు, [తాను లోనికి వెళ్లనపుడు
 ద్వారములకు ప్రక్కనున్న మునలిపిపాయాలు అరుగులనుండి తొందరగా లేవఁగా, వారిచేతి కడియ
 ములు, నమస్కరించునపుడు కిరీటములకుఁ దగిలి ధ్వనించినవనుట.] సగవుఁజూపులఁ = నవ్వులొలుకు
 చూపులతో.

[పెద్దల దర్శనమునకుఁ బోవునపుడు అవలంబించవలసిన నద్దతు లిందు పన్నింపఁబడినవి.] కుమార
 స్వామి అంతవఱకు నోటనున్న తాంబూలము నుమ్మివేసి. పుక్కిలించి యుమ్మివైచెను; పైదొందివస్త్తమును
 తీసి, మొలకు చుట్టుకొనెను; తాను తండ్రికియందలఁచిన బహుమానము నింతవఱకు మోసికొనివచ్చుచున్న
 పిల్లవాని చేతినుండి తీసికొని, తానే పట్టుకొనెను. ముందుగా పెద్దలగు మునులకు లోనికి బంపి,
 తాను వారివెనుక నేఁగెను తన్నుజూచి ద్వారముల ప్రక్కనున్న వేదికలనుండి లేచి నిలిచిన, మునలి
 పారావాండ్రు నవ్వుగుల్కు చూపులతో గౌరవించి నగరికిఁ బోయెను. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. పచ్చి పయోజవస్త్రముల వ్రాలెడు తుమ్మెదదొమ్మిచూఁకలఁ

దచ్చెన నేయుచుఁ బితృపదంబులఁ గూడటు లంట దర్శనం

బిచ్చుట మున్నుగాఁగ నీనుతియించుచు మ్రొక్కుడుఁ గేలుసాచి వే

గ్రుచ్చి కవుంగలించి పలిగుబ్బలిపట్టియు *వాఁకదాల్చుడున్.

199

టీక. పయోజ...కలఁ = తామరపూవుతేకులవయ, సందడిచేయు తుమ్మెదగుంపులను;
 తచ్చననేయుచుఁ = ఎగతాళిచేయుచు; పితృపదంబులఁ = తండ్రిగారిపాదములవయ; కూడటులు,
 అంటఁ = పిల్లజాట్టు తాకునట్లు; దర్శనంబిచ్చుట = కన్నించుట - (చూడననుమతించుట); మున్ను
 గాగఁ = మొదలకొని; [దర్శనంబు = కానుక అని పూర్వటిక.] మ్రొక్కుడుఁ = నమస్కరింపఁగా;
 కేలుసాచి = చేయిచాచి; పలిగుబ్బలిపట్టియుఁ = హిమవత్పర్వతము కూతురు - పార్వతి
 యను; వాఁకదాల్చుడుఁ = గంగానదిని (తలపై) ధరించిన శివుఁడును; గ్రుచ్చి = గట్టిగా అదిమి;
 శివునిపాదములు తామరపూవురేకులవలెను, కుమారుని పిల్లజాట్టు తుమ్మెదలవలెను ఉన్నవని భావము.
 అలం. ఉపమ.

తే. సమృద్ధాశ్రులు కనుగవఁ గమ్ముదేర, నాటుమోములబాలు నిజాంతరమున
నిలువ సతఁడొప్పె రోహిణీజలజవిసుత, మధ్యముననున్న తారాకుమారుఁ¹బోలి.

టీక. సమృద్ధాశ్రులు = ఆనందబాష్పములు; కనుగవఁ = రెండు కన్నులయందును; క్రమ్ముదేర = వ్యాపింపఁగా; నాటుమోములసామిక్ = కుమారస్వామిని; నిజాంతరమున = నిలుపఁ = తమయిరువుర మధ్యను నిలుపఁగా; రోహిణీ; జలజవిమతమధ్యమున = రోహిణీ, చంద్రుల నడుమ; తారాకుమారుఁబోలి = బుధునితలె; ఒప్పె = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ.

క. నిటలాక్షువలన నప్పుడు, ఘటసంభవముఖ్యమునులు గని రెంతయు ము
చ్చటఁ బిలిచి పీట యిడి యుత్కటకృపతో నొసఁగు పరమగౌరవ మంతన్.

టీక. ఘటసంభవముఖ్యమునులు = అగస్త్యుఁడాదిగాఁగల మహర్షులు; నిటలాక్షువలన = శివునివలన; ముచ్చట = మక్కువతో; ఉత్కటకృపతో = ఎక్కువ దయతో; ఒసఁగు = ఇచ్చు నట్టి; పరమగౌరవము = గొప్పమర్యాదను; కని = పొందిరి; అంత = అపరిమితము; [ముందుపద్యమున కన్వయము.]

సీ. అలవోకఁ కనకాద్రి సెలయుచో విరిగిన హరివరాహము దంష్ట్ర నవతరించె
నెద్ది మున్నవరంజి యిసుక రాసేలలఁ జరియించు గంధర్వపరివృధునకుఁ
జిత్రాశ్వునకు నెద్ది చేకూరె నెద్ది తచ్చుద్ధాంతకామినీసురతభేద
మపనయింపఁగఁజాలె దపవాసరంబుల సంచయై గరుదంచలానిలముల

తే. నెద్ది ప్రాపించె నాభేచరేంద్రుగెలుపు, గొన్నతారకునకు వాని గుహఁడు దునిమి
తెచ్చె దా నెద్ది యమ్ముత్య మిచ్చె నచల,సుతకు శిలికంధరునకు నిచ్చుటయు నలరి.

టీక. అలవోక = అవలీలగా; కనకాద్రి = మేరుపర్వతమును; సెలయుచో = (ఎగఁ) చిమ్మునపుడు; హరివరాహము దంష్ట్ర = వరాహవతారమూర్తియొక్క కోరనుండి; ఎద్ది; యవతరించె = ఏది పుట్టెనో; మున్ను = పూర్వము; అపరంజియిసుకరాసేలల = బంగారపుటిసుక తాతిసేలల యందు; గంధర్వపరివృధునకు = గంధర్వరాజైనవానికి; తచ్చుద్ధాంతకామినీ సురతభేదము = ఆ చిత్రాశ్వుని యంతఃపురస్త్రీయొక్క సురతస్త్రీదయందలి యాయాసమును; అపనయింపఁగఁజాలె = పోగొట్టఁగలిగెనో; తపవాసరంబుల = వేసవిదినములందు; సంచయై = హంసయయి; గరుదంచలా నిలముల = రెక్కలచివఱలవలన పుట్టిన వాయువులచే; అపనయింపఁగఁజాలె = పోగొట్టఁగలిగెనో; ప్రాపించె = లభించెనో; భేచరేంద్రు = గంధర్వుని; గెలుపుగొన్న = గెలిచిన; గుహఁడు = కుమార స్వామి; తునిమి = చంపి; అమ్ముత్యము = ఆముత్యమును; అచలసుతకు = పార్వతీదేవికిని; శిలికంధరు నకు = శివునికిని; [వీరువురికిని]. అలరి = సంతోషించి.

చ. హరుఁడు శిరంబునం జెవిఁ గరాంబురుహంబునఁ దాల్పఁ జంద్రికాం

కురపరభాగమై యురగకుండలమై స్ఫటికాక్షసూత్రమై

గిరిజకరాళిఁ గల్గమునఁ గేల వహింపఁ బసూనమాలికా

కరిరదప్రతిభామృతమశుకంబులు నై మణి యుల్లసిల్లుచున్.

203

టీక. కరాంబురుహంబున = పద్మమువంటి చేతియందును; తాల్ప = ధరింపఁగా; చంద్రికాంకురపరభాగమై = వెన్నెలయంకురమువలె ఉత్కృష్టగుణములు కలదై; ఉరగకుండలమై = పాముచేజేయఁబడిన కుండలమువలె నున్నదై; స్ఫటికాక్షసూత్రమై = స్ఫటికజవమాలికయయి; గిరిజ

కచాళిక్ = పార్వతిగొప్పవయి; ప్రసూన.....శుకంఁలునై = పూలమాలిక, దంతపత్రము, పొసార్గమయిన చిలుకయు నయి; మణి; ఊల్లసీల్లుడుక్ = ప్రకాశించుచు.

శివుఁ డామణిని తలవై ధరింపఁగా చంద్రవంకవలెను, చెవిని పెట్టుకొనఁగా కుండలమువలెను, చేతిలో నుంచుకొనఁగా జవమాలవలెను ప్రకాశించెను; పార్వతి దానిని తలవై ధరింపఁగా పూలమాలవలెను, చెవిని పెట్టుకొనఁగా చెవికమ్మవలెను, చేతివై నుంచుకొనఁగా చిలుకవలెను ప్రకాశించెను. అలంకరము, ఉపమ.

వ. వెండియు నగ్గొండరాచూలియు ఖండపరశుడునుం డెందంబుల నెన్ని యభిలషించి రయ్యెరూపంబు లాపరమరత్నంబు ధరియించి ¹తదాదరణచరితార్థంబయ్యె నంత. 204

టీక. కొండరాచూలి = హిమవంతునికూతురు - పార్వతి; ఖండపరశుడు = శివుఁడు; అయ్యెరూపంబులు = అయారూపములను; ధరియించి = పొంది; తదాదరణచరితార్థంబు = వారు (తన్ను) గౌరవించుటచే సార్థమైన పుట్టుక కలది.

క. మత్సామీప్యమునకు నీ, సత్సయమివరులు నీవుఁ జనుచెంచుటగో
వత్సా! యెయ్యది కత మని, వాత్సల్యము గదురఁ బంచవదనుఁడు పలుకన్. 205

టీక. మత్సామీప్యమునకుక్ = నావద్దకు, నీవు; సత్సయమివరులుక్ = ఈ గొప్ప మహద్దలును; చనుచెంచుటకు = వచ్చుటకు; ఓవత్సా! = ఓహూరా! కతము = కారణము; వాత్సల్యము కదురక్ = ప్రీతికలుగునట్లుగా; పంచవదనుఁడు = విదు ముఖములకల శివుఁడు. [శివుని పంచవదనులును ౧౭౩-వ పద్యవివృతిలోఁ జెప్పఁబడి యున్నవి.]

నీ. తనతండ్రి బలుకుఁ గ్రొంచనిపూదనుఁడు చంద్రపరిషన్నిరద్ధనీరహముకుశ
భాతి మోడుపుఁగేలు ఫాలాగ్రవీధికి విలసిల్లి యలర నోవృషభగమన!
నాపేర స్కాందంబునాఁదగు నొక పురాణము నీదు కరుణకలిమి రచించి
యిమ్మునీంద్రులకెల్ల నెఱిగింప నందు వీరలు సురత్తే త్రతీర్థములకథలు

తే. చాల విని విని సర్వాతికాయి యైన, దేవుఁ డేనియు నటువంటి తీర్థమేని
నట్టిసుత్తేత్రమేని భోగావవర్గదాయి కలదేని యెఱిగింపు తడయ కనిన. 206

టీక. క్రొంచనిపూదనుఁడు = కుమారస్వామి; చంద్ర...భాతిక్ = చంద్రులసమూహముచే అరికట్టఁబడిన (అక్రమింపఁబడిన) తామరమొగ్గలవిభమున; [అతఁడు రెండు చేతులను జోడించి నమస్కరింపఁగా - ఆమోడ్చుకేతులు తామరమొగ్గవలెను, వ్రేళ్ళగోళ్ళ (౧౦) చంద్రులగుంపువలెను ఉన్నవనట, తామర చంద్రునికి దాయ యగుటవలన అది వికసింపకుండ చంద్రులరికట్టినట్లున్నదని భావము.] మోడుపుఁగేలు = ముకుళించిన హస్తములు, ఫాలాగ్రవీధికి విలసిల్లి; యలరక్ = నొసటిపై నుండి ప్రకాశింపఁగా; తనతండ్రిక్ = తనతండ్రినిగూఱించి; పలుకుక్; ఓ పృషభగమన! = ఓ నంది వాహనుఁడా! స్కాందంబునాఁదగు=స్కాందమును పేరుకల; సర్వాతికాయియైన=అన్నింటిని మించిన; దేవుఁడేనియైక్ = దేవుఁడును; [ఇచట 'ఏని' సముచ్చయార్థకముగా ప్రయోగింపఁబడినది.] తీర్థమేని = తీర్థమును; సుత్తేత్రమేని = గొప్పతేత్రమును; భోగావవర్గదాయి = భుక్తిముక్తులను రెండింటిని ఒనఁగునది; కలదేని = ఉన్నయెడల; తడయక = అలస్యముచేయక; ఎఱిగింపు = తెలుపుము. అలం. ఉపమ.

వ. సర్వోత్కృష్టంబు లగు తీర్థతేత్రదైవతంబుల మహాప్రభావంబు మదీయభావదర్పణంబునం బ్రతిఫలించమింజేసి.

టీక. సర్వోత్కృష్టంబులు = అన్నింటిని మించినవి; మదీయభావదర్పణంబున = నామనస్సు నెడి యద్వయమునందు; ప్రతిఫలింపమిం జేసి = తోచకపోవుటచేత.

క. నీవలన ¹నకడముట్టిన, దైవతమహిమయును తేత్రతత్త్వము తీర్థ శ్రీనిభవము శ్రుతిమార్గము, ధావిష్కృతిగాఁగ వినుటకై ముదమొదవన్. 203

టీక. నీవలనన కడముట్టిన = నీవలనసిద్ధించిన; దైవతమహిమయును = దేవతామాహాత్మ్యమును; తేత్రతత్త్వము = ప్రధానతేత్రస్వరూపము; తీర్థశ్రీనిభవము = పుణ్యతీర్థసంపద; శ్రుతి...విష్కృతిగాఁగ = చెవియందమ్మకముపోయువిధమున - కర్ణపేయముగా; ముదమొదవన్ = వేడుక పుట్టగా.

ఉ. ఈ కలశోద్భవప్రముఖు లేనును వచ్చితి మీహితార్థల
త్తీకర! దీని మాకు నెఱిఁగింపు మనంబున నున్న సంశయో
త్సేకము మానిపింపు కృపఁదేలెడుచూపులఁ జూడుమన్నఁ దా
రాకమనార్థమాళి మధురంబుఁ బ్రియంబునుగాఁగ నిట్లనున్. 209

టీక. ఈ కలశోద్భవప్రముఖులు = అగస్త్యుఁడు మొదలుగాఁగల యీ మునులును; ఈహితార్థలత్తీకర! = కోరినవానిని పొందఁజేయువాడా! - కోరికలను నెరవేర్చు నో తండ్రి! సంశయోత్సేకమున్ = గొప్ప సందేహమును; మానిపింపు = పోగొట్టుము; కృపఁదేలెడు = కృపారసమొలుకునట్టి; రాకాకమనార్థమాళి = అర్థచంద్రుఁడు తలవైఁగల శివుఁడు. ఇట్లనున్.

మ. మము నీయర్థమ వేడుచున్నయది యుష్మన్నాత యోపుత్ర! యీ
యుమకు న్నికు నెఱుంగఁ జెప్పెన వినుం డూహించి యేతచ్చరి
త్రము సర్వంబు కరోదరస్ఫటికరత్నశ్రీ బ్రహ్మశివ గో
ప్యము సేయందగు దీని విన్నపిదపన్ బ్రాణంబుగా దాచుచున్. 210

టీక. ఈయర్థమ = ఈసంగతిలే; యుష్మన్నాత = మీతల్లి - పార్వతి; డూహించి = ఆలోచించి; కరోదరస్ఫటికరత్నశ్రీ = ఆఱచేతియందలి స్ఫటికముకోభను - స్పష్టముగా; చెప్పెదన్, గోప్యము, చేయందగున్ = రహస్యముగా (దీనిని) ఉంచవలెను.

తే. శతమతికి నాస్తికునకుఁ బాపండునకును
గర్హముగుఱించి యాచించు గర్హితునకు
నీపరమగోప్యమోపుత్ర! యోపురంధ్ర!
తప్పిదారియు నెఱిఁగింపఁ దగవుకాదు. 211

టీక. శతమతికిన్ = మూర్ఖునకును; నాస్తికునకున్ = వేదప్రామాణ్యములేనివానికిని; [దేవుఁడు లేడు అనువానికిని - అని పూర్వవ్యాఖ్య.] పాపండునకును = వేదవిరుద్ధాచారములు కలవానికిని; గర్హితునకున్ = నిందితునకును - హేతువాదికిని; పురంధ్ర = స్త్రీ; తప్పిదారియున్ = పొరపడియైనను; తగవు = న్యాయము - ధర్మము.

క. అని నిజతనూభవునకును, దనమగువకుఁ దీర్థదైవతతేత్రము లొ
క్కనెలపు నన భువనత్రయ, వినుతిఁ గనుటఁ దెలుపఁగడఁగి విధుమాళి మదిన్.

టీక. భువనత్రయన్ = మల్లోకములను, విధుమాళి = చంద్రమాళి - శివుఁడు.

సీ. వెడఁదకన్నులవాని వెయినామములవాని వ్రేతల వలపించు వెరవువానిఁ
జిప్పకూఁకటివానిఁ జిన్నినవ్వులవానిఁ జెరివిన మంచి పించియమువానిఁ

బులుగుతత్తడివానిఁ బొడవులతుదవానిఁ బొక్కిట వెలిదమ్మిపూపువాని

మినుకుటూర్పులవాని మిసిమిమేతలవాని మెఱుంగుఁజామనిచాయమేనివాని

తే. దిస్స మొలవానిఁ బసిఁ గానఁ ద్రిప్పువాని

మురళి¹గలవాని మువ్వంకమురుపువాని

విట్టలాధీశుఁ దలచి తద్విపులమహిమ

నొడువుఁ బ్రావృణ్ణిక్రీసీడ విడిదిప్రోడ.

213

టీక. వెడదకన్నులవానిక్ = విశాలలోచనములు కలవానిని; వెయి = వేయి-సహస్రము; ప్రేతలఁ బింఁచు వెఱపువానిక్ = గొల్లపడుచులు తన్ను ప్రేమించునట్లు చేయును పాయము ఎఱిగిన వానిని; చిప్పకూకటివానిక్ = పిల్లజాట్టుకలవానిని; చిన్నినవ్వులవానిక్ = ఇంపైననవ్వులుకలవానిని; చెరిబన = దోషిన; మంచిపించియుమువానిక్ = చక్కని (నెఱుంగు) పింఁచము కలవానిని; పులుగుతత్తడి వానిక్ = పక్షి వాహనముగాఁ గలవానిని; పొడవులతుదవానిక్ = ఉన్నతమైనవాని చివఱనుండు వానిని - ఉన్నతములకంటెను ఉన్నతుండైనవానిని; పొక్కిటక్ = నాభియందు; వెలిదమ్మిపూపు వానిక్ = తెల్లతామరపూవు కలవానిని; మినుకుటూర్పులవానిక్ = పేదములు నిశ్శాన్యములుగాఁ గల వానిని; మిసిమిమేతలవానిక్ = వెన్నలినువానిని; మెఱుంగుఁజామనచాయమేనివానిక్ = మెఱుంగారు నల్లనిచాయ గల దేహము కలవానిని; దిస్స మొలవానిక్ = దిగంబరుని; పసిక్ = ఆవులగుంపును; కానక్ = అడవియందు (మేతకయి); మురళి = పిల్లనగ్రోవి; మువ్వంకమురుపువానిక్ = మూడు వంక లేర్పడునట్లు నిలుచుటచే అందముగూర్చువానిని; [మువ్వంక = త్రిభంగి అని ప్రసిద్ధము] తద్విపుల మహిమక్ = ఆ విట్టలనిగొప్పమహిమను; ప్రావృణ్ణిక్రీసీడ = ప్రాతమణ్ణిచెట్టుక్రింది నీడ; విడిదిప్రోడ = విడిది (నివాసము) గాగల శివుఁడు; నొడువుక్ = చెప్పుచు.

శా. సారాచారవిచార! చారణసంస్థాయమానప్రథా

ధారోదారవిహార! హారసుషమాధనస్ఫుర్తిర్తిక

ర్పూరాలంకృతదిక్క! దిక్కరికరాభోగస్ఫురద్బాహుశా

ఖారారజ్యదశేషభూభరణదత్త! దక్షజీవైవభవా!

214

టీక. సారాచారవిచార! = ఆచారముల సారమును విచారించువాఁడా! చారణ..... విహార!! = చారణులను దేవజాతిస్త్రీలచేఁ గనియాడఁబడుచున్న ప్రఖ్యాతికి ఆధారముగ బొందార్యము యొక్క విహారముకలవాఁడా! (వేదాద్రిమంత్రి గారి దానమహిమను చారణస్త్రీలు పాటలుకట్టి పాడు చున్నారని భావము.) హార.....దిక్క! - హారసుషమా = ముత్యాలపేరులయొక్క ప్రకాశము వంటి కాంతిచే; ధన్య = ధన్యమయి; స్ఫురత్ = ప్రకాశించునట్టి; కీర్తికర్పూరాలంకృతదిక్క! = కర్పూరమువలె తెల్లనయిన కీర్తిచే ఆలంకరింపఁబడిన దిక్కులు కలవాఁడా! [ఇతనికిర్తి హారములవలెను కర్పూరమువలెను తెల్లనయి నలుగడలను వ్యాపించినదని యర్థము.] దిక్కరి.....దత్త! దిక్కరికరా భోగ = దిగ్గజముల తుండమువలె పరిపూర్ణమయి; స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న; బాహుశాఖా = కాఖిలవంటి భుజములచే; రారజ్యత్ = మిక్కిలి ప్రకాశింపఁ (సంతోషింప)జేయు; అశేష = సమస్త మైన; భూ = భూమిని; భరణ = భరించుటయందు, దత్త! = సమర్థుఁడగువాఁడా! [ఇతనిబాహువులు వీనుగుతుండములవలెను, కాఖిలవలెను ఉండే; సమస్తభూమిని భరించుటకుఁజాలి యున్నవని భావము.] దక్షజీవైవభవా! = విశ్వవ్యమునందు దక్షశత్రువగు శివుఁడైనవాఁడా! ఇది ముక్తపదగ్రస్తము. అలం. అనుప్రాసము, ఉపము.

* చామనచాయ. శ. ర. 1. చ. గలివాని. 2. చ. నొడవు. 3. చ. దివ్యభవా!

క. నారాయణపదసేవా, పారాయణ! జంధులోకపాలనదీక్షౌ

ప్రారంభకల్పభూమహా!, భారతరామాయణాదిపరమార్థజ్ఞా!.

215

టీక. నారాయణ... పారాయణ! = విష్ణునిపాదసేవయందు ఆసక్తికలవాడా! బంధు... భూమహా! = బంధుసమూహమును పాలించు డిక్షయొక్క ప్రారంభమునకు కల్పవృక్షమైనవాడా! [వేదాద్రిమృత్రి బంధుసముద్రుడయి వారిని సదా ప్రోక్షుచుండునని భావము.] భారత... జ్ఞా! = భారత, రామాయణాదులగు పురాణముల తత్త్వమును ఎఱిగినవాడా! అలం. అనుప్రాసము.

మాలిని. సకలసుజనవర్యా! శాంభవాహార్యధైర్యా!

సుకవినినుతకీర్తి! శుద్ధతత్త్వప్రవర్తి!

ముకురనిభకపోలా! ముగ్ధలక్ష్మీవిశాలా!

కకుబధిపసమానా! గౌరవశ్రీనిధానా!

216

టీక. సకలసుజనవర్యా! = సుజనలందఱిలోను శ్రేష్ఠుడగువాడా! శాంభవాహార్యధైర్యా! = శివశంబుధమగు శైలానగిరివలె చలించని ధైర్యముకలవాడా! [అహార్యము = పర్వతము] శుద్ధతత్త్వప్రవర్తి! = పరిశుద్ధ స్వభావమున వర్తించువాడా! ముకురనిభకపోలా! = అద్దములవంటి చెక్కిల్లకలవాడా! ముగ్ధలక్ష్మీవిశాలా! = మనోజ్ఞమగు గొప్ప సుపద కలవాడా! కకుబధిపసమానా! = దిక్పాలురతో సమానుడగువాడా! గౌరవశ్రీనిధానా! = గౌరవసంపదకు నిధి యగువాడా! అలం. అనుప్రాసము.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్పురమపదనాథనిరవధికృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవితాసనాథ

రామకృష్ణకవినాథప్రణీతం బైన పాండురంగమాహాత్మ్యం బను పరమభాగవతచరిత్రమునందు ప్రథమాశ్వాసము.

217

టీక. పరమ..... ప్రణీతంబు - పరమపదనాథ = మోక్షాధిపతియగు విష్ణువుయొక్క; నిరవధికృపా = అంతములేని దయయొక్క; పరిపాక = పంటకు; పరిచిత = వాడుకపడిన; సరసకవితాసనాథ = సరసకవిత్యముతోఁ గూడిన; [భగవంతుని నిరవధికకరుణకు ఫలముగా ఈకవికి సరసకవితయబ్బిన దనుట.] రామకృష్ణ కవినాథ = రామకృష్ణకవిశ్రేష్ఠునిచే; విరచితంబు = కూర్చబడినది; పాండురంగమాహాత్మ్యంబు = పాండురంగ విట్టలదేవుని గొప్పతనము (అను నర్థమిచ్చుపేరుగల ప్రబంధము) పరమభాగవతచరిత్రము = పేరుపడిన భగవద్గీతల చరిత్రము.

ఇది శ్రీ గౌతమసగోత్రపవిత్ర బులుసూచనామక శీతారామస్వామ్యపధానిశుభ్రత, సకలవిద్యజ్ఞసవిధేయ వేంకటరమణసామధేయగ్రధితంబైన పాండురంగమాహాత్మ్య టీకయందు ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పాండురంగమాహాత్మ్యము

ద్వితీయాశ్వాసము

దయితచరణసేవా

ప్రాదుర్భవదఖిలవిభవభాసుర! సరసా

హ్లాదక! వితరణవిద్యా

వేదీ! రామాను ¹జేంద్రవేదాద్రీశా!

1

టీక శ్రీదయితభాసుర! = విష్ణునిపాదసేవవలనఁ గలిగిన సమస్తైశ్వర్యములతోఁ బ్రకాశించువాఁడా! సరసా.....వేదీ! = రసేకులను సంతోషింపజేసెడి త్యాగ(దాన) విద్య నెఱిగినవాఁడా! ప. ఆకర్ణింపు మాగోకర్ణకుండలుండు సకుమారంబుగాఁ గొండరాచూలిం గనుంగొని.

టీక. గోకర్ణకుండలుండు = పాములు కర్ణాభరణములుగాఁగల శివుఁడు; సకుమారంబుగాఁ = కుమారస్వామితోపాటు; కొండరామాలి = పార్వతి.

❖ శివుండు పార్వతీకుమారులకుఁ బాండరీకక్షేత్రమాహాత్మ్యంబుఁ దెల్పుట ❖

సీ. చైలజ! విను విను వట్కంత! కరవీరకుశపల్లవంబులఁ గొమరుమిగులు
ఘర్తవీరానది కలసె నెచ్చట నట్టి శైమిదక్షిణతీరభాగమునకు
యోజనంబున సమస్తోన్నతం బగు తీర్థమును క్షేత్రమును జాలఁ బొగడువడయుఁ
బాండరీకము లన భాసిల్లు నచట నద్దేవతోత్తముఁడు లక్ష్మీవిభుండు
తే. భక్తరక్షణదాక్షిణ్యసక్తబుద్ధి, యఖిలనిగమాఘగిరిగుహాహరిపృథుకము
²పాండురంగండు సాకృతిబ్రహ్మలీల, నిలిచియున్నాఁడు భువనవర్జితవిభూతి. 3

టీక. వట్కంత! = అఱుమెడలుకల కుమారుడా! సమస్తోన్నతంబు = అన్నింటను గొప్పది; దాక్షిణ్యసక్తబుద్ధి = దయాళుఁడు; అఖిల.....పృథుకము = వేదములను కొండగుహయందుండు సింహపుఁబిల్లి, సాకృతిబ్రహ్మలీల = దేహముదాల్చిన పరతత్త్వమువలె; వేదములు గిరిగుహగాను, పాండురంగండు సింహపుఁబిల్లిగను వర్ణింపఁబడుటచే నిందు అలంకారము రూపకము.

ప. ఆదికల్పంబునందలి పదునెనిమిదవ ద్వాపరంబు కడకందువ శతానందాది
బృందారక సందోహ ⁴శిరశ్శేఖరశిఖర మణిగణమయూఖచ్ఛటాటోపారోప మహా
నీయచరణనఖరశిఖరుం డగు పుండరీకాక్షుండు పాండురంగహ్వయమునం బుండ
రీకుం డను నొక్క భూసురపుండరీకునకుఁ బ్రత్యక్షంబై భక్తపక్షపాతంబునఁ

1. క. జేంద్ర. చ. జేంద్రు. 2. క. వరుండు. ట. విభుండు. 3. చ. పాండురాంగుండు.
4. క. శిరశ్శేఖర. చ. శిరశ్శేఖరశిఖర.

దత్తే త్ర తీర్థంబులకుఁ బొండరికంబు ¹లను నామకల్పనం బాచరించి యా చతుర్భుజుండు నేడు నచ్చోట్టిన యున్నవాడు. అవ్వెన్ననిచరిత్రంబు మీకు శ్రోత్రరసాయనంబు చేసెద వినుండు. ఇది మీ యిద్దరి ప్రశ్నంబులకు నుత్తరంబయ్యెడు నని మృదుండు మునిసన్నిధానంబునఁ గుమారుండు వినుకొన గిరి కుమారిం గటాక్షించి ద్రాక్షారస ²సపక్షంబు లగు నక్షరవిక్షేపంబు లొలయ నిట్లనియె.

4

టీక. కడకందువ = చివటికాలము; శతానందాది = బ్రహ్మమొదలగు; శిరశ్శేఖరశిఖర=కిరీటాగ్రములయందలి; మయూఖచ్ఛటాటోపారోప = గొప్పకాంతిసమాహము వ్యాపించుటచే; మహనీయ = పూజ్యుడు; చరణశిఖరశిఖరుండు = పాదముల కొనగోట్టి కలవాడు; భూసురపుండరీకునకుఁ = బ్రహ్మణశ్రేష్ఠునకు; నామకల్పన బాచరించి = పేరు పెట్టి; శ్రోత్రరసాయనంబు చేసెద = వీనులవిదొనర్చుదను; ఉత్తరంబు = సమాధానము; వినుకొన = జాగ్రత్తో వినఁగా, కటాక్షించి = చూచి; ద్రాక్షారస సపక్షంబులు = ద్రాక్షారసమునకు సమానమైనవి; అక్షరనిక్షేపంబులు = పలుకులు.

— పుండరీకమహామునిచరిత్రము ౧౨ —

చ. ఆలికులవేణి! విన్దు రచితాఖిలపుణ్యుఁ డశేషగణ్యుఁ డత్యలఘువివేకపాకఖని యార్యజనస్తవనీయ³చర్యుఁ డుజ్జ్వలగుణ రత్నరత్ననిధి సత్యదయార్జవశాంతిదాంతిమాంసలగతి పుండరీకుఁ డను సన్దుని పొల్పు నొకండు పెంపునన్.

5

టీక. అత్యలఘువివేకపాకఖని=అతిలేటిన తెలివికి నిధియైనవాడు; ఉజ్జ్వలగుణరత్నరత్ననిధి = ప్రకాశించుగుణములనెడి రత్నములకు సముద్రమగువాడు; (ఆలం. రూపకము.) సత్య.....గతి = సత్యము, దయ, తిన్నదనము, శాంతి, దాంతి - ఆసువానిచే పెంపొందిన వర్తనముకలవాడు.

సీ. చలిచీమనేనియుఁ జాంద్రోక్త శంకించుఁ బలుకఁ డెన్నఁడు మృషాభాషణములు కలువవర్తను లున్న పొలముపొంతఁ జనండు కలిమికుబ్బుడు లేమి⁴ కలగఁ డాత్మదలయెత్తి చూడఁ డెవ్వలనఁ బరస్త్రీల ధైర్యంబు విడఁ డెట్టి⁵ దర్శణుటల నొరులసంపదకునై యుపతపింపఁడు లోన నిందింపఁ డెంతటి⁶ సీచునైన

తే. మిన్నకయ చూడఁ ⁷డాకలిగొన్నకడుపు సర్వభూతదయోదయోత్సవ మొనర్చు నిగమఘంటాపృథ్వి కాధ్వ⁸నీనబుద్ధి బ్రహ్మవిద్యానవద్యుండు బ్రాహ్మణుండు.

6

టీక. చాంద్రోక్త = చాంద్రోక్తుటకు; పొలముపొంత = చోటిపాలిమేరకు; కలగఁడు = కలఁతపడఁడు; ఎవ్వలన = వివేకము; దర్శణులకు = ఒడుదొడుకు సమయంబులయందును; సంపదకునై = సొత్తుకొనుటకు; విడఁడు = వీడఁడు - విడువఁడు; ఉపతపింపఁడు = ఆనూయపడఁడు; ఆకలిఁ గొన్నకడుపు = ఆకలిచే బాధపడువానిని; నిగమ.....బుద్ధి = వేదమార్గము ననుసరించి నడుచు వారిలో ప్రధానుడు; బ్రహ్మ.....వద్యుండు = వేదాంతశాస్త్రవేత్త; ఇందు పుండరీకుని గొప్పతనము వర్ణింపబడినది;

1. క. లన. 2. క. పక్షంబులగు. చ. సపక్షంబులగు. 3. చ. ధైర్యుడు. 4. క. కలగ. 5. తత్తటముల. 6. ర. చ. దర్ధరముల. 6. ట. సీచునేని. 7. క. కన్న. చ. గొన్న. 8. చ. నివదవృత్తి. పాండురంగ—9

చ. హరిహాయదేశికాభుఁడగు నమ్మహిదైవతమాళియుందు బౌ
గరువునకుఁ మృగీమదసుగంధము సంధిలుభాతి నంబుబో
దరచరణారవిందసతతస్త్పతిలోలుప యైవ బుద్ధియున్
బరిణాతిఁ గాంచె సంపదలవై మఱియుం జనియించు సంపదల్.

7

టీక. హరిహాయదేశికాభుఁడగు = ఇంద్రునిగురువగు బృహస్పతితో సమానుడైన; బంగరు...
భాతిక = బంగారమునకు కన్నూరిమిమళ మబ్బినట్లు; అంబుబో.....లోలుప = విష్ణుదేవుని పాద
వద్దముల నెల్లప్పుడును స్తరించుటయందలి వ్యసనము కలది; పరిణాతిక = పరిపాకమును. అలం.
అర్థాంతరన్యాసము.

సీ. మొదలఁ గామక్రోధములు బరాబరి చేసి సత్యవాఙ్మయమంబు ¹సంఘటించి
సాత్త్వికస్వల్పభోజనలబ్ధిఁ గ్రోవ్వఁగి యష్టాంగకాసక్తి హావణుపఱచి
²తరించి ముప్పదిరెండు తత్త్వంబు లూహించి మది ³సత్త్వసంపద ము స్తరించి
తెలిసి ముద్రాసంబుల మేని పనిగొని పాపపూరుషుఁ ⁴పటాపంచుడేసి

తే. యతఁడు మూలాలవాల గహ్వరకరండ, కుండలీస్తానగోక్షగ్గులకలాప
తత్త్వనర్మరసర్ణాధిదైవతనళ, నిర్ణయం బెంత యంతయు నిజము గాంచి.

8

టీక. బరాబరిచేసి = చెదరిపోగొట్టి-అణచి; సత్యవాఙ్మయమంబుక = యధార్థమును మితము
నగురీతి ప్రసంగమును; క్రొవ్వ, అఁగి = క్రొవ్వనడ్డగించి - ఆడి; అష్టాంగకాసక్తి - యమ, నియంత్రణా
యామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణ, మనన, సమాధులను యోగములందు అభిరిరిసి; హావణుపఱచి =
సమకూర్చి; ముప్పదిరెండుతత్త్వంబులు = ప్రకృతి, మహత్తు, అహంకారము, 11 ఇంద్రియములు, పంచ
భూతములు, పంచ విషయములు, జీవుఁడు, పరమాత్మ, సుఖచక్రములు అనునవి. మస్తరించి = స్వాధీన
పఱచుకొని; మేనిపనిగొని = శరీరమును శ్రమపెట్టి; పటాపంచుచేసి = తఱిమి నిశింపఁజేసి; మూలాల
వాల.....నిర్ణయంబు = మూలాధారమగు గుహరూపమగు బుడేయగు కుండలీస్తానమందలి శేషుని
తత్త్వమును; విష్ణుతత్త్వమునకు మూలములగు బీజాక్షరములు, అధిదేవతలు, దశములు అనువాని తత్త్వ
మును బాగుగ నెఱిఁగెనని భావము.

చ. మనుహతరాజయోగములమర్మ మెఱింగి తదర్థసిద్ధి నె
వ్వఁముదలిర్ప ¹హృజ్జలజమానరసారభషట్పదంబు న
ర్జునరథభూషణంబు వెలిఁ జూడనినిద్దపునిట్టచూపుచు
²మునుకొని చొక్కు లోన నిజమూర్ధగళత్పునకదేర్పంగన్.

9

టీక. మను. మంత్రములయొక్కయు, హతరాజయోగముల హతయోగముయొక్కయు, రాజ
యోగముయొక్కయు; మర్మము = రహస్యము; తదర్థసిద్ధిక = అవి నెఱిపేఱుటచే; హృజ్జలజమానరసారభ
షట్పదంబు = హృదయకమలమున దట్టముగా వ్యాపించియుండు పరిమళమునకు తుమ్మెదయైవాడు; అర్జున
రథభూషణంబు = అర్జునునకు సారథియైనవాడు; వెలిఁజూడని = బాహ్యప్రపంచమును చూడని;
నిద్దపునిట్టచూపుచున్ = చలింపని ప్రేమమయదృష్టిచేత; మునుకొని = పొంగిపొరలి; చొక్కున్ =
పరవశమగును; నిజమూర్ధగళత్పున = తనశిరస్సునుండి జాటుచున్న అమృతము; కదేర్పంగన్ =
శ్రమనుపోగొట్టెగా. అలం. రూపకము.

1. క. సంక్రపించు. చ. సంఘటించు. 2. చ. తరసి. 3. చ. తత్త్వసంపద. 4. క. పటా
పంచ. చ. పటాపంచు. 5. క. తలిర్చి. చ. తలిర్చి. 6. క. హృజ్జలజమాన. చ. తజ్జలజమానర,
7. క. మునుకొని. చ. మును, గన్.

మ. శతపత్రాక్షము శిశ్యసఖ్యభృతిచంచన్ద్రాళిసన్నాహ ము
 న్నతనాసాముకుళంబు పూర్ణతరచంద్రస్నిగ్ధముగ్ధాననం
 బతసీసూనసవర్ణ వర్ణ మతిసౌమ్యం బబ్జనాభంబు శ్రీ
 శ్రితవక్షంబు మహామహం బొకండు పర్వం దన్ననఃపేటికన్.

10

టీక. శతపత్రాక్షము = పద్మమువంటికన్నులుకలది; శిశ్య.....సన్నాహము = తలమీద
 చిక్కముకలది; ఉన్నతనాసాముకుళంబు = పొడవై మొగ్గవలెనున్న ముక్కుకలది; అతసీసూనసవర్ణ వర్ణము =
 నల్ల అవినెపూవుతో సరియగు దేహకాంతికలది; మహామహం బొకండు = ఒక గొప్పతేజస్సు; తన్ననః
 పేటిక = పెట్టెవలె దిట్టమగు నతని (పుండరీకుని) మనస్సునందు; పర్వం = వ్యాపించెను. ఇచట
 విష్ణుని లోకోత్తరస్వరూపము పుండరీకుని మనస్సున ప్రకాశించెనని గౌణముగ చెప్పబడుటచే
 ఉదాత్తాలంకారము.

సీ. సనకసనందనాదినిఖిలాంతర్వాణిహృల్లీలభావంబు సల్లపెట్టి
 విశ్వంభరాభోగ వివిధమూర్త్యంతరస్ఫురితానుభావంబు బుజలువైచి
 శింశుమారాకృతి స్వీకృతి వైకుంఠపట్నవిహారంబు జారవిడిచి
 ఊరోదమధ్యస్థలీరత్ననగగుహ గర్భనివాసంబు కచ్చు వదలి

తే. పుండరీకేశణుండు శిఖండిబర్హ, మండితశిఖండకుండు నతాఖండలుండు
 పుండరీకునిమానసాంభోజపీఠి, మిండతుమైదయై యాండు నిండుకొలుపు.

11

టీక. సనకసనంద.....భావంబు = సనకుండు, సనందనుండు మొదలగు విద్వాంసుల మనస్సుల
 యం దణగియుండు (నివసించియుండు)టను; సల్లపెట్టి = విడిచి; విశ్వంభరా.....నుభావంబు =
 లోకోద్ధారకములు, గొప్పవియు నగు అవతారములు ఎత్తు మహిమను; బుజలువైచి = సున్నలుపెట్టి -
 విడిచిపెట్టి; శింశుమారాకృతిస్వీకృతి = మినరూప-(జలచరరూప)మును ధరించుటచేత; వైకుంఠపట్న
 విహారంబు = జ్ఞాన, శక్తి, బల విశ్వరూప, వీర్య, తేజోరూపములగు నాటువైకుంఠములందును విహరిం
 చుటను; ఊరోద.....కచ్చు = ఊరోదమధ్యస్థలీ = పాలసముద్రము మధ్యమునందలి; రత్ననగగుహ
 గర్భనివాసంబుకచ్చు = రత్నాద్రిగుహయందు నివసించు కోరికను; శిఖండిబర్హమండితశిఖండకుండు =
 శిఖిల పింఛముచే అలంకరింపబడిన జాట్లు కలవాడు; నతాఖండలుండు = (తనకు) నమ్ముండైన
 ఇంద్రుండు కలవాడు; మిండతుమైదయై = గండుతుమైదయై. (అలం. రూపకము)నిండుకొలుపు. ఉండున్.

ఉ. అన్వహముక్ ¹ బ్రవృద్ధ మగు నంబుజనాభపదారవిందభ
 క్తి స్వహి కెక్కుచు వసుమతీసురవంశవతఃస మెల్లవా
 రు న్వినుతింపఁ బెంపెనగు ² ప్రోది యొనర్చుచుఁ దల్లిఁ దండ్రి ³ నే
 దు నిద్విధానురూపతనుదోహదభోజనపూజనాదులన్.

12

టీక. అన్వహముక్ = ప్రతిదినమును; బ్రవృద్ధమగు = వృద్ధిపొందు; వహికెక్కుచు =
 ప్రసిద్ధికెక్కుచు; వసుమతీసురవంశవతంసము = బ్రహ్మశ్రేష్ఠుండు; పెంపెనగు = గొప్పతనమును
 పొందును; ప్రోదియొనర్చుచు = పోషించుచు-కాపాడుచును; అనురూప.....నాదులన్ =
 తగినట్లు దేహమును కాపాడుట కనుకూలములగు భోజనము, పూజనము మొదలగువానిచే, ఏదున్ =
 పోషించును.

క. హరిభక్తియు గురుభక్తియు, నురుభక్తియుఁ బుటముగాఁగ యోగీంద్రశిఖా
 భరణము ముక్తామయతా, స్ఫురణము భువనప్రశస్తముగ జిగి మీఠెన్.

13

టీక. గురుభక్తి = పెద్దలయందుభక్తి; ఉరుభక్తి = ఎక్కువైనప్రేమ పుటముగాఁగ్గ = అధికముగాఁగా; యోగింద్రశిఖాభరణము = యోగులగు తలమానికనుగువాఁడు-మిగులశ్రేష్ఠుఁడు; ముక్తామయతామ్రసృణము = ముత్యములచే అలంకరింపఁబడుట-లావణ్యము, విడువఁబడినరోగభావము; భువనప్రశస్తముగ్గ = ప్రసిద్ధముగా; జిగి = కాంతి; మిత్ర = అతిశయించెను.

సీ. మును మీనగుటఁబట్ట మునులువైచిన బత్తి వలుబోలె జక్క మౌదలఁ దలిర్ప
వెలితిగాఁ జవిగొన్న వెన్న ముద్దయుబోలె శంఖంబు వామహస్తమునఁ దనర .
జగదండవహకాలచక్రభ్రమణహేతుదండమై నిజధేనుదండ మమర
సంచిబట్టిన పద్మజాతాండములీల వలకేల గ్రచ్చుకాయలు ఘటిల్ల

తే. కలయఁ బూచిన కల్పవృక్షంబుచాయ, సరసనపుష్పమాలికాభరణమగ్ర
విగ్రహముతోడ విలసిల్లు విప్రు నెదుట, మందప్రాయాండ్రూరిమి ప్రాసనండు.

టీక. మీనగుట = మత్స్యరూపమును ధరించుటచే; పట్ట = పట్టుకొనుటను; బక్తివల = భక్తి యనువల; చిక్రము = చలిచిచిక్రము; దౌదలఁ దలిర్ప = తలపై ప్రకాశింపఁగా; వెలితిగాఁ జవిగొన్న = కొంతకొఱికిన; జగదండ.....దండమై = బ్రహ్మాండభాండమును మాయము కాలచక్రము తిరుగుటకు కారణమగు కణ్ఠయై; నిజధేనుదండము = తన వసులనుతోలడికట్ల; వలకేల = గుడిచేలియందు; కలయఁబూచిన = బాగుగాఁబూచిన; మందప్రాయాండ్రూరిమి ప్రాసనండు = గొల్లపడుచులప్రేమ ఫలము - శ్రీకృష్ణుఁడు. అలం. ఉదాత్తము. స్వభావోక్తి, ఉపమ.

క. నియమాంతంబున సత్యాప్రియరూపముతోడఁ గూడఁ బెనచిన యంత

ర్నయనము సడలిచి సితృప్తాదయుగార్చాధీనబుద్ధిఁ దహతహ వెలుగన్. 1

టీక. నియమాంతంబున = సమాధి ముగిసినపిదప; సత్యాప్రియరూపముతోడఁ = (సాక్షాత్కరించిన) శ్రీకృష్ణుని స్వరూపముతోఁగూడ; అంతర్నయనము = లోపలిచూపు - యోగదృష్టి; సడలిచి = విడుచునట్లుచేసి; సితృ...బుద్ధి = తలదండ్రుల పాదసేవకు లొంగిన బుద్ధిలో; తహతహ = తమకము.

ఉ. పావనదృగ్విలాసములు బాహ్యగతిం బచరించి చంద్రికా

శ్రీవిభవంబులం బలుచనేయు ముఖప్రభ లుల్లసిల్లఁగా

మై వదలించి శివూర్వమగుమట్టును గాడ్పును సాగనిచ్చి వైఁ

గావలియిడ్డ శక్తుల సగౌరవదృష్టిఁ బరిగ్రహించుచున్.

16

టీక. పావనదృగ్విలాసములు = పవిత్రములగు తళికుఁజూపులను; బాహ్యగతి, పచరించి = బాహ్యప్రపంచమున వ్యాపింపఁజేసి; చంద్రికాశ్రీవిభవంబుల = నిండువెన్నెలసాబగును; పలుచనేయు = తేలికచేయు - తిరస్కరించునట్టి; ముఖప్రభలు = ముఖకాంతులు; మై, వదలించి = దేహమును ఆసనబంధమునుండి తప్పించి; పూర్వమగుమట్టును = (సమాధికి) పూర్వపు సంతోచమును; కావలియిడ్డ శక్తుల = లోనికి రాకుండ ఆటంకపఱచి యుంచిన యిచ్చాని శక్తులను; సగౌరవదృష్టి = మర్యాదతో; పరిగ్రహించుచున్ = తిరిగి తీసికొనుచు. ముందునకన్వయము.

సీ. తనువుతోఁ జరియించు ధర్మ దేవతబోలె మెలఁపున వనవాటిఁ గలయఁ దిరిగి

గణనమీటిన శార్దూలములు హృదయసంపుటి నిండుక్రియ విరుల్ బుట్టిఁబెట్టి

తనకుఁ బవిత్రవర్ధనమే కృత్యం బనుకరణి నూతనకుశోత్కరముఁగూర్చి
యపవర్గఫలసిద్ధి హదనై నఁజేఁట్టుకై నడి బహుఫలోత్కరము ¹లాడిసి

తే. యోగయాగంబు సలుపుచో నూర్చి పశువి
శసన మొనరించుటకు యూపసమితిఁ దెచ్చు
భాతి ²సమిధలఁ గొని మహాప్రాజ్ఞుఁ డతఁడు
వచ్చు లేఁబగటికి నిజావాసమునకు.

17

టీక. మెలపునఁ = మెలకువతో; గణనమీజీన = లెక్కకు మిక్కిలియైన; హృదయసంపు
టిక = మనస్సునెడి పెట్టెయందు; బుట్టిక = బుట్టయందు; కుశోత్కరమునఁ = దగ్ధలసమూహమును;
బడిసి = తొసి; అపవర్గఫలసిద్ధి = మోక్షప్రాప్తి; హదన = ఆదన - తటి; డొర్చి పశువిశసనము = వడూ
ర్పులు అను పశువులను చంపుట; [స్థూలశరీరము నాశ్రయించిన జరామరణములును, సూక్ష్మశరీరము
నంటియున్న క్షుప్తిపాసలును, కారణశరీరము నాశ్రయించిన శోకమోహములును అటు డొర్చులు]
[పూర్వటికలో ఇచట “డొర్చి పశువిశసనము = క్షాసమనెడి పశువును చంపుటను” అని యున్నది.
అది తప్పు.] యూపసమితి = యజ్ఞపశువులను కట్టెడి స్తంభములగుంపును; లేఁబగటికిన్ = తెల్లవాటి
ఎక్కువకాలము కాకమునుపే; నిజావాసమునకున్ = తనయింటికి. అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. విహితమతిం బరిచాక, సహస్రమయి పితృయుగంబు సంభావించుక

గృహమేధివతంసము నిజ, మహిళామణి యప్రతీషమతిఁ దోడ్పడఁగన్.

18

టీక. విహితమతి = అనుకూలించుబుద్ధితో; పరిచారకసహస్రమయి = తానొక్కడే వేయి
మందిసేవకలపెట్టు; పితృయుగంబున్ = తలిదండ్రులిద్దఱిని; గృహమేధివతంసము = గృహస్థులలో
ఉత్తముఁడు; నిజమహిళామణి = తనభార్య; ఆప్రతీషమతి = ఎదురుతిరుగనిబుద్ధితో.

సీ. ఆపాదమస్తంబు నంటు నూనియగాచి శ్వయముగా నుద్వర్తనం బొనర్చు
జలకమార్పు నఖంపవస్వచ్ఛజలములఁ దడియొత్తుఁ గడుమెదుగుడులఁ బొదివి
లఘుధౌతవసనపల్లవములు గట్టించు శిరసార్పు మృదులీల సురటి వసరి
చేయూత యొసఁగి వేంచేయించు లోనికి ద్వారావతి ³గలంతిఁ దానె యొసఁగుఁ

తే. దెలుపు సంధ్యాసమాధివిధిప్రయుక్తి, నగ్ని వేల్పించు విష్ణుసహస్రనామ

పాఠ మొనరించుతఱి, దోడుపడుగురునకు, ⁴గవలువోకుండఁబుత్తుఁడోకలువకంటి.

టీక. ఆపాదమస్తంబు = శిఖశిఖాపర్యంతము - దేహమంతయు; నయముగాన్ = ఒడ్దికతో;
ఉద్వర్తనంబొనర్చున్ = నలుగు పెట్టును; జలకమార్పున్ = స్నానముచేయించును; నఖంపవస్వచ్ఛ
జలములన్ = గోరువెచ్చని తేటనీటితో; మెదుగుడులన్ = మెత్తనిగుడ్డలతో; పొదివి = కప్పి; లఘు
.....వములు = లేలకయై నిగనిగలాడు మడతవస్త్రములు; సురటి = వీసన; ద్వారావతి గలంతి = జారీ
చెంబును; కవలువోకుండఁ = క్రమముతప్పకుండునట్లు; కలువకంటి = కలువలవంటికన్నులుగల పార్వతీ!

తే. చూపు చాలమి వివిధరూపావకరణ, వితతిఁ దడవాడు జనకునానతి శిరమునఁ

దాల్చి నిద్దంపుబుద్ధిఁ దద్దారకుండు, చక్రహస్తార్చనమున కుపక్రమించు.

20

టీక. వివిధరూపావకరణవితతి = పెక్కువిధములగువస్త్రవులసమూహమును; తడవాడు =
తడవుశూను, - వెదకు; నిద్దంపుబుద్ధి = ప్రేమతో; తద్దారకుండు = అతనికొడుకు; చక్రహస్తార్చనమున్ =
విష్ణుని పూజించుటకు; ఉపక్రమించున్ = ప్రారంభించును.

సీ. అభిషేక మొనరించు నాకాశవాహినీజననకారణపాదజలరుహునకు
వైచుఁ దో¹మాలియ వైజయంతీకాంతివలయితపక్షిఃకవాటునకును
గౌశేయ మర్పించుఁ గాంచనమయశివతీ పల్ల వారుణశివ కటిబంధురునకుఁ
జందనం బలఁడు నీశేందిరాకుచకుంభసంగికుంకుమపంకిలాంగునకును

తే. రత్నహారంబు సాతు నిర్యత్న²సిద్ధకౌస్తుభోదర్పిరభిరామ³ంధరునకు
ధూపకల్పన ముచ్చుగా దీప మిచ్చుఁ, దేహి! యాత డు త్రైలోక్య⁴దీపకునకు. 21

టీక. ఆకాశ.....జలరుహునకు = గంగపుట్టుటకుఁ గారణమగు పాదపద్మములు కలవానికి;
తోమాలియ = వనమాల; వైజ.....వాటునకును = వైజయంతి యను పూలమాలయొక్క కాంతిచే
నావరింపఁబడిన, తలపువంటి తొమ్ము కలవానికి; గౌశేయము = పట్టువస్త్రము; కాంచన.....రున
కు = చిగురువంటి బంగరువస్త్రముచే నెఱువైన మొలచే చక్కనగువానికి; అలఁడు = పూయును;
నీశేందిరా.....నకును = నీశాలత్వీదేవులకుచములయందలి కుంకుమ మంటిన దేహము కలవానికి,
చాతుక్ = సమర్పించును; నిర్యత్న.....రునకు = అప్రయత్నముగా అభించిన కౌస్తుభమణియొక్క
కాంతి పుంజముచే ఇంచైన మెడ కలవానికి; మున్నుగా = మొదలుచేసి - అనఁగా - మొదట ధూప
మిచ్చి; తేజవ! = పార్వతీ!

క. నిడుదచిగురనఁటియాకున, నిడి వివిధాన్నములు భూసురేశ్వరుఁ డొసఁగఁ
బడి ఘంట మొరయఁజేయుచు, జడనిధితల్పునకుఁ బూజ్య సకల్యునకున్. 22

టీక. నిడుదచిగురనఁటియాకున = పొడవైన తేతయరఁటియాకులో; బడి = వరుసగా -
వెంటడిని; మొఱవఁచేయును = వాయించును; జడనిధితల్పునకు = సముద్రమువడుక గాఁ గలవానికి -
విష్ణునకు.

క. భూమిసురసూతి సాల, గ్రామశిలావారి కంబుగర్భస్థము ది
వ్యామోదశ్రీతులసీ, గోమలదళసురభితంబు గురునకు నొసఁగున్. 23

టీక. కంబుగర్భస్థము = శంఖములో పోయఁబడినదానిని; గురునకు = తండ్రికి.

మ. తిరువారాధన మిట్లొనర్చి ధరణీదేవాన్వయశ్రేష్ఠుఁ డా
హరి కర్పించుటఁ బొవనంబు లగు శాల్యన్నంబులు న్నేతులు
వరుగుల్⁷ చారులు పప్పులప్పడముల్ దాలింపులుం బూపముల్
పరమాన్నంబులుఁ బెట్టు నెట్టన భుజింపం దల్లికిం దండ్రికిన్. 24

టీక. తిరువారాధనము = దేవతార్చన; ధరణీ.....శ్రేష్ఠుఁడు = ఉత్తమబ్రాహ్మణుఁడు; అర్పించు
కుట = నైవేద్యము పెట్టుటవలన; పావనంబులు = పవిత్రములు; తాలింపులు = తాలింపుచేసినకూర
లను; పూపముల్ = ఆప్పములు - వండివంటలు; నెట్టన = సమృద్ధిగా.

వ. ఇట్లతివృద్ధులు శిథిలబుద్ధులు నగు జనయిత్రీజనకులం గని మని నడరుచు నడుగు
లకు మడుగు⁸ లొడ్డుచు నడుగునెడఁ బులిజొన్నేనియం దెచ్చి యిచ్చుచు నిచ్చు
గ్రొత్తయగు మచ్చికం గచ్చు వదలక గోము మెఱసి యోమనగాయలంగా
నోముచుఁ గాలో¹⁰చితంబులగు నోములు నోమించుచు నద్ధరామరనందనుండు
జగదభినందితుండై యుండి వెండియు. 25

1. ట. మాలిక. 2. క. టట. చ. చటి. 3. కటి. 4. చ. సిద్ధి. 5. ట. దీపమునకు. 6. చ. విడి.
7. క. చేరులు. ట. చారులు. 8. చ. లాభూపముల్. 9. చ. లొట్టుచు. 10. చ. చితంబులుగా.

టీక. శిథిలబుద్ధులు = బుద్ధిపటుత్వము తగ్గినవారు; మనిషడచుచు = వసించుచు; అడుగు.....
 లాడ్డుచు = ఉత్తరేలపై నడిపించక - గౌరవముగా; మచ్చిక్క = ప్రేమచేత; కచ్చు, పదలక =
 ప్రీతివిధులక; ఓమనగాయలంగా = ఓమనగుంటలాడుగించుటగా - చేతులమీదనే తిరుగునట్లుగా; ఓము
 చుక్క = పోషించుచు; ధరామరనందనుండు = బ్రహ్మణ్యపుత్రుండు; జగదభినందితుడై = లోకుల
 మెప్పునుపొంది.

క. పరలోకావాససుఖా, దరపరతం జనిన తల్లిదుండ్రుల కొనఁగె
 గురుభక్తి నిగుడు కొడు కతి, కరుణామతి గంగ నస్థి గయఁ బిండంబున్. 26

టీక. పరలోకావాససుఖాదరపరతంజనిన = లోకాంతరమునకేగిన - మరణించిన; ఒనఁగె =
 అర్పించును.

క. ప్రేయసివలన బ్రబోధవి, ధేయమతుల సుతులఁ గాంచి తీర్చెఁ బితృణాం
 బ్రాయయ్య తదీయం బగు, ప్రాయపుబ్రాహ్మణం గొంత పడమర దిరిగెన్. 27

టీక. ప్రేయసివలన = ధర్మపత్నివలన; బ్రబోధవిధేయమతుల = విశేషజ్ఞానము, అడఁకున కల
 హరిని; పితృణాము = పితృదేవతలఋణమును; “జీవతోర్యాకర్ణకరణాత్పుత్రసంపాదనేన చ, గయాయాం
 పిండదానేన త్రిభిః పుత్రస్యపుత్రతా.” అనువెద్దలమాటను పుడఁగిండు సార్థకపఱచినాఁడని భావము.

క. భాషావిభునిభుఁ డమ్ముచి, యీషణదూషణ మొసర్చి యిలు మఱచి మదిక
 శేషఫణియనుఁ గను నభి, లాఘోన్నతిఁ జేయుఁ దప మిలాధరతనయా! 28

టీక. భాషావిభునిభుండు = బ్రహ్మతోనమానుడు; ఈషణదూషణమొసర్చి = భార్యపుత్రుల
 యందును, ధనమునకుల వ్యామోహమును విడిచి; ఇలాధరతనయా! = పార్వతీ!

సీ. మిసిమింతు డునుగాక వసియించుఁ గుత్తుకబంటిసీరను బుండువంటి చలిని
 మోముదమ్మికిఁ దేటిమొత్తమై పొగ పర్వ వ్రేలుఁ గ్రిందలగాఁగ వృక్షశాఖ
 వేరువెల్లెకి కాయగూర పండని కోరకుదరాన్ని గాడ్పుచే నుజ్జగించు
 నేచి యీచెవిగాడు పాచెవి శివోపంగ నుబ్బి లింగమువోలె నుండు నెండ
 తే. సంతరాయాంధకారంబు లలమిఁకొనిన, నడఁచు నిజధైర్యసూర్యోదయంబుచేత
 దానవారిని గుఱిచేసి తనకుఁ బోదు, చాకుఁ బోదని నమ్మి సుక్లోకుఁ డగుచు. 29

టీక. మిసిమింతుండునుగాక = అలసిపోక; పుండువంటి = శరీరమునుబాధించునట్టి క్రిందల
 గాఁగ = తలక్రిందుగ; ఉదరాన్ని = అంకలిని; గాడ్పుచే = వాయువుచే; ఉజ్జగించు =
 పోగొట్టును - అణచివేయును; ఏచి = బంధించి; లింగమువోలె = స్థాణువువలె; అంతరాయాంధ
 కారంబులు = విఘ్నములనెడి చీకట్లు; తనకుపోదు, చాకుఁబోదు, అని = తపము చేయక తనకు
 దప్పుడు, వర మియక దేవునికిని తప్పుదని; నమ్మి = అ విష్ణువునే నమ్మి. [వయిది లోకోక్తి.] సుక్లోకుండు =
 సత్కీర్తికలవాడు.

ఉ. ఓగజరాజగామిని! మహోగ్రపునోములు నోచుచున్న య
 యోగివరేణ్యునేమమున నుల్లము పెన్నవలెం *గరంగె వృ
 ద్రాగనమగ్రోపవసితాజనతాపరిరంభసంభ్రమో
 ద్యోగకళాప్రవర్తిక జతుర్ముఖవంచితధూర్తకీర్తికిన్. 30

1. చ. సుతుల. 2. చ. యీషణదూషణ. 3. చ. బోయంగ. 4. చ. న, గరుచేసి. 5. న, గురి
 చేసి. *గరంగి. 6. ర. రీ. చ. కోప.

టీక. మహాగ్రాహ=మిక్కిలిదుస్సాధ్యములగు; నోములు నోచుచున్న=ప్రతములుచేయుచున్న; నేమమున్ = నియమమువలన; ఉల్లము = మనస్సు; హృద్రాగ...ప్రవర్తిక = మించిన ప్రేమతో గోపకన్యకలను కొనిలించుటలో నేర్పుకలవానికి; చతుర్ముఖవంచితధూర్తిర్తిక = బ్రహ్మ వంచించిన కీర్తికలవానికి, [ఇట - 'వంచితచతుర్ముఖ - 'అనుటకు మాటుగా 'చతుర్ముఖవంచిత - ' అను నమాసము - అహితాన్ని వంటిది.] వత్సాహరణమయమున బ్రహ్మ కృష్ణుడు వచ్చిచుట ప్రసిద్ధము నీ. యతి మనోగృహదీపికాంకూర మగులీల గోవర్ధనాచలగుహ మెలగుచు

గిరికూటతటరటతేక్కిరాజమురీతి రాధ చన్దనమీద ప్రాలి నగుచు

జత్రాభముల నేలు సుత్రాముకై నడి బలువన్నెయాలమందల మెలఁపుచు

కమలకాననమధ్యకలహంసవిభుభాతిఁ గూర్చి నెచ్చెలిపిండు గొని చెలఁగుచు

తే. జంద్రబింబంబునకు మృదుస్వనము గఱపు, రచనసంజ్ఞార్థ శంఖ మూదచు నొనర్చు నాట లన్నియుఁ జాలించి యరిగెఁ దపసి, చన్ద శాలకు దేవకీతన్ద్రకంబు. 31

టీక. యతిమనోగృహదీపికాంకూరము = యతుల మనస్సులను గృహములుడలి దీపకళికలు; గిరి...రీతిక = కొండచరియ ప్రదేశములందు కేకలువేయు నెమిలిరాజువలె; ప్రాలి = ఒఱిగి; [ఇట రాధచన్దన కొండలతోఁ బోల్పఁబడినది.] చిత్రాభములనేలు = రంగురంగుల మేఘములను పాలించు; సుత్రాముకై నడిక = ఇంద్రునివలె; కూర్చి నెచ్చెలిపిండు = తోడి మిత్రులనుమాహమును; మృదు స్వనము = మధురధ్వనిని; కళపురచన = నేర్పురీతిని; సంజ్ఞార్థ శంఖము = తత్త్వార్థకేతమును బోధచేయు శంఖము; [ఇచట కృష్ణునిముఖము చంద్రబింబమువలెనున్నదనియు, నతఁడు శంఖమును పూరించుగా చంద్రబింబమునకు మధురధ్వని యబ్బినట్లున్నదనియు పోలిక.] దేవకీతన్ద్రకంబు = దేవకీ దేవిద్ద - శ్రీకృష్ణుఁడు; అలం. ఉపమ.

చ. లలితశిరీషపుష్పమృదులంబులు నీచరణంబు లక్కటా!

యిల యిది రూక్ష మిట్టు లలయించుట ²గా దని ప్రాగ్నామృదూ

క్తులు సెలగంగ ³వె పొదివి తొల్చుదువుల్ తగు విన్నపంబులగ

బలుమఱుఁజేయుచందమన బంగరుటందియ లుగ్గడింపగన్.

32

టీక. లలిత.....లంబులు = చక్కనితిరిసెనపూవువలె మెత్తనివి; నీచరణంబులు = నీపాదములు; ఇల = నేల; రూక్షము = కఠినము; ఇట్టు లలయించుట కాదు = (ఆ పాదములను) ఇట్లు కష్టపెట్టుట తగదు; అని; ప్రాగ్నామృదూక్తులు = ప్రార్థించు నొప్పిదపుమాటలు; చెలంగంగ = ప్రకాశింపగా; వె పొదివి = వెంటనఁటి, తొల్చుదువుల్ = వేదములు; పలమఱు = పెక్కు సార్లు; ఉగ్గడింపగన్ = మ్రోగగన్; శ్రీకృష్ణుడు పరుగిడి పుండరీకుని యొడ్డకుఁ బోవునపుడు కాలియంచెలు మధురముగ ధ్వని చేయుచుండెను; ఆ చప్పుడు కఠినమైన నేలమీద మెత్తని నీయడుగు లిడుట న్యాయము కాదని వేదములు వెంటఁబడి మొఱపెట్టుచున్నట్లున్నదని ఉల్లేపిత్.

క. మెత్తఁగ నూఱిన⁴చుట్టుం, గత్తిక మధుకైటభోరుకంఠము లలనా

దొత్తిన హత్తిన చెన్నుం, దిత్తులక్రియ దొడలయడ్డతిత్తులు వ్రేలన్.

33

టీక. మెత్తగనూఱిన = చక్కగా సానఁబట్టిన; చుట్టుంగత్తిక = చక్ర మను నాయుధముచే; మధు.....ములు = మధుకైటభు లను రాక్షసుల గొప్ప కంఠములను; అలనాడు = పూర్వము; ఒత్తిన = ఖండింపగా; హత్తిన = అంటుకొన్న; చెన్నుందిత్తులక్రియ = సొగసైన సంఘటవలె నున్న; తొడలయడ్డతిత్తులు = తొడల ప్రక్కలనున్న గచ్చకాయల సంఘట, [చక్రముచే మధుకైట

1. చ. హంసము విభాతి. 2. చ. గాదని. 3. చ. శ. ర. వేపాదలి. 4. చ. చుట్టుం.

భుల కంఠములను తెగవ్రేయునపుడు ఆ భాగములందున్న తిత్తులు చక్రమున కంటుకొని రాగా, వానినే కృష్ణుడు గ్రచ్చకాయల సుచులగాఁ జేసికొన్నాడని వర్ణింపఁబడినది.] అలం. ఉపమ.

క. మాయావృతఁడగు నాత్మని, సోయగమునఁ ¹దెగడి తీగసోగలు ముచ్చు
టైయునికి సంగరహితం, ²బయ్యెత్; గాకున్న జఘన మభిరామ మగున్. 34

టీక. మాయావృతఁడగు = మాయచే ఆవరింపఁబడిన; సోయగమునఁ = చక్కదనముచేత;
తెగడి = తిరస్కరించి; ముచ్చుటై = మూఁడుచుట్టులుకలదై; ఆత్మ మాయచే ఆవరింపఁబడియుండును;

శ్రీకృష్ణునికటిని మాయపబోలిన వనసము ఆవరించియుండలేదు, [అతఁడు దిగంబరుఁడు.] అది ఈ కటిని ఆవరింపకుండునట్లు మూఁడు చుట్టుగా తీగ కట్టఁబడియున్నది. కాన మాయావృతాత్మను శ్రీకృష్ణుకటి మీఁతయున్నదని వర్ణితము. అలం. వ్యతిరేకము.

క. ఇటు నభ మిటు భూవలయంబిటు బలివద్దంబు నుండు నిరవు లని యనన్
బటువు లగు వభులచెలుపునఁబుటపుటనై యున్నచిన్నిబొజ్జ గదలఁగన్. 35

టీక. భూవలయంబు = భూగోళము; బలివద్దంబు = పాతాళము; ఇరవులు = చోటలు;
బటువులగు = గుండ్రని; వభులచెలుపునఁ = ముడుతల (త్రివళుల) యాదముచేత; పుటపుటనై యున్న = వృద్ధిబొందియున్న. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. తులసికే బచ్చరాకుదురు తోయదవాహనరత్నవేది య
క్మమిమెఱుంగఁజోడికిని గొస్తుభఘర్షగభస్తికీ నభ
* స్తలముననంగఁబొల్చి నిరతంబు కృపావిభవంబు⁴నింటి బో
ర్తలుపుఁదలంపునేయుచు నురంబు గరంబు పరిస్ఫురింపఁగన్. 36

టీక. బచ్చరాకుదురు = బచ్చలు తాచిన కుదురు; తోయదవాహనరత్నవేది = ఇంద్రనీలముల
తిస్సె; కాస్తుభఘర్షగభస్తికీ = కాస్తుభ మును వేడివెలుగు (సూర్యు)నట్టి, సభస్తలము = ఆకాశ
ప్రదేశము; పొల్చి = ప్రకాశించి; నిరతంబున్ = ఎల్లపుడును; కృపా.....లుపున్ = దయాసంపద
యను నింటియొక్కవీధి (పెద్దతలుపును; కలంపునేయుచున్ = సరిపోలుచు; కరంబు = మిక్కిలి;
పరిస్ఫురింపఁగన్ = ప్రకాశింపఁగా. అలం. రూపకము.

క. కలుషభోగవధనిధానా, కలితఘటికలనగ గ్రచ్చకాయలు వలచే
నెలకొను నల జలిబిలి వ, న్నెల వన్నెలసంచి నిండి యింపలరారన్. 37

టీక. కలుష.....ఘటికలు = పాపము లను పిట్టలనుచంపుటకుసంగ్రహించినగుండ్లు; జలిబిలి
వన్నెల = ముద్దుముద్దరంగులుగల; వన్నెలసంచి = అందమైనసంచి. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. లలిత నిజోవామకరతల, కలిత⁷కనత్కంబుకాంతి కలకల నవ్వన్
గలువలచెలిగిలిగింతల, నలువగు తాలన్ బిసాళినలువగుతాలన్. 38

టీక. లలిత.....కాంతి=అందమైన తన యెడమచేతియందుండి ప్రకాశించు శంఖముయొక్క
కాంతి; కలువల.....తాలన్ = చంద్రకాంతిప్రసారమున దిద్దిదములగు చంద్రకాంతములను;
బిసాళి, నలువ గుతాలన్ = ప్రకాశించునట్టి హంసలను; కలకలనవ్వన్ = తిరస్కరింపఁగా. అలం.
ఉపమ. యమకము.

క. నిజ్జడైర్వ్యాదర్యములను, గజములకుం బొడము నిడుదకరములుఁ బోలేన్

1. చ. దెగడి. 2. చ. బయ్యెన్. 3. చ. గాన్. *స్తలము. 4. చ. నిట్టిచో. 5. చ. జగ. 6. చ.
ధామ. సూర్య. 7. చ. కరత్కం.
పాండురంగ—10

భుజములు పోషితభక్త, వ్రజములు కరవిజితపుష్కరజములు పొదలన్. 39

టీక. పొడము = పుట్టిన; నిడుదకరములఁబోలెన్ = పొడవైన తొండములవలె; పోషిత.....ములు = భక్తులసమాహారమును పోషించు (రక్షించు)నని; కరవిజితపుష్కరజములు = తామరపూవులను జయించు (తామరపూవులను మించు) అతిచేతులు కలవి. అలం. ఉపమా.

క. వదనైక స్తంభకనక, సదనము ¹సిరికొఱ కొనర్చు ప్రప్త నీలుపు న
మొదలించి శంఖశంకువా, యిది యనఁగాఁ గంబుకంత మింపు పఠింపన్. 40

టీక. వదనైక స్తంభకనకసదనముసిరికొఱకున్ = ముఖమును నొంటికంటబు బంగారుమేడకోభ కయ; ప్రప్త = సృష్టిచేయువాడు - బ్రహ్మ; మొదలించిశంఖశంకువా = మొదటి శంకుస్థాపనచేయుట కొఱకును శంఖమువంటిమేక; కంబుకంతము = శంఖమువలెనున్న మెడ. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. బిరకపువ్రేతల వాలెఱ, మంకెనపూదేనెతేట మానక వైదై బై
నింకఁగ నింకఁగఁ బల్లలు, బంకించుటఁబోలె మోవి బచ్చిన హెచ్చెన్. 41

టీక. బిరకపు - తేట = బిరకమైన గొల్లఁతల ఎఱ్ఱనిపెవలందలి మంకెనపూదేనెనంటి అప్పు తము; బంకించుటఁబోలె = పూయుటచేతనో యునుట్లు; బచ్చిన = రూగు - ఎఱుపురూగు. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. తభుకు మొగము నెలపదకము, నెలపున నిడుతీరుగాఁగ నిలిపిన యాఖం
డలనీలకళిక క్రియ నిట్టలమై స్ఫుటనాసికాపుటము దీపింపన్. 42

టీక. తభుకు...నెలవులన్ = ప్రకాశించు ముఖమును నెలపదకమునందు; ఇడుతీరుగాఁగన్ = నెలకొల్పువద్దతిగా; నిలిపిన = ఉంచిన; ఆఖండలనీలకళిక క్రియన్ = ఇంద్రునిలపు మొగ్గవలె; నిట్టలమై = హెచ్చుగానుండి; నాసికాపుటము = ముక్కు. అలం. ఉపమా.

తే. తభుకుఁజోక్కుల మకరకుండలకలాప, మరకతద్యుతిరింఘోలి హరిణోలత్తు
మండలంబుల లాంచనమండమములు, గానిపించుచిధంబుఁగ గలయఁ బ్రా. 43

టీక. మకర...రింఘోలి = చెవులయందలి మకరకుండలములందలి మరకతమణుల కాంతిసమా హము; హరిణమండలములన్ = చంద్రబింబములందు; లాంచనమండమములు = చిహ్నములమనోజ్ఞ తలు; కలయఁబ్రాకన్ = అంతకును వ్యాపింపఁగా. చెక్కిల్ల చంద్రబింబములవలెను, వానిపై ప్రేలాడు మకరకుండలములలోని మరకతమణులు చంద్రునిలోని మచ్చలవలెను ఉన్నవని భావము. అలం. ఉపమా.

చ. తరళమసారసారనిభతారకముల్ సితపద్మప్రబం
ధురములు రాధికాహృదయతోయజ్ఞోరకబోధనక్రియా
తరణతరార్కరుగ్విలసితస్ఫుటరక్తిమ సక్తకోణభా
స్వరములు సూక్ష్మపక్ష్మములు వాలికకన్నులు చెన్నుమీఱఁగన్. 44

టీక. తరళ.....కముల్ = చలించు నింద్రునిములవంటి కనుపాపలు కలవి; సిత.....ధుర ములు = తెల్లతామరతేకులవలె ఒప్పిదమైనవి; రాధికా.....భాస్వరములు = రాధయొక్క హృదయ మనెడి తామరమొగ్గను వికసింపఁజేయుటకైన తేజయెండయొక్క ప్రకాశమువలె స్ఫుటమైన ఎఱ్ఱని కాంతితోఁ గూడిన కనుగొలుకులచే బ్రకాశించునవి; వాలికకన్నులు = వెడఁదలగు కన్నులు; చెన్ను మీఱఁగన్ = ప్రకాశింపఁగా. అలం. ఉపమా, రూపకము.

1. చ. కిరీర. 2. వ్రాతల. క. వ్రేతల. శ. ర. 3. వైవై. క. * బలుమణు. శ. ర. 4. క. క్కులు. 5. క. లక్ష్మి. చ. లక్ష్మి.

తే. అలకతిమిరంబు తనుగప్పునను భయమున

ముఖసుధాసూతి నునువెల్లు ముఖికిఁ గూర్చి

సచదరించిన సింగిణిచాయ నొసలి

వంకచూపునఁ దగైఁ గఱివంకబొమలు.

45

టీక. అలకతిమిరంబు = ముంగురులనెడి చీకటి; ముఖసుధాసూతి = ముఖచంద్రుడు; నును వెల్లుములికి, కూర్చి = లేతవెన్నెల యను బాణమును సంధించి; సచదరించిన = కట్టిన; సింగిణిచాయ = వింటివలె; వంకచూపున = ఓరచూపున; కఱివంకబొమలు = నల్లనై, వంకరగనున్న కనుబొమలు; తగై = ప్రకాశించెను. అలం. రూపకము, ఉపమ.

క. బలభిదుపలాద్రిమాళిక్, బలపలగాఁ బొడవు ముదిరపటలముపగిదిక్

లలితోత్తమాంగతలమున, జిలుగుం దెలిక్రొత్తచలిదిచిక్కిము దవరన్.

46

టీక. బలభిదుపలాద్రిమాళిక్ = ఇంద్రసీలములకొండొప్పున; పలపలగా = విరళముగా; పొడవు = వ్యాపించు; ముదిరిపటలముపగిదిక్ = మేఘములగుంపువలె; లలితోత్తమాంగతలమున = మనోజ్ఞమగుతలపైని; ఉపమ.

కా, దిగ్వాసుండు రుపింఛలాంఛితశిఖోద్భిష్టండు వర్షాపయో

ముగ్ధవర్ణండు నవాంబుజాహితలతాముక్తాంగదుండు సుధా

రుగ్విస్తేరముఖుండు నంగ శతజిద్రూపాధికుండు గ్రభూ

వాగ్విర్లోద్భవాభూమి శ్రీనిభుండు శ్రీతస్మాంకవత్సుండునై.

47

టీక. దిగ్వాసుండు = దిగంబరుడు; వర్షాపయోముగ్ధవర్ణండు = వానకాలపుమేఘమువలె (నల్లని) రంగు కలవాడు. నవాంబు.....గదుండు = లేతవెలవంకవంటిమూత్యాలభుజి దిక్ కలవాడు; సుధా రుగ్విస్తేరముఖుండు = చంద్రునివలె వికాసముకలముఖము కలవాడు; ఆనంగ శతజిద్రూపాధికుండు = వందఁకొలదిగ నుండు మన్మథులను మించిన చక్కదనము కలవాడు; అగ్ర.....భూమి = తొలి పలుకులగు వేదములు పుట్టుటకు కారణమైనవాడు; [పూర్వటికలో “అగ్రభూవాగ్విర్లోద్భవాభూమి = బ్రహ్మణుల మాటగర్వమునకు బుట్టినచోటు” అని కలదు. ఆ మూలము, వ్యాఖ్యానము అయ్యుక్తములు.] అలం. ఉపమ.

క. *నొడువుల యడఁతుక మగనికి, బొడచూపని తనదురూపు పొడగనిపించె

జడనిధిశయనుండు కొంగున, ముడిచినమణి గాదె భక్తముఖ్యుల కెల్లన్.

48

టీక. నొడువుల.....మగనికి = సరస్వతికి భర్తయగు బ్రహ్మకు; పొడచూపని = చూపని; పొడగనిపించె = కనుపడునట్లు చేసెను - చూపెను; జడనిధిశయనుండు = నముద్రమున నిద్రించు విష్ణువు; అలం. కావ్యలింగము.

క. నిగనిగని విదళకదళి, యుగళిన్నగి జిగిదొలంకు నూరులఁ గని చొ

క్కు గదురఁజేయు జగత్పతి, దగిలి కనుంగొనుచు మునిమదావళి మెలమిన్.

టీక. నిగనిగని = తళతళలాడు; విదళకదళియుగళి = అకులు లేని రెండుదంటి బోదలను; నగి = నవ్వి - తిరస్కరించి; జిగి, దొలంకు = కాంతులనీను; చొక్కు = ఛరవశతను; కదురఁజేయు = కల్పించును; మునిమదావళి = మునిశ్రేష్ఠుడు; ఎలమిన్ = ప్రీతితో; [“చొక్కుగదురఁ = ఛరవశ త్వము కలుగగా” అని పూర్వటిక. అది యనుచితము.]

1. క. దగ. చ. దగ. 2. క. దళకొత్తు. చ. దొలుక్రొత్త. దెలిక్రొత్త. క. ర. క. వాగ్వి. చ. వాగ్విర్లో. *నొడువు. క. ర. 4. చ. ముడి.

తే. విపులవీక్షణశక్తిచే¹ వెండి కుండ, లింగతలిమాంగరూచినుధ గాత్రి గ్రోలి
సంతతవ్రతకల్పనాజాయమాన, దుష్టస్థైర్యశకుంతయుఁ దొలంగఁ ద్రోచి. 50

టీక. వెండి = మణిల; కుండలింగతలిమాంగరూచి నుధ = శేషశాయియగు విష్ణుని దేహకాంతి
యను నమృతమును. పుండరీకుఁడు తనివీటిఁ జీకృష్టుని దివ్యతేజమును లిలించెనని భావము.

ఉ. ఆవు నదల్పు పచ్చవెదు రంఘ్రియుఁ గాంతరవీధి నూది యి
గ్రాసనిఁ దేజరిల్లు కటిహస్తసమన్వితుఁ గౌస్తుభాంకు నిం
దీవిభు నింద్రసీలనిభదేహుఁ గనుంగొని హర్షవర్షధా
రావిలమానసుం డగుచు నమ్ముని కృత్యవిభూతభుద్ధిగై. 51

టీక. పచ్చవెదురు = ఆరుపచ్చని పచ్చివెదురుకట్టెను; అంఘ్రి = ననుగాంతరవీధి = రెండు
కాళ్లకును నడుమను; ఊది = గట్టిగా ఇరికించి; అగ్రావని = ఎదుటిభాగమున; ఇందీవిభు = లత్త
దేవికి భర్తయైనవానిని - విష్ణుని; హర్ష మానసుండగుచు = సంతోష ముచు వర్షధారచే దడువఁ
బడి ఉక్కిరిబిక్కిరియైన మనస్సుకలవాడై; కృత్యవిభూతభుద్ధిగై = స్తాభించినవాడై. అలం.
స్వభావోక్తి.

చ. విలిఖతమో శిలాకృతియొ విస్తృతి రూపునహించెనో యనన్
జలనవిదూరుఁడయ్యుఁ దొలసావివయోధరధారఁ దోఁగు స
య్యిలఁదలయెత్తు క్రొత్తపులుసేపున వే పులకల్ తనూలతన్
మొలవఁగ నున్న నన్వి యదుముఖ్యుఁడు తానముఖ్యుని క్షుణ్ణున్. 52

టీక. విలిఖతమో = వ్రాయఁబడినదో - చిత్తరువో; శిలాకృతియొ = శిలావిగ్రహమో;
విస్తృతి, రూపునహించెనో = మూర్తీభవించిన మణివో; చలనవిదూరుఁడయ్యున్ = కదిలికలేనివా
డైనను; తొలసావివయోధరధారన్ = తొలుకరి వర్షధారలచేత; తోఁగు = తడియు; ఇలన్ = భూమిపై;
కలయెత్తు = మొలచు; క్రొత్తపులుసేపున్ = చిగురుగడ్డిసారను; పులకల్ = గగుర్పాటు; అలం.
ఉత్పేక్ష, ఉపమ.

ఉ. నిచ్చలు నిచ్చలోఁ బొదలు నీపితృభక్తి జ్ఞానశక్తిన్
మెచ్చితి నిచ్చితిం గఁము నీయొడ నీయొడ యేల? వేడుకొ
మ్మిచ్చెదఁ జెచ్చెన్ వలయునీస్పితముల్ శతమేని దీననే
పొచ్చెము నొచ్చెముం బొరదు భూసురకేసరి! నమ్ము నావుడున్. 53

టీక. నిచ్చలు = ఎల్లపుడు; ఇచ్చలో = మనస్సునందు; కరము = ఆభయహస్తము; ఎడ =
ఎడమ-జాలము, భేదము; శతమేని = నూతనము; పొచ్చెము = లాపము; ఒచ్చెము = అనుమానము. అలం.
అనుప్రాసము.

కా. భస్మోద్దూలనపాండురాంగము రమాప్రాణేశుపాదద్వయన్
విస్తేరాంబుజగామిహంస మిది నాచే వ్రాల్చుచున్ లేచి 'దే
వాస్తాకం శరణం త్వమేవ; గతి రన్యో నాస్తి; దుర్వాసనా
పస్తారం హర' యంచుఁ బల్కి మఱియున్ భక్తుండు భక్తిస్పృహన్. 54

టీక. భస్మో.....గము = బూడిదపూసికొనుటచే తెల్లవైన దేహము; విస్తేరాంబుజగామి,
హంసము = వికసించువద్దమునుగూర్చి పొవు హంస; నాన్ = అనునట్లు; వే = వేగముగ; వ్రాల్చు

చుక్ = పడవేయుచు; దేవాస్తాకం శరణం త్వమేవ = దేవా! మాకు నీవే దిక్కు; గతి రన్యోనాస్తి = వేఱుగతి లేదు; దుర్వాసనాపస్తారం హర = చెడ్డవిషయములచుందలి కోరికయను పిచ్చిని పోగొట్టుము; భక్తిస్పృహక్ = భక్తియందలి ఇచ్చచేత - భక్తితమకముచేత; ['దేవాస్తాకం' అని సంబుద్ధిపము సంధి.]

సీ. పాదలు సీపొక్కిటిపువ్వుకాన్పున గదా పెనుమాయ పిల్లలఁ బెట్టుటెల్లఁ
బొడము సీమొదలియూర్పుల నేప్పలనకదా చదువుసంధ్యల గల్గి జగము మనుట
కెరలు నీయడుగుఁబాదురల తేనియగదా పాపంపుఁబెనురొంపి ¹పలుచనగుట
పాసఁగు నీతెలిచూపుపసగదా యిది రాత్రి యిది పగలను మేర లెఱుంగఁబడుట
తే. భవనఘటనకు మొదలికంబమునఁబోలే, భవనములకెల్ల నీ వాదిభూతుఁడగుట
నిట్టనిలుచున్గిచేఁగాదె నెట్టుకొనియె, గెంటుగుంటును లేక లక్షీకళత్ర! 55

టీక. పాదలు = పర్విట్లు; కాన్పున = ప్రసవముచేత; డొర్పులు = నిశ్శ్వాసములు; కెరలు = అతిశయించు; తెలిచూపు = లేట తెల్లమగు దృష్టి; భవనఘటనక్ = ఇల్లుకట్టుటకు; అదిభూతుఁడు = మొదటివాడవు - ప్రధానుడవు; నిట్టనిలుచున్గిచేక్ = నిటారుగా నిలుచుండుటచేత; నెట్టుకొని యెక్ = అతిశయించెను - లేటపడియెను; గెంటు, గుంటును, లేక = కదలిక, శక్తులేక - నిరాటంకముగ. [ఇచట 'నీవాదిభూతుఁడవగుట' అనుటప బదులు 'నీవాదిభూతుఁడగుట' అని ప్రయోగింపఁ బడినది.]

విష్ణుని నాభికమలమునఁ బుట్టిన బ్రహ్మ సృష్టిజేయఁబూసెననియు, విష్ణుని తొలియూర్పులే వేదములయి జనుల విద్యాబుద్ధుల కవకాశము కలిగించెననియు, విష్ణువుపాదములనుండి గంగానది యుద్భవిల్లి ప్రజలపాపములను పటాపంచలుచేసి, వారికి పుణ్యక్షేత్రములను కలిగించుచున్నదనియు, విష్ణుని కన్నులగు సూర్యచంద్రులవలననే యహర్నిశలను విభజింప వీలగుచున్నదనియు, విష్ణువు భవనములకెల్ల మూలమనియు నభిప్రాయము. అలం. ఉపమ.

చ. ముదమున సోమకాసురుఁడు ముచ్చిలి యచ్చలమారఁగొన్న ప్రాఁ
జదువులు తెచ్చి తజ్జతరసాంద్రతరాంత్రము లంట నంటు బల్
4గదురు దొలంగఁ గీర్తియను గంగఁ దొలంచి విధాతృఁసుధుర
ద్వదనసరోజగంధలలితంబులు చేసితిగా జగన్నిధి! 56

టీక. ముచ్చిలి = దొంగిలించి; అచ్చలమారక్, కొన్న = పూనికతో అవహరించిన; ప్రాఁజదువులు = వేదములను; తెచ్చి; తజ్జతరసాంద్రతరాంత్రములు = అతనిపొట్టలో ఎక్కువగనుండు ప్రేవులు; అంటక్ = అట్టకట్టగా - అంటుకొనఁగా; అంటు బల్గదురు = వ్యాపించిన ఎక్కువైన కంపును; తొలఁచి = కడిగి; విధాతృ.....తంబులు = వికసించిన కమలములవంటి బ్రహ్మముఖములందలి పరిమళముచే నువాసనగలవి. అలం. రూపకము. (ఇది మత్స్యవతారవర్ణనము)

ఉ. కోపనశాపనవ్యశిఖాగోల్తసగం గోసుగంది మ్రంది త
త్రాపము నాఁచలేక తిమిథామజలభ్రమిఁగూలి తూలు జం
భాపహరాజ్యలక్ష్మీ పెరవాఱగఁ దెల్పవె యీతకాయరూ
వై పృథుకర్పరం బమర నాశితరక్షణదక్షిణేక్షణ! 57

1. చ. కలచన. 2. చ. భూతివగుచు. 3. చ. గాత్రము. రాంత్రములంటికట్టు. 4. చ. రి, 4. చ. గదిరు. 5. క. గోర్దన. చ. గోల్తన. సూర్య. కోల్తన. 6. చ. నుగంధ.

టీక. కోవన శాపనవ్యభిఞ్ఞా = కోవనవ్యభిఞ్ఞముకల దుర్వాసునిశాపమునెడి కనకనలాడు నివృత్తి; కోల్ సంగ = వెన్నుకాలునట్లుగా [గోల్ సంగ = మిక్కిలిచేరంగగా అని పూర్వటీక.] కనుగండి = మిక్కిలి తపించి; ముంది = సోలి; తిమి...భ్రమి = బలచరములను నివాసమును సముద్రపు నుడులలో; కూలు = పడు; జుభావహారాభ్యుత్థి = జుభునిజంపిన అంద్రుని రాజ్యసంపదను; వెఱపు; అరంగ = ఉపాయమున; శాత్రుకాయరూపై = గోడలపై అనుమాలమును సారకాయకూపు కలదయిన; పృథుకర్షరంబు = గొప్పనీపుటప్ప; అమర = అమరములుగా; లేల్వవె = లేలునట్లు చేయలేదా? ఆశ్రిత.....క్షణ! = ఆశ్రితులను రక్షించుటానికై చయలోడి చూపుకలవాడా! [ఇది కూర్పావతారవర్ణన] అలం. ఉపమ.

ఉ. ఆవెనువెల్లిఁ ద్రెళ్ళుమక రాకరమేఖల సీపు చేల్పుయ

స్తాపదటంకవిభ్రమవిడంబినియా నిజదంష్ట్రు గూర్చు త
ద్రూపము దీపితం బగు సరోరుహలోచన! సప్తజిహ్వబి
హ్వోపరిభాగధూమలయోపమమై పజయోపలబ్ధులన.

58

టీక. ఆ వెనువెల్లి = ఆప్రళకాయకాలపు) పెద్దప్రళకాయమున; త్రెళ్ళు = పడిన; మకరాకర మేఖల = సముద్రముమొలనులుగాంగల భూమిని; అస్తాపదటంకవిభ్రమవిడంబినియా = బంగారు పిడి యొక్కవిలాసము ననుకరించునట్టి [ఇచట 'బంగారును నానునట్టి యుల్లియుక్క విలాసమును పోలినది' అని పూర్వటీకయందు కలదు. అది సరికాదు.] నిజదంష్ట్రు = సీపు; అయందు; తద్రూపము = అప్పటి భూమిరూపము; విలయోపలబ్ధుల = ప్రళయకాలములందు; సప్త...పమమై = అగ్నిజ్వాలల చివఱలందు వలయాకారమున నుండు పొగలగుంపును పోలినట్టి; దీపితంబగు = ప్రకాశించును. (ఇది వరాహావతార వర్ణనము) అలం ఉపమ.

చ. అలఘు జగద్ద్విపద్ద్విపఘటాంకుశ శాతనఖాంకురాగ్రలాం

గలముల మున్ను నీవసుంఘస్సర! వైరి భుజాంతరాలజాం
గలమహిం జాలువట్టి పయి గ్రమైడునెత్తురు నీరువెట్టి యం
దలుక వె కీర్తిపూర్తికలమాంకుర మింద్రమాఫలాధివై.

59

టీక. అలఘు.....లాంగలముల = అలఘు = గోవు; జగద్ద్విపద్ద్విపఘటాంకుర = లోకశత్రువులగు రాక్షసులనెడి వినుగుల గుంపునకు; అంకుశ = అంకుశములైన; శాతనఖాంకురాగ్రలాంకులముల = వాడిగోళ్లకొనలనెడి నాగళ్లచేత; అనురఘస్సర! = రాక్షసులను నశింపజేయువాడా! వైరి.....మహిం = శత్రువుల అొప్పులనెడి ఆడవినేలను; చాలువట్టి = చాల్చి నీర్డునట్లు దున్ని; కీర్తిపూర్తికలమాంకురము = గొప్పకీర్తి యను పరిమొలకను; ఇంద్రమాఫలాధివై = ఇంద్రుని సంపదను నిలువదలంచి; అంకుశ = నాటవా. అలం. రూపకము.

నాగళ్లతో తొలుత పొలముదున్ని, చాలువట్టి, నీరువెట్టి, విత్తనములు చల్లుట, అవి ఫలించుట లోకపోరాటే. ఇందు నృసింహావతారము వర్ణితము.

క. దండితబలివై జగములు, నిండఁ బెరుగుచున్నవేళ నీయడుగున భూ

మండల మతిసూక్ష్మాత్మక, గొండిఁ మచ్చయనబోలెఁ గొమరొందు హరి! 60

టీక. దండితబలివై = బలిని దండించి; గొండిఁ మచ్చయనబోలె = చిన్నమచ్చవలె; కొమరొందు = ప్రకాశించును. అలం. ఆధికము, ఉపమ. ఇది వామనావతారవర్ణనము.

ఉ. మాతృకతోరకంతబిలమార్గగళద్రుధిరారుణాననం

దై తథోక్త దోషపరశుహాసీకి మేత యొసంగవే రిపు

త్వాతలనాథ మేచకక చాకుచహారమృణాలనాళ సం
భూతము నూతనై ణమదకర్దమ వర్ధనసంప్రభూతమున్.

61

టీక. మాతృ...ననంబై = తల్లియొక్క గట్టికంఠమునుండి కాటుచున్న నెత్తుటిచే ఎఱ్ఱనైన ముఖముకలదై; (అచుకలదము యని వరకువిషయమున గ్రహించుచది.) తఱుకొత్తు = ప్రకాశించు; దోహదకుహంసికి = చేతిలోని గండ్రగొడ్డలియను నాడుహునను; [హునముఖము ఎఱ్ఱగాసుండునని కవిసమయము] రిపుసంఘాతమున్ - రిపుత్వాతలనాథ = శత్రురాజులయొక్క; మేచకకచా = నల్లనిజుట్టుగల స్త్రీలయొక్క - వారి భార్యలయొక్క; కుచహార = కుచములపైవ్రేలాడు హారములనెడు; మృణాలనాళసంఘాతమున్ = తామరతూండ్లగుంపును; నూతనై ణమదభూతమున్ = త్రొత్త కస్తురియను బురదయందు పుట్టి పెరిగినదానిని; [వరకురాముండు తృడ్రీయాశ్లాచోష్ఠున తల్లికుత్తుకను నఱకెననియు, తనతండ్రిని రాజు చూపిన కారణమున రాజుల నందఱిని ఇనుపదియొక్కసారి సంహరించెననియు పురాణగాథ.] ఇది వరకురామావతారవర్ణనము.

శత్రురాజులు సహరింపబడఁగా వారిభార్యలు కస్తురి నలఁగుట మునిరనియు, మెడలలో హారములను దాల్చుటయు విడిచిరనియు భావము. [హునలు తామరతూండ్లను తిరుచు కవి సమయము.] అలం. రూపకము.

ఉ. దారుణబాణపాతమదధారలు గాఱఁగఁ గ్రాలు దోర్ధను
ర్వారణరాజుఁ గొల్చి దశవక్త్రముఖాంబుజవాటిఁ గూల్చి బృం
దారకహృత్సరోజములు దాననచేసి వికాసమాసరా

కారత నొందఁజేసిన ప్రగల్భత నీక తగున్ దగున్ హరి!

62

టీక. దారుణ.....ధారలు = శ్రురములగు (వాడి) బాణములుపడుటయనెడి మదజలధారలు, కాఱఁగన్ = ప్రవహింపఁగా; గ్రాలు = ప్రకాశించు; దోర్ధనుర్వారణరాజున్ = హస్తచుదలి ధనుస్సును గజరాజును; గొల్చి = పురికొల్పి; దశవక్త్రముఖాంబుజవాటిఁ = రావణుని ముఖములను పద్మములను; దాననచేసి = ఆ కారణముననే - రావణుని ముఖములను పద్మములను కూల్చుటచేతనే; బృందారకహృత్సరోజములు = దేవతల హృదయము లను పద్మములను; వికాసమాసరాకారతన్ = వికాసమయొక్క సారమైన ఆకారము కల్గుటను; ప్రగల్భత = నేర్పు; హరి! = విష్ణుదేవుఁడా! - (సింహమా) నీక = నీకే; తగున్, తగున్. అలం. రూపకము. ఇది రామావతారవర్ణనము.

మ. వికటోత్తంభితసీరభోగపటలీ విస్ఫూర్తిమన్తూర్తి కం
చుక నిర్దోకభయానకంబు వికృతాశుశ్చేష్ట మగ్నిచ్చటా
వికిరన్తూరనిరీక్షణంబు నగు నీవేషంబు శేషానుకా

రికళన్ గ్రాలదే క్రోలదే సమదవైరిప్రాణచాతులముల్.

63

టీక. ఇందు బలరామావతారము వర్ణింపబడుచున్నది.గా అక్షర డిందు శేషుండు వర్ణింపబడెను. వికట.....మూర్తి = వంకరగా ఎత్తఁబడిన నాఁగే శ్వును పడఁగలగమిచే ప్రకాశించు దేహముకలదని బలరామునిపక్షమున అర్థము; వంకరగా ఎత్తఁబడిన నాఁగే శ్వేవంటి ఒడఁగలగుంపుచే ప్రకాశించు దేహము కలదని శేషునిపక్షమున అర్థము. కంచుకనిర్దోకభయానకంబు = కంచుకము విడుచుటచే భయంకరమైనదని బలరామపక్షమునను, చొక్కావంటి కుబుసమువిడుచుటచే భయంకరమైనదని పాముపక్షమునను అర్థము.

[కంచుకనిర్దోకభయానకంబు = కుబుసమువిడుచుటచేత భయంకరమైనది - అని పూర్వటీక. ఈ టీకలో పాముపక్షముననే గాని; బలరామునిపక్షమున అర్థము వదురదు. కాన నిది అగ్రాన్యము.] వికృతాశుశ్చేష్టము = వికారమై పడిగల సింహనాదము కలదని బల-పక్షమునను, వికారమై, చేగము

గల విషము కలదని పాముచక్షుమునకు అర్థము; అగ్ని.....నిరీక్షణము = నిచ్చలకు వెదచల్లు వాడి చూపులు కలది; (రెండుపక్షములందును ఒకే యర్థము) అగు, నీవేమబు; శేషముకారికళణ్ = శేషుని అనుకరించురీతిని; క్రాలచ! = ప్రకాశింపదా? సమప.....వాగ్మాలమున్ = వ్రొవ్విని శత్రువుల ప్రాణవాయువును; క్రొలచె! = త్రాగదా? [పాము వాయువును భక్షించునని గ్రాహ్యము.] అలం, ఉపమ. రూపకము, స్తోపము.

చ. ప్రతిదినకేశ¹లుంచనపు²రాయిడి నెట్టిన బట్టకట్టి పైఁ
బుతపుత మంచు నున్న కుటుబోడతల³ ధరియింప నోడియున్
సత⁴ పిమగుసొమ్ముగాన విడ జాలపుగా శిఖింపవచ్చి సౌ
గతమతధుర్య! దానిఁ గటిఁ గట్టుము పుట్టము మిన్న కేటికిన్.

64

టీక. ప్రతిదినకేశలుంచనపురాయిడి = ప్రతిదినము పెద్దదుగులకు పీరినేయుటచేసిన యువ ద్రవమున; నెట్టిన = మిక్కిలి; పుతపుతమంచున్ = పుతపుతాదుడు - బాధవలన దివ్వెక్కి; కుటుబోడతల = కురుచయైన బోడితలపైని; ధరియింపనోడియున్ = ధరింపసాగ్యము కానిన్నను; సతమగు, సొమ్ముగాన = (నీకు) కాశ్యతమగు నగ యగుటచే; శిఖింపవచ్చి = నెమిరిపురిని; విడజాలపుగా! = విడువలేవుగాదా! సౌగతమతధుర్య! = బుద్ధుడా! దానిన్ = ఆపింపుమును; కటిగట్టుము = (వస్త్రమునకు బదులుగా) మొలకు ధరింపుము; మిన్న = అనానశ్యముగ; పుట్టము, ఏటికి? = వస్త్రమేల! [వస్త్రముకట్టుకొనుట మాని, పింఛమునే కట్టుకొనునుని భావము. తల బట్టకట్టుటచే మొల బట్ట అక్కఱ లేదని స్తోపరూపమున చనుక్కారము.] ఇందు బౌద్ధావతారనర్జితము.

చ. కలి హిమవేళ శోభనపుగమ్మవిరుల్ సకలంబు డుల్పి భూ
వలయవనంబుఁ గప్పికొని వర్తిలు జాడ్యపుటేద వగర్జిగా
నలరులకారులీల భవదాగమనం బంటంగల్ల రోషపా
టల మగు నీకనుంగడలడాలు నగున్ జిగురాకు రాక్ష్మిన్.

65

టీక. కలిహిమవేళ = కలికాలమున చలికాలమున; శోభనపుగమ్మవిరుల్ = చక్కదనము (శోభ) అను పరిమళయుతపుష్పములు; [శోభనపుగమ్మవిరులు = మేలులనెడి సువాసనతోడి పువ్వులు అని పూర్వపుటిక.] సకలంబున్ = అన్నిటిని; డుల్పి = రాల్చి; భూవలయవనంబున్ = భూమండలమున అడవిని; కప్పికొని = ఆవరించి; జాడ్యపుటేద = మందత్వమునెడి గాలి; వగర్జిగా = వ్యాపించుగా - పీచుగా; అలరులకారులీల = వనంతకాలమువలె; భవదాగమనంబు = నీ (కల్పియొక్క) యొక్కరాక; అంటంగల్ల = అంతటంగల్లగా; రోషపాటలమగు = కోపముచే నెట్టినయిన; నీకనుంగడలడాలు = నీకడకన్నులకారి; చిగురాకునాకృతిన్ = చిగుళ్ళయొక్క (ఎట్టినయిన) ఆకారమును; నగున్ = భవచాసించును—పోలును. అలం. రూపకము; ఉపమ.

సీ. నీటిలోఁ జివుకక నిలిచి¹ క్రున్నరువునాన్కి² కితిసకర్పరపు³ జుక్కాను బిగువు
దంష్ట్ర నెత్తిన మహీతలపుగాడుపుజీర యురుదారుకలనయం దుదయ మగుట
పరులకుఁ దనకట్లబలిమి చూపువిధంబు పులిమిన నెత్తుగుగ్గిలపునూనె
ద్వీపాంతరమునకుఁ దెగువవైఁ జను⁴ పెంపు చేముట్టునాగంటి⁵ జీనితగులు

1. క. లుంఘన. 2. చ. రాయణి. 3. క. మగ. చ. మగు. 4. క. నిడ. త. విడ. 5. క. క్రమ్మరు. 6. ర. చ. క్రమ్మరు, 7. క. గతిన. 8. చ. జక్కాను. 9. చ. తెంపు. 9. క. జీను. చ. జీని.

తే. సౌగతాగమకూలిమి శాస్త్రపరణి, వల్లువల్లన చిత్రధావనము గల్లు

నిన్నుఁ దరిచేసి భవవాద్ధి ని స్థిరించి, దరిఁ దఱియకున్నఁ గలదె మోవము మురారి!

టీక. ఈ పద్యము దశావతారముల సంగ్రహవర్ణనరూపము; ఇందు విష్ణుమూర్తి యొక పడవ వలె వర్ణింపఁబడినాఁడు; సుసారజలధిని దాఁటి మోక్షమును పొందుటకు ఆ తరియే యాధారముని వర్ణింపఁబడియున్నది. ఇందు విష్ణుని దశావతారములును పడవపరికరములుగా వర్ణింపఁబడియున్నవి. చివ్రుకక = తడిసిపోవుటచే సారహీనముగాక; శ్రువృక్షు పూన్ని = తిరుగుచుండు పట్టుదలయు - ప్రయత్నము [ఇటు మత్స్యావతారము సూచితము. చేప నీటిలో ఎంతకాల మున్నును చివ్రుకక స్వేచ్ఛగా తిరుగును.] కఠిన..... దిగువు = మోడైన నీఁపుఁజిప్పుయనెడి చుక్కాను బలము. [ఇందు కూర్మావతారము వ్యక్తము.] దంష్ట్ర నెత్తిన = కోతితో నీటియండి బయటకు తీయఁబడిన; మహీ..... జీర = భూమియను తెఱచావ; [ఇందు వరాహావతారము గ్రాహ్యము. వరాహమూర్తి ముట్టెతో నముద్రమునుండి వైకి ఎత్తఁబడిన భూమి తెఱచావవలె నున్నదని భావము.] ఉరుదారుకలనయందున్ = గొప్పమ్రాని కూర్చునందు; ఉదయమగుట = పుట్టుట; [ఇందు నృసింహావతారమును గ్రహించువది. పడవ దారువు లచే జేయఁబడినది; విష్ణువు దారు స్తంభమునందు పుట్టెను.] పరులకున్ = శత్రువులకు, ఇతరులకు; తన కట్టబలిమి చూపునిధంబు = తన్ను (బలకలు దగ్గఱదగ్గఱగాఁజేర్చి) కట్టిన బలమును చూపుపద్ధతి - అని పడవపక్షమున అర్థము. (ఇందు వామనావతారము సూచింపఁబడుటచే) పగవారియెడ తాను వారిని (బలిచక్రవర్తి సూచింపఁబడెను) నిర్బంధించు శక్తిని చూపు విధము అను నర్థాంతరము గ్రాహ్యము. పుల మిన..... నూనె = (పడవలో నీరు చొరకుండ, కట్టకు) రాచిన గుగ్గిలపునూనె - అనియు, (పరుల రామావతారపక్షమున) శత్రువులను సంహరించి గుగ్గిలపునూనెవలె చిక్కునయిన నెత్తురు భూమియను పురుముట అనియు నర్థము. ద్వీపాంతరమునకున్ = (పడవపక్షమున) వేటొకదీనికి; రామావతారపక్షమున) లంకకు; తెగువమై = సాహసమున; చను, పెంపు = పోవునట్టి గొప్పతనము; చేముట్టు..... తగులు = పని ముట్టుయన నాఁగటివంటి లంగరు తగులుటయని పడవ పక్షమునను, ఆయుధముయిన లంగరువంటి నాఁగటి యందలి ఆస్త్ర యని బలరామునిపక్షమునను అర్థములు. సౌగతా... సరణి = బౌద్ధాగమమునెడి పడవ న దళపూస్త్ర పద్ధతి; [ఇటు బౌద్ధావతారము సూచితము.] వల్లువల్లనచిత్రధావనము = చక్కనైనవల్లితమనెడి విచిత్రమగు శిఖ్యగమనము. [ఇటు కల్కిమూర్తియవతారము సూచితము.] తరి = పడవ; దరి = బిడ్డు; తఱియకున్నన్ = చేరనియెడల; మోదము కలదె! = సంతోషము లేదు. అలం. ఉపమ, రూపకము.

చ. లలితకళావలీ మృదువలాశపరితసుధామరంసవి

చ్చిలసుషమూప్రబోధగుణ జృంభితపూర్ణసుధాంశు చింబపు

మ్మలసితపుష్కరాయతన! పట్టుగణేంద్ర¹నవేంద్రనీల క

జ్జలజలజాప్తజాజల నిజద్యుతిచంచక కాంతిశింశుకా!

67

టీక. లలిత..... రాయతన! లలితకళావలీ = చక్కని కళలసమూహమనెడి; మృదువలాశ = మెత్తనిదళములచే (జేకులతో); పరిత = కూడుకొని; సుధామరందసిచ్చిల = అమృతమనెడి పూదేసె చిక్కిందనముకలిగి; సుషమా = కాంఠియను; ప్రబోధగుణజృంభిత = పరిమళముతో వికసించిన; పూర్ణ సుధాంశుబింబ = నిండుచంద్రుడను; పుష్కలసితపుష్కర = ప్రకాశించు తెల్లతామరపువ్వు; ఆయ తన! = నివాసముగాఁ గలవాఁడా!

ఇందు పద్యము చంద్రునిగా రూపింపఁబడినది. చంద్రకళలకును, తామరపూవుజేకులకును రూపకము; అట్లే అమృతమునకును పూదేసెకును, కాంతిని, వికాసమునకును రూపకము.

1. చ. మహేంద్ర. 2. పంచకా!

పాండురంగ-11

[లలిత.....అయతన = బిచ్చియైన గళలపడకాహమనెడిమెల్లని గూనులచేతచుట్టబడి, యమృతమనెడి పూదేనెమింగడయొక్కమేలైన పొలినిశీటమును తోడిచెడిగుణముచేత కేరిన నిండుచంద్రునిబింబమయొక్క కొఱతలేని తెల్లనైన బలప్రదేవమును (పాంసముద్రము)ఇట్లుగా కలవాడా! అని పూర్వటిక. ఇందు కౌలపవతియు రూపకము మామూటి పవన విడువబడినది.]

వట్టర..... కంచుకా! - వట్టరక్షోద్ర = గండవట్టవచుచు; మహేంద్రనీల = ఇంద్రనీల మణిని; కజ్జల = కాటుకను; బలభావైగాయల = సూర్యప్రకాశమునానెడిబలమును; నిజద్యుతి = స్వకీయమైన కాంతిచే; వందక = తన్నుపవతిచుచున్న; పాంస = దేహాంబులిను; కంచుకా! = కవచముగాఁ గలవాడా! అలం. రూపకము, ఉపమ.

క. ఉత్పత్తినివలయా, ధోత్యాదక! విట్టలాహ్వాదహస్సత! సత్రా

జిత్సుత్రకాసతృష్ణదృగుత్పిబసుఖదపఘనపయోధరశాలీ!

68

టీక. ఉత్పత్తి.....త్వాదక! = ఉత్పత్తి, స్థితి, నాశనములకు కలిగించువాడా! - ఉత్పత్త్యాదులకు కారణమైనవాడా!; విట్టలాహ్వాదహస్సత! = విట్టలాడుచు పోవే గొప్పవాడైనవాడా! సత్రాజి.....శాలీ! సత్రాజిత్సుత్రకా = సత్యభామయొక్క; సతృష్ణ = సన్నిహిత్ (ఆశతో)గూడి; దృగుత్పిబ = చూపులను చాతకవత్పిలను; సుఖద = సుఖమును కల్గించు; పఘనపయోధరశాలీ! = దేహమును మేళుముచేత బిచ్చినవాడా! [ఉత్పిబజ్జమును, ఇదట పూర్వటికలో 'సిక్కిపానముచేయుట వలన' అనునర్థ మియంబడినది. అది పొరపాటు. ఉత్పిలము = (సిక్కి) త్రాగి బీబించునది] చాతకము అని యర్థము.] అలం. రూపకము.

స్వగ్విణి. అండజాధీశవాహా! జగద్దేహ! దోర్దండచుడారినిద్దిరివారి! నతా

ఖండలా! గండరింఖన్దణీకుండలా! పుండరీకేక్షణా! ప్రాన్తనక్ష సుక్షణా! 69

టీక. అండజాధీశవాహా! = గరుడుఁడు వాహనముగాఁ గలవాడా!; జగద్దేహ! = ప్రపంచమే గృహముగాఁ గలవాడా!; దోర్దండ.....తారి! = పీఠియందలి పెండినైన చక్రాయుధముచే నఱకఁబడిన శత్రువులు కలవాడా!; నతాఖండలా! = విశ్వముఁడగు ఇంద్రుఁడు కలవాడా!; గండరింఖన్దణీకుండలా! = చెక్కిల్లయందు నటించుచున్న రత్నసింహులములు కలవాడా!; పుండరీకేక్షణా! = తెల్లతామరలవంటి కన్నులు కలవాడా!; సుక్షణా! = మంచి యుత్సవము కలవాడా!

చ. అశీకులభాగకుంతలము ¹లద్దపుముద్దుమొగంబుఁ జేరెన్

గొలువఁగవచ్చు కన్నులుఁ జిగుర్నగుమోవి మెఱుంగుఁజెక్కులున్

నలమరియట్లు లేమొసలివాగడపోగులు లోతుపొక్కిటన్

మొలచిన తెల్లదమ్మి బలుమూఁపులు నీలవినీలదేహమున్.

70

టీక. అశీకులభాగ కుంతలములు = తుమ్మెదలయొక్కకాంతిని పొందిన - సామ్యమును పొందిన ముంగురులు; అద్దపుముద్దుమొగంబున్ = అద్దమువలె సొగసైన ముఖమును; చిగుర్నగుమోవి = చిగురును నవ్వుచున్న - చిగురుతో సమానమైన పెదవి; మెఱుంగుఁజెక్కులున్ = తళిగుచెక్కిళ్లు; వలమఱియట్లు = దక్షిణావర్తశంఖమువంటి పెడ; లేమొసలివాగడపోగులు = సరికొత్తమకరకుండలములు; లోతుపొక్కిటన్ = గంభీరనాభియందు; బలుమూఁపులు = గొప్పభుజములు; నీలవినీలదేహమున్ = ఇంద్రనీలమువలె నల్లనైన శరీరమును— అని ముందుపద్యమున కన్వయము. అలం. ఉపమ.

చ. కలిగినవానిఁ ²బ్రాబలుకు కమ్మనియూర్పులవాని ³నెందు నే

వెలుగునుగాని వెన్వెలుగు వెంబడినిం ⁴జనువాని నంతటా

1. క. లండపు. చ. లద్దపు. 2. క. నిప్రాబ. 3. క యెందు. 4. చ. నిష్కగు.

వెలసినవాని నిక గనని వెంబరపుట్టువు రాతిపుట్టువు

బలెఁ గలిఁ గానలేడు యతిమానసహంసక ! కంసహింసకా !

71

టీక. ప్రాచులుకు.....వానికొ = వేదములు పరిమళించు నిట్టూర్పులుగాఁ గలవానిని; పెన్మెలుగు = గొప్ప లేజన్సు; వెంబడినిం జనువానికొ = తనమొకనుండువానిని; [విష్టువెచట నున్నను, అతనివెంట గొప్ప లేజన్సు ఉండునని భావము.] నికగనని = నిన్నుచూడని - ఎఱుంగలేని; వెంబర పుట్టువు=దుర్మార్గుడు [వెంబర = దుష్టునియొక్క అని పూర్వటీక. దానినంగీకరించినచో 'కానలేడు' అనునది కుదురుట దుర్బటము.] యతిమానసహంసక ! = యతులమనస్సు అనెడు మానససరోవరమునకు హంసయగువాడా! (శ్లిష్టపరంపరితరూపకము) [యతులయొక్క మనస్సునకు హంసయైనవాడా! అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ, రూపకము.

ఉ. ఛత్రితశేష ! నాయెడఁ బ్రసన్నుడ వయ్యెదవే గృతోగ్రశ

త్తుత్రప మైన యీ లతితరూపముతో నిచటక వసింపు మే

క్షేత్రము నెట్టితీర్థమును జెందని యున్నతిఁ బొందుఁగాక యీ

క్షేత్రము తీర్థముక గడుప్రసిద్ధి మదాహ్వయలభిఁ బొందుచున్.

72

టీక. ఛత్రితశేష ! = గొడుగుగాఁ జేయఁబడిన శేషుడు కలవాడా! [శేషుడు విష్టునితల్పము కాగా, అతని పడగలు విష్టునికి గొడుగుయినవని భావము.] ప్రసన్నుడవు, ఆయ్యెదవే = అనుగ్రహముకలవాడ వైనయెడల; గృతోగ్రశత్తుత్రపమైన = శివునికి విరోధియగు మన్మథునికి సిగ్గు కలిగించెడు - మన్మథునితీక్రమించెడు; [గృతోగ్రశత్తుత్రపము = చేయఁబడిన క్రూరశత్తువుల భయము కలది - కూరులైన శత్తువులకు భయము కలుగఁజేయునది అని పూర్వటీక. అది పొరపాటు.] ఈ లతితరూపముతోన్ = ఈ చక్కనిరూపుతో; చెందని = పొందనట్టి; ఉన్నతికొ = గొప్పతనమును; మదాహ్వయలభి, కడుప్రసిద్ధి, పొందుచుకొ = నాపేరు బ్రసిద్ధమగుచు, అలం. ఉపమ.

తే. క్షేత్రకులరాజమైన యీక్షేత్రమునకుఁ

దీర్ఘకులరాజమైన యీ తీర్థమునకు

నిఖిలసురనాథ ! కర్తృత్వనియతిఁ బొదవి

యీవిట వసింపుటయ వరం బిచ్చుటనుడు.

73

టీక. క్షేత్రకులరాజము = అన్నిక్షేత్రములలోను ప్రధానమైనది; నిఖిలసురనాథ ! = దేవతా గణమునకు ప్రభువైన భగవంతుడా!; కర్తృత్వనియతికొ, పొదవి = యాజమాన్యతను పొంది; ఈవు = నీవు; ఇచ్చుటనుడు - అనుచో స్త్రీసమముపయి అకారసంధి.

సీ. అనుకంప పెనుమోపుగను సొంపునకు వింత చెలువంబు మొలపింపఁ జిగురుమోవి పవడంపుగొన దంతపూక్తిప్రభలు పుష్పితముగాఁగ హరిపల్కు ధరణిదివిజ నివహవరేణ్యు నోనిఖిలధర్తధురీణ ! యగు నట్లు భవదాహ్వయము వహించు నితీర్థమున వసియించెద నడుచక్కి నీకు¹జేతఃప్రీతి నెలకొనంగ

తే. భీమఘర్తాంబుసంభూతభైమి నీదు, క్షేత్రముచు దీర్ఘమును నిజోత్కృష్టనలిల

వేణి సంస్థావితములు గావింపఁగలదు, నాకు నెంతయు నిష్ట మొనర్పఁ గడఁగి.

టీక. అనుకంపపెనుమోపు = పెద్దమోపుగా - ఎక్కువగా నుండు దయ; కనుసొంపునకుకొ = కన్నులచక్కఁదనమునకు; వింతచెలువంబుకొ = కొత్తయందమును; మొలపింపకొ = కలుగఁజేయఁగా;

చిగురు మోవిపవడంపుంగొనక = లేతపెసవియగు పగడపుఁజిలు; చిగురుపైప్రభలు = పలువరుస కాంతులు; పుష్పితముగాంగక = పుష్పములపరి ప్రసాదించుగా - వినిపించుగా; [ఎట్లనిపెదవులు విష్ణుగా పెడలిన దంతకాంతి ప్రవాళముదీరితి భూవు భూచిస ట్లూలముగా నున్నదని భావము.] ధరణి దివిజనివహవరేణ్యుక = బ్రహ్మణ్యులలో శ్రేష్ఠుడగు పుండరీకపుంగు; హరి, పల్కు = చేతుఁ డిట్లు పల్కును; ఓనిఖలధర్మధురీణ! = ఐన్నిధర్మములగుడుకు, అతి లేతవదించడా! భవదాహ్వయము = నీపేరు; సదుచక్కి = మధ్యభాగమున; చేతఃప్రీతి, నెలకొనంగక = మనస్సులోపము కలుగు నట్లుగా; భీమభుక్తాంబునంభూత = శివుని చెమటనీటిసలన పుట్టినవైన; నిజోత్కృష్టసలిలవేణి = తన గొప్పనీటిప్రవాహముచే; సంప్లావితములక = బాగుగాఁ దడుపుబడినవానినిగా; [ఇటు పూర్వటికలా 'నిజోత్కృష్టసలిలవేణిసంప్లావితము' అని సమస్తవచము గ్రహించబడినది.] ఇప్తము, ఉపర్వగడగి = ఇప్తమున కలిగింపఁబయ్యెను. అలం. ఉపమ.

వ. ప్రకటగుప్తాకారంబునం బశ్చిమాభిముఖుండనై సర్వోత్తమత్వంబు నిర్వహింపుచు నే నిచ్చట ముచ్చటం దవిలి పల్కించె. సకల శ్రేష్ఠత్వోత్తమంబులగు నీ శ్రేష్ఠతీర్థంబులం బొండరికంబులై పాండురంగమాహ్వయంబు సగు నాకు నెక్కాలంబును శ్రేష్ఠద్వీపసుధాసాగరంబులకంటె: ప్రియంబుగై నిత్యనివాసంబులై యత్యంతవిభవంబుల సభిరామంబు లయ్యెడు; సికోరినయట్లు యిచ్చితి నని యచ్చు తుర్బుజుండు పుండరికునిఁ జేకొనియె. 75

టీక. ప్రకటగుప్తాకారంబున = ప్రసిద్ధమైనగుప్తమగుచువుతో; [ఇచట'సుప్త = నిద్ర పోయినవాని'అని పూర్వటిక.] పొండరికంబులై = పుండరికసంబంధముకలవయి; అభిరామంబులు = మనోహరంబులు; చేకొనియె = ఆదరించెను.

శా. శీతాహార్యకుమారి! విన్దిటులు లక్ష్మీజాని వాచయమి వ్రాతశ్రేష్ఠనకుక వరం బొసఁగి సాంద్రప్రీతి సచ్చిసమ ధ్యేతీర్థంబున నున్నవాఁ డిపుడు భుక్తి ముక్తి నీ జాలు వి ఖ్యాతిం దాల్చి విచిత్రతృచయరమ్యస్వస్వహస్త్యంబునన్. 76

టీక. శీతాహార్యకుమారి! = హిమాచలపుత్రికవగు హార్యతీ!; లక్ష్మీజాని = విష్ణువు; వాచయమి వ్రాతశ్రేష్ఠనకుక = మునులనమూహమున శ్రేష్ఠుడగు పుండరీకవచు; సాంద్రప్రీతి = ఎక్కువైన ప్రేమతో; మధ్యేతీర్థంబునక = తీర్థమునకు నడుమ; భుక్తి = ఇహలోకసుఖమును; ముక్తి = మోక్షమును; ఈజాలు = ఈయడగిన; విచిత్ర.....హస్త్యంబునక = విచిత్రములగు మణులు తాపబడిన బంగరుపేడలోవల; ఉన్నవాఁడు.

చ. నలువ మొగంబు లేల్లు సృజనప్రథమాహమునం దలిచ్చు నన్నలువున సిద్ధసాధ్యనరనాగకురుద్వర యోగిమండలి కలకలగుంభితంబులయి కాంచనచారువులైన నాల్గువా కిళుల వెలుంగు నున్నతనికేతవరాజమునం బ్రసన్నుడై. 77

టీక. ఎట్లు = ఏరీతిని; నలువమొగంబులు = బ్రహ్మయొక్కముఖములు; సృజనప్రథమాహమునక = సృష్టియొక్క మొదటిదినమున; తలిర్చుక = ప్రకాశించునో; అన్నలువునక = ఆవిధమున; సిద్ధ..... తంబులయి = సిద్ధులు, సాధ్యులు, నరులు, నాగులు, దేవతలు, యోగులు - అనువారి సమూహమే యొక్క కలకలధ్వనితోఁ గూడినవయి; కాంచనచారువులైన = బంగారుతోఁజేయబడి చక్కఁగానున్న;

1. క. నుప్తా. ట. గుప్తా. 2. క. హింకు. చ. హింపుచు.

వెలుంగు = ప్రకాశించునట్టి; ఉన్నతనికేతనరాజమునకు = సౌధమునందు; - తరువాతిపద్యముతో సమన్వయము. విష్ణువునివేసించుసౌధమునకు నాల్గుబంగరువాకిట్లు కలవనియూ, నవి బ్రహ్మయొక్క నాల్గుముఖములవలె నున్నవనియు బ్రహ్మముఖములు వేదభూమితో నిండినట్లు ఈ ద్వారము లెల్లపుడును నేవార్థమరుచెంచిన సిద్ధసాధ్యాదుల కలకలభవనితో నిండియుండుననియును బాపము. అలం. ఉపమ.

తే పుండరీకుండు తేత్రపాలుండు గొలిచి

1. యుండ నవ్యక్షముఖ్యసంయుక్తుః డగుచు:

బాండు²రంగండు భక్తకల్పద్రులీల

విష్ణుఫలసిద్ధి దోరహత్తించు సంతి !

78

టీక. తేత్రపాలుండు = తేత్రమును కాపాడువాడు - అధికారి యగువాడు; అవ్యక్త... ..యుక్తుడగుచు = అవ్యక్తస్వరూపాదులతోఁ గూడినవాడై; పాండురంగండు = విష్ణువు(కర్త; భక్తకల్పద్రులీల = భక్తులకు కోరినకోరికల నొసంగు కల్పవృక్షమువలె; విష్ణుఫలసిద్ధి = కోరిన కార్యములు సిద్ధించుటను; దోరహత్తించు = వృద్ధిపొందజేయును. అలం. ఉపమ.

క. ఆ కంబులలితకరు బుధ, కోకంబులపాలిహేళిఁ గొలుతు రబల ! ము

ల్లోకంబులవారలుఁ బరి, పాకంబుల నాత్మ సుకృతపరికర మొప్పన్.

79

టీక. ఆ, కంబులలితకరు = శంఖముచేత సొగసైన కరముగల ఆ విష్ణుని; బుధకోకంబులపాలి, హేళి = విద్వాంసులవెడల చక్రవాకపక్షులకు సూర్యుడైన వానిని; ముల్లోకంబులవారలు = ఆత్మ సుకృతపరికరము = తాము చేసినొన్న పుణ్యోపకరణము; పరిపాకంబుల, ఒప్పన్ = ఫలింపగా; కొలుతురు; అలం. రూపకము.

వ. అర్థయోజనస్తారంబును, దదర్శాయామసంయుతంబుచునై కంబుకంధరునకు నాకుం బ్రియజనకంబై సనకసనందశాదిసజ్జనచింతితార్థప్రదంబై సర్వోత్తమంబై యవ్వహతేత్రరాజంబు పుష్కరంబునకంటెఁ ద్రిగుణంబును, కేవలంబునకంటెను చుడ్గణంబును, వారణాసికంటె డశగుణంబును, శ్రీశైలంబునకంటె ననంతంబును నై పుండరీకునివేరం బొండరీకంబన మహిమండలమణికుండలం బగుచు నుండు న్నరమధామంబు నేనధిష్ఠించి.

80

టీక. అర్థయోజనవిస్తారంబును = రెండుక్రోశముల పొడవుగలదియు [యోజనమనగా నాల్గు క్రోశములు.] దదర్శాయామసంయుతంబును = అందునగము [ఒకక్రోశు] వెడల్పుగలదియు; కంబుకంధరునకు = శంఖమువంటి మెడగల విష్ణునకు; నాకు (శివునకు); పుష్కరంబునకంటె = పుష్కర తేత్రముకంటె; త్రిగుణంబును = మూడురెట్లును; చుడ్గణంబును = అతింతలును; వారణాసికంటె = కాశీతేత్రముకంటె; దశగుణంబును = పదింతలును; అనంతంబును = హద్దులేనిదియు; మహి... .. కుండలంబు = భూమండలము [అనుస్త్రీ] కర్ణకుండలము; పరమధామంబు = గొప్పస్థలమును; అధిష్ఠించి = ఆశ్రయముగాఁ జేసికొని.

ఉ ఆ యశభర్త నాహలధరానుజా నానవనీతచోరు నే

బాయనిభక్తితోఁ గొలుతుఁ బ్రత్యహముఁ గృహదైవతంబుగా

నో యరవిందకోరకసహోదరచారుపయోధరాధ్య ! ని

శ్చేయసకాంక్షుఁ దక్కిరులు చేరి భజింతు రసంగ నేటికిన్.

81

టీక. ఓ, యరవింద.....రాధ్య! = తామరముగలతో ననుచుమైన చక్కని స్తనములు కల పార్వతీ!; ఆ యదుభర్త = యాదవులను ప్రభువుగ నాచేపునది; హలధరానుజా = బలరాముని తమ్ముని; నవనీతచోరు = వెన్నదొంగను; ప్రత్యహను = ప్రతివినమును; గృహదైవతంబుగా = ఇలుజేల్చుగా; నిశ్చేయనకాంక్ష = శుభాకాంక్షతో; పాదానిభక్తితో = విడువనిభక్తితో; కొలుతు = నేమితును; తక్కింబులు = మిగిలినవారు. అల. కావ్యార్థాపత్తి.

క. ఇతరత్రైతస్థితదైవితపూజలఁ గలుగు సల మనశ్యము గలుగుకొ
శతదశకగుణితమై యుత్పత్తయి తిల దక్షత్రైతపూజ జేయ నరునగున్. 82

టీక. ఇతర.....పూజల = మిగిలిన శ్రేత్రములందున్న దేవతలయొక్క పూజలవలన; ఆవశ్యము = తప్పక; శతదశకగుణితమై = పేయింట్లయి; ఉత్పత్తయి = స్థిగ్భూమిలో.

క. నరుఁ డరువదివేలేడు లితరదైవతదృశమునఁ దాఁ గను సలముకొ
పారయు నలవోకవలె శాంకరి! యాత్రైతస్థమంబుఁ గనుగొన్నంతన్. 83

టీక. కను సలముకొ = పొందు, పేలిని; అలవోకవలె = అనాయాసముగా; పారయుకొ = పొందును; శాంకరి! = పార్వతీ!

క. సకలత్రైతవాసమునకంటె నం దునికి యొప్పు సరునకు న్నగడిం
భకనయన! యేకదినవా, సకృతికి వే చొంగుఁ గాన సాముజ్యంబున్. 84

టీక. మృగడింభకనయన! = జింకపిల్లకన్నలవంటి కన్నలుగలదానా!-పార్వతీ!; ఏకదినవాసకృతికి = ఒక్కదినము నివసించిన నేర్పరికి; సాయజ్యంబుకొ = మోక్షముకూడ; సరునకున్ = అందునికి = ఆశ్రేత్రమున నివసించుట; జ్యోతి = తగినది.

సీ. దొరకుజన్మమునకుఁ బరమభైషజ్యమా మాతృశుక్రాహసమాధి యొకటి
ఓలువాయనపువేల్పుఁగొలముఁ గొల్పక వాసుదేవు నారాధించు తెలివి యొకటి
దుర్వాసనలఁబెట్టు దొనఁగులు ¹జడదన్ని యధ్యాత్మవాసన సలరు టొకటి
యుర్విజీవులకెల్ల నుదయించి యుదయించి తుది మర్త్యుడై పుట్టు పదవి యొకటి

తే. కాలమున విచ్చునర్థలకాంక్ష యెఱిగి

తృప్తి నొందింపఁగలుగంగఁ దిరుగు టొకటి

దుర్లభం బెట్టు లట్లదిదుర్లభంబు

మగువ! తత్త్రైతవాసంబు మానవులకు. 85

టీక. దొరకుజన్మమునకు = కలుగఁబోవు పుట్టుటను; పరమభైషజ్యమా = గొప్పమందున; మాతృశుక్రాహసమాధి = తల్లిసేవయందలి యాసక్తి; [ఈ జన్మమున తల్లిని సేవించినయెడల తిరిగి జన్మించుటయను దుఃఖము కలుగదని భావము.] చిలు.....గొలముకొ = చిల్లర (తుద) దేవతల గుంపును; ఆరాధించు తెలివి = పూజించు జ్ఞానము; దుర్వాసనలకొ, పెట్టు = చెడ్డవయిన విషయాపేక్షలకు లాగు; దొనఁగులు = ఆపదలను; జడదన్ని = తప్పించుకొని - త్రోసి; అధ్యాత్మవాసన = తత్త్వ విచారాపేక్షచేత; అలరుట = ఆనందించుట; ఉర్విజీవులకెల్ల = భూమియందలి ప్రాణులకన్నిటికిని; ఉదయించి = పుట్టి; తుది = చివరి; మర్త్యుడై = మనుష్యుడై; పదవి = గొప్పభాగ్యము; కాలమునకొ = యొక్కనమయమందు; అర్థలకాంక్ష = యాచకులతోకను; ఎఱిగి = తెలిసికొని; దుర్లభంబు; ఎట్టులు = ఏరీతి కష్టమో.

పునర్జన్మము లేకుండజేయు తల్లిసేవ యొనర్చు బుద్ధిపుట్టుట కష్టము; చిల్లరచేనకలకు విడిచి విష్ణుని సేవించు బుద్ధియు పుట్టుట అసాధ్యము; విషయసుఖములనుగూర్చిన విచారమును విడిచి పరమాత్మతత్త్వమును విచారించుటయు దుర్లభము; ఎన్నో నీచజన్మము లెత్తియెత్తి తుదకు మరుష్యుడుగా పుట్టుటయు కష్టము; వేళకు వచ్చిన అతిథిని గౌరవించి అతని కోరిక యీడేర్చుట కష్టము; మీఁదివానివలెను - అంత కంటె ఎక్కువగను దుర్లభమైనది పాండురంగక్షేత్రనివాసము; ఎంతో అదృష్టము చేసికొనినఁగాని అది లభింపదు.

చ. వినవె ¹యజస్రముక్ గుతపవేళ తుధార్తులకోటిఁ గూర్చి నే
త నెసఁగ వెట్టి వండు కలధాతపుగూడు పసిండిపప్పు భో
జన మిడి యొందుచోఁ బడయఁజాలెడు పుణ్య మగణ్యమై ఘటి
ల్లు నెలఁత! పాండరికమహిలో మెదు కొక్కటి పెట్టువానికిన్.

86

టీక. అజస్రముక్ = ఎల్లప్పుడును; గుతపవేళ = అపరాహ్ణసమయమున - ప్రాద్దు రెండు జాములు తిరిగినవెళక; తుధార్తులకోటిఁగూర్చి = ఆకలిచే బాధపడువారినిగూర్చి - (వారికొఱకయి అకుట); నేతక్ = నేతితో; కలధాతపుఁగూడు = వెండియన్నము; [తెల్లనియన్నము]; పసిండిపప్పు = బంగారు (పచ్చని) పప్పు; [అనఁగా మిక్కిలి విలువగు భోజనమనియు భావము.] ఒందుచోఁ = వేతొక చోట; పడయఁజాలెడు = పొందఁగలిగిన; అగణ్యమై = లెక్కలేనంత; ఘటిల్లు = కలుగును.

మ నియతిం బాతికయెత్తు కాంచనముగానీ వెండిగానీ జగ

త్రయపూజ్యం బగు పాండురంగవసతిక దానంబు గావించు పు
ణ్యయుతుం డుండు నఖండలీలఁ గలధాతాహార్యవర్జాత్మక
ప్రియగేహంబులలో భవాంతరమునక బృఖ్వీధరేంద్రాత్మజా !

87

టీక. నియతిక్ = ని యముతో; పాతికయెత్తు; కాంచనముగానీ = (ఇచట 'ఇష్టు'నకు 'ఈ' అదేశము.) బంగారమైనను; జగత్త్రయపూజ్యంబగు = మూడు లోకములకును పూజింపఁదగిన; పాండురంగవసతిక్ = పాండురంగని నివాసముగు పాండరికక్షేత్రమున; అఖండలీలక్ = గొప్పనిలా సముతో; భవాంతరమునక = మలిజన్మమున; కలధా.....గేహంబులలోఁ = వెండిపొండలవలె శ్రేష్ఠములయిన తమ యిండ్లయందు; ఉండుక్; పృఖ్వీధరేంద్రాత్మజా ! = పర్వతరాజపుత్రికవగు పార్వతీ! ఆలం. ఉపమ.

శా. ప్రావారాజినరాజిః గంబళతలిక బట్టాంబరాళిక దయా
స్థాపన్నీగ్ధమతిక జలిక గృహణవిప్రశ్రేణివైఁ గప్పఃబో
నేవాఁడేనియుఁ బాండరికమహి వాఁ డిందు ప్రభాకందళ
శ్రీనిభ్రాజియశంబులం బొదువు ధాత్రీదిజ్జుభస్మీమలన్.

88

టీక. ఏవాఁడేనియుక్ = ఎవ్వఁడయినను; ప్రావారాజినరాజిక్ = వైమోదివస్త్రముల యొక్కయు, జింకమొదలగువానితోల్లయొక్కయు గుంపును; ["తోలుఉత్తరీయపురమూహమును" అని పూర్వటీక.] కంబళతలిక్ = ఉన్నికంబళ్లను; పట్టాంబరాళిక్ = పట్టువస్త్రముల సమూహమును; దయాస్థాపన్నీగ్ధమతిక్ = మిక్కిలి దయతోఁగూడిన స్నేహబుద్ధితో; చలిక్ = చలికాలమునందు; గృహణవిప్రశ్రేణివైక్ = దరిద్రులయిన బ్రాహ్మణులవయ; కప్పఃబోక్ = కప్పనో; వాఁడు; ధాత్రీ దిజ్జుభస్మీమలక్ = భూమ్యాకాశదిగ్భాగములందు; ఇందు.....యశంబులక్ = వెన్నెలమొల కల కలిమివలె బ్రకాశించు కీర్తులను; పొదువుక్ = కలిగించును. [ఇందు ప్రభాకందళశ్రీనిభ్రాజి యశంబులక్ = వెన్నెలమొలకలకలిమిచేత వెలుగునట్టి కీర్తులచేత] అని పూర్వటీక] ఆలం. ఉపమ.

1. చ. పనుభుస్రమున్.

ఉ. వృత్రవిరోధిముఖ్యులగు వేల్పులుఁ బుట్టఁదలంతు రోలతా

గాత్రి! త్రివిష్టపథితీ సుఖంబులు గాఁని కర్తభూమిపైఁ

బత్తరథాధినాథురథుఁ 1 బాండవపత్నీలుఁ బొండ్రికను

క్షేత్రపతిఁ భజించి తమ2 చెన్నటిపుట్టువు నీఁగుకోరికన్.

89

టీక. ఓలతాగాత్రి! = తీగవంటి దేశముగల యో పార్వతీ! వృత్రవిరోధిముఖ్యులగు = ఇంద్రుఁడు మొదలయిన; వేల్పులు = దేవతలు; త్రివిష్టపథితీ = స్వర్గమునందలియునికిచేత; సుఖంబులు కావని = సుఖంబులు కలుగవని; తమడెన్నటిపుట్టువుఁ = నిందింపఁదగిన - నీచమైన - తమ జన్మమున [చెన్నఁటి = వ్యర్థమైన అని భూర్వ.గ.]; నీఁగుకోరికతో; పృథరథాధినాథురథుఁ = గరుత్మంతుఁడు వాహనముగాఁ గలవానిని; పాండవపత్నీలుఁ = పాండవులవయ్య ప్రేమకలవానిని - శ్రీకృష్ణుని; భజించి = నీవించి; కర్తభూమిపైఁ = కర్మలగు స్థానమున భరతఖండము మీద; పుట్టఁదలంతురు.

సీ. పితరు లుబ్బుదురు హృద్గతుల నాత్మకులోన్పు

పుం డెవ్వఁడేనియుఁ బొండ్రిక

మునకు నేగకయున్నె యని, యందు నొసఁగు హ

వ్యముఁ గవ్యము నమేయమై ఫలించు

నవదరించగలేరు సాత్త్వికం బగు భావ

మేనొక్కఁడునుదక్క నివల నవల

భక్తు లెవ్వరు రజఃప్రకృతిఁ దాల్తురె కాని

పొండ్రికేశు శాంబరికతమునఁ

తే. దలఁప మానసమునఁ గల్గు కలుష మడఁగుఁ

1 బొగడ మాటల నగు దోషములు తొలంగుఁ

2 కనుఁగొనఁగఁ జేతఁబుట్టు 3 సఖుంబు లుచుగు

నవ్వుహాక్షేత్రమునకు నెయ్యది సమంబు ?

90

టీక. పితరులు = పితృదేవతలు; హృద్గతులఁ = మనస్సులందు; ఆత్మకులోన్పువుండు = తమ మంగమునఁ బుట్టినవాఁడు; ఏగకయున్నె = వెళ్లకపోవునా? అందుఁ = ఆ క్షేత్రమునందు; ఒసఁగు = ఇచ్చునట్టి; హవ్యముఁ = దేవతలకిచ్చు నన్నమును; కవ్యముఁ = పితృదేవతల నుద్దేశించి చేయు పిండ ప్రదానమును; అమేయమై = ఇంత యనిచెప్ప వీలుకానివయ్య; నవదరించగలేరు = పొందలేరు; ఇవల నవలఁ = ఇటువైపు నటువైపును - ఇప్పుడును, నప్పుడును; పొండ్రికేశు = క్షేత్రపతియగు విష్ణుని యొక్క; శాంబరికతమున = మాయవలన; రజఃప్రకృతిఁ = రజోగుణభావమును; తలఁచుఁ = ఆ క్షేత్రమును తలఁచిన; మానసమునఁ = మనస్సున; కలుషము = చెడ్డ తలఁపు; అడఁగుఁ = నశించును; పొగడఁ = కొనియాడఁగా; కనుఁగొనఁగఁ = చూడఁగా; చేతఁబుట్టు = చేతివలనగల్గు - కాయమువలనగల్గు; అఖంబులు = పాపములు; ఊదుగుఁ = నశించును. [ఇవట మనోవాక్కాయములవలనగల్గు పాపములు - త్రికరణజన్యములు - నశించునని భావము.]

సీ. కుటుచలై గుమురులై 4 గొనఁబులై లేఁబాఁవకొమ్మఁజుట్టిన జడలై గుమురుకొనఁగ
మెఱిపులై మిట్టలై మిక్కిలి బటువులై గ్రాలుకన్నులచెన్ను గబ్బుదేరఁ

1. క. బాంధవ. చ. బాండవ. 2. చ. చన్నది. 3. క. పొగడ 4. క. కనుగొనఁగ. 5. చ. సఖంబు. 6. చ. గొమరులై.

జక్కనై చెలువమై ¹చిన్నారియై యొప్పు మోము దంష్ట్రాటంకములఁ దలిర్ప
 నీలమై నిబిడమై నిద్దమై నింగిక్రిందుగ నున్న బలుమేని²పొగరు మెఱయఁ
 తే. బ్రతిపతికేతనునిపుగఃక్షేత్రమూఁది, యున్నశ్రీక్షేత్రపాలకు యోగిలోక
 రమణు ముప్పదిరెండక్షరములమంత్ర, రాజము జపించి కొల్వ దొరకు శుభములు.

టీక. కుటుచలై = పొట్టివై; గుమరులై = గుమరుగానున్నవై; గొనఁబులై = అందమైనవై; లేఁబావ
 కొప్పుక్ = చిన్నయూఁడుపాముచే; గుమరుకొనఁగ్ = దట్టమైయుండఁగా; మెఱపులై = ప్రకాశించు
 నవై; మిట్టలై = ఎత్తయినవై - ఉబికినవయ; మిక్కిలిబటువులై = మిక్కిలిగుండ్రనివయ; క్రొలు = ప్రకా
 శించు; కన్నులచెన్ను = కన్నులకాంతి; గబ్బుదేఱ్ = మదింబియుండఁగా-ఎక్కువై యుండఁగా; చిక్కనై =
 సట్లేనిదై; చెలువమై = అందమైనదై; దంష్ట్రాటంకములక్ = ఉలులపాటి కోఱలచేత; తలిర్పక్ =
 ప్రకాశింపఁగా; నీలమై = నల్లనిదై; నిబిడమై = దట్టమైనదై; నిద్దమై = నుదువైనవై - నిగనిగలాడు
 నదై; బలుమేనిపొగరు = గొప్పదేహముయొక్క ఉద్ధతి; మెఱయక్ = ప్రకాశింపఁగా; బ్రతిపతి
 కేతనుని = గరుడధ్వజుడగు విష్ణునియొక్క; పుగఃక్షేత్రము = ఎనుటిప్రచేతమును; ఊఁది = ఆయకొని;
 శ్రీక్షేత్రపాలకు = క్షేత్రపాలకుడగు పుండరీకుని; యోగిలోకరమణుక్ = యోగులలో శ్రేష్ఠుని;
 దొరకు = లభించును.

ఉ. చేరి చతుశ్శ్రీతుల్ చిలుకచే ³జదివించుచు నక్షమాలికా
 ధారిణియై తను ప్రభలు దట్టపు⁴వెన్నెలపంట పండగాఁ
 దూరుపువాకిటక్ వెలయు తోయజగర్భునిరాణి వాణి నీ
 హారమయూఖజిన్నుఖ దళాక్షరమంత్రమయిం గనందగున్.

92

టీక. చేరి = సమీపించి; చతుశ్శ్రీతుల్ = నాలుగు వేదములను; అక్షమాలికాధారిణియై =
 జపమాలను ధరించినదయ; తను ప్రభలు = తనదేహకాంతులు; తోయజగర్భునిరాణి = బ్రహ్మదేవుని
 భార్యయగు; వాణిక్ = సరస్వతిని; సహారమయూఖజిన్నుఖక్ = వెన్నెలను జయించినముఖముకల-చంద్రుని
 పంటి చక్కని ముఖము కలదానిని; దళాక్షరమంత్రమయిక్ = పదియక్షరముల మంత్రము కలదానిని;
 తూరువువాకిటక్, కనందగున్. అలం. ఉపమ.

ఉ. శ్రీరమణీమనోరమణుచేతఁ బ్రతిష్ఠితుఁ డాట దక్షిణ
 ద్వారమునందు లింగతనువై భవ మొప్పు పడక్షరీవిధుల్
 గోరి భజించువారలకుఁ గొంగుధనంబయి వేణుముద్రతో
 నారదుఁ డున్న వాఁడు రదనచ్చదభర్తితవిద్రుమద్రుమా !

93

టీక. శ్రీరమణీమనోరమణుచేతక్ = లక్ష్మీదేవికి భర్తయగు విష్ణునిచే; డౌటక్ = అగుటచేత;
 లింగతనువైభవము = విగ్రహరూపవైభవము; ఒప్పుక్ = ప్రకాశింపఁగా [విగ్రహరూపుడగుచు నని
 భావము] పడక్షరీవిధుల్ = 'ఓం నమోనారదాయ' అను తన పడక్షరమంత్రపద్ధతులను; గోరి; భజించు
 వారకుక్ = సేవించువారికి; కొంగుధనంబయి = కొంగుచగట్టిన బంగారమై; రదన.....ద్రుమా! =
 'వెదవికాంతిచే తిరస్కరించబడిన పగడపుచెట్టు కలదానా! - పార్వతీ! నారదుడు; ఉన్నవాడు;
 అలం. ఉపమ.

1. క. చిన్నది. చ. చిన్నిరి. 2. చ. పొగను. 3. చ. చదివించు. 4. క. వెన్నెలపండు.
 ట. వెన్నెలపంట.
 పాంథురంగ-12

ఉ శౌరి భజించుచుకా భుజగసద్గమునకా విహరించు ¹తన్వనో
హరిణు లైదుకోటులు మహామహిమా²న్విత ³లగ్ని దక్షిణ
ద్వారమహి⁴ విహరతి వర్తిలి యవ్విభుః జేరి యెన్నఁడో
యారతు లిచ్చినారట! తదాయతధూపము నేడుం బర్యేడున్.

94

టీక. శౌరిభజించుచుకా = విష్ణుని సేవించుచు; భుజగసద్గమునకా = పాతాళ (నాగ) లోకమున; విహరించు = తిరుగుచున్న; వాచ్చనోహరిణులు = చమత్కారముగ మాటలాడు నాగ కన్యలు; మహామహిమాన్వితలు = గొప్ప ప్రాభవముతో కూడియున్నవారు; అగ్ని = కోరికతో; దక్షిణద్వారమహి⁴ = దక్షిణద్వారప్రదేశమునందు; విహరతికా, వర్తిలి = విహరపుటానక్రిచ్చే డండి; తదాయతధూపము = వారిచ్చిన యారతుల గొప్పపాగ; నేడుకా, పర్యేడుకా = ఇప్పటికిని వ్యాపించుచునే యున్నది.

నాగకన్యలు ఎప్పుడో వచ్చి దక్షిణద్వారముననిల్చి పాండురంగనియెడఁ గల భక్తిప్రేమలతో హరితులిచ్చినారట! ఆధూపము ఇప్పటికిని వ్యాపించుచున్నదని భావము అలం. భావికము.

క. చేడియ! యాద్వారమె యదు, చూడమని క్రీడలాడుచో టున్నహితా

క్రీడనకస్థలి హరిఁ గూ, డాడుం జామి యమరవల్లభావలి నేడున్.

95

టీక. చేడియ! = పనితా! - పార్వతీ! ఆ ద్వారమె = దక్షిణభాగద్వారమే; యదుచూడా మణి = క్రీకష్టపాడు; క్రీడలాడుచోటు = ఆటలాడు స్థలము; అమృహితాక్రీడనకస్థలికా = ఆ గొప్ప ఆటస్థలమున; [అమృహితాక్రీడనభూస్థలికా = లెస్సగా గ్రీడించుటగుండున ఆ పూజ్యమయిన ప్రదేశమునందు] అని పూర్వటీక. హరిఁగూడి = విష్ణువుతోఁగలిసి; అమరవల్లభావలి = దేవతాస్త్రీల సమూహము; నేడుకా; ఆడుంజామి! 'హరిఁగూడియాడుంజామి' 'అనుటకు' హరిఁగూడాడుంజామి' అని శ్లాఘాకారసంధి; అలం. భావికము.

ఉ. నేచనముఖ్యకర్తములసేతకు నూతన మైన యచ్చటకా

శ్రీచరణంబు లున్నయవి సింగము వెన్నున నంటి; వానికికా

వే చని మ్రొక్కి పూజనము నేమముతో రచించెనేని శీ

తాచలపుత్రి! పూరుషం డిహంబుం బరంబుం గరంబునం గొనున్.

96

టీక. నేచన..... సేతకుకా = తడుపుట మున్నగు పను లానర్చుటచే; నూతనమైన = కొత్త దయిన - శుభ్రమైన - [అది పాండురంగనిక్రీడనకస్థలమగుటచే దానిని పరిశుభ్రముగా నొనరింతు రని భావము.] సింగమువెన్నునగంటి = సింహమువీపుమీదికి; శ్రీచరణంబులు = శ్రీ(విష్ణుని) పాదములు; వే = వేగముగా; చని = వెళ్లి; నేమముతో = నియమముతో; శీతాచలపుత్రి! = పార్వతీ! కరంబునం గొనున్ = చేతియందు (సులభముగా) గ్రహించును.

చ. మరలఁగఁ బట్టఁగట్టఁగ సమస్తమరుత్కరిఁ దన్నుఁగూర్చి యె

చ్చరిక ధరింపఁబోలునన శాతముఖాంకుశపాశముల్ విక

స్వరరుచిఁ దాల్చి పశ్చిమపు వాకిట ప్రాంకృతిమంత్రరూపభా

స్వర భువనాధినాయిక లసద్దస⁷నాయిక⁸ యొప్పు నెప్పుడున్.

97

టీక. మరలఁగట్టట్ట = తిరిగి పట్టుకొనుటకు; కట్టఁగట్ట = (తన్ను) కట్టుటకును; సమస్తమరుత్కరికా = సమస్తదేవతలకొను వినుగైన - ప్రధానదేవతయైన; తన్నుఁగూర్చి = పాండురంగనిఁగూర్చి

1. క. వాచ్చనో. ట. దన్వనో. 2. క. నిర్వతు. ట. నిర్వత. 3. చ. లక్ష్మి. 4. క. నభూస్థలి. చ నకస్థలి. 5. ట. గోడాడు. 6. మరుద్గని నన్ను. 7. ర. 7. చ. సాయక. 8. ట. మొప్పు.

ఏచ్చరికక్, ధరింపఁబోలుననక్ = జాగరూకతతో గమనించ సిద్ధముగ నున్నదో యనునట్లు; శాతముఖాం
కుశముల్ = వాఁడిమొనలుగల యంకుశమును, పాశమును; వికస్వరరుచిక్ = స్ఫుటరీతిని; హీంకృతి...
భాస్వర = హ్రీంకారమంత్రమున ప్రకాశించుచున్న; భువనాధినాయక = భువనేశ్వరి; లసద్రసనా
యిక! = ప్రకాశించు, శృంగార-నాయికా! పార్వతీ! పాండురంగని దుండగములనుండి మరలించుటకు బెద
రించునట్లు ఆచట భువనేశ్వరీదేవి యున్నదని భావము. [లసద్రసనాయిక = ఒప్పిదములైన రసములకు
నాయకురాలు - సరస్వతీ - అని పూర్వటీక; కాని సరస్వతీదేవి యిదివఱకే తూర్పువాకిట నున్నట్లు
వర్ణింపఁబడినది ఆమె విష్ణుని బెదరించుటయు అసంభవము.]

ఉ. ¹హారపదాధిరూఢమహిషాసురకీకసవర్గ దుర్గ నా

గారిమహోపవాహ్య ససశాక్షరమంత్రవిశేష యుత్తర

ద్వారమునందు నుండు నిరతంబును ²దా ఫలపూపపాయసా

హారములం దనుం ³దెలఁచు ⁴నయ్యలదొడ్డికి వేల్పుగిడ్డియై.

98

టీక. హర.....వర్గ = హరస్థానమున నుంచఁబడిన మహిషాసురుని ఎముకలగుంపు కలది -
మహిషాసురుని ఎముకలను హరముగా ధరించినది; [పూర్వటీకలో 'హరిపదాధిరూఢ' అను పాతము
ననుసరించి 'హరి = మనోహరమయిన' అని అర్థము వ్రాయఁబడినది.] నాగారిమహోపవాహ్య = గొప్ప
సింహవాహనము కలది; సుదశాక్షరమంత్రవిశేష = పదియక్షరముల మంత్రము కలది; దుర్గ = కాళి;
నిరతంబును = ఎల్లప్పుడును; తాక్ = తాను; ఫలపూపపాయసాహరములక్ = పండ్లు, పిండిపంటలు,
పాయసములు మొదలగు నాహారముచే; తెలఁచు = తృప్తిపొందించు; అయ్యలదొడ్డికి = ఉత్తముల
పగులకొట్టమునకు; ['ఉత్తమజనులసమూహమునకు' అని పూర్వటీక.] వేల్పుగిడ్డియై = కామధేనువై-
శోరినశోరికలనిచ్చునదయ; ఉండున్. అలం. రూపకము, ఉపమ.

క. ఇవి నాలుగు ద్వారంబులు, ధవళేక్షణ! ద్వారదేశతలు నల్వరు వీ

రవధానబుద్ధి నేత, తృప్తివిశేషార్చన మొనర్ప సంపద లొదవున్.

99

టీక. ద్వారదేశతలు నల్వరు = తూర్పున సరస్వతి, దక్షిణమున శారదుండు, పశ్చిమమున
భువనేశ్వరి, ఉత్తరమున దుర్గ యనువారు; అవధానబుద్ధిక్ = పాచ్చరిక కల్గునట్లు; ఏతత్తృప్తివిశేషార్చనము =
నియమముతో వీరిని పూజించుటను; ఒదవున్ = కల్గును.

తే. సమరసన్నద్ధరక్షోనిశాతహేతి, పాతోజాతక్షత వ్రాతభూతి దనరు

పరమహిషదనాథు నెఱ్ఱేనఁ బరఁగు వర్ణ, రాజి యఖిలంబు శ్రీమంత్ర రాజ మబల!

టీక. సమర.....భూతిక్ = యుద్ధమునకు సిద్ధపడిన రాక్షసులయొక్క వాఁడియైన యా
యధముల పాటువలన కలిగిన గాయములగమూహమయొక్క కలిమివలన; తనరు = ఒప్పునట్టి; పరమ
పదనాథునెఱ్ఱేనక్ = శ్రీవిష్ణునిశరీరమున; పరఁగు = ప్రకాశించు; వర్ణరాజి = అక్షరములపంక్తి;
అఖిలంబు = సమస్తము; శ్రీమంత్రరాజము = శ్రీమదహోక్షరీమంత్రము.

మ. అహారారంభమునందు రక్తుడయి మథ్యాన్నాంబునక్ శుభ్రుడై

గ్రహరాడ స్తమయంబునం దసితుడై గాయత్రియంబోలి య

య్యహిపర్యంకుడు మూఁడు మూర్తులకు నిమ్రై యొప్పు బూజితు ర

న్యవాముం గోపలి! మూఁడుమంత్రముల నిత్యానందకాంతక్ మునుల్.

101

1. క. హరికథా. చ. హరకథా. 2. చ. సరస్వతి. 3. చ. దలఁచు. 4. చ. నయ్యల. 5. చ.
జాతాక్షర. 6. చ. పథ.

టీక. అహరారంభమునందుకొ = స్రాశకాలమున; రస్తుడయి; ఎట్లనివాడయి; శుభ్రుడై = తెల్లనివాడయి; గ్రహరాడస్తమయంబునందుకొ = సూర్యాస్తమయకాలమున; అసితుడై = నల్లనివాడై; గాయత్రియుంబోలి = గాయత్రీదేవివలె [ఆమెయు త్రిసంధ్యలందు మువ్విధముగా నుండును] అయ్యహి పర్యంకుడు = శేషకాయ యగు నా విష్ణువు; ఇష్టై = ఉనికిపట్టయి; ఒప్పకొ = ప్రకాశించుగా; అన్య హముకొ = ప్రతిదినమును; మునుల్; నిత్యానందకాంక్షకొ = శాశ్వతానందమును పొందు తలఁపున; భూజింతురు. అలం. ఉపమ.

క. మూర్తిత్రితయమయత్వస్సూర్తిక్ వర్తించు చిహ్నములు మంత్రము శ్రీ
భర్తకృప నే నెఱుంగుదు, గార్తికరాకాసుధాంశుకమనీయముఖి ! 101

టీక. మూర్తి.....సూర్తిక్ = మువ్విధములగు మూర్తుల లోపికచేత; చిహ్నములు = లక్షణములు; శ్రీభర్తకృపకొ = విష్ణునిదయవలన; గార్తిక.....ముఖి! = శరత్కాలమునందలి నిండు చంద్రునివలె చక్కని ముఖముకల పార్వతీ! అలం. ఉపమ.

మ. గద సారించి త్రిదంష్ట్రనాముఁ డగు రక్షఃపాలుఁ డొక్కండు బి
ట్టదరుల్ వాఱి మురారియెడ్డ బరిచ్రేయక్ దాన నద్విక్కు నొ
చ్చె దళింపంబడియొక దదుగ్రహతిగాసిక్ తుల్లకాశిక్యముక్
మృదుసంరంభముతోడ నవ్వచును దున్నెక్ వాని నద్వేపుఁడున్. 103

టీక. త్రిదంష్ట్రనాముఁడగు = త్రిదంష్ట్రుడగు పేరు కల; రక్షఃపాలుఁడు = రాక్షసరాజు; గద, సారించి = గదను చాచి-ఎత్తి; బిట్టు = అధికముగా; అదరుల్ వాఱి = నిష్పరవలు రాలఁగా; మురారియెడ్డ బరికొ = విష్ణుని యెడమ ప్రక్కను; [ఎడమ-కు 'ఎడ్డ' స్వతంత్రప్రయోగము.] చేయకొ = కొట్టఁగా; దానకొ = ఆదెబ్బవలన; అద్విక్కు = అవిడమ ప్రక్క; తదుగ్రహతిగాసిక్ = ఆదెబ్బవలని బాధచేత; తుల్లకాశిక్యముక్ = చిన్న చిక్కము - జాలెనంచి (గ్రచ్చకాయలనంచి) యును; దళింపం బడియొకొ = కొట్టఁబడిన - చించబడిన; వానికొ = ఆరాక్షసుని; అద్వేపుఁడున్ = ఆవిష్ణువును; నవ్వచును; మృదుసంరంభముతోడకొ = సులభమైన ప్రారంభమున - సులభప్రయత్నమున - అనా యాసముగ; తున్నెక్ = చంచెను.

నీ. ధాత్రీధరాత్మజ! తేత్రాత్మ యనంగఁ దీర్థాత్మ యనంగ మూర్త్యాత్మ యనంగఁ
ద్రివిధమూర్తులుదాల్చిదీపించునతఁడు¹ మూన్మైలవులయెడఁబూజనీయఁడగుటఁ
గంబళకాశేయకలధాతకాంచన గంధసింధురతురంగమశతాంగ
కర్ణికాస్త్రవేయ కటకకన్యాగంధ కాశ్చీరకస్తూరికాశివాజ్య
తే. ధాన్య² వాసాదిబహుషదార్థంబు లచట, బేదలకు వేదవిదులకుఁ బ్రీతి నొసంగ
తే త్రమయమూర్తి యగుదేవకీసుతునకుఁ బాండురంగాధిపతి కతిప్రమద మొదవు.

104. ధాత్రీధరాత్మజ! = పార్వతీ! మూన్మైలవులయెడకొ = మూఁడుస్థానములందును - తేత్ర, తీర్థ, మూర్తులందుచోట్ట; కంబళ.....పదార్థంబులు - కంబళ = కంబళ్ల; కాశేయ = పట్టు వస్త్రములు; కలధాత = వెండి; కాంచన = బంగారము; గంధసింధుర = మదపుటెనుఁగులు; తురంగము = గుఱ్ఱములు; శతాంగ = రథములు; కర్ణికా = చెవిపోగులు; స్త్రావేయ = వారములు; కటక = కడియములు; కన్యా = కన్యకలు; గంధ = చందనము; కాశ్చీర = కుంకుమపువ్వు; కస్తూరికా = కస్తూరి; గవాజ్య = ఆవునీయ; ధాన్య = ధాన్యము; వాసాదిబహుషదార్థములు = గృహము మొదలగు అనేక కస్తువులను; వేదవిదులకుకొ = వేదముల నెఱిగినవారికిని; ప్రమదము = సంతోషము; ఒదవుకొ = కలుగును.

1. చ. మున్నెలవుల. 2. చ. డగదు. 3. చ. గరాజు. 4. చ. దాసాది.

ఉ. చేడియ ! తీర్థమూర్తికడఁ జేయఁదగున్ మనుజుండు సేచనా

క్రీడనముల్ మహిదివిజకేసరులన్ బరమాన్న శర్మరా

మాడబగోఘృతేతురస శాకములన్ ఫలపానకాదులన్

వీడెములన్ బ్రమోదపదవీమదలిప్పఁ జెలంగఁజేయుచున్.

105

టీక. చేడియ! = పార్వతీ! తీర్థమూర్తియగు పాండురంగనియొద్ద - తైమియను తీర్థముదగ్గఱ; మనుజుండు = మనుష్యుండు; మహిదివిజకేసరులన్ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను; పరమాన్న.....శాకములన్ = తీరాన్నము, చక్కెఱ, పులుసులు, అవునేయి, చెఱకురసము, కూరలు - అనువానితోను; ఫలపానకాదులన్ = ఫలములు, పానకములు మొదలగువానితోను; వీడెములన్ = తాంబూలములతోను; ప్రమోదపదవీమదలిప్పన్ = సంతోషమార్గమున కైపు ఎక్కిన కోరికను; చెలంగఁజేయుచున్ = పొందఁజేయుచు; [అనఁగా - వారిని మీఁదివానిచే కై వెక్కునట్లుచేయుచు] సేచనాక్రీడనముల్, చేయఁదగున్ = స్నానవిధులు ఒనర్చవలయును.

క. ప్రణతమతి నర్హపూజార్పణమునఁ ద తీర్థమూర్తి భజియించు సుధీ

మణులకు నభిముఖమతి బర్హిణబర్హాకల్పుఁ డొసఁగు నిహముం బరమున్.

106

టీక. ప్రణతమతిన్ = ఉత్తమబుద్ధితో; త తీర్థమూర్తిన్ = తీర్థస్వరూపుడగు విష్ణుని; అర్హపూజార్పణమునన్ = తగినపూజ అర్పించుటచే; భజియించు = సేవించునట్టి; సుధీమణులకున్ = బుద్ధిమంతులకు - విద్వాంసులకు; బర్హి బర్హాకల్పుండు = నెమిలింపము ఆభరణముగాఁగల కృష్ణుడు; అభిముఖమతిన్ = అనుకూలబుద్ధితో; ఇహమున్ = భుక్తిని; పరమున్ = ముక్తిని; ఒనఁగున్ = ఇచ్చును.

వ. అని మూర్త్యర్చనవిధానకథనోన్ముఖుండై పంచముఖుండు శిఖరించదనతో నిట్లనియె.

టీక. పంచముఖుండు = విదుముఖములు (1-173) కల శివుండు; శిఖరించదనతోన్ = పార్వతీతో.

సీ. మంత్రపూతముగాఁగ మజ్జనం బొనరించి ప్రన్నని శుభ్రాంబరములుగట్టి

ఘనసారమి శ్రీతగంధసారములంచి పరిమళం బుడివోని విరులు ముడిచి

1 సిగరలతోడ గోక్షీరపూరముతోడ బహువిధంబగు ఫలప్రతితోడ

పిండిపంటలతోడఁ 2 గండచక్కెఱతోడ నేతులతోడఁ దేనియలతోడ

తే. దధులతోఁగూడఁదగునిచేద్య⁴ములఁజూపి, వనధివనధాములబీతాంబరునిరమాకు

⁴చరజవినిలిపు శిఖిబర్హధరు మఖాంశభోక్తఁ బూజింపదగఁజై త్రమున శుభ్రాంగి!

టీక. మంత్రపూతముగాఁగన్ = మంత్రములచేబిత్తమగునట్లుగా - సమంత్రకముగ; మజ్జనం బొనరించి = స్నానముచేసి; ప్రన్నని = మనోజ్ఞమైన; శుభ్రాంబరములన్ = తెల్లనివస్త్రములను; ఘన..... సారము = కర్పూరముకలిపిన మంచిగంధమును; అలంది = పూసిని; పరిమళంబుడివోని = నువాసన తగ్గని - మంచి పరిమళము కల; విరులు = పూవులను; సిగరలతోడన్ = తాలింపుచేసిన తియ్యమజ్జికలతోను; ఫలప్రతితోడన్ = పండ్లసమూహముతోను; దధులతోఁగూడన్ = పెరుగులతోఁగూడ; నిచేద్యములన్ = అరగింపువస్తువులను; చూపి = ఇచ్చి; చైత్రమునన్ = వసంతర్తునంబధమగుచైత్రమాసమునందు; [ఈ వద్యము మొదలు క్రమముగా ఆఱు వద్యములందును ఆ యా ఋతువులందు పాండురంగని మూర్త్యర్చనము చేయు విధానము చెప్పబడుచున్నది.] వనధివనధామున్ = సముద్రమందలి . జలము నివాస

1. చ. శిఖర; 2. క. ఖండశర్మర. చ. కండచక్కెర. 3. చ. తోడ. 4. చ. ములు.

5. చ. చరని.

ముగా: గలవానిని; పీతాంబరునికొ = పచ్చపట్టుబట్ట ధరించువానిని; రమా.....వినిలిపుకొ = లక్ష్మీదేవి
స్తనములమీదిగదంపురేణువులచేత పూయఁబడినవానిని; [ఇచట 'రజన్' శబ్దమునకు 'రజ' అని స్వతంత్ర
ప్రయోగము.] శిఖిబర్హధరుకొ = నెమిలిపించెము ధరించువానిని; మఖాంశభోక్తకొ = యజ్ఞభాగ
మును భుజించువానిని - విష్ణువును; పూజింపఁదగున్;

సీ. గంగఁ గాటుకొండఁ గప్పు నొప్పిద... దాల్చొత్తు నావులపాల నోలలార్చి
బలితంపునురువుజొంపము ధార్తరాష్ట్రంబుఁ జట్టినక్రియః దెల్లపట్టుగట్టి
ముదురు వెన్నెలయొప్పు మున్నీటిఁ గమిచి పట్టినలీలఁ ² గ్రాలఁ జందనముఁ బూసి
వడగండ్లుపొదువు శాద్వలమహిఁ బొల్పు పొల్పుగ మల్లెపువ్వులఁ బూజచేసి

తే. మండువేసవి వాసవి మనుపుకాపు, విబుధతతిపాలి వీడర తెల్లమ్రాకు
భక్తసులభునిఁ దెలచి పూర్వోక్తభూరి, భక్త్యభోజ్యాదు లర్పింప భద్ర మొదవు.

టీక. గంగకొ = గంగచే; కాటుకొండకొ = అంజనాద్రిని; కప్పు నొప్పిదము = కప్పిన
రీతి; తల్చొత్తకొ = ప్రకాశింపఁగా; పిలార్చి = ఆభిషేకముచేసి; నల్లని శీకృష్ణసికి, తెల్లని ఆవుల
పాలతో ఆభిషేకము చేయఁగా - న్వచ్చమైన గంగాప్రవాహముచే నల్లని యంజనాద్రిని కప్పినట్లున్న
దని భావము. బలితంపునురువుజొంపము = పెద్దనురుగు మొత్తము; ధార్తరాష్ట్రంబుఁజాట్టినక్రియకొ =
నల్లని కాలు, ముక్కులుగల హంసను చుట్టుకొన్నట్లు; [కృష్ణుఁడు ధార్తరాష్ట్రమువలెను, అతనికిఁగట్టిన
తెల్లపట్టునస్త్రము నురుగుజొంపమువలెను ఉన్నవచట:] ముదురు వెన్నెలయొప్పు = వండువెన్నెల తేట;
మున్నీటికొ = సముద్రమును; కమిచి = ఆక్రమించి; చందనముకొ = మంచిగంధమును. [పాండు
రంగఁడు సముద్రమువలె నల్లఁగను, అతనికిఁ బూసిన చందనము సముద్రముపై వ్యాపించిన వండు
వెన్నెలవలెను ఉన్నవని భావము.] వడగండ్లు పొదువు = వడగండ్లు వ్యాపించిన - పడిన; శాద్వల
మహికొ = పచ్చికనేలను; పొల్పుపొల్పుగకొ = అనుకరించురీతిని; [కృష్ణుఁడు పచ్చికబయటివలెను,
మల్లెపూలు వడగండ్లువలెను ఉన్నవని భావము.] వాసవిమనుపుకాపుకొ = అర్జున రక్షణము సేయువానిని -
అర్జునునికాపాడువానిని; విబుధతతిపాలి వీడర తెల్లమ్రాకుకొ = దేవతల పాలిటి ముంగిటికల్పవృక్షమును;
తెలచి = తృప్తిపొందించి; పూర్వోక్తభూరిభక్త్యభోజ్యాదులు = వెనుకఁ జెప్పఁబడిన ఆరగింపులను;
అర్పింపకొ = ఈయఁగా - నివేదనచేయఁగా; భద్రము = శుభము; ఒదవుకొ = కల్గును. అలం. ఉపమ.

సీ. వృష్టిగా శుద్ధాంబువేణి మజ్జనమార్చి శిఖరిమేఘముగ ⁴మంజిశి ఘటించి
కరకపాతంబుగ విరిగొజ్జెగలఁ బూన్చి తమపంకిలతగఁ గుంకుమముఁ బూసి
⁵మఘవగోపములుగా మణిహార మర్పించి పలుమెఱుంగులుగ ⁶దీపవ్తు లెత్తి
గర్జితంబులుగ శంఖశ్వాణములు చూపి పచ్చికగా ధూపపటలిఁ బెనచి

తే. యుత్పిబంబులు భుక్తిగా నుష్ణతైల, కక్వగుడమి శ్రపిష్టసూపపరమాన్న
రాసు లొసఁగంగఁదగుఁగారురాకవారికి, నట్టి ఋతుధర్మములుచూపునంద మొంద.

టీక. వృష్టిగాకొ = వర్షముగా; శుద్ధాంబువేణికొ = లేటనిటిధారచే; మజ్జనమార్చి = స్నానము
చేయుంచి; శిఖరిమేఘముగకొ = కొండవైనన్న మేఘముగ - మేఘముట్లు; మంజిశికొ, ఘటించి = నీల
వస్త్రమును కట్టి; [ఇచట 'మంజిడి = పీతాంబరము' అని పూర్వవీరయందు అర్థమాయఁబడినది; ఈ
యర్థము నిఘంటువులలో లేదు; ప్రకృతమునకును సరిపడదు.] కరకపాతంబుగకొ = వడగండ్లుపడు
టగా; విరిగొజ్జెగలకొ, పూన్చి = వికసించిన పన్నీటిపువ్వులను ధరింపఁజేసి; తమపంకిలతకొ = నేల

0. చ. శొక్రత్తు 2. చ. గాంగ. 3. చ. వీడర. 4. క. మంజిడి. చ. మంజిటి. 5. చ. మఘవ.
6. చ. దీపకము.

బురదగా; మఘమగోపములుగా = ఇంద్రగోపములుగా - ఆరుద్రపురుగులుగా; [ఇచట 'పట్టుపురుగులు' అని పూర్వటీక.] పలుమెఱుంగులంగ = పెక్కుమెఱుపులుగా; దీపములు, ఎత్తి = దీపము లుంచి; గర్జితంబులంగ = ఉఱుములుగా; శంఖక్వాణములు, చూపి = శంఖములకు ధ్వనింపజేసి - పూరించి; ధూపపటలి = ధూపములగుంపును; పెనిచి = వృద్ధిపొందించి; ఉల్పిబాబులభుక్తిగా = చాతక ములకాహారమగు వానసీటిగా; ఉష్ణ.....రానులు = కాచినచూనెయందు వండబడిన బెల్లము కలిపిన పిండివంటలు, పప్పు, పరమాన్నములసమూహములను; హరికి = విష్ణువునకు, కారురాక = వర్షా కాలమువచ్చునపుడు; చూపునందము, ఒండ = కన్నులుపండువు కలిగింపగా; ఒనగంగదగు = ఈయందగును. అలం. రూపకము.

సీ. మహి నాలపాండి ముష్టరముగాఁ బ్రభవింప నవనవోజ్జ్వలదధిస్నానవిధియు
శుభ్రాభ్రపటలంబు లభ్రంబువైఁ బర్వలఘు ధౌతవిమలచేలములకప్పు
సీతకు శేతయ కాశశీతకరద్యుతి హెచ్చ దొరకిన యుచితంపువిరులపూజ
శాలిపాకస్ఫూర్తి క్రాల గోరోచనాసమ్మిశ్రచర్చితకృపంఘటనము

తే. ప్రజ భుజాభోజనములు క్రొంబంటవంటకములు గావింప గోధూమఖండఖండ
శర్మరాధ్యసుపక్వభోజ్యములు నెరపి, విష్ణుఁ బూజింపదగుశరద్వేళయందు. 1:1

టీక. ముష్టరముగా = నమ్మిదిగా; ప్రభవింప = కలుగగా; నవ.....విధియు = మిక్కిలిక్రొత్తదై (అప్పుడే చేసి) ప్రకాశించు పెరుగుతో స్నానముచేయుచుటయు; శుభ్రాభ్రపట లంబులు = తెల్లని మేఘములగుంపులు; అభ్రంబువై = ఆకాశమువలె; పర్వ = వ్యాపింపగా; లఘు.....కప్పు = తేలికయై తెల్లనైన మడుగుబట్టలచే గప్పుటయు; సీత.....ద్యుతి = తెల్ల తామరపూవు, రెల్లు, చంద్రులయొక్క కాంతివంటి కాంతి; హెచ్చ = ఎక్కువకాగా; దొరకిన = లభించిన; ఉచితంపువిరులపూజ = తగినపూవులతో పూజించుటయు; శాలిపాకస్ఫూర్తి = వరివంట యొక్క ప్రకాశము; క్రాల = ప్రకాశింపగా; గోరోచనా.....సంఘటనము = గోరోచన ముతోఁగూడిన మైపూతపూయుటయు; ప్రజ = జనము; భుజాభోజనములు = మృష్టాన్నభోజన ములు - బువ్వపుబరిభోజనములు; క్రొంబంటవంటకములు = క్రొత్తగా వండిన వంటలతోఁ దయారు చేసిన వంటలు; కావింప = చేయగా; గోధూమభోజ్యములు = గోధూమనూక, కండచక్కెఱు లు కలిపి బాగుగా వండిన పిండివంటలు; నెరపి = అధికముగా అర్పించి; శరద్వేళయందు = శర దృతువున; విష్ణుఁ బూజింపదగున్.

సీ. పాథోధివిహృతిసంభవతనూజాడ్యంబు సంతప్తగోఘృతస్సవనరచన
దులసి దండయకాని కలుగనితక్కుచమరువకకుండకుట్టఁసమ్మిది
కఠినకచ్చుర¹సీతకౌశేయనిర్బంధ మభిరామచిత్రాంబరార్పణమున
ముదురువెన్నలఁజేయు నుదరపోషణవృత్తి నవ్యదివ్యాన్నపానప్రశస్తి

తే. నుజ్జగింపించి డెందాన కుబ్బొనర్చి, నిశలఁ గంకుమమగులు మైచిండ నలంది
గోహమునధూపధూమ మెక్కించుకుధర, ధరుని హేమంతమునఁగొల్వదొరకుముక్తి.

టీక. పాథోధి.....జాడ్యంబు = సముద్రమున విహరించుటవలన పుట్టిన దేహము యొక్క వందత్యమును, నీటిస్వభావమును (తైత్త్యమును); సంతప్తరచన = కాంచిన అపు నేతితో స్నానముచేయుచుటచేతను; కలుగని = ఎక్కువదొరకని; తక్కువ = తేలిక; మరువక... ..సమ్మిది = మరువము, మల్లెమొగ్గలు అనువానిసంపదచేతను; కఠిన.....నిర్బంధము = ముదుకయై

ముఱికియైన పచ్చపట్టుబట్టకట్టుటను; అభిరామచిత్తాబరార్పణమునకొక = మనోహరమైన చిత్రవర్ణ
వస్త్రముల నిచ్చుటచేతను; ముసురువెన్నెలకొక = ముదిరినవెన్నెలతో - అమృతముతో; ఉదరపోషణ
వృత్తికొక = పొట్టనింపుకొనుట; నవ్య.....ప్రశస్తికొక = ప్రశస్తివైమరొడ్డిములైన అన్నపానముల
అర్పణమునకు; ఉజ్జ్వలించి = విడుచుకట్టుచేసి; డొదానకొక = మరస్సునకు; ఉబ్బు = సంతోషమును;
ఒనర్చి = కల్పించి; నిశలకొక = రాత్రులందు; అగలు = అగరుగంధమును; మైనిండకొక = శరీరమంత
టను; అలఁది = పూసి; గోశమునకొక = దేవాలయమును; ఎక్కించి = వ్యాపించి; కుభరధరునికొక =
గోవర్ధనపర్వతమునెత్తిన విష్ణుని; ముక్తి = మోక్షము; దొరకుకొక = లభించును.

క. శిశిరాగమవాసరముల, యశోద గాఢబుపట్టి నర్చింపఁడగుకొ

శశిముఖ! తత్కాలోచిత, కుశకుసుమపటాంగ రాగకూర్పాపాదిన్.

113

టీక. శిశిరా.....రములకొక = శిశిరర్తుదినములందు; తత్కాల.....సాదికొక = ఆకాలము
నకు తగిన కుశలు, పూలు, వస్త్రములు, గంధము, చొక్కాయి మొదలగువానిచే.

క. ఋతువుల నాటిట నీక్రియ, బ్రతిదినము భజింపఁ బరమపదనాథుఁడు వాం
చితశతము లొసఁగి భక్తప్రతతుల మన్నించు భక్తసరతంత్రుండై.

114

టీక. ఈక్రియకొక = ఈరితిన; పరమపదనాథుఁడు = విష్ణువు; వాంచితశతములు = నూరుల
కొలది శోరికలను; ఒనఁగి = నెరవేర్చి; భక్తపరతంత్రుండై = భక్తులయెడ ప్రేమకలవాడయి; భక్త
ప్రతతులకొక = భక్తులనమూహములను; మన్నించుకొక = గౌరవించును.

తే. మురవిభంజను శ్రీశ్రీత్రమూర్తి తీర్థమూర్తి మూర్తులకడ నేరుమున నొనర్చు
నర్చభాగవిశేషంబు లానువూర్చి, వినుము వినిపింతుఁ బరమాణువిభవమధ్య!

టీక. మురవిభంజను = మురానురుని సంహరించిన శ్రీవిష్ణునియొక్క; శ్రీశ్రీత్ర.....
కడకొక = శ్రీశ్రీ, తీర్థ, మూర్తిరూపములయొద్ద; నేమమునకొక = నియమముతో; ఒనర్చు = చేయునట్టి;
అర్చభాగవిశేషంబులు = పూజాభాగవిశేషములను; [అర్చా - అనుటకు అర్చయచునది స్వతంత్రప్రయో
గము; ఆనువూర్చికొక = క్రమముగా; పరమాణువిభవమధ్య! = పరమాణువుపాటి నడుము - నన్నని
నడుముగల పార్వతీ!

తే. పరమపదనాథుఁ దిరిగి రా నిరుపదేను, చేతుల ప్రమాణమునఁ గల్గుభూతలంబు
ముక్తి కరియైన శ్రీశ్రీత్రమూర్తియందు, నర్చభాగమ్ము సుష్టు చంద్రాగ్నిబల!

టీక. చంద్రాగ్నిబల! = అర్థచంద్రునివంటి నుదురుకల పార్వతీ! పరమపదనాథుఁడు = విష్ణుని;
తిరిగిరాకొక = చుట్టితిరిగి - ప్రదక్షిణముచేసి వచ్చుటకయిన; ఇరుపదేనుచేతుల = ఇరువదియైదుమూరల;
ప్రమాణమునఁగల్గు = వెడల్పుగల; భూతలంబు = ప్రదేశము.....ఆనఁగా విష్ణువునకుఁ బ్రదక్షిణము
చేయుటకనువైన యిరువదియైదు మూరలవెడల్పుగలస్థలము అంతయును; ముక్తికరి = మోక్షమిచ్చునది;
అర్చభాగంబునున్న! = పూజించఁదగిన భాగమగునుమీ! పాండురంగని యాలయముచుట్టునుగల అగ్ని
మూరలప్రదేశమున నెచట పూజించినను అది అతనిశ్రీత్రమూర్తిని పూజించినట్లే యగును.

క. సకలొత్కృష్టోన్నతిః బా,యక యెయ్యది కీర్తిసదయు నస్తీర్థము పా

ల్లక! యర్చాభాగంబై, యకుటిలమతిఁ దీర్థమూర్తియందు వెలుంగున్.

117

టీక. సకలొత్కృష్టోన్నతికొక = తీర్థములన్నిటియందును మిక్కిలిగాపుతనమును; పా,యక =
విడువక; కీర్తిసదయుకొక = పెరుపొందునో; అకుటిలగతికొక = వక్రముకాని - ఋజువైనపద్ధతిని;
పాల్లక! = పార్వతీ! [పాలఁతుకయనుట కిది స్వేచ్ఛాప్రయోగము.]

క. ఏ నేల మూర్తియంద, గానియమవిభాగమునఁ బ్రశస్తంబగు నా
స్థానము నర్పింపక యె, ప్వానికిఁ దాఁ జేయు పూజ వస్తుగుఁజొమ్మి ! 118

టీక. ఏనేల = ఏచోటు; మూర్తియందుకొ = పాండురంగనిస్వరూపమున; ఆ స్థానముకొ = ఆ ప్రదేశమును—పాండురంగనివాసస్థలమును; వస్తు = వ్యర్థము.

వ. కాపుర తే త్రమూర్తి, తీర్థమూర్తి, మూర్తిమూర్తలయందలి యర్చాభాగంబు
లెఱింగి ¹యర్పించుచు ననుచితాచరణంబులకు విముఖుండగు పూర్వానిధికి సుము
ఖుడై ²పాండురంగం డఖండానంగం బొపాదించు నని యా పరమేశ్వరుండు
పాశ్చతితో వెండియు నిట్లొయె. 119

టీక. అనుచితాచరములకుకొ, విముఖుండగు = తగని - దురాచారములపొంత పోని; పూర్వా
నిధికికొ = పూర్వాత్మనకు సుముఖుడై = అనుకూలుడై; ఆపాదించుచు = కలుగఁజేయును.

మ. హరిపశ్చాద్దిశ నూటువిండుల ప్రమాణాసక్తికల్పితౌ శుభో
⁴త్కరసద్గుణగు పద్మతీర్థ మను తీర్థం బొప్పు నచ్చోన సు
స్థితకొ శంఖము పద్మమన్నిధులు నర్పించుం దహోదీతుల్
నరనారాయణు లున్న వా గలట బాలా! పిప్పలాకారులై. 120

టీక. హరిపశ్చాద్దిశకొ = పాండురంగనికి పడమటిదిక్కున; నూటువిండుల ప్రమాణాసక్తి
కల్పితకొ = నూటువిండ్లబొతుకలిగి శుభోత్కరసద్గుణగు = శుభములకు స్థానమైన; [శుభోత్కర
పద్మంబు = శుభసమూహములనెడి పద్మములుకలది] అని పూర్వటికె; సుస్థితకొ = స్థిర
ముగా; శంఖము, పద్మముకొ, నిధులు = నవనిధులలోనివైన శంఖము, పద్మము అనునవి. [మహా
పద్మము, మకరము, కచ్చపము, ముకుందము, కుందము, నీలము, వరము అనునవి తక్కిన నిధులు.] తహో
దీతితుల్ = తపస్సుచే ప్రకాశించుచున్నవారై; పిప్పలాకారులై = రావిచెట్టురూపు ధరించినవారై.

నీ. సమధికజ్ఞాన విభ్రమముకొ గూడంగ హరిమేన నవతా మైవవారు
మదము ⁵మోపని నిండుమనసుతోకొ గూడంగ బ్రహ్మవర్ణము చిక్కిబట్టువారు
పరపురుషార్థసంపదతోడ గూడంగ ధనురాదిశస్త్రముల్ దాల్చువారు
దుష్టవిగ్రహవిభాధులతోడ గూడంగ బుభరక్ష ⁶తిన్నగాఁ బూనువారు

తే మహితగాంభీర్యధైర్యసామగ్రితోడ, గూడ సౌజన్యరమఁగూడి యాడువారు
ఘనప్రతిబింబనిధులు సకాంతరసచక్రచనిర్భేదములు పురుషధవళనయన ! 121

టీక. నర, నారాయణులను మునీశ్వరు లీ బ్రహ్మమున వర్ణింపబడుచున్నారు. సమధికజ్ఞాన
విభ్రమముతోకొ = మిక్కిలి యెక్కువైన జ్ఞానముయొక్క బిూనముతో; హరిమేనకొ = విష్ణువు
దేహమునుండి; అవతారమైనవారు = అవతారపురుషులుగా వచ్చినవారు; [నరనారాయణులు కృష్ణా
ర్జునులనియు, వారు భగవంతుని అవతారములనియు పురాణగాధ] చిక్కిబట్టువారు = పూర్తిగా పరి
గ్రహించినవారు; పరపురుషార్థసంపదతోడకొ = ఉత్తమపురుషార్థమగు మోక్షపునంపదతో దుష్ట...
...తోడకొ = దుష్టులను శిక్షించుటయన (బాధ్యత) బరువుతో; గూడంగకొ = కలిపి; బుభరక్ష;
తిన్నగాకొ = యుక్తముగా; పూనువారు = వహించువారు; సౌజన్యరమకొ = మంచితనపుకలిమిని ఘన

1. చ. యర్పింపును. 2. క. చరణవిముఖుండగు. చ. చరణంబునకు విముఖుండగు. 3. పాండు
రాంగుం. 4. క. తర్కపద్మం చ. త్కరసద్మం. 5. క. వోవగ. చ. బోవగ. ట. మోపని. 6.
తిన్నగా. శ. ర. సూర్య. జోన్నతి. క.
పాండురంగ—13

పలికింబనిభులు = సూర్యునిబింబమును బోలినవారు; సగూర్వగవచకళచనిల్చేవములు = కర్ణునికవచమున భేదించినవారు - కర్ణునికి శత్రువులు; అలం. సహోద్భి, ఉపపద.

క. ఏపట్టునఁ జూపట్టుదురు, రాపట్టున మూడుగోటు బయరంగనల
ప్రాపదసాత్రనిహితమడి, నీపకళిక లగుచు శ్రీమతి భజించుటకై. 122

టీక. ఆపట్టునకొ = అక్కడ; ఏపట్టునకొ = ఏపట్టునూచినను; అమరాంగనలు = దేవతా శ్రీలు; అప్రాపద.....కళికలు = బంగారుపల్లెరములయంగ దుండబడిన మణినిపములు కలవారు; చూపట్టుదురు = కన్పించుదురు.

ఉ. దోశ్యమితాది శౌరి తనతోడ్డికనుండముల్ జక్షమాం
తల్కిలలోన దాఁచు బ్రమదా! యొత్తిగఁగూ గుండలొభ్యమై
దుశ్యకునాదినఁజనితదోషశతంబు సతలబుసేయునం
భశ్యుచితక బ్రసిద్ధమగుం బన్నగళాయికి శుభిగున్. 123

టీక. ప్రమదా! = పార్వతీ! దోశ్యమితాది = భుజశక్తిచే నశించజేయబడిన శత్రువులు కలవాడైన; తనతోడ్డిన = తాను ధరించిన; [గొడవ - అనుటకు 'తోడ్డిన' వ్యుత్పత్తయోగము.] నిజ.....లోనకొ = తన నివాసభూమిలోని రాలినడును; గుండలొభ్యమై = గుండలతిర్రమును పేరు కలదై; దుశ్యకు.....శతకంబుకొ = చెడ్డకతునను మొదలగుకానివలన గలుగు నూరులొంది దోషములను; అంభశ్యుచితక = తీర్థజలపరిశుద్ధిచేత; శుభిగున్ = శుభాన్యభాగమున.

క. వరసింహమధ్య! యచోన్, నరసింహుడగు కుంజరాశనతఁ దాల్చుట¹య
చెరు వడ్డేవుండు నిజమం, ప్రజాపూజై తానతాఁగూతుఁ బ్రోచున్. 124

టీక. వరసింహమధ్య! = సింహరాజముయొక్కమధ్యమునాటి మధ్యముకల పార్వతీ! కుంజరాశనతఁ దాల్చుట = రావిచెట్టురూపుధరించుటయు, విరుగును భుక్తిగృహించురూపమును (సింహరూపమును) ధరించుటయు; [ఇదట 'కుంజరాశనతకొ = అశ్వశక్తిమచేత' అని పూర్వటిక; అది సరికాదు.] అచ్యురువు = ఆశ్చర్యము. నరసింహుండు సింహస్వరూపుడగుటచే గజభోక్తృత్వమును పొందుట సహజమేకాని యాశ్చర్యము కాద; ఇదట విరోధము; అయినను 'కుంజరాశనతకొ దాల్చుట = రావిచెట్టురూపుదాల్చుట' అను శ్లేషమూలకార్థాంతరమును గ్రహించుటవలన ఆ విరోధము పోవును. అడ్డేవుండు = ఆనరసింహుండు; నిజ.....తాయుతుకొ = తన ముత్రమును పూజించుటయందు ఏకాగ్రత(పట్టుదల) కలవానిని; పోచుకొ = కాపాడును. అలం. విరోధాభాసము.

క. ఓరాజవదన! యచటన, నీరాజన *చుబ్బనాభునికి నీచున్నా
రేరాళము హరివల్లభ; లారామలఁ గొల్వవలయు నయకాములకున్. 125

టీక. ఓరాజవదన! = చంద్రునిబోలు ముఖము కల పార్వతీ! నీరాజనలు = హారతులు; ఏరాళము = లెక్కకుమిక్కిలిగా; హరివల్లభలు = విష్ణుప్రియలు; ఈచున్నారు = ఈయ సిద్ధముగనున్నారు. ఆ రాములకొ = ఆస్త్రీలను; అయకాములకుకొ = శుభములుకొరువారికి; [కొరువారని యభిప్రాయము.] కొల్వవలయున్.

కా. అంశేందూద్వహదేవి! ప్రాంశృతిధుగ్రవంబై గుండ్న²యచోట్టిక
ద్రింశచ్చాసమితోర్వి నుత్తరమునం దీపించు తీర్థంబు ముకొ

1. క. నచ్చేరువ. చ. యచ్చెరువడ్డే. * శ. ర. చుబ్బ. క. లబ్బ. 2. క. నచో. ట. యచో. 3. ట. యతోర్వి.

శ్రంశం బొందక వెన్నెం దత్సలిలధారా గూడె బుష్పావళి
సంశుద్ధాంబులు; లాయెడల దగు జనస్నానార్హదానక్రియల్.

146

టీక. అంశేదూద్యహదేవి! = చంద్రకళను విహించిన శివునికి (నాకు; భార్యవైన పార్వతీ! హీంకృతి ధ్రువమై = హీంకారబీజముతో స్థిరమై; త్రింశచ్చాసమితోర్విన్ = ముప్పుదివిండ్లదూరమున; తీర్థంబు = ఒకానొకతీర్థము; దీపించున్ = ప్రకాశించును; శ్రంశంబు, ఒందక = పాడైపోక; వెన్నెన్ = పిదప; తత్సలిలధారన్ = ఆ తీర్థపునీటిప్రవాహముతో; పుష్పావళిసంశుద్ధాంబులు = పూలతో పవిత్రమైన జలములు; ఆ యెడన్ = అచోట; జనస్నానార్హదానక్రియల్ = జపము, స్నానము, తగినదానములు మొదలగు పనులు; తగున్ = చేయదగును.

సి. భరమానుతఱి దోడుపడ వచ్చుగఱి గేత్తో గరమాజఙ్గములు సాగ
నెలకలంబులచల్చి నేర్చు నవార్కాశు లను. గపాంముల దీపాంశు లంట
గొడిబుట్టుకాళిమాంకురపుమేఘములకు మెఱుగులై చూపు గొమ్మించు లెల
న్నేహంబు పాత్రనిట్టి వైమఱుట కుబ్బుపగిది బాల్మిండ్లు నిబ్బరమునీక
తే, హరికి: బలువంకలను దగ నగ్రవీధి, నిలిచి శతకోటిసంఖ్యల నియమపత్ర
నారతు లొసంగు దివ్యోక్తకలు ధన్యమతులు క్రిడితు రయ్యుక్తమస్థలమున.

టీక. భరము, అనుతఱి = అరతివల్లరముల బరువును మోయునప్పుడు; కేలితోన్ = విలాసముతో; కరమాలజన్మతులు = చంకల నిగ నిగని వెలుగులు; సాగన్ = వ్యాపింపగా; నెలకులంబులచల్చున్ = చంద్రసమాహముల చల్లదనమును; నేర్చు = ఆభ్యసించు; నవార్కాశులన్ = క్రొత్త (ఉదయకాలపు) సూర్యకిరణముగా యచునట్లు; కపాంములన్ = చెక్కిల్లము; దీపాంశులు = అరతిచ్చు దీపములకాంతులు; అంట = అంటుకొనగా; కొడిబుట్టు = దీపపు చివఱిభాగమున పుట్టు; కాళిమాంకురపు మేఘములకున్ = నల్లదనపు మొలకలనెడి మేఘములకు; మెఱుగులై = మెఱుపులై; చూపుగొమ్మించులు = చూపు లను క్రొత్తమెఱుపులు; అలరన్ = ప్రకాశింపగా; స్నేహంబు = నూనె, మైత్రియు; పాత్రనిట్టి వైమఱుటకున్ = తగిన ప్రమిదయందుంచుటకును, తగినవారియెడ సంచుటకును; కుబ్బుపగిదిన్ = పొంగునట్లు; నిబ్బరమునీకన్ = మిక్కిలియబ్బుగా; హరికి = విష్ణువునకు; పలువంకలను = అన్నివైపులను; అగ్రవీధిన్ = ఎదుటను; నియమపత్రన్ = నియమమందలి ఆసక్తితో; ఆలం. ఉపమ.

ఉ. గోపిక యోర్తు తొల్లి హరిఁ గూర్చి తపం బొనరిప దాని ని
స్థాపరతన్ మదిం గరఁగి శార్దూలుఁ డోచిన జూచి వేడ్కతో
నా పసిగాఁపుపూపయసాకె త్రిలోకవిమోహనక్రియా
రోపనిరూపణం బగు సరోరుహలోచనురూపుఁ జూచుచున్.

147

టీక. ఓర్తు = ఒకతె; తొల్లి = పూర్వము; దానినిస్థాపరతన్ = ఆమెనియమమునందలి ఆసక్తివలన; మదిన్, కరఁగి = మనస్సున జాలిపొంది; తోచినన్ = ప్రత్యక్షము కాగా; ఆ, పసిగాఁపుపూపయసాకె = పసులనుగాచు చిన్నిపయసాడి - గొల్లపడుచు; త్రిలోక.....నిరూపణంబగు = మూడులోకములను మోపింపజేయుటకు రూపించు; సరోరుహలోచనురూపున్ = విష్ణునిస్వరూపమును; చూచుచున్; తరువాతిపద్యముతో సమన్వయము.

1. చ. బుట్ట. 2. క. మాటకునబ్బు. 3. చ. పిక్క. 4. చ. హరినెలవంకబలువంక. 5. హరికి నెలవంక. 6. చ. గోపిని.

తే. వైషమేషవవిషమేషుశోషణమున, వేష మోషిరీగం నిర్మమేషనయన
యగుచు నెరగొంటుండలని పొగగొనుచున్నదోయింబావట్టు నుత్తసింధువునుబోలె.

టీక. వైషమే.....శోషణమున = బేసికొన్న బాణములుగల మన్మథుని బాధను కలిగించు బాణములవల్ల చిక్కిపోవుటచేత; [విషమేషు = బేసిబాణములవలన కలిగిన పూర్వరీతి;] వేషము = (తన, రూపు; ఒకరిని, కాక = వేటుగా మాటిపోక; నిర్మమేషు = నీకును = తెచ్చుచుంటులేని కన్నులు కలదనచు; ఎర, గొంట = ఆహారము తీసికొనుటచే; నిలవ = నిలువడగల; పొగగొనుచున్నదోయింబావట్టుగన్నులు చెదలతో; చూపట్టు = కన్నులను; నుత్తసింధువునుబోలె = నుత్తరీతి నదివలె.

ఆ గొల్లవడుచు విష్ణునిజూచి, మోహవరమును దాపుబాల్చుక చూచుచు వట్లనే యుండిపోయెను; అప్పుడామె కన్నులు కలదికలెని యెచు చేపలవలెను, ఆమె చలనము లేని నీరులను ఊడెనని భావము. (ముందుపద్యముతో అన్వయము.) అలం. ఉపమ.

తే. క్షేకపాశంబుతోఁగూడఁ గేశపాశ, క్షేకపాశ బుద్ధుల నుండు నీరునిచ్చు
నీవి యెటుంగక యొక్కింత నీవి జాతి, నిగ్గునొకమలు దుని నీకు ముచ్చుకొంటి.

టీక. క్షేకపాశంబుతోఁగూడఁ = కష్టములనెడి ప్రార్థితోఁగూడ; కేశపాశము = వెండ్రుకల ముడి; ఊరల = వీడగా; [ఊరల = బాటగా అని పూర్వరీతి.] మచ్చెకంటి = చేపలవంటి కన్నులు కల యా గోషిక; బుద్ధులనుండు = వెమిగింపఁగల ఆవతంసముగాఁ గల కృష్ణుడు; కరుణ = దయతో; ఇచ్చు, నీవి, యెటుంగక = ఇచ్చు దానము (పరము)ను తెలిసికొని లేక; ఒక్కింత = కొంచెము; నీవి, జాతి = ఏకముడి జాతిపోక; తచ్చరణములు = శ్రీకృష్ణుని పాదములు; మది నంట = మనసునందు నిలువఁగా; ముందుపద్యమున నన్వయము.]

ఆ గొల్లవడుచు శ్రీకృష్ణునిజూచి పరవశయగుటచే ఆమె జుట్టుముడి వీడిపోయెను; కట్టువస్త్రము పోకముడి కొంత జాతిపోయెను. ఆమె కృష్ణునిపాదములను మనమున ధ్యానించుచు నట్లే నిలిచిపోయెను. అలం. సహాక్షి, అనుప్రాసము.

నీ. ఊరకుండినఁ జూచి యొక్కింత నగి కృష్ణుఁ డిదియేమి నీచన్న నిండునదన
కుంచితావయవభంగురవృత్తిఁ జత్పాదబిస నీజాంబులు కేల విగియుఁబట్టి
మచ్చి త్రహరము లో మధువైరి! నీపాదవనరుహంబులు నీని నదలఁజాల
నీనిలావణ్య మీచేషభూషణముగా నస్తత్కరాద్రితం బట నదీగం

తే. గవ యిది సలాంఛనం బగుఁగాత యనుడు, నట్లు గుఁగఁగూ! స్వోంబు నతిని! నీవ
నంబరపు ముక్తకేశవి నఖిలభూషణాంచితాంగివి నై యుండు ముసియె శౌరి !!81

టీక. ఒక్కింత, నగి = కొంచెము నవ్వి - చిఱునవ్వునవ్వి; ఇదియేమి నీవు? అన్న = నీవిట్లూరకుండి యుంటివేమి? అనివల్సి; ఇందుపదన = చంద్రునిమఱి ముఖముకలగోషిక; కుంచితా... వృత్తి = ముడుచుకొనిన అవయవములతో వంగు పద్ధతిని; [వంపఁబడిన అవయవములయొక్క వంకర తోడివ్యాపారముతో అని పూర్వరీతి.] తత్పాదబిసరుహంబులు = శ్రీకృష్ణునిపాదపద్మములను; కేల, విగియుఁబట్టి = చేతులతో గట్టిగా పట్టుకొని; ఓ మధువైరి! = ఓ శ్రీకృష్ణా! నీపాదవనరుహంబులు = నీ పాదపద్మములు; మచ్చి త్రహరములు = నామనస్సును ఆకర్షించునవి; నీనిలావణ్యము = ఈపాదముల చక్కదనము; ఈచేషభూషణముగా = ఈచేషమే అలంకార మగునట్లు; అస్తత్కరాద్రితంబగుట = నాచేతులతో వీడింపఁబడుటచేత; అడుగఁగవ, యిది = ఈ నీ పాదద్వయము; సలాంఛనంబు = చిహ్నముతోఁగూడినది; అనంబరపు = వస్త్రములేనిదానవును; ముక్తకేశవి = జుట్టు విరియఁబోసికొన్న

దానవు; అఖిల.....తాంబిలై = నగలన్నింటితో నలంకరింపఁబడిన దేహము కలదానవులు అయి; ఉండుము.

తే. అదియు నట్ల యగుచు నభిరామమూర్తియై, తనపసిండిజడలు దలఁగఁ ద్రోచి
యానతార్థ¹మూర్తియై తే త్రముఁకు నీ, శాన్యమున పఁించుఁ జంద్రవదన !

టీక. అదియు = ఆ గోపకన్యయును; అభిరామమూర్తియై = మనోహరమైన దేహముకల
దయి; తనపసిండిజడలు = తనజడగంటలు (జడవేసికొనునప్పుడు ఉపయోగించునవి) కలఁగఁ ద్రోచి =
విడిచిపెట్టి; ఆనతార్థమూర్తియై = సగముకరిరమును వంచినదై - పంగి యున్నదై.

క. ఆమహానీయతే త్రశి, ఖామణివై చివరఁ బర్యే గామిని ! నానా
భూములను నిగిడి మదగజ, భ్రమి బహుళలహరిగహనభయదాకృతియై. 133

టీక. ఆ, మహ.....మణివై = తేత్రరాజును నా పాండురుగతేత్రమువై; నానా
భూములను = అన్నిభూముల (ప్రదేశముల) యందు; నిగిడి = చొచ్చి; మదగజభ్రమి = మదించిన
వినుగులకును భయముకొల్పినది - ధైమినది; బహుళలహరి గహనభయదాకృతియై = ఎక్కువైన
ప్రవాహములను నడవించే భయమును కల్పించు నారముకలదయి; పర్యే = వ్యాపించెను.

సీ. జడధి చల్లిన గందవాడి నేత్రములఁ బడ్డగతిఁ దామరల పరాగంబు గ్రవ్వుఁ
దదితరతే త్రముల్ తమయందు నిలుమన్న నొడ్డించుటలువోలె నూర్పు లెసఁగఁ
బంకదంభమునఁ బాపముల మ్రింగిన నీటి పెద్దనవ్వులలీల ఘన⁷మలరఁ
బెటవాహినులమీఁదఁ బెరిగిన మత్సరావేశంబు లన గ్రాహవికృతు లడర

తే. శిఖానుభూమైక జనిభూమి భ్రామి నడచి, యవ్వుహతే త్ర ముట దాని యధికభీతిఁ
జారక గిరిరుద్ధగతి యైనకఁటి ఘూర్ణనంబు నొందుడు శ్రీజగన్నాథుఁ డెఱిగి.

టీక. జడధి=జలధి-నముద్రము; పరాగంబు=పుష్పాడి; తమయందు, నిలుమన్న = తామున్న
చోట్లయందు నిలువవలెనని బలిమాలఁగా. ఒడ్డించుటలువోలె = దాఁటిపోవుటలువలె, [ఒడ్డించుటలు=
చాగించుటలు అని పూర్వటీక.] ఊర్పులు = అలలు; ఎసఁగ = ప్రకాశింపఁగా, పంకదంభమున =
బురదయొక్క బౌద్ధత్యమున; నీటి పెద్దనవ్వులలీల = నీటియొక్క అట్టహాసములవలె; ఘనము, అల
ర = సురుగు ప్రకాశింపఁగా; మత్సరావేశంబులు = ఈర్ష్యయొక్క ఆక్రమణములు - ఈసు
కలుగుటలు; గ్రాహవికృతులు = జలచరముల వికారములు; అడర = వ్యాపించఁగా; భాను.....
భూమి = శివుని స్థానము జన్మస్థలముగాఁగలది - శివునిపలన ఏర్పడినది. [శూర్యునియొక్క (లేక)
ప్రకాశములయొక్క అధిక్యమునకు ముఖ్యమయిన జన్మస్థానము అని పూర్వటీక.] నడచి = కదలి -
ప్రయాణముచేసి; అధికభీతి = మిక్కిలి భయముతో; చారక = (తేత్రమును) ప్రవేశింపక; గిరి
రుద్ధగతియైనకఁటి = కొండచే అడ్డుకొనఁబడినదానిరీతిని; ఘూర్ణనంబు, ఒందుడు = తిరిగుడు
బాటును (వెనుకకు మళ్లుటను) పొందఁగా; శ్రీజగన్నాథుఁడు=విష్ణువు; ఎఱిగి=తెలిసికొని; అలంకావను.

ఉ. ఏటిఁ గుఱించి పల్కు విను మేటికి నీభయ మో శుభాంగి ! యె

ప్పాట భవత్సమాన మగుపాటి సరిన్నిరంబు లేదు ; వాః

పాటన మొప్ప మత్పదమువై బ్రవహింపు మదాజ్ఞనన్న న

చోట సపాటమై కడలిబోటియఁ గొల్పె నిజప్రవాహమున్.

135

1. చ. ట. ధాత్రి. 2. చంద్రవదన. 3. చ. దామర. 4. క. తదిక. 5. చ. నొరుగు. 6. చ. ములు. 7. క. మమర. చ. మలర. 8. చ. భాను.

టీక. ఎప్పటకు = ఏవిధమునను; భవత్సమాసమగుపాటి = నీతో సరియగు ప్రమాణముగల; సరిన్నికరంబు = నదీసమాహము; లేదు; మదాజ్ఞా = నా ఆజ్ఞా వలన; మత్పదమువైక = నా అడుగు పయి; వాఃపాటవము, ఒప్పక = జలసమృద్ధి ప్రకాశింపఁగా; సపాటమై = మట్టయై. కడలిజోటి యుక్ = సముద్రమునకుభార్యయగు భైమివదిసి; నిజప్రవాహముక్ = తనపారుదలను, అచ్చోటకు = అవిష్టుపాదమును; కొన్నిక్ = వ్యాపింపఁజేసెను.

తే. తే. త్రమున భైమి చిచ్చి పొచ్చిన ప్రదేశమున జనాభీష్ట¹దము నాస్యమును జతుర్ముఖాది సేవ్యంబు నగు నృసింహాఖ్యతీర్థమున² ద్రింశద్ధను³ ప్రమాణమున మెఱసి.

టీక. జనాభీష్టదము = జనులకోరికలను నెఱవేర్చునది; ఆద్యమును = మొదటిదియు - ప్రధానమైనదియు; చతు.....సేవ్యంబుక్ = అష్టాదులచే సేవింపఁబడునదియు; త్రింశ..... ప్రమాణమునక్ = ముప్పదివిండ్లలోఁతున; మెఱసి = ప్రకాశించి; అమరుక్ = వెలయును.

నీ ఉక్కుగంబము⁴ చిచ్చి యుదయించె నేదేవుడగణి నుద్భవ⁵ మొందు నగ్నికరణి వాలారుగోరు⁶ పెఱగాలాముచేసె నే జేజే*హిరణ్యాసుశిశుకమునను

భక్తివృద్ధుడుగాగఁడ బాటించె నేవేల్పు ప్రహ్లాదుఁ గడుఁ బాలపండ్లనాడ నిజసింహాతకుఁ దగ సుజనహృద్ధహలందుఁ గ్రీడించె నే త్రిలోకి నియంత

తే. యా నృహర్యక్షవర్యుండు యక్షపక్షి, ఖచరగంధర్వాకిన్నరగ్రామణీశి రోమణి⁷ నిఘృష్టచరణసరోజాడండు, నుండు ముప్పదిరెండు⁸ బాహువులు గలిగి.

టీక. ఉక్కుగంబము = ఉక్కుతోఁజేయఁబడిన - లేదా - ఉక్కు వలెగట్టిదగు స్తంభమును; చిచ్చి = చీల్చుకొని; ఏదేవుడు = ఏనృసింహుండు; ఆరణిక్ = నివృత్తయింతుకట్టెనుండి; ఉద్భవ మొందు = పుట్టునట్టి; అగ్నికరణిక్ = అగ్నివలె; ఉదయించెక్ = పుట్టెనో; వాలారుగోరు = వాడి మొనగల గోరిని; ఏజేజే = ఏదేవుడు; హిర.....మునకుక్ = హిరణ్యకశిపుని ప్రాణమును చేత పిల్లకు; పెఱగాలాము, చేనెక్ = పెద్దగాలాముగా నొనరించెనో; ఏవేల్పు = ఏదేవుడు; కడుక్, పాలపండ్లనాడ = మిక్కిలి పాలదంతముల పిన్నవయస్సుననే; ప్రహ్లాదుక్; భక్తివృద్ధుడుగాగఁక్ = భక్తివే మునలివాడగునట్లు; పాటించెక్ = కలిగించెనో - కూర్చెనో; నిజసింహాతకుక్ = తన సింహ త్వమునకు; తగఁక్ = తగునట్లు; సుజనహృద్ధహలందుక్ = సుజనులహృదయములను గుహలందు; ఏ, త్రిలోకినియంత=మూడులోకములను ఆజ్ఞాపించు ఏవిష్టువు; గ్రీడించెక్ = ఆటలాడెనో; ఆనృహర్యక్ష వర్యుండు = ఆనృసింహదేవుడు; యక్ష.....సరోజాడు = యక్షులు, పక్షులు, ఖచరులు, గంధర్వులు, కిన్నరులు మొదలగువారిలో శ్రేష్ఠుల శిరస్సులందలి మణులచేత ఒఱయఁబడిన పాదపద్మములు కలవాడు. [‘ఘృష్టి = వెలుగులు గల’ అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ, రూపకము.

శా. ఆకుంభ ప్రభవుం డొకానొక తపం బతుగ్రతం జేసి ము

న్నో కుంభస్తని! యాజలాంతరమునం దున్నంగ నే దివ్యలిం

గాకారంబున⁹ నిల్చు; నట్టిదె యగస్థాశిఖ్యాకలిధంబు త

ద్వ్యాకోచాకృతి సప్తసప్తతిక రాయామావృతిం జెన్నగున్.

టీక. ఆ కుంభప్రభవుండు = ఆ యగస్త్యుండు; ఓకుంభస్తని! = కడవలవంటి స్తనములకల ఓ పార్వతీ! ఆ జలాంతరమునందుక్ = ఆ నృసింహాతీర్థజలమధ్యమున; ఉన్నంగఁక్ = ఉంచఁగా;

1. క. దమనా. చ. దమనా. 2. క. త్రింశద్ధను. 3. చ. నందు. 4. చ. మందు. 5. చ. మేల్. *హిరణ్యాక్ష. 6. ర. రి. క. మణిఘృష్టిచరణ. చ. మణినిఘృష్టచరణ. 7. క. ఘృణిఘృష్టచరణ. 8. బా. చ. రి. క. నిల్చు. చ. నిల్చు. 9. చ. భాగ్యంక.

ఏక్ = నేను; తాల్త్ = ధరించును; అగస్త్యశ్చార్యకీర్తనం = అగస్త్యశ్చార్యుని పేరుగల శీర్షము; తద్వ్యాఖ్యోచాకృతి = దాని విస్తరించిన యాకారము; సప్త.....వృత్తి = డెబ్బదియేడు చేతుల విరివిగల యావణముచేత; చెన్నగుక్ = ప్రకాశించును.

మ. నవసీతప్రియుఁ గొల్చి విఘ్నపతి తన్వంత్రాంగతం దాల్చి యే
యవధింబోని గణాధిపత్యపదవిం బ్రాపించి యద్దానిచెం
త వసీంపంగఁ దదాహ్వాయంబునన గాణాపత్య మానట్టి తీ
ర్థవతంసంబు నగస్త్యశ్చార్యమున కాద్యం బండు విద్యాధికుల్.

139

టీక. విఘ్నపతి = గణాధిపతి; నవసీతప్రియుక్ = శ్రీకృష్ణుని; తన్వంత్రాంగతక్, తాల్చి = అతని మంత్రమున కంగమగుటను పొంది; అవధిం బోని = అంతము(హద్దు)లేని; గణాధిపత్యపదవిక్ = గణములకు అధిపతియగుటను; ప్రాపించి = పొంది; అద్దానిచెంతక్ = ఆ శీర్షమునమోపమున; తదాహ్వా యంబునన = అతని పేరితో; ఆద్యంబు = మొదటిది - ప్రధానమైనది.

సీ. నగపుత్రి! యట్టి గాణాపత్యశీర్షంబునకుఁ బూర్వమై మజ్జనం బొనర్చు
వారికి మఱి వారివారికిని నవవర్గవర్గంబు నీజాలు వారి గలిగి
యచట సుకర్షణాహ్వాయశీర్థరాజంబు వెలయు; నచ్చో మున్ను హలధరుండు
శీర్థయాత్ర యొనర్చు ¹త్రిమృటమై వచ్చి యవగాహవేళఁ బ్రత్యక్షమైన
తే. పాండురంగాధిపతికృపఁ ²బడసి ³తద్వ్యరాస్తి నిజనామ మత్తీర్థ మధిగమింపఁ
జేసి కార్తార్యమును బొందె; శ్రీసఖుండు, నంక యంతర్ని టుండయ్యె నద్భుతముగ.

టీక. నగపుత్రి! = పార్వతీ! పూర్వమై = తూర్పుననున్నదై; వారివారిక్ = వారిబాధువు లకును; అవవర్గవర్గంబుక్ = మోక్షసమూహమును; వారి, గలిగి = నీరు కలిగి; హలధరుండు = బల రాముండు; త్రిమృటమైక్ = శ్రమతో; అవగాహవేళక్ = స్నానసమయమున; తద్వ్యరాస్తిక్ = అతని వలని వరమును పొందుటవలన - అతనిదయవలన; నిజనామము = సుకర్షణమున తన పేరు; అధిగమింప జేసి; పొందఁజేసి; కార్తార్యముబొందెక్ = కృతార్థతను పొందెను; శ్రీసఖుండుక్ = విష్ణువును; అంద = అక్కడనే.

శా. ఆ సుకర్షణశీర్థరాజమున కాద్యంబై నమద్వేదని
శ్శ్వాసంబై తనదైర్ఘ్యముంతయును బంచాశద్ధనుర్చేయమై
భాసిల్లె నిజవారి మజ్జదళిల ప్రాణేపితత్యాగదీ
తనసన్నద్ధ మనం బ్రసిద్ధి వడయుఁ జాబాలిశీర్థం బిలన్.

141

టీక. ఆ సుకర్షణశీర్థరాజమునకుక్ = ఆ, బలరామునిశీర్థమునకు; ఆద్యంబై = మొదటిదయ - తరువాతదయ; నమద్వేదనిశ్శ్వాసంబై = నమస్కరించు బ్రహ్మకలదయ; తన దైర్ఘ్యము, అంతయుక్ = తన పొడవంతయును; పంచాశద్ధనుర్చేయమై = ఏబదివిడ్ల కొలత గలదయ; భాసిల్లెక్ = ప్రకాశించుగా; నిజ.....సన్నద్ధము = తన నీటియందు మునుగుచుండు సమస్తజీవులకోరికలను సెఱపేర్చు నియమమునకు సిద్ధపడుచది - తనలో మునుగువారి కోరికలను సెఱపేర్చునది; అనక్ = అనగా; ఇలక్ = భూమిపై.

క. ఆ శీర్థము సంతరమున, వృత్త స్థని! బ్రహ్మశీర్థ⁴విభు వభినుతిసం
పత్తి విలసిల్లు శతదో, ర్వృత్తాకృతి ⁵క్రొత్త దానివృత్తం బెల్లన్.

142

1. చ. త్రిమృట. 2. క. వడసి. చ. బడసి. 3. చ. తద్వద్. 4. చ. విభవభి. 5. క. కాంత. చ. క్రొత్త;

టీక. పృథ్వీని! = గుండ్రని ప్రసములు కల పార్వతీ! అతీర్థమునంతఃమనః = ఆ జాతా తీర్థమునకు చేరువను; [అంతరమునః = నడుమ - అని పూర్వటీక. అది సరికాదు.] బ్రహ్మతీర్థవిభవః = తీర్థరాజమైన బ్రహ్మతీర్థము; శతదోర్వృత్తాకృతిః సూక్ష్మచేతులచై వారము కలది; దానివృత్తంబెల్లఁ = దాని చరిత్రమంతయును; శ్రొత్తః వింతయునది. [‘పృథ్వీ’ అని పూర్వపుటీక; అది సరికాదు.] క. అందు వసియించు యడకుల, నందన సేవావిధాన నందిస్త తియై

గుండవిశదరదన! శతానందుడు¹ వాణీవధూసనాథుం డగుచున్. 143

టీక. గుండవిశదరదన! = మల్లెలవలె చక్కని దంతములుకల పార్వతీ! శతానందుడు = బ్రహ్మ; వాణీవధూసనాథుండగుచున్ = సరస్వతీదేవితో కలిసినవాడగుచు; యదు.....నైతియై = శ్రీకృష్ణునిసేవలన సంతోషించు మనస్సుకలవాడై. అలం. అనుప్రాసము.

తే. బ్రహ్మతీర్థంబునకు దండపాణియాశ, కులశిఖిగుప్తత్రీ! దీపించు గలశతీర్థ
మేనుబారల నిడుపున² దీచు మిగిలి, యదియ యమృతామహాదేవి కాన్పదంబు.

టీక. కులశిఖిగుప్తత్రీ! = పార్వతీ! దండపాణియాశఁ = యమునిదిక్కున - దక్షిణమున; మినుబారలనిడుపునఁ = అయిదుబారలపొడవున; దీనుమిగిలి=చక్కఁదనముకల్గి; అన్పదంబు = నివాసము

తే. బ్రహ్మతీర్థంబు, గలశతీర్థంబు బొగడ, నేర రెవ్వగు చంద్రికాగౌరమయ్యుఁ
దీర్ఘయోధార ముక్తినిధానమునకు, సంజనచ్చాయయై తోచు టద్భుతంబు.

టీక. చంద్రికాగౌరమయ్యుఁ = వెన్నెలవలె తెల్లనిదయి యున్నను; తత్పయోధార = ఆతీర్థముల నీటిధార; ముక్తినిధానమునకుఁ = ముక్తి యను నిధికి; అంజనచ్చాయయై = కాటుక వంటి నల్లనికాంతికలదయి - కాటుకయైనదయి; తోచుట = కనఁబడుట; అద్భుతంబు = ఆశ్చర్యము. తెల్లగానుండు పయోధార అంజనచ్చాయ గలిగి నల్లగా నుండుట అద్భుతము; ఇట్లుండుట విరుద్ధము; అయినను అది ముక్తియను నిధిని కనిపెట్టుటకు కాటుక యగునని రూపింపఁబడుటచే మీఁది విరోధము అపాస్తమగుచున్నది. అలం. విరోధాభాసము.

ఉ. తామరసాక్షి! యందునకు దక్షిణదిక్కున సప్తదోర్నితా
యామ మయాతయామగుణమై యెసఁగున్ బిత్వతీర్థ మచ్చటన్
దా మొనరించు దానములు దానములం⁴ గయఁ జేయు సత్త్రియా
స్తోమములై పితృప్రియముఁ జొన్న సుఖిపుదు రెల్లవారలన్. 146

టీక. తామరసాక్షి! = తామరపువ్వులవంటి కన్నులు కల పార్వతీ! అందునకుఁ = దానికి- ఆ కలశతీర్థమునకు; సప్తదోర్నితాయామము = ఏడు చేతుల పొడవుగలది; అయాతయామగుణమై = ఆభుక్తములగు - ఆభినవములైన గుణములు కలది; పితృతీర్థము; ఎసఁగున్ = ప్రకాశించును - ఊండును; తానములన్ = స్నానములును; సత్త్రియాస్తోమములై = ఉత్తమకార్యముల గుంపులుగా అయి; పితృప్రియమున్ = పితృదేవతలకు ప్రీతిని; చొన్నన్ = కలిగింపఁగా.

ఉ. దానికి దక్షిణాశ వసుధాధరనందన! యొప్పు బ్రహ్మవి .

ద్యానిధి నేవితంబు ననహస్తమితం బగు చక్రతీర్థ మ

చో నలవోకయుంబలె విశుద్ధజలంబులఁ గ్రుంకి మాధవ

ధ్యానమునేయు మానులకు నబ్రములే యపవర్గదుర్గముల్.

147

టీక. వసుధాధిపనంజన! = పార్వతీ! దక్షిణాశక్ = దక్షిణపుదిక్కున; బ్రహ్మవిద్యానిధిః = తంబు = బ్రహ్మవిద్య (వేదాంతవిద్య) యం దాటిలేతిన పండితులచే నేవింపఁబడినది; నవహస్త మితంబు = తొమ్మిదిచేతుల నిడివి కలది; అచ్యోత = అక్కడ; ఆలవోకయుంబలెక = అశ్రమముగ- స్వేచ్ఛగా; క్రుకి = స్నానముచేసి; మాధవధ్యానము = శ్రీకృష్ణుని ధ్యానమును; అవవర్గదుర్గముల్ = ప్రవేశింపసాధ్యముకాని మోక్షములు; అబ్రములే = వింతలుకావు; మోక్షములు నుగమములని భావము. క. చక్రస్థని! తజ్జలములఁ, జక్రాలంకృత శిలానిచయ ముదయించుక

శక్రముఖాఖిలమఖభు, శక్రము కొనియాడుఁ దత్ప్రీతస్తగుణంబుల్. 148

టీక. చక్రస్థని! = జక్కవలఁబోలు చతులు కల పార్వతీ! చక్రాలంకృతశిలానచయము = చక్రముల చిహ్నములు కల రాళ్ల సమూహము; ఉదయించుక = పుట్టును; శక్ర.....చక్రము = ఇంద్రుఁడు మొదలుగాఁగల దేవతల సమూహము; తత్ప్రీతస్తగుణంబుల్ = చక్రతీర్థపు గొప్పగుణములను; కొనియాడున్.

శా. ఆ తీర్థంబునకుం గృతాంతదిశ నాద్యం బార్తివైద్యంబు ల
క్షీతీర్థంబున నొక్కతీర్థము ప్రకాశించుక రమాదేవి వీ
తాతంకస్థితి నచ్చటం దపమునేయక నేర్పికా తొల్లి యా
దైతేయాదిభుజాంతరాళమణిసాధం బెక్కె బెన్నక్కువన్.

149

టీక. కృతాంతదిశక్ = దక్షిణదిక్కున; ఆద్యంబు = తరువాతిది; ఆర్తివైద్యంబు = మనో రోగమునకు మందైనది; రమాదేవి = లక్ష్మీదేవి; వీతాతంకస్థితిక్ = పోయిన సందేహము కలుగునట్లు = సందేహము పోవునట్లు; నేర్పికా = నేర్పియకదా - నేర్చుకొనుటచేతనేగదా! పెన్నక్కువక్ = మిక్కిలి ప్రేమతో; దైతేయా.....సాధంబు = రాక్షసునిరోధియగు విష్ణుని వక్షఃస్థలమును మణులు తాఁచిన మేడను; ఎక్కెన్. అలం. రూచకము.

నీ. శిధూతాఘమైన లక్ష్మీతీర్థమునకు దక్షిణమునఁ గొమోదకియును బద్ధ
మును శంఖమును జక్రమును నిజనామచిహ్నములుగా వెలయుతీర్థములు పాలుచు
మెలఁత! యానాల్లు లక్ష్మీతీర్థమునుగూడి శక్తిపంచకనామసుప్రయుక్త
దభుకొత్తు వీచివిస్తారంబు పట్టిహస్తప్రమాణంబునఁ జాలియొందుఁ

ఆ. బ్రహ్మపావనంబు పాతకనిర్మూల, నైకకర్మకంబు లోకనుతము

తత్ప్రీతభావ మసురదమనున కీ యేను, ప్రాణధనము లగుచుఁ బ్రణుతి వడయు.

టీక. ధూతాఘమైన = పాపములను నశింపఁజేయునట్టి; నిజనామచిహ్నములుగా = తమ పేర్లతోఁ గూడినవిగా; వెలయు = ప్రకాశించు; పాలుచుక = ఉండును; శక్తి.....యుక్తీక్ = శక్తిపంచకము అను పేరుకలిగి; తభుకొత్తుక్ = సొగసుమీఱును; విస్తారంబు = నిడివి; పట్టి..... ణంబునక్ = అణువిడిచేతుల ప్రమాణమును; పరమపావనంబు = మిక్కిలి పవిత్రమైనది; పాతక నిర్మూలనైకకర్మకంబు = పాపములను నశింపఁజేయు ప్రధానమగు పని కలది; లోకనుతము = లోకులచే కొనియాడఁబడునది; అసురదమనునకుక్ = రాక్షసులను మర్దించు విష్ణువునకు; ఈ యేను = లక్ష్మీ కామెనకీ, పద్మ, శంఖ, చక్రతీర్థము లను ఐదు తీర్థములును; ప్రణుతివడయుక్ = కొనియాడఁబడును.

ఉ. ఆ మధువైరిదిశ్యతమివై సఃలోన్నతమూర్తియై దశ

వ్యామదిశాలమై ఘరమమై భువనత్రితయాభిగమ్యమై

1. క. మను. చ. మఖ. 2. చ. భూతా. 3. క. మను. చ. మను. 4. క. ణంబున. చ
ణంబున.

యీ మును విన్న తీర్థముల కెక్కువ చూపుచుఁ బొండరిక మ
తామగుణాభిరామ మనఁగా వినఁగా గనఁగాఁ దగుం¹దగున్.

151

టీక. ఆనుభవ.....తమవై = ఆ విష్ణుని తీర్థస్వరూపము; సకలాన్నతమూర్తియై=అన్నింటను గొప్పస్వరూపము కలదై; దశవ్యామిశాలమై=పదిబారల నిడివికలదై; భువనత్రితయాభిగమ్యమై=మూడు లోకములను పొందదగినదయి; ఈ మును విన్న తీర్థములకు = ముందు నీవు విన్న యీ తీర్థములన్నింటికంటెను; ఎక్కువ = గొప్పతనమును; అతామగుణాభిరామము = తక్కువకాని గుణములచే ఖంపెనది.

సీ. నిడువారుగనుచూపు నిగిడినచో నెల్ల ²బీటెండ రేయెండఁ బెండ్లియాడ
నిశ్వాసపవనంబు నెలకొన్నచో నెల్ల బ్రామిస్కునెత్తావు లాముకవియఁ
బొక్కిటితమ్మిపుప్పొడి యొల్కుచో నెల్ల బ్రహ్మాంకురంబులు పాదుకొనఁగ
నడుగులేజగురాను లంటినచో నెల్ల వివిధతీర్థశ్రేణి వెల్లివాడువ

తే. బర్హమణిబంధ మోవెల్పు పచ్చవెదురు, గ్రచ్చకానులతిత్తియుఁ గంబుశక్తి
గలిగి వివారింఁచు బొండరికంబునందు, నందులేబట్టి ప్రాలేయనగముపట్టి ! 152

టీక. నిడువారుగనుచూపు = మిక్కిలి వాడియైన చూపు; నిగిడినచో, ఎల్ల = వ్యాపించిన ప్రతిస్థలమునందును; బీరెండ = తీక్షణుగునెండ; రేయెండ = వెన్నెల; పెండ్లియాడ = కలిసొనఁగా; [విష్ణువు సూర్యచంద్రనేత్రుడగుటవలన ఆతని చాడుకలు ప్రసరించినచో ఎట్టిటెండు యు, వెన్నెలయు కలిసొనినవని భావము.] నిశ్వాసపవనంబు = నిట్టూర్పువాయువు; నెలకొన్నచోటు, ఎల్ల = నిలిచిన - వ్యాపించిన ప్రదేశమంతయును; బ్రామిస్కునెత్తావులు = వేదవాసనలు; అముకవియ = ఎక్కువగా అవరించుకొనఁగా; [విష్ణువునకు వేదములే నిట్టూర్పువాయువు లగుటవలన వాని వాసన నలు గడలను వ్యాపించినదని భావము.] బొక్కిటి.....చోటు, ఎల్ల = బొడ్డుతామరయొక్క పుప్పొడి పడిన ప్రదేశ మంతయును; బ్రహ్మాంకురంబులు = బ్రహ్మయొక్క మొలకలు - పెక్కుమంది పిల్ల బ్రహ్మలను; వెల్లివాడువ = వ్యాపించుచేయఁగా. [‘ప్రవహింపఁగా’ అని శ. ర. అనుసరించి పూర్వటీక.]

[విష్ణువునాభికమలమున బ్రహ్మపుట్టెను; కావున నాభికమలపుపుప్పొడి పడిచినచోట్లను పెక్కురు బ్రహ్మలసృష్టి జరుగుచున్నదని భావము.]

బర్హమణిబంధము = సెమిలిపురి యను మణులుతాపిన నగ; ఆవెల్పు = ఆలనుత్రోలు; పచ్చ వెదురు = ఆకుపచ్చని (పచ్చి) వెదురుకట్ట; కంబు, శక్తి = శంఖరూపముగు ఆయుధవిశేషము; నందులే బట్టి = నందుని ముద్దుకుమారుడగు కృష్ణుడు; ప్రాలేయనగముపట్టి! = హర్వతి!

ప. అఖిలతీర్థరాజంబగు నమ్మహాతీర్థంబునకు జముదిక్కు ⁴నధిక్కృతావిముక్తంబగు ముక్తకేశితీర్థం బఖిలార్థప్రదంబై యుండు. మున్నట్లు వెన్నునివలను ⁵దీర్ఘాధి పత్యంబును ముక్తిదాయిత్యంబును గాంచిన యమ్ముక్తకేశయు నచ్చోట నచ్చు వెన్నెల ⁶దొచ్చెంబుచేసి యెసఁగునిసుకదిన్నెలపై నున్నయది యట్లగుటంజేసి.

టీక. జముదిక్కు = దక్షిణదిశను; ధిక్కృతావిముక్తంబు = (గొప్పతనమున) అవిముక్త శ్రేష్ఠమును తిరస్కరించునది; అఖిలార్థప్రదంబై = కోరిన కోరికల నన్నింటిని సంతోషపరునదయి; వెన్నునివలన = విష్ణువువలన; దీర్ఘాధిపత్యంబును = తీర్థములకన్నింటికిని యాజమాన్యంబులు; ముక్తి

1. ట. మహిన్. 2. చ. బీరెండ. 3. క. వేల్పు. 4. చ. నాధిక్కృతా. 5. క. దీర్ఘాపత్యం. చ. దీర్ఘాధిపత్యం. 6. చ. దుచ్చంబు.

దాయిశ్యంబును = మోక్షమునొసంగుటను; కాంచిన = పొందిన; అచ్చవెన్నెలన్ = వండువెన్నెలను; తొచ్చెంబుచేసి = తిరగ్గురించి;

క. పులిసోపరితలగళన్ నా, పోదరిని శిథిలపసనధమ్మిల్ల మహో

జ్వలభూషణభూషిత శిశ్నః పదవీప్రద భజింపజను గుహజననీ ! 154

టీక. పులిసోపరితలగళన్ = ఇరుకతిన్నెపయి నున్నదానిని; తపోదరిన్ = సూక్ష్మవధ్యయగు స్త్రీని; శిథిలపసనధమ్మిల్ల = వీడిపోయిన కేశబంధము, పోకముడియు కలదానిని; మహోజ్వలభూషణ భూషితన్ = మిక్కిలి ప్రకాశించు నగల నలంకరించుకొన్నదానిని; నిశ్చలపదవీప్రదన్ = మోక్షపదవి నిచ్చుదానిని - ముక్తకేశిని; గుహజననీ! = కుమారస్వామికి తల్లివగు పార్వతీ!

శా. భక్తుం డెవ్వఁడు ముక్తకై శిశ్నః¹బయింపానంబు గావించి ని

ర్ముక్తకేశకు ముక్తకేశిక² కిగరంబుల్ మోడ్చి సత్యామన

స్సక్తు గన్దోను, వాఁడు గన్నయదివో జన్మంబు మైదాల్పియున్

ముక్తుం డాతఁడు భావికాలజననంబుల్ వానికిం బూజ్యముల్. 155

టీక. ముక్తకేశికన్ = ముక్తకేశితీర్థమున, పయింపానంబు; గావించి = నీరుగ్రోలి; నిర్ముక్త కేశకున్ = కేశములను నశింపజేయునట్టిదానికి; కరంబుల్ మోడ్చి = చేతులుజోడించి - నమస్కరించి; సత్యామనస్సక్తున్ = సత్యభామకు ప్రీయుండగు శ్రీకృష్ణుని, కన్దోనున్ = చూచునో; వాఁడు; గన్నయదివో = ఎత్తినదేశదా! మైదాల్పియున్ = శరీరమును ధరించయున్నను; ఆతఁడు, ముక్తుండు = ఆతఁడు మోక్షమును పొందినవాడేయగును; వానికిన్ = అట్టివానికి, భావికాలజననంబుల్ = పునర్జన్మములు; పూజ్యముల్ = కూన్యములు - కలంగవని యర్థము.

చ. వారి మును సంగమాహ్వయోమహాసురు నాసువృత్తిః ప్రోచి పే

పేరువడి వానిపై నడుగు లూండఁ దదంకము లెట్టిచోట గో

చరమగుచూడ్చి కా స్థలముసన్నిధి పెన్నిధి; వానిపేరిటం

బరఁగెడు⁷ తీర్థ మొప్పుఁ గలభాషిణి! యీషణశోషణస్థితిన్. 156

టీక. వారి = కృష్ణుండు; మును = పూర్వము; సంగమాహ్వయమహాసురున్ = సంగముండను పేరి గొప్ప రాక్షసుని; అసురవృత్తిన్, ప్రోచి = క్రూరముగా పడఁద్రోసి; పేరువడిన్ = మిక్కిలి వేగముగా; అడుగులు, ఊండఁ = పాదములను మోపగా; చూడ్చికిన్ = చూపునకు; తదంకములు = ఆ పాదముల చిహ్నములు; ఎట్టిచోటన్, గోచరమగున్ = కనఁబడునో; ఆ స్థలముసన్నిధి = ఆస్థలము యొక్క సాన్నిధ్యమే; పెన్నిధి = పెద్దనిధియైనది; వానిపేరిటన్, బరఁగెడు = ఆ సంగమాసురుని పేరిట నున్న; ఈషణశోషణస్థితిన్ = దారేషణ, ధనేషణ, పుత్రేషణ యను మూఁడు ఈషణ(కోరిక)లను నశింపజేయునట్టిరీతిని; ఒప్పున్ = ప్రకాశించును.

క. స్థావితభూతల యగు ప్రహ్వనతి యను నేలు కిగలియుఁ బావనమై యో

దేవీ! సంగమతీర్థం, బావిర్భూతాఖిలాద్యతార్థత వెలయున్. 157

టీక. స్థావితభూతల = అనరింపబడిన భూప్రదేశము కలది - భూమియందు వ్యాపించినది; కలియున్ = తనతోడేరఁగా; పావనమై = పవిత్రమై; అవి.....ర్థతన్ = సమస్తములగు నదృశ్యము లను పుట్టించురీతిని; వెలయున్ = ప్రకాశించును.

1. క. పయి. చ. బయి. 2. క. కిగరం. 3. క. మే. ట, మై. 4. చ. సమరాసుర. 5. చ. దురువడి. 6. చ. సన్నిధి. 7. చ. సెనీ. 8. క. గలయు.

సీ. ఆ తీర్థమునకు నాద్యము సోమతీర్థంబు సోమలోకావాసముఖకరంబు
దానికి దేవతీర్థము పూర్వమై యుండు దేవతాభోగోపదేష్ట¹మగుచు
నందున కలుమున్న యవతరించిన సూర్యతీర్థంబు సౌరసిద్ధిప్రదంబు
తత్తీర్థమునకుఁ బ్రాక్తనము సంస్వతీర్థంబు వాఙ్మయోద్దీపకంబు

తే. వీన నాల్గింట నాడిన వీనిమహిమఁ

బ్రస్తుతించిన వీనిపై భవముఁ గొన్నఁ

బ్రాజ్యసాయుజ్య సామ్రాజ్యపూజ్యభూరి

భోగములు పంచజనులకుఁ బొదలుఁ గొల్లె.

158

టీక. ఆద్యము = మొదటిది - తరువాతిది; సోమ.....కరంబు = చంద్రలోకమునందు
సుఖనివాసమును కలుగఁజేయునది; పూర్వమై=ముందున్నదై; దేవతాభోగోపదేష్టము = దేవభోగములను
కలుగఁజేయునది; సౌరసిద్ధిప్రదంబు = సూర్యలోకనివాససిద్ధి నిచ్చునది; ప్రాక్తనము = పురాతనము;
వాఙ్మయోద్దీపకంబు = వాక్సిద్ధిని కలిగించునది; ['వాగ్రూపమై ప్రకాశించునది - 'అని పూర్వటిక.]
అహిక = సన్ననము చేసినను; ప్రస్తుతించినక = కొనియాడినను; కన్నక = కూచినను; పంచజనుల
కు = చునువ్యులకు; ప్రాజ్య.....భోగములు=గొప్పదైన భగవంతునితోడి కలయుక యనెడి రాజ్యము
వలని పుత్త్రమైన అధికభోగములు; కొల్లె = నమ్మిదిగా; పొదలుక = కలుగును.

ప్రగర. పూర్వద్వాఃస్థా నితాంగిక్ భువనవినుత సంభోరుహాభూణురాణిక్

బర్హేందుస్పర్ధవక్త్రక్ భగవతి నఖలప్రాణిధీమూర్తి వాణిక్

దూర్వాశ్రీపత్రమల్లితులసిదళ శమీధూపదీపాత్మతాఘా

గుర్వాజ్యక్షరధారల్ గొని కొలిచినచో గోరు కోర్కుల్ ఫలించున్. 159

టీక. పూర్వద్వాఃస్థా = తూర్పువాకిట నున్నదానిని; నితాంగిక్ = తెల్లని దేహముకల
దానిని; భువనవినుతక్ = లోకముచేఁ గొనియాడఁబడుదానిని; సంభోరుహాభూణురాణిక్ = బ్రహ్మకు
భార్యయైనదానిని; బర్హేందుస్పర్ధవక్త్రక్ = పున్నమనాటి చంద్రునితో నమముగు ముఖము కల
దానిని; భగవతి = పూజ్యురాలను; అఖలప్రాణిధీమూర్తిక్ = సమస్తప్రాణులకు బుద్ధి యగుదానిని;
వాణిక్ = నరస్వతిని; దూర్వా.....ధారల్ = దూర్వలు, శ్రీపత్రములు, మల్లెలు, తులసిదళములు,
శమీదళములు, ధూపములు, దీపములు, అక్షతలు, అగురు, నేయి, పాలు; కొని = గ్రహించి; కొలిచిన
చోక్ = సేవించినయెడల.

పృథ్వి. తరణ్యయంతజిత్వైఖాధగధగాయితాళాంతరుం

డరణ్యమృగభూమికావ్యధితదానవస్వాంతరుం డా

హిరణ్యకశిపుద్రుహం డేపుడు నుండు నచ్చో నమ

చ్చరణ్యపదపద్మండ్రై చలదళాకృతి స్వీకృతిన్.

160

టీక. తర.....తరుండు = పదివేపురు సూర్యులను మించిన గొప్పకాంతిచే ప్రకాశించు
జేయబడిన దిక్కులమధ్యభాగము కలవాడు; అరణ్య.....స్వాంతరుండు = అరణ్యమృగముగు సింహము
వేషమున పీడింపబడిన రాక్షసుడు - (హిరణ్యకశిపుడు) కలవాడు; హిరణ్యకశిపుద్రుహండు =
హిరణ్యకశిపునకు శత్రువుగు నరసింహుడు; నమ.....పద్మండ్రై = నమస్కరించువారికి రక్షణ

1. క. యగుచు. 2. చ. సిద్ధ. 3. చ. బొదితె. 4. చ. బొనుగు. 5. చ. దూర్వల్లిపత్రవల్లి. 6. ఇది
మొదలు 161 చివరివఱకు 'చ' ప్రతిలాశేదు.

మొనఁగు పాదపద్మములు కలవాఁడై; చలదళాకృతిస్వీకృతిఁ = అశ్వత్థవృక్షాకారముయొక్క స్వీకారమున - రావిచెట్టుగా మాటి; అచ్చిఁ = అచ్చట; ఎప్పుడు, ఉండుఁ. ఆలం. ఉపమ.

క. నీ వడిగినఁ జెప్పితి నో, దేవి! చతుర్ముఖముఖులకుఁ దెలియఁగరా దీ
దైవతతీర్థక్షేత్రము, హావిర్భావములు చింతితార్థప్రదముల్. 161

టీక. చతుర్ముఖముఖులకుఁ = బ్రహ్మమొదలకువారికిని; చింతితార్థప్రదముల్ = కోరిన కోరికల నొనఁగనట్టిది.

ఉ. ఈచరితంబు విన్నఁ బరియించిన వ్రాసినఁ బుత్రపౌత్రుల
క్షీచతురాంగనాదికవి షము లిష్టెయిఁ గాంచి మీఁదటఁ
జూచు నరుండు ప్రాముసులు చూడని చక్కని యిక్క నిక్క¹మో
మేచక మేఘసుపవసమేయశిరోజ! సరోజదృక్కృపన్. 162

టీక. పుత్ర.....విశేషములు = పుత్రులు, పౌత్రులు, సుపవలు, చతురలగు స్త్రీలు మొదలగు భోగవిశేషములను; ఇష్టెయిఁ = ఈదేశమున - ఈజన్మమునందు; కాంచి=పొంది; మీఁదటఁ = తరువాత; ప్రాముసులు, చూడని, చక్కనియిక్కఁ = తొల్లిటి ముసులుకూడ చూడనట్టి గొప్పస్థానమునుముత్తినీ; సరోజదృక్కృపన్ = శ్రీకృష్ణునిదయవలన; నరుండు, చూచుఁ; మేచక.....శిరోజ! = నల్లనిమేఘముల సంపదతో పోల్పఁదగిన కేశములు కల పార్వతీ! ఆలం. ఉపమ.

క. అని శివ్రాడు కుధరకన్యకు, వినిపించినయట్టిసరణి వినిపించె మహా
మునులకు ననుపమితతపో, ధనులకుఁ గథకుండు తత్త్రివిధమేళనమున్. 163

టీక. కుధరకన్యకుఁ = పార్వతికి; సరణిఁ = వధులిని; అనుపమితతపోధనులకుఁ = సాటి లేని తపస్వి ధనముగాఁ గలవారికి; కథకుండు = కథలు చెప్పు సూతుఁడు; తత్త్రివిధమేళనమున్ = తీర్థ దేవతాక్షేత్రముల మూడిటి కలయికను; వినిపించెఁ = తెలిపెను.

క. వినిపించిన విని శౌనక, మునిప్రముఖనిఖిలమును లమోఘానందం
బును ²మనములఁ దాల్చిరి నెల, కొను నిజతెనుఫలకపులకకులకలనమునన్. 164

టీక. వినిపించినఁ = తెలుపఁగా; శౌనక.....ముఖులు = శౌనకుఁడు మొదలగు సమస్త ఋషులును; అమోఘానందమును = అధికమగు సంతోషమును; నెలకొను = కలుగునట్టి; నిజ.....కలనమునఁ = చలకలవంటి తమదేహములయందు గగుర్పాటుకూటమితోడి కూడికతో.

క. ఆశౌనకుండు మఱియు బి, లేతయతలిమోపధాన లీలాలోల
స్వాతిశయ్యుండు పరమపదబద్ధాశుండునై రోమహర్షణాత్తజ్ఞఁ బలికెన్. 165

టీక. విలేతయ.....స్వాతియ్యండు = పాము పానుపు, దిండుగాఁగల విష్ణుని, విలాసములందు ఆసక్తమగు మనస్సు కలవాఁడు; పరమపదబద్ధాశుండునై = మోక్షమునందును ఆసక్తికలవాడయి; రోమహర్షణాత్తజ్ఞఁ = సూతునిఁగూర్చి.

చ. దమనిధి! విట్టలేశ్వరుండు దైవతరత్నము; భైమి తీర్థర
త్నము నల పొండరికవసుధాతలమన్నది క్షేత్రరత్నమీ
త్రిమణులు సూక్తిసూత్ర³వితతిం గుది గ్రచ్చితి మచ్చి⁴వో విధే
య మగుచు నున్ని నక్షవలయాకృతి నీకృతి యొప్పు నెవ్వుడున్. 166

1. ట. మా. 2. చ. నివమునవా. 3. బహుయమున. 4. క. బలికెన్. 5. చ. బలికెన్. 6. చ.

టీక. దమనిధి! = ఓమునీ! దైవశరత్తుము = దేవతలలో శ్రేష్ఠుడు; పాండరికవసుధాతలము, అన్నది = పాండరికమున పేదగుల భూమి; త్రిమణులు = మూడురత్నములును; సూక్తిమాత్ర వికలిత = మాటలను దానమాలయందు; గుడిగుచ్చితి = గుడ్డిగాఁగూర్చితివి; మచ్చివోవిధేయము, అగుచున్నాఁ = మచ్చెల్లలకు పొందినది - (నచ్చినది) అగుచుండుటచేత; ఈ కృతి = ఈచరిత్రము; అక్షవలయాకృతిక, ఒప్పక = జపమాలయొక్క ఆకారమును వహించుచున్నది. [జపమాల మునులకు ముఖము; అది శ్రవణాలంకారము కూడను.]

క. చతురభవదుక్తిముకుర, ప్రతిఫలదఖలేశగుణాపగంః కలుషో

ద్వి¹త¹ మగు సంతర్దృష్టిక, సతతము వీక్షింపఁ దనివి సనదు మహాత్మా! 167

టీక. చతుర.....సంపద = నేర్పుగల నీమాట యను నర్థమున ప్రతిఫలించు సర్వేశ్వరుని గుణములసంపద; కలుషోద్భి²తముగు = పాపహితమైన; అంతర్దృష్టిక = లోపలిదాపుతో; సతతము = ఎల్లప్పుడు; వీక్షింపఁ = చూచినను; తనివి, సనదు = తృప్తిరీతము. అల. రూపకము.

ఉ. హరి, యాద్యుం డఖిలాండనాయకుండు సందాపత్య మేలయ్యె! ద

చ్చరితం దెయ్యది? రాధ యెవ్వతె? తదిచ్చావృత్తి యేరీతి? శం

కరుదేహంబున భైమి యెట్లాదవె? శ్రీకాంతాంగబాతాక్షరో

త్కరమేమీంద్రరహస్య? మింతయును వక్కాణింపు మాకింపు³గన్. 168

టీక. హరి = విష్ణువు; ఆద్యుండు = (అందఱికంటెను ముఖ్యుండు) మొదటివాడు; అఖిలాండనాయకుండు = సమస్తలోకములకును అధిపతి; సందాపత్యము = సందునీబిడ్డ - శ్రీకృష్ణుండు; తదిచ్చావృత్తి = ఆరాధయొక్క కోరిక; ఏరీతి? = ఎట్టిని? ఒదవె = కలిగెను? శ్రీ...త్కరము = శ్రీవిష్ణుని యంగమునుండి పుట్టిన యక్షరములపంక్తి; వక్కాణింపు = చెప్పుము.

ఉ. నావుడు సూతుఁ డిట్లనియె నారదమానికి మున్ను మేచక

గ్రీవుండు పుండరీకునిచరిత్రము దెల్పె; దదర్శవైభవం

జే వినిపింతు మీరు వినుఁ డిందలు సందియమెల్ల డిందల

క్షీవిభుదివ్యలీల లఱచేతఁ గనందగు దీన దీను⁴గన్. 169

టీక. మేచక గ్రీవుండు = నీలకంఠుండు - శివుండు; సందియమెల్ల = సందేహమంతయును; డింద = సంతోషగా; దీను = ఈ నా తెలియజేయుచరిత్రమును వినుటవలన; దీనుగన్ = చక్కగా.

క. అని సూతు డు వెండియు నర్జునసూతు విహారములు నిరూఢో⁵క్తుల వి
న్నను వొప్పజెప్పదొడఁగె, మును వేది⁶వ్యాసు పచనమున వినియునికిన్.

టీక. అర్జునసూతువిహారములు = అర్జునునకు సారథియైన శ్రీకృష్ణుని లీలలు; నిరూఢోక్తుల = ప్రాథమికములతో; విన్ననువు, ఒప్పె = నేర్పు ఏర్పడగా; వినియునికిన్ = వినియుండుటవల్ల.

చ. ధనపతిమిత్రుఁ డట్లు ప్రమదాప్రమదార్థముగా నుపన్యసిం

చిన వచనామృతంబు శ్రుతిసీమలగా⁷ డిగి బోధభరాజన్

చన మొనరించుటక సఫలసంభ్రములై సమయారరాజవా

హసముగ మాను లభిజల మాను ఘనంబులలీల నేగఁగన్. 171

టీక. ధనపతిమిత్రుండు = కుబేరునికి మిత్రుడగు శివుండు; ప్రమదాప్రమదార్థముగా = తనభార్యకు (పార్వతికి) సంతోషము కలుగునట్లు; ఉపన్యసించినన్ = వివరించిచెప్పగా; శ్రుతిసీమలఁ

1. క. ద్వి. 2. చ. చ్చి. 3. చ. యంత్ర. 4. చ. గాన్. 5. చ. గాన్. 6. చ. వ్యాస. 7. క. డిగి. చ. డిగి.

గాఁ, డిగి=కర్ణప్రదేశమార్గమున లోనికి దిగి; బోధభూజనేచనము, ఒనరించుట=జ్ఞానమును వృక్షమును తడుపుటచేత; సఫలసంక్రములై = తీరిన సందేహము కలవారయి; సమయూరరాజవాహనమునగఁ = నెమలి వాహనముగాఁ గల కుమారస్వామితో కూడుకొన్నట్లుగా - కుమారస్వామితోఁ గూడ; అభిజలము, అను = సముద్రపునీటిని త్రాగు; ఘనంబులలీల = మేఘములవలె; అలం. ఉపమ.

సీ. జాలపాదము సంఘ్రి గీలితంబగు నితాబ్జముభాతిఁ గుంచె హస్తమునఁ ¹ గ్రాల
బిరుదంబుఁ బొగడుశ్రీశ్రవ్యశంఖ మనఁజాలి తన్నామముఖరతం ధర దనర్ప
రజతాద్రికూటగర్జత్కాలికాకృతి బృహదంసమున నిడ్డ మహతి పలుక
నిగిడి సుషుమ్న యీనిన పిల్ల వెలుగులవడవున నెఱసంజజడలు నిక్కఁ

తే. దెగినచుక్క ధరణికి నేలెంచుకరణి, దరణిజత్ప్రభతో మేఘసరణి డిగ్గి
నందనీట శతానందనందనుండు, మజ్జనంబాడి బాలేందుమూళిఁబాడి.

172

టీక. జాలపాదముసంఘ్రి = హంసపాదమునందు; గీలితంబగు = లగ్నమై యున్న; కుంచె= చామరము; నితాబ్జముభాతి = తెల్లతామరవలె; క్రాల = ప్రకాశింపఁగా; [నారదుని యెఱ్ఱనిచేతి యందు తెల్లని చామరము కలదనియు, అది హంసపాదమున చిక్కుకొనియున్న తెల్లతామరపూవువలె ప్రకాశించుచున్నదనియు భావము.] బిరుదంబు, పొగడు = సామర్థ్యమును, కొనియాడు; శ్రీశ్రవ్య శంఖము, అనఁజాలి = విష్ణుని పాంచజన్యమనఁదగి; తన్నామముఖరతంధర = ఆవిష్టనామస్తరణచేత్ర భగ్నించు కంఠము; [నారదుండు విష్ణునామస్తరణ చేయుచుండఁగా అతనికంఠము పూరింపఁబడిన పాంచ జన్యమువలె ప్రకాశించుచున్నదని భావము.] రజతాద్రికూటగర్జత్కాలికాకృతి = కైలాసపర్వతము చరియయందు ఊటుముచున్న కాటుమబ్బువలె; బృహదంసమున = గొప్పమూపురుసుని; ఇడ్డ = ఉంచిన; మహతి, పలుక = మహతియను పీఠ భగ్నిచేయఁగా; [నారదుండు కైలాసమువలెను, అతనిమూపు చరియవలెను, మేళవించిన పీఠ, ఊటుముచున్న కాటుమబ్బువలెను ఉన్నవని భావము.] నిగిడి = విజృంభించి; సుషుమ్న = సుషుమ్న యను నాడి [నాడులు మూండు - అవి ఇడ, పింగళ, సుషుమ్న అను నవి. సుషుమ్న యిడా, పింగళల నడుమఁబడునది.] ఈనిన = ప్రసవించిన; పిల్లవెలుగులవడవున = చిన్న కాంతులవలె; నెఱసంజజడలు = సంధ్యాకాలమువలె ఎఱునైన జడలు; నిక్క = వ్యాపించఁగా; [నారదుని దేహముపై కలనుండి వ్రేలాడు జడలు సుషుమ్న నాడి పిల్లలను పెట్టినట్లు ఎఱ్ఱని కాంతులతో ప్రకాశించుచున్నవని యర్థము.] తరణిజత్ప్రభతో = సూర్యుని మించు కాంతితో; మేఘసరణి = మేఘమండలపుదారినుండి; శతానందనందనుండు = బ్రహ్మకుమారుడైన నారదుండు; నందనీట = కనదాచదిజలమున; మజ్జనంబాడి = స్నానముచేసి - బాలేందుమూళి = చంద్రశేఖరుండగు శివుని; పొగడి = కొనియాడి. అలం. ఉపమ.

చ. తటపుటబిల్వభూరుహావితానలతానవపుష్పనిష్పత

జ్జటిలమధూళిధూళిభవసౌభమార ! భ్రమింపఁజొచ్చె ని

చ్చట వనదేవతోద్ధతకుచద్వితయ శ్రితయత్నః

చ్చటలఁ ²దటాలున వెడలు సారపు ³దావులతో వ లాగుచున్.

173

టీక. తట.....సౌరభము = ఒడ్డులయందు (ప్రక్కలయందు) న్న మారేడుచెట్లగుంపు యొక్క తీగలనున్న పూవులనుండి రాలుచు, ధారాహవమగు తేనెకుంపులపరిమళము; వన..... చ్చటల = వనదేవతల నిక్కిన చనుగవలయందలి యక్షకర్ణమముఁబోలిన కాంతులతో; [కర్పూరము, అగరు, కస్తూరి, తక్కిలములు కలిపి నూరిన అంగరాగము యక్షకర్ణమము.] 'తటాలున', వెడలు =

1. శ. ర. వ్రేల. 2. ట. దట్టినన్. చ. దటాలన్. 3. క. దావులుతో. చ. దావులతో.

అకస్మాత్తుగా వ్యాపించునట్టి; సారపుతావులతోవలు = గాఢమైన పరిమళములతోఁ గూడిన దారులందు; ఆగుచున్ = నిలుచుచు; భ్రమియింపఁజొచ్చెన్ = తిరుగఁజొచ్చినవి! - ఔర! = ఎంతఆశ్చర్యము! (అని నారదుఁ డనుకొనుచున్నాఁడు. ముందు అయిదు పద్యములును నారదకృతవర్ణనరూపములే.] అలం. ఉపమ.

తే. ఉచితనేపథ్యములయ్యు నురగసతులు, సీఘ్ననిజమాలిమణిఘ్నణివిఘ్నలబ్ధి
నభికసంకేతములకు రే లరిగి యరిగి. తిరుగుమొగమైన చిక్కులతెరువు వినిర!

టీక. ఉరగసతులు = నాగయువతులు; ఉచితనేపథ్యములయ్యున్ = (అభినరణమునకు) అనుకూలమగు వేషముతోఁ గూడినవారయినను; రేలు = రాత్రులు; అభికసంకేతములకున్ = కమస్త్రియు లేర్పఱచిన రహస్యస్థలమునకు; అరిగి, యరిగి = పోయి, పోయి; నిఘ్న.....లబ్ధి = (తమ్ము) తెలియఁజేయు శిరోమాణిక్యముల కాంతులవలన; ఆటగాము కలుగుటచే; తిరుగుమొగమైన = వెనుకకు తిరిగిపోయిన; చిక్కులతెరువులు = చిక్కయినదారులు; ఇవిర! = ఇవికదా! [ఇచట నిఘ్న = స్వాధీనములైయుండెడి] అని పూర్వటీక, అది సరికాదు.] అలం. విషాదసము.

ఉ. వ్యాళకరాళకుంభములు ప్రచ్ఛుట¹ గ్రుచ్చుటఁబోలె బచ్చిము
తాల్మలు నఖాగ్రధారలకు నాభరణాచరణంబు నొనర్ప నీ
తైలగుహాగృహస్థులుఁ జల్పెడు నిద్వరలార! గట్టురా
చూలి వయాలివాపురము సూడుకుఁబట్టు మహాగ్రసింహముల్.

175

టీక. గట్టు.....వాపురమున్ = పార్వతీదేవికి వాహనమగు సింహమును; సూడుకుఁబట్టు = విశోధించు; మహాగ్రసింహముల్ = మిక్కిలి భయంకరములగు సింహములు; వ్యాళకరాళకుంభములు = దుష్టగజములయొక్క విశాలములగు కుంభస్థలములను; ప్రచ్ఛుట = చీల్చుట; గ్రుచ్చుటఁబోలె = గ్రుచ్చుకొన్నట్లుగా; నఖాగ్రధారలకున్ = గోటికొనలమొదలకు; ఆభరణాచరణంబు, ఒనర్ప = నగయగుటను పొందింపఁగా; తైల.....స్థులకున్ = మంచుకొండగుహలనెడు ఇండ్లయందు; నిద్వరలు, నర్మిదున్ = నిద్వరపోవుచున్నవి! ఔర! = ఎంతయాశ్చర్యము! అలం. ఉపమ.

సీ. కాఁబోలు నివి గణగ్రామణి కల్పితానల్పవిహారగేహంగణములు
కాఁబోలు నివి చరత్తచరచారుస్తనీ సమృద్ధగళితభూమాస్రజములు
కాఁబోలు నివి దక్షిణ్యాంఘ్రివిన్యాస ధన్యాసకృత్కేళిమాన్యగుహలు
కాఁబోలు నివి మోదకప్రియప్రబలదంతవ్రాతనిర్భిన్నధాతుఖనులు

తే. తెలియఁ గాఁబోలు నివి వహ్నితిలకచలక, పర్వనిర్దోషసురసరిద్భవములహరి
గహనకుసుమాయమానశీకరసిహత, శీతలక్ష్యాతలొడ్డిద్రుపాతకములు.

176

టీక. గణ.....హంగణములు = ప్రమథగణశ్రేష్ఠులు ఎక్కువగా విహరించు నిండ్లమంగిట్ల; చరత్.....స్రజములు = తిరుగుచున్న గంధర్వస్త్రీలరాయిడిరల్ల రావిన అలంకారములగు హారములు; దక్ష.....గుహలు = పార్వతీదేవి అడుగులపెట్టుటచేత కృతార్థములును, వెక్కుపారులు క్రీడించుటచే గౌరవింపఁబడినవియు నగు గుహలు. [ఇచట పూర్వటీకలో 'ధన్యాసకృత్కేళి' అను నెడ సకృత్కేళి అని విడదీసి 'ఒకానొకప్పుడు క్రీడించెడి క్లాఘ్యమయిన గుహలు' అని అర్థము వ్రాయఁబడినది.] మోదక.....ఖనులు = వినాయకుని బలిష్ఠములగు దంతము లను నీఁటెలచే పొడువఁబడిన జేగురు మొదలగు వాని గనులు; [పూర్వటీకలో ఈపద్యము తొలిపాదమున 'గణగ్రామణి = గణాధిపతి' అని అర్థము వ్రాయఁబడినది; ఈ యర్థమునట గ్రహించిన నీ పాదము పునరుక్తప్రాయమగును.] పన్నీ.....పోత

కములు-వహ్నిలిక = అగ్ని లిలకముగాఁ గల శివునియొక్క; చల = కదలుచున్న; కవర్ణ = జటా జూటమునందలి; నిర్దోష = దోషములేని - పవిత్రమైన; సురసరిత్ = గంగానదియొక్క; బహుళ = ఎక్కువైన; లహరి = ప్రవాహములనెడి; గహన = అడవియందు. [ఇట ప్రాతటికలో 'ప్రవాహము నందలి అడవిలోని' అని కలదు.] కుసుమాయమాన = పూవులుగా చేయఁబడిన; శీకర = తుంపరల యొక్క; నిపాత = పడుటచే; శీతల = చల్లనైన; త్వాతల = భూమియందు; ఉత్థ = పుట్టిన; ద్రుప్రో తకములు = మొక్కలు. [శివుని జడలలోని గంగయొక్క తుంపరలు పూలవలె నేలరాలగా, అచ్చటి భూమి చల్లబడెననియు, అచట చిన్న చిన్న మొక్కలు లేచినవనియు నభిప్రాయము.] అలం. ఉపమ.

తే. రాజతాహార్యగో రాజ రాజమునకుఁ, జంద్ర శేఖరవరకకుచ్చార్చువునకు

నీ మహాసింధు వుపకంఠసీమ నిగిడి, డాలు దీపించె నిదె గంగడోలుఁబోలే. 177

టీక. రాజితా .. రాజమునకుఁ = తైలానంద్యతము అను వ్యవభిమునకు; చంద్ర.....చ్చారు వునకుఁ = శివుడను మూర్తుచే చక్కనగుదానికి; ఈ మహాసింధువు = గొప్పనదియైన యీ గంగ; ఉపకంఠసీతుఁ = కంఠనమీపప్రదేశమున; నిగిడి=వ్యాపించి; గంగడోలుఁబోలే, డాలుదీపించె = ప్రకాశించెను. అలం. రూపకము, ఉపమ.

ఉ. ఈ పృథివీధరంబున నిఖేంద్రతటో¹ట్టుటదానధారలై

ద్వీపవతీతరంగతట విస్ఫుట్టజై వలకందళంబులై

తాపసబాలికాశ్రవణ దత్తయవాంకురభూషణంబులై

రేవు దమంబుసేయు శబరీ కబరీ నిబరీసనీలిమల్.

178

టీక. ఈ పృథివీధరంబునకుఁ = ఈపర్వతమందు; శబరీ.....నీలిమల్ = బోయఁపడుచుల జాట్టుయందలి దట్టమగు నలుపులు; ఇఖేంద్ర.....ధారలై = గొప్పయేనుగుల చెక్కిల్లయందలి గొప్ప- మదధారలగుచు; ద్వీపవతీ.....కందళంబులై = గంగానదియొద్దను ప్రకాశించు నాచుమొలకలగు చును; తాపస.....భూషణంబులై = మునికన్యలచెవులకుఁబెట్టఁబడిన గడ్డిమొలకలనగలగుచును; రేవు = ఖగలు; తమంబుసేయుఁ = చీకటిని కల్పించును. అలం. ఉల్లేఖము.

క. ఇటు లనుచుఁ దోచి చని ముం

దట ముని గనుఁగొనియె వేల్పుదళములు గొలువక

ఘటపటుక ప్రముఖమహా

జటిలులతో వచ్చు నాభుజగ భుగ్వాహుక్.

179

టీక. తోచి = ముందుగా సాగి; వేల్పుదళములు = దేవసేనలు; గొలువక = సేవింపగా; ఘట.....జటిలులతో = అగస్త్యుఁడు మొదలగు గొప్ప మునులతోఁగూడ; ఆ భుజగభుగ్వాహుక్ = పాము లాహరముగాఁగల నెమలిని ఎక్కిన కుమారస్వామిని.

మ. కని యేకారణ మేగుదెంచిరోగొ యీకాసూధరుం డీమునుల్

కనఁ జిత్రంబగుఁ గంటిఁగంటి; స్వకృతస్కందోక్తియం దావహి

ల్లిన సందేహముఁ దండ్రీచే దెలియ హాళిక వీరిఁ దోగొంచుఁ గ్రొ

చనగోద్యేదియు వచ్చె నిట్లుగుటకుఁ శంకింప నింకేటికిన్.

180

టీక. ఏకారణము = ఎందులకు; కాసూధరుండు = కుమారస్వామి - శక్తిని ధరించినవాడు; ['కాసు' కుమారుని యాయుధము పేరు] కంటిఁగంటిక్ = చూచితి, చూచితిని - ఎఱిగితిని;

1. క. దిత. చ. త్పట. 2. ట. తండము నిలువన్. 3. క. కామాధరుం. ట. తారాసూదనుం. 4. క. కంటి.

స్వకృతస్కాందోక్తియందుఁ = తాను రచించిన స్కాందపురాణమునందు; అపహిన్ = కలిగిన; తండ్రిచే = తండ్రివలన; తెలియునశిక్ష = తెలిసికొనునానతిచేత; వీరిఁ = ఈమునులను; లోకాంచుఁ = లోకులెప్పుగొనుచు; క్రొంచనగోడ్పెనిమిఁ = క్రొంచవిదారకుండగు కుమార స్వామియును.

క. శరవణభవయుతు లగు నీ, పరమమునులు శ్రోతలట! యపారప్రజ్ఞా
కరుఁడు నిశాకరశిశు శేఖరుఁడు హరు డు న క్తయఁట! యగమ్యము గలదే? 181

టీక. శరవణభవయుతులగు = కుమారస్వామిలోఁ గూడియున్న; అపారప్రజ్ఞాకరుఁడు = అంతులేనిప్రతిభకు నిధి; నిశా.....శేఖరుఁడు = బాలచంద్రుఁడు తలమానికముగాఁ గలవాఁడు. హరుఁడు; నక్త = చెప్పవాఁడు; అగమ్యము = తెలియరానిది.

తే. అతిగహస్యంబు శుద్ధంబు నాజవంజ, వార్తిహరణంబు నగు నెద్ది యడిగెనొక్కొ? కొడుకు సర్వజ్ఞవిజ్ఞానకుశలు ధర్మమర్త్యనిర్ణయవాఙ్మయమహితౌ దండ్రి. 182

టీక. ఆజవంజవార్తిహరణంబు = సంసారదుఃఖమును హరించునది; ధర్మ...మహితౌ = ధర్మరహస్యములను నిర్ణయించు జ్ఞానమున గొప్పవానిని; తండ్రి = శివుని.

మ. మును పుట్టెం బ్రకృతిం దమంబును రజంబున్ సత్త్వము స్నాఁగ; నం దునిలింపారులు తామసాత్మకులు; మద్భ్యుల్ రాజసుల్; సాత్త్వికుల్ దనుజద్వేషణు; లందుఁ బూజ్యులు నితాంతఖ్యాతి నానిర్జుల్ ఘనుఁ డందింద్రుఁ డిడతీంద్రుఁ డీశుఁ డమరుల్ గా రెవ్వరు దత్సకుల్. 183

టీక మును = లోలుత; నిలింపారులు = దేవశత్రువులు - రాక్షసులు; తామసాత్మకులు = తమోగుణప్రధానులు; మద్భ్యుల్ = మనుష్యులు; రాజసుల్ = రజోగుణముకలవారు; సాత్త్వికుల్ = సత్త్వగుణప్రధానులు; దనుజద్వేషణులు = రాక్షసులను ద్వేషించు దేవతలు; అందుఁ = ముష్టిధముల వారియందు; నితాంతఖ్యాతి = గొప్పక్రియందు; నిర్జుల్ = దేవతలు; ఘనుఁడు = గొప్పవాఁడు; అతీంద్రుఁడు = ఇంద్రుని మించినవాఁడు; ఈశుఁడు = శివుఁడు; తత్సకుల్ = అతనితో సమాన మైనవారు.

ఉ. డక్కిన విష్ణుభక్తియు దృఢంపునిగక్తియుఁ గల్గు నమ్మగు ద్భక్తులకుఁ భజించు మతి పుట్టక కంపలబడ్డ కాకినై యక్కట! మోసపోయితిగదా! పెనుత్రిప్టుట నెంతవారికి దక్కునె! ముఖ్యసౌఖ్యము విశిష్టజనంబుల⁴సఖ్య మందమిన్. 184

టీక. డక్కిన = దక్కిన - లభించిన; దృఢంపు విరక్తియుఁ = దృఢమైన వైరాగ్యమును; అమ్మగుద్భక్తులకుఁ = గాలి ఆహారముగాఁగల పాములు కడియములుగా కల శివుని; భజించు, మతి = సేవించుముద్ది; కంపలబడ్డ కాకినై = అనావశ్యముగ త్రిమరువాడనయి; పెనుత్రిప్టుట = పెద్ద త్రిప్టుటవలన - శ్రమవలన; ముఖ్యసౌఖ్యము = ప్రధానముగ సుఖము - భగవత్సేవ; విశిష్టజనంబుల సఖ్యము = గొప్పవారితోడి చెలిమి; ఒందమిన్ = పొందకుండగ; అలం. అర్థాంతరన్యాసము. లలితము.

సగ్ధర. విసం గానిమ్ము న స్త్రీయలిగురుఁడు విడం డాప్తభృత్యుండుగా న న్నానాధీనుండుగా వైష్ణవసుఖదుఁడుగా మత్కృపాపాత్రభూతుం

1. చ. వరము. 2. క. నిలింపారులదా. చ. నిలింపారులు. *నానాసుఖాల్. క. కి. క. డుపేంద్ర. చ. డతీంద్రు. 4. ట. సఖ్యమున్ మహిన్.

డా నంచుం బ్రోచి గోవ్యం బగునది తెలుపుక బ్రాఢితుండై మురారి
ధ్యానానూనాశయుల్ తుల్యదృశులు దమశిష్యాల్ భావించు రెందున్. 185

టీక. యతిగురుడు = యతు (యోగు)లకు గురువైనవాడు - శివుడు; విడుడు = విడువడు; ఆక్షభృత్యుండుగాఁ = ఆపుండగు సేవకునిగాను; సన్యాసాధీయండుగాఁ = గౌరవపాత్రునిగాను; వైష్ణవసుఖిండుగాఁ = విష్ణుభక్తులకు సుఖమును కలిగించువానిగా; మత్స్యపాపాత్ర భూతుండు = సేను దయతలఁపఁదగినవాడు; గోవ్యంబగునది = రహస్యమైనదానిని; మురారిధ్యానానూనాశయుల్ = విష్ణుధ్యానముచే గొప్ప మనసుకలవారు; తుల్యదృశులు = పక్షపాతములేక, సమదృష్టికలవారు; భావించురు = ఆదరించురు. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

క. కావున శరణము వేడెద, నావైష్ణవసార్వభౌము నడిగెద నాకున్
గావలసిన యగ్రము లా, దేవుండును దెలుపు 1 దేటతెల్లముగాఁగన్. 186

టీక. వైష్ణవసార్వభౌమున్ = విష్ణుభక్తులలో శ్రేష్ఠుని; లేటతెల్లముగాఁగన్ = స్పష్టముగా.

క. అని నిశ్చలతరనిశ్చయమున నారదుఁ డరిగె సురసమూహవాసం
బునకుం గైలాసమునకు, ననుబింబితశాంభవాట్టహాసంబునకున్. 187

టీక. నిశ్చలతరనిశ్చయమునన్ = చలనములేని అభిప్రాయముతో; సురసమూహవాసంబునకున్ = దేవతలగుంపునకు నివాసమగుదానింగూర్చి; అనుబింబిత.....హాసంబునకున్ = శివుని అట్టహాసము (పెద్దనవ్వు)ను బోలినదానింగూర్చి - తెల్లమైన దానింగూర్చి యనుట. అలం. ఉపమ.

సీ. నగధన్వివాహానం బగు గోవృషము అంకెలనఁ బొల్పు ఘంటామహాక్షణములు
హరశిరశ్శక్తి రేఖయపరావతారంబు లనఁబొల్పు సేవాగతాబ్జముఖులు
కాద్రవేయాకల్పకంఠమూలచ్ఛాయ లన బొల్పు నగరుధూపాచార్యులంబు
లిఖనభూషణాహిస్ఫటామణికాంతు లనఁబొల్పు రత్నదీపాంకురములు

తే. ఖండపరశుతను ప్రభాఖండదుగ్ధజలధిజలశీఠము లనఁబొలుచు వేల్పు
శీతేలికలు చల్లువూపుదోయిల్లగల్లు, నగముమునిముఖులనకుందృశానందో మొనఁగె.

టీక. నగధన్వివాహానంబగు = కొండ (మేరుపర్వతము) విల్లిగాఁ గల శివుని వాహనమైన; ఘంటామహాక్షణములు = ఘంటానాదములును; హర.....తారంబులు = శివునికలమానికమగు చంద్రకళయొక్క రూపాంతరములు; సేవాగతాబ్జముఖులు = శివునిసేవింపవచ్చిన స్త్రీలును; కాద్రవేయా.....చ్ఛాయలు = పాములు ఆధరణములుగాఁ గల శివుని కంఠకాంతులు; అగరుధూపాయతంబులు = ఎక్కువైన ధూపములును; ఈశాన్...కాంతులు = శివునినగలగు పాములపడగలయందలి మణుల కాంతులు; ఖండపరశు.....శీతరములు = శివునిదేహకాంతి యను అఖండమగు పాలనముద్రపు నీటితుంపలు; వేల్పుదేలికలు = దేవతాప్రభువులు; వూపుదోయిల్లు = పుష్పాంజలులును; నగము = కైలాసపర్వతము; దృశానందము = కన్నులపండువును; ఒనఁగెన్ = కలిగించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. ఆకొండ నెత్తాన హైమసాలావళివేల్లితంబగు బిలువీడు గాంచె
*నావీటి నడుచక్కి నభిరామశుభవిభాధగధగాయత మొక్కనగరు గాంచె
నామహాప్రాసాద మల్లనల్లన డాసి వాకిట నొక 7 కపివదనుఁ గాంచె
నాకపిలపనుచే ననుమతుండై చొచ్చి చని యొక్కముత్యాలచవికఁ గాంచె

1. క. లేట. చ. దేట. 2. చ. యుతంబు. 3. ట. దేలికలు. 4. చ. నగరు. 5. చ. మొదమె. 6. చ. బల్లి. * క. ర. నవ్విటి. 7. క. కీక. చ. కపి రి. ట. లవదనుచే.

తే. నందు విధుకాంతవేదికాభ్యంతరమున, ద్వీపిచర్మోపనిష్ఠాదీసితార్క

కోటినిభమైన యొక నిరాఘాటనిఘ్ననిరుపమప్రభం గాంచె సీర్నిమిషదృష్టి. 189

టీక. ఆకొండనెత్తాన = ఆత్మలాసమందలి విశాలమగు సమస్తదేశమున; నైమసాలాఫీ వేల్లికంబగు = బంగారుప్రాకారములచే చుట్టుకొనబడిన; [వేల్లితంబు = ప్రకాశించునది] అని పూర్వ టీక.] బలవీడు = గొప్పపట్టణమును; ఆవీటిపడుచక్కిన్ = ఆపట్టణపుమధ్యస్థలమున; అభిరామశుభ విభాధగధగాయికము = ఇంచై మేలయి శశిశతమనిప్రకాశించు; నగరు = సౌధము; ఆ మహాప్రాసాద మున్ = ఆగొప్పసౌధమును; అల్లనల్లనన్ = మెల్లమెల్లగా; డాసి = సమీపించి; కపివదనున్ = గజాన్యుని; కపిలవనుచేన్ = వినాయకనిచే; ముత్యాలవచిన్ = ముత్యాలమండపమునను విధు.....
.....కరమునన్ = చలువరాల్చితిన్నెనడుమను; ద్వీపినిభము = పులితోలివై కోటిసూర్య ప్రభలతో ప్రకాశించునది; నిరాఘాట.....ప్రభన్ = మిరరజాలనిదియు, దోషములేనిదియు, సాటి లేనిదియు నగు కాంతిని; నిగ్నిమిషదృష్టిన్ = తిప్పపాటులేని చూపుతో; కాంచెన్ = చూచెను.

ఉ. కాంచి విరించినందనుడు కన్నులు బిమ్మిటినొంద డింది యొ

క్కించుక కొంకుదేటి కనియెన్ దడుదగ్రమహోగ్రదీప్తిలోఁ

బంచముఖున్ శిఖీక్షణవిభాసీలలాటు మరుజ్జురీధరున్

సంచితసత్కృపారసవశంవదు నాదికపిక్ వృసాకపిక్.

190

టీక. విరించినందనుడు = బ్రహ్మకొడుగు - నారదుడు; బిమ్మిటినొందన్ = సంకోచము పొందగా - జిగేలుమనగా; డింది = తొట్టువడినవాడై; కొంకుదేటి = సంకోచము వీడి; తదుగ్ర మహోగ్రదీప్తిలోన్ = మిక్కిలి భయంకరమగు నా తేజస్సులూ; పంచముఖున్ = విదముఖములు కలవానిని; శిఖీ.....లలాటున్ = నిప్పుకంటిచే బ్రకాశించు నుదురు కలవానిని; మరుజ్జురీధరున్ = ఆకాశగంగను దాల్చినవానిని; సంచిత - వశంవదున్ = కూడఁబెట్టిన కర్తము (పుణ్యము) నకు దయచే వశమగువానిని; అదికపిక్ = ప్రధానపై తన్యమైనవానిని; వృసాకపిక్ = శివుని; కనియెన్. అలం. పరికరము.

చ. విడువని వైరవృత్తిఁ దటివేచి రతీకుడు చేతికత్తి నె

క్కుడురభసంబునన్ శిరసు గ్రుద్దిన నయ్యలుఁ గెల్లఁబోయి లో

నడఁగ బహిఃస్థితత్ త్వరుపదార్పితసూకరదంష్ట్రకైవడిన్

జడముడిఁ జంద్రరేఖ వెదచల్లఁగఁ జల్లని చిన్నివెన్నెల.

191

టీక. వైరవృత్తిన్ = చాచే; తటి = సమయము; రతీకుడు = మన్మథుడు; ఎక్కుడు, రభసంబునన్ = ఎక్కువతోందరతో; అయ్యలుఁగెల్లన్ = ఆ యాక్షుధము (కత్తి) అంతయును (పూర్తిగా); పోయి = లోనికి చొచ్చి; లోన్, అడఁగన్ = శిరస్సులూ అణగిపోగా; బహిః..... కైవడిన్ = బయట కానవచ్చుచున్న దాని పిడిగా; పందికోరవలెనున్న; వెదచల్లఁగన్ = వ్యాకింకుఁ జేయగా; అలం. ఉపమ.

ఉ. కుంకుమపంకశోణ యగు కొండలమండలనాథుపట్టి వా

మాంకము దాకొనన్ ఘనఘణారవభూరికపాలమాలికా

లంకృతు లోంకృతుల్ నొడువులా గడరన్ దటవిద్రుమద్రుమ

క్రేంకృతికారి సారసపరీతసుధానిధిరీతిఁ గ్రాలుచున్.

192

టీక. కుంకుమపంకజోభి, యగు = కుంకుమకర్ణముచే బ్రకాశించు; కొండలమండలనాథు
 పట్టి = పార్వతి; వామాంకము, దాశానక్ = ఎడమతొడను; చేరగా; ఘణ.....లు
 కృతులు = ఘణఘణముని ధ్వనిచేయు పురుకలనగలు; ఓంకృతుల్ = ఓంకారములను; నొడువులాగు,
 అడరక్ = పలుకునట్లు ప్రకాశింపగా; తట.....సుధానిధిరీతిక్ = ఒడ్డుననున్న పగడపుచెట్లపై
 క్రేంకారములు చేయుచున్న చాతకపక్షులుగల పాలనముద్రమువలె; క్రాలుచుక్ = ప్రకాశించుచు.
 [ఇచట పూర్వటీకలో “సారసపరిత = తామరచేత చుట్టుబడిన; సుధానిధిరీతిక్ = చంద్రునివిధమున”
 అనియున్నది. అది సంగతముగా లేదు.] శివుఁడు పాలనముద్రమువలెను, పార్వతి కుంకుమకోణ యగు
 టచే పగడపుమ్రానివలెను, పురుకలధ్వని చాతకములక్రేంకారములవలెను ఉన్నవని అర్థము అలం. ఉపమ.

చ. ఉమ¹ పసుపాడి మోముతడి యొత్తిన హత్తిన తన్నిశాంకదృ

క్కుమలదశిశాంజనాంకకలకంబుగ కినింబగుచేలఁ గేలి వి

శ్రుతుగతిఁ గగ్గిపిఁడనఁగఁ బచ్చనినల్లనిచారలక్ మనో

రమ మగు ద్వీపిరాడజినరత్నము యత్నము మీఱఁ బాలుచున్.

193

టీక. ఉమ = పార్వతీదేవి; పసుపాడి = పసుపుపూసికొని, స్నానముచేసి; మేనితడి యొత్తి
 నక్ = దేహమువైరుండు తడిని ఒత్తగా; హత్తిన = అంటుకొనిన; తన్నిశాంక.....కంబుగక్ =
 ఆ పసుపుగుఱుకులతోడి తామరలవంటి కన్నులయందలి కాటుకగుఱుకులకు మేలిమిగా; ఇబగు =
 ఇంపైన; చేలక్ = వస్త్రమును; కేలివిశ్రమగతిక్ = ఆటయందలివిలాసపుశోభికచేత; మనోరమమగు =
 మనోహరమైన; ద్వీపిరాడజినరత్నముక్ = మేలయిన పులిచర్మమును; అలం. ఉపమ, ఉత్పేక్ష.

ఉ. దండనమస్త్రియాభిరతిఁ దండములై బలభిన్నభామరుల్

తండుసుచర్ణదండముఖతాడనభిన్న కిరీటులయ్యుఁ బెక్

జండితనంబునక్ మిగుల సందడినేయుచుఁ జొచ్చిరాఁ గృపం

బండిన నిండుఁజూపుపయఁ బర్వంగ వారల గౌరవించుచున్.

194

టీక. దండనమస్త్రియాభిరతిక్ = దండప్రణామము నాచరించుకొనికతో; తండములై =
 గుంపుగాఁ గూడినవారై; బలభిన్నభామరుల్ = ఇంద్రుఁడాదిగాఁగల దేవతలు; తండు.....లయ్యుక్ =
 శివకింకరుఁడగు నందియొక్క బంగారుబెత్తముచే; కొట్టుటవలన పడిన కిరీటుములు కలవారైనను; పెక్,
 చండితనంబునక్ = పెద్ద మూర్ఖతచేత; కృపక్, పండిననిండుఁజూపు = దయ కలచూపు; పయిక్,
 పర్వంగక్ = వారిపై, వ్యాపింపగా; గౌరవించుచుక్ = గౌరవించుచు.

తే. చరణపీతోపకంఠనివృణ్ణవృషభ, రాజకకుదర్పితాంఘ్రిసరోజాఁ డగుచు

నిండుకొలుపున్న దేవతామండలేశు, నీశు డగ్గటి మ్రొక్కి యోగీశ్వరుండు. 195

టీక. చరణ.....సరోజాఁడు = పాదముల సమీపమునఁ గూర్చున్న నందిశ్వరునిమూఁపుపై
 నుండెఁబడిన పద్మములతోలు పాదములు కలవాఁడు; దేవతామండలేశుక్ = దేవతలకు ప్రభువగు
 వానిని; డగ్గటి = సమీపించి.

క. కనదధరకాంతిపల్లవ, మును దశనద్యుతి లతాంతమునుగా వాక్కు

జన మొనరించె బురారికి, దనివిసనక మానికులవతంసుఁడు వేడ్కన్. 196

1. చ. ట. పసుపాడి. 2. చ. శాబ్ద. 3. క. నిమ్మగు. చ. నింబగు. 4. గట్టినా. ట. గట్టినా,

5. ట. సనకమానితమృండు

టీక. కనదధరకాంతి = ప్రకాశించుపెదవికాంతి; పల్లవమును = చిగురును; దశనద్యుత = దంతకాంతి; లతాంతమునుగాక = పుష్పమును కాకగా; వాక్కుజనము = స్తుతించుటయనుపూజను; తనివి, చనక = తృప్తితీతక; ఒనరించెన్ = చేసెను. అలం. రూపకము.

తే. కాళరాత్రిశుం డగు నీకుం గడిదితమము

పుండరీకాభుం డగు నీకు భూరిరజము

సత్కృపాంభోధి యగు నీకు సత్త్వభృతియు

ననుగుణంబులు మూర్తిత్రయైకనిలయ !

197

టీక. మూర్తిత్రయైకనిలయ! = సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకములగు మూడుమూర్తులకును నిలయమవు నో షరమేశ్వరుడా!; కాళరాత్రిశుండుగు = దుర్గాదేవికిభర్తవగు; కడిదితమము = ఆనాధ్యమగు - దట్టమైన, తమోగుణము; (రాత్రి పక్షమున చీకటి). పుండరీకాభుండుగు = తామరపూవుతో నమానమగు కాంతి గల; భూరిరజము = ఎక్కువైన రజోగుణము = (పూవుపక్షమున పువ్వుడి); సత్కృపాంభోధియగు = గొప్పదయాసముద్రుడవగు; సత్త్వభృతియై = సత్త్వగుణము(సముద్రపక్షమున జలచరములు) కలిగియుండుటయు; అనుగుణంబులు = యుక్తములు. అలం. శ్లేష, కావ్యలింగము.

ఉ వేదవివాదగోష్ఠిబడి వృద్ధుల బుద్ధుల గొల్వవచ్చు శ్రీ
గాదిలియై మెలంగక గలకాలము గ్రాలగవచ్చు నిచ్చునం
బ్రోదిడు నవ్యభవ్యసుఖముల్ మఖమూల్యము లొందవచ్చుగా
కేదొంకేటికిం దొరకు నీవు విషాగుల నాజ్ఞచెట్టుటల్.

198

టీక. వేదవివాదగోష్ఠి, పడి = వేదచర్చలయందు మునిగి; వృద్ధుల = పెద్దలను; బుద్ధుల = మనస్సులందు; గొల్వవచ్చు = నేపింపవచ్చును; [బ్రహ్మవేదచర్చలందు మునిగి - కష్టములేక యున్నాడని ధ్వని.] శ్రీ = సంపద; గాదిలియై = ప్రేమగలదై; మెలంగక = చరింపకగా; కలకాలము = కాశ్వతముగా; గ్రాలగవచ్చు = ప్రకాశింపవచ్చును. [విష్ణువు కష్టమెఱుంగక కలకాలము శ్రీదేవితోఁగూడి యున్నాడని ధ్వని.] ఇచ్చుట, ప్రోదిడు = కోరికలను వృద్ధిపొందించి నెఱవేర్చు; [ప్రోది+యడు = ప్రోదిడు - ఇకారసంధి.] నవ్యభవ్యసుఖముల్ = క్రొత్తవైన మేలిసుఖములను; మఖమూల్యములు = యజ్ఞములకు వెలలైనవానిని; [ఇంద్రుడు ఏకష్టములులేక యజ్ఞముల నొనర్చి సమస్తభోగములను అనుభవించుచున్నాడని ధ్వని.] విషాగుల = కాలకూటవిషశ్వాలలను; ఆనచెట్టుటల్ = విజృంభింపకుండ ఆటంకపఱచుటలు. [కాలకూటాన్నిని అడచి యాజ్ఞచెట్టుట శివునకేగాని వేటొకరికి సాధ్యపడలేదని భావము.]

క. అని పలుకు సిద్ధసంయమి, గనుఁగొని కృపమీఱి నీలకంఠుడు రా ర
మృని కూర్చుండుటకుం దగ, ననుజ్ఞ గావించె హాసోసార్థాధరుడై.

199

టీక. సిద్ధసంయమి = సిద్ధముని యగు నారదుని; హాసోసార్థాధరుడై = చిఱునవ్వుతోడి పెదవికలవాడై.

క. కలహాశనముని చెన్నగు, నలికేడు సవిధవసుధ నానీనుండై
వలిమలపురోధరిత్రి, మొలచిన ప్రత్యంతకుధరమునకుం దరంబై.

200

1. క. నలు. చ. ట. నను. 2. క. గొల్వవచ్చు. చ. ట. గొల్వవచ్చు. రి. చ. ట. మెలంగ.

3. క. లు. చ. ట. కుం. రి. క. నాను. చ. ట. నాజ్ఞ. రి. . క. సాంధ్రా. చ. సార్థా.

టీక. కలహాశనముని = నారదుడు; అలికేక్షణునివిధవనుధక్ = నొసటఁ గన్నుగల శివుని సమీపప్రదేశమున; వలిమలపురోధరిత్రిక్ = హిమాలయపుటెడటిభూమియందు; ప్రత్యంతకుధరము నకు = దగ్గఱించిన్నకొండకు; తరంతై = సమానమై; చెన్నగుక్ = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ.

చ. హరుకృప నిట్లు కన్గొని తదానంద త్రనిశ్శాఖాబ్జుడై
సురముని పల్కు నో పురనిషాదన! నీయనుజీవి నేను మీఁ
దరయక మోసపోయితి గుహాన్నితులై మును లర్థి వేడ సు
స్థిరమతి మీరు తత్త్వమును చెల్పెడుచో నిట నుండఁగల్గిమిన్. 201

టీక. హరుకృపక్ = శివునిదయను; కన్గొని = పొంది; తదానంద త్రనిశ్శాఖాబ్జుడై = ఆ శివునిముఖముపై నుంచిన వద్దములవంటి చూపులు కలవాడై; పురనిషాదన! = త్రిపురములను నశింపఁజేసిన యో హరుడా! మీయనుజీవిక్ = మీసేవకుడైనవాడను; మీఁదు, అరయక = ముందు గానక; గుహాన్నితులై = కుమారస్వామితో కలిసి వచ్చినవారై.

ఆ. సాధుజనులతోడి సంసర్గమురివిస, హాని భయము క్లేశ మావహిల్లు
నెంతవారికైన నిది నిక్క మనుమాట, నన్ను మోచివచ్చి నాగహరి! 202

టీక. సంసర్గము = కూడియుండుటను; ఉరివిసక్ = విడిచినచో; ['విడిచినను' అని పూర్వటీక.] అవహిల్లుక్ = కలుగును; నన్ను మోచి = నన్ను పహించి - నేను తార్కాణముగ; నాగహరి! = పాములు హరిములుగాఁగల హరుడా!

తే. దండితానంగ! నీదండ నుండియుండి, యిపుడు నేఁ జన్నయంతలో ఋషులువచ్చి
యొద్ది ప్రార్థించిరో మీర లేవిధమున, నుత్తరం బిచ్చితిరో వారియుక్తులకును.

టీక. దండితానంగ! = శిక్షింపబడిన కున్నకుండు కల శివుడా! నీదండక్ = నీసమీపముదు.

క. కాలీచవడఁ జరింపుదు, నీలోకమునందు నెల్ల నీహితబోధ
శ్రీలాభబుద్ధి నెవ్వరు, బోలరు తత్త్వంబుఁ దెలుపు పొలుపున నిన్నున్. 204

టీక. కాలు; ఈఁ చవడక్ = నిస్సత్త్వముకాఁగా - శక్తిలేనివికాఁగా; నీహితబోధశ్రీలాభ బుద్ధిని = హితముఁజెలిసి, పలుపొందఁజేయునట్టి నీ గొప్ప మేధయందును; పొలుపునక్ = చద్ధతియందును.

ఉ. కావునఁ క్రౌంచభేదియు నగ స్త్వండు డక్కుమునుల్ త్రిలోకర
తౌషళబుద్ధి ని న్నడిగి కాంచిన యర్థము లానతిచ్చి న
బ్రోవఁగఁ బాడి; యట్లగుటఁ బోష్యులు శిష్యులు నైనవారలక్
దేవరవంటివా రలఁతడిర్చి కృపారసదృష్టిఁ దెల్పరే? 205

టీక. క్రౌంచభేదియుక్ = కుమారస్వామియను; అర్థములు = విషయములను; పాడి = న్యాయము. అలఁతక్, తీర్చి = శ్రమను పోఁగొట్టి.

క. అని పలికి యూరకుండిన, మునిముఖ్యునివినయ వాక్యముల కలరి మనం
బునఁ గృష్ణు నిలిపి పురమర్ధుఁ డిట్లనుఁ దత్కథాకథనలాలనుడై. 206

టీక. అని = సంతోషించి; పురమర్ధుఁడు = శివుడు; తత్కథాకథనలాలనుడై = ఆ విష్ణుని కథలను చెప్పటయందు ఆసక్తికలవాడై.

చ. విను మునినాథ! నక బుధులు వేడిన యథమబోధతీర్థ ము
త్యనఘ మనంతపూర్ణఫలదాననిదాన మశ్వరంబు వి
శ్వనతము దీనిపెంపు గనజాలరు తక్కినవార లెన్నరుక
దనుజరిపుప్రసాదజనిత ప్రతిభానిధి నేన¹దక్కగన్.

207

టీక. ఆబోధతీర్థము = ఎఱుకలేని మాహాత్మ్యముకలది; అత్యనఘము = మిక్కిలి పుణ్యమైనది; అనంత.....నిదానము = సాటిలేని పుణ్యఫలములనిచ్చుటకు మూలకారణము; అనశ్వరంబు = నశించనిది - చెడనిది; విశ్వనతము = లోకముచే కొనియాడబడినది; దనుజ.....నిధిని = విష్ణువు యొక్క దయవలన గలిగిన ప్రతిభకు నిధివైనవాడను.

సీ తరిద్రాడు*సీద్రంపుబొరలంటి గాలిచే జడియుచందమున నంచలు శ్రమింప
సురలు బంతులుపాగిసుధమిథఃస్పృహ² ద్రాగు తీండ్రదేటులుపూవుచేసె లాన
నా మహావిషమాను నామూర్తులన జంబుఫలములం³దెల్ల చిల్కలు భుజింప
నాశితాభ్రము లభ్రమతిని గూఁకలు వెట్టుక్రియ మయూరంబులు కెరలి పలుక
తే. నల్లి మధియింప నొక్కట నవతరిల్లు, నాఁగిసిరి వొల్చుచాడ్చున నవననర్తు
లత్తీఁ దిలకింప మదికి నుల్లసన మొసఁగు, మందరంబున మున్నే నుమయునుగూడి.

టీక. తరిద్రాడుసీద్రంపుబొరలు = కవ్వపుత్రాడయిన నాగరాజయొక్క పొరలు; జడియు చందమునకొక = చలించుకీరిని; అంచలు = హంసలు; సురలు = దేవతలు; బంతులుపాగి = వరుసలు తీర్చి; సుధకొక = అమృతమును; మిథఃస్పృహకొక = ఆనోయ్యానక్షితో; తీండ్రకొక = తీవ్రవాఙ్మతో; [తేంట్లు ఒకదానికంటె నింకొక్కటి ముందుగాఁదేసెలానుచున్నవి; అట్లుండుట - ఒకరికంటె వేఱొకరు ముందుగ నమృతపానముగోరు దేవతలచొరవపాలుతో నమానముగనున్నదనుట.] ఆను = త్రాగు; జంబుఫలములకొక = నేరేడుపండ్లను; ఆశ్రితాభ్రములు = మేఘములనాశ్రయించిన; అభ్రమతిని = వేఱే మబ్బులనుబుద్ధిగ; గూఁకలుపెట్టుక్రియకొక = ఊఱుమురీతిని; కెరలి-విజృంభించి; పలుకకొక = కేకలు వేయఁగా; అద్ధికొక = సముద్రమును; ఒక్కటకొక = ఒక్కసారిగా; అవతరిల్లు = పుట్టు; నవననర్తులత్తీకొక = కొంగ్రొత్తబుతుతోభను; ఉల్లసనము, ఒసఁగు = ఉల్లాసమును కలిగించు.

ఇందు మొదటిపాదమున శరత్కాలమును, ద్వితీయపాదమున వసంతమును, తృతీయ, చతుర్థ పాదములందు వర్షర్తువును సూచింపఁబడుచున్నవి. అలం. ఉపమ.

ఉ. లాలితలీల నైందవశిలాస్థలి నాస్థలిగుర్వ గ్రాలుచో
నా లలితాంగిఁ జూచి విను మద్రిజ! నామదిఁ గూలముద్రుజం
బై లలి నీల్చె నీదగువిహారము తోరముగాఁగ; వేడు మి
వ్వేళ వరంబు లిత్తు నిదె వేళమ⁴ నావిని దేవి యిట్లునున్.

209

టీక. లాలితలీలకొక = ఒప్పదమైన విలాసముతో; నిందవశిలాస్థలికొక = చంద్రకాంతవేదికవయి; అస్థలిగుర్వకొక = శారీరకతీరికరక్షణ; కూలముద్రుజంబై = గట్టులనొరయినదై - అధికమైనదయి; నీదగు విహారము = నీవు నాతో విహరించురీతి; లలికొక = ఇంపుగా; తోరముగాఁగకొక = అధికము అగునట్లు; వేళమ = త్వరితముగా.

1. క. నేను. చ. నేన. * క. ర. సీద్రంబుపొర. 2. చ. త్రావు. 3. చ. (లేదు). ట. నెల్ల. 4. చ. వేళయ

ఉ. నేవకకల్పభూరు¹హము శిష్టసుధాంబుధి భక్త²రోహణ
గ్రావము దేవముఖ్యుఁ డనఁగాఁ దగు³వేల్పు! యనల్పరక్తి⁴ నీ
సేవకురాలి కిట్లు దయచేసిన యావర మిప్పు డొల్ల నే
గావలె నన్ననాఁ డొసఁగఁగాఁ దగు నాదగు విన్నవంబునన్.

210

టీక. నేవకకల్పభూరుహము = నేవించువారిపాలిటి కల్పవృక్షము; శిష్టసుధాంబుధి = శిష్టుల
పాలి పాలనముద్రము; భక్తరోహణ గ్రావము = భక్తులపాలి రోహణ (రత్న)పర్వతము; 'దేవముఖ్యుఁడు' =
ప్రధానదేవత; వేల్పు! = ఓదేవుడా! అనల్పరక్తి = ఎక్కువప్రేమతో; అలం. రూపకము.

క. అని పలికి కొంతకాలము, చన నే డుపవనవిహారసమయమునందున్
మును నాకడ నున్నవరము, కొని వేడెఁ గుమారజనని గుఱతత్త్వనిధి!

211

టీక. కుమారజనని = కుమారస్వామితల్లి - పార్వతి; గుఱతత్త్వనిధి = గొప్పతత్త్వములకు
నిధియగు నారదుడా!

సీ. కాశి గుహాటవి గయ కురుక్షేత్రంబు సైంధవంబును నైమిశంబు పుష్క
రంబును దండకారణ్యంబు చంపకారణ్యంబు గాంచనారణ్యకంబు
కేదార⁵మను మహాక్షేత్రంబు గంగ యమున సరస్వతి గూడి మొనసి మెలఁగు
నెలవును మొదలుగాఁగలక్షేత్రములు వేనవే లుర్విఁ బొగడొందు; వీనిలోనఁ

తే. గాఁపురమునేయఁ గొన్నింటఁ గలుగు మేలు
మహిమఁ గొన్నింటఁ జేకులు మై దొఱంగ
నిట్టి క్షేత్రంబులకు నెక్కు డెద్ది యెద్ది
మును పరం బిచ్చు నేక్షేత్రమునికి నీకు?

212

టీక. మొనసి = కలసి; మెలఁగునెలవు = ఉండు స్థానమును - త్రివేణీసంగమమును - ప్రయాగ
యును; వేనవేలు = వేలకొలఁదిగ; మై, లొఱంగ = దేహమును విడువఁగా - మరణింపఁగా; పరంబు =
మోక్షమును; నీకు = ఉనికి = నీకు, నివాసమై యుండునది.

సీ. నీరజగర్భండు నీవు నింద్రుండు భాస్కరుండు చంద్రుండు బృహస్పతియు దక్ష
ముఖ్యప్రజేశసమూహంబు మన్వాదిచక్రవర్తులు మునుల్ సాధ్యసిద్ధ
మనుజుమహారగదనుజ సరీసృప పశుకీట⁶ క్షుగపక్షి పరికరంబు
స్థావరజంగమాత్మక మగు భౌతికం బెవ్వనిచే బుట్టు నెవ్వనికృప

తే. నిలుచు నెవ్వని కినుకచే విలయ మొందునమ్మహాశక్తిసంపన్నుఁ డమ్మహాత్ముఁ
డమ్మహానందుఁ డెచ్చోట నధిపనీంచు, నెట్టివాఁ డమ్మహావిష్ణుఁ డిందుమకుట!

213

టీక. నీరజగర్భండు = బ్రహ్మ; దక్ష.....సమూహంబు = దక్షుండు మొదలగు ప్రళా
పకుల గుంపు; మహారగ = నాగులు; సరీసృప = పాములు; ఎవ్వనిచే = ఎవ్వనివలన; ఎవ్వని
కినుకచే = ఎవ్వనితోపమువలన; విలయమొందు = నశించునో; ఇందుమకుట! = చంద్రుండు కిరీ
టముగాఁగల ప్రభా!

1. చ. హవిశి. 2. క. రోహణ. 3. క. వేల్పువ. చ. వేల్పుయ. 4. చ. చన్నకా. 5. చ.
మును. 6. చ. యెనసి. 7. క. గన. ట. మును. 8. చ. పితృమాతృ.

క. గంగాదితీర్థమహిమ మహిం గాదను తీర్థ మెద్ది? యిచ్చుమాడు ¹మిథః
సంగతి నెచ్చో నుండు న,నంగాహిత! దీని నెఱిగి యానతియూవే? 214

టీక. గంగాదితీర్థమహిమ = గంగాదికములగు పుణ్యతీర్థముల మాహాత్మ్యమును; గాదను = తిరస్కరించు - అతిశయించు; ఇచ్చుమాడు = తేత్ర ప్రవత తీర్థములు మూడును; మిథఃసంగతి = ఒకదానితో నింకొకటి కలసి; అనంగాహిత! = మన్మథుని శత్రుడవగు నీకృతుడా!

మ. అని దాక్షయణి వేడ నుత్తరము నెయ్యం బొప్ప నీ నున్నయం
త నగస్త్రాదులు గొల్వ వచ్చె శిఖిమీదం బొల్చి నేనాని; యే
ననుపక్ష స్కందపురాణ మమ్మునులకు ²వ్యాఖ్యాతముండేయ ము
³జని వారల్ ⁴శ్రుతతీర్థలై యదియ గాంక్ష ⁵వేడఁ దా గానమిన్. 215

టీక. దాక్షయణి = పార్వతి; శిఖిమీదంబొల్చి = నెమిలపై నెక్కి ప్రకాశించి; శ్రుతతీర్థలై = వివరించిన తీర్థములు కలవారై; అదియ = మీది తీర్థ, దైవత, తేత్రము లొక్కచో నుండు విషయ మున; గాంక్ష = ఆసక్తితో; తా, కానమిన్ = తాను, చూడనందున - తనకు దెలియనందున.

తే. వచ్చి శ్రీతేత్రతీర్థదైవతచరిత్ర, మన్ముఖులు మహానిసమన్వితముగ
నెఱిగి వారలు దా నిప్పు ⁶డిట్టె యరిగె, నంత నీ వేగుదెంచితి నజతనూజ!

టీక. మన్ముఖులన్ = నావలన; మహానిసమన్వితముగ = మునులతోగూడ; అజతనూజ! = నారద!

ఉ. నావిని శంకరం బలుకు నారదుఁ డో మదనారి! భూరికా
ర్యావహబుద్ధిబోలె భువనాలిని హాళిఁ జరింతు భ్రాంతియన్
కావిరివావిరి దగిలి కాళుల దోవతి యఘ్ని తేత్రమున్
దేవుడు తీర్థ మొక్కకడఁ దీవ్రతరప్రభ నిల్చు టే గనన్. 217

టీక. మదనారి! = మన్మథుని శత్రువగు హరుడా! భూరి వోలెన్ = ఎక్కువ కనిసి నెఱవేర్చుబుద్ధికలవానివలె; భువనాలిన్ = లోకములను; హాళి = ఆసక్తితో; చరింతున్ = తిరుగుదును; భ్రాంతియన్ కావిరి = భ్రాంతియను నలుపుచీకటి - అబ్బావము; వావిరిన్ = క్రమముతో; కాళులన్ = కాళ్లయందు; దోవతియ్యెన్ = అడ్డముగా పంచ ఆద్యును. కాళ్లలో కట్టుబట్ట వడి నట్టయ్యెను. నిష్ప్రయోజనముగాఁ దిరిగితి ననుట. అలం. లలితము.

తే. తేత్రదైవతీర్థచారిత్ర మెపుడు
గరళకంధర! యొకచోటఁ గలసి యునికి
యానతి యొసంగి నన్ను గృతార్థుఁడేయు
మనుడుఁ గలహాళి బలుకు నమ్మనసీజారి. 218

టీక. గరళకంధర! = శివుడా! మనసీజారి = శివుడు; కలహాళి = నారదునిగూర్చి; పలుకున్.

మ. తనమది ⁷వల్పు భామినికి. దక్కిన నొక్కపుమోహిబోలె నే
మనుజుడు బుద్ధి నిల్చు మురమర్దనదివ్యకథానుభూతిపై
ననిశము మత్స్యయుం డతడ యట్లుగుట వినిపింతు నీకు నే
గని విని యున్న గోప్యము నగమ్యమునైన ⁸యదాప్రపంచమున్. 219

1. క. నదా. చ. ట. మిథ. 2. క. వ్యాఖ్యాన. చ. ట. వ్యాఖ్యాత. 3. క. చని. 4. చ. శ్రుతి. 5. క. డిట్టు. చ. డిట్టె. 6. క. భావతి. చ. దోవతి. 7. చ. గల్పు. ట. గల్పు. 8. క. యదా. ట. చ. యద

టీక. తనమది = తనమనస్సు; వల్పు = వలచు - ప్రేమించు; భామినికో = స్త్రీకి; నిక్కవు మోహిబోలె = నిజముగా మోహించువానినిబోలె; మురచుర్లను దివ్యకథానుభూతిపై = శ్రీకృష్ణుని దివ్యకథలను వినుటయందు; బుద్ధికో; అనిశము = ఎల్లపుడు; నిల్పుకో = నిల్పునో; గోవ్యముకో = రహస్యమును; అగమ్యముకో = దుర్లభమైనదియు; అడఃప్రపంచముకో ఈ వృత్తాంతమును; [అధః ప్రపంచముకో = కడచిన సమాచారమును అని పూర్వటీక.]

ఉ. ఈ సముదగ్రతత్త్వపద మే నొకరుండ నెఱుంగుదుకో సరో
జాసనుఁ డొక్కరుం డెఱుంగు నభితనూజ యొక రైఱుంగు న
వాసవుఁ డొక్కరుం డెఱుంగు వాఙ్మనుభోగివతార్ త్సులొత్తఁ బ్ర
గ్వాసనమై నెఱుంగుదురుగాసి తదన్యై లెఱుంగ రెవ్వరున్. 220

టీక. సరోజాసనుఁడు = బ్రహ్మ; అభితనూజ = లక్ష్మీదేవి; వాసవుఁడు = ఇంద్రుఁడు; వాఙ్మను, భోగివ, తార్ త్సులు = సరస్వతి, మనువు, ఆదిశేషుఁడు, గరుత్మంతుఁడును; ప్రాగ్వా సనమైకో = తమ పూర్వజన్మవాసనచేత; ఎఱుంగుదురు.

తే. దాఁచఁడగువాని మిక్కిలి దాఁచఁగలిగి, త్రేతములకెల్లఁ బరమమై కీర్తివడయు
నిచ్చహాత్రేత రాజంబు నెఱుంగఁజాలు, ప్రాజ్ఞఁడగువాఁడు మునుంగఁడు పాపజలధి.

టీక. పరమమై = ఉత్తమమై.

క. పుడమికి విత స్తిమాత్రపుఁబొడువున నా త్రేత రాజము విరాజిల్లుకో
నడుమన జ్యోతిర్యానము, వడువునఁ దేజోమయాభివ ర్తితమూర్తిన్. 222

టీక. విత స్తిమాత్రపుఁబొడువునన్ = పండ్రెండంగుళముల ఎత్తున - జ్యోతిర్యానము వడు వునకో = విమానమువలె; తేజోమయాభివ ర్తితమూర్తికో = ప్రకాశించుచున్న రూపముతో.

క. ఆత్రేతమునకు సురస, ద్దక్షిణి పాతాళముల సమంబై బుధలో
కక్షేమంకర మగునది, యేత్రేతము గాకయుండు నిధవిభూతిన్. 223

టీక. సురసద్ద, దక్షిణి, పాతాళములకో = స్వర్గ, భూ, పాతాళలోకములలో; సమంబై = సమానమైనదై; ఇధవిభూతికో = ప్రకాశించునైశ్వర్యమునందు; బుధలోకక్షేమంకరము = పండితసమూ హమునకు మేలు కూర్చునది.

క. ఏవంవిధబహుమహిమై, కావాసంబైన యచ్చహాత్రేతమునం
దే వసియింపుదు విను వసు, దేవసుతార్చా విధేయధీయోగమునన్. 224

టీక. ఏవం.....వాసంబు = ఇట్టి పెక్కుమహిమలకు ముఖ్యమగు నునికిపట్టు; ఏకో = నేను; వసుదేవ.....యోగమునకో = శ్రీకృష్ణుని పూజించు బుద్ధితో;

సీ. సహ్యాపాదోద్భూతసరిదన్వయమునకు నేను ధాతయును లక్ష్మీశ్వరుండు
నభిమానులముగాన నందుఁ గృష్ణుఁడు కృష్ణ బ్రహ్మ గౌతమి నేను ఖైమి గాఁచి
యధివసించుము దండకాటవి మొదలు పంపతుడ గాఁగలత్రేత పటలమెల్ల
నజానకు హరికి నాకాయ త్తమై హత్తు ఖైమి విష్ణుత్రేత భూమిఁ బఱచి

తే. వైష్ణవి యనంగఁడగు నందువలన నాదు
త్రేతమున నిల్చి వైవినా ధాత్రి వెలయుఁ

దామరససంభవక్షేత్రతలము¹నందు

బ్రాహ్మియై యొప్పు నిపాటు బ్రహ్మపుత్ర !

225

టీక. సహ్య.....యమునకు² = సహ్యపర్వతముదగ్గటి చిన్నకొండలందు; బుట్టిన నడుల సముదాయమునకు; ఆయ త్రమై = స్వాధీనమై; హతు³ = చేరును; పఱచి = పాటి; తామరస..... నందు⁴ = బ్రహ్మ యుండు క్షేత్రమున; ఇపాటు⁵ = హరిలిని;

తే. పుణ్యగుణగణ్య పాతకారణ్యహేతి, బహుళపుణ్యద్విజన్త జపిహితకూల
దీపితాకృతి బుధలోకదీపకళిక, యఖిలలోకవిపచ్చాంతి యాస్రసంతి. 226

టీక. పాతకారణ్యహేతి = పాపములను నడవీరి (భండించు) ఆయుధము - గొడ్డలి; ['పాపములను అడవికి కొఱచి' అని పూర్వరీతిక.] బహుళ.....కూల = ఎక్కువగా నుండు పుణ్యాత్ములగు బ్రాహ్మణులచేతను, ఉత్తములుగను పత్తులచేతను కప్పబడిన [వ్యాపింపబడిన] బద్ధులు కలది; దీపితాకృతి = ప్రకాశించు నాకారము కలది; బుధబోధదీపకళిక = పండితుల తెలివికి గీపజ్వాల యైనది; ఆస్రసంతి = ఆయులు ధైర్యమివ్వినది; అఖిలలోకవిపచ్చాంతి = జనులందఱి పాపములను పోగొట్టునది; అలంకారము;

తే. నడచి భగవంతుక్షేత్రంబు² నడుమఁ జొచ్చి

విరజ యనుసింధు వెచ్చోట విడిసియుండు

నృహరి ప్రత్యక్షమై యుండు నెట్టిచోట

నెట్టిచోటను వైష్ణవి యనఁగఁ బరఁగు. 227

టీక. సింధువు = నది; విడిసియుండు³ = ప్రవహించియుండునో; నృహరి = నరసింహ స్వామి.

తే. కృష్ణవేణి ప్రకాశించు నెంతమేర

నెంతమేర మదీయయై యతితయిల్లు

భైమి; యట మున్న జలజసంభవునియదియ

కాన మూర్తిత్రయమయాకారోయయ్యె. 228

టీక. కృష్ణవేణి = ఒకనది. కృష్ణానది; ['నల్లనినీటిపాయ' అని పూర్వరీతిక.]

సీ. చలిచిచిక్కపుజిల్లలోపాలుముల్కాసుపై నొయ్యారముగఁ బింఛ మొయ్యఁ జెరివి
భాస్కరాంశులు దూటి పాటు వ్రేల్చినుల వెలలేని మకరకుండలము లునిచి
మోచేతివంపుగా ముడిచి పట్టినకేల వరదాభయంబు లావటముచేసి
పొరలేని యరయుల నిరసించు మృదులోరుయమళమధ్యమున గోయట్టి నిలిపి

తే. నిగమనూపురములు మ్రోయ నిరుకుళముగ, సిగ్గువాసిన కటి ప్రకాశింప నురము
కెంపు లేయొండఁ గ్రక్క జెక్కిల్ల నగవు, మొలప న తీర్థమున నిల్చి పొల్పుఁ జక్రి.

టీక. చదిది.....కాసువై² = నగివీ, పట్టువనితనముకల చలిచిచిక్కపుటల్లికవయి; ఒయ్యారముగ³ = సొగసుగా; ఒయ్య⁴ = బాగుగా; చెరివి = దోపి; భాస్కరాంశులు = సూర్యకిరణములు; దూటిపాటు = (కన్నములద్వారమున) ప్రవేశించు-వ్యాపించు; వ్రేల్చీను⁵ = వ్రేలాడుచున్నచెవుల యందు; ముడిచి = వంచి; అవటముచేసి = బొందుకఱచి; పొరలేని - పొరలేవక నున్నగా నున్న; నిర

1. క. నంటి. చ. నందు. 2. చ. నడుము. 3. చ. ట. నంత. 4. చ. చొకింత. 5. చ. మయ్యె. 6. చ. సాగుముసాగుతై.

సింఁచు = తిరస్కరించు; మృదుల¹రుయమశమధ్యమున² = సుకుమారమైన రెండు తొడలనడుమను; గోయప్తీ³ = వశువులగాఁచు చేతికట్టును; నిగమనూపురములు = వేదము లను కాలియందెలు; ఇరు కుళముగ⁴ = అడ్డములేక; సిగ్గువాసినకటి = దిస్సములు; ఉరముకెంపు = పక్షిస్థలముపై నేలాడు మాణిక్యము; లేయెండ⁵ = ఉదయభాసునికాంఠిని; చక్రి = విష్ణువు; బొల్బు⁶ = ప్రకాశించును. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ.

తే. తీర్థహారంబునకు వాసు¹దేవుమూర్తి, నీలతరళాకృతిస్ఫూర్తి నెలవుకొనంగ నత్రి²డవునకు సంగమాఖ్యాకతీర్థతలము దభుకొత్తు హత్తిన³ కొలికిబోలె. 230
టీక. తీర్థహారంబునకు¹ = తీర్థమనెడి హారమునకు; వాసుదేవుమూర్తి = శ్రీకృష్ణుని విగ్రహము; నీలతరళాకృతిస్ఫూర్తి² = నాయకమణియగు నీలముయొక్కప్రకాశముతో; నెలవు కొనంగ³ = ఉండగా; నత్రి²డవునకు¹ = హారరూపమగు ఆ నగకు; సంగమాఖ్యాకతీర్థతలము = సంగమమును తీర్థము; హత్తిన = చేరిన; కొలికిబోలె³, తభుకొత్తు⁴ = ప్రకాశించును. అలం. రూపకము, ఉపమ.

చ. ఖరనఖరా గ్రనిర్దళిత కర్బురరాజభుజాంతయండు శ్రీ నరహరి యుండు సంగమమునం జలమాడి నృసింహు నంఘ్రిసం కరుహయుగంబు గాంచి తనకల్గినమాత్రము దాన మిచ్చు నే నరుఁ డొకవూట వాడును గనంగలఁ దాదిమవిష్ణుధివ్యమున్. 231
టీక. ఖర.....రుండు = వాడిగోళ్లకొనలచే భేదింపబడిన హిరణ్యకశిపునిరొమ్మకలవాడు; శ్రీనరహరి = నృసింహస్వామి; ఉండు = నెలకొనియున్నట్టి; ఆదిమవిష్ణుధివ్యము² = విరాట్పురుషుని స్థానమును - దైవతమును; కనంగలడు.

క. కలుషోవనస్థోషదవా, నలకీలావలయమైన నరహరితే త్ర ఫలపుణ్యమహిమ లెన్నినఁ, గలుగుఁ గురుతే త్రముఖ్యకమనఫలంబుల్. 232
టీక. కలుష.....వలయమైన = పాపములను అడవిని కాలవనట్టి కార్పిచ్చుమంటల ఆప రణము కలదైన; ఎన్నిన² = కొనియాడినచో; కురు.....ఫలంబుల్ = కురుతేత్రము మొదలగు ప్రధానతేత్రములకు వెళ్లఁగాఁ గలుగు పుణ్యములు; కలుగున్.

తే. అపువరావృత్తి శాశ్వతవిపులసౌఖ్య సిద్ధి ప్రహ్లాదునికి దయచేసినట్టి యానృహర్యక్షవిభుతే త్ర మధిగమించు జనుండు పాపంబువలన మోచనముఁ గాంచు. 233
టీక. అపున.....సిద్ధి = పునర్జన్మలేని శాశ్వతమోక్షసిద్ధిని; నృహర్యక్షవిభుతేత్రము = నరసింహతేత్రమును; అధిగమించు, జనుండు = చేరిన మనుష్యుండు; మోచనముఁగాంచు³ = విడుదలను పొందును - ముక్షుడనుగు.

శా. ఆక్షేత్రస్థలి క్రోశపంచకమితంబై యుండుఁ దత్రత్తులక విఠించుం దివినుండి వేల్పుగమి దిగ్బేదండశుండా¹కృతా రక్షుడ్రేతరదోశ్చతుష్టయులఁగా రాజీవరాజీవ స చ్చక్షూరములఁగా హిరణ్మయోపకీసక్తోరులంఁగా మహిన్. 234

1. క. దేవ. చ. దేవు. 2. చ. కలికి. 3. చ. దవష్టోష. ట. వనదోషదావా. 4. క. గుఁను తేత్ర. ట. గుఁగుతేత్ర. 5. శ్రుతో. చ. 6. చ. చటా.

టీక. ఆక్షేత్రస్థలి = ఆ నృసింహక్షేత్రపువైశాల్యము; శ్రోశపంచకమితంబై = విడు శ్రోశములు కలదై; తత్రత్యులక్ = అచ్చటనుండువారిను; దివినుండి = స్వర్గమునుండి; వేల్పుగమి = దేవతలసమూహము; దిగ్విదండ.....యలంగా = దిగ్విజముల తొండములవలెనుండి,, తొందర పాటును, గొప్పతనమును గల నాల్గుచేతులుకలవారినిగాను; [దిగ్విజముల తొండములవలె గలుగఁజేయఁ బడిన వడిగల విశాలములయిన నాలుగుచేతులు కలవారినిగాను' అని పూర్వపుటిక.] రాజీవ.....రమ్యులంగా = తామరపూలవలెను, మత్స్యములవలెను సొగసైన చక్కని కన్నులు కలవారినిగాను; [‘తామరలపంక్తికి ఉనికిపట్టులగు కన్నులచేత అందగించువారినిగను’ అని పూర్వపుటిక.] పిరణ్ణయవశీ సక్తిరులంగా = బంగారు(పచ్చని)వస్త్రమును తొడలపై దాల్చినవారినిగను; అనంగా - విష్ణుస్వరూపులనుగా నని అర్థము. మహి = భూమియందు (ఉన్నవారిని); వీక్షించున్.

ఉ. పంచన యంత్రలేక బహువారము లెంతయుఁ గ్రూరచిత్తుడై
పంచజనుండు పంచవిధపాతకముల్ మును చేసెనేనియున్
బంచత శ్రీనృసింహకుడిభాగమునం గను పుణ్య మొక్కడున్
గాంచినఁ జాలు విష్ణుదపగామి యగున్ గులకోటితోడుతన్. 235

టీక. పంచన = అరమర; ఇంత = కొంచెమైనను; బహువారములు = పెక్కుసార్లు; పంచ జనుండు = మనుష్యుండు; పంచవిధపాతకముల్ = బ్రహ్మహత్య, సురాపానము, స్వర్గస్తేయము, గురు తల్పగమనము, మీఁదివానిని చేసినవారితోడి సహవాసము అను నైదు ఘోరపాపములను; పంచతక్ = మరణమును; కను=పొందు; ఒక్కడున్ = ఒక్కటియును; విష్ణుదపగామి = వైకుంఠమును పొందినవాడు.

ఉ. దేవునివామభాగమున దేహము నూడ్చిన సార్వభౌముడౌ
దేవునివెన్క 1 మేల్కొనని త్రేనుపు నైకొన నాకవాసియా
దేవుని మ్రోల దక్షిణపుదిక్కున నీల్గియేని ముక్తుడౌ
గావున మానవుం డెపుడుఁ గాపుర మాయెడఁ జేయఁగాఁదగున్. 236

టీక. వామభాగమున = ఎడమవైపు; ఉడ్చినన్ = విడువఁగా; సార్వభౌముడు = చక్రవర్తి; మేల్కొననిత్రేనుపు = తిరిగి తెలివిరానిత్రేపు - మరణము; నైకొనన్ = గ్రహించఁగా - పొందఁగా; నాకవాసియా = స్వర్గనివాసి యగును; నీల్గియేని = మరణించినయెడల; ముక్తుడు = మోక్షమును పొందినవాడు.

క. యతిపతి! యేతత్క్షేత్రోర్జితచరితం బ్రకటనంబు నేయఁగఁదగు న
య్యతిహాస మొకటిగల దది, శ్రుతి²పేయంబు విను మనుచు రుద్రుండు పల్కున్.

టీక. యతిపతి! = గొప్పమునీ! ఏతత్.....చరితన్ = ఈ నృసింహక్షేత్రముయొక్క గొప్పచరితమును - మాహాత్మ్యమును; ప్రకటనంబు = వెల్లడి; ఇతిహాసము = ఉదంతము - కథ; శ్రుతి పేయము = కర్ణామృతము.

శా. అంభోరాశిగభీర! భీరహితచిత్తాభోగ! భోగావలీ
సంభారామరరాజ! రాజకృతపూజాయోగ్య! యోగ్యర్థిమి
త్రాంభోజాపిమథామ! థామహితనిత్యావాసలక్ష్మీసము
జ్జుంభాలంకృతవక్త్ర! వక్త్రభిముఖశ్రీమద్దక్షిణప్రాభవా! 238

1. క. మేల్కొనిన. చే. మేల్కొనని. త్రేనుట. ట. మేల్కొనన. త్రే. 2. క. పేయముచేయు. న. పేయంబువిను. ట. ప్రియముచేయు.

టీక. ఇదిముక్తపదగ్రస్తము. అంభోరాశిగభీర! = సముద్రవరే లోతైన(మనసు)వాఁడా! భీరహితచిత్తాఁడభోగ! = భయములేని పరిపూర్ణమైన మనస్సుకలవాఁడా! భోగావళీసంభారామరరాజ! = భోగముల ననుభవించుటలో నింద్రుడైనవాఁడా; [ఈ పద్యము ముక్తపదగ్రస్తమని గమనింపకయో, యేమో టీకాకారులు 'భీరహితచిత్తా!' అనియు 'అంభోగభోగావళీసంభారామరరాజ' అనియు పదచ్ఛేదముచేసి 'భీరహితచిత్తా! = భయములేని మనసుకలవాఁడా! అంభోగ.....రాజ=విశేషములయిన భోగములను అనుభవించుటయందు ఇంద్రుఁడా!' అని యర్థమిచ్చియున్నారు.] రాజ.....యోగ్య! = రాజులు చేయుగౌరవమునకు తగినవాఁడా! యోగ్య...ధామ! = యోగులు, యాచకులు, మిత్రులు ననెడి తామరలకు సూర్యుఁడా! ధామ.....వక్త్ర! = ఇంటికీ మేలయి యెల్లప్పుడును వసించునట్టి లక్ష్మీయొక్క విజృంభణముచే అలంకరింపబడిన ముఖము కలవాఁడా! వక్త్రభీ...ప్రాభవా! = వక్త్రలకు అనుకూలమగు సంపదలుములతోడి అధికారము కలవాఁడా!

క. శతమతన! వంశవర్ధన! కఠినకుతారాగ్రదళితగర్వితవిద్వి

జ్ఞతరమునితుల్య! వితరణ, పఠనకళాభ్యాసవిభవపారీణమతీ!

239

టీక. కఠిన.....వితరణ! = కఠోరమైన గండ్రగొడ్డలిమొనచేత భేదించబడిన గర్వింపిన శత్రువుల కడుపులు గల మునియైన పఠశురామునితోఁ బోల్చుదగిన వాఁడా! వితరణ.....మతీ = త్యాగము పఠించుటయను కళ నభ్యసించుటకగు సంపదయందు దాటి లేఱిన బుద్ధికలవాఁడా!

మూలిన. కవిశకుసహకారా! కల్పవృక్షౌపతారా!

సవినయనిజమూర్తి! సర్వదిగ్గాహికీర్తి!

భువనహితచరిత్రా! పుణ్యదాక్షిణ్యమిత్రా!

నవరసికవతంసా! నవ్యసూక్తిప్రశంసా!

240

టీక. కవి.....సహకారా! కవులనెడి చిలుకలకు తీయమామిడివెట్టయినవాఁడా! సవినయ నిజమూర్తి! = వినయముతోఁగూడినవాఁడా! సర్వ.....కీర్తి! = అన్నిదిక్కులందును వ్యాపించినకీర్తి కలవాఁడా! ['సర్వదిగ్గాహికీర్తి! = ఎల్లదిక్కులను గ్రహించునట్టి కీర్తి కలవాఁడా!'] అని పూర్వటిక. భువనహితచరిత్రా! = లోకమునకు హితవైన చరిత్రముకలవాఁడా! పుణ్యదాక్షిణ్యమిత్రా! = ['ధర్మము, మోమోటమి యనెడి మిత్రులు కలవాఁడా!'] అని పూర్వటిక. న్యాయము, దయ అను మిత్రులు కలవాఁడా! నవ.....వతంసా! (తొమ్మిది రసములను గ్రహించు) నూతనరసములలో శ్రేష్ఠుడగు వాఁడా; నవ్యసూక్తిప్రశంసా! = శ్లాఘ్యమైన మంచిమాటలతోఁగడ్డకలవాఁడా!

గద్యము. ఇది శ్రీపరమహంసదసనాథనిరవధికకృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవితాసనాథ రామకృష్ణకవిసాధ ప్రణీతంబైన పాండురంగమాహాత్మ్యంబను పరమభాగవత చరిత్రంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

టీక. ప్రథమాశ్వాసగద్యమునకువలెనే గ్రహించునది.

ఇది శ్రీగౌతమగోత్రపవిత్ర ఋతుసూపనామక సీతారామస్వామ్యవధానిసుపుత్ర నకలవిద్వజ్జనవిధేయ వేంకటరమణనామధేయగ్రధితంబైన. పాండురంగమాహాత్మ్య టీకయందు ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పాండురంగమాహాత్మ్యము

తృతీయాశ్వాసము

రమ్యచరణతలలా
తూరసరాగాభిరమ్యశంకావహదృ
ధార! సమారాధితరఘు
వీరా! రామానుజయ్యవేదాద్రీశా!

టీక. శ్రీరమ్య.....ధార! = లక్ష్మీదేవియొక్క రమ్యములగు పాదములందలి లత్తుకయొక్క యెఱుపుయొక్క చక్కదన మను శంకను పొందు కన్నులలోని ఎఱ్ఱజీరలుకలవాడా! సమారాధితరఘు వీరా! = పూజింపఁబడిన శ్రీరాముడు కలవాడా! - శ్రీరాముని పూజించువాడా!

వ. ఆకర్ణింపు మా యర్ణవతూణీరుండు వీణామునిం గనుంగొని యిట్లునియె. 2

టీక. అర్ణవతూణీరుండు = సముద్రము అమృతపాదీగాఁగల శివుఁడు; వీణాముని = నారదుని.
ఉ. 1 ప్రాసుగువిత్తువంటి నెఱపాటుకొలంబునఁబుట్టి వేదముల్
వోసినగాదె శాస్త్రములు పుట్టిన యిల్లు కళాకలాపముల్
డాసిన రచ్చ యంచు 2 నఖలంబుఁ దనుం గొనియాడ నొప్పు ను
ద్భాసితభాసితద్యుతి సభాపతి నా నొకఁ డాహితాగ్నియై.

టీక. ప్రాసుగువిత్తువంటి = రాజపువ్వివిత్తుఁబోలిన; నెఱ, పాటుకొలంబున = ఉత్తమబ్రాహ్మణ వంశమునందు; కళాకలాపముల్ = కళలనమూహములు; డాసిన = సమీపించిన - చేరిన; కచ్చ = సభ; అఖలంబు = అందఱును; ఉద్భాసిత, భాసితద్యుతి = విజృంభించు (ప్రకాశించు) కాంతికి చంద్రుఁడైనవాడు - చంద్రునికాంతివంటి కాంతికలవాడు; ఆహితాగ్నియై = ఎల్లపుడును అగ్నిహోత్రములఁజేయువాడై. అలం. ఉపమ, రూపకము.

వ. అతండు కలింగదేశభరణంబగు వీణికాపురం బధిష్ఠించి సకలమహీసువర్వశ్రేష్ఠుండై వెలయునంత. 4

టీక. వీణికాపురంబు, అధిష్ఠించి = వీణాపురమున నివసించి; సకల.....శ్రేష్ఠుండై = బ్రహ్మణులందరిలోను ఉత్తముఁడై.

తే. ఆ మహీసురులేమకు నతులనిష్ఠ
నింగివేల్పుల నేలకు, నేలవేల్పు
కొలము నింగికిఁ దెచ్చుచుఁ గొలువఁ బుత్తుఁ
డొక్కఁ డుదయించె దత్కృపాభ్యుదయమహిమ.

1. చ. ప్రాసుగువిత్త. 2. ట. సకలంబు.

టీక. అతులనిష్ఠఁ = గొప్పనియమముతో; నింగివేల్పులఁ = దేవతలను; నేలకుఁ = భూమికిని; నేలవేల్పులముఁ = బ్రహ్మజులగుంపును; నింగికిఁ = (సంతోషపెట్టి) ఆకాశమునకును; కొలువఁ = సేవింపఁగా. [సభాపతిగారిభార్య గొప్పపూజలను చేసి, దేవతలు భూమికి వచ్చునట్లు చేయును; బ్రహ్మజులను సంతోషపెట్టి, వారు ఆనందమున నాకాశము నందుకొనునట్లు చేయునని భావము.] ఆ మహీసురు లేమకుఁ = ఆ బ్రహ్మజుని భార్యకు; తత్కృపాభ్యుదయచుహిమఁ = ఆ నింగి, నేలవేల్పుల గొప్ప దయవలన.

నిగమశర్తాపాఖ్యానము 3

మ. చనితామానససూనపాయకుండు జీవత్రాతపాదుండు భూ

జనసన్తాన్యవిశుద్ధవర్తనుఁ డుదంచిత్రాగ్రశీలుండు చం

ద్రునిపెన్నుద్ది సమగ్రకాంతిమహిమఁ నూనూగుమీసాలలే

గొనబుం బ్రాయపుడేజాకూన యతః డుతోక్తచుండు వాచాలతన్.

6

టీక. చనితా.....మఁడు = యువతుల మనస్సులకు (వాని నాకర్షించుటలో) మన్వఁధుడైన వాఁడు; జీవత్రాతపాదుండు = జీవించియున్న తండ్రికలవాడు; భూజన్.....మఁడు = వ్రజలచే గౌరవింపబడిన పరిశుద్ధస్వభావము కలవాడు; ఉదంచిత్రాగ్రశీలుండు = గొప్ప వితరణబుద్ధికలవాడు; సమగ్రకాంతిమహిమఁ = పరిపూర్ణమైక కాంతియందు; చంద్రునిపెన్నుద్ది = చంద్రునికి సమానమైన వాడు; కొమరుంబ్రాయపుడేజాకూన = యౌవనపు లేజన్యుకల చిన్నవాడు; వాచాలకఁ = అధిక ప్రసంగమున; ఉతోక్తచుండు = దిట్ట; ['ఉతోక్తచుండు = అధిపతుడు' అని పూర్వటీక].

వ. అజ్జగతీసుపర్వసంభవునకుం బితృదత్తంబగు నిగమశర్తాభిధానంబు ప్రసిద్ధంబై యుండు వెండియు.

7

టీక. అజ్జ.....నకుఁ = ఆ బ్రహ్మజుపుత్రునకు; పితృదత్తంబగు = తండ్రిపెట్టిన; నిగమ శర్తాభిధానంబు = నిగమశర్తయను పేరు.

తే. అతఁ డనూచానసంతతి నవతరిలియు, సగలనిగమశిఖారహస్యములు గనియు

మనసుఁ దార్త్రీయపురుషార్థము¹నకె తార్చె, దైవఘటనావశంబున ²నోవశీంద్ర !

టీక. అనూచానసంతతిఁ = వేదాధ్యయనసంపన్నుల శిష్టవంశమున; అవతరిలియుఁ = పుట్టినను; నకల.....ములు = సమస్త వేదాంతరహస్యములను; కనియుఁ = గ్రహించినను; దైవ.....నఁ = తనవిధికి లొంగియుండుటవలన; తార్త్రీయపురుషార్థమునకె = మూడవపురుషార్థమగు కామమునకే; మనసుఁ, తార్చెఁ = చేర్చెను. ఓ వశీంద్ర ! ఇంద్రియనిగ్రహము కల ఓ నారదమునీ !

చ. తలగడు గంగమర్దనము ధౌతకటావరణంబు సంస్కృతో

జ్వలకలమాన్నభోజనము చంచనచర్చ ప్రసూనదామకం

బులు కపురంపు*విద్యమును భూషణపద్మములుకల్గి నిచ్చులుక

పులుగడుగంగఁబడ్డ నునుముత్యముఁబోలుచు వాలుచుం బురిన్.

9

టీక. తలగడుగు = అభ్యంగస్నానము; అంగమర్దనము = శరీరమును మర్దించుకొనుట - శరీర సంవాహనము; ధౌతకటావరణంబు = మడుగువస్త్రముకట్టుకొనుట; సంస్కృత.....భోజనము = పక్వము చేయబడి మిలమిలలాడు వరియన్నము; చందనచర్చ = గంధపులబూఁత; ప్రసూనదామకంబులు = పూల మాలలు; కపురంపువిద్యమును = కర్పూరపుతాంబూలమును; భూషణపద్మములు = నగలగుంపులు; పులు గడుగంగఁబడ్డ = (ముత్యములపైనుండు) ముఱికి కడుగఁబడిన; నునుముత్యముఁబోలుచుఁ = స్వచ్ఛమైన

మత్స్యమువలెనుండి; పురిక్ = పట్టణమునందు; చాలుచుక్ = మీఱుచు - అతిశయించుచు; [మండు పద్యమున కన్యాయము.]

సీ. కలదు లేకనువాదమున కోర్చి మీనుమీ, సమునంటి యొంటిజం దెము మెఱవంగ
బహుసంకుపదపంక పాణింధమంటైన, తాళిగోణపుజుంగు నేల జీరఁ
గడలేని*వీద్యంపుఁ గప్పఁజందురుకావి, మోవి పల్లాత్తుల ముసుగుదన్న
సానతాకులుగల్గు సూనాస్తుశంఖంబుగతి నఖరేఖాంకగళము దనర

తే. సఖులు పరిహాసకులు వెంటఁజనఁగ యువతి, భుక్తినిర్దుక్తపరిధానయు క్తుఁ డగుచు
నగరఘంటాపథంబున నగుచు: దిరుగు, నొఱపుగల*తీని జాతిమాత్రోజీవి. 10

టీక. బహు.....మంటైన = ఎక్కువైన జవాదిబురదచే దట్టమైన; తాళిగోణపుజుంగు = ప్రక్కగోచియుక్క చెంగు; నేలక్, జీరక్ = నేలపై రాయుచుండఁగా; కడలేని = హద్దుమీఱిన; వీద్యంపు = తాంబూలమువల్లకలిగిన; కప్ప = గారగల; చందురుకావిమోవి = సిందూరపురంగుల పెదవి; పల్లాత్తుల = దంతక్షతములచేత; ముసుగుదన్నక్ = ఆవరింపబడఁగా; సూనాస్తుశంఖంబు గతిక్ = మన్నభునిశంఖమువలెనున్న; నఖరేఖాంకగళము = నఖక్షతములతోఁగూడిన మెడ; తనరక్ = ప్రకాశింపఁగా; యువతి.....యుక్తుడు = యువతులను అనుభవించుటచే మలినమైన కట్టువస్త్రము కలవాడగుచు; జాతిమాత్రోజీవి = బ్రాహ్మణుడనని చెప్పిని జీవించువాడు - నిగమశర్త్త; ఒఱపుగల తీవిక్ = చక్కదనముతోడి దర్జాతో; నగుచుక్; నగరఘంటాపథంబులక్ = ఆట్టణములోని రాచబాట లందు; తిరుగున్. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. భార్యపాలిండ్లు రిక్తకుంభములు; రోయి
వెలఁచిచనుదోయి నిండుకుండలు; కులంబు
తరుణిఫాలంబు చవిలిచందురుడు; వేశ్య
నుదురు వానికే బ్రతిపదిందుండు నయ్యె.

11

టీక. రోయివెలఁచిచనుదోయి = బోగమువడతిచనుగవ; కులంబుతరుణిఫాలంబు = భార్యనుదురు; చవిలిచందురుడు = చూడఁదగనిది; బ్రతిపదిందుండు = పరిశీలించి చూడఁదగినది. అలం. రూపకము.

సీ. ఉష్ణాని హోమాగ్ని యూడ నొల్లఁడుగాని విహజ్వరా²త్తితో వెచ్చనూర్పు
సంధ్యకుఁ బ్రార్థనాంజలి ఘటింపఁడుగాని యెరఁగు నీర్వాణక³మాయితల కర్థి
లాగమవాదంబు లొగాదనఁడుగాని విటవాదములు తీర్పు వేగి లేచి
కంబుభృత్వాదోదకంబు గ్రోలఁడుగాని యావతాధరశీఘవాని చొక్కుఁ
తే. బుణ్యచిహ్నంబు లవఘనంబున ఘటింప, సిగ్గుపడుఁగాని కరనఖశిఖర⁴లసిత
జాతనూత్నశతాంకముల్ సమృత్తించు, నారజము మీరి యా దుర్విహారహారి.

టీక. విరహజ్వరాత్తితోన్ = విరహవ్యధవలనగలిగిన జ్వరముచే; ప్రార్థనాంజలిక్ = నమస్కార మును; ఘటింపడు = కూర్చుండు; అర్థిక్ = మక్కువతో; ఈర్వాణకమాయితలకుక్ = (ఇతరపనితా సాంగత్యమును) ధీర్వలేక కన్నులెఱ్ఱచేసిన స్త్రీలకు; ఎఱుగుక్ = నమస్కరించును; ఆగమవాదంబులు = నేదచర్చలు; వేగి, లేచి = తెల్లవాఱి, లేవఁగానే; విటవాదములు = గతరాత్రిని విటులకును, విటీ జనమునకును కలిగిన కలహములను; కంబు...కంబుక్ = శంఖమునఁ బోయఁబడిన విష్ణుపాదతీర్థమును;

* వీద్యంబు. 1. చ. రంబున. 2. చ. దీవి. 3. ట. ర్తితో. క. ద్దుడై. 4. ర. ర్తితో. 5. ట. యరుడు. 6. చ. లిఖన. కలిఖత. 7. ర. లసిత.

క్రొలండు = క్రాగండు; యావతాధరశీఘ్రపు = యువతీసమూహముయొక్క మోవిలేనెను; ఆని = క్రాగి; చొక్కు = పరవతుండగును; అపఖునంబున = దేహమున; పుణ్యాచిహ్నములు = తిరుమణి, తిరుచార్ణము మొదలగునవి; ఘటింపఁ = ధరించుటకు; కర.....ముల్ = (యవతుల) చేతిగోళ్ల వాడిమొనలు గ్రుచ్చుటవలనఁగలిగిన క్రొత్తగాయముల గుఱుతులను; అరజముమీఱఁ = ఎక్కువ దుర్విలాసమున; ఆ దుర్విహారహరి = చెడ్డనడతకల ఆ పోరికి; సప్తులింతు = అంగీకరించును.

తే. నిగమశర్తాభిధానంబు నేతిబీర, కాయమునుబోలె నయథార్థగాఢఁ దాల్చు
వైదికాచారదూరప్రవర్తనముల, వీట విహరించుచుండు నవ్వీటిప్రాగు. 13

టీక. నిగమశర్తాభిధానంబు = నిగమశర్త [వేదవేత్త] యను పేరు; అయథార్థగాఢఁ, తాల్చు = అబద్ధపుకఠకాఁగా; వీటిప్రాగు = కొల్లలరాశి - మిక్కిలి దుర్వ్యవసము కలవాఁడు; వైదికా.....నముల = వేదవిరుద్ధములగు నడతలతో; వీట = నగరమున; విహరించు = తిరుగుచుండును. అలం. ఉపమ.

క. వెడవెడ దుర్వ్యవహారపు, నడవడి గడిదేటి గురుజనము శిక్షింపఁ
గడుసువడి విప్రతనయుఁడు, నడి కోరిచి ¹వంకపొరక చాటు మానెన్. 14

టీక. వెడవెడ = మందముగా - కొంచెము కొంచెముగా; దుర్వ్యవహారపునడవడి = చెడ్డ నడతయందు; గడిదేటి = అతితేటి; గురుజనము = పెద్దలు; గడుసువడి = అసాధ్యుఁడయి - ధీరుడై - గడుసుమీఱి; విప్రతనయుఁడు = ఆ బ్రాహ్మణపుత్రుఁడు - నిగమశర్త; వంకపొరకచాటు = వంకర గడ్డిపొరచచాటునుకూడ.

తే. తాతముత్తాతతండ్రులతరతరంబు, చీమవలె: గూడఁబెట్టి యూర్జితముసేయు
విత్త ముడివోయె దత్కరాయత్త మగుచు, నురగదప్టునిమేని నెత్తురునుబోలె.

టీక. తరతరంబు = క్రమక్రమముగా; ఊర్జితముసేయు = భద్రపఱచఁబడినట్టి; విత్తము = ధనము; దత్కరాయత్తమగుచు = ఆతనిచేతికి చిక్కినదయి; ఊడివోయె = నశించెను. అలం. ఉపమ.

సీ. దినవెచ్చమునకునై తనమేనఁగలసొమ్ము కొదుకక బచ్చింటఁ గుదువ వైచు
నీదు గీచినరీతి నించుకించుక చేరిగిలుబాడుఁ దల్లిపైఁగల పసిఁడి

తండ్రికి నిడ్డ పత్రములు దొంగిలిపోయి పోయినంతకు నిచ్చి పొరయుఁ ²గొంత ³మిండవడ్డికి నోర్చి మృత్యురూపములైన సాహసాలచే ఋణగ్రాహి యగుచు

తే. ⁴గుడ్డపుత్తులు, వృత్తులు గొలుచు గుత్తచేలు గ్రామాంశములు ⁵గాది నేలల్లెఁ
జనవరుల కప్పుఁజూపు నిచ్చావిహార, నర్తి వాఁడేమి కానున్న వాఁడో మీఁద. 16

టీక. దినవెచ్చమునకునై = ప్రతిదినమున చేయు చిల్లరకర్పనకుగాను; ('దినవెచ్చము' అనునది అనింద్యగ్రాహ్యము) సొమ్ము = నగను; కొదుకక = సంకోచింపక; బచ్చింట = కోమటింట; [బచ్చునింట] అనుదానికి బదులు స్వతంత్రప్రయోగము.] కుదువవైచు = తాకట్టుపెట్టును; ఇంచుకించుకచేరి = మెల్లమెల్లగా (తల్లిని) నమిషించి; కసిండి = (నగలరూపముననున్న) బంగారమును; ఈదుగీచినరీతి = ఈతచెట్టును (మధ్యమునకై) గీచినట్లు - [ఈతచెట్టును కట్టుకయి గీచినయెడల పెక్కురోజులపఱకును కొంచెము కొంచెముగా నది పచ్చుననిభావము.] గిలుబాడు = అపహరించును; [ఇచట 'ఇందుగీసిన రీతి' అను ముద్రితప్రతిపాతమును, 'చిల్లరింజరాచినవిధమున' అను దానినికీయు అనునాశయములు.] పోయి

1. క. వంకపరక. చ. వంగపొరక. వంగ. శ. ర. 2. ట. విత్తముద్రితప్రతి అభిన్నాచిక. కొంత. 3. క. మిడ్డ. చ. ట. మిండ. 4. చ. గుడ్డపుత్తులుపుత్తులు. 5. క. నాధి. చ. ట. గాది.

నంతకు = చెలామణి అగునంతసొమ్మునకు; పొరయన్ = పొందును; మిండవడ్డికి = ఎక్కువవడ్డికి - చక్ర వృద్ధికి; ఓర్పి = సహించి - అంగీకరించి; సాహులచేత్ = సాహుకారులవలన; ఋణగ్రాహి యగుచున్ = ఆపవలసివచ్చినవాడయి; గుడ్డవృత్తులు = వృత్తినంజులుగల పంటచేలు; వృత్తులు = వృత్తినంజులుగల పొలములు; కొలుచు = ధాన్యము; గుత్తచేలు = గుత్తను తీసికొనిన పంటచేలు; గ్రామాంశములు = గ్రామము మొత్తముగా నిచ్చిన మాన్యములు; గాదినేలలు = పాతఱులు, ఎల్లన్ = అన్నియును; ఇచ్చావివళ వర్తి = స్వేచ్ఛగా విహరించువాడు - నిగమశర్త; చనవరులకున్ = పరిచితులకు - మిత్రులకు; [ఈ పద్యమున 'గుడ్డవృత్తులు = చేనిసేద్యపుఁబనులు' అనియు, 'చనవరులకున్ = అధికారులకు' అనియు ప్రాచీణికయందు అర్థము లీయఁబడియున్నవి; అవి సరికావు.]

క. అతఁడు కలింగోద్భవుఁడగు, కతముననో వ్రేలఁజూపఁ గనుగందక యో
గ్యతమస్వీకారమునకు, నితరుండై యుండె మునికులేశ్వర! వింటే.

17

టీక. అతఁడు = నిగమశర్త; కలింగోద్భవుఁడు = కలింగదేశమున పుట్టినవాఁడు; వ్రేల్, చూపన్ = తనపదమున వ్రేలుపెట్టి చూపుచుండఁగా; కనుగందక = కొంచెమైనను జంకక; యోగ్య తమస్వీకారమునకున్ = గొప్పయోగ్యుల అంగీకారమునకు - యోగ్యులచుర్యానను; ఇతరుండై = అన్యుండై - తగనివాడై. కలింగదేశస్థుల సాచారపరులని ప్రాచీనులయోశయము.

ఇచట అర్థాంతరమును గ్రహింపవలసినది. కలింగము (పుచ్చతీర్థ)కుఁ బుట్టినకాయ - పుచ్చ కాయ - వ్రేలితోఁజూపిన మఱిగిపోదు; [తక్కినకాయలు తీగను వ్రేలాడుచుండఁగా; దానిని చూసిన యెడల మఱిగిపోవును.] మఱియు పుచ్చకాయ నిషిద్ధవస్తువుకాన శిష్టులెవ్వరును దానిని ఆహారముగా గ్రహించరు. ఈపద్యమున నీ యర్థము ధృనితము.

తే. పొందుఁబట్టుల నప్పలు పొడిచి పొడిచి, దొరతనంబుఁ జూట్టాలఁ దిరిసి తిరిసి

నలఁగి శిశ్నోదరపరాయణత్వమునకుఁ, బొర మెఱుంగక తిరుగు నాబ్రాహ్మణుండు.

టీక. పొందుఁబట్టులన్ = దొరకనచొట్టానా; పొడిచి పొడిచి = తీసితిసి; దొరతనంబునన్ = దివాణమునందును; చుట్టాలన్ = బంధువులదగ్గఱను; తిరిసి తిరిసి = చిచ్చమెత్తియెత్తి - యూచించి; నలఁగి = బాధపడి; శిశ్నోదరపరాయణత్వమునకున్ = కూడు, హుటములయెడఁగల అసత్తికి; పొరము = హద్దును.

చ. తనచెలులిండ్లయం దదవద్రావుడు త్రావుచు నింటి కెన్నఁడున్

జనక దురోదరాజితముఁ జొర్యవృత్తం బనృతోపపన్నమున్

జెనఁటి పిసాలివెచ్చములఁ జేర్చుచు దొల్లిటివైభవంబు లె

ల్ల నడఁగ నవ్వెడంగు కడు లాఘవవృత్తికిఁ జొచ్చి నిచ్చలున్.

19

టీక. తనచెలులిండ్లయందున్ = తనమిత్రులయిండ్లలో ['చెలుయిండ్లయందున్' అని యుండ వలెను; ఇది న్యతంత్రప్రయోగము.] అదవత్రావుడు = చెడ్డత్రాగుడు - సురాదీకము; త్రావుచున్; చనక = వెళ్లక; దురోదరాజితమున్ = జూదమున నార్జింపఁబడినదియు; చొర్యవృత్తంబు = దొంగతనమువలన సంపాదించఁబడినదియు; అనృతోపపన్నమున్ = అబద్ధములాడి సంపాదించినదియు నగు ధనమును; జెనఁటి పిసాలివెచ్చములన్, చేర్చుచున్ = వ్యర్థముగా, దొంగయెత్తులుచేయుచు చేయు కర్వుల కుపయోగించుచు; అడఁగన్ = నశింపఁగా; అవ్వెడంగు = వివేకములేని యా నిగమ శర్త; నిచ్చలున్ = ఎల్లపుడును; లాఘవవృత్తికిఁ; చొచ్చెన్ = చులకదనమును (అవమానమును) పొందెను. ఇందు 'అదవత్రావుడు = ధీరములేనిత్రాగుట' అనియు, 'లాఘవవృత్తికి = తక్కువవ్యాపారమునకు' అనియు పూర్వజీకయం దర్థములు ఈయఁబడినవి.

* శార. సూర్య. 4. చ. ట. చెలికారునిండ్లనవ.

క. మితి † గడచిన ఋణదాతలు, వెతవెట్టంగ నూరుచొరక వెలివెలి దిరుగున్
దతిఁ గూడులేక యాఁకటఁ, గుతిలపడు నతండు ¹గువ్వకుత్తుకతోడన్. 20

టీక. మితిగడచినన్ = వెట్టినగడువు తప్పిపోగా; వెతవెట్టంగన్ = బాధింపగా; చొరక = ప్రవేశింపక; వెలివెలిదిరుగున్ = మైపెచోట్టనే తిరుగును; తతిఁ = సమయమునందు; అతండు; గువ్వకుత్తుకతోడతోడన్ = గువ్వగొంతువంటిపీనస్వరముతో; కుతిలపడున్ = బాధపడును. అలం. ఉపమ.

క. వలువకు: గూటికినై నీ, చుల వేడం బోడచొరవజొచ్చు నతండు పూ
వులు ముడిచిన యంగళ్లనె, కలకల వీడెల్ల నవ్వఁ గల్పెలు మోసెన్. 21

టీక. వలువకున్ = వస్త్రమునకు; బోడచొరవన్ = ముండిచొరవను; వీడెల్లన్ = పట్టణ మంతయు; కలకల, నవ్వన్. అలం. లలితము.

తే. పదను ²దివిసిన కస్తూరి ప్రాచి యలరు, పాయటి బాటినకూడు నీర్వట్టు మడుగు
గళితమణి యగు సొమ్మునై కానబడియె, దుర్విదగ్ధండు గౌరవదూరుఁ డగుచు.

టీక. పదనుదివిసిన = తడి యారిపోయిన - వాసనపోయిన; ప్రాచియలరు = వాడిపోయిన పూవు; పాయటిబాటిన = పానీపోయినట్టి; కూడు=ఆన్నము; నీర్వట్టు = నీరువట్టిపోయిన - నీరులేని; మడుగు = చెఱువు; గళితమణి = రవలుజాటిపోయిన; సొమ్ము = నగ; దుర్విదగ్ధండు = పోకిరి; గౌరవదూరుఁడుగుఁడన్ = మర్యాదకు దూరమై - మర్యాద లేనివాడై; కానబడియె. అలం. రూపకము.

క. ఆలో నొకనాఁ డాదు, శీలరతునియక్క యోర్పు శిక్షించెద నీ
బాలిశు నని తనమగనిక, బాలురఁ గొనివచ్చె మాతృభవనంబునకున్. 22

టీక. దుశీలరతుని = చెడ్డనడకయం దిష్టముకల నిగమశర్మయొక్క; బాలిశున్ = మూర్ఖుని; మాతృభవనంబునకున్ = పుట్టినింటికి;

వ. ఇట్లు ⁴పంచమ యోజనమాత్ర దూరంబగు తనయూరినుండి వచ్చి పితృభవనంబు చొచ్చి యచ్చటం గొన్ని ప్రాద్దులు గడపి, కొడుకుచెడునడవడికి నడలుకడలిం బడి నుడివడియెడు తల్లిదండ్రులఁ దీండ్రగల వచనరచనావమత్కారంబుల నుదారముదారోపణకరణోపచారంబులఁ గొంతకొంత వంతకుం దొలంగించుచు, మందిరముకుందారాధనాతిథిసంతర్పణంబులు నేర్పునం బచరింపించుచు జన యిత్రీదర్శితంబగు మూలవిత్తంబు నష్టావశిష్టం బగునది గుప్తంబునేయుచుఁ బశుశిశుదాసదాసీజనంబులఁ దనవారిగా మెలఁగించి నలంకువలకుం దొలం గించుచుఁ బుస్తకభాండాగారంబు నిజభర్తృహస్తాంతరంబున నాశుశుక్షణి శిథిలబంధనయాచక ప్రముఖోపద్రవంబులవలనం బాచి ప్రోచుచు, విగళిత సన్నాహం బగు గేహంబు యథాపూర్వనిర్వహణమనోహరంబుగా నను ⁵సంధించి చదువు, ⁶సంధ్య సాగించి నడపించుచు నిజానుజా దుర్వ్యసంబువలన గాసిబొందని రాజానుగ్రహలబ్ధంబులగు ⁷నేకభోగ గ్రామంబు లొత్తాధీనంబు

† కడచిన. శ. ర. 1. క. గు. 2. ట. దివిచిన. 3. చ. వాటిన. 4. క. పంచయో. చ. పంచ షయో. 5. చ. (ంచి. లేదు.) 6. క. సంధింపించి. చ. సంధించి. 7. క. సంక. చ. సంధ్య. 8. ట. ననేక. 9. చ. లనాత్మా.

లుగా నొనరించుచు *దప్పిదారి మడిమట్ర చేమచెట్లున్న పట్లరసి తనపట్టులం గాఢువెట్టుచు, గుట్టిక నలంగియు నత్తమామలచి త్తంబువచ్చునట్లు భక్తిశక్తులు మెఱసి పాటులంబడు మఱందలి సౌందర్యంబు ననివార్యజ్వరభణంబగు యావ నారంభంబును, నవచంద్రికావైభవంబును, ¹వనకేళీపలాశదోహదంబు నగుటకు వగచి వగచి, తెగచి కడుపు చుమ్ములు²చుట్టఁ గన్నీరుట్టిపడం బొట్టుపొర లగు చుండునంతం జొక్క తెగిపడినఁడుపున నెక్కడనుండియో యాకస్మికంబుగ నింటికే జలిదివంటకంబుఁ గుడువం జనుదెంచి తన్నుఁ గాంచి డెందంబునం గొంచి యుం బోరాక చేరి నమస్కరించి తలవంచికొనియున్న తమ్మునిం గని కిడిసి కొదమనెలవంకల వంకలాత్తుచు నెత్తురులు చిలుకుచుం గుకవిపదఁబంధంబునుం బోలెనసకలప్రవృత్తంబులయి మదోన్నతమత్తకాశీద త్తంబులగు ³సఖాంకంబుల కతనఁ గర్కశంబగు నతనిశరీరంబుఁ ⁴గొగిలింప నగ్గలించి శంకించి యాసీమంటిని యొక్కింత ⁵బుజుస్వాంతయై యాదుర్విదగ్ధవిదగ్ధాలాపంబు లాలయ సీమంతపుం బెడ్లికొడుకవు గమ్మని పాతుగర్భితంబుగా నాశీర్వదించి యతండు తనుకంబు గమకంబునం బోవ ⁶నుంకించిన వానిసోకోర్వమి యెఱింగి తరంగితవిసయసౌహార్ద మార్ద్రవమధురంబులగు మాటలతేటలం బందిరివెట్టి యిండు బింబుబునుంబోని నిజనందనుం జిలుతవాని మేనల్లుని నిందమని చంక కిచ్చి యెచ్చుటి కేఁగెదవు మీ బావబంతి నారగింతువు⁷గాక శాకపాకంబులు నిమిషంబులోనం గావింతు నని నిలిపి వెనుకదెస నెడగలసియున్న తత్కళత్రంబునకు నేత్రసౌజ్ఞ యొసంగుట యును,

24

టీక. పంచ.....దూరంబు = విదారు యోజనములు మాత్రము దూరము కలది; (యోజన మనఁగా ఎనిమిదిమైళ్లు - ఆమడ.) ప్రొద్దులు = రోజులు; అడలుకడలికొ = విచారముద్రమునందు; నుడివడియెడు = తిరుగుడుపడుచున్న - కలఁజవడు; తీంద్ర = చూరవ - దైర్యము; ఉదార..... చారంబులకొ = మిక్కిలి సంతోషమును కలిగించు నుపచారములచేత; వంశకుకొ = విచారమునుండి; తొలగించుచుకొ = తప్పించుచు; మందిర.....ణంబులు = ఇలవేల్పుగు విష్ణునిపూజనము, అతిథి పూజలు; పచరింపించుచుకొ = చేయించుచు; జనయిప్రీదర్శితంబు = తల్లిచే చూపఁబడినది; మూల విత్తము = (కర్పచేయక) నిలువగా ఉంచినసొమ్ము; నష్టావశిష్టంబు = పోగా మిగిలినది; గుప్తంబు చేయుచుకొ = భద్రపఱచుచు; మెలగించి = సంచరించునట్లుచేసి - తనవైపు త్రిప్పుకొని; నలంకువల కుకొ = కష్టములనుండి; పుస్తకభండాగారంబుకొ = గ్రంథాలయమును; [భండాగారంబు = బొక్క సముంబని పూర్వటిక.] నిజ.....రంబునకొ = తనభర్తస్వాధీనమున; ఆకు.....వలనకొ = అగ్ని, చినికిపోవుట, యాచకులు మొదలగు నుపద్రవములనుండి; పాచి = తప్పించి; పోచుచుకొ = కాపాడుచు. [హో. అగ్నే రక్ష, జరాద్రక్ష, రక్ష మాం క్షణబంధనాత్; పునశ్చయాచకాద్రక్ష యాచ నాంతం హి పుస్తకప్రసి పుస్తకప్రార్థన.]

*క. తప్పిదారి. తప్పిదారి క. ర. 1. చ. నవకేసికలాశి. 2. క. చుట్టి. చ. చుట్ట. 3. చ. లోలేడు. 4. చ. సఖాంకురంబు. 5. చ. గొగిలింపుచు. 6. చ. భుజస్వాంత. 7. చ. నుంకించిన. 8. ట. గాని.

విగళితసన్నాహంబగు = జాతీపోయిన - పోయినవస్తువులు కలిగిన; [విగళితసన్నాహంబు=తోల-
గిన ప్రయత్నముకలది - చక్కబఱువఁబడినది] అని పూర్వటీక; ఇది పొసగదు. గేహంబుకొ=ఇంటిని;
యథాపూర్వ.....రంబుగాకొ = పూర్వపురీతిని శోభావంతమైనట్లు; అనుసంధించి = కూర్చి-చక్క-
బఱచి; గాసింబొందని = పాడుకాని; ఏకభోగగ్రామాంబులకొ=వేలు వంతుదారులులేక పూర్తిహక్కు
గల గ్రామములను; తప్పి, దారి = పొరపాటున (తమస్థలములనుండి) తప్పిపోయి; ఉన్నపట్టు = ఉన్న
చోట్లను; అరసి = తెలిసికొని - అవి యితరులకు చెందకుండునట్లుచేసి; తనపట్టులకొ = తనబిడ్డలను;
కాపువెట్టుచుకొ = కావలియుంచుచు; గుట్టు+ఈక = రహస్యమును బయటపెట్టక; నలగియుకొ =
శ్రమపొందియును; మెఱసి = ప్రకాశించుకొని; పాటులంబడు = కష్టములుపడుచున్న; అనివార్య
బృంభణంబగు = అడ్డగింపరాని పొంగుగలదైన; యౌవనారంభము = క్రొత్తయౌవనమును; వనచం-
ద్రికావైభవంబును = అడవిగాచిన వెన్నెలశోభయగుదానిని; వన.....దోహదంబును = అడవి
మొక్కలకు చేసిన దోహదక్రియయు; [కాలముకానికాలమున చెట్లు చిగిరి, పుష్పించి, ఫలించుటకు
జేయు చికిత్సలకు దోహదములని పేరు.] వగచివగచి = మిక్కిలి విచారించి; తెగచి = కలతపడి;
[తెగించి] అని పూర్వటీక. కడుపు చువ్వులుచుట్టకొ = కడుపు, కలియపెట్టగా; ఉట్టివడకొ=కాఱగా;
పొట్టిపారలు, ఆగుచుండునంతకొ = సుగటపడుచుండగా; పడివడుపునకొ = పడినరీతిగా; ఆకస్మికం-
బుగకొ = తటాలున; కొంచెయింకొ = సందేహించినను - జంకియు; పోరాక = పోవుటకు సాధ్యపడక;
కొదమ.....లాత్తుచుకొ = లేతచంద్రవంకలకు తప్పులుద్దిడుచు - లేతచంద్రవంకలతో సమానము
లయి; కుకవిపదబంధంబునుంబోలెకొ = చెడ్డ కవుల పదములకూర్పులరీతి; అనకలప్రవృత్తంబులయి =
అంతటను ప్రచారము పొందనివై - ఆదరమును పొందనివయి; (నఖశతములపక్షమున - పూర్తిగా
గుండ్రదనమును పొందనివి - అనగా వంకరైనవి) మదోన్నత.....ధత్తంబులు = క్రొవ్వి నస్త్రీలచే
కూర్ప(కలిగింప)బడినవి; నఖాంకంబులకతనకొ = నఖశతములమూలమున; కర్కశంబగు = కఠినమైన;
ఆగ్గలించి = ప్రయత్నించి; సీమంలిని = ముత్తయును; ఋజుస్వాంతయై = సరిచేసికొన్న మనస్సు
కలదై; దుర్విదగ్ధకొ = పోకిరిని; విదగ్ధాలాపంబులు = నేర్పుమాటలు; ఒలయకొ = ప్రకాశింపగా;
హేతుగర్భితంబుగాకొ = అభిప్రాయముతోఁ గూడియుండునట్లు; తమకంబుగమకంబునకొ = మోహము
యొక్క తొందరపాటువలన; ఉంకించినకొ = ప్రయత్నింపగా; వానిసోఁగోర్వమి = వాని అనిష్ట
తను; తరంగిత.....చుధరంబులు = పొంగుచున్న వినయ, స్నేహములతో; మృదుమధురములు;
వందిరిపెట్టి = అల్లి; ఇందుబింబుబానుంబోలి = చంద్రునివలె చక్కగా నున్న; నిజనందనకొ = తన
పుత్రుని; ఎడ, గలసియున్న = దూరముగ నున్న; తత్కళత్రంబునకొ = అతనిభార్యకు; సేత్రసంజ్ఞ =
కనునైఁగ; ఒసంగుటయొకొ = చేయగా.

క. ఆవైదలి ప్రాణేశ్వరు, శ్రీపాదద్వయముఁ గడిగె శీతలవారిక

వ్యాపృత నిజనిశ్వాసజ,తాపంబునఁ గొంతకొంత తప్తముగాఁగన్. 25

టీక. ఆవైదలి = ఆ యిల్లాలు; శీతలవారికొ = చల్లనీటితో; ప్రాణేశ్వరు శ్రీపాదద్వయ-
ముకొ = భర్తయొక్క రెండుపాదములను; వ్యాపృత.....తాపంబునకొ = వ్యాపింపఁజేయుబడిన
తన నిట్టూర్పుగాలులవలని వేడిమిచేత; తప్తముగాఁగకొ = వేడియైనది కాఁగా.

క. విను వేల్పునకును మెచ్చొల, యని బలువిందునకుఁజోలె నఖలాన్నంబులొ

కనుగీటినంతలోననె, యనుజానఁకు దదగ్రజాత యమరించి తగన్. 26

టీక. విను=వినుము; వేల్పునకును = దేవునకును; మెచ్చొలయని = మెప్పులేని - దేవునికంటెను
గౌరవింపఁదగిన; బలువిందునకుకొ, పోలెకొ = గొప్పచుట్టమునకువలె; అనుజానకుకొ = తమ్మునికి; తదగ్ర-
జాత = అతనియక్క.

చ. తల గడిగించి ధౌతపరిధానము గట్టంగ నిచ్చి లెస్సంగా
నలకలయందుఁ గల్లు తడి యాటిచి శ్రొన్నిరులావటించి మై
మలయజచర్పచేసి గృహమాధవద త్తమనోజ్ఞ భోజనం
బు లొసఁగెఁ దల్లి తండ్రి నిజపుత్రులు భర్తయుఁ దో భుజింపఁగన్. 27

టీక. తల గడిగించి = అభ్యంజనముచేయించి; ధౌతపరిధానము = మడుగుకోవరిని; అలకల
యందు = తలవెండుకలయందు; శ్రొన్నిరులు = అష్టాదు పూచినపూలు; ఆవటించి = ధరింపఁ
జేసి; మలయజచర్పచేసి = చందనపుఁబూత పూసి; గృహ.....భోజనంబులు = ఇలవేల్పుగు విష్ణువు
నకు నివేదించిన మృష్టాన్నములను; తో = నిగమశర్మతోఁగూడ;

ఉ. ఇష్టములైన పంటకము లిట్లు భుజించి యతండు వార్చి సుం
తుప్తమనస్కుడై తనదు తొయ్యలి వీడ్డముచుట్టి యీ మహా
శిష్టుఁడుఁబోలెఁ దిన్నె పయి చిర్నగ వొప్పఁగఁ గూరుచున్నచోఁ
బుష్టి సమస్తముం గదపిపుచ్చి తదగ్రజ పూర్ణచి త్తయై. 28

టీక. వార్చి = (భోజనానంతరము చేయు) నాచమనము చేసి; తనదుతొయ్యలి = తనభార్య;
పుష్టి = ఉత్సాహముతో; ['నిండుకొన్నతనముచేత' అని పూర్వటీక.] పూర్ణచిత్తయై = నిండు
మనస్సుకలదయి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. ఇంతలు నంతలు నగు తనసంతానము చంట వెంట సందడిసేయక
బ్రాంతమున నిలిచి తమ్ముని, కుంతలబంధంబు విడిచి కుశలాశయయై. 29

టీక. బ్రాంతమున = సమీపమున - చేరువగా; కుంతలబంధంబు = జాట్టుముడిసి; విడిచి =
విప్పి; కుశలాశయయై = సదభిప్రాయము - మంచిమనస్సు కలదయి. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. ఎలయు సీతార్ములతోడ నీళ్లు గ్రుక్కి
* యంటునటులు పరికించి యంటుఁ బోడిచి
గోరుముక్కల † దిగదువ్వి తూరు పెత్తి
నెలులఁ గలగిన పేల నన్నింటి ‡ దిగిచి. 30

టీక. ఎలయు = కలుగుచున్న; సీతార్ములతోడ = 'ఇన్' అను అనుకరణధ్వనులతో;
ఈళ్లు = ఈళ్లును, - పేలికెల్లు; గ్రుక్కి = గ్రొక్కి; అంటునంటులు = అంటుకొనిపోయిన జాట్టుపాయ
లను; పరికించి = పోధించి; అంటు = అంటుపేలను; గోరుముక్కల = కొనగోళ్లతో; దిగదువ్వి =
క్రిందికి దువ్వి; తూరు పెత్తి = మీఁదికి ఎత్తిపట్టిదులిసి; నెలుల = తలవెండుకలయందు; పిగిచె =
తీసివేసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. మెడమన్ను నలచి యలకలు, ముడిగొని నిజపాణిపద్మములు గరగరగాఁ
గడిగిగొని తనకు మరదలు, విడె మొసఁగుచుఁ బసిమి పసిడివీవన వీవన్. 31

టీక. అలకలు = జాట్లు; ముడిగొని = ముడివేసి; నిజపాణిపద్మములు = పద్మములనుబోలిన తన
చేతులను; గరగరగా = పరిశుభ్రముగా; పసిమిపసిడివీవన = పచ్చని బంగారువినకణ్ణితో; అలం.
స్వభావోక్తి.

1. చ. కుష్టి. ట. దృష్టి. 2. చ. వచ్చి. * క. ర. అంటునంటును. సూర్య. అంటుసొంటులు
3. క. బొడిచె. క. ర. చి. † దిగ. క. ర. ‡ దిగిచి. క. ర. క. దిగిచె.

తే. చేటికానీత వీతికానీన యగుచు, బద్ధకర్ణిక గొలువున్న పద్మవోలె
గుడివలన నింత ¹యోరంగా గొమరు మెఱసి, బిడ్డ చను ద్రావ నిట్లను బిసరుహాక్షి.

టీక. చేటికా.....నీన = దాని తెచ్చిన పీటవయి కూర్చున్నది; పద్మకర్ణిక = తామరపూ
దుద్దువయి; పద్మవోలె = లక్ష్మీదేవివలె; గుడివలన = గుడివైపు; బిసరుహాక్షి = తామరలపంటి
కన్నులుకల ఆమె; గొమరు మెఱసి = ఇంపుగులుకుచు; అలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ.

శా. ప్రారంభించిన వేదపాఠమునకు బ్రత్యూహ మానంచునో
యేరా తమ్ముడ! నన్నుజూడఁ జనుదే వెన్నాళ్లనోయుండి చ
తూర జీవయగంబు వాచె నినుఁ గన్తోకున్ని మీ బావయ్య
నీరాకల్ మదిఁ గోరుఁ జంద్రప్రొడుపున్ నీరాకరంబుంబలెన్. 33

టీక. ప్రత్యూహము = విఘ్నము - ఆటంకము; చక్షూరాజీవయగంబు = పద్మములబోలు
కనుగవ; నీరాకల్ = నీవు వచ్చుటలకు; చంద్రప్రొడుపున్ = చంద్రోదయమును; నీరాకరంబుంబలెన్ =
నముద్రమువలె. (వీరాతమ్ముడ! ఎన్నాళ్లనోయుండి ఆసున విచట జాతీయములు.) అలం. ఉపమ.

శా. శ్రీలాలిత్యము నిత్యశుద్ధియు గుణోత్సేకంబునుం గల్గి య
ద్వైలస్ఫూర్తిఁ దలిర్చు తండ్రి యను నబ్ధిం జంద్రుడై తోచినన్
బోలుంగాక; భవాదృశుం డితరుడై పుణ్యంబులం బాసినన్
సాలగ్రామఖనిం జనించునెకదా జాత్యల్పపాపాణముల్. 34

టీక. శ్రీలాలిత్యము = చక్కని సౌభాగ్యము; గుణోత్సేకంబు = గుణములసమృద్ధి; ఉద్వైల
స్ఫూర్తి = ఎక్కువ ప్రకాశముతో - బద్ధులను అతిక్రమించునో యనునట్లుగా; తలిర్చు = అతిశ
యంచునట్టి; భవాదృశుండు = నీవంటివాడు; ఇతరుడై = మీదివానికంటె విభిన్నపద్ధతులు కలవాడై -
అక్రమప్రవృత్తి కలవాడై; సాలగ్రామఖనిన్ = సాలగ్రామములుండు గనియందు; జాత్యల్ప
పాపాణముల్ = తక్కువజాతులైన రాళ్ళు. అలం. నిదర్శన.

క. ఏ నమ్ముడు గడవఁగఁ దత్సూనులు కసుగందు లగ్రజుండవు నీ వి
తై నతటి నెంత దుఃఖమొ, యీసీప్రోపాసపడెడు ⁴నీగురువులకున్. 35

టీక. అమ్ముడుగడవఁగఁ = ఇతరులసొత్తు కాఁగా; తత్సూనులు = వారిబిడ్డలు; లగ్రజుండవు =
పెద్దవాడవు; ఈ సీప్రోపు = నీ రక్షణమును; ఆసపడెడు = కోరునట్టి; ఈగురువులకున్ = ఈ నీ
గురువులయిన తల్లిదండ్రులకు; ఎంత దుఃఖమొ = ఎంత దుఃఖము కలుగునో అలాచింపుము.

సీ. పరమేష్ఠినుండి నీతరముదాక విశుద్ధతరమైన వంశంబుఁ దలఁపవై తి
తఱి ⁵దక్కియున్న యీ తల్లిదండ్రుల జాల పఱచవై సంతోషపఱచవై తి
సగ్నిసాక్షిగఁ బెండ్లియాడిన యిల్లాలి నిల్లాలితాకార నొల్లవై తి
భర్తాప్రార్థ విత్తముల విత్తములచే నలరించి విభ్రాంతి నందవై తి

తే. శీల మఖలంబు నిది పిల్లిశీల మనుచు, జడువు లినియెల్ల జిల్కలచదువు లనుచు
దోడివారలు నవ్వ నాతోడ! యేల, బేల వైతి? యీగుణం బేల నీకు ? 36

టీక. పరమేష్ఠినుండి = బ్రహ్మమొదలుకొని; నీతరముదాక = నీవురుహంతరమువఱకును;
తఱి, దక్కియున్న = (మరణ)సమయమునకు వశమైయున్న; పఱచవై = అల్పుడవై - నీచుఁ

1. చ. వారగా. 2. క. చంద్రు. 3. చ. భవ. 4. క. నిరు. చ. నీ. 5. చ. ద్రొక్కి.

6. చ. పన్ని.

పాండురంగ-18

డవై; ఇల్లాలిక్ = భార్యను; ఇల్లాలితాకారక్ = మనోజ్ఞుడుగు ఆకారముగల యామెను; ఒట్టవైతి = గ్రహింపవైతివి; ధర్మ.....త్తములక్ = ధర్మశాస్త్రముల యధమును వివరించు పండితులను; విక్రములచేక్ = ధనములచే; ఆలరించి = సంతోషపెట్టి; చిల్లలచదువులు = అర్థశ్ఞానములేని చదువులు; పిల్లిలిమి = కపటమైన నడత; నాతోడ! = నాతమ్ముడా! బేలవు = మూఢుండవు.

వ. అని తదీయదురాచరణస్తరణసంతప్తస్వాంతయై యక్కంతీరసమధ్య యమర్షోత్కంఠ కలకంఠకులకంఠపాకలీలాపహంబగు నెలుంగు చెలంగం గలంగి కుంతితప్రబోధుండగు నాశుంతుం గెరలి పలికియు నలుక మగిడించి యుదంచిత ప్రయోజనఘటనాపారవశ్యంబున సామరస్యంబు మీఱ నిట్లనియె. 37

టీక. తదీయ.....స్వాంతయై = అతని చెడ్డనడతలను తలచుటవలన సంతాపమును పొందిన మనస్సు కలదయ; అక్కంతీరసమధ్య = సింహమునడుమువంటి నడుము గల యామె; అమర్షో..... పహంబగు = కోపమున గట్టిగా నఱచుటచే, కోకిలకాకలీధ్వని నతిక్రమించియున్న; ఎలుంగు = కంఠ స్వరము; కలంగి = కలఁతపడి; కుంతితప్రబోధుండగు = వ్యర్థమైన యుపదేశముకల; [కుంతితప్రబోధుండు = మొక్కుపోయిన తెలివిగలవాడు] అని పూర్వటీక.] శుంతునిక్ = మూఢుని; కెరలితో కోపించి; పలికియుక్ = పలికినను; అలుక, మగిడించి = కోపమును; శాంతింపఁజేసి; ఉదంచిత..... పశ్యంబునక్ = మేలైన ప్రయోజనమును కూర్చు పరవశత్వమున; సామరస్యంబు, మీఱక్ = అనుకూల్యము ప్రకాశింపఁగా.

చ. పడఁబడఁబాటుచుక్ వడుకుపట్టిన తల్లిని దండ్రి నేలలో వెడలని తమ్ముగుఱుల నవీనకులాంగన నోరులేని యీ తొడుకుల బంటులబైద విడఁద్రోవక ప్రోవఁగ నెందు నీక పాల్పడినది; కర్ణ నాఁదలనె భారతసంహిత నిల్చు చాడ్చునన్. 38

టీక. పడఁబడఁబాటుచుక్ = మిక్కిలి శ్రమలను పొందుచు; నేలలో, వెడలని = భూమిపై నడుగుపెట్టి తిరుగని - మిక్కిలి పసివాడయిన; నవీనకులాంగనక్ = శ్రీత్రగా గాఁపురమునకు వచ్చిన భార్యను, తొడుకులక్ = అవులను; బంటుక్ = సేవకుని; వైదక్ = పనులకుఱువానిని; విడఁద్రోవక = త్రోసివేయక - విడువక; కర్ణనాఁదలనె = కర్ణనిశలవైచే. అలం. ఉపమ.

ఉ. నాదుసహోదరుండు సుజన స్తవనీయనయప్రసక్తి బ్రహ్మదుల మెప్పుడే నతని యజ్ఞమునం గడుఁ బూజ్యురాలనై వేది యలంకరింతు నని వేపురిముందర నాడుకొందు నీ వేదియులేక సర్వగుణహీనుడ వొంట యెలుంగఁ దమ్ముడా! 39

టీక. నాదుసహోదరుండు = నాసోదరుండు; సుజన.....ప్రసక్తిక్ = గత్తురుఘలచే గొనియాడఁబడు నీతిపద్ధతియందు; వేదిక్ = యజ్ఞ వేదికను; ఆడుకొందుక్ = చెప్పకొనుచున్నాను; కా. వీరావేశము దాల్చి సర్వధనముల్ వెచ్చింతుగాకేమి ముక్కూరుం బండు నఖండనేతువృతముల్ కాశీరఖండంపుఁగే దారంబుల్ తెగనవ్వఁగాఁజనునె నిర్దారుండవే వేన్న నెవ్వారుక్ లేరె సహోదరాదులు? కులధ్వంసంబు నీ కర్త మే? 40

1. చ. ట. సహంబగు. 2. క. శుంతుని. చ. శుంతుం. 3. చ. నేలతో. 4. క. వేపురిలోపల. చ. వేపురిముందర. 5. చ. యెన్న (దెన్న)

టీక. వీరావేశముక్ = ఎక్కువపారువమును - [నేనే యెక్కువగా వెచ్చచేయుదునను గొప్ప తనమును, పేరునుపొందు నహంకారమును] వెచ్చింతుగాకేమి = వెచ్చముచేసినది యటుండనిమ్ము; [చరాస్త్రీని ఖర్చుచేసినక జేయుదువుగాక!] ముక్కారుక్, పండు = మూడు పంటలు పండుచున్న; అఖండసేతువుతముల్ = ఎడతెగకపాటు పంటకాలువలు కలసి; కాశ్చీరఖండంపుగేదారంబుల్ = కాశ్చీరదేశపుపాలములు-బాగుగా ఫలించు మేలిరకపుపాలములు; నిర్దారుండవే! = భార్యలేనివాడవా? - బ్రహ్మచారివా? అర్హమే! = తగునా?

ఉ. కామవికార మాత్త నవగాఢత దాల్చినయేని నిర్భర
శ్రీమెఱయంగ రూపగుణశీలకులోన్నతి గల్గు విప్రక
న్యాయములక సహస్రమయినన్ వరియించి రమింపరాదె యే

మీ ¹మునులే గృహస్థులు? రమించుట యెగ్గె కులాంగనాతతిన్. 41

టీక. అత్తక్ = మనస్సులూ; నవగాఢతక్ = శ్రోతదగు అతిశయమును; నిర్భరశ్రీ = గొప్ప శోభ. (“నిండినంపడ” అని పూర్వటీక.) రూప.....న్నతి = గొప్పచక్కదనము, గుణము కలము, శీలము; ఏమీ గృహస్థులు మునులే? = సంసారులు మునులు కారనుట; కులాంగనాతతిక్ = ధర్మ పత్నులనమూహమును; రమించుట = కూడుట; ఎగ్గె = తప్పుకాదు.

కా. లోలత్వంబున మత్తకాశినుల కిల్లుం బొల్లునుం జెల్లంగా
నేలా? వెచ్చమునేయ నెవ్వలన మన్నీలాధ్యులుం జాలరే!
2కోలాభోఽజనియంచు కేవేడ నిను వీడ్కోలాభమో తండ్రి! దు
శ్శీలాగారము వారయావతము నిస్సీ! మేటి పాటించునే! 42

టీక. లోలత్వంబునక్ = చాపల్యమువలన; మత్తకాశినులకుక్ = (భోగపు) స్త్రీలకు; ఇల్లుక్ = స్థిరాస్త్రీయు; బొల్లునుక్ = చరాస్త్రీయును; చెల్లంగానేలా? = ఎందులకు నాశముకావలెను? ఎవ్వలనక్ = ఎచ్చోనయినను; మన్నీలు = రాజులు - జమిందారులు; అధ్యులుక్ = ధనవంతు లును; చాలరే! = తగరే! (వారును వెలయాండ్ర కీరితిని ఖర్చుచేయ సాధ్యముకాదే!) ‘కోలాభోఽజనియంచుక్’ = [ఇట్లు ఖర్చుపెట్టటవలన నీకేమిలాభము కల్గినది? అనివల్కుచు; వేడక్, నినుక్ = నిన్ను, ప్రార్థింపఁగా; వీడ్కో, లాభము = వారిని విడిచిపెట్టగా లాభమగును; దుశ్శీలా గారముక్ = చెడువడతకు నిలయమైనదానిని; వారయావతముక్ = వారవనితలగుంపును; మేటి = ఉత్తముడు; పాటించునే! = లెక్కింపఁడు.

[ఇందు ‘కోలంబో, జనియించు’ అను పాతము గ్రహింపఁబడి ప్రాచీకటికలో ‘కోలంబు = అట’ అను సర్థము వ్రాయఁబడినది; అది ఉచితము కాదు.]

సీ. నర్తగర్భోక్తులు నక్కటక్కులు వింత నయగారములు బహునాటకములు
పిలుపిచ్చవిద్యలు పీఠ వన్నియలును బెలుచడనంబులు ప్రేలడములు
వక్రభావంబులు వలకారిబాగులు వలసి యొల్లములును వట్టిపసలు
కేరడంబులు సాళిగింపులు కిల్చిపాక్రీడనంబులు నడకించువగలు

తే. బాసపోసనములు విడంబములు భ్రమలు, లేని మచ్చిక లివి యాదియైన వివిధ
దుర్గుణంబులప్రాప్తులు ద్రోహమతులు, వారకాంతలఁ దడవిన వచ్చు గీడు. 43

1. క. మునులే. చ. ట. మునులే. 2. క. కోలంబోజనియించు. చ. కోలాభోజనియించు. 3. క.

వేడినను. చ. వెండినను. 4. చ. ట. యొల్లంబులు.

టీక. నర్తగర్భోత్పలు = అర్ధాంతరములతో గూడిన చమత్కారపుమాటలు; నక్కటక్కులు = అతివినయములు; వింతనయగారములు = వింతలైన కవలపుమొత్తదనములు; బహునాటకములు = వివిధములగు నటనలు; పిలుపిచ్చవిద్యలు = సీచపుపనులు; వీరకవన్నియలు = వైరములుగలుగు; పెలుచుదనంబులు = కఠినత్వములు; - మొఱుటదనములు; శ్రేలడములు = శ్రేలటలు; వక్రభావంబులు = వంకరకలఁపులు; పలకారిబాగులు = పలపించునేర్పులు; పలసియొల్లములు = అంగీకారము లేని అపేక్షలు; కేరడంబులు = పరిహాసములు; సాశగింపులు = పలకలుపుదనములు; కిల్బిహక్రీడనంబులు = తప్పుడుఆటలు; అడకించు, పగలు = పంచించుకులుకులు; బాసపోసనములు = పొందికగల (వైమొఱుగు)మాటలు; కిడంబులు = మోసములు, బ్రతులు = భ్రాంతలు; లేని మచ్చికలు = కవలపు ప్రేమలు; ఇది, యాదియైన = ఈ మొదలయిన; తడవిన్ = తాఁకినను; కీడు; వచ్చున్ = కలుగును.

చ. ¹విడు మింకనైన నిట్టి యవివేకము, మామకబుద్ధిపద్ధతి

నడువుము; నీకుఁ గావలసెనా హరికౌస్తుభమైనఁ బెచ్చుదా

గడుసరి యచ్చకూళ పలుగాకుల నీడుము చేయి మీఁడుగా

నడచినపూర్ణకాముడవు నాయనుజన్తుడ విట్లు నేయుచే!

44

టీక. అవివేకము = తెలివిలేమి; మామకబుద్ధిపద్ధతి = నా హితముననుసరించి; హరికౌస్తుభమైన = విష్ణువు ధరించిన కౌస్తుభమణియైనను - అసాధ్యమగువస్తువునైనను; గడుసరి = అసాధ్యము; అచ్చకూళపలుగాకుల = అచ్చపుగుచ్చితమగుల దుష్టులకు; చేయి మీఁడుగా = (వైచేయియుండు) నట్లు గొప్పగా; పూర్ణకాముడవు = కోరికలు నెఱివేసినవాడవు; నాయనుజన్తుడవు = నాతమ్ముడవు.

తే. అక్క యారితి నయము ప్రియంబుఁ గలుగ, నానతిచ్చిన సహృద్ధి యాదరించె
జాలదినములనుండియు మైనపడిన, బడుగు గావున వాఁ డన్నపానకాంక్ష. 45

టీక. మైలపడిన = అశుచిగా నున్న; బడుగు = చిక్కినవాడు; అన్నపానకాంక్ష = కూడు వైని, నీటివైనిగల ఆశచే.

సీ. రాజాలయమునకు రాకపోకలునేయు మాసినచడువులు మరలఁ జదువు
నిన్నాళ్ల నెచ్చెలు లెదురైనఁ దలవంచుఁ ²గులవధూరత్నంబుఁ గుస్తరించు
నాచార్యజనముఁ ³బ్రత్యహము సంభావించు నర్చావళికి నుపహార మిచ్చు
నర్పించుఁ ⁴కుతపవేళాగతాతిథికోటిఁ బనిసేదు దర్శించుఁ బైరుపచ్చు.

తే. దండ్రీయాద్గమనీయంబుఁ దానె యుడుకు, నత్తికాభర్తతో నవ్వు నల్పసరణి
గ్రామకార్యంబుఁ దీర్చు నంగడికివచ్చి, తేనెపూసినకత్తి ధాత్రీసురుండు. 46

టీక. రాజాలయమునకు = దివాణమునకు; మాసిన = మఱచిన; కులవధూరత్నంబు = ధర్మపత్నిని; కుస్తరించున్ = ఊఱుచును; అచార్యజనము = గురుజనులను; ప్రత్యహము = ప్రతిదినమును; సంభావించున్ = గౌరవించును; అర్చావళికి = దేవతావిగ్రహములకు; ఉపహారము = వైభవ్యమును; కుతపవేళాగతాతిథికోటి = అపరాష్ట్రసమయమున వచ్చిన యతిథిబృందమును; పని = పనులమందను; ఏడున్ = కాపాడును; దర్శించున్ = గమనించును; ఉద్గమనీయంబు = దోపరిణి; అత్తికభర్తతో = అక్కపెనిమిటితో; అల్పసరణి = మెల్లఁగా; అంగడికి = రచ్చపట్టునకు; గ్రామకార్యంబు = తీర్పుచెప్పబడిన మొదలగు పనిని; తేనెపూసినకత్తి = మేకపన్నెపులి - కవలనటనా నటుండు; ధాత్రీసురుండు = బ్రహ్మణుండు. అలం. స్వభావోక్తి. రూపకము.

వ; అతం డొక్కనాఁడు.

47

సీ. గోమేధికోపలాంకుర మానితంబులు ⁴పుష్కరాగచ్చటాపుంఖతములు
వైడూర్యసః ధానవర్ణ నీయంబులు హరిసీలకీలనాభ్యంతితములు
కురువింద సందర్భగురుతరంబులు చతుర్విధవజ్రదళసమావేల్లితములు
మహానీయతరహరిన్వణిపరీతంబులు నకలుపస్థూలమాక్తికయతములు
తే. పద్మరాగపరింభభాస్వరములు,దంతవిద్రుమకృతసముద్గకభృతములు
మాతృభూషలు నత్తికామండనములు,నిజయుతి దాల్పుసోమ్మలన్నియుహరించి.

టీక. గోమేధి.....తంబులు = గోమేధికమాణికముల పొళ్ళు కూర్పబడినవియు; పుష్క...
...తములు = పుష్కరాగముల సమూహముచే పొదుగబడినవియు; వైడూర్య.....నంబులు =
వైడూర్యములకూర్పుచే బాగయినవి; హరి.....తములు = ఇంద్రసీలములు చెక్కబడుటచే మిక్కిలి
యొప్పిదమయినవియు; కురువింద.....బులు = కెంపులకూరుపుచే గొప్పవైనవియు; చతు.....
తములు = నాలుగు రకముల వజ్రదళములచే బాగుగా ప్రకాశించునవియు; మహా.....తంబులు =
గొప్పచచ్చలచే పొదుగబడినవియు; అకలుప.....యతములు = దోషములేని మంచిముత్యములతో
కూడినవియు; పద్మరాగ.....ములు = పద్మరాగములు పొదుగుటచే ప్రకాశించునవియు; దంత...
ములు = దంతముతోను, పగడములతోను తయారుచేయబడిన బరణాలందుంచబడినవి; అత్తికామండన
ములు = అక్కనగలు; (ఈపద్యమున నవ రత్నములవర్ణనయుఁ గలదు.)

క. ఒకనాటిరాత్రి పడు పడు,కకుఁ జెప్పక యిల్లువెడలి గాఢతరతమో
నికరము తన ¹తగుతోడుగ,నొకరుఁడుఁ జేరడవిత్రోవ నూడనిబాడెన్. 49

టీక. పడు = పండుకొన్న; గాఢతమోనికరము = కాలుగ్రమ్మినచీకటియే; తనతగుతోడుగఁ =
తనకుఁదగిన సాయము కాఁగా; చేడనివిత్రోవఁ = కాఱబడిదారిని; ఊడనిబాడెన్ = పరుగెత్తి
పోయెను.

సీ. ²శోకించు వృద్ధభూసురుఁ డాత్మపితృదత్త దర్శముద్రికకుఁ జిత్తంబుగలఁగి
నత్తగా రిచ్చిన హరిసురర్చనపుఁజేరునకు ముత్తయిదువ వనటఁబొందుఁ
గ్రొత్తగాఁ జేయించుకొన్న ముక్కరకు⁴నైయడలు దుర్వారయై యాడుబిడ్డ
జామాత వెతఁబొందు వ్యామోహియై నవగ్రహకర్ణ వేప్పనశ్రంశమునకు

తే. నెంత దుర్బుద్ధి యెంత దుర్భాగింతి యహహ!
సర్వధనములు నద్దురాచారశీలుఁ
డూచ ముట్టుగ నిలుదోచి యుటికి చనుట
యెఱుంగఁగోగాక ⁵యవ్వేళ యెఱుకగలదె! 50

టీక. వృద్ధభూసురుఁడు = మునిబ్రాహ్మణుఁడు - తండ్రి; ఆత్మ.....ముద్రికకుఁ = తన
తండ్రిగారివలన ఈయఁబడిన దర్శముడియంగరమునకు; కలఁగి = కలఁతపడి; ముత్తయిదువ = తల్లి;
వనటఁ = దుఃఖమును! దుర్వారయై = ఇతరులచే నూదార్పరానిదయి; ఆడుబిడ్డ = పుత్రిక;
అడలం = విచారించును. జామాత = అల్లుఁడు; వ్యామోహియై = (ఆ నగపైని) మమతకలవాడై;
నవ...మునకుఁ = నవగ్రహముల చెవిపోగు పోవుటకయి; వెతఁబొందుఁ = విచారమును పొందును;
దుర్భాగింతి=చెడ్డభాగింతి; దురాచారశీలుఁడు = చెడ్డనడతకు అలవాటుపడినవారు; ఊచముట్టుగఁ =
కొంచెమైనను మిగులకుండ - పూర్తిగా; అవ్వేళ=పోయేకాలము; ఎఱుకగలదె! = తెలియగలదా?

1. చ. ట. పుష్కరాగ. 2. క. దగు. చ. శ. ర. కి. చ. శోకించ. 3. క. గలగ. ట. శ. ర.
గలగి. 4. చ. గా. శ. ర. కొనిన. శ. ర. రి. క. యెవ్వేళ. 5. యెవ్వేళ.

ఉ. మోవఁ దరంబుకాని ధనమున్ బెనుమోపుగ వాఁడమర్చి యే
 త్రోవయుఁగొని వేరడవి దూటి 'హటాహుటి నొక్కరుండు లోఁ.
 జావున శింగవింది పెలుచం జనుచుండఁగ నొక్కనాఁటి సం
 ధ్యావసరంబునం దొక పురాంతికఘోరపనాంతరస్థలిన్.

51

టీక. మోవఁదరంబుకాని = మోయుటకు సాధ్యపడని; పెనుపోపుగ = పెద్దమూటగా; అమర్చి = కూర్చి - కట్టి; ఏ త్రోవయున్, కాని = దారియు, తెన్నునులేని; వేరడవిన్ = పెద్ద యడవిని; హటాహుటిన్ = మిక్కిలివేగముగా; లోన్ = మనస్సులో; అంగవించి = సిద్ధపడి; సాహ సింది - పెలుచక = అతిశయముతో; పురాంతిక.....స్థలిన్ = పట్టణమునకు సమీపముననున్న కాఁడవలె. [మీఁదిపద్యమున సమన్వయము.]

ఉ. కరుణాదూరులు చోరు లంధతమసాకారుల్ పదార్థాహృతి
 త్వరితాంతఃకరణుల్ దురాసదులు విశ్వద్రోహు లుద్బాహులై
 తెరువాక్కువ్వుడిఁ గ్రవ్వి తొ వ్వుగల సందీప్తాశుగ శ్రేణి నే
 నీరి ధాత్రీసురసూనుఁ గార్చక¹ వాల్మీష్టిశులై యీసునన్.

52

టీక. కరుణాదూరులు = దయలేనివారు; చోరులు = దొంగలు, అంధతమసాకారుల్ = కాణు పీఠటివలె నల్లనైనవారు; పదార్థా.....కరణుల్ = వస్తువులను అపహరించుటయందు తొందరపడు మనస్సుకలవారు; దురాసదులు = ఆసాధ్యులు; విశ్వద్రోహులు = ప్రపంచమునకు ద్రోహముచేయు వారు; ఉద్బాహులై = చేతులెత్తినవారై; ఒక్కవ్వుడిన్ = ఒక్కపెట్టున; తెరువు = మార్గమును; క్రవ్వి = ఆక్రమించి; తొ వ్వుగల = తొమ్ము పగులునట్లుగా - గుండె బద్దలగునట్లు; సందీప్తాశుగ శ్రేణి = ప్రకాశించు బాణముల సమూహముచే; ఈసునన్ = కోపముతో; కార్చక కరవాల్మీష్టిశులై = ధనుష్టం కారముచే కూడిన (మార్చో)గిన దిక్కులు కలవారై; ధాత్రీసురసూనున్ = బ్రహ్మజుని; ఏసిరి = కొట్టిరి.

క. కాయంబునఁ బెదపెదపలు, గాయంబులు నేసెఁగొని కడువాడిమి² మై
 నాయమ్ము లవ్వహీసురు, నాయమ్ములు దాఁకవయ్యె నాయుర్వహిమన్.

53

టీక. కాయంబునన్ = దేహమువైసి; పెద.....గాయంబులు = చాల పెద్దపెద్దగాయములు; ఆ, యమ్ములు = అబాణములు; ఆయుర్వహిమన్ = ఆయుస్సొందుటవలన; ఆయమ్ములు = మర్త స్థానములను; తాఁకవయ్యెన్.

క. ఒకనెత్తురుబొట్టున కూరక యసురులు వేవు రొడియు క్రమమున దొంగల్
 బకనిభు లా పతితుని దోఁచిగొని రయం బడరఁ జనిరి³ చెట్టకొకరుడై.

54

టీక. కూరక = విడవక; ఆసురులు = రాక్షసులు; వేవురు = వేయిమంది; ఒడియుక్రమ మునన్ = క్రమ్ముకొనెడిరీతిని; బకనిభులు = బకాసురునిపంటివారు; పతితున్ = భర్తని; రయంబు, అడరన్ = గముగా; చెట్టకొకరుడై = చెట్టున కొక పిట్టగా-చెల్లాచెదరై; చనిరి = పోయిరి. ఆలం. ఉపమ.

క. కాపుకొడు కొక్కరుం డా, కాపురుషుం దెచ్చె నింటికడ కనుకంపా
 టోపొద్దీపితబుద్ధిఁ ద, దాపద్వినివారణ క్రియాభిముఖుండై.

55

టీక. కాపుకొడుకు = కూర్చుండు; కాపురుషున్ = చెడ్డవానిని - నీచుని; అనుకంపా..... బుద్ధిన్ = ఎక్కువ దయచే ప్రకాశించు బుద్ధితో; తదాప.....ముఖుండై = అతని (బ్రహ్మజుని) యాచన తొలగించునట్టి సనియం దానత్తుడయి.

1. చ. గాచి. 2. క. ర. కంగవించి. చ. కగ్గవించి. 3. తొమ్ముగల. 4. చ. రహస్యిష్టాశులై. 5. చ. కుయన్. 6. చ. ట. చెట్టకరుండై.

సీ. పితృపరిత్యాగవర్ధితకల్పిషమువోవ¹ నొత్తుకై వడి వేళ్ల నెత్తురొత్తి

'కూర్కుప్రాణముల మేల్కొలుపుచాడువున గంట్ల శాకినీకాండంబు సణపి చూచి
సమయంబుగా దని శమనుదూతలఁ ద్రోయుజాడ² మైనాటు నస్త్రములు పెఱికి
పతయాభవగు బొంది పడకుండుటకు³ గండ్రపురు లిచ్చుగతిఁ జాల పొత్తు లునిచి
తే. వట్టికూడును⁴ వేన్నీళ్లు పెట్టి యొట్టి, గలుగు వీడ్యంబు లిప్పించి⁵ పలుకెయైన
వెజ్జ నెచరించి యరయించె విప్రసుతునిఁ, 'గంట వత్తిడుకొని నై రిక ప్రభుండు.

టీక. పితృ.....కల్పిషము = తండ్రిని విడుచుటవలన వృద్ధిపొందిన పాపము; కూర్కుప్రాణ
ముల¹ = నిందించుచున్న (పోషున్న) జీవములను; శాకినీకాండంబు² = పెరుగుతోటహారకాడ
లను; ['వత్తుల నమూనామును' పూర్వటీక.] సణపి = చొప్పించి; సమయంబు = ప్రాణములను గొని
పోవుటకుఁ దగిన యదను; శమనుదూతల³ = యమకింకరులను; మైనాటు = దేహమున నాటుకొని
యొన్న; ఆస్త్రములు = బాణములను; పెఱికి = ఊడఁదీసి; పతయాభవు = పడుటకు సిద్ధమయినది;
బొంది = శరీరము; గండ్రపురులు = ఊతకోలలు; గాయపడినవారికిఁ జేయునొక ఉపచారము;
పొత్తులు = పొత్తిగుడ్డలు; వట్టి కూడును = వ్యంజనములు లేని యన్నమును; ఒట్టగలుగు = కారమైన;
వలతి = సమర్థుఁడు; వెజ్జ⁴ = వైద్యుని; ఎచరించి = హెచ్చరించి; నై రిక ప్రభుండు = కాఁపు
పెద్ద; కంట, వత్తిడుకొని = మిక్కిలి జాగరూకతతో; విప్రసుతుని⁵ = బ్రహ్మణ్యమూరుని;
అరయించె⁶ = చూచునట్లుచేసెను.

క. నిరనిలసంచారస్థల, మరయిక సున్నేహపూరిమాయుఃస్థితి యా

యలుదెఱగు బలిమి దుర్దశఁ, బొరయక¹ దీపముసగిది భూసురుఁ డెసఁగెన్. 57

టీక. నిరనిలసంచారస్థలము = గాలిలేనిచోటు; అరయిక = భద్రముగాఁ జూచుట; సున్నేహ
పూరిము = పూర్తియగుచుక్కువ, మంచిచూసె నిండుగా నుండుట; ఆయుఃస్థితి = ఆయుర్దాయపుటునికి,
నిలిచియుండుట; ఇలుదెఱగుబలిమి² = రెండువిధములగు బలములచే; - అనగా వైవ, పౌరుష
ప్రయత్నములు రెండింటిచేతను; [ఇటు నిరనిలసంచారస్థలము, నాయుఃస్థితియు వైవబలములు; అరయి
కయు, సున్నేహపూరిమును మానువబలములు.] దుర్దశ³ = చెడ్డస్థితిని; బొరయక = పొందక;
భూసురుండు = బ్రహ్మణుండు; ఎసఁగెన్ = ప్రకాశించెను.

[ఇవట ప్రాతఃటికలో 'సున్నేహపూరిము = (మెదటియందలి) మంచివమురుయొక్క
నవృద్ధి' అని వ్రాయఁబడినది. అది యుక్తముగాఁ గానరాదు.] అలం. క్లేష, ఉపమ.

ఉ. తాన ప్రసంగముల్ దిగిచి తత్సరణి¹ దనపెంపుపెద్దగాఁ

బూని వచించు నక్కపటపూరుషు నిక్కమ నమ్మె నెన్నుడి²

జానపదాగ్రగామి తనజాతియు నాతియుఁ గూడి దేవుని

గా నిజదేశికోత్తమునిఁగాఁ బరమాపునిగాఁ దలంచుచున్. 58

టీక. జానపదాగ్రగామి = వర్ణపట్టులం దుండువారిలో ముఖ్యుండు - కాఁపుపెద్ద; తానప్రసంగ
ముల్ = అధిక ప్రసంగము; తిగిచి = విడిచిపెట్టి - అనగా తా నా బ్రహ్మణునితో ఎక్కువ మాటలాడక;
తత్సరణి¹ = అధిక ప్రసంగవర్ధిని; తనపెంపు = తా నాతనిని రక్షించి, పెంచుట; పెద్దగా², పూని =
గొప్పగా గ్రహించి; వచించు = మాటాడునట్టి; అక్కపటపూరుషు³ = ఆ కుచ్చితప్రవాసిని;

1. క. నెత్తుకైవడి. చ. నొత్తుకైవడి. 2. చ. జాట 3. క. మైనాటుశస్త్రములు. చ. మైనాటు
నస్త్రములు. ట. మైనానునస్త్రములు. 4. చ. ఖండ. 5. చ. వేసీరు. 6. చ. వలతులైన. 7. క. కంట.
8. దీపకము. చ. 9. చ. పరమాత్మునిగా.

నైపుదిక్ = నిండుమనమున; తనజాతియుక్ = తనకూర్చుకలమున; నాలియుక్ = భార్యయును; నిజదేశికోత్తమునిగాక్ = తమ గురువువలెను; పరచూపునిగాక్ ప్రాణమిత్రునివలెను; నమ్మెక్.

క. తలలోపల నాలుక పూసలలో దారంబు పాలజల్లిన నీరం

బలి వెలి యెఱుంగక మనసులు, గలసి యభేదమునఁ గాపుకడ నతఁ డుండెన్.

టీక. పాలక్, చల్లిన = పాలతోఁగలిపిన; వెలి, యెఱుంగక = ఎరుసులేక; అలం. మాహాత్మ్యము.

క. కల దా కూర్చువనతి శశి, కల దా ననఁజాలు నొకవికారపుఁగోడల్

చలదాలోలకటాక్షం, చలదామనిబద్ధతరణజనఖంజనయై.

60

టీక. ఆ, కూర్చువనతి = ఆకాపుటింటియందు; తాక్ = తాను; శశికలయనఁగఁజాలు = చంద్రకళయనఁదగిన; చల జనయై = చలించుచు, అంతటను తిరుగుచున్న కడకంటిమాపులనెడి యురిత్రాళ్లచేఁ గట్టివేయఁబడిన యువకులనెడి కాటుకపిట్టలు కలవై; అలం. గూఢకము.

ఉ. శిఖంటు నడ్డమాఁక యొక యింతయులేక చరించువానిని క్షే

నంటినఁ గండుకెందళుకు లంగమునఁ గలవాని మిక్కిలిం

గంటికి నించువానిఁ దెలికన్నులవానిఁ బసాళిబాపనిం

బంటుది శిగోరుఁ జారుకుచపంజరకీరముఁగా రచింపఁగన్.

61

టీక. అడ్డము = ఎదురు; ఆఁక = ఆటకము; చేనంటినక్ = చేతితోఁ దాఁకినను; కండు = ఎఱ్ఱబడిపోవు; కెందళుకులు = ఎఱ్ఱని (చక్కని) కాంతులు; కంటికి, ఇంచువానిక్ = నచ్చిన వానిని; తెలికన్నులవానిక్ = అందమై, విప్పారిన కన్నులు కలవానిని; పసాళిబాపనిక్ = పంచకుఁ డగు బ్రాహ్మణుని; బంటుది = కాపువడఁది; చారుకుచపంజరకీరముగాక్ = చక్కని చన్నులను పంజరమునకుఁ జీలుకయైనవానినిగా; రచింపఁగక్ = చేయుటకు; శిగోరుక్; [‘కీరముక్’ = చిలుకను’ అని పూర్వటీక.] అలం. గూఢకము.

సీ. పలువికారంబుల కలగల్పుచూపుల రాకపోకలు బయల్ ప్రాక. జేయుఁ

దమకంబు గమకంబుఁ దత్తరంబును హత్తి మనసు సాఁగిన పజ్జఁ జూసువు. గోర్కి

కుమరుపాలిండ్లపైఁ గొంగుజాఁగఁ గొప్పవీడ నూఁక నవ్వు వెఱ్ఱినవ్వు

నేరాలిపట్టి బిట్టెత్తి చెక్కిలి నొవ్వు గఱచి వాఁ డేఁప్పినఁ గొఁగిలించు

తే. ¹దండనకిమెడఁ బుంజాలదండఁ బెట్టు, దిట్టు మెట్టెలు బిగువంచుఁ దెగి కళాదు

వనిత చిన్నారిపొన్నారి వయసువాని, విప్రనందనుఁ గన్నంత వెకలి యగుచు. ²

టీక. పలు పోకలు = ఎక్కువ వికారములకలుపుగోలుతనము గలిగిన చూపులయొక్క రాకపోకలను - [ప్రసారోపసంహారములను]. బయల్ = బయట; ప్రాక. జేయుక్ = వ్యాపింపఁ జేయును - అనఁగా వికారపుఁజూపులను ప్రసరింపఁజేయుచును, చూపులను మరలించుకొనుచుండును; తమకంబుగమకంబు = మోహముయొక్క అధిక్యమును; తత్తరంబును = తొందరపాటును; హత్తి = పొంది; సాఁగినపజ్జక్ = వెల్లినవైపున; చూపుక్ = వ్యాపింపఁజేయును; పిర్రావిపట్టిక్ = తోడి కొడలివిడ్డను; బిట్టు = మిక్కిలిగా; ఎత్తి = మోదికెత్తి; చెక్కిలి నొవ్వుక్ = వాని బుగ్గనొచ్చునట్లు; దండనకిమెడక్ = దగ్గఱనుండు చెలికత్తెమెడలో; పుంజాలదండక్, పెట్టుక్ = ఒకవిధమగు కంఠమాల నుంచును - తెగి = సాహసించి; కళాదుక్ = కమసాలిని; చిన్నారిపొన్నారివయసువానిక్ = మంచి వయసుకలవానిని; విప్రనందనుక్ = బ్రాహ్మణపుత్రుని; వెకలి = అనక్షరాలు - మదనవికారముకలది.

1. క. ఇంటికి. చ. ఇంట(ను) 2. క. నిచే. 3. క. గోరుచారు. 4. క. గారవింపఁగన్. 5. క. రంబులగల. 6. చ. చూపులు. 7. చ. ట. దండనఖ.

క. దుర్గలితాతమవిలసన ¹నిర్లజ్జస్యాంతకాంత నేరుపు మెఱయన్

శెర్లాటమాడు. మోహము, లేర్లయి వర్తిల్లి నమ్మహిసురుతోడన్.

63

టీక. దుర్గలితా.....స్వాంత = దుష్టమయిన ఒయ్యారముతోడి ముత్తభోదేకముచేత సిగ్గు లేని మనస్సుగలది; మోహములు = వలపులు; విర్లయి, వర్తిల్లి = విప్లగాప్రవహింపఁగా; శెర్లాట మాడున్ = ఎక్కువ పరిహాసపుటాట లాడును.

తే. దృష్టిపాతంబు నొడిచి మైః దెరలఁ బెట్టు, ఫాలపట్టిక గనుపట్టు బాల చేల

నిటియః దలఁగట్టి యొకమూల నొఱగు నేల, గ్రుడ్లనీరుట్టుబఱచినకొంగుమీఁద.

టీక. దృష్టిపాతంబు, నొడిచి = దృష్టిగొట్టినదని చెప్పి; మైః = దేహమును; తెరలఁబెట్టు = క్రాగఁజేయునట్టి; ఫాలపట్టిక = నుదుటిబాగము; కనుపట్టు = కనబడఁగా; చేలన్ = వస్త్రముతో; ఇటియన్ = మీకముగా; గ్రుడ్లనీరు = కన్నీరు; ఉట్టు = కాఱఁగా; నేలన్; ఒఱగున్ = పండు కొనును.

ఉ. తేలేడు కన్నదోయి వడదేతెడు ముద్దుమొగంబు సారెఁ గై

వ్రాలెడు గొప్పకొప్పు వసివాడెడు నన్నునకొను కాకలం

దూలెడు లేతమేను నయి తొత్తి నమ్మగనాలి నాలిబా

గా లఘు వర్తనుం డరసి యంగజబాధితగాఁ దలంచుచున్.

65

టీక. ఆ, లఘువర్తనుఁడు = ఆ, చెడునడకగల నిగమశర్మ; తేలేడుకన్నదోయి = తేలిపోవు రెండు కన్నులును; వడదేతెడు = బడలికపడుచున్న; సారెన్ = మాటిమాటికిని; కైవ్రాలెడు = చేరికి వ్రాలిపోవుచున్న - విడిపోవుచున్న; వసివాడెడునన్నునకొను = మిక్కిలివాడిపోయిన నన్నని నడుము; కాకలన్ = తాపములచేత; అమ్మగనాలి, నాలిబాగు = దీవన్భర్తృక యగు (మగఁడు, జీవించియున్న) ఆ కాపువడఁదియొక్క కుచ్చితపుబాగును; అరసి = చూచి; అంగజబాధితగాన్ = మన్వభవికారమును పొందినదానినిగా; తలంచుచున్ = ఊహించును.

క. ఎవ్వనికి పిలచెనొకొ యీ, జవ్వని యని రవ్వ మీలు సరసోక్తులు లే

నవ్వలు ముడిచిన పువ్వల, ⁴రువ్వలుఁ దనయందె సమధిరూఢము లగుటన్. రిరి

టీక. ఎవ్వనికి = ఎవ్వనిగూర్చి; రవ్వమీలు = పోకిరితనముగల; ముడిచినపువ్వల రువ్వలు = (తలతో) ముడుచుకొన్న పువ్వలను విసరుటలు; తనయందె = విషయముననే; సమధిరూఢములు, అగు టన్ = బాగుగా ఎక్కినవి - ఆస్వయించునవి అగుటవలన; [ముందుపద్యముతో ఆస్వయము.]

మ. బళిరా! తేరకుం దేర *రక్కె నిటు లీ బంగారుకుం డంచు జం

కలు దాటించుచు గెంపుమోవి దోడుకంగా గుబ్బపాలిండ్లు బి

ట్టలమంగా ముఖగంధపారణము సేయంగాఁ గట్టిసీను ను

⁵త్వలపత్రాలి ఘటించఁగాఁ దివరు మిత్రద్రోహి మోహంధతన్.

67

టీక. తేరకుతేరదక్కెన్ = మిక్కిలి సులభముగా (కష్టములేక) చిక్కినది; తాటించుచున్ = (ఆనందమున); ఎగురవేయుచున్; కెంపుమోవిన్ = ఎఱ్ఱనిపెదవిని; తోడుకంగాన్ = (దంతములతో) ఒడిసి పట్టుటకును; బిట్టు = ఎక్కువగా - గాఢముగా; అలమంగాన్ = కొరిగించుటకును; [ఆక్ర మింపను - పట్టున్ అని పూర్వటీక.] ముఖ.....ణము, చేయంగాన్ = ముఖమునుండి వెలువడు నువాసనను, వాసనచూచుటకును; కట్టిసీమన్ = పిరుదులపైని; ఉత్పలపత్రాలిక = నితంబసీమయందుంచు

1. క. నిర్లజ్జ. చ. శ. ర. నిర్లజ్జ. 2. చ. బెట్టు. క. బట్టు. శ. ర. మెడఁబూజాలదండవెట్టు
3. చ. గలచె. 4. చ. రవ్వలు. *చిక్కె. శ. ర. రీ. ట. పత్రంబు

కుముదపత్రము¹లను పేరిటి నభిక్షతములను; ఘటింపఁగా² = కూర్చుటకు - ఉంచుటకు; తివురు³ యర్పించును - ఉబలాటపడును.

సీ. తలపుండ్లు గడిగించి తను బ్రతికించెగా యడవి జోరాహతుండైన దెచ్చి
కన్నబిడ్డలకన్న గారవంబున జనవిచ్చెగా నిచ్చలు నింటిలోన
గ్రాసవాసుక్లేశ కత్తలత్వ మడంచి యనురక్తి బెనిచెగా యన దినంబు
గురువుగా వేల్పుగాఁ గూర్చుచుట్టంబుగా భావించి కొలిచెగా భక్తియుక్తి

తే. నెవ్వఁ డా⁴రెడ్డియింటికి నెగ్గు చాలఁ, జేయు గుడినుండి గుడితొట్ల దీయుకరణఁ
గపటనటనానటుండు త్రాటిగట్టుబోయ, కాయజారీ మేయసాయ కాఘాతభీతి. 68

టీక. చోరాహతుండు = దొంగలచేఁగొట్టబడినవాడు; గారవంబున⁵ = (ఎక్కువ) గౌరవముతో; చనవు = పరిచయమును; గ్రాస.....త్వము = అన్న, వస్త్రములకయిన కష్టమనెడి నీచత్వమును; అడంచి = పోగొట్టి - కూడు, గుడ్డలిచ్చి; అనురక్తి⁶ = ప్రేమతో; కూర్చుచుట్టంబుగా⁷ = ప్రియమైన బంధువుగా; భావించి; భక్తియుక్తి⁸ = భక్తితోగూడుకొనునట్లు; ఎగ్గు = హని - ఆపకారమును; కపటననానటుండు = కపటములను నటించుటయందు నేర్పరి; త్రాటిగట్టుబోయ = చెడ్డబ్రాహ్మణుండు (త్రాటిగట్టు = యజ్ఞోపవీతధారి - పాటుండు) కాయ.....భీతి⁹ = మన్నఘని ఎదురులేని బాణములు పడుటయను భయమువలన; అలం. ఉపమ, లలితము.

చ. కరఁగిన డెందముల్ విసువు గానని కోర్కులు పారవశ్యము¹
బొరసిన నిట్టచూపులు గుముర్కొను ముత్తులకాంకురావళుల్²
చిరిగిన సిగ్గులుం గలిగి చీకటి³వేకటిరేలఁ జాల⁴ వ్రా
లిరి తలిరాకుబోడియు నభీకవిశిష్టుండు దుష్టచేష్టలన్. 69

టీక. కరఁగిన = ద్రవించిన - మెత్తబడిన; డెందముల్ = మనస్సులు; విడుపు, గానని = హద్దులేని - ఎడతెగని; బొరసిన = పొందిన; నిట్టచూపులు = కదలికలేని చూపులు - ఒకరినొకరు చూచుకొనుటలు; గుముర్కొను = దట్టమైన; ముత్తులకాంకురావళుల్ = అనందమువలనఁగలుగు గగురుపాటు మొలకలగుంపులు; - సంతోషపుజలదంపులు; చిరిగిన=పోయిన; చీకటివేకటిరేల⁵ = చీకటితోనిండిరాత్రులయందు; తలిరాకుబోడియు⁶ = చిగురుబోడియు - నుందరియు; అభీకవిశిష్టుండు⁷ = కపటపు యోగ్యతకలవాడును - నిగమశర్మయు; దుష్టచేష్టలన్ = చెడునడకలతో - కూడికలతో; వ్రాలి = ఒఱిగిరి - పరవశతఁ బొందిరి.

క. మతిఁ బాప మనక ప్రాణచ్యుతికరమగు తెగువ కతఁడు చొరఁబడె 'సరకే
సతి కో దోషో మరణే, సతికిం భయ' మన్న చదువు చదువంబోలున్. 70

టీక. మతి¹ = మనసులో; ప్రాణచ్యుతికరము = ప్రాణాపాయమును కలిగించునది; తెగువకు² = సాహసమునకు; చొరఁబడెను = సిద్ధపడెను; సరకే సతి కో దోషో=సరకమునకు సిద్ధపడఁగా - అంతకుగాని తప్పేమున్నది! మరణే సతి కిం భయమ్ = చావునకుఁదెగింపఁగా అంతకంటె భయమేమున్నది! చదువంబోలున్ = చదివి యుండవచ్చును.

ఉ. అద్దమరేయిదాఁక పొల మారసి మారశిలీముఖాహతి¹
నిద్దురఁ గాచియున్న మగని² జగిసిలిపిసాళిజంత యు

1. చ. చెప్తి 2. చ. త్రాట్లగోయు ట. త్రాళ్ళదీయు. 3. ట. మయ. 4. చ. ట. వ్రేకటిరేల. 5. చ. వ్రాలిరి. 6. వారి.

మృద్దియ నేననేయ దోక ముచ్చట యాడదు మూగఁజోలె నే
సుద్దియు లేక కన్నోగిచి చూచు మనోగతిఁ దోఁచు చెల్లునిన్.

71

టీక. అద్దమరేయిదాఁకఁ = సగమురాత్రివఱకును; పొలము, అరసి = పొలమువసులు చూచి
కొని; మారళిలిముఖాహతిఁ = మన్నఁగునిబాణములవలని దెబ్బలవలన - కామోద్రేకమువలన; మగ
నిఁ = భర్తనుగూర్చి - అతనికొఱకయి; జిగసిలిపిసాళిజంత = మాయలాడి యగు ధూర్జరాలు; (అగు)
వినుద్దియున్ = విమంచిమాటయును; కన్నోగిచి = కన్నులుమాసి; మనోగతిఁ, తోఁచు = మనస్సులో
కన్పించు; చెల్లునిన్ = ప్రియుని - నిగమశర్తను; చూచున్.

సీ. పొన్నాకు¹వైఁ దేనె సన్న²చెంద్రికమోవి మాధుర్య³ కిమనక వేమాటుఁ బొగడి
యామని బుగబుగ లంగచంపకదామగంధం⁴ బనక పెక్కుగతుల నెన్ని
పడనున్న పండ్లసంపదపెంపు పాలిండ్లబీరం బనక సారె సారె దలచి
తెలియ నభ్రచ్చాయ వలమానకచభరప్రకటనం బనక మాటికిని మెచ్చి
తే. దినదినంబును గసికాటు⁵ చెనకువలన, దప్పి⁶తీఱని తమకంబు దెప్పరంబుఁ
బాప సమకట్టి జారుఁ డక్కాపునతిని, నెత్తుకొనిపోవ నిందందు నెడరువేచె. 72

టీక. సన్న...మాధుర్యము = సన్ననై యెఱ్ఱగనున్న పెదవియందలి తీపి; పొన్నాకువయిపడినలేనె
పంటిది అస్థిరమైనది; అనక = అని తలఁపక; వేమాటు = పెక్కుసారులు; అంగచంపకదామగంధంబు =
శరీరమను నంపంగిపూలదండయొక్క సువాసన; ఆమనిబుగబుగ, యనక = వసంతర్తువయొక్క బలి
మళమయొక్క ప్యావనమని తలఁపక - అస్థిరమనుకొనక; పెక్కుగతులన్ = అనేకవిధముల; ఎన్ని =
కొనియాడి; పాలిండ్లబీరంబు = స్తనముల విగువు; పడనున్న.....పెంపు = పడిపోవుటకు సిద్ధముగా
నున్న పండ్లయొక్క సౌందర్యము - అనిత్యము; సారెసారెన్ = మాటిమాటికిని; కలచి = కొనియాడి;
వలమాన కచభరప్రకటనంబు = గుండ్రముగా చుట్టఁబడుచున్న - సిగచుట్టఁబడుచున్న కొప్పును ప్రకా
శింపజేయుట; తెలియన్ = అలోచింపఁగా; అభ్రచ్చాయ = మేఘకాంతి - కొలఁదికాలముండునది;
కసికాటుచెనకువలనన్ = తగిలితగలనికాటువలన - తృప్తితీరనిరతివలన; దప్పి⁶తీఱని = దాహముతీఱని -
తనివీటిరని; తమకంబు = మోహమును; దెప్పరంబున్, పాపన్ = శక్యమగునట్లుగా - తృప్తితీఱు
నట్లుగా; సమకట్టి = సిద్ధపడి; జారుడు = అుపలాడు - నిగమశర్త; ఎడరున్ = యుక్తసమయమును;
వేచెన్ = ఎదురుచూచెను. ఈ పద్యమునందు మోచి⁷తేనెకును-మకరందమునకును, దేహమునకును-నంపంగి
పూవునకును; పాలిండ్లకును - పండ్లకును, కేశభారమునకు - మేఘమునకును సామ్యములు చూపఁబడినవి.
ఉపమ వ్యంగ్యము.

క. ఆ తటి నన్నగరిపతి, జాతర * సాటించె బళువిసర మనితరసా

ధావ్యతవాతామయనిర్హితాహతిఁ దూల గాలిగంగల కెల్లన్.

73

టీక. తన్నగరిపతి = ఆపట్టణపు రాజు; బళువిసరము = బళువులగుంపు; అనితర.....హతిఁ =
ఇతరమార్గములచే సాధింపరాని ఎక్కువైన, గాలిసోఁకుడు రోగము అను పిడుగుదెబ్బచే; తూలన్ =
ఎగిరిపోఁగా - నశింపఁగా; గాలిగంగలకున్, ఎల్లన్ = గాలియావున నున్న ఘోరదేవతల కన్నింటి
కిని; జాతర, చాటించెన్ = పండుగను చాటించెను.

సీ. గోర్వచ్చ¹ చమురంటుకొనిరి మస్తకముల జలకమాడిరి నిశామిలితవారిఁ
గట్టిరి చిలుతచౌకముల కొంబుట్టుముల్ కాటుకదీర్చిరి కన్నుగవల

1. క. వైతేనె. 2. క. చంద్రిక. 3. చ. మునక. 4. చ. బునక. 5. చ. చెనకు. 6. ర. కాటుక
జెను. 6. క. పాటుడఁచి. చ. క్కాపునతిని. * 7. ర. చాటించె. 7. చ. ట. తెలియంటి.

దిద్దిరి సీందూరజలకంబు బటువుగా నిక్కుగొప్పల విరుల్ గ్రుక్కి రథి
నింబప్రసూనమాల్యంబులు వైచిరి చిట్టిబొట్టు ధరించి నిట్టునట్టు
తే. తరుణధావనధగధగద్దశనములు, హత్తుకొలిపిరి లేతనీడ్యముల డాలు
పర్వదినములఁ బామరప్రమదలుదిత, నియమసంభావనాగంభనిభృతబుద్ధి. 74

టీక. పర్వదినముల = ఆ పండుగురోజులలో; పామరప్రమదలు = పల్లెటూరికాపువడలులు;
ఉదిత.....బుద్ధి = ఆ యా నియమములను అదరించు ప్రయత్నమునఁగల శ్రద్ధతో; గోర్వచ్చ
చమురు = గోరువెచ్చనినూసెను; మస్తకముల = అంటుకొనిరి = తలయందుకొనిరి; నిశామిళితవారి =
బహుళకలిసిన నీటిలో; జలకమాడిరి = స్నానముచేసిరి; నిలుకొనుముల గ్రొంబుట్టుముల్ = చిన్నచిన్న
గడులు గల క్రొత్తకోకలను; బటువుగా = గుండ్రముగా; దిద్దిరి = తీర్చిరి; అర్థి = పీఠితో;
గ్రుక్కిరి = ముడిచిరి; నింబప్రసూనమాల్యంబులు = వేసచిగుళ్ల మాలినను; వైచిరి = వేసికొనిరి.
ధరించిరి; ఇట్టునట్టు = వృత్త్యస్తముగా - అనాచరముగా; చిట్టిబొట్టు = చిన్న మంగళసూత్రపు
సామును; [ఇచట పూర్వజీకాకారులు 'చిట్టిబొట్టి' అను పాఠమును గ్రహించి 'చిన్నచిన్నసాములను'
అని అర్థమును వ్రాసిరి.] తరుణ.....మణుల = క్రొత్తగా (అప్పుడే) లోముటచే దగదగలాడు
ముత్యాలవంటి పలువరుసను; [ఇచట 'సమయమునందు దోముకోబడిన దగదగ ప్రకాశించెడి రత్న
ములవంటి పండ్లయందు' అని పూర్వజీకాకారులు అర్థమును వ్రాసిరి. అది సరికాదు.] లేతనీడ్యముల
డాలు = లేత తాంబూలపురాగమును; హత్తుకొలిపిరి = కూర్చిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. ఎడ్డెతనపుఁ గయిసే తల, రడ్డులు 2నడచిరి పురస్సరద్భార్యముగా
గుడ్డంబుచక్కిఁ గట్టం, ఒడ్డు మహాశక్తిదివ్యభవంబునకున్. 75

టీక. ఎడ్డెతనపుఁగయిసేతల = మోటుకనపుటలంకారములతో; పురస్సరద్భార్యముగా =
ముందు నడచుచున్న భార్యలు కలుగునట్లుగా - తమ భార్యలు ముందుగా నడువఁగా వారివెంట నడుట;
గుడ్డంబుచక్కి = (ఊరిపాలిమేరను) - ఊరిపాలమువైపు; కట్టంబడ్డ = కట్టబడిన; మహా.....
నకు = గ్రామదేవతగుడికి; రడ్డులు = రెడ్డు; నడచిరి.

వ. అష్టహోతృన మజప్రధాన మగుట విబుధసభంబోలియు 4మహాసురోద్ధారం
బును, తమోవికృతివిధేయం బగుట విధుబింబంబునుంబోలియుఁ దారావియోగ
ముదితంబును, బహుళభవనిపరితం బగుట సత్కవిత్వంబునుంబోలియు నసాధు
వర్ణసంబౌధంబురంబు 5నయ్యె నయ్యెడ. 76

టీక. అష్టహోతృనంబు = ఆ గ్రామదేవత పండుగు; అజప్రధానంబగుట = మేఁక(వేట)
ప్రధానముగాఁ గల దగుటచే - అని ఉత్పవశతమునను; అష్టప్రధానముగాఁ గల దగుటచే నని
వివిధసభవశతమునను అర్థము. విబుధసభంబోలియు = దేవసభవలె నున్నను; మహాసురోద్ధారంబును =
గొప్ప మద్యములనుద్ధరించుదని యుత్పవశతమున నర్థము; దేవసభవశతమున 'గొప్ప రాక్షసుల నుద్ధ
రించున'దని విరోధము; విలయన దేవసభ రాక్షసుల నుద్ధరించుట అసంభవము. 'మహాసుర+ఉద్ధారం
బును' అను పదవిభాగమువలన 'గొప్పదేవతల నుద్ధరించునది' అని యర్థమును గ్రహించిన మీఁది విరో
ధము ఆపాస్తమిగను. ఇచట 'అజప్రధానంబు, మహాసురోద్ధారంబు' అను రెండు పదములును ఉత్పవ
దేవసభలు రెండిటికిని సామ్యమును కల్పించుచున్నవి. ఇందు మొదటిది కేవల క్లేషములకము; రెండవ
విశేషము విరోధముతోఁ గూడినది; ఇట్లే తక్కిన విశేషములయెడను విరోధ, తదాభాసములను
తెలియునది.

1. ట. బొట్టు. క. బొట్టి. † క. ర. ఇద్యము. 2. చ. గడిచిరి. రి. క. సభయం. చ. ట. సభ
3. క. కారం ట. ధారం పి. క. బయ్యె. చ. ట. బునయ్యె.

[ఇచట పూర్వటీకలో 'మహానురోదారంబు = అధికమైన కల్లుచేత హెచ్చినది, గొప్ప యను రులచేత దొడ్డది' అని మాత్రము తెలుపబడినది.] తమోవికృతివిధేయంబగుటకే = తమోగుణవికారమున కునికిపట్టగుటచేతను - అని మహాత్మ్యవచక్షమునను, చీకటిమాటిపోవుటకు లొంగినదగుటచేత - (చీకటిని నశింపజేయున దగుటచేత) నని విధుబింబవచక్షమునను అర్థము. విధుబింబంబునబోలియుం = చంద్రబింబమువలె నుండియు; తారావియోగముదితంబును = కన్యగుద్వయెడఁబాటుచేత సంతోషించునది - అనఁగా (మద్యపానమున) కన్యలు తేలవేయుటచేత సంతోషించునదని మహాత్మ్యవచక్షమున నర్థము; చంద్రబింబవచక్షమున 'తారయొక్క వియోగముచేత సంతసించునదని విరోధము; ఏలయన చంద్రుఁడు తారయొక్క కూడికవలన సంతసించునగాని, వియోగమువలన సంతసించుడు; 'తారా+ అవియోగముదితంబును' అను పదవిభాగమువలన 'తారయొక్క అవియోగము(కూడిక)వలన సంతసించునది' అని యర్థమును గ్రహించిన మీఁది విరోధము నశించును. ఇచటను వెనుకటివలెనే 'తమోవికృతి విధేయంబు, తారానియోగముదితంబు' అను రెండు సాధారణధర్మబోధక విశేషణములందును మొదటిది శ్లేషములకము; రెండవది విరోధవిశిష్టశ్లేషములకము.

[ఇచట పూర్వటీకలో 'తమోవికృతివిధేయంబు = తమోగుణవికారమునకు ఉనికిపట్టునది; చీకటివికారముచేత బాఁకవై నది; తారావియోగముదితంబు = కంటిగుద్వయెడఁబాటుచేత సంతోషించినది - అనఁగా కన్యలు తేలవేయుటచేత సంతోషించినది; తారయెడఁబాటుచేత సంతోషించినది' అని కలదు. ఇది అసంపూర్ణము.]

బహుళధ్వనిపరితంబగుటకే = గొప్ప ధ్వని చేత ఆవరింపబడినదగుటచేత నని మహాత్మ్యవచక్షము నను, పెక్కుధ్వనిరూప (ఉత్తమ) కావ్యములతోఁగూడినదగుటచేతనని సక్కువిత్వంబువచక్షమునను అర్థము. సత్కువిత్వంబునబోలియుం = సత్కువిత్వమును పోలియున్నట్లుటికిని; అసాధువర్ణసంబాధబంధరంబును = సీచకాతుల ప్రజల యొకటిచేత ఒప్పిదమైనదని మహాత్మ్యవచక్షమున నర్థము. సత్కువిత్వ వచక్షమున 'తప్పటక్కురములు ఇటుకతోఁబటచే (చేరుటచే) చక్కనిదని విరోధము; ఏలయన మంచి కవిత్వమునందు తప్పటక్కురము లుండనేరవు; తప్పటక్షరములను బాధించుటచే - చేరుకుండజేయుటచే చక్కనిదని యర్థమును చెప్పినచో మీఁది విరోధము పోవును. సంబంధకల్పమునకు మీఁది రెండర్థములను కలవు. [ఇచట వెనుకటి టీకలో సత్కువిత్వవచక్షమున అసాధువర్ణసంబాధబంధరంబునదానికీ 'తప్పటక్షరముల నింపుచేత ఒప్పిదమైనది' అని మాత్ర మర్థము చెప్పబడియున్నది.] అలం. శ్లేష, విరోధాభాసము.

సీ. అంభోధరముక్రింద నసీయాడు నై రావతియుఁబోలె నీడి వ్రేలెఁ దెజనయోర్తు
చెందమ్మిగొలన రంజిల్లునంచయు బోలె నీప్పుటేట నటించె నెలతయోర్తు
తోలుసంజయెండ వర్తిలు జ్జవయుఁబోలె నీఁగె బందిరి నుండమింతి యోర్తు
జలనీలిపై నీక్కుకలువ మొగ్గయుఁబోలె ననఁటాకు నర్తించె నతివ యోర్తు
తే. కాంత యొక్కర్తు మూఁపునఁ గండ లిచ్చె
మాటుగా లిచ్చె నొక సుధామధురవాణి
లలన యొక్కర్తు నోరి తాళంబు లిచ్చె
శక్తిహితరఁ దమభక్తిశక్తు లెసఁగ.

రీ. క. జరించె. చ. నటించె. రి. చ. కొండనెల్ల. 7. క. నెక్కు. చ. ట. నిక్కు. రి. చ. ట. వల్లింపె. 1. చ. గండమింపె. 2. చ. ట. మాటుగామింపె. రి. క. నద్భక్తి. *చ. ట. తమభక్తి. క. ఘోర. క. ర. దార.

టీక. అంభోధదరముక్రిందక = ముఖ్యుక్రింద; అసియాడు = చలించుచున్న; ఐరావతి యునుబోలె = మెలుపువలె; తెఱవ, యోర్తు = ఒక స్త్రీ; సిడివేలె = సిడిమ్రానియందు ప్రేలా డెను; చెందమ్మిగొలనక = ఎఱ్ఱతామరల చెఱువున; రంజిల్లు = ప్రకాశించునట్టి; అంచయునుబోలె = హంసవలె; నిష్పటేటక = నిష్పల యేటి(ప్రవాహమున)యందు; నెలఁక, యోర్తు = ఒక యాడుది; నటింపెక = నాట్యముచేసెను; తొలుసంజయెండక = ప్రాతఃకాలపు లేతయెండయందు; వర్తిలు = ఉండు; జక్కవయునుబోలె = చక్రవాకపక్షివలె; పందిరిగుండముక = పందిరిలోని నిష్పగుండమును; ఇంటి; యోర్తు; ఈగె = ప్రవేశించెను.

జలనీలివై = పాచివయి; నిక్కు = విజృంభించి నిలుచు; అనటాకుక = అరటియాకు వయి; నర్తించెక నాట్యమాడెను. మూపున గండలు = (తన మ్రొక్కుబడి ననుసరించి) భుజము మీదిభాగములోని కండలను; సుధామధురవాణి = అమృతము వలె మధురములగు మాటలు కల స్త్రీ; మారుంగాలు = (నాట్యమున) ఇంకొకరి కాలికి బదులు కాలు ఇచ్చుట; లలన = స్త్రీ; శక్తిభాకరక = గ్రామదేవతపండుగన; ఎనగె = ప్రకాశింపగా - వానికి తగినట్లు. అలం. ఉపమ.

క. బత్తులు నునువాకత్తుల, మొత్తిరి పశుసమజముండములు చండములౌ

నెత్తురు ధారలు*దారవి, పత్తిమిరనవారుణప్రభలు ప్రబలం¹గాన్.

78

టీక. బత్తులు = భక్తులు; [శ. ర. లో కమసాలలని అర్థమియఁబడినది.] చండములౌ = భయంకరములగు; ధూర.....ప్రభలు = భయంకరములగు ఆపవలను చీకట్లకు క్రొత్తసూర్యకాంతు లైనవి; [ఇట పూర్వటీకలో 'భయంకరమయిన యాపత్కాలమునందలి క్రొత్తవియగు ఎఱ్ఱనికాంతులు' అని అర్థ మియఁబడినది. ఇది సరికాదు] నెత్తురుధారలు, ప్రబలగె = వ్యాపింపగా; పశుసమజ ముండములు = పశువులగుంపుల కలలను; నునువాకత్తులక = మిక్కిలివాడియైనకత్తులతో; మొత్తిరి = నటికిరి. అలం. రూపకము.

తే. వెలుచగ గలుచొక్కు చెలువలతలకు నెక్క

దోన దిక్కులతల కెక్కదొడగెదమము

దేవిగుడిలోన నొక్కొక్కదివియ దోప

దోన నొక్కొక్కచుక్కయు దోచె మింట.

79

టీక. వెలుచక = అధికముగా; కలుచొక్కు = కల్లుత్రాగుటవలనిమత్తు; చెలువలతలకు = స్త్రీలతలకు; తోనక = దానితోఁగూడ-వెంటనే; తమము = చీకటి; దిక్కులతలకు, ఎక్కె = దిక్కుల వ్యాపించెను; దివియ = దీపము; మింటక = ఆకాశమున; తోచె = కన్పించెను. అలం. సహోక్తి.

క. ఎడ రగుట దెలిసి పాటుం, బొడవండు గొని చనియె మాలుభూమికి నట సు
దడి బొమ్మను పెండ్లాడెడు, వడుపున గసుగావు పూచు వయసుమిటారిన్.80

టీక. ఎడరు = మంచినమయము - తరుణము; పాటుంబొడువండు = దుష్టబ్రాహ్మణుండు - నిగమశర్మ; అటక = అచ్చట; నందడిక = సమృద్ధిమునందు; కసుగావుఁబూపవయసుమిటారిక = పసిదియు, పూవువలె మనోజ్ఞమైన వయసుకలదియు నైన కావుపడుచును; బొమ్మను; పెండ్లాడెడివడుపు నక = బెండ్లియాడినరిలిని - ఆనాయాసముగా - అతిమరలేక; కొని = తీసికొని; మాలుభూమికి = దేశాంతరమునకు; ఏగె.

[ఇచట పూర్వటీకలో 'పాటుంబొడువండు = దుష్టబ్రాహ్మణుండు' అని అర్థము ఈయఁబడినది; మాలు 'బొమ్మండు = బ్రాహ్మణుండు' అను నర్థమును అందు కలదు; ఈరీతి టీకయందు పానరుక్త్య దోషము కలగటం నుష్టము.]

తే. కాఁపుగోడలు కంచంత కాఁపురంబుఁ

బాలవంటికులంబుఁ *గాడ్పటిచి ²యుటికె

మగని నటువెట్టి రెండవమగనివెంట;

నువిదలకు బుద్ధి ³పెడతల నుండుఁగాదె!

టీక. కాఁపుగోడలు = కాఁపుటింటిగోడలు - కాఁపుపడుచు; కంచంతకాఁపురంబును 'కంచి' అనుపట్టణమంత (వెద్ద)సంసారమును; [కంచి+అంత = కంచంత; ఇత్వసంధి] పాలవంటికులంబుఁ = పాలవలె స్వచ్ఛమైన జాతిని; గాడ్పటిచి = చెఱిచి; అటువెట్టి = త్రోసి; రెండవమగనివెంటఁ = ఉపవతి (అంకుమగని)వెంట; ఉటికె = పాటిపోయెను. ఉవిదలకుఁ = స్త్రీలకు; పెడతలఁ = తల వెనుకప్రక్కను - తల్లక్రిందుగ; అలం. అర్థాంతరస్యాసము.

ఉ. ఆకుముటుంగు ⁴పిందె ⁵యటు లంతిపురంబునఁబోలె యున్నరా

కాకుము దప్రియాస్య భయగాఢతరత్వర నేగుఁగాని లో

నాకలె దప్రియుఁ రవికరా ర్తియు నెన్నదు; మన్నథాస్త్రకి

లాకులత ప్రచిత్తలకు లక్ష్మమె తక్కిననొప్పు లెవ్వియున్.

83

టీక. ఆకుమఱంగుపిందెయయి = ఆకుమఱంగుననున్న పిందెవలె పెద్దలచే సంరక్షింపబడి; అంతిపురంబునఁబోలె = అంతఃపురమునందున్నరీతిని; రాకాకుముదప్రియాస్య = పున్నుచునాడిచంద్రుని వలె చక్కనైన ముఖముకలస్త్రీ; భయగాఢతరత్వరఁ = (తమవారు పెదకి పట్టుకొందురేమో యను) భయముచేత మిక్కిలి హెచ్చయిన వేగిరపాటుచేత; ఏగుఁ = పోవుచు; లోఁ = మనసులో; రవికరా ర్తియుఁ = ఎడతాకువలనిబాధను; ఎన్నదు = లెక్కింపదు; మన్నథా.....లకుఁ = మన్నథుని బాణములవలని మంటచేత కలఁతపడి, తపించునట్టి మనస్సు కలవారికి; లక్ష్మమె=లెక్కకురావు. అలం. అర్థాంతరస్యాసము, ఉపమ.

సీ. కఠినకంఠిః వాక్షతనఖక్షతజర త్కరిశిరశ్శుక్తిశార్కరిలతలము

7లాచాంతజంతుకంతాస్యగుగ్రవ్యాఘ్ర ముఖగుహాభాంకారముఖరితంబు

లశ్వద్విషద్విషాణాగ్రనిగ్రహ వహత్ప్రస్తర ప్రసవసౌరభమయంబు

లజ్జాతరవికరవ్యాపారభూరుహాచ్ఛాయానపాయాతికైత్యఖనులు

తే. గహనఘంటాపథంబులు గడచి నడచి,యొక్కపక్కణ మిఱియించి యూరడిల్లి

యరరవర్ణస్నుషయు బ్రాహ్మణాధముండు,బోయకులమునఁ గలసిరి పాలుపుదక్కి.

టీక. కఠిన.....తలములు - కఠిన = వాడియైన; కంఠిరవాక్షతనఖ = సింహములయొక్క మొక్కవోని గోళ్లవలని; వాక్ష = గాయములు కల - దెబ్బతినిన; జరత్కరి = ముఖరియేనుగులయొక్క; శిరశ్శుక్తి = కపాలభాగములచేత; శార్కరిలతలములు = గులకరాట్టగలవైనట్లు చేయబడిన చోటులు గలవియు; [ఈ పద్యమున ఎత్తుగీతములొకల 'గగనఘంటాపథంబులు' అనుదానికి ఇది విశేషము. తక్కిన సీసపాదములు మూడను ఇట్లే యని గ్రహించదగినది.] [పూర్వటికలో ఇచ్చట "శిరః = తలల యందలి శుక్తి = ముత్యపుఁజిప్పలచేత; శార్కరిల = గులకగలవియయిన" అని యర్థము వ్రాయఁ బడినది. గజములకుంభస్థలములందు ముత్యములుండుట కవిసమయసిద్ధము.....అందుకొఱకు ముత్యపుఁ జిప్పలకూడ ఉండఁబనిలేదు ఉండవు కూడ.]

1. చ. కలము గాడు. * క. ర. గీడ్పటిచి. 2. చ. నుఱికె. 3. చ. కట. 4. చ. టంద. 5. చ.

ట. యటు. క. యయి. 6. క. ఋను. చట. ఋను. 7. చ. లాకాంత.

సీహములు వీనుగల కుంభస్థలములను బ్రద్దలయొట్టగా వాని తలయొముకలభాగములు నేలపైబడి కంకరజాళ్లవలె కాలికి గ్రుచ్చుకొనుచున్నవని భావము.

ఆచారత.....ముఖాతంబులు-ఆచారత = సీల్పబడిన; జాతుకంతాన్యక్ = జాతువుల కంతము లందలిరక్తము కలవైన; ఉగ్ర = భయంకరములైన; వ్యాఘ్ర = పులులయొక్క; ముఖగుహ = గుహ వంటి ముఖమువలని [ముఖగుహ = నోళ్ళవలన వెడలెడి] అని పూర్వటీక.] భాంకార = బొబ్బరింతల చేత; ముఖరితంబులు = ప్రతిష్ఠనించునట్లు చేయబడినవియును; అశ్వ.....మయంబులు - అశ్వ ద్వివల్ = అడవిదున్నలయొక్క; విహణాగ్ర = కొమ్మలమొనలచేత; నిగ్రహ = పొడుచుటచేత; వహత్ = వహించుచున్న - పొందుచున్న; ప్రస్తరప్రవసారభమయంబులు = తాతిపువ్వలపరిమళ ముతోగూడినవియును; అజ్ఞాత.....భయలు - అజ్ఞాత = తెలియబడని; రవికరవ్యాపార = సూర్య కిరణములపని (ఎండ) కల - ఎండ చొచ్చుటకును సాధ్యపడని; భూరుహ = చెట్లయొక్క; ఛాయా = నీడచేత; అనపాయ, అతితైత్త్యభయలు = అపాయములేని ఎక్కువచల్లదనమునకు గనులైనవియు; [అగు నట్టి] గగనఘటావళంబులు = అడవిమార్గములను; కడచి = దాటి; ఒక్క ఒక్కమునక = ఒక్క బోయవలెను; ఈక్షించి = చూచి; ఊరడిల్లి = కాంతిని బొంది; అవరవృష్ణుషయిన్ = కాఁపుకొడ లును; పొలుపునక్కి = ఒప్పదమును విడిచి అలం. ఉదాత్తము.

తే. ఎన్ని జన్మంబులేనియు జన్మపిదప, గాని ప్రాపింపరాని ధరానిలింప

జాతి¹ గడెలోన నప్పావజాతి తొఱగి, కల్లు² పెల్లాను; వేటాడూ; కఱచు నెఱచి.

టీక. చన్నపిదపగాని = ఎత్తినతరువాతగాని; ప్రాపింపరాని = పొందరాని; ధరానిలింప జాతి = బ్రహ్మాండమును; అప్పావజాతి = పాపాత్ముడగు నిగమశర్మ; గడెలోనక = గడియలోనిముసములో; తొఱగి = విడిచి; పెల్లు, అనుక = అధికముగా త్రాగును; కఱచుక, ఎఱచి = మాంసము కొఱుకును - తినును. [గరును = మేర అని పూర్వటీక.]

క. స్వప్నానానిలసారథ, మాఘాజింపంగ మదాకులాభేటగతి

⁴వ్యాఘ్రాధికభయదాటవి, శీఘ్రగతి మెలగు నసతి చెలువుఁడు దానున్.

టీక. అసతి = దుర్విసేతురాలైన కాపుషుడు; స్వప్నానానిలసారథము = (చెలువుఁడు) తన యూర్వుగాలిపరిమళమును; అఘ్రాజింపంగక = వాసనచూడగా - అనుభవింపగా; మదాకులాభేట రతి = మత్తుచే గూడిన వేటతమకముచే; శీఘ్రగతి = వేగముగ; చెలువుఁడు, తానుక, వ్యాఘ్రాధికభయదాటక = పెద్దపులులు మున్నగువానిచే మిక్కిలి భయంకరమగు నడవయందు; మెలగుక = తిరుగును.

మ. గతి చుధ్యస్తన కుంతల స్తబకపీఠాగర్వదుర్వార యీ

సలిచే మానమె యూనమయ్యె నిక⁵ స్సార్గంపుఁ బ్రాణంబు దా

ల్పు తగుల్ గాదని రోసి యా వృషలివాలుండూపుఁగొమ్మంట కా

కావాలియకా బర్హిమృగేంద్రకుంభచమరీయూథంబు నేణంబులున్.

86

టీక. గతి.....దుర్వార = నడక, నడుము, కుచములు, జాట్లు, చూపులు అనువాని (చక్కదనము)చే నగు గర్వమువలన అడ్డరానిది - (ఎక్కువ గర్వించునది) అగు; ఈ సలిచే = ఈ స్త్రీచలన మానమె = మనమర్వాదయే; ఊనమయ్యె = తగ్గిపోయినది - నశించినది; నిస్సార్గంపుఁ బ్రాణంబుక = సారములేని జీవమును; కాల్పు తగుల్ = ధరించుకొరిక; కాదు = తగదు; రోసి = ఏవగించి; బర్హి... యూథంబుక = నెఱుఁచి, సీహము, వీనుగ (కుంభస్థలముకలది), చమరీమృగములగుంపును; ఏణంబు

1. ఛ. నడ. 2. క. పెల్లాను. 3. క. గరునునొరని. 4. ఛ. కలచునెఱచి. 5. క. దిక. 6. ఛ. ధిక. 7. క. స్సార్గంబు. 8. ఛ. స్సార్గంపు.

లుక్ = జింకలును; ఆ వృషలివారుదూపుఁ గ్రొవ్వుంటును = ఆశూద్రస్త్రీయొక్క వాడిమైన బాణములవలని అగ్నిజ్వాలలకు; ఆహుతి యాక్ = కాలిపోవును - చనిపోవును.

‘ఆ శూద్రస్త్రీయొక్క యవయవము లిదివఱకే తమ మానమును హరించినది; ఇంకవ్యర్థములగు ప్రాణములుండిమాత్ర మేమి ప్రయోజనముని తలచి యడవిమృగములు ఆమెబాణముల కెఱి యగుచున్నవని భావము. ఆమెనడక నెమలినడకను, నడుము సింహమునడుమును, స్తనములు కరికుంఠములను, కేశపాశము చమరీమృగవాలమును; మాపులు లేడిమాపులను బోలి యున్నవని కవి వర్ణనము. ఆమె వానిని వేటాడుచున్నదనియు నర్థము. అలం. ఉపమ, క్రమము.

సీ. జభ్రకులువార లెస్సగ దంచి పెడురుబియ్యమును బువ్వులవలె నలఁతిలోవి

వార్చి డించిన క్రొత్త వంటకం బతిమాత్ర ధాతశరావపాత్రమునఁ జాల
వడ్డించి పలువన్నె వన్యామివంబులు చుట్టువారఁగ నుంచి చొక్కటముగఁ
గాచిన గురునెయ్యి చేఱఁచఁజాలినంతయుఁ గువ్వరించి తత్తక్రపూర

తే. మొక యలాబుశలాటుఖండోదరమున, బూన్చి యటు డించి తానును బొత్తుగలసి
సామిదప్తాన్న కబళముల్ సామిఁకొనఁగు, నగుచుఁ జవు లెచ్చరించుచు నిగురుఁబోడి.

టీక. జభ్రకులువాఱక్ = మెఱుంగులు కల్లునట్లు - తెల్లనగునట్లుగా; [‘జభ్రకులు = పొట్టు’ అని పూర్వటిక. ఈ టీకకు ‘సీ. జభ్రకులువాఱక్.....వార్చి. ఇక్కడ జభ్రకులు అనఁగా పొట్టు అని తోఁచెడి పాండు. పి. ఆ.’ అను శబ్దరత్నాకరము ఆధారమై యుండవలెను.] అలఁతిలోఁబిక్ = చిన్నవంట కుండయందు; వార్చి = వండి, గంజివార్చి; డించిన = దింపిన - సిద్ధముచేసిన; అతిమాత్ర ధాతశరావపాత్రమునక్ = బాగుగా తోమఁబడిన మూఁకుటియందు; పలువన్నె వన్యామివంబులు = వెక్కిరివిధముల అడవిమృగముల మానములను; చుట్టువాఱఁగక్ = చుట్టును ఉండునట్లు; చొక్కటముగక్ = స్వచ్ఛముగ - బాగుగ; గురునెయ్యి = గవయమృగసంబంధముగ నేయి; [ఆవును బోలియున్న యడవిమృగము గవయము.] కువ్వరించి = పోసి; తత్తక్రపూరము = అగవయమృగముమజ్జిగను; అలాబుశలాటు ఖండోదరమునక్ = వెఱిసిరారకాయచిప్పలో; పూన్చి = నిండాఁబోసి; ఆటు డించి = ఒకప్రక్క నుంచి; పొత్తుగలసి = బుఱిలోఁగూర్చుండి; ఇగురుఁబోడి = చిగురువంటి దేహము కల కాఁపుపడఁతి; నగుచుక్ = నవ్వుచును; చవులు, ఎచ్చరించుచుక్ = ఆయా రుచులను తెలియఁజెప్పఁచు - లేక ప్రశ్నించుచు; సామిదప్తాన్న కబళముల్ = సగముకొఱికిన యన్నపుల బిడుచలను; సామికిక్ = భర్తకు - నిగమశర్తకు; ఒనఁగుక్ = ఇచ్చును. అలం. స్వభావోక్తి.

కా. కాపుం గెంజిగురాకుఁబోడి పరలోకం బంత ప్రాప్తింపుడు

వ్యాపాదంబున నాతఁ డొండుగడ రూపాజీవరాజాననం

దాసింఁచుచుదగుచ్చనచ్చని మదాంధఁ బంధురశ్రోణి వీ

తాపాణింధమపాణి నొక్క ప్లవకనన్యంగాడి క్రీడింపఁగన్.

83

టీక. అంతక్ = పిదప; కాపుం గెంజిగురాకుఁబోడి = కాఁపుపడఁతి; పరలోకంబు, ప్రాప్తింపుడుక్ = మరణింపఁగా; వ్యాపాదంబునక్ = ద్రోహచింతతో - మోసముచేక; అతఁడు = ఆ నిగమ శర్మ; ఒండుకడక్ = వెటొకచోట; రూపాజీవక్ = బోగముదానిని; రాజాననక్ = చంద్రముఖిని; [పూర్వటికలో ‘రూపాజీవరాజాననక్ = బోగముదానిని’ అని యున్నది. ఆ యర్థము ‘రూపాజీవ’ పదమునకే చెప్పఁదగియున్నది; ‘రాజాననక్’ అనునది విశేషణము.] తాసింఁచుచుదగుచ్చనచ్చనిక్ = చీకటి మ్రనియాకుల గుత్తులతో సమానముగ (నల్లని) కాంతి కలదానిని; మదాంధన్ = క్రొవ్వి

దానిని; బంధురశ్రీః = చక్కని పిరుదులు గలదానిని; వీణాపాణింధమన్ = వీణను వాయించు దానిని; వ్యవకన్యక్ = మాలవడుచును; క్రీడింపగన్ = రమించుగా.

వ. అపవిత్రంబగు పుత్రలాభంబు దత్తశత్రంబునందు సంభవించె నిట్లా నష్టపూర్వ *ద్విజన్తుండు శివమార్గంబున నెలసి నెలతయుం దానును బాలుమాలి మృణాలనాళపేశలంబగు ఫణాధరపరివృథఫణాఫలతఖిలంబున నంటసిలంబడ నెడనెడం బెక్కుపాతకంబు లుపార్జించుచు నర్జించి నర్జించి యొక్కనాఁ డొక్క రుండును గుర్కురకుమారయుగళంబు, గుపితశరభనిభం బగుదాని గళగళాయ మాన గళనిగళనియమితంబుగఁ గేలం గీలించి యొటిపాటున వేటవైఁ గల తివుట నూటాడుచు సమీపాటవీమధ్యంబుఁ జొచ్చి యాసోఢించి పిక్క నెదరక విక్కులు పరిభ్రమించి యదభ్రమదలిభ్రమభూయిష్టంబులగుమృగంబులం దెగఁజూచి యేచి కన్నిచ్చుకు శివచ్చుపెక్కు నజ్జంబులు + చేపడించక కావడించి ప్రాద్ధస్తమించునంతకు నిజనిశాంతంబునకుఁ బటతెంచునప్పుడు. 89

టీక. తత్తశత్రంబునందున్ = ఆ భార్యయందు - మాలవడుచునందు; సంభవించెన్ = కలిగెను; నష్టపూర్వద్విజన్తుండు = ఇదివఱకే నశించిపోయిన బ్రాహ్మణుండు; శివమార్గంబునన్, ఎలసి = చెడునడకఁబ్రవేశించి; నెలతయున్ = భార్యయు; పాలుమాలి = లెక్కనేయక; మృణాలనాళపేశలంబు, అగు = తామరతూటిలోనిదారమువలె సుకుమారమైన; ఫణాధరపరివృథ = నాగరాజుయొక్క; ఫణాఫలకతలిమంబునన్ = బల్లవరుపుగానుండు వడగయను తల్పమున; అంటసిలంబడన్ = అంటుకొను నట్లు పడురీతిని - తమ్ము అధిపాతాళమునకు అణచివేయుటకుఁ జాలునట్లుగా; ఎడనెడన్ = నడుచు నడుచు; పాతకంబులు = ఘోరపాపములను; ఉపార్జించుచున్ = సంపాదించుచు; కుర్కురకుమార యుగళంబున్ = కుక్కపిల్లలజంటను; గుపితశరభనిభంబు = తోపించిన శరభమృగముల కీదైనదానిని; గళ....తంబుగన్ = గళగళమని ధ్వనిచేయు మెడగొలుసులచేఁ గట్టఁబడినదానినిగా; కేలం గీలించి = చేతిలో పట్టుకొని; ఒంటిపాటునన్ = ఏకాంతముగా - రహస్యముగా; తివుటన్ = పట్టుదలతో; డోటాడుచున్ = సంచరించుచు; సమీపాటవీమధ్యంబునన్ = దగ్గఱనున్న అడవిపడుమను; చొచ్చి = ప్రవేశించి; ఆసోఢించి = భుజములు చఱచి; పిక్కనెదరక = పిక్కలబలము తగ్గకుండగా; పరిభ్రమించి = తిరిగి; అదభిమదవిభ్రమభూయిష్టంబులగు = ఎక్కువ మదవిభ్రాంతి కలవైన - మిక్కిలి మదించిన. [మిక్కుటమయిన తివుటచే నిండుకొన్నవి - మిక్కిలితివుటచేత అలసినవి] అని పూర్వ టీక.] తెగఁజూచి = చంపి; ఏచి = విజృంభించి; కన్నిచ్చుకు, వచ్చు = కంటికి నచ్చిన; పెక్కునంజాడులు = చాల మాంసములను; చేపడించక = తగ్గించక - ఎక్కువగాఁదీసి; కావడించి = కావడి వేసి - కావడిలోనుంచి, మోసికొనుచు; ప్రాద్ధు, అస్తమించునంతకున్ = సూర్యాస్తమయమగునంతకి; నిజనిశాంతంబునకున్ = తనయింటికి; పరతెంచునప్పుడు = రాగా.

మాలిని కుపితశమన చతుఃక్రూరదుర్వారకీలా

స్థపుటిత మగు వప్పిన్ దద్దివాక్తిర్తియిల్ ము
గ్గిపడియె మధుపానక్షీబజాయాతనూజా
తపరిజనయుతంబై దైవదుర్భావదృష్టిన్.

90

1. క. నందును. చ. ట. నందు. *ద్విజుండు. క. ర. 2. చ. నష్ట. 3. చ. నెలయ. 4. చ. దానును మోవం. ట. నెలయందును మోవంజాలు. 5. చ. ఫణి. 6. క. కేల. చ. కేలం. 7. చ. (శిథిలము) 8. చ. రిక్కక. ట. పెక్కునిక్కలు. 9. ట. పచ్చి. + క. ర. బ్రవడించక.

టీక. కుపిత.....స్థపుటికము, అగు = కోపించిన యమునికన్నులవలని (కన్నులనుండి పుట్టి) తీక్ష్ణమై, అడ్డులేనివగు మంటలచే ఆక్రమించబడినదైన; కద్దివాక్ ర్తియోః = ఆ మాలవానియట్లు; దైవ దుర్భావదృష్టి = దైవముయొక్క కష్టచూపుచే; మధు.....యుతంబై = కల్లుత్రాగుటచే మత్తు గొన్న భార్య; పుత్రులు, సేవకులతోఁగూడ; మృగ్ని, పడియెన్ = కాలి, పడిపోయెను - నశించెను.

చ. తనగృహ మిట్లువత్సవశుదారధనాదులతోడ¹ మృగ్నగాఁ
గని వెఱగంది కంది కనుఁగ్రంతల² ముంతలబోసి³నట్లు బో
రసఁ గడుఁబాష్పపూరములు గ్రమ్మఁగ నేడ్పుచు మూర్ఛనోయి య
ల్లనఁ దెలిసెన్ వినిందితకులచ్యవహర్త మనోబలంబునన్. 91

టీక. తనగృహము = తనయిల్లు; ఇట్లు = ఈరీతిని; అవత్సవశుదార ధనాదులతోడ = బిడ్డలు, వశువులు, భార్య, ధనము మొదలగువానితోఁగూడ; మృగ్నగాఁ = కాలిపోఁగా; కని = చూచి; వెఱగు, అంది = ఆశ్చర్యపడి; కంది = పడిపోయి; వినిందితకులవ్యవహర్త = నిందింపఁబడిన కులచారములు కలవాడు - చెడిపోయినవాడు - నిగమశర్త; కనుఁగ్రంతల = కన్నులరంధ్రముల (కన్నుల)నుండి; ముంతల, పోసినట్లు = ముంతలతోఁ గ్రుమ్మరించినట్లు; బోరసన్ = శ్రీమ్రముగ; కడున్ = ఎక్కువఁగా; బాష్పపూరములు = కన్నీటిధారలు; క్రమ్మఁగ = వ్యాపింపఁగా; మనో బలంబునన్ = ధైర్యముతోనిమిని; అల్లనన్ = మెల్లగా; తెలిసెన్ = తెలిపొందెను.

ఓ. ఇలఁ జదివీకలఁబడి పలుమఱు, తలదోర్పుచు వికృతమగు వదనమున లాలా
జలములు తీగెలుపాఁగఁగఁ, బలుకు నతం డాలిఁగఁజేచి పరిచితర క్తిన్. 92

టీక. ఇలన్ = భూమిపయి; పలుమఱు = పెక్కుసార్లు; తల, దోర్పుచున్ = తల వ్రేల వేయుచు; వికృతమగు = వికారముగనున్న; వదనమునన్ = నోటినుండి; లాలాజలములు = చొంగ నీళ్లు; అతండు = నిగమశర్త; పరిచితర క్తిన్ = ఎక్కువప్రేమతో; ఆలిగుఱిచి = భార్యనుగఱించి - భార్యను దలఁచి; పలుకున్.

ఉ. ఎల్లరు నెల్లచో ధనము లిచ్చి మృగాఙ్ములఁ గొండుగ్రాని యో
పల్లవపాణి! యేఁ బరమపావనవంశము నిచ్చి కొంటి నీ
నల్లనిరూపు నిక్కమని నమ్మి; ధృవం బదిగాక నేడు వి
ద్యుల్లతికాధి కాభినయధూర్వహమాట యెఱుంగ నితయున్. 93

టీక. ఎల్లరున్ = అందఱును; మృగాఙ్ములన్ = స్త్రీలను; కొండుగ్రాని = కొందురుగాని - గ్రహింతురుగాని; ఓ పల్లవపాణి! = చిగురువంటి (నున్నితమగు) చేయిగల ఓ ప్రియురాలా! పరమపావన వంశమున్ = మిక్కిలి షుభ్రమగు బ్రాహ్మణజాతిని; ఇచ్చి; నిక్కమని, నమ్మి = నిజమని (కాశ్వతమని) నమ్మి; కొంటిక; అది = ఆరూపు; ధృవంబుగాక = కాశ్వతమైనదికాక; విద్యు.....వహము, టెట = మెఱుపుతీగకంటె ఎక్కువైన అభినయభారమును వహించినది - మెఱుపు మెఱిసినంతలో నశించునది యగుననుటను; ఇంతయున్ = కొంచెమైనను; ఎఱుంగన్.

ఉ. సన్నపుసీబ్బెముల్ గలుగు చెన్నులఁ బయ్యెదకొంగు¹వాలఁగాఁ
గిన్నెరవీడె మోసి శ్రుతి గీల్కొన సారెలు చక్క నొత్తి యు
ద్యన్నఖర ప్రఘాణములఁ దంతులు మీటుచు నాలపించు * నీ
తిన్ననియెల్లు నాచెవులఁ దేనియలొల్కుచవుల్ దలంచెదన్. 94

టీక. సన్నపుసిద్ధిముత్ = చిన్న (నల్లని) మన్నలు - (చూచుకములు) కల; చన్నులక్ = స్రవములవయ; వాలంగాక్ = జాతంగా; కిన్నెరసీజాక్ = (మేలుజాలి వీణలు) - ఒకవిధమైన వీణలు; శ్రుతి, గీర్వానక్ = స్వరము కూడగ; సారెలు, చక్కన్; ఒత్తి = వీణమెట్లు బాగుగా నొక్కి; ఉద్యన్నభరప్రమాణములక్ = ఎత్తబడినకొనగొళ్ల చేత; తంత్తులు = వీణతీగలను; ఆలపించు = ఆలాపన చేయు; నీ తిన్ననియెల్లు = నీ మధుగమైన కంఠధ్వని; తేనియలొల్లు చక్రల్ = తేనెలకారు రుచులను; తలంచెదన్. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. ఈకడజాలినాతి కిహిహి! పహిదేవుడు చిక్కె సంచు న్

రాకకుం బోకకున్ జనవరంపర కెంపగు గూడ్కిం జూచి యం

బూకృత మాచరించుటకు బుద్ధి దలంకఁ గలకనుకలం

ద్రాకృతి జొల్పు నీ ముఖమునం దహృణస్థితిఁ గాంచి మించుటన్.

95

టీక. ఈ కడజాలినాతికిన్ = ఈ మాలవడుచునకు; పహిదేవుడు = బ్రాహ్మణుడు; చిక్కెన్ = దొఱకెను; రాకకున్, పోకకున్ = నా రాకపోకలకు; జనవరంపర = జనులగుంపు; కెంపగుగూడ్కిన్ = ఎఱ్ఱమైన చూపుతో - కోపముతో; అంబూకృతము, ఆచరించుటకున్ = ఉమ్మిపెయ్యటకు; కలంకముక్త చంద్రాకృతిక్ = మచ్చలేని చంద్రునిరూపున; పొల్పు = ప్రకాశించు; అమృతస్థితిక్ = అమృత ముండుటను; కాంచి = చూచి; మించుటన్ = అతిశయించుటచే; బుద్ధిక్, తలంకన్ = నానమ్మిక నుండి చలింపను. [నీయందుగల మోహముచే నన్నెవ్వరేమి నిందించినను, నన్ను జూచి యుమ్మిపైచి నను గూడ తక్కుచేయవలెనని నిగమకర్త మాలవడంబలంచి దురస్థించున్నాడు.]

ఉ. పుత్రులులేరె యెవ్వరికి భూమి మదన్వయివర్ధకుల్ భవ

త్పుత్రులవంటివారు మును పుట్టరుగాక తదాన్యకాంతి త

ద్ధాత్రవివృద్ధి తద్భుజయుగస్ఫురణంబు తదుక్తిలక్ష్మి త

న్నేత్రసరోజపత్రమణియత చూపఱ జొక్కజేయవే!

96

టీక. భూమిక్ = ప్రపంచమున; ఎవ్వరికి; పుత్రులు లేరే? మదన్వయివర్ధకుల్ = నావంశ మును వృద్ధిపొందించువారు - నావంశమును నిలుపువారు; భవత్పుత్రులవంటివారు = నీపుత్రులతోలిస వారు; తదాన్యకాంతి = వారి ముఖకాంతి; తద్ధాత్రవివృద్ధి = వారిచేహముల పుష్టి; తద్భుజయుగస్ఫురణంబు = రెండు భుజములయొక్క విజృంభణము; తదుక్తిలక్ష్మి = నారిమాటలసొంపు; తన్నేత్రసరోజ పత్రమణియత = తామరపూవులవంటి వారి కన్నుల చక్కదనము; చూపఱ = చూచువారిని; చొక్కజేయవే! = పరవశులనుగాజేయవో!

క. అని తనయాల్నిఁ దనయాల్ని గని మఱికాని కుడవలేఁ గూడు జలం,

బును ద్రావలే ననుచు ననశనమున నతఁ డేగఁజొచ్చె జనరహితమహిన్.

97

టీక. అని = ఇట్లు విచారించి; తన, యాల్నిక్ = తనభార్యను; తనయాల్ని = తనయల సమూహమును; కని, మఱికాని = చూచిన తరువాతఁ గాని; కూడు, కుడువలేక్ = తిండి తినలేను; అన శనమునక్ = తిండిలేకయే; అతఁడు = నిగమకర్త; జనరహితమహిన్ = మనుష్యులలేని భూమి యందు; ఏగఁజొచ్చెక్ = పోసాగెను.

క. కాంగలపుణ్యుండు దుఃఖపువ్రేగు వహించుటనెపోలే విషమాటవిలోఁ

దూగుచుఁ దూలుచు నీరము, లీగుచు దలవాంచి యురక యేగుచునుండెన్.

* క. ర. సూర్య. నా. 1. క. కలంక. 2. క. వర్ధకుల్. చ. వర్ధకుల్. 3. చ. చేయదే
4. క. తనయా. 5. చ. దూరుచు. 6. చ. బడు.

టీక. కాంగలపుణ్యండు = ముందు పుణ్యాత్మండు కాబోవువాడు; దక్షిణపుత్రేగుర్ = దక్షిణముయొక్క బరువును; సహించుటవోలేక = సహించియుండునీటిని; [నిగమశర్మ] విషమాటవి లోక = కాఱవిడలో; తూగుచుక = ఊగులాడుచు; తూలుచుక = తూలిపడుచు; కరములు, ఈగుచుక = పొదలలోదురుచు; తలవాంచి = తలను మంచుకొని, ఉరక = ఊరకయే - పని లేకయే; నిగుచునుండెక = పోవుచుండెను. అలం. ఉపమ, స్వభావోక్తి.

తే. సీచమగుమేను పాఱంగవైచుకరణి, బడి సరోరుహనేత్రు నపారకరుణ
నధమలోకంబువిడిచియ్యమరపథము; జూచుటకు బోలేడనుతానలేచునతడు.

టీక. పాఱంగవైచుకరణి = పారవేయునట్లుగా; అతడు = నిగమశర్మ; బడి = నేలపైబడి; సరోరుహనేత్రు నపారకరుణ = అంతములేనిదైన విష్ణునిదయచే; అధమలోకంబు = నరకలోక మును; విడిచి; అయ్యమరపథము = ఆ శ్రీవైకుంఠమును; చూచుటకుబోలేక = చూచుటకో యనునట్లుగా; తనుతాన, లేచుక = తనుతట తానే మఱల లేచు.

నిగమశర్మ నేలపై బడుట - అతడు సీచదేహమును నేలపై పాఱవేయునట్లును, అతడు తిరిగి లేచుట విష్ణునిదయవలన అధమలోకమును విడిచి, వైకుంఠమును జేరజూడదలచినట్లును ఉల్లేపి ఊపబడినవి. అలం. ఉల్లేపి.

వ. ఇట్లనుద్దిష్టప్రయోజనండు బహుయోజనంబులు నిర్భోజనండు నిరంబుభజనుం డునై యాకుజనుండు పెక్కుదినంబు లాక్రాంతమహాగహనవిపారణుండై యొ చ్చోట నిశాటపతి వక్షకవాటపుటవిఘటనఁటుచటులఘటనఖరముఖరత్నభరణాయమాన త్రిభువనభరణుండగు సృసింహుం డుపసంహృతవైకుంఠనగరనివా సుండై విజయంచేసియుండు నప్పూర్ణప్రదేశంబుం బ్రవేశించి. 100

టీక. అనుద్దిష్టప్రయోజనండు = ఎట్టి ప్రయోజనమును ఉద్దేశించనివాడై; నిర్భోజ నండుక = లిండిలేనివాడును; నిరంబుభజనుండునై = నీరుత్రాగనివాడునయి; ఆ, మజనుండు = ఆ దురాత్ముడు; ఆక్రాంతమహాగహనవిపారణుండై = పొందిన గొప్పయడవుల విహారముల కలవాడై - పెక్కు కాఱడవులను తిరిగినవాడై; ఎచ్చోటక = ఏక్షేత్రమునందు; నిశాట.....భరణండు - నిశాటపతి = రాక్షసుని (హిరణ్యకశిపుని) యొక్క; వక్షకవాటపుట = తలపువంటి అొమ్మయొక్క; విఘటన = భేదించుటయందు; టలు = సమర్థమైన; చటుల = మనోహరముగా; ఘట = కూర్చుటయందు (తగిన); నఖరముఖ = కొనగోళ్లే; రత్నభరణాయమాన = రత్నములయలంకారములుగాఁ గల; త్రిభువన భరణండు = ముల్లోకములను రక్షించువాడు; అగు = అయియున్న; ఉప...ండై = వైకుంఠమును విడిచినవాడై; విజయంచేసియుండుక = వేంచేసియున్నాడో; అప్పూర్ణప్రదేశంబుక = అనరసింహ శ్చేత్రమును.

ఉ. చేరువ చేరువై కడుఁ బచేళిమమై తనుడాయు పూర్వసం
స్కారతపఃఫలంబున భజద్వృజనావళినాశకృన్నతం
తీరవదేవ నిత్యసదసీకృతసంగమతీర్థరాజవా
గ్ధారల నాడి తత్పరమధామపతిఁ బలుమాఱు జూచుచున్. 101

టీక. చేరువచేరువై = మిక్కిలి సమీపించినదై; కడుక = మిక్కిలి; పచేళిమమై = పరి వ్యమైనదై; తను, డాయు = తన్ను చేరుచున్న; పూర్వసంస్కారతపఃఫలంబున = పెనుకటి జన్మ మునఁజేసికొన్న తపస్సుయొక్క ఫలముచేత; భజత్వార్ధారణ - భజత్ = సేవించువారియొక్క;

వృజినావళినాశకృత్ = పాపసమూహములను నశింపజేయునట్టి; నృకంఠీరవదేవ = శ్రీనృసింహస్వామి; నిత్యసదనీకృత = శ్రీరనివాసముగాఁ జేయఁబడిన; సంగమతీర్థరాజవార్ధారణ = సంగమతీర్థజలములందు; ఆడి = స్నానముచేసి; [కర్త నిగమశర్త] శత్రురమథామపలిక్ = ఆ వైకుంఠప్రభువును నరసింహస్వామిని; పలుమాటు = పెక్కుసార్లు; చూచుచున్.

సీ. ఒకయింత తెప్పవేయక చూచుఁ బెటవారిఁ దలకొట్టుకొని దుఃఖజలధిమునుగు
 'బిలము లెఱువుమంచు బృథివిలో జూరఁబాటుసమధిక స్త్రాభోద్భవముగమించుఁ
 'దిరియువాడునుబోలే దెసలకుఁ జెయిచాచుఁ దొరఁగున స్రాంబుధి దొప్పదోగు
 హా! హాయిలే యనియఁజుచు భార్యగుఱించి 'బహుమధై రాసక్తి భ్రాంతిఁబొందుఁ
 తే. జేరఁగారాని దర్శనస్థితి వహించు, బాడబస్సూర్తి లోఁగొన్నపగిదినుండు
 దానవారాతి కాఁబూని తదవతార,దశకమును మున్నె తాల్పెనా ధరణిసురుండు.

టీక. ఈ పద్యమునందు నిగమశర్తచేష్టలు భగవంతుని పది యవతారములతోఁ బోల్పుఁబడినవి. ధరణిసురుండు = బ్రహ్మణుండు - నిగమశర్త; దానవారాతి, కాఁబూని = (తాను) విష్ణువు కాదలచి-తాను విష్ణుసారూప్యమును పొందఁదలచి; మున్నె = ముందుగానే; తదవతారదశకమును = ఆ దేవుని పది యవతారములను; తాల్పెనా = ధరించెనో యనునట్లు; పెటవారి = ఇతరులను; ఒకయింత = కొంచెమైనను; తెప్పవేయకచూచున్ = తెప్పవ్రాల్చక చూచుచుండును; [ఇట మత్స్యవతారము సూచితము; చేప తెప్పవేయక చూచట సహజము.] తలకొట్టుకొని, దుఃఖజలధి = దుఃఖసముద్రమునందు; మునుగున్; [ఇందు కూర్మావతారము కాననగు. ఆదికూర్మము సముద్రమున మునిగియుండుట సాజము.]

బిలము = రంధ్రమును; లెఱువుము = లెఱుచుకొనుము; అంచున్ = అని పలుకుచు; వృథి విలో = భూమిలో; చొఱఁబాటున్ = ప్రవేశింపఁబూనును; [వరాహవతార మిచట ఊహ్యము; వరాహము భూమిలోచొచ్చుట ప్రసిద్ధము.] సమధిక స్త్రాభోద్భవమున్ = మిక్కిలియొక్కువైన కొయ్య బాటినస్థితిని; గమించున్ = పొందును. [ఇచట నరసింహవతారము సూచితము. నరసింహస్వామి స్తంభమునుండి పుట్టుట ప్రసిద్ధము.] తిరియువాడునుబోలే = చిచ్చుపెత్తువానిరీతిని; జనలకున్ = నలుప్రక్కలకును; చెంచాచున్ = చేతులుచాచును. [ఇట వామనావతార మూహ్యము, వామనుడు తిరిగపెత్తుట ప్రసిద్ధము.] తొరఁగు నస్రాంబుధి = కాటుచున్న కన్నీటిసముద్రమున; తొప్పదోగున్ = ఎక్కువగా మునుగును; [వరకురామావతారపక్షమున నిచట 'ప్రవహించుచున్న రక్త సముద్రమున బాగుగ మునుగునని యర్థము; అస్త్రమునకు రక్తమనియు నర్థము.]

(నిగమశర్త) భార్యగుఱించి హా! హాయిలే! అని యఱుచును; విష్ణువు శ్రీరామావతారకాలమునను సీతనుగూర్చి యట్లే యఱుచెను.

బహువిధై రాసక్తి = పెక్కువిధములంగ దప్పిచే; భ్రాంతి నొందున్ = విభ్రాంతిని పొందును; [బలరామావతారపక్షమున 'పెక్కురకముల మద్యములం దాసక్తి కలుగుటచే మత్తుపొందు'నని యర్థము.] [ఇర = కల్లు, జలము.] చేరఁగారాని = సమీపిండుగా లేని; దర్శనస్థితి = చూపుయొక్క యునికిని చూపు చెడిపోవుటను; వహించున్ = పొందును. [బౌద్ధావతారపక్షమున 'దగ్గఱకు జేదఁగారాని మతముయొక్క (బౌద్ధమతముయొక్క) స్థితిని పొందునని యర్థము. దర్శనము = చూపు, శాస్త్రము.] బాడబస్సూర్తి = బడబాన్నియొక్క తోడికను; లోన్ = ఉదరములో; కొన్నపగిడి = గ్రహించినరీతిని; ఉండున్ - బడబాన్ని కడుపులోఁ ప్రవేశించినరీతిని అందొకనవడును. [కల్పిపక్షమున 'గుఱ్ఱముయొక్క నర్మరూపమును వహించెనట. బాడబము = బడబాన్ని, గుఱ్ఱము.] అలం. రత్నావళి, శిష్యుడు.

క్రమమగు = వింతరీతిమన్న; ఆ మొఱ్ఱ = ఆ యాక్రందనమును; సక్రొధ.....మము, అడరక్ = శోభముతోఁగూడ ఆక్రమించుకొను తొందరపాటు అతిశయింపఁగా.

మ. అమరద్రోహివిరోధి మున్నచట రక్షార్థంబుగా నీడ్డచ
క్రము విక్రంతి వహించి భాస్కరసహస్రక్రమై వచ్చియ
య్యమదూతావళిహావళిం దెరల విప్రాధీనబంధప్రతా
నము ఖండించె నఖండితారాశిఖసన్నాహంబు దిగ్గాహిగన్.

107

టీక. అమరద్రోహివిరోధి = దేవతలకు శత్రువులగు రాక్షసులకు విరోధియైన విష్ణువు; మున్ను = పూర్వము; అచట = ఆనృసింహక్షేత్రస్థలమున; రక్షార్థంబుగా = కాపుదలగా; ఇడ్డ = ఉంచిన; చక్రము = సుదర్శననాయుధము; విక్రంతి, వహించి = విక్రమించి; భాస్కరసహస్రక్రమై = వేయిమంది సూర్యులవలె తీక్షణమైనదై, వచ్చి; అయ్యమదూతావళిహావళి = ఆ యమ భటుల యువద్రవముకూడ; తెరల = తొలగఁగా; సన్నాహంబు = (తన)ప్రయత్నము; దిగ్గాహిగన్ = దిక్కులను వ్యాపించునట్లు - ప్రసీధమగునట్లు; అఖండితారాశిఖ = మొక్కవోని యంచు చేత; విప్రాధీనబంధప్రతానము = బ్రహ్మణునికి గట్టఁబడిన కట్టులగుంపును; ఖండించె = కోసివేసెను. క. ²సీకులును గాందిశీకులు, నై కాలానుగులు గునుక నపు డరుదెంచెన్

శ్రీకాముకపారిషదా, సీకములు సుదర్శనాని శిరీరజములతోన్.

108

టీక. కాలానుగులు = యమభటులు; సీకులు = చెదరిపోయినవారును; [‘సీకులు = హింస కలవారు’ అని టీక.] గాందిశీకులునై = భయపడినవారు నయి; కునుక = తరలిపోఁగా - జాఱిపోఁగా; శ్రీకాముకపారిషదాసీకములు = విష్ణుదూతల సమూహములు; సుదర్శనానిశిరీరజములతోన్ = సుదర్శనము, నందకము, పాంచజన్యములతోఁగూడ; ఆపుడు; అరుదెంచెన్ = వచ్చెను [‘సుదర్శనాదిశిరీరజములతోన్ = సుదర్శనచక్రము లోనగువానితోను, శంఖములతోను, అని పూర్వటిక.]

క. అరుదెంచి జముపురికి జను, తెరువున మరలించి తెల్లదీవి తెరువునన్

హరిభృత్యులు నడపించిరి, గరుడాంచితయానమున నిగమశర్తాఖ్యుక్.

109

టీక. హరిభృత్యులు = విష్ణుదూతలు; అరుదెంచి = వచ్చి; జముపురికిన్ = యమునిపట్టణమునకు; చను తెరువునన్ = పోవుదారినుండి; మరలించి = తప్పించి; తెల్లదీవి తెరువునన్ = శ్వేదదీప్తము దారిని; నిగమశర్తాఖ్యుక్, గరుడాంచితయానమున్ = గరుకవాహనముపై (కూర్చుండఁబెట్టి); నడపించిరి.

సీ. ఉత్తాలఫణిభుగ్గుత్తాలవృంతానిలాశాంతఘర్తాంబు వయ్యె మేను

ప్రత్యగ్రముక్తాతపత్రీభవచ్ఛేషవారితాతపమయ్యెఁ జారుమాళి

సూత్రవతీశదోర్జ్వలదత్తావకాశామరంబయ్యెఁ గటాక్షవిహృతి

భృగుభరద్వాజప్రభృతి కృతస్వస్తివాగ్భరముఖరములయ్యెఁ బార్శ్వతలము

తే. లరుణశిరణసహస్రాభ మభగంబు, నగు విమానంబుపై నెక్కి నిగమశర్త

తీండ్ల బుండ్రేక్షుకోదండుతండ్రిఁబోలి, పరమధామంబునకుఁ బోవుపథమునందు.

టీక. నిగమశర్త; అరుణశిరణసహస్రాభము = వేయిమంది సూర్యులకాంతిగలదియు; అశ్రగంబున్ = ఆకాశమువైఁ బోవునదియు; ఆగు; విమానంబుపైన్; ఎక్కి; తీండ్లన్ = తేజస్సుచేత; పుండ్రేక్షుకోదండుతండ్రిఁబోలి = చెఱువవిల్కొండగు మన్మథునికి తండ్రియగు విష్ణువువలె; పరమధామంబునకున్ = వైకుంఠమును; పోవు పథమునందున్ = పోవుదారిలో; మేను = అతనిదేహము; ఉత్తాల

.....బువు - ఉత్తాల = ఉన్నతమైన; ఫణిభుక్ = గరుత్మంతునియొక్క; గరుత్తాలవృంత = ఊక్కలను విననకట్టవలసి; అనిల = గాలిచేత; ఆకాంతఘర్మాంబువు = బాగుగా శమించిన (పోయిన) చెమటనీరుకలది; అయ్యోక్; గరుడుడు అతనికి చెమటపోవునట్లు ఊక్కలతో వినరుచుండెనని భావము. చారుమాళి = చక్కని శిరస్సు; ప్రత్యగ్ర.....తపము, అయ్యోక్ - ప్రత్యగ్ర = శ్రోత; ముక్తాత పత్రీ భవత్ = ముత్యాలగొడుగుగా ఆగుచున్న; కేష = ఆదికేషునిచే; వారితాతపము = పోగొట్టబడిన ఎండగలది; అయ్యోను; కేషుడు నిగమశర్మకు ముత్యాలగొడుగుగా వడగను విప్పి, అతనికి ఎండ తగులకుండునట్లు చేసెనని భావము. కటాక్షవిహృతి = కడకంటిచూపులవిహారము; సూత్రవతీ..... మరంబు, అయ్యోక్ - సూత్రవతీశ = సూత్రవతీదేవిభర్తయగు విష్వక్సేనునియొక్క; దోర్వేత్ర = చేతి యందలి బెత్తముచే; దత్తావకాశంబు = ఇవ్వబడిన ఎడముకల దేవతలుకలది; అయ్యోను; నిగమశర్మదారి చేయవలెనని క్రేగంటితో సూచించగా విష్వక్సేనుడు దేవతలందఱిని తొలగించి దేవునియొద్దకు బోవుటకు అతనికి దారి చేసెనని భావము. పార్శ్వతలములు = తన ప్రక్కభాగములు; భృగు..... ముఖరములు, అయ్యోక్ = భృగుభరద్వాజప్రభృతి = భృగువు, భరద్వాజుడు మొదలగు మునులచే; కృత = చేయబడిన; స్వస్తివాగ్గరముఖరములు = స్వస్తివచనములచే బ్రతిధ్వనించినవి, అయ్యోను.

ఇతని ప్రక్కలఁజేరి భృగువుమొదలగు మునులు స్వస్తిచెప్పుచుండిరి భావము. కాఁగా నిగమ శర్మ భగవత్సారూప్యమును పొందెనని తాత్పర్యము.

సీ. ఆజానుద్గ్రంబులై హరిన్దణిమయ స్తంభంబులకుఁ గులస్వాము లగుచు
దివ్యగంధముల నుద్రేకించి విద్యుదంకుర రేఖలకు జోడుకొఁడె లగుచుఁ
దలచుట్టుఁదిరిగి రాఁ గలిగి పాండురపద్మ పత్రంబులకుఁ బ్రాణబంధు లగుచు
సకలంబు వెలిగింపఁజాలి బాలార్కబింబములకు ననుబింబపంక్తు లగుచు

తే. నాల్గుచేతులుఁ గాంచన నలినమాలి
కలు వెడఁదకన్ను లాస్యప్రభలు చెలంగఁ
గుముదుఁ డనుపేరఁ బరమేశుఁ గొలిచి నిలిచి
యున్నవాఁ డాతఁ డిప్పుడు నో మునీంద్ర!

111

టీక. ఈ పద్యమున సీసపాదములు నాలుగింటికిని ఎత్తుగీతలాని మొదటి రెండు పాదములకును క్రమసమన్వయసంబంధము; ఆజానుద్గ్రంబులై = మోకాలిపఱకును వ్రేలుచున్నవై; హరి.....లకుఁ = పచ్చలు తాపన స్తంభములకు; కులస్వాములు, ఆగుచుఁ = మాతృకలగుచు - వానిని పోలుచునున్న; - 'నాల్గుచేతులు;' దివ్యగంధములకుఁ = గొప్పపరిమళములచే; ఉద్రేకించి = విజృంభించి; విద్యుదంకురరేఖలకుఁ = మొలకమెఱుపులకాంతులకు; జోడుకొఁడెలగుచుఁ = సమానమగుచున్న; 'కాంచననలిన మాలికలు' = బంగారుకమలముల మాలికలు; తలచుట్టుఁ, తిరిగి రాఁగలిగి = (చెవులను దాటుకొని) తలవెనుకకుఁబోయి మఱులరాఁగలిగి - మిక్కిలి విశాలములయి; పాండురపద్మ పత్రంబులకుఁ = తెల్ల తామరరేకులకు; ప్రాణబంధులగుచుఁ = దగ్గఱిచుట్టములగుచు - సమానములగుచు నున్న; 'వెడఁద కన్నులు' = విశాలనేత్రములు; సకలంబుఁ = ప్రపంచమునంతటిని; వెలిగింపఁజాలి = వెలుతురుతో నిండునట్లు చేయఁగల్గి; బాలార్కబింబములకుఁ = లేతసూర్యుని బింబములకు; అనుబింబపంక్తులు, ఆగుచుఁ = ప్రతిబింబములసమూహము లగుచు - వానితో సమానములగుచున్న; అస్యప్రభలు = ముఖము యొక్క కాంతులు; వెలుంగఁ = ప్రకాశింపఁగా; ఆతఁడు = ఆ నిగమశర్మ; ఇప్పుడు; కుముదుఁ డను పేరకుఁ; పరమేశుఁ = విష్ణుని; కొలిచి నిలిచి, యున్నవాఁడు.

నిగమశర్మ బాహువులు పచ్చలుతాపన స్తంభములపగిదిని, ధరించిన బంగరుభూలమాలలు మెఱుపులరీతిని, విశాలనేత్రములు తెల్లతామరపూవురేకులవలెను, ముఖము లేతసూర్యునిబింబమువలెను ఉన్న పనిభావము. అలం, క్రమము, ఉపము.

తే. పుండరీకుండు ¹శంఖకర్ణుండు వామ

నుండు కుముదాక్షుండును విజయుండు జయుండు

²సర్పనేత్రుండు నను పార్శ్వచరులలోన

హరికిఁ గుముదుండు మాననీయత వహించు.

112

టీక. పార్శ్వచరులలోన = సేవకులలో; మాననీయత = వహించు = గౌరవమును (ఎక్కువగా) పొందును.

క. అమృతమయమూర్తి బుధహిత, విమలవిభోద్భాసి మసృణావిలసనశుభల

క్షమహితవత్సుండు విధుఁ డెట, కుముదానందప్రదానకుశలుండు కాఁడే? 113

టీక. ఈ పద్యమున విష్ణువునకును, చంద్రునికిని క్షేష చెప్పబడుచున్నది.

విష్ణుపక్షమున - అమృతమయమూర్తి = జలరూపదేహము కలవాడు. లేక మృతి గానని రూపు కలవాడు; బుధహితవిమలవిభోద్భాసి = విద్వాంసులకు మేలుగూర్చు నిర్మలమగు విశేషకాంతితో ప్రకాశించువాడు; మసృణ.....వత్సుండు = మెఱుగులుదేలు ప్రకాశముకల్గి శుభకరమగు శ్రీవత్సాంకముచే గొప్పదగు అొప్పు కలవాడు; విధుఁడెట! = దేవుఁడెట! కుముదానందప్రదానకుశలుండు = కుముదుఁ డను పార్శ్వవర్తికి ఆనందమునిచ్చుటలో నేర్పరి; చంద్రునిపక్షమున - అమృతమయమూర్తి = అమృతముచేఁజేయఁబడిన దేహముకలవాడు; బుధ.....ద్భాసి = బుధునకు మేలుగూర్చు నిర్మలమగు కాంతితో - వెన్నెలలోఁ బ్రకాశించువాడు; మసృణ.....వత్సుండు = దట్టముగానుండి ప్రకాశించు చక్కని మచ్చతోఁ గూడిన నడిమిప్రదేశము కలవాడు; విధుండు = చంద్రుండు; కుముదా.....కుశలుండు = కలువలకు ఆనందము నిచ్చుటలో నేర్పరి. [ఇట పూర్వజీకలో 'బుధ.....వత్సుండు' అని వికపదముగా గ్రహింపఁబడి 'బుధ = పెద్దలకు, దేవతలకు; హిత = మేలైన; విమల = నిర్మలమైన; విభా = విశేషకాంతిచేత, ఉద్భాసిత(?) = ప్రకాశించునట్టి; మసృణ = మెఱుగులుదేరునట్టి; విలసన = ప్రకాశముగల; లక్ష్య = చిహ్నముచేత; మహిత = పూజ్యమయిన; వత్సుండు = అొప్పుకలవాడు' అని యర్థ మియఁబడినది.] అలం. క్షేషము.

శా. ఏవంభూతమహాప్రభావనిధి లోకేశుం జితక్షేశు మం

⁴దావిర్భావహస్తైకమాత్రదలితోద్యద్దైత్యగర్వాంధకా

రావేశుఁ నరకేసరిఁ గొలిచి నిత్యప్రీతి నున్నారు వా

గ్దేవీవల్లభముఖ్యనిర్జరులు తత్క్షేత్రాధికారంబునన్.

114

టీక. ఏవంభూతమహాప్రభావనిధి = ఇట్టి గొప్పప్రభావములకు ఉనికిపట్టగువానిని; జితక్షేశుఁ = జయింపఁబడిన కష్టములు కలవానిని; మందా.....రావేశుఁ = కొంచెముగా పుట్టుచున్న నవ్వుచేతనే - (కేవలమైన చిఱునవ్వుచేతనే - ఆయాస మించుకంతయును లేకయే.) భేదింపఁబడిన గర్వింపిన రాక్షసులదైన అహంకారపుటావేశము గలవానిని; నరకేసరిఁ = నృసింహదేవుని; వాగ్దేవీవల్లభముఖ్యనిర్జరులు = బ్రహ్మ మొదలగాఁగల దేవతలు.

క. ఆ నెలవుల నర్ధనిశల, వీనులకుం దోచు నేచి విధినందన! వై

మానికనాయకకృతఘం, టానాదము నృహరిబిగువునగవుంబోలెక.

115

టీక. ఆ, నెలవున = అచ్చట - ఆక్షేత్రమున; అర్ధనిశల = అర్ధరాత్రులందు; వీచి = అరికయించి; విధినందన! = నారదుడా! నృహరిబిగువునగవుంబోలె = నరసింహుని అట్టహాసము

వలె; వైమానిక.....నాదము = ఇంద్రునిచే చేయబడిన ఘంటాధ్వని; వీనులకు, లోచుక్ = వినబడును. అలా. ఉపమ.

క. ఆ త్రేత్రంబున నృహరికి, దక్షిణాదిశ నే వసించు దత్తరమతి నీ
యక్షులతో నీప్రమథా, ధ్యక్షులతో నీ నగేశ్వరాత్మజతోడన్. 116

టీక. ఆ త్రేత్రంబునకే; నృహరికికే; దక్షిణాదిశకే; తత్తరమతికే = మిక్కిలి అనర్హతో;
ఈ ప్రమథాధ్యక్షులతోకే = ఈ ప్రమథగణములతోను; ఈ నగేశ్వరాత్మజతోడకే = ఈపార్వతి
తోను గూడ.

క. మాతృవధనుఁ పితృవధమును, భ్రాతృవధము గురువధంబుఁ బ్రకటించియు నో
ధాతృసుత! యిల్లి సురపుర, నేతృవధ దెలిపొందు నెట్టి నీచుఁడు నచటన్.

టీక. ఓ భాతృసుత! = ఓ నారదుడా! ప్రకటించియుకే = చేసినను; అచటకే; ఈల్లి =
మరణించి; సురపురినేతృవధకే, తెలిపొందుకే = ఇంద్రుడవని బొందును.

క. కావున నరులకుఁ దత్త్రేత్రావాస మొనర్చ నైహికాముష్మికముల్
చేవలెఁడు తులఁచుఁ దొక్కొను, నావుడు నామృదుగుఱించి నారదుఁ డనియెన్.

టీక. విహికాముష్మికముల్ = ఈ లోకపు సుఖములు, పరలోకసుఖములును; చేవలె
తులగుచుకే = చేరికొనిపోవుచుండును; తొక్కొనుకే = భూషకొనుచు - కల్గును.

క. దేవ! భవత్కృప నరమృగ, దేవమహాత్రేత్రమహిమఁ దెలిసితి నన్న
ద్భావము ప్రమోదమేదుర, భావముఁ గైకొనియెఁ జనియె శ్రమముక దమమున్.

టీక. భవత్కృపకే = నీదయవలన; తెలిసితికే = తెలిసికొంటిని; అన్నద్భావము =
నాయాత్మ; ప్రమోదమేదురభావముకే = ఆనందముచే గొప్పదగు నభిప్రాయమును; శ్రమముకే =
భ్రాంతియు; తమముకే = అజ్ఞానమును; చనియెకే = నశించెను.

క. దైవము త్రేత్రము తీర్థము, నా వాచంయములు గుహుఁడు నడిగిన మీరల్
భావించి తెలుపు తత్త్వము, నావీనులఁ జొనుపు మనుపు ననుఁ బురవైరీ! 120

టీక. ఆ వాచంయములు = ఆ మునులును; గుహుఁడుకే = కుమారస్వామియును; మనుపు =
రక్షింపుము; పురవైరీ! = త్రిపురశత్రువనగు శివుడా!

తే. అనుడు నుడురాజుకుటుంబ డిట్లును నృసింహ, తీర్థమునకు భిదేళిమదిక్కునందు
సిద్ధమానవవినుత ప్రసిద్ధి వెలయు, నాద్యమై ఘర్తవీరామహాప్రవంతి. 121

టీక. ఉడురాజుకుటుంబుడు = చంద్రక్షేత్రుడు; భిదేళిమదిక్కునందు - ఎదుటిదైన దిక్కు
నందు - ఎదురుగా; ఘర్తవీరామహాప్రవంతి = ఘర్తవీర యను గొప్ప నది; అద్యమై = ప్రధానమై;
సిద్ధమానవవినుతప్రసిద్ధికే = సిద్ధులచేతను, మనుష్యులచేతను కొనియాడబడు ప్రసిద్ధితో; వెలయుకే =
ప్రకాశించును.

తే. తీర్థసార్థావతంస మత్తీర్థ మభిమ
తార్థదశ్రీలఁ జంద్రభాగాఖ్య నందు
నందుఁ దప మాచరించి మున్నింద్రుఁ డొందె
నమర¹తతిలోన² రుంద్రభోగాతిశయము. 122

1. క. తత్పర. 2. క. ప్రకటిం. 3. చ. యిలిగిపుచ్చుర. 4. క. తీర్థమత్త్రము చ. త్రేత్రము
ము. 5. చ. సార్థ. 6. చ. పతి. 7. చ. దుద్ర.

టీక. తీర్థసార్థావతంసము = తీర్థములగుంపునకు ప్రధానము; అయిన; అతీర్థము; అభిమతార్థదశ్చీలక్ = కోరిన కోరికలను ఇచ్చు సంపదలచే; చంద్రభాగాఖ్యై, అందుక్ = చంద్రభాగ యను పేరు పొందును; అమరతతిలోనన్ = దేవతలగుంపులో; చంద్రభాగతిశయముక్ = విశేషముగు భాగములను; ఒండెక్ = పొందెను.

ఉ. తైర్థికు లర్థిఁ గొల్వఁదగుదానికి యోజనమాత్రభూస్థలిక్
తీర్థపదాస్పదం బఖిలదివ్య మతివ్యవహారయోగ్య మి
ష్టైర్థసమర్థసక్షమమునై ¹తమముక్ విరియించు బాతకా
నర్థము పొండరిక మనునర్థము దూషితరోష²పోషణా!

123

టీక. తైర్థికులు = తీర్థయాత్రావరులు; అర్థిక్ = ప్రీతితో; కొల్వఁదగు = సేవింపదగిన; దానికిక్ = ఆ తీర్థమునకు; తీర్థపదాస్పదంబు = తీర్థ మను పేరు ఉంచుకొనఁదగినది - నిజమైన తీర్థ మగునది; అఖిలదివ్యము = అన్నింటికన్నను శ్రేష్ఠము; అతివ్యవహారయోగ్యము = ఉపయోగించుటకు మిక్కిలి తగినది; ఇష్టైర్థసమర్థసక్షమము = కోరిన కోరికలను నెఱవేర్చుటకు మిక్కిలి తగినది; పాతకా నర్థము = గొప్ప పాపములను నశింపజేయునది; పొండరికమను నర్థము = పొండరికమను పేరుగల వస్తువు - తీర్థము; తమముక్ = ఆజ్ఞానమును; విరియించుక్ = పోగొట్టును; [అర్థము, తమమును విరియించు ననఁగా - వస్తుయధార్థజ్ఞానము తద్విషయకమగు నజ్ఞానమును నశింపజేయు నను విశేషార్థము ఇచట వ్యక్తమగును.] దూషితరోషపోషణా! = దూషింపఁబడిన కోపముకలవారిని - (కాంతము కలవారిని) పోషించువాడా! [పూర్వటీకలో 'దూషితరోషభూషణా! = దూషింపఁబడిన కోపముగలవారికి ఆలంకారమైనవాడా! - కోపము నణచినవారి సేలువాడా!' అని కలదు.]

కా. నక్షత్రంబులకుక్ శుపాధిపతికిక్ నాకుక్ ద్రియామాచరా

ధ్యక్షద్యేషికి భాసుపుత్రికి మరుత్కల్లోలినీవేణికిక్

బక్షిశ్రేణికి బక్షివల్లభునకుక్ భాసిల్లువాసిక్ సమ

స్తతేత్రంబులలో ననూనమగు నేతత్తేత్ర మొక్షింపఁగన్.

124

టీక. అనూనము = తక్కువకాని - గొప్పదైన; ఈక్షింపఁగన్ = చూడఁగా; శుపాధిపతికిక్ = చంద్రునికిని; ద్రియామా.....ద్యేషికిక్ = రాత్రించరులగు రాక్షసుల ప్రభువును ద్యేషించు విష్ణునకును; భాసుపుత్రికిక్ = యమునకును; మరుత్కల్లోలినీవేణికిక్ = గంగానదికిని; బక్షివల్లభునకుక్ = గరుడనకును; వాసిక్ = వాసియును - అధిక్యము కూడ; భాసిల్లుక్ = ప్రకాశించునట్లు.

క. ఇదమిత్యే ¹మృని యేనును, మది మితిసేయంగ నేర మౌనీశ్వర! త
ద్విదితప్రభావ మోపిన, విధమున వినిపింతు నీకు విను దృఢబుద్ధిన్.

125

టీక. ఇదమిత్యేమృని = ఇది యిట్టిదని - దీని రూపిట్టిదని; మితి సేయంగనేర = ప్రమాణమును చెప్పలేను; ఓషేవిధమునక్ = (నాకు) శక్తమగునట్లు - తెలిసినంతవఱకును.

తే. జముని చెలియలు నిర్జరకై వలనియు, బెఱసి మెఱసిన నడుచక్కిఁ బేరు గ్రుచ్చి
ఋషులు తెల్సిన తీర్థములెల్లఁ బొండ, రికపోడతకళఁ బోలలేక జడియు.

126

టీక. జమునిచెలియలు = యముని చెల్లెలు - యమునానదియును; నిర్జరకైవలనియుక్ = గంగానదియును; బెఱసి = కూడి; మెఱసిన = ప్రకాశించిన; నడుచక్కిక్ = మధ్యభాగమున; పేరు

— 1. చ. తమమున్. 2. క. భూషణా! చ. భీషణా! ట. పోషణా! 3. క. దానన్. చ. ట. చానన్
4. ఛ. యని. 5. చ. యుండు.

గ్రచ్చి = దండగాఁగూర్చి; ['పేరుచెప్పి'యని పూర్వటీక.] పాండరీకహాడశకశ్చ = పాండరీకతీర్థము. యొక్క చహుఁపమతు కాంతిని; జడియొక్క = తొలఁగును - ఓడిపోవును.

సీ. పాతక వ్రాతభూజాతజాతానలం బాశ్రితాభీష్టపాకావసరము
విషధిరాట్పర్యంకవిహరణస్థానంబు నిఖలపుణ్యక్షేత్రముఖముకురము
నమదస్త్రదాదినానామరు¹న్నాథంబు వర్ణితాఖలపుణ్యవైజ్ఞానము
దైత్యభిన్నగరయాత్రాపస్తానంబు²వాఙ్మనసామేయవైభవంబు

ఆ. ³వంకువామదేవ వాల్మీకి విరతంతు, గర్లగాధిపుత్రగౌతమాశ్రి
జహ్ను జామదగ్ని జాబాలి జైమిని, ప్రియకరంబు పాండరీక షనఘ ! 127

టీక. పాండరీకము = పాండరీకక్షేత్రము; పాతక...తానలంబు = పాపములగుంపునకు చెట్టునుండి తనంతటపుట్టిన యగ్ని - కారుచిచ్చు; ఆశ్రితాభీష్టపాకావసరము = ఆశ్రియించినవారికోరికలకు పంటకాలము; విషధిరాట్పర్యంకవిహరణస్థానంబు = సముద్రతటబయటగు విష్ణువునకు విహరించుచోటు; నిఖల.....ముకురము = సమస్తపుణ్యస్థలముల ముఖములకును - (వానిబాగోగులు చూచుచుటకుఁదగిన) అద్దము; నమల్.....నాథంబు = నమస్కారముచేయుచున్న మావంటి దేవశ్రేష్ఠులు కలది; వర్ణితాఖలపుణ్యవైజ్ఞానము = కొనియాడఁబడిన సమస్తపుణ్యములను పుట్టించు (కలుగఁజేయు)నది; దైత్య.... పరస్థానంబు = విష్ణునగరమునకు (వైకుంఠమునకు) పోవుయాత్రకు పరస్థానమైనది (మఱిలియైనది.) వాఙ్మనసామేయవైభవంబు = మాటలకు, మనస్సునకు అగోచరయగు నైభవము కలది; వంకు..... ప్రియకరంబు = వంకువు మొదలగు మనుల కందఱికిని ప్రీతిని కలిగించునది; ఆలం. రూపకము.

మహాప్రగ్ధర. కననీ గొడ్రాలు బిడ్డక గగనకుసుమముక గల్గనీ రాయి మాటల్
విననీ ముక్తుండు వెండిక విపులఁ బొడమనీ వింటివా పాండురంగా
వనిఁ ⁴దాసపున్య జన్యవ్యవహృతిఁ గన నేవంక దుష్పంకశంకల్
వనరాశిం జొచ్చు నేరై వడి*నెడి యడఁగుక వారిజభ్రాణసూతీ ! 128

టీక. గొడ్రాలు = వంధ్య; వెండిక ('యం'లోఁకము) = వెండియును - మఱి; విపులక = భూమిపై; పొడమనీ = పుట్టనిమ్ము; పాసపున్యజన్యవ్యవహృతిక = మరల మరలఁబుట్టుటచేత - అచట పునర్జన్మములను ఎత్తుటచేత; ఏవంకక = ఎవ్విధమునను; దుష్పంకశంకల్ = పాపములనెడి సందేహములు; కనవు = చూడవు - ఊడవు; అవి - వనరాశిక = సముద్రమును; చొచ్చు = ప్రవేశించునట్టి; వడినెడి = వడిచెడి - వేగముచెడి; ['వడినెడి = వేగముచెడి' అని పూర్వటీక.] అడఁగుక; వారిజభ్రాణసూతీ! = కమలగర్భుడగు బ్రహ్మయొక్క పుత్రుడవగు వారదుఁడా! 'కననీ, కల్గనీ' ఇత్యాదులందు ఇష్టునకు ఈకారాదేశము.

తే. ఊరిఁ గురుక్షేత్రముఖమహాక్షేత్రలము
లందుఁ జేయ ననశ్వరం బగుచు నిగుడు
దురితతలిఁ గిట్టి నిజశక్తిఁ దునుము గాన,
మేటి యాక్షేత్ర మొక పరిపాటి గాదు.

129

టీక. కురుక్షేత్ర.....లందుక = కురుక్షేత్రము మొదలగు గొప్పక్షేత్రములందు; అనశ్వరంబు = స్థిరమైనది; నిగుడు = వ్యాపించునట్టి; దురితతలిక = పాపములగుంపును; కిట్టి = తాకి; తునుముక = సంహరించుచు; ఒక పరిపాటి = ఒక సాధారణమైనది.

1. చ. న్నాదంబు. 2. క. వాఙ్మన. చ. వాఙ్మన. 3. క. తే. 4. చ. పీఠపుణ్యజన్యవ్యవహృతి. 5. క. నడి.

క. దాన స్నాననిధనవాః పానాదులు ¹నెట్టి యెట్టి ఫఃములు పెఱచో

నౌ నవి సకలముఁ జేతులు, మానవులకు నందు నిమిషమాత్రమునందున్. 130

టీక. దాన.....దులక్ = దానము, స్నానము, మరణము, నీరుత్రాగుట మొదలగువానిని; ఎట్టియెట్టి ఫలములు = వియోగిఫలములు; పెఱచోక్ = తక్కిన చోట్లయందు.

శా. భర్తస్తేయము బ్రహ్మహత్యయు సురాపానం బగమ్యారహః

కర్తంబుక్ గృహదాహధేనువధవాక్సారుష్యముల్ మున్నుగా

దుర్మార్గుల్ పచరించుచున్నతతతుల్ దూలక్ ²మృగేంద్రధ్వనిక్

మార్తోముల్ వడు లేటిమూఁకలనఁ దన్నామంబు వాక్రుచ్చినన్. 131

టీక. భర్తస్తేయము = బుగారును దొంగించుట; బ్రహ్మహత్యయును = బ్రాహ్మణుని చంపుటయును; అగమ్యారహఃకర్తంబుక్ = పాండరాని స్త్రీలను సంగమించుటయును; గృహ.....ముల్ = ఇల్లుకాల్పుట, గోవధము, తిట్టుట; మున్నుగాక్ = మొదలైన; పచరించు = జరపు - చేయునట్టి; దుష్కృతతతుల్ = పాపపుంజములు; తన్నామంబు = పాండరీకక్షేత్రముపేరు; వాక్రుచ్చినన్ = పలుకఁగా; మృగేంద్రధ్వనిక్ = సింహగర్జనచే; మార్తోముల్, వడు = వెఱకకుఁబాఱిపోవు; లేటిమూఁకలు, అనక్ = జింకలగుంపులలో నునట్లు; తూలక్ = చెదరిపోవును - నశించును. అలం. ఉల్లేఖ.

సీ. ఉరసిజాదృతపీఠ సరసిజాసనురాణి పూర్వకోటిగ మహాద్భుతచరిత్ర

గజవైరివాహ దుర్గాదేవి పశ్చిమకోటిగ లస్తక్రోడసీమ

భువననాయకిగాఁగఁ బొగడొంది యోజనార్థము విస్తృతియుఁ దదర్థంబు నిడువు

గలిగిన తత్క్షేత్రకార్తుకంబు ధరించి జగదేశధన్ని శ్రీశార్ఙ్గపాణి

తే. తీర్థశరములు దొడివి యుదీర్ఘకలుష, విషమలక్ష్యపరంపరల్ విలుంగనేయుఁ

గాన ¹నదియ శరణ్యమై ²వీను మిగులు, వైహికాముష్మికాకాంక్షులగు జనులకు.

టీక. మహాద్భుతచరిత్ర = మిక్కిలి యాశ్చర్యకరమగు చరిత్రకలదియు; ఉరసిజాదృతపీఠ = స్తనములచే గౌరవింపఁబడెన - (స్తనముల కానించుకొన్న) పీఠకలదియు (నగు); సరసిజాసనురాణి = బ్రహ్మభార్య - సరస్వతి; పూర్వకోటిగక్ = వింటియొక్క మొదటిచివఱగను; గజవైరివాహ = సింహము వాహనముగాఁ గలదైన; దుర్గాదేవి = పార్వతీదేవి; లస్తక్రోడసీమక్ = వింటినడుమైన లోపలి ప్రదేశమునందు; భువననాయకిగాఁగక్ = లోకమునకు నాయకురాలుగా; యోజనార్థము = వాలుగు మైళ్లు; విస్తృతియుక్ = పొడవును; తదర్థంబు = అందులో సగము; నిడువుక్ = వైకాల్యమును; క్షేత్రకార్తుకంబుక్ = క్షేత్రమును వింటిని; జగదేశధన్ని = లోకములన్నింట సాటిలేని విలుకాఁడైన; శ్రీశార్ఙ్గపాణి = శ్రీవిష్ణువు; తీర్థశరములు = తీర్థ మను బాణములను; దొడివి = నంధించి; [శరములు = జలములనెడి బాణములు అని పూర్వటీక.] విషమలక్ష్యపరంపరల్ = మిక్కిలి అసాధ్యములైన లక్ష్యముల సమూహములను; విలుంగనేయుక్ = వడఁగొట్టును; విహికాముష్మికాకాంక్షులగు = ఈ లోకమునుభములను, పరలోకనుభములను గోరువారు; శరణ్యమై = దిక్కుయి; వీనుమిగులుక్ = ప్రసిద్ధికేక్కును. అలం. రూపకము.

1. క. కేయకాట్టి. చ. నెట్టియెట్టి. 2. చ. మృగాం. 3. చ. కోటియు. 4. ట. కోటిగా.
1. చ. యది. 2. క. దీను. చ. వీను. 3. ర. వీను.

తే. ఆత్మనామవసచ్చతురక్షరముల, యందుఁ బురుషార్థములు నాల్గు ననఁగి పెనఁగి తలలు ముదిరిన దురితదంతావళములఁ జొండరికంబు హరిల్లఁ జెండ్లివైచు. 133

టీక. ఆత్మనామవసచ్చతురక్షరములయందుక్ = తన పేరను న్న న్నాక్షరములందును; పురుషార్థములు = భర్తాధికామ మోక్షములు; అనగి వెనగి = కలసిమెలిసియుండి; తలలు ముదిరిన = బలిసిన తలలు కల - క్రొవ్వియున్న; దురితదాతావశములక్ = పాపములను నిరుగలను; హరిలీలక్ = సింహములీరిని; చొడివైచుక్ = నటికివైచును. అలా. రూపకము, ఉపమ

శా.ఆక్షేత్రంబున నుండు నట్టనమర.౩ యక్షాక్షకేళీరతుం

డబ్బో భ్యం డజరుం డనాచినిధనుం ¹డత్తామరత్తామయూ

డీక్షామాత్రకృతాభియంతు నవశక్తిశంతు కృష్ణంతు ప్ర

త్యక్తింబై యనుడుకా మరుస్తుని యుమాప్రాణేశుతో నిట్టనున్. 134

టీక. యక్షాక్షకేళితుండు = కుబేరాక్షమను నాట యాడుటయం దాస్త్రకలవాడు; అక్షోభ్యుండు = కలఁచుటకు సాధ్యపడనివాడు; ఆజరుండు = ముదిమి లేనివాడు; ఆనాదినిధుండు = పుట్టువు, చావు లేనివాడు; అక్షమరక్షమయుండు = తక్కువ కాని-కఱివు లేని రక్షణస్వరూపుఁడు; ఈక్షమాత్రకృతాఖిలుండు = చూపుమాత్రముచేతనే నమస్తమును సృజించువాడు - చూపుచేతనే శమస్తలోకములను కలుగఁజేయువాడు; నవశక్తికుండు = తొమ్మిండుగురుశక్తులకును భర్త; [ఇచ్చాశక్తి, జ్ఞానశక్తి, క్రియాశక్తి, ప్రభుత్వశక్తి, ఉత్సాహశక్తి; మాత్రశక్తి; సత్త్వశక్తి, రజశ్శక్తి, తమశ్శక్తి అని శక్తులు తొమ్మిది.] మరుసుని - దేవముని = నారదుఁడు.

క. అద్భుత మయ్యెడు నిఖిలజగద్భరితుడు యోగిహృదయగమ్యం డచోచ
నుద్భవ మొంటిట కీ కథ, సద్భవ! నొడువు సుప్రసన్నత ననుడున్. 135

టీక. శద్భద్రా! మంచిమేలుకలవాడా! - శుభముల నొసగువాడా!

ఉ. ఆపురవైరి పల్కుల గలహాళి గు కేశయపాత్ర! విన్న ముఖ
ద్యాపర ముజ్జగిల్లులటి దాంతుడు శాంతుడు హృద్విపక్షి
యై² ఓటుల క్రి విష్ణుపరసంభృతభక్తియునై జనించె ని
ష్పాపుడు పుండరీకుడను బ్రాహ్మణుఁ డొక్కఁడు డక్కజుబు

టీక. పురవైరి = త్రిపురసుహరి - శివుడు; కలహశిఖ = జగదమేలిండిగా కలనాడుని గూర్చి; కుశీయపాత్ర! = పద్మమనకు మరుమండైనవాడా! [పద్మమనకు బ్రహ్మపుత్రుడు - ఆ బ్రహ్మకు పుత్రుడు నారదుడు.] ఉజ్జ్వలిల్లకణి = తొలగినట్టి సమయమునందు - ముగియునప్పుడు; దాంతుడు = మనోనిగ్రహముకలవాడు; కాంతుడు = ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడు; హృద్విపక్ష శిఖపటుశక్తి = హృదయములాని శత్రువులగు కామ, క్రోధ, లోభ, మోహ, మద, మాత్సర్యము లను శక్తించుట (అణచుట) యందు దృఢమైన శక్తికలవాడు; విష్ణుపదసంభృతభక్తియుక్ = విష్ణువు పాదములందు పూర్ణమైన భక్తికలవాడును; అక్రమముగ = అశ్రమముగా.

సీ. పాతకంబుల^క బంచబంగళముగ^గ జేయున గనుగొన్నమాత్ర మోక్షంబు నొసంగు
 గమున్ముల్లుపుష్కరంబునకు *నల్లల్లుపంపుకు నిది యనదగు⁴ బ్రతుమహిమ
 బిందుసరః ప్రతిబింబమై వర్షి స్వర్ణద్వారమునకంటె గరముమేటి
 యగు⁵ జంద్రభాగామహాపుష్కరిణితటంబున జూతభిరూరవనజంబు

1. చ. డక్షమయ్యం డవ్యయ్యం. 2. చ. పద. 3. క. పంచ. †క. ర. డ్దు. †క. ర. దుగు.

4. 5. 6.

తే. కాంచనయుతంబు నృత్యచ్ఛిఖండికూజ, దిష్టపరిపుష్టగాయదళీంద్రజుష్ట
మలసకల్వారపవననమ్రాగదళము, నైన యాశ్రమ మమరించి యందు నతఁడు.

టీక. పాతకంబులకొ = పాపములను; పంచబంగాళముగకొ = నీలికలయి పాఱునట్లు - చెల్లాచెదరగునట్లు - శూన్యముగా; ముమ్మణ్ణు = మూడంతలు; నల్లణ్ణు = నాలుగంతలు; బిందుగరి ప్రతిబింబమై = బిందునరస్సునకు సమానమై; పర్వి = వ్యాపించి; చూత, భర్జూర, పనస, జంబు, కాంచనయుతంబు = మామిడి, భర్జూరము, పనస, శేరేడు, సంపంగులతో, కూడినది; నృత్యచ్ఛిఖండి = నాట్యముచేయుచున్న సేమట్లకలది; కూజదిష్టపరపుష్ట = కూయుచున్న ఇష్టమైన కోయిలలు కలది; గాయదళీంద్రజుష్టము = పాడుచున్న గండుతుమ్మెదలచే సేవింపబడినది; అలసకల్వారపవననమ్రాగదళముకొ = మెల్లిని సౌగంధికములమీఁది గాలిచేత పంగిన మీఁదియాకులుకలదియును; అమరించి = ఏర్పఱచి; అందుకొ; అతఁడు; ముందుపద్యమున నన్వయము. అలం. ఉదాత్తము.

సీ. నిండుమనంబున నుండు నారాయణుండెఱిగించెనో *నీట వఱలు నునికి
నొసలిలోపలిచక్కి నెసఁగు చంద్రుడు దిద్దెనోమింట వ్రేలెడు దీమసంబు
మూలాలవాలస్థలీ లేలిహానంబు గొలిపెనో పవనంబు గ్రోలు నేర్పు
కమలంబు ¹లిరుమూడు కఱపెనో సూర్యవలోకనంబున కాత్తలోగని ధృతి

తే. యనఁగఁ దత్తత్త్రియలయందు నలతలేక, భూరికై వల్యసామ్రాజ్యభోగకాంక్ష
బాధనిష్ఠాసురక్షి దక్షం బొనర్చు, గుదిసి ముల్లోకములును గగ్గోలుపడఁగ. 188

టీక. నీటకొ, వఱలునునికికొ = నీటిలో ఉండుపద్ధతిని; లోపలి చక్కికొ = లోపప్రదేశము నందు; ఎసఁగు చంద్రుడు = ఉండెడు చంద్రుడు; దిద్దెనో = నేర్చెనో; దీమసంబుకొ = ఉపాయమును; [నొసలు చంద్రునివలెనున్నదనుట] మూలాలవాలస్థలీ, లేలిహానంబు = మూలముయొక్కపాడున నుండెడి పాము; గొలిపెనో = సరిపఱచెనో - శోధించెనో; గ్రోలు = పీల్చునట్టి; ఇరుమూడు = ఆఱు; [మూలాధార, స్వాధిష్ఠాన, మణిపూరక, అసాహత - విశుద్ధ - ఆజ్ఞలు.] కఱపెకొ = బోధించెనో; సూర్యవలోకనంబునకుకొ = సూర్యునిమాచుటకు; లోగని = తగని; ధృతి = ధైర్యమును; అలత = అలయుట; భూరికై వల్యసామ్రాజ్యభోగకాంక్షకొ = గొప్పసామ్రాజ్యము ననుభవించు కోరికతో; బాధనిష్ఠాసురక్షికొ = దృఢమైన నియమమునందలి యాస క్షితి; గుదిసి = అణగి; గగ్గోలుపడఁగకొ = కలతనొందఁగా; తపంబుకొ; బనర్చుకొ = చేయును. అలం. ఉల్లేఖి.

తే. భక్తిసంయుక్తి యను పోతపాల నొయ్యె, జెట్టుకట్టుచు మునిశాఖి ²నిట్టచూప
నిజమనోమార్గసంపన్నీలవర్ణ, కైతవంబున ³లోజేగ గలయనూరె. 189

టీక. పోతపాలకొ = పోసినపాలతో; బియ్యకొ = తిన్నగా; జెట్టుకట్టుచుకొ = జెట్టుగా నేర్పడుచు - వృద్ధిపొందుచు; మునిశాఖి = మునియనెడి వృక్షము; నిట్టచూపకొ = నిట్కును చూపగా; నిజమనోమార్గ సంపన్నీలవర్ణకైతవంబునకొ = తనమనోమార్గమున నివసించుచున్న విష్ణుదేవుడను మిష చేత; లోజేగలయకొ = లోపలి, చేప, (సారము) వ్యాపించఁగ; ఊరెను. = అధికమయ్యెను; అలం. రూపకము, అపహ్నుతి.

తే. పుండరీకాఖ్యుడగుటనో పుండరీక, నేత్రభృంగంబు తనలోన నెలవుకొనఁగ
ఊతిసురేంద్రుండు తప మిట్లుచేయుచున్న, కాలమున నేగె ధరవిష్ణు గనుగొనంగ

†క. ర. లోనుండు. *క. ర. యిట. 1. చ. లీముడు. 2. చ. నెట్టు. 3. చ. జేప.

టీక. అగుటనో = అగుటచేతఁ గాఁబోలు; పుండరీకనేత్రభృంగంబు = తామరపూవులవంటి కన్నులు కల భగవంతుఁడనెడి తుమ్మెద; తనశాసనఁ; నెలవుకొనఁగఁ = తనహృదయమున నివసించుగా; ప్రితినురేంద్రుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు; ధర = భూమి (కర్తృవచనము) అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. డెందమునఁ బుట్టు నలత ముకుందువలనఁ

దీర్ప నూహించి చను మహిదేవి కొసఁగె

కలశపాథోనిధానంబు కన్నుగవల

తెలివి లలితంపు నమృతవర్తియునుబోలె.

141

టీక. మహిదేవిక = భూదేవికి; డెందమునఁ = మనస్సునందు; అలత = శ్రమను - అయాసమును; కలశపాథోనిధానంబు = పాలనముద్రము; లలితంపునమృతవర్తియునుబోలె = అమృతముదగు (పోయిన దృష్టినిచ్చు) కాటుకవలె; కన్నుగవల తెలివిక = చూపును; డనఁగె = ఇచ్చెను. అలం. ఉపమ.

సీ. నీరజోదరయోగనిద్రావరణసీమ చతురంబు సితపామజప్రభునకుఁ

బానలుబృబ్ధప్రపాకల్పనము సూతికానికేతనము పుష్కరసరనకుఁ

గామధుక్సందానసీమధ్యదేశంబు రసవతి దేవతావిసరమునకు

గోత్రభిల్లొకచకోరదృగ్గోత్రంబు మందురాస్థాన మమర్త్యహరికిఁ

తే. కాయమానంబు బలిగృహంగణవసుధకు, సకలవాహినులకు జనాంతికపదంబు

సారలోహారము భూద్రవైరిబద్ధబుద్ధి జౌరంబొందియున్నదంభోలి కబ్ధి. 142

టీక. అబ్ధి = సముద్రము - ఊరబ్ధి; నీరజోదరయోగనిద్రావరణసీమ = పద్మము గర్భమందుఁ గల విష్ణువుయోగనిద్ర నావరించు చోటు; - [విష్ణువు పరుండుచోటనుట]; సితపామజప్రభునకు = తెల్లయెనుఁగైన విరావతమునకు; చతురంబు = గజశాల; [విరావతము పుట్టినచోటనుట.] పానలుబృబ్ధి ప్రపాకల్పనము = దప్పిగొన్న మేఘములు చలివేంద్రయైనది; [మేఘములు సముద్రజలమును త్రాగు ననుట.] పుష్కరసరనకు = పద్మాసన యగు లక్ష్మీకి, సూతికానికేతనము = పులిటిల్లు - పుట్టుచోటు; [లక్ష్మీ పాలనముద్రమునఁ బుట్టినదనుట.] కామధుక్ సందానసీమధ్యదేశంబు = కామధేనువునకు గోశాల యందలి మధ్యభాగము; [కామధేనువు పుట్టుచోటనుట.] (ఇచట పూర్వటీకలో 'సందానసీ = దామెన త్రాడిదైన?' అనువ్రాత కలదు; అది తప్పు; సందానని యనఁగా గోవులశాల.) దేవతావిసరమునకు = దేవతలగుంపునకు; రసవతి = వంటయిల్లు; [దేవతలు అచటనే తమ కాహారమగు నమృతమును సంపాదించి రనుట.] (ఇచట పూర్వటీకలో 'రసవతి = రసముకలది' అని కలదు; అది తప్పు.) గోత్రభిల్లొకచకోర దృగ్గోత్రంబు = ఇంద్రలోకములోని స్త్రీలకు వంశము - జన్మస్థానము; [అప్పరసలలో నొక జాతి ఊరోదధికుడి పుట్టినదనుట.] అమర్త్యహరిక = దేవతల యశ్వమునకు - ఉత్పైశ్చక్రమునకు; మందురాస్థానము = అశ్వశాల; [ఉత్పైశ్చక్రము పుట్టినచోటనుట.] బలిగృహంగణవసుధకు = బలియింటి ముంగిటికి; కాయమానంబు = పందిరి. [సముద్రమును బ్రవేశించి పోయిన బాతాళము కనఁబడుననుట.] సకలవాహినులకు = నదులన్నింటికి; జనాంతికపదంబు = ఏకాంతభూమి-అంతకిపురము; [నదులన్నియు దీనికి భార్యలనుట.] [పూర్వటీకలో 'జనాంతికపదంబు = రచ్చపట్టు' అని కలదు.] భూద్రవైరిబద్ధబుద్ధి = కొండలకత్తు వగు నింద్రునియెడ లగ్నమైన బుద్ధితో; చౌర = లోకబ్రవేశించుటకు; పొందియున్న =

1. చ. బట్టు. 2. క. కలశ. 3. చ. ట. గవకు. 4. చ. తంబు. 5. చ. వరక. ట. వరక. 6. చ. పాలనబృద్ధి. 7. ట. సందాన. 8. క. కాయమానంబు.
పాండురంగ-22

నక్కాయన్న; దంభోభిక్ష = వజ్రాయుధమునకు; సారలోహోరము = బలమైన యిరువతలుపు. [వజ్రము తనలోఁ బ్రవేశించఁబోఁగా నిది పోసీయదనుట.] అలం రూపకము.

చ. అమితపిశాచభర్త త్రిపురాంతకుఁ ¹దొందిన రాజశేఖర

త్వముఁ బెనుగొల్లఁ డచ్యుతుఁడు బాలుచు శ్రీపతిభావమున్ మరు

త్కమునులు శూటిపేద కిలటుగాక సదా యమృతాన్నభోజులౌ

క్రమము సుధాభిప్రణామమునఁ గల్గిన ²వంచు నుతించు లోకముల్.

143

టీక. అమితపిశాచభర్త = నమస్తభూతములకును నాయకుడైన; త్రిపురాంతకుడు = శివుడు; దొందిన = పొందిన; రాజశేఖరత్వమున్ = చంద్రచూడుఁడగుటయును; 'పెనుగొల్లఁడు' = గొల్లవెద్దయైన; శ్రీపతిభావమున్ = లక్ష్మీవల్లభుఁడగుటయు; మరుత్కమునులు = దేవతలు, వాయుభుక్తులు; శూటిపేదలుగాక = లిండికి లేక; సదా = ఎల్లపుడును; అమృతాన్నభోజులౌ, క్రమమున్ = ఆమృతమును భుజించురీతియును; సుధాభిప్రణామమున్ = పాలకడలి యుండుటఁబట్టియే; లోకముల్; నుతించున్. [పాలసముద్రమునఁ జంద్రుఁడు పుట్టఁబట్టియే అతనిని శివుఁడు శిరోభూషణముగా ధరించెను; లక్ష్మీ కలుగఁబట్టియే విష్ణు నొక యింటివాఁ డయ్యెను; అమృతము పుట్టుటచేతనే దేవతలు కడుపునిండుగ నింత తిని బ్రతుకుచున్నారని భావము.]

ఉ. ధేనుగజాశ్వరత్నసుదతీప్రముఖాఖిలవస్తుకోటి వై

మానికభర్త మున్దోనియు మచ్చరమారఁ బయోధిలోఁతు గై

కో నెన కొల్పెనో బలు మొగుళ్లవిస్ఫువ్వక రిషపిండరే

ఖానిభవృత్తి నత్రైఃగుగోకట నీరవి ద్రావనేటికిన్.

144

టీక. వైమానికభర్త = విమానములవైఁ దిరుగు దేవతలకు ప్రభువగు సింద్రుఁడు; ధేను... ..కోటి = కామధేనువు, విరావతము, ఉత్తైశ్వర్యము, చింతామణి, అమృతసల మొదలగు వస్తువుల సమూహమును; మున్ = మునుపు; కొనియున్ = గ్రహించియు; మచ్చరమార = పగ విజృంభించుగా; పయోధిలోఁతు; కైకో = గ్రహించుటకు; విస్ఫువ్వక రిషపిండరేఖానిభవృత్తి = మిక్కిలి కాలపాడిన ఎండుపేద పిడుకలవిధమున నున్న; బలుమొగుళ్ల = గొప్ప మేఘములను; ఎనకొల్పెనో = ప్రేరేపించెనో, యేమో! అత్రైఃగుగాక = ఆ విధమేకానిచో; అవి = మేఘములు; అటన్ = ఆ సముద్రమున; నీరు; ద్రావనేటికి? అలం. ఉత్పేక్ష, ఉపమ.

శా. అంతర్మగ్నదిగంతదంతికటనిర్వద్ధానధారార్థురా

క్రాంతంబుల్ నిజవేగభగ్నవపురుగ్రాహముల్ మేఘఘో

షాంతేవాసి విశంకటధ్వనులు నాగావాసగాహుల్ పయ

స్సంతానంబులు గ్రాటుఁ బాలకడలిన్ జాగ్రత్పృచారంబులై.

145

టీక. అంతర్మగ్న.....క్రాంతంబుల్ - అంతర్మగ్న = లోపలిభాగమున మునియున్న; దిగంతదంతి = దిగ్గజములయొక్క; కట = గండస్థలములనుండి; నిర్వల్ = కారుచున్న; దానధారార్థురా క్రాంతంబుల్ = మదజలప్రవాహములచే ఆక్రమింపఁబడినవి - వానిమదజలప్రవాహములతోఁ గూడినవి; [‘ఝరఁ నెలయేళ్లచేత’ అని పూర్వటీక.] నిజ.....గ్రాహముల్ = తనవేగముచేత ధూళినదేహములగుల తిమింగలములు కలవి; మేఘ.....ధ్వనులు = ఉఱుములకు శిష్యప్రాయములైన గొప్పవోరుధ్వనులు కలవి; నాగావాసగాహుల్ = పాతాళమువఱకును వ్యాపించునవి; అగు; పయస్సంతానంబులు =

1. చ. నొందిన ప్రభా. 2. చ. ట. కూటిబీద. 3. చ. లట. 4. చ. వచ్చు. 5. చ. ట. మొగుల్లమి. 6. క. కల. చ. కట. 7. క. పాలకడలిన్.

జలముల గుంపులు; ['జలచరముల సమూహములు' అని పూర్వటీక.] జాగ్రత్ప్రచారంబులై = ఎక్కువ వ్యాప్తి కలవై; పాలకడలిక్ = పాలనముద్రమున; క్రాంతుక్ = ప్రకాశించును. అలం. ఉదాత్తము. శా. మాణిక్యంబులు మున్నుగా నిశ్శబ్ద భ్రామ్యద్భంగసత్వంబు ల

క్షీణశ్రీగరలక్ జలద్విపకరచ్చిన్న ప్రవాళద్రుమ

శ్రేణీగర్వము డిగ్గి య్కార్వదవసంశీర్ణంబులై కానన

క్షోణులవోలె దలిర్చు నిచ్చలు సుధాకూపారపారస్థలల్.

146

టీక. మున్నుగాక్ = మొదలుకొని - వానితోగూడ; నిగుడు = వ్యాపించునట్టి; భ్రామ్యద్భంగసత్వంబులు = అలయందుఁ దిరుగుచున్న జలచరములు; అక్షీణశ్రీక్ = ఎక్కువైన శోభతో; కరలక్ = రేగఁగా; జల.....గర్వము = నీటియేనుఁగుల తొండములచేఁ బెల్లగింపఁబడిన పగడపుఁ జేట్ల యాదృత్యము; డిగ్గి = జాఱి - నశించి; కార్వదవసంశీర్ణంబులై = బడబాగ్నియను కాటుచిచ్చుతోఁ గూడి; కాననశ్రేణుల్ వోలెక్ = అడవియందు కలవరై; సుధాకూపారపారస్థలల్ = పాలనముద్రపు టొడ్డు; నిచ్చలుక్ = ఎల్లపుడును; తలిర్చుక్ = ప్రకాశించును.

[అడవి అంటుకొనినప్పుడు జంతువులు దారి తెలియక తిరుగుచుండును; చిచ్చు వ్యాపించును. ఆ రీతినే పాలనద్రపుటొడ్డు అలలలోఁ దిరుగుచున్న జలచరములతోగూడి, నీటియేనుఁగులు పెల్లగించి విసరిన పగడపు (ఎఱ్ఱని) ప్రాకులతో నిండియున్నవని భావము; కార్పిచ్చువరె నిచటి బడబాగ్నియుం గలదు.] అలం. ఉపమ.

క. తరుణ ప్రవాళశోణో, దరతలమై శంఖచక్రధరమై వరపు

మృగపుష్కలమై హరికర, సరసీరుహ మనఁగఁ గలశజలనిధి చెలఁగున్.

147

టీక. ఈపద్యమున పాలనముద్రము విష్ణునిచేతితోఁ బోల్చుటచున్నది. విష్ణుపుష్కమున - తరుణ.....తలమై = లేతపగడమువలె ఎఱ్ఱనైన లోపలిభాగము (అంతః) కలవై; శంఖచక్ర ధరమై; వరపుమృగపుష్కలమై = శ్రేష్ఠమగు తామరపూవువలె చక్కనిదై; చెలఁగున్; కలశజలనిధి పక్షమున - తరుణ.....తలమై = లేతపగడములచేత, ఎఱ్ఱని గర్భప్రదేశముకలవై; శంఖచక్రధరమై = శంఖములు, నుడిగుండములు కలవై; వర.....పుష్కలమై = ఉత్తమజలముచేత నిండినదై; [పూర్వ టీకలో నిటఁ గొన్నిపదములకు మాత్రమర్థము ఈయఁబడినది; అదియును పాలనముద్రపక్షముననే.]

తే. నూన్న పీచుల సముపాధరత్న పుష్ప, నికరనిబిరీస మగునీరు నించి తెచ్చి

యబ్ధి ¹వేలాసమాభ్యాగతాతురాచ, లాఘలకు నర్ధి బౌదాఘ్య మాచరించు.

టీక. అబ్ధి = సముద్రము; నూన్నపీచులక్ = శ్రొత్తయలచే ['అలయందు' అని పూర్వ టీక.] సముపాధ.....నిబిరీసము = మీఁదికి లేవనెత్తిన రత్నములనెడి పుష్పములతో నిండినది; ['సముపాధ = మంచి పండుపోఁకవఁటి' అని పూర్వ టీక.] వేలా.....అర్ధలకుక్ = ఒడ్డునకు వచ్చిన అతురులగు (శ్రమపడిన) కొండలను అతిథులకు; అర్ధిక్ = పీఠితో: పాదార్థ్యము = పాదపూజ సమును; అచరించుక్ = చేయును. [ఇచట అలలు చేతులు; రత్నములు పూవులు; కొండలు అతిథులు.] అలం. రూపకము.

తే. వార్ధి నావర్త గర్తప్రవర్త లగుచు, నుదరరత్నాంశువులు గ్రన్తు త్రిదశు లమర తరులు నఱుకంగఁ దన్మూలతలములమృత, నేకమున వెండిచిగిరించు చిగురు లనఁగ.

టీక. వార్ధిక్ = సముద్రమునందు; ఉదరరత్నాంశువులు = లోపలనున్న రత్నముల కాంతులు [కర్మపదము.] ఆవర్తగర్తప్రవర్తులు, అగుచుక్ = నుడులను గోతులయందు తిరుగుచు; ['ఆవర్త

గర్త = సుల్లనెడి బొక్కలయందు' అని పూర్వటిక.] బ్రదశులు = దేవతలు; అమరతరులు = కల్ప వృక్షములను; నఱకంగళ్ = తన్మూలతలములు = అచెట్లమొదళ్ళు; అమృతసేకమనన్ = అమృతముతో తడుపుటచేత; వెండి = మఱుల; చిగురులనంగళ్ = చిగుళ్ళోయనునట్లు; క్రమ్మున్ = వ్యాపించును.

[పూర్వము దేవతలు పారిజాతవృక్షములను నఱకి తీసికొనిపోగా మొదళ్ళమాత్రము గోతులలో నుండినవి; వానిపై అమృతము చిలుకరింపఁబడుటచే నవి చిగిర్చినట్లు సముద్రములోని రత్నముల కాంతులు కన్పించుచున్నవి. అని భావము] అలం. ఉత్పేక్ష.

వ. ఇట్లగణితగుణాభిరామంబగు నమ్మినథామంబు సంగ్రామాభీరుండఁడు శూరుండునుంబోలెఁ బెనువారుగంటలం గనుఁజెట్టి ¹కుశలభటవిముక్తంబగు విశిఖంబునుంబోలె నెల్లకందువలనుమీఱి, ²పాటలస్ఫురితంబగు జరతవిలోచనంబునుంబోలె ³సీరుపాపలం బొడువుట కలిగి, పేదవడిన పుడమిపేలుపుంబోలె బలియింటి వాకిట నడంగి, వీరభద్రగదావిదారితంబగు పూషార్కువదనగహ్వరంబునుంబోలె బలువరస విగిదెరల నొరలి, మతంగకులకన్యక⁴యుంబోలె బలుకందగు నీలుకడ దాల్చి, విభావరీవిరామసమయంబునుంబోలె ⁵వెల్లదీవియల మించుటకు గఱియై, మఱియు నొక్కొక్కచోటఁ గుముదోదరవిశదంబులు, నొక్కొక్క యెడ నీలోత్పలమాలికామేచకంబులు, నొక్కొక్కడ శుక⁶చంచూపుట పాటలంబులు, నొక్కొక్కచక్క ⁷శుక్తిశబలోదరంబులు, నరణోపలఁజ్ఞాంబులంబొట్ట వెంచుచు నిట్టలంబుగ మిట్టించు వేలానిలసముదూర్ణత నూతనశీకరనికరంబులవలన నలినభవాండంబునకుఁ గర్పూరకరండభావంబు నుత్పాదించుచు నుత్తాలకాలిస్కంధపలాశకులాసితద్యుతికూలంకమంబులగు బాలచైవాలవల్లీమ తల్లికల నల్లిబిల్లికొను నుల్లోల ప్రవాళశాఖాశిఖిలవలన నుదవాసక్లేశంబున ¹⁰నుడ్డుకుడిచి వెలుపఁటికిం బుట మెగయుచు, నుద్దామధూమధోరణివ్యాజంబునం దలలు ¹¹వీడ ¹²నీడాడం బొడసూపు నిబిడబడ బానల కీలాకలాపంబులశంక నంకురితంబునేయుచు, సలికరటి చటులతరదనశిఖర ¹³విఘట్టితగర్భగిరిగైరికసంక్రమణారుణంబులగు మృదుసముదితతరంగకిశోరంబులచేత ¹⁴విహితావకాశంబై, లక్ష్మీనారాయణశరీరారూఢవిస్మయరఘుసృణారజోరంజితంబును, ¹⁵దదీయవిలుంతనావిర్భూత ¹⁶పీడాపీడనంబు నగు తలిమంబువిలసనంబు వశీకరించుచు, సాత్త్వికుక్రియ విధుఁజృంభణముదితంబు ¹⁷బంటకారుఁగిదింబ్రసన్న ¹⁸శరంబును, సత్యలోకంబు నాశ్రయి గమల ¹⁹భూయిష్ఠంబును, విలాసినికరంబుకరణి వివిధమణికిరణ పుంజరంజితోర్వికంబును, ²⁰బరబ్రహ్మంబు విధంబున నహార్యపదంబునై యొదవు నాటవకడలి పుడమిముద్దియకుఁ దద్దయుఁ బ్రియంబు పుట్టించె నితైఱింగున. ¹⁵⁰

1. చ. లో శ లేడు. 2. క. పాటలస్ఫురికంబై. చ. ఫలస్ఫుటితంబై. 3. చ. నిరు. 4. చ. ట. లో క లేడు. 5. చ. వెల్లదీవియర. ట. దివియల. 6. చ. చంచు. 7. క. ముక్తాశుక్తి. చ. శుక్తి. 8. క. శబర. చ. శబర. 9. చ. కంద. 10. చ. నుండు. * లికిం. శ. ర. 11. చ. విడ. 12. చ. నీడాడు. 13. చ. విఘటిత. 14. క. విహితా. చ. విహితా. 15. క. తదీయ. 16. క. పీడా. చ. పీడా. 17. క. బంట. 18. క. శరంబు. చ. ట. శరంబు. 19. చ. ట. గమల. 20. క. బర.

టీక. అగణిత.....రామంబు = లెక్కలేని గుణములచే మనోహరమైనది; మినఘామంబు = సముద్రము; సంగ్రాహభీరుండగు = యుద్ధమున వెరుదివియని; పెరువాలగుంటులం గనుపట్టి = (తూర పక్షమున) పెద్దకత్తులవలని గాయంబులచేజూపట్టి; (సముద్రపక్షమున) పెద్దలైన వాలంగలను చేపల సంబంధముచే జూపట్టి; కుశల.....ముక్తంబగు = నేర్పరి యగు భటునిచే విడువబడిన; విశిఖాంబుయం బోలె = బాణముపగిది; ఎల్ల, కందువలను = (బాణపక్షమున) అన్ని జాడలను - గుఱులను, (సముద్ర పక్షమున) అన్నిచోట్లను; మీఠి = దాటి; [కందువలను = జాడలచేతను, సుకేతస్థలములచేతను] అని పూర్వటీక.] పాటల.....లై = లేతయెఱ్ఱకాంతి గలిగినదై; (సముద్రపక్షమున) ఎఱ్ఱచేపలంగలదై; జరవలిలోచనంబుయంబోలె = ముసలివానికంటివలె; నీరుపావలంబొదువుట గలిగి = (కంటిపక్షమున) నీరు, కంటిపావలవయి వ్యాపించుట గలిగి, (సముద్రపక్షమున) నీటిబిడ్డలను పెంచుటకల్గి; [‘పాటల స్ఫురితంబు = పండఁబాటుటను తోఁచించునది’ అని పూర్వటీక.] పుడమివేలుపుబోలె = బ్రహ్మజుని రీతిని; బలియింటివాకిట నదాగి = (బ్రహ్మజపక్షమున) అధికారము కలవాని యింటిముంగిట నిలిచి, (సముద్రపక్షమున) బలివక్రవర్తియింటి (పాతాళపు) వాకిట నుండి; వీరభద్ర.....బగు = వీరభద్రుని (చేలిలాని) గడచే చీల్చబడిన; పూహర్కు.....బోలె = పూహర్కుని గుహవంటినిటిరీతిని; వలువరున బిగిదెరల నొరలి = (పూహర్కుపక్షమున) పండ్లవరున బిగువువదలఁగా, (సముద్రపక్షమున) అనేకములగు వరుసల బిగువుతోడి కెరటములతో ధ్వనించి; మతంగమలకన్యకంబోలె = మాలవడుచు రీతిని; వలుకందగు నిలకడదాల్చి = (వడుచుపక్షమున) నిందించదగు నిలకడను బొంది, (సముద్ర పక్షమున) చెప్పదగిన (కొనియాడఁదగిన) నిలకడఁబొంది; విభావరీరామసమయంబుయం బోలె = తెల్లవాణుజాముపగిదిని; వెల్లడివియలె, మించుటకు, గుఱియె = (కాలపక్షమున) తెల్లఁబాఱిన దీప ములచే ఆలిశయించుటకు లక్ష్యమయి, (సముద్రపక్షమున) శ్వేతద్వీపములచే మించుటకు లక్ష్యమై; [‘శ్వేతద్వీపమును ఆక్రమింపఁజేయుటకు’ అని పూర్వటీక.] కుముదో.....లును = తెల్లగలువలొపలి భాగమువలె మిక్కిలి తెల్లవియు; నీలొత్పల.....లును = నల్లకలువలగుంపువలె నల్లనివియును; కుకలును = చిలుకముక్కువలె లేతయెఱ్ఱపురంగు కలవియు; ఒక్కొక్కచెక్కి = ఒక్కొక్కచోట; ముక్తా.....లులు = మంచముత్యములవలె చిత్రవర్ణములుగల లోపలిభాగములు కలవియు; [‘శబరీందరంబులు = చేపకడుపులు, నీటి లోపలిభాగములు’ అని పూర్వటీక.] [ఈపైవన్నియును ముందు రాఁబోవు తరంగకిరీరముల విశేషణములు] అరుణోపలవట్టంబులె = కెంపులకలకలవయి; పొట్ట పెంచుచు = దేహమును పెంచుచు; ఇట్టలంబుగ = అధికముగా; మిట్టించు = పైకెగయు; వేలావలన = ఒడ్డునందలి గాలినుండిపుట్టిన క్రొత్తతూపురులవలన; నలినభవండాంబునకు = బ్రహ్మాండమునకు; కర్పూరకరందభావంబు = కర్పూరపువరిజెయగుటకును; ఉత్పాదించుచు = కలిగించుచు; [అలలుఎఱ్ఱని కెంపులకకుండగలిగి మీఠికి లేవఁగా, ఒడ్డునుండి వీచినగాలి ఆ యలలపై వ్యాపించి నీటితుండవల నెగఁజిమ్మఁగా, ఆ తుండవల కర్పూరమువలెను, కెంపులక భరణివలెను. ఉన్న దని భావము.] ఉత్తాల.....మంబులగు = పొడవైన పీఠటిమ్రాని యాకుల నల్లనికాంతిచే ఒడ్డు నొరయంచున్నవై; బాల.....మతల్లికన = ప్రకృతమైన లేతనాచుటిగలతో; అల్లిబిల్లిశొను = పెనఁగొను; ఉల్లాల ప్రవాళశాఖాశిఖలవలన = మిక్కిలి ఎక్కువగాఁ దిరుగుచున్న పగడపుడిగల కొనలవలన; [‘ఉల్లాల = పెద్దయలలలోని’ అని పూర్వటీక.] ఉడవానక్లేశంబున = నీళ్లయందే నివసించుట వలని శ్రమచేత; ఉడ్డుకుడిచి = ఊటిని పుల్క - లికమకలడి; పుటమెగయుచు = దాటుచు; ఉడ్డామ.....వ్యాజంబున = పెద్దప్రాగవరుసయను మివచే; ఈడాడ = ఇక్కడక్కడ; పొడ చూపు = కన్పించు; నిబిడ.....శంక = దట్టమైన బడబాగ్నిజ్వాలలగుం ఘను సందేహమును; అంకు రితంబు, సేయుచు = కలిగించుచు; [‘అంకురితము = మొలచినది’ అని పూర్వటీక.] [నల్లనిపాచి టిగలు ఎఱ్ఱని పగడపుమ్రానికొమ్మలకుఁ జాట్టుకొనఁగా, అకొమ్మలు మిక్కిలి యెక్కువగాఁ గడలాడు

చున్నది; అట్లుండుట - నీటిలో నివసించలేక బడబాగ్ని బయటికిరాఁ బ్రయత్నించుచున్నట్లున్నది. పాచీ
తీగలు పొగలవలెను, ప్రవాళశాఖలు అగ్నిజ్వాలలవలెను ఉన్నవని భావము.] సలిల.....అరుణంబులు,
ఆగు, సలిలకరటి = నీటిమేనుగులయొక్క; చటులతర మిక్కిలివాఁడైయెను; రదనశిఖర = దంతముల
కొనలచే; విఘట్టితగర్భ = భేదించబడిన లోపలిభాగములు గల; గిరి = కొండలయందలి; గైరిక = క్షేగురు
మట్టియొక్క; సంక్రమణ=అంటుకొనుటచే; అరుణంబులు, అగు = ఎఱ్రవైన; తరంగకిశోరంబులచేత =
పిల్లయలచేత; విహితావకాశంబై = కప్పబడిన యెడము కలదై - అంతటను వ్యాపించినదయి; లక్ష్మీ
.....రంజితంబును = లక్ష్మీనారాయణుల శరీరములందు పూయబడిన దట్టమగు కుంకుమపుష్పాడిచే
ఎఱ్రవైనదియను; తదీయ.....వీడనంబు నగు = వారి పౌరలికవలనఁ బుట్టిన బాధయే అలంకారముగ
గలిగినది యగు; తలిమతలంబులననంబు = పడకయొక్కప్రకాశమును; వశీకరించుచు = వశ
పఱచుచు - తాను పడకగా నేర్పడుచు; [పాలసముద్రము విష్ణుని పాన్నుట] సాత్త్వికుక్రియ =
సత్త్వగుణముకలవానివలె; విధువిజృంభణముదితంబును = (సాత్త్వికపక్షమున) విష్ణుని విజృంభణము
వలన సంతోషించినది, (సముద్రపక్షమున) చంద్రోదయమువలన సంతసించినది; పంటకారుపగిడి =
శరత్కాలమువలె; ప్రసన్నశరంబును = (కాలపక్షమున) వికసించినరెల్లకలది, (స. పక్షమున) నిర్మల
మగు జలముకది; [ప్రసన్నశరీరము = తేటపాటిన దేహముకలది] అని పూర్వటిక.] సత్యలోకంబు
నాకృతి = సత్యలోకమువలె; కమలభూయిష్టంబును = (సత్యలోకపక్షమున) బ్రహ్మకు ఇష్టమయినది.
(సముద్రపక్షమున) ఎక్కువనీరు కలది; [“కమలములచేత అతిశయించినది” అని పూర్వటిక.] విలాసిసీకరంబు
కరణీ = విలాసముగలస్త్రీచేతివలె; విదిధ...కంబును = (కరపక్షమున) వివిధములగు మణులకాంతిసమూ
హముచే ప్రకాశించు ముద్రికలుకలది, (సముద్రపక్షమున) వివిధములగు రత్నముల కాంతిసమూహమున
రంజించు అలలుకలది; పరబ్రహ్మంబునిధంబున = పరమాత్మవలె; ఆహార్యపదంబునై = (బ్రహ్మపక్షమున)
చలించునీటి కలది, (సముద్రపక్షమున) కొండలకు స్థానమైనదియనయి ఒదవు=కలుగు-ఉండు; ఆఱవ
కడలి = లవణేశ్వరురాసర్విద్ధధీరజలార్థవములలో ఆఱవదగు పాలసంద్రము; పుడమిమద్దియకు =
భూదేవికి; తద్దయ = మిక్కిలి.

ఉ. ఎన్నఁగ నింత రత్నచయ మింత గభీరిమ యింత దానసం
పన్నత యింతశుద్ధి యని బ్రహ్మయ నోరు మెదల్చలేని య
త్యున్నతిఁ గన్న పగ్గడలి నుత్తితమై వెడిచి చెన్నగుఁ
వెన్నెలయేటిలోనఁ బ్రభవించిన కప్రపుఁగొండకై వడిన్.

151

టీక. రత్నచయము = రత్నములగుంపు; గభీరిమ = లోఁతు; దానసంపన్నత = వదాన్యత -
త్యాగము; నోరు, మెదల్చలేని = వర్ణించజాలని; ఆభ్యున్నతి = గొప్పతనమును; వెగ్గడలి =
వెద్దదైన - పాలసముద్రమున; ఉత్తితమై = లేచినదై - పుట్టినదై; వెడిచి = క్షేత్రదీప్వము; చెన్నగుఁ =
ప్రకాశించును. అలం. ఉదాత్తము, ఉపము.

శా. ధూతాతంక మవేతపంకము బుధస్తుత్యంబు నిత్యంబు వి
ఖ్యాతం బాతపశీతవాతసహసాంద్రానందయోగీంద్రసం
కేతం బాతతభూతి భూతిలకలక్ష్మీకారితోరంబునై
శ్వేతదీప్వము దీపితంబగు జగత్సేవైక్యభవోన్నతిన్.

152

టీక. ధూతాతంకము = పోయిన భయముకలది; అవేతపంకము = పోయిన పాపములుకలది;
అతత.....సంకేతంబు = ఎక్కువయైన చలిని, గాలిని సహించజేసి, ఎల్లపుడును ఆనందముకల్గిన
యోగీంద్రులు చేరదగిన చోటు; [“సంకేతము = గుఱుతుకలది” అని పూర్వటిక.] అతతభూతి=ఎక్కువ

సంపదకలది; భూతిలకలక్ష్యకారి=భూమికి తిలకముయొక్క సంపదకు కూర్చునది - భూమి యను పదానికి తిలకమైనది; తోరంబు = గొప్పది; జగత్సేవైక్యకభవోన్మతిక్ = లోకముచే నేవింపదగిన మిక్కిలి గొప్పకారవముతో; శ్వేతద్వీపము, దీపితబగ్గ్ = ప్రకాశించును. అలం. పరికరము, రూపకము.

ఆ. వణఁకుగుబ్బలికిని వైడూర్యశృంగంబు, మొలచినట్లు మిన్ను మోచియున్న తెల్లదీపియందు దీపించు వైకుంఠపురము కనకవప్రపరివృతంబు. 153

టీక. వణకుగుబ్బలికిని = హిమాలయమునకు; మిన్ను మోచియున్న = ఆకాశమునంటియున్న; తెల్లదీపియందుక్ = శ్వేతద్వీపమున; కనకవప్రపరివృతంబు = బంగారుప్రాకారముతోఁగూడినదైన.

తెల్లని మంచుకొండవము పచ్చనివైడూర్యశిఖరమున్నట్లు, తెల్లని శ్వేతద్వీపమువలె బచ్చని బంగారుతోటగోడలుకల వైకుంఠనగర మున్నదని యర్థము. అలం. ఉపమ.

ఉ. సారసువర్ణ సీరమయసాలవిశాలము నీలవర్ణసం
చారచమత్క్రియాచరణశాలియునై పురి చెన్నగుక్ మహా
మేరువుకొఁగిటం బొలుపుమీఱి మహోత్కటకూటసంచర
ద్వారణరాజమై సొబగు దాల్చిన రోహణశైలమో యనన్. 154

టీక. సార...విశాలము=చక్కని బంగారు నీటిపూతగల ప్రాకారముచేత విశాలమైనది; నీలవర్ణ ...శాలియునై=విష్ణుదేవునియొక్క సంచారముచే చమత్కారముకలుగునదియునైన; పురి=వైకుంఠము; పొలుపుమీఱి = చక్కదనముమీఱి; మహోత్కట.....రాజమై = మిక్కిలిఎత్తయిన శిఖరములవలె సంచరించు గొప్పయేనుగుగలదై; సొబగుదాల్చిన = అందగించిన; రోహణశైలమో యనన్ = రోహణాద్రియో అనునట్లు చెప్పుగ్గ్ = ప్రకాశించును. [ఇచట సాలము మేరువువలెను, పురము రోహణము వలెను, విష్ణువు గజమువలెను ఉన్నట్లు వర్ణింపఁబడినది.] అలం. ఉల్లేఖ.

సీ. త్రైవిక్రమాంఘ్రి ముక్ ¹దవిలి వీడిన పద్మశాండఖండములీల నలరుఁ గోట
పలుమాఱు గమతాధిపతి పూని డించు మందరములభాతి సౌధములు వెలయు
నిజవిహారాంబు నృహరియై హరిచేయు వసతులో యనఁ గేళివనము లెసఁగు
శాంబరీమత్స్యసంచారోచితాపరశరథులక్రియఁ ²బద్ధసరసు లమరు
తే. నఖిలభవనాంతరాళపురాధిదేవ, తావితానంబు తత్సేవకై ³చరించు
సరణిఁ జూపట్టుమరు శరత్సమయపూర్ణ, రాజవదనలు వైకుంఠ రాజధాని. 155

టీక. వైకుంఠరాజధానిక్ = వైకుంఠనగరమునందు; కోట; ముక్ = పూర్వము; త్రైవిక్ర మాంఘ్రిక్ = త్రైవిక్రమస్వామియగు విష్ణునియొక్క పాదమును; వీడిన=జారిపడిన; పద్మశాండఖండము లీలక్ = బ్రహ్మాండగోళపుతుకువలె; అలరుక్ = ప్రకాశించును పలుమాఱు = పెక్కుసార్లు - అనేక యుగాంతరములయందు; కమతాధిపతి = ఆదిహర్షము; పూని = ప్రయత్నించి; డించు = తనవైకుండి దించునట్టి; మందరములభాతిక్ = మందరపర్వతములరీతిని; సౌధములు = మేడలు; వెలయుక్. నృహరియై = నరసింహుడై; హరి = విష్ణువు; నిజవిహారాంబు = తాను విలాసముగ సంచరించుట కొఱకు; చేయు వసతులో = చేయునట్టి నివాసములో యనురీతిని; కేళివనములు = ఉద్యానములు; శాంబరీ.....క్రియక్ = మాయామత్స్యమగు మత్స్యావతారవిష్ణుని సంచారమునకుఁ దగిన వేఱు సముద్రములరీతిని; పద్మసరసులు = పద్మతటాకములు; ఎసఁగుక్ = ప్రకాశించును. అఖి...వితా నంబు = సమస్తలోకములలోని పురములలోని అధిదేవతలగుంపులు; తత్సేవకై = విష్ణుని సేవించుటకు;

చరించునరణి = లిరుగుమాడునట్లు; శరత్.....వదనలు = శరత్కాలపు సౌభాగ్యచంద్రులవంటి.
ముఖములు కల స్త్రీలు; మాపట్టుదురు. అలా. ఉదాత్తము, ఉపమ, ఉత్పేక్ష.

సీ. జలధినీచీవాత్యం జలిదాఃకేగా యని యగ్గున నందంద యలమి యలమి
ప్రామత్తియా కొత్తిరాయిడిబొందెగా యని సన్నపొత్తుల నునిచి యునిచి
వాపోయి వాపోయి వసివాడి యాఃకటం బెగడెఃగా యని యుగ్గు వెట్టి వెట్టి
పెనుజేకటులుగ్రమ్మ వెకబైట వసి యంచి వెఱచెఃగా యని పుల్ల విఱచి విఱచి

తే. మంచలక్షణముల పుట్టుమచ్చవాడు

నేత్రములు విప్పనట్టి యానెత్తుగండు

1వరద నేతెంచె నెవ్వారివాడో యనుచు

విలయహరిఁ దెచ్చి పెనుతు రవ్వీటిసతులు.

156

టీక. అవ్వీటిసతులు = ఆ పట్టణము (వైకుంఠము)లోని స్త్రీలు; మంచి...వాడు = శుభలక్షణ
ములతోఁగూడిన (శ్రీవత్సమున) పుట్టుమచ్చ కలవాడు; నేత్రములు విప్పనట్టి = కన్నులయినను తెరవ
నట్టి; ఈ నెత్తుగండు = ఈ పుట్టుగడ్డు; వరద = వరదలో - ప్రవాహమునఁగొట్టుకొని; ఎవ్వారి
వాడో! = పాప, పెవ్వరిప్పివాడో!; అని; విలయహరి = ప్రళయకాలమందలి విష్ణువు; తెచ్చి;
జలధినీచీవాత్యం = సముద్రపుకెరటములమీఁది చలిగాలిచే; చలిదాఃకేగా యని; అగ్గున =
తోమ్మున; అందంద = మఱిమఱి; అలమియలమి = అదిమియదిమి; (ఆ వెచ్చదనముచే జలి పోవునని
భావము) ప్రామత్తియాకు, ఒత్తి = ప్రాతలైన (శయ్య యగు) వటవత్తము మృదుదేహమున కొత్తు
కొని; రాయిడిబొందెగా, యని = బిరిసికొనిపోయెనని; సన్నపొత్తుల = మెత్తని పొత్తిగడ్డలవలె;
ఉనిచియునిచి = ఉంచియుంచి; వాపోయి వాపోయి = మిక్కిలివిడిచి; వసివాడి = మిక్కిలి యలసిపోయి;
ఆఃకటం బెగడెగా, యని = ఆఃకలిచే బెగటియెనని; ఉగ్గు = బిడ్డలకుఁజోయు చనుబాలుకలిసిన ఆముదము,
నేయి మొదలగునది; పెనుజేకటులు గ్రమ్మ = గాఢాంధకారములు వ్యాపించు; వెకబైట = బట్ట
బయట; వెఱచెగా యని = జడునుకొనెనని; పుల్లవిరిచి, విరిచి = దృప్తితీసి, తీసి; పెనుతురు =
మెచ్చదురు. ప్రళయకాలమునందును వైకుంఠనగరమున కెట్టి యిక్కట్టులు లేదనియు, నందలి జనులు
అపుడును సుఖముగ నుండురనియు భావము. అలా. స్వభావోక్తి, ఉదాత్తము.

వ. మఱియు నప్పురంబు పలుదెరలు తిరిగివచ్చుట నాఖేటస్థలంబును, నర్తనప్రదేశం
బునుంజోలె; లెస్స వారిం గలిగి గజగ్రహణసంవిధానంబును, సుజనునింజోలె;
బెక్కుపట్టులఁ గనుపట్టి కురువిందమందిరంబును, కశ్యపమునీశ్వరునింజోలె; హరికి
గిరిగుహయును; మాధవునకు నుపవనవిశేషంబును; విజక్రికి శ్రీఖండతరుకోట
రంబునై యడరం బుడమినిడువాలుగంటి తడవు మెచ్చుచుం జొచ్చి వియచ్చర
సంబౌధబంధురంబు నిసర్గశృంగారతరంగితంబు నగు రాజమార్గంబునం జని చని
ముందట నేత్రసన్నిహితజగత్త్రయంబునుంజోలె బహువిధజనాకీర్ణంబై యుద్ధిర్ణ
వైభవంబున పర్ణింపఁగది బృందాచకద్విరదంబుచందంబున వలభిదారాఢోపరి
భాగంబును; జాంగలయేత్రంబువైచిత్రి యవనికామహితంబును; నాటకసంఘా
నంబుకై వడి శుద్ధమిశ్రవిష్కంభసంభృతంబును; దధీచిశరీరంబుకరణి సురభిగోము

* నెత్తుగండు. శ. ర. 1. క. వఱల. చ. ట. వరద. 2. చ. జోలి. 3. క. చక్రికి. చ. ఇది
మొదలు 'రాజమార్గమునం'వఱకులేదు. 4. చ. ముస్తాబ.

ఖావిధంబునై యొప్పు ¹గూఢపాత్రల్పునివ్యభవనంబు దఱిసి విరసజనహృదయంబులం దగులునడని² బ్రహ్మవిద్యయుంబోలె నోజిహ్వాప్రకారంబున సప్తకర్మ్యంతరంబు లలిక్రమించి ముందట.

157

టీక. (గ) పలుదెరులు, తిరిగివచ్చుట³ = పెక్కుఅడ్డములుదాటి వచ్చుటచే; ఆభేటస్థలంబును = పేటాడుచోటును [పురపక్షమున తెరులు = అడ్డువలలు; నర్తనప్రదేశంబునంబోలె⁴ = నాట్యరంగము [ఈ యర్థమున తెఱ = తెఱచిర;] నుబోలి; (ఎ) లెస్సవారిగలిగి⁵ = (పట్టణపక్షమున) మంచిసిటిని గలిగి; గజగ్రహణసంవిధానంబును = విశుగులను పట్టుకొను పద్ధతిని [ఈయెడ లెస్సవారి = మంచిగొయ్యిగజ బంధనస్థానము]; సుజనునిబోలె⁶ = మంచివానిని [ఇయ్యెడ మంచివారి⁷ = మంచిమనస్సుకలజనులను] బోలి; [పూర్వటీకలో నిచ్చట 'సంవిధానము = కలశము, మంచియాజ్ఞగలది' అని యున్నది. అనగా నేమో తెలియలేదు.] (3) పెక్కుపట్టులంగనుపట్టి = (నగరపక్షమున) చాల నివాసస్థానములతో - ఇండ్లతో కనబడి; కరువించదమరిరంబును = అడ్డపుటింటిని (ఈపక్షమున పెక్కుపట్టులనగా పలు తావులయందు); కశ్యపమునిశ్శరని (ఈపట్టున పెక్కుపట్టులంగనుపట్టుట యనగా పెక్కువిధముల బంధుత్వమును కలిగియుండుట - ప్రపంచములోని జీవజాలము లన్నింటికీని కశ్యపుడే మూలపురుషుడనుట) బోలియు. [ఇకమీఁద వచ్చు మూడు పోలికలు విరోధములకములు.]

(i) హరికి⁸ = విష్ణునకు; గిరిగుహయుక్⁹ = కొండగుహయైనదియు; [ఇది విరోధము; దానిని పోగొట్టుటకు హరిశబ్దమునకు సీంహ మను నర్థము గ్రాహ్యము.] (ii) మాధవునకు¹⁰ = లక్ష్మీశ్చక్రతయగు విష్ణువునకు; ఉపవనంబును = ఉద్యానవనమైనదియు; [ఇది విరోధము; దానిబోగొట్టుటకు మాధవ శబ్దమునకు 'వనంతర్భు' అను నర్థము గ్రాహ్యము] (iii) చక్రికి¹¹ = చక్రాయుధముగల విష్ణునకు; శ్రీభండతరుకోటరంబును = చందనవృక్షపు తొట్టయైనదియు; [ఇది విరోధము; దానిచోగొట్టుటకు 'చక్రి'కి 'పాము' అను నర్థము గ్రాహ్యము.] అడర¹² = ప్రకాశంపగా; పుడమినిడువాలంగంటి¹³ = భూమి యను పొడవువాలికకన్నులగల పడఁతి; కడవు = చాలనేవు; చొచ్చి = ప్రవేశించి; వియచ్చరసంబాధ బంధురంబు¹⁴ = దేవతల సమృద్ధముచే మనోహరమైనదియు; సిస్సశృంగారతరంగితంబు నగు = స్వభావ సిద్ధమగు నలంకారములచే నింపుకొల్పినదియునైన; నేత్ర...బునుంబోలె¹⁵ = కన్నులయెదుట నుంచఁ బడిన మూఁడు లోకములు పల్కె నాయకుఁడు లేని ముల్లోకములవలెననియు; బహువిధజనాశీర్షంతై = అనేకవిధములుగా నున్న జనులతో నిండియున్నదై; [విష్ణునేవార్థము ముల్లోకముల జనులను వచ్చిరనుట.] ఉదీర్ణవై భవంబున¹⁶ = గొప్పవిశ్వరూపుతో; [ఇకమీఁది నాల్గు పోలికలు శ్లేషములకములు.] బృందార కద్విరదంబుచందంబున¹⁷ = విరావతమువగిది; వలభిదారూఢోపరిభాగంబును = ఇంద్రునిచే [వలభకు అభేదమును గ్రహింపవలెను.] అధిష్ఠింపఁబడిన వీరు కలది; విష్ణునిభవనము (వలభి+దారు+ఉోధ+ఉపరి భాగంబు =) ముంజారుపట్టెవయి ఉంచఁబడిన మీఁదిభాగము కలది; లాంగలశ్శేత్రంబువై చిత్రి¹⁸ = మెట్టపాలమువిధమున; యవనికామహితంబును = (యవ+నికామ+హితంబును) యవధాన్యముచే మిక్కిలి హితమైనది, లేదా-బ్రహ్మదర్శచే గొప్పదైనదియు; (భవనపక్షమున) యవనికలచే (తెఱలచే) అలంకరింపఁబడినది; ['యవనికామహితంబు=ఓమముచేత పూజ్యమయినది, తెరవీరచేతదోడ్దది' అని పూర్వ టీక.] నాటకసంవిధానంబునై పడి¹⁹ = నాటకరచనమువగిది; శుద్ధ.....సంభృతంబును = శుద్ధవిష్కంభము, మిశ్రవిష్కంభములతో²⁰ గూడినదియు; (భవనపక్షమున) శుద్ధముగాను (ప్రత్యేకముగాను) మిశ్రము గాను (పేటొకదానితోగలసియు) నున్న గడ్డమ్రానిచేగూర్చుబడినది. దధీచిశరీరంబుకరణి²¹ = దధీచి మహర్షి దేవమువలె; సురభిగోముఖానిధంబునై = మనోహరమగు సురభిగోముఖుడుచే చూడఁబడినదై, (భవనపక్షమున) మంచి వానగలద్రవ్యముచే అలంకఁబడినది. గూఢపాత్రల్పు = పాము పడకగాగల

1. క. గూఢపాదతల్పు. చ. గూఢపాత్రలపు. 2. క. జిహ్వ. చ. జిహ్వా.

పాదురంగ—23

విష్ణునియొక్క; తఱిసి = సమీపించి; విరసజనహృదయంబులకొ = చెడ్డమనుష్యులమనస్సులందు; తగులు
వడని = అంటని; బ్రహ్మవిద్యయుంబోలెకొ = పరమాత్మజ్ఞానమువలె; అజిహ్వాప్రకారంబునకొ = వంకర
లేనిదిని - తిన్నని నడకతో; సప్తకన్యోతరంబులు = ఏడు లోపలనగళ్లను; అతిక్రమించి = దాటి.

సీ. ననుసాధాపరిభాంబునివహ ముద్బేడుచోట మెఱుంగుఁబు త్రడితోట మించుచోట
నిగిడి యీగులకెంపు నెలకట్టుగలచోటఁ గల్వకావిరి కారుగ్రమ్ముచోటఁ
నలరు ముమ్మెనలకట్టాపు లూరెడుచోటఁ గెలకులకొలఁకులు దొలఁకుచోట
గంధర్వగాంధర్వ¹గంధ మింపగుచోట గరుడకేతనములు గ్రాలుచోటఁ

తే. బరమయోగిచరేణ్ణ నిర్భరసమాధి, సౌఖ్యసంపద నిరపాయసంప్రదాయ
సిద్ధిఁ దిలకించుచోట నశేషభవన, వివిధధర్మంబు లావిర్భవించుచోట 163

టీక. నవ.....నివహము = శ్రొత్తదైవయమృతపుటగ ద్దలోని జలప్రవాహము; మెఱుంగు
బు త్రడితోట = తళతళలాడు బంగారుతోట; నిగిడి = విజృంభించి; ఈగులకెంపునెలకట్టు = చింతా
మణితోడేయఁబడిన కట్టదపుఁబని; కల్వకావిరి = కలువలనల్లనికాంతి; కారుగ్రమ్ముచోటకొ = దట్టముగా
వ్యాపించుచోట; అలరుముమ్మెనలకట్టాపులు = పూవులయగ్రభాగములనుండి పెద్దకావ్యములు (బా
మశయ్యుక్తవాయువులు) డోరెడుచోటకొ = ఎడతెగక పుట్టునలమున; కెలకులకొలఁకులు = ప్రక్క
నున్న చెఱువులు; తొలఁకుచోటకొ = తొనుకుచున్న (నీటితోనిండి యందమైన) చోట; గంధర్వ.....
గంధము = గంధర్వుల పాటలయొక్క అతిశయము; [గంధర్వగంధము = పాటలవలనివాసన² అని
పూర్వటిక.] గ్రాలుచోటకొ = ప్రకాశించుచోట; పరమ.....సమాధి = గొప్ప యోగీశ్వరుని
పాచ్చగు యోగసిద్ధయొక్క; సౌఖ్యసంపద; నిరపాయసిద్ధికొ = అపాయములేనట్టి సిద్ధిని; తిలకించు
చోటకొ = కనుగొనుచోట. [తులకించు = ప్రకాశించు³ అని పూర్వటిక.] అశేష.....ధర్మంబులు =
సమస్తలోకముల ధర్మములన్నియును; ఆవిర్భవించుచోటకొ = (పుట్టు) ఉత్పత్తియగుచోట - (వైకుంఠ
మున) ముందు పద్మమున అన్వయము. అలం. ఉదాత్తము.

క. ౧. హుయోజనవిస్తీర్ణము, బహునారీజనయుతంబు ౧. హువిధమహిమా
వహము నగు నొక్కకేలి, గృహమున నానందకోరకతమానసుడై. 159

టీక. కేళిగృహమునకొ = విలాసమందిరమున; ఆనంద.....మానసుడై = సంతోషముచే
చిగురెత్తిన మనస్సుకలవాడై (కర్త - విష్ణువు.)

మ. కలదోఁకంకణఝంకృతంబుల మరుత్కన్యల్ సుధాబిందు పి

చ్చిఃసీహారమయూఖ⁴ బింబసదృశస్విన్నాననశ్రేణి వ
ర్తిల నొయ్యెయ్యన⁵ నూప నూగు ఘణభృత్ప్రేంభోళిక⁶ లచ్చిని
ట్టెలపుం జగ్గవఁదోలు⁷ మున్నోరగు ముకొ డాడేసి యుల్లాసియై. 160

టీక. మరుత్కన్యలు = దేవతాస్త్రీలు; సుధా.....శ్రేణి - సుధాబిందుపిచ్చిల = అమృత
మీరువులచే పేరుకొనిన; సీహారమయూఖమింబ = చంద్రమింబముతో; సదృశ = పోలియున్న;
స్విన్నాననశ్రేణి = చెమటకట్టిన ముఖముల సమూహము; వర్తిలకొ = ప్రవర్తిల్లగా - ఉండఁగా; కలదోఁ
కంకణఝంకృతంబులకొ = చేతులయందలి కంకణముల గలగలమచు మధురధ్వనులతో; ఓయ్యెయ్యనకొ =
మెల్లఁగా; డోలకొ; డోలం = డోలుచున్నట్టి; ఘణభృత్ప్రేంభోళికకొ = పాము అను సూర్యులయందు;

1. చ. గాంధముపగు. 2. క. దులకించు. చ. ట. దిలకించు. 3. చ. వింఛ. 4. చ. ట.
యూచు. 5. చ. ట్టెలపుం. 6. చ. ట. పొల్ప. 7. చ. మెరుగు.

లచ్చి.....బోలు = లక్ష్మీదేవియొక్క ఎత్తయన (ఉన్నతమైన) ప్రసద్దయమువలెనున్న; మున్నెరగు = ముందుంచుకొను దిండును; ముక్క, డా, చేసి = ముందుభాగమున దగ్గఱగా (అథారముగా) నుంచుకొని; ఉల్లాసియై = సంతోషించువాడై - ఆనందించువాడై.

[దేవతాస్త్రీలు సర్వపుటయ్యాల చూడగా అందు విష్ణువు ముందటిదిండును ముందుంచి దాని నానుకొని సంతోషమున నున్నాడని భావము.] అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ.

క. దీపించువానిఁ ద్రిభువన, దీపకుఁ డగువానిఁ జంద్రదినకరమయ వీ

తూపాతదలితనిజభ, క్తాద్భాంతప్రవాహం డనడగువానిన్.

161

టీక. దీపించువాని = ప్రకాశించువానిని; త్రిభువనదీపకుడు = ముల్లోకములను ప్రకాశింపజేయువాడు; చంద్ర.....ప్రవాహండు - చంద్రదినకరమయ = చంద్ర, సూర్యులూపున నున్న; వీక్షా = చూపులయొక్క; పాత = (వ్యాపకమన) పడుటవలన; దళిత = ఛేదించబడిన; భక్తా వద్భాంతప్రవాహండు = భక్తుల యాపద లను చీకటిపరంపరులు గలవాడు. అలం. రూపకము.

తే. సగవు నురువులు మణిపూరనలినహాని

1 కుండల గ్రాహములు నేత్రకుముదరుచియుఁ

గలుగు తనుకాంతికాళిందిఁ గన్న తరుణ

తరణియును బోని యురమురత్నంబువాని.

162

టీక.] ఈ పద్యమున శ్రీవిష్ణుని నల్లనిదేహము యమునానదిగా వర్ణింపబడుచున్నది.] ఈజేవుని తనుకాంతి యను కాళిందికి (యమునకు)] సగవు నురువులు = తెల్లనినవ్వులే నురుగులు; మణిపూరనలిన హాని = మణులప్రవాహములే (గుంపులే) పద్మములును, హంసలును; కుండల గ్రాహములు = (చెత్తల నలంకరించిన) మకరకుండలములే మొనళ్ళు; నేత్రకుముదరుచియున్ = కన్నులే కలుకలకాంతికలవి; (ఇవి) కలుగు, తనుకాంతికాళింది; కన్ను; తరుణతరణియునుబోని = లేతసూర్యునివలెనున్న; ఉపమ రత్నంబువానిన్ = వక్షఃస్థలమునందలి కాన్తుభూమికియముకలవానిని - శ్రీవిష్ణుని. ఇందు మణిపూరకమను పద్మమునకు శ్రీకృష్ణండు హంసయగుటయు, కుండలియు సూచితములు.] [ముందుపద్యముతో అన్వయము] అలం. రూపకము, ఉపమ.

తే. పుండరీకతపోజాతభువనపీఠ, విన్నపముసేయు నజానంసవీధిఁగోలు

సాచి హేమాద్రి *కందగానక్త మేఘు, మాలికంబగు గగనంబుఁ బోలువాని. 163

టీక. పుండరీక.....పీఠ = పుండరీకుని తపస్సువలనగలిగిన ప్రపంచబాధకు; విన్నపము చేయునజానంసవీధి = మనవిచేయుచున్న బ్రహ్మభుజముపై; కేలసాచి = చేయివేసి; హేమాద్రి... ..మాలికంబగు = మేరుపువర్షతపు చరియపై వ్యాపించిన మేఘమంత్రులు గల; గగనంబు బోలువానిన్ = ఆకాశమువలె నున్నవానిని; [ముందుపద్యముతో సమన్వయము] [విష్ణువు ఆకాశమువలెను, అతని బాహువు మేఘములవరుసవలెను, బ్రహ్మమేరువువలెను ఉన్నట్లు వర్ణితము.] అలం. ఉపమ.

తే. లలితలక్ష్మీనఖాంకరాలాలసమునఁ, గమ్రకల్పారదళగంధగౌరవమున

నతులనై పథ్యరత్న చంద్రాతపమున, నొప్పమిహితిన నునుసేసకొప్పువాని. 164

టీక. లలిత...లాలసమునన్ = లక్ష్మీదేవి చక్కనికొనగోళ్లతో దువ్వుటచేతను; కమ్ర..... గౌరవమునన్ = మనోజ్ఞమగు కల్పార (ఎఱుపుకలిగిన తెలుపురంగు కలిగి మిక్కిలిపరిమళముతో నిండి యున్న కలవల)ముల రేకులయొక్క ఎక్కువపరిమళముతోను; అతుల.....తమునన్ = బాగుగా

నలంకరింపఁబడిన రత్నములవలని వెన్నెల (వెన్నెలవంటికొంటి)తోను; ఒప్పుమొఱచిన = బాగుగానున్న; నునుసేనకొప్పువానికొ = చిన్న కొండెసిగగలవానిని; మీఁది పవ్యముతో నన్వయము.

[విష్ణునితలను లక్ష్మీదేవి బాగుగా దువ్విజుట్టువేసి, అందు కల్వారదశములను, రత్నములను అలంకరించినదని భావము.]

తే. ఊరుయుగళంబుమీఁదఁ జెల్వారు నడిమి, తానవంబు నెపంబున దనుజనదన

నిర్మిత స్తంభసంభవనిజపురాణ, పురుషహరిలీలఁ దెలిపెడు పాలుపువాని. 165

టీక. ఊరుయుగళంబుమీఁదఁ = రెండుతోడలపైని; చెల్వారు = ప్రకాశించు; నడిమితాన వంబునెపంబునకొ = మధ్యముయొక్క నన్నదన మను మిషచే; దనుజ.....లీలకొ = రాక్షసుడగు హిరణ్యకశిపుని యింటి స్తంభమునుండి పుట్టిన తన పూర్వపుగాథ - (నృసింహవతారచరిత్రము) విలాసమును; తెలిపెడు పాలుపువానికొ = తెలుపుచున్న అందముకలవానిని; మీఁదిపవ్యముతో అన్వయము. [విష్ణునియూరుపులు స్తంభములవలెను, నడుము సింహపునడుమురీతిని ఉన్నవనుట. అలం. అపహ్నాతి.]

తే. అభినవాయాతుఁ దనపుత్రు నజానిఁ గాంచి

సంతసంబున నాభివేశంతజలజ

ముబ్బి వెలిగ్రాయు పుష్పాడియొఱపు నెఱపు

¹హళఁదిపుట్టంబు కటిసీమ ²నలరువాని. 166

టీక. అభినవాయాతుకొ = అప్పుడే వచ్చిన; ['అభినవాయాతుకొ = క్రొత్తగా వచ్చిన వాని' అని పూర్వటీక.] అజానికొ = బ్రహ్మను; నాభివేశంతజలజము = (కర్త) నాభియను మడుగు నందలి తామరపూవు; ఉబ్బి = పొంగి; వెలిగ్రాయు = వెడలఁగఁక్కునట్టి; పుష్పాడియొఱపుకొ = పుష్పాడియందమును; నెఱపు = వ్యాపింపఁజేయునట్టి; హళఁదిపుట్టంబు = పసుపువన్నెబట్ట; [ముందున కన్వయము.] విష్ణువు పుష్పాడివలె పచ్చనైన వస్త్రమును ధరించెనని భావము. అలం. ఉపమ.

తే. అడుగునడుగులఁ బొడము చిహ్నంపుమీల, మేనిచిప్పలువోలె నానానిలింప

కనకకోటీర హీరాగ్రఘ్నరణమున, మెఱుంగువచ్చిన నఖపంక్తి మించువాని. 167

టీక. అడుగునడుగులకొ = అఱపాదములందు; పొడము = పుట్టిన - ఉన్న; చిహ్నంపుమీల మేని చిప్పలువోలెకొ = చిహ్నములుగా నున్న మత్స్యముల వీపులవలె [ఉపమేయము నఖపంక్తి]; నానా.....ఘ్నరణమునకొ = వివిధదేవతలయొక్క బుఱుగారుకిరీటములందలి వజ్రములయంచుల యొరపిడిచేత; మెఱుంగువచ్చిన; నఖపంక్తికొ = గోళ్లచే; మించువానికొ = అతిశయించువానిని. [ముందున కన్వయము.] అలం. ఉపమ, ఉదాత్తము.

తే. ఆద్యుఁ బ్రణవస్వరూపు వేదాంతవేద్యు, మోక్షవిద్యోపదేష్టనిర్దుక్తజనసు

విష్ణుఁ బ్రభవిష్ణు నిత్యవర్ధిష్ణుఁ గాంచి, మ్రొక్కె నారీజనోచితంబుగ ధరిత్రి. 168

టీక. ఆద్యుకొ = మూలపురుషుని; ప్రణవస్వరూపుకొ = ఓంకారస్వరూపుని; వేదాంతవేద్యుకొ = ఉపనిషత్తులచే నెఱుంగఁదగువానిని; మోక్షవిద్యోపదేష్టకొ = ముక్తిహితకగు విద్యను బోధించువానిని; నిర్దుక్తజనసుకొ = విదూషఁబడిన పుట్టుక కలవానిని - జన్మరహితుని; ప్రభవిష్ణుకొ = ప్రభువును; సర్వవర్ధిష్ణుకొ = అంతటను వృద్ధిపొందు - (పెరుగు)వానిని; విష్ణుకొ = సర్వవ్యాపకుడగు భగవంతుని; ధరిత్రి = భూమి (కర్తృపదము) నారీజనోచితంబుగకొ = స్త్రీలకుఁదగినరీతిగా; మ్రొక్కెన్. అలం. పరికరము.

క. మ్రొక్కి. ¹వినిపించె దనమది, నెక్కిను నెగులెల్ల నేలనెలతుక కన్నీ
రొక్కిక్కనొట్టు మెఱుగుం, శెక్కుల ²డిగజాటఁ గోరఁజిమ్ముచు హరికిన్. 169

టీక. నేలనెలతుక = భూదేవి; తనమచి = తనమనస్సులో; నెక్కిను = పాదుకొనియున్న; నెగులెల్ల = దుఃఖమునంతటిని.

క. బలువ్రేగునొప్పి నిమ్రై, నిల పలికిన పలుకుకతన హృదయముగలఁగె
నలనోదరునకు విలయా, నలయాతాయాతచలిత నీరధివోలెన్. 170

టీక. బలువ్రేగునొప్పి = అధికభారమునగుబాధచే; ఇమ్రై = యుక్తమై - స్పృష్టమై ఇల పలికినపలుకు కతన = భూదేవి పలికిన మాటలవలన; నలనోదరునకు = పద్మనాభుడగు విష్ణునకు; విలయా.....నీరధివోలెన్ = ప్రళయకాలము గాలియొక్క రాకపోకల (ప్రసారణములన) వలన చలించు నముద్రమువలె, హృదయము; కలఁగెన్ = కలఁకపడెను. అలం. ఉపమ.

వ. ఇవ్విధంబున నస్తుధుమధనుండు పసుంధరమీఁదంగల కనికరంబునం దరంగితం
బగు నంతరంగంబు తదభిరక్షణంబున కభిముఖంబుఁ గావించి యటమున్న
యకాండ ప్రళయంబగు పుండరీకుతపోదహనంబు దురవగాహంబును, ద్రిభువన
⁴దాహదోహళంబు నగునని విన్నపంబునేసి డాసియున్నచిరించి గించితృప్తిహ
సితాననుండై కనుంగొనుచు. 171

టీక. అస్తుధుమధనుండు = మధురాక్షసుని చంపిన ఆ విష్ణువు; తరంగితంబగు = పొంగిపారలిన; అంతరంగంబు = మనస్సు; అభిముఖంబు = ఎదురైనది - అనుమానమైనది; అటమున్న = అంతకు
బూర్వమే; అకాండ ప్రళయంబగు = కాలముకానికాలమునఁబుట్టిన ప్రళయమైన; దురవగాహంబును = తెలిసికొన నసాధ్యమును; త్రిభువనదాహదోహళంబును = ముల్లోకములను గాల్చి నమర్థమైనదియు;
గించితృప్తిహసితాననుండై = చిరునవ్వుతోఁగూడిన ముఖము కలవాడై.

నీ. కాంబరీకచ్చవేశ్వరకంతసందీప్తతాపింఛవల్లీమతల్లి యనఁగ
బవనపారణవతి స్ఫాటిక స్తంభజంభద్విషణ్ణాణిసాలభంజి యనఁగ
సవనవరాహదంష్ట్రాఖనిత్రప్రోత కనకాక్ష ఘనకాలోఖండ మనఁగ
గకుబంతకరవరస్కంధసింధుద్విష సాంసారికానీతహంసి యనఁగ

తే. భూరిభూభృచ్చిఖోద్యన్త యూరి యనఁగ, నృగుభగీరథభరతాది నృపభుజాగ్ర
ఘటితకాలాగడుస్థానకం బనంగఁ, దగువసుంధరఁ గృషబల్కు దైత్యధేని. 172

టీక. కాంబరీ.....మతల్లి - కాంబరీకచ్చపేశ్వర = కపటహర్షముయొక్క - హర్షరూపుడగు
విష్ణునియొక్క; కంత = మెడపై; సందీప్త = ప్రకాశించునట్టి; తాపింఛవల్లీమతల్లి = నీకటిమ్రానిరెమ్మ;
పవన.....సాలభంజిక - పవనపారణవతి = గాలియే ఆహారముగాఁ గల పాములకు రాజైన అనంతాడను;
స్ఫాటిక స్తంభ = స్ఫటికమయమగు స్తంభమునందలి; జంభద్విషణ్ణాణిసాలభంజిక = ఇంద్రనీలములతో
ఘెక్కిన బొమ్మ; [సాలభంజిక = పుత్తడిబొమ్మ అని పూర్వటీక] సవన.....ఖండము - సవనవరాహ =
యజ్ఞవరాహమూర్తియొక్క; దంష్ట్రాఖనిత్ర = కొరయను గొడ్డలిచేత; ప్రోత = గ్రుచ్చబడిన;
కనకాక్షఘనకాలఖండము = హిరణ్యాక్షుని కారిజము; కమబాత.....హంసీ-కమబాతకరివర = దిక్కుల
చివఱుండు గొప్పగజములయొక్క-దిగ్గజములయొక్క; స్కంధ = స్కంధభాగములచేడి; సింధుద్విష =

1. క. వినుతించె. చ. వినిపించె. 2. క. దిగ. చ. డిగ. 3. చ. నొమ్మ. 4. ట. దోహలంబు.

ఏటిదిల్పబయందలి; సాంసారికానితహంసీ=కాపురముగా నున్న నల్లని యాడుహంస; భూభూభృత్పి
భోద్యన్తయూరి=గొప్ప పర్వతముల శిఖరములపై దిరుగు నాడునెమలి; [విస్తారమయిన కొండలనెడి
శిఖలు పుట్టుచున్న ఆడునెమలి' అని పూర్వటీక. ఇది అననుగుణము] నృగు.....స్థానకంబు=నృగుడు,
భగీరథుడు' భరతుడు మొదలగు రాజులమూపులపయి నున్న నల్లని యగురు మొదలగువానిపూత; (ఇవి
యన్నియు భూమికి విశేషణములు.) వసుంధరక=భూమినిగూర్చి; దైత్యభేది=విష్ణువు. అలం. ఉత్పేక్ష.

శా. ఓ యంభోరుహవత్రనేత్ర! మది నీయుద్వేగముఁ మాను వై
తేయప్రాయస్పాన్వవాయముల మర్దింతుఁ భవ¹ద్భారముఁ
బాయంద్రోయదుఁ జేయుదుఁ సుఖులగా మద్భక్తియుక్తాత్మలఁ
మాయమానుషమూర్తిని పొడమి నానావిక్రమక్రీడలన్.

173

టీక. ఓ అంభోరుహవత్రనేత్ర! =తామరపూవురేకులవంటి కన్నులుకల ఓ భూదేవీ! మది =
మనస్సులో; ఈయుద్వేగముఁ = ఈ యలజడిని; వైతేయప్రాయస్పాన్వవాయములఁ = రాక్షస
సమానులగు రాజులవంశములను; మర్దింతుఁ = సంహరింతును; భవద్భారముఁ = నీబరువును; ప్రాయం
ద్రోయదుఁ = పోగొట్టుదును; మాయామానుషమూర్తిని = మాయవలన మనుష్యుడనుగా;
పొడమి = పుట్టి.

సీ. క్రూరాసిథారావిదారితద్విపకుంభకూటముక్తాముక్తిగోస్తనములఁ
బటుగదాపాతనిర్భగ్నసైంధవశిరిస్సృవదస్రకుంకుమస్థానకముల
శరలూనరథకేతు సౌవర్ణకింకిణీకుసుమగుచ్ఛచ్ఛటాగుంభనముల
ముసలమద్దితపదాతిసహస్రభూషానవీన రజఃపటేవేల్లనముల

తే. విజయలక్ష్మికి నైపథ్య విభవ మొసఁగి, చటులరోషకహయితాశయవిరోధి
యూధమథనక్రియాహేతుయుద్ధకేళి, దేలి నీకిత్తు నానంద²మేలతాంగి! 174

టీక. క్రూరాసి ... గోస్తనములఁ-క్రూరాసిథారా = వాడియైనకత్తియంచుచే; విదారిత =
నఱకబడిన; ద్విప = ఏనుగులయొక్క; కుంభ = కుంభస్థలములయొక్క; కూట = శిఖరములనెడి;
ముక్తాముక్తి = ముత్యములచిప్పలచేతైన; గోస్తనములఁ = నలువదిపేటల ముత్యాలహారములచేతను;
బటు.....స్థానకములఁ-బటుగదాపాత = బలిష్ఠమగు గదదెబ్బచే; నిర్భిన్న = పగులగొట్టబడిన;
సైంధవశిరి = గుఱ్ఱముల తలలనుండి; స్రవత్ = కాలుచున్న; ఆస్ర = రక్తమును; కుంకుమస్థానకము
లఁ = కుంకుమపువ్వులచేతను; శర.....గుంభనములఁ, శరలూన = బాణములచే గొట్టబడిన;
రథకేతుసౌవర్ణకింకిణీ = రథములజెండాలుకుంగల బంగారు చిలుగంటలనెడి; కుసుమగుచ్ఛచ్ఛటాగుంభ
నములఁ = పూలగుత్తులగుంపుల కూర్చులచేతను; ముసలవేల్లనములఁ - ముసలమద్దితకముసల
మను నాయుధములచే మర్దించబడిన; పదాతిసహస్ర = వేలాలదిగనున్న భటులకు; భూషానగయైన;
నవీనరజః = క్రొంగొత్తయమ్ము అనెడి; పటావేల్లనములఁ = మేలిముసుగులచేతను; నైపథ్యవిధ
కము = అలంకారసంపదను; ఒసఁగి = ఇచ్చి; చటుల.....కేళిఁ = చలించుచున్న రోషముచే
శత్రువులగుంపుయొక్క సంహారమునకు కారణమైన యుద్ధవిహారమును; లతాంగి!; ఏక = సేను;
నీకుఁ; ఆనందమిత్తుఁ = సంతోషమును గలుగఁజేయుదును. [శత్రువులను సంహరించి నీ బరువు
తగ్గించెదననుట.]

1. చ. ద్భారమున్. 2. చ. స్థానకములు. 3. చ. పటా. 4. క. మోలతాంగి. చ. మే
లతాంగి.

వ. మత్కృతంబులు, మదీయరచితంబులు నగు నగణితాహవక్రీడనంబుల సక్రోధ విరోధివధం ¹బొనరించి తెదీయకంతనాళక రాళరుధిరథారాసారంబుల నీకుం దాపొవళమనంబాపాదించెదం బాపికారి నిరసనంబు నాకు నవశ్యకృత్యం బగుట యెఱుంగవే! ²యుత్తరంబగు భవద్భారంబు తొలఁగించుటయ కాదు సముత్పాదిత త్రిభువనోపప్లవంబగు పుండరీకతపోదహనవిహారంబు వారించు తలంపు నున్న యది యిన్నలువ యిప్పు డిట మున్న తన్నిమిత్తం బని పనివిన్నవాడ, యెన్నిక దినంబుల నిన్నియు శుభోదర్శనంబు లయ్యెడు సని పుడమిపడఁతియడ లుడిపి సగౌరవంబుగా వీక్షకొలిపి ³యపురమపురుషం డంతర్ధానంబు నొందె; శతానందుడును సానందంబుగ యథాస్థానంబునకుం జనియె నిట్లు. 175

టీక. మత్కృతంబులు = నాచేజేయఁబడినవి; మదీయరచితంబులు = నాచేదొలుక కల్పించఁ బడినవి; ఆహవక్రీడనంబుల = యుద్ధపుటాటలండు; సక్రోధవిరోధివధంబు = శోపముతోఁగూడిన శత్రువుల సంహారము; బనరించి = చేసి; తదీయ.....సారంబుల = వారిగొంతుక్రొవలందలి భయంకరమై ఎడతెగని రక్తధారలచే; తాపొవళమనంబు = నీ తాపము (వేడిమి) చల్లారుటను; ఆపాదించెద = కలుగఁజేసెదను; పాపకారినిరసనంబు = దుష్టజుశిక్షణము; అవశ్యకర్తవ్యంబు = ప్రధానముగాఁ జేయఁదగినది; ఉత్తరంబగు = మిక్కిలి అధికమైన; భవద్భారంబు = సేబరువును; సముత్పాదిత త్రిభువనోపప్లవంబగు = పుట్టింపఁబడిన ముల్లోకముల యుపద్రవము కల; పుండరీకతపోదహనవిహారంబు = పుండరీకమహర్షి తపస్సువలనఁ గల్గిన చిచ్చయొక్క వ్యాప్తిని; వారించు = పోఁగొట్టు; ఇన్నలువ = నాలుగు మోములు గల యీ బ్రహ్మ; పనివిన్నవాడు = అజ్ఞానువర్తియై యున్నవాడు; ఎన్నికదినంబుల = లెక్కపెట్టఁదగిన రోజులలో - కొలఁదిదినములలోనె; శుభోదర్శనంబులు = మేలఁకలిగించు నవి - సానుకూలములు; పుడమిపడఁతియడలు = భూదేవిదుఃఖమును; ఉడిపి = పోఁగొట్టి; వీడుకొలిపి = పంపి; ఆపురమపురుషండు = అవిష్టువు; శతానందుడును = బ్రహ్మయును.

ఆ. పుండరీకతపము భూదేవిభారంబు, ఫలము నందఁజేయఁ దొలఁగఁద్రోయఁ గోరి మర్త్యుడయ్యె శౌరి; పరార్థమై, పురుషవరులు వికృతిఁ బొరయు టొప్పు.

టీక. శౌరి = విష్టువు; మర్త్యుడు = మనుష్యుడు; పరార్థమై = ఇతరులకొఱకు; పురుషవరులు = మహాత్ములు; వికృతి = వికారమును - మార్పును; పొరయుట = పొందుట; ఒప్పు = తగును. అలం. క్రమము, అర్థాంతరన్యాసము.

— శ్రీకృష్ణవతారచరిత్రము ౧౧ —

సీ. వసుమతీభారనిర్వాహణోద్యక్తుడు వర్ధితయాశవాన్వయపయోధి
దేవకీవసుదేవశేవధి నందమందిరసాలావాసపరభృతంబు
పూతనాప్రాణసంఘాతవాతూలాహి శకటాంగవిఘటనచలులబుద్ధి
సమదత్ప్రణావర్తనంబున పాతితార్జునపాదపద్మయుండు

తే. వత్సహృత్సాయకం బభివ్యధితబకుండు, మర్దితాఘండు కాళియమానభేది
నిష్ఠురానిలపారణనైష్ఠికుండు, కృష్ణుఁ డాశ్రితలోకవర్ధిష్ణుఁ డలరు. 177

టీక. వసుమతీ.....ద్యుత్తుండు = భూభారమును తగ్గించుటయొడఁబ్రయత్నించువాడు; వర్ధిత.....వయోధి = యౌదవలవంశ మను సముద్రమును వృద్ధిబొందించువాడు - యౌదవవంశ మను సముద్రమునకు చంద్రుడైనవాడు; దేవకీవసుదేవతేవధి = దేవకీవసుదేవులకు (తల్లిదండ్రులకు) నిధి యైనవాడు; నంద.....పరభృతంబు = నందుని యిల్లను తీయమామిడిచెట్టైన నివసించు కోకిలము; పూతనా.....లాహి = పూతన (అను రాక్షసి) యొక్క ప్రాణవాయువులకు పాము; శకటాంగ... ..బుద్ధి = శకటాసురుని దేహమును విరుచుటయందు కదలాడు బుద్ధికలవాడు - శకటాసురుని సంహరించినవాడు; సమద.....సమవర్తి = మదించిన తృణావర్తనడను రాక్షసునికి ప్రళయమునందలి యముడైనవాడు; పాలితా.....ద్యుయిండు = పడఁగొట్టఁబడిన రెండు తెల్లమద్దిచెట్లు కలవాడు - వత్సహృత్స్నాయకంబు = వత్సాసురుని హృదయమునకు బాణమైనవాడు; అభివృద్ధితలకుడు = బకాసురుని బాధించి (చంపి)నవాడు; మర్దితాఘండు = అఘాసురుని చంపినవాడు; కాళియమానభేది = కాళియుడను పాము గర్వము నడచినవాడు; నిష్ఠురా.....నైష్ఠికుండు = తూరమైన దవనలమును భక్షించునట్టి నియమము కలవాడు - ఆశ్రితలోకపరిష్ఠుడు = తన్నాశ్రయించిన ప్రజలకు వృద్ధిని కలుగఁజేయువాడైన; కృష్ణుడు = కృష్ణవతారము; ఆలరుక్ = ప్రకాశించును. ఆలం. పరికరము.

సీ. కనుగట్టి గాంగేయగర్భ డాగురుమూత లాడించె వత్సపహరణవేళ
నాలమందలఁ బ్రోస నైల మెత్తెడి పూనిఁ గేలిమై కందుకక్రీడ నలిపె
బాటించె గంబాలయాట రాసక్రీడ నాభీరభీరుమధ్యాంకపాళి
చెలయించె ²యతౌక్షవిహరణం బలకాధిరాజకింకర శిరోరత్నరాజి
తే. దన్ను బిల్లాడె నంగుష్ఠదళితసర్పతను సుదర్శననామవిద్యాభిరేంద్ర
కతిసజతరచ్చలమున నగ్రజుడను దాను, నందసూనుండు బృందావనంబునందు.

టీక. నందసూనుండు = నందుని (వెంపుడు) కొడుకైన శ్రీకృష్ణుడు; వత్సపహరణవేళ = దూడలను అవహరించుకొని పోయినపుడు; కనుగట్టి = ఇంద్రజాలవిద్య నువయోగించి - మాయచేసి; గాంగేయగర్భుక్ = హిరణ్యగర్భుడగు బ్రహ్మను; డాగురుమూత లాడించె = కన్నులకప్పి అడు ఆటను ఆడించెను. [బ్రహ్మ యొకప్పుడు శ్రీకృష్ణుని బరిక్షింపఁగోరి, మందలాని గోవత్సముల నన్నింటిని మాయముచేసెను; ఆపుడు శ్రీకృష్ణుడు తానే గోవులంగను, వత్సములంగను మాత్రీ బ్రహ్మను విభ్రాంతుని చేసెను.] ఆలమందలలక్ = గోగణమును; నైలము = గోవర్ధనపర్వతమును; కేలిమై=విలాసముగా; కందుకక్రీడనల్పైక్ = బలియాట యాడెను. బలిపతి నా కొండను సునాయాసముగ నెత్తెననుట. [శ్రీకృష్ణుడు తన పూజ నాటంకపఱచెనని కోపించి దేవేంద్రుడు గొప్ప వానలను కురిపించి గొల్లలను బాధింపఁగా కృష్ణుడు గోవర్ధనపర్వతము నెత్తి, దానిక్రింద వా రందఱును సుఖముగా నుండునట్లు చేసి వానిని రక్షించెను.] రాసక్రీడక్ = రాసక్రీడయందు; అభీరభీరుమధ్యాంకపాళిక్ = గొల్లపడుచుల కొఁగిలింతలయందు; కంబాలయాటక్ = స్తంభములనడుచు నాడు నాటను; పాటిం చెక్ = జరిపెను. ఈయాటయందు స్తంభములను గొఁగిలింపుకొనుట యుండుట నీకడు గోవస్త్రీల కొఁగిల్లఁ జేలియాడెనని గ్రాహ్యము. ఆలకా.....రాజిక్ = అలకాధిపతియగు కుబేరుని సేవకుని శిరస్సునందలి రత్నములచే; యతౌక్షవిహరణంబుక్, చెలయించెక్ = కుబేరాక్షమను ఆట నాడెను; నందసూనుండు = కృష్ణుడు - తానును, అగ్రజుడుక్ = బలరాముడును; బృందావనంబు నందుక్; అంగుష్ఠ.....తనుక్ = కాలిబొటనవ్రేలితోఁ జిమ్మఁగొట్టఁబడిన పాము దేహము కల వాడైన; కతిసజతరచ్చలమునక్ = కతిసమైన దేహము మివతో తన్ను బిల్లాడెక్ = తన్ను బిల్లయను నాట నాడెను. [తనపైకివచ్చిన సుదర్శనుని సంహరించెనుట.]

1. ట. గర్భాడు గడమూత. 2. చ. నక్షాక్ష. 3. చ. రేంద్రు.

ఈ మీదఁ జెప్పబడిన దానినిమాత్ర, బలియాట, ప్రభాలయాట, సోగటాలయాట, తన్నుదిల్లాట పిల్లలు చిన్నతనమున నాడునట్టివి.

శ్రీ రాధాదేవీచరిత్రము

వ. ఇవ్విధంబున నవ్వుధుకైటభవిరోధి మాయామానుషవిగ్రహంబు సంగీకరించయు నమానుషంబులగు విక్రమగోకేషంబులం బ్రవర్తించుచుండె నంత నట మున్న ¹యవ్వెన్నునకు మనఃప్రీతనంబుఁ గావింపఁ దలంచి విరించి నిఖిలభవనమోహిని యగు నొక్కశక్తిం ²బుట్టించుటయు నవ్వుత్తకాశిని తదాదేశంబున నందు కిడుటయగు శతగోపుం డను గోపాలునకుం గూరిమిపుత్రియై పెరుగుచుండె నంత దంతాశమరాశశిఖావళగమనంబుల గమకంబు నమకుం దొడ వగుచు నిగుడు నడవడులం దెడంగారి బంగారంపుమెట్టకెందమ్ములకు నెత్తురుంబొత్తుచుట్టంబులనం జూపట్టు చిగురుటడుగులును; దారల³గారవంబును, ముత్తియంబుల⁴క్రొందిభుకును, ⁵జంద్రచండలంబు నఖండలా⁶ణ్యంబును నేవగించు చరణ⁷నఖరముకురంబులును; మకరధ్వజశరధిశాలిగచ్చగోపుచ్చకాహళాసందర్శంబులసౌభాగ్యంబు నావరించుచిటుతోడలును; ⁸విలువతనంబులు సలపందనంబులు ⁹నిద్దంపుండనంబులు తద్దయుం కలిగి కరికరాకారంబులై కరభనిభంబులై కనకకడళీమృదులంబులునైన పెందొడలును; కరటిశి¹⁰శిరిసంబును రథాంగరమా¹¹ధురంధరంబును ¹²బులిసఘంబునగు జఘనంబును; ¹³నావర్తవర్తలంబును, నితాంత¹⁴పున్నాగలతాంతకాంతంబును నతిగంభీ¹⁵ంబు నగు నాభిసోవరంబును; ¹⁶ననీతబిలేశయ¹⁷జాలకంబునకు నేలికయై, చలిచీమచాలునకుం బోలికయై, శైవాలవల్లికిం దల్లియై చెలువారు నూగారును; ¹⁸నాగడవలం గడచివైచి వీచీరేఖలం బోంద్రోచి కుసుమనారాచుకేశాకూళిం గల జాళువా¹⁹సోపానంబులఁ బ్రతిఘటించు త్రిశులి²⁰విభాగంబును; ²¹కమలకోరక కనకకలశకరికుంభ ప్రముఖంబు²²లగు నుపమాద్రవ్యంబులక్రొవ్వడంచి²³పంచారించి పిక్కటిల్లి పెరిగి నిక్కి కక్కసించి కవజక్కవలఁబెక్కువలలంబెట్టుచు ²⁴జూపట్టి దోర్దులకూలంకచంబులగు కుసలికుచంబులును; ²⁵బ్లక్షుకల్లవల్లభంబును ²⁶జవేట పుటపరిస్ఫుటంబును నగు వేదీమధ్యనిభమధ్యంబును; ఫణిఫణాఫలకభాసురంబులును ²⁷దాంబూలీదళతరుణంబులునునై నిగళగనిపండి²⁸తగడుం దెగడు కరమూలంబులును; ²⁹గందర్వ³⁰కళలచెన్నునం బూవుటెత్తులయెత్తున సోగతీగలబాగున

1. చ. వెన్నునకు. 2. కమలయైచు. చ. బుట్టించు. 3. చ. నరసి. 4. క. గౌరవ. చ. గారవ. 5. చ. క్రొత్తకు. 6. క. చంద్ర. 7. క. నఖ. చ. నఖర. 8. చ. లో ఇది మొదలు 'తోడలును, వఱకులేదు. 9. క. నిద్దంపు. 10. క. పులిస. 11. క. అవర్త. 12. చ. 'పున్నాగలతాంత'లేదు. 13. క. అనిత. 14. ట. జాలకం. క. బాలి. 15. క. అగడపు. చ. నాగడపు. (గదియవైచి). క. ర. 16. క. సోపనంబు. చ. సోపానంబు. ట. శోభనంబు క. క. సోపనం. సూర్య. 17. క. విభాగంబులును. చ. భాగంబును. 18. క. కమల. 19. చ. లకు. 20. క. పంచారించి. చ. ట. పంచారించి. 21. క. పట్టు. 22. క. ప్లవ. 23. క. చపేట. 24. క. తాంబూలీ. 25. చ. ట. తగటుం. 26. క. కందర్ప. 27. కళల. చ. ట. కళల. క.

¹బుజగలిగిన²బుజంబులును ; ³గలువజేతులచెలువున బోకమీటు వాలారు
 కొనగోరులును ; ⁴బవడంపు జివురులపగిదిగ గల రక్తాంగుళిప్రవాళంబులునుం గలిగి
 నెత్తు రుట్టివడు కరతలంబులును ; ⁵గంబు బిబ్బోకాపహంబును ⁶క్రముకీఫల
 కమనీయంబును ⁷గోమలాంశుమత్ఫలాముకుళమోహనంబు నగు కంధరాభోగం
 బును ; సమిశ్రుటఫలద్వయశోభాద్వైతనిబిడం బగు చిబుకంబును ; ¹⁰జక్కెజుల
 ధిక్కరించి తేనెఁబోనాడి చెఱకురసంబుల నిర¹¹సింఁచుచు మధురిను నమరు నధర
 బంధుజీవప్రసూనంబును ; మొల్లల నుల్లసంబాడి యాణిము త్రియంబుల నుత్తరించి
 సుధాబిందువుల బలుచరుసల¹²సరసంబులాడు పలుచరుసయఁ ; సంధ్యారాగరంజితం
 బగు కళారాజరేఖపాత్తు వడయు నుత్తరోష్ఠపుటంబును ; ¹³బరిస్ఫుటనాసికా
 సుగంధనిశ్శాన్వితారాధోరణీనిశిత మార్ద్రంబునుంబోని యయ్యార్థోష్ఠబింబ
 ఫలంబుమీఁది నిమ్మభావంబును ; సూనసాయకుదోనివిల్లును ¹⁴బల్లవకరవాలు
 లాంగలాయుధంబును సామివికసిత¹⁵చంపకకోరకంబును నువ్వుఁబువ్వును నవ్వుచు
 నివ్వటిల్లు నుల్లఱితనాసికాశిఖరంబును ; ¹⁶సితమయూఖరేఖాసఖంబగు నొసలును ;
 నింబకినలయంబుల ¹⁷కపనయం బొందించు ముక్కును ; నరంటి¹⁸మొక్క మొదలి
 యాకుతెక్కల నెక్కసక్కెంబునేయుచుఁ గాయజు¹⁹సింగిణులవంగడంబగు నెల
 వంక కన్నబొమలకొమలును ; ²⁰జకోరంబుల ప్రకారంబును జేరలతీరును సార
 సంబుల²¹దారసంబును మీలమేలును మెఱపులయొఱపును మరుతూపులకోపును
 నుత్పలంబులయొప్పును ²²గైరవంబుల ²³గౌరవంబును నేణనేత్రంబులవైచిత్రయు
 విసూత్రితంబులు గావించి ²⁴మించి శ్రవణపుటకూపపతయాళువులగు విలోల
 విలోచనంబులును ; దర్పణంబులదర్పంబును సరోజంబులయోజయ సుధాశల
 శంబులవిలసనంబును నంబు²⁵రుహాబింబంబు మదంబునుం బోషించియు నశేషకళా
 కలాపపాణింధమస్వరభాస్వరంబగు వదనవలయంబును ; శ్రీకారంబులబోకయుఁ
 దొమ్మిదింటిలెక్కలయొమ్మికయు మోదుగువిరులసిరు²⁶లును ²⁷బోసరించి వాసీవడ
 యు శ్రుతిశక్కులికలును ; నిమ్మలంకంబులై నిబిడంబులై నిద్దంబులై ²⁸సీరంధ్రం
 బులై నీలంపుగుంపులసొంపు లామతించు మంచి నెఱికురులునుం గలిగి వలరాజు
 నెత్త పలక * తమకునం గనుపట్టు వీచున నేపారి యా పారిజాతామోదమేదుర
 విలాసంబుల ²⁹భాసిల్లు వెండియు.

179

1. చ. భుజ. 2. భుజం. 3. క. కలువ. 4. క. చవడు. 5. క. కంబు. 6. చ. బిబ్బోకా
 7. క. క్రముక. 8. క. తరు. చ. ఫల. 9. క. కోమలాం. 10. క. చక్కెజు. 11. చ. సింఁచుచు.
 12. సరసంబాడు. చ. ట. సరసంబులాడు. 13. క. చరి. 14. క. పల్లవ. 15. చ. చన్నక. 16. చ.
 కి. 17. చ. ట. కపనలం. 18. ట. మొగ్గ. 19. చ. సింగిణివంగడం. 20. క. చకోరం. 21. చ.
 ట. గౌరవంబును. 22. క. తైరవం. 23. చ. గౌరవంబును. 24. క. మించు. చ. ట. మించి.
 25. చ. రుహంబును. ట. బిబ్బంబును. క. బిబ్బంబులను. 26. చ. లను. 27. బోస. 28. చ.
 లా. లేదు. * క. ర. తమకు. సూర్య. తళికు. 29. క. భాసిల్లె. చ. భాసిల్లు.

టీక. ఆవృద్ధుడై ఓభిరోధి = మధు, వై ఓభు లను రాక్షసులకు పగవాడగు విష్ణువు; మాయా
మానుషవిగ్రహంబుకొ = మాయచేనైన మనుష్యశరీరమును; ఆమానుషంబులగు = మనుష్యుల కతీతము
లగు; అఃటమన్న = అంకకంబులైన - అతని యమానుషచర్యలకు ముందుగనే; ఆవ్యెన్నునకుకొ =
ఆ విష్ణువునకు; మనఃప్రీణనంబు = మనస్సంతోషమును; విరించి = బ్రహ్మ; నిఖిలభువనమోహిని = సమస్త
లోకములను మోహింపఁజేయునది; శక్తికొ = స్త్రీ దేవతను; ఆవృత్తకాశిని = ఆ యుక్తమవనిత; తదా
దేశంబునన్ = ఆ బ్రహ్మయాజ్ఞవలన; [ఇంకమీద రాధయొక్క యవయవములు వర్ణింపఁబడును.]
దంతాపశ్చ...గమకంబు = వినుగులయు, హంసలయు, నెమిళ్లయు నడకల మనోజ్ఞత; తోడవు =
అలాకారము; నిగుడు = వ్యాఙ్మయము; నడవడులన్ = గమనములచే; బెడంగారి = అందము నిచ్చి; బంగా
రంపుమెట్టకెందములకొక = నేలవైచిట్టిన బంగారుకద్దములకు; నెత్తురుంబొత్తుచుట్టుంబు లనకొ = రక్త
సంబంధముగలమిక్కిలిదగ్గటి (సోదర సుబంధ) బంధువులా! యనుకొని; చిగురుటడుగులును = చిగుళ్లు
వంటి పాదములును; [రాధిక పాదములు చిగుళ్లువలెను బంగారుకద్దములవలెను ఉన్నవనియు, ఆమెనడక
గజాదుల నడకతోఁబోలి యున్నదనియు భావము] తారల గారవంబును = నక్షత్రములగొప్పతన
మును; వివగించు = అసహ్యపడు - తిరస్కరించు; చరణసఖరముకురంబులును = అద్దములవంటి [నిగనిగ
లాడు] కాలిచేళ్లును; [ఆమెకాలిచేళ్లు శుక్కులను, ముత్యములను, చంద్రబింబమును, అద్దమును పోలి
యున్నవని భావము.] మకర...సౌభాగ్యంబుకొ, మకరధ్వజశరధి=మన్మథుని యమ్మలపాది; కాలిగర్భ =
వరిపొట్ట; గోపుచ్చ-ఆవుతోక; కాహళా=బాకా; వీనిసంకర్షణంబుల=కూర్పులయొక్క సౌభాగ్యంబుకొ =
చక్కదనమును; ఆవరించు=ఆక్రమించుకొన్న; చిఱుతోడలుచు=పిక్కులును; [రాధికపిక్కులు మన్మథుని
యమ్మలపాది మొదలగువానివలెనున్నవనుట] వలదడతనంబులకొ=లావుగా నుండుటలును; సలపందనము
లున్ = నిద్దంపుదనములు - నున్నగానుండుటలును; తద్దయున్ = మిక్కిలి; కరికరాకారంబులై =
వినుగులతోండములవలె నున్నవయి; కరభినిధంబులై = మనికట్టుమొదలు చిటికెనచ్చేలిమొదటిదాకంగల
చేతి పెలువలిభాగముతో సమానములయి; కనకకదళీమృదులంబులునైన = బంగారుటచిటిబోడలవలె
మృదువులైన; పెందోడలును = తోడలును; [ఆమెతోడలు లావై, ఇంద్రు, నునుపుగలవై, వినుగు
లతోండములను, బంగారుటచిటిబోడలను పోలుచున్నవని భావము.] కరటిశిరకతినంబును = వినుగు
తలవలె కతినముగ నున్నదియును; రథాంగరమాధురంధరంబును=చక్రమువంటి చక్కదనము కలదియును;
పులిసఘనంబును = ఇసుకతిన్నెవలె పెద్దదియు; జఘనంబును = పిఱుదును; [ఆమెపిరుదులు చక్రమువలె
గుండ్రనై, ఇసుకతిన్నెలవలె పెద్దవై, వినుగుతలలవలె గట్టివై యున్నవనుట.] అవరవర్తులంబును=నుడి
వలె గుండ్రమైనదియు; నితాంతపున్నాగలతాంతకాంతంబును = లోకోత్తరమైన పొన్నపువ్వువలె మనో
హరమైనదియును; [పున్నాగలతాంతకాంతంబు = పువ్వువంటి మనోజ్ఞత కలది] అని పూర్వటీక. అతి
గంభీరంబు = మిక్కిలి లోతైనది; నాభిసరోవరంబును = సరస్సువంటి బొడ్డును; [రాధికనాభి సరస్సు
వలె లోతయు, నుడివలె గుండ్రనయి, పొన్నపువ్వువలె మనోజ్ఞమై యున్నదనుట.] ఆనీకవిలేశయజ్ఞాల
కంబునకుకొ = నల్లనిత్రాచుపాముపిల్లకు ; విలికయై = పాలకమయి - సమానమై; చలిచీమలచాలు
నకుకొ = చలిచీమలబారునకు; వైచాలవల్లికొ = నాచుతీగకు; తల్లియై = సమానమై; [ఆమె
నాచుగారు నల్లత్రాచుపిల్లవలెను, చలిచీమలబారువలెను, నాచుతీగవలెను అందముగా నున్నదనుట.] అగడ
వలకొ, గడచివైచి = దొంతిమట్టులను త్రోసిపుచ్చి - తిరస్కరించి - [వానితో సమానమై]; వీచీరేఖ
లకొ=అలలవరుసలను; పోకొ= తిరస్కరించి - సామ్యమును పొంది; కుమునారాచుకేశాకూళిం
గల = మన్మథుని క్రీడాసరస్సునందుగల; జాళువాసోపానంబులకొ = బంగారుమెట్టును, ప్రతిఘటించు
ఎదిరించు - పోలు; త్రివళివిభాగంబును = కడుపుమీది మూడు మడకలును; [రాధాదేవివశిత్రయము
దొంతిమేఘములను, అలలను, క్రీడాసరస్సునకుగల బంగారుమెట్టును పోలి యున్నదని భావము.]
కమల.....ప్రముఖంబులు, అగు = తామరమొగ్గలు, బంగారుకలకములు, వినుగుకుంభాధిపములు

మొదలగు; ఈవనూద్రవ్యంబులకొవ్వు = సరిపోల్చువస్తువుల గర్వమును; [‘వచారించి = వ్యాపించి’ అని పూర్వటీక.] వచారించి = కుదురునిండినెలవుకొని; పిక్కటిల్లి = కదిసి; కక్కసించి = బాధించి; కవ జక్కవలక = చక్రవాకవక్షిద్వంద్వమును; పెక్కు వలలక, పెట్టుచుక = చాల వలలలో చిక్కుకొను నట్లు చేయుచు - బాధించుచు; చూపట్టు = కిన్బడు; దోర్లలకూలకషంబులగు = చంకలవత్తును వ్యాపించియున్న; లికుచకుచంబులును = గజన్ముచుడ్లవంటి స్తనములును; [రాధ స్తనములు తామర మొగ్గలు, బంగారుకుండలు, వీనుగకుంభములు, చక్రవాకములు, నిమ్మచుడ్లు అనువానిని పోలి కుదురు నిండి చంకలవత్తు వ్యాపించి వ్యామగ్రాహ్యములై యున్నవనుట.] ప్లక్షవల్లవవల్లభంబును = జావ్వించిగురు వలె మనోహరమును; చపేటపుటపరిస్ఫుటంబును = చాచినవేల్డగల అఱచేతిలోభాగమువలె ప్రకాశించునదియును; వేదిమధ్యనిభమధ్యంబును = యజ్ఞ వేదికయొక్కనడిమి భాగముతో సమముగు నడుమును; ఫణిఫణాఫలకభాసురంబులును = పలకవంటి పాముపడగలవలె ప్రకాశించునవియును; తాంబూలీదళ తరుణంబులును = లేతమలపాకులవలె లేతవియు - అందమైనవియు; నిగనిగని = నిగనిగలాడు; పసిండి తగడుక = బంగారు రేకును; తెగడు = తిరస్కరించు - పోలిన; కరమూలంబులును = కక్షచంకలును; [అమెకక్షలు పాముపడగలవలెను, తమలపాకులరీతిని, బంగారురేకులవలెను ప్రకాశించుచున్నవనుట.] కందర్పకళలయెన్నునక = మన్మథునివీరడాంబరీతిని; పూవుటెత్తులయెత్తునక = పూలనరములనిధమునను; బుజ, గలిగిన = వట్టువతనము కలిగిన; జోకమీఱు = ఎక్కువ అందముగానుండు; వాలారుంగినగోరు లును = వాడియొనకొనులుగల గోట్టును; రక్తాంగుళిప్రవాళంబులునుక = ఎఱ్ఱనివేళ్లను చిగుళ్లు; నెత్తురుట్టి పడు = నెత్తురుగ్రమ్మచున్న - ఎఱ్ఱనైన; కరతలంబులును = అఱచేతులును; కంబుజిబ్బోకావసంబును = శంఖమునకు అనాదరము కలిగించునదియును - శంఖమును తిరస్కరించునదియును; [‘శంఖమునకు అంద మును గలిగించునదియును’ అని పూర్వటీక.] క్రముకఫలకమనీయంబును = పోకకాయవలె అందమైనది యును; [‘క్రముకతరుకమనీయంబు’ = పోక మ్రానిమనోహరత్వము కలది’ అని ప్రాచీనతీక] కోమలాంశుమత్స లాముకుళ మోహనంబు = మృదువైన యరటి మొగ్గవలె చక్కనైనదియును; కంధరాభోగంబును = మెడ యొక్క పరిపూర్ణతయును; సప్తిశ్ర.....నిబిడంబు, అగు = కలిసి - చేరియున్న రెండు మట్టిపండ్ల చక్కదనముచే దట్టమైనదగు; చిబుకంబును = గడ్డంబును; మధురమిక్, అమరు = తియ్యదనము కల; అధరబంధుజీవ ప్రసూనంబును = మంకెనపువ్వువంటి పెదవియును; మొల్లలక = మల్లెపువ్వులను; ఉల్లసం బాడి = పరిహసించి; ఆణిముత్తయంబులును = గుండ్రనిముత్యములను; ఉత్తరించి = దాటి-మీఱి; సుధా బిందువులక = అమృతపుణ్యకులను; పలునరసులక = అనేకములగు బావ, మామ, మొదలగు వావుల చేత; పలువరుసయు = దంతవంత్రియును; సుధార్ధారాగరంజితంబగు = సాయంకాలపు టెఱ్ఱనికాంతిచే రంగుపూయబడిన; కళారాజరేఖపాత్తు = కళామాత్రపురాపుగల చంద్రుని స్నేహమును - చంద్రుని పోలికను; పడయు = పొందు; ఉత్తరోష్ఠపుటంబును = మీడిపెదవియును; పరిస్ఫుట.....మార్గం బునుంబోని = స్పష్టముగ నున్న ముక్కునుండి వచ్చు నువాసనతోడి యూర్పులవ్యాపనమునకు సమర్థ మైన దారివలెనున్న; [‘మంచివాసనతోడి యూర్పుల ప్రసరణముయొక్క అడ్డములేని చుట్టుకుగల దారి’ అని పూర్వటీక.] ఆయూర్ధ్వోష్ఠపింబఫలంబుమీడి = దొండపండువలెనున్న ఆ మీడిపెదవిపై నున్న; నిచ్చుభావంబును = పల్లమును; సూనసాయకు దోనివిల్లును = మన్మథుని అల్పమైన ధనుస్సును; పల్లవకరవాలు = చిగురు కత్తిగా గల మన్మథునియొక్క; లాంగలాయంధంబును = పుష్పాయంధంబును; సామివికసితచంపకకొరకంబును = సగముచిచ్చిన సంపంగి మొగ్గను; నివృట్టిల్లు = అవిశయించు; ఉల్లక్షిత నాసికాశిఖరంబును = మీడికి నిక్కిన ముక్కుమొనయును; నీతమయ్యూఖారేఖాసఖంబు = చంద్ర రేఖతో సమానమైనది; నింబజీవయంబులకుక = వేదచిగుళ్లకు; అపనయంబు = త్రోసివేయుట - తిరస్కారము; ఎక్కునక్కుంబునీయుచుక = పరిహసించుచు; కాయజా సింగిజులవంగడంబు = మన్మథుని విండ్ల వంశము; నెలవంకకన్నుబొమలకొమలును = చంద్రవంకలవలెనున్న కన్నుబొమలచిహ్నంబులును;

సారసంబుల దారసంబులు = సారసవక్షుల అతిశయములు - గొప్పతనములు; మెఱపులయొఱపులు = మెఱపుల యందమును; మరుతూపులతోపులు = మన్తకబాణముల విధములు; ఏగానేత్రంబులవై చిత్రియున్ = జింకకన్నులచుక్కపైయును; విసూత్రితుంబులు = సూత్రములు లేనివి - విఘటికములైనవి - ఒక ఏర్పాటు లేనివి; శ్రవణపుటకూప పజహూళువులగు = చెవులను నూతులందు పడు స్వభావముకల; దర్పణంబుల దర్పంబులు = ఆర్ద్రముల గర్దములు, ఓజయన్ = విధములు; సుధాకలశంబులు = అమృతభాండములు; విలసనంబులు = చక్కదనములు; (వెదవులందు సుధ యుండుటచే ముఖము అమృతకలశముతోఁ బోల్చబడెను.) అంబురుకాబింబంబుమందంబులు = చంద్రబింబుగర్దములు; అశేష... భాస్వరంబగు = సమస్తకళాసమాహములు ఆలపించు వాద్యముయొక్క స్వరముచే ప్రకాశించునట్టి; ["పాణింధ మము = ఊడుతిత్తి" అని పూర్వటీక.] పవనవలయంబులు = గుండ్రనిమగ్నములు; జోక = విధము; ఒమ్మికయన్ = అందములు; పోసరొచి = పోకరొచి - అతిశయించి; వాసివడయన్ = అందము పొందిన; శ్రుతిశక్తులకలులు = చక్కిలములవంటి చెవులును; నిమ్మలంకఁబులై = లోపములేనివై; నిబిడంబులై = నింపుకలిగినవై; సిద్ధంబులై = నుచువులవయి; సిరుద్రింబులై = సందులేనివై; సిలపు గుంపులసొంపులు = ఇంద్రనిలముల మొత్తముల యందములను; ఆమరించు = పూజించునట్టి-పోలునట్టి; నెఱికురులున్ = నొక్కులుగలజాట్టును; వలరాజునెత్తవలక కలకున్ = మన్తఘని సొగటాల వలక విధమున; వీరపునన్ = వీరపుతోను; ఏపారి = అతిశయించి; ఆ పారిజాతామోద = పారిజాతము వంటి పరిమళముగల యా రాధిక; మేదురవిలాసంబులన్ = అతిశయించిన విలాసములతో; భాస్వరైన్ = ప్రకాశించెను. [ఇచట 'ఆమోదమేదుర = పరిమళాలిశయముయొక్క' అని పూర్వటీక. అది ఆననుగుణము.] ఆ. వివిధయువతీతోటి వేసుట సృజించి, యవ్వధూటిజేయు నజ్ఞుడు తలచి

కేలుదోయి గడుగ వ్రేలుతుడ నంటు, జలకణంబులేమొ సతిసఖాళి. 180

టీక. అజ్ఞుడు = బ్రహ్మ; వేసుట = పెక్కుసారులు; వివిధయువతీతోటి = పెక్కురకముల స్త్రీలగుంపులు; సృజించి = సృష్టిచేసి - (ఆమోదనే); అవ్వధూటిన్ = ఆ రాధాదేవిని; కేలు దోయిన్ = రెండు చేతులను; సతిసఖాళి = రాధవ్రేలిగోట్టు; అలం. ఉల్పేక్ష.

తే. అంబుజానన పెదదొడ లరటు లగుట, ²వాన గలిగిన లావణ్యసూనభరము వలనిపై రేకు లొక రెండు వ్రాలి బోర, గిలబడినరీతి మిఁగాళు లలరు సతికి. 181

టీక. అంబుజాననపెదదొడలు = రాధాదేవియొక్క ఊరువులు; అరటులగుటన్ = అరటి బోడలగుటచేత; వానన్ = వానినుండి; కల్గిన = పుట్టిన, లావణ్యసూనభరమువలనిపైరేకులు = లావణ్య మను పూగుత్తియందలి దళములు; మిఁగాళులు = పాదములమీదిభాగములు. [ఇచట 'వానగలిగిన' అనుటబట్టి వానవలన అరటులు పుట్టించు నను సర్థమును ధ్వనితమగుచున్నది.] అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. మదిరాక్షిజంఘు లంగజు, గదబగు ³నూహింపఁగావు కాహళు⁴లైన ⁵న్నదుకువడక ⁶గిపెట్టక, పదను దివిసి రాగిదేటి పలుకకయున్నే. 182

టీక. మదిరాక్షిజంఘులు = మదమును కలిగించు - మోహింపఁజేయు చూపులుకల రాధ యొక్క పిక్కలు; అంగజుగదలు, అగున్ = మన్తఘని గదలయి యుండును; ఊహింపన్ = ఆలోచించుగా; కాహళులు, కావు = బాకాలు కాంచాలవు; ఐనన్ = బాకాలయి యుండినయెడ; అదుకు

1. ట. సఖాళి. 2. క. దాన.చ. వాన. 3. చ. నూయింప. 4. చ. ట. రైతే. లలియెనడుగు. 5. ర. 5. చ. ననుకు. 6. చ. ని. టగ్గి పెట్టక.

పడక = ఆతుకులు లేక; గీపెట్టక = ధ్వనిచేయక; పదను దివిసి = పరిపాకదశను సారమును ఆకర్షించి; రాగదేహి = ఎఱుకెక్కి, అనురాగమును పొంది; పలుకకయున్నే = (స్వరములను) పలుకకుండునా?

కాహళులు పదనన పడుటకు ఆతుకులు పడుచు - గీనును; రాగిదేహునట్లు చేయబడును. ఈ రాధికజంఘులకు ఆతుకులులేవు; ఇవి గీపెట్టవు. అయినను పరిపాకదశను పొంది, ఆకర్షణీయములై యున్నవని భావము. అలం. రూపకము, వ్యతిరేకము.

తే. కరికరంబులు త్వగ్తోషకల్పమంబు, నవసంయంపంగ సతియూరులై పొడమియుఁ

బుష్కరంబులతగులంబు బూనెఁ జరణాదంభమునఁ; బూర్వవాసన¹ తలఁగు టెట్లు?

టీక. కరికరంబులు = వినఁగఁగొండములు; త్వగ్తోషకల్పమంబు = చర్మమునందలి కాఠిన్యమును పాపమును (లేక - చర్మమునందలి దోషమైన నలుపును); ఆవసంయంపంగ = పోగొట్టుకొనుటకలు; సతియూరులై = రాధయొక్కతోడలయి; పొడమియున్ = పుట్టియును; చరణాదంభమునన్ = పాదములను నెవమున; పుష్కరంబులతగులంబు = పుష్కరములతోడి - (తామరపూవులతోడి) సంబంధమును పొందెనని యూరుపక్షమునను, తొండముచివఱఁగల యంగములయొక్క సంబంధమునని తొండములపక్షమునను అర్థము; పూనెన్ = పొందెను - వహించెను. పూర్వవాసన వెనుకటి జన్మపువాసన; తలఁగుట, ఎట్లు? = ఎట్లు తొలఁగిపోగలదు? అలం. విషమము. అర్థాంతరన్యాసము.

తే. వినరుహాననకటిసీమ పృథివి యగుట

నిక్క; మటుగాకయున్నఁ బై నెలవుకొనునె?

కాంచియును మధ్య మాయయుఁ గన్మనాభి

లక్ష్మీయును ద్వారవతియు సలక్షణముగ.

184

టీక. వినరుహాననకటిసీమ = పద్మముఖయైన రాధయొక్క మొల; పృథివి = భూమి; పైన్ = దానిపైభాగమునందు; కాంచియును = (భూమిపక్షమున) కంచియునుపట్టణమును, (కటిపక్షమున) మొల నూలును; మధ్యమాయయన్ = (భూ. ప.) మధ్యమున హరిద్వారక్షేత్రమును, (క. ప.) మాయయైన ఆకాశరూపమైన నడుమును; కన్మనాభి లక్ష్మీయును = (భూ. ప.) చక్కని నడిమిభాగపు కోణయును, (క. ప.) చక్కని బొడ్డుయొక్క అందమును; ద్వారవతియన్ = (భూ. ప.) ద్వారకయును పట్టణమును, (క. ప.); ద్వారముకలదియు సలక్షణముగన్ = బాగుగ; నెలవుకొనునె? = స్థిరమయి యుండునా? అలం. రూపకము, కావ్యలింగము.

తే. సకియనాభియముననుండి జవ్వనంపు, బాలకృష్ణుండు వెడలింప బయలుపడిన

కాళియఘణీంధ్రుఁ డేమొ రోమాళి మధ్యవిష్టుపదమున శిఖాగినవిధముగలిగె.

టీక. వెడలింపన్ = తఱిమివేయఁగా; బయలుపడిన = బయటకు వెడలిన; కాళియఘణీంధ్రుఁ డేమొ! కాళియుండను పామెయేమో! రోమాళి = మాఁగారు; మధ్యవిష్టుపదమునకున్ = నడుము అను నాకాశమునకు; విష్టువుయొక్క పాదములకు; అణగినవిధము = లొంగినరీతి-నమస్కరించు పద్ధతియు; కలిగెన్ = విర్యుడెను. అలం. రూపకము, ఉత్పేక్ష.

భా. మానవతీలలామతనుమధ్యమ మక్ష గజవైరి కుల్కి త

ద్యానమరున్నదావళము యావనపుంబొదరిల్లు దూఱఁ పైఁ

గానఁగవచ్చుకుంభములు కావుగదా కుచకుంభయుగ్గకం!

బొ; నటులైన వల్లభ¹నఖాంకుశరేఖలు ²గల్లు మీఁదటన్.

186

1. క. చరణ. 2. నడలఁగు. మూర్ఖ. 2. చ. నడిగి. 3. కడగిన. 4. క. గా. చ. ట. బై. 5. చ. నఖాంకుర. క. గల్లి. క. నణగి. ట. నఖాంకుశయోగ్యతగల్లు. 6. క. మీటగున్. చ. ట. మీఁదటన్.

కటి. మానవతీలరామతనుమధ్యమమక్ = రాధికయొక్క సూక్ష్మమైన (సన్నని) నడుము అను; గజవైరిక్ = సింహమునకు; [మధ్యమునకు సింహసామ్యము కవనమయసిద్ధము.] ఉల్కి = భయ పడి; తద్దానమరున్దావళిము = ఆమె గమన (నడక) మును దేవతలయేరుగు - విరావతము; యావ నపుబొదరిల్లు = యావనమనెడి బొదరుటింటిని; దూఱ్ = ప్ర జేకొవఁగా-అందు దాగుకొనఁగా; కుచ కుంభయ్యక్ కంబు=కుంభముపంటి స్తనములు; వైక్=(అమీ:దగా)అమీ:దుగా-బయటికి; కానగవచ్చు = కనఁబడుచున్న; కుంభములు, కావుగదా! = (వీరుగు) కుంభస్థలములేమో! ఔక్ = అగుచు - అవి కుంభస్థలములే; ఆటులైరక్ = ఆట్లుగుటవలన; మీఁదటక్ = ముచ్చుందు; వల్లభనఖాంకిశరేఖలు = ప్రియునియొక్క గోళ్లనెడి యుంకుశముల చిహ్నములు - నఖక్షతములు; కల్లక్; అలం. రూపకము.

తే. వజలు లావణ్యవారిధివలన నిగుడు, వీచిలతికలు కాఁబోలు వెలదికేలు

విపులకంకణమంగుళివిద్రుమంబు, మత్స్యరేఖాంకితము నగు మహిమకలిమి. 137

టీక. వెలదికేలు = రాధయొక్కనా స్తనములు; వరలు = ప్ర కాశించు; లావణ్యవారిధివలనక్ = తక్కువదనమున సముద్రమునుండి; నిగుడు = వ్యాపించు - పుట్టు; వీచిలతికలు, కాఁబోలుక్ = తీగల పంటి ఆలలు కాఁబోలును; విపులకంకణము = విస్తారమగు జలకణము; గొప్పదైన చేతికడియమును; అంగుళివిద్రుమంబుక్=ప్రే శ్లను వగడములును; [‘విద్రుమంబు = చిగురు, వగడము’ అని పూర్వటీక. ఇంట చిగురు ఆ ప్రసక్తము.] మహిమ, కలిగి; మత్స్యరేఖాంకితముక్ = చేపలచాలు (వయన)తో గూడినది, చేప రేఖలతోగూడినదియును. అగుక్; అలం. ఉల్పేక్ష, ఉపమ.

తే. ముదితకరమూలముల యొప్పు మ్రచ్చిలించి

యీకయుండిన నొక్కొ నాళీకభవుడు

1 ఫణిగణంబులఁ దద్భిగవద్దరాగ

యోగమున తాలు మోపించుచున్నవాడు.

138

టీక. ముదితకరమూలములయొప్పుక్ = రాధయొక్క చంకల చక్కదనమును; మ్రచ్చి లించి = (కర్త - ఫణిగణము) దొంగిలించి; ఈయకుండిననొక్కొ! = ఈయకపోవుటచేతకాఁబోలును; నాళీకభవుడు = బ్రహ్మ; ఫణిగణంబులక్ = పాములగుంపులచేత; తద్భిగవద్దరాగయోగమునక్ = వాని పడగలయందు మణులు కూర్చుటచేత; తాలు = తాళ్లును; మోపించుచున్నవాడు = మోయు నట్లు చేయుచున్నాడు. దొంగలకు తాళ్లుమోయునట్టి శిక్ష ప్రసిద్ధము. అలం. ఉల్పేక్ష, లోకోక్తి.

ఆ. కంబుపాణి తనకుఁ గాంతుండుగాఁగల్గు, బెఱికిఁ కంఠకంబు నింతి దాల్చె

నొక్కొ! యొప్పుగాదె యుత్తమసతులకుఁబతులు పూనినట్టివ్రతము దాల్చు. 139

టీక. కంబుపాణి = శంఖము చేతియందుఁ గల విష్ణువు; కాంతుండు = భర్త; కాఁగల్గుట = కాఁబోవుటను; ఇంతి = స్త్రీ - రాధ; కంఠకంబుక్ = శంఖముపంటి కంఠమును; తాల్చెనొక్కొ! = కలిగియుండెనా యేమి! అలం. అర్థాంతరన్యాసము, ఉల్పేక్ష.

తే. సోమబింబాస్య 2 దశవవాసోమతల్లి, †యొప్పుఃశంద్రిక నెఱిఁదాలు గుప్పించి

జిలుగుఁబలుచనివాసోవిశేషములకుఁ, జెన్నొసఁగుఁగాదె యెటువంటి 4వన్నెకలిమి.

టీక. సోమ.....మతల్లి = రాధయొక్క మేలైన పెదవి; శంద్రికనెఱిఁదాలు = వెన్నెల యొక్క చక్కనికాంతిని - కుసుంభా వర్ణమును; గుప్పించి = పుట్టించి; ఒప్పుక్ = వెలయును; వాసోవిశేషములకుక్ = వస్త్రములను; వన్నెకలిమి = రంగుయొక్క సంపదయు; చెన్ను = కాంతిని;

1. చ. క. ఫణంబులు. 2. చ. వదన. 3. ర. కొప్పు. 4. చ. వాలు. 5. క. కన్నె. చ. వన్నె. చెన్ను. 6. ర.

జనఁగఁగాఁచె! = కలంగఁజేయును. గదా! ['కన్నెకలిమి = నూతనసంపద' అని పూర్వటీక.] అలం. దృష్టాంతము.

తే. అలరుఁదేనియ నానిచి మొలకగట్టి, శర్మరాబీజములు * సుధాశాదభూమి
భావజాఁడు విత్తమొలచినవైరు¹ నెఱపె, రదవిజాసంబు పూఁబోడిపెదవిపదవి,

టీక. భావజాఁడు = మన్మథుఁడు; అలరుఁదేనియన్, నానిచి = పూఁదేనెయందు నానవేసి; [అట్లు నానవేసిన మొలకలెత్తుట సులభము.] శర్మరాబీజములు = చక్కెరమొలకలను; సుధాశాదభూమి = అమృతముచే పదమచేసిన నేలవయ; విత్తక్ = నాటఁగా; వైరు = పంటయే; రదవిజాసంబు = దంతముల శోభను; పూఁబోడిపెదవిపదవి = రాధయొక్క పెదవియొక్క సౌభాగ్యమును; నెఱపెక్ = వ్యాపింపఁజేసెను. అలం. ప్రాధోక్తి.

తే. దాడిమీబీజరాజికెందభుకు మొల్ల, మొగ్గలపిసాళమును ²ముత్తైముల సుపాణి
తమ్మిపూవింటఁ గొలుపున్న నెమ్మి వడయు, దంతురాలకసున్నిగ్ధదంతపంక్తి. 192

టీక. దంతు, పంక్తి = నొక్కులతోఁగూడిన ముంగురులు కల రాధయొక్క పలు వరుగు; దాడిమీబీజరాజికెందభుకు = దానిమ్మగింజల యెఱ్ఱనికాంతియు; మొల్లమొగ్గల పిసాళమును = మల్లెమొగ్గలకాంతియు; ముత్తైములనుపాణి = ముత్యముల స్వచ్ఛమైన మెఱుంగును; తమ్మిపూవింటకొలుపున్న నెమ్మి = నద్దమున నద్దమున కింజల్కముల చక్కదనమును; వడయుక్ = పొందును.

[రాధ దంతములు దానిమ్మగింజలయు, మల్లెలయు, ముత్తైములయు పద్మములకింజల్కముల ముత్యములయు కాంతివలెను ఉన్నవనుట.] అలం. ఉపమ.

తే. ఊరకంతంబు * లని బ్రహ్మవారువముల

గెంటసం బాడు నడగల్గు కిసలయోష్ఠి

సుస్వరము లెక్కగనునోటు! సూడ నిత్య

పల్లవగ్రాహిపాండిత్య * పరభృతముల.

193

టీక. బ్రహ్మవారువములక్ = బ్రహ్మకు వాహనములైన హంసలను; ఊరకంతంబులని = ఇంకను పాలు త్రాగుచున్నవని - బసివని - నేర్పులేనివని; [హంసములు ఊరమును త్రాగునవనుట ప్రసిద్ధము.] గెంటసంబాడు = ధరిహాసముచేయునట్టి - అతిక్రమించునట్టి; నడగల్గు = నడక కలిగిన; కిసలయోష్ఠి సుస్వరము = చిగురువంటి పెదవిగల ఆ రాధాదేవియొక్క చక్కని గొంతుక; చూడక్ = ఆలోచింపఁగా; నిత్య, తములక్ = ఎల్లప్పుడును పూర్తిగాఁగాక, చివరి నందుకొను పాండిత్యముగల కోకిలములను; [కోకిలములు ఎల్లప్పుడును పల్లవములను (చిగుళ్లను) గ్రహించి (తిని) పాండిత్యమును పొందుచుండుట ప్రసిద్ధముకదా!] లెక్కనేయునోటు! లెక్కచేయునా? - చేయదు.

[రాధికనడక హంసనడకను, స్వరము కోకిలస్వరమును అతిక్రమించి యున్నవని భావము.] [ఇచట 'ఓటు = ఓటమి - ఆపజయము; పల్లవగ్రాహి = చిగుళ్లను గ్రహించునది - విటులను గ్రహించునది' అని పూర్వటీక. అది అవశ్యగుణము.]

క. వదనారవిందదళమున, మృదుగతిఁ జను మందహాసమిషచంద్రికల

వృద్ధదంతావళగమనకు, నుదధి శయన దృక్ చకోరయుగపార్షదముల్.

194

* శ. ర. ముల. 1. చ. రెల (ర) - ట. నేర. క. పేర, పెద శ. ర. నెఱపె, రద.

2. క. ముత్యముల. చ. ముత్తైముల. 3. క. పువ్వింట. చ. ట. పూవింట. 4. క. సూపి. * క. పరభృతములు.

టీక. వదనారవిందదళమునన్ = ముఖమనెడి తామరపూవు తోకువయి; మృదుగలిగ్ = మెల్లగా; చను = నడుచు - వ్యాపించునట్టి; మందహాసమిషచంద్రికలు = చిఱునవ్వులనెడి నెవముగల వెన్నెలలు; ఉడ.....వార్షదముల్ = విష్ణుని రెండు కన్నులు అను చకోరములకు సంతోషమును కలిగించునవయి; అమృతదంతావళగమనకున్ = గజయాన యగు నా రాధకు; [అమరునని శేషము.] అలం. ఉపమ, రూపకము, అపహ్నుతి.

తే. యువమనోజాంగలత్రే ¹మొత్తరించి
గరుసువడ దున్ను మదనశాంకలెకు హలము
కామినీమణిము; క్కటుగాకయున్న
నాసికాభరణపు: ²గట్టు నాటునోటు.

195

టీక. యువ.....త్రేత్రము = యువకుల మనస్సునెడు మెరకనేలకు; ఒత్తరించి=ఆక్రమించి - (మొక్కలు మొదలగువానిని కొట్టివేసి) సరిచేసి; గరుసువడ = అనుకూలమగునట్లు - మెత్తవడగా అనుట; దున్ను = దున్నునట్టి; మదనశాంకలెకు హలము = మనస్సుధుండకు కర్న కుని నాగలియె; కామినీ మణిముక్కు = రాధికుముక్కు; నాసికాభరణపు:గట్టు = అడ్డిగయను నాగటివక్కుకు; నాటునోటు? = నాటునాయేమి? అలం. రూపకము, కావ్యలింగము.

క. బిసకుహరజమునన్ బైకం, దుసిమిన ³ధగధగ వెలుంగు నుడురాజుక్రియన్
⁴కిసలయపాణిముఖాంబుజ, మసమాయుధు ⁵సౌధకుంభ మై జృంభించున్. 196

టీక. బిసకుహరజమునన్ = తామరపుష్పాడితో; బైకండు = మెనున్న నలుపుకు; (మచ్చకు); ఉసిమినన్ = (తోమి) తుడువగా; ఉడురాజుక్రియన్ = చంద్రునివలె; కిసలయపాణిముఖాంబుజము = రాధముఖపద్మము; అసమా.....కుంభమై = మనస్సుని భవనముమీది కలకమయి; జృంభించున్ = విజృంభించును - ప్రకాశించును. అలం. ఉపమ.

క. ఆవృత్తోన్తి లితరా, జీవములకు మరుపతాకజీవంబులకున్
జీవంజీవంబుల కా, జీవంబులు చెలువకన్నుసిరులమెఱుంగుల్.

197

టీక. చెలువ.....మెఱుంగుల్ = రాధికున్నలకాంతులు; ఆవృత్తోన్తిలితరాజీవములకున్ = వర్తలమయి, విరిసిన తామరపూవులకును; మరుపతాకజీవంబులకున్ = మనస్సుని ధ్వజములగు చేదలకును; జీవంజీవంబులకున్ = చకోరములకును; అజీవంబులు = బ్రతుకు తెఱువులయినవి - ఆశ్రయింపఁ దగినవి. అలం. ఉపమ.

తే. ⁷వాసుదేవ నానాశక్తివైభవంబు
రుక్తిజీవత్యభామలరూపరేఖ
యిదియె ⁹వహియించునని నల్వ యిశి¹⁰పదనా
కొంటి లెక్కనఁ గనుబొమ్మలువిడ కమరు.

193

టీక. వాసుదేవ.....వైభవంబున్ = భగవంతుని లొబ్బిదిశక్తుల సంపదలును - [శక్తులు 9. ఇచ్చాశక్తి, జ్ఞానశక్తి, క్రియాశక్తి. ఉత్సాహశక్తి, ప్రభుత్వశక్తి, మంత్రశక్తి, సత్త్వశక్తి, రజశ్శక్తి, తమశ్శక్తి] ఇదియె = ఈ లెక్కయే; నల్వ = బ్రహ్మ; ఇశి = ఉంచిన - విర్బుఱచిన; పదనాకొంటి లెక్కనన్ = ఏకాదశ (౧౧) సంఖ్య యనునట్లు; ఉవిడకున్ = రాధకు; అమరున్. అలం. ఉల్లేపిత్.

1. ట. శ. ర. మొత్తరించి. 2. చ. ట. గీ. రి. దగదగ. 3. క. బిసరుహ. ట. శ. ర. కిసలయ
5. క. యుధ. చ. యుధు. 6. క. త్రోర్తిలలిత. చ. త్రోన్తిలిత. 7. క. వాసుదేవాదినవ చ. వాసుదేవ
నానా. ట. వాసుదేవాది. 8. చ. రూపు. 9. చ. పసియించు. 10. చ. పదనా.
పాంధురంగ-25

మ. పడఁతి¹ముఖాంశునిష్కములు భాసురవర్ణలలాటపత్రకం

విశి బుణలీలఁ కైకొనియె నిందుఁడు నద్దము సాక్షిగాఁగ నె

న్నడొ; జలజాత మప్పు జతనంబుగఁ దీర్చనిబల్లికొక్కొ పే

రడుసున నీట నెండ నిల నాఁగిన దూఁగిన నోర్పుచుండుటల్.

199

టీక. జలజాతము = పద్మము; ఎన్నడొ = ఎప్పుడొ - చాలకాలముక్రిందటనే; పడఁతి ముఖాంశునిష్కములు = రాధముఖకాంతులనెడు నాణెములను; ఇందుఁడు = చంద్రుఁడును; అద్దముక, సాక్షిగాఁగక; భాసుర.....పత్రకంబు, ఇడి=ప్రకాశించు వర్ణములు కల [వర్ణములు = అక్షరములు (పత్రకపక్షమున) (చందనాదికముల పూతలు అని లలాటపక్షమున అర్థములు.] నుదురు అను పత్రమును, వ్రాసి; బుణలీలక = ఆపూగా; కైకొనియెక = తీసికొనెను; అప్పు = ఆ యప్పును; జతనంబుక = ప్రయత్నముతో - ప్రయత్నించి; తీర్చనిబల్లికొక్కొ! = తీర్చకపోవుటచేతనైన బల వంతముచేఁగాబోలు! పేరడుసునక = పెద్దబురదలాను; నీటక; ఎండక; అఁగినక = (బురదయందు) అఁటంకపఱచినను - నిలిపినను; దోఁగినక = (నీటియందు) ముంచినను; ఓర్పుచుండుటల్ = సహించు టలు; [ఇట్టివన్నియును ఆపుతీర్చనివారికిఁజేయు శిక్షలని గ్రాహ్యము.] అలం. రూపకము, ఉత్పేక్ష. తే. సితకరశ్రీఁ బయోగుహాశ్రీని జేయుఁ, గాంతిమొగ మని శ్రుతిపుటకైతవమున నలువ వ్రాసిన శ్రీకారములయుగంబు, వర్ణనాతీతయచి మించు కర్ణయుగలి. 200

టీక. కాంతమొగము = రాధముఖము; సితకరశ్రీక = చంద్రునిశ్రీని - కోధను; పయోగుహాశ్రీని = పద్మములశ్రీని-సొగసును; చేయును+అని; నలువ = బ్రహ్మ; శ్రుతిపుటకైతవమునక = కర్ణములను నెవమున; వ్రాసిన; శ్రీకారములయుగంబు = (రెండుప్రక్కల) రెండు శ్రీకారములుగా; కర్ణయుగలి; వర్ణనాతీతము = వర్ణింప నసాధ్యమయి; ఒప్పుక = ప్రకాశించును అలం. ఉత్పేక్ష. నీ. ముఖమంబురుహమని ముమ్మరంబుగ నప్పలించుతేనియోడిండి⁴లెంక లనఁగ

నాననచంద్రుని యంకకర్ణమ మొకకడ కోసరించిన పొడ వనంగ

నధరసుధాపూరితాస్యహేమకలశి మూసిన నీలంపుమూఁతు డనఁగ

వదనపద్మనిధిపై వ్రాలిన యువవనో మోహంధకారసమూహ మనఁగఁ

ఆ. గఱకుడనముఁ జాలఁ దఱచుఁడనంబును, నెరులసిరులు గలిగి విరులవేరి

కీర్తి⁵బుగులుకొనఁగఁ గిసలయాధర గొప్ప, కొప్పుకప్పు మిఱి⁶యొప్పుటొప్పు

టీక. అంబురుహము, అని = పద్మమని; ముమ్మరంబుక = దట్టముగా; అప్పలించు = కప్పు నట్టి; తేనియండిలెంకలు = తుమ్మెదబంట్లు; ఆనన.....కర్ణము = ముఖచంద్రుని మచ్చయను బురదను; ఓసరించిన = త్రోవీచేసిన; పొడవు = రూపు; అధర.....కలశిక = పెదవియందలి అమృతము గల ముఖ మను బంగారుచెంబును; వదనపద్మనిధిపైక = ముఖమును పద్మరూపనిక్షేపమువయి; యువ... ..సమూహము = యువకుల మనస్సులొని ప్రేమరూపమగు నజ్ఞానపుగుంపు; కఠకుడనముక = కఠినత్వ మును; తఱచుఁడనంబును = దట్టముగా నుండుటయు; నెరులసిరులుక = పెండ్లుకలనంపదలును; విరుల వేరికీర్తి = పూవులనెడి కీర్తి - కీర్తివలె తెల్లనైన పూలు; బుగులుకొనఁగక వ్యాపించఁగా; కప్పుమిఱి = నలుపును అతిశయించి. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. వలరాజు కేలివాలుం, బలకయు బలె నలరు వేణి పాణింధముమై

లలితాంగి వెన్నుచట్టియ, *తళతళ మను కుండనంపుఁ 7దగఁక దెగడున్. 202

1. చ. ముఖంబుశుష్కము. 2. చ. ముఖమని. 3. చ. దండిలేగలనఁగ. 4. క. ర. లేకలన. 5. చ. బులగు. 6. చ. యిప్పుడొప్పు. *క.ధళధళ. క. ర. తళతళ. 7. చ. తగడక.

టీక. వేణి = రాధజుట్టు; వలరాజుకేలివాలుబలకయులరే = మన్నభునిచేతిలోని కత్తి, డాలు వలె; కుందనంపుచగడు = బంగారు రేపకు; తెగడు = తిరస్కరించుచు. అలం. ఉపమ.

శా. ఈ ధారక భువనైకమోహనః భాపాలావిలాసంబులక

రాధాకన్యక ధన్యకాంతిః దనకారక దన్వితాశారతిః

గోధుగ్బలదీప్యమూర్తి యగు శ్రీగోపందుః డంభోజినీ

మాధుర్యంబునః గల్గించు నలినమ్రాదాకృతిం గైకొనున్.

203

టీక. ఈ ధారక = ఈ ధముక; భువనైక.....విలాసంబులక = లోకములను మోహించు జేయు కళావిలాసములచే; తనరారక = ప్రకాశింపఁగా; తద్వ్యాకారతి = ఆమెయెడఁగల శారీరక యందలి ఆసక్తిచే; గోధుగ్బలదీప్యమూర్తి = గొల్లపిల్లవానిరూపున అవతరించినవాడు - కృష్ణుడు; అంభోజినీమాధుర్యంబునకు = పద్మమకరందమునకు; అగ్గలించు = ఉత్సహించునట్టి; ఆననమ్రాదాకృతి = తుమ్మెదరాజునాకారము; గైకొనున్ = గ్రహించును. అలం. ఉపమ.

క. ఆ రాధామాధవులకు, గోచక లనోన్మన్యహృదయకోటరముల నం

కూరితము లయ్యె దినముఖి, వారిజగర్భముల నుబ్బు వాసనలక్రియన్.

204

టీక. అనోన్మన్యహృదయకోటరములక = మనస్సురమును చెట్టుతోఱుటవంటి మనస్సులలో; అంకూరితములు = పుట్టినవి; దినముఖివారిజగర్భములక = ప్రాతఃకాలమునందలి పద్మముల గర్భము లందు; ఉబ్బు = పొంగు; వాసనలక్రియన్ = పరిమళములవలె. అలం. ఉపమ.

శా. చాణక్య ప్రతిభావభావ! సుషమాసర్వస్వపుష్పాస్త్ర! శ్రీ

వాణీనిత్యనివాసనేత్రముఖ! సేవాసాపథానాఖిల

క్షోణీనాథ! చమూపనందన! భుజాకోదండలంకారి! య

క్షీణోదర్క జితార్క! సూన్యతలతాశృంగార చైత్రాగమా!

205

టీక. చాణక్యప్రతిభావభావ! = చాణక్యనితోనమమగు స్వభావము కలవాడా! సుషమా సర్వస్వపుష్పాస్త్ర! = పరిపూర్ణమగు శోభకు మన్నభుడైనవాడా! శ్రీవాణీనిత్యనివాస నేత్రముఖ! = సంపదయు, సరస్వతియు నెల్లప్పుడును నెలకొనియుండు నేత్రములు, నోరు కలవాడా! [కన్నులందు నీరియు, నోట విద్యయు కలవాడవగుట.] సేవా.....నాథ! = సేవించుటకు వచ్చిన సమస్తభూపాలు రును కలవాడా! చమూపనందన! = సేనాధ్యక్షునికిఁ బుత్రుడైనవాడా! భుజాకోదండలంకారి! = భుజకక్షిచేత్ర శ్రీరాముడైనవాడా! అక్షీణోదర్కజితార్క! = తక్కువకాని ఫలములచే జయింపఁబడిన యింద్రుడు కలవాడా; [అక్షీణోదర్క! = తక్కువకాని భవిష్యత్ఫలములు కలవాడా! జితార్క! = (తేజస్సుచేత) జయింపఁబడిన సూర్యుడు కలవాడా!] అని పూర్వటీక.] సూన్యత... ..గమా! = సత్యమను లతకు శృంగారమైన వసంతర్తువయినవాడా!

క. సకలాస్థానసరోవర, నికరమరాళాయమాన! నిజకీర్తివిభా

ముకుర ప్రతిఫలితదయా, సుకృతవితరణప్రతాపగుభమఖ్యగుణా!

206

టీక. సకలా.....మరాళాయమాన! = సమస్తములగు నాస్థానము లను సరోవరములకును హంస యగువాడా! నిజ...గుణా! = స్వకీయమగు కీర్తియొక్క విశేషకాంతి యను అద్భుతమనందు ప్రతిబింబించు దయ, సుకృతము, త్యాగము, ప్రతాపము మొదలగు ప్రధానములైన శుభగుణములు కలవాడా! అలం. రూపకము.

మాలిని. వితరణరణదత్తా! ¹వేదపద్యాసపత్నా!

చతురమతివిశేషా! సారసంగీతపోషా!

క్రతుభుగధిపభోగా! కార్యదత్తానురాగా!

ప్రతిభయభుజగర్వా! భక్తికాభ్యాసశర్వా!

207

టీక. వితరణరణదత్తా! = త్యాగమునను, యుద్ధమునను సమర్థుడగువాడా! వేదపద్యాస
పత్నా! = వేదమార్గమునకు మిత్రుడగువాడా! క్రతుభుగధిపభోగా! = ఇంద్రభోగము కలవాడా!
ప్రతి.....గర్వా! = శత్రువులకు భయముగొల్పు భుజదర్పము కలవాడా! భక్తికాభ్యాసశర్వా! =
సేవకుల తరిబీతున శివుడైనవాడా!

గద్యము. ఇది శ్రీశ్రీమత్పరమపదసనాథనిరవధికకృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవితానాథ
రామకృష్ణకవినాథ ప్రణీతంబైన పాండురంగమాహాత్మ్యంబును పరమభాగవత
చరిత్రంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

టీక. ప్రథమాశ్వాసపు గద్యమునకువలెనే.

ఇది శ్రీ గౌతమనగోత్రపుత్ర బులుసుపనాచుక సీతారామస్వామ్యవధానిపుత్ర విద్యజ్ఞా
విధేయ వేంకటరమణనామధేయగ్రధితంబైన పాండురంగమాహాత్మ్యటీకయందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పాండురంగమాహాత్మ్యము

చతుర్థాశ్వాసము

ద్వ్యతి సువర్ణరేఖా
విద్యోతిత సదనశివ! విద్యదనీక
ప్రద్యోతను సుత! గుణశత
వేద్యా! రామానుజేంద్ర వేదాద్రిశా!

1

టీక. శ్రీద్వ్యతి.....నికష! సంపదయొక్క కాంతి యను బంగారుగీటుచే ప్రకాశింపజేయఁబడిన సౌధ మను గీటుతాయి కలవాడా! [గీటురాయి బంగారపు గీటుచే ప్రకాశించునట్లు నీ సౌధము సంపదలతోఁ బ్రకాశించుచున్నదనుట.] [‘నికష=సానరాయియైన’ అని పూర్వటీక.] విద్య.....సుత! = పండితసమూహమునకు (దానముచే) సూర్యపుత్రుడగు కర్ణుడైనవాడా! గుణశతవేద్యా! = పందల కొలది గుణములచే తెలియఁదగినవాడా! - శతాధికగుణములు కలవాడా! అలం. రూపకము.

వ. ఆకర్ణింపు మా నిలింపనదీకిరీటుండు హాటకగర్భసంభవునితో నిట్లనియె శివట్లు దిన దిన ప్రవర్ధమానంబగు ననురాగంబు చిగురుంగొమ్మయ్యునుం జేగయై గొనసాగు చునీకిం దనీకి రాధ మాధవుం దనకు నధినాథుంగాఁ గోరి గోవర్ధనాచలసమీప వర్తి యగు ఋణవిమోచనతీర్థంబునం దపంబు నేయంగడంగి.

2

టీక. నిలింప.....టుండు = గంగానది కిరీటముగాఁగల శివుండు; హాటకగర్భసంభవునితో = నారదునితో; దినదిన ప్రవర్ధమానంబు = రోజురోజునకు వృద్ధిపొందునది; చిగురుంగొమ్మయ్యునుంజేగయై = లేత - శ్రొత్తదయినను సారవంతమయి; గొనసాగుచునీకి = విజృంభించుచుండుటకు; తనీకి = తపించి; [‘ప్రకాశించి’యని పూర్వటీక.] మాధవు = శ్రీకృష్ణుని; అధినాథుంగా = భర్తగా; కడంగి = ప్రారంభించి.

నీ. ననలక్రొందోడిమి యొత్తినఁ గంటగిలు మస్తకం *బెట్టులోచ్చెనో కఱకుజడలు కస్తూరితిలకంబు గాలివాటిసనేర్చు నొస లెట్లు ననిచెనో భసితమునకు వజ్రాలనూలు నోర్వని కటితటి యెట్లు తాళెనో పటుదర్భదామకాంచి జిలుగుదువ్వలు వింత బెళికిన గరుదాల్పు తను వెట్టు లోచ్చెనో థాతువస్త్ర

తే. భరణమున కంచు జనము లచ్చెరువు నొందఁ
గొమ్మ గావించె దప మట్టి పూరనిష్ఠఁ
గడలి కంపించు క్రియ జగం బడలి వణకఁ
దత్తమయజాత హేమంతతరుణవాత్య.

3

1. క. శేంద్ర. చ. శేంద్ర. 2. ట. ట్లనుదిన. 3. క. గొమ్మను. 4. చ. తొడమె. *బెట్టు మోచెనో. 5. ర. లో. చ. గాల్గుపా. 6. చ. వెళికిన. 7. చ. ట. ద్రాల్పు. 8. క. కడలి. 9. ఛ. ట. వణక.

టీక. ననలక్రొందొడిమ=పూవులలేతలొడిమ; ఒత్తినక్=ఒత్తుకొనగా; కంటగిలు మస్తకంబు= బాధపొందు తల; కఱకుజడలక్=మోటుగానుండు జడలకు; గాలివాటినక్=తడియిగిరిపోగా; ఏర్పు=మండునట్టి; భీశితమునకుక్=విభూతికి; ననిచెనో=ఇష్టపడెనో? వజ్రాలనూలుక్=వజ్రాలతాపిన మొలత్రాటినిగూడ; ఓర్వని=సహించలేని; కటితటి=మొల; పలుదర్శదామకాంచిక్= విజునైన దర్శత్రాటి మొలనూలిని; తాళెనో=సహించెనో? జిలుగుదువ్వలువ=సన్ననిచీర; ఇంత=కొంచెము; బెళికినక్=ఒరసిగొన్నను; గరుదాల్పు తనువు=గరుర్నాటుపొందు దేహము; ధాతువస్త్ర భరణమునకుక్=కావిగడ్డను కట్టుటకు; ఆచ్చెరువునొందక్=ఆచ్చర్యపడగా; కొమ్మ=స్త్రీ-రాధ; తత్సయము.....వాత్సలక్=ఆనమయమునబుట్టిన పేమంతర్దువునందలి దట్టమైన చలిగాలిచేత; కడలి, కంపించుక్రియక్=సముద్రము గడగడలాడునట్లు; జగంబు=లోకము; అడలి=భయపడి; అట్టి పూరనిష్ఠక్=మోడిరితిని కఠినమగు నియమమున; తపము, కావించెక్=తపస్సుచేసెను. అలం. విషమము. ఛా. తత్తాదృష్ట దజృంభమాణ తరుణీతారుణ్యసంపదృశా

ప్రాప్తుంగస్తననిస్తలోష్ణకవచంబుల్ పూనగా నోచుటక్
 విజృంభనందము కల్గు భోగులకు సిస్త్రింశోగ్రసంపాతమై
 యుత్తాలంబగు సీతుకందున కరం బుద్వేగ మొందింపగన్.

4

టీక. తత్తాదృష్ట.....కవచంబుల్ - తత్తాదృష్టద = సాటిలేని పొంకముచే; జృంభమాణ = విజృంభించుచున్న; ['తాదృష్టదజృంభమాణ = దానివంటిమదముచే విజృంభించుచున్న' అని పూర్వ టీక.] తరుణీ = యువతులయొక్క; తారుణ్యసంపదృశా = యౌవనసంపదచే; ప్రాప్తుంగ = మిక్కిలి యున్నతములైన; స్తన = కుచములపై; నిస్తలోష్ణకవచంబుల్ = గుండ్రదనముగలిగి, వేడిమిని కలిగించు ఐవికలను;-పాముపక్షమున 'గుండ్రమై, వేడిమిని గలిగించు కుటుసములను; పూనగా, నోచుటక్ = ధరించినకారణముచే; చిత్రానందము, కల్గు = (అంతకుమున్ను) మనస్సున నానందము పొందిన; భోగులకుక్ = భోగపురుషులకు, పాములకును; ఉత్తాలంబగు = అధికమైన; సీతుకందువ = చలికాలము; నిస్త్రింశోగ్రసంపాతమై = గట్టి కత్తిచే దెనదై - కత్తిచేటువంటిబాధను కలిగించునదై; కరంబు = మిక్కిలి; ఉద్వేగము, ఒందింపగన్ = అందోళనమును కల్గింపగా. భయముగ.

“ఇంతకుఋత్వము స్త్రీలు చలి లేనందున కంచుకములను ధరింపకపోగా, వార్షిక్రియలు యువ తులస్తనములను కౌగిలించుకొని ఎక్కువ ఆనందమును పొందుచుండిరి. కాని యిప్పుడు శీతకాలమగుటఁ జలిచే యువతులు వెచ్చని ఐవికలను ధరింపగా, యువకులకు ప్రత్యక్షముగా వారి స్తనాలింగన భాగ్యము దొఱకలేదు” అని భావము. ఆడుపాములును పొరలతో నుండుటచే నాగములకును వానితో ఆనగి వెనగి యుండుట కవకాశము లేకపోయినదనియు భావము. అలం. శావ్యలింగము, క్లేషము.

తే. చంద్రబింబాస్య కుచశైలజన్మభూమి, గాన రాగరూపునోలె నక్కడిదిచలికి
 నించుకంతయుఁ గంపింప దివముకొనుచు, ముజ్జగంబులు పచరింప మూటి లెక్క.

టీక. చంద్రబింబాస్య = చంద్ర బింబమువంటిముఖముకల రాధ; కుచశైలజన్మభూమి, కానక్= స్తనములను కొండలకు పుట్టిన చోటు - భూమి యగుటచే; ఇవముకొనుచుక్ = చలిగొనుచు; ముజ్జ గంబులక్ = ముల్లోకములను; మూటిలెక్క, పచరింపక్ = మూఁదంకెవేసినట్లు ముడుచుకొని పరుండగా; రాూపునోలెక్ = తాతిబొమ్మవలె; ఇంచుకంతయుక్ = కొంచెమైనను; కంపింపదు = చలింపదు. అలం. ఉపమ, రూపకము.

—1. క. నిస్తలోష్ణ. చ. ట. నిస్తలోష్ణ. 2. క. చుటల్. 3. క. చిత్రా. † రూపునోలె. క. ర. రూపునోలె. క.

తే. పారదంబునఁ దోచిన వసిడితీగ, చగిది రాజిల్లె రాధ చంపక! సవర్ణ
వర్ణ మగుమేను కుముదధళతుమార, పటలకంచుక వేల్చనఘటనకలిమి.

6

టీక. చంపకసవర్ణవర్ణము = సుపరిపూర్ణ సమాన కాలి గలది; మేను = శరీరము; కుముద... కలిమి = తెల్లకలువవలె తెల్లనైన మంచునమూనా మము అవికను భరించినశోభచే; రాధ = రాధాదేవి; పారదంబున = పాదరసముచుడు; తోచిన = ముంచిన; వసిడితీగపగిడి = బంగారుతీగవలె; రాజిల్లె = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ, రూపకము.

తే. నవ్యకాలాగరూప్యర్తముల సతుల, చన్నుగొండల నూష్టాన్ని సంభవించె
మతిసమగ్రులు ధూమానుమానకలన, నన్ని సాధింతు రచలంబులుందు నెపుడు.

టీక. నవ్యకాలాగరూప్యర్తముల = శ్రోతృకస్థూరిపూజకలన; [ఉద్వర్తము = నలగు' అని పూర్వటీక.] సతులచన్నుగొండల = కొండలఃఖోలు స్త్రీలచన్నులమీఁద; నూష్టాన్ని = వేడిమియును నన్ని; సంభవించె = కలిగెను; మతిసమగ్రులు = బుద్ధిమంతులు - మండితులు; ధూమానుమానకలన = పొగయొక్క ఆచుమానమువలన; రచలంబులుందు = కొండలపయి; అన్ని = అన్నిటి; సాధింతురు = నిశ్చయింతురుకదా! పర్వతముపయి వ్యాపించియున్న పొగను చూచి తార్కికులు ఆ పర్వతముపయి అన్ని యున్నదని నిశ్చయింతురు. అట్లు నిశ్చయించుటయే అచుమితి; అన్ని లేనిచోట ఉండని ధూమము ఆక్కడ ఉండుటవలన పర్వతముపయి అన్ని యుండితీరుననియే వారి యాశా. ఆ సిద్ధాంతము రాధవిషయమున రూపకమూలమున సిద్ధింపఁబడినది. ఇచట కాలాగరు ధూమముగాను, ఆమె స్తనములు కొండలగును, వేడిమి అన్నిగాను రూపింపఁబడినవి. అలం. రూపకము.

తే. సురులు కళల్లెఁ గ్రోలిన సోము తనువు, కష్టరము క్రుమ్మరించినకనకక్రోవి
పువ్వుచేనియ చనిన యంభోరుహంబు, ననగ మంచింకి బ్రహ్మాండ మగలెఁ జలికి.

టీక. సురులు = దేవతలు; కళల్లె = సమస్తకళలను; క్రోలిన = పీల్చివేసిన [క్రోలి = క్రాగి; అని పూర్వటీక.] సోముతనువు = చంద్రబింబము; కష్టరము క్రుమ్మరించిన = ఎక్కువగా ఒలుకఁబోసిన; కనకక్రోవి = బంగారు బరణి; [మిత్రసమాసము] చనిన = పోయిన; అంభోరుహంబు = తామర పువ్వును; అనగ = అనునట్లుగా; మంచు; ఇంకి; బ్రహ్మాండము = ప్రపంచము; చలిని = చలి కాలమున; అగలె = భేదిల్లెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. అగరుం గుంకుమపువ్వును, దొగరుంజేలలును సీతుఁ డ్రోవంగలవే!

పొగలేని ముద్దురంబులు, మగువలీపాలిండ్లు భోగమహనీయంబుల్.

9

టీక. అగరుం = అగరును; దొగరుంజేలలును = ఎఱ్ఱని చీరలును; సీతుం = చలిని; డ్రోవంగలవే! = పోగొట్టంగలవా? పొగలేని, ముద్దురంబులు = పొగలేనట్టి ఊకకుంపట్టును; మగువల పాలిండ్లు = భోగమహనీయంబుల్ = (చలికాలమున) అనుభవించదగినవి. 'హసంతి చ హసంతి చ హసంతి వామలాచనాం, హేమస్తే యే న సేమలే లే సరా దైవమచితాః' అని ఆభియుక్తాక్తి.

క. వైగరియు మంచుతువ్వర, వానలచే దడిసి కమలవనలక్ష్మి హరి

ధ్యాననివారితలోచన, యశా నలరాధావధూటి కళగల మయ్యెన్.

10

టీక. కమలవనలక్ష్మి = శౌలంకులలోని తామరసంపద; మంచుతువ్వరవానలచే = మంచు బిందువులవర్షముచే; తడిసి = (తడిసి - మూసికొనిపోయి.) హరి.....లోచనయశా = విష్ణుధ్యానమున

1. క. సువర్ణ. చ. ట. సువర్ణ. 2. సుష్టాన్ని. చ. ట. నూష్టాన్ని. 3. చ. కనక. ట. కనక. 4. క. భోరుహంబోయన. చ. ట. భోరుహంబున. 5. క. అగలు. చ. అగరుం. 6. క. పాలిండ్లు. చ. పాలిండ్లు. 7. చ. తువ్వర. ట. తువ్వర. క. ర. మంచుదువ్వర.

కన్నులుమూసికొనియున్న; రాధావధూటికిఁ = రాధాదేవికి; అనుగలము, అయ్యో = సమాన మయ్యెను - ఆమెను పోలియుండెను. [అనుగలము = అనుకూలము' అని పూర్వటిక.] అలం. ఉపమ.

జే. కాలుఁగాలును గేలునుగేలు మోవి, మోవియును దార్పి భోగిసమూహ మమరె; నూహనేయంగ భోగిసమూహమునకుఁ, బొసంగ మనకంపుఁ బెనకువ లెనఁగుఁగాచె.

టీక. తార్పి = దగ్గరగా కూర్చి - చేర్చి; భోగిసమూహము = యువతీయ, పశుల గుంపు; భోగి సమూహమునకుఁ = పాములగుంపునకు; మనకంపుఁ బెనకువలు = సంభోగమునందలి యిచ్చచే పెనఁగు లాటలు; ఎనఁగుఁగాచె! = కలుగునుగదా! అలం. అనుప్రాసము క్లేషము.

క. శ్యామలకాలాగురు నవ, ధూమ మెగకు సుఖ మొనర్పఁ దోరపుఁగన్నుల్

వే మొగుచుకరణి సౌధ, స్తోమ మమరె గప్పఁబడిన సోరణగండ్లన్. 12

టీక. శ్యామల.....ధూమము = నల్లని కస్తూరి ధూపపుఁటొగ; ఎడకుఁ = హృదయమునకు; తోరపుఁగన్నుల్ = వికాలనేత్రములను; వే = వేగముగా; మొగుచుకరణిఁ = (సుఖపారవశ్యమున) మూయుచీతిని; కప్పఁబడిన = మూయఁబడిన; సోరణగండ్లఁ = గవాక్షములచేత; సౌధస్తోమము = మేడల వరుస; అమరెఁ = ఒప్పెను. అలం. ఉల్లేఖ.

క. అంత వసంతము జితహే, మంతము దీపించె మత్తమధురకకలభా

క్రాంత మురుపుష్పరసవే, శంతము సకలద్రువుల¹ బిసాళము² చెలఁగన్. 13

టీక. జితహేమంతము = గెలువఁబడిన చలికాలముకలది - చలికాలమును త్రోసి, వచ్చినది; మత్త...క్రాంతము = మడించిన కొదమతుమ్మెదలచే ఆకృమింపఁబడినది; ఉరుపుష్పరసవేశంతము = అధికమైన పూవుఁదేనెవడిములకలది; అగు - వసంతము = వసంతర్తువు; సకలద్రువులఁ = అన్ని వృక్ష ములుదును; బిసాళము = వికాసము; చెలఁగన్ = అతిశయింపఁగా; దీపించెఁ = ప్రకాశించెను.

ఉ. కెంజిగురాకు డాలు దులకించిన ధాతుపటంబు³ చాయఁ జే

యం⁴ జదు కెక్కుపుష్పాదుల నంటిన⁵ తేటులు భూతిభృజ్జటా

పుంజముఁబోలఁగా విపినభూములలో మధులక్ష్మి పాలై నీ

లాంజనవర్ణుఁ గోరి తప ముట్టినరించు మృగాక్షికై వడిన్. 14

టీక. కెంజిగురాకుడాలు = ఎఱ్ఱనిలేజిగురుకాంతి; తులకించిన ధాతుపటంబుచాయఁ, చేయఁ = ప్రకాశించినకావితటకాంతిని పొందఁగా; చదుకెక్కు = రాలిన; [బురదలుదేఱునట్టి' అని పూర్వటిక.] పుష్పాదులఁ, అంటిన = పుష్పాల్లను తాఁకిన - తమవైఁ బుష్పాదినీ అంటించుకొన్న; తేటులు = తుమ్మెదలు; భూతిభృజ్జటాపుంజముఁ, పోలఁగాన్ = బూడిద పూసికొనిన జడలగుంపువలె నుండఁగా; మధు లక్ష్మి = వసంతశోభ; విపినభూములలోఁ = అడవి నేలందు; నీలాంజనవర్ణుఁ, గోరి = నల్లనికాటుకవన్నెకల వానిని - కృష్ణుని; మృగాక్షికై వడిఁ = రాధాదేవివలె; పాలైన్ = ప్రకాశించెను.

వసంతశోభకు కెంజిగురాకుకాంతి కావినస్త్రమువలెను, పుష్పాదయంటిన తుమ్మెదలు విభూతి పూసికొన్న జడలవలెను ఉండుటవల్ల ఆ వసంతలక్ష్మి తపస్సుచేయుచున్న రాధతోఁబోలుచున్నదని భావము. అలం. ఉపమ.

క. ఆవిర్భవించె నీల, గ్రీవాళికకీలికీలకేవలసఖమై

పూవులకా రుడివోవం, గా వేసని హాసవిపులఖరకర మగుచున్. 15

1. చ. లసిసాళము. 2. ట. చెలఁగన్. 3. చ. చేతఃజాయం. 4. చ. ట. చదుకెక్కు. 5. చ. తేటులు. 6. క. బోరెవడిన్.

టీక. పూవులకారు = వసంతముతువు; ఉడివోపగా = ఉడిగిపోగా - పోగా; నీల...
నఖమై = శివునిసోపటి యగ్నిజ్వాలలకు ముఖ్యమిత్రము - వానితో సమానము; హాసవిపులఖరకర
మగుచు = ఆనందముచే ఆతిశయించిన సూర్యుడు కలదై; వేసవి; ఆవిర్భవించె = వచ్చెను.

వ. అప్పు డప్పటుగభస్తి హస్తియుంబోలె బద్ధిసీప్రమోదావహాకరప్రచారుండై,
దవదహనంబు కురుమహీవిభుండునుంబోలె స్వగోత్రనిర్భేదననిపుణంబై, మల్లి
యలపెల్లు కన్నడకవితావితానంబునుంబోలె పట్నదవృత్తవిలాసభాసురంబై, సర
సులు సరసులుంబోలె కనితావిహారమహనీయంబులై రహివహించె, అంచలంచలం
జంచలాచనలంబులును, విపులంబులు నగు పడమటిపవనంబులు పొరుగుల¹యువ
వనంబులం బెరుగు కరువలివాగువంబులకు గమనాధ్యయనగురువులుంబోలె పడి
మెరిసి సుడిసి, యసిత మగు వసుధఁగాడి, నెఱియలువాఁజనం దమదరఁగిస్సురి
తాంత్రలతామతల్లికల*పెల్లనం బాతాళవ్యాళంబులు గానవచ్చె, చెచ్చువెరుగు
ఖరకరకరనిపాతంబుల²నాతక్తంబులగు నెలవులం దొరఁగి³ పరఁగు వెలఁది
⁴వెన్నెలల నీర్వట్టువెన్నెలపిట్టలు పొట్టలు నిండ నాస్వాదించె⁵రక్కెనజవ్వనులు
మద్వంపుమచ్చికల నిచ్చలు గ్రీడింప నావ్రీడావతుల యతులనాభీవికరంబుల
నింకినవియుంబోలె నదులయుదకంబు లింకె. విచికిలమాలికాలంకృతమాళిభాగు
లును, నారంజితఘాతు⁶పట పరభాగులు నగు భోగులబాగున గ్రుడ్డు⁷మోచు
నెఱచీమలచాలు⁸ చెప్పుయిమ్ములం గ్రున్నురందొడ⁹గె. ¹⁰వ్యావహారికసత్యంబు
ప్రకటించు ప్రపంచంబుచేత వంచితులగు నెఱుకలేని కఱటులకరణి హరిణంబులు
మరిచికావీచికాపానవిశంబులై దిశల బరిభ్రమించె. ముంచుకొను సంపెగల
సారభంబునకుం ¹¹దాళని రోలంబులలీచి వియోగి¹²లోకంబులు విషయవిము
¹³ఖంబు లయ్యె. ఇసుక ¹⁴మెరుపునెలవులం బన్నిన పసుపుటాఁకుంజప్పురంబుల
లోనం గుప్పించిన కప్పురంబుతోడి ¹⁵కురువేరుపరిమళం¹⁶బులును, జాడివిరులవల
పును, వట్టివేళ్ల వానశలుంగల ప్రపాపాలికా¹⁷పగునవర్జితంబులగు కలశోదకంబులు
గ్రోలి నేదదేటి తెరువరులు తాలవృంతానిలంబు¹⁸ బలుపు కొలిపి మున్ను పరిక్షి
ణంబులగు ప్రాణవనంబులం ¹⁸దోసరింపజేసిరి; తత్కాలంబున. 16

టీక. పట్టుగభస్తి = వాడికిరణములు గల సూర్యుడు; హస్తియుంబోలె = వినుఁగుపోలిక;
పద్ధిసీ.....ప్రచారుండై = పద్ధలకకు సుతోషము కలుగఁజేయు కిరణముల వ్యాపనముకలవాడై;
[వినుఁగు పద్ధిసికి (అడుచునుఁగునకు) సంతసమును కలిగించు తుండప్రసరణముకలదని శ్లిష్టమగు నర్థము.
ఈ యర్థము పూర్వటికలో లేదు.] దవదహనంబు = కాఱుచిచ్చు; కురుమహీవిభుండునుంబోలె =
దుర్యోధనునివలె; స్వగోత్రనిర్భేదననిపుణంబై = తనదగు వనమును (తానాశ్రయించిన వనమును)

1. చ. యువవనంబులును పొరు. ట. లోఈపదములేదు. * క. పెల్లనం. 2. చ. నతక్తం. 3.
చ. వరుగు. 4. క. వెన్నెల. చ. వెన్నెల. 5. చ. కక్కన. 6. క. పట. చ. పట. 7. చ. మ్రోచు. ట.
నోచు. 8. చ. చెచ్చు. 9. చ. గి. 10. చ. వ్యావహ. 11. ట. తాళక. 12. చ. లోకంబు.
13. ఖంబుయ్యె. 14. చ. మెరుపు. శ. ర. మెరుపు. 15. చ. కును. 16. చ. బురుబాదిరి. ట. బుబొ
దిరి. 17. చ. పవర్తి. 18. చ. బొసరిం.

దహించుటయందు నేర్పుకలదై; దుర్యోధనుడు స్వగోత్ర-తన వంశపువారిని - (సోదరులను) నశింపజేయుటయందు నేర్పు కలవాడని శ్లిష్టార్థము. మల్లియలపెల్లు = మల్లెపూలనంపద; కన్నడకవితావితా సంబంధబోలె = కన్నడభాషయందలి కవిత్వపు పరంపరవలె; పట్నదవృత్తవిలాసభాసురంబై = తుమ్మెదల యునికివలని విలాసముచేత ప్రకాశించునదై; కన్నడకవిత పట్నదము అను వృత్తముయొక్క విలాసమున ప్రకాశించునని శ్లిష్టార్థము. సరసులు = చెఱువులు; సరసులుబోలె = రసికులవగిది; పనితా విహారమహనీయంబులై = స్త్రీలవిహారముచేత గొప్పవయి; రసికులపక్షమున-స్త్రీలతోడి విహారముచే గొప్ప వారనుట; రహిక్, పహించెక్ = బాగుమీఱెను. అంచలంచలెక్ = ప్రతిపార్శ్వమునను; చంచలాచ పలంబులును = మెఱుపులవలె జలించునవియు; విపులంబులు = ఎక్కువైనవియును; ఆగు; పొరుగుల యుపవనంబులెక్ = ప్రక్కనుండు ఉద్యానవనములందు; కరువలివారువంబులకుక్ = గాలికి వాహనములైన జింకలకు; గమనాధ్యయనగురువులుంబోలెక్ = నడకను నేర్పు గురువులవలె; వడిమెఱసి = వేగముగలిగి; నుడిసి = చుట్టిచుట్టిపించి; ఆనితయగు = నల్లనైన; పసుధక్ = భూమిపైని; కాడి=నాటి; సెఱియలు వాఱినక్ = బీటలుపడఁగా; తదుద.....పెల్లనక్ = దానికడుపులో (లోపలిభాగమున) ప్రకాశించునట్టి పెద్ద ప్రేగుల యాధిక్యమో (నంపదయో) యనునట్లు; పాతాళవ్యాళంబులు=పాతాళ లోకములోని పాములు; [పెల్లనక్ = అతిశయముచేత అని పూర్వటీక.] పెచ్చుపెరుగు = మిక్కిలి ఎక్కువైన; భరకరకరనిపాతంబులెక్ = సూర్యుని (వాడి) కిరణములవలన; అతప్తంబులగు=బాగుగా తపింపజేయఁబడిన; సెలవులెక్ = చోట్లయందు; తొరఁగి = ప్రవహించి; పరఁగు = ఒప్పిదమైన; వెలదివెన్నెలలెక్ = స్వచ్ఛములగు చంద్రకాంతులను - (అందలి మంచును); నీర్వట్టు = దక్కిగొన్న; వెన్నెలపిట్టలు = సుశోరపక్షులు; అస్సాదించెక్ = త్రొగెను. రక్తసంజవ్వలు = రాక్షసయువతులు; మవ్వంపుమచ్చికలెక్=ఎక్కువ పేడుకలతో; క్రిడింపక్ = జలక్రీడ లాడఁగా; ఆనీడావతుల, ఆతుల నాభీవివరంబులెక్=ఆ స్త్రీల లోఁతైన నాభీరంధ్రములందు; ఇంకినవియుంబోలెక్ = ఇంకినవో యను నట్లు; విచికిల.....భాగులును = మల్లెపూలమాలలచే అలంకరింపఁబడిన సిగలు కలవారును; ఆరంజిత ధాతుపటపరభాగులును = అంతట ఎఱుగైన బట్టలచే ప్రకాశించువారును; భోగులబాగునక్ = విలాస పురుషులరీతి; ఎఱిచీమలచాలు=ఎఱువీమలబారు; చెమ్మయిమ్మలెక్ = చెమ్మగల చోట్లయందు; వ్యావ... ..నత్యత్వంబు = లేని యధార్థమును - మోసపునంగతులను; ప్రకటించు = వెల్లడించు; పంచితలు = మోసగింపఁబడినవారు; ఎఱుకలేని = జ్ఞానములేని; కఱుటలకరణిక్ = మూఢులరీతిని; హరిణంబులు = జింకలు; మరీ.....శంబులై = ఎండమావుల ప్రవాహమును త్రొగ నిచ్చించినవై; దిశలెక్=దిక్కులందు; పరిప్రమించెక్ = తిరిగెను. ముంచుకొను = దట్టమై, వ్యాపించు; సారభంబునకుక్ = సువాసనకు; తాళని = సహించలేని; రోలంబంబులలీలెక్ = తుమ్మెదలపగిదిని; వియోగిలోకంబులు = విరహాల గుంపులు; విషయవిముఖంబులయ్యెక్ = భోగముల కిష్టపడనివయ్యెను; ఇసుకమెదువునెలవులెక్ = ఇసుకచే మెత్తనైన నేలలందు; పన్నిన = వేసిన; పసుపుటాకుంజస్వరంబులొనక్ = పచ్చనిపందిళ్లయందు; గుప్పించిన = చల్లిన; ('నిండించిన' అని పూర్వటీక.) వలపును = వాసనయు; ప్రపా.....తంబులగు = చలిది పందిరులందుండుపడుచుల ఆవయవములనుండి; (చేతులనుండి) విడువఁబడినవైన; ['దీహములనుండి' అని పూర్వటీక.] క్రొలి = త్రొగి; తెరువరులు = బాటసారులు; తాలవృంతానిలంబులెక్ = వీవనల గాలులవలన; బలుపుకొలిపి = పృథ్విభాండజేసి; మున్ను = (శ్రమతీర్చుకొనుటకు) పూర్వము; పరిక్షీణంబులగు = క్షీణములైయున్న; ప్రాణపవనంబులెక్ = ప్రాణవాయువులను; పోనరింపజేసిరి = విజృంభింపజేసిరి - తెచ్చరిలఁజేసిరి.

క. ఆ పద్మిని దినకరకర, తాపమునకు నోర్చి ఘోరతప మొనరించెన్

శ్రీపతి యశగులగొడుగుల, ప్రాపాద²వివహరిం దాభర మేలంటున్ ? -17

టీక. పద్మిని = పద్మినీజాతిస్త్రీయగు రాధ, తామరతీగయును; దినకరకరతాపమునకున్ = సూర్యుని కిరణములవేడిమికి; శ్రీపతి.....ప్రాప్త=శ్రీవిష్ణువుయొక్కపాదము లను గొడుగుల యాశ్రయము; ఒదవినవారిన్ = కడిగినవారిని; ఏల, అంటున్? = అంటుకొనదు.

తే. ఇట్లు లత్యుగ్రమగు గ్రీష్మ మేలరేగి³

కాలవశమున దూదాని దిలుపడినె

పెచ్చుపెరుగెట్టిది ను⁴ హెచ్చి వేర్పుపెల్ల

స్రగ్గుటకె యని లోకో⁵ చాటుగాదె.

13

టీక. ఇట్లు = కలితిన; అత్యుగ్రమగు = మిక్కిలి భయంకరమగు; గ్రీష్మము = వేసవి; ఏలరేగి = మిగుల విజృంభించి; కరుదాన = తనంతలానే; తీలుదడియెన్ = తీరించెను; (దీలు వడియే' అని పూర్వటీక.) పేర్పుట = అతిశయింపుట; స్రగ్గుటకె = తగ్గుటకే; అలం. ఆధాంత న్యాసము.

క. దీప ర్ముడుగఁ జేకటియును, గోపముమగ కాంతగుణముఁ గోల్కొనుక్రియ నా

టోపోద్భట్ట మగువేసవి, కైపు రీసడిలఁ దోఁచెఁ గారుకాలము దళమై. 19

టీక. దీపము, ఉడుగన్ = దీప మారిపోగా; ఉడుగన్ = నశింపగా; గోల్కొనుక్రియన్ = వర్ధిల్లునట్లు; అటోపోద్భట్టము = మిక్కిలి ఆర్భాటము కలది; వేసవికైపు = వేసవివిజృంభణము; సడిలన్ = తగ్గిపోగా; కారుకాలము = వర్ష కాలము; దళమై = దట్టమై; తోఁచెన్ = వచ్చెను. అలం. ఉపమ.

క. ఆ కాశతత్త్వతనుడగు, కాశోలగ్రీవుకంతకాళిమ యనఁగాఁ

గోకిలనీలము జలధర, పాకము పర్యాయవృద్ధి బ్రబలదొడంగెన్. 20

టీక. ఆకాశ.....తనుడు = ఆకాశతత్త్వదేహుడు; కాశోలగ్రీవుకంతకాళిమ = గరళము కంతమునందుఁ గల శివుని కంతముయొక్క నలుపు; గోకిలనీలము = కాయలవలె నల్లనైనది; జలధర పాకము = పిల్లమేఘము; పర్యాయవృద్ధి = క్రమక్రమాభివృద్ధిచే; బ్రబలదొడంగెన్ = పెరుంగ సాగెను. అలం. ఉత్పేక్ష, ఉపమ.

సీ. ధళుధళుక్కున నంగిఁ దాటించె బలుమారు⁷ సీరాళ్ల గొండి గన్నియమెఱుంగు

పాలస్త్యపవనసంపాతకాత⁸ శ్రీతి నివిరిన మ్రాకుల కెలమి వచ్చె

బ్రథమోదబిందుసంభారంబు మందునూనియ యయ్యెఁ బగిలిన నేలమేని

కుఱుము మంతురసానియునుబోలెఁ గనుపించె దోరంపుమణులవిదూరభూమిఁ

తే. గెరలి నకిలించె పచ్చుఱుమిటువమాపు, గరిమళము చూచె గరి శుష్కపల్వలంబు

గడిమి చిగిరించె¹⁰ గ్రాజునంగడము ననిచె, నఖిలహితమైన మేఘోదయంబునందు.

టీక. నింగిన్ = ఆకాశమున; సీరాళ్లగొండిన్ = ఈశాన్యదిగ్భాగమున; [అని. సూర్య. ని] కన్నియమెఱుంగు = క్రొత్తమెఱుపు; తాటించెన్ = తాకునట్లు (కొట్టనట్లు) చేసెను; పాలస్త్య..... శ్రీతిన్ = ఉత్తరపుగాలి సోఁకుటవలన బుట్టిన శ్రీతిచేత; ఇవిరిన మ్రాకులకున్ = ఎండిపోయిన చెట్లకు; ఎలమి = వికాసము; వచ్చెన్ = కలిగెను; బ్రథమోదబిందుసంభారంబు = తొలకరివాన చిను

1. చ. ట. చున్. 2. చ. ట. నమని. 3. ట. మెనగరేగి. 4. చ. ట. హెచ్చి. 5. క. మణగ. చ. ముడుగ. 6. చ. నడలి. 7. ట. సీరాళ్. 8. చ. నూర్తి. 9. ట. మణుత. 10. చ. క్రాజ. ట. క్రొజ.

కుల సమూహము; మంత్రసానియునుబోలెన్ = మంత్రసానివలె; తోరంపురుణులవిదూరభూమిన్ = పెద్ద మణులుగల విదూరపర్వత ప్రదేశమున; కనుపించెన్; కెరలి = విజృంభించి; వజ్రఖుమణువమావు = కుమారస్వామియొక్క మూఁగగుఱ్ఱమయిన నెమలి; శుష్కపల్వలంబు = ఎండిపోయిన బురదగుంట; గ్రాజవంగడము = గ్రాజజాతిచెలవంశము; ననిచెన్ = పూచెను; మేఘోదయంబునందున్ = వాన, కాలమున. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. కారుచిచ్ఛను భృగురాముకారణమునఁ, బెటిలి నిర్వంశమైన భూభృత్కులంబు
క్షేత్రముల వంశవృద్ధి రాజిల్లె మఱియు, జలధరోదయవిప్రప్రసాదలబ్ధి. 22

టీక. కారుచిచ్ఛు = దావాగ్ని; భృగురాముకారణమునన్ = పరశురామునికతమున; పెటిలి = కాలి, బద్దలయి; నిర్వంశమైన, భూభృత్కులంబుక్షేత్రములన్ = (దావాగ్నిపక్షమున) వెదురులు నశించిన కొండలగుంపులపాలములందు; (పరశురామపక్షమున; వంశములు నశించిన రాజుల భార్యల యందు; మఱియున్ = మఱుల - తిరిగి; జలధరోదయవిప్రప్రసాదలబ్ధిన్ = వానకాల మను బ్రాహ్మణుల యనుగ్రహమును పొందుటవలన; వంశవృద్ధి = (కాలపక్షమున) వెదుళ్లనమ్మి, (బ్రాహ్మణపక్షమున) రాజవంశపువృద్ధి; రాజిల్లెన్ = ప్రకాశించెను. అలం. రూపకము, క్లేష.

తే. ¹ప్రబలువడగండ్లు నింద్రగోపములు జంబు
ఫలములును బొల్పె బచ్చికపట్టులందు
వనధిసీరాన²దొరలు నమ్మణులనెల్ల
నంబుదంబులు వెలిగ్రాసె నటుగకనఁగ.

23

టీక. ప్రబలు = ఎక్కువైన; ఇంద్రగోపములు = అరుద్రపురుగులు; జంబుఫలములున్ = నేరేడుపండ్లును; వచ్చికపట్టులందున్ = పచ్చని వచ్చికబయళ్లయందు; అంబుదములు = మేఘములు; వనధిసీరు = సముద్రపునీటిని; ఆనన్ = త్రాఁగఁగా; దొరలు, నమ్మణులనెల్లన్ = (నీటితో) కలిసి యున్న తెల్లని, ఎఱ్ఱని, నల్లనిమాణిక్యముల నన్నింటిని; ('తెరలు = బయలువెడలు' అని పూర్వటీక.) అరుగక; వెలిగ్రాసెనఁగన్ = వెడలఁగక్రినవో అనునట్లుగా; పొల్పెన్ = ఒప్పెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. మోవిచెలువంబు గేదంగిపూవుతేకు, సోయగము నూపుఁగన్నులసొబగుఁ జికుర
బర్హి బర్హిప్రభయుఁ జూపి ప్రతిఘటించె, నంబుధరకాలసౌభాగ్య మంబుజాక్షి.

టీక. అంబుధరకాలసౌభాగ్యము = వర్షకాలపుకోభ; మోవిచెలువంబున్ = మోవియను చెట్టు సొరును, పెదవిసొరును; గేదంగిపూవుతేకుసోయగమున్ = మొగలితేకునందమున; ఊఁపుఁగన్నుల సొబగున్ = చలించుచున్న నేత్రములచక్కదనమును; [ఇచట పూర్వటీకలో 'చలించుజేయబడునట్టి నెమలిపురికన్నులయొక్క యందము' అని అర్థాంతరమును వ్రాయబడినది. అది ప్రకృతాననుగుణముగ తోచుచున్నది.] చికురబర్హి బర్హిప్రభయన్ = కేశములవంటి నెమలిపించెపుకాంతిని; నెమలిపించెము వంటి=చికురములకాంతిని; చూపి; అంబుజాక్షి = రాధాదేవిని; ప్రతిఘటించెన్ = ఎదురుకొనెను.

ఇచటగల మూఁడు పోలికలలోను మొదటిది క్షేమరూపము; రెండవది వ్యస్తము; మూడవది సమస్తమయి రూపకోపములతోడి శిష్టము.

క. సలిలంపువృద్ధజలధరములు పూనిన యూతకోలమొత్తములక్రియక్
దోలువానకాళు లెసఁగెన్, గలహంకులంబులెల్ల గలకంబడఁగన్. 25

టీక. సలిలంపువృద్ధజలధరములు = నీటితో నిండిన కారుమట్టులు; పూనిన = పట్టుకొనిన; (మువలితనమున నడుచుట కనుకూలముగా ధరించిన) ఊతకోలమొత్తములక్రియన్ = ఆధారరూపము

లగు కణ్ణులవరే; కలహంసకులంబుల్లెక్క = హంసల మొత్తము లన్నియు; కలగంబడంగ = బెదరు పాటు పొందగా; తోలువానకాళిలు = తోలుకరి వాచినుకుల ధారలు; ఎనంగె = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ.

శా. అద్రి గ్రామము లుర్ని రాల ¹బలిఘోషాడంబరంబుల్ వియో
గిదోహం ²వీనరింప వారినిధి కెంగే లంటంగా వాహినుల్
భద్రేభ ప్రతిమానమూర్తి యగుచు ³బాధోధరశ్రేణి కుం
భద్రోజంబులు గుమ్మరించె విమలాంభఃపూరధారావళిన్.

26

టీక. పాధోధరశ్రేణి = మేఘములగుంపు; భద్రేభ ప్రతిమానమూర్తి, యగుచు = భద్రజాతి (గొప్ప) గజమును పోలివదగుచు; అద్రి గ్రామములు = కొండలతాళ్లు; ఊర్ని = భూమిపై; రాల = దొర్లివడగా; బలిఘోషాడంబరంబుల్ = గొప్పబలము కల ఉజుముల ఆర్కాటములు; వియోగి ద్రోహంబు = విరహాలప కష్టమును; ఒనరించె = కలిగించగా; వాహినుల్ = నదులు; వారినిధి కెంగేలు = సముద్రపుహస్తమును; అంటంగా = గ్రహించగా - అనగా నదులు సముద్రముతోఁ గలిసింనగా; విమలాంభఃపూరధారావళి = నిర్మలజలప్రవాహపూరమును; కుంభద్రోజంబులు = కుండలు, తూములును - కడవలతోఁగుమ్మరించినట్లుగా; కుమ్మరించె = ఎక్కువగా పెడల గ్రక్కెను. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ.

క. పాపట తెలుపున డిగి నా, సాపుటముక్తాఫలప్రచారంబై రా
ధాపృథువత్సోరుహముల, వైవై బ్రథమోదబిందుపటలము నిగిడెన్.

27

టీక. ప్రథమోదబిందుపటలము = తోలుకరి మొదటివాచినుకులగుంపు; పాపట తెలుపున = సీమంతమార్గమున; డిగి = దిగి - జాతి; నాసాపుటముక్తాఫలప్రచారంబై = ముక్కుచివఱ, ముత్యముల వలె నున్నదయి; రాధాపృథువత్సోరుహములవైవై = రాధాదేవియొక్క పెద్దస్తనములమీఁదు మీఁదుగా; నిగిడెన్ = వ్యాపించెను.

ఈ వర్ణనమునకుఁ గాళిదాసమహాకవి కుమారసంభవమున హర్షిణ “స్థితాః క్షణంపక్షను తాడి తాధరాః, వయోధరోల్లేషధనిపాతచూర్ణితాః; వళిమతస్యాఃస్థలితాః ప్రపేదిరే, చిరేణ సాభిం ప్రథ మోదబిందవః” అను ప్రసిద్ధోక్త మాధారముగాఁ గన్నడుచున్నది. అయినను ఆ వర్ణన మీదు చాల వఱకు మాటినది. పాపట తెలుపునటచే సీమంతము, ఒక మార్గమును పోలియున్నదనియు, ముక్కు కొనకు జాతిన నీటిబిందువు ముత్యమువలె నున్నదనుటయు, ఉన్నతములగు స్తనముల వైవైబిందుటయు రమణీ యములగు కల్పనములు. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ.

సీ. వెరిగి సూచీముఖాభేద్యంబులగు సంధకారధారాచ్చటల్ గాఱుకొనిన
గర్జజ్వరాపాదకంబులై దంభోళి గంభీరరవములు గడలుకొనిన
ముజ్జగంబుల ముచ్చముణిగింపఁగాఁజాలు నీడగాడుపులు బిట్టెదురుకొనిన
దుర్దమకర్దమస్తోమసంఘన్న ¹భూముల సోనవానలు ముంచుకొనిన
తే. జెదర ²కఱకాలఁ గన్ను వచ్చినవిధాన, నాథసంకేతముల కేఁగు నడికీరేలు

కాయసంభవబాధానహాయ మగుచు, సైర్విణికోటి నిర్భయవైర్వరధాటి. 28

టీక. వెరిగి = దట్టములై; సూచీముఖాభేద్యంబులు = నూది మొనచేతఁగూడ భేదించరానివి-నూది మొనమోపుటకును సందులేనివి; అంధకారధారాచ్చటల్ = చీకటుల తెలల గుంపులు; కాయకొనిన =

1. క. బల. చ. ట. బలి. 2. చ. ట. ఋనోనర్ప. 3. క. పాధో. 4. చ. ట. ములు. 5. చ. కటుకాళ్ల. (తే. లో ౧, ౨ పాదములు వ్యత్యస్తములు.)

వ్యాపించినను సరే; దంభోళిగంభీరపములు = గొప్పపిడుగుల ధ్వనులు; [వజ్రాయుధముయొక్క వెలితిలేని ధ్వనులు] అని పూర్వటిక.] కర్ణజ్వరాపాదకంబులై = చెవులకు బాధను కలిగించునవై. చెవులు బ్రద్దలుచేయునవై; కడలుకొనినక = దిక్కులన్నిటవ్యాపించినను సరే; ముజ్జగంబులు = మూడు లోకములను; ముచ్చముడిగంపగాఁజాలు = మిక్కిలి ముడుగుకొనునట్లు (చలికి కాళ్లు దగ్గఱగా ముడుచు కొనునట్లు) చేయునట్టి; ఈదగాడుపులు; = చలిగాలులు, బిట్టు = వేగముగా; ఎదురుకొనినక = ఎదురుగా పీచి, బాధించినను సరే; సోనవానలు = మునురువానలు; దురమ.....భూములక = ఎక్కువైన ఋరదగుంపులచే కప్పబడిన నేలలవయ; ముంచుకొనినక = ఎక్కువగా వ్యాపించి వను సరే; బెదరక = జడియక; అఱకాలక, కన్నువచ్చినవిధానక = అఱకాలిలో కన్ను ఉన్నట్లుగా. దారికప్పిహంతుడునట్లు; నడికిరేలు = అర్ధరాత్రులందు; వైరిబీజోటి = కులటలగుంపు - (ఇది కర్తృ పదము) కాయ.....సహాయము = మన్నభబాధయే సహాయముగాఁగలది; అగుచుక; నిర్భయవైరి ధాటిక = భయములేని స్వేచ్ఛాగమనమున; నాధసంకేతములకుక = ప్రియులు ఉన్న తావులకు; ఏగున్. అలం. విశేషాక్షి, లోకాక్షి.

క. త్రిదశగురుప్రతిమానులు, నిది ఒకలిది రాత్రి యనుచు నేలుపటుపలే
రుదళితహరినీలమణి, చ్ఛదనీలము మొగులు సూర్యచంద్రుల ప్రింగన్. 29

టీక. దళిత,.....నీలము = కోఁజఱోయఁబడిన ఇంద్రనీలమణికాంతివంటి కాంతి కల్గిన దయన; మొగులు = మేఘము; ప్రింగన్ = కప్పిచేయఁగా; త్రిదశగురుప్రతిమానులక = (బుద్ధియందు) బృహస్పతితో సమానులును; వేలుపటుపలేరు = నిర్ణయించలేరైరి. అలం. ఉపమ.

క. తరణిలయానంతరమునఁ, గర మమరు దిగంతములను ఖద్యోతంబుల్
మరలఁగఁ దైజససృష్టిక, బరమాణుచయంబు గూడఁబడుచందమునన్. 30

టీక. తరణిలయానంతరమునక = సూర్యాస్తమయమునకుఁ దరువాత; ఖద్యోతంబుల్ = మిజుంగురుమరుగులు; మరలఁగక = తిరిగియు; తైజససృష్టిక = తేజస్విన్వజింపఁబడుటకు; వరమాణుచయంబు = తేజవరమాణుపుంజము; గూడఁబడుచందమునక = దగ్గఱదగ్గఱగాఁ జేరుచున్నట్లుగా; దిగంతములను = దిక్కులకొనలందు; కరము = మిక్కిలి; అమరుక = ఉండును - ప్రకాశించును. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. ఇంద్రచాపంబు గా దిది మాళిత¹లమున సరరించు బర్హిపింఛంబుగాని
భిదుర²ఘోషంబు గా దిది పాచజన్యసంజాతగంభీరఘోషంబుగాని
యాశ్రయించిన బలాకావళి గా దిది హరిముక్తాహరయష్టిగాని
యిది కోలమెఱుంగుగా దుదిరిబంగారంపుఁబసిమి గ్రమైదు పచ్చపట్టుగాని
తే. వృష్టిగా దిది కరుణాంబువృష్టిగాని, నీలమేఘంబు గా దిది నీలవర్ణః
డౌర! నామ్రాలః బ్రత్యక్షమయ్యె ననుచు, హర్షపులకితతనువయ్యె నవ్వధూటి.

టీక. రాధాదేవి నదా విష్ణుధ్యానతత్పరయై యుండుటచే వర్షకాలపు విలసనముఁ న్నియు నామెకు విష్ణువిలసములుగనే కన్నడిగి ట్టిందు వర్ణింపఁబడుచున్నది. ఇంద్రచాపంబు = ఇంద్రధనుస్సు; మాళితలమునక = శిరస్సుపై; సరరించు = అలంకరించిన; బర్హిపింఛంబు = నెమిలిపించెము; భిదురఘోషంబు = పిగుడుచప్పుడు; పాంచ.....ఘోషంబు = పాంచజన్యమును పేటికి శంఖముచుండి పుట్టిన గొప్పధ్వని; బలాకావళి = కొంగలగుంపు; హరిముక్తాహరయష్టి = మనోహరమైన ముత్యాలహరముయొక్క పేట; కోలమెఱుంగు = వంకరలేని మెఱుపు; ఉదిరి బంగారంపుఁబసిమి = మేలిమిబంగారపుకాంతి; గ్రమైదు =

వ్యాపించునట్టి; వృత్తి = వర్ణము; కరుణాంబువృత్తి = దయయును వర్ణము; అవ్యధాటి = అస్త్రీ -
రాధాదేవి; హర్షవృత్తికకనువు = సంతోషమున గగుర్పాటుపొందిన దేహము కలది. అలం. అవహ్నాలి.
వ. ఇట్లనవకత ధ్యానధారాప్రవాహముగ్నహృదయ యగు నా గగనావలగ్నకు
నిఖిలజగద్వలయంబును విష్ణుమయంబై తోచె; సంత భక్తవత్సలం డగు
శ్రీవత్సవత్తుండు. 32

టీక. అనవరత.....హృదయ = ఎడతెగని ధ్యానమును ప్రవాహమున మునిగిన మనస్సుకలది;
గగనావలగ్నకు = ఆకాశమువంటి (కూన్చును) నడుము గల రాధాదేవికి; నిఖిలజగద్వలయంబును =
సమస్తభూమండలమును; శ్రీవత్సవత్తుండు = శ్రీవత్సనును మచ్చ తొమ్మన కలవాడు - శ్రీకృష్ణుండు.
సీ. అరచంద్రులోని చిహ్నంశకంబునుబోలె నుడుట గన్తురిబొట్టు పదనుకొనఁగ
గగనంబునందలి ఖరమరీచియుఁబోలె నురమునఁ గొస్తుభం బొఱపుమీఱ
సురభూజశాఖలఁ జుట్టు తేటలులుబోలెఁ గేలఁ బిచ్చలకడియాలు మెఱయఁ
గొదమ సంపెంగ మొగ్గతునఁ బొన్నవిరి బోలె ముక్కున ముంగఱము త్రోమమర
తే. నీలగిరి గప్పు వెన్నెలనిగ్గుబోలె, నవకరుగుమేన హరిచందనంబు వొడువ
వివిధమణిభూషణప్రభల్ వెలయ ఫలిత, కల్పితమలీల రాధయగ్రమున నిలిచి.

టీక. అరచంద్రులోని = చంద్రవకలోని; చిహ్నంశకంబునుబోలె = చిన్నమచ్చవలె; పదను
కొనఁగ = చెప్పగిల్లఁగా; కృష్ణునినుదురు చంద్రవకవలెను, అందలి నల్లని కన్తురిబొట్టు మచ్చవలెను
ఉన్నదనియు, చంద్రునిలోని యమృతమువలన మచ్చ చెప్పగిల్లినట్లు, చెమర్చుటచే కన్తురిబొట్టు చెప్ప
గిల్లినదనియు భావము. ఖరమరీచియుఁబోలె = సూర్యునివలె; ఒఱపుమీఱ = అందగింపఁగా;
[గగనవక్షములకును, సూర్యకొస్తుభములకును సామ్యము.] సురభూజశాఖల = కల్పవృక్షపుఁగొమ్మలను;
చుట్టు = చుట్టుకొనియున్న; కేల = వాస్తవములందు; (బాహువులు శాఖలవలెను, గరుడపచ్చల
కడియాలు తుమ్మెదలవలెను గలవనుట); కొదమసంపెంగమొగ్గతునఁ = లేతసంపెంగమొగ్గచివఱ; ముంగర
ముత్రము = నాసామణియైన ముత్యము; (ముక్కు సంపెంగమొగ్గవలెను, ముత్యము పొన్నపువ్వువలెను ఉన్న
దని భావము.) కప్పు = ఆక్రమించిన; వెన్నెలనిగ్గువోలె = తేటవెన్నెలవలె; నవకరుగు = మృదువైన;
యెన = శరీరమున; హరిచందనంబు = పచ్చని గంధము; పొడువ = క్రమ్యఁగా; ఫలితకల్పతరు
లీల = పండిన కల్పవృక్షమువలె, [పండిన కల్పవృక్షమున రంగురంగుల చుట్టుండుచుట.] రాధ
యగ్రము = రాధయెదుట. అలా ఉపమ.

ఉ. శ్రీదనరక్ గృహారసము చిల్కె దపానలజాయమానహృ
త్తేదము మానిపించి తనకేలను గేల్దెమలించి నిర్భరా
హ్లాద మెల్లర్ప నయ్యువతి నర్థశరీరము నట్లు ప్రోచె న
య్యాదవరాజుంశమణి యద్రుజ నేలిన గూటిపాలికన్. 34

టీక. శ్రీ, తనరక్ = శోభ, ప్రకాశింపఁగా; గృహారసము = దయ; చిల్కె = ప్రసరింపఁగా;
అయ్యాదవరాజుంశమణి = యాదవరాజులలో శ్రేష్ఠుడయిన శ్రీకృష్ణుండు; తపానల...త్తేదము =
అగ్నివంటి తపస్సువలన కలిగిన శరీరాయాసమును; మానిపించి = పోగొట్టి; తనకేలను = తనచేతితో;
కేల్, తెమలించి = రాధచేతిని కదలించి; నిర్భరాహ్లాదము = అంతములేని సంతసము; ఎల్లర్ప =
అతిశయింపఁగా; అయ్యువతి = ఆరాధను; అర్థశరీరమునట్లె = తనదేహములోని సగభాగమునట్లు-

1. క. అంశంబును. చ. అంశకంబును 2. చ. బచ్చని. 3. చ. తుది. 4. క. ముత్య. చ.
ట. ముత్తె.

(భార్యనుగాజేసికొని); అద్రిజ్ = పార్వతీదేవిని; శూలిపోలిక = శివునివలె; ప్రాణైః : కాపాడెను - బాధలేకుండ రక్షించెను. అలం. ఉపమ.

క. రాధాసంగమ ముదితుని, మాధవుఁ గని యోటుపడినమాడ్కిఁ దెరలె శం
పాధరము తనదువర్ణము, బాధిత మగునేని వెలుకఁబాటు ఘనుండున్. 35

టీక. రాధాసంగమముదితుని = రాధచేరికచే సంతోషించినవానిని; మాధవు = శ్రీకృష్ణుని; ఓటుపడినమాడ్కి = జయింపఁబడినట్లు; శంపాధరము = మేఘము; తెరలె = కలఁతపడెను; తనదువర్ణము = తనరంగు, తనజాతియు; ఘనుండు = మేఘమును, గొప్పవాఁడును కూడ; వెలుకఁబాటు = వెలవెలపోవును; (ఘనుఁడు వెలివేయఁబడుననియు గ్రాహ్యము.) జాతిభ్రష్టుఁడు వెలివేయఁబడుట ఆచారసిద్ధము. [శరద్వర్ణము.] [‘తెరలె’ = చలించెను’ అని పూర్వటీక.] అలం. ఉత్పేక్ష, క్షేమ.

క. నీలాంజనవర్ణుఁడు రా, ధాలీలావతిఁ బెనంగి తనరెడుకరణిఁ
గాలము శరత్సమాగమ, హేలాసౌభాగ్యమహిమ నేపు వహించెన్. 36

టీక. నీలాంజనవర్ణుఁడు = నల్లకాటుకకాంతి కల శ్రీకృష్ణుఁడు; పెనంగి = కలసిమెలసి; తనరెడుకరణి = అతిశయించునట్లుగా; కాలము = ఆ సమయము; శరత్...మహిమ = శరత్కాలపురాకయొక్క విలాసపుకృష్ణతనముచే; ఏపు = ఆధిక్యమును; వహించె = పొందెను. అలం. ఉపమ.

నీ. కలఁకనీ రెంతయు గతకల్తపముఁజేసె, గతకాఫలమురీతిఁ గలశసూతి
పాపటదీర్చె భూభాగంబు నాశ్వాన, శాదంబు శకటాఘచక్రధార
శిఖ తాండవము *కళాసిగఁ జేసి సడలించె గజకుటీకలపేరి కానెదిగువు
లుడిగిన జడివాన లుదయించె వెండియుఁ గరిఘటామదవృష్టికై తవమున
తే. తెల్లు శోభిల్లె మంకెన లుల్లసిల్లె, గాలకంధరవాహంబు గజ్జరేఁగె
ముదితశతగోపకన్య కావదనతులిత, లలితరుచిఁ బొల్పె రాకాకళాధరుండు. 37

టీక. కలఁకనూతి = అగస్త్యుఁడు; కలఁకనీరు = బురదనీటిని; కతకాఫలమురీతి = ఇండుగువలె; గతకల్తపము = మురికిలేని దానిని - పరిశుద్ధమైనదానినిగా; ఆశ్వానశాదంబు = ఎండిన బురదగల; భూభాగంబు = భూమిని; శకటాఘచక్రధార = బండ్లచక్రములఅంచులు; పాపటదీర్చె = పాపట. ఏరుపడునట్లుచేసెను - (ఎండిన బురదనేలలవయి బండ్ల వరుసగా నడువఁగా, చక్రములచాట్ల విర్పడెననుట.) శిఖ = నెమిలి; తాండవము = నృత్యమును; కళాసిగఁజేసి = అలసిపోవునట్లు - విపరీతముగఁజేసి; కజకుటీకలపేరికానెదిగువులు = బిఱుగుమెద్రుకలను దట్టిబిగువు; సడలించె = జాతివిడిచెను-తాల్చెను. [ఇచట‘కళాసిక’అను పాఠముప్రకారము ‘కళాసికఁజేసి = నాట్యక్రియావిశేషముచేత’ అని పూర్వటీకయందును, ‘కళాసిక = తాండవాదులచివఱఁ గావించు కృత్యవిశేషము? అని కొంత సందిగ్ధముగ సూర్యరాయాంధ్రసిఘంటిపునను అర్థమియఁబడినది. కాని శిఖ కళాసిగఁ తాండవము, చేసి, కజకు.....దిగువులు, సడల్చె’ అని యుండుటచే మీఁది యర్థము లనుగుణములు కావని తెలియకపోదు.] ఉడిగిన = అగిపోయిన; కరి.....పమున = ఏనుగుగుంపులయొక్క మదవర్షపునెవమున; వెండియు = మఱుల; ఉదయించె = పుట్టెను - ప్రారంభమయ్యెను. కాలకంధరవాహంబుగజ్జ = నీలకంఠుని వాహనమగు వృషభముయొక్క మదము; రేఁగె = విజృంభించెను. రాకాకళాధరుండు = సంపూర్ణచంద్రుఁడు; ముదిత.....రుచి = సంతోషించిన రాధాదేవి ముఖకాంతితో సమానమగు కాంతితో; పొల్పె = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ, స్వభావోక్తి.

1. క. తినిపెనంగి చ. తిదెనంగి. 2. చ. నాన్యసస్యాదం. *క. కళాసిక. సూర్య. కళాసిక. చ. కళాసిక 3. చ. వెగ. 4. చ. శక.

క. చనుమొలకలు గల కన్యాజనములఁ బురుడించె బద్ధసరసిరేఖల్

ననవిలుతు మిట్టకోలలు, ననరుహముకుళములు గానవచ్చుటకతనన్.

38

టీక. ననవిలుతు మిట్టకోలలు = పూవులు విండ్లుగాఁ గల మన్నఁగుని మిట్టకోలలయిన; [చివఱి కొంచెము గుండ్రముగా, మొద్దుగా నుండు బాణములు మిట్టకోలలు; ఇచట పూర్వటీకాకారులు 'మిట్ట = తీక్షణము' 'మిట్టకోల' అను శబ్దరత్నాకరము ననుసరించి 'కఱుకుబాణములు' అను నర్థమును గ్రహించిరి. అది సరికాదు.] వనరుహముకుళములు = తామరమొగ్గలు; కానవచ్చుటకతనన్ = కనబడుటచేత; బద్ధసరసిరేఖల్ = తామరకొలఁకులు; చనుమొలకలు, గల = మొలకచున్నులు కల; పురుడించెన్ = అనుకరించెను - పోలెను. అలా. ఉపమ.

చున్నులకు మిట్టకోలలతోడి సామ్యము ప్రథమాశ్వాసమునను చెప్పబడినది. 126; యున్నది.

క. అలరాధికాధరాధర, దళమున యదుభర్త నినుచు దంతక్షతరే

ఖలువోలెఁ గ్రొత్త ముకెన, యలరులపైఁ దేటు లమరె నా సమయమునన్. 39

టీక. అల = ప్రసిద్ధమైన; రాధికాధరాధరదళములన్ = రాధయొక్క క్రిందిపెదవియొ; యదుభర్త = శ్రీకృష్ణుఁడు; నినుచు = నివు - ఁచు; దంతక్షతరేఖలువోలెన్ = పంటికాటుల చిహ్నములవలె; క్రొత్తముకెనయలరులపైన్ = అప్పుడు పూచిన ముకెనపూలయొ; తేటులు = తువ్వెదలు; అమరెన్. అలా. ఉపమ.

తే. పాంచజన్యంబు రాధికాచంచలాక్షి, కంధరకునోడి యెచటనో క్రాగిపోవఁ

దగ్ధతధ్వని తద్భర్తవాయ యనియొ, చేరె వృషభంబుకంఠకుటీరవాటి. 40

టీక. పాంచజన్యంబు = విష్ణువుశంఖము; రాధికాచంచలాక్షికంధరకున్ = రాధయొక్క మెడకు; క్రాగిపోవన్ = క్రాగగా నశించిపోగా; [క్రాగి = తపించి' అని పూర్వటీక.] తద్గతధ్వని = పాంచజన్యపుధ్వని; తద్భర్తవాయ యనియొ = రాధభర్తయగు కృష్ణుని శత్రువగు కారణముచేతనో ఏమో; వృషభంబుకంఠకుటీరవాటిన్ = వృషభముయొక్క కంఠమును గుడిసిచాటును; చేరెన్ = దాగు కొనెను. రాధకంఠము ఆకారమున పాంచజన్యము నోడించుటచే ఆ రెండిటికిని శత్రుత్వము ఏర్పడెను. కావున రాధనుగడగు కృష్ణుఁడును శత్రువయ్యెను. అందువలన శంఖముయొక్క ధ్వనియు కృష్ణునకు పగయగుటచే అతని శత్రువగు వృషభమును శరణుజొచ్చెను. [కృష్ణునకు వృషభానురుఁడు పగవాడగుట ప్రసిద్ధము.] రాధమెడ పాంచజన్యమువలె నున్నదనియు, ఆ శరత్కాలములోని యెద్దులఱుకెల పాంచ జన్యధ్వనిని పోలచున్నవనియు తాత్పర్యము. పగవానితోడిన దాయ, ఆ పగవానికి పగవాడగువానిని ఆశ్రయించుట రాజనీతి. శత్రువుయొక్క శత్రువు మిత్రుడగునుకదా !

తే. పుండరీకుని రక్షింప భూమిభార, నణఃప నవనీతలంబున నవతరిలిన

యల్లునిగుఱించి వచ్చు దుగ్ధాబ్ధి యనఁగఁ, జంద్రికాపాండుజలధరచ్ఛాయవొదలె.

టీక. అవనీతలంబునన్ = భూమిపై; అవతరిలిన = పుట్టిన; అల్లునిగుఱించి = అల్లుడగు విష్ణువు కొఱకయి; దుగ్ధాబ్ధియనఁగన్ = పాలసముద్రమో యశనట్లు; చంద్రికా.....చ్ఛాయ = వెన్నెల వలె తెల్లనైన మేఘములకాంతి; పొదలెన్ = వ్యాపించెను. శరద్వస్తువున మేఘములు వెల్లనగుట స్వభావము. అలా. ఉల్లేఖ.

1. చ. బురడించె. 2. చ. సరసిజ. 3. చ. దళమున. క. దళముల. 4. క. నిలుచు. చ. నినుచు.

5. క. ఖలువోలె. 6. చ. కందరకు.

పాండురంగ—27

సీ. కలుగకుండిన నేమి కడిమిపువ్వులతావి ననిచిన మరుస మెంతటికోనోప?

దొడవకుండిన నేమి మదకేసటనంబు చాలదె యంచల సంభ్రమంబు?

1 మెఱువకుండిన నేమి మెఱుంగులపాలప మేతన్నాత్రములె శావిధళధళములు?

సుడియకుండిన నేమి సోనవానలపెల్లు గజదానవృష్టికే గడమ కలదె?

తే. కారుకాలానఁ గలిగిన గౌరవంబు, చౌకయై తోచె శరదృతుస్థావమున

2 సురిలి తొల్లికి యధికారి యొసరిలిన, వెనుక యధికారియవికావె విభవకళలు.

టీక. ననిచిన = చిగించిన; ఎంతటికో = చేసికి? ఓనదు? = తగదు? మదకేసటనంబు = మదిం
చిన నెనుళ్ళనాట్యము; ఒడవకుండిన = విమి? = కలుగకపోయిన (నవ్వుము) విమి? మెఱుంగులపాల
ము = మెఱుపులకాంతి; శావిధళధళములు = శాలిధాన్యపుంజేల తళతళకాంతులు; ఏతన్నాత్రములే =
సామాన్యమైనవా? (సాటిలేనివని భావము.) సోనవానలపెల్లు = జల్లువానలమొత్తము; సుడియకుండిన
నేమి? = చుట్టిచుట్టి రాకున్న విమి నవ్వుము? గజదానవృష్టికో = ఏనుగుల మదజలవర్షమునకు; కడమ,
కలదె? = హద్దు లేదు. శర.....వమున = శరత్కాలపు సంవదవలన; కారుకాలాన = వర్ష
ర్షపున; గౌరవంబు = గొప్పతనము; చౌకయై = లేలకయై; తోచె = విలయన - శరదృతువు కన
ధర్మములను కలిగియుండియు, వర్షకాలపు ధర్మములకుగూడ చూడజాలియుండుటచే ఈ ఋతువు
ముందు వర్షర్షపు తీసికట్టయ్యెనని భావము. ఉరిలి = (తనయధికారమును) విడిచి; ఓసరిలిన = తప్పు
కొన్నచో - (అధికారమును విడిచి) పోగా; విభవకళలు = విశ్వరూపుకళలు - అధికారములు; వెనుకయధి
కారియవికావె! = అతనిక్రింద నుండిన అధికారివేకదా! పెద్దయధికారి యొకఁడు విశ్రాంతిదీసికొని వివ
రింపఁగా అటుపైని అధికారమంతయును క్రిందియధికారిచే కదా! అలం. విభావన, అర్థాంతరన్యాసము.

ఉ. పాడియుం బంటయుం గలిగి పంకవిహీనమనోహరాంబువుల్

3 వేడినచోట నెల్లె బ్రభవింపంగ, భానుఁడు శీతభానుఁడున్

గాడిన మేఘకాళిమవికారము దూరమునేను సెంతయున్

నాఁడెముచూపె శారదదినంబులు నిర్మలమాత్మికాకృతిన్.

43

టీక. పంకవిహీనమనోహరాంబువుల్ = బురదలేని స్వచ్ఛజలములు; వేడినచోటనెల్లె = కోరిన
స్థలములన్నింటను; ప్రభవింపంగ = పుట్టగా - కలుగగా - ఉత్పన్నగా; భానుఁడున్ = సూర్యుఁడును;
శీతభానుఁడున్ = చంద్రుఁడును; గాడిన = నాటుకొన్న; మేఘకాళిమవికారమున్ = మేఘముల
యొక్క వికారపునల్లరూపును; శారదదినంబులు = శరత్కాలపురోజులు; నిర్మలమాత్మికాకృతిన్ =
స్వచ్ఛములగు ముత్యములవలె - నిర్మలమయి యనుట; నాఁడెముచూపెన్ = గొప్పతనమును చూపెను;
[ముదితప్రతిలో ఇట 'వేడిననెల్లెచోట' అనుపాఠము కలదు; టీకాకర్తలు 'వేడినన్' = కోరినను.
అని అర్థమును వ్రాసిరి.]

సీ. రక్షగట్టిరి మహీరమణు లశ్వములకు భూరిసీరాజనపూర్వకముగ

ఫలకగ్రహణముఁ జౌవదములగరిమంబుఁ బరగె బాలకులకు గురువులిండ్ల

దుమికి చిచ్చుతొరణములు దూఱినవారు దూఱరైరి కృతాంతుతొరణములు

భుజియించె బ్రజ భుజాభోజనంబులు సిగబంటిగాఁ దొలుక్రొత్తవంటకములు

తే. నఖిలదిగ్గయకాంక్షుఁ బుష్పాయుధుండు, వెలిగుడారంబులో వచ్చి విడిచిచేసె

మురళి మ్రోయించె ద్రిభువనమోహనముగ, రాధ కింఘగ నాదినారాయణుండు.

1. చ. ట. మఱియ 2. చ. నువి 3. క. నెల్లెచోట. చ. ట. చోటనెల్ల. 4. క. తొలి. చ. తొలు

టీక. మహారములు = రాజులు; భూరి.....కముగ్ = గొప్పహారతులిచ్చుటతోగూడ -
 తొలక హారతుల నిచ్చి; రక్షగట్టిరి = రక్షణమునకైన మూలికాదికమును కట్టిరి; గురువులిండ్లకే = గురు
 వుల గృహములందు; ఫలకగ్రహణముకే = పలకలు పట్టుకొనుటయు; చౌపదములగరిమంబుకే = (గీతికల)
 గలకలపద్యముల గొప్పకనమును; చరగ్ = జరిగెను; ["చౌపదముల = చిందులు త్రొక్కుటల
 యొక్క" అని పూర్వటీక.] దుమికి = గంతులుపేసి; చిచ్చుఱితోరణములు = జ్వాలాతోరణములను;
 [ఎండుటరుటియాకులు మొదలగువానిని తోరణములుగఁ గట్టి, వానికి నిప్పు అంటించి, అవి జ్వలించు
 చున్నపుడు వానికిం దినుండి పోవుట పుపయోగించు తోరణములు; ఈ యుత్సవము కార్తికపూర్ణిమ
 నాఁడు. శరవృతువున, వచ్చును.] ["చిచ్చుఱితోరణములు = నిప్పుగుండములచాట్లు" అని పూర్వటీక.]
 కృతాంతతోరణములు = యమునిచే విర్మఱుపబడిన దుర్గములగు తోరణములను; దూరరైరి =
 ప్రవేశింపరైరి; ఈ లోకమున జ్వాలాతోరణములక్రిందనుండి పోవువారికి యమలోకమున తోరణ
 ములను దూరు బాధ లేదని భావము. ప్రజ = జనము; భుజాభోజనంబులు = విందుభోజనములుగా -
 తేరగా వచ్చిన భోజనములుగా; తొలుక్రొత్తపంటకములకే = అప్పటికప్పుడు కయారయిన ఆహార
 వస్తువులను; సిగబంటిగాకే = తలమునుగ - సమృద్ధిగా; భుజియించెకే; [ఈ 'భుజాభోజనములు' 'భుగా
 భోజనములు'గా వాడుకలో నున్నది.] పుష్పాయధుండు = మనఃకుండు; అశల దిగ్వియకాంక్షకే =
 అన్నిదిక్కులను జయించు కోరికతో; వచ్చి; వెలిగుడారంబులొకే = బయటి (పొలిమేర వన్నిన)
 గుడారములొ; విడిచిచేసెకే = బసచేసెను - రాధకు సమీపముననే పొంచి యుండెనుట; ఆదినారా
 యణుండు = విష్ణువు; త్రిభువనమోహనముగ్ = ముట్టోకములు పరవశము లగునట్లు; మురళికే =
 పిల్లనగ్రోవిని; మ్రోయించెకే. - ప్రత్యక్షమై యామెకోరిక నీడేచ్చెననుట. ఆలం. స్వభావోక్తి,
 ఉదాత్తము.

వ. ఇట్లు నిజజలనిమజ్జజ్వలతుజాలంబులకు ఋణత్రయమోచనహేతువగు నా ఋణ
 విమోచనతీర్థంబునం దిపంబు సేసి రాధ కృతార్థ యయ్యె, నయ్యాదవకి ¹శోరుం
 డును గృశోదరీసహాయుండై మాయాశబలితుండగు జీవపురుషుని ²పరుసున
 వివిధభోగపరాయణుండై ³ప్రవర్తించుచుండె నయ్యెడఁ బుండరీకుని ప్రకారం
 బాకర్ణింపుము. 45

టీక. నిజ.....జాలంబులకుకే = తన నీటియందు మునిగిన ప్రాణులకు; ఋణత్రయవిమోచన
 హేతువగు = దేవఋణము, బుద్ధిఋణము, పిత్తఋణము అను ముత్రైఱగుల ఋణములను తీర్చుకొనుటకు
 కారణమైన; [జప, పూజా, హోమాదులవలన దేవఋణమును, వేదాధ్యయనమువలన బుద్ధిఋణమును,
 పుత్రసంతానమువలన పిత్తఋణమును తీర్చవలెని పెద్దలందురు.] ఆయ్యాదవకి¹శోరుంబును = ఆ గోప
 బాలకుడగు కృష్ణుడును; గృశోదరీసహాయుండై = ఆ రాధతోగూడి; మాయాశబలితుండగు = మాయచే
 అవరింపబడిన; జీవపురుషునిపరుసునకే = జీవాత్మవిధమున; వివిధభోగపరాయణుండై = అనేకములగు
 భోగముల ననుభవించువాడై.

క. ఉపమింపగ రాని తప, స్తవమునఁ గడువాఁడి మీలు ⁴ధరణీసుమన
 స్తవనుండు కిమలవికాసం, బెపుడును నుడివోనితావి నింపునహింపన్. 46

టీక. ఉపమింపగరాని = సాటిలేని; తపస్తవమునకే = తపస్సునెడి వేసరియందు; వాఁడి
 మీలు = విజృంభించుచున్న; ధరణీసుమనస్తవనుండు = బ్రహ్మణుడైన (పుండరీకుడను) సూర్యుండు;

1. క. శోరుంబును. చ. శోరుండును. 2. చ. పరుసన. 3. క. పరుగు. చ. ట. ప్రవర్తించు.
 4. చ. ధారుణి.

ఎపుడును = ఎల్లపుడును; ఉడివోని తావిక = మానని - విడువని పరిమళము చేతను, పరమాత్మ సాక్షాత్కార రూపపరిమళముచేతను; కమలవికాసంబు = తామరపూవులు వికసించుట; హృత్కమలము వికసించుట యును. ఆలం. శ్లేష.

క. ఆద్యశ్రీవాధిష్ఠితమై, యుద్యజ్ఞోత్తిరిర్విలాసయుతమై స్వశిరః

¹ప్రద్యోద్భవమై కడు నన, పద్యమునౌ దశశతారపనజమునందున్.

47

టీక. ఆద్యశ్రీవాధిష్ఠితమై = పరమాత్మకు ఉనికిపట్టయి; ఉద్యత్ =యుతమై = బయలు దేటుచున్న కాంతుల విలాసముతో కూడినదై; [“ఉద్యత్ = వెలుగుచున్న” అని పూర్వటీక.] స్వశిరః.....వమై = తన శిరోమార్గమునందు పుట్టినదయి; కడక = మిక్కిలి; అనపద్యమునౌ = దోషరహితమును అయిన; దశ.....నందున్ = సహస్రదశపద్యమునందు; ఆలం. పరికరము.

చ. జోటజోట ధారగా వడియుచుం గడలెత్తు సుధారసంబు ²గ్రుం

గుటగుట నప్పటప్పటికి గ్రోలుచు నాలుగురెండుమూలలక

గుటిలత దాల్చు భోగిని గగ్గుర్పొడవించుచు దక్షిణశ్రవ

స్తటవిసరత్పయోదనినదంబునక జొక్కుచు మబ్బు ³గ్రక్కుచున్.

టీక. ధారగా = ప్రవాహముగా; వడియుచున్ = కారుచు; కడలెత్తు = పొంగుచున్న; సుధారసంబున్ = అమృతరసమును; [స్రంగుటగుట యనునది త్రాగుటయందలి అనుకరణము.] గ్రోలుచున్ = త్రాగుచు; నాలుగురెండుమూలలక = ఎనిమిదిదిక్కులను; కుటిలతదాల్చు = పంగియుండు తిరుగుచుండు; భోగిని = కుండలిని; దక్షిణ.....నక, చొక్కుచున్ = కుడిచేయిండివ్యాపించు మేఘద్వనికి బరవశమగుచు; మబ్బుగ్రక్కుచున్ = వైతన్యముకల్పించు.

ఉ. విచ్చిన కమ్మదమ్మలకు విందులుపెట్టు వెడందకన్నులక

బచ్చనిపట్టుబేరురముఁ బ్రాకిన మచ్చయుఁ బీలి నెట్టెముక

బచ్చికచాయయుఁ జిటుత⁴పాయము గల్గువెలుంగు నిచ్చలో

రచ్చ యొనర్ప నందలి పరాకునక దేలుచు వేడ్క నేలుచున్.

49

టీక. = విచ్చిన = విప్పిన; కమ్మదమ్మలకున్ = పద్మములఁబోలు కన్నులకు; విందులు పెట్టు = ఆనందమునుకలుగజేయు; వెడందకన్నులకున్ = విశాలనేత్రములును; పచ్చనిపట్టున్ = పీతాంబరమును; పేరురమున్ = విశాలపక్షముపయి; ప్రాకిన = వ్యాపించిన; మచ్చయున్ = శ్రీవత్సాంకమును; పీలి నెట్టెముక = పీకిలిపట్టయొకలకలపాగయును; పచ్చికచాయయున్ = పచ్చికవలె క్యామలమైన రంగును; వెలుంగున్ = కాంతి-దివ్యజ్యోతియు; ఇచ్చలో = మనస్సునందు; రచ్చయొనర్పన్ = కొలువు తీర్చియుండగా - భగవంతుడు మనస్సున తోచగా; అందలిపరాకునక = అందలి ఆంక్షియందు; తత్పరత్వమునందు; ఆలం. పర్యాయోక్తము.

చ. గురుజనభక్తియుం గపటగోపకుమార⁵పదాబ్జభక్తియున్

⁶దరులుగక బొపభూరుహావితానము ⁷లీనముగాఁ జెలంగు భా

స్వరతరయోగసింధువున సౌఖ్యము నొందుచుఁ జిద్విసాంకురా

హరణ మొనర్చి భూమిసురహంసము చాల బ్రతంస నొందగన్.

50

టీక. కపట.....సక్తియున్ = శ్రీకృష్ణావతారమైన భగవంతుని పాదములయెడఁ గల ఆంక్షియును; దరులుగక = ఓడ్డులుగను; [ఇచట పూర్వటీకలో ‘తరలగక = చలించగా’ అని

1. చ. ప్రద్యోద్భవమై. 2. చ. ట. గ్రగ్గుటకున. 3. చ. ట. గ్రక్కుచున్. 4. ట. ప్రాయము. 5. చ. కుమారు. 6. క. దరలగ. చ. క. ర. ట. దరులుగ. 7. విసేలము.

యున్నది; అది తప్ప.] పాపభూరుహావితానము = పాపముల నెడి వృక్షముల గుంపు; లీనముగాఁ = మునిగి పోవునట్లుగా - నశించునట్లుగా; చెలంగు = ప్రకాశించు; భాస్వరతరయోగసింధువునఁ = మిక్కిలి ప్రకాశించు యోగమును నదియందు; చిద్విసాంకురాహరణము, ఒనర్చి = జ్ఞానమునెడి తామరతూండ్ల అంకురములను తిని; భూమిసురహంసము = బ్రహ్మజుడను (పుండరీకుడను) హంసము; అలం. రూపకము.

సీ. తన మొగంబులు ప్రాతమినుకుమానికముల గము లుద్భవిల్లెడు కనులుగాఁగఁ

దన కమండలువారి దనుజారిపాదార్ఘ్య ములవరించుట కూటచెలమగాఁగఁ

దనమది నెద్దిదోచిన నది యొక్కొక్కరూపాంతరంబునఁ బ్రోదిపడయఁ

దన కట్టునజినరత్నము సృష్టిదీక్షకై కట్టినయదివోలె గప్పుదేర

తే. వీచు వీవన చేబూని వెనుకఁ దనకు

చిటుతచనుదోయి యొరగుగాఁజేసి పలుకు

జెలువ కొలువంగఁ దొలుకారు శిలకపులుగు

మాపురావుత్తు నిలిచె బ్రహ్మజునిమ్రోల.

51

టీక. ప్రాత.....గములు = వేదములనెడి రత్నములగుంపులు; ఉద్భవిల్లెడు = పుట్టునట్టి; కమండలువారి = కమండలుములారీ జలము; దనుజారిపాదార్ఘ్యము = విష్ణువునకు కాట్లకడుగుటను; అలవరించుటకుఁ = కూర్చుట్టకు; తనమదిఁ = తనమనస్సునందు; ఏది, తోచినఁ = ఏది (చేయుటకు) తోచినను; అది = అయ్యది; ఒక్కొక్కరూపాంతరంబునఁ = వేఱువేఱు రూపున; ప్రోది, పడయఁ = రక్షణను పొందఁగా; తనకట్టునజినరత్నము = తాను కట్టుకొన్న శ్రేష్ఠమయిన చర్మము; సృష్టిదీక్షకై = సృష్టిచేయవలెనను దీక్షకొఱకయి; కప్పుచేఱు = నలుపెక్కినదనుట; ఒఱగుగాఁజేసి = ఆనుకొనుదిండుగాఁజేసి; పలుకుఁజెలువ = సరస్వతీదేవి; తొలుకారు.....రాహుత్తు = వర్షాకాలమున కలఁతపొందు పక్షియగు హంస వాహనముగాఁగల బ్రహ్మ. అలం. ఉదాత్తము, పర్యాయోక్తము.

చ. నిలిచి నిలింపలోకతటిసీతటసీరజ హేమసీరజో

జ్వలబిసనాశ్శఖాదనమువంకన పాంశము మీలు త్రొవ్వనఁ

గళము గదల్చలేని తుంగంబు దటాలున డిగ్గి నమ్రతా

కలితశరీరుని దిగిచి కౌగిటఁ జేరిచె బుండరీకునిన్.

52

టీక. నిలింప.....వంకన - నిలింపలోకతటిసీ = స్వర్గంగానదియొక్క; తట = ఒడ్డునఁగల; సీరజ = సీతీలోబుట్టిన; హేమసీరజ = స్వర్ణకమలములయొక్క; ఉజ్వల = మిక్కిలి ప్రకాశించు; బిసనాశ్శఖాదనమువంక = తామరతూండ్లకాడలను తినుటయందే; పాంశముమీలు = అతిశయించు; త్రొవ్వనఁ = మడముచే; గళముఁ = మెడను; తుంగంబుఁ = వాహనమైన హంసనుండి; నమ్రతా కలితశరీరునిఁ = విషయముతోఁగూడిన - వంచఁబడిన దేహముకల; పుండరీకునిఁ; తిగిచి = చేరఁదీసి; కౌగిటఁ, చేరిచెఁ = కౌగిలింపెను. అలం. ఉదాత్తము.

ఉ. చేరిచి నేమమే? సీతకు శేషయలోచనగోచరాత్త! సీ

వారికి నీకు నన్న విని వారిరుహాసనుఁ బల్కు నమృతహో

దారుఁ డమేయభద్రసముదాయోసిదానము నీవు వచ్చుటఁ

పారసగర్భ! యింకఁ గొనసాఁగుఁజూమీ కుశలంబు మాదెసన్.

53

1. చ. కూటు. 2. క. కష్టి. చ. కట్టి. 3. శ. ర. కలుగు. 4. క. మీరు. చ. మీలు. 5. క. నిదానము. చ. నిదానము. 6. చ. మీదెసన్.

టీక. నిత.....రాత్త! = తెల్లదామరలవంటికన్నులుగల విష్ణువు గోచరమగు మనస్సుకల పుండరీకుఁడా! వారీరుహాసమక్ = బ్రహ్మనుగూర్చి; సారసగర్భ! = ఓబ్రహ్మ! ఆమేయభద్రసముదాయ నిదానము = సాటిలేని శుభములగుంపునకు మూలకారణమైనవాడవు.

క. అని పరమాసన మిడి¹తా, ననిమిషు లర్పించి²నట్లు యర్పించె జగ

జ్జననస్థితిలయకారణ, జని సజానిక్ సుజనమతిరజనిరజనీశున్.

54

టీక. పరమాసనము, ఇడి = గొప్ప ఆసనమును వేసి; తాను = పుండరీకుఁడు; అనిమిషులు = తెప్పపాటు లేని దేవతలు; అర్పించినట్లు = పూజించువిధమున - గొప్పగా; జగత్.....జనిక్ = లోకములక్షత్వత్తి, స్థితి, లయములకు కారణమగువానిని; సుజన...రజనీశుక్ = మంచివారిమనస్సు ఆసాడి రాత్రికి చంద్రుడైనవానిని; అజానిక్ = బ్రహ్మను; [ముందుపద్యముతో సమన్వయము.] అలం. పరికరము.

క. అర్పించి నిలిచి చేతులు, గూర్చి పురఃస్థలికే జాంచి గోవిందపదా

బ్రాహ్మరసోపాకవిధుఁ డ,నర్చిత తదితరుఁడు, షీలినురాగ్రణి పల్కున్.

55

టీక. చేతులు కూర్చి = చేతులు జోడించి; పురఃస్థలికే = ముందునకు; గోవింద.....విధుఁడు = శ్రీవిష్ణుపాదారివింద పూజయను రసపాకమునకు చంద్రుడైనవాఁడు; అనర్చితతదితరుఁడు = పూజించు యితరులు కలవాఁడు - ఇతరదేవతలు పూజించనివాఁడు; షీలినురాగ్రణి = బ్రహ్మణుఁడు - పుండరీ కుఁడు. అలం. రూపకము, పరికరము.

సీ. విజ్ఞానవంద్యుఁ డీవిశ్వనిర్దాత యాత్తారాముఁ డీత్రిలోకాధికారి

భ్రూమధ్యజనితరుద్రుం డీమహామతి యజ్ఞాతచర్యుఁ డీప్రాజ్ఞతముఁడు

సర్వావయవజప్రజాప్రజాం డీవేల్పు ముఖ్యాత్ముఁ డీత్రయామూలభూతి

దక్షాదిక ప్రజోద్భవహేతు వీయయ్య కర్తైకసాక్షి యీనిర్మలుండు

తే. శాశ్వతుం డీతఁ డదృశ్యైశ్వర్యుఁ డీతఁడు

శాంతుఁ డీతఁడు వాఙ్మనఃకాంతుఁ డీతఁడు

ననగ వెలుగొందు నీవు నా కతిథి వైతి

వేను⁴దొలిమేనఁ జేసిన దెట్టి నోమొ !

56

టీక. విజ్ఞానవంద్యుఁడు-విజ్ఞాన=విశేషజ్ఞానము కలుగుటచే (కలవాడగుటచే); వంద్యుఁడు=నను స్కరింపఁదగినవాఁడు; విశ్వనిర్దాత = లోకసృష్టికర్త; త్రిలోకాధికారి = ముట్టాకములకును ప్రభువు; ఆత్మారాముఁడు = ఆత్మయందు శ్రీడించి ఆనందించువాఁడు; మహామతి = గొప్పబుద్ధికలవాఁడు; భ్రూమధ్యజనితరుద్రుండు = కనుబొమలనడుమపుట్టిన శివుఁడు కలవాఁడు; ప్రాజ్ఞతముఁడు = ప్రాజ్ఞులలో శ్రేష్ఠుఁడు; అజ్ఞాతచర్యుఁడు = తెలియరాని చిత్రచర్యకలవాఁడు; వేల్పు = దేవత; సర్వా..... ప్రజాండు = (తనయొక్క) అన్ని ఆవయవములనుండియు పుట్టిన ప్రజల సమూహము కలవాఁడు; ముఖ్యాత్ముఁడు = ప్రధానమైనవాఁడు; త్రయామూలభూతి = వేదములకు మూలకారణము; దక్షాదిక ప్రజోద్భవహేతువు = దక్షుఁడుమొదలగు ప్రజాపతులపుట్టుకకు కారణమైనవాఁడు; కర్తైకసాక్షి = (మనముచేయు)కర్మలకు ముఖ్యసాక్షి; వాఙ్మనఃకాంతుఁడు = సరస్వతీదేవికి భర్త.

మ. అరుణావిష్కృతి భాస్కరోదయముఁ బద్మామోద మంభోరుహః

కరముక్ వెలుపునిల్ ప్రవర్షణము నోంకారంబు మంత్రాక్షర

స్ఫురణంబుక బ్రకటింపఁగా మొదల నుద్భూతంబు లై నట్లు ¹శ్రీ
శ్వరుఁ డేతెంచుటకుక ద్వదాగమమహా! సంసూచకం బయ్యెడున్.

57

టీక. అరుణావిష్కృతి = అనూరునిపాడుపు; భాస్కరోదయముక = సూర్యోదయమును; పద్మా
మోదము = తామరలపరిమళము; అంభోరుహకరముక = పద్మ సరస్సును; వేలుపునిల్ = ఇంద్రధనుస్సు;
ప్రవర్ణణముల్ = ఎక్కువవర్ణమును; ప్రకటింపఁగాక = తెలియఁ జేయుటకు; ఉద్భూతంబులు,
విసట్లు = పుట్టినట్లు; త్వగామము = సీరాక; శ్రీశ్వరుఁడు = విష్ణువు; ఏతెంచుటకుక = వచ్చుటకు;
ఆహా! = ఎంతసంతోషము! సంసూచకంబు, అయ్యెడుక = తెలియఁజేయునదైయున్నది. అలం.
మాలాపమ.

ఉ త్వాదృశులందు నందకము ²దాలుచు వేల్పు వసించునట్లు ల
ర్పాదుల నూదియుండఁ డని యాడుద; రట్ల గుటక సమస్తవ
స్తూదయహేతుభూతి వెలుఁగొందెడు మీరిట కీట్లు వచ్చుటక
శ్రీదయతాగమంబు కడు. జేవచయా నని నిశ్చయించితిన్.

58

టీక. త్వాదృశులందుక = నీవంటివారియందు; నందకము దాలుచు వేలుపు = నందకమును
పేరిటి కత్తిని ధరించు విష్ణువు; అర్పాదులక = పూజమొదలగువానియందు; ఊది = పూని; అడుదురు =
పలుకుదురు. సమస్తవస్తూదయహేతుభూతి = అన్నివదార్థముల అభ్యుదయమునకును కారణభూతుఁ
డైనవాడవు - బ్రహ్మవు; శ్రీదయతాగమంబు = శ్రీవిష్ణుజేవునిరాక.

క. నావిని నగుమొగమున న, దేవజ్యేష్ఠుండు వాసుదేవప్రియు సం
భావించి నజలజలధర, రావనిభగభీర³కంధరాధ్వనిఁ బలుకున్.

59

టీక. దేవజ్యేష్ఠుండు = దేవతలకువెద్ద - బ్రహ్మ; వాసుదేవప్రియుక = విష్ణుభక్తుని - పుండ
రీకుని; సంభావించి = గౌరవించి; నజల...ధ్వనిక = నజలజలధర = నీటితోఁగూడిన మేఘముయొక్క;
రావ = ధ్వనితో; నిభ = సమానమైన; గభీరకంధరాధ్వనిక = గంభీరమైనకంతస్వరముతో. అలం. ఉపమ
చ. ఒసఁగెద ⁴వేడు సీకు వరమో పరమప్రత! యొద్దియేనియుక
మసలక యన్న నన్నయసమన్వితం డిట్లను నట్టి ⁵దేనియుక
బిసరుహగర్భ! దుర్భవవిభేదనువైఁ దలఁపు దదీయసం
గసుఖ మఖండధర్తపరికర్తముఁ గూర్చి నొసంగు నాకొగిన్.

60

టీక. పరమప్రత! = గొప్ప నియమముగలవాడా! (పుండరీకుడా!) మసలక = అలసింపక;
అన్నయసమన్వితండు = ఆ సీతిహర్గయుక్తుడగు పుండరీకుండు; బిసరుహగర్భ! = బ్రహ్మ! దుర్భవవిభే
దనువైక = చెడ్డవైన పుట్టుకలను నశింపజేయు విష్ణువువము; తదీయసంగసుఖము = అతనిజేరుటవలనఁ
గల్గు సుఖమును; అఖండధర్తపరికర్తము = అడ్డులేని ధర్తహర్గప్రవర్తనమును; ఒగిన్ = బాగుగా. ప్రీతితో.
చ. అనవుడు నట్ల యిచ్చి కమలాసనుఁ ⁶డా శమశాలిఁ బలుకు నో
మునివర! వీవునేయుతపముక జపముక బెరఁచెనె నెల్లి నేఁ
టన భవదగ్రవీధికి గ డారపటుం డిటు వచ్చు; మున్నె యా
యన నిను నేలినాఁడు చరితార్థుడ వీవు చతుర్థసంపదన్.

61

1. క. లీ. చ. ట. శ్రీ. 2. క. మహా. చ. మహా. 3. చ. దాల్చుచు. 4. చ. నట్లు. 5. క.
కంధర. చ. ట. కంధరా. 6. క. నీకువేడు. చ. వేడునీకు. 7. చ. లేనియున్. 8. చ. డద్దను.

టీక. కమలానకుడు = బ్రహ్మ; శమశాలిక్ = శాంతగుణముచే ఒప్పు మునిని - పుండరీక్షుని గూర్చి; పెరరేపక్ = ప్రేరేపించుగా - ప్రోత్సహించుగా; కదారపటుండు = కపిలవర్ణముగల వస్త్రమును ధరించినవాడు - పీతాంబరుడు - విష్ణువు; ఎల్లి, నేటన = నేడురేపులలో; భవదగ్రపీఠిక్ = నీయెదుటికి; ఈవు = నీవు; చతుర్థసంపదక్ = మోక్షసంపదచేత; చరితార్థుడవు = కృతార్థుడవయితివి. క. నీ యీశ్వరము నోముని, నాయక ! దేవర్షి¹ నరగణప్రార్థితని

శ్వేయసవదాన్య మగు నని, పోయెఁ బయోజాతసూతి; పోయిన నతడున్. 62

టీక. దేవర్షి వదాన్యము = దేవతలు, మునులు, నరులు మొదలగువారి సమూహముచే గౌరవజీన శుభములనొసఁగునది; పయోజాతసూతి = కమలోద్భవుడు - బ్రహ్మ.

ఉ. ధాతఁ దలంచి మ్రొక్కి యపదాతసరోజదళాక్షుఁ 2 గాంచు లో

బ్రాతె 3 పెనంచి యన్నలువపల్కులు సత్యములొక్కొ వాక్కథా

4 ప్రోత ముకుందుఁ 5 డెందు ననుబోటికి దక్కునె? దక్క కేమి? భ

క్రాతురతాపహారి దనుజారి యనా వినమే బుధో క్తులన్.

63

టీక. ధాతక్ = బ్రహ్మను; అపదాతసరోజదళాక్షుఁ = తెల్లదామరలవంటి కన్నులుగల విష్ణుని; గాంచు = చూచునట్టి; లోబ్రాతె = మనస్సులోని అసక్తిని; పెనంచి = పెనచుకొని - అతిశయించు జేసికొని - విష్ణుజూచు ఆతురత ఎక్కువ కాఁగా-అని భావము; అన్నలువపల్కులు = ఆ బ్రహ్మమాటలు; వాక్కథాప్రోత = వాక్కులచేతను, కథలచేతను కూర్చుబడినవాడు - కొనియాడఁబడినవాడు; ముకుందుడు = మోక్షదాత; దనుజారి = రాక్షసులకు శత్రువగు విష్ణువు; భక్రాతురతాపహారి = భక్తులయొక్కయు, విషన్నులయొక్కయు బాధను పోగొట్టువాడు. [క్రిందిపద్యముతో సమన్వయము.] అలం. అనుప్రాసము.

సీ. అవచూడ బర్హి బర్హ మున నొండొంటి 6 సీక్కుము లంటి చల్లిచిక్కుము దలిర్పఁ
బంటకార్యైలిదప్పి 7 డంట గెంటసమాడు వెడఁదకన్నీలకాంతి 8 వెల్లివొడువ
మెలుంగుఁజెక్కులమీఁద మిట్టించి మొసలివాగడమద్దికాయలకభ్రకు లమర
వక్షఃస్థలమున శ్రీసత్యకౌస్తుభవైజయంతు లొదిరతోడి వంతు వడయ

తే. నిమ్ననాభియుఁ ద్రివళి¹⁰ పల్లితజతరము

కరకలితచిత్రభస్త్రశంఖములు నమర

11 మన్ననస్సీమ నేప్రాద్దు మలయుచున్న

ధూర్తబాలుడు నామ్రోల దోచునొక్కొ !

64

టీక. అవచూడబర్హి బర్హ మునక్ = సిగయందలి నెమిలిసింఘమున; ఒండొంటి...లంటి = ఒక దానియట్టిక నింకొకటి చిక్కుకొని; అమరక్ = అమరియొండగా - తగినట్లుండగా; పంటకార్యైలిదప్పి జంటక్ = కరత్యాలమునందలి మేలైన తెల్లతామరలను; గెంటసమాడు = తిరస్కరించు; వెడఁద = వికాలమైన; వెల్లివొడువక్ = వ్యాపించుగా; మిట్టించి = మీఁచికెగిరి - విజృంభించి; మొసలివాగడ మద్దికాయలకభ్రకులు = మకరకుండలముల తళుకులు; ఇందిరతోడక్ = లక్ష్మీదేవితోఁగూడ; వంతు వడయక్ = వంతుచేసికొనగా - లక్ష్మీతోఁబాటు అవియును వక్షఃస్థలమున ఉండఁగా; నిమ్ననాభియుక్ = లోతైన బొడ్డును; త్రివళిపల్లితజతరము = మూడు మడతలతోనుకూడిన కడుపు; కర...శంఖములు = చేలిలోని రంగులసంచియు, శంఖమును; మలయుచున్న = తోచుచున్న - తిరుగుచున్న; ధూర్త బాలుడు = అల్లరిపిల్లవాడైన శ్రీకృష్ణుడు. అలం. స్వభావోక్తి, ఉదాత్తము.

1. చ. సుర. 2. క. గాంచి. చ. ట. గాంచు. 3. చ. ట. పెనంచి. 4. చ. ప్రోతు. 5. చ. ట. సంధ. 6. చ. సిద్ధము. 7. ట. దంటు. 8. చ. లోలేదు. 9. క. తళుకు. చ. కళుకు. 10. చ. పద్ధత. 11. క. మన్ననంబును. చ. ట. మన్ననస్సీమ.

క. అని యీగతి మీమాంసా,చని మానసమృగముఁ ద్రిప్పు వైష్ణవరత్నం

బునకు నిజదక్షిణేక్షణ,ననజచ్చర మదరె శుభనివహపిశునంబై.

65

టీక. ఈగతి = హరితిని; మానసమృగము = మనస్సును జింకను; మీమాంసాపని = సందేహమును అడవియందు; నిజ...చ్చరము = తామరపూవురేకుమంటి తన కుడికన్ను; శుభనివహాపి శునంబై = శుభసమూహమునకు సూచకమై; అదరె = కుడికన్నదరుట మగవారికి శుభసూచకముని సంప్రదాయసిద్ధమగు సిద్ధాంతము.

తే. నాఁడు మఱునాఁడు నవ్విప్రనందనుండు, ధాతమాటలచుదంబు దానవారి

తనకడకు¹వచ్చురాములుదలఁచితలఁచి, ముచ్చటలయేటితరంగలమునిఁగి మునిఁగి.

టీక. అవిప్రనందనుడు = ఆ బ్రహ్మణ్యమూరుండు - పుండరీకుండు; దానవారి = రాక్షసులకు శత్రువగు విష్ణువు. అలా. రూపకము.

వ. మూఁడవనాఁడు యథాకాలప్రబుద్ధుండై పూర్వాశ్రితపీఠాశ్రమమున బద్ధ⁷⁶
పద్మాసనాసీచుండై.

టీక. యథాకాలప్రబుద్ధుండై = యుక్తకాలమున మేల్కొన్నవాడై; బద్ధపద్మాసనాసీచుండై = పద్మాసనబంధము వేసికొని కూర్చున్నవాడై.

క. కరివదనదేవతామిళ,దరుణాభచతుర్దశాధ్య వాదిమసాంతా

క్షయ్యుత మగు నాధారాంబురుహంబునఁ గలుగు వలపు బుగులుకొనంగన్,⁶³

టీక. కరి...య్యుతము - కరివదనదేవతామిళత్ = విఘ్నేశ్వరుండు దేవతగాఁగలదియు; అరుణాభ = ఎఱ్ఱనికాంతి గలదియు; చతుర్దశాధ్య = నాలుగు జేతులు కలదియు; వాదిమ, సాంతాక్షరయ్యుతము = వకారము మొదలు సకారమువఱకుఁగల అక్షరములు - వశషస-అను నక్షరములు కలది; అగు; ఆధారాంబురుహంబున = మూలాధారకమలమునందు; కలుగు వలపు = ఉన్న పరిమళము; బుగులు కొనంగన్ = విడుకొనఁగా.

క. ²పూనఁ దటిత్పృథ పద్ధళ,మై నలువ వసింప బాది లాంతాక్షరసం

ధానస్ఫుట మగు స్వాధిష్ఠానాబ్జమునందు వెడల సత్సౌరభముల్.

69

టీక. కటిత్పృథ = మెఱుపుయొక్క కాంతిపటికాంతిలో; పద్ధళమై = ఆఱు జేతులుకలదియు; నలువ వసింప = బ్రహ్మ అధిష్ఠానదేవత కాఁగా; బాదిలాంతాక్షరసంధానస్ఫుటము = బ మొదలుకొని ల వఱకుఁగల-(బభమయరల - అను) నక్షరములకూర్చుచే ప్రకాశించునది; స్వాధిష్ఠానాబ్జమునందున్ = స్వాధిష్ఠానపద్మముచుడి; సత్సౌరభముల్ = మంచిపరిమళములు; వెడలన్ = బయట వ్యాపింపఁగా.

క. డాద్యము ఫాంతిమమును నీ,ల ద్యుతియుఁ బురాణపురుషలాలితము సుధీ

వేద్యము నగు దశపత్ర సముద్యనణిపూరకమున మొలవఁగఁ దావుల్.

70

టీక. డాద్యము = డకారము మొదటఁగలది; ఫాంతికము = వకారము చివఱఁగలది - అనఁగా; డ ధ ణ త థ ద ధ న ప ఫ అని నక్షరములుకలది; నీలద్యుతియొన్ = నల్లనికాంతియు; పురాణపురుషలాలితము = విష్ణుదేవతచే లాలించఁబడినది - ఇంద్రుడై; -విష్ణు వధిదేవత యగుటచే చక్కనిదనుట. సుధీవేద్యము = పండితులచేఁ జెలియఁదగినది; దశపత్రసముద్యనణిపూరకమునన్ = పదిజేతులచే వెలుగు మణిపూరకకమలమునందు; తావుల్ = పరిమళములు; మొలవఁగన్ = పుట్టఁగా.

క. శైవము ద్వాదశదళరే,ఖావలితకతంబు కమ్రకనకచ్చాయా

శ్రీనవాము నొ ననాహత, మేవేళం జెడని గంధ మిగురొత్తింపన్.

71

1. 'వారి' అని ఒకప్రతిపాతము. క. ర. 2. చ. డోన.

టీక. వైవము = శివుడు దేవతాః గలదియును; ద్వావశ...శుబు = పాండ్రాడు తేజశ్శక్తిః జ్ఞాబ్జులైన క మొనలు త వజ్రముగల - క భ గ ణు జ చ ఛ జ యు ఖ ట త-అను పాండ్రాడక్షరములు కలది; కమ్మినకన్యామూర్తివహము = ప్రకాశించు బంగారువన్నెకలిమిని వహించినది - బంగారు వన్నెకలిగి ప్రకాశించునది; అనాహతము = అనాహతకమలము; వివేక = ఎల్లప్పుడును; చెడని గంధము = చెడిపోని గొప్పపరిమళమును; ఇగుర్పొత్తింపక = చిగుర్చున్నట్లు చేయఁగా - అతిశయింపఁజేయఁగా.

క. పదియాఱుతేకులందును, బదియాఱుసొరంబు లుండఁ బరమజ్యోతి

వృద్ధమై సురమునివశతకై, బొదలు విశుద్ధమునఁ బొంకముగఁ బరిమళముల్. 72

టీక. పదియాఱుసొరంబులు = స్వర్గములగు పదునాఱుచ్చులును - ఆ - ఆ - ఇ - ఈ - ఉ - ఊ - ఋ - ౠ - ఌ - య - ఏ - ఐ - ఓ - ఔ - అ - ఆ - అనునవి; పరమజ్యోతివృద్ధమై = గొప్ప వెలుగునకు స్థానమై; సురమునివశతకై = నారకుండు అధిదేవతగాఁ గలదగుటచేత; విశుద్ధమునకై = విశుద్ధ కమలమునందు; పొంకమునకై = పొందికగానుండఁగా; - పొందిక కాఁగా.

క. దళయుగమున హంతుంబులు, పాలుపొందఁ జిదంశ మగుచు భూరిమణివిభా
వలిఁ దగు నాజ్ఞాపురమునఁగలవాసన లేసరేఁగి కడలుకొనంగన్. 73

టీక. దళయుగమునకై = రెండుతేకులందు; [‘రెండుతేకులచేత’అని పూర్వటీక.] పాలు పొందకై = ప్రకాశింపఁగా; చిదంశమగుచుకై = జ్ఞానాశ్రమైనదగుచు; భూరిమణివిభావళికై = ఎక్కువైన మణుల కాలిపంక్తులచే; తగు = తగియున్న; ఆజ్ఞాపురమునకై = ఆజ్ఞాచక్రమయిన కమలము నందు; వాసనలు = పరిమళములు; ఏసరేఁగి = మిక్కిలిలేఁగి; కడలుకొనంగకై = వ్యాపింపఁగా.

ఉ. ఇంతకు నుద్ధవమై శిరసు నిక్క నధోముఖమూర్తిఁ బొల్పి య

త్యంతవికాసకాలియయి¹యాద్యశివాశ్రయమై సహస్ర

త్రాంతరచిత్సుధారసమహార్షురదుర్దిన మాచరించు న

ద్దొంతరపువ్వునం గలుగు తోరపుగంపులు వెంపుమీఱఁగన్. 74

టీక. ఇంతకుకై, ఉద్ధవమై = ఈ యాఱుకమలములకును మీఱఁగానుండి; శిరసునిక్కకై = శిరస్సును స్థానమున - శిరోభాగమున; అధోముఖమూర్తికై = క్రిందుగానుండుముఖముగలరూపుతో - తలక్రిందుగా; పొల్పి = ప్రకాశించి; అత్యంతవికాసకాలి, యయి = మిక్కిలిప్రకాశించుచున్నదయి; ఆద్యశివాశ్రయమై = మొదటివాడైన - మూలపురుషుడైన భగవంతునికి (పరమాత్మకు) నివాసము; సహస్ర.....దుర్దినము - సహస్రవృత్త = వేయితేకులు గల సహస్రారకమలముయొక్క; అంతర = లోపలనున్న; చిత్సుధారస మహార్షుర = జ్ఞానామృతరసముయొక్క గొప్పప్రవాహముచే; దుర్దినము = (మేఘములుకప్పిన) వర్షాకాలపునీనమును; ఆచరించు = చేయు - కలిగించు; అద్దొంతరపువ్వునకై = సహస్రారమున; తోరపుగంపులు = ఎక్కువైన పరిమళములు.

మీఁదియాఱు కమలములకును మీఱఁగా శిరోభాగమున సహస్రారవద్దమున్నదనియు, అది పరమాత్మకు నివాసమనియు అందుండి చిదానందామృతము వెల్లువలయి పాఱుచుండుననియు, అట్టి వద్దముపరిమళములు నలుగడల వ్యాపించుననియు భావము.

చ. కనదరుణప్రభావిభవగర్వ మఖర్వముగా నొనర్చుచుం

దనువు తేళుక్కునకై మెఱవఁ దత్సరసీరుహపంక్తివేరి ని

చ్చైన వడి నెక్కి నిక్కి నిజజిహ్వాకఁ జూచి లలాటమధ్యగు

జనిత సుధామయూఖసుధ సర్పపురంద్రక క్రోలి సోలఁగన్. 75

టీక. కనద.....గర్వము = ప్రకాశించు ఎఱ్ఱనికాంతి సంపదయొక్క అతిశయమును; అభిర్వముగా = ఎక్కువగా (తక్కువకాని దానినిగా); ఒనర్చుచు = చేయుచును; తత్సరసీరుహ పంక్తిపేరి నిచ్చెనన్ = మీది కమలములసమూహమునెడి నిచ్చెనను; నిజహింసాకన్ = తననాలుకను; లలాట.....సుధన్ = నొసటిమధ్యమున (సహస్రారమున) బుట్టిన చంద్రునియందలి అమృతమును; సర్వపురుద్రిక = ఉత్తమకాలినాగుఁబాము; త్రోలి = త్రాగి; సోలగన్ = పరకముకాఁగా.

క. హృన్మణి సూత్రాకృతి యగు, చిన్మూర్తి బురాణపురుషు¹ కేమావాసుం
గన్మోగించి లోనిచూపున, సన్తాన్యఁ డతండు చూచు సమయమునందున్. 76

టీక. సన్తాన్యఁడు = గొప్పవారిచే పూజింపఁదగినవాఁడు; (అతఁడు = పుండరీకుఁడు); హృన్మణి సూత్రాకృతి = హృదయమనుమణియందు సూత్రముయొక్క ఆకారముకలవానిని - సూత్రమైనవానిని; చిన్మూర్తి = జ్ఞానస్వరూపుని; పురాణపురుషున్ = మిక్కిలిప్రాచీనుడైన పురుషుని - ఆదిపురుషుని; కేమావాసున్ = కేమనిపై నుండువానిని - కేవలమున శయనించువానిని; కన్మోగించి = కన్నుమూసి; లోనిచూపున్ = అంతర్దృష్టితో.

దండకము, కడిది² యనురుధేనుకు³ ధేనుకుల్మీల దంభోలి⁴ కిసంస్తంభిదోస్తస్సంభ
సంభూతశౌర్యాగ్నిచే గ్రాచి గోలోకముం గాచి గోవర్ధనక్షోణి భృత్కందర
క్షోణి. గ్రీడించు విన్నాణి - పెన్నాటకందైన క్రాల్లన్నులం గల్లుపెందళ్ళులన్
నల్లడం జిల్లు నెమ్మోముజాబిల్లి శోభిల్లి, నుత్తుల్ల గల్లద్వయిన్ వాత్తి మత్తిల్లి
వర్తించుచున్ మాకరాకారరేఖాభిరామంబులొ కుండలంబుల్ సమగ్రప్రభా
మండలంబుల్ చలింపన్, నిలింపాశుగాసాకృతిన్ మాసరందైన మాయూర
పింఛంబుతో నైకకముం బొందు చిక్కంబుచే గొప్పయై కొప్పు గన్నట్టు, గన్న
ట్టుగా⁵ రాని వేడ్కన్ మహాఫాలపట్టంబుపై నెట్టుకో నిగమకమలగంధముల్
సంధిలం జేయు నాసాపుటన్ ప్రస్ఫుటసూపుర్తి వర్తింప దృష్టాద్ధనుస్సంపదల్
పెంపుమీఱంగ, రంగద్రుచిన్ శాక్వరస్కంధబంధుత్వగంధంబు రూపించు
మూపుల్ పురాయింప, నింపారురేఖత్రయీమైత్రి నేత్రప్రియం బిచ్చుచున్
గంబు⁶ పాకంబుపాకంబున⁷ బంధురందై వలత్కంధరం బొప్పు, గప్పెక్కు నీలం
పుగంబంబులంబోలు బల్లెలు లీలావిభూషావళిం జాల భాసిల్లి, నుల్లోకసౌందర్య
ధుర్వృత్తిన్ విస్తృతంబొ నురస్సీమ జీమూతమై హారవర్షోపలశ్రేణి రాణించు
మించుం బురాణంపఁగాఁజేయు నచ్చోన యుచ్చాన⁸ భానుచ్చవిం దుచ్చముంజేసి
కింజాతవాసాంస్త్రికంజాతలాక్షాంకశంకావహందైన పంకేజరాగం బిగుర్పంగ,
శ్రీచరణోయుగశేషాటకందై కనోద్ధాటకోద్భుత్తులాకోటు లూటాడుచున్ జాటు
వాచాటతన్¹⁰ బాటి ముప్పేటగాఁ జాట్టినన్ దీగచుట్టుల్ గటిన్ సంఘటిల్లన్,
దటిల్లేఖ లేఖర్వభుం జేరి రంజిల్లునా నుల్లలత్కాంతిగోయష్టి యుత్కృష్టమై
పొచ్చుగా నిచ్చుకున్ వచ్చుచున్ గ్రచ్చకాయల్ కరాధిష్ఠితాజాండపండంబు

1. ట. చింతింపుచుదా. 2. క. యనురు. చ. ట. యనురు. 3. చ. సన్తాభ. ట. సన్తంభ. 4. చ. ట. నల్లడం. క. నల్లడన్. 5. చ. గోరి. 6. క. లో మొదటి 'పాకంబు' లేదు. చ. ట. లలో ఉన్నది. 7. క. కాను. చ. ట. భాను. 8. చ. యుగళి. 9. చ. ధాటకో. 10. చ. జాటు.

లోనాఁ గడుఁ జిత్రభక్త్రుంబున¹ నిల్వినం బొల్పుగాఁ గల్పక స్వచ్ఛగుచ్ఛంబు
సత్యాధ్యమై నిత్యముం గ్రొత్తగాఁ బూనియున్నాడన² భవ్యశంఖంబు సవ్యాగ్ర
హస్తంబునం³ దిమ్ముగా దివ్యభూషావిశేషార్భటుల్ గ్రమ్మ, లేచెమైరల్
గ్రమ్మగా నమదిక్పాలకమస్తుతుల్ స్వస్థలం బంటఁగా, నంటఁగా రాక రాకా
సుధాభాసు భానూజ్జ్వలజ్జ్వల కీలాకుల ప్రాధోరీధా కృదారూఢగాఢత్వజాఘంబు
మోఘంబుగా⁴ మేఘవీధిం⁵ ధరాధోజగద్ధోరణి⁶ దోరణల్ గట్ట, యాదవ
రమణుండు నాభిసంజాతకంజాతజాతుం డఖండాప్రిసీతీభవద్విశ్వవిశ్వంభరా
భాగుం డాభోగవద్భోగి భోగాసనుం డాసవామోదమాధుర్యధుర్యాసు⁷ స్త్రీ
కిపాలద్వయీ పత్రరేఖాపకారక్రియాహారచక్రాంకుఁ డోంకారసర్వస్వనిర్వా
హకుం డుర్విచే దుర్వహంగ ప్రభాగుర్విచే నోషధుల్ గన్న పృథ్వాఖ్యపృథ్వీశ
ముఖ్యుండు పుండ్రేంతుకోదండలతాఘః డంచద్దరస్తేరసారుం డుదారుండు
దారోత్తమల్ నీలయ⁸ బాలయ⁹ లక్ష్మీయ¹⁰ పద్మలాక్షీశిరోరత్నము¹¹
భూమియ¹² భామయ¹³ బ్రేమఁ గామించి వెన్నాడఁగా మించి పంచాబ్దుఁ
డయ్యుం గడుం బ్రోడలా బోడలుం జూడఁగాలేని వెన్నిక్క నిక్కంబ యావి
స్కృతిం జూపి దీపించి యుండన్.

77

టీక. కడిదియసురు¹ = అసాధ్యుడైన రాక్షసుడగు; ధేనుకు² = ధేనుకుడనువానిని;
ధేను.....కౌర్యాగ్నిచే³, ధేనుకుత్మీలదంభోళి = గోవర్ధనపర్వతమును పిడుగును; సూస్తంభి=అడ్డు
కొను - పడకుండఁజేయు; దోఃస్తంభ = స్తంభములబోలు భుజములనుండి; సంభూత = పుట్టిస
కౌర్యాగ్నిచేన్ = పరాక్రమమును అగ్నిచే; క్రాచి = దహించి - అనఁగా ధేనుకాసురుని సంహరించి
[ధేనుకుత్మీల = గోవర్ధనపర్వతముచేత, అని పూర్వటీక.] గోలోకముంగాచి = గోవులగుంపును రక్షించి;
గోవర్ధన.....తోణి⁴ = గోవర్ధనపర్వతపు గుహప్రదేశమున; క్రీడించు = ఆటలాడు; విన్నాజి =
నేర్పరి - శ్రీకృష్ణుండు; పెన్నాటకందైన = మిక్కిలి చలించుచున్న; - నటించుచున్న; క్రాల్లన్నుల్⁵,
కల్లు = ప్రకాశించుకన్నులనుండి వెలువడు; పెదక్కల⁶ = ఎక్కువైన కాంతులను; నల్లడన్ =
నాల్గదిక్కులను; చిల్కు = చిమ్మఁజేయు - ప్రసరింపఁజేయు; సెమ్మైముజాజిల్లి = ముఖచంద్రుడు;
శోభిల్ల⁷ = ప్రకాశించుగా; ఉత్కుల్లగల్లద్వయి⁸ = ప్రకాశించు రెండు చెక్కిళ్ళయందును; హత్తి =
అంటుకొని; మత్తిల్లి = మదించి; మకరాకారరేఖాభిరామంబులా = మొసలియొక్క రూపమువంటి
రూపముచే ఇంపయినవైన; నమగ్రప్రభామండలంబుల్ = నిండు వెలుగుల సముదాయము కలవి; చలిం
వ⁹ = కదలాడఁగా; నిలింపాశుగాసాకృతి¹⁰ = ఇంద్రధనుస్సుయొక్క ఆకారమున; మాసరందైన =
అతిశయించి యున్న; మాయూరసింఘంబుతో¹¹ = నెమలిసింఘముతో (నెమలిసింఘము కృష్ణునికి శిరో
ఽలంకారమనుట); నికృముంబొందు = కలిసియుండు = కూడియుండు; కొప్పు = జుట్టు; కన్నట్టగా
రాని = చూడగా రాని - చాడ్డుమీఱిన; వేడ్క¹² = మక్కువతో; మహాఫాలపట్టంబువై¹³ = విశాల
మగు నుడుటిపయి; కెట్టకో¹⁴; నిగమకమలగంధముల్ = వేదములను పద్మముల పరిమళములను;
సంధిలంజేయు = కలిగించు - వ్యాపింపఁజేయు; నాసాపుటి¹⁵ = నాసికయందు; ప్రస్ఫుటస్ఫూర్తి =
మిక్కిలిస్ఫుటమగు ప్రకాశము; దృఢ్య.....దల్ = గొప్పవైన విండ్లకోధలు; పెంపుమీఱంగ¹⁶ = అతి

1. క. నిల్వినం. చ. 2. నిల్వినం. ట. చ. బొల్పుగా. 3. చ. లీధా. 4. చ. ధవిరి. 5. చ. ధరాధో. 6. చ. దోరణుల్. 7. చ. శోక్తముల్.

శయింపఁగా; రంగద్రుచిక్ = నాట్యముచేయుకాంతితో - తోలుకాడు కాంతితో; కాక్వరస్కంధ
బంధుత్వగంధంబుక్ = ఎద్దుమూపురము బంధుత్వవాసనను - ఎద్దుమూపురపుఁబోలికను. [కాక్వర...
...గంధంబుక్ = ఎద్దుమూపురమునుబోలి నిక్కుగల గర్వముచేతని పూర్వటిక్.] రూపించు =
ప్రకాశింపఁజేయు; మూపుత్ = భుజములు; పురాంబుక్ = వర్ధిల్లగా - విజృంభింపఁగా; ఇంపారు
రేఖత్రయామైత్రిక్ = చక్కనైన మూడుగీతలకూడికచే; కంబుపాకంబుపాకంబునక్ = చిన్న
శంఖమువిధమున; బంధురంటై = నిమోన్నతములు కలదై - ఒప్పిదమై; వలత్కంధరంబు, ఒప్పుక్ =
గుండ్రనిమెడ ప్రకాశింపఁగా; కప్పెక్కు = నల్లని; నీలపుఁ గంబంబులంబోలు = ఇంద్రనీలముల
స్తంభములవలె నున్న; బల్లెలు = గొప్పచేతులు; లీలావిభూషావళిక్ = విలాసార్థమయిన నగలసమూహ
ముచే; చాలక్ = ఎక్కువగా; భాసిల్లక్ = ప్రకాశింపఁగా; ఉల్లాకసౌందర్యధుర్భుతిక్ = లోకా
తీతమయిన (గొప్ప) సౌందర్యమును వహించుస్థితితో; విస్తృతంబో = విశాలమయిన; ఉరస్సీను =
పక్షిస్థలము; జీమాతమై = మేళమై; హరవర్షోపలక్ష్మణి = ముత్యాలహారము లను వడగండ్లు; రాణించు
మిందుక్ = ప్రకాశించు మెఱుపును; పురాణింపఁగఁజేయు = వర్ధిల్పించఁగఁజేయునట్టి; అచోపన =
ఆప్రదేశముననే - వత్సమునందే; ఉచ్చాసభానుచ్చవిక్ = (దట్టమయిన) సూర్యకాంతిని; తుచ్చముం
జేసి = అణగఁగొట్టి - తిరస్కరించి; కంజాత.....వహంబు = లక్ష్మీదేవియొక్క లత్తుకగుఱుతు
లనెడి సందేహమును కలిగించునది; పంకేజరాగంబు = పద్మరాగము - కౌస్తుభముణి; ఇగుర్పంగ్ =
చిగిరింపఁగా - ప్రకాశింపఁగా; [విష్ణువువత్సముమీఁది కౌస్తుభమాణిక్యము ఎఱునిదగుటచే-లక్ష్మీదేవి అతనిని
పాదములతో తాఁకుటవలన ఆ పాదముదలి లత్తుకగుఱుతు అచట అంటున్నట్లున్నదని వర్ణితము.] శరణ
యంగళపటికంబై = పాదములకుఁ ద్రిశూలమై-అనఁగా-బంధించునదై; కనద్ధాటోద్భ్రుతాఱుటలు = ప్రకా
శించు బంగారుమయమగు అందయిలు; ఊటాడుచుక్ = కదలాడుచు; చాటువాచాటక్, చాటి = చాటు
గర్భోత్పలను పలికి-చమత్కారయుక్తముగా మాటనేర్చును వెల్లిడించి; ముప్పేటగాక్ = మూడు పేట
లుగా-మూడు చుట్లు వచ్చునట్లుగా; కటిక్ = మొలయందు; సంఘటిల్లక్ = కూర్చుబడఁగా - ఉండఁగా;
[ఇచట “చాటు = చాటింపు; వాచాటక్ = మాటకారిత్వమును” అని పూర్వటిక్.] కటిల్లేఖ = మెఱుపు
తీగ; లేఖర్థభుక్ చేరి = ఇంద్రునిజేరి; రంజిల్లునాక్ - ప్రకాశించునోయనునట్లు; ఉల్లసత్కాంతి =
తళతళ మనుకాంతు లీనుచున్నది; గోయప్తి = ఆవులను తోలెడి కట్టి; ఇచ్చకుక్, వచ్చుచుక్ = మనస్సు
నాకర్షించుచు; కరా.....లోనాక్ = చేతియందుంచుకొనఁబడిన బ్రహ్మాండగోళములసమూహముల
యనునట్లు; చిత్రభస్మంబునక్ = రంగురంగుల సంచియందు; పొల్పుగాక్ = అందముగా; కల్పకస్యచ్చ
గుచ్చంబు = పారిజాతపుష్పాగ్రుతి; సత్కార్థమై = సత్యభామకిచ్చుటకొఱుతు; భవ్యశంఖంబు = గొప్ప
శంఖము - పాంచజన్యము; నవ్యాగ్రహస్తంబునందుక్ = ఎడమయఱచేతియందు; ఇమ్ముగాక్ =
భద్రముగా ఉండఁగా; దివ్య.....టుల్ = గొప్పగొప్పనగల ఆర్భాటములు; క్రమ్మక్ = వ్యాపింపఁగా;
లేదెమ్మెరల్ = లేతవాయువులు; నమ్ర.....స్తుతుల్ = విసతులగు దిక్పాలకులపొగడ్తులు;
స్వస్థంబు = స్వర్గమును; అంటఁగా = అంటుకొనఁగా - స్వర్గమున వ్యాపింపఁగా; రాకా.....
ఘంబు - రాకానుధాభాను = నిండుచంద్రునియొక్క; భాను = కిరణములనుండి; ఉజ్జ్వలజ్వాల =
ప్రకాశించుచున్న జ్వాలయొక్క; కీలాకల = మంటలచేత కలకలనొంది; ప్రాణభీదాకృత్ = ఎక్కువ
అవమానకఱుచును; ఆరుధ = మీఁదికిలేచుచున్న; గాఢవ్యధాఘంబు = అధికకాంతిసమూహము;
మోఘంబుగాక్ = వ్యర్థమగునట్లు; మేఘవీధిక్ = గగనమార్గమునందును; ధరాధోజగద్ధోరణిక్ =
క్రిందిలోకమునందును; యాదవరహంబు = యాదవులకు ప్రభువగు శ్రీకృష్ణుడు; నాభి.....
కాతుండు = నాభికమలమున పుట్టిన బ్రహ్మకలవాడు; అఖండంబు.....భాగుండు = (తనకు) గొప్ప
పాదపీఠముగాఁజేయఁబడిన సమస్తభూభాగములను కలవాడు; ఆభోగవద్భోగభోగాసనుండు = పరి
పూర్ణమైన కేషునిదేహము పీఠముగాఁ గలవాడు; [“ఆభోగవత్ = పరిపూర్ణత్వమునంటి” అని పూర్వ

టీక.] అసవా.....చక్రాంకుడు = అసవామోద = మధ్యపరిమళముయొక్క; మాధుర్య = తియ్యదనమును; ధుర్య = వహించిన; అమరస్త్రీ = రాక్షసస్త్రీలయొక్క; కపాలద్వయా = రెండుచెక్కిళ్ళయందలి; పత్రరేఖా = మరకలకు; అపకారక్రియా = అపకారము చేయుటయందు; క్రూర = కఠినమైన; చక్రాంకుడు = చక్రాయుధము చిహ్నముగాఁగలవాడు; దుర్య.....గుర్విచే = మోయరాని దేహముకాంతిచే బరువైన; ఉర్విచే = భూమివలన; కన్న = కనఁజేసిన - సంపాదించిన; పృథ్వాఖ్య పృథ్వీశముఖ్యుండు = పృథువను పేరుగల రాజురూపమునఁ బుట్టినవాడు; పుండ్రేక్షుకోదండలక్షాభుండు = లక్షమంది మన్మథులను పోలినవాడు; అంచద్దరస్త్రేసారండు = ఒప్పదమైన చిరునవ్వుసారము కలవాడు; దారోత్తమత్ = ఉత్తమభార్యలు; పక్షలాలాక్షీశిరోరత్నముక్ = శ్రేష్ఠరాలయిన ఉవిదయు; పంచాక్షుడు = ఐదేడ్డవయసువాడు; ప్రోడలు = ప్రాధులు; బోడలు = మునులు; పెన్నిక్క = గొప్ప ఆశ్రయము - ఆశ్రయమైనవాడు అవిష్కృతిక, చూపి = ప్రత్యక్షము, క. కనుదెఱచి తనదు¹లోనఁ, గను²లేజము మ్రోలఁ గాంచి కిమలాసముఁ డా

డినియట్లు నిక్కిమయ్యెనె, వినఁ గన నిది క్రొత్త యనుచు వె సుత్తితుండై. 78

టీక. తనదులోన = తనహృదయమునందు; మ్రోల = ఎదుటను; వెనక్ = వెగముగా; ఉత్తితుండై = లేచినవాడై.

సీ. చామరధ్వజశంఖ చాపప్రముఖ చిహ్నాలితపదార్పణాలంకృతమహి
దళితోపరిత్యగజ్వలదంశుఁ నత్ఫలాస్త్రభాభిరామోపదండయుగళు
వరదానముద్రాబృథరణభూషితకటిన్యస్తకుంచితసమున్నతభుజాధ్యు
సింహవలగ్నలక్ష్మీపరిహాసి తోయజగర్భగర్భపుట్టావలగ్న

తే. జలదసంకాశు నిర్విడజఘనదేశుఁ, గోటికందర్పలావణ్యగుణశరణ్యు
విష్ణు నిజభక్తవర్ధిష్ఠః గృష్ణుఁ గాంచి, పటచ సాక్రోశుఁ డగుచు నాబ్రహ్మణుండు.

టీక. చామర.....మహిక్ = చామరము, కేతువు, శంఖము, విల్లు మొదలగు చిహ్నములు కల పాదములంచుటచే - (ఆట్టిపాదములతో నడచుటచే) (వానిచే) అలంకరింపఁబడిన భూమికలవానిని; దళితో.....యుగళుక్ - దళిత = ఒలువఁబడిన; ఉపరిత్యక్ = మీఁదితోలు కలదగుటవలన; ఉజ్వలత్ = ప్రకాశించుచున్న; అంశుమత్ఫలాస్త్రభ = ఆరణికంబములవలె; అభిరామ = మనోహరమైన; ఉరుదండయుగళుక్ = దండములవంటి రెండు తొడలును కలవానిని; వర.....భుజాధ్యుక్ - వరదానముద్రాబృథరణ = వరము, దానము, ముద్ర, వద్దము అను వానిని ధరించుటచే; భూషిత = అలంకరింపఁబడి; కటిన్యస్త = మొలయందుంచఁబడినదయి; కుంచిత = వంపఁబడిన; సమున్నతభుజాధ్యుక్ = మిక్కిలి పొడవైన భుజములు కలవానిని. [శ్రీకృష్ణుండు పరాదలనుధరించి, ఒర్యోరముగ మొలవయి చేతులు వేసికొన్నాడని భావము.] సింహ.....వలగ్నుక్ - సింహవలగ్నలక్ష్మీపరిహాసి = సింహము నడుమునందమును నవ్వుచున్నదయి; తోయజగర్భగర్భ = బ్రహ్మకుపుట్టువు కారణమయి; వృత్త = వర్తలమైన - గుండ్రమైన; అవలగ్నుక్ = నడుముకలవానిని; జలదసంకాశుక్ = మేఘమునంటివానిని - మేఘశ్యాముని; నిర్విడజఘనదేశుక్ = సిగ్గులేని కటికలవానిని - దిగంబరుని; గోటికందర్పలావణ్యుక్ = గోటిమంది మన్మథులచక్కదనము కలవానిని; గుణశరణ్యుక్ = గొప్పగుణములు కలవానిని; విష్ణుక్ = నర్మవ్యాధికుని; నిజభక్తవర్ధిష్ఠుక్ = తనభక్తులను వృద్ధిపొందించువానిని; ఆ బ్రహ్మణుండు = ఆ పుంశరీకుండు; సాక్రోశుఁడగుచుక్ = (రక్షణశోఞ్ఞ) అణచుచున్నవాడగుచు; పటచక్ = పరుగిడిపోయెను. [ఇటు 'సాక్రోశుండు = తిట్టుటతోఁగూడినవాడు' అని వెనుకటి వ్యాఖ్య కలదు. అది అత్యంతాసను గుణము.] అలం. ఉదాత్తము, ఉము.

చ. పఱచిన దేవకీసుతుడు పక్కున నవ్విను¹ గ్రమ్మటిల్లి మైఁ
దఱచుగ రోషహర్షణ ముదంచితభక్తిభగాలనత్వ మే
ర్పఱచుచుఁ గేల్తొగిడ్చి² పలుపల్కుల తల్కులనన్న వెన్నెల³
బఱపుచుఁ బ్రస్తుతించె ముని బంధవిభంజను భక్తరంజనున్.

80

టీక. గ్రమ్మటిల్లి = మరలివచ్చి; మై = దేహమున; రోషహర్షణము = గగుర్పాటు; ఉదంచిత.....నత్వము = ఎక్కువయిన భక్త్యతిశయమువలన కలఃతపాటు; పలుపల్కులతల్కులన్ = ఎక్కువమాటలకాతులచే; [‘తల్కుల = తళితళలాడుచున్న’ అని పూర్వటీక.] నన్న వెన్నెలన్ = నన్నునివెన్నెలవంటికాంతులను; పఱపుచున్ = వ్యాపింపజేయుచు; బంధవిభంజకున్ = సంసారబంధములను నశింపజేయువానిని; భక్తరంజకున్ = భక్తులను సంతోషపఱచువానిని - శ్రీకృష్ణుని; ముని = మునియైన పుండరీకుడు; ప్రస్తుతించెన్ = కొనియాడెను.

మాలిని. విధి శివ సనకాదుల్ వేదముల్ గూడి నిన్నో
మధుమథన! యితం డిష్టాష్ఠివాఁడంచు నెన్నఁ
విధులు లయినచోటన్ నేర్చునే గాఢమోహం
బుధి వడి బడుచు న్నాబోఁటి నీవాట మెన్నన్.

81

టీక. మధుమథన! = మధువను రాక్షసుని సహించినవాడా! ఇష్టాష్ఠివాఁడు = ఈరితి నుండువాడు; ఎన్నన్ = గుర్రెఱుగుటకు; విధులు = వికలత్వమునొందినవారు - నిష్ప్రయోజకులు; గాఢమోహంబున్ = దట్టమైన అజ్ఞానసాగరమున; నీ వాటము = నీ మహిమను; నాబోఁటి = వావంటి వాడు; నేర్చునే! అలం. అర్థాపత్తి.

తరల. హరిహయోపలభూధరాకృతి నంద మొందినయ్యెన్ నీ
యురుభృగుస్తుతిపాత్రమున్ గటశోజ్జ్వలంబు నఖౌఘుర
త్నరుచిమిత్రము నైన పాదమునం జనించిన గంగ ని
త్యరతిఁ బూని తలంతుఁ దాపనిదాఘృత్తిరివృత్తికిన్.

82

టీక. హరి.....కృతిన్ = ఇంద్రనీలమణిపర్వతాకారమున; ఉరుభృగుస్తుతిపాత్రమున్ = గొప్పచరియలచే గొనియాడఁదగినది, గొప్పవాడగు భృగుమహర్షి చే గొనియాడఁబడినదియును; గట శోజ్జ్వలంబున్ = కొండమీది చదరపునేలచే బ్రకాశించునది, కడిముముచే బ్రకాశించునదియును; నఖౌఘురత్నరుచిరంబున్ = గోల్లపంటిరత్నములపొందిక కలదియు గోల్లనెడి రత్నములపొందికకలదియు; జనించిన = పుట్టిన; తాప..... నివృత్తికిన్ = తాపత్రయమునెడి వేసవికాలపు బ్రవర్తనము పోవుటకయ; తలంతున్. [వేసవితాపము పోవుటకు వర్ష మావశ్యకము; ఆ వర్షమునకు సహాయకారణ మయినది వర్షతము; కాన తద్ధ్యౌనమిట్లేషచే సమర్థితము; తాపత్రయనాశనమునకు విష్ణుపాద భజనమే శరణ్యమని భావము.] అలం. క్లేష, రూపకము.

భుజంగప్రయాతము.—

స్ఫురన్నాభిగర్తప్రభూతాంబుజాతో, దరక్షోణిలో⁴ వేల్పుతాతక్ విధాతక్
నిరాతంకసర్వైకనిర్ణేతఁ గంటక్, హరి! తాతకుం డాతవై యుంట యొప్పున్.

83

టీక. స్ఫురత్.....క్షోణిలో = ప్రకాశించు నాభియను గోరియందు పుట్టినతామరపూవు గర్భభాగమునందు; వేల్పుతాతక్ = దేవతలకు తాత అయినవానిని; విధాతక్ = బ్రహ్మకు; నిరా...

...నిర్ణేతక = అడ్డులేరున్నకి నిర్ణాయకుడైనవానిని; కంటక = కనుటచే - పుట్టించుటచే; తాతక = తండ్రికి; బ్రహ్మ; తాతవై = తండ్రినయి; అలం. కావ్యలింగము.

సగ్నిణి:—

నీతిమై వైన్యభూనేతవై రత్నసంఘాతదివ్యాపథి గ్రామముల్ భూతహృ
ప్రీతిః ²గన్వట్టవే స్ఫితహర్షోత్కటక, భూతధాత్రిగవిక్ బూతనాఘాతనా! 84

టీక. వైన్యభూనేతవై = వేయడయిన జాయొక్క పుత్రుడగు పృథుచక్రవర్తివయి; [వైన్య భూనేత = వైన్యుడయిన రాజు-పృథుచక్రవర్తి అని పూర్వటీక] రత్నసంఘాతదివ్యాపథి గ్రామముల్ = రత్నములనమూహములు, ఓషధులనమూహములు; భూతహృప్రీతిః = ప్రాణులనునస్సలకు సంబోధము కలుగునట్లుగా; స్ఫితహర్షోత్కటక = అధికసంతోషమున మునించినదానిని; భూతధాత్రిగవిక్ = భూమియను అవును; కన్వట్టవే! = కనువడునట్లు చేయలేదా! భూతనాఘాతనా! = భూతనయను రాక్షసి చంపినవాడా! పూర్వము పృథుచక్రవర్తి భూమిని గోవుగాను, హిమవతమును దూడగాను, మేరువును (పాలు)పిడుగు గొల్లవానినిగాను జేసి, రత్నములను, ఓషధులను విడికించెనని గాథ. ఆచక్రవర్తి వేమని కొడుకు; భగవంతుని అవతారము.]

లయగ్రాహి:—

ఆగమసముద్ధరణరాగరసలంపట! సుధాగమనియామక! రసాగరిమకారీ!

భోగపదవీనిహితభాగవత! భూగగన భాగపరిపూర్ణపరభాగవపురగా!

త్యాగగుణధుర్య! మునియాగపరిరక్షక! హలాగతసమిద్విజయ! సాగతమత్సార్హో
ద్యోగ! కలికాలకలుషాగకులిశాంక! కొనసాగినకృపన్ మనుపుయోగిహిత! మమ్మన.

టీక. ఆగమ.....లంపట! = వేదముల సుధరించుటయందలి ప్రేమ యను రసమున (నీరమున) తగిలియున్నవాడా! [ఇందు మత్సారవతారము సూచికము.] సుధాగమనియామక! = అమృతప్రాప్తిని నియమించినవాడా-హస్తముద్రీ! [ఇందు కూర్పావతారము గోచరించుచున్నది.] రసాగరిమకారీ! = భూమికి గొప్పతనమును కలిగించినవాడా! ఆపన్నమగు భూమిని రక్షించినవాడా! [ఇట పరావశ తారము గ్రాహ్యము.] భోగపదవీనిహితభాగవత! = విశ్వరూపమున ఉంచబడిన (గొప్పభోగముల నొసంగిన) గొప్పభక్తుడు (ప్రహ్లాదుడు) కలవాడా! [ఇట నృసింహావతారము ఊహ్యము.] భూ... వపురగా! = భూమ్యాకాశములు నిండిన మహోత్కృష్టమైన పాదములకలవాడా! [ఇందు వానశా వతార మూహ్యము.] [ఇచట పూర్వటీకలో “వపురగా = దేహముకొన గలవాడా!” అని యున్నది.] త్యాగగుణధుర్య! = గొప్పగా దానముచేయుగుణముచే పేరుపడినవాడా! [ఇందు పరశురామావతారము సూచితము. పరశురాముడు రాజులను చంపి సంపాదించిన భూమిని కశ్యపునకు దానము చేసెనట.] ముని...రక్షక! = మునియైన విశ్వామిత్రుని యాగమును రక్షించినవాడా! [ఇట రామావతారము స్పష్టికృతము.] హలాగతసమిద్విజయ! = నాగటివలన వచ్చిన యుద్ధవిజయము కలవాడా! [ఇందు బలరామావతారము స్పష్టము; అతనికి హలము ఆయుధము.] సాగతమత్సార్హోద్యోగ! = బౌద్ధమత మునకుదగిన ప్రయత్నముకలవాడా! [ఇచట బౌద్ధావతారము గ్రాహ్యము.] కలి.....శాంక! = కలికాలమునందలి పాపములనెడి పర్వతములకు వశ్రాయుధమైనవాడా! [ఇందు కల్కవతారము సూచితము; ఇట్టిపద్యమున దశావతారములు పరితములు.] మనుపు = రక్షింపుము. అలం. రూపకము

మ. రవిధామంబులు సిద్ధమంత్రములు చంద్రబోధిన్నికల్ సన్నటి
ప్రవరశ్రేణులు భన్యభేషజతతుల్ పాథోధరంబుల్ సుధీ
భవనిస్తారక! నేను మిచ్చి జగమున్ బాలించు మర్యాద నీ
యంతారంబు లశేషలోకహితచర్యాధుర్యసంచారముల్.

86

టీక. ఈ పద్యమునం దవతారంబుల యాత్మప్రయము రూపకమాలమున రూపింపబడుచున్నది. రవిధామంబులు = సూర్యుని లేజన్యులు; చంద్రబోధిన్నికల్ = చంద్రుని వెన్నెలలు; సన్నటి ప్రవర శ్రేణులు = ఉత్తమమాణిక్యముల (చిత్రామణులు) గుంపులు; భన్యభేషజతతుల్ = గొప్పమందుల సమూహములు; పాథోధరంబుల్ = నీటిని ధరించు మేఘములు; సుధీభవనిస్తారక! = విద్వాంసులను (తత్త్వవేత్తలను) జన్మమునుండి తప్పించి కాపాడువాడా! అశేష.....సంచారముల్ = సమస్తజీవుల మేలికొరకు ప్రవర్తించునట్టివైన; [ఈ పదమున సూర్యకాంతులు మొదలగువాని కన్నింటికిని విశేషణముగా గ్రహించవగును.] నీయవతారంబులు; నేనుమిచ్చి; మర్యాదన్ = మర్యాదతో; జగమున్; బాలించున్. అలం. రూపకము.

ఉ. అంజనపుంజనవ్యతరమై తగు నీ తిరుమేనికప్పు క
ల్పిం జాలుకంగఁ జేకుఁజుమి కమలేక్షణ! సూక్ష్మదృక్కు¹లౌ
కంజభవాదివృద్ధులకు గాఢతరాక్షరలక్ష్మి²యెందుఁ గా
నం జనుఁగాదె కప్పుకతన³ మును దోషని యక్షరసితుల్.

87

టీక. అంజన.....తరమై = కాటుకకుప్పవలె మనోజ్ఞమయి; తిరు...కల్పిన్ = శుభప్రద దేవమునలుపుకోభవలన; చులుకంగఁ = సులభముగా; సూక్ష్మదృక్కులు = సూక్ష్మదృష్టి కలవారు - బుద్ధి మంతులు; కంజ.....వృద్ధులకుఁ = బ్రహ్మ మొదలగు పెద్దలకు; గాఢ.....లక్ష్మి = ఉత్కృష్టమున నాశము లేనిదియు నగు (మోక్ష)సంపద; చేకురుఁజుమి! = కలుగునుగదా! కప్పుకతన³ = నలుపువలన - నల్లనిరంగు పూయుటవలన; మును, దోషని = పూర్వము (మొదట). కనబడని; అక్షర సితుల్ = అక్షరములపోలికలు; ఎందున్; కానంజనుఁగాదె! = కనవీలగునుగదా! [(తాళ)పత్రములవయ్యు వ్రాయుటచే యక్రములపోలిక తొలుత తెలియకపోగా, దానిపై నల్లనిరంగు పూయుదురు; అప్పుడు అక్షరములన్నియు స్పష్టముగా కన్పడును.] అలం. దృష్టాంతము.

క. కమిచి యణురేణుతృణకౌష్ఠములం బరిపూర్ణవృత్తి సమకూరిన నీ
యమిత మహామహిమాబ్ధికి, గమలభవప్రముఖు లెన్నఁగా బుద్బుదముల్.

88

టీక. కమిచి = గ్రహించి - లోపలనణచుకొని; అణుములన్ = అణువులు, రేణువులు, గడ్డి, కఱ్ఱ, మొదలగువానివలన; సమకూరిన = ఏర్పడిన; అమితమహామహిమాబ్ధికిన్ = హద్దులేని మాహాత్మ్య మను సముద్రమునకు; కమలభవప్రముఖులు, ఎల్లన్ = బ్రహ్మ మొదలగు దేవత లందఱును; ఎన్నఁగాన్ = లెక్కింపఁగా; బుద్బుదముల్ = నీటిబుగ్గలు. అలం. రూపకము.

పృథ్వి. జగత్పతి! భవత్పదాబ్జయుగభక్తిసంయుక్తి¹లో,
గగుర్పొడువ నన్యథా గతి యెఱుంగ కెవ్వఁడు నీ
యగణ్యగుణకీర్తనం బధిగమించుటన్ మించెనే,
నగాఢభవసాగరం బతఁడు దాటు నొక్కెత్తునన్.

89

1. క. తా.గంజ. 2. చ. యంద. 3. క. కూరెను. చ. ట. కూరిన. 4. క. తో. చ. ట. లో, పాండురంగ—29

టీక. జగత్పతి! = లోకప్రభువగు విష్ణువా! భవత్.....సంయుక్తి = సీరెండు పాదకముల భక్తియుక్తి; లోక = హృదయములూ; అన్యథాగతి = వేరేదిక్కు; ఎఱుంగక = తెలిసికొనక - తలంపక; అగణ్యగుణాక్షీర్ణసంబు = లెక్కింపరాని గుణముల స్తుతిని; అధిగమించుట = పఠించుటచే; మించెనేకే = మించినట్లయితే; ఒక్కొక్కత్తున = ఒక్కసారిగా; అగాధభవసాగరంబు = లోకతైన సంసార సముద్రమును. దాటున్. అలం. రూపకము.

క. భవదంఘ్రిదూరునకుఁ బుణ్యవసతి సులభంబె? వెఱతు ¹నన్యభవంబుల్
సవరింప; యుష్మదర్శాప్రవణమతిం జేయు ²నను ³బరమధామఁబీ! 90

టీక. భరమధామపీ! = భరమపదమగు వైకుంఠమునకు ప్రభువా! భవదంఘ్రిదూరునకు = సీపాదములకు దూరమైనవానికి - నిష్క్రమించినవానికి; అన్యభవంబుల్ = వేఱుజన్మములు - పునర్జన్మములు; సవరింపకే = ఎత్తుటకు; వెఱతు = భయపడుచున్నాను; నను = నన్ను; యుష్మ...మతి = సీపూజయం దానక్షమైన బుద్ధి కలవానినిగా; చేయు = చేయుము. [ములాపము.]

క. జయ విజయ⁴పూర్వవిభవ! విజయ జయకల్పనధురీణ! సమదదనుజరా
జ్జయ! సంరక్షితభువనా! జయ జయ! సగుణా! గుణాత్త! జయ శార్ఙ్గధరా! 91

టీక. విజయపూర్వవిభవ! = విజయము పూర్వముగా (ముందుగా) గల సంపదకలవాడా! [సీకెచ్చట విజయము కలిగినను తోడనే సంపదయు లభించునట్లు.] జయ! = జయముపొందుము; జయ కల్పనధురీణ! = జయము కూర్చుంటుందు బాధ్యత వహించువాడా! విజయ! = విజయమును పొందుము; సమద...జయ! = మదించిన రాక్షసరాజులను జయించినవాడా! సంరక్షితభువనా! = రక్షింపబడిన లోకములు కలవాడా! = సుగుణా! గుణవిశిష్టుడా! శార్ఙ్గధరా! = శార్ఙ్గమును విల్లుధరించినవాడా!

సీ. నడతు సీక్షేత్రంబునకు; జెయి చాచి యర్చింతు నీ నమిసనేవకులను;
మ్రొక్కుదు నీపాదోములకు; జిహ్వవీధి నీనామములు ⁷వక్రణింతు నెపుడు;
సర్పింతు నీసేవకై సర్వదేహంబు; జింతింతు నీలీల జిత్తసరణి;
దనివోక నీచక్కదనము సంవీక్షింతు; నీయవధానంబు నెప్పి విందు;

తే. బ్రహ్మద్రుదులకుఁ గానఁబడని నీవు, నేడు నామ్రాల నిలిచితి నీలవర్ణ!
వర్ణనాతీతమత్పాగ్భవప్రవృత్త, పుణ్యపరిపాక మేరికిఁ బొగడఁదరమె! 92

టీక. వక్రణింతును = పలుకుదును; చిత్తసరణి = మనోమార్గమునందు; తనివోక = తనివి తీరక - తృప్తితీరక; నీయవధానంబు = నీ హెచ్చరికను - నిష్క్రూర్చినప్రసంగమును; వర్ణనా... పరిపాకము = వర్ణింపనలవికాని నాపూర్వజన్మకృత పుణ్యములపంట్ల.

ఉ. నిత్యస్ఫూర్తిసనాథులైరి విధికంఠేకాలముఖ్యుల్ కృత
క్షీత్యానంద! ¹యనాదిమూర్తివగు నీచే దత్పనాథత్వసం
పత్యావిష్కృతి నాకునుం గలుగుఁ దత్ప్రాయుండనే కాన, ⁹నీ
మృత్యుకూరభయంబు బాసితిని జుష్టి నీదయాసంపదన్. 93

1. క. నయ్య. చ. నన్య. 2. క. నన్ను. చ. ట. నను. 3. క. బరధామ. చ. భరమధామ. ట. భరంధామ. 4. క. పూర్ణపూర్వ. చ. పూర్వవిభవ. 5. చ. లన. 6. చ. ములక. 7. వకాణింతు. 8. రు. వక్రణింతు. 9. చ. యనాథ. 9. చ. ట. యా.

టీక. కృతక్షీత్యానంద ! = చేయబడిన భూమ్యానందముకలవాడా ! - భూప్రజలకు ఆనందమును కల్పించువాడా ! అనాదిమూర్తివగు = అదివేని స్వరూపముగల - అనాదివగు; నీచేత్ = నీవలన; విధి.....ముఖ్యుల్ = బ్రహ్మ, శివుడు మొదలగు దేవతలు; నిత్యహృద్వినిసాధులు; విరి = కాశ్యతమైన స్వరణతోఁ గూడినవారు - ఎల్లపుడును ఉండువారు - అయిరి; తత్త్వాన్నియొండనే, కాన = (నేనును) వారిమఱివాడనే యగుటచే - వారివలెనే నేనును నీభక్తుడ నగుటచే; తత్ =అవిష్కృతి = ఆ నిత్యహృద్వితోఁ గూడుట యను సంపద అవిష్కరించుట; [‘ఆ మాదుకొన్నతనపు కలిమియొక్క వెలయుట’ అని పూర్వటీక.] కలుగున్.

మ. అని లోకత్రయమోహనుండగు రమాప్రాణేశు నెమ్మోమునం
దన చూడుకల్ నిగుడంగ భూమిసురరత్నం బూరకున్నంత¹నే
మునుగా ధాతృసమన్వితాఖిలమరున్ముఖ్యుల్ దగ్గ మ్రొక్కి మో
డ్చునకే లింపుగ నమ్మనీశ్వరుగుణంబుల్ సారె గీర్తించినన్.

94

టీక. లోకత్రయమోహనుడు = ముల్లోకములను మోహింపఁజేయువాడు - ముల్లోకములను చక్కనివాడు; రమాప్రాణేశుడు = విష్ణువు; ఊరకున్నంతనే = ఊరకయొండఁగా, నేన్, మునుగా = నేనాదిగా; ధాతృ.....ముఖ్యుల్ = బ్రహ్మతోఁగూడి పచ్చిన దేవముఖ్యులు; ఇంపుగ = ఇంపుగా నుండఁగా; సారె = మాటిమాటికిని.

క. విని ముగ్ధహాసరుచిరా, ననుడై తనచుట్టునున్న నానామరరా

జవికాయముతోఁ బలుకుక, దనుజారి మహీసుగానృద త్రేక్షణుడై.

95

టీక. దనుజారి = రాక్షసులకు వైరియగు విష్ణువు; ముగ్ధ.....ననుడై = చిరునవ్వుచేఁ జక్కని ముఖముకలవాడై; మహీ.....క్షణుడై = బ్రహ్మక్షణుడైన పుండరీకుని ముఖముపయి ఉంచిన చూపు కలవాడై; నానా...నికాయముతో = అనేకులైన దేవతాశ్రేష్ఠులసమూహముతో.

సీ. దాంతుండు సత్యసంధాధురంధరుడు మద్భక్తుండు పితృహితోద్యముండునైన
యిద్దరామరసూతి కీప్సితం బొసంగ నే వచ్చుచో మీరెల్లవారు నితని
కర్తిల్లీ సోహాయ్య మాచరించుటకునై యేతెంచినారు; నా కెవ్వరేని
హితులు నారలపనులెల్ల మీయవి కానఁ బరతాపతప్తులు పరముదేక

తే. ముదితు లస్తత్ప్రశంసాభిముఖులునైనవారు నాభక్తులగువారు; వారియందుఁ

ప్రీతిగలవారి నే నుద్ధరింతుఁ గీడు,వలన; వారలకంటె నవశ్యముగనుట.

96

టీక. దాంతుండు = ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడు; సత్యసంధాధురంధరుడు = సత్యవాది; పితృహితోద్యముండు = తండ్రికి హితమైన ప్రయత్నముకలవాడు; భరామరసూతిక = బ్రహ్మణ పుత్రునకు; ఆర్తిలిక్ = ప్రీతితో; పర.....తాపతప్తులు = ఇతరులబాధచే బాధపడువారు; పరముదేకముదితులు = ఇతరులసంతోషమున సంతసించువారు.

క. సద్భక్తనేవచేతక, మద్భావము తుష్టిగన్నమాడ్కి దరుశిలా

ద్యుద్భాతప్రతిమార్పల, ముద్భరితము గాదు సిక్కముగఁ దలపోయన్.

97

టీక. మద్భావము = నామనస్సు; తరు.....ర్పలక్ = మ్రును, తాయిమొదలగువానినుండి విర్బుడిన విగ్రహముల పూజలచేత; ముద్భరితము = సంతోషముతోఁగూడినది.

1. చ. ట. యే. 2. చ. సుధా. 3. చ. గు. 4. చ. హర్ష. 5. క. పర. 6. ట. లేక.

7. ట. మగుడూ.

మ. ¹వలనా యేటికి నాశ్రయించి మనఁగా వాసీరమున్ సీరమున్?

దలవెట్టే పచరింప నేటికి సమిద్ధానంబు దానంబు? న

చ్చలమా యేటికి నెత్తిగొట్టుకొనఁగా సన్న్యాసమున్ న్యాసమున్?

గలిఁ దేజాలు మదీయభక్తి రుచి భక్తశ్రేణికశ్రాంతమున్. 98

టీక. వాసీరమున్ = నీటిప్రబులిచెట్టును; సీరమున్ = నీటిని; కలవెట్టే = పిచ్చియా? పచరింపక, ఏటికి? = చేయనేల? సమిద్ధానంబు = సమిథలనిచ్చుట - హోమము; అచ్చలమా? = ఛట్టుదలయా? సన్న్యాసమున్ = రాకికసంబంధములను పూర్తిగ విడుచుట; న్యాసము = అంగన్యాసాదికము; అశ్రాంతమున్ = ఎల్లపుడును; కలిక్ = కలికాలమందు; మదీయభక్తి = నాయెడఁగల భక్తి; రుచిక్ = తేజస్సును; తేజాలున్ = కలిగింపఁగలుగును.

తే. సర్వధర్మవిహీనప్రచారుడైన, నాత్మ మున్నుక్తి గలదేని యతఁడ చూపె

నాకు సత్యంతహితుఁడు సుశ్లోకరతుఁడు, నిఖిల ధర్మప్రసర్తననిశ్చితుఁడు. 99

టీక. ఆత్మక్ = మనస్సును; సుశ్లోకరతుఁడు = మంచికీర్తియం దాసత్వఁడు; నిఖిల..... నిశ్చితుఁడు = సమస్తధర్మములను నెఱవేర్చుటలో నిశ్చయముకలవాఁడు.

ఆ. అస్తదంకధారి యగు భక్తవ¹రుమేచు, నాకుఁ గూర్చినట్లు నాకులార!

వదలకే వసించు వైకుఁతనగరంబు, నందుఁ గొలుప దంతరంగమునకు. 100

టీక. నాకులార! = దేవతలారా! అస్తదంకధారి = నావిష్ణుములగు శంఖచక్రదులను ధరించినవాఁడు; కూర్చినట్లు = ఇష్టపడునట్లు; కొలుపడు = సరిపడదు.

క. నాయందు భక్తుఁ డుండుక, బాయక యే నధివసీతు భక్తవియందుక

మాయువురకుం గలుగుక, గాయప్రాణానుకూల్యకౌశల్యంబుల్. 101

టీక. పాయక = విడువక; కాయ... ..కౌశల్యంబుల్ = దేహమునకు, ప్రాణమునకును గల్గు సంబంధములు.

ఆ. మహిత్పుణ్యులైన మద్భక్తపరులకుఁ, గానివాఁడు నాకుఁ గానివాఁడు

భాగవతుల నన్ను భావించి యొకటిగాఁ, గన్నవాఁడు నన్ను గన్నవాఁడు. 102

టీక. భాగవతులక్ = భక్తులను; ఒకటిగాఁ = భేదము లేనట్లుగా.

క. మీయొడ మద్భక్తిగఁజొచ్చి, యముఁ గనుగొంటి నేను సత్యంబు బహు

పాయంబుల మద్భక్తునికై యాట కికేతెంచుటక వియచ్చరులారా! 103

టీక. వియచ్చరులారా! దేవతలారా! మల్.....చ్చాయముక్ = నాయెడ భక్తి యొక్క అధిక్యమును.

మ. సురకర్తందీ హిరణ్యదైత్యసుతు వ్యాసుక్ శౌనకుక్ శ్రీహరా

శరు రుక్మాంగదు సంబరీషు సరమాజానిక్ వసిష్ఠుక్ బురం

దరపుత్రుక్ శుకు దాల్పుక్ భీష్ము వెఱగొందంజేయు మద్భక్తిత

త్పరుఁ డీప్రణ్యుఁడు పుండరీకుఁడీతనిక్ బాలింతు మేలీవులన్. 104

1. చ. రమేకు. 2. క. యొకట. చ ట. యొకటి. 3. చ. యేతెంచు. 4. క. భావించు. చ. ట. బాలింతు.

టీక. సురకర్పంచీక = నారదుని; హిరణ్యచైత్యసుతుక్ = ప్రహ్లాదుని; సరమాజానిక్ = విభీషణుని; పురందరపుత్రుక్ = ఆర్జునుని; వెఱుగు, ఒందాజేయు = ఆశ్వర్యపడునట్లు చేయు - వారి కంటె గొప్పభక్తినిజూపు; మేలిపులక్ = గొప్పవరములచేతను.

ఈపద్యమునకు 'ప్రహ్లాద నారద పరాశర పుండరీక, వ్యాసాబరీష కుక శౌనక భీష్మ దాల్భ్యుక్; రుక్మాంగ దాష్టన వసిష్ఠ విభీషణాదీక్, పుత్ర్యా నిమూక్ పరమభాగవతాక్ స్వరామి' అను స్లోకము మూలము.

ఆ. వినుడు మీకు నేని గవరాని ¹యీప్సితం, బీతపస్వివరుని కిత్తు నేడ
దెద్ది వేడె భక్తుఁ డద్దియ యెరుగంగఁ, గట్టిరాఁడఁ గేలఁ గంకణంబు. 105

టీక. ఈప్సితంబు = ఆభీష్టము - కోరిక.

క. అని దేవకీకుమారుడు, మునివదనముఁ జూచిపలుకు మోదాంబుదగ
ప్రసమునఁ బ్రసాదసాగరఁ జనితధ్వని యరుగ నిగుడు సరసారభటిక్. 106

టీక. మోదాంబుదగర్జనముక్ = సంతోష మేఘముయొక్క ఊమువలన; ప్రసాద..... ధ్వని = అనుగ్రహ మయ సముద్రమున పుట్టిన ధ్వని; సరసారభటిక్ = వక్త్రుని వాక్ష్పద్ధరితో; పలకుక్. అలం. ఉల్లేఖి.

ఉ. నీపితృభక్తి నీతపము నీసనిశంబు నొనర్చునర్చ యు
ద్దీపితహర్షుజేసె జగతీసురవందన! నన్ను, నీకు నా
రూపము భక్తిమత్సదనరోహణలైలము చాలిదక్కఁ గాం
తొపరిపూర్తిగా వర మొసాగెద వేడు యథారుచిప్రథక్. 107

టీక. అనికంబుక్ = ఎల్లపుమయ; ఉద్దీపితహర్షుక్ = ఎక్కువ సంతోషముకలవానిని; భక్తి మత్సదనరోహణలైలము = భక్తికలవాని (భక్తుల) ఇంద్రులలోని రోహణ (రత్నములుగల) పర్వతము; కాంతొపరిపూర్తి = కోరిక నెఱచేయుట; కాన్ = అగునట్లు; యథారుచిప్రథక్ = సీకోరికకు అనుగుణముగా. అలం. రూపకము.

క. భాగ్యమనై యిహపరపరి, భోగ్యార్థమనై యగణ్యపుణ్యమనై వై
రాగ్యజ్ఞానోన్నతులగు, యోగ్యతములపాల వాలియుండుదుఁ జిహ్వా! 108

టీక. భాగ్యమనై = సంపదనయి, ఇహ.....ర్థమనై = ఈ లోకమునను, పరలోకమునను కూడ అనుభవించునని వస్తువునయి; అగణ్యపుణ్యమనై = లెక్కలేని పుణ్యస్వరూపము కలవాడనయి; వైరాగ్య.....న్నతులు = వైరాగ్యముచేతను, జ్ఞానముచేతను గొప్పవారు; వాలి = వంగి; ప్రేమ గలిగి; ఉండుదుక్ = ఉండును.

వ. విశేషించి నీయొడం బ్రసన్నుండనై యున్నవాడ; నభీష్టవృష్టిఘనాఘనంబగు
మదీయఘృణాగుణంబునకు భాజనంబవైతివి; జగజ్జాలంబున వస్తుజాలంబు నీకు
దుర్లభంబు లేదని పలుకు యడువల్లభులనం బ్రబోధితుండై. 109

టీక. ప్రసన్నుండనై = అనుగ్రహించినవాడనయి; అభీష్టఘనంబు = కోరికలను వర్షమునకు వర్షాకాలపుమేఘము; మదీయఘృణాగుణంబునకుక్ = నాయొక్క దయాగుణమునకు; భాజనంబు = పాత్రమవు; ప్రబోధితుండై = మెలఁకువ పొందింపఁబడినవాడు - ప్రోత్సహించఁబడినవాడు; అలం. రూపకము.

సీ. పుండరీకుండు పల్కుబుద్బుదాభములైన నీరులు నిక గామింప; జేరి కల్ప
విటపి గుల్తాషముల్ వేడు వెట్టిగలాడె? నిఖిలదుర్లభుడగు నీవు నన్నుఁ
గరుణింతు, వరమిత్తు, గాతు, నీడేరుతు ననియున్నిభయ మేది? యద్భుతార్థ
మర్థింతు, నిపుడున్నయట్ల యస్తన్నామచిహ్నమైతన్న హాక్షేత్రతీర్థ
తే. మధ్యతలమున నిలువు నామరవి జేరి, సఃలజసులకు మోక్షరాజ్యము నొసగుచు,
నిదియ నాగోర్కి జగదేశహితము నిదియ, దీనిమీఁతిన నీరియొల్ల దేరదేవ! 110

టీక. బుద్బుదాభములు = నీటిబుగ్గలవంటివి; నీరులు = సుపదలను; కామింప = కోరగా;
కల్పవిటపిక్ = కల్పవృక్షమును; గుల్తాషముల్ = గుల్గిళ్లను; కలాడె? = ఉండునా? నిఖిలదుర్లభుడు =
అందఁటిని లభింపనివాడవు; అస్తత్ తలమునక = నాపేరితో చిహ్నములైన (నాపేరుగల)
హాక్షేత్రముయొక్కయు తీర్థముయొక్కయు మధ్యప్రదేశమునందు; నామరవిజేసి = నాప్రార్థ
వలన; మీఁతిన = అతిశయించిన; ఒల్ల = అంగీకరింపను.

వ. అని వెండియు నతండు చాపలాతిశయమునఁ జర్వితచర్వణంబుగా సర్వసుపర్వ
దుష్పాప్రసంబగు నీ రూపంబు కృపాపరతంత్రం బగుచు నాకు నగపడుటకు
భూతవ్రాతంబులు ప్రభూతాద్భుతరసమృణమానసంబు లగుచు నున్నయవి;
భవదీయంబగు నకారణానుకృతిత్వంబునకు నియంతయుం గలండ్ల? యుత్తరం
గంబగు సంసారతరంగమాలి మునుంగుచు: బొనుంగుపడి యనంగీకృతవిజ్ఞాన
జ్ఞానోవిలాసులై దోసంబులంజేసిన కరువులనందగు నలసులకు వెల సులభంబు నధిక
ఫలంబునగు యుష్మద్దర్శనంబు భవభయకర్మనంబు నుపసర్గజలదవర్గస్పర్శనంబు
నపవర్గదర్శన నిదర్శనంబు నగుఁగాక! ఏతత్ క్షేత్రంబు నీయాజ్ఞానశేష క్షేత్ర
విశేషోత్తంసం బగుంగాక! ఈ తీర్థంబు నస్తన్నామాంకితసమర్థనంబున నుత్తమం
బగుంగాతమిని. 111

టీక. చర్వితచర్వణంబుగాక = చెప్పినదానినే మఱలఁజేప్పనట్లుగా; సర్వసుపర్వదుష్పాప్ర
సంబు = సమస్తదేవతలకును పొందరానిది; భూతవ్రాతంబులు = జీవరాసులు; ప్రభూత..... మాన
సంబులు = ఎక్కువ ఆశ్చర్యముచే చిక్కవైన మనస్సుకలవి; నుకృతిత్వంబునకుక = పేలుచేయు
కద్దలికి; నియంత = నియమించువాఁడు - అజ్ఞాపించువాఁడు; ఉత్తరంగంబగు = వైకిలేచు (విజృంభించు)
అలలు గల; సంసారతరంగమాలిక = సంసారసాగరమున; బొనుంగుపడి = తేజస్సుచెడి; అనంగీ.....
లాసులై = గ్రహించని (ఎఱుంగని) విజ్ఞాన జ్ఞానముల లీలలు కలవారయి; దోసంబులక = దోష
ములతో - పాపములతో; కరువులు = పోతపోయి అచ్చులు; భయభయకర్మనంబు = పునర్జన్మభయ
మును తీఱింపఁజేయునది; ఉపసర్గజలదవర్గస్పర్శనంబు = ఉపద్రవములను పేఁకుములగుంపునకు గాలియగు
నది; అపవర్గదర్శననిదర్శనంబు = మోక్షదర్శనమునకు తార్కాణమైనది; అశేషక్షేత్రవిశేషోత్తంసంబు =
గొప్పక్షేత్రము లన్నిటియందును ఉత్తమమైనది; అస్తన్నామాంకితసమర్థనంబునక = నాపేరిచే
చిహ్నితమగునట్లు నెఱివేర్చుట (చేయుట) చేత.

ఉ. ఆనతమాలియై యిటుల బ్రాధనసేయు మునీంద్రు శాంబరీ
మానుషవేషధారి దయమానమునస్థితి విభిన్న నవ్యుచా

1. చ. బున. 2. క. నుకృతత్వ. చ. ట. నుకృతిత్వ. 3. చ. సంబులై. 4. చ. సంబున.
5. చ. నఁజగు. 6. చ. ట. యని 7. క. యటలు. చ. ట. యటల. 8. చ. విగ్న.

వీనులఁ దాఁకు గన్గడల వేమఱు చూచుచుఁ బల్కుఁ జిల్కుఁపూఁ
దేనియ సోనవెల్లువలఁ దెప్పలఁదేలెడు మేలిపల్కులన్.

112

టీక. ఆనతహాళియై = మంచిన తల కలవాడై; కాంబరీమానుషవేషధారి = మాయామానుష విగ్రహమును ధరించినవాడు - శ్రీకృష్ణుడు; దయమానమనఃస్థితి = దయతలఁచిన మనోవ్యాపారమున; బిగ్గ = గట్టిగా; చిల్కు.....వెల్లువలన్ = కారుచున్న పూవుఁదేసెవానవలని ప్రవాహములందు; తెప్పలఁదేలెడు = ఓలలాడెడి; మేలిపల్కులన్ = మంచిమాటలతో; పల్కున్.

సీ. అతిదుర్లభంబు వేడితి దుర్లభుఁడనైన ¹యే నీకుఁ దక్కుట మానివర్య!
త్వత్ప్రియాన్తముగ నీ స్థలమునఁ బరివారము క్తుడనై నిల్చి యున్ననన్ను
సేవించువారెల్లఁ జిరపుణ్యచంతులు నిహపరసుఖలాభహృష్టమతులు
కలికాలకల్తపగరభమాటాటోపకాశోలకంతులు ²గళితభవులు

తే. నయ్యెనరు; సర్వదివ్యోత్తమాస్తదాజ్ఞఁ
బూని యీక్షేత్రమును దీర్ఘమును సమస్త
భువనవర్జితవిఖ్యాతిఁ బొదలుగాత
⁴మెల్ల పుణ్యస్థలములకు నెక్కు డగుచు.

113

టీక. దుర్లభుఁడను = లభింపనివాడను; దక్కుటన్ = ఆధీనుఁడనగుటచే; ఇహ.....
మతులు = ఈలోకపునుభములతోను, పరలోకనుభములతోను సంతోషించిన మనస్సు కలవారు; కలి.....
కంతులు = కలికాలమునందలి పాపము లనెడి విషసమూహములయొక్క విజృంభణమునకు శివులైనవారు -
కలికాలపాపములను నశింపజేయువారు; గళితభవులు = నశించినజన్మ కలవారు - జన్మరహితులు; ఎల్ల
పుణ్యస్థలములకున్ = అన్ని పుణ్యస్థలములకంటె; ఎక్కుడు = గొప్పది; పొదలుఁగాక! = ప్రసిద్ధమగుఁగాక!

క. త్వన్నామచిహ్నితంబగు, నిన్నేలయె తెల్లదీవి; యేనుం కుటకున్

మన్నించి భక్తవాంఛా, భుక్తున్నతు లొసఁగుటయె నాకు యుక్తవ్రతమున్. 114

టీక. ఇన్నేలయె = ఈక్షేత్రమే; తెల్లదీవి = శ్వేతద్వీపము; మన్నించి = గౌరవించి; యుక్త
వ్రతమున్ = తగిన నియమముకూడ.

సీ. విను ధాతృసుత! యప్పు డనిమిషంబు లనురారి కృపకు నచ్చెరువంది కేలు మొగిచి
‘పరమేశ! యో భక్తపరతంత్ర! భావానువర్తి! పరబ్రహ్మ! వరద! నిన్ను
నరచేతిమణిఁజేసి యవనివారలకెల్ల నపవర్గ మొసఁగు నీయయ్య ³నెట్లు
వోలు విశ్వానససాలంబు యాదక కాంక్షితమాత్రాప్తికారణంబు

తే. ⁷నీకె తగు నీతనికె తగు నిఖిలగమ్య
పూజ వడయంగఁ బూజించి పొగడువడయ
నని మురద్యేషి, బుండరికుని బొగడుచుఁ
జనిరి సమృద్ధముగఁ నిజస్థానములకు.

115

1. క. నే. చ. ట. యే. 2. చ. కలిక. 3. చ. యా. 4. యెల్ల. 5. చ. ట. ముల్. 6. చ. యెట్లు. 7. చ. నీక. 8. చ. నీక. 9. సధన. ట.

టీక. ధాతృచతుః = నారదుఁడా! ఆపవర్గము = మోక్షము; విశ్రాంతసాలాబు = ఈ మ్రాస=కల్పవృక్షము; యావక.....కారణము = యావకముల శోధింపకొరకలకు మాత్రము ఇచ్చునది - అధికముగా ఈయనిది; మురద్యేషిక్ = విష్ణుని.

ఆ పొగడి రఖిలమునులు జగము లానందిచె, నాఁటపాట చూపి రమరమణు
లా దినంబు నుదిన¹మయున్ దుర్దినమయ్యె, విబుధతరులతాంతవృష్టి గురియ. 116

టీక. అమరమణులు = అమృతములు; నుదినము = ముదిరినము - ముదిరిపోయె; దుర్దినము = చెడ్డరోజు, మేఘములు కప్పటచే చీకటియైన రోజు; విబుధ.....వృష్టి = కల్పవృక్షపు పూలవాస. అలం. విరోధాధానము.

సీ. శిఖిపింఛధారియై చేదోయి కటి నిల్చి హరితీర్థమునఁ బశ్చిమాభిముఖుఁడు
తేత్రంబునందుఁ బ్రాగ్విభిముఖుఁడునై రెండు మూర్తులు దాల్చుచుండు; నతని
పదపీఠమై యొప్పు ఫణిభర్త; రమ గొల్పు ప్రీయన శ్రీయన రెండుగడలఁ
జామరహస్తలై; ఛందోమయాకృతి ఖగలోకనాథుఁ డగ్రమున వెలయు;

తే. దక్షిణంబున సనక ప్రధానమునులుఁ, దారు బొగడుచు నేవించుఁ దప్తిచూలి;
యేను రుద్రులు నేవెంత మెడమవలన, వెనుక నుండుదు రింద్రాదివిబుధవరులు.

టీక. శిఖిపింఛధారియై = నెమిలిపురిని (తలపై) ధరించినవాడై; చేదోయి = రెండు చేతులు; ప్రాగ్విభిముఖుఁడు = తూర్పుదిక్కునకు ఎదురుగా ఉన్నవాడు; ఫణిభర్త = నర్మరాజు - శేషుఁడు; రమ = లక్ష్మీదేవి; రెండుగడల = రెండు దిక్కులందును; ఛందోమయాకృతి = వేద నర్మరాజుమతో; ఖగలోకనాథుఁడు = గరుడుఁడు; అగ్రమున = ఎదుట; తప్తిచూలి = బ్రహ్మ.

వ. వత్సా! శ్రీనత్సలాంఛనుభక్తవత్సలత్వంబు నీవు నెఱింగినయదియకదా! విను
మత్తైఱంగున మెఱుంగు టొల్లయ గొల్లదొర కరకలితచిత్రశిఖస్త్రజలజశక్తియు,
విరచిత వినత⁴ము క్తియుఁ,గుటిలశోమలవినీలకుంతలనికరుండును,నవరిమితకణా
కరుండును,గటితటఘటితదోః స్తంభయుగభండును, జటులనిశాటశనిగభండు
ను,మకరకుండలమంఠితకపోలఫలకుండును, యదుకులతిలకుండును, తుల్లకాశిశక్య
సఖ్యాభిరామమృదులోరుద్వయండును, నద్వయండును, బుండరీకప్రభృతి
మునిజనసేవ్యమానుండును, ననూనుండుచు, నఖండజ్ఞానానందైకవిగ్రహం
డును, విగళితజగన్నిగ్రహండునునై; పంచాబ్దంబును, బింబశరసహస్రాలి
శాయి విలసనసంబును, నిచ్ఛాదిగంబరంబును నైన ప్రాయంబును, నవరత్న
సానుప్రాయంబును, బాహ్యభ్యంతరకద్వారాష్టకవిస్ఫుష్టంబు, నదభ్రంబు, నభ్రం
కపంబును నగు మహాప్రాసాదంబునందు వాసవనైశ్రవణ¹⁰వరుణవైవస్వతప్రముఖ
మఖభుగలఘురీటమణిగణ భృణిమంజరీపింజరీకృతంబగు శేషపీఠంబు నధిష్ఠించి,
చరణద్వయాంతరాళోపలాలితగోయష్టిలతామతల్లియై భువనమిత్రయకామితకల్ప
వల్లియునైన తన యాకృతి యవికృతభావంబునం బ్రభవింపఁ దత్తేత్రతీర్థమధ్యం
బుల నంగీకృతాధ్యానీనుండై వాసుదేవాదివ్రాహ్మణంబులు, జ్ఞానక్రియాదిశక్తులు,

1. చ. ట. మయ్యె. 2. చ. దుగ్గ. 3. చ. భస్మజల 4. చ. యుక్తి. 5. చ. దశ. 6. చ. సిక్య. 7. క. దునై. చ. దునునై. 8. క. పుచ. 9. చ. రాంతక. 10. క. లోపరుణ' లేదు.

వసురు ద్రాదిత్యాదిమరుద్విశేషంబులు, నశేషనిగమంబులు, నఖిల¹సిద్ధాంతంబులు, సమస్త²సాధనంబులు, సకలమంత్రరహస్యంబులు, సర్వ³గాంధర్వసర్వస్వంబులు, విశ్వవిశ్వాధికైశ్వర్యంబులు, ననశ్వరసంపదలం బొదలి నేవింపఁ బెంపు మెఱసి యుండె నని వెండియుఁ ²గుండలికుండలుం డిట్లనియె.

118

టీక. శ్రీవత్సలాంధముడు = విష్ణువు; మెఱుగు.....దొర = మెఱయుచున్న వస్త్రమును ధరించిన గొల్లరాజు - శ్రీకృష్ణుడు; కర.....కుక్షియుక్ = చేతియం దున్న విచిత్రమైన సంచియు, శంఖమును కలవాడును; విరచితవినకముక్తియుక్ = కూర్చుంటి నమ్రుల మోక్షము కలవాడును; కుటిల.....నికరుండును = ముగిసనియు, మృదువైనవియు, నల్లనివియు నగు తలమెండ్రుకలు కలవాడును; కటి.....యుగళుండును = మొలపై నుంచిన స్తంభములవంటి రెండు భుజములు కలవాడును; చటుల.....నిగళుండును = క్రూరులైన రాక్షసుల మెడలకు సంకెల అయినవాడును; త్కుల్లకా...
...వ్యయుండును = చిన్న చిక్కిపు కూడికచే (జాలెసంచిన కట్టుకొనుటచే) ఇంపఁపన మెత్తని రెండు లోడలు కలవాడును; అవ్యయుండును = తనకు రెండవది లేనివాడును; అనుచుండును = తక్కువ కానివాడును - గొప్పవాడును; అఖండ.....విగ్రహుండును = కాశ్యపజ్ఞానానంద స్వరూపుడును; విగళితజగన్నిగ్రహుండును = నశించజేయఁబడిన లోకభయము కలవాడును; పంచాబ్జులు = విదోద్ధ వయస్సు కలదియు; పంచ.....సరసంబును = వేయిమంది మన్మథుల నతిక్రమించిన చక్కదన ముచే ఇంపైనదియును; ఇచ్ఛాదిగంబరంబును = కోరి వస్త్రమును విడిచినదియు; ప్రాయంబు = వయస్సు; నవ.....ప్రాయంబును = నవరత్నముల ప్రాంగు అను కొండకు చరియవంటిదియు; బాహ్య.....విస్మయంబు = బయటను, లోపలను ఎనిమిది ద్వారములచే విడువఁబడినదియు - (ద్వారాష్టకవిశిష్టంబు - అని యుండునేమో!) - ఎనిమిది ద్వారములు కలదియు; అదభ్రంబుక్ = గొప్పదియు; అశ్రంక వంబుక్ = ఆకాశము నంటుచున్నదియు; మహాప్రాసాదంబునందుక్ = గొప్ప సౌధమునందు; వాసవ...సింహాకృతంబు - వాసవ = ఇంద్రుడు; వైశ్రవణ = కుబేరుడు; వైవస్వత = యముడు; ప్రముఖ = మొదలైన; మఖభుక్ = దేవతలయొక్క; అలఘుకీరీట = గొప్ప కీరీటములందలి; మణి గణ = మణుల సమూహమయొక్క; ఘృణిమంజరీ సింహాకృతంబు = కాంతిసమూహముచే ఎఱుపుకలిసిన చనువువన్నె కలదిగాఁ జేయఁబడినది; చరణ.....మతల్లియై = రెండుకాళ్ల నడుమ నిటి కించిన నన్ననిగొప్ప నెలకొల (చతువులను త్రోలెడి కఱ్ఱ)కలవాడయి; భువన...వల్లియుక్ = మూఁడు లోకములకు కోరిన కోరికల నిచ్చుటకు కల్పవృక్షమును; ఆకృతి = ఆకారము; అవికృతిభావంబునక్ = వికారములేనట్లు - సహజముగా; అంగీకృతాధ్యాసీనుడై = అంగీకరింపఁబడిన దీనికి కలవాడై - స్థిరముగా కూర్చున్నవాడై; పూర్వాహములు = గుంపులు; మరుద్విశేషంబులు = దేవతలు; అశేషనిగమంబులు = సమస్తదేవములు; సార్థంబులు సమూహములు; సర్వ...సర్వస్వంబులు = సమస్త సంగీత సంపదలు; అనశ్వరసంపదలు = నాశములేని (స్థిరమైన) సంపదలు; కుండలికుండలుండు = పాము కుండలముగాఁ గల శివుడు.

క. నారద! ధృతహేమరసా, సారచ్చరితంబు విష్ణుసదనం బది వే

దీరచితారాత్రికతతి, భూరమణీమణికిరీటముం ³బురుడించున్.

119

టీక. ధృత.....చ్చరితంబు = ధరింపఁబడిన బంగారురసప్రవాహముచే పూయఁబడినది - బంగారుపూత కలదనుట; విష్ణుసదనంబు = విష్ణునియిల్లు - దేవాలయము; వేదీరచితారాత్రికతతి =

7. క. తుధాంత. చ. ట. సిద్ధాంత. 1. క. గంధర్వశర్వసారస్వం. చ. ట. గాంధర్వసర్వస్వం.

2. ట. పుండలికుం. 3. చ. బురణించున్.

పాదురంగ-30

తిన్నెవెంగూర్పబడిన హారతులగుంపుకలది; భూ...కిరీటము = భూమియను స్త్రీయొక్క నుజ్జీకీటమును; పురుడించు = అనుకరించును. అలం. ఉపమ.

క. అల తీరసలితేత్రస్థలి లీలావిగ్రహ ద్వితయయఃతుండై భా
సీలు పాండరికవల్లభుఁ, దలఁచినఁ గనుగొన్నఁగరగతము లిహపరముల్. 120

టీక. పాండరికవల్లభుఁ = పుండరీకుని తేత్రమునకు ప్రభువగు శ్రీవిష్ణుని; కరగతములు = చేతికి చిక్కినవి.

క. వినఁబడఁడు చెవులఁగన్నులఁ, గనఁబడఁ డత్కుగ్రనారకవ్యథచేతఁ
బొనుఁగుపడి జడియు వైష్ణవుఁ, డనవధిదురితప్రవర్తి యయ్యుఁ గుమారా! 121

టీక. అత్కుగ్ర.....చేతఁ = మిక్కిలి భయంకరమగు నరకలోకమందలి బాధచేత; బొనుఁగుపడి = లేజోపహినుడయ్యెను; జడియు = లోలఁగునట్టి; వైష్ణవుఁడు = విష్ణుభక్తుఁడు; అనవధిదురితప్రవర్తియయ్యుఁ = హద్దులేని పాపముల నాచరించినవాడయినను.

చ. ఇరుగడలం ద్విరూపములఁ గృష్ణుఁడు దైత్యనిరాకరిష్టుఁ డ
ప్పరుసున నుండ నన్నడిమిభాగమునందు వసెంతు రెవ్వ రా
నరులు మనుష్యరూపభరణంబునఁ గ్రీడ యొనర్చు యక్షకి
న్నరగరుడోరగద్యుచరనాథులుగాఁ గొని మ్రొక్కఁగాఁ దగున్. 122

టీక. ఇరుగడలం = తూర్పు, పడమరలు రెండుదిక్కులందును; దైత్యనిరాకరిష్టుఁడు = రాక్షసులను తిరస్కరించువాఁడు - విష్ణువు; అప్పరుసున = ఆరితిని.

ఉ. ఎయ్యది దివ్యసేవ్యతర మెయ్యది మానిమనోఽభిగమ్యమా
నెయ్యది సీపు నేను భజియింపఁగ నింపగు నెల్లనాఁడు నా
దయ్యపువెల్లు నుమ్ము సతతస్థితి వెల్లెడుఁ ¹బుండరికవా
ధ్యాయ్యులఁ బ్రజ్వరిల్లుచు జగత్త్రయదుష్కృతదాహదక్షమై. 123

టీక. మానిమనోఽభిగమ్యము = మునుల మనస్సులచే పొందఁదగినది; దయ్యపువెల్లు = దివ్యజ్యోతి; సతతస్థితి = కాశ్వతముగా; పుండరికవాధ్యాయ్యులఁ = పుండరికమునియొక్క మాటలనడిహోమసాధకముక్కులచేత; జగత్...దక్షమై = ముల్లోకముల పాపములను దహించుటకు సమర్థమై. అలం. రూపకము.

మ. అలసంబుల్ మునిరాట్ప్రీతీతములు స్రాయశ్చిత్తముల్ పాతకం
బుల నిర్జింపఁగ; విష్ణుభక్తియు తగుఁబో దానికిం బూనఁ; బా
ములపల్లాటులు చీరలం దుడిచినం బోనేర్చునే మాంత్రికా
కలితాపీఠప్రతివీరమంత్రపదరేఖాశ్లాఘుచేతంబలెన్. 124

టీక. పాతకంబులఁ = పాపములను; నిర్జింపఁగఁ = జయించుటకు - నశింపఁజేయుటకు; మునిరాట్ప్రీతీతములు = గొప్పమునులు ఏర్పఱచినవైన; అలసంబుల్ = మాంద్యముగలవి - అసమర్థములు; దానికిఁ = అపాపనాశనమునకు; తగున్, పో = తగియున్నదికదా! మాంత్రిక...బలెన్ = మంత్రగాండ్రు వేసిన విషమునశింపఁజేయు మంత్రపదముల ఉచ్చారణచేతవలె; పాముల పల్లాటులు = పాముల దంతములకాటులు; పోనేర్చునే! అలం. దృష్టాంతము.

సీ. జగదధిష్ఠానంబు సచ్చిదానందాత్మకము ¹నందనందనాత్మకము తేత్ర
 తీర్థస్థితిము కృత్తగీతంబు నృసింహరామమత్స్యాదివిగ్రహము లెట్టి
 యవి యనందగియుండు నట్టిద యగు దాని ²హైతుకు లఘుతమఃప్రతమతులు
 గాంచి యర్చలయం దొకటిగాఁగఁ దలఁచి షిత్తనం బొనరించి గరుసులేక
 తే. రౌరవంబుల డింది పారంబులేక, వనరుపరు; గాని విజ్ఞానపంతులైన
 వారు శిలగాఁగఁ దలఁచ రెవ్వారు దృష్టి, గోచరబ్రహ్మ మని చూచి కొలిచియునికి.

టీక. జగదధిష్ఠానంబు = జగత్తు స్థానముగాఁగలది - జగమంతటను వ్యాపించినది; సచ్చిదా
 నందాత్మకము = సత్తు, చిత్తుల స్వరూపము ఆనందముగాఁగలది; కృత్తగీతంబు = వేఱుగా ప్రకాశించు
 నది; ఆఘ...మతులు = పాపములను చీకట్లచే కుట్టబడిన (ఆక్రమింపబడిన) బుద్ధికలవారు - జ్ఞాన
 హీనులు; హేతుకులు = హేతువాదులు; [పూర్వటీకలో 'హేతుకులు = ఆయుధములు పూసినవారు'
 అని కలదు; ఆ మూలము, వ్యాఖ్యానమును ఆసంగతములు.] వికత్తనంబు = లేనిపోనిదాగడ్డ; గరుసు =
 హద్దు; డింది = మునిగి; పారంబు = అంతము; వనరుదురు = దుఃఖింతురు; శిలగాఁగ్ = తొలినిగా;
 దృష్టిగోచరబ్రహ్మము = కనుల కగపడుచున్నచరాత్మ.

శా. ఆ వాణీరమణుండు ప్రార్థనముసేయక దేవకీదేవియం
 దావిర్భావమునొంది యేరికి నలభ్యంబైనోలేవక జగ
 జ్జీవాత్మస్థితి నుండు నిండుదొర విస్తేరాననుక నిత్యసం
 నేనం దెల్పు జితేంద్రియుండు తమముం జించుం గనుం దత్త్వమున్. 126

టీక. వాణీరమణుండు = బ్రహ్మ; ఆవిర్భావమును, ఒంది = జనించి; లేవక = సౌఖ్యంతో;
 ['లేవక = విధమున' అని పూర్వటీక.] జగజ్జీవాత్మస్థితిక = లోకము నుజ్జీవింపజేయు జీవనాచర
 విధమున; నిండుదొరక = పరిపూర్ణుని; విస్తేరాననుక = చిరునవ్వుతోఁగూడిన ముఖము కలవానిని;
 నిత్యసంసేవక = నదా - నిత్యము సేవించుటచే; తెల్పు = తృప్తిపొందించు; స్తుతించునట్టి; తమముక =
 ఆజ్ఞానమును; చించుక = చెదరఁగొట్టును - నశింపజేయును.

తే. భక్తిగద్గదరీతివాగ్భరము ⁴లాలయ, నటనమునఁగూడిఁ గోపికానాథుమోల
 నిలిచి కీర్తించుపుణ్యండు నళినోబంధు,దళన మొనరించి తత్త్వపదమున కరుగు.

టీక. భక్తి.....రీతిక = భక్తిచే గొంతుక హీనమగురీతిని; వాగ్భరములు = మాటలు - స్తుతులు;
 ఒలయక = నటనమునక = నాట్యమునందు; నళినబంధుదళనము, ఒనరించి = సూర్యునిభేదించుట
 నొనర్చి-సూర్యమండలమును బ్రవేశించి; [ముక్తులయాత్మ సూర్యమండలమును భేదించుకొని విరజానదిని
 దాటి పడవ బ్రహ్మచరమును పొందునని శ్రుతి.]

క. హరి సోపహారు లక్ష్మీశ్వరు నెవ్వరు చూతు రట్టివారలు సకలా
 మరపూజ్యాలు; వారందున, బొరసిన పుణ్యము లగణ్యములు గుణజలధి! 128

టీక. సోపహారుక = కానుకతోఁ గూడినవానిని = [విజేసి కానుక నిచ్చి, హరిని జూడవలె
 నని భావము.] పొరసిన = పొంది; అగణ్యములు = లెక్కలేనివి.

క. ఇతిహాసపురాణకథా, ⁷శ్రుతిస్తోతులు నందగోపమతుకట్టెదురక
 సతతము పఠింపుచు మహామతి పరమపదంబు నందు మతిమన్ముఖ్యా! 129

1. చ. నందాంగకము. 2. చ. దైవతి. ట. వ్రాతి. క. హేతి. కి. ట. సేవన్. 4. చ. లాలయ.
 5. చ. ట. సూడ. 6. చ. బంధ. 7. చ. స్తుతి శ్రుతు.

టీక. మలిమన్నభ్యా! = మద్దిమంతులూ! ప్రధానుఁడా! పరమపదంబు = వైకుంఠమును; అందు = పాండును.

క. తీర్థమున నాడి బ్రహ్మభ్యర్థితలీలావతారు భక్తాధారున్

బార్ధసఖుఁ గొవ్వంగల మోక్షార్థులకున్ గలవు సచ్చిదానందంబుల్. 130

టీక. అడి - న్ననమాడి; బ్రహ్మభ్యర్థితలీలావతారున్ = బ్రహ్మచే పూజింపఁబడిన విలాసార్థపుటవతారము కలవానిని; భక్తాధారున్ = భక్తులకు ఆధారమైనవానిని; పార్ధసఖున్ = ఆర్జునుని మిత్రమును; సచ్చిదానందంబుల్ = కాశ్యపజ్ఞానసంతోషములు; కలవు = కల్గును.

సీ. భూజహండును సురాపుడు బ్రహ్మహతిఁ గురుతల్పగుఁడు స్త్రీయి గోవధోప
జీవి పితృద్రోహి శిశు¹హంతపరదార²రతుఁడు నిందకుఁడు సర్వస్వభోక్త
సత్పరిత్యక్తుఁడు సర్వాభిమర్శి³హైతుకుఁడు సర్వాపలాపకుఁ డశుచియు
నిజధర్మవిద్యోషి నీచుండు పాపండ్లపండ్లప్రవణుఁడు స్వేచ్ఛావిహారి

తే. కృత మెఱుంగనివాఁడు సూన్యతము లేని

వాఁడు నమినఁ జెడఁ జూచువాఁడు మొదలు

పాపకారులకేనియుఁ బొండరిక

తీర్థపారిమూర్తియుగ మిచ్చు దివ్యపదము.

131

టీక. భూజహండును = కడుపులోని పిండమును చంపినవాఁడును; సురాపుఁడు = మద్యమును త్రాగువాఁడును; బ్రహ్మహతియై = బ్రహ్మహత్య చేసినవాఁడును; గురు.....రతుఁడు = గురుద్రోహి, బాగారము దొంగిలించినవాఁడు, గోవులను జంపి జీవించు కసాయివాఁడు, తలిదండ్రులకు ద్రోహముచేయువాఁడు, బిడ్డలను చంపువాఁడు, పరస్త్రీలయెడ ఇష్టము కలవాఁడు; నిందకుఁడు = ఇతరులను నిందించువాఁడు; సర్వస్వభోక్త = అందఱిసాత్తును భుజించువాఁడు; సత్పరిత్యక్తుఁడు = మంచివారితో వెలిసేయఁబడిన (విడువఁబడిన) వాఁడు; [పూర్వటీకలో 'సత్పరిత్యక్తుఁడు = నిజము లేనివాఁడు' అని యున్నది.] సర్వాభిమర్శి = అందఱిని విమర్శించువాఁడు; ['అన్నింటి నంటువాఁడు' అని పూర్వటీక.] హైతుకుఁడు = హేతువాది; సర్వాపలాపకుఁడు = సర్వమును దాచుకొనువాఁడు; పాపండ్ల..... ప్రవణుఁడు = నాస్తికులగు పాపండులయందును, నపునకులందును ఆసక్తుడవాడుగు; కృతము = చేసిన యుపకారమును; సూన్యతము = సత్యము; పొండరిక.....యంగము = పొండరికక్షేత్రమున నున్న విష్ణువుయొక్క రెండు మూర్తులును; దివ్యపదమున్ = మోక్షమును; ఇచ్చున్.

చ. అలఁతి పిసాళినవ్వు మధురాధరబింబఫలంబు తమ్మితే

కుల నగు సోగకన్నులు ప్రకుంచితకుంతలచారుఫాలమున్

బలుచనిచెక్కులం గలయఁ బరిగ్న కుండలరత్న కాంతులున్

గల శిఖిపింఛలాంఛను మొగంబు గనందగు ధూపవేళలన్.

132

టీక. అలఁతిపిసాళినవ్వు = చిన్న, చక్కిని నవ్వు; మధురా.....ఫలంబు = దొండపండు వంటి మధురమగు చెదవి; ప్రకుంచిత.....ఫాలమున్ = మిక్కిలి వంగియున్న జాట్లగల (వంకర ముంగురులు గల) నుదురును; కలయఁబరిగ్న = అన్నియెడలను వ్యాపించిన.

1. చ. హంత. హంత్య. క. 2. చ. రతుడు. రతులు. క. 3. క. సత్పరిత్యక్తుఁడును. చ. సత్పరిత్యక్తుఁడు. 4. క. హేతుకుడు. చ. హైతుకుడు.

క. త్తణము త్తణార్థంబైనః శ్రీ, త్తణాలితం బగు పయోధిశయనువదన మీ
త్తణ మొనరించు కృతికి నా, త్తణమునంగల వఖిలసుకృతజాతఫలంబుల్. 133

టీక. త్తణార్థంబు = త్తణములో నగము; శ్రీ త్తణాలితంబు = మూడు కన్నులతో అంద
ముగనున్న; (ఆక్షేప్తమున విష్ణుకను మూడుకన్నులు గలవనుట) పయోధిశయనువదనము = విష్ణుని
ముఖమును; ఈ త్తణము, ఒనరించు = చూచు; కృతికి = కృతార్థము.

సీ. మువ్వంకమురువుతో మురలి యొక్కొక వేళ

మోయించు భువనైకమోహనముగఁ

గ్రీడించు నొకవేళఁ దోడిబాలురఁగూడి

యక్షిణగతిఁ గుబేరాక్షకేళి

సవరించు నొకవేళ జలవిహారము చాలఁ

జ్రేమ భీమరథిగభీరవారిఁ

1 గొలుపుండు నొకవేళ నలినసంభవపుండ

రీకాస్తదాదులు శ్రీతిఁ గొలువ

తే. సురగరిపువాహనమున నొక్కొక్కవేళ, వేడ్క వేంచేసి మెఱయుఁ దిర్విధులందు
నెన్నికల్పంబు లరిగిన 2 నేనయెండ్ల, వెలయు ప్రాయంబుగలకొయ్య విట్టలయ్య.

టీక. మువ్వంకమురువుతో = మూడు వంకలు వచ్చునట్లు నిలిచిన (ప్రిభంగి) చక్క
దనముతో; భువనైకమోహనముగఁ = లోకమునంతటిని మోహమున ముంచునట్లు; అక్షిణగతి =
గొప్పరీతిని; కుబేరాక్షకేళి = బాలశ్రీదావిశేషమును - వెన్నెలవపుయాటను; సవరించు = చేయును;
భీమరథిగభీరవారి = భీమరథినదియొక్క లోతైన నీటియందు; ఉరగరిపువాహనమున = గరుడ
వాహనమువయిన; వినయెండ్ల = విదేయతోనే; కొయ్య = ఒకరికి లొంగనివాడు.

శా. శ్రీరంగంబున ద్వారక గయఁ గురుక్షేత్రంబున నైమిశా

ఖ్యారణ్యాంజనశైలపుష్కరమహేంద్రానంతశయ్యా హరి

ద్వారశ్రీపురుషోత్తమంబుల నయోధ్యక సేతు గంగాభిసం

గారాధస్థిల బౌండరీకమున దైత్యారాతి యుండుం గడున్.

135

టీక. గంగా...స్థలి = గంగాసాగరసంఘమున గొప్పదైన చోట; దైత్యారాతి = విష్ణువు.

క. హరియు త్రరభాగంబునఁ, బురుషుండు దాఁ బాపమైనఁ బుణ్యం బైనన్

సురకానియంత చేసినఁ, బరిణతమై మేరుకుధరభారముఁ జూపున్.

136

టీక. సురకాని = చిన్నకాని; పరిణతమై = మాటి - వృద్ధిపొంది; మేరుకుధరభారము =
మేరువువర్షపు బరువును - (ఎత్తును) అలా. ఉపమ.

— కాకము, హంస, చిలుక, పాము, లేనెటిగ, అవు మోక్షమునొందిన కథ —

సీ. సమ్రాజ్ఞనమున ధ్వాంక్షము, నుపలేపనంబున మరాళము, రంగమున విచిత్ర
శృంగము, దీపాంకుర ప్రకటనంబున బాము, పదపద్మ తీర్థానుభవముకతన
సరళుయు, నూధస్యపరిషేచనంబున ధేనువు మోక్షంబు తెరువు 4 గనియె
గాన నేతత్పరికల్పనంబున బౌండురంగాధినాథుఁ జేరంగవలయు

తే. ననిన నారదుఁ డిట్లును 'సభవ! జ్ఞాన
విరహితంబులు జడములు, వీనికెట్లు
మనుజకృత్యంబు చేకూరె? మధువిరోధి
యెట్లు విరమిచ్చె' నని వేడ నీశుఁ డనియె.

137

టీక. సమార్జనము = తుడుచుట; ధ్వంశము = కాకి; ఉపలేపనంబునకే = అలుకుటవలన;
మరాళము = హంస; రంగమునకే = మ్రుగ్గువలన; విచిత్రశుకము = రంగురంగుల చిలుక; దీపా
కుర ప్రకటనంబునకే = చిన్నదీపమును కలిగించుటచే; పద.....కతనకే = పద్మములవంటి పాద
ములవలని జలము ననుభవమువలన; సరళుయకే = తేనెటీగయొక్క; ఉద్యమభరితచనంబునకే = పాల
యభిషేకమువలన; ధేనువు = ఆవు; కనియెకే = పొందినవి; అభవ! = శివా! మధువిరోధి = విష్ణువు.

ఉ. మూర్తిమదిత్తుకార్చ్యసముజ్జ్వలకీర్తియుఁబోని చంద్రికా
స్ఫూర్తి వెలుంగఁజేయుచు నభోవనకేసరి చంద్రుఁ డుబ్బఁగాఁ
గార్తికపూర్ణిమకే యదుశిఖామణి మున్నొకనాఁడు చూళికా
నర్తితపింఛగుచ్చలసంబున భీమరథీతటంబునన్.

138

టీక. మూర్తిమత్.....కీర్తియుఁబోని = దూపు ధరించిన మన్మథుని ప్రకాశించుకీర్తివలె;
చంద్రికాస్ఫూర్తికే = వెన్నెలవెలుగున; నభోవనకేసరి = ఆకాశమును అడవికి సింహమైనవాడు;
చూళికా.....లసంబునకే = సిగజాట్టున నాట్యమాడు నెమలిసింహముతో మనోహరమగువట్టు;
అలం. ఉపమ, రూపకము.

మ. సురలీలావతులకే నరాంగనలు చక్షుశ్శ్రోత్రకన్యల్ స్తర
జ్వరపీడాశయలై తనుంగొలువ రాసక్రిడఁ ¹పెక్ ప్రోడయై
కరలీనోర్తిక లంగులీచలసరింఖత్కాంతులై క్రాలఁగా
మురలీనాదవినోదకేళిఁ దవిలెక మోదం ²బసాదంబుగన్.

139

టీక. సురలీలావతులకే = దేవతాస్త్రీలును; చక్షుశ్శ్రోత్రకన్యల్ = నాగకన్యకలు; స్తర
జ్వరపీడాశయలై = మన్మథజ్వరముచే పీడింపఁబడిన హృదయములు కలనాలై; పెక్ ప్రోడయై = గొప్ప
నేర్పరియై; కరలీనోర్తికలు = చేతులందలి యంగరములు; అంగులీ.....కాంతులై = ప్రేమ కదలుటచే
చలించు కాంతులు; క్రాలఁగా = ప్రకాశింపఁగా; మోదంబు = సంతోషము; అసాదంబుగన్ =
ఎక్కువకాఁగా; [¹సాదంబుగన్ = గతికాఁగా అని ముద్రితప్రతియు, దద్యాగ్నిభాగ్యమును.]

క. ఆనాదము తదవ్వనజగ, తీనివసన్తానిహోమధేను ⁴వాకటి సాం

ద్రానంద మొదవ విని తన, మేను మఱచి కురిసె నపరిమితదుగ్ధంబుల్.

140

టీక. ఆనాదము = ఆ ధ్వని; తదవ్వన...ధేనువు = అచటి వనమున నివసించుచున్న మునిహోమధేనువు;
సాంద్రానందము, ఒదవకే = ఆధికసంతోషము కలుగఁగా; అపరిమితదుగ్ధంబుల్ = ఎక్కువైన పాలు.
ఉ. కానన గంధవాహవశగం బగుటకే వెస నొండు ³తత్పయః

ఫేనకణంబు వచ్చి మురభేదను మూళి నలంకరించె; శ్రీ
జానియుఁ బాటమాని నిజసౌధమునందు సుఖించుచుండె; నా
ధేనువు లెస్సఁగా ముదిసి దేహము నూడ్చి భవాంతరంబునన్.

141

1. క. పెక్ ప్రోడ. చ. పెక్ ప్రోడలై. 2. క. బసారంబు. చ. బసారంబు. 3. క. దత్పయః.
చ. దత్పయః. 4. క. వాకటి. చ. వాకటి. 5. చ. దత్పయః.

టీక. కాననగంధవాహవశగంబు = అడవిలోని గాలికి స్వాధీనమైనది; తత్ప్రయోగభేదకణంబు = ఆ పాలయరుగుబిందువు; ఒండు = ఒకటి; మురభేదమహాశివ = విష్ణునితలను; శ్రీజాని = లక్ష్మీభర్త - విష్ణువు; ముదిసి = ముసలిదయి; దేహమును, డిండి = శరీరమును విడిచి; భవాంతరంబున = వేరొక జన్మమునందు.

— సుశీల యను పతివ్రత చరిత్రము —

క. హరిమాళిపతిత నిజదుగ్ధరసోర్కరఫేనకణకృత పరమసుకృత
స్ఫురణంబున నొక వైష్ణవపరుఁకుఁ దనుజాత యగుచు వసుధం బుట్టెన్. 142

టీక. హరి.....స్ఫురణంబున = విష్ణువుతలపై పడిన తన పాలయరుగుబిందువువలనఁ గలిగిన గొప్ప పుణ్యవిశేషమున; తనుజాత = పుత్రిక; పనుధన్ = భూమిపై.

వ. సుశీలాభిధాన యగు నబ్బిల గుణగణభాస్వరయై యథోచితకాలంబున. 143

టీక. సుశీలాభిధాన = సుశీల యిను పేరు కలది; గుణగణభాస్వర = గుణసమూహముచేత్రకాళించునది; యథోచితకాలంబున = తగిన సమయమున - యుక్తకాలమున.

ఉ. తాళి విభుండు గట్టినమొదల్ పతిదేవత యా సుశీల వె
గోలతనంబునన్ మగఁడు కొట్టినఁ దిట్టిన¹ రట్టుపెట్టినన్
దాళి దినంబుఁ దచ్చరణతామరసంబులు గొల్పు నేలయున్
బోలునె యీపె కంచుఁ గృతబుద్ధులు² వృద్ధులు ప్రస్తుతింపఁగన్. 144

టీక. విభుండు = భర్త; తాళి = మంగళసూత్రము; కట్టినమొదల్ = కట్టినది మొదలుకొని; పతిదేవత = భర్తయే దైవమని యెంచునది; వెన్ గోలతనంబునన్ = పెద్ద అమాయకత్వమున; రట్టు పెట్టినన్ = అల్లరి పెట్టినను; తాళి = సహించి; దినంబున్ = ప్రతిదినమును; తచ్చరణతామరసంబులు = అతనిపాదపద్మములు; కృతబుద్ధులు = బుద్ధిమంతులు; ప్రస్తుతింపఁగన్ = కొనియాడఁగా.

సీ. రూపహీనుఁడు మహాక్రోధనుఁ డతిలోభి బద్ధమత్సరుఁ డన్యబుద్ధి మాయి
చంచలస్వాంతుండు సకలబంధువిరోధి బహుశఃఫోక్తింపటఁడు శత్రుఁడు
సంతతావిశ్వాస సస్యప్రరోహుండు గర్వపర్వతమస్తకస్థితుండు
కలహశోనుఁడు కుతర్క్కుక్రియాకుశలుండు సంగతోన్మాదోత్తమాంగకుండు

తే. నగునయేనియు నటుపంటి మగనితోడఁ
గాఁపురమునేయు సతి దొడ్డగరిత యగుచుఁ
గసిడికోతకు నోర్చి లో విసివికొనక
ధాత దూఱక తండ్రినేతకు వగవక. 145

టీక. మహాక్రోధనుండు = మిక్కిలి కోపముకలవాఁడు; అతిలోభి = పెద్ద పిసిగొట్టు; బద్ధమత్సరుండు = అసూయాపరుండు; అన్యబుద్ధి = వేఱు (చెడ్డ) బుద్ధికలవాఁడు; మాయి = మోసగాఁడు; చంచలస్వాంతుండు = చలచిత్రము కలవాఁడు; బహు.....లంపటుండు = (ప్రతిపియమునకు) ఎక్కువ ఒట్టులు పెట్టుకొనుటయు దానై కలవాఁడు; శత్రుండు = మూర్ఖుండు; సంతత.....ప్రరో

1. క. రట్టుచేసినన్. చ. నడ్డపెట్టినం. ట. రట్టుపెట్టినన్. 2. చ. పెద్దలు. 3. క. నుండుకర్క. చ. ట. నుండుకుతర్క. 4. క. యగుచు. 5. క. విసిగి. చ. ఒకిది. 6. చ. విసిది. 7. చేతకు. 8. ర.

హండు = ఎల్లప్పుడును ఆవశ్యిక యను పంటను పండించువాడు; గర్వ.....స్థితుండు = గర్వమును పర్వతముయొక్క శిఖరమునకు గూర్చుండువాడు; కలహాశనుండు = జగదాలిండు; కుతర్కక్రీయా కుశలుండు = చెడ్డ (పంకర) యుక్తులను వేసి మాట్లాడుటలో నేర్పరి; సంగతో.....మాంగకుండు = కలయందు కూడిన పిచ్చి కలవాడు - పిచ్చియై తినవాడు; దొడ్డగరిత = ఉత్తమవనిత; కసిజ్ఞోత కుక్ = రాపాడుటకు; ధాతక్ = బ్రహ్మను; దూఱక = నిందింపక; తండ్రి సేతకుక్ - తండ్రి చేసిన పనికి - ఇట్టివానితోడి వివాహము కూర్చినందులకు; వగవక = విచారించక.

కా. ఆ తీవ్రాంశుని వేడికోర్చి మను ఛాయాదేవీయుంబోలె స

త్వాతిప్రత్యగుణాభిరామ యగు నా భామాలలామంబు సు

ప్రీతింజేయు ససహ్యాదర్శనములం బిర్వికలం బెట్టుదు

రాతుక్ *వీతదయుక్¹ బ్రయుక్ దదుచితాచారంబుల న్నిచ్చులున్. 146

టీక. తీవ్రాంశుండు = సూర్యుండు; మను = జీవించు; భామాలలామంబు = స్త్రీరత్నము; ఆసహ్యాదర్శనములక్ = ఓర్వరానివానిని చూపించుటలచే; పిర్వికలంబెట్టు = బాధించు; దుర్బాతుక్ = చెడ్డవానిని; వీతదయుక్ = దయ లేనివానిని; ప్రియుక్ = భర్తను; తదుచితాచారంబులక్ = వాని ఆనుకూలములగు పనులను; ప్రీతిక్, చేయున్.

ఉ. కొన్నిగొణింగి శొన్ఱినిసి కొన్నితుటారములాడి మానరా

కెన్నిక నిన్నినాళ్లకివి యిన్నని కూటికిఁ బిచ్చపాటి కొ

మ్మన్న మహాప్రసాదమని హర్షరసోల్లసదాననాబ్జయై

యన్నలినాఱీ భర్తయిడిసన్నియై గైకొను⁴ ముక్కధాన్యముల్. 147

టీక. అన్నలినాఱీ = ఆసుకలి; గొణింగి = మనస్సులో నులిగి; = కొక్ = కొన్ని; కినిసి = కోపించి; తుటారములు, అడి = నిందమాటలు అడి; మానరాక = (విధిలేక) మానివేయుటకు వలనుగాక; ఎన్నికక్ = లెక్కగా; ఇన్నినాళ్లకుక్ = ఇన్ని రోజులకు; పిచ్చపాటి = తక్కువకొలత; కొమ్మన్నక్ = తీసికొనుచుని పలుకఁగా; మహాప్రసాదము, అని = చిత్తము అని; హర్ష - అబ్జయై = సంతోషమున కలకలలాడు పద్మమువంటి ముఖము కలదయి; ముక్కధాన్యముక్ = ముక్కిపోయిన (ప్రాతగిల్లి సారముచెడిన) వడ్డను; గైకొనుక్ = గ్రహించును.

సీ. చతురసమ్హాజ్ఞనాచరణంబు దొలునాటి⁵ ప్రాచివన్నియ⁶ త్రోవువడుటగాఁగ

గోమయ గోమఖశ్రీ ముంగిట ఘటించుటలు సుఖమజ్జనకలనగాఁగ

గమనీయపూర్ణ కుంభముల పూజాక్లప్తి కుచలికుచాకల్పరచనగాఁగ

సన్నసంపాదనార్థాగ్ని బుట్టిన ధూమపటలి సంస్కారధూపంబుగాఁగ

తే. విఘటిత కవాటకద్వార విశదనయన, యర్పితాధరగేహలికాధరోష్ఠ

భాండ గోపనయవనికాంబరపరిత, యింతి గృహలక్ష్మి⁷ యత్యంతకాంతిఁ దనరు.

టీక. చతుర.....చరణంబు = నేర్పుగా కనపూడుచుట; ప్రాచివన్నియ = నిర్మాల్యము; త్రోవువడుటగాఁగక్ = తీసివేయురితికాఁగా; గోమయగోమఖశ్రీ = అవుపేడతో అలంకరణ అలంకారము; ఘటించుటలు = కూర్చుటలు; సుఖ.....గాఁగక్ = సుఖపూర్వవిధికాఁగా; కమనీయ...

* క. వీతదయామతిన్. చ. వీతదయున్. 1. చ. ట. లలో 'బ్రయన్' కలదు. క. లో లేదు.
2. క. కొన్ఱినిసి. క. ర. కొన్ఱినిసి. 3. క. యిడున. క. ర. యిడిన. 4. క. ముక్క. చ. ముక్క.
5. ర. ముక్క. 6. చ. వన్నయ. 7. చ. తొడుపు. 7. చ. నత్యంత.

...క్షప్తి = చక్కని పూర్ణకంఠముల పూజావిధి; కుచ.....కాగ్ = నిష్కపండ్లపంటి స్తనముల అలంకారముకాగా; ఆన్న.....ఆగ్నిక్ = అన్నము పండుటకు దగిన యగ్నివలన; విఘటిత..... నయన = కూర్చుంటున్న కలలుపులు గల ద్వారములు, స్పష్టములగు కన్నులుకలదియు; ఆర్మితా..... రోష్ణ = పూజించబడిన క్రిందిగన్నము అను అధరోష్ణము కలదియు; భాండ - పరీత = కుండలను కప్పుటకుపయోగించు తెరయే చీరగాగలది; ['యవనికాంబరపరీత = తెరచీరచే ఆవరింపబడినది' అని పూర్వటీక.] ఇంతిగృహలక్ష్మీ = ఆ సుఖీల గృహముయొక్క (శోభ); పూజించబడు లక్ష్మీదేవి; అలం. రూపకము.

సీ. 'ప్రస్తుతంబని పదార్థములు కాజాల వేడి కొనితెచ్చి యమ్మి¹చుం గోమటిండ్ల మూసి ముల్లడిచి గుమ్మలకొల్పు వై మెత్తులూడ్వండు పన్నెన నుండుంగాని ఎట్టిచుట్టం²జేని యింటి కేతేర రెండవ సూతకము దెల్పి యవలం³ జూనుపుం మును⁴ప్రతిశ్రుతము చేసిన వైడి రాకున్న ముచ్చిచ్చునను ప్రేగు వచ్చుదనుక తే. వనరు 'కాకాయ లవణాయ వా' యటంచు

జెనగు 'ధూళిః పరగృహోదపి' యను నాస ముంచి 'యూగకుం గాటు, పామునకు బలియు నొసంగు' డని భక్తై పామ్మ నువిద మదిని.

149

టీక. ప్రస్తుతము = వివాహాదికార్యము; మూసి = (ధాన్యపురాసులను) కప్పి; ముల్లడిచి = మూలకలకు మేకులు కొట్టి; గుమ్మలకొల్పువైన్ - గోతులలాని (పాతరలలాని) ధాన్యమువై; మెత్తులు = మెత్తబడిన పూజలు; ఉడ్వండు = తీయించు; రెండవ సూతకము = మృతాకాచము; అవలంబితము = బయటికి తరుమును; మును = పూర్వము; ప్రతిశ్రుతముచేసిన = వాగ్దత్తమైన; ['ప్రతిశ్రుతము = దీక్షియధీనము' అని పూర్వటీక.] వైడి = బంగారము - ధనము; ముచ్చిచ్చునను = ఆహవనీయాదులగు మూడగ్నులందును; [అగ్నులు 3. ఆహవనీయము, గార్హపత్యము, దక్షిణాగ్ని అని.] కాకాయ, లవణాయవా యట చుక్ = (ఎవరే మిచ్చినను అది కూరకుంగాని, ఉప్పునకుంగాని యగుననుచు - తనకుం జాలదనుచు; వనరుక్ = దేవునించును; 'ధూళిః పరగృహోదపి' అను నాసక్ = ఇతరులయింటినుండి దుష్టులను తీసికొని రావలెనను ఆశచే; వెనగుక్ = బాధపడును.

'ఈగకు కాటు, పామునకు బలి' అనునది అనుభవములనుగూర్చిన లోకోక్తి; సుఖీలభర్త అట్టి వానినిగూడ అవశోసనీయని స్థితి నుండునని భావము. ఉవిద = సుఖీల; పామ్మక్ = దుఃఖించును.

వ. ఇవ్విధంబున నవ్విధులనుబడన వివిధకుటిలాచార చతురుండగు జీవితేశ్వరు సీశ్వరుండా దలంచుచు దదుపాసనంబు తనకు నిహపరసిద్ధి సంసూచకంబుగ నిండు డెందంబునం గోచరింపజేయుచు గీర్తితచరిత్రంబునం బ్రవర్తిల్లుచుండు నంత.

టీక. విభవించునదన = చంద్రమండలముఁజూల ముఖము కల సుఖీల; జీవితేశ్వరుక్ = భర్తను; ఈశ్వరునిగాక్ = దేవునిగా; తదుపాసనంబు = అతనిని సేవించుట; ఇహ.....సంసూచకంబు = వితల్లోక, వరలోక సుఖసిద్ధిని సూచించునది; గీర్తితచరిత్రంబునక్ = కొనియాడబడిన సత్పునర్తనతో.

క. అట నొకకాచ డా భూసుర, కటుంబినీ సదనమునకుం గుహనావటువుక్ బటువై మైడిగి దెగడం, బటువగు నొక పడుగు వచ్చె భుక్తాపేక్షన్. 151

టీక. అటక్ = పిదప; భూసుర.....సదనమునకుక్ = ఆ బ్రహ్మణస్థి (సుఖీల) గృహమునకు; గుహనావటువుక్ = కవటబ్రహ్మచారి యైన వామనుని; పటువగు = మిక్కుటమైన; మైడి

1. క. చుకోమ. 2. చ. జైనని. 3. చ. జొన్న. 4. క. ప్రతిశ్రుతము. చ. ప్రతిశ్రుతము. 5. చ. ట. యొక. 6. క. వగు. చ. వై. పాండురుగ—31

గీ = దేహకాంతిచేత; తెగడుంబుటువు = తిరస్కరించు పుట్టువు కలవాడు - చక్కనివాడు; వడుగు = బ్రహ్మచారి; భుక్తాపేక్ష = భోజనముచేయు కోరికతో; వచ్చెన్. అలం. ఉపమ.

వ. వచ్చిన నవ్వుచ్చెకంటి గెంటనినెయ్యంబు ¹లియ్యంబగు సంతకరణంబున నడలు గడలుకొన గ్రామాంతరానక్తుం డగు ప్రాణాభుండు తనుం బిలిచినయట్లయిన ²లోనింటి బోనమాని తొంగి చూచుతటిం బొడకట్టి, బొట్టునకుమేదావి ³మేదు నలవాటునం గందిన యంగుళీద్వితయంబు దేటి గుట్టినం బృథగ్గర్వ మూర్తులగు ⁴సంవర్తికలు గల జలరుహం బనఁ బ్రశస్తంబగు హస్తంబెత్తి 'స్వప్రస్తుతే' యని యాశీర్వదించుటయుఁ గృతనమస్కారయై యా సారసామోఽవ మృదులస్వరం బున నిట్లనియె.

:52

టీక. మచ్చెకంటి = చేచలవంటి కన్నులు కల నుళిల; గెంటని = లోలగని; నెయ్యంబు లియ్యంబు = స్నేహమున లగ్నమగునది; అడలు = భయము; కడలుకొన = అతిశయింపఁగా - కలుగఁగా; లోనింటి = లోపలియింట; బోనము! ద్వారమనియుండు సేమ! డోని = చట్టుకొని; పొడకట్టి = కనఁ బడి; బొట్టునకు = మేదావి = ఔపాసనచేసిన నిప్పు మసి; మేదు నలవాటున = మెదపునట్టి ఆభ్యాసమువలన; కందిన = ఎఱ్ఱఁబాటిన; అంగుళీద్వితయంబు = రెండు చేళ్లు; పృథగ్గర్వ మూర్తులు వర్ణము మాటిన స్వరూపము కలవి - రంగుమాటినవి; సంవర్తికలు = క్రొత్తజేతులు; 'స్వస్తి, అన్న, లే' = నీకు శుభము కలుగుగాక! కృతనమస్కార = చేయఁబడిన నమస్కారము కలది - నమస్కరించినది; సార సామోద = తామరవాసనవంటి నువాసనగల (దేహము) కలది - నుళిల.

సీ. 'ఎందుండి రాక? యిం దేతేరఁ గత మేమి? గ్రాసార్థిభావంబు గానవచ్చె' 'నగు'నన్న 'నట్లేని మొగసాల నుండు; డాయన యూరలేడు; యామార్థమునకె కావెంతు ¹నన్న సంస్కారంబు; మారారగింతురుగాని పేగిరమె' యనుడు మాణవకుఁడు పల్కు 'మగువ! నే ²నేన్నాల్లనుండియుఁ గుడువఁ గూ డొదవకునికి తే. వేడి యగుదాఁక నోరువ; మాఁడుగలిగె, బులిసినది గల్లె నన్నంబు పోకయంత యొసఁగి త్తుత్తార్పు; వెను ³బిడ్డి మెసవనైన, పాప ముడిపించుకొందుఁ దపంబుకలిమి.'

టీక. ఏతేర = రాఁగా; కతము = కారణము; గ్రాసార్థిభావంబు = భోజనమునపేక్షించు అభిప్రాయము; మొగసాల = చావడియందు; ఆయన = (భర్తయనుట); యామార్థమునకె = గంట న్నరలోనే; ఆరగింతురుగాని = తినవచ్చును; మాణవకుఁడు = వటువు; ఏనాశ్శయిండియు = విడు రోజులనుండియు; కుడువ = భుజించుటకు; కూడు, ఒదవకునికి = తిండి దొరకనందున; వేడి, యగుదాఁక = వేడియన్నము తయారగుంతవఱకును; ఓరువ = తాళలేను; మాఁడు, కలిగె = గిన్నెయడుగున అంటుకొనిన దున్నను; పులిసినది; కల్లె = చల్లియున్నను; పోకయంత = పోకకాయ యంత-స్వల్పమునట. త్తుత్తు = ఆకలిని; ఆర్పు = ఆర్పము-పోగొట్టుము; చల్లిమెనవ = చద్దన్నము తినుటవలన; కపంబుకలిమి = కష్టంబుచే.

తే. అనుడు నెలనాగ యిట్లు 'ననఘ! నీకుఁ

జలిది యే నెట్లు లిడనేర్తు? ఊణములోన

1. చ. వియ్యంబు. 2. చ. లోనింటి పొనరు. 3. చ. ట. మెదపునెల. 4. చ. సంవర్తికలు. 5. నకననం. 6. ర. పాతము. 7. క. దేన్నాల్ల. సూర్యా నేన్నాల్ల. 8. చ. చల్లి.

వంట గావించు; భుజియించి పలయునెడకు

నేఁగు' నా విని సతిఁ బయ్య తాగవడుగు.

154

టీక. ఎలనాక = స్త్రీ - నుట; పలయునెడకు = ఇచ్చవచ్చినచోటికి; తాగవడుగు = భుజ్యుడైన ప్రక్కచారి.

తే. త్రోవ గమియించుచోట నోపూవుబోడి!

యవరవల్లసమాచారమైన జెడదు

బ్రాహ్మ్య; మీ తఁడ వేటికి? బ్రాహ్మ

నెఱపు మొకయింత మెదు కిన్నినీళ్లు నొసంగి.

155

టీక. త్రోవ = దారియందు; గమియించుచోట = నడచునపుడు - ప్రయాణసమయమున; ఆవరవల్లసమాచారమైన = కూర్చుని యాచారముమఱి యాచారమైనను; బ్రాహ్మ్యము = బ్రాహ్మణ్యము; చెడదు; ఈ, తడవు = ఈ యాలభ్యము. [పథి కూర్చవదావరే'త్తని అభిధానాన్ని గ్రాహ్యము.]

తే. వాచ్చనఁకాయకర్త ప్రసన్నముల

సంభవించిన పాపము సూహించి

యతిథి గృహమేధి కుచ్చ కాశ్వతసుఖములు;

వినవె 'యభ్యాగతః స్వయం విష్ణు' 1వసంగ.

156

టీక. అతిథి = అనుకూలమైన ఇంటికి ఆహారాధము వచ్చినవాడు; వాచ్చనఁకాయకర్త = మాట, మనస్సు, శరీరము, పని అనువాని నడకలవలన; సంహరించి = నశింపజేసి; గృహమేధి = గృహస్థునకు; అభ్యాగతః స్వయం విష్ణుః = ఇంటికి వచ్చిన యతిథి సాక్షాత్తుగా విష్ణుజే; అలం. లోకాంతి.

తే. అతివ! తీర్థాదరత్వర సతుగుదెంచి

త్రోవ నాకటివేళకు దొరకకునికి

కాంత నీయాన యేగూటి⁴లలె; జతర

వహ్ని నొక యేన కా; దెట్టివాడు నెరియు.

157

టీక. తీర్థాదరత్వర = పుణ్యతీర్థములయెడఁగల మహ్మవచేతనయిన తొందరపాటున; నీయాన = నీవై ఒట్టు; జతరవహ్నికే = ఆకటిచిచ్చునకు; ఎరియు = ముడును - తపించును.

వ. నాతోడం గూడియాడు వడుగులు బడుగులయ్యును, వడిచెడక కడక మెఱసి, యేము సుకల్పించి మున్నే తేర సమకట్టిన పొండరికంబునకు బొండురంగ నేవా సావధానులై చనిరి; నేను కూటిబీద తోడుదప్పినతెఱంగున నిచ్చటం దడసితి వెండియు వినుము.

158

టీక. వడుగులు = బ్రహ్మచారులు; బడుగులు = చిక్కినవారు - బడలినవారు; కడకమెఱసి = ప్రయత్నించి - పూరికకలిగి; సమకట్టిన = సిద్ధపడిన; 'కూటిబీద తోడుదప్పె'ననునది లోకాంతి. లిండి కాశపడినవాడు - (వెనుకబడినవాడు) తన తోడిప్రయాణికులను తప్పనని దీనిభావము. తడసితిన్ = అలసిందిరిని - నిలిచితిని.

1. చ. ట. చదుట. 2. చ. పర. 3. క. కాంచ. చ. కాంతు. 4. క. కలన. చ. కలఁ. ట. కలరె. 5. చ. నొకయన.

క. తరుణి! “క్షుధాతురాణాం, న రుచి ర్న చ కాల” మనుచు నరు లాడుట లో
నరసి వివేకింపందకు, ² దెరువరులకు బాయసంబు తిరిసినగలదే? 159

టీక. ‘క్షుధాతురాణాం న రుచి, ర్న చ కాలం’ = అకలిచే బాధింపబడినవారికి రుచి అక్కఱలేదు - వేళయు నుండదు - వారి కన్నివస్తువులును రుచికరములే యనియు, అన్ని వేళలును యుక్త సమయములే యనియు భావము. అడుట = పలుకుట; లోక = మనస్సులో; అరసి = ఆలోచించి; వివేకింపందగుక = మంచిచెడ్డల నెఱుంగదగును. తెరువరులకు = బాటసారులకు; తిరిసినక = బిచ్చమెత్తగా; [కూటికి లేక బిచ్చమెత్తువాడు ఏది దొరకినను తృప్తిపడవలెను; పాయసము కావరి ననిన అది యెట్లు లభించును?] అలం. లోకోక్తి.

ఆ. ఎంత భాండశుద్ధి! ఎటువంటి గృహశుద్ధి! యెట్టి చిత్తశుద్ధి! యిచటఁ బిబిది
కూడు ⁴దక్కునెడఁ బురోడాశమునకు నో, చుప్తు! పాటించుచు; నదియుఁగాక.

టీక. భాండశుద్ధి! = పాత్రశుద్ధి! దక్కునెడ = లభించినయెడల; పురోడాశమునకు, సాటి = (పవిత్రమైన) హోమశేషస్థిప్తమునకు సమానము. అలం. ఉపమ.

క. అనుచితశతము లొనర్చియు, దనువులు రక్షించుకొనరె! దమశమతేజో
ధనులగు గాధిసుతాదులు, తన ప్రాణము నిలుపుకన్న ధర్మము కలదే? 161

టీక. దమ.....ధనులు = ఇంద్రియనిగ్రహము, మనోనిగ్రహములవలని తేజస్వీ ధనముగాఁ గలవారు; గాధిసుతాదులు = విశ్వామిత్రుడు మొదలగువారు; అనుచితశతములు = వందల కొలదియైన తగని పనులను; తనువులు = దేహములను; నిలుపుకన్న = నిలుపుటకంటె. అలం. లోకోక్తి.

తే. తొలుత నే వేడినప్పడు చలిది నీకు, ననఘ! నేనెట్లు లిడుదాన నంటి;గాన
యశనశేషస్థితికి సందియంబువలదు,, చాలుఁ జాలదో యను వృథాశంక వలదు.

టీక. అశనశేషస్థితికి = అన్నము మిగిలి యుండుటకు; సందియంబు = సందేహము; వలదు = లేదు; వృథాశంక = వ్యర్థపుసందేహము.

క. సలి! యాత్మస్తుతి యతిగర్హిత మని నాపెంపు దెలుప; నే నొకడ మనో
గతిఁ దృప్తి గనిన భువన, ⁵త్రితయమ్మును ⁶బరమత్పత్తి దిలకించుఁ జూమి! 163

టీక. సలి! = అమ్మా! ఆత్మస్తుతి = తన్ను తాఁ బొగడుకొనుట; అతిగర్హితము = మిక్కిలి నిందింపబడినది; నా పెంపు = నా గొప్పతనమును; మనోగతి = మనస్సందు; పరమత్పత్తి = ఎక్కువతృప్తి; తిలకించుఁజూమి = కనునుగదా! - పొందునుగదా! [తానే భగవంతుడనని ఇందు పటువునాచించెను.]

ప. అని యంత నిలువక, 164

టీక. అంత, నిలువక = అంతటితో ఊరకయుండక.

క. పెట్టక పో నని యాకటఁ, ⁷దొట్టిగిలంబడుచుఁ బడుచు దురదురఁ జని వే
నట్టింటఁ గూరుచుండిన, నెట్లు ననంజాల ⁸కమ్మగేక్షణ భీతిన్. 165

టీక. పెట్టక = నీవన్నము పెట్టనిదే; పోను; దొట్టిగిలంబడుచు = తత్తటపడుచు; పడుచు = బ్రచ్చచారి; దురదుర = కర్వరకర్వరగా.

1. క. కిం. పగదగు. చ. కింపగనగు. క. ర. కింపందగు. 2. క. తెరు. 3. క. చలిది. 4. క. చిక్కు. చ. ట. దక్కు. 5. చ. త్రితయమునకు. క. త్రితయమ్మునకు. 6. చ. పరమత్పత్తి. క. బిభృష్టి. 7. క. ర. దొట్టిగిలం. 8. క. ర. కామ్మగేక్షణ.

సీ. పరిహరించుట కీడు లేదు; బలివిడ్డ నర్థి నాశటిచేత నలయువాని;
 బహుపితమును నర్పణసేయుచాల; బాధముకాదె ¹యపచారపరత మెలగ;
 మిను కొక్కటిన్నీ పొమ్మనిన బోవునొ; పోన: డధ్యప్రయాసవిహ్వలు: డితండు;
 చాబనో చాలదో లిపియు మచ్చుప్రసాధేనుకేష మల్పంబె యగుట;

తే. బాలకుండిన నగు: జెట్టు; బాలు: డితండు

గొసరి గొంతెమకోరికల్ గోరెనేని

²యిడకపో:బోల విడ:బోల; దీను వివియ:

బేను రాకున్నె? తైర్తికల్ ³పెళుచులందు.

166

టీక. పరిహరించుట = విడుచుట - లేదు, పొమ్మచుట; అలయువాని = బాధపడువానిని;
 బహుపితమును = చల్లియన్నమును; ఆపచారపరత = చెడ్డపనియొ దానక్తితో; మినుకు = చిన్న
 మెత్తు బంగారునాణెము; ఆధ్వ.....విహ్వలు:డు = దానిబడలికచేత స్వాధీనము తప్పిన అవయవములు
 కలవాడు; మన్.....కేషము = నాధర్తకు దారిబత్తెముగా శూయంగా మిగిలినది; చాలకుండిన =
 చాలకపోయినచో; 'జెట్టు = కీడు; ఆగున్ = కలుగును; గొంతెమకోరికల్ = ఆసాధ్యమైన (కోరరాని)
 కోరికలను; పోలదు = తగదు; తైర్తికల్ = తీర్థయాత్రాపరులు; పెనుచలు = మోటువారు - మూర్ఖులు.
 'విరసపుమాటలాడువారు' అని పూర్వటీక. అల. లోకోక్తి. అధ్యాతరన్యాసము.

తే. వంట యగుదాక నుండం డీ పడుగు; బండి

మీద:బోవుచు నున్నాడు; మేటిథాటి

నైన దయ్యెడు: గాకేమి? యప్పటికిని

మీద:గడకట్ట నేలంచు మించు:బోడి.

167

టీక. బండిమీద: బోవుచున్నాడు - అనునది మిక్కిలి తొందరపడుచుండేవానింగూర్చిన
 లోకోక్తి; బండిమీద:బోవుచుండువారు నిలిచి ఒకచోటనుండుట ఆసాధ్యముకదా! మేటిథాటి =
 గొప్పవేగముతో; పినది, ఆయ్యెడు:గాక, ఏమి? = ఆమీద ఎట్లు జరుగునో యట్లు జరుగనిట్లు; అప్పు
 డికిని = ఆ జరుగుదానింగూర్చి; మీద:గడ, కట్టనేల? = వైవైయాలోచనలేల? మించు:బోడి =
 మెఱుపువంటి దేహముగల స్త్రీ - నుకల.

శా. రారయ్యా! యని శుద్ధిమచ్చరణుగోత్రాదేవతాపుత్రు వి

స్తేరాగ్నిప్రభు: గూరుచు:డ నిశి మ్రోల్చేట్టు గావించి నీ

రారం బండిన ప్రాతరాజనపుదివ్యాన్నంబు నొక్కింత వా

ధారాధాతము: గుండ రియూడ్పి యిడియెన్ రంభాపలాశంబునన్.

168

టీక. రారయ్యా! = రండయ్యా! శుద్ధిమచ్చరణు = కాళ్లు కడుగుకొన్నవానిని; గోత్రా
 దేవతాపుత్రు = బ్రాహ్మణపుత్రుని; విస్తేరాగ్నిప్రభు: = వెలుగుచున్న అగ్నివంటి తేజస్సు కల
 వానిని; మ్రోల్ = (ఆతని) ముందుండు స్థలమును; చేపట్టు గావించి = చేతితో పట్టుచేసి అలికి, శుద్ధి
 చేసి; నీరారక, పండిన = నీటిసమృద్ధివలన బాగుగా పండిన; వార్ధారాధాతము = నీటిచే బాగుగా
 గడుగబడేదానిని; రంభాపలాశంబున = అరటియూ:చున; ఇడియెన్ = పెట్టెను.

1. క. యపచార. చ. యపచార. 2. చ. రాదు యిదిపో. 3. చ. వెలుచ. 4. చ. బొడికించు
 చున్నాడు. 5. చ. తాడిచైన. 6. చ. యిడ్పి. యిడియెన్. క. యెనుగెన్.

తే. ఒసఁగి ¹సవ్యంజనంబు దధ్యోదనంబు, నారగింపుడు తమియింపుఁ డనుచుఁ బలికి
ముదిత ముదితాత్మ భావసంపదయుఁబోని, సలిపరిపూర్ణమగు గిండి నిలిపి చనిన.

టీక. సవ్యంజనంబు = పచ్చళ్లతోఁ గూడినది; ['అవ్యంజనంబు = కూరలులేనిది' అని పూర్వటీక.] దధ్యోదనంబు = పెరుగన్నమును; ముదిత = స్త్రీ; ముదితా.....బోని = సంతోషించిన తన మనోభావసంపదవలెనున్న; సలిపరిపూర్ణము = నీటితో నిండినది; గిండి = చిన్ననోరు గల చెంబు; నిలిపి = (చక్కను)ఉంచి. అలం. ఉపమ.

క. చే నాపాశన ²మున్నుచు, భ్యానం బొనరించి ³యతఁడు తఁకు ననుమతిఁ జం
ద్రాననచేఁ గొని మెఁగుగొ, బ్రాణాహుతి ⁴విరహితముగఁ బర్యషితంబున్. 170

టీక. చే = చేతియందు; చంద్రాననచే = ఆ స్త్రీ (సుశీల)వలన; పర్యషితంబు = చడ్డన్నమును; బ్రాణాహుతివిరహితముగ = బ్రాణాహుతులను తొలుత గ్రహింపకయే.

తే. తిరిగి చూచినయంత ⁵నాద్రిప్తురీడు, సిక్థ మొక్కటియేనియుఁ జిక్కనీక
మింగి మీఁదులు చూచుచు మృదులఫణిలిఁ, బిలిచియిట్లనుశరదందుబింబముఖని.

టీక. ద్రిప్తురీడు = స్వేచ్ఛగా ప్రవర్తించువాడు - చేశద్రిప్తురి; సిక్థము = మెదుకుచిక్కనీక = మిగులనీయక; శరదందుబింబముఖని = శరత్కాలచంద్రమండలమువలె చక్కని ముఖముకలస్త్రీని - సుశీలను; మృదులఫణిలి = మెత్తని పద్ధతిని. అలం. ఉపమ.

తే. చూడు మీసారి ⁶భాండమోశోభనాంగి! ⁷భిస్సటం బొండె దాటితప్పినది యొండె
కలుగు; లేకుండ; ⁸దూడ్చి తెప్పలఘుజతర, జాతవేదంబు హెచ్చె నీస్వల్పభుక్తి.

టీక. ఓ శోభనాంగి! = చక్కనిశరీరముకలదానా! భాండము = కుండ; భిస్సటంబు + ఒండె = మాడు (కుండకంటున్నది)గాని; తాటి, తప్పినదియొండె = (నీచేతికిఁజిక్క) తప్పిపోయినమెదుకుగాని; కలుగు = ఉండును; లేకుండ = ఉండకపోదు; అలఘు.....జాతవేదంబు = గొప్పజతరాన్ని - ఆకలిచిచ్చు; ఈ స్వల్పభుక్తి = ఈ కొద్దిపాటిభోజనముచేత; హెచ్చెన్.

చ. అనుటయు సంభ్రమం బడర నంగన తొల్లటినాటియామిని

దనకని వండి డించికొని నాభుడు బల్లియ కేగు నెంజలిం

దనికి భుజింపకున్ని భరితంబయి యట్టుక నట్టుకట్టి యె

ప్పు నభినవౌదనం బొసఁగెఁ బూని ¹⁰తదాజ్ఞ నె శ్రావమూకుటన్.

173

టీక. అనుటయు = అని పల్కగా; సంభ్రమంబు, అడర = తొందరపాటు, కలుగగా; తొల్లటినాటియామిని = కడచినరాత్రియందు; నెంజలి = విచారముచేత; తని = సంతాపించి; భరితంబయి = నిండుగనుండి; అట్టుక = మట్టిపాత్రలో. అట్టుకట్టి = అట్టుగా నేర్పడి; శ్రావమూకుటన్ = గంజిమూకుటివంటి పాత్రమున - కంచమువంటి పాత్రమున; అభినవౌదనంబు = సరికొత్తయన్నమును - పొడియన్నమును; ఒసఁగె = ఉంచెను.

తే. ఒసఁగి ¹¹యెడ వేర్పులోఁ గాఁగుచున్నయాల, పాలు వడ్డించుటయు మానిపాల! వేళ
మవలివారలచేతికి నందియిచ్చు, వడువున భుజించె వడు వివర్వంబుకంబు. 174

1. క. యవ్యంజ. చ. సవ్యంజ. 2. చ. మున్నుచు. 3. చ. యపుడు. 4. చ. ట. విరహితముగ. 5. బిరహితముగ. 6. చ. ట. దిప్తురీడు. 7. చ. చేరియో. 8. ట. భిస్సటం. 9. క. నూడ్చి. చ. దూడ్చి. 10. క. శోదనం. చ. ట. వౌదనం. 11. క. తదాజ్ఞను. చ. తదాజ్ఞ. 11. చ. యడ.

టీక. ఒనగి = ఉంచి; ఎడపేర్పులా = దాలియందు; మానిపాల! = నారదమునీ! (ఇది శివునిమాట) వేళము = క్రమముగ; కడుపున = విధమున; ఇవ్వరంటకంబు = పొడియన్నమును; 'ఇగురపెట్టిన యన్న' మని పూర్వటీక.

క. భుజియించి మఱియుఁ దెచ్చుని, గజబిజిసేయుటయు సలియుఁ గలగక వికస
న్నిజరదన యగుచు హస్తాబ్జములు మొగిడించి పల్కు భూసురసూతిన్. 175

టీక. గజబిజ = గజబిజ; కలఁగక = కలఁతపాటుకొందక; వికసన్నిజరదన = వికసించిన - ప్రసన్నమగు తన ముఖముకలది; మొగిడించి = జోడించి; భూసురసూతి = బ్రహ్మణ్యపుత్రుని.

శా. అన్నం * పొందెను లేదు చల్లి యది; విస్తర్భశ్రమాచూఢ! తె
చ్చున్నం దెచ్చెద సాధుగుక్తములు నవ్వొంబల్ కళాయంబు లిం
దెన్నే నున్నవి క్రొత్తయట్టికలఁ; గాదే లేవి వాద్యండు; వే
గన్నిర్మించెదఁ గూడుఁ, కూర మఱియుం నైకొలు మేల్బుక్తికిన్. 1:6

టీక. ఒండు = వేలు; ఇంక = ఈవైపు; 'ఒండొక = కొంచెమైనను' అని పూర్వటీక. అభ్యశ్రమాచూఢ! = త్రోవను నడచి బడలినవాడా-పిబాటసారీ! సాధుగుక్తములు = బాగుగా (చాగ్రతగా) దాచఁబడినవి; కళాయంబులు = కజ్జాయంబులు - పిండివంటలు; కాదే = కాదందులేని - అవి అక్కఱలే దందువేసి; వాద్యండు = (చేయకడుగుకొని) యాచమునము చేయుండు; భుక్తికి = భోజనమునకు; నైకొలు = (తాము) అంగీకరించుట; మేల్ = మంచిది - మిరంగికరింపవలెను.

ఉ. నావినీ నాలిం బల్కుఁ గుహనావటు వోవసితామతల్లి! యో
పావనశీల! తైలపరిపక్వము లెన్నియుఁ దెచ్చు; గాదనన్
లేవడియైనభుక్తి గొని లేవ దిగంబడ దాక లింతయున్
ధావన మాచరించుకతనన్ దడవున్ నిలఁబోలదిచ్చటన్. 177

టీక. కుహనావటువు = కపటప్రహ్వచారి; పరితామతల్లి! = ఉత్తమయైనస్త్రీ! - అమ్మా! తైల పరిపక్వములు = పిండివంటలు; ఎన్నియున్ = ఎన్నియైనను; లేవడియైన = స్వల్పమైన; భుక్తికి = ఆహారమును; లేవన్ = లేచిపోవుటకు; ఇంకయున్ = కొంచెమైనను; దిగంబడదు = తగ్గదు; ధావనము, ఆచరించుకతనన్ = పరిగెత్తిపోవలసియుండుటచేత; తడవున్ = చాలకాలము; నిలఁబోలదు = నిలువ వీలకాదు.

మహాస్రగ్ధర. అనినన్ వడ్డింపఁబొచ్చెన్ హరిణయన నిండాదు డెందంబుతో వే
గన భావిప్రాణనాథాగ్రహసహమతితోఁ గప్పనై కారమై నే
తన వండం బొల్పి చేతం దడవినఁ దుమురై తాటుటల్ లేక సద్యో
జనితంబుల్ వోలెఁ జాలం జవులొదవు † సమత్స్యండికాపూపపంక్తుల్. 178

టీక. హరిణయన = జింకకన్నులవంటి కన్నులు గల సుశీల; నిండాదు, డెందంబుతో = నిండుమనస్సుతో - ఆనందముతోననుట; భావి.....మతితో = ముందుగల్గఁబోవు ప్రాణనాథుని కోపమును సహించు బుద్ధితో - ప్రాణనాథుండు కోపించి యెట్లు శిక్షించినను ఆ శిక్షకు సిద్ధపడు బుద్ధితో; పొల్పి = ఒప్పి; కారమై = ఘాటుశల్లి; తుమురై = పొడిపొడిగా - చేతికంటుకొనకయుండి; తాటుటల్, లేక = చెడిపోవుటలులేక - పాడుగాక; సద్యోజనితంబుల్ వోలెన్ = అప్పుడు కయారయినవానివలె;

* క. బొండొక. చ. బొండిక. 1. చ. ట. యున్నవి. 2. క. డిగం. శ. ర. దిగం. 3. చ. జాలెం. † క. సమచ్ఛండికా?

సమత్స్యండికాపూపపంత్తుల్ = [మత్స్యండికయన కండచక్రైః.] కండచక్రైః పాకమున తయారయిన ఆప్పముల సమూహములు; వడ్డింపడొప్పెక్.

వ. ¹ఇట్లు ఋణగ్రహణప్రవణపురుషోపదీకృతంబులు, ప్రాణవల్లభసమ్యగభిరక్షితంబులు, తదుపహితగణాచావహంబులు, సచ్చిద్రముద్రాముద్రితంబులునై సజ్జనవి తరణంబులగతి ²పహితభాజననిహితంబులు, ననురక్తవధూహృదయంబులపగిది సతిస్నేహపిచ్చిలంబులు, నుపవసంబులయుపమ ³సురభిష్టంబులునైన పిష్టవికారంబులు నిర్వికారుండై భూసురకుమారుండు నిరవశేషంబుగా ⁴నాహరించియు, వెండియు నవసతాననం బగు మిథ్యాబ్రహ్మభిసయంబునఁ దన బహుభోక్తృత్వంబు ⁵నపశ్చోక్ ⁶కలుషితంబగునని విశంకమానమానసుండునుంబోలెఁగానందగు నాపొత్తి ⁷నైక్యశీలదిట్టపడుచు కడుపునిండమి యెఱింగి తరంగితాదృశతాంతరంగయై యా కురంగనయన యిట్లని వితర్కించు. 179

టీక. ఋణ.....కృతంబులు = ఋణమును తీసికొనుటయందు నేర్పుల పురుషునిచే బహుమానముగా నీయఁబడినవి; [అరుణగ్రహణప్రవణపురుషోపదీకృతంబులు = ఎఱుపును అనఁగా శోపమును పొందుటయందు ఆసక్తుడైన పెరిమిటిచేత కపటముగా చేయఁబడినవి] అని పూర్వటీక.] తదుపహితగణాచావహంబులు = అతఁడుంచిన లెక్కగలవి - అతనిచే లెక్కపెట్టి యుంచఁబడినవి; సచ్చిద్రముద్రాముద్రితంబులు = సందులులేక (స్పష్టమైన) ముద్రలచే ముద్ర చేయఁబడినవి; సజ్జనవి తరణంబులగతి = ఉత్తము లానగు దానములవలె; మహితభాజన నిహితంబులు = గొప్ప పాత్రలయందుంచఁబడినవి, ఉత్తములగు అర్హుల కీయఁబడినవి. అనురక్త....పగిదిక్ = ప్రేమించుచున్న స్త్రీలమనస్సులరీతిని; అతిస్నేహపిచ్చిలంబులు = ఎక్కువ స్నేహముకలవి, నేరిజిడ్డుచే పేరుకొన్నవి; ఉపవసంబుల యుపమ = ఉద్యానవనంబులరీతి; సురభిష్టంబులు = పరిసరించుచు; పిష్టవికారుంబులు = పిండివంటలు; నిరవశేషంబుగా = మిగులకుండ - పూర్తిగా; అహరించియు = తిని కూడ; అవసతాననంబు = వంచఁబడిన తలగలవి; మిథ్యాబ్రహ్మభిసయంబున = అబద్ధపునిగ్గు నఱింపుటచే; బహుభోక్తృత్వంబు = తిండివోతుఁడనము; అపశ్చోక్కలవిషయంబు = దృష్టికొట్టఁబడినది; విశంకమానమానసుండునుంబోలెక్ = మిగుల సందేహించుచున్న మనస్సుకలవానివలె; నైక్యశీల = అడ్డశీలయంత చిన్నవాడు; [‘నైక్యశీలంఁడైన’ అని పూర్వటీక.] దిట్టపడుచు = ధైర్యశీలుని - మొండివానిని; తరంగితాదృశతాంతరంగయై = అతిశయంచిన యాశ్చర్యముతోడి మనస్సుగలది; వితర్కించుక్ = ఆలోచించును.

క ఇసుమంతగాని లేఁ డీ, పసిబాలుడు ¹కుడుకగూటి ప్రాయమువాఁ డి

¹¹స్థైర్యి బహుభక్త్యరాసులు, మెసఁగెడి; వినువఁడు; ప్రతుష్టి ¹²మేకొనఁడుగదే!

టీక. ఈ పసిబాలుడు; ఇసుమంతగాని = ఇసుకరేణువంతైనను; లేడు; - (మిక్కిలి చిన్నవాడనుట.) కుడుకగూటిప్రాయమువాడు = కుడికెడన్నము మాత్రము తిన వయస్సుకలవాడు; ఎఱి = విజృంభించి; మెసఁగెడిక్ = తినుచున్నాడు; వినువఁడు = (తినుటలా) వినుగుపొందఁడు; ప్రతుష్టిక్ = సంకృప్తిని; మేకొనఁడుగదే! = పొందఁడుకదా!

1. క. ఇట్లుఋణ. 2. క. పధికృతంబులు. చ. పదికృతంబులు. ట. పధికృతంబులు. 3. చ. మహా. 4. చ. సురభిష్టంబులు. 5. చ. నాహరించి. 6. చ. సుపశ్చోక్. 7. చ. కలుషం. 8. చ. ట. సట్టిక. 9. చ. తిట్టపడుచు. ట. యంతదిట్టపడుచు. 10. క. కూడుకగూటి. చ. ట. కుడుకగూటి. శ. ర. కుడువగూటి. 11. చ. స్థైర్యి. 12. చ. మేకొనడు.

ఉ. మాయపు బిడ్డ యీ నిసువు మానిసిపుట్టువు¹గాదు; దేవతా
నాయకుఁడో చతుర్ముఖుఁడో నా భవబంధము లూశ్వనున్న నా
రాయణమూర్తియో యెఱుంగరా దోకయించుకయుక; బుభుక్షుపైఁ
జేయి దోఱుంగఁ డప్పములు చెల్లె నను స్తము నంచు నివ్వెఱన్. 181

టీక. ఈ నిసువు = ఈ బిడ్డఁడు; దేవతానాయకుఁడో! = ఇంద్రుఁడో; చతుర్ముఖుఁడో! =
బ్రహ్మయో! భవబంధములు = సుసారబంధములను; ఊడవున్న = త్రైంప సిద్ధముగా నున్న; బుభుక్ష
పైఁ = లెచునానవయ; లోఱుంగఁడు = విడువఁడు - తీయఁడు; నివ్వెఱన్ = ఎక్కువ ఆశ్చర్యముతో.

చ. తలఁచు మనంబులోన² వసుధాధిపయాజకధర్మపత్ని ని
ర్మలకనకావదాతముఁ గరాళతోరాలఘుకీలమూర్తిగో
జ్వలము³ జగత్క్రియాచరణసాక్షి ముదతీమదంగ⁴భాగితా
తిలకితవిభ్రమంబగు⁵ సుదీప్తమహత్త్వము దివ్యతత్త్వమున్. 182

టీక. వసుధా.....పత్ని = రాజులచే యజ్ఞములు చేయుచు బ్రాహ్మణుని కులసతి; - సుకీల;
నిర్మలకనకావదాతము = పరిశుద్ధమగు బాగారువలె స్వచ్ఛమైన; కరాళ.....జ్వలమున్ = మిక్కిలి
భయంకరములయిన గొప్ప జ్వాలల సమూహముచే ప్రకాశించు (మండు) చున్న; జగత్.....
సాక్షి = లోకులు చేయు కర్మలను సాక్షిభూతమైన; ముదతీ.....విభ్రమంబు = సంతోషముతోఁ
గూడిన కన్నుల విలాసము గలది; ఉదీర్ఘమహత్త్వమున్ = గొప్ప అద్భుతకక్తి కలదానిని; దివ్య
తత్త్వమున్ = పరతత్త్వమగుదానిని; మనంబులోనన్ = తలఁచు - అన్నిదేవుని ప్రార్థించెనని భావము.
అలం. పరికరము.

క. సతి యీగతి 'శ్రియమిచ్చేద్ధుతాశనా' త్రనుట యెఱిగి హుతవహు సఖలే
ప్రితవితరణగుణలీలా,చతురుం బ్రార్థింపఁ దత్ప్రసాదముకలిమిన్. 183

టీక. 'శ్రియమిచ్చేత్, హుతాశనాత్' = అన్నిచలన సంపదను కోరవలెను; హుతవహున్ =
అగ్నిని; అఖల.....చతురున్ = సమస్తములగు కోరికలను నెఱివేర్చు గుణవిలాసమున నేర్పరి యగు
వానిని; తత్ప్రసాదముకలిమిన్ = ఆతనియచగ్రహమువలన; ['అరోగ్యం భాస్కరాదిచ్చేత్, శ్రియ
మిచ్చేద్ధుతాశనాత్' అని పెద్దల వచనము.] అలం. పరికరము.

సీ. ఒకకొన్ని వడియంబు లొకకొన్ని వరుగులు నొకకొన్ని తెఱఁగుల యొలుపుఁబప్పు
లొకకొన్ని ద్రబైడ లొకకొన్ని తాలింపు లొకకొన్ని విధముల యొట్టుచేరు
లొకకొన్ని కలకల్పు లొకకొన్ని⁷బజ్జలు నొకకొన్ని రీతుల యూర్పువగలు
నొకకొన్ని⁸సిగరులు నొకకొన్ని యంబళ్లు నొకకొన్ని⁹వహులపూషోత్కరములు

తే. వివిధఫలకందమూలంబు¹లవియుఁ గొన్ని
యూరుబిండులు నొకకొన్ని యొక్కకొన్ని
యూరు¹⁰గాయలు¹¹బచ్చళ్లు నొక్కకొన్ని
పెరుగు పాలో తేనె నేతులు పెచ్చు¹²పెరుగ. 184

1. చ. గాడు. 2. క. వసుధామర. చ. వసుధాధిప. ట. వసుధావిబుధాధిప. 3. చ. రాలము
గీల, ట. రాలఘుకీల. 4. చ. జగత్క్రియా. 5. క. భాగతా. చ. భాగతా. 6. చ. నదిర్న. 7. చ.
బజ్జలొక్క. 8. చ. శిఖరులు. 9. చ. వగల. 10. క. గాయలు పచ్చ. క. ర. గాయలుఁ బచ్చళ్లు.
11. చ. పచ్చడు లొక్క. 12. చ. వెరుగ.

టీక. పరుగులు = పేపుట్ట; తెఱంగుల = విధములు; ఒలుపుబప్పులు = మైత్రీలు తీసి శుభముచేసే వప్పులు; ద్రచ్చెడలు = భక్ష్యవిశేషములు; తాలింపులు = తిరుగుమోత వేసి వండిన వస్తువులు; ఒట్ట చేరులు = కారముగల ద్రవద్రవ్యములు; కలకల్లులు = పెక్కుతెగలకూరలు కలిపి వండిన వ్యంజనములు; బజ్జాలు = కొంచెము వలుచుని పచ్చట్ట; ఊర్పువగలు = పిండిమిరియములవిధములు; శిగరులు = శిఖరులు; అంబట్ట = కొంచెము చిక్కని పానీయములు; పహుల = విధములు; పూపొత్తరములు = అప్పుములగుంపులు; కందమూలంబులు = దుంపలు; ఊరుబిండులు = పప్పుపచ్చట్ట; పెచ్చువెరుగన్ = అధికముకాగా;

చ. అమితములై మహానసమునం దపు ¹డుద్భవ మొందుచున్న య
న్నములు సుపక్వగంధముల నందములై యటువోవుచోట న
య్యమరతరుప్రసూనతతు లంగనవై గురియంగఁ బుట్టు గం
ధము లిటు డిగ్గుచోటఁ దగుఁ దద్ధిత్తయారచితోపగూహముల్. 185

టీక. అమితములై = ఎక్కువయి; మహానసమునందున్ = వంటయింటిలో; ఉద్భవ మొందఁ = పుట్టఁగా - తయారుకాగా; సుపక్వగంధములన్ = బాగుగా వండుటవలన కమ్మని వాస నలతో; అమరతరుప్రసూనతతులు = కల్పవృక్షపుపూలసమూహములు; అంగనవై = స్త్రీవై - నుకల వయి; తద్ గూహముల్ = ఆ రెండు పరిమళములచేతను కూర్చుంటున్న (చేయబడిన) ఆలింగనములు; తగున్ = ఒప్పున; [సుశీలవంటకముల కమ్మనివాసనలు మీఁదికి - ఆకాశమువైపు పోవుచున్నవి; దేవతలు ఆమెవై గురిపించిన పూవులతావులు క్రిందికి దిగుచున్నవి; ఈరెండును దారినడుమ కలిసికొని పుష్పరా లింగసౌఖ్యము ననుభవించుచున్నవనుట.]

శా. ఆ లీలావతి నిత్యసత్యశ్రమదైర్యాదార్యసంశుద్ధులం
జాలన్ మెచ్చి వటుత్వముం దొఱఁగి సాక్షాత్కారముం బొందె ను
ద్వేలాలోలకృపాజపాప్రసవకాంతిభ్రాంతిక్లగ్నోచనా
బ్జాలిందాశ్రితరాధికాసురతరాగాంకూరుఁ డా శౌరియున్. 186

టీక. ఆ లీలావతి..... శుద్ధులన్ = ఆ నుశీలయొక్క నిత్యములైన సత్యము, శాంతి, దైర్యము, త్యాగము, పరిశుద్ధి అనువానిచే; చాలన్ = ఎక్కువగా; వటుత్వమున్, తొఱగి = బ్రహ్మచారిజీవమున తీసివైచి; ఉద్వేలా... గాంకూరుఁడు - ఉద్వేల = మిక్కిలియైన; ఆలోల = అంతటను చలించుచున్న; కృపా = దయ యను; జపాప్రసవ = దాసనపుఁబూవుయొక్క; శాంతి = శాంతి యను; భ్రాంతిక్లగ్నో = శ్రమను కలిగించుచున్న; లోచనాబ్జ = తామరపూవులవంటి కన్నులయొక్క; ఆశ్రిత = ముంగిటిని; ఆశ్రిత = ఆశ్రయించిన; రాధికాసురతరాగాంకూరుఁడు = రాధాదేవితోడి కేళియందలి ప్రేమయొక్క మొలక కలవాడు [అతని కన్నులు చలించుచున్నవనియు, దయారసము నొల్కుచు జపాపుష్పమువలె నెఱుఁగై యున్నవనియును, ఆ చూపులలో రాధికతోడి కేళియందలి ఆసక్తి మొలకలెత్తుచున్నదనియు భావము.] ఆ, శౌరియున్ = ఆదిష్టువును; సాక్షాత్కారముబొందెన్ = ప్రత్యక్షమయ్యెను. అలం. ఉపమ.

నీ. నీలంబు భక్తానుకూలంబు హరిదంతచేలంబు నవనీత²చోర మాది
మూలంబు కరుణావిశాలంబు ³భృతజగజ్జాలంబు ⁴శ్రీలతావాల మమర
⁵మూలంబు భవవోనోత్కిలంబు తల్పితవ్యాళంబు శిశ్యావచూళ మమిత
లీలంబు హృతమరుత్పాలంబు ⁷శశిసఖఫాలంబు వరదానశీల మఖల

1. చ. ఉద్భవముందు. 2. చ. ట. లోల. 3. క. కృత. చ. భృత. 4. చ. శ్రీలతావాల. 5. శ్రీకంఠా. 6. క. మేలంబు. చ. ట. మూలంబు. 7. చ. నల్కిలంబు. 8. చ. ట. శిఖనఖ.

తే. కాలజంఘాల ¹మశనకృత్ జ్యేష్ఠ మరిక, రాళ మాపత్వయోదవాతూలము నగు
యదుకులసరోమరాళంబు నతివగాంచి, నతియు నుతియు నొనర్ప నన్నగధరుండు.

టీక. అతివ = ఆ నుశీలాదేవి; నీలంబు = నల్లనిదియు ['నీలంబు-¹మన్నగునవి యదుకుల
సరోమరాళంబు - అనుదానికి విశేషణములు.] హరిదంతచేలాంబు = దిగంబరము-దిన్నెమొలగలది; ఆది
మూలాంబు = ప్రధానమూలమగునది; ధృతజగజ్జాలంబు = ధరింపఁబడిన లోకముల గుంపు కలది;
శ్రీలతావాలము = లక్ష్మీయను లతకు పాదయినది; ['ఆలవాలము = పాదయైనది' అని పూర్వటీక.]
ఆమరమాలంబు = దేవతలందఱికిని మూలభూతమగునది; ['ఆమరమేలాంబు = దేవతల కూడికగలది'
అని పూర్వటీక.] భవనోత్పలంబు = జన్మములనెడి వనమునకు దావాగ్నియైనది - నశింపఁజేయునది;
తల్పితవ్యాళంబు = పడకగాఁజేయఁబడిన పాము కలది; శిశ్యావచూళము = చలిచిచిక్కముతోడి సిగ
గలది; అమితలీలాంబు = ఎక్కువ విలాసములు కలది; హృతమరుత్పాలంబు = హరింపఁబడిన వేల్పుచెట్టు
(పాలికాతవృక్షము) కలది-['శ్రీకృష్ణుండు సత్యభామతోరికపయి స్వర్గమునకేగి సందనవనమునందలి
కల్పవృక్షమును పెల్లగించి తెచ్చెనను గాథ యిట గ్రాహ్యము.] శశిసఖసాలంబు = చంద్రునితో
సమానమగు నుదురు కలది; వరదానశీలము = వరములను ప్రసాదించు స్వభావము కలది; ఆఖలకాల
జంఘాలము = ఎల్లకాలములందును పరుగిడునది; అశనకృత్ జ్యేష్ఠంబు = ఆహారము (అన్నము)గాఁ
జేయఁబడిన విషము కలది. ['కృష్ణుండు బాల్యమున పూతనాస్త్రస్యమును విషమిశ్రితమును త్రాగెను కథ
యిట గ్రహింపఁదగినది.] అరికరాళము = శత్రువులకు భయంకరమైనది; ఆపతయోదవాతూలము =
ఆపదలను మేముములకు నుడిగాలి యైనది; ఆగు; యదుకులసరోమరాళంబు = యాదవవంశమును
సరస్సుకు హంస యగు శ్రీకృష్ణుని; నతి = నమస్కారము; నతి = పొగడిక; ఆనగధరుండు = (గోవర్ధన)
పర్వతము నెత్తిన శ్రీకృష్ణుండు. ఆలం. రూపకము.

ఉ. ఆసతిఁ బల్కు నీహృదయ మారయఁ గోరియె² యిట్లొనర్పితిన్

గాసి; కుశేళయాననలు గల్గెరయేనియుఁ గల్గనిమ్ము నీ

చేసినభాగ్య మేసతియుఁ జేయదు నీయెదుటన్ మునీశ్వరా

భ్యాసదురానందం బగు మదాకృతి యీగతి నుల్లసిల్లుటన్.

188

టీక. ఆ సతిన్ = ఆ, నుశీలనుగూర్చి; ఆరయఁగోరియె = పరీక్షింపఁదలఁచియే; ఇట్లు; గాసి,
యొనర్పితిన్ = కష్టపెట్టితిని; కుశేళయాననలు = తామరలవంటి ముఖములు కల స్త్రీలు; మునీశ్వరా
భ్యాసదురానందంబు, ఆగు = మునుల యోగాభ్యాసముచేతఁగూడ పొందరానిది, అయిన; మదాకృతి =
నా రూపము; భాగ్యము = అదృష్టము.

క. సుచరిత్ర! నేడు నీచే, తిచలిది భుజియింపఁ జాల తృప్తి యొదవెడిం

బచరణగా; ³దిమ్ముల మును, రుచియింపదు శబరివిందు ద్రోవదివిందున్.

189

టీక. సుచరిత్ర! = మంచిపడతకలదానా! నుశీలా! పచరణ = ఇచ్చకపుమాట - అసత్యపు
మాట; ఇష్టులన్ = బాగుగా; ద్రోవదివిందు = ద్రావది పెట్టిన విందుభోజనము - పర్యషితము.

క. ఆతిమానుష మసీధారా, వ్రతమగు; ⁴మను వంట నిప్పువంటి దిది యన్

బతిదేవతవై మను ⁵నీగతి భావారూఢ మయ్యెగా ⁶జగములకున్.

190

1. చ. మనురకృత్ 2. క. గోరియెట్టా. చ. గోరియె యిట్టా. 3. ట. దీగతము. 4. క.
మను. చ. మను. 5. చ. నిది. 6. చ. జనములకున్.

టీక. అసిధారావ్రతమగు = కత్తిదారుపయి నిలుచుటవంటిదగు - అసాధ్యనియమములు కల; మనువు = బ్రదుకు; అతిమానుషము = మానవులకు అతీతమయినది; అంటి = తాకుటకు; అన్ = అనుటకు; పతిదేవతవై = పతివ్రతవయి; మను = జీవించు; నీ గతి = నీపద్ధతి; జగములకు = లోకములకు; భావాపూర్ణము, అయ్యె = ప్రసిద్ధమైనది - తార్కాణమైనది.

చ. తనుశతకోటులెత్తి బహుధర్మవినిర్మితః బేర్చి గాంచినన్

నను ¹గనలేని లేతలకు నాతి! యభోగ్యము భాగ్య; మీపు ప్రా

గ్జననమునం దొనర్పితి వాకానొకయర్చన నన్నుఁగూర్చి; దా

నన సమకూరెఁజుము సుజనప్రజనందితచర్య నీదెసన్.

191

టీక. తనుశతకోటులు, ఎత్తి = వందలసంఖ్య కల కోటిజన్మములు ఎత్తియుండి; బహుధర్మవినిర్మితః = ఎక్కువ ధర్మకార్యచరణమున; పేర్చి గాంచినన్ = పెంపుపొందినను; నను = చూడలేని - గ్రహింపలేని; లేతలకు = అజ్ఞులకు; భాగ్యము = నా దర్శనసంపద; అభోగ్యము = లభింపరానిది; నాతి! = అమ్మా! ఈవు = నీవు; ప్రాగ్జననమునందున్ = వెనుకటిజన్మమున; అర్చన = పూజ; ఒనర్పితి = చేసితివి; దానన = దానివలననే; సుజనప్రజనందితచర్య = మంచివారల గుంపుచే కొనియాడబడిన పద్ధతి; నీదెసన్ = నీయెడల; సమకూరెఁజుము.

తే. అతివ! తొల్లింటిపుట్టువునందు నొక్కమాని వేలిమిజన్నెవై మన్ననాఁడు

నా మధురవేణుగానంబున మది గరగి, తోరగఁజేసితి సున్నిగ్ధగ్ధగరసము. 192

టీక. వేలిమిజన్నెవై = హోమధేవువవయి; మన్ననాఁడు = జీవించియున్నప్పుడు; సున్నిగ్ధగ్ధగరసము = మిక్కిలి చిక్కనయిన షీరమును; తోరగఁజేసితి = ప్రవించితివి.

క. ఆ పాలనురువు పవన, వ్యాపారముచేతఁ దెరలినచ్చి నిలిచె లీ

లాపింఁచచ్చనిభర్త్రిత, తాపింఁచ మదీయమాళితటిఁ గుచలికుచా!

193

టీక. పవనవ్యాపారముచేతన్ = గాలి పీచుటచేత; తెరలి = ఎగిరి; కుచలికుచా! = నిప్పుపండ్ల పంటి స్తనములు కల నుకోలా! లీలా.....తటిన్ - లీలా = విలాసార్థమయిన; పింఁ = నెమిలిపించెము యొక్క; ఛని = కాంతిచే; భర్త్రిత = తిరస్కరింపఁబడిన; తాపింఁచ = పీఠతటి మ్రాఁకుగల; మదీయమాళితటిన్ = నా తలవయిని; నిలిచెన్.

క. దానఁ బయస్సంతానపు, దానంబున నన్ను ³దడపు దానవయితి చం

ద్రానన! తత్ఫలమునఁ గా,దా నీకును ⁴దక్కిలిన్ ముదము మదిఁ బొదలన్. 194

టీక. దానన్ = ఆ కారణమువలన; పయస్సంతానపుదానంబున్ = పాలపదానముచేయుట వలన; దక్కిలిన్ = లభించితిని; ముదము = సంతోషము. పొదలన్ = వృద్ధిపొందగా.

ఆ. ఒక్కఁ డకృతసత్క్రియుండను విపుండు, గలఁడు ఘోరికలుచక్రినబుద్ధి

వసుధయెల్లఁ దిరుగు వసుధాను వసువేరి, పట్టణమున నుండుఁ బట్టువడుగు. 195

టీక. అకృతసత్క్రియుండు = మంచిపనులు చేయనివాడు; పట్టువడుగు = ఘోరికలబ్రహ్మచారి; వసుధ = భూమి.

సీ. ధనవంతుడయ్య నుద్వాహంబు దొఱిగి మూఁ

తులు ⁵నాకుఁ బెరివితంతువులఁ దగిలి

1. చ. గనలేని. 2. క. నము. చ. నపు. 3. క. దనువు. చ. ట. దడపు. 4. క. దక్కిలిన్ చ. ట. దక్కిలిన్. 5. క. కలివకలు. చ. ట. కలువకలి. 6. క. నాకుపె.

కులవంతుడయ్యుఁ డెద్దలఁ బాసి విహరించుఁ

బాపండవండానుబంధి యగుచు

మతిమంతుడయ్యు నామ్నాయముల్ చెవిఁబెట్టుఁ

డక్లిలలేఖనవ్యసన మెసఁగి

స్థితిమంతుడయ్యు లక్ష్మికిఁగాక ¹త్రిమృదుఁ

బలుగూడు మరిగి యాధుల భజించి

తే. తలఁచు బ్రహ్మస్వదేవస్వములకు నెగ్గు, ²గుప్పఁ జిచ్చిడి ³పేలాలు కొలుకఁ దివురు
గ్రహణకాలంబునందు మున్నఁడు జలముల, నెల్ల ⁴చెంచడ మాబ్రాహ్మణబ్రువుండు.

టీక. ఉద్యాహంబు, దోఱఁగి = పెండ్లివిడిచి - పెండ్లి చేసికొనక; పెఱవితువులకొ = విధవ
లయిన ఇతరుల భార్యలను; మూఁతులు, నామకొ = వారికై యాశించునటు - లేదా - పెదవులు చప్పు
రించును. పాసి = విడిచి; పాపండవండానుబంధి = నాస్థితలగుంపుతో చేరినవాఁడయి; విహరించుకొ =
తిరుగుచు; ఆమ్నాయముల్ = వేదములు; అక్లిలలేఖనవ్యసనము = అనభ్యుపహటలనాడుటయందలి
అలవాటు; ఎసఁగి = విజృంభించి; స్థితిమంతుడయ్యుకొ = కలిగినవాడై యున్నచు; లక్ష్మికిఁగాక = అను
భవించక; బలుగూడు, మరిగి = వివిధములగు అన్నములను తిని; [మధుకరవృత్తి నవలంబించి యనియు
జెప్పిన చెప్పనగును.] ఆధ్యులకొ = భనికులను; భజించి = సేవించి; త్రిమృదుకొ = తిరుగును, బ్రహ్మ
స్వదేవస్వములకుకొ = బ్రాహ్మణుల సొత్తునకును, దేవద్రవ్యమునకును; ఎగ్గుకొ = వోనిని; తలఁచుకొ;
ఆ బ్రాహ్మణబ్రువుండు = నీచుడగు నా బ్రాహ్మణుండు; నెల్ల చెంచడము = చెడ్డదేగ - దురాత్ముడు;
కుప్పకొ = వడ్డగూటియందు; చిచ్చు, ఇడి = అగ్నినుంచి - అనఁగా ధాన్యపుండువ్వుకు నిప్పుంటించి;
పేలాలు కొలుకకొ = పేలాలను తినుటకు; తివురుకొ = ప్రయత్నించుచు - అనఁగా తనకు అత్యల్ప
లాభము కలుగుటకొకయి ఇతరులకు మహాపకారము నొనర్చునని భావము. [“కుప్పకొ = పెంటదిబ్బ
యందు” అని పూర్వటీక. అది అత్యంతము అనంగతము.] అలం. రూపకము, లలితము.

వ. వా. డొక్కకందువ నొక్కవెలయాలికిం జిక్కి మహిమండలకుండలంబగు పాండ
రీకంబునం గొండొకకాలం బుండి యొక్కపెనుబండువునఁ గన్నులపండువగు
మదీయనై వేద్యప్రకల్పనంబు ధూపోత్సవానంతరంబున నెడముగాచి ⁵చూచి,
తన వలయులెఱుగునం జని బహు⁶విధంబగు కాలంబు మని ముదిసి, తనువు విడిచి
యత్యుత్తమంబగు ధరామరవంశంబునంబుట్టి పుట్టిననాటనుండియుం జదువు
చదువు *నన చదురుండై, నిండుప్రాయంబున నిన్నుం జెట్టవట్టించి యిట్లున్న
వాడు వినుము.

197

టీక. కందువకొ = సమయమునందు; వెలయాలికొ = భోగపుష్టికి; మహిమండలకుండలం
బగు = భూమండలమునకు కుండలముచు నగయైనది - ప్రధానమైనది; కొండొక = కొంత; పెనుబండు
వునకొ = గొప్ప పర్వదినమునందు; ఎడము, గాచి = అవకాశమును ప్రతీక్షించి; ముదిసి = ముసలియయి;
ధరామరవంశంబునకొ = బ్రాహ్మణకులమున; చదువునన = విద్యయందుమాత్రము; చదురుండై = నేర్పరి
యయి; నిండుప్రాయంబునకొ = యౌవనమున; చెట్టవట్టించి = చేయివట్టుకొనఁజేసి - వివాహమాడి.

తే. తరుణి! ⁷మద్భక్తదర్శనోత్సవసుకృతము, పాపవహ్నికి సలిలమై భద్ర మొసఁగె
గాక లేకున్న నితఁడు ప్రాజ్ఞుని నొనర్చుకల్పషములకు సిమ్మతి కలదె? యెందు.

1. క. త్రిమృదులు. 2. క. కుప్ప. 3. క. ర. ప్రేల్లులు. 4. ట. చెంచడము. 5. చ. కొని.
6. తీర్థంబు. *చ. లవ. 7. చ. మద్భక్త.

టీక. మద్భుక్తదర్శనోత్సవసుకృతము = నా నైవేద్యమును చూచుటయను ఉత్సవమువలన పుణ్యము; పాపపన్నికొ = పాపములను అగ్నికి; సలిలమై = నీరయి; భద్రము, ఒసఁగెగాక = మేలు కలిగించెనుగాదా! ప్రాగ్నికొ = వెనుక జన్మమున; ఒనర్పు = చేసిన; కల్పములకు = పాపములకు; నిష్క్రమి = ప్రాయశ్చిత్తము. అలం. రూపకము.

వ. అవ్యిధంబుగ సోపహారంబగు మదీయరూపంబు నాకస్తి కంబ ¹కనుంగొని భస్మ సాత్కృతదుష్కృతనీరసోపసరాశియై భూసురకేసరికిశోరంబై వాని వడనియు నతఁడు, కట్టిడి యగుటకుఁ గారణంబు వినుము. 199

టీక. సోపహారంబు, అగు = నైవేద్యముతో కూడిన; భస్మ.....రాశియై = బూడిదగా చేయఁబడిన పాపములను ఎండుగడ్డిమేటయి; భూసురకేసరికిశోరంబై = బ్రహ్మశ్రేష్ఠునికి పుత్రుడయి; కట్టిడి = క్రూరుఁడు. అలం. రూపకము.

క. నీ భావశుద్ధి యారయ, శోభనచారిత్ర! ²యేన సువ్వె యతినికిఁ
లోభక్రోధముల మనః, ఊభము గావించి బాలిశం డనిపింతున్. 200

టీక. శోభనచారిత్ర! = పరిశుద్ధస్వభావము కలదానా! నీ భావశుద్ధి = నీ మనశ్శుద్ధిని; ఆరయకొ = పరిశ్రీంఛుటకయి; లోభక్రోధములకొ = లోభముచేతను, క్రోధముచేతను; మనఃఊభము = మనస్సులో కలతపాటును; బాలిశండు = క్రూరుఁడు; అనిపింతుకొ = అనఁబడునట్లు చేసితిని.

క. పతి గొట్టినఁ బతి తిట్టినఁ, బతి నిర్దయుఁ డగుచు నెట్టి పాటుపటిచినకొ
మతి నన్యధాత్వ మొందరు, పతిదేవత లతివ! నీకుఁ బ్రతి యగువారల్. 201

టీక. ఎట్టిపాటు, పతిచినకొ = ఎట్టికష్టపాటు పెట్టినను; నీకు, ప్రతియగువారల్ = నీకు సమానలయిన; పతిదేవతలు = పతియే దైవముగా ఎంచువారు - పతివ్రతలు; మతికొ = మనస్సులో; అన్యధాత్వము, ఒందరు = మార్పు పొందరు.

తే. నిష్ఠురత్వంబు తొలఁగించి నేటనుండి, నీకు ననుకూలుఁడయ్యెడు నీ విభుండు
మత్పదద్వయభక్తి సమగ్రులైన, సుతుల నేవురఁ గాంచె దూర్జితవిభూతి. 202

టీక. నిష్ఠురత్వంబు = కాశిన్యము; తొలఁగించి = తప్పించి; ఊర్జితవిభూతికొ = స్థిరమగు సంపదతో; మత్పదద్వయభక్తిసమగ్రులు = నా పాదద్వయసేవచే నిండినవారు - పరమభాగవతులు; నివురకొ = విడుగురను; కాంచెడు = పొందెదవు.

ఆ. వెండిఁబైడి త్రవ్వి తండంబుగా మేలి, కూడుఁబాడి³ నింటఁ గొలఁదిమీర
నోములెల్లనోచి నూతేండ్లు బ్రదికి నీ, భర్తతోడఁ బరమపదముఁ గనుము. 203

టీక. వెండి = బంగారము; త్రవ్వి తండంబుగాకొ = అపరిమితముకాఁగా; మేలికూడు=మంచి యాహారము; కొలఁదిమీరకొ = హద్దుమీఱి యుండఁగా; పరమపదము = వైకుంఠము.

ఉ. మన్ననచేసినాడు మురమర్దనుఁ డంచు నహంకరింప కొ
కిన్నరకంఠి! యట్లయినఁ గీడొదవుకొ; విను తొంటికిన్న న
స్తన్నిహితాంతరంగవయి సత్యసమార్జనశుద్ధిలక్ష్మికొ
ఁన్నయి పెట్టుమీ మహితవర్తనకీర్తులు నివిహించుచున్. 204

1. క. కంబుగఁగను. చ. ట. కంబగను. 2. చ. యపవ. రి. క. యేనఃశాస్త్వయ. చ. ట. యేన శుశ్శయి. 3. క. మింట. చ. నింట. 1. ట. పుచున్.

టీక. కిన్నరకంఠి! = కిన్నరవంటి కంఠముకల సుకీలా! మునమర్దనుడు = విష్ణువు; మన్నన, చేసినాడు = గౌరవించినాడు; అహంకరింపకు = గర్వింపకుము; కీడు = ఆపద; బదవుక్ = కలుగును; లొంటికన్ను = మునుపటికంటె ఎక్కువగా; ఆన్నన్నిహితాంతరంగవు = నాయుడు ఉంచబడిన మనస్సు కలదానవు; మహిమ వ్రసకీర్తలు = పేరుపడిన నడకను, కీర్తిని; నిర్వహింపుమక్ = (ఆ రీతినే) నెఱవేర్చుచు; సత్యసమాప్తవశుస్థిలక్షికి = సత్యము; ఋజుభావముల పరిశుద్ధకోభకు; పన్నియ, పెట్టుమీ! = మెఱుగు పెట్టవలయును.

క. తృష్ణారహితులు ¹మత్పద, నిష్ఠాతలు నిత్యసత్యనిరతులు నగు శ్రీ
వైష్ణవులఁ గాంచి ననుఁగా, విష్ణుపదవలగ్ను! గారవించి కొలువుమీ! 205

టీక. తృష్ణారహితులు = పేరానలేనివారు; మత్పదనిష్ఠాతలు = నాపాదములయెడ నిష్ఠకల వారు - నాపాదభక్తులు; నిత్యసత్యనిరతులు = ఎల్లపుడును సత్యముపట్టుటయందు ఆసక్తి కలవారు; ననుఁగా = నావలెనే - (నన్ను గాంచలంచి) విష్ణుపదవలగ్ను! = ఆరాశమువంటి నడుము కలదానా! (నూత్న మధ్యా!) గారవించి కొలువుమీ!

క. అని పర మిచ్చి మహీసుర, వనితఁ బున్నించి భక్తవత్సలుఁ డరిగెం
దననెలవునకు సుధారసమునఁ గుముదినఁ దేర్చియరుగు పూర్ణేందు డనన్. 206

టీక. మహీసురపనిక = బ్రాహ్మణిని; సుధారసమున్ = అమృతరసముచేత; కుముదినన్ = కలువతీగను; లేర్చి = లేచింది; పూర్ణేందుడనన్ = చంద్రుఁడో యనుపట్టుగా అలం. ఉత్పేక్ష.

అ. అంట సుశీలమగఁడు నరుడెంచి యొకకొన్ని, దివసములకు దొరలఁ దిరియు నాస గోసి తనకులంబువాసియు వన్నెయుఁ, దలఁచుకొనుచుఁ దెలివి మొలకలెత్త.

టీక. దొరలక్ = ప్రభువులను; తిరియునాసన్ = యాచించు కోరికను; కోసి = విడిచి; మొలకలెత్తన్ = అంకురింపగా.

తే. ఆతనిఁ దమసొమ్ముచేసి మున్నాఁగియున్న
మోహముఖులైన జ్ఞాతుల మూలఁ ²ద్రోచి
సంహృతాసురులైన నిర్జరులకిరణి
మది వివేకాదివర్గ మభ్యుదయ ⁴మొందె. 208

టీక. తమసొమ్ముచేసి = తమహక్కుగా చేసి - స్వాధీనపఱచుకొని; మున్ను = మునుపు; అఁగి యున్న = ఆక్రమించియున్న; మోహముఖులైన = మోహముమొదలుగాఁగల; జ్ఞాతులక్ = దాయాదులను - అంతశ్శత్రువులను; సంహృతాసురులు = సంహరింపబడిన (నశించిపోయి) రాక్షసులు కలవారు; నిర్జరులకిరణి = దేవతలవలె; మదిక్ = మనస్సులలో; వివేకాదివర్గము = వివేకము మొదలగు నుత్తమగుణముల సమూహము.

క. కోపంబు నాఁగి మిక్కిలి, పాపమునకు లోఁగి బుద్ధి పశ్చాత్తాపా
టోపఖిలఁ గ్రాగి కరుణా, ద్వీపవతీలవారిఁ దోఁగి విప్పుడు మఱియున్. 209

టీక. అఁగి = అణచి; లోఁగి = వెనుదీసి; పశ్చాత్తాపాటోపఖిలక్ = పశ్చాత్తాపమును గొప్ప (ఆర్పాటముగల) అగ్నియందు; క్రాగి = చింత పుడును; కరుణాద్వీపవతీలవారిక్ = దయయనెడి నది ప్రవాహమునందు; తోఁగి = మునిగి. అలం. రూపకము.

సీ. కాలీచపడ నిండ్లకడ కేగి వనరుచుండెడివాడు వై రాగ్యనిష్ఠుడయ్యెఁ
 1 గయ్యాలక్రచ్చుయై కాలుద్రవ్వచు సదా ముడువాఁడతిశాంతమహితుడయ్యెఁ
 గసరి యంగిలిచేతఁ గాకివ్రేయనివాడు సతతాన్నదానప్రశస్త్యుడయ్యె
 బ్రహ్మకల్పముదాఁక బ్రతుకానంగడకట్టువాఁడస్థిరముగ విశ్వముఁ దలంచె
 తే. బాటిగాఁ గొన కల పద్మభవునినైన, నీరసము సేయువాడు వినీతుడయ్యె
 నొరుల లచ్చికి ముచ్చిరి యుడుకువాడు, సర్వసముడయ్యె విష్ణుప్రసాదమహిమ.

టీక. కాలు, ఈచపడఁ = కాళ్ళు కుంటుపోవునట్లు. కాళ్లరగిపోవునట్లు; ఇండ్లకడకుఁ = ఇక
 రులయిండ్లయొద్దకు; వనరుచుండెవాడు = చేవురించెడివాడు; వై రాగ్యనిష్ఠుడు = వై రాగ్యమున నియ
 మము (ఆసక్తి) కలవాడు; కయ్యాలక్రచ్చు = జగడగొండి; కాలుద్రవ్వచుఁ = జగడమునకు సిద్ధ
 పడుచు; సదా = ఎల్లపుడు; ముడువాడు = తోపించువాడు; అతిశాంతమహితుడు = గొప్పశాంత
 గుణముకలవాడు; కసరి = తోపించియైనను; కాకి, వ్రేయనివాడు = కాకిని కొట్టనివాడు.
 [అనగా ఎంగిలిచేతితోఁగాకిని కొట్టియెడల - ఆచేతియిడి రాలిన పెతుకులనుతని కాకి బ్రతికిపోవు
 నేమో యను సందేహముకలవాడనట.] సతతాన్నదానప్రశస్త్యుడు = నిత్యమును అన్నదానముచేయుట
 చేత పేరుపొందినవాడు; బ్రహ్మకల్పముదాఁకఁ = ద్విపరార్థపరిమితకాలాంతమువఱకును; బ్రతు
 కానఁ = జీవించునాళను; కడగట్టువాడు = ఒప్పువాడు - తనజీవితము కాశ్వతమని యూహించు
 వాడు; విశ్వముఁ = ప్రపంచమును; పాటిగాగొనక = లక్ష్యపెట్టక; పద్మభవునినైనఁ = బ్రహ్మ
 కూడ; నీరసముచేయువాడు = చులకగా చూచువాడు; వినీతుడు = వివ్రుడు; లచ్చికిఁ = సంప
 దకు; ముచ్చిరి = దుఃఖపడి; ఉడుకువాడు = తపించువాడు - ఆనూయపడువాడు.

ఉ. పాశము మీటు *పెద్దపెదపాశములై బలితంపుఁగాఁగులక
 మూలుగుచున్నప్రాబసిండి ముంచి ధనార్థుల కిచ్చు; విష్ణుదే
 వాలయసుప్రతిష్ఠలకునై కియ్యునగుక సతి కేల నించు నా
 నాలఘుకర్తనిర్మితికి నగ్రకులేంద్రుడను గ్రహంబునన్.

211

టీక. పాశముమీటు = హద్దుమీటిను; పెద్దపెద్దపాశములై = పెద్దపెద్ద కడ్డీలుగా నున్నవై;
 బలితంపుఁగాఁగులకఁ = మిక్కిలి పెద్దవైన బానిలయందు; మూలుగుచున్న = స్థిరముగా - కదలక
 యున్న; ప్రాబసిండి = చాలకాలముక్రిందటి బుగారము - లేక ధనము; ముంచి = తీసి; ధనార్థు
 లకుఁ = యాచకులకు; విష్ణుదేవాలయసుప్రతిష్ఠలకునై = దేవాలయములను నిర్మించి, అందు దేవ
 తలను ప్రతిష్ఠచేయుటకయి; ఒనఁగుకఁ = ఇచ్చుచు; అగ్రకులేంద్రుడు = బ్రహ్మణశ్రేష్ఠుడు; నానా
 లఘుకర్తనిర్మితికిఁ = పెక్కు విధములగు పనులు జరుపుటకయి; సతికేలఁ = భార్యచేలిని; నించుఁ =
 నిండించును - ఆమెకప్పగించును.

క. ఆ యాటుమగలు విష్ణున, గాయణువై పెక్కుగతుల వ్రతములు తటితోఁ
 జేయుచు నుండఁగ నట ని, శ్రేయసపదమైనపాండరికక్షోణిన్.

212

టీక. ఆటుమగలు = భార్యాభర్తలు; విష్ణుపరాయణులై = విష్ణువునెడ భక్తికలవారై; తటి
 తోఁ = నమయానుసారముగ; నిశ్రేయసపదమైన = మోక్షస్థానమైన; పాండరికక్షోణిఁ = పాండు
 రంగక్షేత్రమున.

1. చ. కచ్చు. 2. క. కాంతి. క. ర. కాంత. 3. క. వేయని. చ. కెయ్యని. ట. వేయని. 4.
 క. కాచుకల. 5. చ. బచ్చెర్లి. *క. ర. మీఱు బెద్ద. 6. చ. లన్. 7. చ. ట. సం. 8. చ. యుగ
 గఁ. 9. చ. నెచు.

మ. యమరాష్ట్రాతశిఖావతంసము ¹చిరప్రాణంబు దూరప్రియా
గమశంసిస్ఫుటకాకలికలన మేకప్రక్రియాపాత²పీ
క్షము శీతర్తు బలీయ మొక్కబలిభుగ్రాజంబు రాజిల్లు శ్రీ
రమణాగార పురోధరోక్తచలపత్రస్థూలశాఖాశిఖన్.

213

టీక. యమరాష్ట్రాతశిఖావతంసము = యమనిమాతలలో శ్రేష్ఠమయినదియు - యమదూత
లకు చలమానికమైనదియు - [కాకి యరిష్టమగుటచే దానిని మాచువారికి చావుతప్పదని కవిభావము.]
చిరప్రాణంబు = చాలకాలము జీవించునది; దూర.....కలనము = దూరప్రదేశమునందున్న యిష్ట
జనుల రాకకు తెలియజేయు స్పష్టమైన ధ్వనికలది; [వెనుకటి టీకలో ఈ సమస్తపదము రెండు పద
ములగా విభజింపబడి “దూర.....శంసి - దూర = దూరమునందలి; ప్రియ = ఇష్టవస్తువుయొక్క;
ఆగమ = రాకను; శంసి = కోరునది; స్ఫుటకాకలికలనము - స్ఫుట = స్పష్టముగా వినబడెడి; కాకలి=
సన్ననికంతస్వరముతోడ; కలనము = కూడినది” అని వ్రాయబడినది. ఈ వ్రాత సరికాదని చదువరు
లెఱుంగకపోయె.] కాకి యింటిపై వ్రాలి యరచినచో చుట్టములు వచ్చుచున్నారని ఆ యతవు సూచించు
చున్నదగుట ఎల్లరకుఁ జెల్లినవిషయమే గదా! ఏకప్రక్రియాపాతపీక్షము = ఒంటికంటిమాపుకలది;
[పూర్వఢీకలో ఇదట “ఏకప్రక్రియాపాతపీక్షము” అను పాతము గ్రహింపబడి “ఒకవిధమైన పాటు
నందలి దీక్ష (నియమము) కలది” అని యర్థము వ్రాయబడుట సరికాదని గ్రహింపవగును] బలిభుగ్రా
జంబు = బలిమెతుకులు తిని లభ్యమగు - గొప్పకాకి; శ్రీరమణా.....శిఖన్ = శ్రీరమణాగార =
విష్ణుదేవునిగుడియొక్క; పురోధరోక్త = ఎదుటనున్న స్థలముపై పుట్టిన; చలపత్ర = రాచిచ్చెట్టుయొక్క;
స్థూలశాఖాశిఖన్ = లావుపాటి కొద్దుచినతన, రాజిల్లున్ = ప్రకాశించెను. అలా. పరికరము.

శా. తాతల్లండ్రులు మామలల్లుడును ముత్తాతల్ సహాయుల్ సహ
శ్రీతల్ భారతలు సేవకుల్ హితులు మిత్రుల్ పుత్రు లోలిం దివా
భీతాభీతములై తనం గోలువఁగాఁ బోన్మాకలై వాయస
ప్రాశక్తేష్ఠము గ్రాబు రేలు పగలుక బ్రాంతాగమాంతంబులన్.

214

టీక. సహశ్రీతల్ = సహాధ్యాయులు; ఓలిక్ = క్రమముగా; దివాభీత+అభీతములై =
గుడ్డగూబలకు భయపడనివయి; పెన్మాకలై = పెద్దగుంపుగా కూడినవయి; తనం, గోలువఁగా; వాయస
ప్రాశక్తేష్ఠము=కాకులలో ఉత్తమమైనది; బ్రాంతాగమాంతంబులన్=సమీపవృక్షముల చివటిభాగము
(కొనలందు; రేలుపవలున్ = రాత్రింబగట్టు; క్రాలున్ = ప్రకాశించును - ఒప్పును.

చ. అది యొకనాఁడు విట్టలగృహంగణభూబలిపీతవర్తులౌ
మెదుకులు మేయఁ గన్నిడి యమేయగతిక బరవక దదాయత
చ్చదభవభూరిమారుతవశంబున నయ్యెడ ధూళివోవ న
భృదితిములయ్యె బాన గుడి యూచ్చినఁ గల్లు నగణ్యపుణ్యముల్.

215

టీక. విట్టల...వర్తులౌ = పాడురుంగని దేవాలయపు వాకిటనున్న బలిపీతముపయ్యునున్నవైన;
అమేయగతిక = కీ.ప్రగమనమున; పఱవక = ఎగురఁగా; తదాయతచ్చదభవభూరిమారుతవశంబునన్ =
దాని పెడలై ఎనఱిక్కలవలన పుట్టిన పెద్ద గాలినలన; అయ్యెడక = ఆచోట; ధూళివోవక = దుమ్ము
(లేకుండ; పోఁగా; దానక = ఆకారణమువలన; అగణ్య పుణ్యముల్ = లెక్కింపరాని పుణ్యములు;
అభృదితిములు = కలిగినవి; అయ్యెక.

1. చ. చిరప్రాణంబు. 2. క. దీక్షము. చ. ట. పీక్షము. 3. చ. ట. లల్లుడులు. 4. చ. ట.
న్నకయై. 5. చ. శ్రేష్ఠులు.
పాడురుంగ-333

వ. ఇట్లతర్కితోపపన్నంబగు పన్నగశయనసదన సమ్మార్జన సముదితసుకృతపరిపాకం
బునఁ గాకంబు సతిలోకం బయ్యెన్ వినుము. 216

టీక. అతర్కితోపపన్నంబు = అనుకొనకుండ తలస్థించినది; పన్నగ.....పరిపాకంబునఁ = శ్రీవిష్ణుని దేవాలయమును ఊడ్చుటవలన కలిగిన పుణ్యమునకు ఫలముగ; అతిలోకంబు = లోకోత్తరమైనది - గొప్పది.

క. కలహంస మొకటి యడుకుల, కులహంసముగుడిఁ జరించుఁ గుసుమాయుధకి
ర్తిలతాగుచ్ఛముకై వడి, జలరుహసంభవమరాళసంకాశగతిన్. 217

టీక. యడుకులకులహంసముగుడిఁ = యాదవకులమున ఉత్తముడగు శ్రీకృష్ణుని దేవాలయమున; కుసుమా.....కై వడిఁ = మన్మథునికీర్తి యను లతకు పూవుగుత్తివలెను; జల.....గతిఁ = బ్రహ్మవాహనమైన హంసపోలికను; చరించుఁ = తిరుగును. అలం. ఉదాహరణ.

వ. ఇట్లు వర్తించి వర్తించి. 218

టీక. వర్తించి = సంచరించి.

మ. కుతుకం బింకక కుంకుమద్రవమిశ్లోరోచనాపంకని
ర్తితపత్రాంకకలంకితాంబుధికుమారీహారివజ్జీరుహ
ద్వితయాస్ఫాలనలాలనోచితపయోవిస్ఫారికాసారసం
తతి నా నీడభవంబు క్రీడ నలుపున్ దద్దివ్యధామంబునన్. 219

టీక. కుతుకంబు = ఉత్సాహము; ఇంకక = తగ్గక; ఆ నీడభవంబు = గూటిలోపుట్టు ఆహారము; కుంకుమద్రవ = కుంకుమద్రవ = ద్రవరూపమైన కుంకుమతో; మిశ్రం = కూడుచున్న; గోరోచనాపంక = ముద్దగా నున్న గోరోచనముచే; నిర్మిత = కూర్చబడిన; పత్రాంక = మకరికాపత్ర చిహ్నములచే; కలంకిత = కలంకముకలవిగా - మలినములుగా చేయబడిన; అంబుధికుమారీ, హరి, పక్షిరుహద్వితయ = లక్ష్మీదేవియొక్క మనోహరమైన రెండు కుచములయొక్కయు; ఆస్ఫాలనలాలనా = చఱచుటయొక్క విలాసమునకు; ఉచిత = తగిన; పయోవిస్ఫార = ఎక్కువైన నీటితోఁబూడిన; కాసార సంతతిఁ = సరస్సుల సమాహమనందు; తద్దివ్యధామంబునఁ = ఆ పుణ్యస్థలమునందు; ['ఆ దేవాలయమున' అని పూర్వటిక.] క్రీడ నలుపున్ = విహరించును.

ఆ క్షేత్రమునఁ గల సరస్సులలో పాండరంగుని దేవేరియగు లక్ష్మీదేవి జలక్రీడలాడుచుండును; ఆమె నీటిలో మునిగి తేలుచున్నపుడు అలలవలన ఆ నీరు ఆమెవజ్జీజములను చఱచుచున్నట్లుండును. ఆమె తన స్తనములవలన కుంకుమతో కలిపిన గోరోచనముచే మకరికాదుల చిత్రములను చిత్రించుటచే న్నానసయమున అవి కరంగి నీటిలో కలియుటచే ఆ నీరు కంకిలమై మనోహరముగ నున్నది; అట్టి గొప్ప సరస్సులందు ఆ హంస విహరించుచు ఆనందించుచుండెనని భావము. అలం. ఉదాత్తము.

సీ, మొన రెండుగాఁగఁ ద్రైవిన్ విద్రుమద్రుకందము నేలు ముక్కునఁ దడవి తడవి
1 మొగి విచ్చు పసిడిగేదఁగితేకుగమి మించు విశదచ్చన²ముల విద్రిచివిద్రిచి
నగు మొగంబుల దాసనపుఁ గ్రొవ్విరులనవ్వచిగురాకు నడుగులఁ జిమ్మి చిమ్మి
నిద్దంపుఁబండు వెన్నెలగుత్తి కడకొత్తి మలయుమైముంపులఁ గలఁచి కలఁచి

తే. శార్కసాధప్రమాణకాసారసార

సాసామోదమేదురవారిఁ చేలి

వచ్చి యా యెంచ గుడిలోనుఁ జొచ్చె నొక్క

నాఁడు పవలించి ¹వీతెండనేడి దలఁకి.

220

టీక. ఆ యెంచ. ఒక్కనాఁడు, మొన = చివఱభాగము; రెండుగాఁగ్, త్రెవ్వన = రెండుగా వీరిన; విద్రునుక్రకంచమును. ఏలు = వగడపువృద్ధముయొక్క దుంపను, పాలించు - అనగా చివఱ రెండుగా వీరిన వగడపుదుంపలెరున్న; ముక్కునక్ = ముక్కుతో; మొగివిచ్చు = మొత్తముగా విరిసిన; మొగివిచ్చు = ముఖభాగము విరియనట్టి అని పూర్వటీక. వనెడిగేదగఁజేపగమిక్ = బంధువునైన కల మొగలజేపగనుంపును; మించు = అతిశయించు; విశదచ్చదములక్ = అందమైన తొక్కలను; విద్రించి, విద్రించి = విదలించి, విదలించి; నగుమొంగులు = బాగుగా వికసించిన; నిష్ఠంపు = నుచునైన - తేటయైన; వెన్నలగుత్రి = వెన్నలగుంపును; కడకొల్లి = త్రోసివేసి; మలయు = విజృంభించు; మైక్ = దేహమును; ముంపులక్ = మునుగుటలచే; కలచి = చలించుచేసి; శార్కొట్టి..... వారిక్ = విష్ణుదేవుని దేవాలయపు మొగసాలయందలి కొలనిలోని చక్కని కమలముల పరిమళములతోఁగూడిన నీటియందు; కవలించివీతెండవేడిక్ = మధ్యాహ్నపు మిక్కుటపుటెండయొక్కవేడిమిచే; తలఁకి = భయపడి. అలం ఉపమ, స్వభావోక్తి.

ట. అపి తనచేహం బవ్వుట, నిదలించం బక్షసలిలవిప్రప్రములచేఁ

జొను కొదవించుచు గాడ్పులు, పొదవెట్టు ²రజోవికారములు దూరముగన్.

టీక. పక్షసలిలవిప్రములచేఁ = తొక్కలవలని నీటితుంకరలచే; చొదును, ఒదవించుచుక్ = చలిన, పుట్టించుచు; గాడ్పులు = గాలులు; రజోవికారములు, దూరముగన్ = దుష్టుయొక్క న్యాయించు టలు దూరము; అగునట్లుగా; పొదవెట్టుక్ = కలిగించును - చేయును. [‘పొదవెట్టు = కలుగఁజేయు నట్టి’ అని పూర్వటీక. ఈ టీకను గ్రహించుచో శ్రీయాచదము లుత్తమైపోవుచున్నది.]

తే. సలిఁఖగమున కేతదాచరణమునన,గలిగె నాకస్తికంబుగఁ గంబుపాణి

గర్భగేహోపలేపసంస్కారసార,సుకృత పరిపాక నిరపాయశోభనంబు,

222

టీక. సలిఖగమునకుఁ = నీటిపక్షి - వాఁడను; విశదాచరణమునన = ఇట్లు చేయుటచేతనే- రెక్కలనీటితుంకరను విదలించినమాత్రమున; కంబుపాణి.....శోభనంబు - కంబుపాణి = శ్రీకృష్ణుని యొక్క; గర్భగేహ = గర్భాలయముయొక్క; ఉపలేపసంస్కార = అలంకటవలని; సార = మేలైన; సుకృతపరిపాక = పుణ్యఫలమువలన; నిరపాయశోభనంబు = అపాయములేని - సకింపని - శుభము; కలిగెక్ = లభించెను.

క. శుక మొకటి చంచుటితకిం,శుకమై హరిహయశ రాససురుచిరవపురం

శుకమై కుసుమాకరకిం,శుక ³మానందమున నందసుతు గుడిఁ బెరుగున్. 223

టీక. శుకము, ఒకటి = ఒక్కచిలుక; చంచుటితకింశుకమై = ముక్కుచే జయింపఁబడిన మోదుగు మొగ్గకలదయి - మోదుగు మొగ్గవంటి యెఱ్ఱిని ముక్కు కలదయి; హరిహయశరాస, సురుచిర, వపురంశుకమై = ఇంద్రధనుస్సునలె, చక్కని; శరీరముయొక్క, కాంతులు కలదయి; కుసుమాకరకింశుకము = పసంకఱుతువునకు మోదుగు అయినది - ప్రధానమయినదనులు; నందసుతుగుడిక్ = పాండురంగని దేవాలయమున; పెరుగుక్. అలం. ఉపమ, రూపకము.

చ. అలమి త్రిలోకముల్ గెలుచు న¹ త్తటి తేరువహించు ²తోడిచి
 ల్కలు దగదొట్టి ముందటికి ³లాగకయుండినఁ దాన తద్భరం
 బెలమి వహించ మెచ్చి మరు డిచ్చు మణిమయమాలికాత్రయఁ
 గళమునఁ ⁴దాల్చు జిత్రశుకనాథుఁడు రేఖలపేర నిచ్చులున్. 224

టీక. అలమి = ఆక్రమించి; త్రిలోకముల్ = ముష్టిగములు; గెలుచునత్తటి = గెలుచునట్టి
 యా సమయమున; తేరు, వహించు = రథమునులాగుచున్న; దగ, దొట్టి = దప్పిపొందినవయ; తాన =
 తానే-ఈచిలుకయే; తద్భరంబు = ఆరథముబరువును; ఎలమి = స్త్రీతితో; వహించు = మోయఁగా; మెచ్చి
 = కొనియాడి; మరుడు = మన్నఁ డుడు; ఇచ్చు = బహుళాకరించునట్టి; మణిమయమాలికాత్రయఁ = మూడు
 మణివహములను; చిత్రశుకనాథుఁడు = రంగురంగుల - వన్నెలచిలుక; గళమున = మెడయును;
 రేఖలపేర = రేఖలనెవమున; నిచ్చులు = శాశ్వతముగ; తాల్చు = ధరించును. అలం. ఆవహుతి.
 క. కీర మది యొక్క హరి పరిచారిక చేరిక వసించు జదివినపగ మే

పాఠిని యొక గ భవనమార్థారాదులవలనఁ దన్ను సంతరించున్. 225

టీక. కీరము = చిలుక; హరిపరిచారికచేరిక = విష్ణుభక్తరాలిచనపుర; మేపు = ఆహారము.
 తిండి; భవనమార్థారాదులవలన = మెప్పుడుపిల్లి మొదలగువానివలన.

క. దేవాలయమునఁ గొన్ని నిజావాసమునందుఁ గొన్నియహములు దగఁ బై
 చే వదలక పాటించుచు, బూపుంబలెఁ బువ్వుబోడి పులుగుం బ్రోచున్. 226

టీక. నిజావాసమునందు = తన గృహమున; అహములు = దినములు; చేవదలక = విడువక;
 పాటించుచు = గమనించుచు; పులుగు = పక్షిని - చిలుకను.

మ. పసుపార్చుం దడియొత్తు నెండనెక గంపం బాంగి మై దువ్వుచుక
 వసయుక వెన్నయు మేపు మేపు నొసఁగుక వల్లించు శ్రీరామనా
 మసుధామాధురిసాధురితిఁ గుచకుంభస్థాయిగాఁ జేయుచుక
 బిసపుష్పప్రియవాసరాగమములక బింబోష్ఠి రాచిల్కుకున్. 227

టీక. పసుపార్చుక = పసుపుపూసి, స్నానముచేయించును; ఎండనెక = ఎండవలని పేడిమి
 చేతక; కంపంబు = చలివలనఁగలిగిన వణకును! ఆగి = ఆపి. - పొంగొట్టి; మేపుక = ఆహారమును;
 మేపుక = తినిపించును. శ్రీరామనామసుధామాధురిక = శ్రీరామనామకృతమాధుర్యమును; వల్లించుక
 = తెలుపును - బోధించును; బిసపుష్పప్రియవాసరాగమములక = వసంతర్తుదినములు ప్రవేశ
 శింకఁగా; బింబోష్ఠి = దొండపండువంటి పెదవికల వనిత - ఆ హరిదాసి.

తే. కనకమణిపంజరంబుల నునిచి యునిచి

చక్కెఱయు నుక్కెఱయు సారె గుక్కి కుక్కి
 యొఱపుం బలుకులు పలుమాటలు గఱపి కఱపి

కలికి చిలుకలకొలికి రాచిలుకఁ బెనుచు. 228

టీక. కనకమణిపంజరంబులక = మణులు తాపిన బంగారు పంజరములందు; చక్కెఱయుక =
 బెల్లపుభక్ష్యమును; సారె = మాటిమాటికిని; ఒక్కెఱబలుకులు = చక్కనిమాటలు; కఱపి = బోధించి;
 కలికిచిలుకలకొలికి = ముద్దుగుడ్డు యయిన ఆ హరిదాసి.

1. చ. త్తటి. 2. క. దోడి. 3. చ. లాగక. 4. క. దాల్చు చిత్ర. 5. చ. ట. లడుగఁబై.
 6. క. తిడుచ. . చ. కాల.

మ. కలహంసోపగుయానః¹ జక్రమచః² ప్రేక్షితంజరీటాక్షీః³ గో
 కిలసారస్వత బహ్విభక్తాచితురం⁴ గీరప్రియాలాపః⁵ దో
 య్యుజ్జిః జాలక్ మరిగె⁶ శుకం బది⁷ గరియఃప్రేష గావించుచు⁸
 బులుగుం బొందు⁹ నంది పొందిగతి¹⁰ బొత్తోత్తులక హత్తుచున్. 229

టీక. శుకంబు, ఆది = ఆ చిలుక; గరియఃప్రేషు = ఎక్కువ అనురాగమును; కావించుచు⁸ =
 కూర్చుచు; కలహంసోపగుయానః¹ = హంసరకలవంటి నడకలు కలవానిని; చక్రమచ² = చక్ర
 పాకములవలె గుండ్రమైన పదములు కలవానిని; ప్రేక్షితంజరీటాక్షీ³ = తిరుగుచున్న - కాటుక
 పట్టవంటి (నల్లరై) కన్నులు కలవానిని; కోకిలసారస్వత⁴ = కోకిలమువంటి మధురమైన కంఠస్వరము
 కలవానిని; బహ్విభక్తాచితురం⁵ = నెమలిపించెనువంటి చక్కని జాటుకలదానిని; గీరప్రియాలాప⁶ =
 చిలుకవలె చక్కగా మాటాడువానిని; తోయ్యుజ్జి⁷ = స్త్రీని - హరిదాసిని; పులుగుంబొందున⁸ =
 పక్షియొక్క చేరికను; ఆది, పొందిగతి¹⁰ = ఆనందరలేక యున్నట్లుగా; బొత్తోత్తులక, హత్తుచు⁹ =
 ఎక్కువ చేరిక, చనవులు కలిగినదము అంటు; చాలక, మరిగె⁶ = ఎక్కువగా క్రేమించి పెంట
 నంటెను. ప్రముఖవర్ణనముచుట్టి హరిదాసియుండు పక్షిసాహస్యగుణములే యందుటవలన, ఆమె యొక
 వికపక్షియే యని భావించి, దెవరు లేక చిలుక ఆమెతో కలిసిపెరిసి, ఆమెను విడువకుండెనని
 భావము. పము వర్ణమునను, పవ్యమునగల 'శుక' పదమువలనను ఇట్టి చక్కని యువతిని జూచిన,
 ఇంద్రియనిగ్రహమున గొప్ప పేరు పడెనను. శుకుడు (మహర్షి) కూడ ఆమెను మోహింపవలసియుండు
 నని వ్యంగ్యము. అలం. పరికరము.

తే. ఆ శుకద్విజరాజున కంతః గొంత, కాల ముగంగ నొకనాడు కలిగె బంధ
 మోక్ష; మాకస్తికం జనిర్తుక్తికలిమి, యాశుకద్విజరాజున కద్భుతంబె ! 230

టీక. ఆ శుకద్విజరాజున¹ = ఉత్తమమైన ఆ చిలుకకు; బంధమోక్షము = పంజరమునుండి
 విడుదల; ఆకస్తికంబు = అనునొనకుండగ - తటాలున; శుకద్విజరాజునకు² = శుకుడనెడి బ్రాహ్మణ
 శ్రేష్ఠునకు - మహర్షికి; నిర్దుక్తికలిమి = మోక్షనంపద; అద్భుతంబె³ = అశ్చర్యముకాదు.
 నీ. జనియించెనొక్కో పచ్చనిమొల్క యను బుద్ధి గ్రుచ్చిన పచ్చలకొమరువలన
 సమకూరెనొక్కో దాడిమఫలార్ద్రవబీజమతి పద్మ రాగసామగ్రి వలన
 బొడకట్టెనొక్కో జూబుధలంబు లను మనోభ్రమ మింద్రనీల విభ్రమమువలన
 దోతెంచెనొక్కో మధుకాపుష్పము లను నాన హార్షుంజముత్యములవలన

తే. దాసి యటువెట్టి పసుపాడఁ దలఁగి చనుడు
 బరణిమూకుట నెలకొన్న బన్నసరముఁ
 గఱచివొనిపోయెఁ జిల్క ప్రగల్భవిటుడు
 బాలికామానసముఁగొను పగిది నపుడు. 231

టీక. గ్రుచ్చిన = కూచిన; పచ్చలకొమరువలన¹ = పచ్చల కాంతివలన; పచ్చనిమొల్క
 యను బుద్ధి = పచ్చని మొలక యను భ్రాంతి; జనియించెనొక్కో! = కలిగినదో, యేమో! దాడిమ
 ఫలార్ద్రవబీజమతి = దానిమ్మగింజలనెడి భ్రాంతి; సమకూరెనొక్కో; = కలిగినదో, యేమో! బొడకట్టె
 నొక్కో! = కలిగినదో! మధుకాపుష్పము లను, నాన = ఇబ్బపుష్పలనెడి అక - భ్రాంతి; దోతెంచె

1. క. చక్ర. 2. క. ప్రేక్ష. 3. క. మహియః. చ. గరియః. 4. క. జంబూధలంబును. శ. ర.
 జంబూధలంబులును. 5. క. దాది. శ. ర. దాసి. 6. చ. మటి. 7. చ. భరణి. 8. చ. పుడి.

నొక్క! = కలిగెనేమో! ఆటుపెట్టి = అక్కడ, దూరముగా ఉంచి; తలగించుదున్ = తోలగి, వెళ్లగా; బన్నసరమున్ = రత్నాలపరమును (నానావిధరత్నములనుగూర్చిన పరమును) ప్రగల్భవిటుడు = నేర్పరియైన సరసుడు; బాలికామానసమున్ = యవతియొక్క మనస్సును; కొనుపగిదిన్ = హరించి, వెడలిపోవునట్లు; చిల్క; కఱచిగొనిపోయెన్. ఆలం ఉపమ, ఉల్లేపిత్.

క. బారాదిసొమ్ము లుండంగ, హారమునే కొనుచుం జయె నంజజము ప్రియం
1 బారంగ ఫలకాముకులగు, వారలు గుణవత్ప్రసక్తి వదల విడుతురే? 232

టీక. బారాదిసొమ్ములు = తెక్కలేనన్ని నగలు; అంజజము = పక్షి - చిలుక; ప్రియంబారంగ = ప్రియముతో; ఫలకాముకులగువారలు = ఫలమును గోరువారు; గుణవత్ప్రసక్తి = మంచి గుణములు కలవారి సంబంధమును; (చిలుకవిషయమున - త్రాటితోగల సంబంధముననుట) - హారమున రత్నములు దారముతో కూర్చబడినవనుట. ఆలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

క. ఆ ధవళకీరణముఖికి న, సాధుశుకాచరణ మపు డసహ్యాం బయ్యెన్
గోధుక్కులినతికి మనో, బాధకమగు కృష్ణధూర్తబాల్యముఁబోలెన్. 233

టీక. ఆ; ధవళకీరణముఖికి = చంద్రునివంటి ముఖము కల ఆ హరిదాసికి; అసాధుశుకాచరణము = ఆ చెడ్డచిలుక చేసిన పని; గోధుక్కులినతికి = గోపికాస్త్రీకి; మనోబాధకమగు = మనస్సును బాధించునదైన; కృష్ణధూర్తబాల్యమువోలెన్ = ధూర్తుడగు కృష్ణుని చిన్నతనమువలెను; అసహ్యాంబు = ఓర్వరానిది - బాధ కలిగించునది; అయ్యెన్. ఆలం. ఉపమ.

మ. కటిఁ జేలార్థముచుట్టి, చిక్కినది 2 వేగంజుట్టి పాలిండ్లమీఁదట
సంధించుచు నార్ద్రదేహలత మాద్యద్వర్షధారావల
త్తటిదాకారముఁ జూపఁ దోపిగొనుచున్ ధమ్మిల్లబంధంబు ముం
గిటికిఁ సుస్తని వచ్చె గోస్తనహస్తీరగ్రహవ్యగ్రయై. 234

టీక. కటిఁ = నడుమను; చేలార్థము = సగముచీర; పాలిండ్లమీఁదట = ప్రసములపైగా - అది కనబడకుండునట్లు; సంధించుచున్ = కూర్చుచు - సరిచేయుచు; అర్ద్రదేహలత = (స్నానము చేయుటచే) తడిసిన, తీగవంటి (సన్నని) దేహము; మాద్యద్వర్షధారమున్ = దట్టమైన వర్షధారలచే చుట్టుకొనబడిన మెఱుపుయొక్క ఆకారమును; [ఆమె మెఱుపువలెను, ధరించిన చీర వర్షధారలవలెను ఉన్నవనుట.] ధమ్మిల్లబంధంబు, దోపిగొనుచున్ = జుట్టు ముడిపేసికొనుచు; ముంగిటికిఁ = ఇంటిముందు భాగమునకు - ఇంటిముంగిటకు; గోస్తన.....వ్యగ్రయై = రత్నహారమును ఎత్తుకొనిపోవుచున్న చిలుకను పట్టుకొనుటయందు తొందరపాటు కలదై; సుస్తని = చక్కనదన్నలు కల యా పడలి; వచ్చెన్. ఆలం. ఉపమ, స్వభావోక్తి.

తే. వర్షధారావశేషాన్వవాయయుక్తి, వాయువశమునఁ దెరలు మువ్వన్నె విల్లు
వేడ్క వెన్నాడుశశివోలె వెలది చాప, లఘునసరమాహరించు కీరముఁదవులుచు.

టీక. వర్ష...యుక్తి = వర్షము ధారలుగా కురవగా మిగిలియున్న (నీటితుండల) గుంపుకూడికచే; తెరలు = బయలువెడలిన; మువ్వన్నెవిల్లు = ఇంద్రధనుస్సును; శశివోలె = చంద్రుని వలెను - చంద్రుడు వెంటనంటినట్లుగా; వెలది = చాన; చాపలమునన్ = శ్రమచేత; సరము, ఆహరించు = హారమును ఎత్తుకొనిపోవునట్టి; తవులుచున్ = వెంటదించుచు; వేడ్క; వెన్నాడున్ = వెంటదణుమును. ఆలం. ఉపమ.

1. క. బారయ. చ. బరసి. శ. ర. బారంగ. 2. క. మేనం. చ. ట. వేగం. 3. క. ద్రోసి. ట. దోసి. 4. చ. ట. వ్యగ్రయై. 5. చ. విల్లు. 6. క. శుక. చ. ట. కీర.

మ. గుహమాతృపుటికాక్షసూత్రము సిలేక్షుచ్చేదగుచ్చచ్చటా
 పృథుః కైకొన్న శుకంబో యేచుటుతటి జీరాదుపూవాగెతో
 బహిరుడ్డితత కొడ్డి నిబ్బ రతిరాట్టపూశ్వమో నాంగ న
 మ్మహిళావిభ్రమకీర మొప్పు ముఖసీమాగామిముక్తాశ్రియై

236

టీక. అమ్మహిళావిభ్రమకీరము = ఆ హరివాసియొక్క పెంపుడుచిలుక; వినుటుకటిక; గుహ
 మాశృగ్గుటికాక్షసూత్రము = పార్వతీదేవియొక్క స్పటికముల జడమాలయ; సిలేక్షు...స్పృహక =
 తెల్లజెఱనడుగులగుచెలయొక్క సమాహ మపు డ్రాలితే; ["సమాహమునందలి యపేక్షచేక"నని
 పూర్వటిక.] కైకొన్న శుకంబో = గ్రహించిన చిలుకా యేమి, యిది? జీరాదుపూవాగెతో =
 క్రైలాదుచున్న పూవులగుత్తితో; బహిరుడ్డితత = బయట ఎగురుటయందు; ఒడ్డి = పంచెమువేసి;
 రతిరాట్టపూశ్వమో = మచ్చఁగుని చాహారరాజమగు చిలుకయో; నాంగ = అపనట్లుగా; ముఖ...
 శ్రియై = ముక్కుగఁ గఱచుకొనిన ముక్కులకలముకలము; ఒప్పు = ప్రకాశించును. [అమ్మహిళా
 విభ్రమకీరము = ఆ యాడువారి గిన్నెవపుఁజిలుక' అని పూర్వటిక.] అలా. ఉట్పేక్ష.

వ. ఈ చందంబునఁ గందప్రస్థానంబు వినినితుం డన మంకమంద ప్రచారంబును,
 మలిష్టుచుండన దుర్గమప్రవేశనిపుంబు, నవిచేకీ యన శిథిలీకృతస్వపక్షంబును,
 దనుజ స్వహితజనకజ యన రామానుకరణముచితంబునునై యుచ్చత్తుపోలికం
 జంచుకీచుంబి లలంతికావ్యాజంబున లాలఁగ్రస్కుచుఁ, బుష్పచర్చ్ఛింబంబు విధం
 బున శరీరప్రభాదగభంబున సంబోధనంబులచేతం గప్పఁబడుచు, యోగిబాగున
 విచ్చిన్నచరణశృంఖలాచ్చలనంబునఁ బాశచ్ఛేదంబునేయుచుఁ, బరవధాపయోధ
 రంబునగదిది బట్టరాక, నీతివిమహృదయంబుగతి దూరదర్శనయోగ్యంబై, కమవలి
 మురువునం బొడమి యడంగుచు, బరబ్రహ్మంబు చాడ్చున నగోచరం బయ్యుచు
 దదీయమాయావిలసితంబునై ¹సకలంబును నిజప్రతిభాసంబున యాథార్థ్యభూమిక
 నభినయించుచు, శకాంకశిలాసౌధవిటంకంబులను నుంకువగొన్నతటి శరన్నీరద
 వశంవదంబగు ²సేనుకాశీర ³శరాసనశకలంబన మెలుంగుచు, నంతరిక్షమహాస్థంబు
 నకు ⁴సత్తామోచంచూపుట ప్రవాళఖండప్రభాపిండనంబునం దొరలి సఫలవిటప
 లక్ష్మీనావహిం ⁵యచుఁ, బ్రమాదవిగళితంబగు నగవిరోధిశిలువు వీరన ⁶యచ్చ
 రల పచ్చలకడియంబునడువున నిరాలంబనస్థలంబునం బలుమటు ⁷చక్రచంక్రముణ
 చమత్కారంబు సూపుచు, సమీపారామశ్యామలపలాశపటలగర్భంబునందు
 ముకుందవిగ్రహంబునందు భక్తిసమగ్రుండగు పురుషశ్రేష్ఠం మునుంబోలె నేర్పలు
 పరాక డిందుచు, నందంద జాతిపులుంగులు మురుజగంధధురంధరం బగుటకు
 జగడంబు దిగిచినం గినిసి విస్మయరతనూరుహదంతు ⁸కపాలాంతరంబును,
 విఘ్నార్ణవవికృతపీక్షణంబునై ట్టణంబు మణిచలయచలయితంబగు రతియువతి

1. చ. యేవరు. 2. చ. డనంగ. 3. చ. చుదిక. 4. క. బురునై సకలంబును. చ. ట. సెనకం
 బున. 5. చ. పుచు. 6. క. శునా. సూర్యా. సునా. 7. క. శిలా. చ. ట. శరాసన. 8. క. నక్షామ.
 చ. నక్షామ. 9. క. చుచు. చ. చుచూ. 10. చ. పుచు. 11. చ. యచ్చల. 12. చ. జక్ర. 13.
 చ. ట. కపాలాంతంబును.

ముజేతిరిలిం జెలువడరు మెడ నిగిడించి మగుడఁబడి కాసుప్రకారవికారస్వరం
బుగ వాని నిరాకరించుచుఁ బఱచు నప్పఱచుఁజిలుక¹ కలిగినయదిసోత
నయ్యన్ను వెన్నాడం² బెన్నాటకంబై జోటికత్తియ లుత్తుంగకుచోత్సంగసంగత
కురంగలాంఛనకళావలోకనంబున ముసిముసినగవు³ లెగయ గోరువంక కాన
వచ్చెంగాని కీరంబు దూరం బయ్యెంగదే యని గర్భోక్తివైదర్శింఁగూడి
యాడుచు బాడుచుఁ బంజరంబుచు, జిలుకచాలుతెరయును చేరికచేసి యెల
యింప నలయుంచుచు, నశితెక్కగ్రిక్కిఱించుచు నొక్కయెడం గాలువొడిచి
ముక్కున నక్కఱతహారతశంబు నొక్కుచుఁ 'జిక్కెం జిక్కె నిక్కడ నిక్కడ
నక్క యక్క' యని చేటికానికరంబు⁴ పొలసిన పులుఁగెఱింగి మెఱుంగు⁵ మెఱసి
తొలంగిన తెఱుగున డాయ వచ్చి⁶ నట్లన మాయంబగు మాయ⁷ లేటిపాటిఁ
బోనంబోవ దూరంబగుచు నుండు నెండమావులమాడ్కి దివియ⁸ వచ్చుట నటించి
ముగ్ధులోనిరాముసోయగంబున నొక్కింతనడి పట్టునడుట పచరించి, ప్రచుర
యంబున ఖచరపు⁹ ప్రాసాదంబులు మోరం బూపున నెగసి తిరిగి¹⁰ వెఱతెను
వునం బఱతెంచి పాడురంగాయతనంబు¹¹ మధ్యరంగంబు చొచ్చి యప్పుట
నిప్పు దనయిప్పునుండు దండియాబుపై¹² వ్రాల నిచ్చట.

237

టీక. ఈ చందంబునక¹ = ఈ రీతిని; కందర్పస్వరంబు = మర్మధునికి రథమైన చిలుక;
వినిదితుండనక² = మిక్కిలి వినిదింపఁబడిన జనునివలె; మందమాదప్రచారంబు = మెల్లమెల్లని నడకలు
గలదియు [వినిదితుండఁడు కూడ ఇతరులముఖము చూడలేక జుకుచు మెల్లమెల్లగనే నడచుట స్వభావము.]
మలిష్టుచుండనక³ = దొంగపోలిక; దుర్గమప్రవేశనిపుణంబు = చేర శక్యముకాని ప్రదేశములను ప్రవేశించు నేర్పుకలది; [దొంగకూడ అసాధ్యములగు చోటులకు పోయి దొంగిలించుట స్వభావము.]
అనివేకి యనక⁴ = తెలివలేనివానిపోలిక; శిథిలీకృతస్వపక్షంబు = సడలఁజేయఁబడిన తన టెక్కకలది;
[అనివేకి తన తెలివలేమిచే తనపక్షము నారిచూడి విడిపోవుట సంభవించుచుండును.] దనుజగృహీత⁵ =
రాక్షసునిచే (రావణునిచే) కొనిపోఁబడిన; జనకజయనక⁶ = సీతాదేవివలె; రామానుసరణము
దిశయింపు = (చిలుకపక్షమున స్త్రీచేత అనుసరింపఁబడుటకు తగినదియు - (సీతపక్షమున) రామునిచే అను
సరింపఁబడుటకు తగినదియు - [పూర్వటీకలొ "శ్రీరాముని ననుసరించుటకు" అనిమాత్రము కలదు.] ఉన్నత్తు
పోలికక⁷ = పిచ్చివానిరీతిని; చంచు...ంబునక⁸ = ముక్కున గఱచుకొన్న హారమును నెఱుమున; లాలఁ
గ్రక్కుచుక⁹ = చొంగలు కార్చుచు; పుష్పవద్వింబుబువిధంబునక¹⁰ = సూర్య, చంద్రుల మండల
ములవలె; శరీరప్రభావంధంబుక¹¹ = శరీరపుకాంతియను నెఱుమున; యోగిబాగునక¹² = యోగివిధ
మున; విచ్చిన్నచరణశృంఖలాచ్చలంబునక¹³ = తెగిపోయిన కాళ్లసూకెలను నెఱుముచేత; (ఇది
చిలుకపక్షమున) ["కారణముచేత" అని పూర్వటీక.] పాశచ్చేదంబు = త్రాటిని తెంచుటను;
[యోగిపక్షమున ఆశలను తెంచుటను]; పరవహుసయోధంబునగిదిక¹⁴ = ఇతరస్త్రీయొక్క స్వమువలె
నిలిచిమహృదయంబు గలిక¹⁵ = నిలిచేత్తయొక్క మనస్సువలె; దూరదర్శనయోగ్యంబై = దీర్ఘలోచనము

1. చ. ట. పుచు 1. కరగిన. చ. కలిగిన. 3. చ. బన్నాట. ట. జన్నాట. 4. క. నెఱుము.
చ. ట. లెగయ. 5. క. పాజ. 6. చ. ట. నలుసులు గెరింగి. 7. చ. ట. మెఱుది. 8. చ. నట్లనడ. 9.
చ. లేడిపాటు. 10. క. నచ్చట. చ. వచ్చుట. 11. చ. ప్రసాదం. 12. చ. పొఱ. 13. చ.
లా"మధ్యరంగంబు"లేదు. 14. చ. వ్రాలిన.

చేయుటకు తగినదయి, (చిలుకపక్షమున) దూరమునుండి చూచుటకుమాత్రము తగినదయి; కరువలిమరువునకొక = గాలిపోలికను; పొడవి, యడఁగుచుకొన = పుట్టి, అణఁగిపోవుచు, (చిలుకపక్షమున) కనఁబడి మాయమగుచు; పరబ్రహ్మముచూడ్చునకొక = పరమాత్మవలె; తదీయచూరూపిలసితంబునెనకంబును = ఆ బ్రహ్మముయొక్క మాయా రూపమును ప్రకృతియొక్క కాంతివిలాసమును; నిజప్రతిభాసంబునకొక = తానను తోషికచేత; - తానను భ్రాంతిచేత; యాధార్థ్యభూమికను, అభినయించుచుకొన = నిజమును వేషమును, అభినయించుచు - ఆనఁగా - నిజమునుభ్రాంతిని కలిగించుచు [అని బ్రహ్మముపక్షమున అర్థము.] [ఇక చిలుకపక్షమున] అగోచరబయ్యును = కనఁబడుకనన్మును; మాయావిలసితంబునెనకంబును = మోసముయొక్క విలాసము అనునట్టి; నిజప్రభాసంబునకొక = తననీడచేత; యాధార్థ్యభూమికను, అభినయించుచుకొన = యధార్థమగు వేషమును-పక్షియే యను భ్రాంతినిగొలుపుచు. [పరబ్రహ్మము వీరీతిని మాయారూపమును ప్రకృతియందు నిశ్యము, యధార్థము నను భ్రమను కలిగించునో, ఆరీతినే ఈ చిలుక యను తన నీడను చూచిన యితరులు ఆ నీడయే చిలుక యని భ్రాంతిపడునట్లు చేయుచున్నదని భావము.] శకాంకలీనాసాధవిటంకంబులకొక = చలువతొలిమేడల ముఱారునందలి గూండ్లయందు; ఉనుకుపఁగొన్నతడకొక = నిలిచియున్న నమయమున; శరస్వీరదవశంబందంబు, ఆగు = శరత్కాలపు (తెల్లని) మేఘమునం దణఁగియున్న; తునాసీరశరాసనశకలంబునకొక = ఇంద్రధనుస్సుయొక్క తునుకవలె - [ఈ చిలుక యింద్రధనువువలె చిత్రవర్ణములు కలదని తొలుతనే వర్ణితము.] మెలఁగుచుకొన = మెలయుచు.

[ఇచట పూర్వటీకాకారులు 'సునాసీర శిలా శకలాంబు' అను పాఠమును గ్రహించి, దానికి 'ఇంద్రనీలమణిభండము' అను సర్థమును వ్రాసిరి; ఆపాఠమును, టీకయు అనంగకములు.]

అంతరిక్షమహాప్లక్షంబునకుకొక = ఆకాశ మను గొప్ప జాన్వితెట్టునకు; [ప్లక్షంబునకుకొక = జాన్వి పండునకు] అని పూర్వటీక. అది తప్పు.] అక్షమ.....పొందనంబునకొక - అక్షరు = కృశముకాని - చక్కనిదైన; చంచూపుట = ముక్కు అనెడి; ప్రవాళభండ = పగడపులబలుకుయొక్క; ప్రభాపొండ నంబునకొక = కాంతియొక్క వ్యాపనముతో; దొరలి = కలసి; సఫలవిటపలక్షికొక = ఫలముతోఁగూడిన చిగురుయొక్క శోభను; అపహించుచుకొన = ధరించుచు - పొందుచు.

[ఇచట ఆకాశము జాన్వితెట్టుగాను, పచ్చనిచిలుక దాని చిగురుగాను, ముక్కు ఫలముగాను రూపింపఁబడినవి. ఎఱ్ఱని పండుతోఁగూడిన పచ్చని చిగురువలె ఎఱ్ఱని పగడపుకాంతిగల ముక్కుతోఁగూడిన పచ్చని చిలుక ప్రకాశించుచున్నదని భావము.]

[పూర్వటీకలో ఈయెడ "అక్షమచంచూపుట = తెల్లఁబాటు లేని ముక్కుపుటము అనెడి... ..దొరలిన = కలసిన; ఫలవిటపలక్షికొక = పండ్లతోడి కొమ్మకలిమిని" అని వ్రాయఁబడినది; మీఁది పాఠములును, టీకయు ప్రస్తుతార్థాననుకూలములని సహృదయు లెఱుంగకపోరు] ప్రమాదవిగళితంబును = ప్రమాదముచేత జాఱిపడిన; నగనిరోధిగొలుపు వీచనయచ్చరల = పర్వతభేదియగు ఇంద్రుని సేవించుచు, వీచనలను వీచు అప్పురములయొక్క; పచ్చలకడియంబువడువునకొక = పచ్చలు తాపిన కడియమురీతిని, నిరాలంబనస్థలంబునకొక = నిలుచుటకు ఆధారములేని చోట; వలుములు = పెక్కుసారులు; చక్ర చంక్రమణచమత్కారంబు = చక్రమురీతిని గిట్టిన తిరుగుటలాని చేయును.

[ఈ చిలుక నిరాలంబమగు ఆకాశమున చక్రమురీతిని గిట్టిన వల్లెలు కొట్టుచుండఁగా, స్వర్గము నందలి యప్పురసల కాఱినుండి జాఱి క్రిందఁ బడుచున్న పచ్చలకడియమువలె ప్రకాశించెనని భావము.]

నమిపా.....గర్భంబునందుకొక = దగ్గఱితోఁటలయందలి ముడుఱుటాకుపచ్చరంగు గల ఆకుల జొంపములయొక్క లోపలిభాగంబునందు; ముకుందవిగ్రహంబునందుకొక = పరాశ్వురుని దేహమునందు; భక్తిసగుగుండగు = పరుభాగవతుడగు; పురుషశ్రేష్ఠుండునుబోలెకొక = గొప్పపురుషునివలె; డిందుచుకొన = అణఁగుచుకొన - కలిసిపోవును.

పరమభక్తుడు భగవంతునియందు విక్రమమును పొందినట్లు, ఈ చిలుక ఆకులమరగున దూఱి దానితో కలిసిపోవుచున్నదని భావము.

అందంద = అక్కడక్కడ; జాతిపులుగులు = తోడి చిలుకలు; మరుజగంధధనుధరము, అగుటకు = (ఈ చిలుక) మరుష్య సంస్కృతమున శ్రుతవాసన కలదగు కారణమున - విజాతీయ మగుట; జగడంబుదిగిచిన = పోట్లాటకు దింపఁగా; కినిసి = కోపించి; విస్మయర.....లాంత రంబును = విస్తరించిన (నిక్కుచున్న) మేలిమెద్రుకలచేత మిట్టపల్లములుగాఁ జేయఁబడిన చెక్కిరి మధ్యభాగము కలదియును; విసూర్ణనవికృతపీక్షణంబునై = తిరుగుడుపడుటచేత వికారమయిన చూపులు కలదియు నయి; ఊణంబు = ఊణకాలము; మణిపలయవలయుతంబు, అగు = మణులుతాపిన కడియ ముతో చుట్టుకొనబడిన (కూడిన); రతియంపలిముంజేతిలిక = రతీదేవియొక్క ముంజేతివలె; చెలువు; అడరు = ప్రకాశించుచున్న; మెడ, నిగిడించి = మెడను ముందువకు చాచి; మగుడంబడి = త్రిప్పి; కాకుప్రకారవికారస్వరంబుగ = వికారమగు కాకుస్వరపురితిని - (బెదరించు భయంకరస్వరంతో); వానిక = ఆ వక్షులను; నిరాకరించుచు = తిరస్కరించుచు; పరచు = పరుగెత్తు - ఎగురుచున్న.

(ఈ చిలుక మరుష్యస్త్రీచే పెంచబడుటచే ఆవాసన కలిగినదైనందున దీనిని జూచి జాతిచిలుకలు వేఱగు చిలుకయని భ్రాంతిపడి జగడమునకు సిద్ధపడినవి. అప్పుడిదియు కోపించినది; ఆకోపముచే దీని చెక్కిళ్లయందు రోమాంచము కలిగి, మెద్రుకలు నిక్కుటచే ఆ భాగము ఎత్తుపల్లములు గలదిగా అయి నది; గ్రుడ్డులను త్రిప్పుచు వికారముగ వానిని చూచినది; హారముతోఁగూడిన యియ్యది మణులు తాపిన కంకణమును ధరించిన రతీదేవిముంజేతివలె ప్రకాశించుచుండినది; ఇట్టి చిలుక కాకుస్వరముచే ఆ తోడిచిలుకలను బెదరించి; తిరస్కరించుచు ఎగిరిపోయినది అని భావము.)

అప్పుఱుచుచిలుకకు = ఆ చెడ్డచిలుకఁగూర్చి; అలిగినయదివోలె = కోపించినదానివలె; అయ్యున్న = ఆ యంపలి - హరిదాసి; వెన్నాడె = వెంబడిపఁగా; వెన్నాటకంబై = పెద్దయాట యయి; బోటికత్తియలు = ఆమె చెలులు; ఉత్తుంగ.....నంబున = ఉన్నతమయిన కుచముల మీఁదిభాగమున వ్యాపింపఁజేయఁబడిన వెన్నెలబోలుచూపుచేత; నెఱయి = వ్యాపింపఁగా; గోరు వంక = ఒక పక్షి, నఖక్షతమును; గర్భోక్తిదర్శింగూడి = అర్ధాంతరముతో గూడిన నుకుమారపద్ధ తితోఁగూడి; చిలుకచాలుతెఱయును = చిలుకలవరుసను చిత్రించిన తెఱను; చేరికచేసి = దగ్గఱకు తెచ్చి; ఎలయింప = ఉంచఁగా; [దగ్గఱకు రప్పించి అని పూర్వటీక.] అలయించుచు = అలసి పోవునట్లు చేయుచు - బాధించుచు; నడితెక్క = తెక్కమధ్యభాగమును; క్రిక్కిరించుచు = దగ్గఱగా ఇఱికించుచు - ముడుచుకొనుచు; ఒక్కయెడ = ఒక్కచోట; కాలవొడిచి = కాల నిలిపి; కంతహారకరణంబు = ఆ మణిహారములొని నాయకమణిని; చేటికానికరంబు = చెలికత్తెలగుంపు; పొలసిన = సమీపింపఁగా; పులుగు = పక్షి - చిలుక; [జాడ అని పూర్వటీక.] ఎఱింగి = గ్రహించి; మెఱుంగు = మెఱుపు; డాయవచ్చినట్లన = సమీపించినట్లే కనఁబడి; మాయలేటి పరిపాటి = మాయలేడిరీతిని; తియిం = తీయఁగా - తీసివెయ్యడల ననుట; వచ్చుట = చిక్కుట; వచరించి = నటించి; [మువ్వలొని రాయి మువ్వగంధ్రమునుండి తీయుటకు వీలగునట్లు కనఁబడునేగాని ప్రయత్నించినను దానిని తీయుట సాధ్యముకాదు; ఆ రీతిచే యీ చిలుకయును.] ప్రచురరయంబున = ఎక్కువ వేగముతో; ఖవరపురప్రాసాదంబులు = అమరావతిలోని భవనములు; మోవ = తాఁకునట్లు; పూఁపున = పూనికతో - పట్టుదలతో; ఎగసి = ఎగిరి; వెఱుకెరువున = వేఱుమార్గమున; రణ తెంచి = ఎగిరి వచ్చి పాండు.....రంగంబు = పాండురంగుని దేవాలయపు మధ్యభాగమును; ఇచ్చ = తనమనస్సునకు వచ్చినట్లు - స్వీచ్ఛగా; దండియంబువై = కఱ్ఱపయి; తనయిచ్చ = తన కోరిక ననుసరించి.

సీ. మదఘూర్ణ¹దురుసంకుమదమలీమసకుచద్విపమహోద్ధతిః గౌనుఁడీగ నులియ
ఘనసారపుండ్రకన్లబింబనికటఘర్తహిమాప్తి మోముఁదామర చలింప
నాసికానూత్నగంధఫలియూరుపుఁదావి నధరదంతకదమత్తాలి విరియఁ
గింకిణీకల్పణనశంకితగర్జితప్రస్తకాంచించలగతి యంచ జడియ

తే. బంధనిర్మక్తశుకసక్తభావ యగుచు, నలపరాశరసుతుచంద మధిగమించు
మించుననబోడిచందంబు మేలుకనిన, వాఁడు తలపోయు కలలోని వార్తయయ్యె.

టీక. పద.....ధృతి - మదఘూర్ణత్ = మదముచే తిరుగుచున్న; ఊరు = గొప్పవైన; సంకుమదమలీమసకుచద్విప = కన్యూచే మలినమైన (నల్లచైన) కుచములను విరుగులయొక్క; మహోద్ధతిః = గొప్ప విజృంభణముచేత; కానుఁడీగ = నడుము అను లత; నులియన్ = చలించుగా. [విరుగులయొక్క బేధత్యమున లీగలు చలించినట్లు, కుచముల విజృంభణముచే ఆమె మధ్యము చలించుచున్నదని భావము.] ఘనసార.....మాప్తిక్ - ఘనసారపుండ్రక = కర్పూరపు తిలకముచే; క్లబింబనికట = చంద్రబింబమయొక్క సమీపమునం దుండుటచే; ఘర్తహిమాప్తిక్ = చెవ్వుటయను మంచు వ్యాపించుటచే; మోముదామరముభవద్దము; చలింపన్ = కంపించుగా. చంద్రకమలములకు విరోధము స్పష్టము. [ఆమెముఖము చంద్రునివలెనున్నదనియు, ఆయాసమువలనిచెవటచేబొట్టుచెదరిన దనియుభావము.] నాసికానూత్నగంధఫలియూరుపుఁదావిన్ = అప్పుడే వికసించిన సుపెంఁవంటి ముక్కుగల యా లేమయొక్క నిట్టూర్పుగాలినువాసనచే; అధరదంతకదమత్తాలి = పెదవియందలి దంతక్షతమును గండుతుప్పైద; విరియన్ = చెదరిపోగా; [ఇచటను గంధఫలీ, మధుఘములకుఁ బరస్పరవిరోధము నూచితము. ఆమెనాసిక సుపెంఁవలెను, అధరముపైఁగల కలనిొక్క తుప్పైవలెను ఉన్నవనుట.] కింకిణీకల్పణ = చిఱుగ జ్జలధ్వనిచే; శంకిత = సందేహింపఁబడిన; గర్జిత = ఊఱుముకల; ప్రస్తకాంచి = జాఱుచున్న మొలకనాలు గలదియై; చంచలగతి, యంచ = చలించునడకయనుమాంస; జడియన్ = బెదరుగా; [హంసకును, పర్వర్తువునకును పరస్పరవిరోధము ప్రసిద్ధము. ఇచట మొలకనాలిగ జ్జలధ్వని యుఱుమువలెను, ఆమెనడక హంసనడకవలెను ఉన్నదని భావము.] బంధనిర్మక్తశుకసక్తభావ = పంజరమునుండి విడిపడిన చిలుకపయి లగ్నమయిన మనస్సుకలది-(హరిదాసి); సంసారబంధమునుండి విముక్తుఁడయిన (మోక్షార్థియైన) శుకునియెడ లగ్నమగు మనస్సుకలది; పరాశరసుతుఁడు = శుకుఁడు; చందము = రీతిని; అధిగమించు = పొందునట్టి; మించుననబోడిచందంబు = సుతుమారము, ప్రకాశమానమునగు దేహముగల యా హరిదాసిరీతి. అలం. రూపకము, ఉపమ, క్లేష.

తే. కక్కసపువంకగోరులఁ ద్రొక్కి త్రొక్కి, కఱకుముక్కున నందందఁ గఱచి కఱచి
పూసయొకటియుఁ బోఁగఁగనఁ బొందనీక, చెరిపెముత్తాలిపేరు విచ్చికపుఁబులుఁగు.

టీక. కక్కసపువంకగోరులన్ = కఱకైన వంకరగోళ్లచే; పోఁగఁగన్ = నూత్రమునందు; పొందనీక = నిలవనీయక; విచ్చికపుఁబులుఁగు = చెడ్డపక్షియైన చిలుక; చెరిపెన్ = పాడుచేసెను.

క. బహువిధరచనోజ్జ్వలముగు, మహిళామణిమణిసరంబుముణు లన్నియు న
య్యహిశయను సదనశరధికి, నహీనరత్నాకరత్వ మనుసంధిం చెన్. 240

టీక. బహువిధరచనోజ్జ్వలము = పెక్కువిధములగు కూర్పులచే ప్రకాశించుచున్నది; మహిళామణిమణిసరంబుముణులు = ఆ స్త్రీరత్నముయొక్క మణిహారమునందలి మణులు; అహిశయను సదనశరధికిన్ = శేషతల్పుఁడగు విష్ణుని గృహమగు సముద్రమునకు; అహీనరత్నాకరత్వము = గొప్పదగు రత్నాకరమును పేరుపొందుటను; అనుసంధించెన్ = కలిగించెను - కూర్చెను.

1. చ. ధర. 2. చ. ట. నడ. 3. చ. ట. నును. 4. చ. ట. నఱికి నఱికి. 5. చ. బొసగున.

క. శుకమున కొదవె నయత్న, ప్రకటితమణిరంగవల్లిపరికల్పనకో

రకితసుకృతానుకృతి; దా,నికి మెచ్చెన్ బొండ్రిక¹నిలయుం డాత్తన్. 241

టీక. ఆయత్న.....నుకృతి = ఆప్రయత్నముగా తూర్చిన ముత్యాలముగ్గులను కట్టించుటచే అంకురించిన పుణ్యసామ్యము; శుకమునకు²; ఒడవె³ = కలిగెను; పొండ్రికనిలయుండు = పాండురంగక్షేత్రవాసి యగు విష్ణువు; మెచ్చెన్.

క. గిరికానుషక్తబుద్ధి ను, పరిచరునింబోలు నొక్కపన్నగ మొకనాఁ

డూరవడి నెచ్చటనుండియొ, మురమర్దనుదివ్యభవనమున కేతెంచెన్. 242

టీక. గిరికానుషక్తబుద్ధి¹ = చిట్టైలుకయం దాసక్తమయిన బుద్ధియందు (ఇది పాముషక్తమున నర్థము. ఉపరిచరపనువిషయమున - గిరికాదేవియందు లగ్నమయిన బుద్ధిని గ్రహింపవలెను.) పన్నగము = పాము; ఉరవడి² = వేగముగా; మురమర్దనుదివ్యభవనమునకు³ = విష్ణుని దేవాలయమునకు; ఏతెంచెన్. అలం. శ్లేషము, ఉపమ.

వ. ఆసమయంబున,

243

క. యమదండచండమగు భుజగమునకు వెఱచఱచి యాఖుకన్యక కమలా

రమణాంఘ్రి జేరె గురుభీతమతికి నాముక్తమాల్యదకు నెన యగుచున్. 244

టీక. ఆఖుకన్యక = ఎలుకపిల్ల; యమదండచండము, అగు = యముని చేతికజ్జివలె భయంకరమగు; భుజగమునకు² = పామునకు; వెఱచఱచి = భయపడి; గురుభీతమతికి³ = గురువువలన భయముపొందిన మనస్సు కలదానికి; ఆముక్తమాల్యదకు⁴ = విష్ణుచిత్తుని కుమార్తెయగు గోదాదేవికి; ఎన, యగుచున్ = సాటియగుచు; కమలారమణాంఘ్రి⁵ = విష్ణుని పాదములను; చేరెన్.

[ఇవట ఆముక్తమాల్యదతోడి సామ్యముకొఱకు ఎలుకపిల్ల యనుటకు ఆఖుకన్యక యని గ్రహించబడినది. తనతండ్రియగు పెరియార్వారు విష్ణులగ్నమానస యగు తన్ను మానవున కిచ్చి, పెండ్లిచేయు నేమో యను భయముచే ఆండాళ్ళమ్మ భగవంతుని ధ్యానించి, తపమొనరించి యతనిపాదములనే ఆశ్రయించెనను విషయ మీట అనుసంధేయము.] అలం. ఉపమ.

క. హరిపదపీఠస్థితి గల, సరియను ిజిల్వెలుక దాఁగె సంవర్తమాతి¹

దెరలి మృకండాద్భవుఁ డా,తురతం దజ్జతరపేటి దూరినభాలిన్. 245

టీక. హరిపదపీఠస్థితి = విష్ణుని పాదపీఠమున నెలకొనినది; సరియను = సందునందు; సంవర్తమాతి² = ప్రళయకాలపు చెట్టుచే; దెరలి = ఎగిరి; ఆతురత³ = ఆప్యాయముతో; తజ్జతరపేటి⁴ = పెట్టెవలె భద్రమయిన ఆ విష్ణుని కుడియందు; దూరినభాలి⁵ = 'ప్రవేశించినట్లు.

[మృకండాద్భవుఁడు (మార్కండేయుఁడు) నిత్యజీవియగుటచే ప్రళయకాలమునఁ దక్కిన జీవులతోఁబాటు నశించక, విష్ణువి కుక్షిలో దూరి సుఖముగా నుండెనను గాథ నిట గ్రహింపగును. అలం. ఉపమ.

ఆ. వీడిపడినగాజు వెదకంగ వెదకంగ, బద్దరాగ మొదవుపగిది నహికి

దొఱకె నెలుకదూటి తొలగినతటి రమా,⁴కమనచరణకై తక ప్రసవము. 246

టీక. గాజు = కాచమును; బద్దరాగము = కెంపు; ఒదవుపగిది² = లభించినరీతిని; అహికి³ = పామునకు; తొలగినతటి⁴ = తప్పించుకొన్న సమయమున; రమా.....ప్రసవము = విష్ణుని పాదములపై నున్న గేదంగిళావు; దొరకెన్. అలం. ఉపమ.

చ. చరణసరోరుహప్రసవశైవలినీనివసద్బిసాంకురా
 హరణమనీమఁజేరిన బిసాశనకాబమొనాగఁ బొల్పు సా
 గరశయపూజనాచరణకై తకకోరకమున్ భజించె ము
 త్కరవరకంకణంబు మిహికాఘృణి రావలపు గప్పవొప్పనన్.

247

టీక. చరణ.....మనీషక్ - చరణసరోరుహ = పద్మములవంటిపాదములపైనున్న - లేదా -
 పాదములలైంగల పద్మరూపమగు ప్రసవ = పూవులనెడి; శైవలినీ = నదియందు; నివసత్ = ఉన్న;
 బిసాంకుర = తామరతూగ్ధను; ఆహరణ = తీసికొనుటయందలి; మనీషక్ = కోరికతో; బిసాశనకాబ
 మొనాగఁ = చిన్నహంసయో యునునట్లు; పొల్పు = ప్రకాశించు; సాగరశయపూజనాచరణకై తక
 కోరకమున్ = విష్ణునిపూజనాకు చుంచబడిన గేదాగిని; మత్కరవరకంకణంబు = నా(శివునియొక్క)
 చేతికంకణమైన పాము; మిహికాఘృణి = మంచు కిరణములందుఁగల చంద్రుని; ['మిహికాఘృణి =
 మంచు వెలుగును - చంద్రుని' అని పూర్వటీక.] భజించె = గ్రహించెను. [ఇచట మొగలిపూవు
 హంసగా ఉత్పేక్షింపబడినది. చంద్రుని రావలపు కప్పినట్లు పాము ఆ మొగలిపూవు నాక్రమించిన
 దని ఉపమ.] అలం. ఉపమ, ఉత్పేక్ష, రూపకము.

తే. మధురమదిరారసామోదమైత్రి నలరు, పొలఁతి నెమ్మోమువలపాను భోగిఁబోలె
 హరిపదాబ్జమధూళిమ¹యంబుఁ గ్రోలె, జాతిగేదంగితావి భుజంగభర్త.

248

టీక. మధురమదిరారసామోదమైత్రి = మధురమైన మద్యముయొక్క రసముయొక్క పరి
 మళముతోడి కూడికచే; ఆలరు = ప్రకాశించునట్టి; నుదతి నెమ్మోమువలపు = స్త్రీయారాలియొక్క
 ముఖపరిమళమును; ఆను = వాసనచూచును; భోగిఁబోలె = విలాసపురుషునివలెనే; హరిపదాబ్జమ
 ధూళిమయంబు = శ్రీవిష్ణువుపాదపద్మములందలి లేనెతోఁగూడినవైన; జాతిగేదంగితావి = మేలి
 మొగలిపూవుపరిమళమును; భుజంగభర్త = సర్పరాజు; గ్రోలెన్. అలం. ఉపమ.

క. ఆలరు నల రుచిరమత్కుండలముపయిన్ నిలిపె నవ్యసఖరపదము²లై
 యలరు నిజకంటకక్షత,విలసన³ముల విటునిమేన వేశ్యయుఁబోలెన్.

249

టీక. ఆలరున్ = ఆ మొగలిపూవునూడ; అల, రుచిరమత్కుండలముపయిన్ = ప్రసిద్ధమగు
 (ఆ) నా కుండలముగా ఉండు పాముపయిని; నవ్యసఖర పదములై, ఆలరు = క్రొత్తగా చేయబడిన గోటి
 నొక్కలుగా ప్రకాశించునట్టి; నిజకంటకక్షతవిలసనములన్ = తన ముండ్లగీతలయొక్క విలాసములను;
 నిలిపెన్ = ఉంచెను.

[ఆ మొగలిపూవును పాము భజించుటచే ఆపూవుముండ్లు దానికి తగిలి, గాయములుకాఁగా - అది
 నఖక్షతములవలెనున్నవని భావము. విటునిమేనిపయి వేశ్య నఖక్షతముల నుంచినట్లు మొగలితేకు పాము
 పయిగీతలును ఏర్పడినవని భావము.] అలం. ఉపమ.

సీ. సరసిజాకల్యాణ సమయార్హ జతులక్ష్మి గలిగించుఁ బదనఖాగ్రమునఁ దవలి
 దభుకొత్తుమిన్నేటి తెలిసీటి దెమలున ముదురుచెందోవచాలు⁴ మొలవఁబెట్ట
 సీమంతసీమాంతసిందూరరుచిఁజేయు మ్రొక్కి లేవని నతుశ్చురినతులకు
 బీతరూపంబునఁ బెట్టె పెట్టిన శేషఫణరత్న ఘృణులకుఁ బ్రాకు పెట్టు

1. చ. యందు. 2. క. వైసలరు. చ. ట. వైసలరు. 3. క. మును. చ. ట. మును. 4. చ. ట.
 మొలవ. 5. క. పెట్టినకేపు. 6. ర. పెట్టెపెట్టినకేపు.

తే. ¹కైటభాంతకపూజనాకైతకప్రసవనవామోదపారణాసౌఖ్యముదిత
భుజగరాజస్ఫటాభోగభూరిమణిసమాజరాజత్ప్రభాపుంజమంజిమములు. 250

టీక. కైటభాం.....మంజిమములు - కైటభాంతక = కైటభానురుని చంపిన - శ్రీకృష్ణుని యొక్క; పూజనా = పూజాకాంతన; కైతకప్రసవ = గేదంగిపూవుయొక్క; నవామోదపారణాసౌఖ్యముదిత = శ్రీతదైన పరిమళమును భుజించుటవలని సౌఖ్యముచే సంతోషించిన; భుజగరాజ = సర్పరాజమయొక్క; స్ఫటాభోగ = వికాలమగు పడగయందలి; భూరి = గొప్పవైన; మణిసమాజ = మణులగుంపులయొక్క; రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న; ప్రభామంజిమములు = కాంతులయొక్క మనోజ్ఞతలు; పదనఖాగ్రమునకే = పాదముల గోళ్లచివఱ; తవిలి = లగ్నముయి; సరసిజాకళ్యాణజతులత్వే = కమలినీలోడి వివాహముననైన పారాణియొక్క శోభను; కలిగించుకొ; కుసకౌతు = ప్రకాశించునట్టి; మిన్నేటితెలిసిటి తెములునకే = ఆకాశగంగయొక్క స్వచ్ఛజలప్రవాహమును; [తెములునకే = చలనమునందు' అని పూర్వటీక.] ముదురుచెదోపచాలు = గాఢమైన ఎఱ్ఱకలువల పరుసయి మొలవఁబెట్టుకొ = మొలచునట్లు చేయును; మ్రొక్కి; లేపని = లేవక యట్లే వంగియున్న; చతుశ్చురి సతులకు = నాలుగు వేదము లను స్త్రీలకు; సీమంతసీమంతసీమందూరరుచి = పాపటచివటిభాగము నందు సీమందూరముయొక్క లేజమును; చేయుకొ; పీతరూపంబునకే = కూరుచుండు అననమురీసి; పెట్టెవెట్టిన = చుట్టచుట్టుకొనిన; శేషునిఫణరత్నపుంజులకు = ఆదిశేషుని పడగయందలి రత్నమణుల కాంతులకు; ప్రాకువెట్టుకొ = (తీగలపఁబెట్టు) దన్నుకట్టగా నుండును.

విష్ణుని పాదపీఠమును చేరిన పాముయొక్క పడగయందలి మణిసమాహాపుటెట్టని కాంతుల విష్ణుని కాలిగోళ్లపై వ్యాపించి కార్జకుఁబెట్టు లత్తుకయొక్క శోభను, అచటి గంగయందు వ్యాపించి, ఎఱ్ఱకలువల శోభను, వేదకాంతల పాపటలయందు సీమందూరపుశోభను, పీఠమగు శేషుని పడగయందలి మణుల కాంతులకు దన్ను పెట్టుకట్టులశోభను గల్గి ఉన్నవని భావము.] అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. ²వ్యాపించి తిమిరహారమై, దీపించు నిజోత్తమాంగదివ్యమణిరుచిక
దీపావళి హరి కిచ్చుచు, నా పుణ్యఫలానుభవము నయ్యహి గనియెన్. 251

టీక. అయ్యహి = ఆ పాము; తిమిరహారమై = బీకటిని పోగుట్టునదై; దీపించు = ప్రకాశించునట్టి; నిజోత్తమాంగదివ్యమణిరుచిక = తన పడగవైపున్న గొప్ప మణుల కాంతిచేత; హరికే; దీపావళికొ, ఇచ్చుచుకొ; ఆ పుణ్యఫలానుభవముకొ = హరికి దీపారాధనము చేయుటవలన గలిగిన పుణ్యముయొక్క అనుభవమును; కనియెన్ = పొందెను.

క. ఆ తఱి నొకకందువ న, వ్యాతాశనశయను కేళివనచసుమతినుం

డేతెంచెన్ సరభూ సంఘాతము తమపెరకుం గడు విఘాతం బగుటన్. 252

టీక. ఆ తఱికొ = ఆ తఱువాత; ఒకకందువకొ = ఒక మాఱుమూలను; ఆ; వ్యాతాశనశయను = ఆ శేషతల్పుడగు శ్రీవిష్ణునియొక్క; కేళివనచసుమతినుండి = ఉద్యానవనమునుండి; సరభూ సంఘము = లేసెటిగలగుంపు; తమపెరకుకొ = తమ లేసెట్టెట్టెకు; కడుకొ, విఘాతంబు, అగుటకొ = గొప్ప అపాయము కలుగుటచే; ఏతెంచెన్. [‘వసుమతినుండేతెంచెన్’ అని ఇకారసంధి యాదృచ్ఛికము.]

క. కాయద్యుతి జిడ్డుకొనంగ, నా యీగలమొత్త మాశ్రితాఖిలదిశమై
యాయెడఁ దైలకటాహ, న్యాయం బొనరించె జలధరాధ్వంబునకున్. 253

టీక. ఆ యీగలమొత్తము = ఆలేగటిగలగుంపు; కాయద్యుతి = దేహకాంతి; జిడ్డుకొనుకొ = మెఱుంగుండేటగా; ఆశ్రితాఖిలదిశమై = ఆక్రమించుబడిన సమస్తదిక్కులను కలదయి

అన్నిదిక్కులకు వ్యాపించినదయి; ఆ యెడఁ = ఆచోట; జలభరాభ్యుబయతఁ = ఆకాశమునకు; తైలకటాహన్యాయము, ఒనరించెఁ = తైలకటాహన్యాయము కలదగునట్లుచేసెను. ఒక పెద్దపాత్రలోని నీటిపై ఒక తైలమీదవు పడియెడల అది కొలది కాలమున ఆ పాత్రము నీటి వైభాగమునంతటిని ఆక్రమించుట తైలకటాహన్యాయము. ఆరీతినే యిచట తేనెటీగల మొత్తము గగనముకకు వ్యాపించె నని భావము.

శా. ¹ ఆమండోద్భవబీజపండరుచి సయ్యాటించుచుఁ మక్షికా
స్తోమం బాతతపక్షగుచ్చ మగుచుఁ దోతేరఁగా శ్శశ్రులం
బై మిన్నొప్పు తదంగసంగతి; మధువ్యామోహముండేయుఁ దో
డ్రో మర్త్యలికిఁ దద్విహారకలిత ద్రుస్కంఠవీరుచ్ఛిఖల్.

254

టీక. మక్షికాస్తోమము = తేనెటీగలగుంపు; ఆమండోద్భవబీజపండరుచిఁ = ఆముదపు విత్తల సమాహుకాంతిని; [ఆముదాలరాశివిధమున అను పూర్వటీక అనయగతము.] సయ్యాటించు చుఁ = పరిహసించుచు - తిరస్కరించుచు; ఆతతపక్షగుచ్చము, అగుచుఁ = వికాలములగు తొక్కలు కలదయి; తోతేరఁగాఁ = రాఁగా; తదంగసంగతిఁ = వానిదేహముయొక్క సుబర్కముచే. [తోతేరఁ గాఁ = తోచఁగాఁ అని పూర్వటీక.] శ్శశ్రులంబై = దట్టమైనదై; [శ్శశ్రులంబు = గడ్డము, మిసములు గలది అని పూర్వటీక. అది అనయగతము.] మిన్ను = ఆకాశము; ఒప్పుకొ = ప్రకాశించును. తద్విహార.....వీరుచ్ఛిఖల్ = ఆ తేనెటీగల విహారముతోఁ గూడిన (అని విహరించిన) చెట్టు మొదట్లను, లేఁగొమ్మలకొనలను; [చెట్టు మొదట్లయందలి చిగురుగొమ్మలకొనలు అని పూర్వటీక.] తోడ్రోకొ = వెంటనే; మర్త్యలికిఁ = మనవుల సమాహమునకు; మధువ్యామోహముఁ = తేనె (గ్రహించుట)యందలి యాసక్తిని; చేయున్.

[తేనెటీగలు గగనమున వ్యాపించుటచే వానికాంతిచే ఆకాశము దట్టమై యున్నదనియు, ఆ యీగలు విడిచిన చెట్టు మొదట్లను, కొమ్మలను జనులకు తేనెను గ్రహించుటయందు కొరికను కలిగించుచున్నవనియు భావము.] అలం. ఉపము.

క. ఆ మధుమక్షికలఁట ²చని, దామోదరమందిరాగ్రతలగతనిర్తా
ల్యామోదమేదురమధు, ప్రేమాకులబుద్ధిమైఁ జరింపఁగ సంతన్.

255

టీక. ఆ మధుమక్షికలు = ఆ తేనెటీగలు; దామోదర.....బుద్ధిమైఁ = శ్రీవిష్ణుని దేవాలయముమండూడిన నిర్తాల్యమగు పుష్పములందలి కమ్మని వాసన గల తేనెను గ్రహించుటయందలి కొరికతో; చరింపఁగఁ = తిరుగఁగా.

క. అందు నొక సరఘు గ్రోలె ము, కుందపద్మాభ్యాంబుబిందుగుంభితసుమనో²
మందమకరందశీకర, ముం దీర్థస్వార్థముల్ సమున్నతి వెలయన్.

256

టీక. సరఘు = తేనెటీగ; తీర్థస్వార్థముల్ = దేవునిప్రసాదమును, స్వప్రయోజనమును; సమున్నతిఁ = గొప్పఁదనమును; వెలయన్ = ప్రకాశింపఁగా. ముకుంద.....శీకరముఁ - ముకుంద = విష్ణువుయొక్క; పాదార్థ్యంబు = పాదోదకముయొక్క; మీదు = మీదువులచే; గుంభిత = కూర్చు బడిన; సుమనః = పూలయందలి; అమందమకరందశీకరముఁ = ఎక్కువైన తేనెమీదువులను; క్రోలెఁ = త్రాగెను. [విష్ణువుయొక్క పాద్యమగు జలముతోఁగూడిన పూజార్థపుష్పములమకరందమీదువులను ఆ తేనెటీగ త్రాగుటచే దానికి తీర్థ, స్వార్థములు రెండును ఫలించినవని భావము. దేవుని పాదతీర్థపానముచే ముక్తిప్రదమగు తీర్థఫలము లభించినది; దానియందు మిశ్రితమగు మధువును త్రాగుటవలన తొన్నివృత్తిరాముగు స్వార్థమును ఫలించినది.]

క. కలిగె మధుమతీకమునకుఁ, ¹దలఁపనితలఁ పన్నదాదిధార్యము గంగా
జలవలమానము యదుకుల, తిలకాంఘ్రి సరోజదివ్యతీర్థము గ్రోలన్. 257

టీక. తలఁపనితలఁపు = అనుకొనకుండ తటస్థించిరితి; మధుమతీకమునకుఁ = తేనె
టీకగకు; అన్నదాదిధార్యము = మామంటివారిచే (తలఁపు) ధరింపఁదగినది; గంగాజలవలమానము =
గంగాజలమును బొందుచున్నది; [విష్ణుపాదతీర్థము శివునికి శిరోధార్యమగుటచే; అది శివునితలవైఁగల
గంగయందు కలియునని అభిప్రాయము.] యదు.....తీర్థముఁ = శ్రీకృష్ణుని పాదపద్మములు
కడిగిన దివ్యతీర్థము; గ్రోలన్, కలిగెన్. అలం. ఉపమ, పరికరము.

ఆ. దాన సంభవించె దేనియయిఁగకు, సోమపానరతుల సుకృతఫలము
భాగ్య మొదవెనేనిఁ బ్రాపించుఁ దనుఁదాన, పుణ్యలక్ష్మి నిధియుఁబోలెఁ బురుషు.

టీక. దానఁ = ఆ పానమువలన; సోమపానరతులసుకృతఫలము = యజ్ఞములు చేసి, సోమ
పానమును చేసిన సోమయాజులకుఁ గల్గు పుణ్యఫలము; నిధియుఁబోలెఁ = పెన్నిధివలె; భాగ్యము
ఒదవెనేనిఁ = అదృష్టము ఉన్నయెడల; పురుషుఁ = పుణ్యలక్ష్మి; తనుదాన = తనంతతానే; ప్రాపించుఁ =
పొందున్. అలం. వికస్యరము.

సీ. జనియించె నే సాధ్వీ జాతిస్తరత్వసంపదకల్పి నిజకులాభరణ మగుచు
వర్తించె నే పతిప్రత తాటిమీఁదటి తపమైనతనువునఁ దాల్చి ²మిగిలి
సెలకొల్పె నే యపాంసుల మానసమునందుఁ బరమవైష్ణవధర్మ పాటవంబు
మెప్పించె నే సతి యప్పొండరికతీర్థవిభు నిష్టాన్నవిశ్రాణనమున

తే. నా సుశీలకు నక్కాకహంస కిచిత్త
శుకభుజంగమసరఘలు సురథ సులభ
సుముఖ సుప్రత సుకృతినామములు పరుసఁ
దాల్చి జనియించె శుక్తి ముత్యాలువోలె.

259

టీక. ఏ సాధ్వీ = ఏయోగ్యురాలు; జాతిస్తరత్వసంపదకల్పిఁ = పూర్వజన్మజ్ఞానసంపద
యందుటచేత; నిజకులాభరణము = తనవంశమునకు నగయైనది; తాటిమీఁదటి తపమైన, తనువునఁ =
తాటిప్రమాణమైన (మిక్కిలి ఉన్నతమైన) తపస్సు చేసిన దేహమున; తాల్చి, మిగిలి = ఎక్కువ
త్వర్యము కలిగి; వర్తించెఁ = ప్రవర్తించెనో; అపాంసుల = ఉత్తమరాలు; పరమవైష్ణవధర్మ పాట
వంబు = విష్ణుసంబంధములగు గొప్ప ఆచారములందు నేర్పుచు; సెలకొల్పెఁ = సంపాదించెనో;
అప్పొండరికతీర్థవిభుఁ = పాండురంగక్షేత్రపాలకుడగు ఆ శ్రీకృష్ణుని; నిష్టాన్నవిశ్రాణనమునఁ =
కోరిన అన్నము నిచ్చుటవలన; శుక్తిఁ = ముత్యపుఁజిప్పయందు. అలం. ఉదాత్తము, క్రమము,
ఉపమ.

ఉ. ⁴కేసరిశాబళోభిగుహకీర్తియు భానుమదంశువిస్ఫుర
ద్వాసరలక్ష్మీవైభవము వారిధిలగ్నసమగ్రవేల యు
ల్లాసముఁ దాల్చి యొప్పె మహిళాతిలకంబు పతిప్రసాద వి
న్యాసముచేతఁ జేకుటి నందను లేవురు నందమందఁగన్.

260

టీక. పతిప్రసాద విన్యాసముచేతఁ = భర్త అనుగ్రహముంచుటచేత; చేకుటి = కలిగి
నట్టి; నందనులు, వివురుఁ = విదుగురు పుత్రులును; మహిళాతిలకంబు = ఉత్తమవనిత యగు నా

సుశీల; కేసరికాబళోభిగుహాకీర్తియై = సింహపుఃబిల్లలచే (అట్టి గొప్పపుత్రులచే) శోభించు గుహ యొక్క కాంతిని (గొప్పకవమును); [కాబళోభి = సింహపుఃబిల్లలవలె (స్వచ్ఛముగా) బ్రకాశించు నట్టి] అని పూర్వజీక. [అమెషమారులు సింహపుఃబిల్లలవలెను, అమె గుహవలె నున్నారని భావము.] భాను.....వముక్ = సూర్యుని కిరణములచే ప్రకాశించు చుట్టిశోభను; [పుత్రులు సూర్య కిరణములవలెను, సుశీల వాసరలక్షీవలెను ఉన్నారనుట.] వాసిధి.....ల్లాసముక్ = సముద్రములతోఁ గూడిన భూమియొక్క సంతోషము (వికాసము)ను; తాల్పి = భరించి; ఒప్పెన్. [పుత్రులు సముద్రములవలెను, అమె భూమివలెను ఉన్నట్లు పోల్చబడినది.]

ఓ. గోమునః బెరుగుచు ముయ్యాయై మెలగుచు గర్భవైష్ణవాగ్రేసరులౌ
నా ముద్దుఃఖిమరులం గని, కామిని దీపించె దొండ కాచినభంగిన్. 261

టీక. గోమునక్ = ముద్దుగా; ముయ్యాయై = అందమై - (మూడవ యాదు-జన్మనము కలిగి) యాపకులయి; కలిగి గర్భవైష్ణవాగ్రేసరులౌ = పుట్టుకతోనే విష్ణుభక్తాగ్రణ్యులయియున్న; కామిని = స్త్రీ - సుశీల; దీపించెక్ = ప్రకాశించెను. అలా. ఉపమ.

క. భూలేఖకులుల కేయే, కాలంబున నెట్టియెట్టి కర్త మొనర్పం
బోలుం దత్తతృప్త్యము, లోలిం బితృకృతములయి గుణోన్నతిఁ బెనుపన్. 262

టీక. భూలేఖకులులవక్ = బ్రహ్మణమహామనః బుట్టినవారికి - విప్రులను; తత్తతృప్త్యములు = ఆ యా సంస్కారములు; ఓలిక్ = క్రమముగా; పితృకృతములయి = తండ్రిచే చేయబడినవై.

కా. కాణో త్రేజితరత్నలక్ష్మీ గురుశిష్యావత్కిశోరాకృతిఁ
రేణుతౌళనకాలిమూర్తికలభశ్రీ దోహదోద్యన్నవ
క్షోజీజప్రభ ముక్తకంచకఫణిస్సూర్తిక్ సుధీబాంధవ
శ్రేణిప్రీణనకారణోజ్జ్వలకళోత్సేకాధ్యులై రేవురున్. 263

టీక. విప్రుక్ = ఆ అయిదుగురు పుత్రులను; కాణోత్రేజితరత్నలక్ష్మీక్ = సానపట్టిన మాణిక్యమయొక్క శోభతోను; గురుశిష్యావత్కిశోరాకృతిఁ = గురువుచే విద్యగఱుపబడిన బాలర రీతిని; రేణుతౌళనకాలిమూర్తికలభశ్రీక్ = (శరీరమువై వ్యాపించిన) దుమ్ము కడుగబడుటచే (స్వచ్ఛమైన) దేహములు కల గున్న దేహగులవలెను; దోహదోద్యన్నవత్క్షోజీజప్రభక్ = దోహదము లిచ్చుటచే శ్రోత్రగా అంకురించి వృద్ధిపొందిన చెట్లవలెను; ముక్తకంచకఫణిస్సూర్తిక్ = కుమునము (పొర) విడిచిన పాములపోలికలను; సుధీ.....కాధ్యులు = విద్వాంసులయి, బంధువులయి సమూహమును తృప్తిపఱచుట కగు కారణములైన గొప్ప కళలచేత ఆతిశయించువారు; విరి. అలం. మాలోపమ.

చ. ఒకఁడు నిరూఢకృష్ణరుచి; యొక్కఁడు నిర్మలమానస ప్రియుం
డొకఁడు ప్రయత్నయోగ్యులు; డొక్కఁడ నాదృతబంధకంచకుం
డొకఁడు రసానుకూలమతియుక్తుఁడు నై విలసిల్లి రిరితిపు
త్రకు; లిల నెట్టివారలకుఁ దప్పనె తొల్లిటిజన్మవాసనల్. 264

టీక. ఇందిపుత్రకులు = ఆ సుశీలయొక్క ఐదుగురు కుమారులును; ఒకఁడు, నిరూఢకృష్ణరుచి = ఒకఁడు గాఢమై (కృష్ణునివలె) నల్లని కాంతి కలవాడు; గాఢమైన కృష్ణవిషయకమగు శోరిక (భక్తి) కలవాడును; [మఱియు కాకి ఈ కుమారుఁడుగ పుట్టినందున - ఆపక్షమున గాఢమైన నల్లని రంగు

1. చ. ముయ్యాయై. 2. చ. ట. గొమరు. 3. క. దోడఁగాచిన. చ. దొండ కాచిన. 4. క. భాతిన్.
చ. భంగి. 5. క. రంత. క. అలరుల. చ. ట. రిరితి. 6. క. లఱు. చ. ట. లిల.
పాండురంగ - 35

కలుగు నా పక్షి సూచించబడినది.] ఒక్కడు; నిర్మలమానసప్రియుండు=పరిశుద్ధుడు హంస (పర్వతా-
రూపి)య గువాడు, తెల్లని రూపము కలవాడు, నిర్మలమగు మనస్సున ఇష్టపడువాడు (నిర్మలమగుమనస్సు
కలవాడు), నిర్మలమగుమనస్సుకలవారికి ఇష్టమైనవాడును; [హంస ఈ పుత్రుడుగా పుట్టుటయందు
సూచితము.] ఒక్కడు; 'ప్రేయత్నయోగ్యఫలండు' (దేవునిగూర్చిన) తన యత్నమునకు తగిన ఫలము కల
వాడు; [చిలుక ఈ కుమారుడుగా పుట్టుటచే ప్రయత్నముననుసరించి సంపాదించబడిన వృక్షఫలము
గల ఆ పక్షి యిటు సూచించబడినది.] ఒక్కడు; అనాదృతబంధకంచుకుండు = అదరించబడని సంసార
బంధమునెడి కవచముకలవాడు - [సంసారమున తగుల్కొననివాడనుట. పాము ఈ రూపున పుట్టు
టచే ఇష్టపడని బంధరూపమయిన కుబుసము (పొర) గల ఆ పాము సూచితము.] ఒక్కడు; రసానుకూల
మతియుక్తుడును = భూమికి (భూమిమీది జనులకు అనుట) అనుకూలమగు ('ఉపకరించు') బుద్ధితో
గూడినవాడు, పర్వతామూలమగు రసమును అనుభవించుచున్న బుద్ధితోగూడినవాడును. [రసో వై సః
అని శ్రుతి.] [లేనేటిగయే యీ రూపున పుట్టుటచే రసమునందు (లేనెయందు) ఇష్టపడు బుద్ధితో
గూడిన ఆ మధుమత్తక మిటు సూచితము.] ఐ=అయి; విలసిల్లిరి = ప్రకాశించిరి; తొల్లిటిజన్మ వానలో =
పూర్వజన్మముల సంస్కారములు; ఎట్టివారలకు = ఎట్టి గొప్పవారికిని; తప్పునె. అలం. సమాసోక్తి,
అర్థాంతరన్యాసము.

ఉ. లోకికవైదికాచరణాలసులై హరిభక్తి సుత్రము

శ్లోకులు వీరనందగిరి; సూన్యతలక్షికి బట్టుగొమ్మలై

యేకడ సర్వభూతదయయే తమసొమ్ముగ దీనమానస

వ్యాకులతాపనోదనధనాధ్యులనన్ విలసిల్లి రేవురున్.

255

టీక. వివురు = ఆ యొడుగురును; లోకిక, వైదికాచరణాలసులై = లోకసంబంధములైన
వసులను, వేదసంబంధకర్తలను చేయుటయందు దానక్తి కలవారై; హరిభక్తి = విష్ణుభక్తియందు;
ఉత్తమశ్లోకులు = గొప్పతీర్థి కలవారు; సూన్యతలక్షికి = సత్యసంపదకు; పట్టుగొమ్మలై = ఆధా-
రములై; ఏకడ = ఎయ్యెడలను; సర్వభూతదయయే=సమస్తజీవులయెడలను కనికరమే; దీన.....
నాధ్యులు, అనన్ = దిక్కులేనివాని మనస్సులందలి కలతపాటును పోగొట్టు ధనికులు వీరే యను
నట్లుగా; విలసిల్లిరి = ప్రకాశించిరి.

క. అత్మోలుకొల మలరులు*సర, మెత్తినక్రియ బాలుపొంగు¹ నెన వికనీతమా

నెత్తమ్మికొలనిచెలుపున, దత్తత్సభాగ్యముల సుదాత్తం బయ్యెన్.

266

టీక. అత్మోలుకొలము = ఆ బ్రహ్మణవంశము; అలరులు = పూవులు; సరమెత్తినక్రియ =
మాలగా గ్రుచ్చినట్లును; పొంగునెన్ = పొంగిన విధమునను; వికనీతమా = వికసించియున్న; నెత్తమ్మి-
కొలనిచెలుపున = కమలాకరమువిధమునను; దత్తత్సభాగ్యములన్ = ఆ యా గొప్పతనములచే;
ఉదాత్తంబు = హెచ్చినది - గౌరవము పొందినది.

[ఇందు 'పాలుపొంగునెన్' అనుచో 'ఎనన్' అను పాతము గ్రహించబడి పూర్వటీకలో
'అతిశయముతో' అని అర్థము వ్రాయబడినది.] అలం. మాలాపమ.

తే. అఖలకల్యాణగుణశీల యా సుశీల, పెట్టె జేమీదుగా నెల్ల చుట్టములకు

భర్తతోగూడ ముత్తాటిపండు దినియె, నెత్తె³మునిమన్నగుట్టల నెందతేని. 267

టీక. అఖల కల్యాణగుణశీల = సమస్త శుభలక్షణములతో ఒప్పుచున్నట్టి; చేమీదుగా =
తనచేయి మీదుగా ఉండునట్లు, (ఇతరులకు దానముచేయునట్లును) తాను స్వయముగా; పెట్టె =

(విందుభోజనములను) పెట్టెను; భర్తతోఁగూడక; ముత్రాటిపడు, తినియె¹ = [మూడు+తాటిపండ్లు] మూడుకరముల తాటిపండ్లను తినియె - అనగా భర్తతోఁగూడ పెట్కొండ్లు జీవించెను. [ఒకతాటి పండు తిని దానిని² తిని యెంచును పాతిపెట్టెగా అది వృక్షముయి ఘటించును; ఆ పండు తిని దానిని³ నాటగా అది వృక్షముయి ఘటించును; ఈ రీతిని మూడు తరముల చెట్ల ఫలములను తినటకు పెట్కొండ్లు జీవించి యుండవలెనని భావము; ముత్రాటిపడు తినియె⁴ ననుటకు ఇదియే అభిప్రాయము]

[పూర్వజీకాకారులు ఈ యర్థమును గ్రహించక 'ముత్తయుదువతనమువలని ఫలము అనుభవించెను' అని వ్రాసిరి; అది కష్టము; ఆ యర్థమును గ్రహించునపుడు 'భర్తతోఁగూడ' అను దానికి సమన్వయ మెట్లే తెలియరాకున్నది. ఇంతకును ఆ పదసమాహమున కా యర్థము ఎట్లు వచ్చినదో దురూహ్యము.] మునిమన్యగజ్జి⁵ = మనుమలకు గుమారులైన బిడ్డలను; ఎందఱెని⁶ = పెక్కువలన; ఎత్తె⁷ = ఎత్తు కొనెను-పొందెనని భావము. అలా. పర్యాయోక్తము.

ఉ. ఆ నలినాయతాక్షీ ప్రసవాపగమంబునఁ బుండఁబొలుచుకొ
ప్రాణవిభూషణాలనము ప్రాతుడుఁగొయ్యగ నిల్చి మన్తనం
తాన మొనర్చు ప్రాది జరదైనన్యము¹ నాఁగ నతీతనర గు
ద్యానలతౌషధి ప్రవహదంబుసమీపనిరూఢి² బోలదే.

268

టీక. ఆ నళినాయతాక్షీ = (తామరలపంటి వికాలములగు కన్నులు కల) ఆ సుశీలాదేవి; ప్రసవాపగమంబున³ = కానుపులు ఉడిగిపోవుటచేత (అని స్త్రీవక్షమునను); పూవులు రాలిపోవుటచేత; (అని లతావక్షమునను.) పుండఁబొలుచుకొ⁴ = ముదుసలియగుచు; ఎందుటకు సిద్ధముగనుండి; ప్రాణవిభూషణాలనము = భర్తయొక్క బుజ్జిగింపు; ప్రాతుడుఁగొయ్యగ⁵ = తీగ ప్రాతుటకు అనుకూలముగు కొయ్య కాగా; నిల్చి; మన్తనంతానము = మనుమలు, మునిమనుమలును; జివర్చు = చేయునట్టి; ప్రాది = రక్షణము; జర = ముసలితనమును; దైనన్యము = ఆశక్తతయు; అఁగ⁶ = త్రోసివేయఁగా-పోగొట్టఁగా; అతీతవర్ష⁷ = పోయిన వర్ష కాలము కల-వర్షములు లేనిదయిన; ఉద్యాన.....నిరూఢి⁸ = ఉద్యానమునందలి లతలయొక్కయు, ఓషధులయొక్కయు; నీటిపాముదలసాన్నిధ్యముననైన పెంపును; - [నిరులేక వాడిపోయి పడుటకు సిద్ధముగనున్న ఉద్యానలతౌషధులకు నీటిసౌకర్యమునఁ గలిగిన నిలుకడను అని భావము.] బోలదే⁹ = అనుకరింపదా! - దానికి తులతొఁగుననుట. అలా. శ్లిష్టరూపకము, ఉపమ.

క. సకలాగమజ్ఞ యగు వి, ప్రకులాంగన యొక్కనాఁడు పలుకు నిజకుమా
రకులఁ గని మును మదాలస, శుకతుల్యులఁ గూర్చియాత్మజులఁ బుట్టుక్రియన్.

టీక. సకలాగమజ్ఞ = సమస్తధర్మములు తెలిసినది; విప్రకులాంగన = ఉత్తమబ్రాహ్మణి.

మదాలస కువలయాశునిభార్య. విక్రాంత, సుబాహు, శత్రుమర్దన, ఆలర్కులు ఆమె కుమారులు. ఆమె వారికి ధర్మతత్త్వమును, బ్రహ్మజ్ఞానమును బోధించెను.

మ. అనుభూతాఖిలభోగఁ బోషితసమస్తార్థం గృతానేకకాం
చనముభ్యోచితదాన దృష్టిగతయష్టతేమ జీవోత్పతిక
జనతామాన్య నశీతివృద్ధ నను నీ సంసారదుర్వారబం
ధననిర్బంధమునందుఁ బొపుటకు యత్నం బింక జేయందగున్.

270

టీక. అనుభూతాఖిలభోగ¹ = అనుభవించఁబడిన సమస్త సుఖములు కలదానిని; పోషితసమస్తార్థ² = పోషించఁబడిన ఉత్తము లందఱును కలదానిని; గృతా.....దాన³ = చేయఁబడిన సువర్ణదానాదికములగు తగిన దానములు కలదానిని - స్వర్ణదానాది మహాదానములను చేసినదానిని;

దృష్టిగతయుష్మత్ షేమక్ = కన్నులఁ బడిన మీ షేమములు కలదానిని- మీ షేమమును కన్నులఁ
చూచినదానిని; [ఇచట పెనుకటి టీకాకారులు 'దృష్టిగత'పదమును విడచి 'దృష్టిగత' = చూపున
పొందినదానిని అని అర్థము వ్రాయుట సరికాదు.] జీవత్పలిక్ = జీవించియున్న భర్తకలదానిని.
ముత్తయివనను; జనతామాన్యక్ = జనుల సమూహముచే గౌరవింపఁబడినదానిని; ఆశీలివృద్ధక్ =
ఎనుఁబదియేండ్ల ముసలిదానిని; సుసార.....నందుక్ = అడ్డునారాని సుసార మను బంధముయొక్క
నిర్బంధమునుండి; పాపుటకుక్ = తప్పించుటకు. అలం. పరికరము.

క. సభవజ్జనకంబుగఁ జని, ప్రభవజ్జగదండపండపరివ్రాణతనుక్

శుభదాయిఁ బొండరిక, ప్రభు నారాధించి కాంతుఁ బరమపదంబున్. 271

టీక. సభవజ్జనకంబుగఁ = మితండ్రి గారితోఁగూడ; ప్రభవ.....తనుక్ = పుట్టుచున్న
బ్రహ్మాండగోళసమూహములోఁడి నిండు దేహము కలవానిని - పొట్టలో బ్రహ్మాండముల నిమిషింపవానిని;
శుభదాయిక్ = శుభముల నొసంగువానిని; పొండరిక ప్రభుక్ = పాండురంగదేవుని; పరమపదంబుక్ =
మోక్షమును; కాంతున్. అలం. పరికరము.

క. ఒకబుద్ధి వినుం డొండా, డక సకలాగమమతంబు ¹దక్కఁ దెలిసి మీ

కకుటిలమతి నెఱింగింతు జ, నకసనక శుకాదు లెఱింగిన తెరువుఁ దెలియన్. 272

టీక. ఒండు, అడక = ఎదురు పలుకక; ఒక బుద్ధి = ఒక మంచిమాట; వినుండు; సకలాగమ
మతంబుక్ = సర్వపేదసిద్ధాంతములను; దక్కఁదెలిసి = అవగాహన చేసికొని - బోధపఱచుకొని; అకుటిల
మతిక్ = తిన్నని దారిని - స్పష్టమగురీతిని; జనక, సనక, శుకాదులు = జనకుఁడు, సనకుఁడు, శుకుఁడు
మొదలగు యోగులు; ఎఱింగిన; తెలుపుక్ = మార్గమును; తెలియక్, ఎఱింగింతుక్ = బోధపడునట్లు
చెప్పెదను.

సీ. అమితభోగాయతనము దేహమనుసర్ప, ముగ్రకృత్యము లేల యడిగియుండు!

ధాతుమయంబు గాత్ర మనుభ్రాత్రీధరం, బదియేల రాగంబు నవల ద్రోయు!

నిచితనానాగుణప్రచుర మీ తనువను ²పట, మేల చిరుగక పదిల మొందు?

నూర్తి పరంపరాయుత మంగమనువార్ధి యెడ, జీవసభ్రాంతి యేల యుడుగు?

ఆ. నార్జవంబు చాల దతికతినాశయ, మెపుడు మైల విడువ దెందుఁ జివుకు

బటికిడొక్క దీనిఁ బాటించ రెప్పాట, లక్షయేనియును ముముక్షుజనులు. 273

టీక. దేహము, అను, సర్పము; అమితభోగాయతనము = (శరీరపక్షము) ఎక్కువ సుఖ
ముల కాకరమైనది - అమితసుఖములను కోరునది; (పాముపక్షము) పెద్ద పడగ కలది; ఉగ్ర
కృత్యములు = క్రూరకార్యములు; ఏల ఊడిగియుండుక్? = ఏల నశించి యుండును? నశింపవనుట;
గాత్రము, అను, ధాత్రీధరంబు = శరీరము అను చర్మతము; ధాతుమయంబు = (శరీరపక్షమున)
పంచభూతాత్మకము, (చర్మతపక్షమున) గైరికాది (జీగురు మొదలగు) ఖనిజములతోఁ గూడి
నది; రాగంబు = (శ. ప) అనురాగమును, (చర్మత ప) ఎఱుపురంగును; ఏల, అవల, ద్రోయుక్? =
ఏల విడుచును? విడువదని భావము. తనువు అను, చటుము = దేహ మను వస్త్రము; విరచితనానాగుణ
ప్రచురము = (శ. ప.) వ్యాపింపఁబడిన పెక్కు గుణములతో నిండినది, (వస్త్ర. ప.) ఎక్కువగా కూర్చు
బడిన దారములతో నిండినది; చిరుగక = చినిగిపోక - నశింపక; ఏల పదిలము, ఒందుక్? = ఎందులకు
భద్రముగా ఉండును? ఊర్తి పరంపరాయుతము = (శ. ప.) జరామరణక్షుత్తిపాన - శోక, మోహము
లను వడూర్చులతో కూడినది; (సముద్ర. ప.) అలలతోఁ గూడినది; అంగము, అను, వార్ధి యెడక్ = శరీర

మను సముద్రముపట్ట; జీవనశ్రాంతి=(శ. మ.) బ్రదుకనందలి శ్రమ, (సముద్ర. మ.) నీటియందలి తిరుగుడునుడి; ఉడుగుకో? =నశించును? ఆక్షరము = తిన్నదనము-ముఖావ్రగ ఉండుట (పాము కావున అది వంకరగలిగే ఉండును); ఆతికలనాశయము = మిక్కిలి కఠినమగు చోటు కలది (వర్షకమగుట దీనికిఁ గారణము.) మైలకో, విడువడు = కలుషము విడిచిపెట్టడు. [వస్త్రమగుటచే ముఱికిగా ఉండుననుట.] ఎండుకో, చివుకో - సముద్రమగుటచే నని భావము.) లక్షమేనియొకో = 'లక్ష చెప్పినను సరే' అను లాక్షోక్తి. ముముక్షువులు = మోక్షము కోరువారు; దీసికో = ఈ దేహమును; పాటింపరు = లెక్కనొనరు - దీనిని అప్రరూపముగా చూచుకొనరని భావము. అలం. క్షిప్తరూపకము, శ్రమము.

ఉ. మాయయు జీవుఁడుం బెఱసి మైత్రి యొకానొకఁ డాచరించుచుం
బాయక యాఁడుఁబాటు మగపాటు వడన్ వివిధత్వ మొంది ప
ల్పాయల పాంచభౌతికపుఁ బైరుదయించి తలిర్ప మ్రోడుగా
మేయు జరామయవ్యరస మృత్యునియు క్త కడంగరియుముల్.

274

టీక. చెఱసి = చేరి - కలిసికొని; మైత్రి, ఒకానొకఁడు, ఆచరించుచుకో = ఒకానొక - అని ర్వాచ్యమగు స్నేహమును పొందుచు; పాయక = విడువక - శ్రమపడి; ఆఁడుఁబాటు, మగపాటు, వడన్ = మగపనియు, ఆడుపనియు చేసికొనఁగా- [మాయ ఆడుపనిని, జీవుఁడు మగపనిని ఆనుట.] పాంచభౌతికపుఁబైరు = వృథివ్యాధి పంచభూతముల మట; వివిధత్వము, ఒంది = అనేకరూపములఁ దాల్చి; పల్పాయలకో = పెక్కురకములుగా; ఉదయించి = పుట్టి; తలిర్పకో = ప్రకాశింపఁగా; జరా.....కడంగరీయముల్ = ముసలితనము, వ్యాధి, వృసనము, మృత్యువు అనువానిచే నియమింపఁబడిన పశువులు; మ్రోడుగాకో = ఆ పంట మ్రోడగునట్లుగా; మేయుకో = తినివేయును - వానిని నశింపఁ జేయుననుట. [పంచభూతాత్మకమగు శరీరము మాయా జీవుల సంబంధమున పెరుగుచుండుననియు, జరాదులవలన ఆ దేహము తీరించి తుదకు నశించుననియు, అకాశ్వతమగు నట్టిదానిని నమ్రరాదనియు భావము.] అలం. రూపకము.

శా. అంతర్వాణికు శేషయద్యమణిఁ బద్మాక్షున్ మదిన్నిల్పి దు
ద్ధాంతానంతభవాంధకూపతరణప్రాధిన్ దృఢస్థేమః బా
టింతుర్ పెద్దలు తద్ద సమ్మి; నుయి దాఁటేవానికిన్ జితయా
కంత్తైసం గడమేనియుం గడమ గాదా యంచు నూహించుచున్.

275

టీక. పెద్దలు = ఓజ్ఞులు; తద్ద, సమ్మి = బాగుగా, సమ్మి; అంతర్వాణికుశేషయద్యమణికో = విద్వాంసులు అను తామరపువ్వులకు సూర్యుండైనవానిని; పద్మాక్షుకో = పద్మములవంటి కన్నులు కల నిప్పుని; మడికో = మనస్సులొ; నిల్పి; దృఢస్థేమకో = గట్టిపట్టుదలతో; దుద్ధాంతా.....ప్రాధికో = భయంకరమును, అంతము లేనిదియు నగు సంసారాంధకూపమును దాఁటు నేర్పును; పాటింతుర్ = లెక్కింతురు - గమనింతురు. నుయి, దాఁటేవానికో = నూతి యీవలియొడ్డునుండి యీవలియొడ్డునకు దాఁటు వానికి; చింత.....కడమేనియుకో = చింతాకంత స్వల్పమైన మిగులు ఉన్నప్పటికిని; కడమ గాదా = కడమ, కడమేగదా యగును. అలం. రూపకము, లాక్షోక్తి.

క. తల ముచ్చుట్టులు దిరిగినఁ, ⁴చలపోయఁగ నోరిలోనిదయ కడి యన్న
ట్టిల నే లోఁగులఁ దిరిగినఁ, గలుగదు గతి విష్ణునేవ గావింపకయున్.

276

టీక. తలముచ్చుట్టులు=తలకు ముష్టాటు చుట్టిపచ్చుటలు; చలపోయఁగకో = ఆలోచింపఁగా; కడి = అన్నపుముద్ద; నోరిలోనిదయ = నోటిలోనిదే కదా - నోటిలో వడవలసినదేకదా! [అన్నపుముద్ద

నోటిని విడిచి వేటొకచోట పడుటకు తలను ముమ్మాటు తిరిగి వెదకినను దానికి నోరు తప్ప వేటొకచోటు తగినది లభింపదుకదా! అని భావము.] అన్నట్లు = అనురీతిని; ఏతెఱుగులకా, తిరిగినకా. (వేటు విధముల) నేరీతి తిరిగినను; గతి = మోక్షము. అలా. లోకోక్తి.

మ. పురుషశ్రేష్ఠులు కొంద తాత్తచరితంబుల్ జ్ఞానవైరాగ్యభా
స్వరముల్ గా విహరించుచు గురుకృపాసంపన్నులై సాధనాం
తరమంత్రాంతర ¹దైవతాంతరములకా దర్శించి ఊరోదక
స్ఫురణం బొప్ప ముకుందలీనతనులై పొందఁబునర్జన్మముల్.

277

టీక. పురుషశ్రేష్ఠులు = ఉత్తమ పురుషులు; అత్తచరితంబుల్ = తమప్రవర్తనలు; జ్ఞాన... స్వరముల్ గాక = జ్ఞాన, వైరాగ్యముచేత ప్రకాశించునట్లుగా; విహరించుచుకా = తిరుగుచు; గురుకృపాసంపన్నులై = గురువుల దయను పొందినవారై; సాధనాం.....రములకా = వేర్వేరుసాధనములను, వేర్వేరు మంత్రములను, వేర్వేరు దేవతలను; తర్కించి = విచారించి - విమర్శించి [అని తమకు అనుకులములని గమనించి.] ఊరోదకస్ఫురణంబు, ఒప్పుకా = నీరఊరోదపద్ధతి ప్రకాశించుగా - పాలు, నీళ్లు ఒకదానిలో నొకటి కలసినట్లు కలియగా; ముకుందలీనతనులై = విష్ణువునందు విక్రమ పొందినవారై; పునర్జన్మముల్, పొందర్ = మఱుల పుట్టుకను పొందరు - ముక్తలగు వారికి తిరిగి జన్మము లేదనుట.

సీ. విషయాంకురము గిల్లి వేయనివారికి, నినుపకచ్చడమున కెంతదప్పు?
తెగని గొని గనటు గడుగనివారికిని ద్రిషవణంబునకు నెన్ని చాళ్ల ⁴పట్టు?
చింతలన్నియు మ్రోడునేయనివారికి, బోడయాఁదలలకు ⁵నేడకేడ?
యేను తత్త్వంబులు నెఱుంగనివారికి, నెఱుకకు నేయూరి కేది తెరువు?

ఆ. తమమొగంబు జూడు, తముజూడు; మేనుంగు, మీఁద నున్నవాని మేరమీటి
నున్న మడుగఁ జూచుచున్నార హరిభక్తి, గమ్యథామకాంక్షుఁ గర్తృపరులు. 278

టీక. మోక్షమును పొందుటకు హరిభక్తియే ప్రధానకారణ మను సంగతిని గ్రహింపక కొందఱు తదర్థమై కర్తృల నాచరించుచుందురు; అట్టి కర్తృపరులు ఈ పద్యమున నిందింపబడిరి. విషయాంకురము = భోగేచ్ఛ యొక్క మొలకను; గిల్లివేయనివారికికా = చిక్కివేయనివారికి - నశింపజేయనివారికిని; ఇనుపకచ్చడములకుకా = బలమైన కాపిసములకును; ఎంత, దప్పు? = చాల దూరము. [ఎంత గట్టిగా బలమైన గోచులు దిగించుకొనినను, భోగేచ్ఛ అంకురించి యున్నంతవఱకును ప్రయోజనము లేదనుట. ఇట్లే మీఁదను గ్రాహ్యము.] తెగగొని = సాహసించి - పట్టుదలపూని; కనటు = మనోహరితము - ఎదలోని ముటికిని; ద్రిషవణంబునకును = ముప్పొద్దుల స్నానములకును; ఎన్నిచాళ్లపట్టు? = ఎన్ని వరుసలదూరము; - మిక్కిలి దూర మనుట. చింతలు = విచారములను; అన్నియుకా = అన్నింటిని; మ్రోడునేయనివారికికా = నశింపజేయనివారికిని; బోడయాఁదలలకుకా = బోడితలలకును; ఏడకుకా, ఏడ? = ఎక్కడి కెక్కడ? - కలయిక లేదనుట; ఏనుతత్త్వంబులకా = విదు తత్త్వలను (వృథివ్యాది తత్త్వములను); ఎఱుకకుకా = జ్ఞానమునకును; ఏయూరికి, ఏది, తెరువు? = ఏయూరి కే మార్గము? - సంబంధము లేదనుట; తమ.....చూడుము = వారి మొగములకు వారి కీ మోక్షమెట్లుకలుగుననుట. ఏనుఁగుమీఁదకా, ఉన్నవానిని = ఉన్నతస్థితియందు - అందరానిస్థితి యందు ఉన్నవానిని; మేరమీరి = హద్దు మీటి-మర్యాద దక్కి; సున్నము, అడుగఁజూచుచున్నార=

1. క. దేవ. చ. ట. దైవ. 2. చ. దప్పు న. తి. చ. తెగలోని 4. చ. ట. పెట్టు. 5. చ. ట. యేడ.

(ఉన్నతస్థితియందు ఉన్నవారిని అడుగవలసిన సువచన నడుగక హియమైన దానిని అడుగుట సీచము-
మన్నమడుగుట సీచతమనూచించును; హరిభక్తిగత్య, ధామకాంక్షా = విష్ణుభక్తిచేతనే పొందదగిన
మోక్షమునందలి కోరికతో.)

[అంకురములను గిట్టుట, కనలు కడుగుట, చింతలను మ్రోడుచేయుట వానివానికి తగినవి - ఇవి
నాటికుడులు.] అలం. లోకోక్తి.

సీ. పరదారపరధనాహారణవై ముఖ్యంబు, ¹వశవర్తిగావించువారు దక్క
బరగుణ పరమాణుపర్వతీకరణంబు, ప్రతముగాఁ బాటించువారుదక్కఁ
బరుండైనఁ గొడుతైన మరియాదచెడ సమ, తృమున శిక్ష యొనర్చువారుదక్కఁ
బరమసుపదల నాపద్వేళ సత్యంబు, వదలక భాషించువారుదక్క
తే. దూర మగు కోర్కె గోరనివారుదక్కఁ, ప్రారకర్తంబు లుడివోవువారుదక్కఁ
బూరుషార్థపరతఃక్రాలువారుదక్కఁ, దక్కువారెల్ల భవవహ్ని²దక్కువారు.²⁷⁹

టీక. పర...వై ముఖ్యంబు = పరుల స్త్రీలను, పరుల ధనములను హరించుట కిష్టములేమందు
టను; వశవర్తిగావించువారు, తక్క = లొంగించుకొన్నవారు, కాక; [అట్టివారిని విడిచి - అనుట;
ఇట్లు మున్నందును.] పర.....కరణంబు = ఇతరుల కొద్దిపాటిగుణములను కొండలంతలుగా చేయుట-
ఇతరుల గుణములను కొనియాడుట; ప్రతము = తమ నియమము; పాటించువారు = లెక్కించువారు.
పరుండైన = ఇతరుండైనను; సమద్వేషము = సమానముగా - భేదము లేక; పరమసుపదల =
ఎక్కువ విశ్వరూపు మున్నప్పడును; అపద్వేళ = కష్టకాలమునందునుగూడ; దూరమగు = హద్దుమీరిన-
అసాధ్యమైన; ఉడివోవువారు = విడుచువారు; పూరుషార్థపరతః = మోక్షమునందలి ఆసక్తిచే;
క్రాలువారు = ప్రకాశించువారు; తక్కువారు, ఎల్ల = మిగిలినవారందఱును; భవవహ్ని, దక్కు-
వారు = సుసారాగ్నిలోఁ బడువారు (అగుదురు.)

క. పలువేల్పులబడి నడవక, యిలువేలుపుగా భజింపుఁడీ మీరలు వి³
ట్టలు ⁴శిశ్యగదధిరసగం, ధిలకేశుం బొండరికప్రీధాధీశున్. 280

టీక. పలువేల్పులబడి = పెక్కురు వేల్పుల మార్గమును - పెక్కుమంది దేవతలను కొలుచు
చర్చిసి; నడవక; మీరలు; శిశ్యగ, దధి, రస, గంధిల కేశున్ = ఉట్టెయందున్న పెరుగుచే సువాసనఁ
గల జుట్టు కలవానిని; ఇలువేలుపుగా = ఇష్టదైవముగా; భజింపుఁడీ = సేవింపవలెను.

ఉ. మ స్తకిరీటహాటకసమంచితకుంభయుతంబు పీవరో⁵
రస్తటరత్నదీప్తిరుచిరంబు రమా⁶సమసాలభంజికా
సక్తమునైన శార్ఙ్గతనుసౌధము నెక్కి సుఖించు బుద్ధి⁷
నిస్తులభక్తిగౌరవము నిచ్చెనయై చననిచ్చు మీఁదికిన్. 281

టీక. మస్త.....యుతంబు = తలవైయల కిరీటము అను బంగారుకలశముతో కూడినది;
పీవరో.....రుచిరంబు = బలిసీయన్న తొమ్మిదవదేశమునందలి కాస్తభమాణిక్యముచే అందమైనది;
రమా.....శక్తము = లక్ష్మీదేవి యను సాటిలేని జుత్తప్రబోధుచే క్షాభ్యుమైనది; ఐన = అయి
యున్నట్టి; శార్ఙ్గతనుసౌధము = విష్ణునిశరీరము అను మేడను-ఎక్కి సుఖంబుదలచు మంచిబుద్ధి కల

1. చ. పను. 2. చ. దనుసు. 3. ద్రగ్ధ. 4. చ. ట. పిచ్చిల. 5. చ. ట. శిశ్యక; 6. క. తటి.
చ. తట. 7. చ. నదు.

వానికి; నిస్తులభక్తి గౌరవము = సాటిలేని గొప్ప భక్తి; మీడికి = సౌధముపైకి; చననిచ్చున్ = వెళ్లనిచ్చుచు - చంపుచు. [విష్ణుని పరమపదము పొందుటకు భక్తియే ముఖ్యమని భావము. అలం. రూపకము. క. మీరును గృహస్థధర్మము, మేరకుం దలమీటి చనక మిత్రామాత్యో దారహితదారదారక, వారకములతోడఁ దీర్థవాసపరులరై. 282

టీక. గృహస్థధర్మము మేరకున్ = గృహస్థధర్మముయొక్క హద్దనకు; తలమీటి = అతిక్రమించి; మిత్రా.....తోడక్ = మిత్రులు, మంత్రిలు, గొప్పబంధువులు, భార్యలు, సంతానముల సమాహమలతో; తీర్థవాసపరులరై = పుణ్యక్షేత్రమున నివసించు గోరినవారయి; [ముందుకు ఆనవయము.]

క. కోమల తులసీచల్లవ, దామూచితోవత్సలత్వభాముఁ బయోద

శ్యాముఁ బదద్వయనతసు, త్రామున్ మన పాండరికభాముఁ గొలుపుడీ! 283

టీక. కోమల.....భామున్ = మృదువులగు తులసీదళములమాలలతో ఒప్పచున్న శ్రీవత్స చిహ్నముతో ప్రకాశించువానిని; పయోదశ్యామున్ = మేఘమువలె నల్లనికాంతి కలవానిని; పదద్వయనతసు త్రామున్ = రెండు పాదములపైని వంగిన - (పాదములపై సాష్టాంగపడిన) ఇంద్రుడు కలవానిని; పాండరికభామున్ = పాండరికక్షేత్రము నివాసముగాఁ గలవానిని - విష్ణుని; కొలుపుడీ. అలం. పరికరము, అనుప్రాసము.

క. అనుచుండ నర్కనిభమగు, ననిమిషయానంబుఁ దెచ్చి హరిపార్శ్వచరుల్

కొని చనిరి సభర్తృకముగ, ఘనశీల సుశీల విష్ణుగాథాలోలన్. 284

టీక. హంపార్శ్వచరుల్ = విష్ణుదూతలు; అర్కనిభము = సూర్యునితో సమానమైనది. ప్రకాశించునది; అనిమిషయానంబున్ = విమానమును; ఘనశీలన్ = ఉత్తమస్వభావము కలవాని; విష్ణుగాథాలోలన్ = విష్ణునికథలయం దానక్తయగువానిని; సుశీలన్; సభర్తృకముగన్ = భర్తతో కూడుకొనునట్లుగా - భర్తతోఁగూడ; కొని, చనిరి. అలం. పరికరము.

తే. ఆవు నవనీసురుండు వాయుసము నంచ, రాజకీరంబు పాము సరఘము నిట్లు

ముక్తి కేగిన కథ విను భక్తతతికి, బర్వతాగ్ర శిలాబ్జసంభవము భవము. 285

టీక. అవనీసురుండు = బ్రహ్మజుండు - సుశీలభర్త; భవము = పునర్జన్మము; పర్వతాగ్ర శిలాబ్జసంభవము = కొండమీది బుడతాతిపై తామర మొలుచుట - ఆసంభవమనుట.

వ. అని వెండియు నిందుధరుండు శతానందనందనునితో నిట్లనియె. 286

టీక. ఇందుధరుండు = నెలతాల్పు - శివుడు; శతానందనందనునితో = బ్రహ్మపుత్రుడగు నారదమునితో.

సీ. నీలమో కాలాభ్రజాలమో బాలశైవాలమో యీ సిద్ధపరునికాంతి

కెంపులో పవడంపుగుంపులో యీరెండ సొంపులో యీమేటిబోగిజడలు

హారమో హరినీహారమో భూరికర్పూరమో యీ యాదిపురుషునగవు

మెఱపులో వజ్రంపుటాఱపులో శశిరేఖ తఱపులో యీవటూ త్రమునికోట

తే. లనఁగ శార్ఙ్గికి నాదిక్కునందు నిలిచి, ప్రేతభూతనిశాచరపీడ లడఁచి

క్షేత్రరక్షణదత్తుడై క్షేత్రపాలుఁ, డుండువిభునాజ్ఞ తలమోచి యోమునీంద్ర!

టీక. ఈ సిద్ధమనని. కాంతి = ఈ గొప్పసిద్ధుని తేజస్సు; నీలమో = ఇంద్రనీలమో; కాలాశ్ర
బాలమో = కాటుమట్టులగుంట; బాలశైవాలమో = లేతపాచియో; ఈ మేటిబోగిజడలు = ఈ
గొప్పయోగియొక్క జడలు; ఈరెండసొంపులూ = అరుణకాంతిసొంగులూ; ఈ యాదిపురుషునగవు =
ఈ పురుషముఖుని నవ్వు; హరి నీవారమో = మనోహరమగు మంచో; భూతికర్పూరమో = కర్పూరపు
మప్పయో; ఈ వట్టాక్షమునితోటలు = గొప్ప బ్రహ్మచారి యగు నీతని దంతములు; వజ్రంపుటొత్తులూ =
రవల వెలుగులూ; శక్తిచేభకత్తులూ = ముదురు చంద్రవర్ణలూ కాల్కిక్ = విష్ణువునకు; నా దిక్కు
నందుక్ = ఈశాన్యదిశకు; షేత్రరక్షణదక్షుడై = షేత్రమును రక్షించుటకు సమర్థుడయి; విభు
నాజ్ఞ = ప్రభువైన విష్ణునియూచితిని; తలమోచి = తలవై ఛరించి; షేత్రపాలుడు = షేత్రపాలకు
డగు కాలశైరవుడు; ఉండుక్. అలా ఉట్టేక్ష.

క. శిశ్యావచూడు నాజ్ఞా,వాశ్యాప్తమునెయు భోగివలయు ప్రభావా
ధిక్కంబు మీటి యెరికి, శక్యమే తత్ షేత్రమునం బ్రచార మొనర్చుక్. 288

టీక. శిశ్యావచూడునాజ్ఞావాశ్యాప్తము = చిక్కిము - ఉట్టి తలవైని గల విష్ణుని యాజ్ఞాప
పాలనమును; భోగివలయు ప్రభావాధిక్యంబుక్ = పాములు కడియములుగా గల కాలశైరవుని గొప్ప
ప్రభావమును; మీటి = దాటి - అతిక్రమించి; తత్ షేత్రమునం; ప్రచారమొనర్చుక్ = సంచరించు
టకు! శక్యమే! = సాధ్యమా?

చ. చెడుగుల విష్ణుభక్తి నిరసించు దురాత్ముల మోక్షలక్ష్మి చే
పడుటకుఁ గాని హీనులం బ్రభావతిరస్కృతలోకపాలుఁడా
బుడిబుడితాల్పుఁ డందు నొకపూటయు నుండఁగనీక త్రోచి పో
నడచుఁ గలంచు డెందముల నారటపెట్టు మహాగ్రమూర్ఖుయై. 289

టీక. చెడుగులక్ = చెడ్డవారిని; నిరసించు = నిందించునట్టి; మోక్షలక్ష్మి = ముక్తిసంపద;
చేపడుటకుఁగాని హీనులక్ = బొంద వలనుపడని నీచులను; ప్రభావతిరస్కృతలోకపాలుఁడు = గొప్ప
తనముచే తిరస్కరింపఁబడిన దిక్పాలురు కలవారు; బుడిబుడితాల్పుఁడు = బాలచంద్రుని ధరించిన
కాలశైరవుడు; అందుక్ = ఆ పాండురంగః షేత్రమునందు; పోనరుచుక్ = తఱుమును; కలంచుక్ =
కలత పెట్టును; మహాగ్రమూర్ఖుయై = మిక్కిలి భయంకరమైన స్వరూపము కలవాడై; డెందము
లక్ = మనస్సులను; అరటపెట్టుక్ = చరితాపపెట్టును.

ఉ. పువ్వును బూత పుట్టమును భూషణులు దివ్యములై చెలంగ లే
జ్వలను లగ్నిగొల్వ నొక చక్కని భేదరుఁ డొక్కనాఁడు ము
న్నవ్వనమాలిహోటకమయావగధోపరివీధిఁ ద్రిష్టులుక్
గ్రొవ్వెగుఁగ విమానరుచి కోకనదప్రియరోచి నెచ్చుగన్. 290

టీక. పూత=మంచిగందము మొదలగువానిఁ బూసినట్లు; పుట్టమును = వస్త్రమును; భూష
ణులక్ = అభరణమును; లేజ్వలములు = లేతయావనము కల స్త్రీలు; అగ్నిక్ = స్త్రీతితో; కొల్వక్ =
నేలించుగా; భేదరుడు = విద్యాధరుడు; అవ్వన.....వీధిక్ = ఆ పాండురంగః భుని బంగారు
దేవాలయమొదిపార్గమున; గ్రొవ్వు ఎగుఁగక్ = గర్వము, అతిశయించుగా; విమానరుచి = అతఁడున్న
విమానపుఁగాంతి; కోకనదప్రియరోచిక్ = చంద్రునికాంతిని; ఎచ్చుగన్ = అతిశయించుగా; త్రిష్టు
రుక్ = తిరిగెను. అలం. ఉపమ.

1. క. నడుచు. చ. ట. నడచు. 2. క. యెచ్చుగన్ చ. నెంచగన్. ట. మించగన్.
పాండురంగ—36

ఉ. ఏధితయావనోత్థమతి నేద్దియు మీఁదెఱుంగంగలేక వి
ద్యాధరుఁ డాతఁ డాత్మరుచి ¹నాకసముఁ గగనప్రసూనరా
జీధరణాభిరామముగఁ జేయుచుఁ ద్రిమృతి తేత్రపాలుఁడు
తోక్రిధరసోగ్రమూర్తియయి కోయని యార్చె నభంబుఁ జూచుచున్. 291

టీక. ఆతఁడు, విద్యాధరుఁడు = ఆ విద్యాధరుఁడు; ఏధితయావనోత్థమతి = వృద్ధిపొందిన
యావనపదముచే; మీఁద ఎఱుంగంగలేక = ముందు సంభవించుదానిని గుర్తెఱుంగఁజాలక; ఆత్మరుచి =
తన (దేహ) కాలిచే; ఆకసముఁ = దేవాలయముమీఁది గగనస్థలమును; కనక.....రామముగఁ =
బంగారుపూవుల సమూహమును (మాలను) ధరించుటను మనోహరమగునట్లుగ; త్రిమృత = తిరుగఁగా;
తేత్రపాలుఁడు = కాలభైరవుఁడు; తోక్రిధరసోగ్రమూర్తి యయి = ఎక్కువైన కోపముచే
భయంకరమగు రూపు కలవాడై; నభంబుఁ = ఆకాశమును; చూచుచున్; కోయని; ఆర్చెన్.

సీ. కనువిచ్చి చూచుటగాక ²దిగ్గనలేచె నమితసమాధి³స్థితమునికులము [మూఁక
గుడ్డులఁ ⁴బొదువు మక్కువలు దక్కుటగాక ⁵పొదలాడె జెట్లవైఁ బులుగు
పులుమేయు⁶తమకంబు దొలఁగుటగాక విహ్వలబుద్ధియై దాఁటె హరిణకులము
ప్రజ కేలఁ గర్ణరంధ్రములు మూయుటగాక పవిత్రంక నరసుతి ప్రవణమయ్యెన్.

తే. బద్దనాభగృహోపరిభాగసంచ, రిష్టుభేదరదర్శనోద్రిక్తహృదయ
కాలభైరవభైరవోద్వేలకంత, కుహరనిష్ఠ్యాతరోషనిర్ఘోష⁷విహృతి. 292

టీక. పద్దనాభ.....విహృతి - పద్దనాభ = విష్ణునియొక్క; గృహ = ఆలయము
యొక్క; ఉపరిభాగ = మీఁదిభాగమున; సంచరిష్టు = తిరుగుచున్న; భేదర = విద్యాధరుని; దర్శన =
చూచుటచే; ఉద్రిక్తహృదయ = ఉద్రేకము పొందిన మనస్సుగల; కాలభైరవ = కాలభైరవునియొక్క;
భైరవ=భయంకరమై; ఉద్వేల, కంతకుహర = అతిశయించిన గుహవంటికంతమునుండి; నిష్ఠ్యాత = వెడ
లింపఁబడిన - బయలుదేరిన; రోషనిర్ఘోషవిహృతి = కోపముతోఁగూడిన ధ్వనియొక్క విహారముచే;
అమిత.....కులము = సాటిలేని యోగసమాధియందున్న మునుల సమూహము; కనువిచ్చి = కన్ను
విప్పి; పులుగుమూఁక = పక్షుల సమూదాయము; గుడ్డులఁబొదువుమక్కువలు = గుడ్డును బొదుగుట
యందలి యిష్టమును; దక్కుగాక = విడుచుటయేగాక; చెట్లవై; పొదలాడె = ఎగురసాగెను;
హరిణకులము = లేళ్లగుంపు; పులుమేయుతమకంబు = గడ్డి మేయుటయందలి ఆసక్తి;
తొలఁగుటగాక = విడుచుటయేగాక; విహ్వలబుద్ధియై = కలఁతపడిన మనస్సుగలదయ; దాఁటె = గంత
లిడెను. ప్రజ = జనసమూహము; కేల = చేతితో; పవిత్రంక = పిడుగు అను భాగింతిలో; నరసుతి ప్ర
ణము = అర్జునుని కొనియాడుటయం దాన క్తమయినది; అయ్యెన్. [పిడుగు పడినపుడు అర్జునుని పది పేళ్లను
వలించినచో ఆ పిడుగు తమవైఁ బడదను నవ్వకము జనులకుఁ గలదనుట. ఆ స్థితికిమిది—త్తో. అర్జున
ఫల్గుణః పార్థః కిరీటీ శ్వేతపాహునః, బీభత్సు ర్విజయః కృష్ణః సవ్యసాచీ ధనంజయః⁸ అలం. ఉదాత్తము.

ఉ. మానని కోప మిట్లు మది మల్లండి గొల్పంగ మింటికి మహా
శ్యేనముపోలె బిట్టెగసి యొక్కుడు నుక్కున నుగ్రవిగ్రహం
దై నెఱితగ్గ నగ్గగనయాయివిమానముఁ ద్రొక్కి భగ్గుముం
గా నొనరింపుడు⁹ ద్రిదశగాయకనాయకుఁ డుర్వి¹⁰గూలినన్. 293

1. చ. కాకసమున్. 2. చ. ట. దిగ్గన. 3. క. స్థిర చ. ట. స్థిత. 4. చ. బొడముమంకు.
5. చ. ట. పొడవాడె. 6. చ. ట. గమకంబు. 7. చ. ట. వికృతి. 8. క. చుచున్. చ. ట. పుడన్.
9. చ. కూలుడున్.

టీక. మానసి, కోపము = విడువని కోపము; మదికొ, మల్లడిల్లుకొ = కలఁతపఱువఁగా; మింటికొ = ఆకాశముపైకి; మహాశ్యేవము పోలెకొ = పెద్దదేగవలె; బిట్టు, ఎగసి = వేగముగా ఎగిరి; క్రొత్త డేళ్ల పాలుఁదగు కాలదైవఁడు = ఎక్కువ బలముతో; ఉగ్రవిగ్రహుడై = భయంకరమైన స్వరూపము కలవాడై; నెఱి, తగ్గకొ = అందము తగ్గనట్లుగా - ఆర్భాటము నశించునట్లుగా; ఆగ్గనయ్యువిమానముకొ = ఆ విద్యాధరుని విమానమును; భగ్నముగాకొ, ఒనరింపుడుకొ = నశించుకొనుచు, త్రిదశగాయకనాయకుఁడు = దేవతల పాటఁగాఁడైన గంధర్వుఁడు; ఉర్వికొ, కూలికొ = భూమిపైని పడఁగా.

ఉ. కోలు మనంగి మ్రోగి బలుగోఱలు దీటుచు గ్రుడ్లు ద్రిప్పుచు
డేవుల లొనర్చుచుకొ మొగము జేవురుముద్దవిధంబునకొ మహా
భీలముగాఁగ వ్యాళవిభుఁ బెచ్చులుఁ గీడ్చినమాడ్కి నీడ్చిన
బ్యాళికుఁ గాలభైరవుఁడు వైకుంఠసు బొక పోరు వెత్తఁగన్.

294

టీక. కోలుమనంగి = మిక్కిలి విజృంభించి; మ్రోగి = గట్టిగా ఆఱచి; బలుగోఱలు = పెద్ద గోఱలు; డేవుల, ఒనర్చుచుకొ = సింహనామము లొనరించుచు; మహాభీలముగాఁగకొ = మిక్కిలి భయంకరమైనది కాఁగా; వ్యాళవిభుకొ = పెద్దపామును; పెచ్చులుఁగు = గరుడపక్షి; అబ్యాళికుకొ = ఆ మూఁఘుని - గంధర్వుని; వైకుంఠసుబు = పయితోలు; ఒకపోరువు, ఎత్తఁగకొ = ఒక పోరు లేచు నట్లుగా; ఈడ్చెకొ. ఆలం. ఉపమ.

క. ఈవడువున బుదిదొడికిన, యావుపసిగ నుసురువోక కానన్నుండొ

నా విద్యాధరు ధైరవదేవావృతుఁ గాంచి వాసుదేవుఁడు పల్కున్.

295

టీక. ఈ పడువునకొ = ఈ రీతిని; పులిదొడికిన యావుపసిగకొ = పులి ఆక్రమించిన అవు రీతిని; [అవుపసిగకొ = గోవుకాఁగా అని పూర్వటీక.] ఉసురువోకకుకొ = ప్రాణము పోవుటకు; అనన్నుండొ = సమీపముగా - సిద్ధముగా - ఉన్న; విద్యాధరుకొ; ధైరవదేవావృతుకొ = ధైరవునిచే ఆక్రమింపఁబడినవానిని; వాసుదేవుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు - పాండురంగఁడు. ఆలం. ఉపమ.

శా. నాగాకల్ప! యోహో పురే! నిలు విమానభ్రష్టుడై నేలపై

నీ గంధర్వుఁడు కూలి దర్పముడివోయెకొ జంపఁగారాదు; గా

ధాగః కర్తృతుడేనియుకొ జడుపువాడై యుండ నర్థిక మహా

భాగుల్ చంపమి నీవెఱుంగుదువు; కోపం బొఱపు మీపట్టునన్.

296

టీక. నాగాకల్ప! = పాములు ఆధిరణములుగా కల ధైరవుఁడా! ఒహో సంబోధనార్థకము; పురే విచారార్థమన ఉపయుక్తము; నిలు = నిలువుము - అగుము; విమానభ్రష్టుడై = విమానమునుండి జారినవాడై; దర్పము, ఉడిపోయెకొ = గర్వ మణఁచుకొనెను; గాధాగఃకర్తృతుడేనియుకొ = గొప్ప అపరాధమును చేసినవాడైనను; జడుపువాడై = భయపడినవాడై; ఉండకొ = ఉండఁగా; అర్థికొ = శ్రీతితో - దయతో; మహాభాగుల్ = ఉత్తములు; చంపమి = చంపక విడుచుట; ఈ పట్టునకొ = ఈ యెడ; కోపంబు, అఱపుము = కోపమును నిలుపుము - విడుపుమునట్లు.

క. అని శ్రీపతి యానతి యిచ్చిన ముందల విడిచె నతని సిద్ధవిభుఁడు ; వాఁ

డును గులగులలై లా వగ, లిన మై విదలించుకొనుచు లేచె గిడుకుచున్.

297

1. చ. ట. విధమున. 2. క. వోవకాన. చ. ట. వోవకాన... 3. క. యహో. చ. ట. యోహో. 4. క. మందల. చ. ట. ముందల.

టీక. శ్రీపతి = విష్ణువు; ఆనతి, యిచ్చినన్ = ఆజ్ఞాపించుగా; మందలన్ = ముందుతలను; వాడును, ఆ విద్యాధరుడును; గులగులై = నలిగిపోయి; లావు, అగలిన, మైన్ = బలము, నశించిన, దేహమును [‘లావు = బలము; అగలినన్ = పెల్లగిలగా - నశింపగా’ అని పూర్వటీక.] కిదుకుచున్ = మూలగును; లేచెన్.

ఉ. లేచి యతండు గాంచె గదలీమృదులోరుయుగున్ హసన్తుఖన్

మేచకమేఘమూర్తి దినమిత్రసమాసమరత్నభూషితున్

లోచనధిక్కుతాంబుజదళున్ శతకోటిసుధాకరాగ్నిరు

గ్వీచిపరంపరోపమనవీనతనుప్రభు యాదవప్రభున్.

293

టీక. లేచి; అతండు = ఆ విద్యాధరుడు; కదలీమృదులోరుయుగున్ = అరటిబోచెలవలె మృదువులైన తొడలుగలవానిని; మేచకమేఘమూర్తి = నీలమేఘమువంటి దేహము కలవానిని; దిన ... భూషితున్ = ఐగలంటి సూర్యునితో సమానమగు (మిట్టమధ్యాహ్నపు సూర్యునివలె ప్రకాశించు) సాటిలేని రత్నాభరణములతో అలంకరింపబడినవానిని; లోచనధిక్కుతాంబుజదళున్ = కన్నలచే తిరస్కరింపబడిన తామరపూవుచేతలు కలవానిని; శత.....ప్రభున్ = శతకోటిచంద్రులయొక్కయు, అగ్నులయొక్కయు కాంతుల సమాహమతో సరియగు వింత దేహకాంతులు కలవానిని; యాదవ ప్రభున్ = శ్రీకృష్ణుని; కాంచెన్. అలం. పరికరము, ఉపమ.

వ. ఇట్లు సచ్చిదానందకందంబగు నచ్చిందంబుదాల్చు ననల్పద్భుతరసానిమగ్నుడై కనుంగొనుచు నవతీర్ణగర్వవిద్యాధరుడై యవిద్యాధరుం డిట్లని వితర్కించు.

టీక. సచ్చిదానందకందంబు, అగు = సదానందమునకు, చిదానందమునకును మూలమైన; అచ్చిందంబుదాల్చున్ = శంఖమును ధరించిన శ్రీకృష్ణుని; అనల్పద్భుతరసనిమగ్నుడై = ఎక్కువైన ఆశ్చర్యమున మునిగినవాడై - ఎక్కువ ఆశ్చర్యపడినవాడై; కనుంగొనుచున్ = చూచుచు; అవతీర్ణగర్వవిద్యాధరుడై = దిన (నశించిన) గర్వవిద్య కలవాడై - నశించిన గర్వము కలవాడై; వితర్కించున్ = అలోచించెను.

శా. ఈపుంగ్రామణి యెవ్వడొక్కొ! హరి యిట్లాప్పించె; సందేహ మే

లా? పద్మాక్షుడై యంచు లోచెలిసి ‘యో లక్ష్మీశ! యే ద్వన్నివా

సోపర్యభ్రచరద్విమానగుడనై యుండుండి యిష్టాక్కయు

తోప్పోదగ్రంధు గూల్చు గ్రోవ్వోటిగి కన్గొంటిక్ సురేశు నినున్. 300

టీక. పుంగ్రామణి = పురుషశ్రేష్ఠుడు; ఒప్పొందెన్ = కన్నడెను; పద్మాక్షుడు = తామరల వంటి కన్నులు కల విష్ణువు; తన్నివా.....గుడనై = నీ దేవాలయపుమీదిభాగమున ఆకాశమున తిరుగు విమానమున ఉన్నవాడనై; ఉతోప్పోదగ్రంధు = గొప్పకోపముచే భయంకరుడైనవాడు; గ్రోవున్, అటిగి = గర్వము నశించి; సురేశున్ = దేవకలప్రభువును; కన్గొంటిక్ = చూచితిని.

క. 4నిర్దుదులకుఁ దోచినక్రియ, దుర్దుదులకుఁ దోచ వీ వెదుట’ 5ననుచు మనో ముర్దురోవాపిఁ బడి మనుజు, ధర్మభటుడు తత్పదద్వితయ⁷కృతమతియై. , 301

టీక. నిర్దుదులకున్ = అహంకారము లేనివారికి; తోచినక్రియన్ = కన్నడినట్లు; ఈవు = నీవు; దుర్దుదులకున్ = దురహంకారులకు; ఎదుటన్; తోచవు = కన్పింపవు; మనోముర్దురవాక్ = మనస్సునెడి (వ్రుష్టుబావిలా) ఊకనిచ్చుకోరిలా; పడి - పశ్చాత్తప్తుడై. మనుజుధర్మభటుడు = మఠే

1. క. నిర్దుగ్నుడై. చ. ట. నిమగ్నుడై. 2. చ. ట. ట్లంజొందె. 3. చ. ఆయు. 4. చ. నిర్దులు. 5. చ. నగుచు. 6. ట. నాట్టి. 7. చ. మానసుడై.

కింకరుండు - యక్షుండు; తత్పదవికయకృతమతిత్యై = ఆ విష్ణుని పాదపద్మయమున స్థిరమైన మనస్సు గలవాడై; (ముందుపద్యముతో సమన్వయము.)

సగ్ధర, 'పాపాఽహం పాపకాఽప్రవణమతిరహం బాలిశోఽహం సుధీదు
'స్పృహోఽహం దుష్టకష్టప్రకృతిరహ మహం పామరాత్మాసి; నానా
రూపదోహాఽచారార్హుదఃపీతధియం శ్రోధిసం మా మప త్వ
చ్ఛీపాదాసక్తియుక్తం శివకర!' యనుచుఁ జిష్ణుఁ గృష్ణు న్ముతించెన్. 302

టీక. పాపాఽహం = నేను పాపాత్ముడను; అహం పాపాఽప్రవణమతిః, = నేను చెడ్డచైన కోపముగల బుద్ధికలవాడను; అహం బాలిశః, = నేను మూర్ఖుడను; అహం సుధీదుః, = నేను విద్వాంసులను పొందరానివాడను; దుష్టకష్టప్రకృతిః, అహం = నేను దుష్టమును కష్టమునైన స్వభావము కలవాడను; అహం = నేను; పామరాత్మా, అస్మి = అజ్ఞాని నైతిని; నానా.....ధియం = పెక్కు విధములగు శ్రోహములయు, అవచారములయు అర్హుడములయందు (అసంఖ్యాకములందు) ఉంచబడిన బుద్ధి కలవానిని; శ్రోధిసం = శోధము కలవానిని; త్వచ్ఛీపాదాసక్తియుక్తం = నీ శ్రీపాదములయెడ ఎక్కువ ఇష్టముతో కూడినవానిని; మాం = నన్ను; అప = రక్షింపుము; శివకర! = మేలు కలిగించు ప్రభూ! జష్టుఁ = జయశీలుని; కృష్ణుఁ; నుతించెన్.

వ. అని మఱియును. 303

చ. యదుకులనాథ! యిప్పు డితఁ డాగ్రహవృత్తి నొనర్చు నిగ్రహం
బిదియు ననుగ్రహంబ యగు, సింద్రియరాజికి 'బంటునేయు శ్రీ
మదము నణించి నీయడుగుమానిసిగా ననుజేసె'గాన; సుం
పదగల గర్వి నిర్తమునిమాడ్కి నినుం గని కొల్వఁజాలునే? 304

టీక. ఆగ్రహవృత్తిఁ = కోపముతో; నిగ్రహంబు = శిక్ష; ఇంద్రియరాజికిఁ = ఇంద్రియములగుంపునకు; బంటుచేయు = లొంగునట్లు చేయనట్టి; శ్రీమదమును = సంపదచేతనైన గర్వమును; అడంచి = నశింపజేసి; ననుకొ; నీయడుగుమానిసిగాఁ = నీపాదసేవకునిగా; నిర్తమునిమాడ్కిఁ = మమత లేనివానివలె.

క. మూఁడు ననుఁబ్రోవు శిమహ, వ్రీధకు నీక జొరక నామతి వెలయుత దయా
గాఢత్వాజ్ఞ విమానా, రూఁడుడనై జగములం దిరుగువాడ హరి! 305

టీక. ఇకకొ; నామతి = నామనస్సు; మహావ్రీధకుఁ = పెద్దల నవమానించుటకు; చొరక = ప్రవేశింప - సిద్ధపడక; దయాగాఢత్వాజ్ఞఁ = ఎక్కువ దయతోడి నీయాజ్ఞచే.

చ. సురసదనంబునందయిన ఊణితలంబునయందునైన నభీ
కరనిరయంబునందయిన గర్తవశంబున నుండు నామదిం
బొరయును గాతఁ గాతరసముద్ధరణోచితకార్యధుర్య! త్వ
చ్ఛరణసరోరుహద్వితయ సంతతిసంస్కరణానుపంగముల్. 306

టీక. సురసదనంబునందుఁ = అమరావతియందు; (స్వర్గమందు); భీకరనిరయంబునందుఁ = భయమునుగొల్పు నరకమునందు; కాతర.....ధుర్య! భయపడినవానిని రక్షించువనిని పూనుకొను దేవుఁడా! త్వచ్ఛరణ.....పంగముల్ = నీ రెండు పాదపద్మములను ఎల్లపుడును స్మరించుటతోడి కూడికలు; నామదికొ; పొరయునుగాక! = పొందునుగాక!

క. అని వలగొని యాయదునం, దనునిరుపమదివ్యరూపదర్శనమున లోఁ

దనియుచుఁ జొక్కుచు మ్రొక్కుచు, జనియెన్ విద్యాధరుండు శతధృతితనయా!

టీక. వలగొని = ప్రదక్షిణముచేసి; నిరుపమదివ్యరూపదర్శనమున = సాటిలేని దివ్యరూపమును చూచుటచే; తనియుచున్ = తృప్తిపడుచు; చొక్కుచున్ = పరవశత పొందుచు; చనియెన్; శతధృతితనయా! = నారదుడా!

క. మధుమధనునాజ్ఞ నేపం, విధమహిమ దలిర్పు తేత్రవిభు భైరవదే

పు ధరాధోభువనస్వర్గధామనుతుఁ గాంచి పిదపఁ గనఁదగుఁ గృష్ణున్. 308

టీక. మధుమధనునాజ్ఞ = మధువును రాక్షసుని చంపిన విష్ణుని యాపతిచే; ఏవవిధమహిమన్ = ఇట్టి గొప్పతనముతో; తనర్పు = ప్రకాశించునట్టి; ధరా.....నుతున్ = భూపాతాళ, స్వర్గలోకములచే కొనియాడఁబడువానిని.

శా. సాహిత్యాపరకాళిదాస! హరిపూజాగౌరవవ్యాస! గం

గాహల్లోహలవాగ్విలాస! రిపువర్గత్రాసకృత్ప్రాస! కాం

తాహర్షావహద్యగ్విలాస! శ్రుతిపద్యాయోజితాభ్యాస! హే

మాహారోఽపమదైర్యధుర్యుధదవిన్యాస! విధేయాచారసా! 309

టీక. సాహిత్యాపరకాళిదాస! = సాహిత్యవిద్యయుండు రెండవ కాళిదాసు అయినవాడా! హరి.....వ్యాస! = విష్ణుని పూజించు గొప్పతనమున వ్యాసుడైనవాడా! గంగా...లాస! = గంగా ప్రవాహమువంటి మాటలనేర్పుకలవాడా! రిపు.....ప్రాస! = శత్రుసమూహమునకు భయముగొల్పు ప్రాసము (అను అయ్యుధము) కలవాడా! కాంతా.....విలాస! = స్త్రీలకు సంతోషము కలిగించు చూపులవిలాసము కలవాడా! శ్రుతి.....భ్యాస! = వేదమార్గమున చేయఁబడిన అభ్యాసము కలవాడా! హేమా.....విన్యాస! = మేరుపర్వతముతో సమానమైన దైర్యమున అడుగు ఉంచువాడా! - మేరుపువంటి దైర్యము కలవాడా! విధేయాచారసా! = విధేయులైన కుమారులు కలవాడా! (ఇవియన్నియు వేదాద్రిమంత్రికి విశేషణములు)

క. పద్దర్శనపారగ! కవి, రాడ్డత్రానుగ్రహభిరమ్య! మదాంధ

ద్విడ్డంతిసింహ! మహిత, త్విడ్డశశతకిరణ! హృదయధృతహరిచరణా! 310

టీక. పద్దర్శనపారగ! = అరు దర్శనముల అంశము చూచినవాడా - పద్దర్శనములను బాగుగ ఎఱిగినవాడా! [పద్దర్శనములు - సాంఖ్యము - యోగము - న్యాయము - వైశేషికము - శూర్యమిమాంస - ఉత్తరమిమాంస] కవి...రమ్య! = కవిరాజుల కీయఁబడిన అనుగ్రహముచే మనోహరుడైనవాడా! - కవులను అనుగ్రహించినవాడా! మదాంధ.....సింహ! = నడించిన శత్రువులను ఏనుగులకు సింహమైనవాడా! మహిత.....కిరణ! = అధిక తేజస్సున సూర్యుడైనవాడా! హృదయ.....చరణా! = మనస్సులో ఉంచఁబడిన విష్ణు ప్రాదములు కలవాడా! - నదా విష్ణుని ధ్యానించువాడా! ఆలం. దూపకము, అనుప్రాసము.

మూలినీ. వినయనయసముద్రా! విస్తృతోల్లాసముద్రా

జననతగుణజాలా! శత్రుకిరాణ్ణీనజాలా!

ధనదపదసమానా! ధన్యధీభాసమానా!

ఘనవపురినరాగా! కావ్యదత్తానురాగా!

టీక. విషయవయసముద్రా! = విషయమునకు, నీతికి సముద్రమైనవాడా! విస్తృతోల్లాసముద్రా! = ఎక్కువైన సంతోషముతోఁగూడినవాడా! జన.....జాలా! = జనులచే కొనియాడఁబడిన గుణములగుంపుకలవాడా! శత్రు.....జాలా! = శత్రురాజులకు చేపలకు పలయైనవాడా! ధనధనదసమానా! = ధనమున పుట్టెనునీతో సమానుడైనవాడా! భవ్యభీభానమానా! = గొప్పబుద్ధిచే ప్రకాశించుచున్నవాడా! ఘనవపురినరాగా! = గొప్ప శరీరమును సూర్యుని వెలుగుకలవాడా! - సూర్యుని లేజన్మవంటి లేజన్మ కలవాడా! కావ్యదత్తానురాగా! = కావ్యములయొడ ప్రేమ (ఇష్టము) కలవాడా! ఆలం. ఆనుప్రాసము, రూపకము.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్పురమపదనాథ నిరవధికకృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవితాసనాథ రామకృష్ణకవిసాధప్రణీతంబైన పాండురంగమాహాత్మ్యంబగు పరమభాగవత చరిత్రంబునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

టీక. ప్రధమాశ్వాసాంతగద్యమునకు వలెనే.

ఇది శ్రీ గౌతమసగోత్రపవిత్ర బలుసూపనామక సీతారామస్వామ్యవధానిపుత్ర, విద్యజ్ఞు విభేయ వేంకటరమణనామధేయగ్రధికంబైన పాండురంగమాహాత్మ్య టీకయందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పాండురంగమాహాత్మ్యము

పంచమాశ్వాసము

షణ్ముఖజననీ మహి
భాషానిభనిజవధూశుభప్రదలీలా!
భూషితకల్యాణోజ్జ్వల
వేషా! రామానుజేంద్రవేదాద్రీశా!

టీక. శ్రీ...లీలా! = శ్రీషణ్ముఖజననీ = పార్వతీదేవితోను; మహి = భూదేవితోను; భాషా = సరస్వతీదేవితోను; నిభ = సమానమైన; నిజవధూ = ధర్మపత్నికి; శుభప్రదలీలా! = మేలైనద్యు విలాసముకలవాడా! భూషిత.....వేషా! = అలంకరింపబడిన చొక్కపు కాంతిగల అలంకారములు (ఆభరణాంబరాదులు) కలవాడా! ['కల్యాణోజ్జ్వల = చొక్కపు బంగారుచే వెలుగునట్టి' అని పూర్వటీక.]

వ. ఆకర్ణింపుము.

2

క. అని యీక్రియ నానతి యి, చ్చిన్ ఘోచ్ఛిన్ సంతసంబు చిత్తముతోడం
బెనెగొన ననిమిషముని యి, ట్లను సజ్జగ దేకనిధికిఁ బ్రాంజలి యగుచున్.

టీక. అనతియిచ్చినన్ = తెలుపగా; సంతసంబు = సంతోషము; చిత్తముతోడన్ = మనస్సుతో;
పెనెగొననగాన్ = కలిసి పెనవేసికొనగా - మనస్సున ఎక్కువ సంతోషము కలుగగా; ప్రాంజలి = చేతులు
జోడించినవాడు; అనిమిషముని = దేవముని - నారదుడు; అజ్జగదేకనిధికిఁ = ప్రపంచములకు ఒక్కదే
యొక్క నిధియైనవానికి - శివునికి; - (వరమేశ్వరునిగూర్చి యనుట) ఇట్లనున్.

తే. శ్చేత్రమాహాత్మ్యమును మహాశ్చేత్రపాల, దివ్యచరితంబు నందుండు దేవదేవు
గుణకలాపంబుఁ బుండరీకునిమహిమయు,నింటి భవబంధములు వీడుకొంటి దేవ!

టీక. అందుండు = ఆశ్చేత్రముననున్న; దేవదేవుగుణకలాపంబున్ = పాండురంగనిగొప్పుగుణ
ములను; భవబంధములన్ = సంసారబంధములనుండి; వీడుకొంటిన్ = విడువడితిని. (వానిని వినుటచే
నాకు పునర్జన్మరాహిత్య మగునని నారదుడు తలచె ననుట.)

తే. ఎన్నిద్వారంబు లియా యియెడ వసించు,ద్వారదేవత లెంద తాస్థలములందుఁ
బ్రబలుశ్చేత్రాది పుణ్యవైభవముపేర,నొండుగలదేని యానతియిండు మఱియు.

టీక. అయ్యాయెడన్ = ఆ యా ద్వారములదగ్గఱ; ఆస్థలమునందున్ = ఆశ్చేత్రమున;
ప్రబలు = పేరుపొందు; శ్చేత్రాది = శ్చేత్రాదికము; ఒండు = వేరైనది.

1. చ. నుజయ్య. 2. చ. లయ్యయి. 3. చ. శ్చేత్రాది.

క. అని నారదండు ప్రార్థించినఁ బద్ధదళాయతాక్షుఁ జిత్రాంభోజం
బున నిల్చి యతనిఁ బలుకుకొనుననిజమర్థముఁడు మధురమధురారభటిన్. 6

టీక. మనసిజపద్ధతుఁడు = మత్తధుని మద్దించిన శివుఁడు; చిత్రాంభోజంబునన్ = హృదయపద్మమున; పద్ధదళాయతాక్షుఁ = తామరజేపలవలె విశాలములైన కన్నులు కలవానిని - విష్ణువును; నిల్చి = ఊచి; అతనిన్ = నారదునిగూర్చి; మధురమధురారభటిన్ = మిక్కిలి మధురమైన గంభీరస్వరముతో; పలుకున్.

క. సుఖమాలికాతరంగిణి, సఖయై భీమరథిఃకూడి చను నెచ్చట న
త్సుఖకర మచోట్టు చతుర్ముఖముఖినుత మాదితీర్థమునునై వెలయున్. 7

టీక. సఖయై = చెలికత్తెయై - తోడుకూడినదై; చతుర్ముఖముఖుతము = ప్రచ్ఛేదులచే గొని యాడఁబడినది; ఆదితీర్థము = ప్రధానతీర్థము; వెలయున్ = ప్రకాశించును.

క. పూర్వద్వారం బగునది, దర్శింకరసార్వభౌమతెల్పుచగరికిన్
సర్వసుపర్వార్చితద, గీర్వనిత వసించు నచటఁ గృష్ణుని యాజ్ఞన్. 8

టీక. ఆది = సుఖమాలికాభీమరథుల సంగమస్థలము; దర్శి.....నగరికిన్ = కేవలము యగు విష్ణుని నగరికి; పూర్వద్వారంబు = తూర్పువాకిలి; అచటన్ = అచట; సర్వసుపర్వార్చితపద = సమస్త దేవతలచేతను సేవింపఁబడిన పాదములు కలదైన; గీర్వనిత = సరస్వతీదేవి; వసించున్.

క. శ్రీమహితము సిద్ధేశ్వర, నామాంక శుభంకజలసనాథము లక్షీ
కాముకనిహితము ఖచరా, లీమాన్యమునైన శంభులింగముతోడన్. 9

టీక. శ్రీమహితము = సంపదచే గొప్పది; సిద్ధేశ్వరనామాంకము = సిద్ధేశ్వర మను పేరు కలది; అమకజలసనాథము = బురదలేని (తేట)నీటితో కూడినది; లక్షీకాముకనిహితము = విష్ణువుచే ఏర్పఱుపఁబడినది; ఖచరాల్లిమాన్యమును = దేవతలగుంపునకు గౌరవింపఁదగినదియును; శంభులింగముతోడన్ = శివలింగముతో; [మీఁదిపద్యముతో సమన్వయము.] అలం. ఐతికరము.

క. తగు దక్షిణంపువాకిలి, నగధరునగరునకు భీమనందనోపాందుం
దగిలినయది యచోటన, యగమ్యువుప్పావలీమహానది యనఘా! 10

టీక. నగధరునగరునకున్ = గోవర్ధనగిరి నెత్తిన విష్ణువుక్షేత్రమునకు; దక్షిణంపువాకిలి; తగున్; అనఘా! = పాపములు లేని నారదమునీ! అచోటన = ఆ దక్షిణద్వారప్రదేశముననే; అగమ్యు... .. నది = నాటిలేని పుష్పావతి యను పేరి యెఱుఁగు భీమనందనపాండున్ = భీమరథిని సంగమమును; తగిలినయది = పొందినది.

క. దానస్నానాదిహృతా, జ్ఞానానలదాహమైన సంగమతీర్థం
బానెల్లవున విఖ్యాతం, బైనది; సుర బుండుదురు శిలాకృతి నందున్. 11

టీక. దాన.....దాహము = దానము, స్నానము మొదలగువానిచేత నశింపఁజేయఁబడిన అజ్ఞాన మను అగ్నిమంట; ఆనెల్లవునన్ = అచోటనే; విఖ్యాతంబు, ఐనది = ప్రసిద్ధమై యున్నది; అందున్; సురలు = దేవతలు; శిలాకృతిన్ = శిలా(విగ్రహ)స్వరూపములతో; ఊడుదురు.

వ. అది భవదీయాశ్రమం బగుట నీ వెఱుంగుదు వదియునుంగాక. 12

టీక. భవదీయాశ్రమము = నీ నివాసము - నారదాశ్రమమట.

1. చ. బలకన్. 2. క. నక. చ. సక. 3. చ. తల్పవళి. 4. చ. ముపంకమయ. 5. చ. బంబు. 6. చ. సుఖించుం.

చ. కలఁ డొకబోయ తన్నికట కాననభూమి; నశండు విల్లున
 ములు ధరియించి కల్ల పరమూహము లెత్తినమేఁచుఁబోలెఁ బే
 రలుక వహించెనేని హృదయంబు గలంగు ¹ధరాధరస్థి
 నిలయవసత్కరిం ద్రులకు; నిక్కమ, తక్కుమృగంబు లోర్పునే? 13

టీక. తన్నికటకాననభూమి = దాని చేరువను అడవియందు; కల్లప.....వోలె = శరీరమును దాల్చిన పాపములగుంపులవలె; పేరలుక = ఎక్కువ కోవమును; వహించెనేనిన్ = పొందిన యెడల; ధరాధర.....కరింద్రులకు = కొండగుహలయందు నివసించుచున్న ఏనుగులకు; హృదయంబు; కలంగు = కలఁతపడును; నిక్కమ = ఇది యథార్థమే; ఓర్పునే? = సహించగలవా? (లేవనుట.) అలం. ఉపమ, అర్థావృత్తి.

చ. అడవికి వేటమై నరిగి యాతఁ డొకానొకనాఁ డొకింతయున్
 మెడ మలఁగింపలేక తన మేపాడ ²లొండును రెండు నేకమై
 పొడమఁగ ³బీదకన్నుపడి ⁴బూడిదపండునుబోలె బూచుపా
 రెడు నొక దుప్పికిం గవియఁ బ్రేలి భయజ్వరత ప్తచి త్తమై. 14

టీక. మెడ, మలఁగింపలేక = మెడను త్రిప్పలేక; తన, మేపాడలు = తన శరీరముమీది మచ్చలు; ఏకమై కలసి; పొడమఁగ = గోచరముకాఁగా; బీదకన్నుపడి = బెదరుచూపులుగలిగి; బూచు పాతెడు = బూజుపట్టిన; దుప్పికొ, కవియ = దుప్పిని, ఎదుర్కొనఁగా; ప్రేలి = తపించి; భయ జ్వరత ప్తచి త్తయై = (దుప్పి) భయము అను రోగముచే తపించుబడిన మనస్సు కలదయి; (ముందున కన్వయము.)

తే. ఆ చమూరువు యూభంబుఁ ద్రోచిపఱచె, వింట నమ్రేర్చి బోయ ⁵వెన్వెంటఁ దటిమె
 లోలజివ్వక రాశ ⁷విశాలముఖత, ⁶నోలి భీతేందుమృగకాబమో యనంగ. 15

టీక. ఆ చమూరువు = ఆ దుప్పి; వింటకొ, అమ్మ, ఏర్పి = భయస్సున బాణము సంధించి; బోయ; వెన్వెంటకొ; తఱుమకొ; లోల.....ముఖతకొ = తీటుచున్న నాలుకలచే భయంకరమైన ముఖము కలుగుటను (రాచువున కనుట); ఓలికొ = క్రమమున; భీతేందుమృగకాబమో అనంగకొ = భయపడినట్టియు, చంద్రునియు దున్నట్టియు జికపిల్లనూ అనునట్లు; యూభంబుఁ ద్రోచి = మందను విడిచి; చనియెన్. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. ఆ రురు వీగతిం బఱచి యగ్రమహిం బడి లేచి వెండియున్
 భూరిరయంబునం జని వపుర్యధ సంగమతీర్థతీరవి
 స్ఫారలతానికుంజములు బల్లడి దూఱునెడం గిరాతుండకొ
 స్తూరశిలీముఖంబు దొడి గుండియగాడఁగ నేసె; నేసినన్. 16

టీక. ఆ రురువు = ఆ దుప్పి; ఈగలికొ = ఈరిలిగా; పఱచి = పరుగెత్తి; అగ్రమహి = ముందున్న నేలపై; భూరిరయంబునకొ = ఎక్కువ వేగమున; వపుర్యధకొ = శరీరమునందలి బాధచే; సంగమ.....కుంజములు = సంగమతీర్థమునందలి విశాలములగు తీరలపొదలను; బల్లడికొ = మిక్కిలి వేగముతో; స్తూరశిలీముఖంబు = వాడిబాణమును; తొడి = సంధించి, గుండియగాడఁగకొ = గుండె లలో నాటుకొనునట్లు; ఏసెకొ = కొట్టెను.

1. చ. దనోదర. 2. చ. లాడ్డు. 3. చ. జీత. 4. చ. బూడిదపన్ను. 5. చ. వెన్నంట. 6. చ. దఱుమ. 7. చ. దఱమె. 8. చ. విశాఖ. 9. చ. నోవి.

సీ. ఆశరముఖవిభం బౌ శర మటుదాఁకఁ బవనాభిహారిఁ దూలు బంధుజీవ
కుంజంబు పువ్వులఁ ¹ కూలించువిధమున నవనవత్తులబిందువులు ² దోరఁగఁ
జేయుచు వివృతాస్యకీమః బ్రాణానిల ప్రస్థానపటహాగ్రరవ మనంగ
నార్తనాదముగ్రమ్మ నది యెట్టి తెలిసిటితెమలున నుటికి దేదీర్ఘమాన

తే. హాటకవిమాన మెక్కి విద్యాధరెందుఁ

డగుచు లావణ్యపుష్పాస్తుః డగుచుః జంద్ర

సాంద్రతనుకాంతి యగుచు నలీంద్రమహిమ

గగనమున కేఁగె; లోలుమేను కాన.బడదు.

17

టీక. ఆశరముఖవిభంబు = ఆగ్నిత్వాంతోనమానమైన; పవనాభిహారి = గాలిచెబ్బచే; తూలు = తూలిపోవు - ఊఁగులాడు; బంధుజీవకుంజంబు = ముకేనచెట్టపొద; ప్రకుంజము = చెట్టు' అని పూర్వ టీక. కూలించువిధమున = రాబ్బుచీతిని; నవ.....వులు = త్రొంగ్రొత్త రక్తప్రబిందువులు; దోరఁగఁజేయుచు = స్రవించుచు; వివృతాస్యకీమః = తెఱవఁబడిననోటినుండి; ప్రాణానిల..... రవము, అనంగ = ప్రాణవాయువు బయలుదేఱునప్పటి డప్పుల గొప్పధ్వనులొ యనునట్లు; ఆర్త నాదము = ఏడుపుధ్వని; క్రమ్మ = వ్యాపింపఁగా; అది ఆ దుప్పి; ఏటితెలిసిటితెమలున = నది యొక్కస్వచ్ఛమైన నీటి ప్రవాహమునందు; దేదీర్ఘమానహాటకవిమానము = మిక్కిలి ప్రకాశించు బంగారువిమానమును; విద్యాధరేంద్రుడు = విద్యాధరులను దేవగణమునకు ప్రభువు; లావణ్యపుష్పాస్తుః = చక్కదనమున (తళుకున) మన్నఁగుడు; సాంద్రసాంద్రతనుకాంతి = సాంద్ర నివలె దట్టమైన దేహప్రకాశముకలవాడు; అలీంద్రమహిమ = ఇంద్రుని గొప్పతనమును మీఱిన గొప్పతనముతో; గగనమునకు = స్వర్గమునకు; ఏఁగె; లోలుమేను = వెనుకటి (జింక)దేహము. అలం. ఉడును.

శా. చిత్తం బమ్మత్త మంద నమ్మగవథాజీవుండు లోలోనఁ ద

ద్యౌత్తంబు బలుమాటు మెచ్చి నిజదుర్వృత్తి వినిర్జించుచు

దత్తీరాంబువు నాడి శ్రోలి విగతాతంకాత్మఁడై శుద్ధి ద

లొక్కత్త ముక్తశరీరుడై కనియె దివ్యుల్ మెచ్చ నుచ్చస్థిలిన్.

18

టీక. ఆమ్మగవథాజీవుండు = ఆబోయవాడు; చిత్తంబు = మనస్సు; అద్భుతము, అంద = ఆశ్చర్యమును పొందఁగా; లోలోన = మనస్సునందే; కద్వృత్తంబు = ఆ జరిగినదానినంతటిని - (తాను దానిని చూచి వెంటబడించి, కొట్టఁగా, అది విద్యాధరుడగుట మున్నగుదానిని) ప్రవృత్తంబు = వృత్తి' అని పూర్వ టీక. నిజదుర్వృత్తి = తనచెడ్డవృత్తిని - జంతువులను జంపు పనిని; వినిర్జించుచు = విడుచుచు; దత్తీరాంబువులు, అడి = ఆ తీర్థపుజలమున స్నానమాడి; శ్రోలి = ఆ నీటిని శ్రాగి; విగతాతంకాత్మఁడై = నిర్విచారమైన మనస్సు కలవాడై; కలొక్కత్త = ప్రకాశింపఁగా; ముక్త శరీరుడై = (విరువఁబడిన) ముక్తిపొందిన - దేహముకలవాడై; దివ్యుల్ = దేవతలు; ఉచ్చస్థిలి = గొప్పస్థిలిని; పొందెన్.

క. కావునఁ దత్తీర్థంబున, నేవలనఁ బరాసులగు విహీనమతులకు

తైవల్యసిద్ధి యగునన, నీవలె నతిశుద్ధమతుల నేటికి నెన్నన్ ?

19

టీక. ఏవలన = ఏవైపునను - ఏవిధముననైననునరే; పరాసులు = మరణించినవారు; విహీన మతులకు = మిథిలేనివారికి - మూర్ఖులకును; తైవల్యసిద్ధి = మోక్షసిద్ధి; అగున్ = కలుగును. అలం. ఆధాపత్తి.

సీ, సంధ్యల¹ మూట నిచ్చ² నివాళు లిచ్చుచు బిరుదాంకమాలికల్ పేరుకొనుచు
 లోచూపు దివుట నాలోకించి చొక్కుచుఁ బులకాశ్రుగాద్యద్యములఁ జూరయుచు
 శ్రుతు లెట్లు లట్లు సంస్తుతు లాచరించుచు³ పీనులఁ దత్కథా⁴ వితతి వినుచుఁ
 గరతాళగతులఁ⁵ జొక్కటముగా నాడుచు⁶ నావేశమూర్ఖల నలఁతఁ గనుచు
 తే, విష్ణు నేమింతు రచట నవ్విబుధవల్లభాజనంబులు తత్కృపాభాజనంబు
 లమ్మహాక్రీడనస్థలి నాచరించె, లంఘనాక్రీడనము దొల్లి లచ్చిమగఁడు. 20

టీక. సంధ్యల, మూట = మూడు సంధ్యలయందును; నిచ్చ = ఎల్లప్పుడు; నివాళులు = వళ
 తులు; పేరుకొనుచు = పఠించుచు; లోచూపు = అంతర్దృష్టిని; లెవుట = పూనికతో; చొక్కు
 చు = పరవశమగుచు; పులకాశ్రుగాద్యద్యముల = గగుర్పాటు, కన్నీరు, గొంతునుండి మాట
 రాకుండుటలను; పొరయ = పొందును. శ్రుతులు = వేదములు; ఎట్లు = ఎట్లు వర్ణించునో; సంస్తు
 తులు, ఆచరించుచు = కొనియాడుచుచు; తత్కథావికలి = ఆ విష్ణుని కథలను; కరతాళగతుల =
 చేతులతో తాళములను వేయుచు - చప్పట్లు చఱచుచు; చొక్కటముగా = చక్కగా; ['చొక్క
 టము = స్వచ్ఛము' అని పూర్వజీక.] ఆవేశమూర్ఖల = పరవశతచేతను తెలివితప్పుటచేతను; అలఁత,
 కనుచు = ఆలసటపొందుచు; అవ్విబుధవల్లభాజనంబులు = ఆదేవతాస్త్రీలు, తత్కృపాభాజనంబులు =
 ఆ విష్ణుని దయకు పాత్రము లగువారు; తొల్లి = పూర్వము; లచ్చిమగఁడు = విష్ణువు; అమ్మహాక్రీడ
 నస్థలి = ఆ గొప్ప యాటలాడుచోట; లంఘనాక్రీడనము = గంతులాటను; ఆచరించె = చేసెను.
 మ. విను, ముఖంబున నోడి సంగమమరుద్విద్యేషి యెచ్చోటికి
 చని వెండి జనుదెంచి యచ్చట శిలాసంఘన్నదేహంబుతో
 డనిలాగర్భమునందు డాగఁ గని⁷ గాధక్రోధుడై దేహీ
 తనయుం డాశిల గ్రొచ్చి వైచి⁸ మెదిపె⁹ దద్దెత్తుఁ జూర్ణంబుగన్. 21

టీక. సంగమమరుద్విద్యేషి = సంగముడను రాక్షసుడు; వెండి = మఱుల; శిలాసంఘన్న
 దేహంబుతోడ = తాలిచే కప్పబడిన దేహముతో; ఇలాగర్భమునందు = భూమిలోపలిభాగమున;
 గాధక్రోధుడై = ఎక్కువ కోపము కలవాడై; గ్రొచ్చివైచి = తొలఁచి, పగులఁగొట్టివైచి;
 తద్దెత్తు = ఆ రాక్షసుని; చూర్ణంబుగా, మెదిపె = మిడి యగునట్లుగా నలిపెను.

క. పువ్విలుతుతండ్రి యచ్చట, మువ్వంకమురువున మురలి మ్రోయించె మనం
¹¹బువ్విల్లూరంగ శ్రుతులకు, నవ్విధ¹²ము తదీయపదయుగాంకము¹³ దెలుపన్. 22

టీక. పువ్విలుతుతండ్రి = మన్వభునితండ్రియగు విష్ణువు; మువ్వంకమురువున = త్రిభంగీ
 క్షణితోనుండి; శ్రుతులకు = చెవులకు; తదీయపదయుగాంకము = అతని రెండుపాదముల గుఱుతులు.

క. మహి నేవంవిధచిత్రావహమగు నద్దక్షిణంపువాకిట¹⁴ మహిమల్
 బహువిధముల వినులెంపఁగ, నహిపలియుం బాలఁ డనిన నన్యులవశమే ? 23

1. మూడు. 2. చ. నివారుచిచ్చు. 3. చ. విష్ణుని. 4. చ. వినుతి. 5. శ. ర. మిక్కుటము.
 6. చ. నావేశ. 7. చ. టికిం. 8. చ. బాధ. 9. చ. నిల. 10. మెదిపెన్. 11. క. బువ్విల్లూరంగ, చ.
 ట. శ. ర. బువ్విల్లూ. 12. శ. ర. ముదదీ. 13. చ. దెలుపున్. 14. చ. మహిమల్.

టీక. మహిక్ = భూమిపై; వివవిధచిత్రావహము = ఇట్టిచిత్తములు గల్గించునది. చిత్ర పతము; బహుముఖములక్ = పెక్కుగొంతుల; విసులింకంగక్ = కొనియాడుటకు; ఆహిపతియుక్ = శేఖరుడు; చాలడు = తగడు; అలం. ఆర్థవత్తి.

సీ. తనకటాక్షములు సంతానచిత్రాత్మనిర్మాణవిమాణనికర మన గం
దనవిలాసంబు మద్వైరిశంబరనిష్ఠాదనపాలితపురఃపతాక యనంగ
దన మనస్సరసి సంతత చిదానందవైభవమరాళము కున్మిష ట్టనంగ
దనప్రసాదంబు భక్తవరేణ్యమృతతాళనోచితచంద్రగోళి యనంగ

తే. వెలయు నేదేవి యాదేవి విద్రుమద్రుక్ ద్రున్మిద్ర తనుకాంతిభద్ర పరమ
మాయ భువనేశ్వరి ¹వసింప మధునిరోధి, ²ధామమున గల్లు పశ్చిమద్వార మమరు.

టీక. తనకటాక్షములు = తనకడకంటే చూపులు; సంతాన.....నికరము = కల్పవృక్షము యొక్కయు, చిత్రామణియొక్కయు సృష్టికౌఠ్యైన వరమాణుసమూహము; (భువనేశ్వరిదేవి కటాక్షములు కొరెన కొరికల నొసంగునది యనుట). మద్.....పతాక = నా శత్రువైన మన్మథుడు పాలించుపతాక-చిరువైనది; మనస్సరసి = మనస్సనెడి సరస్సు; సంతత.....మరాళమునకుక్ = శాశ్వతమగు చిదానందవిభవమను హంసకు; ఉన్మిషట్టు = నివాసము; తనప్రసాదంబు = తన యనుగ్రహము; భక్త.....చంద్రగోళి = ఉత్తమభక్తుల దుర్గలిని కడిగివేయుటకు దగిన వెన్నెల [వెన్నెల పలని మంచువలన కడుగఁబడినట్లు ఈ దుర్గవలన దుర్గతులు కడిగివేయఁబడునుట.] విద్రుమ..... కాంతి = హృదయశైట్టయొక్క పింగళవర్ణపు దేహకాంతి కలది; పరమమాయ = మహామాయాస్వరూపిణి; మధునిరోధిధామమునక్ = మధురాక్షసునికి శత్రువగు విష్ణుని నివాసమగు పాండురంగక్షేత్రమున; అమరుక్ = వెలయుచుండును. అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకము, ఉదాత్తము.

ఉ. పార్వహిషక్ నిజాంఘ్రిగల బొట్టనవ్రేల్తుదోమట్టి పట్టి ముక్
బేర్చి దదంగముక్ ⁴మెదిపి పెట్టిన నెత్తురుబొట్టు ⁵బోలి బోధి
తిర్తయవీక్షణం బలిక ⁶దేశమునం గల దుర్గస్వర్గదక్

⁷వార్తణిధారి ⁸యు త్తరపువాకిట నిల్వినవాడు కాపుగొన్.

25

టీక. పార్ = పార్వ - యుద్ధముచేయునట్టి; మహిషక్ = మహిషాసురుని; నిజాంఘ్రిగల = తన పాదమునందున్న; మట్టి, పట్టి = త్రొక్కిపట్టి; ముక్ = తొలుత; పేర్చిక్ = ప్రేరితో; తదంగముక్ = ఆ యనురుని దేహమును; మెదిపి = నలిపి; బోధితిర్తయవీక్షణంబు = తేజోమయమగు (అగ్ని రూపమగు) కన్ను; అలికదేశమునక్ = నొసటియందు; దుర్గక్ = కాళిని; స్వర్గదక్ = మోక్షము నిచ్చుదానిని; కాపుగక్ = రక్షణగా; వార్తణిధారి = నీటియందు పుట్టిన కౌస్తుభమణిని ధరించిన విష్ణువు; [“వార్తణిధారి = కవచసమూహములను ధరించినవాడు - విష్ణుడు” అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ.

క. తరణియు భైమియును బరస్పర మచ్చటఁగూడి నిగుడఁ బావనమగు త
త్సరిదంబువునం దాడిన, నరునకు నవ్వారి చరణసఖమున వెడలున్.

26

టీక. తరణియుక్ = ఆ పేదగల నదియును; నిగుడక్ = వ్యాపింపగా - ప్రవహింపగా; పావనమగు = పుత్రమైన; తత్సరిదంబువునందుక్ = ఆ నీటిలో; అడిన = స్నానముచేసిన; నరు

1. చ. వసింపు. 2. చ. వామ. 3. చ. మట్ట. 4. చ. మెడటి. 5. చ. వోలి. 6. క. దేహము. 7. క. న. 8. చ. వార్తణి. 9. చ. వార్తణి. 10. క. నుత్త. చ. యుత్త. 11. క. గన్. చ. గాన్.

నకుఁ; అవ్వారి = ఆ నదీజలము; చరణనఖనముకుఁ = కాలిగోటియందు; (అందు స్నానముచేసి
వారు విష్ణువు లగుదురు - అనగా వారికి విష్ణుసారూప్యము కలుగుననుట.)]

క. ఎవ్వఁడు వ్యాధిగ్రస్తుం, డెవ్వఁడు భయవిహ్వలాత్తుఁ డెవ్వం¹డధనుం
డవ్వఁ డచ్చటి దుగ్గం, బువ్వలఁ²బూజించి యిష్టభోగము లొందున్. 27

టీక. భయవిహ్వలాత్తుఁడు = భయముచే చలించిన మనస్సు కలవాఁడు; ఇష్టభోగములు =
కోరిన సుఖములను.

వ. ఇన్నాలుగు సంతద్వారంబు లింక బహిర్ద్వారంబుల ప్రకారం బాకర్ణింపు మని
గోకర్ణకుండలుం డాకర్ణనవశంపదాశయుండగు కుశేశయాసనసూతి కిట్లనియె. 28

టీక. అంతద్వారంబులు = లోపలి ద్వారములు; బహిర్ద్వారంబులు = బయటి ద్వారములు;
గోకర్ణకుండలుండు = శివుఁడు; ఆకర్ణనవశంపదాశయుండు = వినుటయందు ఆసక్తమగు మనస్సు కల
వాఁడు; కుశేశయాసనసూతికే = కమలాసనుడగు బ్రహ్మకుమారుడగు నారదునిఁగూర్చి.

సీ. కఱకురక్కనుని నొక్కరుని శిక్కిగఁ⁴ ద్రొక్కి భద్రకాళిక⁵యొందుఁ బ్రస్ఫురించు
నిందుండువిధమున నెందు నే వసియింతు నఱలేక కోటిశ్వరాహ్వయమునఁ
బ్రవహించు నెందు నభంకపోర్తులఁ బుణ్యజల యను జలధియోహమతల్లి
నతజగత్త్రితయ శ్రీనారాయణిదేవి వర్తించు నెందేని వార్త కెక్కి

తే. యట్టి⁶ యట్టాలతోరణ⁷హట్టకుట్టి, మస్సురద్గోపురై డూకమణిమయోరు
హర్ష్యరమ్మంబు కరవీ⁸మరు పురంబు, పశ్చిమద్వారమగు జగత్పతినగరికి. 29

టీక. కఱకురక్కనుని = క్రూరరాక్షసుని; చక్కగఁ = బాగుగా; ప్రస్ఫురించుఁ =
ప్రకాశించునో; అఱ = భేదము ('కొఱఁత'అని పూర్వపుటిక.) అభంకపోర్తులఁ = ఆకసము నంటు
ఎత్తగు అలలతో; జలధియోహమతల్లి = సముద్రమునకు భార్యయగు గొప్పనది; నతజగత్త్రితయ =
వంగియున్న (లొంగిన, మూఁడులోకములు-(స్వర్గ, మర్త్య, పాతాళములు) కలది; వార్తకుఁ, ఎక్కి =
ప్రసిద్ధికెక్కి; అట్టాల.....రమ్మంబు=బురుజులు, తోరణములు, ఆంగడినీధులు, తిన్నెలు, ప్రకాశించు
గోపురములు, దడిగోడలయిండ్లు, మణులుతాపిన మేడలు మున్నగువానిచే చక్కనిది; జగత్పతినగరికిఁ =
పాండరంగశ్రీశ్రమనకు. ["విడూక = లోపల యెముకలు పెరిపి మెత్తినగోడ'అని పూర్వటిక. విడూక
మన దడిగోడ - విడూకము దడిగోడల యిల్లు.]

తే. ఊ⁹ణిఁ గృష్ణానదీతీర శూర్పలాఖ్య, తీర్థరాజాధివాసిన్ తీర్థచరణ
ధామమణి సౌధదక్షిణద్వా¹⁰మేను, జాగరూకతఁ బాలింతు యోగినర్య! 30

టీక. ఊ⁹ణిఁ = భూమిపయ; కృష్ణా.....వాసిన్ = కృష్ణానదీతీరమున నున్న శూర్పల
మను ప్రధానశ్రీశ్రమన నివసించువాడనై; తీర్థచరణధామమణిసౌధదక్షిణద్వారము = తీర్థము
పాదమునగల విష్ణుని నివాసమగు మణిసౌధముయొక్క దక్షిణద్వారమును.

శా. గరోద్ధిక్రైతరంగసంఘముల వీక¹¹ బుష్కరిణ్యాపగా
వార్వేణుల్ దనయు త్రరంపుదెసఁ బర్వంగా గదాపాణియై
సర్వాలంకృతశాలియై వెలయుఁ గంఠధ్వంసనాగారరా
టూర్వద్వారమునం ద్రివిక్రముండు మై బొంగక బయోదచ్చువన్. 31

1. క. డధముం. చ. ట. డధనుం. 2. చ. బూజించు. 3. చ. ట. జక్కగ. 4. చ. ద్రొక్కి.
5. చ. ట. యందు. 6. చ. యిటల. 7. చ. పట్ట.

టీక. గంధోద్రిక్తతరంగసంఘములనికఁ = పొంగిపొరలుచున్న తరంగముల విబ్రుభణముచే; పుష్కరిణ్యాపగావాత్సేజుఁ = పుష్కరిణి యుప నదియొక్క సిటిప్రవాహములు; పర్వంగాఁ = ప్రవహించుగా; సర్వాలంకృతకాలియై = బాగుగ ఆలంకరించుబడినవాడై; కంస.....ద్వారమునకఁ = కంసుని చువిన కృష్ణుని గొప్పసౌధముయొక్క తూర్పుద్వారమున; మై = చేనాము; పయోదవృన్ధి = నీలమేఘకాంతిలో; వెలయున్.

క. ¹ఖరసఖరదళితరత్నః, ²రివృషపక్షో³ 2గుణాంబు పరిచితదీప్తా

త్వ్యరుకేసరహాదుడగు, నరకేసరి యుత్తరంబున గవనిఁ గాచున్. 32

టీక. ఖర.....దోహదుఁడు - ఖరసఖర = వాడిగోళ్లచే; దళిత = బిల్బుబడిన; రత్నః = రాక్షసరాజైన హిరణ్యకశిపునియొక్క; పక్షః = తోడ్పడునది; అరుణాంబు = రక్తద్రవముచే; పరిచిత = సుబంధముపొందిన; సిహత్యరుకేసరహాదుఁడు = ప్రకాశించుచు, మిక్కిలి గొప్పవైన మెడ్రుకల (జూలు) దోహదము (ఎరువు)కలవాడు; నరకేసరి = నరసింహుడు; ఉత్తరంబునగవనికఁ = ఉత్తర ద్వారమున.

క. లోనాలుగు వెలిచాలుగు, నైన మహాద్వారభూము లపవర్గశ్రీ

నీనగ నీనగ రాధ్యు, శ్రీనగరగణితవిభూతిఁ జెందు మునీంద్రా! 33

టీక. అపవర్గశ్రీ = మోక్షసంపదన; ఈనగ = కలంగజేయఁగా - ఇచ్చుటకు; ఈ, నగ రాధ్యు = ఈ కృష్ణునియొక్క; శ్రీనగరగణితవిభూతికఁ = శ్రేష్ఠముయొక్క గొప్ప సంపదన.

వ. అని మఱియు నక్కటియవేల్పుననల్గుగుణప్రకటనపరుండై హరుం డిట్లనియె, 34

టీక. కఱియవేల్పుననల్గుగుణప్రకటనపరుండై = ఆ కృష్ణుని గొప్పగుణములను తెల్పుటయు దానక్షుండై.

— ధర్మరాజు తమ్ముతోఁగూడఁ బాండుగంగక్షేత్రమునకుఁ బోయినకథ —

చ. అభిముఖతత్త్వశాలి సుకృతాధ్యుడునౌ చతురాస్యమానస

ప్రభవుఁడు శిష్యసంఘము లపారము గొల్వఁగఁ దొల్లి యొక్కనాఁ

డిభవురనాథుఁ గౌరవకులేశ్వరు ధర్మజుఁ గానఁబోవ భూ

విభుఁ డతఁ డాతనిం ²దెలిచె వేయివిధంబుల సాధుపూజలన్. 35

టీక. అముఖతత్త్వశాలి = అనగాహితమగు భగవత్తత్త్వము కలవాడు; సుకృతాధ్యుడు = గొప్ప పుణ్యాత్ముడు; చతురాస్యమానసప్రభవుఁడు = బ్రహ్మమానసపుత్రుడైన ననందనుడు; అపారములు = అంతములేనివి; ఇభవురనాథుకఁ = హస్తినాపురాధిపతిని; భూవిభుఁడు, అతఁడు = ఆరాజు-ధర్మజుడు; అతనికఁ = మునిని; సాధుపూజలకఁ = లెస్సగా నుండు పూజలచే-మర్యాదలచే; తెలచెకఁ = తృప్తిపఱచెను.

క. అహితాహితకారణోవి, గ్రహులును సదనుగ్రహప్రగల్భులు ⁴నగు నా

గహనగృహవాసపర్యా, మహితతపోధనులసంగమము పొగడొందెన్. 36

టీక. అహితాహితకారణవిగ్రహులును = (రాజుపక్షమున) శత్రువులకు అహితమునొనరించుటకునైన విరోధముకలవారు, (మునిపక్షమున) హితముకానిదానికి (చెడ్డదానికి) అహితము నొనర్చు

టకునైన దేహము కలవారు; (అనిష్టములను నశింపజేయు నవతరించినవారము.) నవమగ్రహప్రగల్భులు = (రాజుపక్షమున -) మంచివారిని విలువయును ప్రతిభకలవారు, (మునిపక్షమున) గొప్పఅనుగ్రహము (దయ) నందు ప్రతిభకలవారు; గహన.....సంగమము = గహనము నివాసముగా గల ముని యొక్కయు, గృహము నివాసముగాగలిగి తపస్సుచేయు (రాజయోగి)రాజయొక్కయు కలిసికొనుట; పొగడొండెక్ = కీర్తిపంబుడెను. అలం. శ్లేష, శ్రమము.

ఉ. తమ్ములు దాను నప్పుడు పృథాప్రథమాత్మజాఁడంతరంగముకొ
గ్రమ్మినశోకవహ్నిహతిఁ గందుచుఁ గేలు మొగిడ్చి బ్రహ్మచి
త్తమ్మనఁ గల్గు సంయమితంసముఁ బల్కు ఖరాంశుతాపత
ప్రమ్మగుతేనియం జినుకు తమ్ములఁబోల సబాష్పనేత్రముల్. 37

టీక. పృథాప్రథమాత్మజాడు = కుంతిపెద్దకొడుకు - భర్తరాజు; అంతరంగముకొ = మనస్సుకు; గ్రమ్మిన = వ్యాసించిన; శోకవహ్నిగతి = శోకాగ్నియొక్క బెట్టచే; కందుచు = తపించుచు; కేలు, మొగిడ్చి = చేతులుజోడించి; సబాష్పనేత్రముల్ = నీళ్లతో నిండియున్న కన్నులు; ఖరాంశుతాపతప్రమ్మ = సూర్యుని వేడిమిచే వాడినది; అగు = అయిన; తేనియం, జినుకు = తేనెను స్రవించుచున్న; తమ్ముల = పద్మములను; పోల = పోలగా; బ్రహ్మచిత్తమ్మనఁగల్గు = బ్రహ్మ మనస్సునుండి పుట్టిన; సంయమితంసము = మునిశ్రేష్ఠునిగూర్చి - బ్రహ్మమానసపుత్రుడగు నుం దనునిగూర్చి. అలం. ఉపమ.

క. ఏ భీరువనై వేడెద, నోభద్రప్రద! ప్రసాద మొసంగుము నాకుకొ
మీభావంబునఁ బొడమని, దీ భువనత్రయమునందు నింతయుఁ గలదే? 38

టీక. భీరువనై = భయస్వభావుడనయి; భద్రప్రద! = శుభములొనగూర్చువాడా! ఇంత యుక్ = కొంచెమును - అణుమాత్రమును.

శా. చింతాకంతయు వెన్నెదియ్యక కురుక్షేత్రంబునన్ బాపసం
క్రాంతస్వాంతుడనై సుహృత్సుతపితృభ్రాతృదులం జంపి య
త్యంతద్రోహ మొరర్చియుం దిరిగెదన్ బ్రాణంబుతో మత్సముం
డంతర్వాణివతంస! యెవ్వఁడు గలం డాహా! వితర్కింపఁగన్. 39

టీక. పాప.....స్వాంతుడనై = పాపముచే ఆక్రమింపబడిన మనస్సు కలవాడనై; మత్స ముండు = నానంటివాడు; అంతర్వాణివతంస! = జ్ఞానిశ్రేష్ఠుడా!

క. వంగడపువెదురుఁ గోపపు, టింగలమున నేర్చి కనిన యీసిరి నిందా
సంగతిఁ బొగ¹చూరెను; ద, దృఢగురమాక్తికము; ²దీనఁ బసిమియుం గలదే? 40

టీక. వంగడపువెదురుఁ = వంశము అను వెదురును; గోపపుటింగలమున = గోపాగ్నిచే; ఏర్చి = కాల్చి; కనిన = సంపాదించిన; ఈ సిరి = ఈ రాజ్యసంపద - రాజ్యలక్ష్మీ; నిందాసంగతి = నిందయొక్క సంహర్తముచే; తదృఢగురమాక్తికము = భంగశీలమైన ఆ వెదురులోని ముత్యము; పొగ చూరెను = మలినమయ్యెను; దీన = ఈ ముత్తియమువలన; పసిమియు = కాయించెను; అలం. రూపకము.

మ. అసిధారా¹దలితాత్మ బంధుభుజమధ్యస్వైరనిర్యోద్వస²
 మనలై పుట్టిన యివ్వుహాదురితమున్³ మనైట్టియున్⁴వాడిమే
 ధనమిద్దానలభూతిచే నుసిమియున్ దప్పింపలేనైతి; నీ
 కన లు⁵పాటుం దోలంగు? నెట్లు లగుదు? గల్యాణకల్యాత్తుడన్?

41

టీక. అసి.....వసక్ = వాడికత్తిచే సుహరింబబడిన స్వీయ బంధువుల భుజమధ్యమున
 నుండి స్వేచ్ఛగా (పెల్లగా) కారుచున్న ప్రమాపమైన స్వైరచేత; మనలై = మలినమైముటికియై;
 ఇవ్వుహాదురితమున్ = ఈ గొప్ప పాపమును; మనైట్టియున్ = భూమిని దానముచేసియును; వాడి
 మేధనమిద్దానలభూతిచే = ఆశ్వమేధయాగసమయమున ప్రజ్వలించు నగ్నియొక్క సంపదచేతను -
 గొప్ప ఆశ్వమేధయాగము నొనర్చియు; ఉసిమియున్ = తుడిచియును; తప్పింపలేనైతి = పోగొట్టు
 జాలనైతిని. ఏదైన వస్తువుయొక్క ముటికి పోవుటకు మన్ను పెట్టియు, బూడిదపెట్టియు తోముట సహ
 జము; అట్లు తోమికయెడల ఆ ముటికి పోవును. కాని యీ పాప మను ముటికి ఎట్లుచేసినను పోలేదు.
 [మనైట్టుట = మన్ను పెట్టుట - భూమిదానము చేయుటయు; భూతి = సంపద, బూడిదయు;]
 [పూర్వటీకలో 'అసిధారావధిత' అను పాఠము గ్రహించబడి 'వధిత = చంచలబడిన' అను సర్థము
 ఈయంబడినది.] ఈకనటు = ఈ పాపము, ఈ ముటికి; [పూర్వటీకలో 'పాపము' అనిమాత్ర మున్నది;]
 ఎపాటున్ = దేనివలన - ఏరితిని; తోలంగు? = నశించును? కల్యాణకల్యాత్తుడన్ = శుభములచే
 ఒప్పువాడను; ఎట్లులగుదు? అలం. రూపకము, శ్లేష.

క. కర్తము కర్తాంతరహృత్, త్కర్తృత మగువాని: బూనఁ గానము; నిరయాం
 తర్తజ్జనాభిముఖు నీ, దుర్మదుఁ బడనీక నిలుపు ద్రుహిణప్రభవా!

42

టీక. కర్తాంతరహృత్కర్తృతము, అగు = వేఱొక (చెడ్డదైన) కర్తమును నశించుజేయునట్టి
 పనికలది; అగునుదానిన్ = అగునట్టి కర్తనాశకమగు; కర్తము = పనిని; పూనక్, కానము = పూనుటకు చూడ
 లేకున్నాము; నిరయాంతర్తజ్జనాభిముఖున్ = సరకమునందు మునుగొనుటకు సిద్ధముగా ఉన్నవానిని;
 దుర్మదున్ = దురహంకారిని; పడనీక = సరకమున పడనియక; నిలుపుము = నిలువఁజెట్టుము - ఉద్ధ
 రింపుము. [పడనున్నవానిని పడకుండ నిలుపుట మేలని భావము.] ద్రుహిణప్రభవా! = బ్రహ్మ
 కుమారుడా!

క. మావంటివారలకుఁ బా, పావలదృక్కులకు ధర్మ మారయని యన
 ద్భావులకు భవాదృశులగు, శ్రీవైష్ణవవరులె దిక్కు చిత్పూర్ణమతీ!

43

టీక. పాపావలదృక్కులకున్ = పాపముచేత కలగిన చూపుకలవారికి; ఆనద్భావులకున్ = సదభి
 ప్రాయము లేనివారికి; శ్రీవైష్ణవవరులె = ఉత్తములగు విష్ణుభక్తులే; దిక్కు = శరణు; చిత్పూర్ణమతీ! =
 జ్ఞానముచే నిండిన బుద్ధికలవాడా!

సీ. అని యుధిష్ఠిరుఁడు పల్కిన సనందనుఁ డాత్మ నలరి యిట్లును నమ్రహాత్ముతోడ
 'నీపాల శాంబరీగోపాలుఁడు గలాఁడు పరమవైష్ణవపథర్థపరత మెలఁగు
 నీమోముఁ గనుఁగొన్న నిఖిలాఘములు వోవు నెగదాఁకి యడఁగుతొనిగలలీల
 వారిభక్తి యను గంగ కడ్డమే? కలుషపుటిసుకచేఁ గట్టిన యసదు⁷కట్ట

1. క. వధితా. శ. ర. దళితా. 2. శ. ర. ధ్వనిన్. 3. క. మనైట్టి. చ. శ. ర. మనైట్టి.
 4. చ. వాసి. 7. చ. పాల. 5. క. లుఁదోవు. చ. లువోవు. 6. క. తూలిక. చ. తూనిక. ట, మాలిక.
 7. క. గట్ట. చ. కట్ట.
 పాంధురంగ—38

తే. దురితరాశి మునింగి శ్రీసరునిభటుడు, తోయపద్మదళచ్ఛాయఁ బూయఁబడఁడు
రేయుఁబగులు వృథా చింతనేయనీవు, ప్రాకృతుండవే! భూలోక¹ పాకవిమత! 44

టీక. నీపాలక్ = నీపక్షమున; శాంబరీగోపాలుఁడు = మాయగొల్లఁడు - గోపాలుఁడుగా
అవతరించిన విష్ణువు; కలాఁడు = ఉన్నాఁడు; పరమవైష్ణవధర్మపరతక్ = ఉత్తములగు విష్ణుభక్తుల
యాచారములయొడ నాసక్తితో; మెలగు = సంపదించుచున్న; నిఖిలాభములు = సమస్తపాపములును;
నెగదాఁకి = అగ్నిని తాఁకి; అడఁగు = నశించునట్టి - మాడిపోవునట్టి; తూనిగలలీలక్ = తూనిగల
(వతంగముల)వలె; 'వతంగవద్వహ్నిముఖం వివిత్సః' అని కుమారసంభవమున కాళిదాసు. ['తూలికల
లీలక్ = దూదియేకుల విధమున' అని పూర్వటీక.] కలుషపుటియకచేక్ = పాపము అను ఇసుకతో;
అనదుకట్ట = చిన్న అనకట్ట; తోయపద్మదళచ్ఛాయక్ = నీటిలోనున్న తామరాకురీతిని; వృథాచింత =
పనికిమాలిన విచారము; ప్రాకృతుండవే! = మూఁడుండవా? భూలోక పాకవిమత! = భూలోకమునకు
ఇంద్రుడైనవాఁడా! - ధర్మరాజా! అలం. ఉపమ, రూపకము.

ఉ. కర్తవ్య గావు హర్తవ్యనుగా వభిరక్షివి గావు నీవు స
స్మిర్తిధురీణి! యింతకును గృహ్లాడే మూలము గాన పుణ్యవి
స్ఫూర్తిగఁగఁ బాపవైకృతముఁ బూరుషఁ బొందునె? యస్వతంత్రతక్
వర్తిలుచున్మిక్; ద్రెడ్డునకు వచ్చునె పాకగుణాగుణావలుల్. 45

టీక. కర్తవ్య = సృష్టికర్తవ్య - చేయువాడవు; హర్తవ్య = నశింపజేయువాడవు; అభిరక్షివి =
రక్షించువాడవు; సస్మిర్తిధురీణి! = గొప్పకీర్తికలవాఁడా! పుణ్యవిస్ఫూర్తియుక్ = పుణ్యముల
ప్రకాశమును; పాపవైకృతముక్ = పాపముల వికారమును; అస్వతంత్రతక్ = స్వాతంత్ర్యము
లేకుండునట్లు; వర్తిలుచున్మిక్ = ప్రవర్తించుచుండుటచే; పూరుషునిక్ = మనుష్యుని; పొందునె!
[పుణ్యపాపములు కర్మానుసారములనియు, పురుషుడు నిమిత్తమాత్రుడనియు భావము.] పాకగుణాగుణా
వలుల్ = వంటయొక్క మంచిచెడ్డలు - రుచులు; ద్రెడ్డునకుక్ = అబకకు; వచ్చునె! = రావుగదా!
అలం. దృష్టాంతము.

క. పరులకతంబుననేనియు, హరి నొకమరి దలఁచ భద్రమగు ఖలులకుఁ; ద
న్నిరతస్వరణాచరణాధ్యులు నిత్యపదవిఁ బొందుట యరుదే! 46

టీక. ఖలులకుక్ = దురాత్ములకు; పరులకతంబుననేనియుక్ = శత్రువులకారణముచేతనైనను;
తన్నిరతస్వరణాచరణాధ్యులు = అతనిని ఎల్లపుడును స్మరించుటచే సంపన్నులగువారు - ఎల్లపుడును
భగవంతుని స్మరించువారు; నిత్యపదవిక్ = మోక్షమును; అరుదే! = అశ్రద్ధమా! కష్టమా! అలం. అధాపత్తి.

తే. ⁴ధారుణీవల్లభులకంఠఁ దక్కుచోట, నశ్వమేధంబు నిష్ఫలంబగు విధమున
నర్థవంతంబు గాదు సత్యాకళత్ర, ⁵నేవ కిలఁ బూని నేయు పాచితముశతము. 47

టీక. తక్కుచోటక్ = మిగిలినయెడ; పాచితముశతము = నూఱు ప్రాయశ్చిత్తములు; అర్థ
వంతంబు = ప్రయోజనకారి - ఉపయోక్తమైనది. అలం. ఉపమ.

క. భ్రాతృవధపితృవధాదుల, పాతకములు రావు విష్ణుపదభక్తులకుఁ;
దైతేయసూను లిరువురు, నేతద్వ్యవహారపాక్షు లిభపురనాథా! 48

1. చ. ట. పాకవిమత! క. పాలవిమత. 2. చ. జుఁడిం. 3. చ. చరణా. 4. క. ర. ధారుణీ.

5. క. ర. నేవకుల.

టీక. ఇహపురవాహ! = హస్తపురప్రభువనగు ధర్మజా! జైత్రేయశూరులు = రాక్షససహజులు. ప్రహ్లాద, విభీషణులు; వికటవృక్షవనసాక్షులు = ఇట్టివనికీ సాక్షిభూతులు. (విభీషణుడు శ్రాతృపథ మనకును, ప్రహ్లాదుడు విత్పవధమునకును సాక్షులు.)

శా. ఆ కంసాన్త్రశంస సీమవి నువ్వీష్టాఽమృతీం చాల్మః బె
 జ్ఞాకంపించి తొలంగుంగాక, నిను డాయన్నేర్పునే పాతకా
 నీకంబుల్? విగర్హ చీకటుల నెంచే గంటిమే? వింటిమే?
 క్షాకాంతాధిః! లోకచంగ్రహమసీషంజేసి తీ ప్రశ్నమున్.

49

టీక. ఉవ్వీష్టాఽమృతీం = మిక్కిలి వెల్లడియగునట్లుగా; పారకానీకంబుల్ = పాపముల గుంపులు; వెల్లు = ఎక్కువగా; ఆకంపించి = వణకరిపోయి; ఈ ప్రశ్నమున్ = ఇట్లు నన్ను పృచ్ఛ చేయుటను; లోకచంగ్రహమసీషన్ = జనుల తరించువర్ణముకొఱకగు కోరికతో; జేసితి = జేసితివి. అలం. వృష్టాంతము.

క. అటులేనియుఁ జెప్పెన నీ, పొటిపొటి తలపోతలెల్లఁ బోవనడువు; మా
 రట మడుగు; నెచ్చనము నెక్కటిగా నొనరించి గట్టిగా విను మధిపా!

50

టీక. అటులేనియున్ = అట్లయినయెడల - లోకచంగ్రహార్థ మడిగినయెడల-సిపాటిపొటితల పోతలు = నీచిన్నచిన్న ఆలోచనలు - కొంచెపుటాలోచనలు; పోవనడువుము = పోగొట్టుము; ఆరటము = కలఃతపాలును; ఉడుగుము = విడువుము; ఎక్కటిగాన్ = చలనములేక - స్థిరముగా.

సీ. తలఁపించు నేదేవుతనువునం దఖిలాండములు పయోనిధిభంగవిలసనముల
 నేదేవుమహిమకు నింతయు ¹దంతిప్రపదలగ్నతదితరపదసమాన
 మేదేవు నిజమాయ నెవ్వారు గడచననేరండు తనమేనినీడఁ బోలె
 నేదేవుఁ డింతకు నింతయై యంతకు నంతయై గుఱిలేక యతిశయిల్లు

తే. నా జగత్కర్త దుష్టసంహరణబుద్ధి, విట్టలుండన ధర నుద్భవించె, ఔత్త
 పాలుఁడును బుండరీకండుబలసికోలువ, నుండు తీర్థంబునకు నేగు ముదయకాంత.

టీక. ఏదేవుతనువునందున్ = ఏ విష్ణుని శరీరములో; అఖిలాండములు = సమస్తలోకములు; పయోనిధిభంగవిలసనముల్ = సముద్రములోని అలల సొంపును; తలఁపించున్ = తలఁపునకు తెచ్చునో; (లోకము లతని కుక్షలో సముద్రమున అలలు ఉన్నట్టుండవనుట.) మహిమకున్ = గొప్పరసము నకు; దంతిప్రపదలగ్న తదితరపదసమానము = ఏనుఁగు అడుగులలో అణగియుండు తక్కినవాని అడుగులతో సమానమనునో; (ఏనుఁగు అడుగుజాడలో తక్కిన జీవులయడుగుజాడలిముడునట్లు-విష్ణుని మహిమ తక్కిన దేవతలమహిమను మిక్కిలిగా అతిక్రమించునని భావము.) నిజమాయన్ = సొంతమైన మాయను; కడచననేరండు = మీఱజాలఁడో - [ప్రతివృత్తియు తన తన నీడను విడువనిరీతిని, విష్ణుమాయకును లొంగియుండుననియు, దానిని తప్పించుకొనఁజాలఁడనియును భావము] ఇంతకునింతయై = స్వల్పము కంటె స్వల్పమై; అంతకునంతయై = గొప్పదానికంటె గొప్పవాడై; గుఱిలేక = మేఱమీఱి; అతిశయిల్లున్ = ప్రకాశించునో - [అణి రణియాన్, మహతో మహియాన్ అని ఉపనిషదుక్తి.] ఔత్తపాలుండు = ఔత్తపాలుడగు భైరవుండును; బలసి = పరివేష్టించి - చుట్టుకొని; ఉండు; తీర్థంబునకున్; ఉదయకాంతన్ = అభ్యుదయముకొఱకైన కోరికతో; ఏగుము. [ఉదయకాంతన్ = గౌరవాశ్రితచేత అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ, ఉదాత్తము.

1. క. దంతిప్ర. చ. దంతిప్ర. 2. క. పోలె. చ. ట. బోలె.

క. ఏఁగి మహానదివారిం, దోఁగి హరిం గొలువు; నిఖిలదురితశ్రేణుల్

కాఁగిన యిను మామిష మని, మూఁగికొనిన మక్షికాసమాహంబు లగున్. 52

టీక. మహానదివారిక్ = భైమినీటిలో; తోఁగి = మునిగి; కొలువు = సేవింపుము; నిఖిలదురిత శ్రేణుల్ = సమస్తపాపసమాహంబులు; అమిషమని = మాంసమును భ్రాంతితో; మక్షికాసమాహంబులు = ఈఁగలగుంపులు; అగున్. అలం. నిదర్శన.

తే. బ్రాహ్మణుని దల్లిఁ దండ్రిని భ్రాత దాత

గురుజనంబుల హింసించు క్రూరుడైన

శీఘ్రపానాభిరతుఁడు దుశ్శీలుఁడైనఁ

పాండురంగాధిపతిఁ గాంచి పరము నొందఁ.

53

టీక. భ్రాత = సోదరుని; దాత = ఇచ్చువానిని; శీఘ్రపానాభిరతుఁడు = మద్యపానమున ఆసక్తికలవాఁడు; పరము = పరమపదమును.

క. నావిని ధౌమ్యాదిమహీ, దైవతములుఁ దమ్ముగవియుఁ దను గొలువఁగ శో

కావహమతి భవదగ్రజ, దీవనగొని చనియె నయ్యుధిష్ఠిరుఁ డెలమిన్. 54

టీక. ధౌమ్యాదిమహీదైవతములు = ధౌమ్యుఁడు మున్నగు బ్రహ్మణులు; తమ్ముగవి = సోదర సమాహము, శోకావహమతి = విచారముతోఁ గూడిన మనస్సుకలవాఁడై; భవదగ్రజాదీవన = నీ ఆస్థ యగు సనందనుని యాశీస్సు; ఎలమిన్ = ప్రీతితో.

ఉ. ఆ కుముదాప్తవంశవిభుఁ డంతఁ గనుంగొనియెన్ వసుంధరా

నాకము నాకుపాకశుకనాసశుకాదిక సన్తునిస్తుత

శ్లోకము శోకకర్థమవిశోషణలోకహితప్రభాసము

త్రేకముఁ దాపవహ్నిజలశీకరనేకముఁ బొండెరీకమున్.

55

టీక. కుముదాప్తవంశవిభుఁడు = చంద్రవంశపురాజు; వసుంధరానాకము = భూలోకస్వర్గమును; నాకుపాక.....శ్లోకము = వాల్మీకి, శుకనానుఁడు, శుకఁడు మున్నగు మునులచే కొనియాడఁబడిన గొప్పకీర్తి కలదానిని; శోక.....త్రేకము = విచార మను బురదను ఎండించునట్టి సూర్యకాంతి (ఎండ)చేత హెచ్చైనదానిని; తాప.....నేకము = తాపాన్నిని చల్లార్చుటకు చల్లని నీటితుంపరులఁ జల్లుట యగుదానిని; పొండెరీకము = కనుంగొనియెన్. అలం. పరికరము, రూపకము.

లయగ్రాహి. కంబువు నరాశచికురంబులుఁ గటికృతక

రాంబురుహయుగ్మ మళికాంబకము నగ్న

త్వంబుఁ బని రొప్పు వెదురుం బెరుగు నుడ్డపాడ

లుం బదములం బలుకుచుం బొదలు మువ్వల్

జంబుఫలజిద్రుచిభరంబు మకరాకృతిఁ గ

రం బమరుఁగుండలములుం బరఁగఁ బంచా

బ్దంబులఁ దలిర్చు నినువుం బతి భజించె ద్రిజ

గంబులకు రోహణనగంబగు నగణున్.

56

1. చ. గిన హరి. 2. క. హింసించి. చ. ట. హింసించు. 3. చ. శీఘ్ర. 4. క. పాండు. 5. చ. బలుకు.

టీక. కంబువు = శంఖము; ఆరాశచివరములు = దట్టపుతలమెడ్రుకల; కటి.....
యగ్గము = మొలపై ఉంచుకొనిన చెండు చేతులు; అశికాంబుకము = నొసటి కన్ను; నగ్నత్వంబు =
దిగంబరత్వమును; ఛేక్ = ఆలమందను; రొప్పు = త్రోలు; వెదురుక్ = ఉడ్డ = నాలుగు; పొడలు(?)

చలపముక్ = ధ్వజచేయుచు; పాదలు = ప్రకాశించునట్టి; జంబుఫలజీద్రుచిభరంబు =
నేరేడుపండుకాంతిని బయించు గొప్ప కాంతియును; మకరాకృతిక్ = మొసలిరూపుతో; కరంబు,
అమరు = మిక్కిలి పెప్పవమైయున్న; పరగక్ = బిప్పగా - ప్రకాశింపగా; పంచాజ్ఞంబులక్ =
ఐదేడ్డయాడుతో; రుసువుక్ = బిడ్డను; రోహదాశగంబు, అగు = రక్షచర్యతమైన; అగణ్యక్ =
లెక్కింప సాధ్యము కానివానిని; కతి = రాజు - యధిష్ఠియందు; భజించెక్. అలా. స్వభావోక్తి,
ఉపమ.

క. పుష్కరిణిః దీప్తమాషియుః, బుష్కరదళనయనుమూర్తిః బూజించియు నా
విష్కృతశుభోన్నతియు నతి, నిష్కల్తమమలియు నయ్యె నృపతి మునిపతి! 57

టీక. పుష్కరిణిక్ = కటాకమునందు - తీర్థమున; తీర్థరూడియక్ = స్నానముచేసియు;
పుష్కర.....మూర్తిక్ = తామరచేతలవంటి కన్నులు కల శ్రీకృష్ణుని; అవిష్కృతశుభోన్నతి
యక్ = ప్రకటింపబడిన (వెలువరింపబడిన) గొప్ప శుభములు కలవాడును.

క. దానంబున చిత్తగురుపతి, దానంబున నైన కీడుఁ దలఁగి హరికృపా
దానంబు నందెఁ గురుపతి, దానం బునదుచ్చవంబు దాసికిఁ గలదే? 58

టీక. పిత్త.....దానంబునక్, ఐన = తండ్రిలయు, గురువులయు, మిత్రులయు చంపు
టచేగలిగిన; కీడు = పాపము; తలఁగి = తొలగించి - పోగొట్టి; కురుపతి = ధర్మజుడు; హరికృపా
దానంబుక్ = విష్ణుని దయను స్వీకరించుటను; దానక్ = అందువలన; పునరుద్భవంబు = పునర్జన్మము;
దాసికిక్ = దానము చేయువానికి, కలదే? = లేదు. అలా. అనుప్రసము.

తే. ఆ యతీంద్రుండు ఋత్విజాఁ డయ్యె; వేది,యయ్యె శ్రీపాండరీకమహాస్థలంబు
పాపవశువుల విశసించి భక్తిచరువు, పాండురంగాగ్నిలో వేల్పు పాండవునకు.

టీక. పాపవశువులక్ = పాపములను వశువులను; విశసించి = నటికి; భక్తిచరువుక్ = భక్తి
యను హోమార్థమగు నన్నమును; పాండురంగాగ్నిలోక్ = పాండురంగఁడను అగ్నిలో; వేల్పు =
హోమము చేయునట్టి; పాండవునకుక్ = ధర్మరాజునకు; ఆ యతీంద్రుండు = ఆ సందన మహా
ముని; ఋత్విజాఁడు = యాగము చేయుచువాఁడు; వేది = యజ్ఞముచేయు స్థలము. అలా. రూపకము.

వ. ఇవిధంబున నవిధువంశనతంసంబు కంసమర్దనసాక్షాత్కారదర్శనంబు నిజమరిత
కర్మనంబు నాపాదించుటఁ గృతార్థుండై పాండరీకవాస్తవ్యులగు పుండరీకాది
విద్యత్పుండరీకంబుల నొండొండఁ గీర్తించుచుం బ్రవర్తించి కతివయదిసప్రచా
రుండై యచ్చటనుండి నిజానుజద్విజననాథంబుగా గజపురంబునకుం జను దెంచి
సుఖంబుండె నట్లగుటంజేసి, 60

టీక. విధువంశవతంసంబు = చంద్రవంశమున శ్రేష్ఠుడగు ధర్మరాజు; నిజమరితకర్మనంబునక్ =
తన పాపముల నాశనమును; ఆపాదించుటక్ = కలుగఁజేయుటచే; విద్యత్పుండరీకంబులక్ = ఉత్తమ
విద్వాంసులను; కతివయదిసప్రచారుండై = కొన్నిరోజులు మెలగినవాడై - నివసించినవాడై;
నిజానుజద్విజననాథంబుగాక్ = తన సోదరులతోను, బ్రాహ్మణులతోను మాడుకొని; గజపురంబునకుక్ =
హస్తినాపురమునకు.

క. ¹అదియె మహాఫలమని తన, హృదయంబునఁ బొండరిక మెవ్వఁ డెఱుంగఁ దా
మోదుక చను ¹నిదియ ముక్తి, ప్రద మని ²పెరతీర్థమునకు బహునిగమనిధీ! 61

టీక. మహాఫలము = గోవుఫలమైనది; మోదుక = తెలివిమాలినవాడు - మూర్ఖుడు; పెఱతీర్థమునకు = వేటొక పుణ్యస్థలమునకు; బహునిగమనిధీ! = పెక్కు శాస్త్రముల నెఱింగిన నాదరమునీ!

క. వాలిన దప్పి వియడ్పుర, కూలంబున నుయ్యి ద్రవ్య కుమతి గలిగినన్

శ్రీలలనావిభుఁ డుండని, నేలయు క్షేత్రమని ³యరుగు నీచుఁడు గలుగున్. 62

టీక. వాలినదప్పిన్ = అతిశయించిన దప్పికతో; వియడ్పురకూలంబునన్ = గంగానదియొడ్డున; కుమతి = చెడ్డబుద్ధికలవాడు - నీచుడు; శ్రీలలనావిభుఁడు = సిరిమగడగు విష్ణువు.

చ. మసనమునందునైనఁ బురమార్గమునం బడియైన నింటనై

న సకలగర్వి తస్థలమునం బ్లవగేహమునందునైన నా

కసమున నీట నేలపయిఁ గంకటిమీఁదనునైన మానవుం

డనువులఁ బాసి నిష్కులుఘడై హరి దానగు నమృతాస్థలిన్. 63

టీక. మసనమునందునైనన్ = శక్తకానమందైనను; సకలగర్వి తస్థలమునన్ = అందరిచేతను నిందింపఁబడిన చోటనైనను; ప్లవగేహమునందున్ = మాలవాని యింటియందు; కంకటిమీఁదను = ముంచముపైని; నిష్కులుఘడై = పాపములు లేనివాడై; తాన్ = ఆ మరణించినవాడు.

క. విను పతితుఁ డైనఁగానీ, చని తత్తేత్రంబునందుఁ జా⁴నోచి పున

ర్జననంబు గనఁడు గావున, జనులకు నా స్థలమునందుఁ జనుఁ దను పూడ్వన్. 64

టీక. పతితుఁడు = చెడిపోయినవాడు; చానోచి = మరణించి; తనువు = దేహము; పూడ్వన్, చనున్ = విడువఁదగును.

ఉ. అద్రిభృదుత్తరాశ శతహస్తమితావని నున్న వాఁడు బో

ధిద్రుమమూర్తియై నృహరి తీర్థనివాసులఁ గాంచు పూన్కి, నో

భద్రవిచార! యా భువనభర్తకు నుత్తరభాగ మూఁది య

తుద్రసుఖోన్నతిన్ వెలయుఁ గుండలతీర్థము తీర్థరాజమై. 65

టీక. అద్రిభృదుత్తరాశన్ = గోవర్ధనధారి యగు కృష్ణునకు ఉత్తరపుదిక్కున; బోధిద్రుమమూర్తియై = రావిచెట్టురూపు కలవాడై; ఊఁది = అంటి; అతుద్రసుఖోన్నతిన్ = తక్కువకాని మేలి సుఖములతో;

క. విందుఁ దన తోడుగు మణిమయ, కుండలయుగ మచట దాఁచె గొండ గొడుగుగా
నుండు నతఁ డనఁగఁ దద్గుణ, కుండలపరిపూర్ణకర్ణకుహరుండ నగుచున్. 66

టీక. తనతోడుగు = తాను ధరించుచున్న; గొండ.....నతఁడు = గోవర్ధనగిరిని గొడుగుగా ఎత్తివేసిన కృష్ణుఁడు; తద్గుణ.....కుహరుండను, అగుచున్ = ఆ విష్ణుని గుణము లను కుండలములచే నిండిన చెవులు కలవాడ, నగుచు; విందున్ = వినుచుందును.

1. శ. ర. అదియ. 2. చ. మోదుక. 3. క. నిదియు. చ. ట. నిదియ. 4. శ. ర. పెఱ. 7. ఛ. యెఱుగు. 5. క. నోచి. చ. ట. నోచి.

సీ. ఆ కుండలాఖ్యతీర్థాంబుధారల నాచి నరకేసరి భజించు నరుడు రాజ
సూయఫలం బొందుఁ జూపె! యా వేలుపుటేలిక జాట్టిరా నేను చేతు
ల వెడల్పు నేల వాలాయంబుగాఁ గన పూడ్చి యల్కి ¹భజించుచున్న జనుల
చేతఁ బూజలు గొను పూతనాభూతనారీహస్త బహుజనశ్రేణులందు

తే. వారు ముక్తులు ధర జీవవంతులయ్యు, వారి పితరులు తృప్తులై వజ్రలువారు;
వారు చరియించుచున్నయ్యుర్వరయ తెల్ల, దీవి; వారలవలకులు చేపకథలు. 67

టీక. బందుఁజూపె! = పొందుచు నుమి! వేలుపుటేలిక = చేపతావిభుని - నరసింహుని;
వాలాయంబుగా = నిరుతరముగా; పూతనాభూతనారీహస్త = పూతన యను రాక్షసస్త్రీని చూపిన
కృష్ణుడు; వారు = అట్లు నేమించువారు; ఉర్వరయ = స్థలాదే; తెల్లదీవి = శ్వేతద్వీపము.

తే. ఆ నృకేసరి భజియింతు రమరకన్య, లెన్నఁ బెక్కండు హారతు లిచ్చి యిచ్చి
వారిఁ గొల్వక గర్వింతువారు తే. త్ర, మండలమున సుఖస్థితి నుండలేరు. 68

టీక. ఆమరకన్యలు = దేవకన్యకలు.

ఉ. ఆ నరసింహు మ్రొల మృతులై కులకోటిసమన్వితంబుగా
మానవు లూర్ధ్వలోకసుఖమగ్నతఁ జొక్కుదు రెల్ల కాలమున్;
దానికే ²గప్పయైన [†]ప్రయుతప్రియపుత్రుడె సాక్షి; యచ్చట
గానితెఱంగులక మెలఁగు కష్టమతుల నిరయైకసంగతుల్. 69

టీక. కులకోటిసమన్వితంబుగా = లెక్కలేని వంశములతోఁ గూడుకొనునట్లుగా; ఉర్ధ్వ
లోకసుఖమగ్నత = స్వర్లోకసుఖములందు మునుగుటచే; చొక్కుదురు = పరవశు లగుదురు.
ప్రయుతప్రియపుత్రుడు = ప్రయుతునిఁ కుమారుడగు అయుతుడు; కానితెఱంగులక = చెడ్డ
దారులను; నిరయైకసంగతుల్ = నరకమునే పొందువారు (అగుదురని భావము).

ఉ. పంకజపత్రనేత్రునకుఁ బల్కిమదిక్కున నుండు నానమ
త్పంకరుహాసనాద్యమరపాల మలోలము పద్మతీర్థ మో
పంకవిదూర! కేలఁగల పద్మము నచ్చట దాచినాడు చ
క్రాంకుడు మున్ ద్రిదంష్ట్ర మనుజాశననాశనహేతుకంబు ³గాన్. 70

టీక. పంకజపత్రనేత్రునకు = తామరచేతలపంటి కన్నులు కల కృష్ణనకు; ఆనమత్...
...పాలము = నమ్రులగు బ్రహ్మదేవతలచే నేమింపఁబడునది; అలోలము = చలనము (కదలిక)లేనిది;
త్రిదంష్ట్ర)...నాశకంబుగాన్ = త్రిదంష్ట్రుడను పేరిటి రాక్షసుని నాశమునకు హేతువగునట్లుగా.

క. ఆ తీర్థతనువునకు లక్ష్మీతరుణీవల్లభుండు జీవము వృజినో
పేతుండు ననవధి సవనో, ద్భూత ఫలం బందు నందు బొంది విడిచినన్. 71

టీక. ఆ తీర్థతనువునకు = తీర్థరూపముగనున్న దేవుని శరీరమునకు; జీవము = ప్రాణము;
వృజినోపేతుండును = పాపములతో కూడుకొన్నవాడును; అందుకొ = అచ్యుట; బొంది = శరీర
మును; అనవధిసవనోద్భూతఫలంబు = హద్దులేని యాగముల ఫలమును; అందుకొ = పొందును.

ఉ. పాపదురాపరూపమగు పద్మసమాహ్వయతీర్థమాలిని
 రే పురుషుండు గ్రోలు నొకయించుక యెన్నఁడు నేని వానికిఁ -
 బాపము లభ్రపుష్పములు; బంధనముల్ శశశాబళ్యంగముల్;
 తాపవికారముల్ మరుజలంబులు పుట్టువు లశ్శతైలముల్.

72

టీక. పాపదురాపరూపము = పాపాత్మలచే పొందరాని రూపుకలది; ఎన్నఁడునేనికొ = ఎప్పుడైనను; అభ్రపుష్పములు = గగనకుసుమములు - లేనివనట; శశశాబళ్యంగముల్ = కుండేటిపల్ల కొమ్ములు (లేనివి). మరుజలంబులు = మరుభూమిలోని నీళ్లు (లేనివి) అశ్శతైలముల్ = తొలిలోని నూనెలు. (లేనివి.) అలం. నిదర్శన.

— సుశర్మోపాఖ్యానము-పద్మతీర్థప్రభావము —

క. ఒకఁడు సుశర్మాఖ్యుఁడు ఘాతుకుఁడు గలఁడు; కల్లుద్రాగు; దునుము ధరామ
 ర్త్యకులుల; నఱ దలచు గురు, నకు; గనకము దొంగిలుం దినము నజపుత్రా 73

టీక. సుశర్మాఖ్యుఁడు = సుశర్మ యనుపేరు కలవాడు; ఘాతుకుఁడు = హ్రుదుడు; ధరామర్త్యకులులకొ = బ్రహ్మణులను; దునుముకొ = చంపును; అఱ = ద్రోహము (కీడు).

క. ఆ వృషలీపతి యావ, జీవంబుఁగ సంతనంతఁ జేసిన నానా

హోవిసరంబులు పటమునఁ, గోవలు వడ వ్రాసి చిత్రగుప్తుఁడు దాఁచెన్. -74

టీక. వృషలీపతి = కూద్రస్త్రీభర్త - కూదుడు; అంతనంతకొ = క్రమక్రమమున; నానా హోవిసరంబులు = పెక్కులైన పాపముల గుంపులు; చిత్రగుప్తుఁడు = యమునిలేకరి; పటముకొ = గుడ్డకాగితముపయిని; గోవలువడకొ = పూసగుచ్చినట్లు - పంక్తులు తీర్చి; [‘గోవలు = దొంగులు’ అని పూర్వటీక.]

శా. ఆ నీచుం దొకనాఁడు వాఁడిమి జతుర్వాధాన్వితుండై పెనుం

గానం దెర్వులు గట్టి యేగు ప్రజలం ¹గట్టిడియై దోచి నీ

రానకొ రోయుచు నుండెదప్పిగొని మధ్యాహ్నతపాపాతజ

గ్లానిం దత్సమయార్తకాసరముఁ బోలంజాలి ³నల్దిక్కునన్.

75

టీక. వాఁడిమికొ = శార్మముతో; చతుర్వాధాన్వితుండై = నల్లరు వేటకాండ్రతో (అనుచరులతో) కూడినవాడై; పెనుంగానకొ = పెద్ద యడవిలో; తెర్వులుగట్టి = దారులు అడ్డ గించి; ఏగు = ప్రయాణముచేయుచున్న; కట్టిడియై = హ్రుదుడై - నిర్దయుడై; సీరానకొ; మధ్యాహ్నతపాపాతజగ్లానికొ = మండుబెండ వై బడుటవలనఁ గల్గిన బడలికవలన; తత్సమయార్త కాసరముకొ = అట్టి మండుబెండలో బాధపడు దున్నపోతును; పోలంజాలి = పోలగలిగి; అనకొ = త్రాగుటకు; సీరు; రోయుచునుండెకొ = వెదకుచుండెను.

ఆ. అంతఁ బద్మతీర్థమంట వాఁడు గని యందుఁ, జెనుట వాయ మునిఁగి విమలవారిఁ
 గ్రోలి రావిమొదలఁ గూర్చుండి యొకయింత, నిలిచి యింటి కరిగె వలయురీతి.

టీక. విమలవారికొ = నిర్మలాదకమును; రావిమొదలకొ = క్షేత్రములోని రావికెట్టు నీడను; నలయురీతికొ = ఇచ్చవచ్చునట్లు.

శ. ఆ విషము మేన నూని త,దావిర్చినదఘచయంబు నరుగఁగ రాచె

బోవక నలసంక్రాంతమ, హావిషధరవిషము కలిలయము చేయుక్రియన్.

77

టీక. విషము=సిరు; తదావిర్భవవభువయంబుక=వాడు చేసిన పాపముల సమాహమము; కరం గంగ= కరణిపాపనట్లు; పాపక = విషవక; నల.....విషము = నలునియందు ప్రవేశించిన కర్మోటపని విషము; కలలయంబును = నలునియందలి కలిని కళించుచేయుటను. అలం. ఉపమ.

ఆ. అంతః గొంతకాల మరుగంగ మృత్యుగో, చరత సున్నయా సుశర్మకడకు
లిఖితతత్త్వరాఘ టివయైన పటముః దై,ప్రించి చిత్రగుప్తుః డెంచి చూచి. 78

టీక. మృత్యుచరక=, ఉన్న = చచ్చుటను పొందిన - మరణించిన; లిఖిత.....లిపి = వ్రాయబడిన వానిచే (సుకర్త చే) చేయబడిన పాపముల లిపి కలది; పటముక = గుడ్డకాగితమును.

క. దురితశతకోటులం ద,క్షర మొకటియుఁ గానలేక కంపవికృతిభం
గురతాయుతుడై జముకడ, కరిగి శగం బలుకు నతఁడు ప్రాంజలి యగుచున్.

టీక. దురితశతకోటులంబుక = వందలకోట్లు (లెక్కలేని) పాపములందు; కంప యుతుడై = గొంతులోని స్వరహీనతాయుక్తుడై - గద్గదస్వరము కలవాడై; ప్రాంజలి = చేతులు జోడించినవాడు - నమస్కరించినవాడు; జముకడకుక = యమునియొద్దకు.

ఉ. డక్కగ వ్రాసిలిక మును పటమ్మనయందు సుశర్మపాపముల్;
లెక్క యెటుంగరాదు లవలేశము; పానికి నట్టివ్రాతయం
దక్కజ మిప్పు డొక్కటియు నక్షరరూపము లేదు దేవ! నేః
డక్కడితంబు గట్టి యిడినట్టుల యున్నది కప్పుదేలుచున్. 80

టీక. డక్కగ = స్థిరమగునట్లు; ['అనుభవమునకుఁ దగినట్లు' అని పూర్వటిక.] అక్కజము = అక్కర్పము; అక్కడితంబు = ఆ గుడ్డకాగితము; కప్పుదేలుచుక = నలుపురంగు లేటుచు; గట్టియిడి నట్టులక = రంగుపూతపూసినట్లు-క్రొత్తదానియట్లు.

ఆ. హతలతాంతమైన యారామమునుబోలె, విగతతారమైన విన్నుబోలె
గలితవర్ణమైన కడితంబు; దీనికి, మీరె తెలియవలయుఁ గారణంబు. 81

టీక. హతలతాంతము = నశించిన పువ్వులు గలది; ఆరామము=తోట; విగతతారము = అస్తమించిన చుక్కలు కలది; విన్ను = ఆకాశము; గలితవర్ణము = జారిన - నశించిన అక్షరములు కలది; కడితంబు = గుడ్డకాగితము. తెలియవలయుక = ఊహింపవలెను. అలం. మాలాపమ.

క. అని పల్కు నమ్మహామతి, గని జముఁ డిట్లనియె 'నీదుకవిలియ నీవ్రా
సిన లిపి యున్నదో లేదో, కనుఁగొను మీసారి లెస్సగా గణకవరా!' 82

టీక. మహామతిక = గొప్పబుద్ధి కలవానిని - చిత్రగుప్తుని; నీదుకవిలియక = నీకడితమున - నీగుడ్డకాగితపు లెక్కలపుస్తకమున; లెస్సగాక = బాగుగా; గణకవరా! = గొప్పలేకరి!

ఆ. అనుడు నట్లకాక యని చిత్రగుప్తుండు, దండధరునియాజ్ఞ వెండి నేగి
పటము ప్రతిఫటంబుఁ బరికించి యందు వీక్షించె జక్రపాణి చేతివ్రాత. 83

టీక. దండధరునియాజ్ఞక = యమునియుక్తరువుచే; వెండిక = తిరిగి; చక్రపాణిచేతి వ్రాతక = విష్ణుని స్వహస్తలేఖనమును; వీక్షించెన్.

1. చ. కరం. 2. చ. డక్కగ. 3. క. దానిని. 4. ర. సూర్యా వానికి.
పాండురంగ-39

ఉ. ఈతఁడు పద్మతీర్థమున కేఁగి యొకానొకనాఁడు తత్పయో
ధాతనిజాంగుండై చనుకతంబున విప్ర¹వధాదిపాతక
వ్రాతముఁ దొంటిపుట్టువులఁ బ్రాప్తములైన యఘంబులు² మరు
ద్ధూతఘనాఘనావలులతో సరియై సరిపోయె నన్నియున్.

84

టీక. తత్పయోధాతనిజాంగుండై = ఆ తీర్థపునీటిచే కడుగఁబడిన దేహము కలవాడై - అందు
న్నానముచేసినవాడై; విప్ర.....వ్రాతము = బ్రహ్మణహత్య మొదలగు పాతకముల నమూనాము;
తొంటిపుట్టువులకు - వెనుకటి జన్మములందు; ప్రాప్తములైన = సంభవించిన; అఘంబులు² = పాప
ములును; మరుద్ధూతఘనాఘనావలులతో³ = గాలిచే జెడరఁగొట్టఁబడిన వానకాలపు మేఘముల
వరుసలతో; సరిపోయె⁴ = (పూర్తిగా) నశించెను. అలం. ఉపమ.

క. అనునర్థంబులు గల లిపి, గని చని జముఁ బల్కు నతఁడు 'గానఁబడదు నే
మును వ్రాసినయది; యన్యము, కనుపట్టెడు ²యల్లిఖితమొకాని వినఁదగున్.

టీక. అన్యము = వేరైనది; యల్లిఖితము, కాని = ఎవరు వ్రాసినదో, యేమో!

ఉ. ఈతఁడు పద్మతీర్థమున కేఁగి యొకానొకనాఁడు తత్పయో
ధాతనిజాంగుండై చనుకతంబున విప్రవధాదిపాతక
వ్రాతముఁ దొంటిపుట్టువులఁ బ్రాప్తములైన యఘంబులు² మరు
ద్ధూతఘనాఘనావలులతో సరియై సరిపోయె నన్నియున్.

86

టీక. చూ. పద్యము. 84. టీక.

సీ. అని యొప్పు కౌతుకజనకాక్షరశ్రేణి వీక్షించి వచ్చితి విద్యుదింద్ర!
యిది మీర లెఱిగింపు డేనాట సకృదవగాహనంబున మహాకలుషరాశి
వలనఁ బూరుషుఁ జేరఁదలఁగు పుణ్యపుణ్యదీర్ఘ మెన్నఁడుఁ గన విన నీమిదుప్ర
లిపిపంక్తి నేకవారపయో⁴విమజ్జనమాత్రచే నణఁచిన మహిమ గలుగు

తే. దివ్యతీర్థంబువై భవ మవ్యయప్రసాద మేదురమానసౌజ్వల్యకల్య
వచనరచనల వివరింపవలయు నప్రసన్నజైత్ర్యలతాదాత్ర! భానుపుత్ర!

87

టీక. కౌతుకజనకాక్షరశ్రేణి¹ = వేడుకను కలిగించు యక్షరములవరుసను; విద్యుదింద్ర! =
గొప్పవిద్యాంసుఁడా! సకృదవగాహనంబున² = ఒక్కసారి మునుగంటచేత; మహాపాపరాశివలన³ =
మహాపాతకముల గుంపునుండి; చేరఁదలఁగు = చేరఁదప్పించు; ఈ, మదుక్తిలిపిపంక్తి⁴ = ఈ, నాచే
వ్రాయఁబడిన యక్షరపంక్తి - సుశర్మపాపముల పట్టికను; ఏకవారపయోవిమజ్జనముచే⁵ = ఒక్కసారి
న్నానముచేయుటచే; అణఁచిన = నశించఁ జేసిన; మహిమ = గొప్పతనము; అవ్యయ - రచనలకు.
అవ్యయ = తగ్గినది; ప్రసాద = అనుగ్రహముచే; మేదుర = అతిశయించిన; మానసౌజ్వల్యకల్య
మనఃప్రకాశత్యపు నేర్పుకల; వచనరచనల⁶ = మాటలపొందికలతో; అప్రసన్న.....దాత్ర! =
శరణార్థులు కాని రాక్షసులనెడి తీగలకు కొడవలియైనవాఁడా! భానుపుత్ర! = సూర్యుని కుమారుడ
వగు యమధర్మరాజా! వివరింపవలయును-అలం. రూపకము.

వ. అనిన నప్పద్మమిత్రపుత్రుండు చిత్రగుప్తున కిట్లనియె.

88

టీక. పద్మమిత్రపుత్రుండు = సూర్యపుత్రుండు - యముఁడు.

1. చ. పథాతి. 2. క. నేలిఖితము. చ. ట. యల్లిఖితము. 3. చ. మదుక్తి. ట. మదుక్తి.
4. క. భిమజ్జన. చ. విమజ్జన.

శా. ప్రాశస్త్యంబు వహించు దండకమహారణ్యంబు పుణ్యాస్థి యం
చాశక్తోటివిశాలభూమి ఖలమహ్నిప్రవ్రభావోదయ
శ్రీశుద్ధలో గను; దాన నౌతమి గుణోత్సేకంబుకర్పిత హృషీ
కేశావాసము పాండరీకనిలయం వీరెంటి నెల్లుం దుదిన్.

89

టీక. పుణ్యాస్థి.....భూమి = పుణ్యములతోడకట్టి వీరుచికోట్ల జనులందు విశాలక్షలము;
ప్రాశస్త్యంబువహించున్; ఖలమహ్నిప్రవ్రభావోదయశ్రీశుద్ధలో = గొప్ప
మాహాత్మ్యముచందన, చరిశుద్ధం; కను = పాండవనట్టి; దానన్ = ఆ దండకంబున; నౌతమి =
గోదావరీవది; ప్రాశస్త్యంబున్, వహించున్. గుణోత్సేకంబుకర్పిత = ఆతెయియను గుణసందన;
హృషీకేశావాసము = విష్ణుశుకనివాసము; పాండరీకనిలయంబు = పాండవరంగక్షేత్రము; తుదిన్ =
కడవట; ఈ రెంటిన్ = దండకా, గోదావరులను.

సీ. ఆర్కండు వెలుగుట యనిలుండు వీరచట యింద్రుండు నర్జించు టిల జలముల
మునుగక తరమాటయు నెరుగు నే షష్ఠనాజ్ఞప్తిచే నెవ్వడఖలజగము
బ్రహ్మయై సృజించుచు బద్ధాతుడై ప్రాచు మదనారియై త్రుంచు మత్స్యభృతుల
లోకపాలకుల నే లోకేశుకరుణాకటాక్షుడై యధికృతియందు నిలుపు

తే. నా విభుం డెందు నుండు మత్స్యమునబుట్టి
భూతకోటి ననుగ్రహంబునఁ బెనుచుచు
నెందుఁ గ్రుంకి సుశర్తయుఁ జెందె ముక్తి
దాని కెవచ్చు తీర్థ మీధరణిఁగలదె ?

90

టీక. ఆర్కండు = సూర్యుండు; ఆనిలుండు = గాలి; తిరము, టోటయున్ = స్థిరముగా నిలు
చుటయును; ఎనుగున్ = కలగునో; పద్మాక్షుడై = విష్ణువయ; మదనారియై = కిష్కండు; త్రుంచున్ =
నకించుకేయునో; మత్స్యభృతులన్ = నేను మొదలుగాఁగల; లోకపాలకులన్ = దిక్పాలకులు;
ఏ లోకేశుకరుణాకటాక్షుడై = ఏ ప్రభుని దయగల శ్రేంగంటిచూపి; అధికృతియందున్ = అధికార
మునందు; మత్స్యమునన్ = భూలోకమునందు; భూతకోటిన్ = జీవరాశిని; పెనుచుచున్ = పెంచుచు-
పోషించుచు; దానిన్ = ఆ పద్మతీర్థమునకు; ఎవచ్చు = సాటియగు; ధరణిన్ = భూమివయ;
కలదె? = లేదు. అలా. ఉదాత్తము.

వ. అని పద్మతీర్థంబు తీర్థచరణవిహరణచరితార్థం బగు, దాని నానాగుణంబులు నగణిత
ప్రభావంబులని కొనియాడి.

91

టీక. తీర్థచరణవిహరణచరితార్థంబు = విష్ణుని విహరణముచేత కృతార్థమైనది; అగణితప్రభా
వంబులు = లెక్కలేని గొప్పతనములు కలవి.

క. పెనుగృహ సుశర్తఁ గనుఁగొని, తనువు నిమిరి యాదరించి దండధరుండు చం
ద్రునిలీల జల్లనగు చందనభూషణవసనమూల్యతర్పితుఁ జేసెన్.

92

టీక. పెనుగృహన్ = ఎక్కువదయతో; నిమిరి = ప్రేమతో తడవి; దండధరుండు = యముండు;
చందన.....తర్పితున్ = గంధ, ఆధరణ, వస్త్రమూల్యములచే తృప్తిపొందింపబడినవానిని. అలంకాము.

క. ఈగతిఁ గృతాంతుకృపఁ గని, సాగి చనియె నతఁడు గగనపరయానమునన్
నాగనరయక్షసురపున్నాగానీకములు గొలువ నాకంబునకున్.

93

1. క. బెనుగృహ. ట. ననుచుచు. 2. చ. ట. నై.

టీక. కృతాంతుకృపక = యమునిదయపు; కని=పొంది; గగనచరయానమునక = విమానము వయని; నాగ.....నీకములు = నాగులు, నరులు, యక్షులు, దేవతలు మొదలగుజాతుల పురుష శ్రేష్టులు; కొలువక = సేరింపఁగా; నాకంబునకుక = స్వర్గమునకు; చనియెన్.

మ. అమరాధీశుఁడు గౌరవం బెసఁగఁ దన్నర్థాసనాసీనుఁ జే
య మరుద్బోగములెల్లఁ గాంచి ధరయం దగ్రాన్వయోద్భూతుడై
కమలావల్లభుఁ బొండరికపతి సాక్షాద్భ్రష్టముం గొల్పి ని
త్యముఁ దన్నందిరరాడలంకృతియొ చేయఁజాలె నేతె ధృతిన్. 94

టీక. అమరాధీశుఁడు = దేవతల ప్రభువు - ఇంద్రుఁడు; ఎసఁగక = కలుగఁగా; అర్థాసనా సీనుక = తనతోఁగూడ తన సింహాసనముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొనువానినిగా; మరుద్బోగములు = దివ్యసుఖములను; అగ్రాన్వయోద్భూతుడై = బ్రహ్మణకులమునఁ బుట్టినవాడై; కమలావల్లభుక = లక్ష్మీదేవిభర్తను; సాక్షాద్భ్రష్టముక = ప్రత్యక్ష పరబ్రహ్మస్వరూపుని; తన్నందిరరాడలంకృతియొ=ఆ దేవుని గొప్ప యాలయమును అలంకరించుటయే. చేయఁజాలె=చేయఁగలిగెను; పేజేపనిచేయలేదనుట.

శా. ఆపంచత్వముగాఁగ నిట్లు హరిగేహక్షోణిసమ్రాజ్యనం
బాపాదింప ఘటిల్లు పుణ్యమునఁ జంద్రావాసముం బొచ్చి హ
ర్షాపూర్ణస్థితిఁ బెక్కుభోగములఁ బెక్కుబావభుల్ గాంచి ధా
త్రీపారోత్తముడై సుకీర్తి యన ఘర్విం బెంపునం బుట్టుచున్. 95

టీక. ఆపంచత్వముగాఁగక = చచ్చుచుండును; హరిగేహక్షోణిసమ్రాజ్యనంబు = విష్ణుదేవాలయ భూమి నూడ్చుటను; ఆపాదింపక = చేయఁగా; ఘటిల్లు = కలిగిన; చంద్రావాసముక = చంద్ర లోకమును; అబ్బావభుల్ = అనేకసంవత్సరములు; ధాత్రీపారోత్తముడై = గొప్పరాజై; పెంపునక = గొప్పతనముతో.

క. అతఁ డధికభక్తితో నా,యత కీర్తి స్ఫూర్తివర్తియై వెలసి జగ
త్పతి నుచితపూజనంబులఁ బ్రతి ఘస్రము ²డెలచు ³భక్తిపరతంత్రుడై. 96

టీక. ఆయతకీర్తిస్ఫూర్తియై = గొప్ప కీర్తితో ప్రకాశించుచున్నవాడై; ప్రతిఘస్రము = ప్రతిదినమును; తెలచుక = సేవించును.

ఆ. అతఁడు సన్మనీంచె నఖిలభోగంబులు, నిండువయసునాడ యుండియుండి
నందనందనాంఘ్రినాలీక సేవోప, యోగరాగభోగ మొకటి దక్క. 97

టీక. సన్మనీంచెక = విడిచెను; నిండువయసునాడ=యౌవనమునందే; నంద.....భోగము= నందనిపుత్రుఁడగు శ్రీకృష్ణుని పాదపద్మములను సేవించుటకువయస్కునగు భక్తిరూపమగు భోగము.

సీ. నిలువున నొలిపించె విలువంగడమునెల్ల, శరములయాయంబుఁ బొరయు టుడిపె
దగశబ్దమాత్ర పాత్రముచేసె గుణలత, ⁴మ్రాకులఁ గట్టించె మాంబలము
గంచుకివళము గావించె నేనానాభుఁ, ⁵గమరించె సహచరుఁ గటికియెండఁ
బ్రతిపక్షభావసంగతుఁ డని హితుఁ జూచె, వరకేతనము కీర్తిభరము దులిపె

తే. ధర్మనిర్మలబుద్ధి సుశర్మఁ గదిసి, గెలువఁగాలేక చని కొపగించి మదనుఁ
దురక తనవార లతనికి నోడు మనిరె? పతికిఁ గీడొట బంట్లపాపంబుగాదె. 98

1. చ. ట. జాలె. 2. చ. డలచు. 3. ట. భక్త. 4. క. 'మ్రాకున. చ. మ్రాకుల. 5. క. గట్టించె. చ. ట. గమరించె. 6. క. దులుక. చ. దురక.

టీక. ధర్మనిర్మలబుద్ధిఁ = యోగిధర్మముచే పరిశుద్ధమగు బుద్ధికలవానిని; సుకర్తన్; కదిసి = సమీపించి; మదమఁడు = మర్తమఁడు; ఉఱక = మాటలాడక - నిష్కారణముగ నే; విలువగడమును, ఎల్లఁ = విద్వంశముల నన్నింటిని - చెఱుపగడలనన్నిటిని; మర్తమనికె చెఱుప విట్లు; దానిని నిలుపున ఒలిపించుట సహజము. మఱియు ఎవరు తప్పుచేసిరో - వారిని కాక - పోషముగల యజమానుఁడు, తవ్వకజాల నందఱిని శిక్షించుటయం స్వభావము.] శరములఁ = చెట్లును, బాణములను; ఆయుఁబుఁబోయుట = (పుష్పపక్షమున) వృక్షిని పొందుటకు, (బాణపక్షమున) మర్తస్థానములఁబొందుటకు; ఉడిపెను = పోగొట్టెను. ప్రావులు మర్తమనికె బాణముల; ఆవి విసించినవిదవ వృక్షినిపొందుటకు బదులు వాడి రాలిపోవుట సహజము. వృక్షిని పొందకుండ, ఆయువుపట్టు లేకుండ అన్విష్టుని శిక్షించుట సహజము.] గుణలతఁ = తీగవంటివింటివారిని; తగఁ = తగునట్లుగా; కబ్బమాత్రపాత్రము, చేసెఁ = విసలుటకు మాత్రము తగినట్లు చేసెను. మర్తమనికె వారి తుమ్మెదలగుంపు; ఆవి యెక్కుడును కబ్బమునే చేయును; అట్లే గుణమెక్కుడును విసఁచగచే వాని చూడఁదగినది కాదు. తన కిష్టము లేనివానిని స్వరూపము లేకుండ చేయుట - అట్టివాని పేరుమాత్రము నిలుచునట్లుంచుట శిక్షలో నొక విధము.] మాలబలముఁ = మూలమైన సేను; శుక, పికాదులను; మ్రాఁకునఁ = చెట్టుపైని; కట్టించెఁ = ఉంచునట్లు చేసెను, కట్టివైచెను. శుకపికాదులు చెట్టుపైనే నివసించును; అవియే మర్తమని సేన; చెట్టునకు కట్టించుటయు నొక శిక్షాభేదము.] సేనావాహుఁ = సేనాధిపతి యగు మలయానిలమును; కంచుకివశము గావించెఁ = కుబుసము గల పామునకు స్వాధీనమగునట్లు చేసెను; మర్తమని సేనకు మలయానిల మధిపతి; అది పామున కాహారమగుట ప్రసిద్ధము; పాముచే కఱపించుటయు నొక శిక్షాభేదము.] సహచరుఁ = వసతుని; కమరించెఁ = వాడునట్లు చేసెను; చెట్టుచిగించుట, పూవులు వికసించుట మున్నగు పనులు చేయు మృదుస్వభావుఁడు మర్తమనితో కలిసిమెలిసియున్న వసతుఁడు; కటికియెండ (గ్రీష్మము)రాఁగా వసంకర్తృవు వాడి వత్తియగును - నశించును. ముడుబెండలో నిలువఁబెట్టి పోషించుటయును నొక శిక్ష.] హితుఁ = మిత్రుఁడైన చంద్రుని; ప్రతిపక్షభావసంగతుఁడని = పక్షపక్షమునకును దాని స్వభావముతో - వృద్ధిక్షయరూపమున) మాడినవాడు - శత్రువులతో విశేషించినవాడు అని; చూచెఁ = ఎఱిగెను. చంద్రునికి శుక్ల, కృష్ణపక్షానుసారముగ వృద్ధిక్షయములు సహజములు; మేలుగోరువాడు ఉపకరింపబో వానిని శత్రుపక్షమువానినిగా ఎన్నుకొనుట స్వభావము.] పరకేతనము = యోగ్యమగు ధ్వజమైన మినుమును; క్షీర్తిధరముఁ = దట్టమైన బురదలో; డులిపెఁ = రాలెను. మర్తమనికె మినుము ధ్వజము; దానిని అడుచులో డుల్పుట స్వభావము. మఱియు అన్నియుని గొప్పక్షీర్తిని నశింపఁజేయుట సహజము. క్షీర్తి = యశస్సు, బురద.] అలం. క్షేష. అర్థాంతరన్యాసము.

క. ఆరాజర్ని పదంపడి, క్షీరోదన్యాయమున విచిత్రగతిఁ ల
క్షీరమణుఁ గలసి యేకా, కారంబున నలరె ముజ్జగంబులు పొగడన్. 99

టీక. పదంపడి = పిదప; క్షీరోదన్యాయమునఁ = పాలలో నీరు కలిసిపోవునట్లు; - భేదము లేక; ఏకాకారంబునఁ = అభేదరీతిని.

క. విను మఖిలదురితకులభం, జనమజ్జన మమృతేనిధివశం బగుటకుఁ గా
వున సర్వజనోపాస్యం, బనూన మత్తీర్థరాజ మనుపమ మనఘా! 100

టీక. అమృతనిధి = అమృతమయమగు నిధి; వశంబు, అగుటకుఁ = స్వాధీనమగుటకు; అఖిల.....మజ్జనము = సమస్తపాపసమూహ నాశకమగు స్నానము; అమృతమన్నదని క్షేమము. అత్తీర్థరాజము = ఆ పద్మతీర్థము; అనూనము = తక్కువకానిది - గొప్పది; అనుపమము = సాటిలేనిది.

ఉ. భూరిసుఖానుషంగములు పూరుషుఁ బొందవు సోమపానకై
దారజలోపయోగములు తత్కలనం బసరెక్కునెత్తికొ
బేరు శిలాకృతుల్ జతరవేటిక కత్తెవు లేల? యెందు నె
వ్వారికి బద్ధ¹తీర్థపతివారికి జేరినఁ గల్గు సౌఖ్యముల్.

101

టీక. భూరిసుఖానుషంగములు = ఎక్కువ సుఖముల ననుభవించుటలు; సోమపాన, కైదారజ
లోపయోగములు = సుర త్రాగుట, పొలమునకు పెట్టిన నీరు తానువయోగించుకొనుటయు; పూరుషుఁ =
పురుషుని; పొందవు - అట్టివానివలన; గల్గు పానములు పురుషునంటవు; తత్కలనం = ఆ పద్ధతీర్థపు
చేరికచే - అందు మునుగుటచే; నెత్తికొ = తలకు; పసరు ఎక్కువ = జ్ఞానము కలుగును. పేరుశిలా
కృతుల్ = పెద్దపెద్ద దేవవిగ్రహములు; ఉదరవేటికకు = పెట్టెవంటి పొట్టకొఱకు; అగుచున్న
వనుట; [ఉదరనిమిత్తముగా అవి కల్పించఁబడినవని భావము.] అత్తెవులు = ఆరోగము - ఆచికాకు;
ఎవ్వారికి = ప్రతివీటికి; పద్ధ.....వారికి = ఉత్తమమగు పద్ధతీర్థపు జలమునకు.

చ. కృతమున నేకదంష్ట్రుడయి క్రీడ యొనర్చుచుఁ ద్రేత దంష్ట్రికా
ద్వితయముచే వెలుంగుచు మదించి త్రిదంష్ట్రులతోడ ద్వాపరం
బుతటిఁ జరించు నొక్క దితిపుత్రుఁడు; వృత్రుఁడు వానిఁ బోలఁడ
ద్భుతజనక ప్రతాపమున భూరిబలంబున మాయపెంపునన్.

102

టీక. కృతమున = కృతయుగమున; ఏకదంష్ట్రుడు = ఒక్క కోఱకలవాడు; త్రేక =
త్రేతాయుగమున; దంష్ట్రికాద్వితయముచే = రెండు కోఱలచే; మదించి = త్రొవ్వి; ద్వాపర
బుతటి = ద్వాపరయుగకాలమున; ఒక్క, దితిపుత్రుడు = ఒక్కదైత్యుడు - రాక్షసుడు;
వృత్రుఁడున్ = వృత్రుఁడను రాక్షసుడును; అద్భుతజనక ప్రతాపమున = అశ్వర్థమును కలిగించు
వరాక్రమమునందును.

క. ఆహరిహయారి పార్ణి, గ్రాహి యన హిరణ్యకశిపు గాదిలి సుతుఁడై
బాహోబలశిఖఁ ద్రిజగ, ద్దావం బొనరించె నేకదంష్ట్రయుఁ దానున్.

103

టీక. హరిహయారి = ఇంద్రుని శత్రువగు రాక్షసుడు; గాదిలిసుతుఁడై = ముద్దుశోడుకై;
బాహోబలశిఖ = భుజబల మను నన్నిచే.

క. ఆ యొంటిపొంటివేలుపు, దాయం బొలియించె నృహరి దంభోలికటు
చ్చాయల నూయలలూపున, ఖాయుధముల² వఱిడఁడేలు వ్యాఘ్రముఁబోలెన్.

టీక. ఒంటిపొంటివేలుపుదాయం = ఏకదంష్ట్ర గల దేవశత్రుని - రాక్షసుని; నృహరి = సర
సింహస్వామి; దంభోలి.....చ్చాయల = వశ్రాయుధపు తీక్షణకాంతులను; ఊయలలూపు = ఊగు
లాడించు - అతిక్రమించు; నఖాయుధముల = గోళ్లు అను ఆయుధములతో; వఱిడం = పెద్దన
క్కను; చీరు = చీల్చునట్టి; పొలియించె = చంపెను. ఆలం. ఉపమ.

ఉ. వెండియు రావణాభిఁ బ్రభవించె ద్రిలోకహాలాహలాకృతి
మండుచు దంష్ట్రికాయుగమునం బెడఁగై యతికాయనామ మా
తండు ధరించి త్రేతఁ; దలఁ దర్వెఁ దదుగ్రనిశాటుఁ బట్టి వి
ష్ణుం డని రాముఁడై విలయసూర్యకరోగ్రశరాగ్రధారలన్.

105

టీక. రావణాభిక్ = రావణుడను సముద్రమున; త్రిలోకహలాహలకృతిక్ = ముట్టాకము లకు హలాహలవిషమగు భూభ్రుతో; దుష్ప్రికాయగమునక్ = రెండు వోటలతో; బెడన్ = ప్రకాశించి; అతికాయనామము = అతికాయుఁ డను పేరు; ప్రేరక్; ప్రథమిచక్ = పుట్టెను; కదుగ్రనిశాటుక్ = ఆ భయంకరరాక్షసుని; పట్టి = పట్టుకొని; ఆసిక్ = యుద్ధమునందు; కలనరెడ్డిక్ = కలను తఱిగెను నతి క్రమ. విలయ.....భారతక్ = క్రమకాలపూర్వక కిరణములవలె వాఁడయైన బాణముల యందు లచే. [అతికాయుని లక్షణుఁడు చురకెట్లు రావణయణమునగలడు.] అలం. రూపము, ఉపము.

ఉ. ¹వ్యాపృతః పృథ్వీరమతి గంతటః బోవక వాఁడు వెండియుక్

వ్యాపరవేళ సద్ధరః ద్రిదంష్ట్రుఁడునా నుదయి.చి యాదిల

క్షీరసరిః పాండరీకవిభుః జేరి కనుంగొని పల్కు మిక్కిలిక్

గోపము పర్వతక్ గొలిమిగూడులయూడునఁ గన్ను లుబ్బంగన్.

106

టీక. అంతటక్, బోవక = దానితో విడువక; వాఁడు = ఆ రాక్షసుఁడు; వ్యాపృతపృథ్వీర మతిక్ = వ్యాపించుటచేసిన బద్ధవైరము (భూర్భువిరోధము) గల బుద్ధితో; ఇద్ధరక్ = ఈ భూమిపైని; గోపము, పర్వతక్ = గోపము వ్యాపించుటచేత; గొలిమిగూడులయూడునక్ = కన్నురీని నిప్పుగుంట యొక్క గూడులవలె; ఉబ్బంగన్ = పెద్దవి కాఁగా-బూరటింపఁగా. అలం. ఉపము.

ఉ. ఎక్కడి కేగుచెందిలి వహీనవిహీర! చికిత్స సీతు నేఁ

జక్క నొనర్చెదక్; బెలుచుఁ జంపిలి దొంగిలి ముక్ మదీయులక్

రక్కసులక్ నిరుం బొదివి ప్రాణముఁ గొందుఁ గడంగి సాదవై

²త్రుక్కిడియున్నఁ బోవిడువఁ; దొల్లిటిత్రుల్లికఁ జెల్ల దిచ్చుటన్.

107

టీక. ఏగుచెందిలివి! = వద్దిలివి! అహీనవిహీర! = ఎక్కువగా తిరుగువాడా!; శేషకామా! చికిత్స = రోగమునుదుర్చుట - పనిపట్టించుట; వెలుచక్ = కూరముగా; బొదివి = ఆక్రమించి; సాదవై = సాధనవయ - మంచివాడవై; త్రుక్కిడి = గర్వము నశించి; దొల్లిటిత్రుల్ల = వెనుకటి మిడిసిపాటు.

మ. అని సింహంబున కల్లు నక్కక్రియ నిట్లాక్షేపముల్ పల్కి య

ద్దనుజుం డంతకదండభీషణగదాదండంబునక్ ప్రేయ వం

చనఁ దూలించె దదుగ్రసాధనముఁ గంసధ్వంసీ తద్ధ్వారతా

డనవేగంబున భగ్నమయ్యె ⁴గటివేల్గత్ తుల్ల కాశిక్యమున్.

108

టీక. అద్దనుజుండు = ఆ రాక్షసుఁడు; అంతక.....దండంబునక్ = యమదండమువలె భయంకరమైన గదతో; ప్రేయక్ = కొట్టఁగా; వంచనక్ = తప్పుకొనుటచే; కంసధ్వంసీ = శ్రీకృష్ణుఁడు; కదుగ్రసాధనముక్ = ఆ భయంకరమైన ఆయుధమును; తద్.....గంబునక్ = దాని ఘోరమైన కొట్టుటయందలి వేగమువలన; కటి.....శిక్కముక్ = మొలనుండి వేలాడుచున్న జాలెనంచి; భగ్నము, అయ్యెక్ = శిథిలమయ్యెను. అలం. ఉపము.

శా అత్తైర్వృధ్వజుఁ డప్పు డాగ్రహారసవ్యగ్రాత్తు.జై దానపుక్

మొత్తై మెత్తనివీక దక్షిణక రాంభోజబునక్; దాన న

మృత్తుండుక్ గడతేతె నెత్తురులు గ్రవ్వుక్ ముక్కునక్ వాతఁ బెక్

మొత్తంబుల్ కొని; ప్రస్తుతించి రమరుల్ మోదించి దామోదరున్.

109

1. క. అశిక. చ. ట. వ్యాపృత. 2. చ. త్రుక్కిరి. 3. చ. ట. త్రుల్లట. 4. క. కటి. 5. క. నహ. చ. ట. రస.

టీక. అత్తార్జ్యధ్వజుడు = గరుడుడు 'ధ్వజముగాఁ గల ఆ శ్రీకృష్ణుడు; ఆగ్రహరసస్య గ్రాత్మఁడై = రాద్రరసముచే తొందరింపఁబడిన మనస్సు కలవాడై; దానవుక్ = ఆ రాక్షసుని; మెత్తనిపీఠక్ = మృదువైన విభమున; [పీఠక్ = పూనికతో, అని పూర్వటీక.] దక్షిణకరాంభోజు బునక్ = పద్మమువంటి కుడిచేతితో; దానక్ = ఆ దెబ్బవలన; వాతక్ = నోటినుండియు; ప్లా మొత్తంబుల్ గొని = అధికసంఖ్యాకములయి; క్రమ్మక్ = వ్యాపింపఁగా; కడలేణక్ = చచ్చెను; అమరుల్ = దేవతలు; మోదించి=నంతోషించి; దామోదరుక్ = విష్ణుని; ప్రస్తుతించిరి = కొనియాడిరి.

క. ఆ యెడనుదిక్కుచిక్కం, బోయతివర! కానవచ్చి యున్నది భగ్నం

బై యిపుడు మంత్రవర్ణ, శ్రీయుతపక్షిస్థులనకు జితవైత్యునకున్. 110

టీక. భగ్నంబై = శిథిలమై; మంత్ర.....స్థులనకుక్ = మంత్రాక్షరములతోను, లక్షీదేవీ తోను కూడిన టొమ్ముకల విష్ణువునకు; జితవైత్యునకుక్ = జయింపఁబడినరాక్షసులు కలవానికి.

ఉ. ఆకమలేక్షణుండు తనయక్కునఁ దాల్చిన సిద్ధమంత్రముక్

నాకెఱిగించినాడు మును నాయెడఁగల్గినకూర్చి పేర్చి; నే

లోకమునందు నెవ్వరికి లోబడనేఅదు నాకె కాని త

ద్వ్యాకృతి; నాపుడుం బలుకుఁ బ్రాంజలియై యతఁ డిందుశేఖరున్. 111

టీక. ఆ కమలేక్షణుండు = ఆ కృష్ణుడు; అక్కునక్ = టొమ్మున; కూర్చి పేర్చిక్ = ఎక్కువ మక్కువచే; తద్వ్యాకృతి = దాని వివరము; అతఁడు = నారదుడు; ప్రాంజలియై = చేతులు జోడించినవాడై; ఇందుశేఖరుక్ = శివునిగూర్చి; పల్కున్.

చ. పశుపతి! మమ్ముఁబోలిన ప్రపన్నులపైఁ గృప చాలి యున్ని¹త్యా

దృశులకు నైజమహాట పసుదేవతనూభవద త్రమంత్రముక్

విశదముగాఁగ నా కొసఁగవే, నిను వేఁడెదఁ; దానఁడేసి దుః

ఖశరధి²ద్రెవ్వ³ నీదయ నఖండసుఖస్ఫురణంబు నొందెదన్. 112

టీక. పశుపతి! = శివుడా! ప్రపన్నులపైక్ = శరణాగతులవయి; కృప, చాలియున్ని = దయగలిగి యుండుట; త్యాదృశులకుక్ = మీవంటివారికి; నైజము, ఔటక్ = స్వభావమగుటచే; పసు.....మంత్రముక్ = శ్రీకృష్ణునిచే ఈయఁబడిన మంత్రమును; దానఁడేసి = అందువలన; దుఃఖ శరధి = సముద్రమువంటి దుఃఖము; ద్రెవ్వక్ = అంతముకాఁగా - ఇంకగా - నశింపఁగా; నీదయక్ = నీ కరుణచే; అఖండసుఖస్ఫురణంబు = ఎడతెగని+సుఖానుభవమును.

ఉ. నావిని శూలి పల్కు మునినాయక! యీ మను వెందు గోభ్యమై

తా విలసిల్లు; దీని దురిత ప్రవణాత్మలకుక్ మురారిసే

వావిముఖప్రచారులకు వైష్ణవమార్గముగాని శీఘ్రపుం

ద్రోవఁ జరించు సజ్జనవిరోధులకుం దగ⁴ దింత దెల్పుగన్. 113

టీక. నాన్ = అని పల్కుగా; శూలి = శివుడు; మనువు = మంత్రము; గోభ్యమై = రహస్యమైనదై; దురితప్రవణాత్మలకుక్ = పాపములందు ఆసక్తమగు మనస్సు కలవారికిని; మురారి... ప్రచారులకుక్ = విష్ణుని శేషింపనివారికిని; సజ్జనవిరోధులకుక్ = ఉత్తములను ద్వేషించువారికిని.

క. నీవు హరిభక్తియుతుడవు, గావున నా కెపుడుఁ గూర్తుఁ గావున విజ్ఞా

నావాసపూర్ణబుద్ధివి, గావున⁵ వివిపింతు వినుము కలుపవిదూరా! 114

టీక. కూర్తు = ఇష్టఃదశగురువు 'స్నేహితువు' అని పూర్వటీక. విజ్ఞాన.....బుద్ధిని = విశేషజ్ఞానమునకునివాసమైన గొప్పబుద్ధికలవాడవ. 115

శ్లో. స్మర్యాద్యం సత్యనామాద్యం పథ్యపథ్యం సదీర్ఘకం,
పథ్యం పథ్యాది సత్యంతం సమారం తం విమర్శభాః.

115

టీక. స్మర్యాద్యం = మొదటి స్మర్యాక్షరము - కారము - గలదిగాను; సత్యనామాద్యం = 'సత్యము' యొక్క పేరిలోని మొదటి యక్కరము - 'ముతగం సత్యం' అని 'ము'కారము కలదిగాను; పథ్య పథ్యం = ఆటపద్యము (అంకధాదికము)లోని ఆటప అక్షరము-వకారము; సదీర్ఘకం = ఆ 'ష' దీర్ఘముతోఁ గూడినది. - 'షా' కారము; కలదిగను [ఇట్లు సాల్పక్షములు - 'కృష్ణా' - అని కాఁగా.] పథ్యం = ఆటప అక్షరము; పథ్యాది = పథ్యపద్యమొదటిదగు 'య'కారము గలదిగాను; సత్యంతం = నమ స్కృతి చివఱకలది - 'నమః' - చివఱకలది. గాను; దీనినిబట్టి నడవ యక్షరము - ణకారము - డోహ్యము. ఇట్లు 'కృష్ణాయ నమః' అని తేలినది; (ఇది) సమారం = సమానములగు పదములు కలది = [గరుడ వాహన విష్ణువు దేవతగాఁ గల] పద్మజ - స్వాధిష్ఠాన చక్రముకలదిగాను; తం = ఆ మంత్రమును; బుధాః = విద్వాంసులు; విదుః = తెలిసికొందురు చెప్పుదురు.

క. కృష్ణండు ఋషిగాఁగ మహావిష్ణుఁడు దేవతగఁ బొల్చి వేమాటలు త
న్నిష్ఠాతబుద్ధి బెర్కొను, వైష్ణవులకు నీ మనువు ద్రువస్థితి యొరుగున్. 116

టీక. పొల్చి = ప్రకాశించి; తన్నిష్ఠాతబుద్ధి = తదానక్తమగు బుద్ధితో; ఈ, మనువు = ఈ మంత్రము; ద్రువస్థితి = మోక్షము.

ఉ. ఎవ్వఁడు పొండరికమున కేఁగి మహానది దీర్ఘమాడి తా
నవ్విధులెల్లఁ దీర్చి కమలాక్షునకుఁ బ్రణమిల్లి నూరుమా
ల్లివ్వరమంత్ర మర్చి బలియించు సతం డఖిలాఘపంకముల్
దవ్వునసం గనంగలఁడు తత్త్వమహత్త్వము సత్వరంబుగన్. 117

టీక. మహానది = గొప్ప నదియందు - శైవమందు; తీర్థమాడి = స్నానముచేసి; ఇవ్వర మంత్రము = ఈ గొప్పమంత్రమును; అర్చి = స్మరితతో; నిఖిలాఘపంకముల్ = సమస్తపాపములను ముటిక; దవ్వుననన్ = దూరముగ తొలగఁగా - నశింపఁగా; సత్వరంబుగన్ = వేగముగ; తత్త్వమహత్త్వమున్ = పరమాత్మయొక్క గొప్పతనమును.

క. విధివంతంబుగ విధునన్నిధి నిచ్చలు నేఁ బలింతు నిఖిలభవతమో
వధవిధివిధు వగు దీనిన్, విధినందన! తత్ప్రసాదవిభవాపేక్షన్. 118

టీక. విధివంతంబుగన్ = నియమానుసారముగా; విధునన్నిధిన్ = విష్ణుసాన్నిధ్యమున; నిఖిల... ..విధువు = జన్మములను చీకట్లను నశింపఁజేయు పద్ధతియందు చంద్రుఁడగునది; తత్ప్రసాదవిభవాపేక్షన్ = ఆతని యనుగ్రహసంపదను పొందు కోరికతో; విధినందన! = బ్రహ్మపుత్రుఁడవగు నారదమునీ! ఆలం. రూపకము.

ప. సిద్ధేశ్వరాహ్వయంబున సిద్ధలింగంబవై యెందేని నీ వుండుదు వా దక్షిణ
ద్యౌరంబు నధిష్ఠించి యీ మంత్రంబు ననుష్ఠించు నిష్ఠాగరిష్ఠులకు నిష్ఠార్థసిద్ధికరత
స్ఫటికఘటిక యగుట నిగమార్థంబు. తొల్లి తీర్థయాత్రాచరణనిపుణుండగు
నీలాంబరుండు నిఖిలతీర్థంబులను దర్శించుచు వచ్చివచ్చి పొండరికంబు సొత్తెంచి

యుత్తుంగతరంగడోలారూఢ కలహంసకులకలక¹లరవఘుముఘుమిత బ్రహ్మాండకు
వారక్రోడంబగు భీమరథినిరంబునం గృతస్నానుండై యనూనమహిమాభిరామం
బగు నాక్షేత్రంబునం గల విచిత్రంబులు నేత్రప్రీణనంబుగా, నాచరించుచు
నచ్చోట సాక్షురండగు పుండరీకాక్షు వీక్షించి వెఱుగంది తదక్షరలక్షణంబు
నెఱుంగ నేఱక యూరకుండె, నుండియు నయ్యేకకుండలుండు చలపకారితనంబున
నవ్వర్ణంబులు నిర్ణయింప నుద్యుక్తుండై.

119

టీక. నిష్టాగరిష్టలకుఁ = నియమముచే మిక్కిలి గొప్పవా రగువారికి; కరతలస్పటికఘటికఁ =
అఱచేలిలాని షటికపుపున - స్పష్టముగ గోచరించునది; నీలాంబరుండు = బలరాముండు; చొత్తెంచి =
ప్రవేశించి; ఉత్తుంగ.....క్రోడంబు - ఉత్తుంగ = ఉన్నతమయిన; తరంగ = అలలు అను; డోలా =
ఉయ్యెలలందు; ఆరూఢ = ఎక్కియున్న; కలహంసకుల = హంససమూహముయొక్క; కలకలరవ
ఘుమఘుమిత = కలకలధ్వనిచే ఘుమఘుమని ప్రతిధ్వనించు; బ్రహ్మాండవారక్రోడంబు = బ్రహ్మాండ
ముల గుహల లోపలిభాగముకలది; అనూనమహిమాభిరామంబు = గొప్పమహిమచే మనోహరమైనది;
నేత్ర ప్రీణనంబుగాఁ = కన్నులపండువు అగునట్లు; ఆచరించుచుఁ = చేయుచు - అచటి విచిత్రములను
కన్నులకఱివైదిఱుచుచు; సాక్షురండు = సమంత్రాక్షురండు; వెఱుగు, అంది = ఆశ్చర్యపడి; ఉండి
యుఁ = అట్లూరకయుండినప్పటికిని; ఆయ్యేకకుండలుండు = ఆ బలరాముండు; చలపకారితనంబునఁ =
పట్టుదలతో [చలపకారి = పట్టుదలకలవాడు;] [‘చలపకారితనంబునఁ = మచ్చరముకలవానితనమున’
అని పూర్వటిక.] ఉద్యుక్తుండై = సిద్ధపడినవాడై.

మ. కరముల్ మీఁదికిఁ జూచి యూరుపులు బిగ్గం బట్టి యంతఁ రిపూ
త్కరముం బోవ నదల్చి యట్టితటిఁ బద్దం బట్లు మో మొప్పఁగా
జరణాంగుష్ఠనఖావలంబనముతోఁ జండాంశుఁ గన్గొంచు భా
స్వరనిష్ఠం దప మాచరించె నొకమాసం బన్న వర్జ్యంబుగన్.

120

టీక. ఊరుపులు = కావనములు - ఊపిరి; బిగ్గంబట్టి = బంధించి; అంతఁ = పిదప; రిపూ
త్కరముఁ = శత్రుసమూహమును - కామాదులగు అరివద్వర్ణమును; పోవఁ, అదల్చి = తరిమి;
మోము, బప్పఁగాఁ = ముఖము ప్రకాశింపఁగా; చరణాంగుష్ఠనఖావలంబనముతోఁ = కాలిచేలి
గోరు ఆధారముగాఁ గల్గి-కాళ్లను ఎత్తి, ప్రేళ్లచివఱ నిలువఁబడి; చండాంశుఁ = సూర్యుని; భాస్వర
నిష్ఠఁ = ప్రకాశించు(గొప్ప)నియమముతో; అన్నవర్జ్యంబుగఁ = అన్నమును విడిచి.

తే. దానఁ బ్రియోమంది దానవధ్వంసి యొసఁగె

గూర్చి¹యన్నకు ధర్తై కనిర్తులునకు

నమ్రహేమంత్ర; మాతండు నంతనుండి

యదియ జపియింపఁదొణఁగె గాయత్రివోలె.

121

టీక. దానవధ్వంసి = రాక్షసులను నశింపఁజేసిన కృష్ణుండు; ధర్తై కనిర్తులునకుఁ = తదేక
(ధర్మ)దీక్షచే నిర్మలుండైనవానికి.

క. భూరిగుణరత్నరాశిఁ గుమారుఁ గనుంగొనఁగఁ దివురు మమకారము లో

నారసి యొసంగె మున్నా, నీరజనాభుండు రుక్మిణికి⁷నామనువున్.

122

1. క. లారవ. చ. లరవ. ట. లనాద. 2. చ. విశేషంబు. 3. క. సాచి. చ. జాచి. క. 4.
వర్జ్యంబు. చ. వర్ణంబు. 5. చ. మొంది. 6. ట. యున్న. 7. క. నీ. చ. నా.

టీక. భూవిగుణాత్మరాజ్ = గొప్పదై, శ్రేష్ఠమైన గుణముల ప్రోత్సాహవారిని; కరుణాగోచరాజ్ = చూడుటకు - పొందుటకు; తిత్తురు = యత్నించునట్టి; మనుకారము = కోరిక; లో, చాలని = మరలనున గ్రహించి; సిరజనాభుండు = వర్షనాభుండు-కృష్ణుండు; ఈ, మరుత్తక్ = ఈ, మాత్రమును. క. జపియించె నేచు విసము, లుకవాసపురస్సరముగ నుగ్మలి నిష్ఠా

నిపుణమతిం బలిచే నిటు, లుపదిష్టంబైన మంత్ర ముత్సుక మొదవన్. 1:3

టీక. విపు, వివసములు = అయిదు విసములు; ఉపవాసపురస్సరముగ్ = ఉపవాసములో తూడ; ఉగ్మలి = ఆడుది - రుక్మిణి; ఉత్సుకము, బివవ్ = ఉత్సాహము, కలుగఁగా.

ఉ. విష్ణు మదీయనేత్రైఖి వేగమునక జముఁగూడఁ జన్నయ

న్నవృథుఁ డిందుబింబసుతుమారుఁడు భోజతనూజయందుఁ బు

ష్టై న్నధువైరి చెల్విన కడిందిజవంబు నెపంబునక బున

ప్రస్సమునొందె రాగరససంపదపెంపు యువద్యయీమతిన్.

1:4

టీక. మదీయ - వేగమునక = నా మూఁడవకంటె యగ్ని వేగమున; ఇందు వింబ సుతుమారుఁడు = చంద్రబింబమువలె చక్కనివాఁడు; భోజతనూజయందు = రుక్మిణియందు; కడిందిజవంబు నెపంబునక = గొప్పదైన జవము కారణమున; రాగరససంపదపెంపునక = గొప్పదైన ఆనందాగ్రసంపద; యువద్యయీమతిన్ = ఇద్దఱుయువకులరీతిని-ప్రద్యమ్ము, సాంబ రూపమున; పునర్వత్సము నొందెన్ = మరలఁ బుట్టెను.

నీ. బలభిదా రామసంభవలతాంత్రేణిః బన్నుము నాకొక్కచిన్న తేరు

కాళికెంగేలిచిల్లలరాజుఁ గొనితెచ్చి నావెంటఁ బడివాగె నడవఁబనుపు

గగనచరద్రాశిగణవర్తిమకరంబు బిరుదులుక్కిముగ వేగిర మొనర్పు

మదనగోపాలుండు మాతండ్రిచే నాకుఁ జెఱకుచే మలిపింపుకఱకునిల్లు

తే. వనజహితు వేడి తప్పి తూపునకుఁ దెమ్ము, దివ్యములఁగాని సాధింపఁ దీరదీశు నంబ! నీవంచు రుక్మిణి నట్టు నిట్టు, దిరుగు కై శవచాపాలార్ది తుండు మరుఁడు.

టీక. బలభి.....శ్రేణిః = ఇందుని యుద్ధానవనములొని పూలమొత్తముచేక; చిన్ని తేరు = చిన్నరక్తమును; పన్నుము = తయారుచేయుము; కాళి.....రాజు = కాళికాదేవి చేలివై నుండు గొప్పచిలుకను; నావెంట = నావెనుక; పడివాగె = స్వారికి తగిన ఏర్పాటుతో-జీనితో; నడువన్ = వచ్చుటకు; గగన.....మకరంబు = ఆకాశమున లెరుగు రాశులలోని మొనఁచి; మదన గోపాలుండు = మదనగోపాలుండైన విష్ణువు; మలిపింపు = చెక్కింపుము; కఱకునిల్లు = కఠినమగు ధనుస్సు; వనజహితు = సూర్యుని; వేడి = ప్రార్థించి; తప్పి = కమలమును; తూపునకు = బాణమునకు; తీరదు = సాధ్యపడదు; అంబ! = ఆమ్మా! కై శవచాపాలార్దితుండు = బాల్మమందలి చాపల్యముచే పీడింపఁబడినవాఁడు; మరుఁడు = మన్మథుండు.

విడ్డ లిట్టి యసాధ్యపుఁగోరికలను గోరుటయు, అందులకుఁ దల్లివీరపట్టుకొని చుట్టును లెరుగుటయు స్యభావములు.

చ. పలుచని లేతకెంజిగురుబత్తలికం బెకలించి తేనియం

గాలిపినతానటంబుగల క్రొవ్విరితూపుల నిక్షుచాపుఁడే

గెలు పొనఁగూర్చె; నాగెలుపు కృష్ణనిపట్టుపుడేవి రుక్మిణీ

లలన జపించు మంత్రముబలంబున నైనదిగా నెఱుంగుమీ!

126

1. క. పించు. చ. ట. పింపు. 2. చ. మార్చితుడు. 3. చ. ట. బత్తిడిగ. 4. క. బానటంబు నూర్చు. తానటంబు. చి. ని.

టీక. చలుచని.....బ్రతశిక్ష = మృదువై లేతదైన చిగురుటాకుల యష్టులపొదినుడి; నెక లించి-లాగి; లేనియంగ లిపిన తానటంబు = లేనెతోఁగూర్చిన మెఱుంగు; [బానటము = సహాయము. వాడి' అని పూర్వటీక.] ఇత్తుచాపుడు = మన్నఁగుడు.

క. సరసీజభవభవ! వాయు, స్ఫురితములై త్రిపురదహనములు త్రిజగములకా
బురికొని నీరసయవసాం, కురసఖముగ నేర్చె మున్నకుంతితశక్తిన్. 127

టీక. సరసీజభవభవ! = బ్రహ్మపుత్రుడవగు నారదుడా! వాయుస్ఫురితములై = వాయువు లచే విస్తరింపఁజేయఁబడినవై; త్రిపురదహనములు = త్రిపురములనెడి యగ్నులు; పురికొని = వ్యాపించి; అకుంతితశక్తి = మొక్కవోని బలముతో; నీరసయవసాంకురసఖముగ = ఎండిన గడ్డివరకలవలె; ఏర్పె = దహించెను. అలం. ఉపమ.

సీ. పెనుఁగంపతొడుగు లీడ్చినమొల్కు ససి యయ్యె గగనంబుతోరాయు కాననములు
కడులావుమానిసి ¹కాలరాచిన చీరు చాలయ్యె బళ్ళాదిజంతువంక్రి
²బడెగండ్ల నొంటిపై బడిన విఘ్నేశ వాహములయ్యె హరిదంతహస్తీపతులు
వనపాలు రడుసులోఁ జనఁగ్రుమ్మ తాళిఫలాశృతులయ్యె గులాచలములు

తే. మృదులగోమయపిండసమ్మిళితకార, వేల్లఫలబీజసమమైరి వీళ్లప్రజలు
కమలసంభవవరదానగర్వితాసు, రవరపట్టణనిర్భరాక్రమణవికృతి. 128

టీక. కమల.....వికృతి - కమలసంభవ = బ్రహ్మచేతనైన; వరదాన = వరదానము; గర్విత = గర్వించిన; అసుర = రాక్షసులయొక్క; పట్టణ = పురములచేనైన; నిర్భరాక్రమణవికృతి = ఎక్కువైన యాక్రమణమును వికారమువలన; గగనంబుతో, రాయు = ఆకాశమును ఒఱిసిగొనునట్టి - ఆత్యున్నతము లయిన; కాననములు = అడవులు; పెనుఁగంపతొడుగు = పెద్దకంఠలకట్ట - ఒకవిధమైన చీపురు; ఈడ్చిన = (మీఁద) లాగిన మొల్కునని = లేతవైదు; [పెద్దయడవులు నేలమట్టము లయ్యె ననుట.] కడులావుమానిసి = మిక్కిలిలావుగనున్న మనుష్యుడు; చీరుచాలు = చీమలబారు; హరిదంత హస్తీపతులు = గొప్పదిగ్దజములు; బడెగండ్ల = పెద్దకలుఁగులందు; ఒంటిమై = ఒక్కసారిగా; విఘ్నేశవాహనములు = ఎలుకలు; కులాచలములు = కులవర్షతములు - మహేంద్రాది సప్తకుల వర్షత ములును; వనపాలురు = తోటకాపులు; అడుసులో = బురదలో; చన = చొచ్చునట్లు; తాళి ఫలాశృతులు = తాటిపండ్లవంటివి; వీళ్లప్రజలు = పట్టణములలోని జనులు; మృదుల.....సమము = మెత్తని పేడముద్దకు అద్ద బడిన కాకరింజలతో సమానముగా. అలం. ఉపమ, రూపకము. కావ్య లింగము.

క. ఈ రీతిఁ గొంతకాలము, క్రూరగతి సోకుమూక కుడిదలయాభుల్
గారింపఁగ నే నంతట, వారింపఁగఁ గణగితి భువనహితబుద్ధిన్. 129

టీక. సోకుమూకకుడిదలయాభుల్ = రాక్షసుల యునికిపట్టు లగు త్రిపురములు; కారింపఁ గ = బాధింపఁగా; కణగితి = సిద్ధపడితిని.

చ. అపుడు పినాకముక బవినభాస్త్రములుం గొని యేయఁబూని త
త్రిపురము లొక్కటక నిటలదృష్టికి లక్ష్యముచేయుచోట మ
ద్యపురుదితంబులై న శ్రమవారిజలంబులు డిగ్గజాటి యు
ర్విపయః గడువడి దొఱిగి వెల్లువచూపి నదీత్య మొందుచున్. 130

1. క. కాళ్ల. చ. కాల. 2. క. బడెగండ్లనుంటిమై. చ. ట. బడిగండ్లమట్టమై. 3. చ. చిక్కు.

టీక. పినాకముక్ = పినాకమునెడి భుసుపు; పవనిభాస్త్రములక్ = వస్త్రసమానములగు బాణములకు; విక్రమలక్ = విక్రమసారాంగి; నిటలదృష్టిక్ = ఫలలోచనమునకు; లక్ష్మ్యముచేయు చోటక్ = గుఱిచేయునపుటిక్; మద్యపురుషిణులైన = నా శరీరమునుండి పుట్టిక; శ్రమవారిజల బులు = చెరుటనీరు; తోటఁగి = కాటి-కాటి; వెల్లువమాపి = ప్రహరించి.

క. మున్నేను మేన నలఁదిస, ప్రన్నని భసితంబు నణచి ¹శ్రమవారి కడుక్
²జెన్నెసఁగె మంచుమలమిమ, చున్నడిచిగొని ప్రకపించు సురనదిపగిదిన్. 131

టీక. అలఁదిస = భ్రాసిన; ప్రన్నని భసితంబు = మనోజ్ఞుడుగు (ఇంద్రుని) బూడిద; తమవారి = చెరుట; మంచుమలమంచుక్ = హిమాలయపుమంచు; [పూర్వటీకలో 'సంచు'పాఠము గ్రహింపఁబడి 'సంచుక్' = విభము - అందముచు' అని అర్థము వ్రాయఁబడినది.] అడిచిగొను = కొట్టుకొని; [ఇచట భసితముతో మంచు సరిపోల్పఁబడినది] అలం. ఉపమ.

క. భీమాహ్వయమున వర్తిలు, నామేనం బుట్టురంది నదియై వెలసెక్
 భూమిక్ ధైమి యనందగి, భీమరథి యనంగ మాటుపే రెసఁగంగన్. 132

టీక. పుట్టువు, అంది = జన్మించి.

శా. ఆభైమి నది విశ్వముక్ నిజకృపీటార్ద్రంబు గావించుచుక్
 శ్రీభామావిభుక్షేత్రమండలము డాసెక్; డాసిసక్ వీచిరే
 భాభీలంబగు దానివెంపు గని మున్నందండు ప్రాణుల్ మహా
 ఊభోద్విగ్నమనస్కులై వెలుచ నాక్రోశించుచుక్ బెంపఱన్. 133

టీక. విశ్వముక్ = ప్రపంచమునంతకు; నిజకృపీటార్ద్రంబుక్ = తన నీటిచే తడిసినదానిని; శ్రీరామాభిభుక్షేత్రమండలము = శ్రీరాష్ట్రదేవభర్తయగు విష్ణుని శ్రేత్రముగు పాండరీకమును; డాసెక్ = సమీపించెను; వీచిరేభాభీలంబు = అలలనమూహముచే భయంకరమైనది; మహాఊభోద్విగ్నమనస్కులై = ఎక్కువైన కలతపాటుచేత భయపడిన మనస్సులు కలవారై; వెలుచక్ = గట్టిగా; ఆక్రోశించుచుక్ = మొఱివెట్టుచు; పెంపఱన్ = చైన్యమునొందగా.

క. భూరోభయార్థితులై చని, ధైరవు మదరాగరుచిక్రపాపూరితదృ
 కైరవుఁ బలుకుదు రమృతా, హారులు హరిఁబలుకు క్రియఁ గృతాంజలు లగుచున్.

టీక. భూరోభయార్థితులై = గొప్ప భయముచే పీడింపఁబడినవారై; మద...కైరవుక్ = గర్వము, ప్రేమము లేజున్న, దయ - అనువానితోనిండిన కలవలవంటి కన్నులు కలవానిని; అమృతా హారులు = దేవతలు. అలం. ఉపమ.

ఉ. మిక్కుటమైన ¹పాంకమున ²మిన్నలగర్భముగాఁగఁ బొంగి నేఁ
 డొక్కమహాస్రవంతి యిదె యుత్తరదిక్కున ఊత్రసీమపై
 నిక్కె లయాభిఁబోలే; ³నిట నిల్వఁగనోసము నాగహార! మే
 మెక్కడి కేఁగువార? మిఁక నెద్దితెఱుం గిటమిఁద! నావుడున్. 135

టీక. పాంకమునక్ = వేగముతో; మిన్ను = ఆకాశము; గర్భముగాఁగక్ = ఉత్పత్తిస్థానము కాఁగా; మహాస్రవంతి = గొప్పనది; లయాభిఁబోలే! = ప్రళయకాలపు సమృద్ధమువలె; నాగహార! = పాము హరముగాఁగల కాలదైరవుఁడా!

1. చ. క్రమ. 2. చ. జన్మ. 3. క. సంచున్నాచిగొని. చ. సంచు...ట...నడిచిగొని. 4. చ. మున్నుండు. 5. చ భయాపురు. 6. క. పంక. చ. ట. పాంక. 7. క. మిన్నుల. చ. మిన్నల. 8. చ. ట. యిట.

సీ. కాళరాత్రిస్తనాగ్రకృతావకాశమై యురము వెల్లిడిపూత యొప్పు వెనుప
శిథిలత్వ మొందిన చెంగావిజడముడి చిలుకూడి నెలపువ్వు చెంపనంటఁ
గంకాళ మను బుద్ధిఁ గరమున జందెంపుఁజిలువఁ బట్టిన నది జలదరింప
నెచ్చటఁ బ్రభవించె? ¹నే తెద్దె? యని పల్కు సరభసోక్తుల జగజ్జంతు లలుకఁ
తే. బాణిపుట²శీఘ్రపాత్రంబుఁ బాటవైచి, కుటువుపై నున్న కిన్నర నుటుక ³ద్రోవి
యతిరహఃకేళినుండియు నరుగుదెంచి, భూరిజయగౌరవుఁడు కాలభైరవుండు.

టీక. కాళ.....వకాశము = కాళరాత్రి (కాళి)యొక్క స్తనముల అగ్రభాగములచే
చేయఁబడిన తెరపి గలది - అనఁగా అతని భార్య యగు కాళి కౌగిలించుకొనుటచే దైరవునిఱొప్పు
మీఁద స్తనచూచుకము లందిన చోట మాత్రము విడిచి, తక్కినయెడ బూడిద దట్టమై యున్నదనట.
[ఇట్లుండుట ఎక్కువ అందమును కలుగఁజేయుచున్నదని భావము] శిథిలము, ఒందిన=విడిపోయిన; చిలు
కూడి = ముడిజాఱి; నెలపువ్వు=(జడలొని)చంద్రుఁడను పుష్పము; చెంపన్ అంటన్=చెంపవైఱడఁగా;
గంకాళము = ఎముకలగూడు; కరమునన్=చేతితో; జందెంపుఁజిలువన్=ఉపవీతముగా నున్న పామును;
జలదరింపన్ = జల్లుమనఁగా - భయపడఁగా; సరభసోక్తులన్ = తొందరతోఁగూడిన మాటలచే; జగజ్జం
తులు = లోకములొని జీవులు; అలుకన్ = భయపడఁగా; పాణిపుటశీఘ్రపాత్రంబున్ = చేతిలోని
మధుకలశమును; కురువుపైన్ = తొడపైని; కిన్నరక = వీణను; ఉటుక = ఊరక; అతిరహఃకేళిన్ =
(భార్యతో) ఏకాంతవిహారమున. ఆలం. భ్రాంతిమంతము, స్వభావోక్తి.

ఆ. అరుగు దెంచి యమ్మహానది వీక్షించి, చేతులెత్తి బిట్టు చిట్టమిడిచి
ఘోరకోపవేగ ధీరోక్తు లులియంగఁ, బలుకు నిట్లు తేత్రపాలకుండు. 137

టీక. బిట్టు = గట్టిగా; చిట్టము, ఇడిచి = చిటికెవ్రేసి, ఘోరకోపవేగధీరోక్తులు = ఎక్కువ
కోపముచే తడఁబడినమాటలు; ఉలియంగన్ = ధ్వనిచేయఁగా.

చ. 'నిలునిలు! తుంగభంగవగు నిన్ను గనుంగొని సాధ్వసాతి వి
హ్వలమతులైరి తేత్రతలవాసులు; దానికే గోహాగించె ని
వలమురితాలు; పింక నిట వచ్చుట మానుము మచ్చెకంటి!' నా
నిలిచి నుతించు నన్నది వినిశ్చితకార్యగతిన్ జగత్పతిన్. 133

టీక. తుంగభంగవు = ఎత్తయిన అలలు కలదానవు; సాధ్వసాతివిహ్వలమతులు = భయముచే
మిక్కిలి అందోళపడు మనస్సు కలవారు; వలమురితాలువు = దక్షిణాన ర్తశంఖమును దాల్చిన విష్ణువు;
మచ్చెకంటి! = చేపలవంటి కన్నులుకలదానా! (నది స్త్రీకావున యిట్టి సంబోధనము). వినిశ్చితకార్య
గతిన్ = నిశ్చయింపఁబడిన కార్యముల పథతిగలవానిని; జగత్పతిన్ = విష్ణుని; నుతించున్.

సీ. జగదుద్భవస్థితిక్షయహేతు వెవ్వఁ డా దేవాదిదేవుండు దిక్కు నాకు
గ్రాహనిగ్రహ¹మీఁగి కరిఁ గాచె నెవ్వఁ డా త్రిభువనాధీశుండు దిక్కు నాకు
దుదిపదంబు నొసంగి ధ్రువుఁగాచెనెవ్వఁ డా దృఢదయామయమూర్తిదిక్కు నాకు
²దోవదిబన్నంబు ³దోలఁగించె నెవ్వఁ డా దీనమందారుండు దిక్కు నాకు
తే. నెవ్వనిపదాబ్జమున జనియించు జలము, మజ్జనకుండైన శివుఁ డాత్మ మాళి ⁴నిలిపె
నమ్మహావిష్ణుఁ డా కృష్ణుఁ డా గుణాబ్ధి, దేవకీనందనుండె యొందు దిక్కు నాకు.

* శ. ర. పట్ట. 1. చ. నెరరెద్ది. 2. చ. జంతు. 3. చ. శిమ. 4. క. కడద్రోచి. శ. ర.
కడ్రోచి. 5. క. గించినన్. 6. క. తాల్పుడిం. శ. ర. తాలపిం. 7. చ. ముగల్గి. 8. క. ద్రోచి.
9. క. పలు. చ. దొల. 10. చ. నిలిపి.

టీక. జగదు..... హేతువు = లోకముల సృష్టి, స్థితి, లయములకు కారణమైనవాడు; గ్రాహ నిగ్రహము, ఈశి = మొనరితోడి యుద్ధమును తొలగించి; కరిక = విరుగుడు - గతేంద్రుని; తుది మహాబుక్ = ఉత్తమస్థానమును మోక్షమును; బన్నుంబుక్ = భంగపాటును; జనియించు జలముక్ = పుట్టిన నీటిని; గుణాద్ధి = గుణములకు సముద్రుడు.

తే. శరణమవు గమ్ము; మద్భయజ్వరము నుడుపు, భగ్గుమతి నైతి: ¹గుర్కురభర్తకతన నింక నెయ్యదిదిక్కు! చక్రాం! నన్ను, బ్రోవు మరి పల్ల: గృహ: బల్కుదేవు: ²డేటి.

టీక. మద్భయజ్వరముక్ = నా భయము అను రోగమును; ఉడుపు = పొంగొట్టుము; మద్గురభర్తకతనక్ = కుక్క వాహనముగాగల కాలశైవ్యనివలన; మద్గురభర్త = కుక్కలరాజు! అని పూర్వటీక. భగ్గుమతిక్ = శిథిలమైన బుద్ధి కలదానను; చక్రాం! = చక్రము చిహ్నముగాగల దేవా!

ఉ. రమ్ము గరమ్ము ప్రోచి మధురప్రియభాషిణి! నన్నుగన్నమీఁ
దమ్మజీయుక్ భయమ్ము గలదా! వల దాతురవృత్తి; మన్నియో
గమ్మున నీప్రదేశమున: ³గమ్మి నమజ్జనజన్మజాడ్యపా
శమ్ములం ద్రొంపు; నింపు మనిశమ్ము శుభమ్ములు భూతకోటికిన్.

141

టీక. గరమ్ము = దెవదలపాటు; ఆతురవృత్తి = తొందరపాటుకలకపాటు; వలదు = ఆకృతలేదు; మన్నియోగమ్ము నక్ = నా యాజ్ఞవలన; క్రమ్మి = వ్యాపించి - ఉండి; నమజ్జనజన్మజాడ్యపాశమ్ములక్ = వంగియున్న (నమస్కరించిన జనుల పునర్జన్మజాడ్యముల పాశములను; అనిశమ్ము = ఎల్లపుడును; భూత కోటికిన్ = జీవరాశికి.

క. అస్తత్తే త్రస్థితి భవ, భస్మాంగజ! గంగకంఠ: బాపని వగుచున్
భస్మీకరింపు లోకా, పస్తారప్రాయదురితబాధాశతమున్.

142

టీక. భవభస్మాంగజ! = విభూతితోఁ గూడిన శివుని దేహమునండి పుట్టిన నది! అస్తత్తే త్రస్థితిక్ = నాశేత్రమున ఉండుకతనమును; పాపనివి = పవిత్రమైనదానవు; లోకా..... శతముక్ = లోకముయొక్క మూర్ఖతో నమానమగు వందలకొలదియైన పాపములబాధలను; భస్మీకరింపు = బూడిద చేయుము - నశింపజేయుము.

చ. అని వనజాత్ముఁ డీకరణి నానతియిచ్చినఁ దత్ప్రపారసం
బనుపెనువాని నుబ్బినక్రియక్ రయ మూరంగ దత్ప్రదేశరుక్
ధనువున నారియై నిగిడె; దానిశరంబు గరంబుఁ దాకినన్
దునుఁగుఁ జినుంగు ప్రీలు: గడుఁదూలు జగజ్జనజన్మలక్ష్యముల్.

143

టీక. వనజాత్ముడు = తామరలపండి కన్నులుగల విష్ణువు; ఈకరణిక్ = ఈరితిని; పెను వానక్ = పెద్దవర్షముచేత; తత్ప్రదేశమన్ భనువునక్ = ఆశేత్రప్రదేశమనెడి మీఠు; శరంబుక్ = (ధనుపక్షమున) బాణమును; (నదిపక్షమున) నీటిని; తునుగుక్ = తెగును; ప్రీలుక్ = చీలును; తూలుక్ = ఎగిరిపోవును - నశించిపోవును; జగజ్జనజన్మలక్ష్యముల్ = లోకములొని జనుల జన్మముల గుఱులు; [ఇచట జలమునకుగల బాణరూపముచే లక్ష్యములను పడగొట్టునట్లు వర్ణన:] అలం. రూపకము.

క. ఎందుఁ బ్రభవించె నస్త, న్నందన యత్రీర్ణభువు నరసింహాఖ్యం
శెంది యదునందనాత్మ, నంద మగున్ బద్ధగర్భనందన! వింఠే.

144

1. క. కుర్కుర. 2. చ. డేడి. 3. చ. గ్రమున.

టీక. అన్నన్నదన = నాపుత్రక - ఔమినది; అత్తిర్థవిభువు = ఆ గొప్ప తీర్థము.

క. అది మొదలు¹గా సరస్వతి, తుదగా గల తీర్థములకు దొరయై నడుముకొదలు ఋషివృషభనేవిత, పదుండగు హరి మెచ్చు తీర్థపతి మానిపతి! 145

టీక. దొరయై = ప్రభువై; ఋషి.....పదుండు = గొప్పమునులచే నేవింపబడు పాదములు కలవాడు - విష్ణువు; మెచ్చు = కొనియాడునట్టి; తీర్థపతి = గొప్ప తీర్థము - ఔమినది; నడుముకొదలు = ప్రకాశించును.

క. సాక్షాత్కరించి పద్దద, భాక్షుండు వేంచేసియునికి న తీర్థకులాధ్యక్షము మసారతరళా, లక్ష్మిత ముక్తావలీలలంఠి²బోలున్. 146

టీక. వేంచేసియునికి = వేంచేసి యుండుటచేత; మసార.....లలంఠి = నాయకమణి యగు ఇంద్రసీలముతోఁ గూడిన ముత్యాలహారమును; పోలున్, [మసారతరళాలక్ష్మిత = పచ్చలపళ్లక ముచే గుఱుతిడబడిన అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ.

క. వెన్నుండు ప్రత్యక్షుంబై, యున్నయెడకు దక్షిణాశ నొక పులిసతలంబున్నది; మిన్నది కడగను, నున్నతి గన్నది శుభంబు లొసంగం బొసంగన్. 147

టీక. వెన్నుండు = విష్ణువు; పులిసతలంబు = ఇసుకతిన్నె; కడగమునున్నతి = మిక్కిలి గొప్ప ఎత్తును; పొసంగన్ = అనుకూలించగా.

ఆ. ముందు నందశోపుమందయందుఁ జరించు, రూపధన్యయోర్తు గోవకన్య విష్ణోభక్త ముక్త కృష్ణుఁ డచ్చట నున్ని, యెఱిగి యేగుదెంచి యెఱుకమించి.

148. మందయందున్ = గొల్లవల్లెలో; రూపధన్య = అందకత్తె; గోవకన్య = గొల్లపడుచు; విష్ణోభక్త = విష్ణుభక్తురాలు; ముక్త = జీవన్ముక్తురాలు; [భుక్తముక్త = అనుభవించబడి విడువబడినది అని పూర్వటీక. ఇందలి 'భుక్త' అను పాఠమును, దాని యర్థమును అనునగతములు.] ఎఱుకన్, మించి = జ్ఞానముచే గొప్పదయి.

క. విప్రశ్రులోచితశుచివే, పప్రథితశరీర యయ్యెఁ జక్రస్థని సాభిప్రాయస్థితివికసిత, దీప్రనిజకపోల యగుచు దేవునిమ్రొలన్. 149

టీక. విప్ర.....శరీర = బ్రాహ్మణకులమునకుఁ దగిన పవిత్రులంకారముచే చక్కని శరీరము కలది - చూచుటకు చక్కని బ్రాహ్మణపవిత్రవలె నున్నది; చక్రస్థని = గుండ్రనిచన్నులు కలది; సాభిప్రాయ.....కపోల = అనురాగముతోఁ గూడి, మెఱుంగెక్కి ప్రకాశించు చెక్కినలు కలది.

సీ. జలధరశ్యామకుంతలకలాపమునకుఁ బాటించమియె నవప్రసవకలనదళితేనీలోత్పలదళచంచదక్షుల కామీలనంబె కాలాంజనంబు కుంభికుంభస్థూలకుచమండలికి జ్ఞానముద్రాకరమె³ముత్తైములసరంబు గగనసోదరవలగ్నప్రదేశమున శోఢ్యాణబంధంబె యొడ్డాణ మిడుట

తే. గాఁగఁ దప మాచరించు నక్కలువకంటి, యంగలతిక నిరాకల్ప యయుక్తి⁴నలరె శారదారంభవిమలాభ సరణికరణి, బ్రకృతిమధురంబులకు వేషరచన లేల? 150

1. క. గను. చ. ట. గా. 2. చ. ట. బొలుచున్. 3. క. భుక్త. చ. ట. భక్త. 4. చ. ట. యరుగుదెంచి. క. యరుగుదెంచె. 4. క. నెఱుక. చ. ట. యెఱుక. 5. క. వరూ. చ. కులో. ట. మహిత. 6. చ. లిక. 7. క. ముత్య. చ. ముత్తె. 8. చ. కొడ్డాణ. 9. క. నమరె. చ. నలరె.

టీక. జలధర.....కలాపమునకుఁ = నీలమేఘమువలె నల్లనైన కిరోజునమానమునకు;
పాటించుమియె = ఆపరిచుపడుటయే - బంధించుకొనవలయుటయే - విరియఁబోసికొనుటయే; నవప్రసవ
కలనఁ = క్రొత్తపువ్వులను ముడిచికొనుట - ప్రతిమొప్పపెట్టుకొని పూవులను ముడిచికొనిన ఎంక అందముగ
నుండునో, కొప్పుముడిచికొనక, తల విరియఁబోసికొనినను అట్లే అందముగ నుండును. ఇట్లే ప్రతిపాద
మునకు 'కమరించుకవి.' చరిత.....చక్షులకుఁ = వికసించిన నల్లకలవ తేకులవలె దిద్దివలెన కన్ను
లకు; ఆమొలనందె = కొంచెము మూసికొనియుండుటయే; కాటాంజనము = కాటుక; [కాటుక
లేవన్నను, కన్నులు కాటుకపెట్టుకొన్నట్లుందముగ చున్నవచుట.] కుంభికుంభస్థులకుచమండలికిఁ =
పిరుగు కుంభములవలె పెద్దవైర స్తవములకు; జ్ఞానముద్రాకరమే = జ్ఞానముద్రతోఁ గూడిన హస్తమే.
ముతైములనరుంబు = ముత్యాలవలెము. [కుడిచేతి బొటనచ్రేలియొక్కయు, చూపుడుచ్రేలియొక్కయు
కొనలను చేర్చి తొమ్మిదై చుచుకొనుచు, ఎడమచేతిని ఎడమమోతాలిచ్చివలయు ఉంచుట తపోవిష
యమున జ్ఞానముద్ర.] గన.....ప్రదేశమునకుఁ = ఆకాశముతో సమానమైన - శూన్యమైననడు
మునకు; ఓడ్డాణబంధందె = ఓడ్డాణమును అననమే; ఆకల్పలువకంటియంగలరిక = కలువకన్నులంగల
యావనితయొక్క తీగవంటి చేహము; నిరాకల్ప, యయ్యుక్ = ఆలంకారములు లేనిదైనను; కారదా
.....కరణిక్ = కరత్యాలపుటాకాశమువలె; అలరెక్ = ప్రకాశించెను; ప్రకృతిమధురంబుల
కుఁ = స్వభావముచే మనోహరమైనవానికి.

తనస్సుచేయునపుడు జాట్లు విరియఁబోసికొనుట, కన్నులు కొంచెము మూయుట, ముద్రాసనముల
రచించుట, మాంజి(మొలనూలు) ధరించుటయు సహజము. అలం. ఉపమ, విభావన, ఆర్థాంతర
స్యాసము.

శా. లోకేశస్థితలోకవాసకృతి సాలోక్యంబు నర్చింప, ల
క్షీకాంతాంఘ్రియగంబుఁ జేరుతమి సామీప్యంబు, సద్భక్త
తూకారిం దనయాపుగా కినిలుపుటక సారూప్యముక, బుద్ధి నా
కాకశ్చేఖరుఁగూర్చి యుగ్మి సతి సాయుజ్యంబు నొందుం దుదిన్. 151

టీక. మోక్షము నాలుగు విధములు (1) సాలోక్యము (భగవంతుఁ డుండు లోకమున నివసిం
చుట.) (2) సామీప్యము (పరమాత్మదగ్గరనుండుట.) (3) సారూప్యము (భగవంతునితోఁ సమానముగు
రూపమును పొందుట.) (4) సాయుజ్యము (దేవునితోకలసిమెలసియుండుట.) పయి చతుర్విధమోక్షము
లను ఆ గొల్లవడుచు పొందినట్లు ఇందువర్ణితము. లోకేశ.....కృతిక్ = లోకములకు ప్రభువగు
విష్ణుఁడు నివసించు భూలోకమున నివసించుటచే; అర్చింపఁ = పూజించుటకయి; లక్షీ...యంగంబుక,
చేరు, తమిక్ = విష్ణునిపాదపద్మములను పొంతు అన క్రితే; సద్భక్తరక్షాకారిక్ = ఉత్తములగు భక్తులను
రక్షించువానిని - దేవుని; బుద్ధిక్ = జ్ఞానమున; నాకాకశ్చేఖరుఁగూర్చి = దేవతాశ్రేష్ఠుఁడగు విష్ణువును
గూర్చి; ఉగ్మిక్ = ఉండుటచే; సతి = గోపకన్యక.

శా. స్నానానుక్రమవాసితాదలఁచురీసాంద్రాంబువుల్ ధ్యానసం
ధానాధీనపవప్యలోఁన నితాంతప్రీతసారంగసం
తానంబుల్ మృదుపాదపల్లవతలోద్భత్కాంతి లాఘోరస
శ్రీనధాచలతుంగశృంగములు మించెం దత్తపస్సంగముల్. 152

టీక. స్నానా.....బువుల్ = స్నానానుష్ఠానమున ప్రసిద్ధిపొందిన నెలమేళ్లనీటిప్రవాహ
ములు కలవి; ధ్యాన.....సంతానంబుల్ - ధ్యానసంధానాధీనఁధ్యానము చేయుటలా అన క్తమైన;
పవప్యలోకన = (గోపికయొక్క) దేహమును చూచుటచే; నితాంతప్రీత = మిక్కిలి సంతోషించిన;

సారంగసంతానంబుల్ = శింకగుంపులు [సారంగ = తుమ్మెదలయొక్క అని పూర్వటీక.] కలది; మృదు.....శృంగములు - మృదు = మెత్తని; పాదపల్లవదళ = చిగుళ్లవంటి గోపికపాదములనుండి; ఉద్యోత్ = బయలుపెడలిన; కాంతి = ప్రకాశమును; లాఠారసశ్రీ = లత్తుకద్రవపుసంపదచే; సద్ద = కట్టబడిన; తుంగశృంగములు = ఎత్తయిన కొండకొనలుకలది; అగు - తత్తవస్సంగముల్ = అగోపితపోవ్యాపనములు; మించెక్ = ఆతిశయించెను. ఆలం. ఉదాత్తము.

ఉ. ఆ భగవంతుఁ డంతఁ గరుణార్ద్రమతిక సతి మ్రోల నిల్పె ¹స

భాభమదభ్రమభ్రమ మనంతము శాంతము కాంతిమంత మ

జ్ఞాభమలోభమప్రతిమ శోభనశోభియు నైన మేను నా

నాభరణంబులల గుసుమితామరభూజమునోజ రాజిలన్.

153

టీక. కరుణార్ద్రమతిక = దయారసముతోఁగూడిన మనస్సుతో; అభాభము = మేఘాంతి వంటి కాంతికలది - శ్యామవర్ణముకలది; అదభ్రము = అల్పముకానిది - గొప్పది; అభ్రమము = భ్రాంతిలేనిది. [అబ్బు)నము = నీటినుడిగలది అని పూర్వటీక.] అనంతము = అంకములేనిది; కాంతి మంతము = తేజస్సుకలది; అజ్ఞోభము = కలఁతలేనిది; అశోభము = లోభము లేనిది; అప్రతిమశోభన శోభియున్ = సాటిలేని చక్కదనముచే; ప్రకాశించునదియును; మేను = శరీరము; నానాభరణం బులన్ = వెక్కు అలంకారములచేత; గుసుమితామరభూజమునోజన్ = పుష్పించిన పారిజాతవృక్షము వలె; రాజిలన్ = ప్రకాశింపఁగా. ఆలం. పరికరము, ఉపమ.

ఉ. ఆ శరదిండుబింబసదృశానన సూనశరాసగోత్రుని

కాశు రమేశు రాగరసకత్తలగాత్రయు ⁴స్తస్తనేత్రయున్

భేతలబంధకై శిరయు భీతి ముదశ్రునిపాతముఖ్యచే

ష్టాశబలత్వసక్తతనుశంపయునై కనుమ్రంపుదాల్చుచున్.

154

టీక. ఆ శరదిండుబింబసదృశానన = శరత్కాలపు చంద్రబింబముతో సమానమగు ముఖము కల ఆ గోపిక; సూనశరాకణోత్తినకాశున్ = కణోత్తినన్తధులతో సమానమైననానిని; రమేశున్ = లక్ష్మీవల్లభుని; రాగరసకత్తలగాత్రయున్ = అనురాగరసముచే మలినమైన దేహముకలదియు - ఎక్కువ ప్రేమ కలదియు; స్తస్తనేత్రయున్ = జాతిన వస్త్రము కలదియు; 'పేశలబంధకై శిరయున్' = మృదుల మగు - వదులైన కొవ్వకలదియును; ['పేశల = అందమైన; కై శిర = కీలుగంటుకలది' అని పూర్వటీక.] భీతి...శంపయునై - భీతి = భయము; ముదశ్రుసంపాత = ఆనందాశ్రువులను రాల్చుట; ముఖ్య = మొదలైన; చేష్టా = చేష్టలయొక్క; శబలత్వ = కలయికచే; ['శబలత్వ = చిత్తవర్ణములలోఁద' అని పూర్వటీక. ఇది అనంగతము.] సక్త = కూడిన; తనుశంపయునై = మెఱుపువంటి దేహముకలదియు నయి; కనుమ్రంపు, దాల్చుగన్ = చూపుల మాండ్ర్యమును, పొందఁగా - పరవశముకాఁగా; ఆలం. వికరము, ఉపమ.

తే. పృథులవిజ్ఞానససపూర్ణ భృగుశుకాది, భావనాద్వీకలయందుఁ బరిణమించు

జలజదశనేత్రపాదారబుజములు గేల, భీతమృగహాతలోచన విగియబుట్టె. 155

టీక. పృథుల.....దీప్తి కలయందున్ = గొప్ప విజ్ఞాన మను నీటితో నిండిన భృగువు, శుకుఁడు మొదలగువారి మనస్సులకెడి నడబొంపులందు; పరిణమించు = పరివర్తము పొందునట్టి. వికసించు నట్టి; ['పరిణమించు = నుతోఁపించు - వికసించు -' అని పూర్వటీక.] జలజ.....జములు = నిష్ఠుని పాదపద్మములను; భీత.....లోచన = భయపడిన జింకపిల్లయొక్క చూపులవంటి చూపుల కల గోప వనిత; కేలన్ = చేతితో; విగియబుట్టెన్ = గట్టిగా పట్టుకొనెను. ఆలం. రూపకము.

క. కరః త్రితనిజకదాబ్జాయ, విరళతరత్రయమునైన విధుబింబముఖమ్

నరసంభావితజేనైక, గరుణాగుణహరి శౌరి కన్నుల కనుచుం.

156

టీక. కర...కదాబ్జాయమ్ = చేరితో వట్టుకొనబడిన కర (విష్ణుని) పాదకర్పములకలది యగు; విరళతరత్రయమ్ = మిక్కిలి దూరమైన - పోయిన సిగ్గు గలదియు; విధుబింబముఖమ్ = చంద్రునిమది ముఖము కల పరిరహ; కరుణాగుణహరి = కరుణాగుణముచే మనోహరుడైనవాడు; శౌరి = విష్ణువు; నరసంభావకమ్ = పరముచే గౌరవించబడినదానిని - పరములు పొందినదానిని. చేనెన్.

సీ. తనుచూచి శిఖిబంధశిరోజ యగుట నయ్యెలితకు ముక్తశ్రేణాహ్వయంబు

దయచేసి తత్పాస్థితములైన వఃముల నొసఁగి యప్పశిగాఁపుటచరబుద్ధి

చిలుగుబృలాని తత్తేత్రరాజమునకు నీకానుదిక్కున నిరవుడటచే

వెన్నుడు తనునది ప్రేపల్లెలో రాక తక్కించుదౌష్ట్యంబుఁ దలచి నిగుచు

తే. దానికరములచేఁ బీడితంబులైన, పాండురంగేశుశ్రీపాదపల్లవముల

సంగుళీమధ్యతనులేఖ లంటియుండు, గంగబ్రహ్మపాంచు నీటిదొడకలుచుబోలే.

టీక. శిఖిబంధశిరోజ = పీడిన ముడిగల జుట్టుతో కూడినది; ముక్తశ్రేణాహ్వయంబు = ముక్త శ్రేణయను చేరు; దయచేసి = ఇచ్చి; తత్పాస్థితములు = ఆమెచే ఆడుగబడినవి; చరగి = ఇచ్చి; ఆహ్వానిగుబ్బలు = ఆ కక్కునమధ్యకలదగు గొల్లపడుచుయొక్క (మూఁడురాలైన యామెయొక్క); [వసిగాపుటనరబుద్ధిఁ ధూర్తురాలైన గొల్లపడుచుయొక్క] అని పూర్వటీక.] చిలుగుబృలు = చిన్నిచన్ను లను; అని = వట్టుకొని; వెన్నుండు = విష్ణువు; కశక్ = విష్ణువును; అది = ఆ గొల్లపడుచు; ప్రేపల్లెలో రాక = గొల్లపల్లెలో వచ్చుటను - గొల్లపల్లెలో నుండుటను; తక్కించు దౌష్ట్యంబు = దోహించు మొరటుకనమును - కొరిన పట్టుదలను; తలచి = దోహించి; నగుచు = నవ్వెను; ఈకానుదిక్కునకమ్ = ఈకాన్యపురికిను; ఇఖివడఱిచకమ్ = ఉండునట్లు చేసెను; పాండురంగేశు...పల్లవములకమ్ = శ్రీకృష్ణుని పాదకర్పములమైన; గంగకమ్ = గంగానదిమైన; నీటి దొంకలునుబోలేకమ్ = నీటియలలవలె. అంగుళి..... లేఖలు = ప్రేల్ల మధ్యభాగములందలి గుఱుతులు; అంటియుండున్. ఆలం. ఉపమ.

క. ఆ ముక్తశ్రేణదర్శన, మో మునికులసార్వభౌమ! యొసఁగు ననేక

శ్రీమూర్తిదానఫల మా, భామిని శ్రీమూర్తిగాఁగఁ బొటించెదగుకె.

158

టీక. ఆ ముక్తశ్రేణదర్శనము = ఆ ముక్తశ్రేణు చూచుట; అనేక.....ఫలము = పెక్కు లక్ష్యసారాయణాగ్రహముల దానఫలమును; ఆ భామిని = ఆ యవతి; శ్రీమూర్తిగాఁగఁ = లక్ష్యజేమి యని.

తే. ఆనుడు వేలుపుదాచిసి 'యా సుశీల

పుత్రు లేచందమున మోక్షమునకుఁ జనిరి

ప్రయుతనందనుఁ డెవ్వఁ? డేపగిది నతఁడు

నృహరికృపఁ గాంచె?' ననఁబల్కు నీలగళుండు.

159

టీక. వేలుపుదాచిసి = సారదముని; నీలగళుండు = నీలకంఠుండు - శివుండు.

క. మునివర! విను మత్యద్భుత, జనకచరిత యైన జనని చనినపిదపఁ ద

త్తనయులు మురభిత్పదశీద, త్తనయులు గురువాకృత్యకరణతత్పరబుద్ధిన్.

160

టీక. అత్యద్భుతజనకచరిత = మిక్కిలి యాశ్చర్యమును పుట్టించు స్వభావము (ప్రవర్తన) కలది - సుశీల; ముర.....నయులు = విష్ణుని పాదములయందు ఉంచబడిన శ్రద్ధ కలవారు - విష్ణు పాదధ్యాతలు; [ఇచట వెనుకటి టీకాకారులు 'మొరభిత్పదవత్తనయులు' అను పాఠమును గ్రహించి 'కృష్ణునిపాదములవలన రక్షింపబడుచున్న కొడుకులు గలవారు' అని అర్థమును వ్రాసిరి. ఆ పాఠ, టీకలు అననుకూలములు.] గురు.....బుద్ధి తల్లిమాట నెఱవేర్చుబుద్ధితో.

శా. ధైమీతీర్థనివాసు రాసకుశలుఁ బద్మేక్షణుఁ యాదవ
స్వామిఁ సామజవత్పలుం గొలిచి యైశ్వర్యంబునం బొల్పి వా
రామీందఁ నకళత్రపుత్రముగ దీప్యన్తూర్తులై తత్తనూ
గ్రామం(?) బెక్కిరి నావుడుఁ మఱియు నాబ్రహ్మర్షి పల్కుఁ శివున్. 161

టీక. రాసకుశలుఁ = రాసశ్రీదయందు శేర్మకలవానిని; సామజవత్పలుఁ = గణేంద్రుని యెడ దయకలవానిని; పొల్పి = ఒప్పి - గొప్పవారై; ఆమీందఁ = ఆ తరువాత; నకళత్రమిత్రము గఁ = భార్యాపుత్రులతోఁగూడ; దీప్యన్తూర్తులై = ప్రకాశించు దేహములు కలవారయి; తత్తనూ గ్రామంబు, ఎక్కిరి (?)

ఉ. హాళి మనంబునం బెరుగ నాలయి బిడ్డయి బంటుఁబైదయై
మూలధనార్జనంబు నిలుముంగిలియై గళదఘ్నుదర్శితఁ
వాల్సినవారి కెట్లు లపవర్గము భర్త! ముకుందుఁ డిచ్చె? నిం
కేల కలాస? మేల జడ? లేల కమండలు? వేల దండమున్? 162

టీక. హాళి = ఆసక్తి; పెరుగఁ = ఎక్కువకాఁగా; అలయి = భార్యను కూర్చుకొని; బిడ్డయి = బిడ్డలుపుట్టి; బంటుఁబైద = బంబుగా నుండు పిల్లవాఁడు; మూలధనార్జనంబు = కూడఁబెట్టు టకు (వారిని పోషించుటకయి) ధనమును సంపాదించుట; ఇలముంగిలియై = ఇల్లు, వాకిలి సంపాదించి; గళదఘ్నుదర్శితఁ = గొంతుకబంటియైన గర్భముచే; వాల్సినవారికిఁ = అతిశయించినవారికి; అపవర్గము = మోక్షము; భర్త! = శివుడా! ఏలకళాసము = కృష్ణాజినమేల?

శ్రమశ్రమముగా కుటుంబమును వృద్ధిపఱచుకొని, తతోన్మణార్థము తాపత్రయపడి యహంకార పూరితులగు సంసారులకు విష్ణువు అతిసులభముగా మోక్ష మిచ్చినయెడల మావంటివారికి ఈ ముని వృత్తితో శ్రమపడ నావశ్యకమేమి? అని భావము.

క. వార లటుగాక కారణ, పూరుషులై చుట్టి నతికిఁ బుట్టుటనొ తుదిక
జేరిరి గృహస్థు లయ్యును, సారసదళనయనుమేని సాయుజ్యంబున్. 163

టీక. వారలు = సుశీలపుత్రులు; అటుగాక = మీఁది సామాన్యరీతినిగాక; కారణపూరుషులై = కారణజన్ములై; పుట్టుటనొ = పుట్టుటచేతఁగాబోలును; సారస.....సాయుజ్యంబుఁ = విష్ణుదేహ ముతోఁ గలిసిమెలిసియుండుటను; చేరిరి = పొందిరి.

వ. అనిన ¹నగి జగదీశ్వరుండు ²సురమునీశ్వరునితో వెండియు నిట్లనియె. 164

ఉ. హాళివిచార! నీ వనినయట్లు పురాకృతపుణ్యసంపదఁ
వారల కావహిలై మునివల్లభదుర్లభమయ్యు నయ్యము
ర్త్యురివిదారిమేనఁ గలయంగల పూనిక; వారయేల? యె
వ్వారు గృహస్థధర్మవశవర్తులు వారలసొమ్ము ముక్తియున్. 165

1. క. నా. చ. ట. నగి. 2. చ. సురమునితో.

టీక. హరిదాచార! చక్రవి యాలాచన కలవాడా! మునివల్లభదుర్లభము, అయ్యుక్ = గొప్పమునులకు అసాధ్యమయినదైతము; అయ్యవత్సాసిదారిమేనక్ = దేవకత్రువులగు రాక్షసులకు సంహరించు విష్ణుని శరీరమున; కలయంగల పూనిక = చేరుటకు; గావలసిన వట్టువల; వారలకు = నుకలకత్తులకు; అవహిల్లై = కలిగెను; వార యేల! = వారే కాదు; ఎవ్వరు = ఎవరు; గృహస్థ ధర్మవశకపట్టులు = గృహస్థధర్మములకు లొంగియుండుటో; ముక్తియుక్ = మోక్షముకూడ; వారల సాక్షు; (అగునవట.)

సీ. పరిణీత! యగురింతి ప్రతికూల గాదేని తనయుండు తనయాజ్ఞ దాటఁదేని నిజసహోదరులు విసితులై మనిచేని కోడ లోరుపువక్కి గొణఁగదేని కూఁతు రీలువునందుఁ గొదవ మాఁదదేని ఋణ మనుపాతకం బెనయదేని తేజోగరిమ పరాధీనతఁజెడదేని నిందాంధకారంబు నెఱయదేని

తే. న్యాయమున మొల్లములపెల్లు డాయునేని
యతిధిసంతర్పణం బింట నమరునేని
సముచితాచారమును నింట సాగునేని
కలదె గృహమేధిధర్మంబుకంటెమేలు!

166

టీక. పరిణీత = పెండ్లియాడినది; ['పరిణత = పెండ్లియాడినది' అని పూర్వటీక.] ప్రతికూల = ఎదురు తిరుగునది; విసితులై = అడఁకువ గలవలై; మనిచేని = ఉండుచేని; ఓరుపువక్కి = శాంతము విడిచి; ఈలువునందుక్ = సత్ప్రవర్తనమున; కొదవ = కొఱత - లోపము; పాతకంబు = పాపము; ఎనయదేని = పొందదేని; పరాధీనకక్ = ఇతరులకు లొంగియుండుటచే; నిందాంధకారంబు = నింద యను చీకటి; నెఱయదేని = వ్యాపింపకుండునేని; మొల్లములపెల్లు = ఎక్కువ ధనము; గృహమేధి ధర్మంబు కంటెక్ = గృహస్థధర్మముకంటె; మేలు = మేలైనది - గొప్పది; కలదె! = లేదు.

— అయిత నియుతు లను మునికుమారులచరిత్రము —

క. వినోహర మొక్కయుపాఖ్యానము గల దేతదర్థ; మదియును వినినక్
మానివర! నీ మనంబున, నూనిన జడనుడుగు ననుచు నుగ్రుడు పలుకున్. 167

టీక. వినోహరము = పాపములు పోగొట్టునది; ఉపాఖ్యానము = చిన్నకథ; ఏకదర్థము = దీనికొకకై - గృహస్థధర్మము గొప్పదని నిరూపించుటకు; ఉనిన = నిలిపిన; జడను = సంశయము; ఉడుగుక్ = నశించును; ఉగ్రుడు = శివుడు.

తే. వింధ్య మమరాద్రిప్రాటికి వివిధతార
కములు మొలపూసలుగఁబెరుగ మదిఁ దలఁచె
నెన్నఁ డటమున్ను కాశిలో నన్ను గొలిచి
ఘటజ మగుతేజ వింపొందు నుటజమునను.

168

టీక. అమరాద్రిప్రాటిక్ = మేరుపర్వతముతోడి స్పర్థకు - చుంఁచునకు; వివిధతారకములు = నక్షత్రము లన్నియును; మొలపూసలుగక్ = మొలత్రాటిలోని పూసలుగ ఉండునట్లు; పెరుగక్; [వింధ్యము నక్షత్రముండలము తన కటిభాగమునకు వచ్చునట్లుగా పెరుగఁదలఁచెనుట.] అటమున్ను = అంతకుఁబూర్వమే; ఉటజమునను = పర్వతాలలో, ఘటజము, అగు, లేజము = కుండనుండి పుట్టిన లేజు - అగస్త్యమహాముని.

వ. అస్తంభతపో¹నుభావవిజృంభితుండగు నక్కుంభసంభవునకు నజస్రశుక్రప్రా
వికస్వరహృదయంబగు శిష్యసహస్రంబు గల; దందుఁ బ్రయత్నుండను మునితనయు
లయుతనియుతు లనువార లప్పారి కాంక్షికిం బ్రేమా²స్పదంబులయియుండి; రథ
నొక్కకాలంబున నమ్మునిలోకపాక శాసనుండు నిజాంతర్గతంబున నిట్లుని వితర్కించు.

టీక. అస్తంభ.....విజృంభితుండు - అడ్డులేని తపశ్శక్తిచే గొప్పవాడైనవాడు; కుంభసంభ
వునకు = అగస్త్యమహామునికి; అజస్ర...హృదయంబు = ఎల్లప్పుడును (తదోద్బవమును) వివక్షాభక్తి
వికసించిన (జ్ఞానముపొందిన) హృదయములు కలది; పారికాంక్షికి = మునికి; ప్రేమాస్పదులు =
మిక్కిలి యిష్టలు; ఒక్కకాలంబున = ఒకప్పుడు; అమ్ముని.....శాసనుండు = ఆ మునీంద్రుడు.
అగస్త్యుడు; నిజాంతర్గతంబున = తనమనస్సులో; వితర్కించు = ఆలోచించును.

శా. ఈనాశిష్యులలోన వీరిరువురుక హృద్యానవద్యోదయ
జ్ఞానానూనవిచారవాగ్విభవ తేజఃకాంతిశాంతిప్రధా
సానాధ్యంబునఁ గానిపించెదరు; మత్స్యక్తాశయుల్; వీరి స
న్యానింపందగుఁ బాణిపీడనవిధానశ్రీల వాలాయమున్.

170

టీక. హృద్యా.....సానాధ్యంబున = హృద్య = మనోహరమై; అనవద్య = లోపము
లేనిదై; ఉదయ = పుట్టిన - కలిగిన; జ్ఞాన = జ్ఞానముచే; అనూనవిచార = గొప్ప ఆలోచన గల; వాగ్వి
భవ = మాటలపొందికయొక్కయు; తేజఃకాంతి శాంతిప్రధా = తేజస్సుయొక్కయు, ఓరిమి
యొక్కయు, శాంతమయొక్కయు, ప్రసీద్ధియొక్కయు; సానాధ్యంబున = కూడితో; మత్స్య
క్తాశయుల్ = నాయందే లగ్నమైన మనస్సుకలవారు; వాలాయమున్ = అవశ్యముగా; వీరి; పాణి
పీడనవిధానశ్రీల = వివాహముచేయుటవలని సంపదలచేత; సన్యానింపందగున్ = గౌరవింపదగును.

శా. వాసోనిగ్రహ మెన్న; రాకలియు నీర్వట్టుక³ గణింపర; తలల్
మాసెంగా యన; రంగముల్ బడలినక⁴ బాటింప; రట్లుండని
యాసాయంబుగ నానిశాత్యయముగా నామ్నాయముల్ శ్రోల్పుచో⁵
నాసీనప్రచలాయితం బయినలే దాహా! వితర్కింపగన్.

171

టీక. వాసోనిగ్రహము = వస్త్రముల లేమిని; ఎన్నరు = లెక్కింపరు; నీర్వట్టుక = దశ్శి
పాటింపరు = లెక్కింపరు; ఆసాయంబుగ = సాయంకాలమువఱకును; అనిశాత్యయముగా =
ఉదయమగువరకును - అనఁగా - అహోరాత్రము లెడలెఱిసి లేక; అమ్నాయముల్ = వేదములను;
శ్రోల్పుచో = వట్టించునపుడు; అభ్యసించునపుడు; ఆసీనప్రచలాయితంబు = కదలక కూర్చుండుటచే
నయిన కుసుకుపాటు.

క. వీరులకుఁ దగిన మగువల, ధారుణిఁ జొరయంగ⁶ లేరు; ధాతృతనయలు
న్నారట; సకరగ్రహణలు, కారట; కొనివత్తు వారిఁ గమలజుచేతన్.

172

టీక. ధారుణి = భూమిమైని; పొరయంగ = పొందగా; ధాతృతనయలు = బ్రహ్మ
పుత్రికలు; సకరగ్రహణలు = వరుని హస్తమును గ్రహించినవారు - పెండ్లియైనవారు; కమల
చేతన్ = బ్రహ్మవలన; కొని = గ్రహించి.

వ. అని నిశ్చయించి యాసత్యవ్రతుండు సత్యలోకంబున కరిగి.

173

1. క. భనభావ. చ. ట. నుభావ. 2. క. స్పదు. చ. ట. స్పదంబు. 3. క. ర గణింపన్. 4.
క. శ్రోల్పుచో. ట. గొల్పుచున్. 5. చ. తేర.

టీక. సశ్యవ్రతుడు = సశ్యవైద నియమము కలవాడు - ఆగస్త్యుడు.

సీ. శశిరేఖః వైశోన్న సావ్యగ్నివోలె మినుకుఁజేడియఁగూడి మెఱయువాని
నసురేఖ్యః బాటించు హాటకాద్రియుఁబోలె నంచ చెంగటనుండ నలరువాని
కారదాశ్రము లంటు భూతితైలముఁబోలెఁ బెంపునైరేతల వెలయువాని
కకుభిభంబులమీఁది కాంచనాగముఁబోలె వెలిగమ్మిగడ్డియ వెలయువాని

తే. బొడవులన్నియుఁ దనయంద పొడమువాని

మొదలు నడుమును గడయు నేర్పడనివాని

సచ్చిదానందకందమై హెచ్చువాని

నలువఁ జాళుకొతపాఖోధి తెలచె నుతుల,

174

174. శశిరేఖః = చంద్రరేఖయ; వైశోన్న = గ్రహించిన - కలిగినవాడు; సావ్యగ్ని
వోలె = మేరువర్వకమువలె; మినుకుఁజేడియ = వాద్దగేటి - సరస్వతితో; మెఱయువాని =
ప్రకాశించువానిని; అసురేఖ్యః = రాక్షసగురుని - శుక్రాచార్యుని; పాటించు = పొందియుండు
హాటకాద్రియు బోలె = మేరువువర్వకమువలె; అంచ = హంస - వాహనము; చెంగట = సమీప
మున; అలరువాని = ఆనందించువానిని; కారదాశ్రములు = శరత్కాలములోని (తెల్లని) మేఘ
ములు; అంటు = తాచుచున్న; భూతితైలముఁబోలె = బంగారుకొండ (మేరువర్వకము)వలె; పెంపు
నైరేతల = తెల్లని యాభరణములతో; వెలయువాని = బిచ్చుచున్నవానిని; కకుభిభంబులమీఁది =
దిగ్గజములవైచున్న; కాంచనాగముఁబోలె = బంగారుకొండ - (మేరువు)వలె; వెలిగమ్మిగడ్డియ =
తెల్లతామరగడ్డెము; పొడవులన్నియు = రూపములన్నియు - స్త్రాణుల దేహములన్నియు; పొడము
వాని = పుట్టువానిని; మొదలు.....గడయు = ఆది, మధ్యాంతములు; సచ్చిదానందకందమై =
సచ్చిదానందములకు మూలమై; నలువ = చతుర్ముఖుని - బ్రహ్మ; చురుకొకపాఖోధి = ఆచమించిన
నముద్రముకలవాడు - ఆగస్త్యుడు; నుతుల = స్తోత్రములచే; తెలచె = తృప్తిపఱచెను. అలం.
ఉపమ, ఉదాత్తము.

క. తెలచిన మొలచిన కృపకుం, గలచిన మదితోడ నతనిఁ గమలుజుఁ డగ్ర

స్థని నిలిపి పలుకులకన, ధశధశలు ముఖప్రమాణతలములఁ బొలయన్. 175

టీక. తెలచిన = సంతోషపెట్టఁగా; మొలచిన కృపకు = కలిగిన దయకు; కలచిన
మదితోడ = చలించిన మనస్సుతో; కమలుజుడు = బ్రహ్మ; ఆగ్రస్థలి = సమీపమున; నిలిపి =
ఉంచి; ఎదుటి ప్రదేశమునందు అని పూర్వటీక. చలువల.....దశలు = పొందికగలమాటలయొక్క
కాంతులు - తేటలు; ముఖప్రమాణముల = ముఖముకలవాటికి ముందరిగిదులయందు.

సీ. హంకారములు లేవె యుపపురందరహాతోత్పాటనంబునకుం బొల్పడవుగాక
భూభంగములు లేవె యాభీల వింధ్యగర్వ స్తంభనమునకు రావుగాక
చులుకాకృతులు లేవె జలరాశి విశ్వేషచూషణ క్రిడకుం జొరవుగాక
జాత రాగ్నులు లేవె జటితాపివాతాపితనుదాహమున నెడర్కొనవుగాక

తే. నిష్ఠ నీమాడ్కి లోక ప్రతిష్ఠగుఱిచి, దుష్టనిగ్రహశిష్టసంతుష్టి హేతు

రోషభీషణరేఖానిరూఢగాఢ, లీలఁ గ్రిడించు ప్రాడలు లేదుగాక.

176

1. మీద. చ. మీది. 2. క. గడయునడుమును మొదలు. 3. క. శోషణ. చ. ట. చూషణ.
4. చ. కెదుర్కొనవు.

టీక. ఉప.....త్పాటనంబునకుఁ = మాట దేవేంద్రుడగు నహలధుని హతాత్పాదముగ పదభ్రష్టుని జేయుటకు; పాల్పడవుగాక! = సిద్ధపడవుగాని. [పూర్వము నహలధుడు శశక్రమృత లానరించి, యింద్రపదవి నొంది మునుల నవమానించి యగస్త్యునిచే సర్పమగునట్లు శపింపబడెనని భారత గాధ.] భ్రూభంగములు = బొమముడిపాట్లు; అశీల.....స్తంభనమునకుఁ = భయంకరమగు (ఎక్కువైన) వింధ్యపర్వతగర్వము నడ్డగించుటకు; రావు = అచూలంపఁపు. [మేరువుతో పోటిచేయుచు, వింధ్యపర్వతము ఎక్కువగా పెరిగి, సూర్యచంద్రులగమనములను నిరోధించుగా అగస్త్యముని దాని విస్మంభణము నణఁచెనని గాధ.] చులుకాకృతులు = పుడిసిరులు; జల.....క్రీడకుఁ = సముద్రమున పూర్తిగా త్రాగివేయునట్టి విలాసమునకు (పనికి); చొరవు = సిద్ధపడవు. [పూర్వము అగస్త్యుడు సముద్రమున దాగిన కాలకేయూనులగు రాక్షసులను బయటఁబెట్టుటకు దేవతలతోరికవయి సముద్రము నాచమించెను.] జాతరాగ్నులు = జతరమునందున్న అగ్నులు; జటి...దాహమునకుఁ = మునులను బాధించు వాతాపిరాక్షసునిశరీరమును కాల్చుటకు - జీర్ణించుకొనుటకు; ఎదుర్కొనవు = సిద్ధపడవు; నిష్ఠ = నియుమముతో - పట్టుదలతో; లోకప్రతివఁగుఁజీచి = లోకముల మేలికొఱకు; దుష్ట.....లీల = దుష్టనిగ్రహ = దురాత్ములను శిక్షించుటకును; శిష్టసంతుష్టి = ఉత్తముల సంతోషణము (రక్షణము) నకును; హేతు = కారణమైన; రోషభీషణ = కోపముచే భయంకరమైన; రేఖానిరూఢగాఢలీల = తేజస్సుతో స్థిరమైన గొప్పవిలాసముతో; క్షీడించు = అటరాడు; ప్రాడలు = నేర్పరులు. అలం. ఉదాత్తము తే. భువనసంభవదుపస్థనివహశాంతి, త్వన్తుఖంబునఁ జనఁ బెద్దతనముతోడ

నిందుధరుఁ డన వారి యన నే ననంగఁ, బ్రోపుగంటిమి మిత్రాపరుణకుమార !

టీక. భువన.....శాంతి = లోకమునఁ బుట్టు ఉపద్రవములయొక్క అడఁగుట - నాశనము; త్వన్తుఖంబునఁ, చనఁ = సీమాలమున జరుగఁగా; పెద్దతనముతోడఁ = ప్రతిష్ఠతో; ఇందు ధరుఁడు = చంద్రశేఖరుఁడు - శివుఁడు; ప్రోపుగంటిమి = రక్షింపఁబడితిమి.

సీ. అని యాదరించి యమ్ముని వచ్చుటకుఁ బ్రయోజనముఁ దద్విశదోక్తిసరణిఁ దెలిసి యీశ్వరి¹వగుటకు నిది యోత ? యని శతానందుండు మున్నొక్కనాడు నిఖిల యువతినృప్తికి నెక్కుడవుఁగాక యని తనయాత్మ నిర్మించి గాయత్రి యనియు, సావిత్రి యనియుఁ బ్రశస్తనామము లిడ్డ కూతుల నొసఁగఁ గైకొని యతండు

తే. వారి నటచెచ్చి తనకూర్పువారిఁగూర్చి

యయుతనియుతుల కెఱిఁగింప నందు నయుతుఁ

డొల్లఁడయ్యె నిబోద్యోగ; మొల్లకున్న

నియుతునకుఁ బెండ్లి నేసఁగన్మియలదోయి.

178

టీక. ప్రయోజనముఁ = కారణములు; తద్విశదోక్తిసరణిఁ = స్పష్టమైన యతని మాటల శోరణిబట్టి; ఈవు = నీవు; అర్థిచి = యాచకుడవు-కోరినవాడవు; శతానందుండు = బ్రహ్మ; నిఖిల యువతినృప్తికిఁ = సమస్తయువతినృప్తికంటెను; ఎక్కుడు = అధికము - అందమైనది; తనయాత్మఁ = తనమనమున; కూర్పు వారిఁగూర్చి = ఇష్టలగు; 3 న్యలగురించి = నిబోద్యోగము = తన(అగస్త్యుని) ప్రయత్నమును; ఒల్లఁడయ్యె = ఒప్పుకొనఁడయ్యెను - వివాహమున కంగీకరింపలేదు; కన్నియల దోయిఁ = ఇద్దఱు కన్యకలను.

క. తనయాజ్ఞఁగూడ శతధృతి, తనయామణిఁ గైకొనని హతనయాశయునిఁ

మును చట్టు వెడలనడిచెను, ముని కనలి కఠోరవర్ణముగఁ బలు కొలయన్. 179

టీక. తనయాజ్ఞా = యానలిచింపున; శత్రువునయూజ్ఞా = బ్రహ్మచర్యము; హడ = హడుటకు - వివాహమగుటకు; వైకొనని = గ్రహించు; హతనయాశయునికొ = సీతినూర్ణము తప్పిన వానిని; బ్రహ్మచర్యానంతరము గాస్త్యధ్యము ధర్మము; ఆ ధర్మము అయ్యుండు మిత్రులనుట.] చట్టుకొ = శిష్యుని; మును = ముందుగా; ముని = ఆగస్త్యుడు; కనలి = కొనిచి; కలుకు = మాట; కళోరవర్ణముగకొ, కలయకొ = కరినాక్షరములు కలగగునట్లుగా; వెదలనడిచెను = తఱచివేసెను.

సీ. కుటిలాలకములు చీకటిప్రాగులగు; నైన జిచ్చంద్రికాధ్యముల్ ¹చిత్తగతులు మధురోష్ఠములు రాగమహితంబులగు; నైన భావముల్ వైరాగ్యబంధురములు గురుకుచంబులు గర్వభరితంబు లగు; నైన హతదుర్వికారంబు లాశయంబు లలవోకనడలు మాంద్యయుతంబు లగు; నైన సంకరంగములు బోధాస్పదములు తే. పొగరుజూపులు శివపలంబు లగునయైన, నిండుమనములు మిక్కిలి శిశ్వులంబు లవుర! వీరల కన, నొప్పు నతిపలంబు, నిలిచె సగుబుద్ధి ప్రియమూని నియుతమాని.

టీక. కుటిలాలకములు = మంకరలైన ముంగురులు; చీకటిప్రాగులు = చీకటిప్రాగులవలె నల్లనివి, అజ్ఞానమునకు దారిచూపునవి; ఐక = అట్లుయినను; చిత్తగతులు = (ఉద్గత) మనోగతులు; చిచ్చంద్రికాధ్యముల్ = చిదానందసంపద కలవి; మధురోష్ఠములు = మధురములైన పెదవులు; రాగ మహితంబులు = ఎటువుతోఁగూడినవి, రజోగుణభూరితములు; వైరాగ్యబంధురములు = వైరాగ్య గుణముచే పెప్పదముగలవి; గర్వభరితంబులు = పొంకముగలవి, గర్వముగలవి; ఆశయములు = ఆభిప్రాయ ములు; హతదుర్వికారంబులు = చెడ్డతనములు కలవి; అలవోకనడలు = విహసగమనములు; మాంద్య యుతంబులు = మెల్లనివి, మాంద్యగుణములతోఁగూడినవి; సంకరంగములు = మనస్సులు; బోధాస్పద ములు = జ్ఞానమునకు నిలయములయినవి; నియుతమాని = నియుతుఁ డను ఆగస్త్య శిష్యుడు; అతివలం దుకొ = స్త్రీలయందు - భార్యలయెడ, సమబుద్ధి = న్యాయమైన ఆశయమును, నిలిపెన్. [అతనిభార్యలు ఉత్తమలగుటచే రూపములు రాగాదిజనకము లయ్యును, మనస్సులు నిర్మలములయి యుండుట నాతనికి వారియెడ స్త్రీల కలిగెననుట.] అలం. విరోధాభాసము.

క. ఈతఁ డిటులుండ మునుపటి, యాతఁడు హృల్లగ్గుగురుకృతానాదరుండై శీతనగసవిధవసుధకు, నేతెంచి మనోగతమున నిటు లూహించెన్. 181

టీక. మునుపటియాతఁడు = మొదటివాడు - అయ్యుండు; హృల్ల.....నాదరుండై = మనస్సునందు తగుల్కొనియున్న గురుతిరస్కారము కలవాడై; శీత.....వసుధకు = హిమాలయ ప్రాంతభూమికి.

చ. చిలుకలు కీచులై మైరలు శీతమయూఖుండు దేటు లాదిగాఁ గల ననవిల్తుపాధననికాయము వేలముపట్టు లంగనా కుల; మటుగాన దాని విడఁగొట్టక ⁷తృప్తైకదొట్ట వీతరా గులమని విజ్ఞవీరగెదరు కొందలు బోడలు నానోగండలై. 182

టీక. కీచులై మైరలు = మలయానిలములు; శీతమయూఖుండు = చంద్రుడు; ననవిల్తు..... నికాయము = మనస్సుని సాధనములగు పరివారములు; అంగనాకులము = స్త్రీలసమూహము; వేలము

1. చ. చిత్తగతులు. ట. చిత్తగతులు. 2. క. బంధ. చ. ట. బంధు. 3. చ. చలపం. 4. చ. మయము. 5. చ. శిశ్వులంబు ట. శిశ్వులంబు. 6. చ. గవ్య. ట. గువ్య. 7. చ. ట. తుట్టక వెక్కిరిగె. 8. చ. గేడ. ట. గెండ.

పట్టులు = శిబిరస్థానములు; [మద్భద్రున కని భావము.] దానికొ = మీఁదిపచ్చనముదాయమును; విడఁ గొట్టక = త్రోసివేయక; బోడలు = సన్న్యాసులు; నానగండలై = సిగ్గుచాలినవారై; తృప్టు = దప్పి - ఆశ; ఎగదొట్టకొ = రేగఁగా; పితరాగులము, అని = పోయిన రాగాదులు కలవారము, అని; విజ్ఞ పీఠదరు = మిగుల గర్వింతురు.

క. జడలంట చుట్టం! గట్టు, గడవసమంట! మేరం గప్పు గామాయమంటే!

యడవుల నవయు తపస్వికిఁ, గడు సౌఖ్యమెకోరు సలికి గలయిక తగునే? 183

టీక. చుట్టకొ = చుట్టుకొనుటకు; జడలంట - కట్టకొ = కట్టుకొనుటకు; కడవసము = కృష్ణ జీనము; కమాయము = కావిగడ్డ; అడవులకొ = అడవులందు; నవయు తపస్వికి = శుష్కించు ముని కిని; కడుకొ = మిక్కిలిగ; సౌఖ్యమె కోరు సలికి = సుఖమునే అభిలషించు వనితకును; కలయిక = సంధానము; తగునే? అలం. విషయము.

సీ. ఉర్విధరము లెక్కి యుటుకనే చుచకుంభయుగ మొల్ల¹గాక తా నుటుకుమనిన వాడైకై దువులపై వ్రాలనే శినిడుఁజూపువా లొల్ల²గాక తా వ్రాలు మనిన మున్నీటిసుడి వడి మునుఁగనే నతనాభిః గననొల్ల³గాక తా మునుఁగు మనిన బెడఁగారు కాలాహిఁ దొడుకనే నూఁగారుతొడుసొల్ల⁴గాక తాఁ దొడుకు మనిన

తే. జెప్పి గురుఁ డేమి పనిచిన జేయలేనే? కావె తనసొమ్ము మామకకాయకర్త గతులు; మొట్టో యవంగ లింగంబు గట్టు, జంగమన నంగనలఁగూర్పు జనదుగాక!

టీక. ఉర్విధరములు = కొండలు; ఉటుకనే = క్రిందికి దుముకలేనా? బల్లఁగాక! = అంగీ కరింపనుగాని; తాను = గురువు - అగస్త్యుఁడు; [ఇచట కుచములకును కొండలకును సామ్యము.] వాడై కైదువులపై = తీక్షణమైన ఆయుధములమీఁద; నిడుఁజూపువాలు = సోఁగయైన స్త్రీల వాలుచూపును; మున్నీటి = సమద్రముయొక్క; నుడిన్ = అలయందు; వేగముగా; నతనాభికొ = లోఁకైన బొడ్డును; కనకొ = చూచుటకు; బెడఁగాటు = ప్రకాశించు - అందమైన; కాలాహికొ = నల్ల త్రాచును; తొడుకనే? పట్టుకొననా? నూగారుతొడుకు = స్త్రీల రోమావళిసంబంధమును; [ఇచట చూపు లకు, కత్తులకు - బొడ్డునకు, అలకు - నూఁగారునకు, నల్లత్రాచునకు పోలిక.] పనిచినకొ = ఆశ్చర్య పించినను; మామకకాయకర్త గతులు = నా శరీరమున నగు పరులరీతులు; తనసొమ్ముకావె = తనసొమ్ము కావా? మొట్టో = (ఆక్రమణలేదనుటను సూచించు అనుకరణము;) అంగనలకొ = స్త్రీలను; కూర్చొ = పొందించుటకు; చనదు = తగదు; అలం. లోకోక్తి, వ్యంగ్యోపమ.

తే. నెయ్యుండ డట్టి పనికి నియుతుఁడు తగుఁగాక, గృహితకంటె వేతె కీడుగలదె?

గురుహితంబు నూఁది యురిఁబడ నే నోప, ననుచు బ్రహ్మచర్య మయుతుఁ డొంది.

టీక. నెయ్యుండ = మిత్రుఁడు; గృహితకంటె = గృహస్థుఁడగుటకంటె; ఊఁది = పూని; ఊరిఁ బడకొ = ఊరిలో పడుటకు - కష్టములపాలగుటకు; నేను, ఓహికొ = నేను సహింపను.

మ. సుముఖాంతకరణంబు మత్సరము నొత్తుకర్మంబునుం బాసి ధౌ

తమణీ దర్పణరీతిఁ జెన్నుగఁ దదంతర్లగ్నమై యాదిత

త్వము దీపింపఁ దపం బొనర్పు జటిలవ్యాఘ్రం బనాఘ్రాత పు

ష్పముచందంబగు మేన నూను నియమభ్రాష్ట్రాన్ని⁵ ద్రుంగించుచున్. 186

1. ట. నోరఁగా. 2. క. నిడుచూపు. చ. ట. నిడుఁజూపు. క. మున్నీటుసుడి. 3. క. దగ్గించు. చ. ద్రుగ్గించు.

టీక. జటిలవ్యాఘ్రంబు = మునిశ్రేష్ఠుఁడు - ఆయురుఁడు; [జటిలవ్యాఘ్రంబుకే = బుష్టి శ్రేష్ఠుని అని పూర్వబీక.] అనాఘాతపుష్పము చందంబు; ఆగు = వాననచూడని పూవుతిలైన - అష్టలికప్రహ్వచద్యముకలదైన; మేనకే = శరీరమున; ఉసు = బహించునట్టి; నియమప్రాప్త్యాగ్నికే = నియమము అను మంగలపునిప్పుచే; త్రుంగించుచుకే = నశించుజేయుచు; సుముఖాంశుకరణంబుకే = ఆనుకూలముగు (నిర్మలముగు) మనస్సునందు; మత్స్యరముకే = ఆనూయచు; ఔత్సుక్యంబుచుకే = ఉక్కుంతన - తీవ్రముగు ఇచ్చుచు; పానీ = విడిచి; ఘాతమణివర్పణాంతికే = నిర్మలముగు మణులయందము రీతిని; చెన్నుగన్ = చక్కంగ; తదంత ర్థగ్నమై = ఆ మనస్సుతో తగులొప్పని - ఉండి; ఆదితత్త్వము = పరమాత్మ; డిండిపన్ = ప్రకాశించుగాకపంబు, బనర్చెన్. ఆలం. ఉపమ, చూపకము.

క. సర్వాతిరిక్తధృతి యగు, నుర్విమురసాస్వభౌము నుగ్రతపమునం
బర్చె భయజ్వరదాహ మ, ఖరోద్ధతి నిఖలభువనగర్భములందున్. 187

టీక. సర్వాతిరిక్తధృతి = అందఱికంటెను ఎక్కువగు హైద్యము కలవాఁడు; ఉర్వి..... తపమునకే = బ్రహ్మణోక్తముని (అయుతుని) ఘోరతపస్సువలన; నిఖల..... లందుకే = సమస్త లోకములయొక్కయు లోపలిభాగములందు; అఖరోద్ధతికే = అడ్డులేని అధికక్యమున - ఆర్థాటముతో; భయజ్వరదాహము = భయము అను జ్వరముయొక్క మంట; పర్చెన్ = వ్యాపించెను.

క. మినుమినుకు మినుకు మనియెక, బెనుమినుకులబరణి ధరణి బిట్టూటాడె
వననిధులు విరిసెఁ గురిసెక, గనగనగన మరుచు నిప్పుకలు గుప్పలుగన్. 188

టీక. పెను.....బరణి = గొప్పకాంతులకు నిధి; మినుమినుకు = సూర్యుఁడు - మినుకు మనియెకే = మినుకుమినుకులాడెను; ధరణి = భూమి; బిట్టు = వేగముగ; ఉటాడెకే = గజగజలాడెను; వననిధులు = సమస్తములు; విరిసెకే = పొంగెను; నిప్పుకలు = అగ్నికణములు; గుప్పలుగన్ = తిప్పలుగ; కురిసెకే. ఆలం. అనుప్రాసము.

ఉ. అత్తటి నిప్పు ద్రొక్కినటు లొడలఁ 1దేల్పొనినట్టు లావ యు
వైత్తుగఁ ద్రావినట్లు విబుధేశుఁడు మాణవకోగ్రనిష్ఠకుక
జిత్తమునం దపించి యతిశీఘ్రగతికే ఊతి 2కేగుచెంచె ద
ద్వృత్తము మానిపింతు నని వృద్ధమహీసురవేషధారియై. 189

టీక. అత్తటికే = అయుతతపస్సుమయమున; విబుధేశుఁడు = ఇంద్రుఁడు (కర్త) ఔడలకే = తలదై; దేల్పొనినట్లు = తేలు కట్టినట్లును; అవ = అవరసము; ఉవైత్తుగకే = నిరవశేషముగ - సమృద్ధిగా; మాణవకోగ్రనిష్ఠకుకే = బ్రహ్మచారియగు ఆయుతుని భయంకరమైన కపోనిష్ఠకు; తద్వృత్త ముకే = అతనివనిని - తపస్సు నాచరించుటను; వృద్ధ.....ధారియై = మునలబ్రహ్మజుని వేషమును ధరించినవాడై; ఊతికే, ఏగుడెంచెకే = భూమికి దిగెను.

సీ. జీర్ణైకృత్రివేష్టితశాస్త్రశబలికా 3వారవేటిక లొక్క 4వటువు పూనఁ
గంబళకటబ్రుసీకాషాయకరకంబు లొక్కయంతేవాని యుద్వహింప
నాన్నికాఫలసారయవస కృతండుల సూపాదు లొక్కశిష్యుండు మోవ
సమిదాజ్యోపూర్ణకీదంశకుశ స్రుక్ స్రువచయ మొక్క 7చాత్రుండు సంగ్రహింపఁ

1. చ. లెద్దని. 2. చ. చెంచి. 3. చ. సార. 4. చ. చట్టు. 5. క. పూర. చ. పూర్ణ. 6. క. కుచ. చ. కుశ. 7. చ. శైత్యండు.

తే. ¹దలుగుదామెనఁ బెనఁచిన గళముతోడఁ, జంట వెన్నాడు క్రేపుతోఁ జాల నలసి
నడచు ధేనువు నొకఁబిన్నవడుగురొప్పు, నయుతునాశ్రమవాట మయ్యతిధి డాసి.

టీక. జీర్ణ.....పేటికలు - జీర్ణకృత్తి నేష్టిత = ప్రాత జీంకచర్మముచే చుట్టబడిన;
శాస్త్రశబ్దకాళికావారపేటికలు = శాస్త్రముల వేర్వేరు విభాగములన్న పెట్టెలను; వటువు = బ్రహ్మ
చారి; పూనక్ = పట్టుకొనఁగా [‘శబలికా = నానావర్ణమైన’ అని పూర్వటీక.] కంబళ.....కర
కంబలు = కంబళి; చాప, అసనము, కావిగుడ్డలు, కమండలువులను; అంటేవాసి = శిష్యుఁడు; ఉద్య
హింపక్ = పట్టుకొనఁగా; అష్టికా.....సూపాదులు = చింతపండు, బియ్యపుసిండి, బియ్యము, వప్పు,
మొదలగువానిని; మోపక్ = మోయఁగా; సమి.....చయము - సమిత్ = సమిధలు; ఆజ్యపూర్ణ
కీచక = నేతితోనిండిన వెదురుబొంగు (పాత్రము); కుశ = దర్బలు; స్రుక్ స్రువచయము = హావ
పాత్రముల సమూహమును; ఛాత్రుఁడు = శిష్యుఁడు; సంగ్రహింపక్ = పట్టుకొనఁగా; [ఇచట పూర్వ
టీకలో ‘కీచకకుచ’ అను పాతముననుసరించి ‘వెదురుసోల’ అను అర్థము వ్రాయఁబడినది. అది అసంగతము.]
తలుగుదామెనక్ = పలుపుత్రాటిలో; పెనఁచిన = పెనవేసిన - కట్టిన; గళముతోడఁ = మెడతో;
క్రేపుతోఁ = దూడతో; వడుగు = బ్రహ్మచారి; రొప్పక్ = త్రోలఁగా; ఆశ్రమవాటము =
ఆశ్రమప్రదేశము; డాసి = సమీపించి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. శిరసు వడంకంగఁ దెల్లంగ, నరసిన గృహమేధినియును నడచెఁ దదంగం

బిరవుకొని పట్టుచాలక, జర కొంత వినిర్గమించి చనుదెంచుక్రియన్. 191

టీక. నరసిన = పండిపోయిన; గృహమేధినియును = గృహిణియును; తదంగంబు = అక్షని
దేహమును; ఇరవుకొని = ఆక్రమించి; పట్టుచాలక = ఆవకాశము సరిపోక; జర = ముసలితనము; వినిర్గ
మించి = బయలుదేరి; చనుదెంచుక్రియన్ = వచ్చుచున్నదో యన. అలం. ఉత్పేక్ష.

వ. ఇట్లు కుహనాపితాగ్నియుఁ దైర్ధిక వేషాభినయ నిపుణుండు నగు నాఖండలుండు
తఁ: ప్రభావతరంగితం బగు తదాశ్రమంబునఁ బటకుటికామండపమధ్యంబున నధ్యా
సించి మాధ్యాహ్నిక క్రియాచరణానంతరంబునం బ్రాణాగ్నిహోత్ర ప్రీతినంబు
ననుసంధించి యతిస్థిగ్ధవర్ణముద్ధాకృతియుఁ జతురపదవిన్యాసధన్యానీకయునై
శిశుకవికవితయుఁడోలే నున్న హోమధేనువునకుఁ బథశ్రమంబు నోసరించుచు
నుచితగతి నొక్కింతతడవు విశ్రమించి సచ్చాతుండై మెత్తమెత్తన చని
యెండకండక్రొవ్వు దలుఁగు నత్తటి సరితీరంబునకు సాయంసంధ్యాసము
పాసనార్థంబు నిర్గమింప నుద్యుక్తుండై ముక్తసమాధి యగు నయుతునికడకుం
జనుటయు నతం డతనికి నాతిధేయంబు ప్రియంబున నాచరించి సుఖానీనుఁ
గావించి యాగమనకారణం బడుగుటయుఁ గృత్రిమముని ధాత్రీసురపుత్రున
కిట్లనియె.

192

టీక. కుహనాపితాగ్ని = కపటపు గృహస్థ; తైర్ధిక.....నిపుణుండును = తీర్థయాత్రకు
పోవువాని కేవలము ధరించుటలో [ఇట్లు నటించుటలో] నేర్పరియు; అఖండలుండు=ఇంద్రుఁడు; తఁ:..
తరంగితంబు = తపోహహత్వమున కలకలలాడునది; పటకుటికామధ్యంబునక్ = గుడారపుమధ్యము
నందు; అధ్యాసించి = కూర్చుండి; ప్రాణాగ్నిహోత్ర ప్రీతినంబుక్ = ప్రాణాహుతిని సేకరించుటను -

1. చ. దులుగు. 2. చ. చిన్ని. 3. క. కవి. చ. నుకవి. 4. చ. బోగి. 5. క. నొక్కించుక
చ. నొక్కింకవ. 6. క. సభాక్రం. 7. చ. వండ.

భోజనమును; అనుసంధించి = కూర్చి - చేసి; అతి.....కృతియుక్ = (కవిత్వరక్షమున) మిక్కిలి సుకుమారములగు నక్షములు కలదియు; (భోజనమున, మిక్కిలి అద్భుతములగు రుచిలోడి చేసిన కలదియు; చతుర.....ధన్యాసీకయోక్ = (కవిత్వరక్షమున) చమత్కారములగు పదముల కూర్పుచే యోగ్యమైనదియు; (గోపక్షమున) చక్కని యడుగులుంచుటచే - చక్కని నడకలచే ధన్యమగునదియు; పక్షశ్రమముక్ = మార్గాయానమును - దారిజడలికను; ఓచించుచుక్ = పోగొట్టుచు; సచ్చాత్మయై = శిష్యులతోఁగూడుకొన్నవాడై; ఎండకండ్రోత్సవమున తక్షిక్ = ఎండయొక్క తీక్షణత క్గి నసమయమున - ప్రాదు వాలినపిదప; సరితీరంబునకుక్ = విడియొడ్డునకు; సాయం...నాథంబు = సాయంకాల సంతాపపదనము నిర్వర్తించుటగొఱకు; నిర్లమింక్ = బయలుదేలుటకు; ఉద్వృత్తయై = సిద్ధపడెనవాడై; ముక్తనూతి = విడువబడిన యోగసమాధికలవాడు; అనిశ్చయముక్ = అనిశ్చ సత్కారమును; సుఖాసీక = సుఖముగా కూర్చున్నవానిని; కృత్రిమముక్ = కపటవానప్రస్థుడు; ధాత్రీసురపుత్రునకుక్ = బ్రహ్మణమహాయజ్ఞైన అయ్యుతుగూర్చి.

చ. అమృతభుగాస్పదంబు విశదాస్పదము ననపారిజాతము

ఖ్యమహిజరాజిరాజిత మనంతఫలాయనంబు నిత్యర

మ్యము నగు నొక్కయాత్రమము మైమనగోపరిసీమ నుల్లసి

ల్లు మదధివాసమై; మదము లోభము క్రోధము మొల్దు దచ్చటన్.

193

టీక. ఈ పద్యమున ఇంద్రుఁడు తననివాసమునుగూర్చి, తెలుపుచు క్లేషరూపమున తా నింద్రుఁడైన సంగతియు వివరించుచున్నాఁడు. అమృతభుగాస్పదంబు = (ఉభయపక్షమునకు) దేవతలకు నివాసమైనది; విశదాస్పదముక్ = (ఆశ్రమ. ప.) స్వచ్ఛజలములతోఁ గూడిన సరస్సు కలది, (స్వర్గ. ప.) విశుద్ధలగు అపరసలతోఁ గూడినది; నవ.....రాజితము = (ఆశ్రమ. ప.) శ్రోత (విత) పారిజాతము మొదలగు వృక్షములగుంపుచే ప్రకాశించునది. (స్వర్గ. ప.) కొనియాడఁబడిన పారిజాతాది వృక్షసమూహములు కలది; అనంతఫలాయతనంబు = (ఆశ్రమ. ప.) అంతములేని ఫలములకు స్థానమైనది (స్వర్గ. ప.) గొప్ప స్వర్గమైనదియు - (ఫలాయతనము = స్వర్గము); మైమనగోపరిసీమ = (ఉభయ. ప.) మేరుపర్వతశిఖరభాగమున మదధివాసమై = నాకు నివాసమై; ఉల్లసిల్లుక్ = వెలయును; మొల్దు = అంకురింపదు - పుట్టదు. ఆలం. క్షేమ.

క. శ్రీసఖులు సుగుణరత్నావాసులు సమవర్తన ప్రసర్తులు నయ్యున్

నాసరివారలు గని మనఁగా సుఖనై యే నొనర్తుఁ గాఁపుర మచటన్.

194

టీక. ఈ పద్యమున మిగిలిన మువ్వురు దిక్పతులు - కుబేర, వరుణ, యములు సూచించబడుచున్నారు. శ్రీసఖులు = సంపన్నులు, కుబేరపక్షమున (ధనపతులు). సుగుణరత్నావాసులు = శ్రేష్ఠగుణములకు నిధులు, (వరుణపక్షమున - గుణసముద్రులు); సమవర్తనప్రవృత్తులు = సరిసమానముగ - నిష్పక్షపాతముగ నడచువారు, (యమునిపక్షమునని యమవర్ధకలవారు) అయ్యున్ = అయియుండి; నాసరివారలు = నాతో సమానమైనవారు; మనఁగాక్ = వర్తింపగా.

తే. అఖిలధర్మంబులందు గార్హస్థ్య మెన్న, మత్కుటుంబిని తన్నిష్ఠ నోర్పుగలిగి

జగతిఁ దీర్థాచరణబుద్ధి సంపరింతు, ధృవతపోగామి! యీమేను ధృవముగామి.

టీక. గార్హస్థ్యము = గృహస్థవృత్తి; ఉత్కుటుంబు = గొప్పది; ధృవతపోగామి! = స్థిరతపోదీక్ష కల మునీ!

ఉ. కంచి భజించి శేషగిరిఁ గన్గొని యాదిము రంగధాముఁ గీ

ర్తించి ప్రయాగమాధవు నుతించి గయాప్రియు శ్రీగదాధరున్

గాంచి కరిద్విషన్నగళిఖామణికి బ్రజమిల్లి వార్ధి నే
తెంచిన కొయ్యవేల్పుల గని దిక్కుల తీర్థములెల్ల నాడుచున్.

196

టీక. శేషగిరిక్ = తిరువతిని; ఆదిముక్ = మూలపురుషుని; రంగధాముక్ = శ్రీరంగవాహిని; రంగవాహుని; కరిద్విషన్నగళిఖామణిక్ = గొప్పదైన సింహాచలమునకు; వార్ధిక్, ఏతెంచిన = నమ్మద్రవ్యముండి కొట్టుకొని వచ్చిన; కొయ్యవేల్పుక్ = జగన్నాథుని; తీర్థములు, ఎల్లెక్, అడుచుక్ = పుణ్యస్థలములందు తిరుగుచు.

ఉత్సాహ. వచ్చినచ్చి కల్పకంబువంటి యెంటివాని గ
న్నిచ్చనచ్చు గ్రచ్చకాయ తెంచి యాడువాని ¹మే
విచ్చు ²నచ్చగంటివాని వింటి వెన్న ³ముచ్చున
ప్పచ్చువిల్తు గన్నతండ్రి బాండురంగవిట్టలున్.

197

టీక. కల్పకంబువంటివంటి = కల్పవృక్షమువంటి, ఒంటివానిక్ = ఒంటరిగా లక్ష్మీవిరహితముగా; ఉన్నవానిక్; కన్నిచ్చనచ్చు = కంటి కింపగు; మేవిచ్చు నచ్చగంటివానిక్ = పార్శ్వము (అక్షభాగము) వికసించియున్న - తెలువబడిన చక్కని కన్నులు గలవానిని; వెన్నముచ్చుక్ = వెన్నదొంగను; పచ్చవిల్తుగన్న తండ్రిక్ = మన్నథుని జనకునివింటిన్.. ఆలం. పరికరము.

వ. విని యద్దేవాదిదేవు నేవింపం జనువాడనై వైజాడ సవరిచ్చదంబుగా ⁴నేగు
దెంచితి ⁵నీ వెవ్వడ? వెద్ది యభిలషించి భువనభయానకంబగు తపం బావ
రించెదు? వాచంయమివంశకరీరంబ! యీ శరీరసాదంబునకు నాదికారణంబగు
నీహృదయం ⁷బదయం బని యుచ్చరించుటన నోరు పొక్కుచున్నయది, ⁸యున్నది
యున్నయట్ల నొడువుమనుడు నవ్వడు విట్లనియె.

198

టీక. వైజాడక్ = పయిరీతిని; సవరిచ్చదంబుగాక్ = సవరివారముగా; భువనభయానకంబు = లోకములకు మిగుల భయముఁ గల్గించునది; వాచంయమివంశకరీరంబ! = మునికులమున కంకురముగ వాడా! - మునికిశోరమా! శరీరసాదంబునకుక్ = శరీరముతీజించుటకు; ['నాశమునకు' అని పూర్వటీక.] పొక్కుచున్నయది = భాధపడుచున్నది. వడువు = వటువు - బ్రహ్మచారి.

క. ప్రయతః డను మునికుమారుడ; నయతః డనువాడ; నియతః నగ్రజాడ గత
స్థయ! విస్తయావహతపో, నియతి వెలుగు కలశజన్మనికి శిష్యుండన్.

199

టీక. గతస్థయ! = గర్వములేనివాడా! అగ్రజాడక్ = అన్నను; విస్తయావహతపోనియతిక్ = ఆశ్చర్యకరముగ తనోన్మితచే; వెలుగు = ప్రకాశించునట్టి; కలశజన్మనికిక్ = అగ్రస్తునికి.

క. కులశిఖరినిభులు తనకుం, గలశిష్యులలోన నెల్లగారవ మారం
గలశీసుతుండు కరుణా, కలశీతలదృష్టి బెరయఁగా మముఁ జూచున్.

200

టీక. కులశిఖరినిభులు = కులపర్వతములతో సమానుల; గారవము, అరక్ = వాత్సల్యము కలుగఁగా; కలశీసుతుండు = అగ్రస్తుండు; కరుణా.....దృష్టి = దయతోఁ గూడిన చల్లనిచూపు; బెరయఁగాక్ = వ్యాపింపఁగా.

1. క. మో. 2. చ. వెచ్చ. 3. క. ముచ్చు. చ. ముచ్చు. 4. చ. జను. 5. క. నీవ్వడ. 6. క. కంటి రంబ! చ. కరీరంబ! 7. క. లోలేదు. చ. లోకలదు. 8. క. లోలేదు.

ఉ. దాతఁడు దైవముం గురుఁడుఁ దల్లియుఁ దండ్రయునై యభేద్య వి
ద్యాత్రిశయంబు రాజొనిపి యమ్ముని మున్నొకనాఁడు ధాతృసం
జాతలసత్ స్థితాస్య ¹జలజాతల జాతలతాంతసాయక

దోర్జతల నొక్కయిద్దఱు తలోదరులక మముఁ జూచి యిట్లునన్. 201

టీక. దాతయుక్ = ఇచ్చువాఁడును; అభేద్యవిద్యాత్రిశయంబు = ఎరులేని - గొప్పవిద్యను.
రాజొనిపి = వచ్చునట్లు చేసి; ధాతృసంజాతలక = బ్రహ్మపుత్రికలను; స.....జాతలక = చిఱు
నవ్వుతోడి ముఖము అనుచు ద్వుడు కలవారిని; జాత.....దోర్జతలక = ముచ్చటబాణములవలె
కానఁబడువారిని; తలోదరులక = యువతులను; మమున్ = సోదరులగునమ్ము. అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. మీకని కొనితెచ్చితి నా, లీకాసను పేఁడి యిన్న లీననయవల మీ

కో కుట్టలార! పాణి, స్వీకృతి జ్యేష్ఠానుభూర్విక జేకొనుఁ డనుడున్. 202

టీక. నాళికాసనుక్ = కమలాసనుడగు బ్రహ్మను; జ్యేష్ఠానుభూర్విక = జ్యేష్ఠానుక్రమమున;
(పెద్దవాఁడు పెద్దదానిని - చిన్నవాఁడు చిన్నవానిని) పాణి, స్వీకృతిక్ చేకొనుఁడు = పాణిగ్రహణము
చేసికొనుఁడు - వివాహమాడుఁడు; అనుడున్ = అని పలుకగా.

క. అవగుణగణశేవధు లగు, ధవళాక్షుల కీడు దలఁచి దారాదరణ

వ్యవహృతికి మాలుమొగ మిడి, యవుగా దని కొన్నిమాట లాడితి నతనిన్.

టీక. అవగుణగణశేవధులు = చెడ్డగుణములగుపురుష నిధులు; ధవళాక్షుల కీడు = స్త్రీలవలని
యాపద; దారాదరణవ్యవహృతిక్ = భార్యను స్వీకరించు పనికీ - వివాహమాడుటను; మాలుమొగము,
ఇడి = ఇష్టపడక; అవుగాదని = విమర్శించి.

క. అడినఁ గూడిన కినుకక, వీడిన జడముడియుఁ బొగలువెడలెడి చూపుల్

పోడిమిగొనునీట్టూర్పులు, పాడినఁడొదమును మేన పడియుఁ జెమరున్. 204

టీక. కూడిన, కినుకక = కలిగిన కోపముచే; పొగలువెడలెడి = మాటుగ్రమ్ముచున్న;
పోడిమిగొను = ఒప్పిదమైన; వాడిన = కలతపడిన; మేనక, పడియు = శరీరమున కాదునట్టి;
చెమరునై = చెమ్మలయుఁగలవాడై. అలం. స్వభావోక్తి.

క. శంయింపఁగఁ దలఁచియు న, త్రపసి యుడిగెఁ గలువఁదలఁచి తానె యుడుగు పా
ముపగిది; శిఖ విడినంతనె, విపులామరవిపులకోపవిషముం దిరుగున్. 205

టీక. తానె, యుడుగు = తానే యుపకమించునట్టి; శిఖ = పడగ, జుట్టుమండి; విపులా.....
విషముక్ = బ్రహ్మజులయొక్క గొప్ప కోపవిషమును; తిరుగుక్ = మరలిపోవును - తగ్గిపోవును.
అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. సను వెడల నడిచి నాతఁడునికి వివాహం బొనర్చె ముని కనకచిభా

జనకతనుద్యుతివిభవల, వనరుహాభవమానసోద్భవల నా కవలన్. 206

టీక. వెడలనడిచి = తఱిమిచేసి; కనక.....విభవలక్ = బంగారుకాంతిపంటి చేప
కాంతితో ప్రకాశించువారిని; వన.....ద్యువలక్ = బ్రహ్మమానసపుత్రికలను; కవలక్ = ఇద్దఱిని.

క. సలసలమచు కలశుజా ప్తె, గలపుంగినుక యను నెసటఁ గలవడి విడి నొ

దల యంటి చూచుకొని యే, నిలువెడలితి నాక్షణంబ యె త్తినభీతిన్. 207

టీక. కలశజావెగలపుంగియక = అగస్త్యునివిపరీతకోపము; కలవడి = కలతవడి-క్రాంతి; వడిక్ = వేగముగా; బోదలయంతి = తలతాకి - (కాలినదేమో యని తడిచిచూచి); ఎత్తినభీతిక్ = పాపము భయముతో; అలం. రూపకము.

ఆ. ¹విష నిభంబులైన విషయాభిలాషంబు, లెల్ల ²జెల్లఁబెట్టి యేను బ్రహ్మ
చర్యధుర్యృత్తి సవరించుచున్నాడ, నుగ్రతపము మోక్ష మొందు కోర్కె.

టీక. విషనిభంబులు = విషసమానములు; విషయాభిలాషంబులు = భోగేచ్ఛలు; జెల్లఁబెట్టి = విడిచి; బ్రహ్మ.....వృత్తిక్ = బ్రహ్మచర్యదీక్షయందు; ఉగ్రతపము = గొప్పతపస్సు.

క. అనుడు దరహాసరసమునఁ, దన వదనజరద్విధుండు ³తారుణ్యము నై
కొన మంధాందోళనమే, శనమున శిర మమర మాయలఁ డిట్లనియెన్. 209

టీక. దరహాసరసమునక్ = చిరువత్సయొక్క సారము (రసము;న; వదనజరద్విధుండు = ముఖము అను ముసలిచంద్రుడు; (ఆ గృహస్థ ముదుసలి యగుటచే నతనిముఖము ముసలిచంద్రునితో పోల్పఁబడినది); తారుణ్యముక్, కైకొనక్ = యౌవనమును పొందఁగా - మిగుల ప్రకాశింపఁగా; మందాందోళనమేళనమునక్ = ఊగింపుటతోడి కలయికతో; శిరము, అమరక్ = తల పిప్పఁగా. అనఁగా - తలను ఆడించుచు; మాయలఁడు - కపటగృహస్థ - ఇంద్రుడు అలం. రూపకము.

చ. ప్రయుతుఁడు మత్సఖుం డతనిప్రాభవముక్ భవముక్ సుధీజన
ప్రియజనకంబు; లా గుణగరిష్ఠునిజ్యేష్ఠతనూజుఁ డాట మ
న్నయనయుగంబు హర్షసుధ నానె నినుం గనుగొన్న, సాధు బో
ధయుత! భవద్విరుద్ధచరితంబు శ్రవఃపుటసూచి ⁴యయ్యెడున్. 210

టీక. మత్సఖుండు = నామిత్రుడు; ప్రాభవముక్ = గొప్పతనమును; భవముక్ = సుసారమును - కుటుంబమును; సుధీ.....కంబులు = విద్వాంసులకు సుతోషదాయకములు; మన్నయనయుగంబు = నా రెండు కన్నులును; నినుక్; కనుగొన్నక్ = చూడఁగా; హర్షసుధక్, ఆనక్ = సంతోషామృతమును పొందెను; సాధుబోధయుత! ఉత్తమజ్ఞానము కలవాడా! భవద్విరుద్ధచరితంబు = నీ విపరీతస్వభావము - సంసారము నొట్లకుండుట; శ్రవఃపుటసూచి = (దోష్పలవంతి) చెవులకు సూచి-వివరానిది. అయ్యెడున్ = అగుచున్నది.

మ. కులధర్మం బెడలించి శ్రీగురునకుక్ గోపంబు పుట్టించి మి
త్రులసౌభ్రాత్రనివాసదేశముల నీతోఁబట్టులం బాసి ని
శ్చలతక్ వ్రేలెద వుట్టిగట్టుకొని; దుస్సాధంబు సుష్టా స్తర
జ్వలనజ్వాలిక సోకనీక నిలువఁ జ్ఞానామృతస్వందమున్. 211

టీక. ఎడలించి = తోసివేసి; మిత్రులక్ = హితులను; సౌభ్రాత్రనివాసదేశములక్ = ఉత్తమసోదరభావ, నివాసభూములను; నిశ్చింతక్ = నిర్విచారముగ; ఉట్టికట్టుకొని వ్రేలెదవు = అడియాసలు పడియెదవు; జ్ఞానామృతస్వందముక్ = జ్ఞానము అనెడి అమృతధారను; (నేతిధారలు) స్తరజ్వలనజ్వాలిక, సోకనీక = మన్నఁకుండను నగ్నిజ్వాలను తాఁకనీక; నిలువఁ = వేఱుగా ఉంచుటకు; దుస్సాధంబు, సుష్టా! = అసాధ్యముకదా! [నేను అగ్నియందు పడి, దానిని జ్వలించఁజేయుట స్వభావము; దానిని తప్పించుటయు అసాధ్యము. అట్లే ఎట్టిజ్ఞానియైనను, మన్నఁకునికి లొంగవలసినవాడే యనుట] అలం. రూపకము.

చ. చలనవిహీనవృత్తి సజీనన్న పరాశరుఁ డాదియైన య
య్యల యల రాయవంటి హృదయంబులు నీరుగఁజేయు బోయ పూ
విలుతున కెంత దొడ్డపని వెన్నెల బిట్టని కాసినంతలో
1 పలన కరంగి పొంగు పసిబాలురచిత్తము మెత్తచేయుగన్.

212

టీక. చలనవిహీనవృత్తి = నిశ్చలదీక్షయందు; సజీనన్న = పేరుపడిన; అయ్యల = ఉత్తముల
యొక్క; బోయ = పేటకాండైన; బిట్టని = దట్టముగా; కాసినంతలోపలన = విరియులోపుగానే;
ఎంతదొడ్డపని! = ఘనకార్యము కాదుగదా! (మన్మథుని విరికొలపక లొంగనివా రుండరకుట.) అలం.
అర్థాపత్తి.

మ. లలితాగారవిహారులై మణిమయాలంకారులై శీలవ
ల్లలనాలాలితులై యమూల్యమృదుచేలదోష్టితాకారులై
కలమాన్నప్రియులై సుగంధధరులై కందర్పునింబోని భూ
తలనాథుల్ జనకాదు లొందిరికదా తత్తాదృగానందముల్.

213

టీక. లలితాగారవిహారులై = సౌధములందు విహరించువాడై; మణిమయాలంకారులై = రత్న
భూషణములు కలవాడై; శీల.....లాలితులై = సత్ప్రవర్తన గల భార్యలచే నేమిమఱచినవాడై;
అమూల్య.....తాకారులై = విలువైన మెత్తని (పట్టు) వస్త్రములచే అందమైన వేషముకలవాడై;
కలమాన్నప్రియులై = మెలి పరియన్నమును భుజించువాడై; సుగంధధరులై = ఐదుశుద్ధవృక్షములను
పూసినోన్నవాడై; కందర్పునింబోని భూతలనాథుల్ = మన్మథులవంటి, రాజులు; తత్తాదృగానందముల్
= సాటిలేని యానందములను - సచ్చిదానందములను; ఒందిరికదా! = బాందలదా! [తత్తాదృక్ = దానికి
దగిన' అని పూర్వటీక.] అలం. చరితము.

మ. కలలో వార్తలు విప్పి చెప్పెడు క్రియక గాధాపురాణాథముల్
దెలుపన్నేర్తురుగాని నేరరుసుమీ తీవ్రవ్రతాచారశ
ష్కులులై యుండెడు ముండధారులు సుముక్తుల్; డాయఁగాఁ జింతకా
యలకజ్ఞాయముతోయ మింత చదరంబా కత్పరిష్వంగమున్.

214

టీక. కలలో, వార్తలు = కలలో జరుగు సమాచారములను; విప్పి = వివరించి; తీవ్ర.....
శష్కులులై = ఘోరములైన వ్రతములచేతను, నియమములచేతను చక్కిలములై - కృశించినవాడై;
ముండధారులు = సన్నాహులు; సుముక్తుల్ = ఉత్తమములైన మోక్షములను ఆచర్థతులను; డాయఁగాఁ =
చేరుటకు; నేరరుసుమీ! = సమర్థులు కాఁజాలరుకదా! తత్పరిష్వంగమున్ = ఆ మోక్షాలింగనములు - ఆ
మోక్షసాపాదన; ఇంత చదరంబా! = అంత సులభమునొంటివా! చింతకాయల కజ్ఞాయముతోయము =
చింతకాయలకజ్ఞమువంటిది; [చింతకాయలకజ్ఞాయము ఒకానొక మధురభక్ష్యవిశేషము. దానిని తయారు
చేయుట మిక్కిలి కష్టము. అట్లే మోక్షమును కష్టతమమునట.] అలం. ఉపమ.

మ. వరసారస్వతపట్టభద్రులు కవుల్ వర్ణించి వర్ణించియున్
సర సావంతయుఁ గానలేరు తుది యోషావిభ్రమాంబోధికీ;
విరసాంతకరణుండవై యెటులుగా నిందించెదో యయ్య! త
త్సరసాకార ముదారమన్తథకళాసర్వస్వశృంగారమున్?

215

టీక. వర.....భద్రులు = వాఙ్మయమున అతిలేఱినవారు; తుది = చివఱను; యోషా
విభ్రమాంబోధికీ = పనికిలవిలాసముద్రమునకు; సరస = హద్దు; అవంతయున్ = కొంచెమైనను;

[ఇచట 'సరసావతయు' అని అకారసంధి చేయఁబడినది.] విరసాంతకరణుండనై = రసములేని (మనమైన) మనస్సు కలవాడనై; సరసాకారము = చక్కని రూపుకలదానిని; ఉదార... శృంగారమున్ = గొప్ప మనస్థకళకు నిధియైన శృంగారరసమును; ఎటులుగాన్ = ఏరీతిని; నిందించెనో! = నిందించుచున్నావోకదా! అలం. రూపకము.

సీ. కీలారముననుండి పాలింటి కేతేర బహుధాన్యములు చేలఁ బండి యొరంగ
నెడనెడఁ బెండ్లిండ్లు వడుగులు వొడమఁ గృతార్థులై యర్థించు నర్థులలరఁ
బరిచారికాకోటి పనిపాటు పాటింపఁ జుట్టుంపుపందడి నెట్టుకొనఁగ
గ్రామ మెంతయు నిజప్రాభవంబున మన సత్యనిష్ఠకుఁ దన్ను సాక్షి గోర
తే. నిత్యునై మిత్తికములు నిర్మిద్రబుద్ధి, నాచరించుచు హరిభుక్త మాత్మభార్య
భక్తి నిడ భుక్తి గొనుచున్గి ముక్తికాని, నిదురవంటిది తొలివంటిదియుఁ గాదు.

టీక. కీలారముననుండి = పసులకొట్టమునుండి; ఒరంగ = (వెన్నులు) పంగియుండఁగా = పొడమన్ = జరుగఁగా; కృతార్థులై = కోరిక నెఱవేఱినవారై; అర్థులు = ఇంటికి వచ్చిన యాచకులు; అలరన్ = సంతోషింపఁగా; నెట్టుకొనఁగన్ = అతిశయముగ ఉండఁగా; నిజప్రాభవంబున్ = తన యధికారముచేత; సత్యనిష్ఠకున్ = నిజము పలుకుటకు; నిర్మిద్రబుద్ధిన్ = మిక్కిలి శ్రద్ధతో; నిత్యునై మిత్తికములు = కర్తలు [ప్రతిదినము జరుపు ఔపాసనము, అతిథిపూజ మున్నగునవి నిత్యములు; ఆ యా పర్వములందు చేయు వ్రతములు, క్రాధములు మున్నగునవి నైమిత్తికములు.] హరిభుక్తమున్ = విష్ణునికి నివేదించఁబడిన అన్నాదికము; భుక్తిగొనుచున్గి = భుజించుచుండుట. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అని తను నీక్రియ బోధించిన జరతతపస్విపలుకుఁ జిత్రాభోగం

బునఁ బెనఁగనీక ప్రయుతుని, తనయుండు తన యుండు బిగి వదల కిట్లనియెన్. 217

టీక. జరతతపస్విపలుకు = ముసలిమునిమాట; చిత్రాభోగంబునన్ = మనమునందు; పెనఁగనీక = చుట్టుకొనసేయక; తన యుండు బిగి = తనకున్న పట్టుదల; వదలక = విడువక; [వదల కిట్లనియెన్] అనుచోట అకారసంధి చేయఁబడినది.]

ఉ. పుక్కిటియోవరిం జదువు పుత్తడి హత్తిన పెద్దనైన మీ

రొక్కొక్కవేళ పాటవమునొందమిఁ జెందినఁ జక్కఁబెట్టువా;

రక్కట! యొక్కటన్ ³బెడఁకి యాడినఁ గీడన నెవ్వఁ డోపు? బే

రుక్కున నేలు నిక్కి ⁴చన నొక్కఁడు పంకలు నొక్కశక్తుఁడే? 218

టీక. పుక్కిటియోవరిన్ = పుక్కిలి యను పౌధమున; చదువుపుత్తడిన్ = విద్యాదేవత - సరస్వతి; హత్తిన = లగ్నమై యున్న - పెద్దనైనన్ = బ్రహ్మశ్రుగూడ; పాటవమునొందమిన్, చెందినన్ = నేర్పుపొందుటను తప్పఁగా - తప్పదానిని పడఁగా; చక్కఁబెట్టువారు = దిద్దనట్టివారు; అక్కట! = అయ్యో! బెడఁకి యాడినన్ = తప్పి (న్యాయముతప్పి) మాటలాడినయెడల; కీడు = అన్యాయము; పేరుక్కునన్ = మిక్కిలి ధాటితో; ఏఱు = నది. అలం. దృష్టాంతము.

క. నిష్కారణముగఁ దన్ను బహిష్కరణము నొందఁజేయు నిల్వలవై రిక్

శుష్కిభూత⁵కరుణాహృత్పుష్కరుఁ డితఁ ⁶డనక నన్ను దూఱం దగునే? 219

1. చ. కైస. 2. చ. కొక్కొక్క. 3. చ. బెనఁగి. 4. చ. చను. 5. క. కరణ. 6. క. డనక. చ. డనక.

టీక. తన్నుక్ = నన్ను; నిష్కారణముగక్ = ఎట్టి తప్పు లేకయే; బహిష్కరణమును, బిందజేయు = తడిమిచేసిన; ఇల్లలకైరిక్ = అగస్త్యునిని; శుష్కి.....పుష్కరుడు = దమ లేని హృదయపద్మముకలవాడు; ఇతడు = అగస్త్యుడు; అనక = అని చలకక; దూఱుదగునే? = నిందించుట న్యాయము కాదు. మీరగస్త్యునినే నిందింపవలెనని భావము.

క. మమకారదూరునకు మిత్రములు కళత్రములు నన్నదమ్ములు నను బంధముల¹ పరిష్కంగము ధర్మమే? ²నైకొన మణుగు సగము మైలయు సగమే? ³20

టీక. మమకారదూరునకు = మమకారము 'జడి నాది' - అను భావము లేనివానికి; కళత్రములు = భార్యలు; బంధముల పరిష్కంగము = త్రాళ్లబింపు; నైకొనక్ = గ్రహించుటకు; మణుగు = మడుగు - పారిశుద్ధ్యము; మైలయుక్ = ముఱియియు - అపరిశుద్ధతయు.

తే. గాఢవిజ్ఞానమయమనోహరీంద్రమైన, నిర్మమునిధైర్య మతనుండు నేఱుడు గొన; దానధారాకరాళకాంతారదంతి, కుంభముక్తాహరణ మొనఁగూడు ⁴లెట్లు? ⁵21

టీక. గాఢ.....రూఢము = గొప్ప విజ్ఞానముతోఁగూడిన మనస్సున బాగుగ నాటుకొని నది; నిర్మముని ధైర్యము = మమకారములేనివాని ధీరత్వమును; అతనుండు = మన్మథుడు; నేఱుడు, కొనక్ = స్వాధీనము చేసికొనలేడు; దాన.....హరణము = మదజలప్రవాహమున భయంకరమైన అడవియేనుంగుయొక్క కుంభమునందలి ముత్యాలను గ్రహించుట; ఒనఁగూడుట = సంభవించుట; ఎట్లు? = అసాధ్యము. అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

క. అకుటిలగుణవాసన తో, న కలిగి మరువంపులేఁగొనయుఁబోలిన శ్రీ శుకు నెన్న⁶రేమి? సారె జ, నకు నెంతురు పరముభోషనతవిజ్ఞానున్. ⁷22

టీక. అకుటిలగుణవాసన = చక్కని పరిశుభము (పుష్పపక్షమున), పంకరలేని గుణానుభూతార్థ స్మృతి (శుకపక్షమున); తో, న = పుట్టుకతోడనే; మరువంపులేఁగొన = లేక మరువపుటిగ; ఎన్నరేమి? = ఏల లెక్కించరు? సారె = మాటిమాటికిని; పరముభోషనతవిజ్ఞానుక్ = ఇతరులవలన సంపాదించిన విజ్ఞానము కలవానిని; జనకుక్ = రాజర్షియగు జనకుని; అలం. క్లిష్టాశ్చమ.

చ. మునిజనభాగ ధేయమగు మోక్షముపక్షము లేక పల్కి నీ వనఘవిచార! సారె గొనియాడెడు బూడిదబొట్టువోని యీ షెనటిగృహస్థధర్మ మది; చిమ్రేటసింగమె? గాజు రత్నమే? కనకశలాటుకాథమము కల్పఫలంబె? చలంబు లేటికిన్? ⁸23

టీక. ముని.....భాగధేయము = మునులపాటి సంపద; మోక్షముపక్షము = మోక్షము వైపు - మోక్షమునందలి అభిమానము; అనఘవిచార! = నిర్మలమగు ఆలోచన కల మునీ! బూడిద బొట్టువోని = బూడిదబొట్టువలె క్షణికమయిన; షెనటి = పాడయిన; కనక.....ధమము = ఉష్ణైత్త కాయ; కల్పఫలంబె! = కల్పవృక్షపుఫలమా? చలంబులు = మాత్సర్యములు; ఏటికిన్? = ఎందుకు? [నా తపోనియతిజూచి నీవు అసూయపడి, యట్లు పల్కుచున్నావనుట! అలం. ఉచమ, నిదర్శన.

ఉ. సంపదచేతఁగాని కొనసాగవు సువ్వె గృహస్థధర్మములే; సంపద పూర్వజన్మవికసత్పుకృతంబునఁగాని చేర; దా సంపద చేరియు⁹ మదనశంపదుఁడేయు మహాత్మునేనియు¹⁰; జంపకు నన్ను ¹¹గన్నునీమి, చంపుడు ముంపుడు బోధగాధలన్. ¹²24

1. చ. పరిష్కంగము. 2. క. మైకొన. చ. నైకొన. 3. క. గూఢ. చ. రూఢ. 4. క. నెట్లు. చ. దెట్లు. 5. చ. లేమి. 6. క. న్నర. చ. మద. 7. చ. న్నుమి.

టీక. పూర్వ.....సుకృతమునఁగాని=మెనుకటి పుట్టుకలో చేసికొనిన పుణ్యములవలనఁగాని; చేరదు = కలుగదు; చేరియిం = వచ్చినను; మదవశంవదుం = గర్వమునకు లొంగినవానిని-అహంకార పూరితుని; చంపుడు, ముంపుడుబోధగాధలం = ముంచివేయునట్టి చచ్చుబోధనల కథలతో; కన్నునిమి = కన్ను పులిమి - కన్నుగప్పి- మోసపుచ్చి; నన్ను, చంపకు=బాధపెట్టకుము. అలం. కారణమాల.

శా. కందర్పాస్త్రములంచు నంచితేతటిత్కాండంబులంచు సుధా

మందస్యందములంచు ¹గాంచనలతామత్తల్లులంచు నుధీ
బృందంబుల్ ధ్వనినిందలం దెగడు నీ బింబోష్ఠలందెల్ల నా
నందాభాసమె కాక భాసితచిదానందంబు పెంపొందునే?

225

టీక. కందర్పాస్త్రములు=మన్నధుని బాణములు; అంచితతటిత్కాండంబులు=విప్పిదమైన మెఱుపుల గుంపులు; సుధామందస్యందములు=ఎడతెగని అమృతప్రవాహములయినవి; కాంచనలతామత్తల్లులు=శ్రేష్ఠమైన సంపెంగతీగలు; [మత్తల్లికాశబ్దమును తెలుగుకవులు 'మత్తల్లి'గా వాడుట కలదు. ఈశని = 'మత్తల్లి'గా కూడ వాడుచున్నాడు.] నుధీబృందంబుల్=విద్వాంసుల సమూహములు; ధ్వనినిందలం = వ్యంగ్యరూపమున నిందించు వ్యాజస్థులచే; తెగడు=నిందించునట్టి; ఈ బింబోష్ఠలందుం, ఎల్లం=దొండ పండువంటి పెదవి గల యీ స్త్రీలయెడ; అనందాభాసమె=అనందమువలె కనబడునదే; భాసితచిదానందంబు = ప్రకాశించు చిద్రూపముగ లభ్యమందము; పెంపొందునే? = అలిశయించునా? - కలుగునా? పండితుల వ్యాజస్థుల నిట్లు గ్రహింపనగును - కందర్పాస్త్రములు సుకుమారమైనవని స్తుతి; కాని యవి అత్యల్పకాలమున వాడిపోవునని (పూవులుకావున) నింద గాఢము; తటిత్కాండంబులు అందమైనవని స్తుతి; అవి ఊణికములని నింద; సుధాస్యందములు మధురములగునవని స్తుతి; చంద్రునివలె ననియు ఊణించునవని నింద వ్యంగ్యము; కాంచనలత లిందమైనవని స్తుతి; తీగలుతెగనని గాని, అచిరకాలమున ఎండునని గాని నింద ధ్వని, అలం. ఉపమ, రూపకము.

చ. కురులసిరుల్ మెఱుంగుఁజనుగుబ్బల నిబ్బరముల్ మొంగంబువి

స్ఫురణము లింద్రనీలమణిభూధృశృంగకురంగలాంఛనా

దరవశదృష్టిఁ జూచెదపు తాపనవంశవతంస! తజ్జరా

భరమున వచ్చు తెల్పు, బడుపాటు పళీవలనంబు నుండంగన్.

226

టీక. కురుల సిరుల్ = కుంతలముల అందములు; నిబ్బరముల్ = బిగువులు; మొంగంబు విస్ఫురణములు = ముఖప్రకాశములు; ఇంద్ర.....దృష్టి = ఇంద్రనీలమణికృములు, పర్వతశృంగములు, చంద్రులు అను మర్యాదకు లొంగిన చూపుతో; [ఇచట క్రమముగా - కురులు, కుచములు, ముఖములు మీఁదివానితో పోల్చబడినవి.] తాపనవంశవతంస! = మునివంశమున పుట్టిన ఉత్తమండా! తజ్జరాభరమున = వాని మనలతనమున; పడుపాటు = వ్రేలబడుట; పళీవలనంబు = (ముఖము) ముడతలుపడుటయ్యును; [కడుపుమీఁది ముడతల చుట్టుకోలు' అని పూర్వటీక. ఇది అసంగతము]. అలం. క్రమము, ఉపమ.

క. కుల మొల్ల గోత్ర మొల్లక, గలకంతుల నొల్ల నొల్లక గలుములు బాధా

నలహుతదుర్భవబాధా, నలమతిన్ కందు నొకధనముచే ననుచున్.

227

టీక. ఒల్లక = ఇష్టపడను; గోత్రము=వంశము; కలకంతులం = స్త్రీలను; కలుములు = సంపదలు; బాధా.....మతిన్ - బాధానలహుత=నిషేధము అను అన్నిచే దగ్ధముచేయబడిన; దుర్భవ బాధానలమతిన్ = చెడ్డచైన సంసారముయొక్క బాధలను జీర్ణింపఁజేయు బుద్ధికలవాడనయి. ధనముచే = తపశ్శక్తిచే; కందుం = చూచెదను-వరతత్త్వముననుట.

క. ¹ఒకటికి బదియై బదింటికి, నొకనూలుగుగాంగి దననయ్యుక్తులకు: జలిం

పక ²నొడువు వడువుదృఢని, వ్రకు నలరియుం బలుకు: గవలయమి కినుకన్.

టీక. నొడువు = జబాబిచ్చు; వడువుదృఢనిష్ఠమన్ = ఆప్రహరణియొక్క గొప్ప కట్టుదలను; అరియున్ = సంతోషించియున్నను; కవలయమి = మాయామయి; కినుకన్ = పముతో.

సీ. పందకు: బోటు లోభగ్రస్తునకు నీగి బోయకు: గరుణ నపుంసకునకు

నంగశాసుఖము నెఱింగించు తెఱగయ్యె నాబుద్ధి నీయందు నాటకున్;

నెట్టులై న:గమ్ము నీ; విదివోలు నిది వివోల దనిచెల్పు చెల్లెయునే యనకు: బొడువ!

నిన్నాభిముఖమైన నీటి నెవ్వఁడోపు త్రిప్పి యొప్పుగుచోటఁ బరుగఁజేయ?

తే. నలమి గుడి మ్రింగువానికిఁ దలుపు లప్ప

డములు కాకుండునే? యగస్త్యముని పరుపు

మీటి యూర కిగుర్చున మిన్ను ముట్టు

నింతమేటికి నామాట యెంతపాటి ?

229

టీక. పోటు = యుద్ధము; ఈగి = త్యాగము; బోయకున్ = కిరాతునకు. అంగశాసుఖము = స్త్రీలపొందువలని సుఖము; అనడుబొడువ = నీచుడైన దుష్టుఁడు; నిన్నాభిముఖము = కల్లమునకు ప్రవహించునది; అలమి = ఆక్రమించి; పరుపు = ఆశ్చర్య; ఇగుర్చునన్ = చిగురునంచే - పసికనముననే; ఇంత మేటికిన్ = ఇట్టి గొప్పవానికి. ఆలం. లోకోక్తి, నిదర్శన, వ్యాకృతి.

ఉ. వ్యాససుతాదులం దలచి వాసికి మంగలకత్తి మ్రింగె బా

సాసల నట్టు చాచె దదె యందనిపంటికి; బొందెతోనె నై

లాసముఁజేరఁజూచెద; చలం బదియేమి ఫలం? బటంచు నా

భూసురుఁ డీను వెంచి మునిపుత్రకుఁ బాసి తొలంగి వెండియున్.

230

టీక. వ్యాససుతాదులన్ = శుకుఁడు మున్నగువారిని; వాసికిన్ = మెప్పునకు; అసాసలన్ = పేరాసలతో; అందనిపంటికిన్ = అందని పండునకు ('పండు'బోపనిభక్తిమూగా వాడఁబడినది); అట్టు చాచెద = మెడ యెత్తెదవు; చలంబు = కట్టుదల; భూసురుఁడు = బ్రహ్మజుఁడు; ఈను, వెంచి = కోపము రెట్టించి.

తే. కామధేనుముఖంబునఁ గార్యసిద్ధిఁ

బడయ నూహించి మాయలుపన్ని చరియె;

విను మునిశ్రేష్ఠ! తపముఁ గావించువారిఁ

గనినఁ దలయేర్చుఁగాదె యాఖండలునకు.

231

టీక. కామధేనుముఖంబునన్ = కామధేనుమూలమున; ఆఖండలునకున్ = ఇంద్రునకు; తల, యేర్చుఁగాదె! = తల నొచ్చునగదా!

సీ. ఉద్యదుత్థానసముద్యోగమాత్రావశిష్టచేతస్సార దష్టదర్శ

క్షుతికృద్గ్రధ్వాంక్షుతతినివారణవిధాత్వరమాణవాలాగ్రదశశపిత

నాదృతాధశ్యయనారంభవిప్రంభగళగళంబళాభోగఁ గాతరాక్షి

నేకపార్శ్వస్థితిస్వీకార నిర్భగ్నచరమోరుకరశల్య సాంద్రబాష్ప

1. చ. ఒకటిం. 2. చ. నుడువు. 3. చ. వల. 4. చ. యెప్పుటి. 5. క. పరుపు. చ. కలుము. 6. క. ద. లుండ. 7. చ. భరమోరుకరశల్యబాష్పసాంద్ర.

తే. దుగ్ధసేవాసమయబోధముగ్ధవత్సవీడితాపీనపర్యంతః బృథులదామ

వేష్టితగ్రీవ నట చూచె విపురీ డొక్కయర్జుని నిజోటజప్రమాణాంతరమున.

టీక. ఉద్య.....స్సారక్ - ఉద్యత్ = కలుగుచున్న; ఉత్థానముద్యోగమాత్ర = లేచు
తైన ప్రయత్నమునకుమాత్రమునకుదగి అవశిష్ట = మిగిలిన; చేతస్సార్క్ = మనోబలము కల
దానిని - అనగా అది మనోబలముచేతనే లేవబ్రయర్చించుచుగాని, శరీరశక్తిలేదని భావము. దృష్ట
దర్శక్ = కొంతకంటెదైన దర్శగడ్డి కలదానిని - దానిని నమలుటకును దానికి శక్తి లేదనుట. ఉపి...
వాలాగ్రక్ - క్షతికృత్ = గాయపఱచుచున్న; ఉగ్రధ్వంక్షతతి = భయంకరములగు కాకు
గుంపును; నివారణవిధా = అడ్డుకొను పనియందు; త్వరమాణ = తొందరపడుచున్న; వాలాగ్రక్ =
తోకచివటిభాగము కలదానిని; దంశపిపాతక్ = అడవియొంగలచే కప్పబడినదానిని - అడవియొంగలు
దట్టముగా మునురుకొన్నదానిని; ఆదృతా.....భోగక్ - ఆదృత = ఆదరింపబడి; అభశ్యయనారంభ =
నేల పండుకొనుటకు ముందు; విస్తంభ = స్వేచ్ఛగా నున్న; గళకంబళాభోగక్ = గంగడోలుయొక్క
ఒప్పుగలది - ఆ గోవు పండుకొనుటకుఁ బ్రారంభించినపుడు దానిగంగడోలు ఒప్పిదము లేటపడుననుట.
కాతరాక్షిక్ = బెడరుకన్నులు కలదానిని; ఏక.....శల్యక్ - ఏకపార్శ్వస్థితిస్వీకార = ఒక్క
ప్రక్కనే పండుకొనుటచేత; నిర్భగ్నచరమౌరకరశల్యక్ = విరిగిన క్రిందొడ కల్లనట్లుచేయు ఎముకలు
కలదానిని; సాంద్రబాష్పక్ = ఎక్కువగా కన్నీరు విడుచుదానిని; దుగ్ధ.....పర్యంతక్ - దుగ్ధ
సేవాసమయబోధ = పాలు త్రాగెడి సమయమును తెలియఁజేయు; ముగ్ధవత్స = చిన్నదూడచే;
వీడిత = బాధింపబడిన; ఆపీనపర్యంతక్ = పొదుగుమూలభాగము కలదానిని; బృథుల.....గ్రీవక్ =
పెద్దత్రాటితోఁ గట్టబడిన పెడ కలదానిని; అర్జునిక్ = అవును; నిజోట.....రమునక్ = ఈ
పర్జకాలయొక్క ముంగిటియందు; విప్రుడు; చూచెన్. ఆలం. స్వభావోక్తి.

క. చూచి యిది యల్ల మొన్నటి, వాచంయమువేల్చి గిడ్డిపడు వొందెడు నీ
నైచికి నెట్లాకో యీ, నీచత వాటిల్లె నిన్న నేటనె యనుచున్.

233

టీక. వాచంయమువేల్చిగిడ్డిపడువు = మునియొక్క హామధేనువులిని; నైచికిక్ = అవును;
నిన్న నేటనె = ఇంత తక్కువకాలమునందే.

చ. మతిఁ గృపక్రమ్మ బాడబకుమార¹శిఖామణి యుద్ధరించె భూ
పతితఁ దపస్విరోహిణి సవాయపరంపరఁ బాచి సాకి యీ
జితబలఁజేయఁగాఁ దలంచి శిష్టహితక్ గలికాలజాత దుః
స్థతఁ బడు ధర్మ దేవత శతచ్ఛలోచనుఁ డెత్తుకై వడిన్.

234

టీక. క్రమ్మక్ = వ్యాపింపగా - కలుగఁగా; బాడబ.....మణి = ఉత్తముడగు బ్రాహ్మణ
పుత్రుడు - ఆయఁతుడు; భూపతితక్ = భూమిపై పడిపోయినదానిని; తపస్విరోహిణిక్ = ముని
ధేనువును; పాచి = తప్పించి; సాకి = పెంచి; ఉశిష్టబలక్ = సంపాదించిన బలముకలదానిని; శిష్ట
హితక్ = శిష్టులకు మేలగుదానిని; కలి.....దుఃస్థతక్, పడు = కలికాలమునందు కలిగిన పీనదశ
యందు పడియున్న; ధర్మ దేవతక్; శతచ్ఛలోచనుడు = పద్మాక్షుడు - విష్ణువు; ఎత్తుకై వడిక్ =
ఉద్ధరించిన విధమున; ఉద్ధరింపెక్ = లేవనెత్తెను. ఆలం. ఉపమ.

క. ¹పడఁబడఁబాటుచు గడగడ, వడఁకుచు మొదవిత నిలిచె వనజాక్షుడు ముక్
వెడలింపగ ²జడనిధి వెలువడి యించుక దెలియు పుడమిపడఁతియుఁ బోలెన్.

టీక. పడఁబడఁ = పడఁబరముని - (అరుకరణము) పాఠము = పేకపేముడు; మొదల = ఆవు; ఇతఁ = కొంచెము; జడనిధి, వెలుపడి = సముద్రమునూడి బయటికి వచ్చి; ఇతఁ = కొంచెము; తెలియు = గోచరముగు; పుడమిపడఁతియుఁబోయె = భూదేవత. అలం. ఉపమ.

చ. పడములకొంకువోచి¹బిసికి² ప్రక్కలనుక్కుడలించి దంశవం
శదమనవృత్తి నింపొసఁగి³ సాన్ననఖంబుల దువ్వి నెత్తురుల్
చిదికెడు⁴గంట్ల భూరజముఁ చిల్కి ముఖస్థతృణంబు వ్రోచి యు
మొదలవు మృదుక్రియ⁵ నడపి ముంగిటఁ బందిటికాటఁ గట్టుచున్. 236

టీక. పడముల = కాళ్లు; కొంకు = దడ; పో = పోవునట్లుగా; విసి = వ్రేలిచేసి; ప్రక్కలనుక్కు = పార్శ్వభాగములముడుతను; ఎడలించి = పోగొట్టి; దంశవంశదమనవృత్తి = అడవియొగలగుంపులు అణఁచు పనిచే; ఇంపొసఁగి = సంతోషముచూర్చి; నఖంబుల = గోళ్లచే; సాన్న, దువ్వి = గంగడోలు, దువ్వి; చిదికెడు = చక్రముచిప్పునట్టి; గంట్ల = గాయములందు; భూరజము = దుమ్ము; చిల్కి = చల్లి; ముఖస్థతృణంబు = నోటిలోనున్న గడ్డివఱకు; వ్రోచి = చాచి చొప్పుచి.
క. చేతోజహయచ్చాయా, సాతాసహమైన మంచి పచ్చికయు విని
ర్థాతకలధౌతదండవి, భాతులితజలంబులం దపసి ప్రియ⁶మేఘగన్. 237

టీక. చేతోజ.....సహము = మన్తభుని వాహనముగు చిలుకయొక్క కాంతి సభవించు టునుడ సహించుని - అనగా చిలుకవన్నెకన్నమిన్నయగు రంగుకలది; వినిధౌత.....జలంబుల = కడుగుబడిన పెండి కడ్డివలె ప్రకాశించు స్వచ్ఛజలములచేతను; ప్రియము = ఇష్టము; మేఘగన్ = కలుగఁగా.

సీ. పడఁబడ నెత్తఁబొల్పడియున్ని నాసనా⁷భ్యాసనైపుణ⁸శక్తి పట్టుదలె
నులపాంకురములేర్పి యులుపవట్టెడుపూన్ని⁹ గుళపల్లవాహృతి కుంటుపడియె
సడలంగ మెడరజ్జుఁ గడవడి నిడుతమి నక్షత్రావృత్తి యవలఁ జనియెఁ
బొల¹⁰యూడ్పితినుటకుఁ బొలయుపుల్లలఁబోవనడలించుహుంకృతిఁ బెదరె మంత్ర
తే. మాసలన్నియు మొదలంటఁ గోసియున్న, గోచికట్టున కటువంటి గొడవ గడవ
రాక మెడఁబట్టుకొనియె; నూరక యకార్యకరణశీలుర కెప్పాటఁ గలదె సుఖము?

టీక. పడఁబడఁ = పడిపోఁగా, పడిపోఁగా; ఎత్తఁ, పొల్పడియున్ని = ఎత్తుటకు సిద్ధముగా నుండు కారణమున; ఉలపాంకురములు = గడ్డిపోచలు; ఉలపవట్టెడుపూన్ని = కానుక ఇచ్చు - తినిపించు పట్టుదలతో; గుళపల్లవాహృతి = చిగురుదర్శలను (హోమార్థము)తెచ్చుట; కుంటు పడియె = కొఱవడెను; సడలంగ = జాతిపోఁగా; రజ్జు = త్రాటిని; తమి = కూచిమితో; అక్షత్రావృత్తి = జవమాలను త్రిప్పుట; పాల = మాంసమును; పాలయు = తిరుగుచున్న; పుల్లల = పళ్లులను; పోవ = పోవుటకు; అడలించు హుంకృతి = బెడరించు హుంకారమున; గోచికట్టునకు = బ్రహ్మచారికి; గొడవ = లంపటము; అకార్యకరణశీలురకు = చెడ్డపనిని చేయఁదలఁచినవారికి. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

1. క. బసికి. చ. దిసికి. 2. క. ప్రక్కు. చ. ప్రక్క. 3. క. ర. సాన్న. 4. క. గండ్ల. క. ర. సూర్య. గంట్ల. 5. చ. మొనగన్. 6. క. భ్యాస. చ. భ్యాస. 7. చ. వృత్తి. 8. క. ర. యాడ్పి.

చ. విబుధతపోధనేంద్ర! విను వేయి విధంబుల నాతఁ డేదనే
చి బలవిభేదినైచికి విశృంఖలమై ఖలమైత్రిఁ బోలె వే
గబలఁపీనతార్తి యుడుగం గడుఁగొవ్వన నివ్వటిల్లి బీ
ద బలిసి బందికాడగు విధంబునఁ ద్రిమృదు నమృహాటవిన్.

239

టీక. విబుధతపోధనేంద్ర! = దేవమునీ! నారదా! ఏదఁ = పోషింపఁగా; ఏచి = బలిసి; బలవిభేదినైచికి = ఇంద్రునియావు - కామధేవువు; విశృంఖలమై = అడ్డులేనిదై; ఖలమైత్రిఁబోలె = చెడ్డవానిలోడి స్నేహమువలె; బలఁపీనతార్తి = బలము లేనందునఁ గల్గు బాధ; ఉడుగఁ = తొలగఁగా; నివ్వటిల్లి = విజృంభించి; త్రిమృదు = తిరుగును. అలం. ఉపమ.

ఉ. గుండువలెఁ బలీయమగుఁ గోడియతోడఁ జరింప నారఁగాఁ
బండిన బల్కువంటి¹ పస భాసిలు మైసిరి చూడ్కి కెంతయుఁ
బండు వొనర్ప నల్పగతి పాల జనింప సమాంశ²మీనకుఁ
వెండియు నిల్పెఁ జూ లుదధివీచి మణిఘృణి³ చొచ్చుచాడ్పునన్.

240

టీక. బలీయము = బలముకలది; కోడియతోడఁ = కోడెతో - ఎడ్డుతో; బల్కువంటినఁ = బలుసుకాంతివంటి కాంతి; మైసిరి = శరీరతోధ; చూడ్కి = చూపునకు పాలఁ = పాలవిషయమున; అల్పగతి = తక్కువఁదనము - తగ్గిపోవుట, జనింపఁ = కలుగఁగా; సమాంశమీనకుఁ = పరివత్సరము ఈసునట్టి యీ ఆవునకు; ఉదధివీచిఁ = సముద్రపుటలను; మణిఘృణి = మణులకాంతి; చొచ్చుచాడ్పునఁ = ప్రవేశించురీతిని. వెండియుఁ; చూలు = గర్భము; నిల్పెన్. అలం. ఉపమ.

తే. వత్సయుతయు గర్భవతియునై మాహేయి, పతివ్రతంబు నజాప వార్పియుండెఁ
గంబుగర్భతర్జకయు జరద్గర్భయు, నై నోయసురఁ జెఱుపుటావుఁబోలె.

241

టీక. వత్సయుతయుఁ = దూడతోఁగూడియున్నదియు; మాహేయి = ఆవు; పతివ్రతంబు = యజమానుని (అయుతుని తపోనియమమును; అజాపఁ = నశింపఁజేయుటకు; వార్పి = ఎదురుచూచి; కంబుగర్భతర్జకయుఁ = శంఖమువంటి కడుపుగల దూడ గలదియు; జరద్గర్భయుఁ = సింహుచూలాలును; అసురుఁ జెఱుపుటావుఁబోలెఁ = కామధేవువలె.

క. లోచనవికృతి ముకురమున్, గోచరమగు పసిదిఁ గపటగోచరితము దఁ

మోచిన వాచంయమసుతుఁ, డేచిన నెర్వగలఁ బోగిలి యి ట్లూహించెన్.

242

టీక. లోచనవికృతి = కన్నుల వికారము; ముకురమున్ = అద్దమునందు; గోచరము, అగు పసిదిఁ = కనబడునట్లు; తన్, మోచినఁ = తనకు నాటగా; వాచంయమసుతుఁడు = మునికుమారుడు; ఏచిన = బాధించిన; నెర్వగలఁ = ఎక్కువనిచారములచే; పోగిలి = దుఃఖించి; ఊహించెన్ = తలఁచెను.

సీ. వత్సనాభీ¹ గంధవహమయ్యె నీయావువై గాలి నీవారపాకములకుఁ
గతిసకుద్దాలనక్రములయ్యె నీజన్మమునుడెక్క లక్కందమూలములకుఁ
జటులదవానలచ్చట²లయ్యె నీగిడ్డికటుజిహ్వా బర్హిర్ని కాయములకు
నాఁబోచ్చారజోధతులయ్యె నీతోట్టుకంతహుంకృతు లేణగర్భిణులకు

1. క. చి. చ. చన. 2. చ. నీనకున్. 3. చ. వొల్పు. 4. క. గంజ. చ. గంబు. 5. క. యసురు. చ. యసుర. 6. క. ర. గంధవహుడయ్యె. 7. క. యయ్యె. చ. లయ్యె.

తే. నాకు మొగమోడి యాఁగా ద నరు తపస్సు, లేల యీ మైల పూయక దూల? దీని వత్సయుతముగ ¹నివ్వనీవాటమునకు, లాడిగామితు నంతఁ దొలంగు దూలు.

టీక. ఈ యావువైగాలి = ఈ యావువైచుడి వీచుగాలి; సేవారపాకములకు = నెవ్వరి ధాన్యపు పంటలకు; వత్సనాభీగంధవహము = వననాభి యను విషపు గాలి; అయ్యెక్కో; విషపుగాలి వలె ఈ యావును ఆ పంటను నశింపజేయుచున్నదని భావము. ఈ జన్మమునుజెక్కలు = ఈ యావుముంగాళ్ల గిట్టలు; కఠినకుద్దాలవక్త్రములు = వాడియైన గునముల చివటిభాగములు - ఆగ్రభాగములు; ఈ గిడ్డికటుజిహ్వా = ఈ యావుయొక్క గఱుకునాలుక; బస్తిన్నికాయములకు = కుశవనమునకు; చటులవచనలచ్చట = భయంకరమైన దావాగ్నిజ్వాల; ఈ తొట్టుకంఠపంక్తికులు = ఈ యావుయొక్క భయంకరములైన యఱుపులు; పీణగర్భిణులకు = గర్భముతోనున్న యాడులేళ్లకు; ఆరణ్యోచ్ఛారణోద్ధతులు = గర్భస్రావమును గలిగించు ముత్రోచ్ఛారణముయొక్క పెద్దజెబ్బు; మొగమోడి = మోమోటమివడి; ఔఁగాదు, అనరు = మాటుమాటాడదు; మైల = ముడికి; దూల, పిల? = దురదయెందుకు? - ఈ పనిమీదనిన చిత్తతోభ నా కేల? యని భావము; ఈ పసివాటమునకు = ఈ యడవిగుంపునకు; లాడి, గామితు = బలిగా చేసెదను; అంక = పిదప; దూలు = నింప; తొలంగు = పోవును. (ఇతరులవలన నిందింపబడ నక్కఱలేదు.) అలా. రూచకము.

ఉ. దండమె దీనివాలధి? సుధానిభవాకరకంబె దీని యీ

కుండబాదుంగు? దీనిముకుఁ గ్రోళ్లులు భూమివిలాంతరంబులే?

²ఖండపటంబె దీనిమెడకంబళి? మంచుఁ ద్యజించె రోసి య

³కొండొక బ్రహ్మచారి మది గూకులుఁజ్తులునై యసద్గతిన్.

244

టీక. దీనివాలధి = దీనితోఁక; దండమె = యోగుల చేతి దండమగునా? సుధా.....కరకంబె = అమృతసమానమగు నీటి కమందులువు ఆగునా? ముకుఁగ్రోళ్లులు = నాసారంధ్రములు; భూమి విలాంతరంబులే? = బొరియల లోపలి భాగములగునా? మెడకంబళము = గంగడోలు; ఖండపటంబె = గుడ్డముక్కయా? . గోఁచిపేలికయా? అంచు = అని పలుకుచు - నా దండ, కమండలాదులను విడిచి, దీనిగాపాడ నాకేమిపని యని తలచుచు; రోసి = వివరించి; ఆకొండొక బ్రహ్మచారి = ఆ చిన్నవడువు; గూకులుఁజ్తులునై = మిక్కిలి కలఁజపడి; అసద్గతి = చెడ్డతనమున; త్యజించె = విడిచెను; అలా. వక్రశ్రీ. తే. క్రేపు వాపోవఁబట్టి లంకియును దాన్ని, తోలనియఁగొట్టి మెడ నొక్కతుండుగట్టి గిడ్డి వెడలించె దలత్రాడు కేల. ⁴దొట్టి, మారి వెడలించునడువున మాణవకుఁడు.

టీక. క్రేపు = దూడ; వాపోవ = అరవఁగా, లంకియకు, తార్పి = (అవుతో) లంక వేసి; తోలు, అనియ = వైచర్తము, ఊడునట్లుగా; ఒక్క తుండు = ఒక్క టొంపము (మెడలో కట్టు లావుపాటికట్టు); తలత్రాడు = తలకుగట్టిన త్రాటిని; కేలక, తొట్టి = చేతితో పట్టుకొని; మారి, వెడలించునడువున = మఱచిని తరిమివేయురీతిని; మాణవకుఁడు = బ్రహ్మచారి; గిడ్డి = గోవును; వెడలించెన్. అలా. ఉపము, స్వభావోక్తి.

క. ఆధేనువు తత్కృతబహు, బాధల సక్రోధ యగుచు: బరత త్వగము

ద్యోధకబోధకలితుఁడగు, వాధూలీముసీంద్రుఁ డుండు వనమునఁ బడియెన్. ⁵245

టీక. తత్ బాధలక = వానిచే పెట్టఁబడిన పెక్కు బాధలవలన; సక్రోధ = కోపముతోఁగూడినది; పర.....కలితుఁడు = పరమాత్మత్వత్వమును బోధించు జ్ఞానముచే ప్రకాశించువాడు.

1. క. నీపని. క. ర. నివ్వనీ. 2. చ. గోళ్లు. 3. చ. ఖండ. 4. చ. కొండక. 5. చ. జాట్టి.

6. క. యలీం. చ. ముసీం.

పాండురంగ - 44

క. పులియున్నపొదరు మొసలికి, నెలవగు బలు¹మడుపు ద్రాచు నిచ్చిన వల్లి
బిల మన నమ్మునివన మెవ్వలనం జొరజనదు వాసవప్రభృతులకున్. 247

టీక. పొదరు = పొద; నెలవు = నివాసము; బలుమడుపు = పెద్దకొలను; వల్లిబిలము = పుట్ట
రంధ్రము; ఎవ్వలన్ = ఏ విధమునైనను; వాసవప్రభృతులకున్ = ఇంద్రాదులకును; చొరజనదు =
ప్రవేశింపరాదు. అలం. రూపకము.

శా. ఆ మాయాగవి² మట్టె నట్టడవిలో నత్తుర్ధతి³ రేపి మ
ధ్యేమార్గంబున నభగర్భితసురాద్రింజోలి⁴ వల్లికరే
ఖామగ్నాకృతి నున్న యున్నతతపఃకాశల్య⁵కల్యూ⁶ గత
వ్యామోహ⁷ జిరజీవి దేవతులితు⁸ వాఘాలవాచంయమున్. 248

టీక. ఆ మాయాగవి = ఆ కపటగోవు; రేపి = విజృంభించి; మధ్యేమార్గంబున్ = దా
నడుమ; అభిగర్భితసురాద్రింజోలి = మేఘములతో కూడిన మేరుపర్వతమువలె; వల్లికరేఖామగ్నా
కృతి = పుట్టతో కూడి దట్టమైన చెట్టగుంపుల⁹ మునిగిన ఆకారముతో; [పుట్ట మేఘమువలెను, ముని
మేరువువలెను ఉన్నట్లు పోల్చబడినది.] ఉన్నత.....కల్యూ = గొప్పకపస్సునేర్చున ఆటిలేఱిన
వానిని; గతవ్యామోహున్ = నశించిన ఆజ్ఞానము కలవానిని; దేవతులితు = దేవనమానుని, వాఘాల
యమున్; మట్టె. అలం. ఉపమ, పరికరవాచము.

ఉ. మట్టిన బిట్టు మిట్టిపడి మాని సముత్థితుడయ్యె¹ మేనిపైః
చెట్టినపుట్ట నెట్టివిసి బీటలువాఱ శ్రవశృకుంతముల్²
చెట్టువలెత్తి ముందటికి సాగడలంప జటాచ్ఛటాచ్ఛవి³
ద్రుత్తైలుకట్టి నిద్రలు మరుద్భుగధీశకులంబు మేల్కనన్. 249

టీక. బిట్టు, మిట్టిపడి = కీచ్రముగా ఎగిరిపడి; పెట్టిన = విరుడిన; పుట్టనెట్టు = పుట్టచోటు -
అనిసి = పగిలి; శ్రవశృకుంతముల్ = చెవులమైచుండు పిట్టలు; చెట్టువలు = రెక్కలు; జటాచ్ఛటా
చ్ఛవి = జడలగుంపులకాంతితో; ద్రుత్తైలు, కట్టి = గుమికూడి; నిద్రలు = నిద్రించునట్టి; మరు
ద్భుగధీశకులంబు = పాముల గుంపు.

మ. కనవుండీవలు దావపావకశిఖౌఘంబుల్ ప్రకాశింప వె
క్కసమై తోచిన కొండచందమున దీర్ఘశ్శుచంచచ్ఛటా
విసరక్రోధరసోగ్రమూర్తి యగుచు¹ వృద్ధవ్రతిశ్రేష్ఠుఁ డా
త్తసమీపస్థితు హస్తము క్తసురభి² దద్వర్తి³ నీక్షించుచున్. 250

టీక. కనవుండీవలు = గడ్డితీగలును, దావ.....ఘంబుల్ = కార్పిచ్చయొక్క మండల
గుంపులును; వెక్కసమై = అధికమును; దీర్ఘ.....మూర్తి = నిడుపాటి గడ్డము, మిసములతో
చలించు కాంతినమూహము గల కొవముచే భయంకరస్వరూపుడు; వృద్ధవ్రతిశ్రేష్ఠుఁడు = గొప్ప
ముసలిముని - వాఘాలండు; ఆత్మశమీపస్థితున్ = తనకుదగ్గఱగా నున్న వానిని; హస్తము క్తసురభి =
చేతితో విడుచుచున్న గోవుకలవానిని; తద్వర్తి = ఆ బ్రహ్మచారిని - అయ్యుతుని; నీక్షించుచున్ =
చూచుచు - మీదిపద్యముతో అన్వయము. అలం. ఉపమ.

1. చ. మగడు. 2. చ. మాయావిని. 3. చ. బొల్చు. 4. క. శల్యూ. చ. కల్యూ. 5. శ. శల్యూ. 6. క. వీక్షిం. చ. నీక్షిం. 7. శ. శల్యూ. 8. క. వీక్షిం. 9. క. వీక్షిం.

ఉ. ఓరి దురాత్మ! యోరి వినయోజ్ఞుత! యోరి మదాంధ! ¹యెందు నే
వారికి జేరరాదు మనువారికి నీవన; మీవు చోచ్చి జం
భాకృతోపఘాతశతహార్యము కాని మదీయఘోరదు
ర్వారసమాధిగౌరవము వమ్ముగఁ జేసితి వాసురక్రియన్.

251

టీక. వినయోజ్ఞుత! = వినయమునుండి విడువఁజేసినవాడా! - దుర్వినితుడా! మనువారికి = బ్రదుకఁదలఁచినవారికి; వావనము; చేరరాదు = సమీపించుసాధ్యము; జంభా...హార్యము = ఇంద్రుని యొక్క శతసంఖ్యాకములగు బాధలచేతను నశింపఁజేయఁదగినది; అసురక్రియన్ = రాక్షసపద్ధతిని వమ్ముగఁ = వ్యర్థమైనదానినిగా; చేసితివి.

తే. వృద్ధుఁ బ్రణిధాననిర్మగు బుద్ధిబలవి, హీను నన్నిట్లు చేసితిగాన నీవు
నిట్టిప్రాయంబు నీరూపు నీవిధంబు, నదటు నుడివోయి భేకంబ వగుమనవుడు.

టీక. ప్రణిధాననిర్మగున్ = ధ్యానయోగమున మునిగినవానిని; ఇట్టి ప్రాయంబు = యావనము; ఈరూపు = ఈస్వరూపము; అదటున్ = గర్వమును; ఉడివోయి = పోయి; భేకంబవు = కప్పవు.

శా. ఆ పృథ్వీసురసూతి తత్పదసరోజానమ్రుడై యిట్లునున్
'గోపాటోప మడంపుఁ డీలినన్ గొండల్ వక్షన్ వారిధుల్
రూపేదన్ ధర ప్రయ్యు మిచ్చొరగు మద్రాపంబునా నెంత? ని
ష్టాపద్మాసన! లెస్సగాఁ దెలిసి నన్ శాపాగ్నిచే గ్రాహవే!

253

టీక. ఆ, పృథ్వీసురసూతి = ఆ బ్రహ్మణపుత్రుడు - ఆయుతుడు; తత్పదసరోజానమ్రుడై = ఆమునిపాదపద్మములపై వ్రాలినవాడై; ఈరు = మీరు; అలిగినన్ = కోపించినచో; వారిధుల్ = సముద్రములు; రూపువీదన్ = నశించును; ధర = భూమి; ప్రయ్యున్ = బ్రద్ధలగును; మద్రాపంబునాన్ = నా రూపనగా; నిష్టాపద్మాసన! = నిష్ఠయందు బ్రవ్తయైనవాడా! లెస్సగా, తెలిసి = బాగుగా గ్రహించి. గ్రాహవే = కాల్చుము.

క. తలుంగని లయశిఖవని నీను, నెఱుంగుదు వాధూలమునీకులేళ! నిజముగా

నెఱింగి యెఱింగి తనయావల, కొఱివిం గొని గోకఁ దివురు కుమతియుఁ గలఁడే!

టీక. లయశిఖవి = ప్రళయాగ్నివి; ఔదలన్ = తలను; కొఱివింగొని = కాలుచున్న కజ్జను తీసికొని - (దానితో) గోకన్, తివురు = గోకుటకు యత్నించునట్టి; కుమతియున్ = చెడ్డబుద్ధికల వాడును; కలఁడే! = ఉండునా? అలం. లోకోక్తి.

ఉ. ఉద్ధతిదక్కి యొక్కయెడ నూరకయుండఁగనీని కంధరా
బద్ధమహాహి నీ కపిలఁ బాపఁదలంచితి; నొండులేదు; దీ
నోద్ధరణాతిసాంద్రకరఁణోదధివీచిసమృద్ధి యైన నీ
బుద్ధికి జేర్పఁగాఁ దగునె భూరిదవానలకీలభేలమున్?

255

టీక. ఉద్ధతి దక్కి = గర్వమును విడిచి - శాంతిపహించి; ఉండఁగనీని = (నన్ను) ఉండనీయ నట్టి; కంధరాబద్ధమహాహిన్ = మెడలోగట్టుకొన్న పాము అగుదానిని; ఈ కపిల్ = ఈ యావును; దీనో.....సమృద్ధి = దీనులను రక్షించుటయందు మిక్కిలిపెద్దఁదగు కరుణాసముద్రముయొక్క యల లతో నిండినది; భూరి.....భేలమున్ = పెద్దకారుచిచ్చుమంటల విలాసమును, చేర్పఁగాదగునె! అలం. రూపకము.

వ. అని మునితనయుండు ధేన్వాగమనాది తదుచ్ఛాటనాంతంబుగాఁ గల తన వృత్తాంతంబు విన్నవించుటయు, నూహించి యత్రైఱంగు చిత్తంబున యథార్థంబుగాఁ గనుంగొని.

256

టీక. తదుచ్ఛాటనాంతంబుగాఁ = దానిని తఱుముట తుదగా; అత్రైఱంగు = ఆ షడ్భి. అయుతుండు చెప్పిన విధము.

మ. భుక్తిభీషణాఫాలభాగుండు తను ప్రోద్బూతఘర్తాంబు బిందుకుండఁ బ్రస్ఫుటదోష్ఠఃఖల్లవుడు చేతోభీతికృల్లోలతారకఘూర్ణన్నయనుండు గాక శమసారస్తేరుడయ్యెట్లం దపస్వికులగ్రామణి చిచ్చు చంద్రపాడవై చెన్నొందుచందంబునన్.

257

టీక. భుక్తి.....భాగుండు = బొమముడిచే భయంకరమైన నొసలు కలవాడు; కష.....దుకుండఁ = శరీరమునుండి హెచ్చుగా పుట్టిన చెమటబిందువులు కలవాడును; ప్రస్ఫుటదోష్ఠఃఖల్లవుడు = కదలుచున్న చిగురువంటి పెదవికలవాడు; చేతో.....నయనుండు = మనస్సునకు బెదరు కల్గించు చలించు కనుపాపలతో తిరుగు కన్నులుకలవాడు; తపస్వికులగ్రామణి=మునిశ్రేష్ఠుడు. వాఘాలుండు; శమసారస్తేరుడు = శాంతరసముతోడి చిఱునవ్వు కలవాడు; చిచ్చు = అగ్ని; చంద్రపాడవై=చంద్రునిరీతిని (చల్లని)దై; చెన్నొందుచందంబునన్ = ప్రకాశించురీతిని; ఆయ్యెన్. అలం. ఉపమ.

క. సప్రణయంఁ డగుచు మునిలో, కప్రచరుం ¹దాచరించె గనికరమున నవ్విప్రకుమారుఁ; దృణాంచల, విపుషములుగావె! యననివిబుధాగ్రహముల్.

టీక. సప్రణయంఁడు=ప్రీతితో కూడుకొన్నవాడు; అపనివిబుధాగ్రహముల్ = బ్రాహ్మణుల కోపములు; తృణాంచలవిప్రములు = గడ్డిపోచలచివటి నీటిబిందువుల.

ఉ. ఆ వసుధామరప్రభవు నమ్ముని యిట్లును 'వత్స! విన్న నాభావపథంబునన్ నిను ²నపాపునిగాఁ గనుగొంటి; నాగ్రహ ⁴వ్యావృతచిత్తవృత్తి నిటు లాడితి మీఁ దరయంగ లేక; నా ⁵యా వచనంబుదప్ప ⁶దనమం బెద మూర్ఖత నన్ను మోచుటన్.

259

టీక. ఆ, వసుధామరప్రభవు = ఆ బ్రాహ్మణపుత్రునిగూర్చి; నాభావపథంబునన్ = నా మనోమార్గమున; అగ్రహ.....వృత్తి = కోపమునకు లొంగిన మనోవ్యాపారమున; మీఁదు, అరయంగలేక = ముందు చూడక; ఇటులు, అడితిన్ = ఇట్లు వల్కితిని; అనయంబు = ఎల్లపుడును; ఎదన్ = మనస్సులో; నన్ను మూర్ఖతమోచుటన్ = నన్ను అజ్ఞానము పొందుటచేత; ఆ వచనంబు = ఆ కావవాక్యము; తప్పదు.

చ. వగవకుఁడున్న! దైవగతి వచ్చిన కీడు దలంచి నెమ్మదికొనులకుమన్న! కర్తములపోకకు భోగమె హేతువన్న! విశ్వగురుఁ ⁷గరింద్రవత్సలు దివానిశమున్ దలపోయుమన్న! మేలగు హరిభక్తియుక్తులకు నాపదరాదుగదన్న యెన్నఁడున్.

260

1. చ. దుదరించె. 2. చ. పాపుని. 3. చ. దొంటి. 4. చ. వ్యాపి. 5. చ. యా. 6. చ. దనింబాడె. 7. క. గిరిండు.

టీక. వగవకుము = విచారించుకుము; వైవగతి = వైవశమున; పాగులకుము = తపించుకుము; పాకకు = పావుటకు - నశించుటకు; భోగమే = ఆహారమిచ్చుటయే; హేతువు = కారణము; విశ్వగురు = లోకగురువును; కరీంద్రవత్సలు = గజేంద్రునివై వాత్సల్యము కలవానిని; దివానికము = రాత్రింబగట్టు; తలపోయుము = ధ్యానింపుము. మేలు, ఆన = శుభము కలుగును.

సీ. జలధరంబన నెద్ది? ¹పాలపంబు పుట్టించు నిల్లాలి మెలుగుల మొల్లనులకు మున్నీరనగ నెద్ది? మొలచుట కావాల మాణిపూసలువోని యాత్రజాలకు నీడమ్రా కన నెద్ది? నిలువ నీడై తోచు నాకటనుండు ద్విజానభలకు ²దాపన నెద్ది? యాధారమా దివి బ్రాకు పితృచర్యులకుఁ గుంటుపిచ్చుకలకు తే. నట్టి గృహమేధిధర్మంబునందు నీవు, గుత్సనేయుట నీతి ³గొడవయొకవై ⁴నొప్పునది యొప్పు దనిపల్కు నుద్ధతులకుఁ, గసరి వైచచ్చు తొట్లవై గాలియైన.

టీక. ఇల్లాలి.....మలకు = భార్యయొక్క తనకు లను మెలుపులమొత్తమునకు; జలధరంబు, ఆన = మేళుచున్నది; ఎద్ది = ఏ గృహస్థకు; పాలపంబు, పుట్టించు = ప్రకాశమును కలుగఁజేయునో; [ఇట 'పాలపము = వ్యాచము; మొల్లములకు = ధనములకు' అను పూర్వ టీక ఆననుగతము.] అణిపూసలువోని యాత్రజాలకు = ఆణిముత్యములవంటి కొడుకులకు; మున్నీరు, ఆనగ = సముద్రమునది; ఎద్ది = ఏ గార్హస్థ్యము; మొలచుటకు = పుట్టుటకు; ఆచాలము = పాదు; [అగుచున్నది] ద్విజానభలకు = పశులగుంపునకు, బ్రహ్మబృందమునకు; నీడమ్రాను, ఆనన్, ఎద్ది, నిలువనీడై; తోచు = కనబడునో; దివిబ్రాకు = ఆకాశమున కెగురు, స్వర్గమున కెక్కు; పితృశేవకలకు = మరణించిన వంశజులకు; కుంటుపిచ్చుకలకు = కుంటుచున్నపిచ్చుకలకును, కుంటివారికి; దాపు, ఆన = మెట్టనునది; ఎద్ది = ఏ గృహస్థధర్మము; ఆధారము, బే = అగుచున్నచో; అట్టి; గృహమేధిధర్మంబునందు = గృహస్థధర్మమునుగూర్చి; కుత్సనేయుట = నిందించుటవలన; కొడవ = హింస-అవమానము; ఒదవె = కలిగెను; ఒప్పునది = ధర్మమగుదానిని; ఉద్ధతులకు = దురహంకారులకు; కసరి = విజృంభించి - హెచ్చి. తొట్లవై గాలియైన (?) వైచచ్చున్.

క. ఏనింతవాడ ⁵ నేనయి, పూనుదునంట ⁶ యెద్దిగాకపోయెడు? నని కిసుం

త్రై నఫలమందఁదీరదు, మానవులక కాదు విను మమర్త్యులకైనన్. 262

టీక. ఏను, ఇంతవాడను = నేను ఇంతగొప్పవాడను; ఏనయి = నాయంతట నేనయి; ఎద్ది కాకపోయెడు = నా అనుకొనునది ఏది జరుగదు? అని = అనుకొని; నుంతైన = కొంచెమైనను; అమర్త్యులకైన = దేవతలకుఁగూడ; ఫలము, అదె, తీరదు = ఫలమును పొందుటకు సాధ్యము కాదు. సీ. మును లనుష్ఠభమునఁ దనుఁగొల్వఁదగువానిఁ బ్రహ్లాదుఁడొనఁ బొల్పడినవాని ద్వాత్రింశదురుభుజాస్తంబాధ్యుడగువాని నశ్వత్థమూర్తియై యలరువాని ¹⁰జక్రంబుచే త్రైతజనముఁబ్రోచెడువాని వివిధాయుధంబుల పెలయువాని నలఘుదివ్యాకల్పములఁ జూడఁగలవాని భీమరథ్యాపగానీమవాని

ఆ. వివిధకథలవాని వివిధరూపంబుల, వాని నిలిచి కొలుచు ¹¹వారివాని

శ్రీసునిహదేవు నేనింపు భేదంబు, వై తదంఘ్రిమూల మధివసించి. 263

టీక. అనుష్ఠభమున = అనుష్ఠభమును ఛందస్సుతో - (పాదమునకు 8 ఆక్షరములు గల ఛందస్సుతో); ద్వాత్రింశ...ధ్యుడు = స్తంభములవలె గొప్పవగు ముప్పదిరెండుబాహువులు (కాఖలు)

1. చ. యెలవం. 2. చ. నొందు. 3. ర. దాపన * శ. రమా. 4. చ. పిచ్చి. 5. క. గొడవ. 6. చ. గొడవ. 7. క. నొప్పుగతి నొప్పుగనగల్గు. 8. చ. నొప్పునదియొప్పుదనిపల్కు. 9. చ. యేనయి. 10. చ. యద్ది. 11. చ. కు. 12. చ. క. క. కు. 13. క. చక్రంబు. 14. క. వాని. 15. చ. వారి.

కలవానిని; ఆశ్వత్థమూర్తియై = రావివృక్షపుటాకారము కలవాడై; అలఘు.....ములక్ = ఎక్కువైన దేవకల్పములగు కాలములను; భీమ.....వానిక్ = భీమరథీనదీస్థలమున ఉన్నవానిని; నిలిచి = శ్రద్ధపూని; కొలుచువారివానిక్ = సేవిచువారి స్వాధీనమగువానిని; భేకంబవై = కప్పవై; తదంభి) మూలము, అధివసించి = అతని పాదములకడ నివసించి - సేవింపుము. అలం. పరికరము.

తే. దద్దురాంగనయందు సంతానసీద్ధి, నీకు నగుఁ గొంతకాలంబు నిర్లమింప
దాన నీదుపితృణంబు తలఁగి శాప,మోక్షసంప్రాప్తియును గల్గు నాక్షణంబు.¹భృ

టీక. దద్దురాంగనయందుక్ = ఆడుకప్పయందు; నిర్లమింపక్ = గడవఁగా; పితృణంబు = పితృదేవతలముఠము; తలఁగి = తీరి; [సంతానముకలుగుటచే ననుట.] శాపమోక్షసంప్రాప్తియై = శాపముయొక్క విడుదలను పొందుటయు.

వ. అని యిన్విధంబున వాఘాలుండు శాపావధి నొడివి యవ్వటువు నాశ్వాసించి విశ్వాద్భుతజనకంబుగ నంబురుహప్రియమండలంబు భేదించికొనుచుం జని యపవర్గసామ్రాజ్యసింహాసనాసీనుండయ్యె నిచ్చట వియచ్చరథేనువు నేలినవానిపని సఫలంబుచేసి ఫలోదయంబు నలంకరించె. ప్రయుతసుతుండును విఫలప్రయత్నండై యయత్నసంప్రాప్తంబగు నిజవ్యసనంబున నుసురుసురయ్యును సాయం సమయకుముదంబుచందంబునఁ గొంతకొంత తచ్చాంతివచనంబుల వడఁదేఱిన వాడై జగత్ప్రయవవిశ్రీకరణిప్రవణంబగు పాండురంగక్షేత్రంబునకుఁ జని. 265

టీక. శాపావధి = శాపాంతమును; నొడివి = తెలిసి; ఆశ్వాసించి = ఊరడించి; విశ్వా...కంబుగక్ = లోకమున కాశ్చర్యము కలుగునట్లు; అంబురుహప్రియమండలంబు = సూర్యమండలమును; [మోక్షము పొందువారు సూర్యమండలమును భేదించుకొని, పోవుదురని శ్రుతి.] అపవర్గ...సాసీనుండు = మోక్షసామ్రాజ్యసింహాసనముపై కూర్చున్నవాడు - ముక్తుఁడు; వియచ్చరథేనువుక్ = కామధేనువుకూడ; విలినవానిపని = ప్రభుకార్యమును; ఫలోదయంబును = ఫలప్రాప్తిని, స్వర్గమును; అలంకరించెను = పొందెను. అయత్నసంప్రాప్తంబు = ప్రయత్నములేక ప్రాప్తించినది - ఆనుకొనకుండ వచ్చినది; నిజవ్యసనంబునక్ = ఆపదవలన; అసురుసురయ్యును = బడలియున్నను; సాయం.....చందంబునక్ = సాయంకాలమందలి కలువపూవువలె; వడఁదేఱినవాడై = తెప్పటివిన వాడై; జగత్ప్రయ...ప్రణవంబు = ముల్లోకములను పవిత్రములుగా చేయుటకు సమర్థమైనది.

క. భీమః ధిః దొట్టి తీర్థస్తామంబులనెల్లఁ దనువుఁ దోఁగించి ముని
గ్రామణి కుహనాభీరశి, ఖామణిమణి సౌధరాజగర్భాగతుడై. 266

టీక. తొట్టి = మొదలుకొని; తనువుక్ = దేహమును; తోఁగించి = ముంచి; మునిగ్రామణి = ఉత్తమముని యగు అయుతుఁడు; కుహనా.....గతుడై = కపట గోష్ఠశ్రేష్ఠుడగు కృష్ణుని మణి మయదేవాలయము లోపలికి వచ్చినవాడయి.

సీ. సురతరుప్రసవరింఛోభి¹మాళివిసీల జలదంబులోని² క్రొందళుకు లెనఁగ[మెఱవఁ
మొగమువెన్నెలయేటి³ మొగఁదేలుమగమీలగతి⁴ బత్తులాక్షియుగ్గకము
గతీయ నెమ్మేను చీకటిమ్రాకుఁ బ్రాచు బంగరుతీగక్రియఁ దూలగద్రుశాటి
యడుపథంబున⁵ జాటు⁶ నుడురత్నతితిభాతి మెడహారములపెన పుడమిదాఁక

1. చ. గ. 2. చ. దీటి. 3. క. లోలేదు. చ. లోఉన్నది. 4. చ. చూచి. 5. చ. క్రొత్తకు. 6. క. మొగఁదేటమగమీల చ. మొగిదేలుమొగజాల. 7. క. పత్తి. 8. చ. మీలు. 9. క. నురుచు. నుడు

తే. నచ్చరలు వీననలు వీవ సంగరాగ

వాసనలు భూషణార్చు¹లు సేసరేగఁ

బిటిది దెసనున్న రమమీందఁ ²నొఱంగి ధవళ

చలదళచ్చాయ సుండు విట్టలు నుతించు.

267

టీక. సుర.....దళకులు - సురతరుప్రసవోఽఞ్చి = కల్పవృక్షపుపూవులనమూహముగల; (పూలచే ఆలంకరింపఁబడిన); మాళి = శిరస్సనెడ; వినీలజలరంబులొని = కాటుమమ్మలొని; క్రొందలకులు = క్రొత్తకాంతులు ఎనఁగఁ = వ్యాపింపఁగా; మొగము.....గలిక - మొగమువెన్నెలయెట్టి మొగ = ముఖమును వెన్నెలయెట్టిద్యారమున; తేలు = లేలునట్టి; మగమీలగలిక = మగచేఁజలదళమున; పక్షలాక్షియుగ్గకము = రెప్పలపాటు గల రెండు కన్నలును; మెఱవఁ = ప్రకాశింపఁగా; కఱియ.....మ్రాఁకుక = నల్లనిశరీరమున తమాలవృక్షమువయ; కద్దుకాటి = పీతాంబరము; తూలక = చలింపఁగా. ఉడువభంబునక = ఆకాశమునుండి; ఉడువత్పతతిభాతిక = గొప్పచుక్కలగుంపువలె; మెడహారములపెన = మెడలొని హారములమెలిక; తాంకక = అంటఁగా; అచ్చరలు = అచ్చరసలు; వీననలు = చామరములు; అంగరాగవాసనలు = మైపూఁతలపరిమళములు; భూషణార్చులు = నగలతళకులును; వీసరేగక = విజృంభింపఁగా; పిటిదిదెసక = వెనుకభాగమున; ధవళ... ..చ్చాయక = తెల్లని రావిచెట్టునీడను. [పూర్వటీకలో 'వెన్నెలయెట్టిమొగరేటి' అను పాదము ననుసరించి 'మొగరేటి' = ముఖర యను నదియందలి అను నర్థము వ్రాయఁబడినది.] అలం. ఉపమ, రూపకము.

ఉ. ఫాలము చుక్క వంక నెలపై వెలుగొందెడు లోహితాంగునిక

బోలఁగఁ గంబుగర్భమునఁ బొల్పును నీలములీలఁ గంధరా

కాలిమ యుల్లసిల్ల విధుఖండము కెంజడకెంపుడమ్మిలో

బాలమరాళము ట్లలర భాసీలు శూలి, లలాటపట్టికన్.

268

టీక. ఫాలముచుక్క = నొసటిబొట్టు; వంకనెలవై = నెలవంకవయ; లోహితాంగునిక = అంగారకుని; బోలఁగక = సరిపోలఁగా; కంధరాకాలిమ = మెడవైచున్న నలుపు; కంబుగర్భమునక = శంఖములో; పొల్పును = ప్రకాశించు; నీలములీలక = ఇంద్రనీలమువలె; ఉల్లసిల్లక = ప్రకాశింపఁగా; విధుఖండము = అర్ధచంద్రుడు; కెంజడకెంపుడమ్మిలో = ఎఱ్ఱనిజడ యను నెఱ్ఱతామర పూవువయ; బాలమరాళముట్లు = పిల్లహంసవలె; భాసీలు, శూలి = ప్రకాశించునట్టి శివుడు; లలాటపట్టికక = నొసటియందును. [ముందు సమన్వయము.] అలం. ఉపమ.

మ. నలినాస న్నలినాసనాననపురాణస్థానముల్ డాయకీ

మ్ముల బలోమాయలబోరుతల్పు లధరంబుల్ గెంపువాచూరులుక

గల విద్యద్వదనాంత రాళనవరంగఁజ్జీ రాణించు ను

జ్వలవస్త్రప్రజశంఖసంఘునిభ భాషాయోష జిహ్వస్థిన్.

269

టీక. నలిక = తగునట్లును; అసక = ఆశతోను; నలినాసనాననపురాణస్థానముల్ = కమలాననుడగు బ్రహ్మయొక్క ముఖములను ప్రాంతచోటులను; డాయక = నయామింపక; ఇమ్ములక = ప్రీతితో; బోరుతల్పులు = పెద్దతల్పులు, నాలుకలు; అధరంబుల్ = క్రిందివి పెదవులు; కెంపువాచూరులుక = కెంపులుతాపిన ముంజూరులును (ఎఱ్ఱని మీఁదిపెదవులు); విద్య.....ఁజ్జీక = విద్వాంసుల నోళ్ల లోపలిభాగములను సౌధభాగములందు; రాణించు = ప్రకాశించునట్టి; ఉజ్వల...

. 1. క. లనీనలనఁగ బిటిది చ. లుసేసరేగ పరిది 2. చ. సురిసి. 3. చ. ప్రక్కనిల. 4. చ. గర్భ. 5. చ. కి. 6. చ. ల్పాయ. క. ల్పాయ.

నిభ = ప్రకాశించు రవలవలెను, శంఖములసమూహమువలెను ఉండునది; భాషాయోష = సరస్వతి; జిహ్వస్తలిక్ = నాలుకవైసి; [విష్ణుజిహ్వవై సరస్వతి యున్నదనుట] అలం. రూపకము.

సీ. లలితకుంతలశైవలము ముఖైందనబింబ మధరాధరప్రవాళాంకురంబు

చలనస్వభావలోచనమహామీనంబు కమనీయకంధరాకంబుకంబు

గర్వితస్తనకనత్వగృతాభోగంబు విశదత్రివళిభంగవిలసనంబు

¹మధ్యవృత్తావర్తమహితంబు కటితటిదీప్తిపంబు పృథులోరుదివిజకరటి

తే కరము పదకూర్చపృథుకంబు గ్రస్తు సఖరమణికలాపంబు నగుచు నేమగువరూపు భూరిసౌభాగ్యసంపద బోలు దండి, నా సుధాంభోధిపుత్రిబాహంతరమున.

టీక. ఇందు లక్ష్మీదేవి సౌభాగ్యసంపదచే తన తండ్రియగు నముద్రుని పోలుచున్నదని వివరింపబడినది. లలితకుంతలశైవలము = (లక్ష్మీరూపు) పాచివంటి చక్కని మెడ్రుకలుకలది, (స. రూపు) కుంతలములవంటి పాచికలది; ముఖైందనబింబము = (ల) చంద్రబింబమువంటి ముఖము కలది, (స) ముఖమగు చంద్రబింబము కలది; మధు.....రంబు = (ల) వగడపుమొలకవంటి తియ్యని పెదవికంది, (స) మధురాధరమువంటి వగడపుమొలక కలది; చపల.....మీనంబు = (ల) పెద్దచేపలవంటి చలించు కన్నులు కలది, (స) చలించులోచనములవంటి పెద్ద చేపలు కలది; కమ.....కంబు = (ల) శంఖమువంటి చక్కని మెడకలది, (స) చక్కనిమెడవంటి శంఖముకలది; గర్విత.....భోగంబు = (ల) పర్వములబోలు పొగరుచన్నులు కలది, (స) గబ్బిగుబ్బలవలె ప్రకాశించు పర్వతముల ఖిర్రాక్షక కలది; విశద.....విలసనంబు = (ల) అలలవంటి వశల విలాసము కలది, (స) స్పష్టమైన త్రివళిల వలె నుండు అలలవిలాసము కలది; మధ్య.....మహితంబు = (ల) నుడివంటి నాళి కలది; (స) బొడ్డువంటి నుడిగలది; [మధ్యవృత్త = బొడ్డనెడి అని పూర్వటీక. అది మధ్యవృత్తముకాని మధ్యవృత్తముకాదు] కటితటిదీప్తిపంబు = (ల) దీప్తిపములవంటి పిఱుదులు కలది; (స) పిరుదులవంటి దీప్తిపములుకలది; పృథులోరు దివిజకరటికరము = (ల) విరావతముతోడమువంటి గొప్పతోడలు కలది; (స) పెద్దతోడవంటి విరావతము హస్తముకలది; పదకూర్చపృథుకంబు = (ల) తాచేటిపిల్లవంటి పాదములు కలది, (స) పాదములబోలు తాచేటిపిల్లలుకలది; సఖరమణికలాపంబు = (ల) మణులగుంపులవంటి గోళ్ల కలది, (స) సఖములవంటి మణులగుంపుకలదియు; ఏ మగువరూపు = ఏ లక్ష్మీదేవిస్వరూపము; తండ్రిక్; పోలుక్ = పోలియుండునో; ఆ సుధాంభోధిపుత్రి = పాలనముద్రపువట్టి యగు నా లక్ష్మీదేవి; బాహంతరమునక్ = అొప్పువైసి; [ముందున కన్వయము. లక్ష్మి విష్ణునిరొప్పువైచున్న దనుట.] అలం. ఉపమా. ఉదాత్తము.

మ. సితకీరస్ఫటికాక్షమాలికలు గెంజేదోయి సంధించి భా

రతి వామాంకతలంబునక్ సతతముక్ రంజిల్లగల్లోలసం

గతహంసోత్తమశేనపంక్తియగు గంగావాహినిం దాల్చు దై

వతశైలంబున దేజరిల్లు నల విశ్వస్రస్ట నాభిం దగన్.

271

టీక. కెంజేదోయిక్ = ఎట్లనైన (అందమైన) రెండుచేతులందును; సితకీర, స్ఫటికాక్షమాలి కిలక్ = తెల్లచిలుకను, జవమూలికను (క్రమముగా); సంధించి = కూర్చి; భారతి = సరస్వతీదేవి; వామాంకతలంబునక్ = ఎడమవైపున; రంజిల్లక్ = ప్రకాశించగా; కల్లోల...పంక్తి = అలలయందు లగ్నమైన ఉత్తమహంసయు, నురుగును కలది; గంగావాహినిక్ = గంగానదిని; దైవశైలంబు = కైలాసము; తేజరిల్లు = ప్రకాశించునట్టి; విశ్వస్రస్ట = బ్రహ్మ, [ఇచట బ్రహ్మ శైలముతోను, సరస్వతి

గంగతోను, తెల్లచిలక హంసతోను, జవమాల సురుగుగుంపుతోను పోల్పబడినవని ఎఱుంగవలెను.] ఆలం. ఉపమ.

తే. రత్నసందర్భగర్భ యీ రత్నగర్భ

చరణపీఠంబుగా నున్న సకలభువన

మయుని నినుం గంటి దేవ ! నాభయము లుడిగె

నని తపసి ప్రీతి గంసాభియాలిఁ బొగడి.

272

టీక. రత్నసందర్భగర్భ = రత్నముల సమూహము గర్భమున గలదైన; ఈ రత్నగర్భ = ఈ భూమి; చరణపీఠంబుగా = పాదపీఠముగాను; ఉడిగె = నశించెను; తపసి = ముని - ఆయుతుడు; గంసాభియాలి = కంసశత్రువగు శ్రీకృష్ణుని.

క. అటుం జని వటువు త్రైరది, క్టటమునఁ గనుఁగొనియె దరళతరతరుమూర్తి

బటునఖరశైత్యమున నా, రట ముడిపి సురారి నేలు రసికు నృసింహున్. 273

టీక. వటువు = బ్రహ్మచారి; ఉత్తరదిక్టటమున = ఉత్తరదిక్పార్శ్వమున; దరళతరతరు మూర్తి = ప్రకాశించు వృక్షస్వరూపముకలవానిని; ఖరనఖరశైత్యమున = వాడిగోట్టిశ్శైత్యచేత ["నఖరశైత్యమున = గోటివల్లదనముచేత" అని పూర్వటీక.] ఆరటము = కష్టమును; ఉడిపి = పోనడచి; సురారి = రాక్షసుని - ప్రహ్లాదుని; రసికు = కరుణారసపూర్ణుని; నృసింహున్ = నృసింహుడచట రావిచెట్టు రూపమున నున్నాడని గ్రహించవగును.]

క. శాశ్వతకరుణాంబుధి న, వ్విశ్వవిభుం గనుటఁ గోలె విపుని మది మా

నీశ్వరశాపవికార మ, నీశ్వరదుశ్చేష్టితాభినయ మొనరింపన్.

274

టీక. శాశ్వతకరుణాంబుధి = స్థిరముగ ఉండు దయాసముద్రుడగువానిని; కనుటగోలె = చూచినది మొదలకొని; విపునిమది = అయుతుని మనస్సునందు; మానీశ్వర శాపవికారము = వాధూలమునిశాపమువలనఁగల్గు వికారము; అనశ్వరదుశ్చేష్టితాభినయము = స్థిరమగు చెడ్డచేష్టలను జరుపుటను; ఒనరింపన్ = చేయుగా.

శా. సీరప్రాంగణకర్మటీబిలములన్ నిద్రింప మృత్సామయా

హారంబున్ గబళింపఁ బెల్లఱున నిట్టట్టుం బ్లుతంబుల్ గొనన్

దూరాయాస్యదహింద్రభీతిహతి గొందుల్ దూఱఁగోరున్ మదిన్

సారాపేతమనోబలం బగు భవప్యద్యేక ముత్సేకమై.

275

టీక. సారాపేతమనోబలంబు = సారము తొలగిపోయిన మనోబలము కలది - ధైర్యము లేనిది; అగు; భవప్యద్యేకము = కష్టముగా మాఱఁబోవు నయుతుడు; ఉత్సేకమై = అతిశయించినదై; సీర.....బిలములన్ = నీటియొడ్డుననుండు ఎండ్రకన్నములందు; నిద్రింపన్ = చుడుకొనుటకును; మృత్సామయా హారంబున్ = మట్టిసంబంధమగు సాహారమును; పెల్లఱు, అఱువన్ = గట్టిగా అఱుచుట కును; ప్లుతంబుల్, గొనన్ = దాట్లు వేయుటకును; దూరా.....హతిన్ = దూరమునుండి వచ్చుచున్న పాములభయముపాటున; గొందుల్ = సందులను; దూఱన్; మదిన్ = మనస్సులో; కోరున్.

క. ఈ వడువున శాపవ్యూర, నావేశము గదిరియును మహాధైర్యముతో

నా విపుడు సుప్రతిభా, దేవేజ్ఞుడు ప్రస్తుతించు దితిసుతశత్రున్.

276

టీక. ఈవడువున = ఈరివిని; కాప.....వేశము = కాపకవృత్తము పూనుట; కదిరియను = కలిగినను; సుప్రతిభాదేవేశ్వాఁడు = గొప్పబుద్ధిచేత బృహస్పతి యగువాఁడు - అయుతుఁడు; దితిసుత శత్రుఁ = రాక్షసులకు శత్రువగు విష్ణుదేవుని; ప్రస్తుతించున్.

ఉ. ఆ సభ నుక్కుఁగంబమున నాక్రియ నుద్భవమంది యాసురా
గ్రేసరహృద్విదారణము కించిదుదంచితహాసకృత్యముఁ
గా సమకట్టియుఁ బెనుపఁగాఁ గతమేమి పునర్భవస్పృహఁ
నీ సట లెవ్వరేఁ దెలియనేర్తురే? మత్స్యమృగాధినాయకా !

277

టీక. ఆక్రియఁ = ఆరితిని; ఉద్భవమంది = పుట్టి; ఆ, సురా.....దారణము = ఆ రాక్షసరాజగు హిరణ్యకశిపుని గుండెలు చీల్చుట; ['హృద్విదారణము = గుండెలు చగుల్చుట' అని పూర్వటీక.] కించి.....కృత్యముంగాఁ = చిన్న చిఱునవ్వుతోఁ జేయు పనియగునట్లుగా; సమకట్టి యుఁ = ఏర్పఱచియు; పునర్భవస్పృహఁ = గోళ్లయందలి కోరికను [వానిని చంపుటకు గట్టిగోళ్లు గల మృగరాజురూపమును గ్రహించుటయందలికోరికననుట], సంసారమునందలి కోరికను [మరల కృష్ట రూపమున జన్మించుకోరికననుట]; నీసటలు = నీజాలు, నీమాయలు; ఎవ్వరేఁ = ఎవ్వరయినను; మత్స్య మృగాధినాయకా ; = నరసింహప్రభూ !

ఉ. మిమ్మటమైన వాఁడీ¹పవిమిత్రములై వెలుగొందు నీ సఖా
గ్రమ్మలకుఁ మృదుప్రకృతిగల్గుటక్రొత్త రమాకుచాద్రిపా
ర్వముల²యందు; నందుఁగలసారగతుల్ సఖరాభిపాతసా
ధ్యములు³గామిఁ గావలయు నట్లుగుటల్ దితిపుత్రశాత్రవా !

278

టీక. మిమ్మటమైన = అధికమైన; వాడిపవిమిత్రములై = వాడియైన వశ్రాయుధమునకు సమానములై; నీ, సఖాగ్రమ్మలకుఁ = నీకొనగోళ్లకు; రమా.....లయందుఁ = లక్ష్మీదేవి గట్టి గుబ్బలప్రక్కలందు; మృదుప్రకృతి = మెత్తదనము; క్రొత్త = వింత; దితిపుత్రశాత్రవా ! = రాక్ష సులకు శత్రువవగు ప్రభూ ! అట్లుగుటల్ = ఆ నీ వాడిగోళ్లు మెత్తనివగుటలు; అందుఁ = ఆ కుచ పార్శ్వప్రదేశమున; సారగతుల్ = బలవద్ధతులు; సఖరా.....ధ్యములు = గోళ్లనొక్కలకు సాధ్య మగునవి; కామిఁ = కాకపోవుటచే; కావలయుఁ = అయి యుండును. ఇందు లక్ష్మీదేవిస్తనకాశి న్యము తెల్పఁబడినది. అలం. ఆక్షేపము.

ఉ. కోపవికారమంచు నొకకొందలు, కొందలు భక్తలోకర
తౌపరతంత్రతాజనితసాంద్రకృపాగుణమంచుఁ గొందలు
ద్వీపివీరసీంహవిహృతి స్ఫుటభేటవికారమంచు నీ
చూపుల⁴రక్తిమం బొగడుచుక నుతియింపుదు రిశ్వరేశ్వరా !

279

టీక. ఈశ్వరేశ్వరా ! = దేవతలకు దేవతయైనవాఁడా ! నీచూపులరక్తిమఁ = నీ కన్నుల లోని ఎఱుపును; భక్త.....గుణము - భక్తలోకరతౌపరతంత్రతా = భక్తులసమూహమును రక్షించుటయం దలియాసక్తిచే; జనిత = పుట్టింపఁబడిన - కలిగిన; సాంద్రకృపాగుణము = ఎక్కువైన దయ; ఉద్దీ పిత.....వికారము - ఉద్దీపిత = మిక్కిలి ప్రకాశించు; వీరసింధువిహృతి = వీరుల సముద్రము (సమూహము) నందు విహరించుటచే; స్ఫుట = స్పష్టమైన; భేటవికారము = డాలువాఱుయొక్క (వాఱు = సన్ననితోలు) మాఱురూపుకలది; అలం. ఉల్లేఖము.

చ. హరికిరి దంష్ట్రనాటువడి ధైర్యదవరేఖి¹దలిర్పు పూర్వభూ
ధరశిఖరం బసంగ నుతిదాల్చు కుచంబునఁ బొల్చు భూసతి²
బరిహసనం బొనర్చు రమభావము సిగ్గున మొగ్గజేయవే
నరమృగరాజ! నీ నఖము నాటినఁ బొల్చు నురోజకుంభముల్.

279

టీక. హరికిరిదంష్ట్ర = పరాహంసతారమూర్తితోఁజే; నాటువడి = గంటువడి; దంబవ
రేఖి = చంద్రరేఖి; తలిర్పు = ప్రకాశించునట్టి; పూర్వభూధరశిఖరంబు, అనంగ = తూర్పు
కొండకొనయో అనునట్లు; నుతి, తాల్చు = పేరుపడిన; కుచంబున = స్తనముచే, భూసతి =
భూదేవిని; బరిహసనంబు, బసర్పు = ఎగతాళిచేయునట్టి; రమభావము = లక్ష్మీదేవియాశయమును;
సిగ్గున = సిగ్గుతో; మొగ్గజేయవే = ఎక్కువగునట్లు చేయవో - లక్ష్మీకి ఎక్కువ సిగ్గుగల్గఁ
జేయవో! [ఆమె రెండు స్తనములనుగూడ నఖక్షతముల నలంకరించి-ఆమె సిగ్గుపడునట్లు చేయఁదలచుట.]
నరమృగరాజ! - నరసింహ! పొల్చు = బిచ్చున - ప్రకాశించును. అలం. ఉల్లేఖ.

సీ. పరిపూర్ణచంద్రబింబము నక్షత్రచక్రిలోఁ గొనసాగు విద్రుమాంకుర మనంగఁ
కన్నె గేదఁగి తేకు కత్తులబోనిలోఁ జిక్కిన³యకారాన్నిశిఖ యనంగ
వెండికంబములతో వియ్యంపుఁబొత్తెత్తు యమునాతరంగసంఘము లనంగఁ
బ్రాలేయగిరివెన్కభాగంబువహించు పవనపారణకుల ప్రభు వనంగ

తే. మొగమునకు బిగి గావించు మిగులుఁగన్న
దంష్ట్రకాంతరజిహ్వయుఁ దఱచుఁ గేల
నలుఁగులుఁ బిలుందవాలము గలుగు నిన్ను
గొలుతు దితిపుత్రచేతఃకుకూలదహన!

281

టీక. పరి.....చక్రిలో = నిడుచంద్రునినడిమిభాగమున; కొనసాగు = ప్రకాశించు;
విద్రుమాంకురము, అనంగ = వగడపుమొలకయో అనునట్లు; [మొగమునకు బిగి కావించు మిగులుఁ
గన్ను (ఎక్కువకన్ను) ప్రకాశించునది ఎత్తుగీతితో నమన్వయము.] కన్నెబోనిలో = లేత
మొలకరేకుల బోనిలోవల; యకారాన్నిశిఖ = బాడబాన్ని; [కొఱలనడుమనున్న నాలుక ప్రకాశించు
చున్నదని భావము. [కొఱలు కత్తులబోనితోను, నాలుక బడబాన్నితోను పోల్చుటచేసి.] కంబముల
తో = స్తంభములతో; వియ్యంపుఁబొత్తు, ఎత్తు = వియ్యమును పొందు - సరిసమానమైన, [చేతులు
వెండికంబములవలెను, వానిలోని కత్తులు యమునాప్రవాహములవలెను ఉన్నవని పోలిక.] బ్రాలేయగిరి
వెన్కభాగంబు = హిమాచలపువెనుకప్రక్క; పవన.....ప్రభువు, అనంగ = పాములజేడను
నట్లుగా; [తెల్లనిదేహమువృద్ధభాగమున తోకయున్నదనుట. హిమాలయ, దేహములకును, సర్పచాలము
లకును పోలిక.] దితి.....దహన! = రాక్షసులమనస్సులకు కుమ్ము (ఉమ్ము) నిప్పు అయినవాడా!
అలం. ఉల్లేఖ, క్రమము.

తే. అని నృహర్యక్షవర్య నర్యమనహస్తదివ్యతేజఃప్రభావుఁ గీర్తించి యతఁడు
తత్పదద్వంద్వమునకు వందన మొనర్చి, తపసితిట్టునఁ బ్లవమయ్యెడ దత్తక్షణంబ.

టీక. నృహర్యక్షవర్య = నరసింహమూర్తిని; ఆర్యమ.....ప్రభావు = వేయిమంది
సూర్యుల తేజఃప్రభావము కలవానిని; కీర్తించి = కొనియాడి; అతఁడు (= పరమేశ్వరుడు); ప్లవము = కప్ప.

1. క. దలిర్పు. చ. దలిర్పు. 2. చ. మొక్క. 3. చ. బొందడు. 4. క. నందు. చ. నడు. 5. క.
కన్నె. 6. క. బోను. చ. బోని. 7. చ. యకారా. 8. చ. బిజింది.

క. ఆశమము నావివేకం, బాశుస్థియు నాతపంబు లాబహునిగమ

ప్రాశస్త్యము నటులయ్యె మునీశునకుచు; దైవపుటన లిట్టివి దలచన్. 233

టీక. శమము = శాంతియును; బాశునిగమప్రాశస్త్యము = వివిధాగమవిజ్ఞానమును.

ఆ. అస్తదాదిమానసావాలవలయప్ర, కాశభక్తియు క్షైకల్పలతకు

మూల మనఁగ నొప్పు నా లోకవిభు సంఘి, మూల మాశ్రయించి జాలిమాలి.

టీక. అస్తదాది.....లతకు = మాపంటివారిమనస్సులను పాదుయొక్క వలయమున ప్రకాశమగు భక్తితోడికూడిక యను కల్పవృక్షపుతీగకు; మూలము = వేరు; అంఘిమూలము = పాద మూలమును; జాలిమాలి = దుఃఖమును విడిచి; (ముందున కన్యాయము.) అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకము.

ఉ. ముత్తియముల్ ప్రవాళదళముల్ గమనాకృతిఁ గూడినట్టులై

క్రోత్తగునార! వీని యపురూపపురూ పిది యెంచు విస్తయో

దాత్తమనస్కులై సకలతైర్ధికులుఁ గొనియాడ భేకలో

శోత్తమ మొప్పుఁ జిత్రసపురుష్జ్వలమై జలజాసనోద్భవా! 285

టీక. ప్రవాళదళముల్ = షగడపు కమనాకృతి, గూడినట్టులై = అందమైన, రూపము దాల్చినట్లుండి; అపురూపపురూపు = ఎక్కడను లేని చక్కదనము; క్రొత్త, అగ్గ = వింతగల్గియును; విస్తయోదాత్తమనస్కులై = ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన గొప్ప మనస్సులు కలవారై; తైర్ధికులు = యాత్రికులు; చిత్రసపురుష్జ్వలమై = రంగురంగులదేహమున ప్రకాశించునదై; జవ్వన; జలజాసనోద్భవా! = నారదమునీ! అలం. ఉపమ.

సీ. కమలాప్తుఁ డుదయింపకయమున్ను ¹బుటుకున మునుఁగు సుగమతీర్థమునకు నేగి

విను నైకతనివల్లమునివేదనినదంబు తగుచోట నుండి లేబగటిదాఁక

మధ్యాహ్న వేళ ²సంప్రాశించు బలిపీఠగతపులాకంబులు పితముగాఁగ

సూర్యప్రాద్ధుననుండి సవరేయిగడసన సముఖమునఁ గొల్చి సంవసించు

తే. శ్రీనృసింహుండు పెనుఁబాపనెజ్జమేను, చేర్చు దద్దివ్యచరణరాజీవమూల

భూబిలంబున నధ్యాత్మపూర్ణబుద్ధి, జాగరముసేయు శాలూరచక్రవర్తి 236

టీక. కమలాప్తుఁడు = సూర్యుఁడు; నైకత.....నినదంబు = ఇనుకలిపైలవైఁగూర్చుండు మునుల వేదపారాయణస్వరమును; లేబగటిదాఁక = పుడ్రెండుగంటలవఱకును; విను; బలి..... పులాకంబులు = బలిపీఠముపైనుండు మెతుకులు; ప్రాశించు = తినును; సూర్యప్రాద్ధుననుండి = సూర్యాస్తమయముమొదలకొని; సవరేయిగడసన = అర్ధరాత్రిగడచువఱకు; సముఖమున = సన్నిధిని; కొల్చి = సేవించి; పెనుఁబాపనెజ్జ = శేషశయ్యవై; దద్దివ్య.....బిలంబున = అతని పాదపద్మములక్రింది భూమిలోని రంధ్రమున; జాగరముసేయు = మేల్కొనియుండును; శాలూరచక్రవర్తి = కప్పలజేఁడు.

ఆ. రత్నరంగవల్లిరచనకుఁ దనమేను, ¹పువ్వుగు త్తికరణి పాలుపు ²నిలుప

నంబుచరము ప్రాతరారంభవేళల, నృహరి యగ్రవీధి నిలుచు ననఘ! 287

టీక. రత్న.....రచనకు = రత్నముల ముగ్ధకూర్పునకు; పాలుపునిలువ = శోభను కల్గింపఁగా; అంబుచరము = కప్పు; నృహరియగ్రవీధి = నరసింహునెదుట; నిలుచును. అలం. ఉపమ.

1. చ. బటుకున. 2. చ. ప్రాశించు. 3. చ. గడచిన. 4. చ. శించు. 5. చ. సేసె. 6. చ. పూవు. 7. చ. నిలుచు.

క. హరిదాస మరుచుఁ దనునెల్లరు వేరిడి పిలువఁగల్గి ప్లవపతి గడవె
జిరకాలము పూర్వజనన,చరితజ్ఞం బగుచు మోక్షసౌఖ్యాపేక్షన్.

283

టీక. ప్లవపతి = కప్పతేడు; పూర్వచరితజ్ఞంబు = పూర్వజన్మవృత్తాంతము నెఱింగినది; మోక్షసౌఖ్యాపేక్ష = మోక్షసుఖమునందలికొరికతో; చిరకాలము; కడవెన్.

ఆ. ఇట్లులు కొన్ని¹యేఁడు లేఁగంగ నొకనాఁడు, పాండరికనాథుఁడవ్వముచకు
కన్యకుబ్బనిభువి కన్యాశిరోమణి, ప్రాణసఖులు గొల్వ నరుకు దెంచె.

289

టీక. పర్వమునకు = ఉత్సవమునకు.

తే. ఆత్మవాహనములనుండి²యవతరించి, నారసింహాఖ్యత్థింబునకుఁ గుఱుగట
భైమిచెంగట విడిసిరి పద్మముఖులు, విరహిహృద్ధామిలగు మారుశరము లనంగ.

టీ. ఆత్మవాహనములనుండి = తమతమ రథములనుండి; ఆవతరించి = దిగి; గుఱుగట = సమీపమున; విరహిహృద్ధామిలు = విరహులగువారి హనన్యులందు నాటినది; సూనశరములు = పుష్ప బాణములు; పద్మముఖులు = తామరపూలవంటి ముఖములు కల యువతులు; విడిసిరి = బనచేసిరి. ఆలం. ఉపమ.

తే. మార్గభేదశిథిలమతు లాగనలు చొచ్చి, భీమరథిఁ గలంచు లేమి క్రొత్తః

వారి గోయవెచ్చనొకోజములకాంతి, లిలచమ ముజ్జగములఁ దవిలి కలఁచ.

291

టీక. వారి...కాంతి = ఆ స్త్రీల శభాపదస్తనముల కొలఁదిలేటు; తనిలి = వ్యాపించి; కలఁచ = కలఁకపెట్టఁగా; మార్గమతులు = దారిబడలికచే చెదరినబుద్ధులకలవారైన; అొగనలు = స్త్రీలు; చొచ్చి = ప్రవేశించి; కలఁచుట = కలఁకపఱచుట; ఏమిక్రొత్త? = ఏమి వింత!

సీ. గంధవాహమున⁴కాగారంబు లివి యంచు వీజనంబులఁ జూచి వెగటుగదిరి
మరుబాణముల సహోదరవర్గ⁵మిది యంచు నలరు మొగ్గలఁజూచి యలఁతనొంది
కమలారినామంబు నైకొన్న వివి యంచుఁ బుల్ల⁷తీగలఁజూచి పుల్లసీల్లి⁸ [దఱిగి
శుకయుగంబులుఁ దాము నొకచాయవివి యంచు నవశుకంబులఁజూచి⁹నయము

తే. కన్యకుబ్బేశకన్యవైః గలుగుచెలుపు

భావములవెంపు నొకపులు మోవఁజేయ

బలిమి నిజదైర్యములు చిక్కబట్టియున్న

మును లొనర్చుదు రొకరితె ముఖ్యవిధులు.

292

టీక. గంధవాహమునకు = వాయువునకు; ఆగారంబులు = నివాసములు; వీజనంబుల = వినకజ్జలకు; కదిరి = పొంది; మరు.....వర్గము = మన్మథునిబాణములగు పూవుల సోదరసమాహము; అలరు మొగ్గల = పూవు మొగ్గలకు; అలఁతఁ, ఒంది = శ్రమపడి; కమలారినామంబు = చంద్రునిపేరు; పుల్లతీగల = సోమలతలకు [చంద్రునకు సోముడనియును పేరు కలదు.] పుల్ల సీల్లి = వెలవెలఁబోయి; శుకయుగంబులు = చిలుకదంపతులు; ఒకచాయవి = ఒక్క రంగు గలవి; నవశుకంబుల = లేమావిచిగుళ్లను; నవముగఱిగి = మెత్తఁబడిపోయి - దైర్యమునడలి; కలుగు చెలువు = కలుగు చక్కదనము; భావములక = మనస్సులందు; వెంపునొకపులు ఎక్కువ = తాపము (బాధ)లను; మోవఁజేయ = కలిగింపఁగా; బలిమి = బలముతో - మిక్కిలికష్టమును; మునులు; ముఖ్యవిధులు =

1. యొడ్డు. 2. చ. యదుగు దెంచి. 3. చ. లవము. 4. క. కగా. చ. కాగా. 5. చ. గదిరి. 6. గదరి. 7. చ. మది. 8. చ. క. ర. తీగలు. 9. క. నవముగదిరి. చ. నయము దఱిగి. 9. చ. రీక.

తమవిహితకృత్యములను; దినర్దురు = చేయుదురు. యోగులు వారివారి నిత్యకృత్యములకు గావడిన సీజనాదులు వారిమనస్సులను తపింపజేయు పనులకు కారణములగుటచే మిక్కిలి కష్టముగయు ఆ యా వికారములకు లొంగక మనస్సులను చిక్కుబట్టి తపస్సునొనర్చుచున్నారని భావము.

తే. వనజనాభుని యభిషేకమునకే¹కాని, కనకగర్భాదులకు²వాడుకొనంగరాని

తీర్థకుండాంబునికరంబు తెజఃపిండు, గబ్బిచనుజక్కనలచేత³ కలఃపఱబడియె⁴ 293

టీక. వనజనాభుని = శ్రీనిష్ఠాపుయొక్క; అభిషేకమునకకాని = స్నానమునకు మాత్రమే తప్ప; కనకగర్భాదులకు² = బ్రహ్మాదులకుఁగూడ; వాడుకొనంగరాని = ఉపయోగించుకొన వీలుకానట్టి; తీర్థకుండాంబునికరంబు = పుణ్యస్థలమగు కుండముగొని నీటిని; తెజః...చేత³ = స్త్రీల గుంపుయొక్క నీక్కుఁజున్న లఘు చక్రవాకములచేత; కలఃపఱబడియె⁴ = కలఃకపట్టబడెను - మలినము చేయఁబడెను. [పూర్వవీక్షిలో ఇచట “పాదుకొనక” = స్థిరముగా నిలువ”.....“గబ్బి = గంభీర మయిన” అని అర్థములు వ్రాయఁబడినవి. అవి అననుకూలములు.] అలం. ఉపమ.

తే. జాటు నలరులతేనియగారయిచ్చి

గాడ్పుసంధించు నయకాని⁴యూడ్పు వెఱచు

నెందు నయ్యాకవిరితోట⁵ నిందుముఖుల

నగపు సునుమంచుసొనవోలె నయము దలుగ. 294

టీక. అలరులతేనియగార = పూజేనెపూజ; గాడ్పుసంధించు = గాలిని కూర్చు; నయకాని యూడ్పు = అందగానినిట్టూర్చు; ఎందు⁴ = ఏ తోటలో; వెఱచు⁵ = భయపడునో - [వాయు దేవుఁడు నిట్టూర్చు విడుచుటకుఁగూడ ఆ తోటయందు భయపడుననుట.] ఆ ఆకవిరితోట⁶ = భద్ర ముగా కాపాడఁబడుచున్న పాండురంగని యుద్ధానమునందు; సునుమంచుసొనవోలె⁷ = కొంచెపు మంచుప్రవాహమువలె; నయముదలుగ⁸ = నీతితప్పఁగా - వ్యాపింపఁగా. వా రాతోటలోఁ బ్రవేశించి కలఁచిరట్లు. [‘సొన = నూగు’ అని పూర్వవీక్షి.] అలం. ఉపమ.

ఆ. అవసరంబు గాచి యల్లంతదవ్వల, నుండి సురులు⁹ దండ్సకు దండము లిడ

నొప్పు ముక్కునొద్దు నూరుపుగలవేల్పు, గొమ్మలంటి రాటబొమ్మవోలె. 295

టీక. అవసరంబుగాచి = సమయము నెదురుచూచి; అల్లంతదవ్వల¹⁰ = మిక్కిలిదూరములో; సురులు = దేవతలు; ముక్కు.....వేల్పు¹¹ = ముక్కుమీద కొవముగల కాలశైరవుని; ఆటబొమ్మ వోలె¹² = ఆటలాడుకొను బొమ్మవలె; అంటిరి = తాకిరి. అలం. ఉపమ.

మత్తకోకిల. జాలిదక్కి మఠాంతరాళవిశాలవేదులయందఁ గో

జాలగొందిఁ దపంబుసల్పు జనంబు తాల్తులు దూలు ద

ద్బాలికాకుల నిస్తులస్తనపాలికామృగనాభివా

తూలికాహారతి బక్వశాల్లితూలికాశకలాకృతిన్. 296

టీక. జాలి, దక్కి = శంకను విడిచి - శంకలేక; మఠాంతరాళవిశాలవేదులయంద¹³ = మఠములలోపలి తిన్నెలపయి; జాలగొంది¹⁴ = కృష్ణనిఁగూర్చి; జనంబు = జనుల; తాల్తులు = ధైర్యములు; తద్బాలికా.....నాభి¹⁵ = ఆ బాలికలగుంపుయొక్క సాటిలేని కుచములయగ్ర భాగమునందలి కస్తూరితోడి గాలితాఁకుడుచేత; బక్వ.....కృతి¹⁶ = బాగుగా పండిన బూరుగుదూది పింజెలవలె; తూలి¹⁷ = ఎగిరిపోవును - నశించును. అలం. ఉపమ.

1. క. గాని. చ. కాని. 2. క. బాండు. చ. వాడు. 3. క. గబ్బ. చ. గలః. 4. చ. యూర్పు. 5. చ. విందు. 6. క. మునులు. చ. దనకు. 7. క. నాల. సూర్య. జాల. 8. క. తిరు. సూర్య. 9. క. 10. క. గాని. చ. కాని. 11. క. బాండు. చ. వాడు. 12. క. గబ్బ. చ. గలః. 13. చ. యూర్పు. 14. చ. విందు. 15. క. మునులు. చ. దనకు. 16. క. నాల. సూర్య. జాల. 17. క. తిరు. సూర్య. 18. క.

శా. డోలారోహణసాహసోద్యమముఁ జాటు¹ ప్రాధనర్హో² వి
ద్యాలాలిత్యముఁ బుష్పసాయకసపర్యాచర్యము³ మున్నుగా
హాలాపానవిహారము న్నడపి రుద్యత్ప్రీతి⁴ బద్ధక్షణల్
పోలుంబోలము లింత యెన్నక మహాబోధి⁵ద్రుమచ్ఛాయలన్.

297

టీక. పద్ధేక్షణల్ = తామరలవంటి కన్నులుగల యా కన్నయలు; పోలుంబోలములు = కార్యకార్యములు; ఇంత = కొంచెమైనను; ఎన్నక = లెక్కావక; మహా.....చ్ఛాయలన్ = ఆ గొప్ప రావిచెట్టునీడలందు; డోలారోహణసాహసోద్యమమున్ = ఉయ్యెలలఁగు సాహసప్రయత్నమును; చాటులాలిత్యమున్ = ప్రియమైన నేర్పుమాటల పాండిత్యపు ఒప్పుచు; పుష్ప...చర్యమున్ = మన్నధరూజమును; మున్నుగాన్ = మొదలుగా; హాలాపానవిహారమున్ = మధుపానము చేసి తిరుగుటయును; ఉద్యత్ప్రీతిన్ = ఎక్కువ సంతోషముతో; నడపి = జరిపి.

ఆ. జన్మోనంపుమదము సౌందర్యమదమును, ధనమదంబు మనసుఁబెనుఁగుదుల్లఁ
బొదల నంత శిశీధుమదముఁ దోడ్తో¹ బ్రోది, యగుచు నిగిడె నమ్మ²గాఱులందు.

టీక. మనసుఁబెనుగుదుల్లన్ = మనస్సులను పెద్దపాదులగు; పొదలన్ = కలుగఁగా - పుట్టఁగా; శిశీధుమదమున్ = మద్యపుమైకమును; తోడ్తోన్ = పెటినే; అమ్మగాఱులందున్ = బొక మాపులుగల ఆ స్త్రీలయందు; ప్రోదియగుచున్ = పెరుగుచు - వృద్ధిపొందుచు; నిగిడెన్ = వ్యాపించెను.

సీ. దామోదరుఁడు యశోదాస్తవ్యమానెడు నని మ్రొక్కు విరిగుత్తి నభిభ్రమింపఁ
బ్రొద్దులు³ సొచ్చెఁ గద్రాదేని కిప్పుడని ప్రియమందు వేణుగర్భిణిగుఱించి
పావనిగద నొచ్చె ఫణికితతోడలని యడలునేనుఁగుచేత నరఁటు⁴లొరుగ
బడబొగ్గి జడధివెల్వడియెడు నని చూపుఁ గానఁ బూచిన కింశుకము చెలులకు

తే. కేవలత మేరుశిఖరమనీషఁబొగడు, నంచకొగిట నున్న హేమాంబుజంబు

పూర్వమగువిన్ని మది వెడో⁵వాడము దేర, మధుమదక్షిణయగు నొక్కవిధునిభాస్య.

టీక. మధుమదక్షిణ = మద్యమువలని మత్తుచే ఒడలుతెలియనిది; విధునిభాస్య = చంద్రముఖి యగు వనిత; మదివెడ = మనోవికారము; పొడముదేరన్ = పుట్టగా; పూర్వమగు విన్నిన్ = పూర్వ జ్ఞానవాసవచే; విరిగుత్తిన్ = పూలగుత్తిచుట్టును; అభి, భ్రమింపన్ = తుమ్మెద తిరుగఁగా; దామోదరుఁడు = కృష్ణుఁడు; ఆనెడునని = త్రొగుచున్నాడని; మ్రొక్కున్. వేణుగర్భిణిగుఱించి = (ముత్యములతోడి) వెదురుఁజూచి; కద్రాదేనికిన్ = పాములకల్లికి - (పామువలె వెదురు ఊడుట వలన) ప్రియము, అందున్ = సంతోషించును. అరఁటులు = అరఁటిబోడలు; ఒరుగన్ = పడిపోగా; పావనిగదన్ = భీమునిగదచే; ఫణికితతోడలు = పాము పతాకగాఁగల దుర్యోధనుని యూరుపులు; నొచ్చెనని; అడలున్ = దుఃఖించును. బడబొగ్గి = సముద్రమునందునగ్ని; జడధివెల్వడియెరున్ = సముద్రమునుండి బయలువెడలెను; కానన్ = అడవిలో; కింశుకము = మోదుగుపువ్వును; చెలులకున్; చూపున్. హేమాంబుజంబు = బంగారుపద్మమును; కేవలమనీషన్ = కేవలించే చుట్టుకొనఁబడిన మేరుశిఖరమనుబుద్ధితో; పొగడున్ = కొనియాడును. అలం. భ్రాంతిమాతము, కావ్యలింగము.

1. క. పౌగిడి. చ. ప్రాధ. 2. క. నంబు. చ. నంపు. 3. చ. సింధు. 4. క. చొచ్చె. చ. సొచ్చె. 5. క. లొదుంగ. చ. లొరుంగ. 6. క. పొడము. చ. వొడము.

సీ. సుధయొల్కునెటివేణి సోమార్థమునుబోలి చెమరించె దుర్గ లేఁజెమరునొసలు
కుర్కురభర్తదృష్టోశంబు శీఘ్ర సంతేవనంబునఁబోలె జేపురించె
విష్ణు నన్యాసక్తు వీక్షించుటనుబోలె ముక్తకేశికి బొమముడి జనించెఁ
ద్వరితనిశ్వాసవేదనఁబోలెఁ గంపించె విజయునిపదనారవిందదళము
తే. పరమపావనమైన తత్త్వోండరిక, పూజ్యతీర్థావకాశ మపూర్వశుద్ధిఁ
బెనుచు నృపకన్య కాసఖిజనుల వివిధ, నిలసనంబున జనియించు నలుక ననఘ !

టీక. అనఘ! = గొప్పమునీ! పరమపావనము, ఐన = మిక్కిలిపవిత్రమైన; అపౌండ.....
వకాశము = ఆ పాండురంగక్షేత్రపుపుణ్యతీర్థప్రదేశమును; అపూర్వశుద్ధిఁ, పెనుచు = కనివినియ
గని శుద్ధితో పెంపొందించు - కలఁతపెట్టు; వివిధవిలసనంబులతో = వివిధములగు విలాసములచే; జ
యించునలుకతో = పుట్టిన కోపమును; సుధ యొల్కు = అమృతముకారునట్టి; నెటివేణిసోమార్థము
బోలి = కేశములందలి నెలవంకతో సరియగునట్లు; దుర్గ... . నొసలు = కాళియొక్క చెమరుతో
గూడిన నుదురు; శీఘ్రబోలె = మద్యసేవనమునో యుచునట్లు; కుర్కుర.....గోశంబుః
కాలభైరవునికనుగ్రుడ్లు; జేపురించె = ఎఱుబడెను. అన్యాసక్తుఁ = ఇతరపనికపై ఇష్టముకలవానిని
వీక్షించుటనుబోలె = చూచుటచేతనో ఆనునట్లు; ముక్తకేశినిబొమముడి = ముక్తకేశిని కనుబొమ
ముడిపాటు; త్వరిత.....బోలె = తొందరపాటుతోడి ఊపిరితీయుటవలని బాధచేతనో యనునట్లు;
విజయుని.....దళము = అద్భుతమని ముఖపద్మము. అలం. ఉపమ, ఉల్లేపిత, కావ్యలింగము.

క. పొడఁగనిరి పడఁతులయ్యెడ, బొడలపొడలయ్యెడలి తపసిపుట్టువుఁ గప్ప
జడభరతునిభము నరహరి, యడుగుఁ బుడమి సరియ వెడలి యంట చనుచేరన్.

టీక. పడఁతులు = స్త్రీలు; పొడల.....పుట్టువుఁ = మచ్చునచ్చల దేహముగలమునిని;
జడభరతునిభముఁ = జడభరతునితో సమానమగుదానిని; నరహరి.....సరియఁ = విష్ణువుపాదపీఠ
భూమియందలి రంధ్రమునుండి; చనుచేరఁ = రాగా; పొడదగిరి = చూచిరి. అలం. ఉపమ.

చ. కనకముఁపేరొ రోహణనగంబొ సుధాంబునిధానగర్భమో
యనిమిష కార్దుకం బుదయ మయ్యెడు నొప్పగునొక్కొ దీనిపు
ట్టినకడ యంచు విస్తయము 7డింపక చంపఃపుష్పనాసికల్
చొనిపిరి వాలుఁజూపునల చుట్టును దద్దురపట్టిభద్రునిన్.

302

టీక. కనకము.....నగంబొ = బంగారు పేరిటి రత్నపర్యవేష! సుధాంబు.....
గర్భమో = పాలనముద్రపు నడిమిభాగమో! అనిమిష కార్దుకంబు = ఇంద్రధనుస్సు; దీనిపుట్టినకడఁదీని
(ఈ కప్పు) జన్మస్థానము; విస్తయముఁ = అశ్చర్యమును; డింపక = దింపక - తగ్గింపక; చంపఃపుష్ప
నాసికల్ = సంపెగపూలవంటి ముక్కులు గల స్త్రీలు; దద్దురపట్టభద్రునిన్, చుట్టును = కప్పలతోని
చుట్టును; వాలుఁజూపునల = వాల్చూపులను వలను; చొనిపిరి = ప్రవేశపెట్టిరి - ఉంచిరి. అలం.
సందేహము, రూపకము.

తే కందుకము గాదు కేళీశుకంబుగాదు, పల్కువీణియగాదు దర్పణముగాదు
వర్ష విశునంబుఁ బట్టె బల్బురుసఁ జనిరి, చంచలాక్షులు చపలప్రచార లెందు. 303

1. చ. జలగు. 2. క. బును. చ. బున. 3. క. సిద్ధి. చ. శుద్ధి. 4. క. బెనుచు. చ. బెనుచు.
5. క. సేరు. చ. పేరొ. 6. చ. కత. 7. చ. దింపక. 8. చ. బద్ధునిన్.

టీక. కందుకము = బులి; కేశీకుంబు = విశాసార్థమైన చిలుక; దర్పణము = ఆడము; వర్ష పితృసంబు = వర్షమునకు కారణముగ కప్పుచు; చంచలాత్మలు = బెదరు కప్పులుగల స్త్రీలు; చల ప్రచారలు = దుర్వినితముగ నడత కలవారు. అలం. ఆధాంతరన్యాసము.

తే. యువజనంబులం దనయురిం దవులపఱచు, కీలు గలిగిన యొక నీలనీలవేణి

తురుము విరివండయారి వారిచరముఁజిక్కు, వటుపనేఱక నుదిఁ జిక్కువడియొందాన.

టీక. యువజనంబులం = యువకులను; తనయురిం దవులపఱచు, కీలు = తనవలలో దగు ల్కానఁజేయునేర్పు; నీలనీలవేణి = మిక్కిలి నల్లని కురులుగల వనిత; తురుమువిరివండయారి = కొప్పు లొని పూలమాలయొరిచే; వారిచరము = కప్పుచు; చిక్కుపఱచనేఱక = పట్టుకొనఁజాలక; తాన = తానే; మది = మనసులో; చిక్కువడియొ = కలతపొందెను. అలం. విషమము.

తే. చొచ్చి చనం బట్టుటకు నొక్కమచ్చెకంటి, మ్రోలం బరచిన¹చేల దద్దురము దాఁలెఁ దొంటిపుట్టునం దనయంటు సంటువారి, మీఁది మమకార నది²ద్రెవ్వ నీఁదుకరణి.

టీక. మచ్చెకంటి = స్త్రీ; చేల = వస్త్రమును; ['చేల = మూఢము' అని పూర్వటీక.] దద్దు రము = కప్పు; తొంటిపుట్టునం = వెనుకటిజన్మమున; అంటుసంటువారిమీఁది మమకారనదిబంధువుల పయిగల ప్రేమ యను నదిని; ద్రెవ్వ³ ఈఁదుకరణి⁴ = పూర్ణముగా ఈఁదురీతిని; దాఁలెన్. అలం. ఉపమ.

క. ఆ వర్షాభూవిభునకు, హావళి దఱచయ్యె బిసరుహాతులచేత⁵

రావణునకు వైకుంఠపు, రావాసస్త్రీలచేతియలజడివోలెన్.

306

టీక. ఆ వర్షాభూవిభునకు = ఆ కప్పులజేనికి; బిసరుహాతులచేత = తామరలనంటి కన్నులు కల స్త్రీలచేత; హావళి = ఉపద్రవము; వైకుంఠ.....అలజడివోలెన్ = (శ్వేతద్వీపము నందలి) వైకుంఠనగరవనికలవలని శ్రమవలె; తఱచు, అయ్యె = ఎక్కువయ్యెను. [రావణుని ఆచటి స్త్రీలు పదితలల పురుగుగా పరిగణించి యల్లరిచేయుట ప్రసిద్ధము.] అలం. ఉపమ.

ఆ. పూర్వజన్మకుంభభూశిష్యముఁబుండు, భేకరూపకూపబింబితుండు

ప్రయుతసుతుండు దవులుపడఁడయ్యె భూపాల, తనయసఖులచేత ధాతృతనయ!

టీక. పూర్వ.....శిష్యుండు = కడచినజన్మలో అగత్తుని శిష్యుడైనవాడు; భేక... బింబి తుండు = కప్పురూపమైనహీనజన్మకలవాడు; తవులుపడఁడయ్యె = చిక్కకపోయెను. ధాతృ తనయ! = నారదా!

క. సరనాథపుత్రి యత్తటి, నురుకుచకచజఘనభారయుతయయ్యు మదిక

ధరియించె గార్యభరమున్, గిరిగహాద్వీపసహితక్షితి ధృతిఁబోలెన్.

308

టీక. సరనాథపుత్రి = రాజకుమారిక; ఉరు.....యుత, యయ్యెన్ = గొప్పకుచములయు, కురులయు, పిఱుదులయు బరువుతో కూడుకొన్నది, అయినప్పటికిని; గిరి.....క్షితి = కొండలతోను, అడవులతోను, ద్వీపములతోను కూడిన భూమి; ధృతిఁబోలెన్ = ధైర్యమునవలె; కార్యభరమున్, ధరియించెన్ = కార్యమును నెఱవేర్చు పూనికను గ్రహించెను. అలం. శ్రమము, ఉపమ.

ఉ. పన్నిద మెద్దియే నిడుండు పట్టెడఁ జూడుండు దీని నంచు నా

కన్నియ చిన్ననవ్వొలయఁగాఁ జెలికత్తియలం¹దదుద్యమ

చ్చన్నమనస్కులం దెగడి చంచలకాంచికలాహ²వాగురా

సన్నహనంబునక సలిలజంతులలామముఁ బట్టె నుబ్బుచున్.

309

1. క. చేల. 2. చ. ద్రవ్య. 3. దమ్యద. 4. క. వాగురీ. చ. వాగురా.

పాండురంగ—46

టీక. పన్నిదము = పునెము; ఎద్దియే = ఏది కావలసినను; చిన్ననవ్వు = చిట్టనవ్వు; ఒలయంగా = ప్రకాశించగా; తదు... మనస్కుల = దానిని వట్టుకొను ప్రయత్నముచే ఆక్రమించు బడిన మనస్సుకలవారిని; తెగడి = నిందించి; ["తనూద్యమచ్ఛన్నమనస్కుల" = కొంచెప్రయత్నము చేత కప్పబడిన మనసుకలవారిని - విశేషప్రయత్నము లేనివారిని." అని పూర్వటీక.] చంచల..... పన్న హనంబున = కదలుచున్న మొలత్రాడను వలయొక్క ఏర్పాటున; ఉబ్బుచు = పొంగుచు; సలి జంతులలాము = నీటిజంతువగు కప్పను; పట్టెన్.

తే. సర్వతీర్థప్రదేశప్రశస్తమతికి, గాంచి దవులుట దన కర్మ మంచు నొక్కా తవులువడియుండె వరుణదంతావళంబు, పడఁతి యురిఁజేసె మెడ¹చుట్టి పసిడి రశన.

టీక. సర్వ.....మతికి = సమస్తములగు పుణ్యక్షేత్రములను కొనియాడు బుద్ధి కలవానికి; కాంచి = కాంచీక్షేత్రమున, మొలనూలియందును; తగులుట = ఇష్టపడుట, తగులకొనుటయు; అర్థము = తగినది; వరుణదంతావళంబు = కప్ప; పడఁతి = రాజపుత్రి; పసిడిరశన = బంగరము నూలిచే; చుట్టి; ఉరి = బంధమును; చేసెన్. అలం. ఉచ్చేషి.

సీ. పులుఁగునాడించు²చొప్పన మించు నాడించుమించున సకిన నాడించినట్టు లారామ చిత్రశాలారంబు మదహాసకౌముదీపరిషి క్తగండఘటక యగుచు నించుకవడి యాడించి కప్పకు వెఱచిన యొకవృద్ధవిప్ర³మీఁద వైచి తచ్చాపంబువలన సఖిజనంబును దాను దద్దేకమునకు భార్య ఆ⁴లైరి; యిట్లు తనకు ననురూప తనురూపశీలములఁ దలిర్చు నాలిపిండు

గలుగుటయును నయఃతుఁ డలఘుసంసారాబ్ధి⁵నీడఁడు⁶దొంటియీతయనుమడింప,

టీక. పులుఁగును = పక్షిని; అడించుచొప్పన = అడించురీతిని; మించు = మెఱపును; మించున = రీతిని; సకిన = బొమ్మను; ఆరామ = ఆ యువతి; మద.....ఫలక, యగుచు = గర్వనూచకమగు చిరునవ్వు అను వెన్నెలతోఁగూడిన చెక్కిలి కలదగుచు; చిత్రశాలారంబు = రంగులకప్పను; అడించి; వెఱచిన = భయపడిన; తద్దేకమునకు = ఆ కప్పకు; అనురూప.....శీల ముల = తగిన (సమాన) రూపమునను, నడతను; తనర్పు = ప్రకాశించునట్టి; అలిపిండు = భార్యలఁపు; అలఘుసంసారాబ్ధి = గొప్పదైన సంసారసముద్రమును; తొంటియీత = వెనుకటి యీడులాట; ఇనుమడింప = రెండింతలు కాఁగా; ఈడు = ఈడుచుండెను.

తే. అధిపతనయకు మును బహిఃప్రాణము లగు, చామ లెవ్వారు వారెల్ల⁷సతికి దాయ లైరి మండూకసార్వభౌమార్ధతనువు, లై నదినముల; సావత్స్య⁸మెంత కీడు. 312

టీక. అధిపతనయకు = రాజపుత్రికకు; బహిఃప్రాణములు = బయటి జీవములు - ప్రాణసహ నలు; చామలు = స్త్రీలు; మండూక.....తనువులు = కప్పజేనిభార్యలు; ఐన, దినముల = ఐన రోజులందు; సతికి = రాజపుత్రికకు; దాయలు = పగవారు; సావత్స్యము = సవతిగా ఉండుట; కీడు = హాని అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

ఉ. నున్ననిమోము మీసముల నూఁగును జెన్నటిగాకమున్న⁹మా యన్నపుగా! గృహస్థులకు నగ్రణివై మనుమంచు మున్ను వే గన్నులవేల్పుదెల్ప¹⁰నదిగా దని వాదమునేయు ధైర్యసం పన్నుడు దేర్పఁగాఁ దోణఁగె¹¹బాదనతిం గుపితప్రియాతతిన్.

1. చ. చుట్టె. 2. చ. యొప్పున. 3. క. యయ్యెనిట్లు. చ. వైరియిట్లు. 4. తొంటి. 5. క. సత్రకి. చ. సలికి. 6. క. మెంతకీడు. చ. మంతగీడు. 7. యాసన్నము. క. చ. మాయన్నము. 8. చ. విది. 9. క. పాద. 10. చ. మాయన్నము. 11. చ. మాయన్నము.

టీక. నన్ననిమోము = స్నిగ్ధమైన ముఖము; మినములనూగుచు = సూనూగుమినములను; చెన్నటిగాకమున్ను = వ్యర్థమగుటకు మునుపే - సళింపకమున్నే; అగ్రజీకై = ముఖ్యుడై; మనుము = జీవింపుము; మున్ను = తొల్లి; వేగన్నులవేల్పు = సహస్రాక్షుండు - ఇంద్రుడు. వాదమునేయు = చర్చించు నట్టి; ధైర్యసంపన్నుడు = ధైర్యశాలి - ఆయుతుడు; పవిత్రప్రియాతలికై = ప్రణయకోపము వహించిన భార్యలగుంపుచు; పాదనతికై = కాళ్లకు మ్రొక్కులుచే; తేర్చుగాకై = శాంతింపజేయుటకు; తొడగకై = సిద్ధపడెను.

తే. విషమశరః డేయు తూపుల వేట్ల నెన్ను, వాడు వాధూలమునికాపవర్ణతతుల
రాతికొడుకైన యిల్వలారాతిచట్టు, మనసు గరంగించి మమతలః¹ దెనఁగె గాన.

టీక. వాధూల.....తతులకై = వాధూలమునికాపాక్షరములచే; రాతికొడుకు, ఐన = కప్పయైన; ఇల్వలారాతిచట్టు = అగ్రస్త్రశిష్యుండు - ఆయుతుడు; మమ.....గానకై = కోరికలందు దగుల్కొనెను కావున; విషమశరుడు = మన్మథుడు; ఏయు తూపులవేట్లకై = ప్రయోగించు బాణములదెబ్బలను; ఎన్నువాడు = లెక్కించువాడయ్యెను.

తే. స్వాతిమేఘుంబుచినుకులు వనధిశుక్తి, వితతి ముయ్యాదునై మాక్షికత వహించు
కరణి నయుతునిప్రేమ తత్కాంతలందు, నిలిచె బర్యాయపాత్ర తానియమసరణి.

టీక. స్వాతి.....చినుకులు = స్వాతికారైమేఘపు వాచినుకులు; వనధిశుక్తికతకై = సముద్రమందలి ముత్యపుచిప్పలందు; ముయ్యాదునై = పరిపూర్ణతనపొంది-అందముకలదై; మాక్షికకకై = ముత్యము లగుటను; వహించుకరణికై = పొందురీతిని; పర్యాయ.....సరణికై = వరుసక్రమము ననుసరించిన పద్ధతిని; తత్కాంతలందుకై = ఆ స్త్రీలయందు. నిలిచె = స్థిరమై యుండెను. అలం. ఉపమ.

క. మునిపతికి రాజసుతకును, దనయుండు జన్మించె; నంతఁ దచ్చాపపుటి
ద్లను విరిసె; జ్ఞానచంద్రుండు, గనుపట్టె; విష్ణుపదము గానఁగవచ్చెన్. 316

టీక. తచ్చాపపుటిద్లను = ఆ వాధూలముని కాపమును చీకటియును; విరిసె = తొలఁగెను; విష్ణుపదము = ఆకాశము, విష్ణువుండు స్థానమగు మోక్షము. అలం. రూపకము.

న. సలపితుం డగుట మంద²పాలసమశీలుం డగు ప్రయుతనందనుచరిత్రం బద్భుతర
నైకపాత్రంబయ్యె నిట్లు. 317

టీక. సలపితుండగుటకై = మాటలు వచ్చినవాడగుటచే; కప్పరూపునను పూర్వజ్ఞానముకల వాడగుటచే; మండపాలునిపక్షమున లపితతోఁ గూడినవాడగుట.

క. గృహమేధిధర్త³వర్తా, సహమతి యగు కుమతి యయుతుచందమున సుదు
స్సహదుఃఖగ్రాహనన, గుహః బడు నని వింటి మును ముకుందునిచేతన్. 318

టీక. గృహ...మతి = గృహస్థధర్త మను కవచము నోర్వనివాడు - గృహస్థధర్తము నొల్లని వాడు; కుమతి = చెడ్డబుద్ధి కలవాడు; చుదుస్సహ.....గుహకై = మిగుల సహింపరాని దుఃఖమును మొనరియొక్క గుహవంటి నోటితో; ముకుందునిచేతకై = విష్ణువువలన; వింటిన్. అలం రూపకము.

ఆ. విష్ణుభక్తులై వివేకులై తృప్తావి, ⁴దూరులై స్వకుక్షిపూరణంబు
సమయసంభృతార్థసంతృప్తిగాఁ గొని, నడచువారు భవము గడచువారు. 319

టీక. వివేకులై = జ్ఞానులై; తృప్తావిదూరులై = ఆశకు దూరముగానున్నవారై - ఆశ తీసి వారై; స్వకుక్షిపూరణంబు = తనపొట్టను పోసికొనుట; సమయంబు.....సంతృప్తిగాక = ఆ దూరకాలమునకు దొరికిన వస్తువులచే తృప్తికలునట్లు; కొని = గ్రహించి - ఉన్నదానితో తృప్తిపడి భవముగడచువారు = సంసారమునుండి తప్పించుకొనువారు - ముక్తులు; (అగుదురనుట.)

సీ. అని పార్వతీనాథుఁ డమరసంయమిఁ జూచి పరమభాగవతప్రప్రతిగలుగు
 నీవిట్లు ప్రార్థింప నిఖిలోన్నతము లగు దైవతత్వేత్రతీర్థములమేళ
 సం బెఱింగించితి నానాకథానిధానం బగుదాని; నెన్నఁడును దీని
 వైష్ణవధర్మప్రవర్తనం బెడలిన యసదుల కెఱుక సేయకుము నీవు
 తే. గుప్తముగఁజేయు మనుడు భర్తనకు మ్రొక్కి
 ముని మునిధేయ! నీకతంబున దురాస
 రూపతత్వేత్రరాజస్వరూప మెఱుంగఁ
 గంటి గరిగంటిగాని సౌఖ్యములఁగంటి.

320

టీక. అమరసంయమిక్ = దేవమునిని - నారదుని; పరమ.....ప్రప్రతి = గొప్పవారసు భగవద్గుప్తల శరణు; మేళనంబు = కూడిక; నానా.....నిధానంబు = అనేకకథలకు నిధియైనది; వైష్ణవంబు.....నంబు = వైష్ణవాచారము ననుసరించిన నడత; ఎడలిన = చెడిన; అసదులకు = అబ్బులకు; గుప్తముగ = రహస్యమైనదానిని; భర్తనకు = శివునకు; ముని = నారదుడు; మునిధేయ! = మునులచే ధ్యానింపఁబడు శివుఁడా! దురాస.....రూపము = పొందరాని ఆ గొప్పతత్వముయొక్క స్వరూపమును; ఎఱుంగఁ, కంటిక్ = తెలిసికొంటిని; గరిగంటిగాని = తఱుంగని; కంటిక్ = పొందితిని.

చ. భయము నడల్పి దుఃఖములఁ బొచి సుఖంబులఁ బ్రోదిచేసి త
 ద్దయుఁ దిలకించు నీయడుగుఁదమ్ముల నిమ్ములఁ గొల్పి నిత్యసం
 శ్రయ మొనరించు నాకేక సనాధ్యములే; దిది యట్లీయాను; †దు
 ర్ణయభవసాగరోత్తరణనావికు లాదిమవైష్ణవోత్తముల్.

321

టీక. అడల్పి = బెదరఁగొట్టి; పొచి = పోఁగొట్టి; ప్రోదిచేసి = పెంచి; తద్దయుక్ = మిక్కిలి; నీయడుగుఁదమ్ములక్ = నీ పాదపద్మములను; ఇమ్ములక్ = భక్తితో; ఆదిమవైష్ణవోత్తముల్ = ప్రధాన విష్ణుభక్తులు; దుర్ణయ.....నావికులు = చెడ్డదైన సంసారసాగరమును దాటుటకు నావికులును (అగుదురనుట.) తాముతరించుచు నితరులను దరింపఁజేయుదురనుట.

క. అని పానఃపున్యంబుగ, వనజాసనసూతి మ్రొక్కి వలగొని హరు వీ
 డొని పొండరికమునకుఁ, జని తైమిం దీర్థమాడి చక్రి భజించెన్.

322

టీక. పానఃపున్యంబుగ = మాటిమాటికిని; వనజాసనసూతి = నారదముని; వలగాని = ప్రదక్షిణముచేసి.

క. భజించి తత్ప్రసాద, వ్యజనానిలశమితాపుండై యిప్పుడు న
 బ్జజసూతి దక్షిణాద్వా, రజగతి నున్నాడు సుస్థిరప్రమదమునన్.

323

టీక. తత్ప్రసాద.....తామ్రదై = ఆ దేవునియనుగ్రహ మను వీవనగాలివలన కాంతిపొందిన తాపముకలవాడై; అబ్జజసూతి = నారదుడు; సుస్థిరప్రమదమునకొ = నిత్యసంతోషమున; ఉన్నాడు.

క. అని కథకుడు శౌనకముఖమునులకు హరిదివ్యచరితములు దురితతమో

దినకరకిరణాయితములు, వినిపించె గళావళీశ! వేదాద్రిశా!

324

టీక. కథకుడు = కథలను చెప్ప నూతుడు; దురిత.....యితములు = పాపములను వీకటులకు సూర్యుని కిరణములయినవానిని; కళావళీశ! కళలగుంపునకు ప్రభువా! నమస్తకళలను ఎఱిగినవాడా!

శా. దిగ్దంతావళకర్ణచాలన సముద్వేల్లన్తరుత్పల్లవ

స్రగ్ధీప్రిప్రకటప్రతాపశిఖసంఘన్నాఖిలాశాంత! స

మృద్ధానాధరితామరద్రుమ! రమాప్రాణేశభక్తప్రియా!

ప్రాగ్ధీక్సరిపీఠికాధిపసభాపద్మాకరాహస్కరా!

325

టీక. దిగ్దంతావళ.....లాశాంత! - దిగ్దంతావళ = దిగ్గజములయొక్క; కర్ణచాలన = చెవుల కదలికచే; సముద్వేల్లత్ = ఎక్కువగా చలించుచున్న - బాగుగా వీచుచున్న; మరుత్పల్లవస్రగ్ధీప్రి = పిల్లగాలుల గుంపులయొక్క ప్రాణిమచే; ప్రకట = ప్రసిద్ధమైన - వృద్ధిపొందిన; ప్రతాపశిఖ = ప్రతాపమును అగ్నిచే; సంఘన్నాఖిలాశాంత! = కప్పబడిన (వ్యాపింపబడిన) నమస్తదిక్కుల చివటి భాగములు కలవాడా! [సీక్తీ సర్వదిక్కులయు అంతములను చూచినదనుట.] సమ్యక్.....ద్రుమ! = లెస్సలైన దానములచే క్రిందుచేయబడిన కల్పవృక్షము కలవాడా! రమా.....ప్రియా! = విష్ణు భక్తులకు ఇష్టుడైనవాడా! ప్రాగ్ధీక్.....హస్కరా! = తూర్పుదిక్కునందలి సింహాసనాధిపతుల (రాజుల) సభలనెడి తామరకొలకులకు సూర్యుడైనవాడా! అలం. రూపకము, ఉపమ.

క. విద్వత్కుముదనిశాకర! విద్వేషివరూధినాథవేశంతమదాం

భద్విరద! కీర్తిసంవృత, సద్విప! దిలీపభూపసదృశాటోపా!

326

టీక. విద్వత్...కర! = మండితులను కలువలకు చంద్రుడగువాడా! విద్వేషి...ద్విరద! - విద్వేషివరూధినాథ = శత్రుసేనానాయకులను; వేశంత = ఋరదనేలలకు; మదాంభద్విరద! = మదించిన ఏనుఁగైనవాడా! కీర్తి.....ద్విప! = కీర్తిచే వ్యాపింపబడిన - (ద్విపయుక్తమైన) భూమండలము కలవాడా! దిలీప.....టోపా! = దిలీపమహారాజుతో సమానమగు అడంబరము కలవాడా! అలం. రూపకము, ఉపమ.

మాలిని. సరసశరణరతీశా! మట్టహాస్యాన్వయేశా!

నిరవధికగుణాబ్ధీ! నిత్యసత్యోపలబ్ధీ!

హరిహయసమభోగా! యాచమానానురాగా!

కరగతనిగమాలీ! కావ్యకృత్పద్మహేళి!

327

టీక. సరస...రతీశా! = శృంగారగుణమునకు మన్తభుండా! షట్సహస్రాన్వయేశా! = ఆఱువేలనియోగివంశమున శ్రేష్ఠుండా! నిరవధికగుణాబ్ధి = అంతములేని గుణములకు సముద్రుండగువాడా! నిత్యసత్యోపలబ్ధి! = సర్వదా సత్యమున ఆసక్తికలవాడా! హరి...భోగా! = ఇంద్రభోగములకుసహజమైన భోగముములు కలవాడా! యాచ...రాగా! = యాచకులయెడ ప్రేమకలవాడా! కర...తాళి! = అవగతములగు సమస్తవేదములు కలవాడా! కావ్య...హేళి! = కవులను కమలములకు సూర్యుండగువాడా! (వారిని సంతోషపెట్టువాడా! అనుట.) అలం. రూపకము, అనుప్రాసము.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్పురమపదనాథ నిరవధికకృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవితాసనాథ రామకృష్ణకవినాథ ప్రణీతంబయిన పాండురంగమాహాత్మ్యం బను పరమభాగవత చరిత్రంబునందు సర్వంబును బంచమాశ్వాసము.

టీక. ప్రథమాశ్వాసగద్యమునకువలెనే.

ఇది శ్రీగౌతమనగోత్రకవిత్రం బులునూపనామక సీతారామస్వామ్యవధానిపుత్ర నకల విద్వజ్జనవిధేయ వేంకటరమణనామవిధేయ గ్రథితంబైన పాండురంగమాహాత్మ్య టీకయందు సర్వంబును పంచమాశ్వాసము.

స మా ప్ర ము

ప ద్య సూ చి క

* ఈ గుర్తుగలవి వచనములు.

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
అ		అతడనూచాన	129	అని తనుసీక్రియ	333
అంజనపుంజ	225	అతడధికభక్తి	308	అని దాక్షయణి	122
అండజాధీశ	82	అతడు కళింగో	132	అని దేవకీపుమా	229
అంతఃగంత	305	అతడుసన్న్యసిం	308	*అనిన నగి	324
అంతఃబద్ధ తీర్థ	304	అతనిదనసొమ్ము	255	*అనిననప్పద్మ	306
అంతర్వాణి	277	అతనినహోద	21	అనిన వడ్డింప	247
అంతర్గమ	170	అతనిసోద	15	అని నారదుండు	289
అంత వనంత	200	అతిదుర్లభంబు	231	*అని నిఖిలభువన	6
అందునగ్రజు	12	అతిమానుష	251	అని నిజ తనూజ	61
అందునొకనర	271	అతిరహస్యంబు	114	*అని నిశ్చయించి	326
అందు పసి	104	అతివ! తీర్థాదర	243	అని నిశ్చలతర	115
అంధకరిపు	22	అతివ! తొట్టింటి	252	అని నృహర్యక్ష	355
అంబుజానన	189	అత్తటి నివృ	331	అని చరమానన	214
అంబోధరము	149	అత్తార్ త్యధ్వజు	311	అని చలికి	119
అంభోరాశిగ	126	అత్తీర్థము	103	అని చలుకుసిద్ధ	118
అంశేందూద్వహు	97	అత్తొలుకొల	274	అని చలుకు	45
అంటుజనివటు	353	అది తనదేహం	259	అని చల్కునమ్మ	305
అంటునొక	241	*అది భవదీయ	289	*అని పద్మ తీ	307
అంటు సుకీల	255	అది మొదలంగ	320	*అని పార్వతీ	364
అకుటిలగుణ	339	అదియనట్లు	101	అని పౌండరీక	364
అక్కయ్యాతీతి	140	అదియెమహా	302	*అని మణియు	285
అఖిలకల్యాణ	274	అది యొకనాడు	257	*అని మణియు	295
*అఖిలతీర్థరా	106	అది సజ్జన్యం	48	*అని మునితన	348
అఖిలధర్మంబు	333	అద్భుతమయ్యెడు	167	*అని మూర్త్యర్చన	93
అగరుంగంకుమ	199	అద్రిగ్రామము	205	*అని యంత	244
*అజ్ఞాత తీసువ	129	అద్రిభృదుత్త	302	*అని యమ్మని	43
అటులేనియు	299	ఆనవుడునట్లు	215	అని యాదరించి	328
*అట్లు చను	35	అని కృతనిశ్చ	46	*అని యట్లుభి	6.
అడవికివేట	290	అని కథకుండు	365	*అని యిద్విధం	250
అడుగునడుగుల	180	అని కొనియాడి	40	అని యాక్రియ	288
*అతండు కళింగ	128	*అని తదీయ	138	అని యాగతి	217
*అతఁ డొక్కనాడు	140	అని తనయాల్ని	156	అని యుధిష్ఠిరు	297

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
అని యొప్పుకేతు	306	అమితములై	250	ఆకంబులలిత	85
అని లోకత్రయ	227	అమృతభుగాను	333	ఆకంసారి	299
అని వనజాక్షు	319	అమృతమయ	162	ఆకమలేక్షణం	312
అని పరమిచ్చి	255	*అమృతహోత్సవ	148	*ఆకర్ణింపు	64
అని వలగొని	286	అరచంద్రులొని	207	*ఆకర్ణింపు	128
*అని వెండియు	230	అరుగుదెంచి	318	*ఆకర్ణింపు	197
అని శీవుఁడు	109	అరుణావిష్కృతి	214	*ఆకర్ణింపు	288
అని శ్రీపతి	273	అరుదెంచి జము	160	ఆకాశతత్త్వ	203
అని సింహంబు	311	అర్కుండువెలుగుట	307	ఆకుండలాభ్య	303
అని సూతుఁడు	110	అర్ధమరేయి	146	ఆకుంభజు	45
అనుకంప	83	అర్ధయోజు	85	ఆకుంభప్రభ	102
అనుచుండ	280	ఆర్పించి నిలిచి	214	ఆకుమఱుంగు	151
అనుచితశత	244	అలఁతిపినాళి	236	ఆకుముదాప్త	300
*అనుచు నభా	40	అలకతిమిరంబు	75	ఆకొండనెత్తా	115
అనుటయు సంభ	246	అలఘుజగ	78	ఆక్రొశంబాన	159
అనుడు దరహాస	336	అల తీర్థస్థలి	234	ఆక్షేత్రంబున	163
అనుడు నగ	45	అలమి త్రిలోక	260	ఆక్షేత్రంబున	167
అనుడు నట్ల	305	అలరాధికా	209	ఆక్షేత్రమును	128
అనుడు నుడు	163	అలరుఁదేనియ	192	ఆక్షేత్రస్థలి	125
అనుడు నెలనాగ	242	అలరు నలరుచిర	269	ఆగమనముద్ధ	224
అనుడువేలుపు	323	అలవోక కన	59	ఆచమూరువు	290
అనునర్థంబులు	306	అలసంబుల్	234	ఆజానుదీర్ఘంబు	161
అనుభూతాఖిల	275	అలికులభాగ	82	ఆటకుమెచ్చి	47
అన్నంబొండిక	247	అలికులవేళి	65	ఆడినఁగూడిన	335
అన్నయలత్త	10	అవగుణగణ	335	ఆతరి నన్నగరి	147
అన్యహముక్	67	అవమాడబ్బరి	216	ఆతరి నొక	270
*అపవిత్రంబగు	154	అవతారమండె	1	ఆతీర్థంబున	105
ఆవుడు పినాక	316	అవసరంబు	358	ఆతీర్థతనువు	303
ఆపునరావృత్త	125	*అవ్యధంబున	254	ఆతీర్థమునకు	108
*ఆప్యడప్పటు	201	అసిధారా	297	ఆతివ్రాంతుని	240
ఆబ్ధిలోఁగూడ	33	అస్తంభతపా	326	ఆత్త నామవస	167
ఆభినవాయాతు	180	అస్తత్క్షేత్ర	319	ఆత్తవాహనముల	357
ఆభిముఖతత్త్వ	295	అస్తదంకధారి	228	ఆదంపతులకు	14
ఆభి షేక మొన	70	అస్తదాదిమాన	356	*ఆదికల్పంబు	64
*ఆభ్యుదయవరం	23	అహారారంభ	91	ఆద్యశివాధిష్ఠిత	212
ఆమరద్రోహివిరో	160	అహితగోత్ర	43	ఆద్యులైన	180
ఆమరాధీశుఁడు	308	అహితాహిత	295	ఆధవళకిర	262
ఆమితపికాచ	170			ఆధేనువుతక్కుత	345
*ఆమితభోగా	276	ఆ	24	ఆనందకాన	25

పద్య సూచిక

పద్యము.	పుట.	పద్యము	పుట.	పద్యము.	పుట.
అనతమాశీదై	230	అలా నొకనాఁడా	133	*ఇట్లు ఋణగ్రహణ	245
అనరసింహు	303	అవసుధామర	343	ఇట్లునిజబల	51
అనలినాయతా	275	అవర్తాభూతిభు	361	ఇట్లునిజబల	211
అనాదము	238	అవాణీరమణుండు	235	*ఇట్లు నిష్ప్ర	157
అసింహు డొక	304	అవింధ్యాచల	33	*ఇట్లు మహనా	332
అన్యకేసరి	303	అవిదేహాధి	13	*ఇట్లు మంచమ	135
అనెలవుల	162	అవిర్భవించె	200	*ఇట్లు ప్రలిసిన	35
అపంచత్వముగా	308	అవిర్భావము	10	*ఇట్లు బోగోత్త	9
అపద్మిని దిన	203	అవిషము మేన	304	*ఇట్లు సచ్చిదా	284
అపరమేశ్వరి	34	అవునదల్పు	76	ఇతరత్రేత్రస్థిత	80
అపాదమస్తంబు	69	అవు నవసీను	280	ఇలిహానపురాణ	235
అపురవైరి	167	అవృత్తోన్మిలిక	193	ఇదమిక్తమృని	165
అపృథ్వీసుర	347	అవృషలీపతి	304	*ఇది శ్రీమత్సరమ	65
అపెరువెల్లి	78	అవెంగళ	12	"	125
అవైదలి స్రాణే	135	అశమము నావివేక	356	"	195
అభగంతుఁడు	322	అశరదిందుమింబ	322	"	285
అత్తమైనది	317	అశరముఖనిధం	291	"	365
అమండోద్భవ	271	అశుకద్విజ	261	ఇన్నాలుగు	295
అమధుమతీక	271	అశౌనకుండు	109	ఇవ్వనవద్య	15
అమధువైరి	105	అసంరక్తర్షణ	103	ఇచ్చుకీ	15
అమహనీయ	101	అసచివావతం	10	ఇరుగడలం	235
అమహీసురు	128	అసతిఁ బల్కు	251	ఇలఁ జలికిల	155
అమాయాగవి	346	అసభ నుక్కుంగం	354	ఇవి నాలుగు	95
అముక్తకేశ	323	అసమయము	46	ఇవె యూషవృత	35
అమృత్సరిలో	10	అహరిహయారి	310	*ఇన్నిధంబున	45
అయతీంధ్రుఁడు	301	ఇ		"	245
అయదుభర్త	85	ఇంటను నడ్డ	144	"	185
అయాలమగలు	256	ఇంతకు సూర్య	218	"	185
అయెడమదిక్కు	312	ఇంతలు నంతలు	136	"	305
అయింటిపంటి	310	ఇంతిం దిరుమల	21	ఇవ్వములైన	135
అరంగరాజు	10	ఇంద్రచాపంబు	206	ఇసుమంత	245
అరవి చాళుఖ్య	52	ఇట నభిమిట	73	ఈ	
అరాజుని పదం	309	*ఇట్లగణితగుణ	172	ఈకడజాతి	155
అరాధామాధవు	195	ఇటులనుచు	113	ఈకలశోద్భవ	61
అరామరాజు	11	ఇటులు కొన్ని	357	ఈ గంగాదిక	45
అరామానుజ	16	ఇట్లు లక్ష్మ్యగ్ర	203	ఈగతిఁ గృతాం	307
అరురు పీఠిం	290	*ఇట్లత్కరితోప	258	*ఈచందంబు	265
అభిక్షణము	21	*ఇట్లతివృద్ధులు	70	ఈచరితంబు	105
అలీలాపతి	250	*ఇట్లనవరత	207	ఈచిగురాకు	9

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
ఈతడిటుండ	329	ఎడైతనపు	148	ఒక్కడకృత	232
ఈతడు వద్ద	306	ఎన్నగ నింత	174	ఒసంగి యెడ	246
ఈధారక	195	ఎన్నిజన్తంబు	152	ఒసంగి నవ్వం	246
ఈనాళివ్యుల	326	ఎన్నిద్యారంబు	288	ఒసంగెడ వేడు	215
ఈపుం గ్రామణి	284	ఎయ్యది దివ్య	234	ఓ	
ఈపులిపి	113	ఎలయు సీతార్కర	136	ఓగజరాజ	71
ఈరీతి గొంత	316	ఎల్లరు నెల్లచో	155	ఓపుక	40
ఈరీతి ప్రమద	56	ఎవ్వండు పౌండ	313	ఓయంభోరుమా	182
ఈవడువున	283	ఎవ్వండు వ్యాధి	294	ఓరాజవదన	98
"	353	ఎవ్వనికి వలచె	145	ఓరి దురాత్మ!	347
ఈవిధమైన	159	ఏ		ఓలిలితాంగి!	38
ఈనముద్ర	123	ఏరి మహానది	300	క	
ఉ		ఏటిగుఱించి	101	కంచి భజించి	333
ఉక్కుగంబము	102	ఏతత్త్రి కయ	46	కందరాస్త్రిము	340
ఉచితనేవ్యు	112	ఏధితయౌవ	282	కందుకము	360
ఉడుగనివస్తుల	159	ఏ నమ్ముడుగడ	137	కంబుపాణి	191
ఉత్తాలఫణి	160	ఏ నింతవాండ	349	కంబువు నరాళ	300
ఉత్పత్తిస్థితి	82	ఏనేల	97	కక్కనపువంక	267
ఉదయంబస్త	8	ఏనోహర	325	కటిక జేలార్థము	262
ఉద్ధతి దక్కి	347	ఏవట్టున	98	కఠినకంఠీర	151
ఉద్యదుత్థాన	341	ఏ భీరవనై	296	(దం) కడిదియనుదు	219
ఉపమింపంగ	211	ఏవంభూత	162	కతపత్ర మిడ	15
ఉమ పసుపాడి	117	ఏవంవిధ	22	కద్రు జాంగదు	2
ఉరసిజాదృత	166	"	32	కనకమణి	260
ఉరుమతి	13	"	123	కనకము పేరొ	360
ఉర్విధరము	330	*ఏవంవిధా	15	కనదధర	117
ఉష్మాని వహ	130	వి		కనదరుణ	218
ఉ		విసంగానిమ్మ	114	కనసి గొఱాలు	165
ఉరకుండిన	100	ఓ		కని యేకారణ	113
ఉరుయుగళంబు	180	ఒకండు నిరూఢ	273	కనుగొండ	14
ఋ		ఒకండు నుశర్వా	304	కనుకట్టి	184
ఋతువుల నాటిట	96	ఒకకొన్ని వడి	249	కనుజెఱచి	222
ఎ		ఒకటికి బది	341	కనువిచ్చి	282
ఎంత భాండ	244	ఒకనాటిరాత్రి	141	కమలాపుండ	356
ఎందుండి రాక	242	ఒకనాడు	25	కమిచి యంట	225
ఎందు బ్రభవం	319	ఒకనెత్తురు	142	కరంగిన డెండ	146
ఎక్కడికేగుచెం	311	ఒకబుద్ధి	276	కరకలిత	323
ఏడరగుట	150	ఒకయింత	158	కరముత్ మీారి	314
				కరికరంబులు	190

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
కరివదన	217	కాలీచవడ	119	కొన్ని గొణింగి	240
కరుణాదురులు	142	కాలింగాలును	256	కొలిచి నులి	42
కరుణించి	18	కళరాత్రిస్తనా	200	కొ	
కర్తవు గావు	298	కళరాత్రిశ	318	కొపంబునాగి	255
కర్తము కర్తాం	297	కావున గ్రాంచ	118	కొపనకాప	77
కఱకురక్కను	294	కావున దత్తీర్థం	119	కొపనికార	354
కలకసిరెంత	208	కావుకావను	291	కొమలతుల	280
కలఁ జొకబోయ	290	* కావున జేత్ర	42	కొలుమనుగి	238
కల దాకూర్చ	144	కావున నరులకు	97	కొ	
కలదులేదను	130	కావున శరణము	163	కొండిన్యసగో	8
కలదోకంకణ	178	కాళి గుహఃపి	115	కూరాసిధారా	182
కలలో వార్తలు	337	కించిద్యలగ్న	121	క్రేపు వాపావ	315
కలహంస	258	కిరమది యొక్క	57	క్ష	
కలహంసోప	261	కిలారమున	261	క్షణము క్షణా	237
కలహాశనముని	118	కుంకుమచంక	338	క్షీరిగురు	165
కలిగినవాని	82	క్షటిలాలక	116	క్షీరకంఠంబు	192
కలిగె మధు	272	కుతుకంబింక	329	క్షే	
కలిహిమవేళ	86	కుశితశమన	258	క్షేత్రమలరాజ	84
కలుగఁపండిన	210	కురులసిరుల్	154	క్షేత్రవైవత	122
కలుషభగ	73	కుఱుచలై	340	క్షేత్రమాహాత్మ్య	288
కలుషవన	125	కులధర్మం బెడ	88	క్షేత్రమున	102
కవులుం బాత	7	కులమొల్ల గోత్ర	340	క్షోణిఁ గృష్ణ	294
కవిశుకసహ	127	కులశిఖరి	334	క్షోణిరేణు	49
కనవుండివ	346	కృతమున నేక	310	ఖ	
కా		కృష్ణవేణిప్ర	124	ఖరకరహతి	53
కాంచి విరించి	116	కృష్ణుడు ఋషి	313	ఖరనఖర	295
కాంగల మర్త్య	156	కెంజిగురాకు	200	ఖరనఖరాగ్ర	125
కాంపుంగెంజి	153	కెరలక క్రమ	29	గ	
కాంపుగోడలు	151	కేసరికాబ	272	గంగఁ గాటుక	94
కాంపుకొడు	142	కొనలఁజూట్టిన	35	గంగాదితీర్థ	122
కాంబోలు నిలి	112			గంధవిరహిత	53
కాన దోహత్తు	6			గంధవాహము	354
కాననగంధ	238			గతిమధ్యస్థన	152
కామగపీనుర	16				
కామధేనుముఖం	341				
కామనికార మాత్మ	139				
కాయంబున	142				
కాయద్యుతి	270				
కారుచిచ్ఛను	204				

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
గద సారించి	92	చేటికానీత	137	త	
గర్వోద్రిక్త	294	చేడియ!	90	తవణింతు	6
గాఢవిజ్ఞాన	339	„	93	డ	
గానకళాతుం	13	చేతులు దిప్య	18	డక్కంగ న్రాసి	305
గిరికానుషక్త	268	చేతో జహారు	343	డక్కిన విష్ణు	114
గుండువలెక	344	చే నాపాశన	246	డాద్యము	217
గురుజనభక్తి	212	చేరి చతుః	89	డెందమున	169
గుణుతుంగల	21	చేరిచి నేమ నే	213	దోలారోహణ	359
గుహమాతృ	262	చేరువచేరువై	157	త	
గృహమేధి	363	చొచ్చి చన	361	తగ సంస్కృతము	7
గోపికయోర్ధ్వ	99			తగు దక్షిణంపు	289
గోమునఁ బెరు	273	చ		తటపుటబిల్వ	111
గోమేధికోప	141	చత్రితశేష	83	తత్తాదృగ్విభ	20
గోర్వచ్చచము	147	జ		తత్తాదృష్టద	198
		జగత్పతి! భవ	225	తనకటాక్ష	293
చంద్రబింబా	198	జగదధిపానం	235	తనకులాచార	7
చక్రస్థి!	105	జగరుద్భవ	318	తనగృహమిట్ట	155
చతురసమ్మా	240	జడధి జల్లిన	101	తనచెలులిండ్ల	132
చతురుదధి	22	జడలఁట!	330	తనతండ్రి	60
చదువులపుట్టి	28	జతరవసత్ప్తి	9	తనమది వల్పు	122
చను మొలకలు	209	జనియించె	272	తన మొగంబులు	213
చరణసీతోప	117	„	261	తనయాజ్ఞ	328
చరణసరో	269	„	315	తనుజాచి	323
చలనఁజూస	337	జమునిచెలియలు	164	తనువుతో	68
చలిచీమనేని	65	జయవిజయ	226	తనుశతకోటు	252
చలిదిచిక్కిపు	124	జలజవరాగ	26	తప్ప గలిగిన	5
చాటుకవిత్వ	5	జలజాతంఘ్రి	19	తమ్ములుఁ దాన	296
చాణక్యప్రతి	195	జలధరశ్యామ	320	తరణియుఁ డైమి	293
చామరధ్వజ	222	జలధరం	349	తరణి లయా	206
చింతాకంఠ	296	జలధివీచి	176	తరణ్యయుత	108
చిగురులు	55	జలకులువార	153	తరిత్రాడు	120
చిత్తం బద్భుత	291	జాణు నలరుల	358	తరుణ ప్రవాళ	171
చిత్త మాశ్చర్య	46	జాలపాదము	111	తరుణి! త్సృధా	244
చిద్రసవేది	3	జాలిదక్కి	338	తఱుగని	347
చిలుకలు కమ్మ	329	జవ్వనంపు	359	తలఁచు మనం	249
చూచి యిది	342	జీర్ణకృత్తి	331	తలగడించి	136
చూడు మీసారి	246	జైవాత్మక	51	తలగడు గంగ	129
చూపు చాలమి	69	జొటజొట	212	తలమింతునే	299
చేజుగుల విష్ణు	281			తలముచ్చట్టులు	277

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
కలపుండ్లు	146	దా		ధాతఁ దలంచి	216
కలలాపల	144	దాంతుడు నత్త	227	ధాత్రీధరాత్మ	92
కళకుంజెక్కు	74	దాఁచుదగువాని	123	ధారుణీవల్లభు	293
కళకు మసార	74	దాడిమిబీజ	192	ధూతాఘమైన	105
కళకు మొగ	74	దాతయు దైవ	333	ధూతాకంక	174
తాతముతాత	131	దానంబునఁ బి	301	ధేయగజాశ్వ	170
తాతల్ తండు	257	దానఁ బయస్సం	252		
తాన ప్రసంగ	143	దానఁ బ్రియ	314	నక్షత్రంబు	164
తామరసాక్షి	104	దాన సంభవం	272	నఖరార్థలూనా	36
తాళి విభుండు	239	దానస్నాన	166	నగధన్వి	115
తిమ్మాంబ	14	దానస్నానాది	289	నగపుత్రి	103
తిరిగి చూచి	246	దానికి దక్షి	104	నగపుమురువు	179
తిరువారాధన	70	దామోదరుండు	359	నడచి భగవం	124
తీర్థమున	236	దారుణబాణ	79	నడతు నీశ్చేత్ర	226
తీర్థసార్థావ	163			ననల క్రొందొడి	197
తీర్థ హారంబు	125	ది		నను రామకృష్ణు	7
తులితోడు	24	దిగ్దంతావళ	365	నను వెడలనడి	335
తృష్ణారహితు	255	దిగ్దానండు	75	నయన త్రిభాగ	49
తెలచిన	327	దినవెచ్చమున	131	నయవినయ	12
తెల తెల వార	32	దీప ముడుగఁ	203	నరనాథపుత్రి	361
తేజమున	14	దీపించువాని	179	నరుఁ డరువది	86
తేలెడు కన్ను	145	దురితశత	305	నర్మగర్భోత్పల	139
తైర్థిపులర్థి	164	దుర్బలతాతను	145	నలిసానన్న	351
తొడవులు	17	దృష్టిపాతంబు	145	నలంపమొగం	84
తొలుతనే	244	దేవ! భవత్కృప	163	నలనదితోమ్మిది	53
త్రిదశగురు	206	దేవ! యగస్త్వా	57	నవనీత	103
త్రైవిక్రమాం	175	దేవాలయమున	260	నవసుధాబరి	178
త్రోవ గమియిం	243	*దేవీనహితుం	57	నవ్యకాళాగ	199
త్వన్నామచిహ్ని	231	దేవునివామభాగ	126	నాడు మఱునాడు	217
త్వాదృశులందు	215	దైవతభట	49	నాకనదీ	28
		దైవము శ్చేత్రము	163	నాకవిధూప	56
		దొరకు జన్మము	86	నాగాకల్ప!	283
		దోళమితారి	93	*నాతోడంగూడి	243
				నాదునవోద	138
దండనమ స్త్రీయా	117	ధ		నాయందు భక్తు	228
దండమె దీని	345	ధనపతిమిత్రు	110	నారద! ధృత	233
దండికబలి	78	ధనవంతు	252	నానిని ధామ్యుది	300
దండితానంగ	119	ధరణీధరము	4	నానిని, నగు	215
దమనిధి పట్ట	109	ధర్మనిర్ణేత	21	నానిని నాలి	247
దర్శరాంగన	350	ధర్మభక్తున	208		
దళయంగమున	218				
దళరళేశ్వర	11				

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
నావిని శంక	122	నొడువులు	75	పాపదురాప	304
నావిని కూలి	312			పాపాహం పాప	285
నావుడు సూతు	110	పంకజవృత్త	303	పారదంబున	199
నిండుమనంబు	168	పందకు బోటు	341	పాళము మీఱు	256
నిగనిగని	75	పంపాతరంగ	35	పావనదృగ్వి	68
నిగమకర్తాభి	131	పట్టెనటువ	18	పితరు లుబ్బు	88
నిచ్చలు నిచ్చ	76	పడలిముఖాం	194	పితృపరిత్యాగ	143
నిజక్షైర్యదార్శ	73	పడఁబడఁబా	342	పుండరీకతపా	179
నిటలాత్తు	59	పడఁబడనె	343	పుండరీకాఖ్య	168
నిడుదచిగు	70	పతి గొట్టిన	254	పుండరీకు	85
నిడునాలుగను	106	పదను దివిసిన	133	"	162
నిత్యసూఫ్తి	226	పదములకొంతు	343	"	230
నియతిం బాతిక	87	పదియాలు	218	"	183
నియమాంతం	68	పద్మరాగమణి	51	"	209
నిరనిలసంచా	143	పద్మసివద్వా	39	పుక్కిటియోవ	338
నిర్దూతపాత	38	పనితప్రక్రియ	47	పుట్టకుఁ బుట్టెడు	4
నిర్మదులకు	284	పన్నిదమెద్ది	361	పుట్టిననాట	28
నిలిచి నిలిప	213	పరదారపర	279	పుట్టిన మోములై	50
నిలునిలు తుంగ	318	పరమపద	96	పుడమికి వితస్తి	123
నిలువున నొలి	308	పరమేష్ఠినుండి	137	పుడమివైనడ	11
నిహ్నరణిముగ	338	పరలోకావాస	71	పుడినీటఁబట్టె	33
నిష్ఠురత్వంబు	254	పరిఖ నిజాంబు	27	పుణ్యగుణగణ్య	124
నీచమగు మేను	157	పరిణీత యగు	323	పుత్రులు లేరె	156
నీటిలోఁ జివుకక	80	పరిపూర్ణచంద్ర	355	పురిరాజోమరు	27
నీతిమై వైన్య	224	పరిహరించుట	245	పురుషశ్రేష్ఠు	278
నీపితృభక్తి	229	పరులకతంబు	298	పులిసోపరి	107
నీభావశుద్ధి	254	పఱచిన దేవకి	223	పులియొన్న పాద	346
నీ యాక్షేత్రము	216	పలుకుందొయ్యలి	8	పున్నిలుతు	292
నీరజగర్భండు	121	పలుచనలేత	315	పువ్వును బూత	281
నీరజోదర	159	పలువికారంబు	144	పుష్కరిణిఁ దీర్థ	301
నీరప్రాంగణ	353	పలువేల్పుల	279	పునఁ దఱిత్వ	217
నీలంబు భక్తా	250	పశుపతి! మమ్ము	312	పూర్వజన్మకుం	361
నీలగళ	51	పసుపార్పుం	260	పూర్వద్వాక్తాన్	108
నీలమో కాలాశ్ర	280	పాంచజన్యంబు	209	పూర్వద్వారం	289
నీలాంజన	203	పాడియొర బంట	210	పూవుఁ దేనియ	53
నీవలన	61	పాతకంబుల	167	పుట్టులవిజ్ఞాన	322
నీవు హరిభక్త	312	పాతకవ్రాత	165	పెట్టక పాపని	244
నూత్ననీచులు	171	పాథోధివిహృతి	95	పెనుగంపతొడు	316
నైయుఁ దట్టి	330	పాపటలెఱువు	205	పెనుగృహ	307

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
పెరిగిన లివిక్ర	27	బహువిధరచ	267	మట్టిన బిట్టు	346
పెరిగి సూచి	205	బారాదిసౌము	292	మరిఁ గృష్ణకమ్మ	342
పెలుచఁ గలు	150	చింకపువ్వుచేతల	74	మరిఁ బాపమనక	146
పైఁగురియు	199	చిసరుహరజము	193	మత్సామిష్యము	60
పొందుఁబట్టు	182	చిసరుహానన	190	*మత్స్యకంబులు	183
పొగడి రఖల	232	బొమలెక్కించి	55	మదఘూర్ణదురు	267
పొడఁగనిరి	300	బ్రహ్మతీర్థము	104	మదిరాక్షిజంఘ	189
పొడమిన నందే	46	బ్రహ్మజుని	300	మద్భక్తసేవ	227
పొదలు నీపాక్కి	77			మద్రే శవిభ	17
పొదవు వరాగ	54	భక్తిగద్గద	235	మధుమధను	286
పొన్నాకుపై	147	భక్తిసంయుక్తి	168	మధురమదిరా	269
పొర్తహిషన్	293	భీమరథిఁదొట్టి	350	మనుచాతరాజ	66
*ప్రకటగుప్తా	84	భజించి	364	మన్ననచేసి	254
ప్రణతమతి	93	భయమున నది	364	మమకారదురు	339
ప్రతినికేశ	80	భర మానుకటి	99	మము సీయర్థ	61
ప్రబలు వడగండ్ల	204	భర్త ప్రేయము	66	మరువంపు	52
ప్రయుతుఁడను	334	భవదంఘ్రి	226	మఱిగఁ బట్టు	90
ప్రయుతుఁడును	336	భస్మోద్ధూలన	76	*మఱియు నవ్వ	176
ప్రస్తుతంబని	241	భాగ్యమలై	229	మననము	302
ప్రారంభించిన	187	భాషావిభు	71	మస్తకిరీట	279
ప్రాలేయాచల	24	భార్యపాలిండ్లు	130	*మహాత్మలారా!	24
ప్రవాణాజిన	87	భీమక్రోధం	23	మహితపుణ్య	228
ప్రప్నవేణ్య	54	భీమాహ్వయ	317	మహి నాలపాడి	95
ప్రశస్త్యంబు	307	భుజించి	247	మహి నేపంవిభ	292
ప్రసంగవిత్తు	128	భువనసంభవ	328	మాణిక్యంబులు	171
ప్రేయసివలన	71	భూమియు నాక	29	మాతృకతోర	78
ప్రణాతభూ	107	భూమిసురసూతి	70	మాతృవధము	163
		భూరిగుణారత్న	314	మాదిక్కి మీఱు	2
		భూరితరా భ్ర	39	మాది మీఱు	18
		భూరిభయా	317	మానని కోప	282
		భూరిసుఖాను	310	మానవతీ	190
		భూలేఖకులు	273	మానితరాజి	15
		భ్రమిత్తిర్ధనివా	324	మాయపుబిడ్డ	249
		భ్రాతృవధ	298	మాయయు జీవు	277
		భ్రుకుటిభీషణ	348	మాయావృతుఁ	73
		భ్రూణహండు	236	మారుతామతి	31
				మార్గ భేదశిథిల	357
		మంత్రపూతము	93	మావంటివార	297
		మందిరోద్ధాన	52	మిక్కుటమైన	317

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
మిగుల గన్నొడ	9	యలిపతి !	133	లోలత్వంబున	139
మిలి గడచిన	331	యతిమనో	354	తాకికవైదికా	274
మినుమినుకు	44	యదుకుల	71	వ	
మిన్నేటిపాటి	354	యమదండ	3	వంగడపు	296
మిమ్మటమైన	71	యమరాద్ధూత	335	వంచన యంత	126
మిసిమితుండు	228	యశము గలి	257	వంట యగుదాంక	245
మొదల దార	3	యువజనంబు	8	వగవతుమన్న	348
మొకని కొని	335	యువమనోజాం	361	*వచ్చిన నమ్మచ్చె	242
మొయెడ మద్భుతి	280		193	వచ్చిప యోజ	58
మొరును గృహి	320	రంగయవర	13	వచ్చివచ్చి కల్ప	334
ముందు నంద	194	రక్షగట్టిరి	210	వడవడఁబాటు	188
ముఖ మంబురు	356	రత్నరంగవల్లి	356	వణఁకుగుబ్బలి	175
ముత్తెయముల్	77	రత్నసందర్భ	358	వత్సనాభీ	344
ముదమున	191	రత్న గరమ్ము	319	వత్సయుతము	344
ముదితకరము	17	రవికిరణ	23	*వత్సా! శ్రీవత్స	282
ముద్రితవైరి	339	రవిధావంబు	225	వదనారవింద	192
మునిజనభాగ	368	రాజతాహార్య	113	వదనైక	74
మునిపలికి రాజ	313	రాజాలయము	140	వనజనాభుని	358
మునివర! విను	68	రాధానాథ	16	వనితా! చూచితె	37
మును మినగుట	349	రాధానాథ	208	వనితానూతన	129
మును లనుష్ఠాధ	114	రామానుజయ్య	23	వరసారస్వత	337
మును పుట్టెం బ్రకృ	317	రారయ్య యని	245	వరసింహమధ్య	98
మున్నేను మేన	14	రూపహీనుడు	239	వర్షధారా	262
మున్నొకరాఘ	48			వఱలు లావణ్య	191
మరలిగొని	98	లలనాజనోష్ఠ	159	వలనా యేటికి	228
మరవిధంజ	237	లలితకళా	81	వలరాజుకేళి	194
మువ్వంకమరువు	46	లలితకుంజల	352	వసుమతీభార	188
*ముహూర్తమాత్ర	285	లలితనిజ	73	*వాఁడొక్కకందు	253
మూఢుండ నను	92	లలితాగార	337	వాక్యంతాశ్రయం	6
మూర్తిప్రితయ	238	లలితలక్ష్మీ	179	వాఙ్మనఃకాయ	243
మూర్తిమదిత్తు	136	లలితశరీష	72	వాణీనఖ	22
మెడమన్ను నలచి	72	లవలీపల్లవ	57	వారలటుగాక	324
మెత్తగనూటిన	66	లాలికలీల	120	వార్ధినావర్త	171
మొదలు గాను	253	లేచి యతండు	284	వాలిన దప్పి	302
మొన రెండు	142	లోకేశశక్తి	321	వాసుదేవనానా	193
మొలకచీకటి	204	లోచనవికృతి	344	వాసోనిగ్రహ	326
మోవఁ దరంబు	181	లోనాలుగు వెలి	295	వాహనము	51
మోవియెవంబు				విందుఁ దన	302
మొక్కి వినిపించె				వింధ్య మమరాద్రి	325

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
వికటోత్తంభి	79	విష్ణుభక్తులై	363	శిశ్యావచూడు	281
విచ్చిన కన్ను	212	విహితమతిం	69	శిఖిపింధ	232
విజ్ఞానమయ	56	వీడిబడిన	268	శితికంతనుతు	48
విజ్ఞానపండ్య	214	వీడియంబెడ	58	శిరసు వడంక	332
విడుమింకనైన	140	వీరలకుఁ దగిన	326	శిశిరాగమ	96
విడువని వైర	116	వీరావేశము	138	శితాహార్య	24
వికరణరణ	196	వృత్తవిరోధి	88	"	84
విద్యత్కుముద	365	వృద్ధుఁ బ్రణిధాన	347	శుకమున కొడ	263
విధివంతంబు	313	వృషభేంద్ర	19	శుక మొకటి	359
విధిశివనన	223	వృష్టిగా	94	శైలజ! విను	64
వినఁబడఁడు	234	వెండిఁబైడి	234	శైవము ద్వాదశ	217
వినయనయ	286	*వెండియు	20	శోకించు వృద్ధ	141
వినవె యజ్ఞస్ర	87	"	60	శౌరి భజించు	90
వినపించిన	109	"	310	శ్యామలకాలా	200
విని ముగ్ధహాస	227	వెడఁదకన్నుల	61	శ్రీకరోదయ	26
*విని యద్దోవారి	334	వెడవెడ దుర్వ్య	131	శ్రీకాంతామణి	1
వినుఁడు మీకు	229	వెన్నుఁడు పత్త్య	320	శ్రీదనరన్	201
విను ధాతృనం	231	వేటాటుతును	30	శ్రీదయిత	64
విను పతితు	302	వేదమార్గప్రతి	19	శ్రీద్యుతిసువ	197
విను మఖిల	309	వేదవివాద	118	శ్రీనరసింహు	12
విను మునినాథ	120	వైషమేషవ	100	శ్రీమదష్టాక్ష	10
విను మున్ శౌరికి	292	వైష్ణవి యనంగ	123	శ్రీమహితము	289
విను వేల్పునకు	135	వ్యాపించి తిమిర	270	శ్రీరంగంబున	237
విస్తమదీయ	313	వ్యాపృతబద్ధ	311	శ్రీరమణీయ	89
విపులవీక్షణ	76	వ్యాళికరాళ	112	శ్రీరామమంత్రి	14
విప్రకులాలీచిత	320	వ్యాసవాల్మీకి	5	శ్రీరమ్యవరణ	127
విబుధతప్త	344	వ్యాససుతాదు	341	శ్రీలాలిక్యము	17
విబుధమ	50	శ		శ్రీషణ్ముఖ	5
విభవేంద్రుం	21	శతమతన	127	శ్రీసఖులు	5
విమలమయూ	54	శతమతికి	61	ప	286
లిఖితమో	76	శతపత్రాక్ష	67	పద్ధర్మన	41
వివిధశ్రీత	45	శపియింపఁగ	335	పణ్ముఖ శిఖి	22
వివిధ దివి	49	శరణమవు	319	సంధారము	292
వివిధ యువతి	189	శరవణభవ	114	సంధ్యలు మ	339
*విశేషించి	229	శశిరేఖఁగైకొ	327	సంపదచేత	12
విమనిధంబు	336	కాంబరీకచ్చ	181	సంహత	86
విమరుశరుఁ	363	కాణోత్తేజిత	273	నకలప్ర	63
విమయాంకుర	278	కాశ్యతకరు	353	నక	

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
సకలాగమ	275	సామజరత్న	13	స్ఫురన్నాభి	223
సకలాస్థాన	195	సామిమలనుం	50	స్తరళళి	49
సకలాత్కృప్త	96	సారథి ఛాంద	30	స్తవ్యునివానిల	152
సకి గునాభి	190	సారసువర్ణ	175	స్వాతి మేఘులు	363
సతియూత్త	244	సారాచార	62		
సతి యాగతి	249	సాహిత్యాపర	286		
సనకసనంద	67	సితకర్త	194		
సన్నపుసీత్యై	155	సికకిరస్ఫటి	352		
సప్రణయించడ	348	*సిద్ధేశ్వరాహ్వ	313		
సభవజ్జనకం	276	సీతులును కాంది	160		
సమహర్షంగా	13	సుఖమాలికా	289		
సమధిక	97	సుచరిత్ర	251		
సమరసన్నద్ధ	91	సుధయొల్కు	360		
సమృద్ధాశ్రులు	59	సుముఖాంతః	330		
సమృద్ధనము	237	సురకర్మంది	228		
సరసగుణ	365	సురతరుప్రస	350		
సరసిజుభవ	316	సురలీలావతు	238		
సరసిజాకల్యా	269	సురనదనం	285		
సర్వతీర్థప్రదేశ	362	సురులు కళ	199		
సర్వధర్మ	228	*సుశీలాభి	239		
సర్వాతిరిక్త	331	సూత్ర వలీదేవి	3		
*సర్వోత్కృష్టం	60	సేచనముఖ్య	90		
*సలసితుం	363	సేవకకల్ప	121		
సలసలమను	335	సోదరులు	22		
సలిలంపు	204	సోమమీనాస్య	191		
సలిలభగము	259	స్కందపురాణ	8		
సాక్షాత్కరించి	320	స్నానానుక్రమ	321		
సంజనుల	119	స్ఫూర్తాద్యం	313		

స వ ర ణ లు

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు	పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
2	26	ఇంట	ఇట	106	28	సద్ధిక్కూతా	సద్ధిక్కూతా
4	7	చాయ	చాయ	112	9	యరంగి	యరిగి
5	20	జూచి	జూచి	116	30	పిడిగా	పిడియైన
6	11	రూడి	రూధి	119	7	ఇంట	ఇట
8	3	భూమి	భూమి	123	13	క్షేత్రము	క్షేత్రము
9	24	ఎక్కువ	ఎక్కుడు	124	7	లోక	బోధ
12	27	తేజము	తేజము	127	13	వికరణ!	కుల్య!
14	8	వాహనమైన	శయ్యయైన	128	13	కచ్చ	రచ్చ
22	19	గంధిత	గంధిల	129	22	నకల	నకల
25	20	క్షుప్త	క్షుప్త	"	29	చంచన	చందన
29	1	పొదిలి	పొదివి	130	26	లాగదు	నాగదు
29	19	నాడ	నాడ	132	14	యోశయ	యాశయ
29	22	నామనకన్	వామనకన్	136	21	నటులు	నటులు
37	25	నైకతం	నైకతం	142	12	క్రేణి	క్రేణి
37	27	జింప	జుప	145	13	గొప్ప	గొప్ప
40	3	6	1	145	14	వొట్రి	వొట్రిలు
40	7	1	2	146	23	జలదంపు	జలదంపు
40	20	2	3 [చుండు	146	29	ప్రాణమ్య	ప్రాణమ్యతి
41	15	ముప్పింపచుండు	ముప్పింప	147	5	(అగు)	—
50	12	దలఁ	దలఁకి	149	31	కాంత	కాంత
58	5	వర్గంబు	వర్గంబు	152	22	వ్యామూధి	వ్యామూధి
59	31	బహున	బ్రహున	154	10	విభీమ	విభీమ
67	31	బ్రహ్మ	బ్రహ్మణ	163	10	భాతృ	భాతృ
72	12	దీపకాం	దీపికాం	163	16	క్షేత్ర	క్షేత్ర
73	34	కరములు	కరములు	169	30	శృకుము	శృకుము
76	21	బ్రాక	బ్రాక	170	21	చగ	చట్టుదల
77	32	దెల్పవె	దెల్పవె	177	5	పుర	ఈ
78	15	ఇచట	ఇచట	177	27	దాహుడో	దాహుడో
79	30	గాఁ అతఁ...	అతఁ...	182	9	మాయ	మాయ
		వేపుండు	వేపుండుగా	189	30	గదలుగు	గదలుగు
83	26	యాజమాన్యత	యాజమాన్యము	195	13	విద్య	నకలివిద్య
86	9	కణితమై	కగుణితమై	198	13	సిస్త్రి	సిస్త్రి
89	13	పుండరీకుని	తైరవుని	199	25	అగరుం	అగరుం
99	6	ధ్వాంబులు	ధ్వాంబువులు	200	13	ఉత్పేక్ష	ఉత్పేక్ష
102	10	లోతున	నిడిమి	201	14	మద్యంపు	మద్యంపు
103	11	ప్రధానమైన	తర్వాతి	204	4	చెట	చెట్ల

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
209	23	శంఖ	కంఠ
210	22	నిర్మల	నిర్మల
212	5	పద్యము	పద్యము
219	30	తీగ	తీగ
222	8	పక్షలాలా	పక్షలా
235	32	పొంది	పొందిన
237	9	యక్షిణ	యక్షిణ
259	4	వేడి	వేడి
"	26	ఉపవేష	ఉపలేష
265	39	పోవును	పోవుచు
269	18	చూచుచు	చూచు
"	24	(అ)	(అ)చక్కని
270	4	సౌఖ్య	సౌఖ్య
276	20	యడిగి	యడిగి
282	3	త్రిమృ	త్రిమృ
286	14	దైర్య	దైర్య
287	4	ధవద	దవద
"	12	విద్య	నకలవిద్య
294	4	బువ్వల	బువ్వల
306	8	దూత	దూత

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
311	15	విహార!	విహార!
"	29	శక్యమున్	శక్యమున్
322	8	క్షోభ	క్షోభ
331	8	వరమాత్మ?	వరమాత్మ
333	32	మత్కుటుంబిని	ఉత్కుటుంబు
334	14	జనకుని	జనకుని;
336	31	ధారలు)	ధారను)
338	27	పుత్రుడిన్	పుత్రుడి
342	27	శతచ్ఛ	శతచ్ఛద
344	12	మణిఘృణి	మణిఘృణి
345	10	చ్చారణో	చ్చారణో
346	14	వాధూల	వాధూల...
"	31	శమిప	సమిప
350	7	పితృ	పితృ
351	30	ప్రజ	ప్రజ
352	18	పర్వము	పర్వతము
"	35	కలన్	కలన్
356	25	దాన్క	దాన్కన్
"	32	నవముగఱిగి	నయముదఱిగి

